DEÉ NAGY ANIKÓ

A KÖNYVTÁRALAPÍTÓ TELEKI SÁMUEL

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA
KOLOZSVÁR 1997

Deé Nagy Anikó

A könyvtáralapító Teleki Sámuel

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása
Kolozsvár, 1997

Megjelent
a magyar Művelődési és Közoktatási Minisztérium
és a Gróf Mikó Imre Alapítvány
támogatásával

ISBN 973-98092-1-9
Felelős kiadó: Sipos Gábor
Készült a Református Egyház
Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának
nyomdájában
Felelős vezető: Tonk István
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos
Számítógépes szedés: Vargáné Nagy Erzsébet
Korrektúra: Mező Piroska
Tördelés: Venczel Géza
A könyvtárbelsőről a fényképeket
Kürtiné Lévay Zsuzsanna készítette

Tartalom

Előszó ... 7

Teleki Sámuel életútja ... 11
A család ... 11
Gyermekkor – első tanulmányok ... 14
A tanulmányút az útinapló tükrében ... 21
A bázeli tanulmányok ... 24
A hollandiai benyomások ... 30
A párizsi hónapok ... 33
Hazatérés ... 37
A sárdi elszigeteltség ... 37
Meghiúsult mátkaság ... 41
Házasság – otthonteremtés ... 45
A sáromberki évek ... 49
A hivatali pálya állomásai ... 53
A kezdő hivatalnok ... 53
Négy császár szolgálatában ... 55
A napóleoni háborúk ideje ... 61
Utolsó évek ... 64
A magánember ... 69
Életmód, életvitel ... 69
Az otthon ... 69
A háztartás ... 75
Pater familias ... 82
A házastárs ... 82
A gondos apa ... 88
A jó gazda ... 99
Közszolgálatban ... 110
Erdélyi ügyek intézője ... 110
A közoktatás korszerűsítése ... 110
Iskolák felkarolása – alapítványok ... 116
Írók, tudósok, művelődési törekvések támogatása ... 118
Külföldön tanuló ifjak segélyezése ... 122
Protestáns érdekek képviselője ... 125
„Erdély elég dolgot ád" ... 127
Teleki Sámuel eszmerendszere ... 135
Államtudományi tanulmányok ... 135
Nézetei a felvilágosodásról ... 137
A felvilágosult abszolutizmus bűvöletében ... 140
Janus Pannonius műveinek sajtó alá rendezése ... 143
Az előkészítés ... 143
A kinyomtatás ... 147
A kiadás jelentősége ... 149
A bibliofil ... 157
Az intézményteremtés ... 158
A könyvgyűjtés megszervezése ... 166
Könyvek a köz szolgálatában ... 177
A marosvásárhelyi könyvesház ... 180

A philobiblon ... 188
A könyvek féltése ... 188
Könyvjegyzékektől a nyomtatott katalógusig ... 192
A könyvgyűjtő társ ... 202
Ritka könyvek – korszerű irodalom ... 207
Régi kéziratok, másolatok őrzési helye ... 218
A teremkönyvtár ... 224

Iratok

Levelek ... 231
Leltárak ... 391
Háztartási költséglisták ... 411
Évi bevételeikről készített feljegyzések ... 423
Adományok ... 426
A Téka építésével kapcsolatos és a könyvtár használatára vonatkozó iratok .. 432

Forrásjelzések ... 443

Az Iratokban előforduló rövidítések ... 446

Névmutató ... 448

Előszó

A marosvásárhelyi Teleki Téka létrehozóját közel kétszáz esztendeje *a könyvtáralapító Teleki Sámuel*ként szokták emlegetni. Aki megtekinti ezt az 1802 óta közkönyvtárként működő remek gyűjteményt, valóban jogosnak véli, hogy a név mellé éppen ez a kísérő jelző szegődött. A baj talán csak az, hogy ezzel le is szűkült a Telekiről kialakult kép. A könyvtárteremtés mögötti tudós egyéb irányú tevékenységéről már sokkal kevesebbet tud a régiségben egyébként járatos magyar ember. Az Erdély históriájában, művelődési életében oly jelentős szerepet játszó, kiterjedt Teleki famíliának tagjai között van, aki ismertebb nála. Nagyapjának, Teleki Mihálynak sokat vitatott politikai szerepléséről vagy a nevét viselő dédunoka afrikai földrajzi felfedezéseiről több szó esik, mint Teleki Sámuel művelődés- és tudománypártoló tevékenységéről. Minderről negyvenezer kötetes könyvtára, Bécsben megjelent négykötetes könyvtárkatalógusa, az utrechti Janus Pannonius-kiadás vall. Emellett közel hét évtizeden keresztül szorgalmasan jegyzi életről, politikáról, tudományról, könyvről való vélekedéseit. Feljegyzései, hatalmas levelezése őrzi sokirányú tevékenységének nyomát. S ha vallatóra fogjuk ezeket az írásokat, lassan kirajzolódik 18–19. századi művelődéstörténetünk egyik legjelesebb erdélyi képviselőjének az eddig ismertnél jóval árnyaltabb képe.

Ezzel a témával 1966-ban kerültem kapcsolatba: a Teleki–Bolyai-könyvtár[1] szolgálatába állva mindennapi munkám lett a könyvek-kéziratok gondozása és faggatása. Egészen fiatal és az egyetemen nem a kutatás felé irányított filológusként először a kíváncsiság késztetett mindent szellemileg birtokba venni az ismereteknek abban a kincsestárában, mely munkahelyem lett. Az ámulat után jött a felelősségérzés ösztönző terhe: az összegyűlt ismerethalmazt valamilyen formában rendszerezni, értékesíteni kell. A nyomtatott forrásokból és a kéziratos adatok feldolgozásából 1975-re elkészült *Teleki Sámuel élete és irodalomtörténeti jelentősége* című doktori értekezésem. Ennek függelékeként állítottam össze Teleki Sámuel levelezésének (az általa írtaknak és a hozzá érkezetteknek) a repertóriumát a lelőhelyek és esetenként a közlés helyének feltüntetésével.

Doktori értekezésemet nyomban elkészülte után elkérte a Kriterion Könyvkiadó azzal a szándékkal, hogy megjelenteti. Lektori jelentésre Jakó Zsigmondot kérték fel. Az ő terjedelmes véleményezése nagy segítségemre volt további kutatásaimban és szövegem véglegesítésében. Sajnos olyan másfél évtized következett, amikor már gondolni sem lehetett Erdélyben arra, hogy magyar nyelvű könyv jelenik meg egy gróf művelődéstörténeti szerepéről. Ha nem is vérmes kilátásokkal, de a nehéz években is folytattam azokat a kutatásokat, melyekre Jakó Zsigmond hívta fel a figyelmem.

A disszertáció készítése során tapasztalnom kellett, milyen elszomorítóan szegényes a könyvtáralapító Teleki Sámuelre vonatkozó irodalom. A néhány még életében megjelent, többnyire a mecénásnak szóló hálálkodó előszóba, ajánlásba foglalt méltatás és a halála után kinyomtatott halotti beszédek mellett igen kevés munka foglalkozik személyével, tudományos teljesítményével. Az elszórtan megjelenő írások elsősorban a könyvtáralapítás jelentőségét méltatják, anélkül hogy megkísérelnék kijelölni helyét a 18–19. századi erdélyi és egyetemes magyar művelődéstörténet összefüggésrendszerében. Az életrajz rekonstruálá-

[1] 1955-ben a Teleki-könyvtár épületébe költöztették a Marosvásárhelyi Református Kollégium 80 000 kötetes Nagykönyvtárát, melyet a Bolyaiak emlékére *Bolyai Könyvtár*nak neveztek el. Kezdetben külön működött a két intézmény, 1962-ben aztán *Teleki–Bolyai Könyvtár* (Biblioteca Documentară Teleki–Bolyai) név alatt egyesítették az államosításig református egyházi tulajdonú, illetve annak gondnoksága alatt álló gyűjteményeket. A két törzsállományhoz időközben több köz- és magángyűjtemény, töredékkönyvtár került. 1974 óta a 200 000 kötetes gyűjtemény a *Maros Megyei Könyvtár* (Biblioteca Județeană Mureș) részlegeként működik.

sához eredménnyel hasznosítottam azokat az adatokat, melyeket maga Teleki közölt útinaplójában és nyomtatásban megjelent munkáinak előszavában. Ezek alapján sem sikerült azonban részletes, kronológiailag egyenletes életrajzot összeállítanom. A biográfia fehér foltjainak eltüntetéséhez a család kéziratos hagyatékának vizsgálata vált szükségessé. A Marosvásárhelyen őrzött levéltári anyag azonban Teleki Sámuel levelezésének csak egy részét, jegyzeteinek, gazdasági-politikai irományainak csak kis hányadát tartalmazza. Marosvásárhelyen főleg a könyvgyűjtéssel, könyvtárteremtéssel kapcsolatos iratok maradtak. A kéziratos hagyaték nagyobb része Budapesten, illetve Kolozsváron található.[2] Kutatásaim kezdeti szakaszában – egy-két turista-utat leszámítva – alig akadt lehetőségem a budapesti levéltári anyag tanulmányozására. Az utóbbi években azonban sikerült az iratokat teljes egészében átnézni. Ennek során sok új család- és bibliofiltörténeti információ került felszínre, melyek birtokában lehetővé vált doktori értekezésem anyagának kiegészítése és sajtó alá rendezése.

Csakhamar rájöttem azonban, hogy számomra pusztán illúzió az életmű, a teljes pályakép rekonstruálása, az egész alakos képmás megrajzolása. Nem lehet egyetlen írásban összefogni a hajdan volt ember hétköznapjait, az alkotó gondolkodót, a klasszika-filológust, a tudománypártoló mecénást, a fél évszázadnál is tovább munkálkodó bibliofilt és egy hajdani birodalom nagypolitikájában is szerepet játszó főhivatalnokot. Filológusi képesítéssel semmiképpen sem vállalkozhattam a politikatörténeti adatok összegyűjtésére és feldolgozására, Telekinek hosszú élete folyamán az erdélyi politikában játszott szerepének elemzésére. A Bánffy Györggyel folytatott levelezés feldolgozása, az Erdélyi Udvari Kancellária elnöki anyagában lévő levéltári adatok hasznosítása, az 1790–91-es országgyűlésen az unió kérdésében elfoglalt álláspontjának tisztázása – Erdély politikatörténetének megírójára váró feladat.

Munkámmal nem többet és nem kevesebbet akartam elérni, mint a sok felszínre került információ segítségével lehetőleg teljes képet rajzolni a könyvtáralapító és a könyvek világában búvárkodó Teleki Sámuelről. Ebben az összefüggésben igyekeztem a korábbi szakirodalom tévedéseit kiigazítani és kellő érveléssel alátámasztani azt a meggyőződésemet, hogy a marosvásárhelyi könyvtár nem úri passzióból született, hanem egy korszerűen képzett elme közérdeket szolgáló buzgalmából. A könyvanyag vázlatos bemutatásával a közkönyvtárteremtő művelődéspolitikusra figyeltem, megvizsgálva, mit sikerült a felvilágosodás kori Európa szellemi eszköztárából könyvtárába összegyűjtenie, s az igényes philobiblonra, nyomon követve, hogy milyen könyv- és kéziratritkaságokat szerzett meg.

A kötethez csatolt iratanyag összeválogatásánál az az elv vezérelt, hogy lehetőleg eddig kiadatlan dokumentumokkal (de nem mellőzve a legfontosabb publikált írásokat sem) hozzam közelképbe a személyiséget, a kor értelmiségi életformáját, az igényes, művelt ember szokásait. Az őt körülvevő tárgyak bemutatásával bepillantást nyerhetünk a kor főúri világának intimitásába, abba a vidéki, majd később a bécsi udvar árnyékában kialakított családi miliőbe, ahol Teleki mindennapjait élte. A családtagokhoz intézett levelek, nemkülönben a könyvtárosoknak küldött utasítások gazdag érzelemvilágra utalnak. Bennük a hozzátartozók féltése mellett mindig jelen van a könyvtár iránti aggodalom és szeretet is.

Az egészen apró levéltári adatok lelőhelyét azért tüntettem fel, mert minden esetben fontosnak éreztem a ma még meglevő irathagyaték pontos rögzítését.

Köszönettel tartozom mindazoknak, akik a hosszas kutatómunka során segítőkészen álltak mellettem. Mindenekelőtt hálával emlékezem Fikk Lászlóra, a Téka néhai tudós könyvtárosára, akitől az első ösztönzést, könyvtárosi ismereteim nagy részét és a Téka sze-

[2] A Magyar Országos Levéltár tulajdonában lévő Teleki család levéltári gyűjteménye (Teleki Sámuel osztály). A Teleki család kéziratos hagyatékának kisebb része Sáromberkéről az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárába került. Onnan jutott előbb Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája kolozsvári fiókjának levéltárába, majd a Kolozsvári Állami Levéltár őrizetébe.

retetét kaptam. Csehi Gyula, a Babeş–Bolyai Egyetem egykori tanára doktori értekezésem tudományos irányítójaként hívta fel figyelmemet azokra az európai összefüggésekre, melyekbe Teleki tevékenysége beágyazódik. Fikk Lászlónak, Vekerdi Józsefnek köszönhetem a latin prózai szövegek magyarra fordítását, Tóth Istvánnak néhány latin nyelvű könyvbejegyzés értelmezését. A latin, francia szövegellenőrzésben Tonk Sándor, Spielmann Mihály és Ovidia Mesaroş segített. Hálával tartozom Ambrus Hedvig, Kelemen Sándor, Carmen Muntean és Zsigmond Irma kollégáimnak az évek során megtapasztalt segítőkészségükért.

Az anyagrendezés útvesztőiben való eligazodásban rendkívül nagy segítségemre volt Jakó Zsigmond doktori értekezésemről írott lektori véleményezése.

Végül, de nem utolsósorban hálásan köszönöm Benkő Samu tanácsait, lankadatlan szorgalmazását, mely nélkül talán meg sem született volna ez a könyv.

Teleki Sámuel életútja

A család

A 17. század második felétől kezdve a Teleki família több tagja meghatározó szerepet játszott Erdély közéletében és művelődéstörténetében. Az ország sorsát alakító politikusok, a tudományos élet, az egyház, az iskola bőkezű pártfogói kerültek ki a családból. Sokan közülük maradandó irodalmi alkotásokkal tették ismertté nevüket. Az elmúlt háromszáz esztendőben historikusok, krónikások, művelődéstörténészek gyakran szóltak a Teleki család kiemelkedő tagjairól. A közelmúltban Tonk Sándor vállalkozott a Telekiek Erdély történetében játszott szerepének felvázolására, s ugyanakkor ő sürgette a család történetének korszerű összeállítását. „Szép történészi feladat lenne – írja – egyetlen nagy históriai tablóba foglalni a tudományművelő, tudománypártoló, egyházat védő és támogató, iskolákat fenntartó, az értelmiségiek útját egyengető, az alkotó értelmiségieket felkaroló Telekiek alakját, megírni a széki Teleki család történetét."[1] Valóban történészre váró feladat ez, melyet minden bizonnyal megkönnyítenek a família egyes tagjairól már megjelent[2] vagy most készülő monográfiák.

E sorok írója nem tűzte maga elé célul a Teleki család történetének még csak vázlatos bemutatását sem. Teleki Sámuel közvetlen felmenőit vizsgálva pusztán arra volt kíváncsi, milyen anyagi és szellemi közegből indult el az ifjú; általánosabban szólva: a családban generációkon keresztül milyen hagyományok határozták meg az utódok magatartását.

A família eredetét illetően sokféle vélekedés él a szakirodalomban és köztudatban. Vannak, akik a Telekieket alacsony sorból származtatják[3], mások a jól hangzó, történeti nevezetességű rokonságot hangsúlyozzák, amikor a gyökereket a régi Garázda nemzetségig vezetik vissza.[4] Az tény, hogy a család első ismert tagja, Teleki I. Mihály Garázda lányt vett feleségül, s így került a Telekiek birtokába az a címeres nemeslevél, melyet 1409 februárjában Zsigmond királytól kapott Garázda Miklós. A neves ős a Hervoya-lázadás idején együtt védte Zrebernik várát horogszegi Szilágyi Miklóssal. A Telekiek később előszeretettel emlegetik a Garázda–Szilágyi rokonságot. Csakhogy az előkelő származás még nem jelentett megbízható vagyoni hátteret, és ma már azt is bizonyosan tudjuk, hogy a Telekiek még a 17. század derekán is szerény birtokú nemesek. Ezért kell a fejedelmi birtokigazgatásba vagy valamelyik főember szolgálatába szegődniük. Teleki Sámuel dédapja, Teleki János sem Zaránd megyei főispán, ahogy ezt a család történetével foglalkozó néhány historikus állítja, hanem a borosjenői vár porkolábja. Ez a tisztség azért nem éppen megvetendő, hiszen a vár első emberei közé számított a viselője, s általában csak némi birtokkal rendelkező nemesemberre szokták ruházni.[5] Szalárdi János állítása szerint Teleki János később a váradi lovasság egyik hadnagya lett. Apja halála után ő örökölte a Bihar megyei széki birtokot, hiszen 1636-ban I. Rákóczi György oklevelében már a „de Szék" előnévvel szerepel. Teleki

[1] Tonk Sándor: *A Telekiek Erdély történetében.* = *Sáromberke 1319–1994.* Kolozsvár, 1994. 165.

[2] Trócsányi Zsolt 1972. – F. Csanak Dóra 1983.

[3] *Hermányi Dienes József* 1992. 309–310.

[4] Kempelen Béla: *Magyar nemes családok.* X. Budapest, 1931. 293–294.

[5] Trócsányi Zsolt 1972. 15.

Sámuel másfél száz évvel később némi büszkeséggel emlegeti a családi krónikának ezt a fejezetét.[6]

A család talán legvitatottabb, de ugyanakkor legtöbbet emlegetett tagja Teleki II. Mihály, *a nagy*, akit kortárs és utókor egyaránt elmarasztalt, de Erdély sorsának irányításában betöltött szerepét soha senki sem tagadta. Személyét talán Kőváry László ítéli meg a legbölcsebben: „A fejedelmi kor vége felé a gróf Telekiek nyomulnak előtérbe Teleki Mihály Mihály személyében, ki korának legmesszebb látó politikusa. Buda visszavételét s azzal a török uralom megszűnését egy évtizeddel előbb sejtette, mint mások. De mert döntőleg folyt be, s mert nem keresett vagy nem kapott, ki vele a felelősséget megossza, korának Görgeije lett."[7] Teleki Mihály azonban századokon át inkább csak úgy élt a köztudatban, mint gátlástalan törtető, az ország érdekeinek árulója. Az elmarasztaló vélemények tulajdonképpen még életében papírra kerültek. Szalárdi János *Siralmas krónikájában*, Bethlen János *Históriájában* Teleki Mihály mint féktelen ambíciójú bajkeverő áll előttünk. Legélesebben azok a paszkvillusok támadják, melyek közül kettő még életében, a harmadik nem sokkal a zernyesti csatát követően, azaz Teleki Mihály halála után született. Bár az utókor nem is ezekből, hanem inkább Bethlen Miklós önéletírásából és Cserey Mihály históriájából alkot képet az alacsony sorból magát feltornászó gátlástalan politikusról, a kíméletlen vagyonszerzőről. S a későbbi korok romantikára hangolt történelemszemlélete révén Teleki Mihály alakja beskatulyázódik a „kénkőbűzű nagyságok" sorába.[8] Trócsányi Zsoltnak köszönhető a torzítás nélküli, korszerű Teleki Mihály-kép megrajzolása. Monográfiájában végigvezet a korabeli Erdély legnagyobb politikai karrierjének stációin. Megtudjuk, hogy Teleki Mihály 1656-ban még II. Rákóczi György postamestere, halálakor pedig a következő tisztségeket tölti be: Erdély főgenerálisa, tanácsúr, Fehér, Torda és Máramaros megye főispánja, Csík-, Gyergyó-, Kászonszék főkapitánya, kővári és huszti főkapitány, a fejedelmi tizedek főárendátora. Trócsányi vélekedése szerint ő a szigorú politikai realista, akit semmi más nem vezet, mint a valóság pontos értékelése s annak alapján az utak megtalálása kitűzött céljai felé. Teleki Mihály politikai karrierje párhuzamosan halad vagyonának nagy léptékű gyarapításával. Míg Apafihoz szegődésekor csak kevés birtokú familiárius, halálakor Apafi Mihály tanácsura Erdély egyik legvagyonosabb embere. Birtokrendszerének vizsgálatát, birtokainak területi feltérképezését ugyancsak Trócsányi végzi el. Monográfiájában külön fejezetben tárgyalja Teleki birtokszerzéseit: a szentpéteri, Fogaras-vidéki, Fehér megyei, Kővár-vidéki, máramarosi birtokok bekebelezését. Szól a városi házak, telkek, kertek szerzéséről, majd azokról a szerzeményekről, melyekhez az Apafi-kor nagy politikai fordulatai segítették. Az 1670-es évektől kezdve Teleki uradalomnyi területekhez jutott az elkobzott birtokokból. Így szerezte meg a gernyeszegi tömböt is (Gernyeszeg, Erdőcsinád, Sáromberke, Sárpatak, Nagy- és Kissármás részjószágokkal), melynek egy része később Teleki Sámuel örökébe jut. Teleki Mihály birtokai halálakor: 75 helység 1956 jobbággyal, 178 zsellérrel és 297 szökött jobbággyal.[9] Bár Erdélyben kevesen büszkélkedhetnek ekkora vagyonnal, ez a gazdagság nem mérhető például a magyarországi nagybirtokok mércéjével, már csak azért sem, mert a Teleki-birtok nem volt egy tömbben. A mértéktelen „szerzőről"

[6] Amikor Telekit 1785-ben a váradi kerület biztosának nevezik ki, így ír feleségének: „Nem csodálkozom, hogy Vásárhelyen nem fér némely embernek a fejiben az én Ujj hivatalom mert nékemis az Urunk ő Felsége ennek alkalmatosságával hozzám ki nyilatkoztatott Kegyelmessége reménységemet és érdememet sokkal fellyül haladja. Az névben pedig nem esett semmi hiba [...] Ugyancsak nem vagyok én idegen a magam Districtusomban, mert a Nemzettségemis eredete szerint oda való, a Szüle Apám Teleki János pedig N. Váradi Fő-kapitány volt." (MOL. P. 661. 2420.)

[7] Kőváry László: *A millenium századában. – Erdélyben kihalt főúri családok s visszaemlékezés végső sarjai szereplésére.* EM. XVIII/1901. 72.

[8] Trócsányi Zsolt 1972. 328.

[9] Trócsányi Zsolt 1972. 315.

szólva ne feledjük, hogy a birtokszerzés a 17. században (is) a politikai emelkedés nélkülözhetetlen velejárója. Ahhoz, hogy politikai szerepet játszhasson, Telekinek valóban szereznie kellett. „Ö egyszerűen szerzett, ahogyan körülötte mindenki más, legfeljebb mozgékonyabban s ügyesebben másoknál" – vélekedik Trócsányi.[10]

Teleki Mihály Mihály gazdagságát emlegetve azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy sohasem fukarkodott a tudomány, a művelődés támogatásában. Ha száz esztendő múlva Erdély krónikásai még mindig az ország eladásával vádolják,[11] azért már van, aki bőkezű mecénásként emlegeti. Bod Péter például így ír róla: „Erdélyben is hogy a Tudományt el-bővíthetné, mint SalamonJeruzsálemben az ezüstöt, tizennyoltz esztendőknek el-folyások alatt, tizen-nyoltz tanuló ifjakot küldött-el a' Belgyiomi és Ángliai Oskolákba, látás, hallás, tanulás kedvéért, meg annyi ezer forintokból álló úti költséggel készítvén-fel őket. Kikből az után ez Hazában váltanak a' Sion várán álló paisos sisakos erős Férfiak."[12] A továbbiakban Bod Péter Teleki mecénáskodását a Bethlen Gáboréhoz méri, s mindez nem túlzás, ha figyelembe vesszük, hogy a külföldi iskolázás elősegítése mellett bőkezű támogatója az erdélyi protestáns iskoláknak is.[13]

A tudománypártolás, mecénáskodás a Teleki famíliában aztán a Teleki Mihályt követő nemzedékek sajátja lesz. Ebben az összefüggésben mindenekelőtt Teleki Sámuel apját, Teleki Sándort (1679–1754) kell említenünk. A kortársak feljegyzéseiben nehéz természetű, zsarnok emberként jelenik meg. Korában Erdély-szerte keringtek azok a történetek, melyek a környezetével szembeni szigoráról, kegyetlenkedéseiről szóltak.[14] Bod Péter ugyanakkor a tudománypártoló Teleki Sándorról is szól. *Magyar Athenas*ának előszavában írja: „az Isten Házához, Tudományokhoz és az Egyházi rendhez való szeretet és jo indulat igen meg volt e' Nagy Urban [...] Mikor a' Tudományoknak és a' Kegyesség gyakorlásának ama Nemes és nevezetes fészke az Enyedi Kollégyiom 1704-dik eszt. a' Várossal együtt hamuvá tétetett volna [...] azt találá-fel, hogy Ángliai Hitünk sorsossainál kellene segítséget keresni, hogy pedig arra a' Királytól engedelmet lehessen nyerni, nem tsak levele által kereste meg, hanem küldött egy olyan készülettel való Török kardot-is, melly bé-illenék a' Király fegyverei közé [...] Ez Hazának nyomoruságos és terhes állapotjában egyéb módja a' jól tevésre nem lévén, Házi Ezüstét a' Pénzverő Házba bé-adta, pénzzé formáltatta 's ugy is segítette a' külső Országi Akadémiákra tanulás kedvéért menni szándékozó tanuló ifjakat."[15] Teleki

[10] Trócsányi Zsolt 1972. 317.

[11] Rettegi György 1970. 269.

[12] Bod Péter 1766. [5].

[13] Példaként hadd álljon itt annak az adománylevélnek a szövege, mellyel a marosvásárhelyi iskola és egyház megsegélyezéséről intézkedik: „Isten eő Felsége ingyen valo jovoltából Gernyeszeget nekem adván eő Felségéhez valo alázatos és tartozó háládatosságombol ezen Gernyeszegi határon vetendő Majorságbeli Búzámnak Dézmáját az Maros Vásárhellyi Reformata Eccl[esi]ahoz, vagy Templomhoz, és Scholahoz rendelem (Ugy hogy fele forditassék a Schola szükségire, fele a Templom épitésére, s egyéb kiváltképpen valo Eccl[esi]ai szükségre) esztendőnként Holtom után is Maradékim tartozzanak igazán megadni. Ha meg nem adnák, vagy nem akarnák adni, Isten ezen határon vetendő Majorság Buzának áldását vegye el tőlök, kiről adom az Irásomot. Gernyeszeg, 7 Aug. 1685." (MOL. P. 661. 1. cs. 181.); MvRefEgyhmLvt (Mindkettő másolat.)

[14] Hermányi Dienes naplójában említi, hogy Teleki Sándor második feleségét, Petki Nagy Zsuzsannát annyira zár alatt tartotta, hogy az minden bizonnyal megátkozta „grófnéságát" is (*Hermányi Dienes József* 1992. 431–432.), Bod Péter pedig 1750-ben Teleki Sándor László nevű fiának így ír: „Az Úr ő Excellentiája jó egésségben vagyon s a mint mondják tserefázza hatalmasan a tselédit, a kik még vagynak. Készül Gernyeszegre, de nem tudom az indulás terminussát mikor lészen. A tzelnai oláhok inkább hiszem, ha rajtok állana, azt a napot fel iratnák az olá Kalendáriumba. Magyarigen, 1750 ápr. 6." (*Bod Péter levelei* 1907. 203.)

[15] Bod Péter 1766. 6–7.

Sándor mint az enyedi kollégium kurátora Pápai Páriz Ferenccel, az iskola híres professzorával együtt sokat fáradozott a kollégium megsegítése ügyében, peregrinus diákok támogatása érdekében, 1734–1754 között pedig a marosvásárhelyi kollégium főgondnokaként tette ugyanezt.[16]

Két házasságából Teleki Sándornak hat gyermeke maradt.[17] Utódaira jókora vagyont s emellett az örökösödés miatti viszálykodás terhét testálta. Ugyanakkor valamennyiükre átörökítette a közösség szolgálatának vállalását, egyház, iskola, tudomány támogatásának nemes feladatát.

Gyermekkor – első tanulmányok

Teleki Sándor második, Petki Nagy Zsuzsannával kötött házasságából született Teleki Sámuel. Születésének dátumát maga jegyzi be 1770 körül kedvenc bibliája előzéklapjára: „Én G. Teleki Sámuel születtem e világra Gernyeszegen in Ao. 1739. d. 17. Novemb. N[éhai] Édes Atyám hólt meg Károly Vári Várban Ao. 1754. d. 5-a Sept; dellyesti XI. és XII. óra között. N[éhai] Édes Anyám pedig annak előtte hat esztendővel Czelnán Ao. 1748. d. 11 Dec. Szerda napra viradólag. Edgyütt temettettenek el 1755-ben Gernyeszegen a Templomban."[18] E szűkszavú bejegyzés nem sokat árul el a születése és árvaságra jutása közti 15 esztendőről. Teleki gyermekkorára vonatkozó adataink egyébként is elég gyérek. Hiteles kútfőnek tekinthető az a néhány sor, amit a családot jól ismerő magyarigeni tudós, Bod Péter ír *Magyar Athenas*ában[19] meg az az ugyancsak szűkszavú vallomás, melyet gyermekéveiről ő maga ír útinaplója elején.[20] A négyéves tanulmányútról készült útinapló első oldalait Teleki minden valószínűség szerint utólagosan fogalmazta, s a gyermekkorára már érett fővel s a külföldi út tapasztalataival visszatekintő ifjú keserűen állapítja meg neveltetésének hiányosságait. Korai árvaságát, a nagyobb testvéreitől elszenvedett „támadásokat" gyermekévei legsötétebb emlékeként idézi. Ezzel indokolja „tanulásbéli sok hátramaradását" is, melyre valójában külföldön eszmélhetett rá. Megérthetjük a napló pana-

[16] Koncz József 1896. 512.

[17] Teleki Sándor első felesége bethleni Bethlen Júlia (1686–1723), 1703-ban kötnek házasságot. Négy gyermekük születik: Teleki Miklós (1704–1745) alezredes; Teleki László (1710–1778) kamarás, guberniumi tanácsos, a család gyömrői ágának megalapítója; Teleki Lajos (1715–1758), felesége iktári Bethlen Kata; Teleki Judit (megh. 1734), férje vargyasi Dániel István. Teleki Sándor második felesége Petki Nagy Zsuzsanna(megh. 1748). Gyermekeik: Teleki Sándor (megh. 1798), három felesége volt: Vitéz Erzsébet, Halász Bora és Györffy Mária; Teleki Sámuel (1739–1822).

[18] *Szent Biblia*... Ultrajectumban, W. Reers János. 1737. (Mv. Teleki kt. Tho–43b.)

[19] „Teleki Sámuel R. Sz. B. B. Gróf, a' nagy Teleki Sándor Tanáts Úrnak Fija, a' ki az édes Atyja idejében közel tizenkét esztendős-koráig, az Oskolákon kivül Tzelnán neveltetett, de annak utánna nagy szorgalmatossággal és serénységgel a' tanulásra adta magát 's a' szükséges tudományokat megtanulta." (Bod Péter 1766. 290.)

[20] „Nem szándékom itten hosszason le-irni sem fel vett utazásomat, bujdosásomat sem pedig tsetsemő koromtól fogva félre való vad hellyen, majd minden Emberi közönséges társolkodáson kivül lett neveltetésemet, annyivalis inkáb, mert szándékom elő számlálni Néhai Mlgos Kedves Szüleimnek 's kiváltképpen közelebb édes Atyámnak halálozások után tanulásombéli sok hátramaradásommal 's kárommal gyenge erőm felett viselt terheimet, ügyesbajoskodásaimat, és azoktól a' kiktől gyenge Aetásomb[an] 's árvaságomban méltán jót várhatok, példanélkül való háborgattatásaimat, pereltetésemet és néhai édes Atyámnak hozzám való Atyai szeretete miatt szenvedett Gyűlöltetésemet, 's abból származott sok sanyarúságimat, mert azokról egy kis könyvet írhatnék; de minthogy keserves dolog énnékem azokról még tsak emlékezniis, arra nézveis el mulatom; külömben leírás nélkülis tudgya azt el hagyott Hazámb[an] minden Keresztény jó Lélek." (*Kézírásos útinapló* I. MOL. P. 661. 2. cs.)

szos sorait, hiszen nem kis fáradságába kerülhetett bepótolni a sok hiányt. Mindez azonban csak a külföldi tanulmányi színvonal, oktatási rendszer megismerésével vált szembetűnővé. De vajon az akkori hazai körülmények, lehetőségek figyelembevételével is éppen olyan elmaraszta1ó véleményt kell formálnunk a gyermek Teleki tanulmányairól? Ez az a kérdés, melyről a Telekivel foglalkozók a legellentétesebben nyilatkoztak. Azok, akik csupán a napló említett sorait idézgették, kétségbe vonták azt, hogy Teleki Sándor – aki legkisebb gyermeke születésekor hatvanéves – megfelelő módon foglalkozhatott volna fia taníttatásával. Így vélekedik 1822-ben Teleki halálára írott emlékbeszédében Méhes Sámuel is: „Mint legkisebb gyermek részszerént Szüléinek már elgyengült állapotjok, részszerént az Édes Attyának egy lóról való leeséssel fején kapott ütésből eredett gyengesége nem engedték, hogy a ritka talentumokkal született fiú nevelésére illő figyelem fordíttassék, azért-is mintegy 16 esztendős korában árván maradván addig mind otthon neveltetett, és majd semmire sem taníttatott vólt."[21]

Teleki útinaplójának közrebocsátója, Imre Sándor kiadványához írt bevezetőjében a rendelkezésére álló források – napló, a Teleki család levéltárából tallózott iratok, a Telekivel foglalkozó néhány megjelent cikk – alapján megkísérli a kérdés tisztázását. Bár hivatkozik arra, hogy a naplóíró személyiségének értékelése érdekében végignézte a marosvásárhelyi Teleki-levéltár s a családnak akkor az Erdélyi Nemzeti Múzeum őrizetében lévő gyömrői levéltára iratait, meggyőződésünk mégis az, hogy jó néhány fontos írás elkerülte a figyelmét, s ennek következtében Teleki gyermekkorára, neveltetésére vonatkozó megállapításai nem minden esetben helytállóak. Ugyancsak téved akkor is, amikor kétségbe vonja a gyermek Telekiről író Koncz József megállapításának helyességét.[22] Koncz a családi levéltár néhány eredeti iratára hivatkozva érvel amellett, hogy Teleki taníttatását valójában nem hanyagolták el. Levelekből vett idézetekkel érzékelteti, hogy Teleki Sámuel édesanyja, apja, nagyanyja hogyan törődtek a kisgyermek szellemi fejlődésével. Cáfolja Koncz azt is, hogy ez a gondoskodás az anya 1748. december 11-én bekövetkezett halálával megszűnt volna, vagy hogy Teleki Sándor előrehaladott kora miatt nem foglalkozott legkisebb gyermeke neveltetésével. Elveti viszont a sulykot azzal, hogy Bod Péter és Bányai Székely György játékos szóhasználatát komolyan véve Teleki gyermekéveinek színhelyét – az Alsó-Fehér megyei kis Celna községet, melynek egyetlen nevezetessége az, hogy az erdélyi Hegyalja egyik legjobb bortermő helysége – több ízben úgy emlegeti, mintha ott kollégium működött volna. Bod Péter ugyanis 1752. április 29-én kelt levelében Lécfalvi Orbán Pétert, Teleki Sámuel házitanítóját tréfásan a „czelnai akadémia rectorának" nevezi[23], Bányai Székely György pedig 1748. november 4-én Sámuelt a „czelnai illustris kollegium" növendékeként üdvözli.[24] Koncz József tévedését Imre Sándor igazítja helyre, ugyanakkor ő sem tudja hiánytalanul körvonalazni Teleki Sámuel külföldre menetele előtti tanulmányait. Teljes mértékben elfogadja a naplóíró Teleki saját gyermekkorára vonatkozó elmaraszta1ó véleményét, melyet ma már joggal ítélhetünk túlzottnak.

A kérdés tisztázását megnehezíti, hogy a családi levelezés az 1739–1760 közötti időből csak hiányosan maradt fenn, mégis néhány újonnan előkerült kéziratos jegyzet, tankönyv figyelembevételével megkíséreljük felvázolni Teleki Sámuel taníttatásának körülményeit.

A 18. század elején Erdélyben az oktatás túlnyomórészt egyházi jellegű volt. Az egyházi hatóságok az intézményes oktatást mindenekelőtt a lelkészutánpótlás eszközének tekintették, s ezért a kollégiumi tananyag elsősorban a teológiai tudományokra, az egyháztörténetre,

[21] *A' nagy Cancellárius' képe, melyet Római Sz. Birodalombéli cancellárius gróf Teleki Sámuel... élete leírásában... egy halotti beszédben előadott Méhes Sámuel.* = *Halotti beszédek* 1825. 50.

[22] *Adatok a marosvásárhelyi Teleki könyvtár alapítója gróf Teleki Sámuel gyermekkori életéhez.* Erdélyi Figyelő. A Kemény Zsigmond Társaság közlönye, Marosvásárhely, 1880. 119–120.

[23] *Bod Péter levelei.* 1907. 195.

[24] Koncz József 1896. 118–120.

szentírásmagyarázatra szorítkozott. Noha már voltak kollégiumi tanárok, akik külföldről visszatérve megkezdték természettudományos ismereteik továbbadását, jó ideig a matematikát a filozófia keretében tanították. 1753-ból ismert az első olyan reformtervezet, mely – a *Ratio Educationis* előtt – előírja, hogy minden gimnáziumban kell lennie a mathesis oktatására alkalmas tanárnak. Az oktatás menetének rekonstruálását elsősorban az nehezíti meg, hogy 1770-ig az erdélyi iskolákban nincs kötelező tanterv, s így nem tudjuk egészen pontosan meghatározni, miből állott a kollégiumok akkori tananyaga. Erre pedig igen nagy szükségünk lenne, mert Teleki Sámuel esetében az oktatásnak egy sajátos formájával van dolgunk. Teleki Sándor ugyanis gyermekei mellé házitanítókat alkalmazott, akik a hazai kollégiumok diákjai közül kerültek ki. A 18. század folyamán gyakori volt a taníttatásnak ama iskolán kívüli formája, hogy rangos családok gyermekeiket tudós papok, professzorok mellé küldték, vagy még elterjedtebb volt a privát praeceptor alkalmazása. A magántanítók a kollégiumok tógás diákjai közül kerültek ki, s a rektor ajánlatára nyertek alkalmazást. Teleki Sándor is mint az enyedi és a marosvásárhelyi kollégiumok főgondnoka gyermekei mellé a legjobb diákok közül választhatott oktatókat. Hasznosnak ígérkezik megvizsgálnunk, kik voltak azok, akikre Teleki Sándor rábízta gyermekei tanítását. Bár nem minden esetben sikerült megnyugtató módon tisztázni a Teleki házban tanítók kilétét, mégis azzal, hogy néhányuk tevékenységéről közelebbi adatokat találtunk, fogalmat alkothatunk Teleki Sándor taníttatási igényeiről. Akik Teleki Sándort pusztán a kortárs emlékírók vitriolos megjegyzései alapján próbálják elképzelni, nehezen hiszik el, hogy a kemény természetű zsarnok, a fösvénynek tartott ember milyen sokat törődött két legkisebb gyermeke neveltetésével. Sándort, a nagyobbik fiút először otthon taníttatta, majd beadta a vásárhelyi kollégiumba. Az őt oktató praeceptorok közül Simon Istvánról közelebbi adataink nincsenek, viszont NádudvariSámuelnek a neve sokat mondó. Ő Enyeden oktat Christian Wolff filozófiájának szellemében, s a merev pietista felfogással ellenkező nézeteket hirdet. Szerinte az isteni kegyelmet az ember „értelemből és szabad akaratából fakadó jócselekedetekkel érdemli ki".[25] Felfogásáért az enyedi egyháztanács vádat emel ellene, s a kollégiumot el kell hagynia. Ezután kerül Vásárhelyre. Teleki Sándor pártfogásának köszönheti, hogy itt katedrát nyert. Igaz ugyan, hogy most sem tagadja meg nézeteit, sőt miután Teleki – bizalmának újabb bizonyítékaként – felkéri nagyobbik fia tanítására, 1741-től kezdve Wolff könyveiből oktatja a gondjaira bízott gyermeket. Teleki tehát nem idegenkedett attól, hogy fiát egy akkor még Erdélyben ugyancsak bizalmatlanul fogadott eszme szellemében oktassák.

Az ekkortájt írt levelekből egyértelműen kitűnik az a megkülönböztetett szeretet, mellyel Teleki Sándor legkisebb fiára tekint. Ez fakadhatott az élete vége felé közeledő apa aggodalmaskodásaiból, vagy – mint ahogyan a Teleki Sámuelről írók általában megállapították – lehet a közte és első házasságából származó nagyobb gyermekei közötti ellentét következménye. Egy 1750. május 20-án kelt levélben így ír: „Az egy neveletlenke, tanulgató Sámuel fiacskámon kívül minden gyermekeim nékem ellenségimmé lettenek, kiktől már sok esztendőktől fogva és e mái napig meg nem szűnt kesergettetéseim szerzették és augeálták is ezen nyavalyámat, holott egész Erdély országa bizonyságom, hogy mely nagy szűkült állapotomban s esztendőkben erőm felett ruháztam, neveltem s taníttattam és szárnyokra is bocsátottam őket."[26] Az ekkor már hetvenegy éves apa ezt a „tanulgató kis Sámuelt" maga mellett tartja. Miután felesége meghal, nagyobb fiai elszélednek mellőle, a gyakran változó kisszámú belső cselédségen kívül Sámuel van vele utolsó percéig. Édesapja komor társasága érleli idejekorán felnőtté. Szemtanúja az apa és testvérei közti viszály sokszor nagyon is éles megnyilvánulásainak, édesapja íródeákjaként pedig korán részt vesz a család gazdasági ügyeinek intézésében. Mindeközben úgy látszik, hogy rendszeresen tanul. Így számol be erről ő maga tizenegy esztendős korában anyai nagyanyjának, Kovács Juditnak: „A mi eb-

[25] Kovásznai Sándor 1970. 14.

[26] Teleki Sándor Bánffy Zsigmondhoz. Közli Imre Sándor: *Teleki Sámuel úti naplója.* 1908. XI.

ben a szoros helyben a tudományban lett profectusomat, előmenetelemet nézi, e felől azt írhatom édes nagy asszonyom anyámnak, hogy tanulásom kezdetétől fogva a míg három esztendők bételnek (a mely három esztendők a közelebb jövő szeptemberben telnek be), minden classisokat Isten segedelméből megkívántató jó móddal el fogok végezni és magamévá kívánok tenni, úgy hogy azontúl Collegiumba fogok is menni, nem classisba, hanem tiszteletes professorok tanításokra fogok járni."[27]

Szó esett tehát arról is, hogy Sámuelt felsőbb tudományokra beadják Sándor bátyja mellé a vásárhelyi kollégiumba.[28] Ez azonban csak terv maradt, hiszen az ezutáni adatok egyértelműen azt bizonyítják, hogy 1750 után is otthon végzi tanulmányait. Erre az időre esik Lécfalvi Orbán Péter[29] alkalmazásának kezdete, ő nevelősködött a leghosszabb ideig a celnai házban. Rajta kívül még fel-felbukkan egy-két házitanító neve. Simon Istvánt[30] maga Teleki Sándor említi levelében, egy Kolosvári nevű praeceptorról 1754-ben Bod Péter tesz említést[31], Bányai Székely Györgyről Imre Sándornak az útinapló elé írt bevezetőjében olvashatunk.

Ezekből az évekből előkerült néhány kézírásos jegyzet meg nyomtatott tankönyv. Ezek egyértelműen cáfolják azt a már említett téves felfogást, miszerint Teleki gyermekkorában a „hitbeli tudományokon" és a latin nyelvgyakorlatokon kívül egyebet nem tanult. A jegyzetek és könyvek félreérthetetlenül utalnak természettudományos tanulmányaira is. Az egyik, egy 63 lapos jegyzetfüzet címlapján ez áll: *Institutiones Geometriae Theoreticae et Practicae Methodo Mathematica adornatae. Ao. 1751 die 18 Febr. Descripta per me S. R. I. Comitem Samuelem Teleki Junior de Szék. Czelnae, Methodo Cl. D. Steph. Tőke.*[32] Felmerül a kérdés: hogyan készült ez a jegyzet? Tanulás közben a tanár magyarázatait jegyezte le a tanuló, vagy tankönyvből másolta? Az egyenletes, nyugodt írás, az anyag egyes részeit rendszerező index, a szépen rajzolt ábrák az utóbbi feltevést erősítik. Kérdés csak az, hogy a címlapon feltüntetett Stephanus Tőke geometriája nyomtatott vagy pedig kézírásos könyv volt-e.

Vásárhelyi Tőke István 1725-től Nagyenyeden bölcseletet és mathesist tanított. Az eddig ismert életrajzi adatai hiányosak. A nagyenyedi Bethlen főtanoda hányatott sorsa megnehezíti a megbízható adatok szerzését.[33] A Teleki jegyzetfüzetében olvasható „Methodo Cl. D. Steph. Tőke" szöveg alapján arra is gondolhatunk, hogy esetleg Celnán maga Tőke oktathatta a gyermeket. Szathmáry Károly, az enyedi kollégium történetének írója szerint Tőke István 1751-ben mint az iskola igazgató-tanára szerepel egy szerződés aláírói között.[34] Ezek szerint ugyanabban az évben nem taníthatott Celnán is. A tudománytörténet Tőke Istvánnak

[27] Teleki Sámuel Kovács Judithoz. (*Teleki Sámuel úti naplója* 1908. XVI.)

[28] „... és az Istennek ingyen való kegyelmességéből meg maradván Sámuel fiatskámnak is élete és nékem is életem, ez mostan szintén eléjött szüretezésnek el mulása után kisebb Sámuel fiamat is a Báttya mellé tanulni a Maros Vásárhelyi R[e]f[orma]tum Collegiumba szándékozván bé adni és kevés idő el múlva testvér öttsének Sámuel fiamnak a meg irtam N[agyságo]s Refor[ma]tum Collegiumban való tanittatásoknak, neveltetéseknek és tisztességes s illendő és minden fogyatkozás nélkül jó móddal való interteneáltatásoknak állapotjokról mostani becsületes Praeceptorjoknak Simon István ő K[egye]lmének elméjére adtam s elejében irtam tettszéseim és rendeléseim." (*Teleki Sámuel úti naplója* 1908. XVII.)

[29] 1746-ban a marosvásárhelyi kollégium diákja. (Vö. Tonk Sándor 1994. 77.)

[30] 1736-ban a marosvásárhelyi kollégium diákja. (Tonk Sándor 1994. 71.)

[31] Bod Péter Teleki Lászlóhoz. (*Bod Péter levelei* 1907. 333.)

[32] *Annotationes Mathematicae Com. Samuelis Teleki et alia* című miscellaneás kötetben. (Mv. Teleki kt. Tq–839. Ms. 325/6.)

[33] A kollégium 1849-es pusztulásakor az ott őrzött tanári hagyatékokkal együtt Tőke István jegyzetei, kéziratai is megsemmisülhettek. Turnowsky Sándor *A Nagyenyedi Dokumentációs Könyvtár* című cikkében (Igazság, Kolozsvár, 1945. június 5.) tévesen állítja ennek ellenkezőjét.

[34] Szathmáry Károly 1868. 167.

egyetlen nyomtatásban megjelent munkáját tartja számon (*Institutiones Philosophiae Naturalis Dogmatico-experimentalis.* Cibinii, 1736), mégpedig az első hazai kísérleti fizika tankönyvként. Célja a karteziánus és kísérleti fizika összeegyeztetése. Tőke mechanikájában Descartes-ot követte, de a könyv arra enged következtetni, hogy felhasználta Newtont és Leibnizot is. Újszerű szemléletmódja, jól láttató ábrái miatt a kor tankönyvirodalmának úttörő darabja, melyhez foghatót abban a korban még Európában is keveset találni.[35] Ez a fizika tankönyv és a Teleki által másolt geometria szembetűnő hasonlatosságot mutat. Tőke István mindkét esetben azon igyekszik, hogy az általános elméleti részek mellett „experimentálissá" tegye a tananyagot. Geometriájában is nagy szerepet juttat a mértan gyakorlati alkalmazásának. Geometriai felszereléseket, szögmérést, asztrolábium-készítést mutat be. Sok példát és azok megoldásait találjuk a jegyzetben. A szerző Eukleidész geometriáját követi, de posztulátumfelépítése nem azonos, ugyanis nem tárgyalja Eukleidész ötödik párhuzamossági posztulátumát. Óvatosan szólva feltehető, hogy Bolyai János előtt jó pár évtizeddel Tőke ráérez ennek a tételnek a vitathatóságára, s ezért mellőzi tárgyalását.[36] Mindezek miatt eléggé szegényes geometriai irodalmunkban talán figyelmet érdemel Tőke István ismeretlen, Teleki Sámuel jegyzetei között megőrzött kis geometriája, mely minden bizonnyal valamelyik egykori Enyeden vagy Marosvásárhelyen tanult praeceptor révén jutott Celnára.

Néhány nyomtatott könyv is maradt Teleki Sámuel hagyatékában, melybe gyermekként maga írta be nevét. Ezek jelzik, hogy mikből tanult édesapja házában. Maróthi számvetésre oktató könyvecskéjébe[37] a következőket írja: „Ezen Arithmeticat ajándékozott Mlgs Édes Atyám Ur ö Exclja nekem G. Teleki Sámuelnek ez mái napon Édes Atjai gratiájából Czelnan. Ao. 1753. 31 Martii." Egy másik arithmetica könyvbe[38] ezt írja. „Ex oblatione Exlmi Dni Parentis est S.R.I. Jun. Com. Sam. Teleki." Teleki Sándor tehát gyermekének olyan könyvet ajándékoz, melyet a tudománytörténet a korszak legjobb matematikai tankönyveként tart számon,[39] vagy amelyről úgy gondolja, hogy fiának a mindennapi élet gyakorlatában lesz majd rá szüksége. 1753-ban még egy másik könyvbe is bejegyzi nevét Teleki Sámuel. Johannes Amos Comenius *Orbis Sensualium Trilingvis*ének 1738-as szebeni kiadásában ez olvasható: „S.R.I. Com. Junioris Samuelis Teleki. Czelna 1753. 25 Martii."[40] Az *Orbis Pictus*-kiadványok egyik 18. századi példánya ez, melyet a „látható világ" megismerése céljából adtak a tanulók kezébe. Szerencsés körülmények folytán módunkban áll megfigyelni, hogy mit is tanult ebből az ismereteket latin, német, magyar nyelven tolmácsoló könyvből. Előkerült Telekinek egy pár lapos, kézzel írott jegyzete,[41] mely minden kétséget kizáróan az *Orbis Pictus* alapján készült. Lehetséges, hogy éppen az előbbi kiadásból jegyzetelte ki, bár a könyv bejegyzése egy évvel későbbről származik. Megtörténhetett az is, hogy már 1752-ben tulajdonában volt a kötet, vagy esetleg tanítója Comenius-példányát

[35] M. Zemplén Jolán: *A magyarországi fizika története a XVIII. században.* Budapest, 1964. 213–214.

[36] Dr. Weszely Tibor marosvásárhelyi matematikusnak ezúton köszönöm a kézirat értelmezésében nyújtott szakmai segítségét.

[37] Maróthi György: *Arithmetica, vagy számvetésnek mestersége.* Debreczenben, 1743. (Mv. Teleki kt. Thd–46.) A kötetben Teleki Sándor korábbi bejegyzése is olvasható: „Vétettem magamnak Vargyasi Daniel fiú két kedves unokáim Praeceptorok Jantso Gábor ő kegyelme által hetvenkét pénzen. Czelna 1747. 11 Junii."

[38] *Practica arithmetica, az az számvető tábla, mellyben mindenféle adásról és vételről, akárminémű Kereskedésbenis bizonyos Számoknak Summája készen és könnyen feltaláltatik.* Szebenben, 1742. (Mv. Teleki kt. Tho–426.)

[39] Kosáry Domokos 1980. 181.

[40] Mv. Teleki kt. To–1653.

[41] *Nomina Arborum, Avium, Piscium Rapta ex Commenio Joh. Comm.* Czelnae Ao. 1752. Christi. Per C. S. T. J. de Szék. (Mv. Teleki kt. Tq–839 Ms. 325.)

használta. A fák, madarak, halak, növények nevét csak latinul és magyarul jegyzi fel, ekkor – s mint látni fogjuk, egészen külföldre meneteléig – még nem tanult németül. Bár már ebben az időben itt-ott emlegetik Comenius tankönyveinek nyelvi „tisztátalanságát"[42], művének használata számunkra azért érdekes, mert azt igazolja, hogy a gyermek Telekit Celnán természetrajzi ismeretekre is oktatták.

A marosvásárhelyi könyvtárban őrzött latin nyelv- és írásgyakorlatok[43], az újabban előkerült matematikai és természetrajzi jegyzetek meggyőző erővel tanúsítják, hogy a kisdiák apja házánál a kor szokásos vallásos képzésén túlmenően sokrétű oktatásban részesült. Ismereteit azokból a kézírásos tankönyvekből merítette, melyeket kollégiumi tanulmányaik idején praeceptorai készítettek. Apja arról is gondoskodott, hogy fiának az akkor használatos nyomtatott tankönyvek közül a legfontosabbakat megszerezze. Erre annál is inkább szükség volt, mivel a 18. század első felében még maguk a kollégiumok sem rendelkeztek megfelelő mennyiségű tankönyvvel. Könyve a tanárnak, praeceptornak sem volt mindig, sokszor ötven év előtti kéziratos jegyzetet használtak.[44]

Teleki Sándor házánál tehát bizonyos mértékig megvolt a feltétele annak, hogy a legkisebb gyermek a 18. századi hazai körülményeknek megfelelő oktatásban részesüljön. Ha tovább él az apa, fiát valószínűleg kollégiumba vagy esetleg külföldre küldte volna, hiszen világosan látja a külföldre menetel fontosságát. 1711–1755 között ő maga patronál mintegy 30 kint tanuló erdélyi diákot. Mint láttuk, kollégiumi főgondnokként éveken keresztül személyesen foglalkozik a tanárok, diákok problémáival. Személyes kapcsolata van a diákokkal, ünnepekkor a legjobb tanulók közül legátusokat hív házához. A gyermek Telekinek így alkalma nyílik megismerkedni külföldet járt vagy itthon tanuló diákokkal. Feltehetőleg már ekkor kezdi felismerni tudásának hiányosságait, s kialakul benne az intézményes keretek között folyó oktatás iránti vonzódás.

A kortárs Kovásznai Sándor önéletírásából értesülünk arról, hogy Teleki apja halála után meg szeretné változtatni tanulmányi körülményeit. „Azonban pedig történt, hogy a nagy Teleki Sándor még régen a vásárhelyi kollégyomból szokván praceptorokat tartani fiainak a maga házához, a kisebbik fiát, g. Teleki Sámuel úrfit, mivel Celnán taníttatta, amíg maga megholt, és osztán az úrfi béjövén a kollégyomba, Lécfalvi helyibe más Praeceptort kívánt maga mellé [...] Osztán felvállalá [Kovásznai], de olyan conditioval, hogy mikor az úrfi benn leszen a kollégyomban, tanítja, de mikor kimegyen, ne legyen Kovásznai Sándor obligatus, hogy az úrfival kimenjen." Tovább arról számol be Kovásznai, hogy elmarad praeceptorsága, de elmarad – most már másodszor – Teleki kollégiumba menetele is. Teleki Sándor végrendeletében ugyanis Sámuel tanítójául Lécfalvi Orbán Pétert jelölte meg, „aki eddig praeceptor volt [...] nem lehet megváltoztatni a testamentumot, mert másképpen az egész testamentum megromlanék. És így a régi praeceptor, a testamentarius, megmarad g. Teleki Sámuel úrfi mellett. Egyébiránt igen jeles úrfi vala ez a g. Teleki Sámuel. Nem is lett volna Kovásznai Sándor arra való, hogy az úrfit tanítsa" – olvassuk az önéletírásban.[45] Teleki nem sokkal apja halála (1754) után a család sáromberki birtokára költözik. Az ezt követő évekről, a külföldre menetel időpontjáig eltelt időszakról sajnos csak néhány szűkszavú tudósítás áll rendelkezésünkre. A sáromberki eklézsia anyakönyvébe jegyzett be néhány vele kapcsolatos dolgot az akkori református pap, Kibédi Péterffi László. Az első beírás 1757-ből, a tizennyolc esztendős fiatalember megbetegedéséről szól: „Ebbe[n] az

[42] Kosáry Domokos 1980. 114.

[43] *Applausus in diem Alexandri* Proposuit S. R. I. Comes Junior Samuel Teleki de Szeék. Czelnae Anno MDCCLIII Die 18-e Martii.(Mv. Teleki kt. Tq–839. Ms. 325.); *Applausus in Novum Annum 1753* Proposuit, et Compesuit Czelnae S. R. I. Comes Junior Samuel Teleki de Szeék in Annum Christi 1753. (Mv. Teleki kt. Tq–839. Ms. 325.)

[44] Kovásznai Sándor 1970. 11.

[45] Kovásznai Sándor 1970. 109–110.

esztendőb[en] nyomorodott volt meg ennek a Fal[u]nak Ura Imp. Groff Teleki Samuel Ur 18 esztendös korába a lábaival fen a Fartsakába[n] de meg gyogyult minek utánna hosszasan feküdt volt miatta a Radnai feredőn amely alol vagyon a falun és tapasztalható képpen használt, minek utánna benne feredet volna két hetekig. Szekeren vittük oda még p[e]d[ig] nehezen: mert nem mehetett néha, magától fel sem állott, de Lában nyargalászott mikor vissza jöttünk a nehéz helyeken leszálván az hintóból a Mogyoró után ő Nsága."[46] A külföldre menetel előtt Péterffi még Teleki néhány adományát is bevezeti az anyakönyvbe: „Ebbe[n] az esztendőb[en] [1759] adta Gróff Teleki Sámuel vissza ennek az Ek[lésiának] a falusi buza dézmáját, hogy abból a Templom megépíttessék és a papi kőház tsináltassék máshova."[47] Később még visszatér a külföldre menetel előtti adományokra és feljegyzi, hogy adott Teleki egy darab kaszálót a papnak, „de a melyet acta most birnak bitangban a sárpataki udvari tisztek".[48]

Fennmaradt Telekinek egy 1756. augusztus 13-án kelt levele[49] is, melyben unokatestvérének, Teleki Ádámnak gratulál tervezett külföldi tanulmányútjához. Azt kívánja, hogy rokona „mind a tudományokban, mind az experientiákban épületet vegyen", majd így folytatja: „Isten [...] hozza visszais mindennémű maga áldásaival és sz[ent] ajándékival fel ékesíttetve Nemes Hazájának szolgálatjára, kedves familiájának és jó szives Atyafiainak Consolatiojokra, különösön pedig Mlgs Uri méltó tiszteletben lehető Attyának egész örömére 's Contentusára és az Isten Házának épületére." Teleki Sámuel láthatóan már ekkor a külföldi útra nem öncélú, csupán egyéni épülési lehetőségként tekint, hanem szeretné, ha öccse hazájának és egyházának szolgálatára térne vissza. Bölcs gondolatok ezek egy tizenhét éves ifjútól, s önkéntelenül összevetjük őket nagyanyja, Veér Judit jóval korábban ezelőtt papírra vetett intelmeivel, melyekkel fiát, Teleki Pált (1677–1731) indította peregrinációs útjára: „bujdosása által Bölcsességet keressen, mellyel valaha a Refor[mata] Ecclésiának, édes Hazájának és Attya Házának is szolgálhasson."[50] Ádám öccséhez írott levelében még nem említi saját külföldre menetelének tervét. Talán még meg sem érlelődött benne az út gondolata. Az apja halála után rászakadó gazdasági gondok, örökösödési perpatvarok, testvéreivel folytatott viszálykodások nagyon is leköthették az akkor még szinte gyermekkorú fiatalember idejét, energiáját. Talán ez a magyarázata annak, hogy amikor 1759-ben konkretizálódik peregrinációs terve, többen kételkednek abban, hogy a külföldi útért abbahagyja birtokügyeinek intézését. Bod Péter gyakran járt a celnai birtokon, jól ismerte Teleki Sándor legkisebb gyermekét, s bizalmat előlegez neki. 1761-ben az akkor Bázelben tanuló ifjúnak írja: „Mikor épen egyedül kedvetlenkedném mostani szokásom szerint házamban, akkor érkezék várásom felett a Ngod levele; a mely elűzte minden kedvetlenségemet és bétölte örömmel. Az valóban nagy örömömre vagyon, hogy Ngod iránt való ítéletem (a melyért én is megítéltettem) nem tsalt meg, Ngod Isten kegyelme által, nem a bolondságon, hanem a tanuláson kapdos."[51]

Teleki Sámuel tehát 1759–1763 között külhonban folytatja tanulmányait, szorgalmasan küzd azért, hogy a négy esztendő alatt bepótolja sajátos egyéni körülményekből és a hazai szűk lehetőségekből származó hátramaradását.

[46] *Liber Ecclesiae* 1. (SárombRefEgyhLvt I/2.)
[47] *Liber Ecclesiae* 6.
[48] *Liber Ecclesiae* 8.
[49] Teleki Sámuel Teleki Ádámhoz. Sáromberke, 1756. aug. 13. (Teleki cs. kendilónai lvt.)
[50] *Teleki Pál külföldi tanulmányútja*. Levelek, számadások, iratok 1695–1700. Összeállította és az utószót írta Font Zsuzsa. Szeged, 1989. 7.
[51] *Bod Péter levelei* 1907. 384.

A tanulmányút az útinapló tükrében

Teleki Sámuel a külföldi út élményeiről feljegyzéseket készít. Mintegy másfél száz évvel később a Teleki család akkori levéltárosa, Biás István talál rá a jegyzetekre, és sajtó alá rendezi az addig ismeretlenül heverő kéziratot.[52] Az 1908-ban nyomtatásban megjelenő útinaplóra sem az irodalom, sem a történetírás nem figyelt fel. Talán azért nem, mert a kor egyébként gazdag memoártermésében nem képvisel kiemelkedő irodalmi szintet. Értéke elsősorban az, hogy a nagyon hézagos Teleki-életrajzhoz szolgáltat adatokat. Minthogy a négyéves tanulmányút idejét öleli fel, írója életének 1759–1763 közötti időszakáról nyújt bő információt, s emellett bepillantást enged néhány európai város, egyetem korabeli életébe.

Amikor Teleki Sámuel 1759-ben elhatározza, hogy külföldi tanulmányútra indul, valójában évszázados szokást követ. A peregrinatio academica gazdag irodalma s különösen az újabb kutatások eredményei[53] jól tükrözik, hogy a 14. századtól kezdve Bologna, Bécs, Prága, Pádua, a 15. századtól Krakkó egyetemeit látogató magyar diákok között erdélyiek is vannak. Különösen megnő a 16. századtól kezdve azoknak a száma, akik saját költségükön vagy jótevők támogatásával külföldi akadémiákon folytatják tanulmányaikat. Később maguk ezek a külországi egyetemek segítik kisebb-nagyobb segéllyel a tanulni vágyókat. A 17. század elejétől Leiden, Utrecht, Franeker, Tigurium városok egyetemei állandó alapítványokkal, beneficiumokkal támogatják az erdélyi kollégiumokból kiküldött ifjakat. Bázelben az Erasmus-alapítványból egy erdélyi akadémita részesült támogatásban; a genfi, frankfurti egyetemen enyedi és kolozsvári diákok kaptak ösztöndíjat, Marburgban pedig a marosvásárhelyi főtanoda két tanulója nyert „szabad asztalt" és szállást.[54] Mindezeket a külföldi ösztöndíjakat azonban elsősorban a papi pályára készülők nyerhették el. Másféle megszorításai is voltak a külföldre menetelnek. 1554 óta országgyűlési határozat szögezi le, hogy fejedelmi engedély nélkül senki sem mehet ki. Az 1659. évi marosvásárhelyi országgyűlés pedig megszabja, hogy a tanulásra, peregrinálásra menők kötelesek salvus conductust kérni. E törvénycikk 1752-ig volt érvényben, amikor megszűnik az uralkodói engedély feltétlen szükségessége, ezzel szemben a főkormányszék kötelessége az „alkalmas egyének" megválogatása. 1755-től az udvari kancellária sürgeti a protestáns ifjak külföldre menetelének korlátozását, nekik tulajdonítva az eretnekség és más veszélyes elvek behozatalát. A hétéves háború (1756–1763) kitörése alkalmul szolgált a kimenetel törvényes betiltására, és az utazókat fenyegető veszélyre hivatkozva ettől kezdve három évig senki sem nyer útlevelet.[55] Természetesen a tanulni akarók kérvényekkel ostromolják az udvari kan-

[52] A napló-kézirat két kötetből áll. Az első kötet kötése fehér bőr, a kötéstábla mérete 20 x 16,5 cm. A szövegtükör mérete 15,5 x 14,5 cm. A kötéstábla verzóján ezt olvashatjuk: „Gróf Teleki Sámuel udvari Kanczellár Úr és Könyvtáralapító naplója. 1759–1761. NB. E naplót a Kanczellár regestrálatlan és sok időt a Könyvtárban őrzött levelesládáinak egyikében találtam meg. Biás." A kötet 109 beírt oldalt tartalmaz. A második kötet kötése hasonló az elsőéhez. Méretre nagyobb: 23,5 x 19,5 cm. A szövegtükör mérete 18 x 18 cm. Az előzéklapon piros tintával írott bejegyzés áll: „Teleki Sámuel udvari kanczellárius naplójának II. része. Felfedezte 1907 nyarán Biás István levéltáros." (A nyomtatásban megjelent útinapló bevezetőjében Imre Sándor azt írja, hogy a kézirat 1906 nyarán került elő.) A második kötet 114 beírt oldalt tartalmaz. A két kötet papírja eltérő vízjelű. (MOL. P. 661. 2. cs. No. 18, 19.) A kézirat lelőhelyét 1908 után a Telekivel foglalkozó irodalom nem említi. E kötet gondozója is korábban tévesen állította, hogy Teleki Sámuel naplójának kézirata a MTAKKtban van. (*Teleki Sámuel* 1976. 239.) 1995 nyarán a MOL-ban folytatott újabb kutatások eredményeként került elő a két kézirat-kötet (az első tévesen az 1527–1749-es iratok közé sorolva).

[53] Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban.* Bukarest, 1979. – Szabó Miklós–Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban. 1521–1700.* Szeged, 1992. (Fontes rerum Scholasticarum. IV.)

[54] Török István III. 290–292.

[55] Kosáry Domokos 1980. 128.

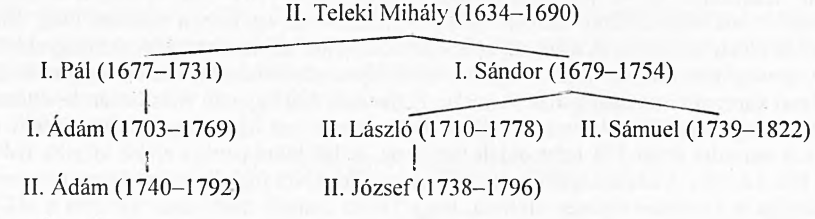
celláriát, és sürgetik a kimeneteli tilalom beszüntetését. Ezért kénytelen Mária Terézia némi engedményt tenni. Életbe lép egy valójában újra csak korlátokat emelő törvény, mely szerint megengedik a külföldre utazást, de csak azok számára, akik baráti vagy szövetséges országokba kívánnak menni.[56] Az első kérvényezők közül különös királyi kegyelemből nyer kibocsátási engedélyt a Teleki família három majdnem egyidős tagja: József, Sámuel és Ádám[57]. Két oka is van, hogy éppen nekik sikerül felmentést szerezni a tiltó intézkedés alól. Először is mindhárman egy nagynevű erdélyi nemzetség fiai. A bécsi politika pedig ekkor már számol azzal, hogy érdekből magához kell édesgetni az erdélyi főurak legtekintélyesebbjeit. Célszerűnek ígérkezett a Teleki ház e három tagjának megnyerése, hogy ilyen módon biztosítsák udvarhűségüket. Másik oka az engedélyezésnek az, hogy Mária Terézia már korábban érvényt szerez a rendi műveltség elvének, azaz csak olyanoknak adja meg a peregrináció lehetőségét, akik nemesek, és rendelkeznek az úthoz szükséges anyagi feltételekkel. Így váltja fel még a reformáció idején kialakult szegény vándordiák típusát lassanlassan a 18. századi utazó nagyúr típusa, aki a hazai földön megkezdett tanulmányait külországban fejezi be.[58] Ennek a diáknak nem csak erszénye gazdagabb, de más szempontból is felkészültebben indul útra. Itthon szerzett ismereteit külföldön csak elmélyíti. Legtöbbjük nyelveket ismer, előre meghatározott úti és tanulmányi programmal indul, azaz a tanulmányaiból már ismert városokat, intézményeket keresi fel.

Ennek a típusnak egyik jellegzetes képviselője a Teleki Sámuellel egy időben külföldre utazó Teleki József[59], aki már elindulásakor művelt, magabiztos ember, hiszen Nyugat-Európába érve azonnal megírja a kor legnagyobb gondolkodóival polemizáló esszéjét.[60] Teleki József nem egészen két esztendeig tartó külföldi tanulmányútja idején napról napra jegyzeteket készít. Ezekből egy olyan ifjú arisztokrata képe rajzolódik elénk, akinek otthon szerzett műveltsége, nyelvismerete a külföldi tartózkodást valóban gyümölcsözővé tette. Az úti élmények naplószerű rögzítése a tapasztaltakat nyitott szemmel látó megfigyelőről tanúskodik.

Az egy évvel fiatalabb Teleki Sámuel műveltsége a külföldre induláskor sokkal hézagosabb unokatestvéréénél. A kezdeti nehézségek talán legnagyobbika, hogy Teleki Sámuel anyanyelvén kívül csak a latint beszéli. Elsősorban a német nyelvtudás hiányát érzi, hiszen Bécsbe érkezve nem mer „privata audientiát" kérni, mert nem tud a császárné nyelvén be-

[56] Finánczy Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában.* I. Budapest, 1899. 56.

[57] A Teleki nemzetség óriási családfáján gyakran ismétlődnek az azonos nevek. Könnyebb tájékozódás és a rokonsági kapcsolatok tisztázása végett alább felvázoljuk a családfából minket érdeklő részt. Alapul Nagy Iván nemzedékrendi tábláját használtuk fel, s az azonos nevek római számmal való megkülönböztetését is innen vettük át. (Nagy Iván XI. 89.)

[58] Halász Gábor: *Külföldjáró magyarok.* Budapest, 1959.

[59] II. Teleki József (1738–1796) – koronaőr, az erdélyi királyi tábla ülnöke, majd Békés vármegye főispáni helytartója, Ugocsa megye főispánja, a pécsi tankerület igazgatója, a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka.

[60] *Essai sur la Foiblesse des esprits-forts.* Csanak Dóra monográfiájában foglalkozik részletesen a mű létrejöttével, indíttatásaival, megért kiadásaival és visszhangjával. (F. Csanak Dóra 1983. 106–148.)

szélni. Kevenhüller fökamarással deákul szól, az „Asszony ö Exc[e]l[lentiá]jával pedig G. Bánfi Dienes Ur tolmátsolt" – írja naplójában.[61] Érthető tehát, hogy a Bázelbe érkező fiatalember – akit a svájciak tréfásan „lateinischer Graf"-nak neveznek – azonnal német, majd később francia nyelvmestert fogad.

A nyelvtudáson kívül a külföldi útra való felkészülésnek másik két jellegzetessége is szemünkbe ötlik. Az egyik a felvilágosodás divatossá vált tudományaiban – matematika, fizika, botanika – való jártasság, a másik a kortárs filozófia, szépirodalom irányzatainak megismerése. Ilyen téren is különbözik a két Teleki. A természettudományos érdeklődés megnövekedése a felvilágosodás korának egyik jellemzője. Tanulmányai, olvasmányai során Teleki József ezeknek a tudományoknak nemcsak a divatjáról szerez tudomást, hanem már itthon olyan alaptudásra tesz szert, hogy Svájcba érve azonnal értő hallgatója lehet az egyetem nagynevű matematikusai, természettudósai előadásainak. Teleki Sámuel jóval szerényebb természettudományos ismeretekkel bír. Mint láttuk, önmagával szembeni kritikája annyira éles, hogy gyermekkori tanulmányait teljesen eredményteleneknek tartja, s útinaplójában így ír: „Gyermekségemtől fogva örökké nagy kívánságom volt Mathesist tanulni, de abban soha eddig módom nem lehetett."[62] Kétségtelen, hogy állításában van némi túlzás, viszont elképzelhető az is, hogy a bázeli professzorok előadásai elhomályosítják a celnai matematikaórák emlékét.

Vajon hogyan viszonyult a két külföldre induló Teleki a kor filozófiai nézeteihez, hiszen a 18. század derekáig az eszmei tájékozódás, a gondolkodás területén rengeteg új született. A forrongó, háborús Európában – mindenekelőtt Franciaországban – a bölcselet, az irodalom területén gyökeres változások következtek be. Az erdélyi főrangúak között már a Telekieket megelőző nemzedék sorában voltak olyanok, akik tájékozódni igyekeztek a felvilágosodás korának irodalmában, tudományában. Teleki József is magáévá tett minden tudást, ami megközelíthető volt, s ebben benne foglaltatott az az új is, ami nyugaton a 18. században létrejött. Csanak Dóra az *Essai* elemzése során arra hívja fel a figyelmet, hogy ebben a műben benne vannak azok az utolsó félszázad európai filozófiáját foglalkoztató kérdések, melyekkel a tudásra szomjas, érdeklődő ifjú kiemelkedő felkészültségű nevelői segítségével megismerkedhetett.[63] Teleki Sámuel ezzel szemben peregrinációja idején még nem sokat tud ezekről a dolgokról, s mint látni fogjuk, franciaországi tartózkodásakor sem keresi a felvilágosodás nagy gondolkodóival való személyes ismeretséget. Pedig elképzelhetetlen, hogy ne hallott volna róluk, hiszen Teleki József nem sokkal Rousseau-nál tett látogatása után találkozik Bázelben vele. Nem említette volna a számára olyan jelentős eseményt? Mindenesetre találkozásukkor Teleki Sámuel csak ennyit jegyez fel naplójába: „21-a Martij Délben érkezett meg ide Párisból G. Teleki Josef Bátyám Uram, és az Innepeket itten edgyütt töltvén 's vagy két étzaka Déákoson edgyütt vigadván az itt való Tiszteletes Magyar Compagniával, a' magunk Szállásunkon; azután 27-a Martij innét jó reggel el indult Béts felé."[64] Általában szembetűnő a két Teleki eltérő reagálása a Franciaországban látottakra-hallottakra. Mindketten tanulmányaik befejezéseként töltenek néhány hónapot a francia fővárosban, nagyjából azonos útvonal van mögöttük, mégis a naplófeljegyzések azt tükrözik, hogy másképpen viszonyulnak a látottakhoz. Teleki József útinaplójában tekintélyes helyet foglalnak el a franciaországi feljegyzések, Sámuel viszont – mint látni fogjuk – a Párizsban töltött 5 hónapról szűkszavú, néhány oldalas leírást készít. De lássuk előbb Teleki Sámuel útjának kronológiáját.

[61] *Kézirásos útinapló* I. 7.
[62] *Kézirásos útinapló* I. 88.
[63] F. Csanak Dóra 1983. 148.
[64] *Kézirásos útinapló* I. 73.

A bázeli tanulmányok

Útra indulásáról így ír naplójába: „Én pedig az Szent Istennek Vezérlése 's Kegyelmes Gondviselés alatt Ao. 1759. die 7-a 9br. Saromberkiről meg indultam magam alkalmatosságomon Kováts Joseff[65] Urammal (kitis úti Társul vettem) és mentem dolgaimra nézve *Kolosvárra*, onnét *Lonára* M. G. Teleki Ádám Ur kedves Bátyám Uramtól bútsút venni, onnét *Désre* az holott M. G. idöseb Haller Pál Urtól 's ottan talált G. Teleki Károly kedves Bátyám Uramtól (kitis ki jövetelemmel Plenipotentiariusomnak Constituáltam) el bútsúztam. Désről érkeztem Remetei házamhoz 14-a 9br. az holottis mulatván három napot; el hagytam ifiabb Désfalvi Simon János Uramot (kitis Plenipotentiáriusomnak 's Joszágotskáim Praefectussá[na]k hagytam) elégséges informátiot adván ügyes bajos dolgaimról; itten el hagytam minden Cselédeimet is és tsak könnyü Kotsival magam négy lovaimon meg indultam."[66] Ezután leírja Debrecenen, Budán, Pozsonyon át vezető útját, majd bécsi tartózkodás után, december 19-én „német köntösbe" öltözve a német városokon keresztül folytatott utat. 1760. január 2-án érkezik Bázelbe. „2-a Januarii reggel 10 órakor Basileában [jöttem], holott az Koronához szállottam – írja a naplóban. – Az egész utam igen sanyarú volt, a sok havazás, hideg, esső, szél miatt, mellyet nem tsak nappal, hanem egész étzakákon által folytatott Utazásomban szenvedtem; de Isten Kegyelméből reménségem felett superaltam. Schafhausentől fogva pedig Basiléáig a' Vizek áradására nézve is veszedelmes utam volt, sokszor meg merültem. Regenspurgumtol fogva Basileaig költöttem in Summa 84. Rhforintot. Az Arany pénz Bavariab[an] 's attól fogva Schafhausenig (ha jó) öt öt német forintban el mejen, Schafhausentől fogva pedig Baselig 4 Rhf és 40 vagy 48 Xrt ér."[67]

Mi késztette arra, hogy peregrinálását Bázelben kezdje el? Elsősorban bizonyára az, hogy rokonai, József és Ádám[68] is itt kezdik meg tanulmányaikat. Teleki József 1759 augusztusában elsőként érkezett Bázelbe. Bár előzőleg habozott, ne menjen-e inkább Genfbe, végül Bázel mellett döntött, minthogy a genfi egyetemen nem volt matematikai tanszék. Pár hónap múlva Ádám is követte. Teleki Sámuel tehát unokatestvérei után érkezik Bázelbe, és 1761. július 24-ig tartózkodik itt.[69] Ez a másfél esztendő döntő jelentőségű életében, felkészülésében. Először is a legsürgetőbb pótolnivalókkal kezdi. Német és francia nyelvórákat vesz, s hozzálát matematikai ismereteinek bővítéséhez is. Mindez elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy a neves svájci tudósok előadásait követni tudja. Matematikán, mechanikán kívül egyetemes történelmet, egy kevés egyháztörténetet és jogtudományi előadásokat hallgat. Tanulmányairól így ír naplójában: „Mikor ide érkeztem Németül nem tudtam, és itt lévén egy Professor J. Jacobus Spreng Uram, kiis a' Német nyelvben omnium Judicio Ciceronak tartatik. Külömbenis igen tudos ember, holmi aprosáq munkátskákotis irt (mellyekkelis engemet meg ajándékozott) [...]jezen Spreng Uramnál három holnapig halgattam letzkét privatim a' Német Nyelvben, de minthogy nagy Critikus, homályoson tanitott, tsak az auctorokat corrigalta, még Grammaticat se kaphattam soholt mellyet approbalt volna, egy szoval tudos németet kivánt a tanittása Tanitványnak; nem pedig ollyat a' ki kezdi a' Német Nyelvet tanulni, azért kéntelenittettem a' negyedik holnapban egy

[65] Kováts József (1732–1797) – udvarhelyi, majd nagyenyedi tanár. Úti élményeiről ő is naplót vezetett, mely az enyedi kollégium iratainak 1849-es pusztulásakor semmisült meg.

[66] *Kézírásos útinapló* I. 3–4.

[67] *Kézírásos útinapló* I. 17–18.

[68] II. Teleki Ádám (1740–1792) – dobokai főispán, kormányszéki tanácsos, kővári főkapitány, 1785–1790 között a kolozsvári kerület királybiztosa. 1773-ban lefordítja Corneille *Cid*jét.

[69] Bázelben 1980-ban elkészítik az egyetem összesített anyakönyvét. Ebben az 1760-ban beiratkozott diákok között az 1175-ös sorszám alatt szerepel Teleki Sámuel neve: „die 17. Januarii *Samuel Sacri Romani Imperii Comes Teleki de Szék. Transylvano Hungarus* – 1 Ducaten". = *Die Matrikel der Universität Basel.* Bd. 5. 250–251.

Freyburger nevű Sprachmeistert fogadni, kitis mintegy hét holnapokig jártatván magamhoz, Isten kegyelméből az alatt annyira mentem a Német nyelvben, nagyobbára az exercitium 's az privatum Studium által, hogy alkalmason beszéltem, irtam, és a Könyveket értettem; Kováts Josef Uramis a' Német letzkeimetis velem halgatta; ezután osztán Frantziaul kezdettem tanulni egy Colen nevű Sprachmeistertől kiis az előtt Canonicus Pap Ur volt Lotharingiában, de már Reformátussá lött, és itt lakik."[70] Tanulmányairól pedig ezt írja: „Az mi az itt való Tanulásomat illeti, azzal igen Contentus voltam, derék és tudós embereket hallgattam, bár mindenütt ollyanokat hallgathatnék! A' mint fellyebbis irtam Prof Isellius[71] Uramnál Tizenkét Holnapokig hallgattam Collegiumot in Historia Juris Civilis, et in Institutionibus Justinianei; Doctor Socin[72] Uramnál mintegy három holnapokig jártam másokkal edgyütt egy experimentale electricum Collegiumat [...] 3-a Octobris 1760 Kezdettem Tiszteletes Prof. J. Christophorus Beck[73] Uramnál egy Privatum Collegiumot in Historia Universali."[74] Telekire legnagyobb hatással kétségtelenül Beck volt, akit már akkor „nagy theologusnak" és historikusnak tart. A naplóban ezt írja róla: „az Magyarokat különösön szereti, és sok jóvalis vagyon hozzájok, és el mondhatom hogy Apjok az Magyar Deákok[na]k Baselben. Hozzám igen nagy szivességet és szeretetet mutatott, sokszor magais el jött hozzám."[75] Értékes magánkönyvtárral rendelkezett, s azonkívül a helyi nyilvános könyvtárat is ő vezette. Mint látni fogjuk később, Teleki saját könyvtára összegyűjtésekor is haszonnal értékesíti a bibliofil Becktől hallottakat. Naplójában sokat emlegeti a Bernoulli fivéreket is, akiktől ugyancsak sokat tanult és akikkel Bázelben kialakult barátsága hazatérése után sem szakadt meg. Idézzük újra az útinaplót: „4-a marty 1760 kezdettem Bernoulli János Uramnál, kiis Matheseos P. P. Ord. az Mathematicum Collegyiomaimat privatim' [...]ehez hasonlot Baselen kivül ritkán sőt talám nemis találhattam volna, mert e' mái napon ritka párja az Mathesisben a' Bernoulliaknak, sőt én nemis tudok még senkit a' kit hozzájok hasonlíthatnék."[76]

Azontúl, hogy belekóstolt a szaktudományokba, a bázeli időzésnek az a legnagyobb hozadéka, hogy az erdélyi diák megtanulja értékelni magát a tudományt, a tudást. Forgolódása a bázeli tudós környezetben, a szellemi előkelőséggel való közelebbi ismeretsége döntő hatással van rá a továbbiakban is. Talán ezzel magyarázható, hogy később Hollandiában, Párizsban érintkezésköre, érdeklődése is ennek megfelelően alakul. Bázeli tanárai jóakaró barátai lettek, akik nemcsak a svájci tanulmányait irányítják, hanem tanácsaikkal, ajánlólevelekkel a tanulmányút többi állomásán is segítségére lesznek.

A bázeli tartózkodásnak az ifjú további fejlődését döntően befolyásoló hatáson kívül még van egy másik jelentősége is. A másfél év eseményeit rögzítő útinapló hiteles tükre a város 18. századi életének. Az eredeti feljegyzések egy része elveszett, hiszen a napló első fele magán viseli az utólagos szerkesztés számtalan jegyét: az események kronológiáját Teleki megváltoztatta, bizonyos dolgokról összevontan, a később történtek előrehozásával

[70] *Kézírásos útinapló* I. 30–31.

[71] Iselin, Johann Rudolph (1705–1779) – a bázeli egyetem jogi professzora, különböző akadémiák tagja.

[72] Socin, Abel (1729–1808) – orvosdoktor, fizikaprofesszor Hanauban, majd ugyanott udvari orvos. Bázelben a három Teleki grófot elektromosságtanra oktatja.

[73] Beck, Jakob Christoph (1711–1785) – teológiai professzor a bázeli egyetemen, ugyanitt történelmet is oktat 1735-től.

[74] *Kézírásos útinapló* I. 85–86.

[75] *Kézírásos útinapló* I. 87.

[76] *Kézírásos útinapló* I. 107. A kiterjedt svájci tudósfamíliából Teleki a fenti idézetben két Bernoulli fivérre, Danielre és Johannra utal: Bernoulli, Daniel (1700–1782) – a család legtehetségesebb matematikusa; a bázeli egyetemen előbb anatómiát, majd 1748-tól fizikát tanít a matematika mellett. Bernoulli, Johann II. (1710–1790) – jogot és matematikát tanult; a bázeli egyetemen matematikaprofesszorként működött.

emlékezik. Így ír erről ő maga: „Ezen Könyvemben nem mindeneket írhattam jó rendel, mert a' jegyzéseimet más Diariumban tettem volt 's tsak ugy irtam osztán öszve őket kiváltképen a közepe táján, majd minden rend nélkül."[77] Az utólagos átírásnak köszönhető, hogy a bázeli tartózkodás több eseménye Teleki megszokott lakonikus diáriumvezetésétől eltérően, részletesebben, kommentálva kerül az olvasó elé. Ez teszi ezeket a feljegyzéseket különösen érdekessé, s talán éppen ezen erények okán maguk a svájciak is felfigyeltek a naplóra. Otto Spiess bázeli professzor Teleki Sámuel és Teleki József naplóira támaszkodva írja meg a 18. századi Bázel történetét,[78] Ernst Staehelin professzor pedig Jakob Christoph Becklevelezésének feldolgozásakor[79] ugyancsak gyakran hivatkozik a két Teleki naplójára. Spiess úgy véli, hogy ezeket az egészen egyedülálló forrásokat semmiképpen sem kerülhetik ki a város történetével foglalkozók.[80] Spiess a Telekiek Bázelre vonatkozó útijegyzeteinek német fordítását úgy nyújtja át az olvasónak, mint a korabeli városi és egyetemi életre vonatkozó ritka forrásanyagot. Természetesen a mai olvasót az akkori 15 000 lakosú kis egyetemi város életének, társadalmának, ma már inkább furcsaságszámba menő szokásainak, jellegzetességeinek bemutatása mellett elsősorban az egyetemi élet, a tudósvilágról rajzolt kép érdekli. Mi az, ami például akkor Teleki Sámuelt, ma pedig minket csodálkozásra késztet? Elsősorban az egyetem, a professzorok külön kiváltságokat élvező helyzete. Az „akadémiai polgár" amellett, hogy mentes az állampolgári teherviseléstől, a város talán legtiszteltebb polgáraként éli a maga elsősorban az egyetem tradíciói és törvényei által megszabott életét. A szellemi teljesítmények jussán szerzett kiváltságok felette állanak a születés adta jogoknak. Ilyen körülmények között furcsának vagy éppen ellentmondásosnak tűnhetik, hogy a távoli országból jövő három ifjú arisztokrata mégis rangjának szóló megkülönböztetésben részesül. Mivel magyarázzuk, hogy a városban mindössze pár hónapja tartózkodó Telekiek 1760 áprilisában az egyetem jubileumi ünnepségein közvetlenül a rektor mellett foglalnak helyet, hogy a rektoravatáson Teleki Sámuel a rektor mögött vezet egy magistert, s a professzorok csak azután következnek? Maguk a fiatalemberek csodálkoznak ezen a legjobban. Amikor érdeklődnek a megkülönböztetés oka felől, a professzorok az intézet régi constitutiójára hivatkoznak. 100–200 évvel ezelőtt valóban külön törvény védte kiváltságokkal bírtak az egyetem főrangú hallgatói,[81] a 18. század második felében azonban más oka is van ennek. Otto Spiess véleménye szerint az egykor híres egyetem ez idő tájt már csak dicsőségének emlékéből él, a hírneves tanárok sokszor tizenegynéhány éves ifjaknak adnak elő, az egyetem 40–50 diákjának zöme pedig hazai, azaz svájci, hiszen a külországiak ekkor már Strasbourg, Göttingen, Halle vagy Leipzig felé veszik útjukat. Ezért nem marad hatástalan sem az egyetem, sem a város életében e három erdélyi fiatal arisztokrata megjelenése. 150 évvel ezelőtt – írja Spiess – ez fel sem tűnt volna, hisz 1600 táján az előkelő világ divatos egyeteme volt a bázeli, melyre évente száznál is többen iratkoztak be, de 1760-ra ez már a múlté.[82]

[77] *Kézírásos útinapló* I. 107.

[78] O. Spiess 1936.

[79] E. Staehelin 1968.

[80] „Wenigstens für uns Basler ist es nicht ohne Reiz, einmal so im einzelnen zu verfolgen, wie ein junger Student aus gutem Haus hier im Basel der Zopfzeit seine Tage verbringt, wie er mit seinen Lehrern verkehrt, und was ihm an Land und Leuten auffällt. In dieser Beziehung ist unsere Quelle sogar bisher einzigartig; und wer künftig über diese Periode der Basler Geschichte schreibt, wird an den schlichten, jeder Aufmachung baren Erzählungen der beiden Grafen Teleki nicht vorbeigehen können." (O. Spiess 1936. 12.)

[81] W. Vischer: *Geschichte der Universität Basel*. H. n., é. n. 132–133.

[82] „150 Jahre früher wäre dies nicht aufgefallen, denn um 1600 herum war Basel die Modeuniversität der vornehmen Welt, an der sich jährlich hundert und mehr Studenten immatrikulierten. Aber um 1760 hatte dies längst aufgehört..." (O. Spiess 1936. 8.)

A fiatalemberek mindenekelőtt tanulni jöttek. Magukat a professzorokat is meglepi a komolyságuk, s ezért megkülönböztetett figyelemmel viseltetnek irányukban. Kölcsönösen látogatják egymást, s mint Teleki Sámuel naplójából kiderül, gyakran hívják őket város körüli sétára. Ilyenkor legtöbbször tudományos dolgokról társalognak. Tanáraik révén kapcsolódnak be a város társasági életébe is. Mennyire különbözik ez az otthon hagyott vidéki világtól! Teleki Sámuel naplójában arról is olvashatunk, hogy eljárt egyik német társaság, a Deutsche Gesellschaft összejöveteleire. Beck professzor révén kapta az első meghívást, s 1760 szeptemberétől aztán kéthetenként részt vesz a találkozókon. „Ezek a Societas Tagjai mind derék tudos emberek 's igen nagy nyereségemnek tartottam, hogy itt létem alatt mind végig, illyen derék tudós emberekkel társalkodhattam, bár örökké illyen Compagniát gyakorolhatnék."[83] Gyakran vesz részt magánházaknál tartott összejöveteleken, conversatiókon, és sűrűn invitálja barátait magához. Megismerkedik a szórakozás hasznos, épületes formáival. Ellátogat néhány köz- és magánkönyvtárba, régiséggyűjteménybe. Milyen hasznos lesz mindez számára a későbbiekben! Naplójába bejegyzi, hogy vívó-, fuvola és táncleckéket is vesz, bizonyára úgy látja, hogy ezek nélkülözhetetlenek a társasági életben.

A naplófeljegyzések között sok utalást találunk a svájci polgár hétköznapjaira, ünnepi alkalmaira is. Részt vesz a nagy pompával megrendezett hagyományos református ünnepen, a „Fass-dauer-buss-und Bätt-Tag" rendezvényen, az áldozócsütörtöki határjáráson, a Tell Vilmos ünnepségen. Lakodalomba is meghívják, naplójában azonban erről szűkszavúan csupán annyit ír, hogy a vőfély hintón vitte a lakodalmas házhoz, ahol mintegy másfél száz személy gyűlt össze. Arról panaszkodik, hogy milyen sok kiadással járt ez az esküvő, hiszen egy pár ezüst gyertyatartót ajándékozott, „melyet nyolcz aranyon és egynéhány forinton vettem. In summa a lakodalom többe került tiz aranyomnál az köntösömön kivül. Erre nézve idegen földön nem vágyom arra, hogy sokszor nekem ilyen becsületet tégyenek."[84]

A takarékos, pénzét gondosan beosztó fiatalember pontosan feljegyzi, hogy Svájcban mit költött. Látjuk, hogy professzorainak új körmöci arannyal fizet az órákért, a tánc- és fuvolaóra díja egy arany, a vívóleckék ugyancsak pénzbe kerülnek. A naplóban így ír kiadásairól: „Mikor Basileában érkeztem 2-a Januarii 1760 volt kész pénzem ezerkétszáz nyoltzvan forintom; azután percipiáltam Vechsel által Erdélyből 1760 die 14-a augusti 200 aranyokat ide való pénzül az Louis d'orokul; azután ismét 18-a Xbris 1760 percipiáltam hasonló képen 200 aranyokat [...] igy a 2-a januarii 1760 usque ad 24-tim Julii 1761 költöttem Basiléában mindenestől fogva: Könyveimre, Köntöseimre; magam és Kováts Uram Intertentiojára 's szolgám tartására, szállásomért etc. etc. in summa vide infra circa finem Három ezer kilentz száz német forintokat (az aranyokatis ide valo pénz szerint forintokra reducálván).[...] Meg vallom, hogy soha se gondoltam, hogy itten annyi idő alatt, annyi pénzt el költsek; de az is igaz, hogy abból semmit el nem vesztegettem. Játékra 's haszontalan helyre semmit sem költöttem; hanem a mi szükséges volt arra fizettem, és oly tisztességesen éltem, hogy se tékozlással, se pedig rendkivül való fösvénységgel senki sem vádolhat; e' mellett meg vallom azt, hogy nagyobb haszonnal pénzemet nem költöttem mint itten, az Tanulásra nézve."[85] A bázeli naplófeljegyzéseket pedig így rekeszti be: „Fellyebb a' hol a pénz Költségemet irtam le Basiléában, nem jól irtam, mert még akkor nem fizettem volt ki mindeneket, és többre ment osztán a Költségem az mint sem én gondoltam volt [...] és igy Basiléában tett egész költségem mindenestől fogva tészen 4360 Nforintokat [...] Légyen az Ur Istennek hálá a' ki az én Basiléában valo mulatásomat, tanulásomat 's szorgalmatosságomat haszonnal és boldog elő menetellel meg áldotta és énnékem ottan erőt, egésséget és békességet szolgáltatott, szorgalmatos és hív Tanitókat rendelt, igaz Barátokat Jóakarokat parantsolt, és minden jó emberek előtt kedvességet adott! Meg vallom, hogy édes

[83] *Kézirásos útinapló* I. 80.
[84] *Kézirásos útinapló* I. 80.
[85] *Kézirásos útinapló* I. 98–100.

Hazámbanis nagyobb kedvességben 's betsületben élni nem kivánok mint Basiléában voltam."[86]

Azt gondolhatnók, hogy mindez tanulmányútja befejeztével, a feljegyzések utólagos megfogalmazása során kristályosodott ki Telekiben. Hogy közvetlen élmények papírra vetéséről van szó, bizonyítják a bázeli tartózkodás idején kelt levelek, melyeket az akkor Hollandiában tanuló Teleki Ádámnak és a Genfben lévő Kendeffi Eleknek[87] küldött. Ezekben beszámol a svájci tanulmányi körülményekről, informál a megélhetési lehetőségekről. 1761. február 23-án kelt levelében Kendeffi Eleknek lelkesen ajánlja Bázelt: „ha pedig a Mlgs Urffi mintegy Júliusig itt mulatni szándékozik, úgy egy jó szállást kerestetek holnap számára, mert a házát az idevaló gazdag Schweitzer nem adgya ki szállásnak örömest négy öt hétre, és ha ki adgyais igen drágán; én gondolom, hogy a Mlgs Urfi ha ide jön, mintegy Júliusig itt meg marad, és én javallanámis kiváltképpen a' Frantzia Nyelvre, de leginkább az mathesisre nézve, mert az alatt in Subliniori Mathesi Bernoulli Uramnál contentumával hallgathatna a' Mlgs Urfi egy rövid collegiumot, a Methesisben pedig Bernoulliaknál nagyobb embert seholt se hiszem hogy lehessen halgatni, hanem ha ollyat, most in Calculo Differentiali vagyunk, már tizen két hónapig, hogy Bernoullival Mathesist kezdettem és halgatok contentumával. Beck Uramis szépen tanittya az universalis Historiát privatim, gondolom, hogy két hét mulva az 16-dik száz esztendő Historiájához kezd; én a' Mlgs Urfi válaszszát el várom minél hamaráb itt mulatásának meg határozása iránt."[88] Teleki Sámuel Bázelben kelt levelei tehát kiegészítik mindazt, amit naplójában írt svájci tartózkodásáról. Míg az útinapló elsősorban eseményeket rögzit, képet nyújt a bázeli tanulmányokról, a levelekből egy életközelibb Teleki-kép rajzolódik elénk. Ez a hazájából szinte gyermekfővel távozó ifjú a külország ezernyi új benyomása között sem szakad el otthonától. Leveleiben gyakran érdeklődik az erdélyi eseményekről, hírekről s a maga során ezeket ő is továbbítja kint tanuló társainak. Érdekes például, hogy 1761-ben milyen gyorsan reagál az otthonról jövő hírekre. Az erdélyi románok tiltakozásáról van szó, amiről a kortárs emlékíró Rettegi György így ír: „Felette nagy disturbium vagyon az román natio között az unio felett, mivel az országban az unitus papokat a templomokból kirekesztették, mindenütt [...] Zalakna körül több hatezer románnál verte öszve magát, kiket hogy sedáljanak, a méltóságos gubernátor úr s thesaurarius Bornemissza Ignác úr együtt elmentek volt, de semmit sem tehettek velek."[89] Ezeknek az eseményeknek a híre hihetetlen gyorsasággal terjedhetett, hiszen már márciusban Teleki Sámuel Kendeffi Eleket faggatja róluk: „Itt rég ideje már tsak beszélik, s Bétsből az Zeitung Schreiberek irogattyák, hogy Erdélyben Revolutio támadott, de nekem Erdélyből nem írja senki [...] Mlgos Urfi tud rolla valamit méltoztassék velem közleni."[90] Bod Pétertől is hazai híreket vár, 1761. november 16-án így ír Bod Teleki Sámuelnek: „Tudom, hogy Ngod erdélyi ujságokat várna; írnék is ha tudnék valamit, de itt is a dolgok ugy vagynak mint másutt. 1. Bor, búza középszerűen termett. 2. A szegény emberek mostan is szegények. 3. Ngod testvérbátya most is olyan erőszaktevő mint eddig a szomszédjain."[91]

Teleki Sámuel bázeli diáklevelei más szempontból is érdekesek. Az útinapló száraz, monoton stílusától eltérően ezek a többnyire színes, derűs levelek a fiatal Teleki akkor még kedélyes gondolatvilágát tükrözik. Különösen kedvelte a nála egy évvel fiatalabb, víg kedé-

[86] *Kézírásos útinapló* I. 106–108.

[87] Kendeffi Elek (1740–1783) – Teleki Sámuellel egy időben folytat külföldi tanulmányokat. Hazatérte után hunyadi főispán és fökormányszéki tanácsos lesz.

[88] Teleki Sámuel Kendeffi Elekhez. Bázel, 1761. febr. 23. (Jósika cs. fenesi lvt. az ENMLvt-ban. Jelenleg a KvÁLvt őrizetében. A továbbiakban: Jósika cs. fenesi lvt.)

[89] Rettegi György 1970. 117.

[90] Teleki Sámuel Kendeffi Elekhez. Bázel, 1761. márc. 26. (Jósika cs. fenesi lvt.)

[91] *Bod Péter levelei* 1907. 384–385.

lyű Ádámot, mint ahogy ezt meg is vallja: „Irj, ha emberséges ember vagy, mert alig várom, hogy leveledet vehessem. Hidd el, hogy grátiámban vagy!"[92] Annak ellenére, hogy öccsét gyakran inti komolyabb hangvételre, ő maga is szinte minden esetben évődő hangnemben ír neki. Az ilyen tónusú levelekből szerzünk tudomást a bázeli diákos csínytevésekről, ivászatokról, széptevésekről. A levelekben gyakran előforduló asszonynevek kiegészítik az útinapló ilyen vonatkozású hiányait. Otto Spiess könyvében pontosan a bázeli lányok jelenlétét hiányolja Teleki Sámuel útinaplójáról szólva. Vajon hogyan vélekedett a fiatalember a bázeli hölgyekről? – teszi fel a kérdést, és sajnálja, hogy az útinapló egyáltalán nem tartalmaz ilyen irányú információt.[93] Ezzel szemben a diáklevelek közös kalandok, szórakozások emlékét idézik: „A' Péter Piatzon bezzeg hirül se lát most az ember Rút nevűt, a Jó életet a' miólta el mentetek, gondolom a' Télen a szánkázásnak se lesz annyi kelleti: meg nyugszik még Molnár-né Aszszonyom..."[94] Egy másik levélben pedig ezt olvassuk: „és ha ezen levelem Józsefet ott érné, köszöntsed szommal, szives atyafisággal, sírnak sóhajtanak utánna a Bázeli Tengeliczek..."[95] De ugyanebben a levélben ennél sikamlósabb dolgokról is ír unokaöccsének: „A mint irod Amstelodamban a K[urvá]k házában experiáltál, vagy talám miscuáltál disznó! Jó volna, ha az Amsterdami atyafiaktól ottan praepositusságot kaphatnál, egyebet talám ottan nemis láttál, mert semmiről sem irsz." Egy másik levélben ugyancsak ugratva korholja Ádámot: „Már pedig hogy énis levelednek tenora, és inyed szerint irjak, azt irhatom, hogy Neseman ugyan Müllernét el vette [...] de hijjában himezed hámozod a dolgot, mert itt tréfán kivül az az opinio némellyeknél, hogy mikor szánkoztattad ő Aszszonyságát, fel döjtötted s magad fellyül esvén reája in motu composito voltatok [...] én ugyan mentettelek a hogy lehetett, s esküdtem melletted, mint a Czigány a lova mellett, ha szintén másképpen hittemis, elég az, hogy itten jó hiredet nevedet hagytad, elébb állhatsz vélle, ha Leydabanis ollyant hagysz."[96] Leveleiben Teleki Sámuel még sokáig emlegeti a bázeli víg napokat, s később Hollandiában is jószívvel emlékezik vissza: „no! én ki nem irhatom mely igen sajnállom, hogy ide fel keringésünkben még vagy egyszer nem láthatnálak, oda van a' Bázeli jó élet, oda a' Triumvirátus is, talán soha ugy a' mint ott egy kevés ideig vala nem is lészen..."[97]

Teleki Sámuel 1761. július 24-én hagyja el Bázelt, s most is unokatestvérei útvonalát követve, a Rajna mentén indul Hollandia felé. Augusztus 11-én ezt írja be naplójába: „Baselnél éppen a Korona fogadónak kapuja s ajtaja előtt ültem a Hajóban, ugy szintén ittenis a' fogadonak éppen ajtaja előtt szállottam ki a' hajóból; ugy hogy a Baseli Szállásomnak ajtajánál vízre ültem 's attol fogva egész Ultrajectumi Szállásomnak ajtajáig mindenütt Vizen jöttem; mellyet méltonak tartottam ide feljegyezni."[98]

Mielőtt útra kelt volna, tájékozódott a hollandiai körülményekről. Elsősorban Teleki Ádám az, aki figyelmét Utrecht felé irányítja, leveleiben ő számol be ottani tapasztalatairól, aki egyébként „igen contentus Hollandiával".

Mielőtt a hollandiai tartózkodásra kerítenénk a sort, szólnunk kell a Rajna menti útról, melynek leírása a naplóban is tekintélyes helyet kap. Teleki Józsefhez hasonlóan ő is többször megszakítja útját, és meglátogatja a nevezetesebb városokat. Ezen az útvonalon egyikük sem végez tanulmányokat, hanem csupán utazgató arisztokraták, akik élvezik az útjuk-

[92] Teleki Sámuel Teleki Ádámhoz. Párizs, 1762. dec. 4. (Teleki cs. kendilónai lvt. az ENMLvtban. Jelenleg a KvÁLvt őrizetében. A továbbiakban: Teleki cs. kendilónai lvt.)

[93] „Wie Samuel über die Basler Damen dachte, werden wir leider nie erfahren, da in dem auf Basel bezüglichen Teil seiner Aufzeichnungen ein weibliches Wesen überhaupt nicht genannt wird." (O. Spiess 1936. 25.)

[94] Teleki Sámuel Teleki Ádámhoz. Bázel, 1760. aug. 15. (Teleki cs. kendilónai lvt.)

[95] Teleki Sámuel Teleki Ádámhoz. Bázel, 1760. szept. 13. (Teleki cs. kendilónai lvt.)

[96] Teleki Sámuel Teleki Ádámhoz. Bázel, 1760. dec. 5. (Teleki cs. kendilónai lvt.)

[97] Teleki Sámuel Teleki Ádámhoz. Bázel, 1760. szept. 13. (Teleki cs. kendilónai lvt.)

[98] *Kézirásos útinapló* II. 35–36.

ba eső látnivalókat. Természetesen abban, ahogyan reagálnak a látottakra, most sem egyezik meg teljesen a két Teleki: József számára a rajnai német fejedelemségekben látottak inkább művészi élményt jelentenek, Sámuel pedig ezúttal is elsősorban az emberi kapcsolatokról, látogatásairól számol be.

Strasbourg az első nagyobb város, ahol megállnak. Naplóikban mindketten beszámolnak a város nevezetességeiről. Meglátogatják a neves könyvtárakat, templomokat, városi ispotályt, botanikuskertet, borpincéket. Feljegyzéseik, értékeléseik azonban sokban különböznek. Leginkább a város híres katedrálisáról írottakon érzik Teleki József művészetekben való jártassága, Teleki Sámuelnélpedig ennek hiánya. Amikor a középkori művészetnek erről a remekéről ír – melyben a korai román stílustól kezdve a késő gótika jegyeiig az építészettörténet minden fázisa felismerhető –, Teleki Sámuel csak azt jegyzi meg, hogy a „Templom igen nagy, gyönyörűséges és nagy faragott kövekből vagyon épülve".[99] Lenyűgözi az épület hatalmas mérete, de részletesebben csak az egyik toronyban lévő csillagászati óra leírásával foglalkozik, majd így fejezi be a templomra vonatkozó feljegyzéseket: „A' templomban látám hogy vagy két Barát tüzesen gyóntat vala vagy két menyecskét; eddig nem láttam volt, hogy megyen véghez az Auricularis Confessio."[100]

Ennél bővebben szól neves embereknél, előkelőségeknél tett látogatásairól. Többször találkozik a neves strasbourgi történészprofesszorral, Johann Daniel Schöpflinnel (1694–1771). Említi, hogy Stammbuchjába[101] is beírta nevét. Különösen nagy érdeklődéssel szól Schöpflin könyvtáráról és arról, hogy nála látja meg először Mátyás király ifjúkori képét, melyet később – mint látni fogjuk – meg is szerez magának. Ahol csak teheti, ellátogat a fényűző kastélyokba is, megcsodálja a pazarul gondozott kerteket, parkokat. Talán a legnagyobb hatással a Karlsruhéban élő baden-durlachi nagyherceg előkelő rezidenciája van rá, hosszú oldalakon keresztül áradozik a fényes udvartartásról, gazdag életről. „Meg vallom igazán hogy ha a Joszágomat pénzzé tehetném, seholt örömestebb 's tsendesebben nem laknám mint Carlsruhban"[102] – írja naplójába az elragadtatott fiatalember. Mannheimban, Wormsban, Mainzban, Koblentzben ellátogat a választófejedelmekhez, s feljegyzéseibe elsősorban a főúri életről alkotott benyomásai kerülnek. Köln az egyetlen város, melyről valamivel bővebben ír, de a nagyrészt katolikusok lakta helységről nem a legkedvezőbben szól: „Soha rusnyább 's büdössebb, gazosabb városban nem valék mint Colonia; nagy bolond város, sok Pap, Barát, minden féle szerzetes vagyon benne. Tsak Templomok kápolnákkal edgyütt 270 vagynak benne; utállya az ember az Uttzán járni..."[103]

A hollandiai benyomások

Teleki Sámuel 1761. augusztus 11-én érkezik Utrechtbe. Ott találja Kovásznai Sándort, Kováts László enyedi diákot s még néhány magyart. A naplóban megjegyzi, hogy ezek közül többen már évek óta itt vannak, „más szegény legény kárával a' Beneficiumot vesztegetik, nem sok betsülletire vagyon az Magyarok[na]k".[104] Sajnos a hollandiai tartózkodásról sem alkothatunk teljes képet az útinapló alapján, mert mintegy 11 hónap eseményeinek leírása hiányzik (1761. dec. 20. –1762. nov. 12.). Néhány fennmaradt levele, bázeli tudós barátainak válaszlevelei sok Hollandiával kapcsolatos kérdést érintenek, de mégsem pótol-

[99] *Kézírásos útinapló* II. 5.

[100] *Kézírásos útinapló* II. 6–7.

[101] „Vita sine literis mors est." Illustrissimo Comiti memoriam sui ut commendaret, haec adjecit Johannes Daniel Schoepflinus, Historiografus Regius. Argentorati, 6. 29. Julii MDCCLXI. (*Teleki Sámuel albuma.* Kísérő tanulmánnyal közreadja Jankovics József. Szeged, 1991. 24. Peregrinatio Hungarorum. 8.)

[102] *Kézírásos útinapló* II. 24.

[103] *Kézírásos útinapló* II. 30.

[104] *Kézírásos útinapló* II. 38.

ják a rendszeresen vezetett diárium tudósításait. Hollandiában kialakított kapcsolatairól némi információt nyújt *Album amicorum*a[105] vagy ahogyan ő nevezte: Stammbuchja. Ez a peregrináló diákok körében divattá váló emlékkönyv biztos adatforrás, hiszen a beírások jelzik, hogy az album tulajdonosa mikor hol tartózkodott és kivel tartott kapcsolatot. Teleki Sámuel emlékkönyve 45 beírást tartalmaz. Ezekből 20-at 1761 novembere és 1762 decembere között Leidenben vagy Utrechtben jegyeztek. Hat beírás az akkor éppen Hollandiában tartózkodó honfitársaktól származik, a fennmaradó 14 pedig hollandiai tanároktól, ismerősöktől. Számunkra főként az érdekes, hogy köztük öt olyan név is szerepel, akiket Teleki útinaplójában nem említ (Ant. Godefroid Decoré leideni orvos; A. Clairon belga lelkipásztor; Jean Nicolas Sébastien Allomand leideni fizikatanár, David Ruhnken az ékesszólás és történelem professzora Leidenben; Johannes Lulofs csillagászat- és matematikatanár ugyanott).

A rendelkezésünkre álló források egyöntetűen azt bizonyítják, hogy a hollandiai tartózkodás legfőbb célja újra csak a tanulás volt. Levelekből tudjuk, hogy Teleki eredetileg Leidenbe készült Pieter van Musschenbroek[106] kísérleti természettan előadásai végett, de amikor az ottani viszonyokról személyesen tájékozódik, úgy dönt, Utrechtben marad: „Én ollyan szándékkal jöttem volt el Báselből hogy Leydában mennyek tanulni, de 'a Leydai Deákjaink Leydát nem igen ditsérik, nintsen most Müssenbroeckon kivül egy nevezetes emberis a' ki tanittana nékem való Tudományokat; Müssenbroeckért ugyan örömest oda mennék, de nem merek, mert igen öreg el alélt ember, ugy lehet, hogy egy nap tanitt 's más nap vagy meg betegszik vagy meg hal; a' mint az gyengeségit describállyák, és én osztán hijában fizetek ott esztendeig a' szállásomért és egyébért. Itt pedig szorgalmatosan tanított Wesseling Uram Historicát, és Jus Publicumotis a' kik kivánnyák azok[na]k; és ez in es genere Scientiarum leg elsőnek tartatik az Hollandiai Tudosok között; Prof. Hahn Uramis tanitott Physicát, ezis abban igen hires embernek tartatik Hollandiában, és Müssenbroeck után masodiknak; gondolom ugyan, hogy nem leszen ollyan, mint a' Bernoulliak; de Saxe Uramis itten nagy Mathematicus Professor 's nagy Antiquarius. Én azért a' magam tanulásomra nézve jobbnak tartottam itt maradni, mind Leydában menni tanulni, másokis inkább javallották."[107] A döntés helyesnek bizonyult, mert Musschenbroek még abban az évben meghalt.

Az útinapló írója a hollandiai tanulmányoknak néhány érdekes mozzanatát jegyzi fel. Wesselingről például azt írja, hogy az egyetemes történelmi előadásait saját házában tartotta, ahol „sokan fennis állottak, sokan az ajton kivül a Pitvarbolis halgatták a' kik a' Házban bé nem fértenek. Soha tudósabb 's jobban ki dolgozott Letzkéket az Wesseling Uraménál nem hallottam; ugyan tudgya a Historiát és mindent a' Világon valami ad illustra[ti]onem Historiae tartozik."[108] A naplóban olvashatunk Christoph Saxe,[109] Johann David Hahn[110] professzorokkal való személyes kapcsolatáról is. Értesülünk a tudós történésszel, Saxéval

[105] Teleki albumának lelőhelye: MOL. P. 661. 2. cs. 1. Évrendezett iratok 1750–1765. (L. az 50. jegyzetet.)

[106] Musschenbroek, Pieter van (1692–1761) – a leideni egyetem matematika- és kísérleti fizika professzora 1740-től.

[107] *Kézírásos útinapló* II. 38–39. Teleki utrechti tanulmányairól az egyetem matrikulái nem tájékoztatnak. G. Henk van de Graaf a németalföldi egyetemek erdélyi diákjait felsorakoztató könyvében Teleki Sámuelről azt írja, hogy Utrechtben tanult, de nem iratkozott be. (*A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században. 1690–1795.* Kolozsvár, 1979. 241.)

[108] *Kézírásos útinapló* II. 54. Wesseling, Petrus (1692–1764) – utrechti történész, filológus.

[109] Saxe, Christophorus (1714–1806) – régész és irodalomtanár az utrechti egyetemen. Petrus Burmann kinyomtatott leveleiben plágiummal és bizonyos kéziratok ellopásával vádolja. Teleki naplójában hiányolja, hogy Saxe nem tisztázta még magát ebben az ügyben.

[110] Hahn, Johann David (1729–1784) – az utrechti egyetem fizika- és csillagászattanára.

való barátsága elmélyüléséről, mely valószínűleg Petrus Burmann plágiumvádja miatt csak óvatos tapogatódzás után alakult ki, de végül hazatérése után is tartósnak bizonyult.

Szólnunk kell arról is, hogy Teleki a bázeli tapasztalatok után igen kritikusan vélekedik a hollandiai tanulmányi körülményekről. Úgy érzi, sokkal kevesebbet kap itt, mint Bernoulliék iskolájában, pedig folytatni szeretné a matematikai és fizikai tanulmányokat. 1762 februárjában Johann Bernoullinak arról ír Utrechtből, hogy elkezdett fizikával foglalkozni, de érzi, hogy ehhez feltétlenül szükséges a matematika ismerete, a természet bölcsességének feltárása és a titkok megfejtése végett.[111] Általában bázeli tudós barátait folyamatosan informálja hollandiai tanulmányairól, leveleiben nemegyszer számára homályos kérdések megmagyarázását kéri. Daniel Bernoulli 1762. március 22-én írott levelében a nehézkedés törvényét fejtegeti, úgy vélve, hogy a nehézkedést a felszín és nem a tömeg függvényében kell értelmezni. Nem csoda, ha Teleki nem ért egyet az utrechti matematikaprofesszorral, Castellonival, aki a Bernoulliakat próbálja előtte kritizálni. „A két Bernoulliak tudományokban 's tanittásokban hibát 's fogyatkozást keres, azt mondván, hogy mindent tsak analytice demonstrálnak 's resolválnak [...] már pedig eo ipso, hogy ollyan embereket gyaláz (a' kik praescribaltatnak in Mathesi a' tudos világ előtt) [...] nem szégyenli azt mondani arrol az éles eszű 's az egész tudos világ előtt nagy meritumú bölts Bernoulli Danielről, hogy tud ugyan inveniálni, de a' mit inveniál, nem tudgya componálni 's jól le írni; pedig én Bernoulli Danielnél soha jobb 's tisztább tanittó embert nem hallgattam."[112]

Az útinapló hiányos volta nem teszi lehetővé, hogy teljes képet formáljunk Teleki hollandiai tartózkodásáról. A napi eseményeket egészen röviden tárgyaló részek mindenképpen arra engednek következtetni, hogy fő gondja a tanulás lehetett. Bázeltől eltérően itt már nem kapcsolódik be olyan lelkesen a város életébe. Megismerkedik ugyan néhány polgárral, egykét látogatásról is szól, de nem ír olyan részletesen a hollandiai szokásokról, életkörülményekről, mint ahogyan azt a bázeli tartózkodás idején tette. Szívesen olvasnánk többet az akkori holland városokról, merthogy néhányat meg is látogat, de Hágán kívül egyetlen város leírásánál sem időz. Kendeffi Elekhez írott egyik levelében említ egy ötnapos amszterdami kirándulást, csodálatosnak ítéli a várost, persze a takarékos fiatalember szinte sajnálja azt a 20 ducatot, amibe a kirándulás került.[113]

Teleki naplójában csak könyvtárlátogatásait írja le bővebben. Úgy látszik, hogy a svájci könyvészkedés kialakította benne a bibliofil igényeket, s mint látni fogjuk, Hollandiában már hozzáértőként szól a meglátogatott gyűjteményekről, vagy válogat a vásárlásra ajánlott könyvek közül.

Kétségtelen, hogy a svájci emlékek, a Bázel utáni nosztalgia diktálja az ilyenfajta vélekedéseket: „ugyan buták, parasztok ezek a Hollandusok; Frantziák a Schweizerek hozzájok képest, ennek Lelke teste tsak a'pénz..."[114] E szubjektív vélemények ellenére nem állítjuk, hogy Teleki Sámuel hollandiai tartózkodása eredménytelen lett volna. Ismeretei általános gyarapodása mellett két különleges eredménye volt a leideni-utrechti időzésnek: itt vásárol későbbi könyvtára számára 365 kötetet, megvetve alapját élete végéig tartó hollandiai könyvbeszerzési kapcsolatainak, Wesseling professzorral való személyes ismeretsége pedig történelmi és klasszika-filológiai érdeklődésének elmélyülését eredményezi.

[111] Teleki Sámuel Johann Bernoullinak. Utrecht, 1762. febr. 24. (Mv. Teleki kt. Tf–1169, Ms. 285.) Közli Gulyás Károly 1912. 5–8. 196–197.

[112] *Kézirásos útinapló* II. 50–51.

[113] „J'ai quitté Utrecht tout de bon le 14-e du ce mois pour aller à Amsterdam, j'y suis resté pendant 5 jours, en y employant mon tem[p]s a venir la maison de ville qui est superbe surtout en dedan, l'Amiraute, les Vaisseaux de guerre plusieurs Cabinets de tableaux de médailles et de livres, et quantité de batiments publiques: il est vrai que ces experiences m'ont coutés près de 20 ducats, car je suis pauvre." Teleki SámuelKendeffi Elekhez. Leiden, 1762. aug. 21. (Jósika cs. fenesi lvt.)

[114] Teleki Sámuel Teleki Ádámhoz. Utrecht. 1761. szept. 30. (Teleki cs. kendilónai lvt.)

A párizsi hónapok

Teleki 1762. november 29-től 1763. május másodikáig, azaz mintegy öt hónapig volt Párizsban.

A Bernoulliakkal folytatott levelezés tanúztatása segít a franciaországi útiterv megszületésének vizsgálatánál. A hollandiai tanulmányaival elégedetlen erdélyi ifjút a Bernoulli fivérek a párizsi tudósokhoz irányítják. Már 1762 augusztusában megkapja Johann Bernoullitól a La Condamine-hez[115] szóló ajánlólevelet. Ugyanekkor Daniel Bernoulli Clairaut[116]-ra hívja fel a figyelmét. Úgy gondolja, ha a rendkívül elfoglalt tudósnak nem is lesz ideje szabályos órákat adni, bizonyára szívesen fogja tanácsokkal, útmutatásokkal segíteni az utazó diák matematikai stúdiumait. Amikor már Párizsból küld Teleki beszámolót, válaszlevelében Lalande[117] francia csillagászt ajánlja abban az esetben, ha tanítványát az asztronómia érdekelné. A franciaországi tartózkodásról sajnos Teleki útinaplója újra csak töredékesen tájékoztat. Maga írja: „időm sintsen hogy napról napra irogassak; a'mit lehet fel írok diribbe darabba."[118] Ez pedig azt jelenti, hogy a napi feljegyzések inkább csak a látogatásokra szorítkoznak, a tanulmányairól szinte semmi információt nem nyújtanak. Elvétve találunk csak egy-egy szükszavú utalást: „La Lande Ur nállam vólt. Ebéd után a' Letzkéjire mentem au College Royale, melyet ad De Constructione Navium."[119] De hogy ez egyedi alkalom, vagy pedig valóban foglalkozik a hajóépítés problémáival, már nem derül ki a naplóból. Sok utalást találunk arra, hogy mechanikai kérdések érdeklik. Megismerkedik Ferdinand Berthoud híres órásmesterrel, aki a pendulumok, az ingák szakértője. Ellátogat a király „physicum instrumentumai"-nak kezelőjéhez, Dom. Noële-hez, aki éppen akkor egy 22 láb hosszú telescopiumon dolgozik. Valamivel többet szól arról, hogy asztronómiával is foglalkozik: „21 dec. Astronomiát kezdettem Isten segedelmével tanulni Rousselot[120] Uramtól, kitis La Lande Ur commendált. A'mi az Observatiokat illeti, azokat La Lande Uram mutattya meg az Observatoriumban, az hova el hiva, mikor szép idő vagyon 's oda megyen."[121] Asztronómiai megfigyelésekről több más alkalommal szól. Eljár az akadémiai ülésekre is. 1763. április 13-án jegyzi fel: „Az Scientiarium Academia gyűlésében, vagyis Husvét után való béállásban, jelen lévén, a több memoir-ok között Cassini Uram olvasott edgyet, mellyis volt az Német Országban a Párisi meridianus prolongatioja végett tett utazásáról 's operátiojiról való Historica Rélatioja."[122] Gúnyos hangon jegyzi meg a naplóíró, hogy a felolvasó a meglátogatott német fejedelemségeket agyondicsérte, „úgy hogy edgyik se tarthattya magát meg ditsértetettnek, mert mind egy aránt 's felette meg voltanak ditsérve". Ellátogat Versailles-ba is az osztrák követ, gróf Starhemberg kíséretében. Bemutatkozik a királyi családnak, de úgy tűnik, ez nincs rá különösebb hatással. Valamivel részletesebben írja le egy későbbi látogatását, amikor a királyi pár néhány szegény gyermek lábát mossa meg, majd ebédet ad nekik, ezután pedig egy abbé pompás, de „hitvány" prédikációt mond.

Teleki Sámuel naplójában nyomát sem találjuk annak, hogy Franciaországban kereste volna az ismerkedési alkalmat a nagy felvilágosult gondolkodókkal, enciklopédistákkal. Meglepő, hogy Teleki Józseffel ellentétben milyen kevés dologra reagál a felvilágosodás

[115] La Condamine., Nicolas Marie de (1701–1774) – matematikus és földrajztudós, nevét délamerikai utazásával tette ismertté.

[116] Clairaut, Alexis Claude (1713–1765) – neves francia matematikus, csillagász, részt vett a Föld alakjának meghatározásában.

[117] Lalande, Joseph-Jerôme le François de (1732–1807) – francia csillagász.

[118] *Kézírásos útinapló* II. 79.

[119] *Kézírásos útinapló* II. 79.

[120] Rousselot, Jacob párizsi matematikus és geográfus.

[121] *Kézírásos útinapló* II. 80.

[122] *Kézírásos útinapló* II. 85–86.

kori Franciaországban. A későbbi hivatásos bibliofil viszont már ekkor órákat tölt a híres párizsi könyvtárakban.

Nem szól a napló arról sem, hogy a megismert tudósokon kívül kapcsolatot teremtett volna a párizsi elittel. Magyarázatot erre talán La Condamine Johann Bernoullihoz írott levelében találunk. Valószínűleg Teleki Sámuelről szól, amikor azt írja, hogy bármennyire is jó külsejű és jó nevű a fiatal gróf, a párizsi társaság nem fogja befogadni, mert nem szeretnek ismerkedni idegenekkel, különösen olyasvalakivel, aki néhány hónap múlva úgyis elmegy.[123] Teleki társasága a tudós professzorok mellett az osztrák követségek alkalmazottaiból, Jacques Duvoisin francia lelkészből tevődik össze. Az útinapló írója fontosnak tartja, hogy feljegyezze azt az esetet, ami Párizsból kijövet történt vele. Eltört a szekere vastengelye, s míg egy fogadóban megjavították, beszédbe elegyedett egy francia paraszttal. Teleki csodálkozva hallgatta, ahogy a század nagy tudósairól, gondolkodóiról elmélkedett ez a celnai, sáromberki embereknél sohasem tapasztalt tájékozottsággal rendelkező egyszerű parasztember. Így örökíti meg az esetet a napló: „Itt történet szerint egy Francia falusi Parasztal sokat beszéllettem; a ki nagy álmélkodásomra a Hugenius, Newton, Leibnitz, Bernoulliak, Cartesius és Volffius decouverteiről, munkájukról, érdemekről, veszekedésekről superficialiter ugyan de sokat raisonnirozott 's nagj Historica Cognitiot mutatott."[124]

1763. május 2-án vesz búcsút Franciaországtól. XV. Lajos országa, a fényűző királyi udvar úgy látszik idegen maradt a puritán gondolkodású erdélyi fiatalember számára. Szinte hihetetlennek tűnik, hogy az a Teleki, aki a következő évtizedekben könyvtára számára olyan nagy gonddal és hozzáértéssel válogatja össze a felvilágosodás, a francia racionalizmus hatalmas könyvanyagát, öthónapos franciaországi tartózkodásának eseményeit összegezve csupán ezt jegyzi meg útinaplójában: „Párisról sokat írnék ha nem volna szükségtelen. Rövideden [!] azt írhatom, hogy az ember ott sok jót 's roszszat tanulhat, tudós 's bolond emberekkel társalkodhatik, rosz példából gyakrabban tanulhat, mint jóból, ha tisztességesen akar élni, sokat költ."[125]

Hazafelé jövet megállt azokon a helyeken, ahol barátaitól, tanáraitól búcsút akart venni. Természetesen Bázelben időzik a leghosszasabban, hiszen hosszú a sora azoknak, akikkel még találkozni akar. Egy érdekes új ismeretséget is feljegyez naplójába: „a' hires Bernai Ifjú tudós ember Schmidt Ur[126], nagy antiquarius, és a'ki annyi praemiumot nyert el tudós Dissertatioival, sok tudos Societásoktól, sok Academiák[na]k membruma, nem régiben Baseli Civisnek és egyszersmind extraord. és honorarius Professornak recipiáltatván, mostan Baselban lakik, 's meg tudván ide érkezésemet elébb, mint sem én itt létét, kivánt velem meg ösmerkedni és hozzám el jött. Énis azután voltam nálla, szép antiqu. Cabinéttya vagyon, 's régi pénz Collectiója. Igen ifiu ember, alig vagyon 26 esztendős."[127]

Teleki 1763. május 24-én hagyja el Bázelt. Innen kezdve naplófeljegyzéseit – talán nyelvgyakorlás végett – francia nyelven írja. A szűkszavú bejegyzések arról tanúskodnak, hogy írójuk ezen az útszakaszon is igyekszik gyarapítani ismereteit, tudását. Felkeresi az érintett városok jeles tudósait, könyvtárakat, könyvárusokat látogat. Bernben még egy színházi estéről is említést tesz. Új ismerősével, Johann Rudolph Sinnerrel[128] együtt megy egy francia nyelven előadott darab megtekintésére. A naplóból arról is értesülünk, hogy maga Sinner is játszott a darabban.

[123] La Condamine Johann Bernoullihoz 1761. április 21-én írott francia nyelvű levelének erre vonatkozó passzusát Csanak Dóra idézi. (F. Csanak Dóra 1983. 88.)

[124] *Kézírásos útinapló* II. 92.

[125] Uo.

[126] Schmidt de Rossan, Friedrich Samuel (1737–1796) – a bázeli egyetem régiségtan tanára, majd a badeni örgróf régiséggyűjteményének igazgatója.

[127] *Kézírásos útinapló* II. 93.

[128] Sinner, Johann Rudolph (1730–1786) – a berni könyvtár vezetője, neve íróként is ismert.

1763. június 15-én érkezik Teleki Bécsbe. Szállást bérel, és elkezdi a hivatalos és magánlátogatások egész sorát. Felkeresi a tanulmányút idején megismert országok követeit, a császárvárosban magas tisztséget viselő erdélyi arisztokratákat. Legnagyobb hatással a császárnőnél tett audiencia van rá. Az elragadtatás hangján ír arról, hogy milyen kegyesen fogadta őt a császárnő, s naplójába már az uralkodó asszony örökre eljegyzett hű alattvalójaként jegyzi be, hogy vasárnaponként elmegy a királyi család nyilvános láttatásaira, hogy – mint írja – őt is lássák, de neki is meglegyen az az elégtétele, hogy láthatja a földkerekség legragyogóbb királyi családját.[129]

A négy évig tartó külföldi tanulmányutat rögzítő útinaplónak ez az utolsó bejegyzése. A tulajdonképpeni diáriumot a hazatérésre vonatkozó néhány sor zárja. Innen tudjuk meg, hogy Teleki 1763. október 25-én indul el Bécsből, egy nappal később Pozsonyban, Klimó pécsi püspöknél[130] tesz látogatást, majd Vácott Migazzi bíborost[131] keresi fel. A naplóban említett utolsó megállóhely Gödöllő, ahova november 17-én érkezett.

A naplót őrző füzet még néhány későbbi eseményt rögzítő feljegyzést is tartalmaz. Az útinaplót közzétevő Biás István természetesen ezekkel együtt nyomtattatta ki a diáriumot. Telekinek előbb Bánffi Ágnessel, majd iktári Bethlen Zsuzsannával való jegyességére vonatkozó becses adatok ezek, melyeket később, a megfelelő helyen tárgyalunk.

Teleki Sámuel naplója nem tartozik a magyar irodalom elsőrendű alkotásai közé. Mint általában a 18. századi útinaplók szerzői, ő sem szánta jegyzeteit a nyilvánosság elé. A szűkszavúság, egyenetlenség onnan adódik, hogy a diárium egyes részei elvesztek, és Teleki utólagosan veti papírra emlékeit. Emellett a közbeiktatott francia nyelvű részek a napló olvasását nehézkessé, majdhogynem élvezhetetlenné teszik. Az emlékek megőrzésére szánt rövid feljegyzések és a gondosabban megmunkált részek között meghúzódó szubjektív vallomások csak keveset árulnak el az egykori peregrinusról. De ez a kevés a fennmaradt diáklevelekkel együtt segít bennünket a külföldjáró Teleki egyéniségének rekonstruálásában. Hogyan élt, hogyan gondolkodott négyéves tanulmányútja idején, mit látott meg az őt körülvevő világból? – mindezekre a kérdésekre a napló és a levelek hiányában egyáltalán nem kapnánk feleletet.

Az egyetemjárás évszázados gyakorlata biztosította az erdélyi társadalom számára az európai tudomány és műveltség megismerését. Peregrinációs naplók őrizték meg leghitelesebben ennek az ismerkedésnek az emlékeit. Kint tanuló diákok vallanak arról, mit ismertek meg a korabeli európai tudományos életből, mit tanultak a kinti akadémiákon. Teleki Sámuel útinaplója is ebből a szempontból jelent információs értéket. Ugyanakkor szól a megismert európai városokról, lakóikról. F. Csanak Dóra hívja fel a figyelmet Teleki József és Sámuel útijegyzeteinek egy másik érdekességére is. A fiatal grófok származásuknál fogva olyan helyekre is eljutottak, ahova a közrendű akadémiták nem. Fejedelmi udvarokban tett látogatásaik, császári audienciáik leírása a korabeli Európa uralkodói világába enged bepillantást.[132]

Teleki Sámuel naplója a hazai művelődéstörténet számára azért is értékes hozadéka a 18. századi külföldjárásnak, mert rengeteg adatot szolgáltat a kortárs könyv- és könyvtártörténet számára. Írója szemünk előtt válik szakavatott bibliofillé, s a napló lapjain bontakoz-

[129] „Tous les Dimanches lorsqu'il y a *Cercle* ou *Appartement* à la Cour, j'y vais, pour me faire voir, et pour avoir la satisfaction de voir la Famille Imperiale qui est la plus brillante du Monde." (*Kézírásos útinapló* II. 107.)

[130] Klimó György (1710–1777) – pécsi püspök, a pécsi püspöki könyvtár megalapítója. Érdemei vannak a magyar egyháztörténetre vonatkozó külföldi okmányok megszerzése és lemásoltatása terén.

[131] Migazzi Kristóf Bertalan (1714–1803) – váci püspök, majd bécsi érsek. Az egyik legnagyobb magyarországi magánkönyvtár tulajdonosa, aki élete vége felé gyűjteményét Batthyány Ignácnak adta el.

[132] F. Csanak Dóra 1983. 105.

nak ki a későbbi könyvgyűjtés kezdetei. De jelentős a diárium az erdélyi neveléstörténet szempontjából is, hiszen a 18. század közepe táján a főúri ifjak neveltetése szorosan összefügg a hazai művelődés-oktatás állapotával. Hazájukba visszatérve ezek közül az ifjak közül legtöbben az iskolák, tudományok pártolói lettek. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy a külföldre menő arisztokraták mellett majdnem minden esetben a kísérő szerepét betöltő szegényebb sorsú diákok élvezhették a tanulmányút kínálta lehetőségeket. Teleki József például 1759-ben Miller Mátyást, a Teleki család intézőjének fiát viszi magával. Bolyai Farkas 1798-ban mint Kemény Simon correpetitora került ki a jénai, majd a göttingai egyetemre. A naplóíró Halmágyi István pedig Teleki Pállal ment 1752-ben külföldi tanulmányútra.

Teleki Sámuel mellett Kováts József járja végig a svájci, hollandiai, párizsi utat. Hogy mit jelentett számára mindez, arról ő maga vall: „Telekinek tulajdonítom tsekély experientiámat, tanulásomat, sok nagy és tudós embereknek hallgatását, könyveimnek legnagyobb számát, egyszóval világi boldogságomat."[133] De Teleki nem pusztán a kor divatjának hódol, amikor magával viszi Kováts Józsefet. Útinaplójában ír erről: „mind Iselius mind Beckius uramnál, mind a két Bernoulli uraméknál az collegiumaimat Kováts József uram velem együtt hallgatta s az mathesisben nevezetesen szép progressusokat tett és én magam részemről nagy szerencsémnek tartom, hogy ebben ő kegyelmének és ő kegyelmében, ha Istennek tetszik édes hazámnak s nemzetemnek szolgálhattam."[134]

Ugyancsak a tanulmányútig nyúlnak vissza szinte élete végéig tartó mecénás tevékenységének kezdetei. A kint tanuló diákokkal állandó kapcsolatot tart fenn. Tudatában van annak, hogy csak olyanokat szabad segíteni, akik hazatérve valóban gyümölcsöztetni fogják a külföldön szerzett ismereteket. Rossz véleménye lehetett az abban az időben ugyancsak Svájcban tartózkodó KalmárGyörgyről, mert Teleki Ádámot így figyelmezteti: „Vendéged érkezik, amaz hires nevezetes Ásiát, Affricát, Európát bé járt Kalmár György, ha hirét hallottad, kiis a' minap itt vala egy fél napig, de látván, hogy itt se betsülete, se beneficiumot nem kaphat, el indula Hollandiában. Vigyázz reája ha mint lehet, hogy valahogy Trajectumban vagj másutt beneficiumat ne kapjon a' Magyarok kárára s kisebségekre."[135] Teleki Kalmárról alkotott véleménye nem volt elsietett, mert a magyar nyelv török–tatár rokonságát bizonygató nyelvész munkássága valóban meddő maradt.

Személyes tapasztalatai segítik abban, hogy összehasonlítva a hazai és külföldi viszonyokat, észrevegye az oktatási színvonal közti különbséget, s lassan megérlelődik benne a segíteni akarás gondolata. Láttuk, hogy 1761-ben még szívesen maradna örökre Karlsruhéban. Még 1762 májusában így ír: „Meg vallom igazán, hogy nem a Hazám boldogsága, nem is az én Hazámban remélhető boldogságom óhajtja velem az Hazámban való vissza térést."[136] Pontosan a négyéves külföldi tartózkodás győzi meg Telekit arról, hogy tudományokkal, könyvekkel megrakottan vissza kell térnie szülőföldjére. Az útinapló legnagyobb értéke éppen az, hogy hitelesen tárja az olvasó elé írója személyiségének formálódását, azt a folyamatot, ahogyan kialakul a későbbi tudománypártoló, felvilágosult főúr alakja.

A napló sokirányú információs szerepe, művelődéstörténeti forrásértéke – hiányosságai mellett is – megfelelő helyet biztosít számára diáriumirodalmunkban.

[133] Bodola János: *Halotti prédikátzió az emberi tudományoknak az életben való fogyatkozásaikról.* Kolozsvár, 1797. 58.

[134] *Kézírásos útinapló* I. 96.

[135] Teleki Sámuel Teleki Ádámhoz. Bázel, 1761. jan. 14. (Teleki cs. kendilónai lvt.)

[136] Teleki Sámuel Teleki Ádámhoz. Utrecht, 1762. május 20. (Teleki cs. kendilónai lvt.)

Hazatérés

A sárdi elszigeteltség

Teleki Sámuel családi bibliájában olvashatjuk hazatérésének pontos dátumát: „1763-ban d. 15. Dec. érkeztem viszsza Hazámban szerencsésen."[137] Másik korabeli feljegyzés pedig arról tudósít, hogy egy hónap múlva Teleki ellátogat sáromberki birtokára is: „[1764 13 Jan.] ekkor jött ide elsőbb a mi Urunk Groff Teleki Sámuel Ur lejövén Akadémiákról 4 esztendők eltelése után, mellyeket töltött Német, Frantzia, Helvetzia és Belgium országokb[an], meg is tanulta e nemzetek nyelvét; hozott többet 40 mázsa könyvnél, de amint tudhatom valamivel többet költött Huszezer forintoknál."[138] Ez idő tájt írott levelei azt tanúsítják, hogy a legtöbbet Sárdon tartózkodik. Könnyen elképzelhető, hogy az európai út akkor még friss benyomásai után hogyan hatnak rá az eldugott kis Fehér megyei falu életlehetőségei. A négy és fél évi távollét után hatványozottan érzi hazája elmaradottságát. Szeretné folytatni megkezdett tanulmányait, de hamarosan rádöbben arra, hogy az erdélyi viszonyok között vajmi keveset tehet, hiszen tanulmányainak, tudományos próbálkozásainak nemcsak irányítója nem akad, de még az sincs, akivel a felmerülő kérdéseket megtárgyalhassa. Azt is tapasztalnia kell, hogy csak nagyon megkésve értesülhet a tudományos világ híreiről, hogy a könyvek szerzése is milyen sok akadályba ütközik.

A külföldön kialakított kapcsolatok fenntartására egyetlen reális lehetőségnek a levelezés kínálkozik. Ezért veszi fel hazajövetele után szinte azonnal a kapcsolatok fonalát, és sűrű levélváltással próbál kitörni az elszigeteltségből. Természetesen az első levelek tele vannak panasszal, keserűséggel. Csalódottan írja, hogy a tanulmányút utáni öthónapos bécsi tartózkodás nem teljesítette be a hozzá fűzött reményeket. Úgy tűnik, Teleki komolyan vette Bethlen Gábor kancellárnak még a tanulmányút elején tett ajánlatát arra vonatkozóan, hogy a császári udvarban éppen akkor alakuló testőrgárdába esetleg beprotezsálhatná a Teleki fiúk valamelyikét, annyival is inkább, hogy „itten egy néhány esztendőkig szolgálván sive ad Militaris, seu ad politica applicaltatik".[139] Kétségtelen, hogy Teleki vállalkozott volna az udvari életre, s tervéhez a császárvárosban támogatókat keresett. Járt Mária Terézia háziorvosánál, Gerhard van Swietennél is, de hideg fogadtatásra talált, amint erről La Condaminenek panaszkodik. A párizsi tudós 1764 februárjában kelt válaszlevelében csodálkozik van Swieten megváltozott magatartásán, hiszen ő egykor udvarias és szolgálatkész embernek ismerte, persze akkor még fiatal volt és nem volt az udvar első orvosa és könyvtárosa.[140] Telekinek Kaunitz-Rietberg államkancellárnál tett kísérletei sem jártak több sikerrel, hiszen 1765 júniusában Sárdra érkezik az elutasító válaszlevél.[141]

Elég nehezen teszi túl magát a Bécsben szerzett kellemetlen tapasztalatokon. Külföldi tudós barátaihoz írott leveleiben sokáig emlegeti csalódottságát. Jean Bernoullinak 1764 áprilisában nem kevés öngúnnyal így számol be: „Az udvarban időzve minden elfoglaltságom az udvaronc szerepének eljátszására szűkült. Helyzetem nagyvilági életre kényszerített, s rossz geométerből jó udvaronc akartam lenni. De végül is, nem rendelkezvén a szükséges jó tulajdonságokkal, otthagytam az udvart, és visszatértem birtokomra, hogy ott a sötét magányban töltsem napjaim. Szigorú végzet köt szerencsétlen hazámhoz, vele kell szenved-

[137] *Szent Biblia...* (Mv. Teleki kt. Tho–43b.)

[138] *Liber Ecclesiae* (SárombRefEgyhLvt. I/2 15–16.)

[139] Bethlen Gábor Teleki Sámuelnek. Bécs, 1760. május 9. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 38. cs. 263.)

[140] La Condamine Teleki Sámuelnek. Párizs, 1764. február 8. (Mv. Teleki kt. Tq–1580. Ms 21.) Közli Gulyás Károly 1912. 222–223.

[141] Kaunitz-Rietberg Teleki Sámuelnek. Bécs, 1765. június 15. (MOL.P. 661. Teleki Sámuel oszt. 2. cs. 469.)

nem."[142] Egy Daniel Bernoullihoz küldött levélben azt is megfogalmazza, mi volt sikertelenségének az oka: „Valami udvari tisztséget engedtek remélni, de valójában csak szép szavakkal fizettek ki. Rájöttem néhány próbálkozás után, hogy semmit sem lehet elérni, ha az ember nem a divatozó vallás híve."[143] Néhány évtized múlva a protestáns közvélemény jócskán kiszínezi a Bécsben történteket. Koncz József egyik Teleki Sámuellel foglalkozó közleményében fiának, Ferencnek állítólagos elbeszélése nyomán említi a hires audiencia történetét. A császárnő arra akarta rábírni Telekit, hogy változtassa meg vallását, mert „előmeneteles" embert csinál beolőle. A fiatal erdélyi gróf erre így felelt: „Felséges asszonyom! Istenemet, vallásomat soha semmiért meg nem tagadom."[144] Talán nem tévedünk, ha Teleki Ferencnek ezt a fültanúk előtti nyilatkozatát megkérdőjelezzük, hiszen Teleki Sámuel útinaplójában leírja a császárnőnél tett kihallgatását, és semmi utalást sem tesz a fenti jelenetre. Érdekes, hogy a korabeli feljegyzések tanúsága szerint a kortársak közül is sokan vélekedtek úgy, hogy a külföldön járt Teleki grófokra itthon karrier vár. Halmágyi István 1766 januárjában krónikájában így ír erről: „Erdélyben abban az aetásban nincs most oly qualificatus két ifjú úr, mint Teleki József és ez az Sámuel; széles tudományokra, experientiájokra és nyelvek tudására nézve. Ismeretesek mindketten a franczia udvarnál, hollandiai, helvétiai respublicáknál és másutt is. Tüzek igen nagy, a bécsi felségeknél és ministereknél is distinctim ismeretesek."[145]

A külföldi barátok nem lelkesednek túlságosan Telekinek az udvari szolgálat elnyerésére tett kísérleteiért. Leveleikben arra biztatják, hogy folytassa megkezdett tanulmányait, a politika helyett inkább a tudományokkal foglalkozzék. Rousselot Teleki bécsi próbálkozásaira célozva írja, hogy véleménye szerint az udvaronc szerepének eljátszása talán nehezebb is, mint a parallaxis meghatározása,[146] Daniel Bernoulli pedig azzal vigasztalja, hogy talán eljön az az idő, amikor a bécsi udvar fogja őt megkeresni. Addig pedig elégedjen meg a békés munkálkodásra alkalmas csendes élettel, mert az udvari élet inkább csak felkavarná nyugalmát és fölöslegesen szaporítaná tennivalóit. Valószínűleg elszigeteltségéről panaszkodhatott Bernoullinak, mert a tudós professzor Teleki Józsefet ajánlja matematikus-filozófus partnerként, végül pedig a természet nagy könyvéhez utasítja Telekit, mely mindenki számára nyitva van.[147]

A francia és svájci tudósokkal folytatott levelezésben gyakran esik szó arról, hogy Teleki Sámuel is foglaljon állást D'Alembert és Daniel Bernoulli akkortájt kibontakozó tudományos vitájában. Ez a nagy port kavaró ügy lényegében a himlőoltás bevezetésének kérdé-

[142] „Etant à la Cour, toutes mes occupations se reduisoient à jouer le role de Courtisan. Plus repandu que jamais dans le grand monde par mon état et par mon devoir, je pensois devenir de mechant Geometre bon Courtisan. Mais enfin n'ayant pas toutes les qualites requises pour y reussir j'ai quitté la Cour pour revenir sur mes terres et pour y vivre en particulier dans une retraite obscure. Un severe dessin m'attache à ma Patrie malheureuse, il faut souffrir avec elle." Teleki Sámuel Jean Bernoullinak. Sárd, 1764. április 4. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.) Közli Gulyás Károly 1912. 200.

[143] „On me faisoit éspérer quelque charge à la Cour, mais au fond on ne me payoit que de belles paroles. Après avoir sondé les coeurs et fait une tentative, je me suis bien apperçu qu'il n'y avoit rien à gagner, à moins que d'etre de la Religion à la mode." Teleki Sámuel Daniel Bernoullinak. Sárd, 1764. április 3. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.) Közli Gulyás Károly 1912. 216.

[144] Koncz József: *Teleki Sámuel prédikációja.* Protestáns Közlöny XII/1882. 311.

[145] *Halmágyi István* 1906. 243.

[146] Rousselot Teleki Sámuelnek. Párizs, 1763. december 26. (Mv. Teleki kt. Tq–1580. Ms. 21.)

[147] „Vous trouverez toutes les ressources en vous męme; vous avez d'ailleure une bibliotheque choisie sans parler du grand livre de la nature ouvert à tout le monde; c'est particulierement ce grand ouvrage quil faut etudier et il vous instruira plus que ne pourroient faire toutes les Academies des sciences et des Arts: enfin Vous vivez avec Monsr, le Comte Joseph, qui joint à toutes ses autres qualités celle de Philosoph et de Mathematicien." Daniel Bernoulli Teleki Sámuelnek. Bázel, 1764. május 7. (Mv. Teleki kt. Tq–1580. Ms. 21.) Közli Gulyás Károly 1912. 218.

se körül bontakozott ki. A vita főszereplői D'Alembert, La Condamine és Daniel Bernoulli voltak, de végül a felvilágosodás jeles képviselői közül többen is bekapcsolódtak a polémiába. A vita tárgya első pillanatra orvostudományi kérdésnek tűnik, de érdekes módon sok matematikai vonatkozása is van. Így például Daniel Bernoulli a halálozási és megbetegedési statisztikák alapján megpróbálta kiszámítani a himlőben való megbetegedés veszélyének esélyeit s azt, hogyan változnak ezek a számok a beoltottak esetében. D'Alembert *Opusculum mathematique*-jában bírálta Bernoullit. Véleménye szerint az oltás előnyeinek bizonyítására semmiképpen sem alkalmasak a Bernoulli-féle számítások, azaz megkérdőjelezi a valószínűségszámítás statisztikai alkalmazásának helyességét. A vitában részt vevők levelezésében gyakran találkozhatunk Teleki József és Sámuel nevével is. F. Csanak Dóra Teleki Józsefről szóló monográfiájában példaértékű rendszerességgel végzi el a vita történetének vizsgálatát s mindenekelőtt Teleki József szerepének körülhatárolását attól kezdve, hogy La Condamine az ő neve alatt akarja a Bernoullit védő munkát megjelentetni, egészen addig, hogy Teleki József valóban elkészíti francia nyelven D'Alembert értekezéséről írott észrevételeit.[148]

Említettük, hogy a témára vonatkozó levelezésben néhányszor Teleki Sámuel neve is előfordul. A kérdés csak az, hogy milyen szerep jutott neki a sokakat megmozgató polémiában. Még párizsi tartózkodása idején Daniel Bernoulli levélben tájékoztatta a D'Alembert-tel kialakult nézetkülönbségeiről. La Condamine-hez utasítja tanítványát, aki első kézből adhat információkat az üggyel kapcsolatosan. Ebben a levélben azt is említi Bernoulli, hogy Teleki József elvállalta védelmét, bár még nem lehet pontosan tudni, hogy a védelmező írás közelebbről meg fog-e jelenni vagy sem. „Ennek a viszálynak nem tulajdonítok különösebb jelentőséget – írja Bernoulli –, de D'Alembert úr viselkedése annyira minősíthetetlen, hogy bepanaszoltam az Akadémián."[149] Talán ennek a levélnek a hatására kezdi figyelemmel kísérni Teleki Sámuel a vita fejleményeit, s dönt úgy, hogy Teleki Józsefhez hasonlóan ő is védelmére kel nagyrabecsült svájci mesterének. Ezért írja 1764 áprilisában Bernoullinak, hogy egy nap talán vállalkozni fog *Hydrodinamikájának* a megvédésére azzal a támadással szemben, mely D'Alembert-től érte. Teleki úgy érzi, hogy hiányos felkészültsége miatt nem lehet a párizsi tudós egyenrangú vitapartnere még akkor sem, ha biztosan tudja, ő képviseli az igaz ügyet. Mégis, hogy ne ártson az ügynek, arra kéri Bernoullit, ismertesse vele ellenfelének *Dinamikájára* vonatkozó tudós elmélkedéseit.[150] Itt tulajdonképpen Teleki Bernoulli és D'Alembert egy régebbi vitájára utal, mely néhány évvel megelőzte a himlőoltással kapcsolatos nézeteltérésüket. 1738-ban látott napvilágot Strasbourgban Bernoulli *Hydrodinamikája*. A tudománytörténet, de maguk a kortársak is sokra tartották a kísérletekre alapozott, jól megírt szakmunkát. Hat esztendő múlva jelenik meg D'Alembert *Traité de dynamique* című műve, melyben teljesen mellőzi Bernoulli vizsgálódásainak eredményeit. Nos, Teleki Sámuel éppen ezért szeretne svájci tanára mellett szót emelni. Úgy látszik, La Condamine-től is véleményt kért az ügyben, de a párizsi tudós arra hivatkozik, hogy nem

[148] F. Csanak Dóra 1983. 162–186.

[149] „J'espere, Monsieur, que Vous aurez vu aussi Mr. de La Condamine. Personne n'est plus en etat que lui de Vous donner des eclaircissemens sur les brouilleries singuliers que j'ai avec M. D'Alembert. Mr. le Comte Joseph a eu la bonté de prendre mon parti, meme jusqu'à se charger lui meme de ma defense: je ne scai si cette defense paroitra bientot: peutetre que Mr. de La Condamine, qui est en liaison avec Mr. le Comte Joseph, pouvra Vous le dire. Ces demelés ne me tiennent pas à coeur, du moins pour ce qu'ils ont de literaire; mais la conduite que M. D'Alembert a eue avec moi me paroit tout a fait indecente et je m'en suis plaint à l'Academie." Daniel Bernoulli Teleki Sámuelnek. Bázel, 1763. január 14. (Mv. Teleki kt. Tq–1580. Ms. 21.) Közli Gulyás Károly 1912. 215.

[150] „Ainsi pour éviter que mon zéle pour Votre reputation ne Vous fasse quelque tort, je Vous supplie de vouloir bien me donner des eclaircissement necessaires la-dessus et me faire part de Vos savantes reflexions touchant la Dynamique de Votre adversaire." Teleki Sámuel Daniel Bernoullinak. Sárd, 1764. április 3. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.) Közli Gulyás Károly 1912. 217.

ismeri eléggé a két tanulmányt.[151] Teleki fizika-matematika jegyzetei között semmi nyomát sem találni annak, hogy végül hozzáfogott volna a tervezett tanulmány összeállításához. Ma talán túlzottnak tűnik Bernoulli 1764 májusában megfogalmazott biztatása, s különösen az, hogy udvariaskodásában már-már érdemtelennek tartja magát egy olyan tudós védelmezőre, mint amilyen Teleki Sámuel. Ha mégis vállalkozik erre a szerepre, azt tanácsolja fiatal erdélyi barátjának, lépésről lépésre vizsgálja meg, jóhiszeműen járt-e el ellenfele. Azt is feltételezi Bernoulli, hogy teljesen olvasatlanul fogott hozzá D'Alembert az ő munkájának cáfolatához, ez esetben természetesen a világ leggonoszabb embere. Elmondja levelében, hogy ő maga sem tudja már elviselni ellenfele munkáinak látását, s ezért könyvtárából kihajította D'Alembert *Dinamikáját*. Végül pedig felhívja Teleki figyelmét a pétervári akadémia közleményeiben újabban közzétett érveire.[152] Így váltakoznak a Sárdra küldött levélben a szinte gyermekes düh diktálta kijelentések és a komoly információk. Még ha bizonyító adatok hiányában egyelőre be is kell érnünk annyival, hogy a 18. század egyik érdekes tudományos csatározásában Teleki Sámuelnek csak egy egészen marginális szerep jutott, pontosan a levelezésében meghúzódó apró háttérinformációk teszik érdekessé a hozzá intézett tudósleveleket.

Ezekben az években Telekit nemcsak matematikai-fizikai kérdések foglalkoztatják. Wesseling, Saxe, Iselin professzorokkal irodalmi, történelmi kérdésekről levelezik. Gyakran szól például tervezett irodalmi vállalkozásáról, Janus Pannonius műveinek összegyűjtéséről, s lényegében ettől kezdve válik valóban módszeressé az új kiadást előkészítő klasszika-filológiai munkálkodása.

Nem egy esetben hangoztatja, hogy nem a „jobb szerencse reményében" folytat tudományos próbálkozásokat, hanem a tudományok és irodalom szeretete ösztönzik erre.[153] Régi pénzek gyűjtése is foglalkoztatja. Hazai és külföldi barátainak gyakran ír a birtokain talált régi érmékről. Ezekből a levelekből az is kitűnik, hogy egy-egy lelet azonosítását komoly kutatómunka előzi meg. Néha ajándékba is küld ezekből, Saxénak például 1764 júniusában egy 5. századból származó gót érmét ajándékoz.[154]

Több levél őrzi nyomát annak, hogy külföldi tudósok Telekitől hazája felől érdeklődnek. Wesselinget például a tudományok sorsa érdekli. „Kérded, hogyan állnak nálunk a szent és profán tudományok – írja Teleki. – Én pedig teszem a Harpokrátesztet. Jobb szeretném, ha ügyeink szomorú állapotát másoktól ismernéd meg."[155] Arról is panaszkodik, hogy honfitársai egyre ritkábban és nehezebben jutnak ki külföldre, s mint írja, általában „ezek vallásuk miatt akadályoztatnak".

A hazatérést követő első években az ifjú gróf idejének egy részét a gazdasági ügyek kötik le. Sorra látogatja jószágait, és maga igyekszik tájékozódni birtokainak állapotáról. A hatvanas évek végéről fennmaradt gazdasági iratok: számlák, kimutatások, inventáriumok azt bizonyítják, hogy ő maga ellenőrzi a celnai, sárdi, sorostélyi, erdőcsinádi, kölpényi, sáromberki birtokok ügyeit. Foglalkozik a jószágain termett gabona, a borok vagy az állatok eladásától kezdve a birtokain működő kocsmák jövedelmének számbavételéig mindennel. Ezek a számára különös terhet jelentő feladatok s a sárdi elszigeteltség még inkább éreztetik a nyugat-európai tanulmányút idején megízlelt kulturált városi életforma s mindenekelőtt az értelmiségi környezet hiányát. Nem csoda, ha a tudósok sírjának tekinti Erdélyt, ahol úgy

[151] La Condamine Teleki Sámuelnek. Párizs, 1764. február 8. (Mv. Teleki kt. Tq–1580. Ms. 21.) Közli Gulyás Károly 1912. 223.

[152] Daniel Bernoulli Teleki Sámuelnek. Bázel, 1764. május 7. (Mv. Teleki kt. Tq–1580. Ms. 21.) Közli Gulyás Károly 1912. 218–219.

[153] Teleki Sámuel Dobai Székely Sámuelnek. Szeben, 1767. június. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[154] Teleki Sámuel Cristophorus Saxénak. Sárd, 1764. június. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[155] Teleki Sámuel Petrus Wesselingnek. Sárd, 1764. június. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

érzi, hogy élve eltemetkezett.[156] Iselin professzornak pedig így ír: „Sok mindenben reménykedtem egykor magabiztosan, amiben most bölcsen már nem reménykedem. A császárnő jósága valami közhivatal elnyerésével is kecsegtetett, de a vakbuzgóság, ami nálunk uralkodik, és az összes dolgokat elhomályosítja, hiábavalóvá teszi a reményt." Olyan kilátástalannak látja helyzetét, hogy teljes lemondással csak ennyit közöl: „Az atyai földet művelem ökreimmel, kerülve a várost és a hatalmasok kevély küszöbét."[157]

Végül valóban teljes visszavonulásra készteti az udvar kegyetlen beavatkozása magánéletébe, ugyanis erőszakkal meghiúsítják házassági tervét.

Meghiúsult mátkaság

A sáromberki eklézsia anyakönyvébe 1766-ban Kibédi Péterffi László református pap a következőket jegyzi fel: „Ez esztendőb[en] mátkásodott meg a falunak Ura Mltgs Groff Széki Teleki Samuel Ur a Mltgs Groff Bánffi Dienes ő excellentiaja Leányával, ki amint mondják tizenegy esztendős, de maga ideje felett tanult és okos, kelletvén még utánna várakozni a Groffn[a]k egynéhány esztend[eig]. Kedveljed én Istenem őket, és adjad egybe, s éltessed egymás szeretetibe[n], hogy annak a ditsőségedet buzgósággal és valósággal munkálkodott Háznak meg hányattatása ő bennek helyre állíttassék és meg is építtessék. Amen."[158] Úgy látszik, a könyörgés nem hallgattatott meg, mert a következő év júliusában Péterffi tiszteletes egy szinte hihetetlennek tetsző eseményt kénytelen beírni az eklézsia könyvébe: „NB 25. Julii. ez esztendőb[en] vette el Bánffi Dienes Ur a mi Groffunktol 's édes Anyától a mi Groffunk[na]k mátkáját 's maga Leányát egy Squadron Lovas Huszárt küldvén reájok Örményesre, volt vezérek Groff Betlen Miklos Ur mostoha Leányával B. Josika Imrénével és Groff Haller Gábornéval, s maga feleségével, nagy erőszakkal esett elvétetése és békeségnek idején példa nélkül. A Groff vévén észre a dolgot, maga hintójára vévén az Assz[ony]t kis Asszonnyal egyben el futott volt Pagocsa felé, de utol érvén egy Hadnagy felesed magával erőszakkal vissza vitte ő Nsgkt Örményesre, hová meg érkeztek étzaka és Groff Teleki Sámuel Urat magát külön örizet alá vetvén egy S. R. Imperii Groffat a szegény Asszonynak öléből erőszakkal ki húzván a kis Assz[o]nt maga kezéből Groff Betlen Miklósnénak hintajába tették s el vitték, holott a Királyné maga Confirmálta volt mátkaságokat. Fel ment a Groff az Asszonnyal edjütt Bétsbe s a kis Aszszant is a Király fel vitette 's még oda vannak tudja I[ste]n mint lesz a dolog. Könyörgöttek ezért a mieink sok felé, miis mai napig is."[159] Az ügy végkifejlését 1768-ban így összegezi Péterffi: „Ez esztendőb[en] Augustusb[an] érkezett a mi Groffunk Bánffi Dienesné Aszsz[ony] ő Ngval edjüt, kik mind eddig Bétsb[en] és Posonb[an] voltanak tavajtol fogva. Oda maradván a Kis Aszszony, a mi Groffunk mátkája kit maga akar a Királyné Aszsz[ony] educalni, nem adván viszsza ezek[ne]k. Confitealt is a kis Aszsz[ony] Pálfordulása napján, nem is lehet semmi reménség e kis Aszszonyhoz, h[ogy] a mi Groffunk[na]k felesége lenne: magais már így esvén a dolog elvenni nem szándékozik, úgy értettük. 10 Aug. ide jött a Groff és meg betegedett forro nyavalyáb[an] egészszen szüretig mind beteg volt."[160]

Az eset nem csak a legérintettebb szereplőt, a menyasszonyától megfosztott Teleki Sámuelt betegítette meg, hanem valóban lázba hozta a korabeli Erdélyt. Széltében-hosszában mesélték a példátlan történetet, s a korszak valamennyi emlékírója részletesen szól róla.[161]

[156] Teleki Sámuel Daniel Bernoullinak. Sárd, 1768. augusztus 7. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.) Közli Gulyás Károly 1912. 220.

[157] Teleki Sámuel Rudolph Iselinnek. Sárd, 1764. június. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.) Magyar fordítását közli *Teleki Sámuel* 1976. 71–73.

[158] *Liber Ecclesiae* 20.

[159] *Liber Ecclesiae* 23.

[160] *Liber Ecclesiae* 26.

[161] *Halmágyi István* 1906. 317–319. – Rettegi György 1970. 211–213.

Mi azért idéztük a sáromberki egyház anyakönyvébe feljegyzetteket, mert nem utólagosan, hanem rendre, az események kronológiájának megfelelően rögzíti a történteket.

Nézzük meg, miért került sor a menyasszonyrablásra, mi áll tulajdonképpen az eset hátterében.

A Mária Terézia idején érvényesülő valláspolitika a 17. század türelmetlen fanatizmusának következménye. A katolikus restauráció véghezvivői a császárnő közvetlen fennhatósága alatt minden alkalmat megragadnak, hogy a hitújítás 150 éve alatt megnyirbált katolikus vallást jogaiba visszahelyezzék. Végső cél az egyvallású állam megvalósítása a másik félre való minden tekintet nélkül. Az egyházi türelmetlenség lényegében egy „systema", melyben az egymást követő intézkedések a végső célt szolgálják: a protestáns egyházak felszámolását.[162] S bár ekkor már a monarchia központi kormányzatában is akadnak olyanok, akik túlléptek a vallási elfogultságon, és ha lassan is, de a felvilágosult abszolutizmus felé haladnak, mégis a császárnő hallgatólagos egyetértése mellett folyik a visszaszorítás politikája.[163] A protestáns Erdélyben az udvar közvetlen támogatását élvező katolikus klérus nem válogat az eszközökben a restauráció véghezvitelekor. Olyan intézkedések lépnek életbe, melyek lehetővé teszik, hogy a bécsi udvar a protestánsok legszemélyesebb ügyeiben is teljhatalmúlag intézkedhessék. Az erőszakos áttérítések nemcsak a közrendűek sorában mindennaposak, az erdélyi protestáns főnemesek sem kerülik el a restauráció sokszor nagyon is durva megnyilvánulási formáit. A családok életébe avatkozva a legdrasztikusabban járnak el a vegyes házasságokon belüli reverzáliskényszer megszegőivel szemben és hajtanak végre kényszeráttérítéseket. A Bánffi Ágnes esete is ilyen erőszakos áttérítési ügy.

Amikor a bécsi udvar tudomást szerez a külföldről nemrég hazatért Teleki Sámuel házassági tervéről, minden eszközt megragad, hogy megakadályozza a két vagyonos erdélyi protestáns főrangú család házasság révén való megerősödését.

1765. október 3-án Sárdon kötött Teleki szerződést leendő menyasszonya, Bánffi Ágnes anyjával, Barcsai Ágnessel, melynek értelmében elnyerte az akkor még csak tizenegy esztendős lány kezét. A szerződés szövege magyarázatot ad arra, mi késztette Bánffi Dénesnét a megkötésére, miért sietett zsenge korú gyermekét biztos kezekre bízni: „4 Decembris 1761 lött egyezésem az Férjem urammal az következhető egyenletlenségek el távoztatására azt tartya, hogy Leány Gyermekeimet én neveltessem és szabados Dispositiom alatt légyenek [...] erőm is gyengülni kezdett, míg Isten jóvoltából életben és ép elmével vagyok, kívántam emlitett Édes Leányomnak jövendőbeli Férjét szemeim előtt látni, és ez végre midőn Méltóságos Imperialis Groff Ifjabb széki Teleki Sámuel Urat, mind magam meg esmértem, mind maga Sokak előtt magát tettszésemre meg esmértette; születésére, experientiaira, idejére, és e' világi rendes élethez el készült minéműségeire nézve, Házamban Leányom és Jószágaim mellé szükséges és egyszersmind elégséges Férfinak tartom."[164] Barcsai Ágnes tehát így akarta leányát férjével szemben megvédeni. A dolog mögött régi egyenetlenség húzódott. A pazarló, erkölcstelen életmódot folytató Bánffi Dénes egyike volt azoknak a protestánsoknak, akik érvényesülésük érdekében vallást változtattak, s így az udvar kegyeit élvezte. Anyósa birtokait elzálogosította, költségei fedezésére adósságot adósságra halmozott, s feleségétől állandóan pénzt követelt. Amikor felesége megtagadta a kiadások fedezését, s a királynőnél panaszt tett ellene, a konvertita Bánffi Dénes drasztikus lépésre szánta magát: elraboltatta leányát, hogy így könnyebb legyen az áttérítése. Haragját az is növelte, hogy felesége nem sokkal ezelőtt testamentumot csinált, nehogy férje rátegye kezét gyermekei vagyonára. A házassági szerződés megerősítése végett s a végrendelet hitelesítése ügyében Teleki Sámuel jár el Bécsben. A kortárs Halmágyi jegyzi fel, milyen nehezen szerezte meg a vőlegény a házassági engedélyt: „Leérkezik gr. Teleki Sámuel úr ki

[162] Mályusz Elemér 1939.
[163] Kosáry Domokos 1980. 88, 386.
[164] Lelőhely: MvÁLvt

is előbeszélé, mennyi munkája volt, míg gr. Bánffi Dienesné asszony exciája testamentumát confirmaltatta. Religiot, aetast és minden egyéb contraria ratiokat opponáltak."[165] Telekinek meg kell ígérnie, hogy mátkája nagykorúsága elérésekor szabadon választhat religiót, addig pedig megengedik, hogy továbbra is anyja mellett maradjon. Az ígéretek ellenére Bánffi eléri az udvarnál, hogy a kabinet írásban utasítja Bajtay József Antal erdélyi püspököt a lány elvitelére. A lányrablás történetét legrészletesebben Szilágyi Ferenc írja le,[166] a néhol kissé túlszínezett leírást a mellékelt eredeti okmányok teszik hitelessé. Bánffi Ágnest előbb Szentpálra, onnan Küküllővárra, majd Kolozsvárra hurcolták. Teleki Sámuel bizalmas hívét, Kibédi Mátyus Istvánt, Marosszék főorvosát bízza meg, hogy próbáljon a lány közelébe férkőzni. Mátyus levélben számol be a látottakról.[167] Leírja, mennyire szigorúan őrzik a gyermeket, „senki idegent feléje nem bocsátanak, a kapukat zárva, és darabonttal strásálva tartják". Amikor végre közelébe jut, még orvosként sem maradhat kettesben a lánnyal, nehogy anyjától vagy vőlegényétől hozott híreket adjon át. Teleki Barcsai Ágnessel Bécsbe utazik, az udvar azonban nem hallgatja meg kérésüket, sőt megszületik Mária Terézia végleges döntése: a lányt Bécsbe kell vinni, s az apja jogos kérésének megfelelően katolikus hitben nevelni. Teleki Sámuel menyasszonya 1768 elején a hathatós térítő munka eredményeként a bécsi udvari kápolnában vallást cserél. Később a császárnő udvarhölgye lesz, majd férjhez adják a katolikus Eszterházy Jánoshoz, a későbbi kormányszéki tanácsoshoz.

Még egyszer idézzük az eset leghitelesebb adatközlőjét, Teleki Sámuelt. Ő maga gyűjtötte össze a Bánffi Ágnes erőszakos áttérítésére vonatkozó iratokat.[168] Az útinaplót közzétevő Biás István Teleki feljegyzései közül néhányat hozzácsatolt a tulajdonképpeni napló szövegéhez:

„1767. 15-a Julii. Estve jött squadron Örményesre és éjfél után 2 órakor vitte el a mátkámat Bethlen Miklós szekeriben. Azon éjszaka 3 órakor indultam Bécsben a szegény megkeseredett anyával.

26-a Julii. Estve érkeztünk Bécsben.

12-a Augusti. Volt audientiája a grófnénak.

[...]

16-a Octobris. Estve hozta fel Erdélyből a mátkámat B. Graszné, udvari cammerfrau.

21-a Octobris küldötte le a királyné a mátkámat az anyjához, hogy meglássa G.Michané által.

23-a Octobris. Általadta a mátkámat a királyné G. Michanénak, hogy tartsa.

24-a Novembris. Vettük a rossz resolutiot mátkám elvettetése iránt, mely 19. ejusdem költ volt.

24-a Novembris. A resolutio vételinek alkalmatosságával szóval mondotta B. Bruckenthal a grófnénak s nékem, hogy Bécsből eljöjjünk a királyné parancsolatjával.

15. januarii, 1768. Estve felé elindultunk a grófnéval együtt Bécsből. Úgy, hogy még csak búcsúzás végett sem engedtetett meg, hogy én a mátkámat, az édes anya pedig édes gyermekét, láthassuk.

16-a Januarii. Érkeztünk ebédre Posonyba.

[165] *Halmágyi István* 1906. 259.

[166] Szilágyi Ferenc: *Gr. Bánffy Dénesné és leánya. = Rajzok Erdély államéletéből a XVIII. században.* Budapest, 1873 (Értekezések a történelmi tudományok köréből. III/5.)

[167] Mátyus István Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely. 1767. augusztus 1. és 7. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 42. cs.) Közli Fodor István: *Orvostörténeti levelek.* = Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica. 35. Budapest, 1965. 270–274.

[168] Monumenta actorum in causa Comitissae Agnethae Bánffi, anno 1767. die 15-a Julii, armata 170 militum manu, matri simul ac sponso ereptae, qua in unum volumen collecta inter libros bibliothecae suae manusciptos retulit Samuel S. R. I. Comes Teleki, ut memoriam tragici hujus casus serae commendaret posteritati. (Az összegyűjtött iratok jelenlegi lelőhelye ismeretlen.) Vö. *Teleki Sámuel úti naplója* 1908. 113.

25-a Januarii. Pálfordulása innepén az bécsi udvari cappellában objuráltatták solemniter a mátkámmal a maga vallását. B. Bruckenthal is jelen volt. Ezolta levelet oda nem is írtam."[169]

Természetesen Teleki ekkortájt kelt leveleiben rengetegszer utal a Bécsben történtekre. Dobai Székely Sámuelnek, Cristoph Becknek, Rudolph Iselinnek, a Bernoulli fivéreknek panaszkodik az őt ért sérelmekről. Sokszor nem is mer nyíltan panaszkodni, mert akiket vádol, azok túl fontos személyek. Még hazatérése előtt, Pozsonyból ír Dobai Székely Sámuelnek, de csak egész röviden említi, hogy erőszakkal elszakították menyasszonyától. Jobban szeretné, ha az esetet mástól hallaná meg, mert levélben beszámolni róla túlságosan veszélyes.[170] Ugyanígy ír Becknek pár hónap múlva Sárdról, emlegeti a tragédiát, amit átélt, de nem meri kipanaszolni magát, mert tudja, hogy bölcsebb dolog magába fojtani panaszait.[171] 1768. augusztus 7-én mindkét Bernoullinak levelet küld, hosszú hallgatását az időközben elszenvedett sorscsapásokkal indokolja. Ezekből megható tragédiát lehetne írni, melynek sajnos ő lenne a hőse.[172]

Az erőszakos térítési akció híre minden diszkréció ellenére gyorsan terjedt itthon és külföldön is. Beszélték, hogy Bécsben maga Teleki panaszkodott idegen országok képviselői előtt. Az 1767-es esztendőre vonatkozó feljegyzései között a kortárs Rettegi György leírja, hogy Teleki a svájci követnek mesélte el a történetet, „melyet amaz álmélkodással hallgatott. Ott lévén Starhemberg is, a miniszter, megszólította, miért beszél a királyné felől idegen potentator embere előtt olyaténképpen az ő hallatára, holott tudja, hogy azokat őneki kötelessége referálni őfelségének? Melyre azt felelte Teleki uram: Nagyobb az én panaszom, mintsem eltitkolhatnám valaki előtt. Dictum factum, nincs boldogság ezen a világon!" – vonja le a végkövetkeztetést a krónikás Rettegi.[173]

De terjedt az ügy híre más úton is. Teleki József például levélben tájékoztatta közös ismerősüket, még a tanulmányút idején megismert Jean Jacques Duvoisint, aki 1756-tól a párizsi holland követség protestáns lelkésze volt. Duvoisin maga is ellensége lehetett mindenfajta vallási fanatizmusnak, hiszen pontosan abban az évben vette feleségül az ártatlanul kerékbe tört Jean Calas leányát. Calas ügye európai méretű felháborodást keltett, s utólagos rehabilitálásáért Voltaire is szót emelt. Duvoisin tehát együttérzéssel reagált a hírre, hogy Teleki Sámuel tervezett házasságát lényegében az intolerancia jegyében hiúsította meg a bécsi udvar. Teleki Józsefnek küldött válaszlevelében írja, hogy világosan tudja, ki áll a dolog hátterében, de nevét tanácsosabb ki sem ejteni.[174]

Az eset protestáns és katolikus körökben egyaránt visszhangot keltett. Halmágyi István naplójában azt olvassuk: „Bécsben ezen illetlen és erőszakos cselekedetnek híre elterjedvén, angliai és prussus követek felmentek volna ő felségéhez, és proponálták, hogy ő nekik sem Bánffiné, sem Teleki noha semmit nem szólottak, de közönséges hírből értvén, minémű erőszakos persecutio történt rajtok, kívánták ő felségét kérni, hogy azon megszomorodott grófnét vigasztalja meg, mert másként kéntelenek lesznek magok principalisoknak hírt tenni

[169] *Teleki Sámuel úti naplója.* 1908. 113–114.

[170] Teleki Sámuel Dobai Székely Sámuelnek. Pozsony, 1768. május. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[171] Teleki Sámuel Christoph Becknek. Sárd, 1768. augusztus. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[172] Teleki Sámuel Jean Bernoullinak. Sárd, 1768. augusztus 7. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.) Közli Gulyás Károly 1912. 204. – Teleki Sámuel Daniel Bernoullinak. Sárd, 1768. augusztus 7. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.) Közli Gulyás Károly 1912. 219.

[173] Rettegi György 1970. 213.

[174] „J'ai été navré de la triste histoire du cher Comte Samuel, histoire, pour vous en dire naivement ma pansée, qui ne fait pas honneur à, à ...je n'ose articuler le nom." (Gabriel Tolnai: *La cour de Louis XV. Journal de voyage du Comte Joseph Teleki.* Paris, 1943. 165.)

iránta."[175] Hogy ez megtörtént vagy sem, nem tudjuk, de az udvar döntése változatlan maradt. Mint láttuk, Barcsai Ágnes leánya nélkül tért vissza Erdélybe.

Házasság – otthonteremtés

Alig fél esztendővel a császárváros kényszerű elhagyása után Teleki Sámuel megismerkedik az akkor tizennégy esztendős iktári Bethlen Zsuzsannával. Hogy már az ismerkedés is egyfajta vigasztalódást jelentett Teleki számára, ezt az a pár soros feljegyzés igazolja, melyet a mátkasága felbontását megelőző események rögzítése után, 1768. november 14-én vetett papírra: „Mutatott a Jehova vigasztalást énnékem az én sok nyomorúságomnak napjai után, melyet tégyen is állandóvá és szenteljen meg a maga dicsőségére és az én lelkemnek örök idvességére, szent fiának érdemeiért! Amen."[176] Pontosan egy esztendő múlva a következőket jegyzi fel: „A kegyelmes Úr Istennek szent neve légyen áldásban mindörökké. Anno 1769, die 13-a Novembris Drágban magamnak örökös feleségül eljegyzettem és hit által is elköteleztem gróf iktári Bethlen Zsuzsannámat, kivel való házassági szent szövetségemet a mennynek, földnek Ura áldja és szentelje meg! Amen."[177] De idézzük csak tovább magát Telekit. A már említett családi biblia bejegyzései között életének erről az eseményéről így ír: „A' Napok utánn, a mellyekben láttam sok gonoszt: jegyzettem-el magamnak örökös Házas Társul Groff Iktári Bethlen Susannát G. Iktári Bethlen Domokos Urnak, első Feleségétől N. L. Baro Hadadi Wesselényi Maria aszszonytól 1754-ben d. 29. Januarii Hadadban született egyetlen Leányát, Drágban Ao. 1768. d. 14. Novembr. Kitis Hittelis magamhoz el-köteleztem Ao. 1769. d. 13. Novemb. Drágban. Egyben kelésünk volt ugyan ottan minden pompa nélkül, Ao. 1770. die 19. Febr. Susanna napján."[178]

Mit tudunk a megismerkedésükkor tizennégy esztendős Bethlen Zsuzsannáról? Apja Iktári Bethlen Domokos, Bethlen Gábor fejedelem egyik oldalági leszármazottja, Bethlen Sámuel és Keresztes Borbála fia. Neve a kortársak írásaiban keveset szerepel. Hermányi Dienes jegyezte fel, hogy anyai nagyapja, Sárpataki Keresztes Márton József „pápistává lévén nyere Grófságot, s Küküllőben Fő Ispányságot".[179] Bethlen Zsuzsanna anyja Wesselényi Mária, Wesselényi Ferenc (1706–1770) és Rhédei Zsuzsanna (1716–1771) leánya volt. Érdekes, hogy a nagyszülők neve gyakrabban szerepel a kortárs krónikákban. Rettegi György például az 1770. év eseményei között említi Wesselényi Ferenc halálát. Ennek kapcsán röviden elmondja véleményét a hatvanöt éves korában elhunyt nagy vagyonú, főispáni tisztséget viselő úrról, aki „soha ország romlásával magának promotiot s respectust nem szerzett". De az éles nyelvű krónikás nem állja meg, hogy ne szóljon a rendkívül szegényes temetésről. Alig néhányan vettek részt a drági elhantoláson. „Szörnyű fösvénység uralkodik olyan helyen, az hol attól félnek, hogy ha nemesembereket hívnak, sok bor kél el s azért nem hívják. Pedig nemesember nélkül csak olyan az afféle solemnitas, mint sokadalom ember nélkül."[180] Az 1771-es év krónikájában újra egy drági temetésről számol be Rettegi. Bethlen Zsuzsanna nagyanyja mindössze egy évvel élte túl férjét. „Néhai méltóságos jó uramnak s míg élt, kegyes patrónusomnak, Wesselényi Ferenc úr őexcellentiájának kedves és kegyes özvegyen maradott hites társát, Rhédei Zsuzsánna aszszony őexcellentiáját, ma id est 17-ma Novembris, tették koporsóba Drágba. Ez az szegény

[175] *Halmágyi István* 1906. 319.
[176] *Teleki Sámuel úti naplója* 1908. 115.
[177] *Teleki Sámuel úti naplója* 1908. 115.
[178] *Szent Biblia...* (Mv. Teleki kt. Tho-43 b.)
[179] *Hermányi Dienes József* 1992. 122.
[180] Rettegi György 1970. 227.

Rhédei József úrral egytestvér volt, Rhédei Pálnak Boros Borbálától való leánya, melyet vett volt el a szegény Wesselényi Ferenc úr anno 1731. Csudálkozott az egész világ akkor, miért házasodott oly alacsony helyre egy ország praesidensének fia, kinek édesatyja, Wesselényi István úr, különben is mind familiájára, mind hivatalára, mind nagy jószágára nézve nagyúr volt. De csak elvette, mivel noha szőke, fejér személyű volt, de csak el lehet mondani, hogy Erdélyben szebb asszony nem volt nála. Majd 40 esztendeig éltek igen nagy világi boldogságban..."[181] Gyermekeik: Wesselényi Farkas Farkas (1743–1811), Wesselényi Kata (1735–1788) és Wesselényi Mária (?–1755), Bethlen Zsuzsanna édesanyja. Róla kevés adatunk van, Rettegi csak korai halálát emlegeti: „Meghala csakhamar az szegény ifjúasszony Aranyasföldvárt. Csekély állapotban volt betegségében is. Maradott egy leánya, kit is most a múlt télen vett el gr. Teleki Sámuel, igen jeles úriember" – írja 1770-ben. Bethlen Zsuzsanna alig egyesztendős, mikor anyját elveszti, minden bizonnyal ezzel magyarázható, hogy nagyszüleihez és nagynénjéhez, Wesselényi Katához rendkívül szoros szálak kötik. Látni fogjuk később, hogy értékes magyar tékájának alapját is a Rhédei Zsuzsannától és Wesselényi Katától kapott könyvhagyaték képezi.

De térjünk vissza Bethlen Zsuzsanna és Teleki Sámuel kapcsolatának kezdetéhez. Fennmaradt néhány levél, melyet ismeretségük elején váltottak. Ekkor Bethlen Zsuzsanna nagyszüleinél nyáron Hadadban, télen pedig Kolozsváron, illetőleg a drági „belső jószágokon" élt. Ide látogatott el Teleki s innen kapta Zsuzsannától az első, bizony elég gyakorlatlan levélíróra valló rövid kis leveleket.

Napját nem tudjuk, mikor ismerkedtek össze, de valószínűleg nem sokkal azelőtt, hogy 1768 novemberében megkötik a házassági egyezséget. Ezt követően egy hónap múlva küldi Bethlen Zsuzsanna Telekinek első pár soros kis válaszlevelét. Új esztendőre szóló jókívánság után ezt írja: „Hibás írásomrol a' Mlgs Urat alázatoson követem. Kérem méltoztassék nekem meg engedni minthogy a' Corespondentziához én mind eddig is szokatlan voltam."[182] De azért jönnek-mennek a levelek. Teleki ellátogat a nagyszüleinél tartózkodó lányhoz, és felkeresi Héderfáján jövendőbeli apósát, Bethlen Domokost is. Úgy látszik, mindenki elégedett a tervezett házassággal. 1769. augusztus 26-án kelt levelében örömmel értesíti Zsuzsannát, hogy Bécsből megérkezett a várt házassági engedély is.[183] Azért furcsaságok is adódnak, hiszen Teleki ragaszkodik, hogy a jegyváltás előtt kapja vissza rossz emlékű első mátkaságának tárgyi bizonyítékát, a Barcsai Ágnesnél maradt jegygyűrűjét. Most is a mindenre figyelő krónikás szolgáltat közelebbi információkat: „Kérette vissza a gyűrűt gr. Bánffi Dienesné aszszonytól, ki is igérte, ha a 40 000 forintos contractust, melyben az örményesi jószágát a grófnak azon casusban is kötötte volt, ha quorunque demum modo elmúlnék a házasság. De ezt a gróf nem cselekedvén, amaz is megtartotta a gyűrűt. Mivel pedig br. Vesselényi Ferenc úr excellentiája unokáját, gr. Bethlen Domokos úr kisasszonyát akarta eljegyezni s venni, küldött vala fel instantiát ő felségéhez, hogy a gyűrű visszaadatása iránt parancsolni méltoztassék."[184] Hogy végül is szükség volt-e a királyi közbelépésre vagy sem, azt nem tudjuk, de 1769. október 25-én Teleki jelenti a jó hírt: „Tudván, hogy a' Ngod jó szive az én ahoz köttetett sziv szivemnek érzékenységeiben részesül, örvendezve jelentem Ngodnak, hogy az Isten ő Szent Felsége meg szabadított már engemet azon akadéktolis, mely külsőképen eddig függőben tartotta az én szivemnek a' Nagyságodhoz való el-kötelezésének kinyilatkoztatását. A' Jegy gyűrűmet G. Bánffiné tegnap viszsza küldötte, énis azt a' mely nállam hevert, viszsza adtam, egyszer kérték 's kétszer

[181] Rettegi György 1970. 258.

[182] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Drág, 1768. december 26. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2837.)

[183] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Héderfája, 1769. augusztus 26. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2198.)

[184] *Halmágyi István* 1906. 419–420.

adtam. Már e' szerint azon hitvány külső jegyekre nézveis minden nyűgtől Istennek hálá ment lévén, nintsen semmi a'mi az én szivemnek a' Nagyságával meg edgyező jó kivánságainak tellyességét tovább függőben tarthassa."[185]

Úgy tűnik, valóban nincs már semmi akadálya a házasságnak. Az ebben az időszakban kelt levelek bámulatos variációi egy több mint két évszázaddal ezelőtti széptevésnek. Az első levelek tartózkodó, udvarias hangja lassan-lassan megváltozik, s a harmincadik évéhez közeledő Teleki végtelenül kedvesen udvarol alig tizenöt esztendős választottjának. 1769 januárjában ezt írja: „de instálok Ngodnak alázatosson hogy a Correspondentiához való szokatlanságából vett mentsége Ngodnak ne foszszon meg továbrais engemet attól az örömemtől, mellyet mindenkor a Ngod hozzám való Kegyességeinek jeleiben keresek, és távol létemben egyedül a Ngod Leveleiből vehetek. Én pedig a Ngod kegyességit nem csak meg nyerni, hanem mindenkori szives tisztelettel és tökélletes hivséggel érdemelniis kívánom."[186] 1769. április 18-án Sáromberkéről kelt levelét így kezdi: „Meg fogyatkozván hizelkedő reménységemben, mely szerint ide lett fel érkezésemmel Nagyságod[na]k ohajtott kegyes válaszát és tudosítását Vásárhellyi postával vennem bizonyosnak tartottam, nem tehetem hogy időmet halgatásban tölcsem, és azzalis Nagyságodtól való távol létemnek érzékenységét terhesicsem, mert ugyanis a' miolta szerencsém vagyon Nacságod jó szívét közelebről ösmérnem, minden napokat, melylyeket Nacságod tisztelete nélkül el töltenék, el veszett időnek tartanám, és életem napjai közé nemis számlálnám."[187] A jegyváltás előtt egyik levelében arra kéri Zsuzsannát, szüleit, nagyszüleit tudósítsa saját beleegyezéséről, hogy odaérkezésekor a hozzátartozók már legyenek felkészítve, s „azok [mármint a lány jóindulatai] az én boldogságomnak valamint tzéllya, úgy eszközeiis önként lehessenek. Egy kis áldozatot kérek Édes Kintsem! hogy tudniillik Ngod azt az ékesítő Szemérmetességét, melyben született, és neveltetett, az én boldogságomnak, mely a' Ngodéval egyben köttetett, önként rövid időn feláldozni méltoztassék. Tudom, hogy az a' szemérmetesség tsak ezen írásomnak olvasásátolis fogja irtoztatni Ngodat; de kérem Édes Kintsem engedgye meg nékem ezt a' kis szükséges orczátlanságot a' Ngod meg győzésére."[188] Pár nappal az eljegyzés után Szebenbe kell mennie a nemrég megalakult erdélyi mezőgazdasági egyesület ülésére. Onnan ír mátkájának: „Ki mondhatatlan rosz útban, de Istennek hálá szerencsésen, tegnap énis Szebenben béérkezém. A' Gazdaságról és Mesterségekről fel állott Társaságban ugyan valóban kevésre mégyünk, ha annak több Tagjai úgy oda haza hagyták az eszeket, mint én Drágban; mert nékem az a Drág, vagyis inkább Drágban hagyott leg Drágább Kincsem úgy el viszi sokszor az eszemet, hogy ha szárnyaim volnának, mindgyárt magamis utánna repülnék." Arról is beszámol, hogy Szeben felé jövet bement Héderfájára is, ahol Bethlen Zsuzsanna édesapja és valószínűleg mostohaanyja[189] is beleegyezésüket adták a Zsuzsanna-napi egybekeléshez. „Egésségemre nézve Istennek hálá énis még eddig jól vagyok, és az ő Excellentiájok hozzám való Kegyességekben vetett jó reménségemmel táplálltatván talám Susanna napig jólis lészek; de akkor ha a szivemis kívánságának tellyesedésével meg nem gyógyittatik, az egésségemis bizonyosan el romlik."[190] Minden

[185] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Sárd, 1769. október 25. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2192.)

[186] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Sárd, 1769. január 12. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2181.)

[187] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Sáromberke, 1769. április 18. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2184.)

[188] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Sárd, 1769. november 6. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2193.)

[189] Iktári Bethlen Domokos három évvel első felesége halála után, 1758. aug. 3-án újranősül. Második felesége bethleni gróf Bethlen Kata (1726–1769).

[190] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1769. november 28. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2194.)

bizonnyal Drágban ekkor már folynak az előkészületek a Zsuzsanna napjára kitűzött menyegzőre. A mátkaság utolsó időszakában a levelekben már az esküvővel kapcsolatos apró problémák is feltűnnek. A vőlegény úgy látszik, megígérte, hogy saját szakácsait is elküldi a drági konyhai előkészületekre, de az egyik legjobb szakácsa pontosan akkor betegedett meg. A menyasszony nagyanyja köszönetét tolmácsolja Telekinek: „A nagy Aszszony ő Nga igen szépen köszöni, hogy avagy tsak a' két szakátsat is el küldi a' Mlgos ur, és ő Nga eléggé sajnálja a' leg jobbik Szakátsot mind azért hogy ide nem jöhetet, de főképpen azért, hogy ha meg talál halni Szegény; olyan jo tanult Szakátsba nagy kárt vall a' Mlgos Ur. Én pedig írhatom, hogy alig várom azt az órát, melyben tisztelhessem Személyesen Édes Kintsem."[191] Teleki mintegy tíz nappal az esküvő előtt jelenti, hogy útra tette a két segítséget: „Most Szebenben cura alatt lévő legtanultabb Szakácsomat betegsége miatt el nem hozhatván, az itthon valok közül a' két leg jobbikat küldöttem; edgyiket tésztákra 's Német étkekre, a' másikot pedig Magyar étkekre merem dicsérni, csak méltoztassék Édes Kincsem reájok vigyáztatni hogy meg ne részegedgyenek."[192] Sajnos ennél többet a lakodalmi étkekről, előkészületekről, az ünnepség lefolyásáról nem tudunk meg. Méltán sajnálhatjuk, hogy a jószemű Rettegit csak temetések alkalmával invitálták Drágra.

Az esküvő után két héttel az újdonsült férj feleségét sáromberki birtokára viszi. Az eklézsia anyakönyvében olvashatunk erről: „19 febr. Házasodott a mű Grofunk Teleki Samuel Ur ő Nsga Kamarás v. aranykultsos Ur, vette a Groff Bethlen Domokos Ur ő Nsga szűz Leányát Bethlen Susannát 16 esztendős korább[an], a Veselényi Ferentz Ur ő excellentziája unokáját. Drágba volt a Lakodalom, hozta haza ő Nsga ide 2-a Martii és én prédikállottam a Templomb[an] 4-a ejusdem [...] ő Nsgk jelenlétekb[en], és akkor Urvatsorájátis osztottam. NB. 25 Decembr. (már az előtt egynéhány nappal menvén beléjek lakni) prédikállattam itt Sáromberkén a Grofftol építtetett uj házakban [...] az egész Ekkla előtt és meg áldottam, imátkosztunk in pleno eisdem verbis. Az ajtok[na]k homlokaira vagyis frontispiciumokra a maga nevét így tette fel a Groff: GST."[193]

A sáromberki kúria felújítását tulajdonosa még házassága előtt tervbe vette. 1768 júliusában írja Sárdról egyik tiszttartójának, hogy deszkáztassa meg a zsindelyes épület két „föld pádimentumos" szobáját, a téglás szobák maradhatnak. Úgy tűnik, a sáromberki lakóház elhanyagolt állapotban lehetett, de a betakarítási munkálatok idején nem akarja az udvari, embereket az építkezéssel, a nyári munkáktól elvonni. „Bé takarodás után pedig meg láttyuk mire segitt az Isten. Mész iránt tettem Gyaluban kész pénzemért rendelést, ha foganattya nem lészen, én egy rosz ember után se járok, hanem másuttis pénzért kaphatok." Ezután egészen részletes utasításokat tesz a téglavetést illetően: „A' mostan munkában való tégla – írja – vastag rendkivül ne légyen, hogy jobban meg éghessen, és fundamentában szolgálhasson, elegendő kövünk nem lévén. Arrais jól reá kell vigyázni, hogy a sárját minél jobban meg gyúrják, a munkát ne kiméllyék, a' földetis jól meg válaszszák és a téglákat jól ki száraszszák."[194] Az építkezés tényleges elkezdésére a következő év tavaszán kerül sor. Újra az egyházi anyakönyvet tanúztatjuk. „17 Apr. kezdett épitetni magán[a]k házakat a mű Grofunk 600 forintokért fogadta volt a Pallér 9 házakat, a felső tractust meg is készültek [!] 8berbe, tsak az Asztalos munka hijja."[195] A munka elkezdését egyébként már Bethlen Zsuzsannának is jelzi. 1769. április 18-án keltezett levelét így zárja: „Az nap mellyen Házam-

[191] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Drág, 1770. január 29. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2844.)

[192] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Sáromberke, 1770. február 8. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2199.)

[193] *Liber Ecclesiae* 30. (SárombRefEgyhLvt I/2.)

[194] Teleki Sámuel ismeretlennek. Sárd, 1768. július 25. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 3. cs. 532.)

[195] *Liber Ecclesiae* 28. (SárombRefEgyhLvt I/2.)

nak első fundamentom követ Isten segedelmével bé tettem."[196] Három hónap múlva ugyancsak jövendőbelijének írja örömmel: „Az én Házam Istennek szent segedelmével már a jövő Holnapb[an] fedelével edgyütt fel épül, melynek puszta kőfalai között még most tsak ohajtásokkal és sürü sohajtásokkal töltöm időmet."[197] Sajnos az építkezésről több adatunk nincs. Minden valószínűség szerint Teleki és felesége 1770-ben a kastély felső tractusának említett kilenc szobájába költözött, és itt élhettek 1773-ig, amikor az egyházi anyakönyv tanúsága szerint felépült a másik szárny is: „Ebben az esztendőb[en] 11 Maji kezdett épittetni itt Sáromberkén a Groff Urunk az also Tractus [!] éppen olyan formára mint a másik, elis végeztetett töbnyire úgy hogy befedődött."[198] A szakirodalom meglepően kevés szót szól a sáromberki kastélyról. Biró József mindössze annyit ír, hogy vásárhelyi mesterek építették Teleki Sámuel sáromberki kastélyának két hosszan nyúló földszintes szárnyát a hetvenes években.[199] *Erdélyi kastélyok* című könyvében valamivel többet mond: „Hihetőleg Topler János volt a pallér, az itteni templom építője. Két hosszan nyúló szárnya van, pavilonokkal s még teréziánus kiképzéssel, újabban egy harmadik épületet is toldottak hozzá." Ezenkívül Schuchbauer Anton[200] nevét is említi, de csak feltételesen állítja, hogy ő készitette talán a sáromberki kastély két szobájának stukkómennyezetét.[201] Többet mond a kastély berendezéséről, de erről a megfelelő helyen fogunk szólni.

A sáromberki évek

Teleki Sámuel közel nyolc esztendőt tölt Sáromberkén, ebben a közepes nagyságú Maros menti faluban,[202] melynek egyetlen említésre méltó nevezetességeként Benkő József 1777-ben Teleki Sámuel ott lévő könyvtárát említi.[203] Mégis látni fogjuk, hogy ez alatt a nyolc év alatt Sáromberke valóságos művelődési központ lesz annak köszönhetően, hogy Teleki Sámuel kúriáját alkotóműhellyé teszi. Innen küldi Európa neves egyetemi városaiba francia, német, latin nyelvű leveleit, ide érkeznek neves külföldi tudósok, professzorok válaszlevelei, innen szervezi meg egyre bővülő könyvbeszerzési hálózatát, innen kölcsönöz könyveket, számos hazai tudóst innen irányít, támogat. Erről a korszakról írja Teleki Sámuel egyik méltatója: „A' Nagy Teleki Sámuel már férjfikort érve boldogul élt vala szeretett Feleségével Sáromberki kies Tusculanumában; életét egyedül a' Tudományoknak, és csendes házi örömöknek szentelte; sem Dicasteriumoknál nem practisált, sem más szolgálatot nem folytatott vala."[204]

[196] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Sáromberke, 1769. április 18. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2184.)

[197] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Sáromberke, 1769. július 23. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2188.)

[198] *Liber Ecclesiae* 38. (SárombRefEgyhLvt I/2.)

[199] Biró József: *Erdély művészete*. Budapest, [1941]. 24.

[200] Schuchbauer Anton (1719–1789) – szobrász a 18. század egyik legjelentősebb barokk mestere Erdélyben. B. Nagy Margit is neki tulajdonítja a sáromberki stukkódíszek elkészítését. (*Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Bukarest, 1970. 321–322.)

[201] Biró József: *Erdélyi kastélyok*. Budapest, 1943. 91.

[202] Az udvari cselédeken kívül ez idő tájt Sáromberkén 37 örökös jobbágy, 9 zsellér és 10 házatlan zsellér élt. (Szabó Miklós: *Sáromberke rövid története 1319–1944. = Sáromberke 1319–1994*. Kiadja a Sáromberki Református Egyházközség, 1994. 13.)

[203] *Transilvania specialis*. I–II. A kézírásos mű harmadik kötetében ezt írja Benkő: „Sáromberke, Juris Telekiana. Eruditorim laudem, ab insignu et instructissima [Cui nulla in Transsilvania privati ullius extata] Bibliotheca Illustrissimi Domini S. Rom. Imperii Comitis Samueli Teleki de Szék, Sypremi Comitis de Küküllő merito adipisecitur." (351.)

[204] Méhes Sámuel: *A' Nagy Cancellarius képe. = Halotti beszédek* 1825. 56.

1771–1787 között a könyvszerető tudós családnak kilenc gyermeke születik, de közülük felnőtt kort csak hárman érnek meg: Domokos, Mária és Ferenc.[205]

A növekedő család és az ezzel párhuzamosan gyarapodó gondok a gyermeksorból épphogy felcseperedett Bethlen Zsuzsannát nehéz próbatételek elé állítják. Rövid idő alatt hozzáértő háziasszonnyá válik, hamar beletanul a birtokügyek rendezésébe, intézőket, számtartókat ellenőriz, irányít, vesződik, ha kell, a belső cselédséggel. S mikor később férjét a hivatali megbízatások távol tartják a családtól, már egymaga képes intézni a háztartás, a család ügyeit.

Házasságuk első éveiben példaként látja maga mellett a napjait szigorú renddel beosztó, tevékeny élettársat, azt a férjet, aki falusi otthonában tudományos műhelyt alakít ki, ahol a könyvtárteremtés komoly feladatával birkózik, a Janus Pannonius-életmű új kiadásának előkészítésével foglalatoskodik, s szervezi hazai és külföldi kapcsolatrendszerét.

Valójában a sáromberki évek is elszigeteltségben telnek, hiszen Teleki távol él külföldi barátaitól, hazai tudósokkal is csak ritkán találkozik, de a sárdi magánnyal szemben az a lényeges változás, hogy itt már sikerül kiépíteni levelezési kapcsolatait. Minden valószínűség szerint soha annyi levelet nem címeztek ebbe a faluba, mint a 18. század 70-es éveiben, a család napi kiadásai között pedig állandó tételként szerepel a postára küldött levelek költsége. Telekinek sikerül Sáromberkéről ablakot tárni Európa felé. A magányos tudós érdeklődéssel követi a hazai és külföldi tudósvilág eseményeit. 1771-ben Christoph Becknek arról ír, hogy Saxe professzor őt kérte fel készülő munkája – Gellius *Attikai éjszakái*nak új kiadása – recenzálására. A levélből kitűnik, hogy Teleki valóban jó ismerője a kérdésnek. Becket arra kéri, hogy ha a mű általa ismert irodalmán kívül tud még valami fontos kódexről vagy kiadásról, amit fel lehetne használni, értesítse őt erről.[206] 1773 júniusában Dobai Székely Sámuelnek Horányi Elek *Biographia eruditorum*át emlegeti. (Valószínűleg a jeles irodalomtudós két év múlva megjelenő *Memoria Hungarorum* című munkájáról van szó.[207])

A Sáromberkén kelt levelek egyik legérdekesebbikének fogalmazványa szerencsés módon ma is megvan a marosvásárhelyi könyvtárban.[208] 1775 novemberében Friedrich Mieg

[205] A családi bibliába Teleki bejegyzi gyermekei születésének időpontját (Mv. Teleki kt. Tho–43b.):

„Ao. 1771 d. 5-a Sept. adta az Ur Isten Samuel fiamat. A. 1774 d. 14 April. elis vette Sáromberkén.

Ao. 1772. d. 15 aug. Nyolczadik hónapban lett időtlen Leánykám Sáromberkén.

Ao. 1773. d. 5 Sept. Midőn a II. Josef R. Császár Erdélyben járt Született Istennek áldásából Kedves Domokos fiunk Sáromberkén.

Ao. 1774. d. 26 Sept. lett Mihály fiam; meg halt azon esztendőben 24. Decembris, Sáromberkén.

Ao. 1776. d. 26 febr. lett Josef fiam; de meg hala Josefis ugyan azon esztendőben d. 23 Aug. Sáromb.

Ao. 1777. d. 23 Nov. Született vigasztalásunkra Mária Leányunk, Sáromberkén.

Ao. 1780. d. 29. Novemr. Hatodik hónapban lett időtlen fiam Szebenben.

Ao. 1783. d. 27. Aug. midőn a II. Josef R. Császár Erdélyben másodszor járt, adta az Isten ingyen való irgalmasságából, második Sámuel Fiunkat N. Szebenben. Áldassék Sz. Neve érette!

Ao. 1787. die 26 februarii adta az irgalmas Isten Ujj áldását Házomba, midőn Nagy Váradon reggeli hét Orakor Szerencsésen született Ferencz fiam. Légyen kedves az Isten, és emberek előtt! Meg kereszteltetett más nap, N. Váradi Ref. Prédikátor Tiszt. Keresztesi Josef Ur által, a Szállásomon, mely ez előtt Püspöki Residentia volt."

[206] Teleki Sámuel Christoph Becknek. Sáromberke, 1771 február. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[207] Teleki Sámuel Dobai Székely Sámuelnek. Sáromberke, 1772. február. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[208] Teleki Sámuel Friedrich Miegnek. Sáromberke, 1776. november. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.) Közli Friedrich Jüngling: *Briefe von Gelehrten an Gelehrte.* Magazin für Geschichte,

heidelbergi tudós kért Erdély szellemi, kulturális életére vonatkozó adatokat. Válaszában Teleki felvázolja az ország elmaradottságának okait. Maga a nép alkalmas „minden erényre", tudományok, művészetek ápolására, a „bölcsesség befogadására". De mindennek számtalan akadálya van. Elsőként a vallási megosztottságot említi a levélíró. Az ország lakói más és más úton járják a művészetek, tudományok útjait. Bár a protestánsoknál zavartalanabb az „értelem használata", mivel kisebb a vallás korlátozó hatalma az „okoskodás szabadsága" felett, az uralkodó vallás képviselői nem akarják, hogy a „tanítvány nagyobb legyen a mesternél", s így a más felekezethez tartozók csak az ő kényük-kedvük szerint érvényesülhetnek. Erdélyben tehát, ha valaki tehetséges, csak úgy boldogulhat, ha a katolikus egyház vezetői megengedik.

A levél ismerteti a hazai oktatási viszonyokat, beszámol az egyes tudományok helyzetéről. Az európai felvilágosodás gondolatvilágával megegyezően hangoztatja a természettudományok művelésének szükségességét. Olyanokat – írja – , akik természettudományokkal foglalkoznak, alig találni többet, mint a Théba kapui vagy a Nílus kikötőinek száma. Nyilván sok nehézséggel járnak ezek a stúdiumok és költségesek. A magyarok, minthogy Európa többi népeinél mostohább sorsuk volt, csak későn fordíthatták figyelmüket ezekre a tudományokra. Csupán akik az orvoslás gyógyító művészetére szánták magukat, azok foglalkoznak a mesterségükhöz szükséges természetrajzzal. De még senki sem vállalkozott arra, hogy a természet világának minden szögletét felkutassa, s hogy például a köveket és ásványokat, melyek ezeken a vidékeken találhatók, összegyűjtse és nyilvánosságra hozza.[209]

Az erdélyi művelődési élet hátramaradottságának másik okaként a levél a könyvek hiányát említi. Nem terjed a műveltség, minthogy a magyarul írók munkái kéziratban hevernek, vagy legjobb esetben a szerzők saját költségén jelenhetnek meg. De a tudományok művelését gátolja a cenzúra szigorúsága is. Ez annyira megnehezíti a dolgot, hogy „a magyarok közül kikerülő tehetség majdnem sohasem érik meg, vagy ha gyümölcsöt is hoz, az csak nagyon halvány". Utal arra is, hogy a könyvek hiányát nem lehet külországból pótolni, hiszen az nagyon költséges lenne. A magyar nyelv az ország határain túl nem terjed, s akkor, amikor a „németek, ángliusok, franciák, taliánok mind saját nyelvükön írnak, Erdélyben, a műveltség eme távoli sarkában, latinul kell megtanulni".

A kép, amelyet Teleki Erdély helyzetéről rajzolt, természetesen kissé egyoldalú. Bár a levél elején írja, hogy a címzett kérésére csupán „a profán és szent tudományok" helyzetét fogja felvázolni, mégis Erdély soknemzetiségű, sok felekezetű lakosságának művelődési élete nem vizsgálható pusztán az általa érintett kérdések szempontjából. Lényeges viszont az, hogy a levél egyértelműen Teleki segíteni akarását bizonyítja. Reménykedve zárja sorait, hogy talán hamarosan eljön az idő, amikor panaszai orvoslást nyernek. Addig is – mint egyetlen reális lehetőséget – a külországok segítségét említi. Viszont csak saját felekezetének fiaira gondol: „Meg kéne segíteni a protestánsokat, hogy akik Európa műveltebb népeihez akarnak menni tudományokért, nyíljanak meg számukra a tudomány forrásai, és hazafelé csörgedezzenek némi patakocskák, melyekben a tudomány rusnyaságai megmosatnak és a műveletlenséget felszámolják."

A külföldről nemrég hazatért Teleki világosan látja a hazai oktatási viszonyok elmaradottságát. Tudatában van annak is, hogy ennek felszámolása a tanítási rendszer megújítását igényli. Lassan megérlelődik benne a tenni akarás, s amikor 1767 augusztusában az Erdélyi

Literatur und alle Denkwürdigkeiten Siebenbürgens. Kronstadt, 1846. II/2. 201–205. Magyar fordítását közli *Teleki Sámuel* 1976. 73–78.

[209] Ugyanebben az időben Benkő Józsefet hasonló gondok aggasztják, 1775-ben így panaszkodik a főkormányszéknek: „Ebben a mi boldog és tudományoknak való századunkban, midőn a természetnek növényországa törvényeit Európa minden szögletében szorgalommal tanulják, csak a mi Erdélyünk van arra kényszerítve, hogy néhány tudósunkat kivéve, az iskolai ifjúság rendkívüli kárára azt sem tudjuk, mi értendő a természetrajz neve alatt." (Benkő Samu 1971. 75.)

Református Főkonzisztórium felkéri a nagyenyedi kollégium főgondnoki tisztségének elvállalására, igent mond. Válaszlevelében[210] csak annyit kér, hogy ne kelljen a kollégium gazdasági ügyeivel foglalkoznia, ehelyett legyen alkalma „a Studiumok[na]k jobb rendben vételekben főképpen munkálkodni". „Mindazonáltal meg kell vallanom – írja – Excellentiátok előtt, hogy ha Vallásomnak szeretete, és a' köz jónak előmozdittásában való buzgóságom felyül nem haladnák bennem, a' magam privatumomnak szeretetit, és Excellentiádtok előttis tudva lévő sok hányattatásim után a' magam csendességének, és hátra lévő életem obscuritássának kivánását, igen sok és nagy okaim volnának a' mellyekre nézve Excell[en]tiátok[na]k hozzám bocsátott kegyes parancsolattyok alóll való fel szabadittatásomat alázatoson kérném." Látni fogjuk, hogy Teleki élete végéig munkálkodik az oktatás megjavítása, iskolák megsegítése érdekében.

Végül arról is szólanunk kell, hogy a hetvenes évektől kezdve feleségével együtt jelen van Sáromberke mindennapi életében. Amellett, hogy munkaadók, hiszen a kastélyban s a gazdaságban a falu nagy részét dolgoztatják, egyházat, iskolát támogatnak, templom- és iskolaépítők. Az egyházi anyakönyv több bejegyzése vall erről. 1773-ban Péterffi László ezt írja be: „Ezen E[sztendő]ben igért a Mlgos Groff Teleki Sámuel Ur ő Nsga az Aszszonyal edjütt Mltgs Groff Bethlen Susanna Aszszonyal, kedves feleségével, hogy adnak ezer Magyar Forintokat a Pap számára, hogy annak interesse esztendőnként járjon a Sáromberki Papnak mindörökké, melyet jövő esztendőb[en] megis akarnak adni ő Ngok. Segitsed én Istenem őket, h[ogy] e szent szándékb[an] elő mehessenek, és meg telyesithessék."[211] A következő év bejegyzései között pedig már azt olvashatjuk: „A mult esztendőb[en] amely ezer Magyar forintokat igértek volt a Sáromberki Ek[lézsiána]k Mltgs Impr. Groff Széki Teleki Sámuel Ur és szerelmes Felesége ő Nsg. Mltgs Groff Iktári Bethlen Susanna Aszsz[on] azt most ezen esztendőb[en] meg telyesitik, mert adának ő Ngok Istenhez valo buzgoságokból ezer M. forintokat."[212]

A falu ura azt is elhatározza, hogy a régi fatornyú templom helyett új kőtemplomot építtet. A kivitelezésre azonban csak később kerül sor, hiszen 1784. július 28-án teszik le a templom alapkövét. Ennek latin nyelvű feliratát az egyházi anyakönyvbe is bevezeti az akkori lelkész: „Istennek dicsőségére S. R. I. C. Teleki Sámuel, G. Bethlen Susanna , Domokos és Mária kedves gyermekeik tették le, 1784. július 28."[213] Kilenc esztendő múlva a templomépítés befejezéséről olvashatunk: „Ezen esztendőb[en] végződött a templom hálá légyen Isten[ne]k, Mltgs Groff Teleki Sámuel Ur ő Extzellentia az Aszszonyal Groff Bethlen Susanna Extzellentiaj[ával] edgütt épitette: fizesse meg az Isten ő Extzel[lentiájokna]k e jó tselekedetét jóval itt és a Menyb[en]."[214]

A fennmaradt források bizonysága szerint a patrónus élete végéig szívén viseli Sáromberke egyházának, iskolájának sorsát. 1804-ben 1000 forintos alapítvány kamatját utalja a pap és iskolamester fizetésének kiegészítésére.[215] Következő évben a Maroson lévő malma vámjának egynegyedét szánja ugyanerre a célra.[216] 1815-ben egy mázsánál nagyobb harangot öntet a templom számára, majd új iskolaépület és tanítói lak építéséről intézkedik.[217]

[210] Teleki Sámuel az Erdélyi Református Főkonzisztóriumnak. Sáromberke, 1767. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 42. cs. 1510.)

[211] *Liber Ecclesiae* 38. (SárombRefEgyhLvt I/2.)

[212] *Liber Ecclesiae* 41.

[213] „DEO ADORANDO. SAM. S. R. I. C. TELEKI SUSANN. C. BETHLEN. CONJUGES. DOMINIC ET MARIA. CARISS. PIGNORA POSUERUNT. Ao. MDCCLXXXIV. D. XXVIII. JULI." (*Liber Ecclesiae* 63.)

[214] *Liber Ecclesiae* 81.

[215] SárombRefEgyhLvt I/1. 155–156.

[216] Uo. I/21. 53.

[217] Uo. I/21. 31.

Teleki Sámuel adományai között néhány klenódium is szerepel. 1793-ban jegyzi fel az egyik adományt a falu lelkésze: „Ebbe az Esztendőb[en] jöve ide Bétsből a Cancellariusné Mltgs Groff Iktári Betlen Susanna Aszszony ő Excellentziája Mltgs Impr. Groff Széki Teleki Sámuelné és ada ez Ekl[ézsi]a számára egy szép ezüst lábas aranyos pohárt és egy szép ezüst, vastag, vastagon aranyos tánygyért."[218] 1797-ben, Bethlen Zsuzsanna halála évében pedig két régi török szőnyeget ajándékoznak a templomnak.[219] Mára már a hajdani patrónus adományai közül csak egy-két tárgyi emlék maradt meg. Az egyházközség levéltári adatai mellett ezek a klenódiumok s mindenekelőtt maga az 1785 óta álló református templom tanúskodik Teleki Sámuel Sáromberkét pártoló mecenatúrájáról.

A hivatali pálya állomásai

A kezdő hivatalnok

Láthattuk, hogy a külföldről hazatért fiatal főúr az udvartól elszenvedett sértés okán hu-zamos ideig távol tartja magát a politikai élettől. Az enyedi kurátori tisztségen kívül csak egyetlen megbízatást fogad el. Az udvar kezdeményezésére létrejött első erdélyi mezőgazdasági egyesület (Societas Agriculturae et Artium) 1769. május 26-án kelt körlevelével[220] Telekit is felszólítja a társaságba való belépésre. Augusztus 13-án válaszol[221], megköszöni a megtisztelő hívást. Bár úgy érzi, mezőgazdasági és általános gazdaságtudományi ismeretei még hiányosak ahhoz, hogy cselekvően részt vegyen a társaság munkájában, mégis azonnal felajánlja anyagi és erkölcsi támogatását. Menyasszonyának 1769 novemberében írott levelében említi, hogy Szebenben részt vett a társaság gyűlésén.

Mária Terézia erdélyi politikájának egyik jellegzetes megnyilvánulási formája az, hogy magas állami hivatalok betöltésére maga akar megfelelő embereket nevelni. Ennek érdekében a főúri-nemesi társadalom legkiválóbbjait bizonyos funkciókkal ruházza fel, így készítve fel és egyben kötelezve le őket az udvar feltétlen szolgálatára.

Így kerül sor Teleki legelső politikai megbízatására is, a Küküllő vármegyei főispáni hivatal elnyerésére. A családi biblia már említett feljegyzései között olvassuk a beiktatás pontos dátumát: „Küküllő Vármegyei Fő Ispánnak installaltattam Ao. 1774 d. 6. Dec. Gálfalván." Teleki későbbi szekretáriusa, Szentgyörgyi Imre, aki a kancellár szolgálatában töltött évek eseményeiről feljegyzéseket készít[222], hitelesen örökíti meg a kinevezés történetét is[223]: „Lemenvén G. T. Académiáról egy bizonyos ideig semmi politikai hivatalt nem vitt; hanem a' maga Jószágába lakott 's azt organizálgatta mint privatus hivatalt, mellyért egy valaki azzal árulta-bé a Császárnak: hogy nem akar szolgálni, kinek-is parantsolatjára akkori Erdélyi Gubernii Praeses Ausperg ötett személlyesen meg-kérdezte: melyre azt felelvén: hogy ha ő Felsége Szolga Birájának teszi-is, igen kész szolgálni, de maga magának

[218] *Liber Ecclesiae* 86. (SárombRefEgyhLvt I/2.)

[219] A két erdélyi török szőnyeg közül az egyikről biztosan tudjuk, hogy 17. századi, és 1900-ban kivitték a párizsi világkiállításra. *Liber Ecclesiae* (SárombRefEgyhLvt D/1900.) Az első világháborút követő években a nem kultikus használatú műkincsek elrekvirálásától félve dönt az egyházközség a szőnyegek eladásáról. Így 1925 augusztusában a falu akkori patrónusa, Teleki Károly 90 000 lejért megvásárolja a két szőnyeget. (Uo. BC/3-1925.)

[220] A Lázár János elnök aláírásával ellátott nyomtatott körlevél a Teleki-könyvtár állományában található. (*Chartophil. Miscellaneorum.* Tf–1157. Ms. 160. 521–523.)

[221] Teleki Sámuel a Mezőgazdasági Egyesület elnökéhez. Sáromberke, 1769. augusztus 13. (*Chartophil. Miscellaneorum.* Tf–1157. Ms. 160. 523–524.)

[222] *Miscellanea Trannica et alia colect.* A. 1812 et 1813. (Kv. ÁLvt)

[223] Mv. Teleki kt. Teleki Sámuel lt. I/2.

Hivatalt nem adhat, most pedig competens Vacantia nints, mellyért esedezhessen – parancsolta a' fenn emlitett Praeses, hogy ezenn ki-nyilatkoztatását adja írásba és írásba-is adta, s aztán való Esztendőkbe tsak hamar minden Candidatio és kérés nélkül Fő-Ispánynak neveztetett Küküllő Vármegyébe."

Ezzel vette kezdetét Teleki közhivatali megbízatásainak hosszú sora. Funkcióit ő maga sorolja fel 1796-ban megjelenő könyvtárkatalógusának előszavában: „Mindaddig az országban forgolódtam és felséges Mária Terézia alatt előbb királyi kamarássá neveztettem ki és Küküllő vármegye főispánjává, valamint erdélyi udvari tanácsossá; aztán pedig a halhatatlan emlékezetű II. József őfelsége belső titkos tanácsossá nevezett ki és Erdélyből távozva Bihar vármegye főispánja, Szabolcs, Arad, Békés, Csongrád vármegyében és a hajdú városok kerületében királyi biztosként delegáltattam. Két év múlva magyar udvari alkancellárrá tétettem, majd Máramaros megye főispánjává. Amikor a birodalom gyeplőit a nagyon bölcs II. Lipót vette kezébe, erdélyi udvari kancellárrá nevezett ki és mellette Bihar vármegye főispánjává."[224]

1777-ben tehát a császárnő Telekit „Erdélyi N. Fejedelemségbeli Kormányszéki tanácsosnak" nevezte ki[225], s így a következő év elején kénytelen Sáromberkéről Szebenbe költözni. A család azonban egyelőre nem megy vele. A házastársak levélváltása tájékoztat a családfő hivatali és magánéletéről. Feleségének beszámol napi teendőiről s arról, hogy szabad idejét hogy tölti. Bár egyre többet „forgolódik hivatalos ügyekben", mégis igyekszik szabad perceit „a betűnek szentelni."[226] Tudós barátai is abban reménykednek, hogy a hivatali megbízatások nem fogják teljesen elszakítani a tudományoktól. Benkő József például így ír: „Nem olyan szűk a Nsgod példás szorgalmatossága előtt az idő, hogy a' midőn a' Felséges Uralkodónak, és a Hazabéli Külső 's Belső Állapotoknak szolgál, azonnal a' különösséget szerető nevezetes Tudományoktól és Nemzetünk Historiájának fundamentumos visgálásától és rendbe szerkesztésétől el-fogattassék."[227]

1783. március 1-én arról értesíti az akkori alkancellár, Bánffy György, hogy II. József ki akarja nevezni a magyar kancellárián belül az erdélyi ügyek tanácsosának. Teleki udvarias hangon utasítja vissza a császári kegyet, arra hivatkozva, hogy nagy terhet jelentene számára a bécsi tartózkodás, minthogy beteg feleségét egyelőre nem tudná magával vinni, s a kétfelé vezetett háztartás túlságosan költséges lenne. Kéri Bánffyt, biztosítsa az uralkodót teljes hűségéről és odaadásáról, ugyanis Erdélyben mindenkor kész őt szolgálni.[228] Teleki azonban nem csak az esetleges anyagi megterhelés vagy a családi bajok miatt húzódozik ettől a megbízatástól. Úgy látszik, nem volt kedvére a magyar kancellária keretén belül dolgozni. Mindvégig a központosítás ellen, Erdély függetlenségéért és önálló hivatali-politikai-adminisztrációs igazgatásáért küzdött. Már évekkel azelőtt, 1779-ben is, amikor a Nagyfejedelemség beolvasztásának hírét hallja, aggodalmaskodva érdeklődik Bruckenthal Sámueltől, majd örömmel veszi tudomásul, hogy pusztán kósza hír volt az egész.[229]

Annak ellenére, hogy 1783-ban visszautasította a II. József által ajánlott tisztséget, a császár mégsem mellőzi, s mikor türelmi politikájának érvényre juttatása folytán a közigazgatás vezetőinek soraiba protestánsok kinevezését fontolgatja, választása újra Telekire esik.

[224] *Bibliothecae Samuelis S.R.I.Com. Teleki de Szék. Pars Prima...* Viennae, 1796. XXIX–XXX.

[225] A családi biblia bejegyzései között erről: „Gubernialis Consiliariusnak introducaltattam Ao. 1777 d. Dec. N. Szebenben."

[226] Teleki Sámuel Christophorus Saxénak. Szeben, 1779. július 17. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. MS. 285.)

[227] Benkő József Teleki Sámuelnek. Középajta, 1777. december 3. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 38. cs. 212.) Közli *Benkő József* 1988. 52.

[228] Teleki Sámuel Bánffy Györgynek. Szeben, 1783. március 1. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs.)

[229] Teleki Sámuel Bruckenthal Sámuelnek. Szeben, 1779. január 30. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

1785-ben a nagy közigazgatási reform végrehajtásakor az országot 10 – Erdélyt külön 3 – kerületre osztotta, ezek élére királyi biztosokat állított.[230] Az uralkodó maga két protestáns jelöltet javasol, egyikük éppen Teleki. Izdenczy kancelláriai tanácsos határozottan tiltakozik az ellen, hogy ilyen fontos hivatalt protestáns ember töltsön be, a császár azonban következetesen kitart elhatározása mellett. Így kerül tehát a nagyváradi kerület élére – melyhez Szabolcs, Bihar, Békés, Arad, Csanád, Csongrád, a hajdúvárosok és a Nagy-Kunság tartozott – a protestáns Teleki.[231]

1785. március 20-án vették be esküjét az udvarnál. Mint Bihar megyei főispán és a nagyváradi kerület biztosa rövid idő múlva családostól Váradra költözött. A sáromberki egyházi anyakönyvben erről ezt olvassuk: „Ezen esztendőben Tavaszszal méne a mi Grofunk excellentissimusi Titulussal N. Váradra Regius Co[mi]ssariusnak 5000 Rfr. fizetésre."[232]

II. József központosító politikájának eredményeként 1787-ben megtörténik az erdélyi kancellária beolvasztása a magyarországiba, s ekkor kerül sor Teleki alkancellári kinevezésére.[233] Elkerülhetetlenné válik a Bécsbe való átköltözés. Lénárt Sámuelnek, gazdasági intézőjének nyíltan megírja, hogy mennyire fél a bécsi élettől: „Minthogy pedig már az Istennek, és a' Királynak úgy tettszik, hogy innétis lakásomat változtassam és továbbrais Bécsben szolgáljak, meg ítélheti Kgyld, mennyire irtóztat a bécsi költséges élettől, a' Tavalyi esztendőnek példája, melyben majd semmi hasznával sem éltem az Erdélyi jószágaim jövedelmének."[234] (Itt arra utal, hogy az elmúlt évben hivatalos ügyek miatt sokat kellett a császárvárosban tartózkodnia.)

Teleki 1787. május 21-én teszi le az alkancellári esküt. Négy év múlva, a II. József halála után újra önállósuló erdélyi kancellárián elnyeri a főkancelláriusi tisztséget, melyet aztán holtáig visel.[235]

Az alatt a három évtized alatt, amíg Teleki mint az udvarhoz közel álló erdélyi főhivatalnok megszakítás nélkül és fáradságot nem kímélve tevékenykedik, Európa színpadán világtörténelmet formáló események zajlanak le. A nagy francia forradalom hatására kibontakozó szellemi mozgalmak, a közép-kelet-európai feudális társadalom ellentmondásainak a kiéleződése, a napóleoni háborúk a Habsburg-monarchia népeinek életében is új korszak beköszöntését jelezték. Erdély válságos helyzete, az erősödő nemzeti ellenállás, a növekvő társadalmi ellentétek, felekezeti viszályok, a soknemzetiségű állam lakosainak szükségszerűen megélénkülő nemzeti ébredése azok a tényezők, melyek a 18. század végén és a 19. század elején meghatározzák az ország közéletét. Természetesen ilyen körülmények között az államigazgatás élére állított politikusra különösen nehéz feladatok hárulnak. Teleki már kinevezésekor tudja ezt, és felelősségének tudatában fogadja el szaporodó tisztségeit.

Négy császár szolgálatában

Teleki Sámuel hivatali pályafutása az 1774–1822 közötti időszakban négy Habsburg császár uralkodása idejére esik. Első megbízatását, mint láttuk, Mária Teréziától kapta.

[230] Kosáry Domokos: *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867.* Budapest, 1990. 162.
[231] Marczali Henrik II. 1885. 159.
[232] *Liber Ecclesiae* 64. (SárombRefEgyhLvt I/2.)
[233] Mályusz Elemér 1939. 77.
[234] Teleki Sámuel Lénárt Sámuelnek. Nagyvárad, 1787. január 29. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2485.)
[235] Egy a Teleki-könyvtárban található kancelláriai nyilvántartás szerint: „Graf Samuel Teleki, hatte bereits den 21 May 1787 den Eid als Vizekanzler geleistet, wurde am 5-ten März 1791 als erster Kanzler introducirt." Übersicht der Eidesablegung der k. Sieb. Hofkanzley, Individuen seit der im Jahr 1790 erfolgten Trennung der Sieb. von der Hung. Hofkanzley. (Jelzete: Tf–445. c/2. Tom. II. Nr. 12.)

Ekkor még mindig él az ellenreformáció szellemisége – az, hogy a fő tisztségek betöltésénél a katolikusokat részesítik előnyben –, de lassan elkezdődik a nemkatolikus elemek beszivárgása is. Ugyanakkor úgy tűnik, Teleki ekkorra már elfelejtette a vallási türelmetlenség miatt elszenvedett egyéni sérelmeit, és mint a császárnő feltétlen híve lát hozzá hivatala ellátásához. Ez idő tájt kelt leveleiben még kevés szó esik a megbízatásával járó feladatokról. Annyi bizonyos, hogy gyakran van távol otthonról. A Sáromberkére küldött levelek elsősorban családi dolgokról szólnak, legtöbbször részletesen tájékoztatja érdeklődő asszonyát magáról az utazástól, hivatalos és családi látogatásairól.

1777 júliusában kelt levélfogalmazványában a számunkra ismeretlen címzettet arra kéri, hogy amennyiben jónak tartja, segítse egy guberniumi állás elnyeréséhez: „Ha azért Fő és Mlgs Jó Uram ő Exlja a M. K. Guberniumba való bé lépésemet az ő Exclja előtt tudva lévő, előttem pedig titokban rejtezett jövendő változásokhoz és környül-állásokhoz képest a Királyi szolgálatra, a Köz-jóra, Gyenge Házamra, és annak elő menetelére nézve javallya, az ő Exclja tettzésén megnyugszom, mert hogy Jómat kivánnya, elhiszem [...] ha pedig az ő Exclja bölcs előre-látása, az én Jómmal és nevedékeny Házamnak gyarapodásával mostani Sorsomat és Hivatalocskámat meg edgyezőbnek tartya, én azzalis meg elégszem."[236] Teleki ekkor tehát már maga keresi a hivatalt. Egy esztendővel Mária Terézia halála előtt Bruckenthal Sámuelnek írott levelében így értékeli a császárnő uralkodásának eredményeit: „Akik eszükbe idézik a császárnő ragyogó érdemeit Erdélyben, egyetértenek velem, hogy soha oly virágzó és békés nem volt Erdély, mint őfelsége uralkodása alatt."[237] De éppen ilyen elégedett a kormányzásban anyját felváltó II. Józseffel is, akinek tíz esztendeig tartó uralkodása idején a birodalom életében rengeteg változás történik. Már trónra lépését követően több lényeges kormányzati reformot hajt végre, néhány ezek közül Teleki politikai pályájának alakulásához is hozzájárul, s ő családi levelezésében gyakran emlegeti a császárt. Sajnos ezekben a levelekben nemigen találkozunk a császári rendeletekről, egymást érő újabb és újabb intézkedésekről alkotott véleményével, inkább a koronás főnek irányában tanúsított „kegyes" megnyilatkozásai feletti örömének ad hangot, miközben személyes találkozásairól mesél. Különösen sok szó esik II. József 1783-as erdélyi látogatásáról. Június 5-én Szebenből írja feleségének, hogy egy nappal korábban „különös audientián" volt őfelségénél: „Áldott az Isten a ki a maga irgalmasságát reám terjesztette a Király előtt! Most estve meg alázta ő Felsége magát a Gubernatorhoz assemblében, egy óránál tovább mulatott közöttünk, és méltoztatott ittis, két versbenis velem szollani." Ezután az uralkodó tervezett útvonalát írja le asszonyának: „Holnap ebéd után fog indulni, hogy az esső miatt meg nehezedett útban, szombaton estvére bizonyosabban meg érkezhessék Brassóban. Ott mulat vasárnap, onnét mégyen Csik, Parajd, Remete felé Szász-Régenben, onnét Beszterczére, Radnára és Buccovina felé Lengyel Országban. Bánom hogy meg nem láthattyátok ő Felségét, mert nem mégyen az első Marche-route szerint Sáromberkén keresztül. De még ád az Isten módot. A' Bécsi Urfi ha ott volna, csak reá bíznám a fiamot, hogy vigye fel Régenben estvére, midőn a Császár meg érkezik és anffirollya, de másra nem merem bízni, a ki annak jó módját nem tudgya, mert félek, hogy illendőséggel nem megyen véghez, vagy a Gyermeknek a nagy tojongásban valami baja esik."[238] Bethlen Zsuzsanna is igencsak bánkódik, hogy a császár nem utazott át Sáromberkén: „Eléggé bánom, hogy olyan szerencsétlen vagyok, hogy most sem láthattam meg a Császárt, de Domokos nagy Szomoruságban van érette, eleget consolálom, de még is csak bánya. De én egy kisség gondolkozásban estem

[236] Teleki Sámuel ismeretlennek. H.n., 1777. július 29. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2230.)

[237] Teleki Sámuel Bruckenthal Sámuelnek. Szeben, 1779. október 30. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[238] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1783. június 5. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2399.)

édes Szivem hogy mit és csak azon, hogy még módom lesz meg látni a Császárt. Légyen ugy a' mint az Istennek tetzik. Domokos fiamnak nagy öröme volt azon, hogy meg kérdezte őtet a Császár és azt mondotta, bár csak mondotta volna meg Édes Atyám Uram, hogy én abban az Esztendőben születtem, amikor a Császár ben járt."[239] Teleki válaszlevelében pedig így vigasztalja bánkódó családját: „Bizony nékemis igen nehezen esett, hogy Felséges Urunkat most sem láthattad, 's Domokosom sem láthatta; de nem tehetünk rólla. Nekem vagyon reménységem, hogy ha az Isten éltet még Erdélybenis meg láthattyuk ő Felségét. Ugy lehet, hogy Bécsbennis. Domokos legalább meg láthattja, mikor Académiákra mégyen; ne busullyon rajta; csak ugy tanulyon 's ugy visellye magát, hogy a Születése emlékezetes Esztendeinek meg felelhessen. Hát mi mit mondjunk Édes Szivem? Ha a Mindenható, a Császárnak mindenik rendbeli benn járását, a mi Házunkban a' fiaknak áldásával emlékezetessé tészi."[240]

Két év múlva nevezi ki a császár a sáromberki főurat a nagyváradi kerület biztosának, és Bihar megyei főispánnak. Teleki felutazik a császárvárosba, és lelkendező hangú levelekben számol be feleségének élményeiről: „Ma fogja a Cancellaria Felséges Urunknakis jelenteni meg érkezésemet. Addig Visitákat nemis tészek, mig ő Felségének elsőben lábaihoz nem borulok. Ugy hallom, hogy az én Resolutiom egyenesen ő Felségétől magától jöttki; még pedig igen kegyelmes móddal. Minden az Istenen áll."[241] A korszak krónikása, Keresztesi József feljegyzéseiben Teleki főispáni beiktatásáról olvashatunk: „A grófnak Bihar Vármegyei főispánságra való installáltatása volt d. 16 jun. amikor maga egy szép magyar orátiót mondott, diplomája felolvastatott. Ezekre főnotárius Tokay úr felelt. Az igazgatás módjáról való sok punctumok is előadattak. Ezt követték a czifra vendégségek és bálok."[242] Ezután Teleki végigjárta a váradi kerülethez tartozó megyéket, ahol főcomissáriusként iktatták be. Keresztesi a következő év eseményei között azt is megemlíti, hogy amikor július 12-én II. József Váradra látogatott, először Teleki Sámuelt fogadta, „kivel sok dolgokról sokáig beszéllett", aztán Teleki feleségét és a kancelláriát látogatta meg. Amikor 1787. március 4-én Telekit második alkancellárnak nevezi ki a császár, főispáni és királyi comissáriusi tisztségét Haller József veszi át.

II. József 1790. február 20-án bekövetkezett halála után II. Lipót kerül trónra. Az addig Toscanában, a felvilágosult abszolutisztikus mintaállamban uralkodó Lipót mindössze két évig áll a birodalom élén. Ebben az időszakban a dunai monarchia a belső nyugtalanság állapotában van, melyet az 1789-ben kirobbant francia forradalom kezdeti sikerei csak erősítenek. Lipót az állam vezetésében elődje abszolutisztikus módszerein némileg változtatva igyekszik a központi hatalom és a rendek dualizmusát visszaállítani. 1790 novemberében elrendeli az önálló erdélyi és illír kancellária felállítását, de a rendekkel csak a következő év februárjában közli elhatározását. Teleki kancellári kinevezése nem történik a legsimábban. Jelölése lényegében csak formaság, tekintve, hogy a császár már előbb közölte elhatározását, de a rendek csak hosszas huzavona után szánják rá magukat a kandidálására. Végül 1791. április 8-án eljutott Telekihez az országgyűlési határozat híre. „Ma vettem Erdélyből leveleket – írja feleségének Bécsből –, hogy engemet számosabb votumokkal candidaltanak a Statusok Cancellariusnak, a sok factiók ellenére is, pedig a püspök [Batthyány Ignác] még éjjelis tartotta a conventiculomot, hogy engemet ne candidallyanak,

[239] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Sáromberke, 1783. június 11. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2891.)

[240] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1783. június 13. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2401.)

[241] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1785. március 14. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2416.)

[242] Keresztesi József 1868. 98.

de a mit Isten akar, a püspök se ronthattya-el."[243] A kinevezés valójában csak négy hónap múlva történik meg. Teleki augusztus 21-én elsőként feleségét értesíti az eseményről: „Minémű kegyelmes Expressiokkal méltoztatott tegnap Felséges Urunk engemet Erdélyi Udvari Cancellariusnak resolvalni, kivántam veled, Édes Szivem közölni; tudván: hogy senki a Világon abban több részt nem veszen nálladnál. A' Leányod talám meg tudja magyarázni. Látod, Édes Kincsem, hogy a sok factiok közöttis, nem hadgya-el Isten a magáéit, és nem engedi uralkodni a hamisságnak pálczáját az Igazaknak sorsokon!"[244]

II. Lipót 1792. március 1-én negyvenöt esztendős korában váratlanul meghal, így őt frissiben kinevezett erdélyi kancellárja csak rövid ideig szolgálta. Tizennégy élő gyermeke közül Ferenc fia követi a trónon, akit 1792. június 6-án Budán magyar királlyá koronáznak, július 14-én pedig a majnai Frankfurtban teszik fejére a császári koronát. Talán akkor még nem sokan gondolnak arra, hogy ez az utolsó német-római császárválasztás.[245] A két koronázás előtt, 1792. április 20-án Franciaország hadat üzen az akkor még csak magyar–cseh királynak. Ez a hadüzenet jó két évtizedre megnehezítette a nem különösebben tehetséges uralkodó dolgát. Ugyanakkor a hivatalát Ferenc mellett is betöltő Teleki Sámuel kancellári tevékenysége harminc esztendejének szinte kétharmadát a háborúk diktálta ügyek rendezésével fogja tölteni.

Az udvari kancellár hivatali pályájának gyors ívelését nem követte a kortársak egyértelmű lelkesedése. Kinevezései alkalmával a vele örvendezők hangja mellől kihallatszik a morgolódók, sőt olykor a tiltakozók hangja is. 1790-ben például II. József nem sokkal halála előtt újra kinevezi Telekit Bihar vármegye főispánjának. A kortárs Keresztesi így ír erről: „Tudván pedig azt, mely bölcsen, nagy dicsérettel, és mindenek contentumával folytatta Gróf Teleki Sámuel Váradon 2 évig a maga hivatalát, hogy ezzel is a fejedelem Bihar vármegyének kedvét keresse, ugyan őtet designálja főispánnak és erről királyi diplomát is ad neki halála előtt kevéssel."[246] De a krónikás a megye ellenzéki táborának tiltakozásáról is beszámol. Úgy véli, hogy ez nem is annyira Teleki személyének szólt, mint inkább az önkényesnek minősülő császári intézkedésnek. A protestáns Keresztesi egyebet is lát benne: „Ezekben a villongásokban a római catholicus statusnak álnok politikáját szemlélheti a dolgoknak külső kérgén belül látó philosophus."[247] Valóban a vármegye néhány ellenzéki vezetője mindent elkövet, hogy Teleki váradi szereplését lehetetlenné tegye. Miután a II. Józsefet követő Lipót császár is sürgeti, hogy megyéjében vigye végbe a tisztújítást, annak ellenére, hogy már hallott az ellene irányuló támadásokról – Lubi Károly alispán mesterkedéseiről –, 1790. március 23-án leindul Váradra. Példátlan ellenségeskedés fogadja. Még szállást sem akarnak adni. A megyegyűlésen a királyi diploma felolvasásakor hangosan kiáltoznak: „Menjen az impériumba, ha imperialis gróf."[248] Leghitelesebb tanúja az eseményeknek a kancellár akkor tizenhét esztendős fia, Domokos, aki apját elkísérte Biharba, és az eseményeket naplójában így örökíti meg: „Anno 790 Martiusában le utaztam az Atyám[m]al Váradra. Ekkor az Atyámat a Factiok miatt nem acceptálták Fő Ispánynak Biharban. Voltak pedig az Factiosusok: Lubi, Domokos, Rédei Ferentz, Miskoltzi és mások."[249] Teleki ez alkalommal valóban kénytelen elhagyni Váradot. 1791-re azonban megváltozik a politikai helyzet, s a megye nemessége most már egyenesen lojalitásával tüntet

[243] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1791. április 8. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt.)

[244] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1791. augusztus 21. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2541.)

[245] Gonda – Niederhauser 1977. 148.

[246] Keresztesi József 1868. 209.

[247] Keresztesi József 1868. 222.

[248] Keresztesi József 1868. 219.

[249] Teleki Domokos 15 lapnyi önéletrajzi feljegyzése a Teleki Téka *Biograf. Com. Dom. Teleki* kötetében. (Jelzete: Tq–1236. b/5. Ms. 323.)

mellette: visszahívják, és „példa nélküli pompával" fogadják. Július 5-én iktatják be a vármegye főispáni székébe. Keresztesi megbotránkozva írja, hogy „kik ezelőtt esztendővel minden illetlenséget elkövettek rajta, legjobban mászkáltak előtte a porban". Keserűen jegyzi meg: „Vendégséget sok helyen tartottak, de a melyekre egy református papot sem hittak."[250] Mint ahogy az egy évvel ezelőtti Teleki-ellenes hangulat sem általános, ugyanúgy ekkor is akadnak olyanok, akik továbbra is berzenkednek ellene. Korabeli feljegyzések szerint gúnyverset írnak róla, karikatúra készítésével állnak bosszút a vele rokonszenvező vármegyei tiszteken. Strohmayer Ignác könyvkereskedő 1791. augusztus 11-én keltezett, a titkosrendőrség főnökének, Gotthardi Ferencnek tett jelentése szerint Váradon a tisztújításról egy kép jár közkézen, ezen egy talicska látható, mely elé két alispán van fogva, egyiknek ökörszarva, másiknak szamárfüle van. A bakon Teleki ül hosszú, ösztövér, mord kocsisként, fele testén magyaros, fele testén német öltözékben. A „fogat" utasai piros nadrágos, zöld inges, fej nélküli emberek. A szomszéd megyék lakosai kacagva állják körül őket.[251]

A kortársak közül sokan túlzott udvar-hűséggel, álpatriotizmussal vádolták a kancellárt. Olyan vélemény is volt, hogy személyes érdekeinek, éppenséggel bosszúvágyának rendelte alá az országos ügyeket. Egyesek szerint a gubernátor Bánffy György számos üdvös intézkedésének, tervének meghiúsítása éppen Telekinek tulajdonítható, aki egyrészt a két család között fennálló régi ellenségeskedés, másrészt a Bánffy Ágnessel tervezett házasságának meghiúsítása miatt lett a gubernátor örökös ellensége, s ugyanakkor különösen rossz szemmel nézte Bánffy erdélyi népszerűségének növekedését. A kortársak közül elsősorban Mezőkövesdi Újfalvi Sándor nyilatkozik ily módon a két államférfi viszonyáról.[252] Anélkül, hogy a Teleki–Bánffy „viszály" részleteibe bocsátkoznánk, a kancellár és a gubernátor levelezésének tekintélyes részét ismerve annyit leszögezhetünk, hogy kettőjük viszonya nem mondható ellenségesnek. Amikor 1805-ben az insurrectio bevezetését sürgető királyi rendelet végrehajtását Bánffy az országgyűlés összehívása nélkül lehetetlennek tartja, elhatározza, hogy lemond tisztségéről. Teleki 1805. december 8-án írott levelében határozottan elutasítja a gubernátor tervét, sőt azt írja, elképzelhetetlennek tartja mással dolgozni, annyira elégedett a sok évi együttműködéssel.[253]

A kancellár erdélyi népszerűtlensége valós tény. Ez elsősorban abból következett, hogy rendíthetetlen aulikus volt. Noha hazája szemszögéből is mérlegelte az udvar intézkedéseit, mégis mindvégig császárainak hűséges alattvalója. A barokk világ tekintélytisztelete sohasem engedi, hogy másképp nyilatkozzék, mint a legnagyobb hódolat hangján. Talán ezzel magyarázható, hogy mind a négy császár megbízott benne. Az 1790–91-es országgyűlés idején annak ellenére, hogy nyíltan állást foglal a protestánsok védelmében, az uralkodó iránti hűsége nem kerül gyanúba. Lipót megbízik benne, s amikor 1791-ben a bécsi titkos társaság és a francia forradalom ellensúlyozására egy a császár irányítása alatt álló új titkos társaság felállítását javasolják, Telekit akarják megbízni a magyarországi szervezet „tapintatos" kiépítésével.[254] Hogy milyen mértékben és meddig bízik az udvar az ő hűségében, azt egyértelműen bizonyítja Lipót császár személyes véleménye, melyet a nádor számá-

[250] Keresztesi József 1868. 353.

[251] „Zu Grosswardein ist ein Bild über die Restauration herausgekommen, auf welchen ein Karre, so von denen zwey Vice Gespännen, einer mit Ochsen Geweich, der andere mit Esels Ohren bestant stehet. Der Teleki ein grosser, hagerer und schwarzgalligter Mann ist der Kutscher, die helfte des Körpers deutsch, die helfte ungarisch gekleidet, der Karre ist voll mit Menschen, die rothe Hosen und grüne Hemder haben, sind aber alle ohne Köpf. Die aus den benachbarten Kommitatern stehen herum und lachen von Herzen." (Benda Kálmán *Iratok* I. 439.)

[252] *Mezőkövesdi Újfalvi Sándor Emlékiratai.* Sajtó alá rendezte és kiegészítésekkel közreadta Dr. Gyalui Farkas. Kolozsvár, 1941. 158.

[253] Teleki Sámuel Bánffy Györgynek. Nagyvárad, 1805. december 8. (Mv. Teleki kt. Teleki Sámuel lt. 1508.)

[254] Mályusz Elemér 1926. 145.

ra összeállított hűséglista szövegében olvashatunk: „Az alkancellár gróf Teleki kiváló szellemmel és sok ismerettel rendelkező ember, akit érdemes meghallgatni, de akiben nem bízhatsz meg teljesen, főképpen vallásos ügyekben való hevessége miatt."[255] A Teleki aulikussága és patriotizmusa közötti látszólagos ellentmondásosságot a költő Batsányi János róla írott véleménye világítja meg a legjobban. 1810-ben, párizsi tartózkodása idején említi Georg Müllerhez küldött levelében Telekit. Innen tudjuk meg, hogy a forradalmár költő Bécsben személyesen érintkezett a kancellárral és annak közeli barátjával, az akkor ugyancsak ott élő, haladó szellemű svájci történésszel, Johann Müllerrel. Georg Müller bátyja halála után Batsányitól kérhetett tanácsot levelezésének összegyűjtésével kapcsolatosan. Idézzük a költő válaszát: „Egy tanácsot azonban adhatok önnek: írjon azonnal gróf Teleki Sámuel erdélyi udvari kancellár ő excellentiájának Bécsbe, és kérjen tőle felvilágosítást. Azért mondom, hogy azonnal, mert ő már igazán öreg ember és nagyon közel áll a sírhoz. Ez az úr igazi, komoly tudós, és egyébként is ritka nagy érdemű ember. Egyike volt azon keveseknek, akikhez barátunk bizalommal volt. Én már régóta és meglehetősen jól ismerem, de azért ön a levelében mégse említse meg a nevemet, mert ha a levél elveszne vagy felbontanák, az őt most kompromittálhatná."[256] Batsányi levele rávilágít arra is, hogy a jakobinus mozgalom elfojtása után a megrettent császári udvar milyen bizalmatlanul kezelte a protestáns Telekit. „Ebből az alkalomból mégiscsak el kell önnek mondanom – írja tovább a költő –, hogy a bizalmatlanságnak azt a légkörét s a politikai eretneküldözésnek azt a szenvedélyét, ami Bécsben uralkodik, ön el sem tudja képzelni; mint ahogy azt sem, hogy az ottani hírhedt titkosrendőrség milyen hihetetlenül gonosz és ugyanakkor szánalmasan ostoba is. A kiváló Teleki gróf ezenfelül még tudós is, protestáns is és az én nemzetemből származik! Ez elegendő jogcím arra, hogy legalábbis titokban, rettegjék és gyűlöljék – ámbár egyébként osztrák udvari emberként ismeretes, és urának valójában igazabb híve, mint talán az összes többi uraság Csehországban és Ausztriában, akik úgynevezett patriotizmusukkal és hűségükkel hencegnek."

Batsányi egyértelműen beszél tehát az udvar Telekivel szembeni bizalmatlanságáról. De maga a kamarás is szól róla, amikor is egy 1802 januárjában Johann Müllerhez írott levelében így panaszkodik: „Annyit tudok, hogy az összes rejtett eszközöket, titokzatos mesterkedéseket felhasználták, hogy nekem rosszat tegyenek."[257] Sajnos a levél csak rejtett célzásokat tartalmaz, mint ahogy Teleki Müllerrel folytatott levelezésében általában kevés politikai vonatkozású megjegyzést találunk. Mindketten láthatóan óvakodnak a politikai kérdések tárgyalásától. Egyik levelében például a svájci tudós így tereli el a szót a kényes témáról: „Mais je tombe dans la politique" – és hirtelen másról kezd írni.[258]

Még ha Teleki pályájának, politikai szerepének megítélése bőven tartalmaz is ellentmondásokat, tagadhatatlan, hogy az egymást követő négy Habsburg császár uralkodása alatt közel fél évszázadon keresztül lelkiismeretesen végzi megbízatásaival járó hivatali teendőit. Látni fogjuk a továbbiakban, hogy feladatköre elsősorban az erdélyi adminisztrációs ügyek intézése, hiszen valamennyi tisztségében mindvégig törvényhatósági vagy éppen országos ügyeket közvetít az udvar, illetőleg a birodalmi központ felé.

[255] „Le vice-chancellier comte Teleky homme de beaucoup d'esprit et de connaissances, bon à entendre, mais au quel on ne peut pas se fier entièrement, de caractère violent sutout en affaires de religion." A magyar politika szereplőinek Lipót király által összeállított jellemzése: *Personnes bien informées et de la diète et en meme tems bien intentionées et dont on peut se fire et consulter dans les occasion.* (Mályusz Elemér – 1926. 433–435.)

[256] Zsindelyi Endre: *Batsányi János párizsi levelei Johann Georg Müllerhez.* Itk. Budapest, 1964. 1. 65.

[257] Teleki Sámuel Johann Müllernek. H. n. 1802. január 25. (Stadtbibliothek Schaffhausen Msc. Müller 204.) Közli Crou'-Chanel Katalin 1941. 40–41.

[258] Johann Müller Teleki Sámuelnek. Berlin, 1806. szeptember 13. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 42. cs. 1258.) Közli Crou'-Chanel Katalin 1941. 37–38.

A napóleoni háborúk ideje

A franciák 1792. áprilisi hadüzenete egészen 1815-ig tartóan a háborúk sorozatát indította el. Következtek a koalíciók, a tiszavirág-életű békekötések, az újabb és újabb hadbavonulások. A francia forradalom és Napóleon fenyegető kísérletei egy restaurált Európát hoztak létre. Az 1815-ös Szent Szövetség ennek az Európának biztosított viszonylag hosszan tartó keretet. A legtöbb európai állam csatlakozott hozzá, elsősorban azért, hogy elejét vegyék mindenféle forradalmi mozgalomnak, s hogy együttesen próbáljanak megelőzni egy újabb negyed évszázados háborús időszakot.[259]

Az 1815 előtti mozgalmas esztendők természetesen Teleki hivatali tevékenységében, magánéletében is jócskán éreztették hatásukat. A háború diktálta intézkedések megterhelték a megyei, de még a kancelláriai teendőket is. Telekinek foglalkoznia kellett a hadi subsidium bevezetésével, a nemesi insurrectio szervezésével, a katonai megajánlások ügyével. Már 1792 júniusában azt írja feleségének, hogy még Ferenc császár frankfurti koronázására sem tud elmenni, mert az „Erdélyi következő Diaetára és a folyamattyában levő Székely Militaris Comissiora nézve" várnak rá teendők.[260] 1793. március 22-én felszólítja az erdélyi Rendeket, hogy a már felajánlott 5000 főnyi katonaságot egészítsék ki még 3000 személlyel. Ugyanakkor azt is javasolja, hogy vármegyénként 8 vagy 10 forintot ajánljanak fel a bevonulóknak, s az összeget a magisztrátus fizesse. A maga részéről vármegyei honoráriumának egy részéről mond le erre a célra.[261] A következő évek hivatalos iratai között gyakran fordul elő a katonai célokra kért megajánlások problémája. A váradi magisztrátussal folytatott levelezésben különösen sok az ilyenfajta utalás: „Excellentiádnak hozzánk dato 18-va Januarij a.c. utasított azon Kegyelmes ajánló levelekhez képest, mellyben Felséges Urunknak Német Országi Birodalmai, és más Tartományai-béli az Ellenség által ki pusztított Lakosoknak segedelmet szedetni parantsolni Kegyelmesen méltoztatott, alázatoson jelentyük, hogy nállunk Városunk lakossaitól bé szedett segedelem Pénz már készen vagyon 340 Rf 46 Xr. úgy nem különben 5 véka Búza ingyen való ajánlás, mellynek hová leendő administratiójáról a további rendeléseket Excellentiádtul mélly alázatossággal el várjuk."[262] A nemesség fegyverbe szólítása, az insurrectio is sok gondot okoz Telekinek, többször le kell utaznia a vármegyéjébe. 1797. április 19-én Budáról írja feleségének, hogy a franciák elől menekülő kancelláriai archívummal érkezett, innen pedig Váradra kell mennie az insurrectio véghezvitelére: „Az Isten tudja és a környül-álló bizonytalan dolgoknak el-válások mutattyák meg, ha onnét ide vissza kell jönnöm az Udvarhoz? vagy pedig, ha az Udvar Prágába menyen, az Udvart oda is kell kísérnem?"[263]

Az akkor huszonnégy esztendős Domokos fia kíséri el Váradra. Naplófeljegyzései között érdekes részleteket találunk a vármegyei insurrectióról: „ki rándultam Április végin Váradra, holott az Atyám meg-érkezett volt, hogy az ki küldetett Insurrectiot fel állítsa. Váradon az Insurrectio két Gyülésekbe [...] melyeknek egyike a reform. Templomban tartatott ki rendeltetett és az Organizatioja is meg tétetett, melynek tökéletességre való vitelére 's az Oeconomicumokra nézve ki neveztetett egy Deputatio (mellyet Bellicumnak neveztünk), Főkapitánynak Rhédei Lajost választottuk, kit is meg illetett – de egy kis tsalárdsággal jutott

[259] Gonda – Niederhauser 1977. 158.

[260] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1792. június 21. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2561.)

[261] Teleki Sámuel a Rendekhez. Bécs, 1793. március 22. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2580.)

[262] A váradolaszi magisztrátus Teleki Sámuelnek. Váradolaszi, 1806. február 22. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 28. cs. 56.)

[263] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Buda, 1797. április 19. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2666.)

hozzá (mely a' Megye Protocollumaiból is világos) mely éppen nem szépen jött ki. A tisztek felett való altereatiok, és a Főkapitánynak 's némely Tiszteknek a' Disharmoniájok – mely egyenesen tsak a privatismusbol eredett – sokat hátráltatták az Insurrectio jó egész organizatióját. Ugyan tsak 2 hónapra ezután az egyik Sereg, mely szinte 800-ra ment, kész Statusban volt és alkalmasint gyakorolva volt."[264] Teleki Sámuel feleségének gyakran egészen részletesen beszámol a háborús ügyekről. Nagyváradról 1797 júniusában például így ír: „Már több vagyon 600 Insurgensemnél, mindennap szaporittom a hogy lehet őket, de nem tudom, hogy tartyuk; mert ezen a földön a nagy szárazság miatt nincsen reménység a terméshez; fel-ment a buzának köble 8 forintra, a Szénának öle 30 forintra. Hétfőre várom a Commanderozo Generalist B. Splenyit Mustrára, de meg gyűl a bajom, mert akkor éppen Generalis Gyüléstis kell 3 napokig tartani, mert sok a dolog. Az a parancsolat: hogy minden Vármegyében az Insurgensek úgy ki-állittassanak, és készittessenek, hogy 10-a July ki marchirozhassanak Vas-Vármegyében Körmöndhöz Agria széliben. A' Palatinusnak, mint Ország fő-Kapitányának Körmönden leszen fő-quartalya. Simerinnélis Bécs mellett, a hol egyszer elődbe mentem volt, vagyon egy Lager, a Bécsi Bástyákis mind el-készittettenek az ellent-állásra, ágyukkal meg rakattattanak, a Vár pallisatákkal sánczokkal körül vétetett s. a. t. de nem tudom miért? mert a francziákkal való békességben már nem lehet kételkedni; mindenünnen a mi földünkről vissza húzták magokat a Velenczei földre, azt el-foglalták, Velenczével együtt, és franczia modi Respublicának formálták. Talám egy részét nekünk adják benefactioban. A' hadi-fogoly Tiszteinketis szabadon bocsátották Olasz Országban. Hanem alig alig ha a Prussussal öszve nem zándorodunk. Az Isten és az idő el-igazittya. Adjon a Jehova békességet, bár csak a mi földünkön!!!"[265] A Campo Formio-i békekötés előtti pillanatokról is hírt ad Erdélyben tartózkodó feleségének. Mindenki nagyon áhítozik a békére, melyre igencsak szüksége van már Ausztriának, hiszen Thugut külügyminisztert jóval előbb megmondta, hogy az ország elveszne, ha az ellenségei pontosan ismernék bajait. De Teleki nemcsak a kimerült osztrák seregek miatt óhajtja a békét. Lényegében saját magára, családjára gondol elsősorban, hiszen a háború rengeteg nehézséget okozott magánéletükben is.

1797 februárjában, az olaszországi hadjárat alkalmával Mantua megadja magát, s a franciák előtt megnyílik az út Bécs felé. A közeledő francia csapatok elől az udvar elmenekül a fővárosból. Teleki április 14-én levelet ír feleségének, melyben értesíti, hogy Bécsből leindították a kancellária és az archívum egy részét Budára. Arról is beszámol, hogyan menekül az udvar: „Innét az Uraságok, Asszonyságok, már nagy részben el-takarodtanak Cseh Országba, Morvába, Magyar országba szerte szélyel; az Idegeneknek pedig 3. napok alatt el-kellett menni. Az Udvar az Innep szombattyán indul. De a Császár hátráb marad, mig az ellenség inkábbis nem közeledik. Itt jó készületek tétetnek a Városnak védelmére, az Városiak mind fegyverben vagynak még a cavalerok közülis igen sokan. De talán az Isten elfordittya a veszedelmet rolunk, mert fegyver szűnés adatott 6 hónapig az ellenségtől." Végül pedig úgy látszik, olyan tényeket közöl, melyeket hivatalosan nem publikálnak, ezért arra kéri feleségét, másoknak ne beszéljen róluk: „Az ellenség Grátz-ig jött, de te ne beszéld."[266] Pár nappal később már Pestről küld levelet. Bécs védelméről ír: „A' Kincs-Tár-ház is oda [Prágába] vitetett. Még a Császár és Császárné hátra vagynak; nemis tudatik napja, mikor indulnak. Ide jönnek, ha Bécshez jön az ellenség. Már a Bécsi fegyveres Burgerek eleiben kiszállottanak mezőre Neustadthoz. A' bécsi Linéán kívül erőss Sánczok készülnek, és már azokis meg vagynak rakva ágyukkal és katonákkal." Magáról pedig azt írja az ötvennyolc

[264] *Biograf. Com. Dom. Teleki* (Mv. Teleki kt. Tq–1236. b/5. Ms. 323. 5.)

[265] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Nagyvárad. 1797. június 9. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2681.)

[266] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1797. április 14. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2665.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 101–103.

esztendős főúr ebben a levélben, hogy nem fog az ellenség ellen menni, mert katona sohasem volt: „Én bizony fel nem keresem őtet, ha ő fel nem keres engemet. Soha katona nem voltam, és már vénis, podagrasis vagyok katonáskodni."[267] Talán akkor nem is sejti, hogy a háborús megpróbáltatások ezzel még nem értek véget. 1800 decemberében Hohenlindennél nagy vereséget szenvednek az egyesült osztrák–orosz csapatok, s így Bécs esetleges elfoglalása miatt az időközben visszatért kancelláriának újból menekülnie kell. Ezúttal előbb Budára, majd Pozsonyba mennek. 1801 januárjában innen ír Johann Müllernek a háborúval akkor már végképpen jóllakott kancellár: „Itt tartózkodásom a béketárgyalások kimenetelétől függ. Ha béke lesz, nem késlekedem visszatérni Bécsbe, ha pedig folytatódik a háború, nyilván nem lesz Pozsony az állandó városom; de az Isten tudja, a Monarchia melyik sarkában fogok meghúzódni. Nagyon mostoha sors ez az én koromban, a tél közepén gyenge egészséggel egyik helyről a másikra hurcolkodni, minden kényelem híjával, a jövő bizonytalanságában. A menekülés már másodszor zavarja házam nyugalmát..."[268]

A háborús események a kancellár magánéletének minden területén éreztetik hatásukat. Látni fogjuk, hogy lényegében ezért kénytelen megválni már jóval a marosvásárhelyi könyvesház megépítése előtt szeretett könyveitől, s ez akadályozza meg abban is, hogy a Marosvásárhelyen megnyitott könyvtárát gyakrabban látogassa. De még a családjával való találkozásait is a háború kimenetelétől teszi függővé. Nemegyszer kénytelen tervezett erdélyi útjait elhalasztani, vagy feleségét beszéli le a kockázatos bécsi utazásról. Az egymásért aggódó házastársak nem tehetnek mást, mint csökönyösen hisznek az óhajtott béke eljövetelében. „A' francziákkal való Békesség mint bizonyos reménység alatt vagyon, Párisból írják. Másfelöll tétetnek mindenfelé a hadi készületek, ittis az Insurrectio erőssen sürgettetik. Az ember ki-nem jozanodhatik a sok ellenkező hírekből, készületekből. Isten tudja mi leszsz belőle! Az Ur gondot visel!" – írja feleségének.[269] 1797-ben Bethlen Zsuzsanna levelei is tele vannak a háború befejezését váró utalásokkal: „Reménylem is, hogy már az Ur Isten békességet ád. Itt ugyan az város tele vagyon ezzel a jó hírrel. Adjon az Mindenható Isten már valaha csendességet és békességet érnünk." – írja Marosvásárhelyről Bécsbe.[270] Tíz nap múlva ugyancsak erről ír: „Áldassék az Ur Isten érette, hogy reménységet adott az békességhez. Vigye véghez ő szent felsége tökéletesen, hogy nyugodjunk mindnyájan csendesen. Csak már az Isten más ellenséget ne bocsásson reánk."[271]

Az 1797-es esztendő azonban nem az annyira óhajtott békességet hozza el, hanem súlyos csapást mér a családra. Az évek óta betegeskedő Bethlen Zsuzsanna október 10-én meghal. A sáromberki eklézsia anyakönyvébe Péterffi László ezt jegyzi be: „10 octobr. holt meg a mi jó Groffnénk MVásárhelyt ez esztendőb[en], ide temettetett a Temetőb[e] a gyermekei mellé, maga a Groff Ur Bétsb[en] volt."[272] Teleki Domokos Domokos életrajzi fel-

[267] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Pest, 1797. április 21. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2668.)

[268] „Mon sejours d'ici dépend de l'issuse de la négotiation de paix. Si nous pouvons l'obtenir, je ne tarderai pas retourner à Vienne, et si l'on continue la guerre, je n'aurai pas, apparement, une citée permanente a Prèssbourg; mais Dieu sait en quel coin de la Monarchie je trouverai ma retraite? C'est un sort bien rigoureux, que de rouler à mon age, au coeur de l'hyver d'un lieu à l'autre, avec une santé foible, et privé de toutes commodités, dans l'incertitude de l'avenir. Ma maison vient d'ętre derangés la seconde fois par cette fuite..." Teleki Sámuel Johann Müllernek. Pozsony, 1801. január 17. (Stadtbibliothek Schaffhausen Msc. Müller 204.) Közli Crou'-Chanel Katalin 1941. 21–22.

[269] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Nagyvárad, 1797. június 5. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2680.)

[270] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1797. május 6. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2934.)

[271] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1797. május 16. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2958.)

[272] *Liber Ecclesiae* 89. (SárombRefEgyhLvt I/2.)

jegyzéseiben a legmélyebb fájdalom hangján szól a tragikus eseményről: „Édes jó Anyám Betegsége roszszabbra fordult, és 3 Hetekig tartó sullyos szenvedései után (a Rheumatica Materia a' Mejj-be vévén magát) az utolsó Nap szenyvedései el-szünvén egy tsendes álomból által változék a Halálra 10-dik. Oct. estve 6 orakor. Gyászba borítá egész Házunkat, ezen szomoru Eset, és én elvesztvén leg-drágább Kintsemet, és Boldogságomnak egy fő részét. Elvesztettem Jóltevőmet és leg hivebb barátomat. Setétbe borultak Életemnek napjai. Az N. Anyám betegsége alatt Teleki Domokos és Mihály Bátyáim, úgy B. Kemény Sámuelné Néném és T. Mihalyné Ángyom jelen-lévén, ezeknek vellem való meg egyezésével idvezült jó Anyám meg-hidegült tetemeinek el-takarittatását pro 15-a Oct. határoztam, mely okból sietséggel mindenfelé Hivó Levelek indittattak; és a' Temetésre minden készületek igen jól meg-tétettek. 12-a a' Testet szép Pompával a' Templomba vivén a' Sekrestyébe helyeztettük. Ez nap délre Rédei Ádámné testvér Hugom férjével együtt meg-érkezének, a Hugom terhes lévén, nem mert előbb érkezni. 15-a MVásárhelyen a templomban megtartván a tisztesség tétel és Parentatio, a' Test a Város végéig gyalog kísértetett. Onnan pedig egész Sáromberkéig a' Sírjáig kísértetett 27 Szekerektől, és a határon előnkbe jött nagy Sokaságtól. A' Test sűrű könyhullatások között, és Mondhatom az egész Népnek Keserűségei sőt zokogásai között bé eresztetett nyugodalmának Helyére, 6 ottan fekvő Testvéreim mellé. Nyugodjanak tsendesen áldott Tetemei ama nagy Napig, hol fel eleveníttetnek a Holtak, és elváltozott testben ismét találkoznak – és bámulva tsudálják, az örök végezéseknek Böltsességét. A' Temetésen keresztül esvén – 8 Nap múlva az Sáromberki Eklésiában tartattam Halotti Tisztességtételt, idv. Anyám Emlékezetére, minden kitelhető illendőséggel, számos Gyülekezetnek jelenlétében."[273]

Alig egy esztendő múlva a sáromberki lelkipásztor a fenti sorok írójának a váratlan halálát jegyzi fel az egyházi anyakönyvbe: „15 Septembr. holt meg Imp. Groff Teleki Domokos M. Vásárhelyt, ide Sáromberkére temettetett az Anya mellé."[274] Teleki Sámuelt mélyen lesújtja szeretett feleségének és nagyobb fiának idő előtti halála. A következő években nélkülöznie kell a hűséges segítőtársat, aki mindvégig derekasan osztozott vele a terhek viselésében. A fiú elvesztésével tudományos elképzelései folytatóját is gyászolja.

Bethlen Zsuzsanna halálának a regisztrálásakor a kései kutató azt is sajnálkozva állapítja meg, hogy megszakad az a folyamatos adatközlés, amit az egymástól nagyon sokszor távol élő házastársak rendszeres levelezése biztosított Teleki Sámuel életútjának nyomon követéséhez.

Utolsó évek

A felesége halálát követő évek az öregedő udvari főtisztviselő magánéletében sok változást hoznak. Neki magának kell foglalkoznia anya nélkül maradt legkisebb gyermeke, a tízesztendős Ferenc további nevelésével, gazdasági és birtokügyeit illetően pedig megbízottait, intézőit személyesen kell irányítania. Természetesen hivatali feladatai mellett mindvégig foglalkozik bibliotékája gyarapításával és a közhasználatra bocsátott gyűjtemény üzemeltetésével.

Bizonyára a hirtelen jött csapások, szeretteinek egymás utáni elvesztése tudatosítja benne a felismerést, mennyire felkészületlenül érhet el az ember életútja végéhez. Ez készteti az 1800-as évek táján dolgai számbavételére, rendezésére. Mindenfelé elrendeli birtokainak, ingó és ingatlan javainak felleltározását, ő maga pedig hozzálát végrendeletének elkészíté-

[273] *Biograf. Com. Dom. Teleki* (Mv. Teleki kt. Tq–1236. b/5. Ms. 323. 6–7.)
[274] *Liber Ecclesiae* 91. (SárombRefEgyhLvt I/2.)

séhez. 1800. október 10-én készíti el testamentumát.[275] Leveleiben található néhány utalás arra, hogy még 1797 előtt, feleségével együtt rendelkeztek javaik sorsáról, 1800 előtti testamentum azonban mindeddig nem került elő. Az 1800 októberében készített végrendelet tisztázati példányában ugyancsak említi a korábbi végrendelkezést: „...meg gondolván hátra lévő szomorú napjaimnak bizonytalan végét, és óránként ehez közelittésemet, azon Mutua Fassiohoz és Testamentaria Dispositiohoz képest, melyet boldogult kedves Feleségemmel együtt köz-akarattal Bécsben 1789. esztendőben, Juniusnak 18. napján tettünk, kívánom, míg időm vagyon, ép elmével és egésséges testel Házamat holtom utánra el-rendelni, és utolsó akaratomat a következendőkben meg határozni." Ezután következnek intézkedései javairól, kiskorú gyermekének további neveléséről és hangsúlyosan könyvtára sorsáról. 1811. november 14-én Bécsben egy kiegészítő codicillust csatol a testamentumhoz, majd 1820 januárjában egy újabb kiegészítéssel az iskolák és templomok javára tett alapítványairól rendelkezik.

Az 1800-as testamentumban már temetésével kapcsolatos végakaratát is papírra veti: „meg-hidegedett tetemeimet másutt ne temessék, hanem Koporsoba zárva vitessék Sáromberkire Erdélyben, és ott minden pompa nélkül, ének szóval és egy Predikatzioval tétessék boldogult kedves Feleségemnek tetemei mellé az örök nyugodalomra." 1813-ban elkészítteti latin nyelvű sírfeliratát és pár soros latin nyelvű levélben hagyatkozik fiának arra vonatkozóan, hogy halála után tetemeit szülőföldjére hozzák és temessék felesége mellé.[276] Egy évvel halála előtt, 1821. június 12-én nyilatkozatot tesz arról, hogy Bécsben semmiféle adóssága nincs: „Bécsben folytatott hoszszas Szolgálatomnak egész ideje alatt semmiféle adósságot magamra nem vettem, másoknak adósságokért sem caveáltam; mindennémű Vásárlásaimat, Mester-Embereknek 's Kereskedőknek Contoikat ki-fizettem (azon kivül, amivel Schaumburg és Schalbacher Könyv-árosoknak, a' folyó Esztendőben Commissioimra szerzett Könyvekért tartozom), szolgálatomban lévő Conventios Embereimnek is fizetéseket, részszerént esztendőnként 's Angariánként, részszerént hónaponként mindeddig hátramaradás nélkül ki-adtam, a' mindennapi házi, Konyha- és Istállo-beli Kölcségeket pedig hetenként és honaponként, el-mulatás nélkül Kammerdieneremnek, és ő általa ki-fizettem; melly szerént Gyermekeim, Istennek hálá! semminémű adósságommal nem terheltetnek, és holtom utánn, adósságomnak szine alatt, senkinek se tartoznak fizetni. Irtam Bécsben 12. Juny. 1821." A titkárával íratott szöveget Teleki saját kezű aláírásával, pecsétjével látja el, és még a következőket írja hozzá: „Ezen Irásomat tarcsad-meg, Édes Fiam! hogy ha Bécsbenis találkoznék olyan csalo Praetendens halálom utánn, mint Kadácsi, a' ki veled magának adosságot fizettetni próbálna, akkor vegyed hasznát."[277]

[275] Egy Teleki írásával készült, több pótlást tartalmazó impurum példány a Magyar Országos Levéltár tulajdonában van. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 23. cs. 1–7.) A Teleki írásával készült, pecsétjével és tanúk kézjegyével ellátott végrendelet eredeti példányát a marosvásárhelyi könyvtár páncélszekrényében őrzik. (Mv. Teleki kt. Teleki Sámuel lt. II. d. 1017.) Egy példányát a református főkonzisztórium kapta. A végrendeletet először 1857-ben tették közzé: Száva Farkas: *Teleki Sámuel gr. collationalissa és testamentuma...* = Magyar Sajtó, Budapest, 1857. 105–106. Későbbi szövegkiadások: *Az erdélyi református egyházkerület igazgató tanácsának jelentése a „Teleki-théka" ügyében.* Kolozsvár, 1912; Fodor István: *Teleki-téka.* Târgu-Mureş, 1938. Krónikás Füzetek III. 8. 15–20.; *Teleki Sámuel* 1976. 220–227.

[276] „Dilecte Fili Francisce! Obsecro Te, mortem meditans verbis Jacobi moribundi Filium dilectum Josephum alloquentis: ut si quam habes in me benevolentiam et pietatem, ne me supremum diem obeuntem sepelias loco lieno, sed sarcophago compositum transferas in Patriam; tumulo Conjugis desideratissimae condendum. Quod si feceris, impertior Tibi benedictionem qua Jacobus Filium dilectum Josephum comulavit. I. Mos. Cap. XLVIII. Viennae Austr. d. 20 Martii 1813. Sam. C. Teleki." (Mv. Teleki kt. Teleki Sámuel lt. I/8.)

[277] Mv. Teleki kt. Teleki Sámuel lt. I/8a.

Benyovszki Mihály udvari tanácsos, a bécsi udvari kancellária egyik referense egy rövid német nyelvű gyászjelentésben tudatja a hírt, miszerint 1822. augusztus 7-én délután fél három órakor egészen rövid betegeskedés után végelgyengülésben elhunyt Erdély főkancellárja, széki gróf Teleki Sámuel. Szeptember másodikán gyermekei, Ferenc és Mária egy Kolozsváron nyomtatott magyar nyelvű gyászjelentésben tudatják az erdélyiekkel apjuk halálát. „Utolsó rendelései azonnal telyesittetni kezdettek. Egyezőleg azokkal, történt halála helyén, végső érdemlett tisztelete, állapottyához illő módon, megtétetett. E' végben menvén, számos tisztelők sokaságától a' Városon kívül kisértetvén, a' gyászos koporsó Erdélybe leindíttatott, hogy rendelése szerént a' Sáromberki jószágának temetőjében elhelyeztetnék" – olvassuk a gyászjelentésben. A sáromberki egyház anyakönyvébe természetesen az 1822-es év eseményei közé a falu lelkipásztora, Albert Márton bejegyzi, hogy Teleki Sámuel testét Bécsből lehozták és szeptember 9-én a családi kriptába, felesége és Domokos fia közé helyezték a középső sorba.[278]

1822. november 3-án a református főconsistorium nyomtatott körlevélben szólítja fel az erdélyi iskolákat, egyházakat, hogy halotti ünnepségeken emlékezzenek meg az elhunyt mecénásról: „...azon háládatosságból, melyel ezen Nagy Fejedelemségbeli Evangelico Reformátum Fő Consistorium ő Excellentziája iránt, Ekklésiánkhoz és Oskoláinkhoz mutatott jótéteményjiért, és a Tudományok' előmozditására rendelt Intézetjeiért viseltetik, illendőnek találta meghatározni, hogy az ő Excellentziája áldott emlékezetére az ezen Nagy Fejedelemségbéli három Fő Oskoláink helyein, N.Enyeden, Kolosvárt, és M.Vásárhelyt ugyan-azon egy nap, úgymint e' folyó Hónap 17-kén mint a' melyen a' Közjóra, és maga nagyra lett elrendeltetésének tellyesitésére e' világra született vala, a' maga iránt általa tett utolsó Rendeléssel egygyezőleg, pompás Tzérémonia nélkül, Halotti Tanítások tétessenek."[279] Valóban november 17-én a felszólított kollégiumokban megtartották a megemlékezést, sőt Zilahon és Székelyudvarhelyen is gyászünnepséget rendeztek az elhunyt mecénás emlékére. Az elhangzott beszédek három év múlva Kolozsváron nyomtatásban meg is jelentek.[280]

Vajon hogyan fogadta Teleki Sámuel halálhírét a hazai társadalom, a kortárs gondolkodók tábora? Sokan voltak, akik ismerték Telekinek az ország szellemi felemelkedése érdekében több mint fél évszázadon keresztül folytatott áldozatos tevékenységét. Egy fronton küzdött a jozefinista értelmiség legjobbjaival az ország kulturális előrehaladásáért, a tudományok terjesztéséért. Ars poeticájának tekinthető az a gondolat, amit már 1788-ban papírra vetett: „Mi lehet pedig egy jó Hazafia iparkodásának, törekedésének nemesebb tárgya: mint a' közhaszonnak előmozdítása, a' Nemzetnek boldogsága, és abban a Tudományoknak kiterjesztések?"[281] S a halálakor Pesten megjelent tudósításban az eltávozott érdemeit méltató szokványos dicséretek között ott van az elévülhetetlen érdem, a könyvtáralapítás ténye. „A' köz háládatosság hervadhatatlan koszorút fűz a' Nemzet ezen Jóltevőjének; a' Maros Vásárhelyen általa állíttatott, 's olly nagy lelkűen gyarapított gazdag Könyvtár, 's külömbféle ritkaságok Gyűjteményeik pedig, mellyeket köz használásra engedett a' Hazá-

[278] SárombRefEgyhLvt II. Könyvek. A. Egyházat illetők. Anyakönyv. II. A sáromberki Teleki-kripta a kastéllyal szemközti domboldalon áll, Teleki Sámuel építtette 1774-ben, Sámuel nevű kétesztendős fia halálakor. Meghagyásának megfelelően a sírjára helyezett gránitkőre Nagy Sámuel felvési az 1813-ban készült latin nyelvű sírfeliratot. 1916-ban az Afrika-kutató dédunoka, Teleki Samu halálakor a kancellár földi maradványait a kripta központi helyéről áthelyezték a jobb oldali sarokba. Mind ez idáig nem sikerült tisztázni, hogy kik hozták ezt a kegyeletsértő intézkedést.(Vö. Balázs Dénes: *A sáromberki Teleki-kripta*. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 11. Érd, 1992. 52–74. – Nagy Géza: *A Sáromberki Református Egyházközség élete. 1944–1993.* = *Sáromberke 1319–1994.* 1994. 127–135.)

[279] Mv. Teleki kt. Teleki Sámuel lt. A. I/13.

[280] *Halotti beszédek* 1825.

[281] Fényfalvi Kardos Adorján 1806. 200–201.

nak, a' legditsőségesebb, 's az irigy idő mostohaságának örökre ellentálló emlék oszlop a' ditsőnek hamvai felett; 's Hazafi Társainak boldogságát előmozdítani törekedő, szép intézetje, még az utó Világ késő századaiban is ditsőiteni fogja áldott emlékezetét!"[282] Ismerjük Kazinczy Ferenc véleményét a marosvásárhelyi könyvtár alapítójáról. Teleki halálakor így summáz a kormányszéki tanácsos Cserey Miklósnak: „Teleki mindvégig nem öreg volt. Telekit nagyon tiszteltem és szerettem."[283] Cserey pedig egyik Kazinczyhoz intézett levelében ezt írja: „El vesztők 2 nagy Urunkat [itt az ugyancsak 1822-ben elhunyt Bánffy Györgyre utal]. Sokan azt mondják, hogy mind a kettő valóságos nagy ember volt; én (de tsak neked) úgy magyarázom, hogy az egyik tsak jó ember volt sok részben, vagyis sokkal jobb, mint mások – a másik jó is, nagy is – Telekit ezentúl fogják megismerni."[284]

Teleki Sámuel még életében átvehetett néhány munkásságának elismerését jelző megtisztelő kitüntetést, kinevezést. A hivatalát évtizedek óta becsülettel ellátó főtisztviselő az udvar elismerése jeléül 1808-ban megkapja a Szent István Rend nagyobbik keresztjét. Ez a Mária Terézia által 1764. május 5-én, József római királlyá történt koronázása napján alapított rend első osztálya, melynek tagjai belső titkos tanácsosi címre tarthattak igényt.

A tudományos világ elismerését néhány jeles külföldi tudós társaságtól kapott diploma jelzi. A 18. század végén, a 19. század elején nem volt szokatlan, hogy Európa hírneves egyetemi városaiban működő társaságok, ha nem is alapító, de tiszteletbeli vagy levelező tagjaik sorába magyarországi és erdélyi tagokat hívjanak, akik egykor külföldi egyetemeken tanultak, és hazájukba visszatérve zömmel alkotó értelmiségiként élték életüket. Sok volt közöttük a peregrináló arisztokrata is, ezek legtöbbje, ha nem is művelte, de valamiképpen pártolta a tudományokat.

Telekit elsőként a Göttingai Királyi Tudós Társaság (Societates Regia Scientiarum Gottingensis) választja tiszteleti tagjai közé. 1799 februárjában a neves klasszika-filológus, Christian G. Heyne aláírásával ellátott nyomtatott diplomával értesítik a döntésről.[285] A múzsák barátjának, az irodalompártoló mecénásnak szól a megtisztelő kitüntetés. Teleki március 1-én keltezett köszönőlevelében értesíti a társaságot a diploma átvételéről.[286] Ugyancsak az 1799-es év hoz számára egy másik göttingai jó hírt: az Angol Királyi Tudományos Társaság fennállásának 48. évében tiszteleti tagjai sorába választja.[287] Három év múlva veszi kézhez a Jénai Ásványtani Társaság (Societaet für die gesammte Mineralogie zu Jena) oklevelét.[288] Az 1797 decemberében alakult Társasággal a Teleki családnak már a kezdetektől kapcsolatai voltak. Alapítója a jénai egyetem első ásványtan professzora, Johann Georg Lenz (1745–1832), aki Jénában a kancellár fiát, Domokost is tanította. A rendkívüli adottságokkal rendelkező ifjút Lenz nagyra értékelte és így az alakuló ülésen őt javasolta a Társaság elnökének. Az ifjú tudós 1798 szeptemberében, huszonöt esztendős korában bekövetkezett váratlan halála után sem szakad meg a kapcsolat a jénai Társaság és a Teleki család között. Ennek konkrét bizonyítéka Teleki Sámuel tiszteleti taggá választása. A kancellár viszonzásul ásványokat küld Jénába, miközben személyesen foglalkozik fia kőzetgyűjteményének további gyarapításával. Apa és fiú ásványtan iránti érdeklődését a

[282] *Kihalt tudósok és írók.* Tudományos Gyűjtemény Pest, VIII/1822. 125.

[283] Kazinczy Ferenc Cserey Miklósnak. Bécs, 1815. május 5. (Közli KFL XII. 510.)

[284] Cserey Miklós Kazinczy Ferencnek. H. n. [1822].(Közli KFL XVIII. 228.)

[285] MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 23. cs. 42.

[286] Teleki levélfogalmazványa. Bécs, 1799. március 1. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 23. cs. 45.)

[287] Erről a kinevezésről a Siebenbürgische Quartalschrift VII. Jahrg. 2. Quartal. 176. lapján olvashatunk: „Die Kön. Grossbritannische Societät der Wissenschaften in Göttingen hat den 23. Nov. 1799, bei der acht und vierzigsten Feier ihrer Stiftung, Sr. Exc. den Reichsgrafen Samuel Teleki v. Szék, Sr. K. K. Majestät Kämmerer; Geheimen Rath und Kanzler der Siebenbürgischen Hofkanzlei zum Ehrenmitgliede... aufgenommen."

[288] MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 24. cs.

tudós társaság valóban értékelte, hiszen a jénai ásvány-cabinet bejárati ajtaja föle a két erdélyi tudós arcképét függesztették. 1807 augusztusában Magyarosi Tőkés János erdélui diák levelében számol be erről a kancellárnak: „a' Mineralien Cabinetbe vezete Lenz s ennek egyik ajtója felett látván az Excellentziád, a' Másikon pedig az örökké élő Groff Teleki Domokos Domokos képét [...] Köszönöm néktek Nemzetem, és azoknak, kik a' Tudományokat betsüllik képekbe, hogy Nemzetünknek fényét, és annak Attyát – minden Tudományok és Tudósok igaz Barátját ennyire betsüllettétek."[289]

1806 márciusában egy másik jénai tudós társaságtól érkezik díszoklevél a kancellár címére. A latin nyelv ápolására alakult társaság (Societas Latina Jenensis) a latin nyelv művelése terén kifejtett érdemeiért egyhangúlag jelöli Telekit, a múzsák patrónusát tiszteleti tagjai közé.[290] Egy 1811. április 28-án kiállított oklevél bizonysága szerint Erdély kancellárját a Varsói Királyi Tudományos Társaság (Societas Regia Literaria Varsaviae Instituta) tagjai közé választják.[291]

A 18–19. századi Európa tudós társaságaiban szép számmal szerepelnek magyar, közöttük erdélyi tagok. Sajnos mindeddig senki sem végezte el ennek pontos felmérését. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy például a Jénai Ásványtani Társaság – melynek 1803 után maga Goethe az elnöke – tevékenysége során mintegy 200 magyar tagot vesz fel sorai közé. Ennek a társaságnak volt tiszteleti tagja 1802-től Teleki Sámuel, hozzájárulva ásványtani gyűjteményének gyarapításához is.[292]

A külföldön kiállított oklevelek szövegeiben olvasható szokványos dicséretek között a tudománypártoló erdélyi mecénás valós érdemeire való utalások húzódnak meg.

[289] Magyarosi Tőkés János Teleki Sámuelnek. Marburg, 1807. augusztus 10. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 44. cs. 2041.)

[290] MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 28. cs. 140.

[291] Mv. Teleki kt. Teleki Sámuel lt. I/5.

[292] Csíky Gábor: *A magyar természetvizsgálók szerepe a jénai „Mineralogische Societät" működésében és ennek hatása a hazai földtudomány kialakulására.* Földtani Közlöny 111. kötet, 2. füzet. Budapest, 1981. 338–349.

A magánember

Életmód, életvitel

Az otthon

Keveset tudunk arról, hogy a gyermek Teleki milyen környezetben nevelkedett, mert a gernyeszegi, celnai, sárdi kúriák – ahol gyermekkorát töltötte – berendezéséről egykorú leírás, inventárium nemigen maradt fenn. Ő abban a régi gernyeszegi várban született, mely még a 15. század közepe táján épült, és 1675-ben került nagyapja, Teleki Mihály birtokába. Ezt örökölte apja, kinek halála után első feleségétől született fiára, Lászlóra szállt. A vár már Teleki Sámuel születése idején rossz állapotban lehetett, úgyhogy 1772-ben lebontják, és Teleki László hozzákezd az új kastély felépítéséhez.[1]

A celnai Teleki-kúriáról keveset tudunk. Némi fenntartással olvassuk a kortárs Rettegi Györgynek erre az otthonra vonatkozó tudósítását: „Gr. Teleki Sándor [...] Celnára szorult volt ezelőtt lakni, valami hitvány parasztházba s az felesége addig instált néki, hogy vigye ki abból a füstös kunyhóból, hogy rávette magát a készületre s minden nap eléhúzatta hintait, társzekereit három esztendeig, mégsem ment el onnat, hanem a szegény asszony ott megholt."[2] Igaz, a másik korabeli krónikás, Hermányi Dienes Teleki Sándor második házasságáról szólva szintén azt írja: „hozá végre Czelnára a nagy kövér asszonyt, s ott tartá holtig egy hív Oláh házba..."[3] Feltehető, hogy Teleki Sándor felesége halála után mégiscsak kiköltözött a „füstös kunyhóból", s egy másik lakást rendezett be Celnán magának és Sámuel fiának. Csak így magyarázható, hogy Bod Péter„ a család gyakori vendége leveleiben sokszor említi celnai látogatásait, de sohasem ír arról, hogy Teleki Sándorék rangjukhoz nem illő környezetben éltek volna.

A sárdi udvarház berendezéséről, felszereltségéről sem tudunk sokkal többet. Teleki anyjának halála után (1748) az asszonyi felügyelet nélkül maradt háztartás nehezen üzemelhetett. Apjuk halálakor (1754) pedig Teleki Sándor nagyobb fiai minden bizonnyal igyekeztek osztozni az értékesebb, használhatóbb tárgyakon. Így aztán a legkisebb, az akkor mindössze tizenöt esztendős Sámuel Sárdon már csak egy nagyjából kiürített házban lakhatott. Feltevésünket Telekinek egy maga készített jegyzéke[4] is igazolja, melyben 1759-ben, külföldre indulásakor a sárdi kúrián hagyott berendezési tárgyakat sorolja fel. A „tizenkét aranyos új bőrös széken" és a „szépen varrott tarka szőr székeken" kívül majdnem minden tétel mellett a *viseltes*, *karatlan*, *elromlott* jelző olvasható. Mindezek nem túlságosan fényűző

[1] Bíró József 1938. – F. Csanak Dóra 1983. 426–428.

[2] Rettegi György 1970. 85.

[3] *Hermányi Dienes József* 1992. 432.

[4] „Sárdi Házaimban maradtanak: Egy nagy falra valo Metzett Tükör; Eugenius Hertzeg Képe; Tizenkét egyforma aranyos bőrös új székek veress bagariával bévonva; Hat egyforma szép varrott Tarka szőr Székek; Hat egyforma ismét tarka szőrrel varrott Székek, melyek[ne]k edgyike el romlott; Négy viseltes zöld posztós Nagy Szék; egy viseltes Almáriom, holmi aprósággal megrakva némely részíben; Négy viseltes egyforma tarka szőrrel varrott Székek; Két egyforma karatlan, Tarka szőrrel varrott Székek; Három egyforma viseltes bőrös Székek, az edgyik el romolva; Az Pitvarban egy nagy falra való Rámás Kép; A Palatán öt nagy falra való Képek; Az Palatán egy nagy falra való Globus. Signatum Sard. Ao. 1759 die 20-a Octobr. Pro Memoria." (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 2. cs. 156.)

berendezésre utalnak. Az viszont, hogy „pro memoriaként" szükségesnek tartja tulajdonosa lajstromba foglalni őket, azt jelzi, hogy ha csak ennyi is van, meg akarja őrizni valamennyit.

A tanulmányútról 1763-ban hazatérő világlátott fiatalember azonnal hozzálát birtokai számbavételéhez. Beindított gazdaságai folyamatos ellenőrzésére gondolva igyekszik egymástól távol eső birtokain vagy azok közelében megfelelő tartózkodási helyeket kialakítani. 1765 decemberében például szállást fogad Szebenben: „Fogadtam meg magamnak szálásul N. Szeben[ben] Ifju SebastianJános ő Kgyelme Vizaknai uczában a szegeleten [...] lévő nagy Házának egész felső contignatioját, minden ottan lévő szobákkal, konyhával és egyébb alkalmatossággal."[5] Az „egyébb alkalmatosság" között széna és fa tárolására szolgáló színek, állatok számára istállók, tizennyolc hordót befogadó pince szerepel, jelezve, hogy a szállás nem csak lakhely lesz, hanem a környéken levő birtokok központja. Feltehetően ekkor még nem döntött arról, hol fog majd véglegesen letelepedni, de több jel utal arra, hogy a szebeni lakást huzamosabb tartózkodásra is alkalmassá igyekezett tenni. Néhány megőrzött feljegyzés, számla bizonysága szerint berendezési tárgyakat rendel, vásárol magának. „Egy más burgus Asztalossal is alkudtam hat széket, ki mettzett Karral" – írja 1765 áprilisában.[6] Másik számla szerint Szebenben ifjú Sebastian János rézmívessel dolgoztat.[7] 1768-ban Bécsben majolika edényeket vásároltat 129 forint és 56 krajcár értékben.[8]

Az 1768-as esztendőben kezd foglalkozni a sáromberki lakóház építésének gondolatával. Láttuk, elég gyakran tartózkodik Sáromberkén, útinaplójából tudjuk, hogy innen indult külföldre is. Szóltunk róla, hogy a korábbi épület rossz állapotban volt, ezért a teljes átépítés mellett dőnt. Tervének kivitelezését házassága is sürgeti, mégis Bethlen Zsuzsannát 1770-ben csak egy félig kész épületbe viheti. Hogy milyen volt az 1773-ra befejezett új kastély és hogyan rendezték be, pontosan nem tudjuk.

Természetesen Telekiék sáromberki otthona az első években még semmiképpen sem hasonlított a Bíró József könyvében leírt kastély képéhez. „Igen gazdag Sáromberke berendezése is – olvassuk az *Erdélyi kastélyok*ban –, itt éppen a kisebb méretek, a földszintes kastély hét szobája miatt kelti a kastély egy kincsekkel telitömött múzeum képét. A rokokó, copf, empire bútorok fölött török szőnyegek függnek, korabeli rámájú arcképek; a könyvtárterem középkori bútor- s fegyvergyűjteménye páncélokkal, sisakokkal, régi fringiákkal, alabárdokkal zsúfolt, s itt van elhelyezve Teleki Mihálynak ékkövekkel kirakott, címerrel s felírással ellátott díszkardja [...] a Mária Terézia-szoba velencei tükrei dús faragású aranyramaikkal csillognak; a dolgozószobában a kancellár hatalmas empire íróasztalát látjuk, a Teleki család kegyelettel őrzött relikviáját."[9] Az itt leírt bútorok, dísztárgyak jóval később gyűltek össze Sáromberkére. Az egykor Teleki Sámuel tulajdonában lévő darabok is a kancellár élete vége felé és halála után kerültek ide, zömmel Ferenc fia révén, aki családjával együtt sokat tartózkodott a sáromberki birtokon.

A 18. század hetvenes éveiben a sáromberki kúria belseje a fejedelemség korabeli egyszerű, puritán főúri lakhelyekével lehetett rokon, melyeket a nájmódin kesergő Apor Péter révén ismerünk. Biró József így ír ezekről: „Az erdélyi kastélyok átlaga európai viszonylatban igen egyszerű életmód színhelye volt, s ha régi épületleírásokat, leltárakat tanulmányozunk, látjuk, mily kevés tér nyílt itt a nagyúri reprezentációra; a célszerűség, a vár urának, családjának s házanépének elhelyezése irányítja a helyiségek elosztását."[10] Ebbe a környe-

[5] MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 2. cs. 412–413.

[6] MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 2. cs. 418.

[7] MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 2. cs. 421.

[8] A számlára Teleki még felírja: „Bécsből hozatott Porcelán Edények[ne]k Specificatioja, mely szerint érettek fizettem Posony 3-a Junii 1768. G. Teleki Sámuel." (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 2. cs. 103.)

[9] Bíró József 1938. 106.

[10] Bíró József 1938. 139.

zetbe jól illenek azok a darabok, melyekről egy 1770 novemberében készített jegyzék tudósít.[11] Teleki az újonnan berendezett otthonába nem visz sok mindent, gondosan összegyűjti azt a pár dolgot, melyekre, úgy véli, hogy nem lesz szükségük Sáromberkén, és Sárdra viteti őket.[12]

Néhány fennmaradt leltár kézzelfogható adalékokkal bizonyítja, hogy a sáromberki kúria a nyolcvanas évektől kezdődően miképpen gyarapodott. Egy 1782 júliusában készített inventárium például felsorolja a kastély szobáinak: a palotának, nappali háznak, lányok, legények házának, a virágos aranyos, zöld és veres bástyáknak berendezési tárgyait.[13] Egy-egy helyiségben tíz-tizenkét bútor vagy egyéb alkalmatosság, dísztárgy van, mindez még mindig szerényen berendezett udvarház képét sejteti. Egy kilenc évvel később felvett leltár már sokkal felszereltebb, elegánsabb háztartásról tájékoztat.[14] Felsorolja a kastély valamenynyi helyiségét: „a Mlgs Gróff Ur ő Exja Bástyája, a Palota, a nappali Ház, a hálló Ház, a Madam Bolttya, a kis Bolt, a zöld Bástya, a Veres Bástya." Részletes leírást találunk az egyes helyiségek bútorzatáról, de azt is megtudjuk, hogy a családfő szobájában például „a diófa Kastenben, a lakérozott kis Almáriomban" a Cicero-, Horatius-kötetek mellett "lángszínű selyem paraplü, két avatég selyem kalap, két papiros nyomtató márvány kő és egy rezes fein Perspectiva" is van. A bútorok között szerepel egy „diófából rakott Kasten, egy Sreib Tisch, egy fejér festékes Kanapé, hozzá való párnáival, s 6 székivel, cserefa asztal zöld viaszos vászonnal bé vonva, zöld posztóval borított karos Szék". Természetesen az 1782-ben készült leltárba felvett császárképek most sem hiányoznak. A szegeletben álló almáriumban edények, evőeszközök vannak: „tizenöt ezüst Kávés kalán, kékes Findsa Tállyával edjütt; Veres virágú fein Findsa, aranyos lábban álló nádméz tartó Findsa" és egyebek. A falban lévő festetlen almárium étkészletei pedig azt jelzik, hogy ez a háztartás már nagyobb számú vendégség ellátására is fel volt szerelve: „hosszú, meleg ételnek való lapos Tál (12 drb.); meleg ételnek való kerék Tál fedél nélkül (11 drb.); Ételnek való Tányér kilenc Tuczat; Leveses Tányér két tuczat; kéz mosó pohár tálastól; számos kis Karafina, aranyos Szájú ürmes boros porczellán pohár" stb. A fenti leltár felvétele idején

[11] „Ao. 1770. d. 22. Nov. hoztanak Sárdrol Sáromberkire: egy pár mettzett virágos igen szép boutelliat; egy onos fedelü igen szépen medzett virágos kristály kantsót; egy nagy virágos mettzett fedeles kristályt fedelestől; egy kissebb közönséges simán mettzett fedelest fedelestől; egy kis mettzett aranyas száju vizes pohárt; egy nagy vastag mettzett vizes pohárt; 2 üveg sótartót; 12 asszuszölő bornak való mettzett lábas pohárt, 24 sima közönséges Karafinát; 6 Rosalios mettzett pohárt; 3 Török festésü cserép tálat; egy cserép mosdot Kannástól." (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 4. cs. 186.)

[12] „Ao. 1770. 15-a 8-br. Sáromberki Számtartom ő Kglme keze allol vittem Sárdra: Egy Leveses On Tálat; Tizenöt tángyér; Négy nyolc-szegű on csésze. G. Teleki Samuel." (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 4. cs. 59.) Régi családi örökségből maradt tárgyakhoz való ragaszkodással vagy a mindenben értéket látó anyagiassággal magyarázható ez az aprólékos gondosság, mellyel a harmincegy esztendős Teleki használati tárgyait rendezi? A kérdésre ma már nehéz válaszolni, de a pár tételes listát azért iktattuk ide, hogy később össze lehessen vetni a teljesen más léptékű lajstromokkal, melyek a rákövetkező évtizedekben készültek a Teleki-háztartás inventáriumaiként.

[13] Példaként nézzük meg a Háló Ház berendezését: „1. Egy három szegletű Diofából való rakott Almáriom; 2. Egy fiókos rakott író-Almáriom; 3. Egy fejéren és kéken festett, kék virágos kartonnal be vont Kanapé ahoz való hat székekkel edgyütt; 4. Egy veres mogyoró fából való rakott Toilett az alá járó zöld és fejér sujtásos Krádlival be vont székkel edgyütt; 5. Két Diófából való Gelidon; 6. Egy Tserefából való rakott árnyékszék almáriom; 7. Egy Diófából rakott ketske lábú asztal; 8. Egy Tserefa lábú zöld bagaria Tűz eleibe való; 9. Egy zöld posztóval bevont karos szék; 10. Két fekete bőrrel be vont tábori Szék, mellynek egyike párnás; 11. Egy pár bóltos fa ágy kék virágos karton Supelláttal együtt; 12. Ferentz Császár képe fekete és aranyos Rámával; 13. Maria Theresia Királyné képe fekete és aranyos rámával: 14. Egy mettzett Tükör aranyos Rámával; 15. Egy kis alatson ágyfa." (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 13. cs. 1.)

[14] „Anno 1791 Dieb. Men. Apr. A Sáromberki Házi Mobiliák revidealtatván találtattak e' szerint." (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 18. cs.)

még él a ház úrasszonya, aki gyermekeivel együtt az év nagy részét Sáromberkén tölti, ezért lehetett a család lakhelyei közül ekkortájt ez a legjobban felszerelt háztartás.

Tudjuk, hogy Teleki Sámuel hivatali megbízatásai okán gyakran költözteti családját. Szebenben, Váradon és végül Bécsben rendez be lakást. Lényegében ez úgy történik, hogy az előző lakhelyet sem számolják fel teljesen, általában csak a legszükségesebb vagy legkedvesebb tárgyakat viszik tovább. A családfő új tisztségei új életvitelt is igényelnek, ezért otthonának viseltesebb darabjait igyekszik újakkal pótolni, s a soron következő új otthont új szerzeményekkel rendezik be.

A házastársak levelezésében jól nyomon követhetők a költözködések körüli bonyodalmak. A férj legtöbb esetben az új hivatal átvételekor még nem viszi magával családját, s így a Sáromberkén tartózkodó feleségét levélben tájékoztatja. A legtöbb szó a szebeni otthon megteremtéséről esik. Megtudjuk, hogy Teleki először is szállást fogad. (Arról nincs tudomásunk, mikor számolta fel egy évtizeddel korábban bérelt lakását.) Valószínűleg nem lehetett megelégedve a körülményekkel, mert a levelekből látszik, hogy többször is kicseréli a bérelt szállást. Nagy és kényelmes lakást szeretne berendezni. 1780 júliusában arról ír feleségének, hogy az akkori szállás mellett nagyon szép kert is van, „csinos canapé vagyon benn gráditsokra pasintbol csinálva a kőfal mellett végig keresztül".[15] Mégis 1781-ben újra más szállásról gondoskodik. Július 5-én hazalátogat Sáromberkére, és Szebenben maradt titkárát kéri: „Légyen attentioval Kglmed, hogy a Szobátis és a Székeket csinosan és jó festékkel állandoul fesse meg a Pictor rendelésem szerint."[16] Később panaszkodik, hogy a lakás elkészült, de nagyon üres a család nélkül. 1782 júniusában így ír: „A' Szobád készen vagyon, mindenképen, s minthogy én most a Boltban, a fiam régi szállásán hálok, azt gondoltam, hogy (ha nekedis úgy tetszik) a fiamat Praeceptoraival edgyütt csak által szállítom a Bibliothecamhoz, a hol ez előtt a Cancellistáim voltanak."[17] Egy esztendő múlva azonban megint kesereg, hogy ez sem a legmegfelelőbb lakás: „a Thesaurarius úgy hallom, hogy még juniusban akar által költözni az ujj szállásra; mely szerint félek hogy nekem nem leszen időm bé érkezésed előtt Szállást változtatnom; s nem tudom, hogy férünk itten ezenn a szűk szálláson."[18]

A szebeni szállás gyakori váltogatásának csak az vet véget, hogy egy újabb kinevezés Telekit Váradra szólítja. 1785. március 14-én a Bécsben tartózkodó férj Szebenben maradt feleségének már a költözködés körüli gondokról ír: „Lénárt Uram fogadjon vagy két jó Boltotis a Szebenben maradt egyetmásaimnak, csak jó szárazok, és zárosak, vas rostélyosok legyenek. Azt remélem, Váradon jó Szállásunk, 's talám még Házunk is leszen; minél tovább, annál inkább nevekedik kedvem a Váradi lakáshoz. Jobb az, a mit az Isten ád ingyen való irgalmasságából, mint az, amit az ember maga vadász. Én bizony jó kedvel menyek Váradra."[19] Tíz nap múlva még mindig Bécsből intézkedik: „Májusra ki kell mennünk, ha Isten segitt. Azért igyekezzél a portékáinknak, Borainknak, Szekereinknek jó Szállást fogadni és alkalmatosságot, a míg innét vissza megyek; mert ha el sem lehet adni, boltokat sem lehet kapni, én bizony nem tudom hová tesszük, a mink vagyon. Én Szebenben azért nem mulathatok, mivel az ő Felsége Szoross parancsolattya nem enged késedelmet, ehez képest a míg le mények, bárcsak boltokat és pinczét fogadj azok[na]k a miket el-nem ad-

[15] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1780. július 4. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2254.)

[16] Teleki Sámuel Lénárt Sámuelnek. Sáromberke, 1781. július 5. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2294.)

[17] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1782. június 18. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2309.)

[18] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1783. május 11. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2392.)

[19] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1785. március 14. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2416.)

hatsz, hogy mindgyárt rakoskodhassunk 's készülhessünk. Légy Fele-segittség, mert külömben kárt vallunk."[20] Itt is szó van az időközben szükségtelennek ítélt bútorok, használati tárgyak eladásáról, mint ahogy két hónap múlva az akkor Sáromberkén tartózkodó Lénárt Sámuelt is arra kéri: „Vagyon még Sáromberkén két tserefából készült Théka rakott munkával, üveges ajtóval; az egyikben az előtt köntösseimet, a másikban pedig fegyvereimet tartottam, azokatis adja el Kglmed. Ezeknek társát, a melyben a Feleségem itt könyveit tartotta, meg-vették 24 Rhft., azon az árron a Sáromberkén lévőketis külön külön lehet eladni..."[21]

A Váradra költözés pontos dátumát az 1784-től ott lelkészkedő Keresztesi József krónikájából ismerjük: „Erdélyből kiköltözvén, minden nagy pompa nélkül Váradra ért, d. 23. mai. grófnéjával mélt. gróf. Iktári Bethlen Zsuzsannával és két nagy reménységű gyermekével gróf Teleki Domokos és Máriával."[22] Ugyancsak innen tudjuk meg, hogy Váradon hol volt Telekiék lakása: „1787. d. 26. febr. Váradon a régi püspöki residentiában született gróf Teleki Sámuel úrnak, és gróf Iktári Bethlen Zsuzsanna a asszonynak egy kedves úrfiacskájok, Ferencz, kit is én azon residentiában d. 27. febr. megkereszteltem."[23]

A család még ugyanazon év májusában elhagyja Váradot, minthogy Telekinek második alkancellárrá történő kinevezése miatt fel kell költöznie Bécsbe. Erről mindössze ennyit jegyez fel a váradi krónikás: „Minekutánna már maga előtt minden bagágiáját Bécsbe küldötte volt, mélt. gróf Széki Teleki Sámuel úr, maga is egész grófi házával Váradról elköltözött d. 4. maj. 1787."[24] Keresztesinek köszönhetjük a kancellár bécsi szállásáról szóló naplófeljegyzéseket is. 1790-ben felmegy Bécsbe és diáriumában leírja a Teleki családnál tett többszörös látogatásait. „Első gondunk is a volt – írja –, hogy gróf Telekivel ő excellentiájával lehessünk, e végre én az akkori nyári szállását, mely volt az Alle Gastenben Nro. 322, felkerestem."[25] Leírja, hogy látogatásai alkalmával járt a kancellár szobájában, a grófné lakosztályában, volt ebéden és vacsorán, „ekkor a grófné kertjét megjártam, melyben Diánának és Vénusnak szép státuái valának".[26] Érdekes, hogy a kancellár és felesége különkülön megmutogatják személyes értéktárgyaikat: a férj Bécsben szerzett könyveit, „drága magyar, német Török fegyvereit, előhozatta czifra arany matériából készült magyar gála ruháit, kivarrott csizmáját, briliántos kalpagját", és azt is elmeséli a cifra öltözékről, hogy abban tett látogatást a nápolyi királynál, akinek annyira megtetszett a gála, hogy azonnal hármat is varratott magának;[27] a feleség, hogy le ne maradjon a különlegességek mutogatásában, előszedi minden „asszonyi ékességit, smukkjait, gyöngyeit, lánczait, gyűrűit, brilliántos nyakravalóit, óráit, szép öltözetit, melyeket én csudáltam – írja a puritán protestáns lelkész –, de keveset értettem hozzájok".[28] De még ezzel sem ért véget a láttatás, mert az ifjú gróf Teleki Domokos is megmutogatja az otthonról jött vendégnek „mineralis és botanica collectióját".[29]

Sajnos Telekiék bécsi lakásairól más korabeli feljegyzés nem maradt fenn. Teleki Domokos szűkszavú naplójegyzetei között annyit olvashatunk: „Ao. 791 még az előtt május-

[20] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1785. március 24. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2419.)

[21] Teleki Sámuel Lénárt Sámuelnek. Szeben, 1785. május 13. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2432.)

[22] Keresztesi József 1868. 96

[23] Keresztesi József 1868. 159.

[24] Keresztesi József 1868. 160.

[25] Keresztesi József 1868. 321.

[26] Keresztesi József 1868. 326.

[27] Keresztesi József 1868. 327.

[28] Keresztesi József 1868. 328.

[29] Keresztesi József 1868. 331.

ban a' Mesmer Kertjében jöttünk lakni."[30] Egy 1792 júliusában kelt levélben pedig a kancellár azt írja feleségének: „A Szállásunk a Városon lassan készül, de talám octoberben belé szálhatunk, ha Istennek tettzik. Jó hogy két szállásunk vagyon; mert a mi házi portékáink vagynak, a Cancellariában el-nem férnek; külömbenis én bizony jól laktam már a Cancellariussággal."[31] Az egyik szállás mindenképpen a kancellária akkori épületében lehetett, mert Teleki első bécsi könyvtárosa 1794-ben naplójában úgy említi, hogy a bibliotheca az Erdélyi Udvari Kancellária[32] első emeletén van, s egy közfal választja csak el a kancellár hálószobájától.

A bécsi leltárak viszont egy igencsak jól felszerelt háztartásba engednek bepillantani. Azt is jelzik ezek a kimutatások, hogy a hivatali előrejutás bizonyos lépéstartásra kényszerítette Telekit, s ezért otthonába is kénytelen reprezentatív, szép holmikat szerezni. Leveleiben sok szó esik arról, hogy új bútorokat, étkészleteket, azaz porcelán-, üveg-, ezüstholmit vásárol vagy csináltat. Gyakoriak az ilyenfajta elismervények: „Én alább irt recognescalom, hogy Eő Excellentiája számára edgy igen szép Iro Asztalt készítettem és az árrába 180 Rft. és két darab munkát fel vettem, mely tudniillik edgy Szekreter és edgy Iro Asztal török Mogyoró fából. Béts 22-dik Marty 1806. Bökénni András Asztalos Mester."[33] Hogy végül is mi gyűlt össze a kancelláriai rezidenciában 1787–1822 között, arról egy Teleki Sámuel halálakor készített egészen részletes leltár tájékoztat.[34] Harminckét lapon keresztül sorolja a lakosztályban található bútorokat, ruházati cikkeket, asztal- és ágyneműket, étkészleteket, ékszereket és a lakást díszítő képeket, órákat, ezüsttárgyakat. A kancellár szobájában ott van a nagy és kis íróasztal, a nagy angol szekreter, a mahagóni asztal, a diófa fiókos szekreter, az üvegablakos nagy könyvszekrény és a lószőr székek. Leltárba kerülnek az asztalokon, fiókokban lévő tárgyak, porcelán, ezüst, gyöngyház írókészletek, dohánytartók, bombonierek, tálcák, órák, emléktárgyak, azok a mindennapi használatra alkalmas dolgok, melyek az évtizedek folyamán felgyűltek. Bernhard Müller szobainas leltárában vannak a porcelánok (ebédlőszervíz 39 tányérral, 12 személyes kávézó, 6 személyes aranyozott kávéskészlet, egy aranyos reggelizö-szervíz, 6 szépen festett desszertes tál), ezüsttálcák, evőeszközök, serlegek, szelencék, dobozok, finom üvegedények, réztárgyak. Itt találjuk a bécsi háztartás asztal- és ágyneműkészletét: 24 személyes abrosz szalvétákkal, három 12 személyes virágos damaszt abrosz, 4 darab hatszemélyes asztalkendő szalvétáival együtt. Az ágyneműk mellett ott vannak a fehérneműk is. Megtudjuk, hogy a kancellárnak Bécsben három tucat inge, mindössze 6 hálóinge, 4 darab éjszakára való nyaksálja, 23 darab zsebkendője, 9 pár kötött harisnyája volt. Persze ennél imponálóbb a háznál őrzött készpénz mennyisége, amiről később még fogunk szólni. Természetesen leltározták a kocsiszínben álló hintókat, szekereket, mint ahogyan a pince borkészletét is, többek között a 108 butélia egri bort.

Mindez nem túl sok, de figyelembe kell vennünk, hogy ekkor Telekinek Sáromberkén, Marosvásárhelyen és birtokain több berendezett háztartása volt, s 1797-ben a franciákkal folytatott hadviselés elől Vásárhelyre menekítette könyvtára mellett lakásának néhány értékes darabját is. A vásárhelyi házról a téka története kapcsán lesz szó, a menekülés idején Telekit még csak az érdekli, hogy féltett könyveinek megfelelő száraz szobákat tudjon biztosítani. „Mihelyt el-készülnek a 12. Szekereken küldendő Ládáknak numerussai, meg írom Neked, hogy melyikben mi vagyon – olvassuk feleségének 1797 áprilisában küldött levelében –, hogy az szerint el-helyeztessed őket Wásárhelyen. A' Köntösös Ládáidat Ponyvába

[30] *Biogr. Com. Dom. Teleki* (Mv. Teleki kt. Tq–1236. b/5. Ms. 323. 1.)

[31] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1792. július 21. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2566.)

[32] Ma a bécsi magyar konzulátus épülete (Bankgasse).

[33] MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 28. cs. 482.

[34] Mv. Teleki kt. Teleki Sámuel lt. I. 137.

varrattam sub Nris. 30. 31. 32. 33. 34. 35. A két Leveles Ládátis Ponyvába varva sub Nris 28. és 29. A Vas Ládánk vagyon sub No 11. A bronz repetir nagy Ora sub Nris 14. A Kis bronz orát bé tettem az egyik Leveles ládában. Mind ezeket a Boltodban kell rakatni; a két Rezes Aranyos Angliai Schatulokkal együtt, mellyek vagynak sub Nris 12. és 13. A több Könyves Verschlagokat pedig az alsó boltozott Szobákban kell száraz helyre ászkokra rakatni, ha szinte öt hat szobát elfoglalnakis, mert ez nagy kincs."[35] A vásárhelyi ház eredeti szárnya, a Wesselényi–Rhédei-féle szárny berendezése talán még Bethlen Zsuzsanna nagynénjétől származott, a hozzá épített részt Teleki már felesége halála után egymaga rendezi be. Erről egy 1805-ben felvett leltár és Teleki halála után készült kimutatások tájékoztatnak.

Végül azt is meg kell említenünk, hogy Teleki az évek folyamán Váradolasziban és Szebenben házat vásárolt. A váradolaszi vásár idejét is tudjuk az 1786. június 1-én készült inventárium alapján, egy 1788-ból származó költséglista pedig a ház „felállításában erogált" költségeket tartalmazza.[36] A szebeni házvásár idejét nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy 1810. május 30-án a Rizskása utca 393. szám alatti házat bérbe adja.[37]

A háztartás

A családi levéltár anyaga s mindenekelőtt Teleki Sámuel levelezése a család hétköznapjaira vonatkozó sok hasznos adatot őriz. Feljegyzések, vásárlási megrendelő listák, kiadási-bevételi naplók, kereskedők számlái, költséglisták segítenek körvonalazni a háztartás menetét, a család életvitelét, azt, hogyan ruházkodtak, mit fogyasztottak, mennyit és honnan költekeztek.

A sáromberki kastély számára természetesen a mindössze 14 kilométerre fekvő közeli városból, Marosvásárhelyről szerezték be a ház szükségleteit. Teleki nősülése előtt sáromberki tartózkodása idején állandó jelleggel egy Apostol nevű vásárhelyi kereskedőtől vásárolt. Sok megrendelés maradt fenn az 1768–69-es évekből, s ezekben ilyen tételek szerepelnek: „boutellia jó Rosalis di Gorofani, egy konc hollandiai fein posta papiros, egy konc jó író közönséges papiros, egy font jó féle kávé, portubál." 1769. május 12-én „egy négy sustákos kalapot mérték szerint" kér, máskor meg „egy rúd jó féle veress spanyol viaszszat – ha rosz lesz, visza küldöm" megjegyzéssel.[38] Ebben az időben nagyon sok írópapír fogyhatott Sáromberkén, hiszen van olyan hónap, hogy a kereskedő két ízben is szállít.

A hetvenes évek elején a sáromberki kastély ura és felesége két-három naponként küldi megrendeléseit egy Kristoff nevű vásárhelyi kereskedőhöz. A 20–30 tételből álló listák szinte mindig ugyanazt tartalmazzák: a konyha szükségleteit szolgáló élelmiszerek (rizskása, gyöngykása, árpakása, bécsi laska, makaróni, mazsolaszőlő, apró szőlő, citromlé, faolaj, nádméz), fűszerek (fahéj, gyömbér, bors, mandula), a család és a szolgák ruháinak előállításához szükséges matériák és egyéb kellékek (gomb, zsinór, cérna stb). Látszik, hogy továbbra is nagy volt a ház papírfogyasztása is, mert valamennyi megrendelésben szerepel a „közönséges írópapiros" és a „fein posta-papiros".

A megrendelők rendkívül igényesek. Ez abból is kitetszik, hogy gyakran találkozunk ilyen megjegyzésekkel: „Ezen Com[miss]iomra külgyön Kristoff ő Kglme: három font kávét, jobbat, mint a minap küldött volt, mert az semmire való volt."[39] Ugyanekkor kér „egy Dolmányra való fejér sima liberia gombot, öt rend pikkelyt minél tsinosabbat, melyek for-

[35] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1797. április 14. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2665.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 102.

[36] MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 16. cs. 1786/76; 1788/69–71.

[37] MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 30. cs. 7–13.

[38] MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 3. cs.

[39] Teleki megrendelése 1771. július 27. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 4. cs. 61.)

rasztása durva ne legyen". Néhány cikket előre szeretne látni s az alsó árat tudni. „Veress minél feinebb és kék világos bérles, bojtos posztó mustrát" kér meg „egy mentére való Görényprémetis tsak látni és az leg alsóbb árrátt izennye meg". Egy 1771. július 2-i megrendelés szerint szüksége van „két Liberia mentére való fejér sima ezüstös gombra, öt öt rend pikkelyel és szarka lábokkal. Tsak szépek legyenek [...] item Fél sing, fejér taffetat, de jobbacska legyen, mint a mustra."[40] Bethlen Zsuzsanna vásárlásairól is több jegyzék maradt fenn. Megrendeléseiben az élelmiszerek mellett elsősorban ruhavarráshoz szükséges kellékek szerepelnek. Ezek között jól elkülönülnek a család női, férfi és gyermek tagjai számára szükséges anyagok, főként a ruhák díszítésére szolgáló gombok, csipkék, pikkelyek, a nagyobb tételekben megrendelt matériáktól, melyekből a belső cselédség ruhái készültek. Ezeket természetesen az udvarban varrták meg, hiszen nem történt ez másként a többi erdélyi udvarházban sem.[41] A gróf egy 1771 májusában küldött megrendelése így utasítja a kereskedőt: „Hamu Színű posztot hozasson Kristoff Ur, ha nincs, Szebenbőlis, mert nagj szükségem vagyon reája, némely ujj Inasnak nem levén köntöse."[42]

A városi háztartásokban már szabómesterek varrják a szükséges ruhaneműket. 1778-ban például egy Georg Vetymeth nevű szebeni mester készíti az inasok, cselédek, de még Domokos úrfinak is az öltözékeket: mentét, dolmányt, sujtásos nadrágot az inasoknak, konyhában lévő gyermeknek, szakácsnak. Domokos úrfinak májusban „leiblit s nadrágot ezüst czánklival, júliusban egy nadrágot gratelből német pindlivel". Szeptemberig az összes matériák és munkadíj 150 Rf 40 és 1/2 Xr. Úgy látszik, alkudni is lehetett, mert a szabómester a számlára ráírja: „ebből a Summából engedhettem Rf.4."[43] 1783-ban Teleki ezt jegyzi fel: „Dolgoztattam Szabo Gyurival a Cselédeknek Köntösöket, e' szerént vásároltam hozzá valokat, és tsináltattam júliustól-novemberig."[44]

A házastársak levelezéséből kiderül, hogy a férj felesége kérésére sokszor maga vásárol. 1780. augusztus 10-én Zaboláról ír haza Sáromberkére, és újságolja, hogy a kért dolgokat megvette: „Brassóból a Köles és Hariska kásákat, egy Verschlag Brassai Zwibackal edgyütt ma elhozták, magammal viszem parancsolatodra."[45] 1783 júniusában arról számol be, hogy a megrendelt lengyelországi kamuka asztalneműket elhozták: „Két rendbeli igen szép 180 Rft. Vagyon mind össze 48 igen nagy Keszkenő. Mindenik Abrosz csak egy szél. Hossza 12 Rőf, mindeniknek, szélessége 5 Rőf. Ez elég nagy. Adgya Isten, hogy jó egésséggel, kedves Gyermekeinkkel edgyütt való örömek között viselhessük el!!"[46]

A vásárlások azt is tükrözik, ahogy a család igényesebb lesz, a hivatali megbízatásokkal járó lakhelyváltoztatások lényegesen befolyásolják az életvitelt. Sok mindent ki kell cserélni, hiszen ami jó volt Sáromberkén, nem biztos, hogy megfelel az új városi háztartásban. „Ha itt nem vagyis – írja Szebenből feleségének – csak rollad gondoskodom 's az az kedvesebb idő töltésem, ha számodra valamit szerezhetek. Mais egy iljen szép ujj medzett veres bársony Angliai négyülésű gála hintót vettem Számodra, 624 forintokon Feld Marschall Lind. Gratis Lattermantól. Ugyan szép portéka, de bezzeg haragusznak reám a feleséges férfiak, hogy már a Feleségektől nem nyugodhatnak; az Aszszonyok pedig ugyan dicsérnek [...] Vettem még 24 personara való szép Hollicsi edénytis; mellyet ki fogok küldeni Sáromberkére a bagasias üress Szekerekenn. Az ott lévő csipkés ónat pedig bé hozatom ha

[40] MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 4. cs. 62.
[41] Imreh István 1979. 182.
[42] MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 10. cs. 128.
[43] MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 10. cs. 64–66.
[44] MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 14. cs. 283.
[45] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Zabola, 1780. augusztus 10. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2276.)
[46] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1783. június 13. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2401.)

nékedis tetszik; s itt el adgyuk, mert már sem otthon sem itten nem kell. Ha a Mlgos Groffné meg venné, jobb szivel adnám oda, mint idegennek, mert szép portéka, jó féle ónis. Én 32 aranyon vettem Ládástól Bétsben; de ha ő Nga meg veszi, 25 aranyért oda adom. Jelentsd meg ő Ngk mikor látod; talám szükségeis volna reá ő Ngnak. Külömben ittis el kél."[47] 1786 áprilisában Pesten jár és Váradra írja levelét: „Még semmit sem vásárolhattam. Roszszul biztatnak a materiakkal, hogy sokadalmonn kívül, szépet itt sem lehetne kapni. A' fabricabeli pedig nem derék. Ha csak leszen a városon fel-kerestetem, és mindenekben tettszésedet tellyesitteni igyekezem..."[48] Következő héten ezt írja: „Igyekezem kedved szerint vásárolni, de még a mustra szerént való hamu színű sujtásos Gros de tourt nem kaphattam, pedig Budán és Pesten mind fel-járattam már a kereskedőket; még a Zsidokatis..."[49] Nem tudjuk, hogy ez esetben ki volt az igényesebb, a megbízatást adó Bethlen Zsuzsanna,, vagy a férj, de az biztos, hogy már óvakodnak a gyáripar széria termékeitől.

A sokat utazó férj feleségét a divat dolgairól is tájékoztatni kívánja: „A' Bécsi papucsok egy-arányu magas sarkúak, most mind úgy csinállyák, mert úgy viselik; azért vagy hozzá szoktatod Édes Szivem a lábadot, hogy magossabb légy, vagy pedig talám itt Szebenben el tudnak venni a sarkakbol, mikor ide bé jösz."[50] Máskor papucs- és kesztyűvételhez mustrát kér, ami ha későre érkezik, „Agens Salat Uramra bizom".[51]

A család öltözködési kultúrájáról néhány fennmaradt leltár is tájékoztat. Ezek közül talán a legérdekesebb Teleki 1770 januárjában készült fehérneműleltára, mely bizony egy elég szegényes stafírungot sejtet, hiszen az akkor frissen házasodott férfi ilyen dolgokat vesz kimutatásba: „viseltes felső Ing (2), ezeknél rongyosabb felső Ing (6), Rongyos hálo Ing (6), rongyos hálo Lajbl barquettbol (4), viseltes de jó lepedő (4) – ebből kettőt utra vittem."[52] A Sáromberkén négy év múlva felleltározott ruhatár ennél már jóval elegánsabbnak tűnik. Különösen feltűnő, hogy a felsorolt Rockok, melyek kabátból és nadrágból állanak, milyen változatos színvariációt mutatnak. Van itt vadgalambszín, drap d'argent, ezüsttel elegyes drap d'or, gyöngytyúk színű sárga virágos, fejér atlasz, tettzin szőr, tarka virágú, sötét karmasin, fekete, zöldes virágú, barát színű, szederjes, csuka színű, hamu színű, láng színű férfi öltözék. De éppolyan változatos a ruhatár minden darabja az alapanyagokat illetően is. „Gyolcs, szőr matéria, szarvas bőr, selyem és fél selyem, posztó, bruxeli szőr matéria" és angliai posztó váltakozik a bársonnyal. Az is látszik, hogy minden alkalomra megvolt a megfelelő öltözék: hétköznapra az egyszerűbb posztó-, gyapot- vagy bársonyruha, az ezüsttel, arannyal varrott vagy selyemmel, „tafotával bérlelt Rockok" ünnepélyesebb alkalmakra, lovagló öltözék, hidegebb időre pedig nagy „bérlelt köpeny, farkas bőrrel bérlelt bunda", posztó báránybőrös úti bekecs és egyebek.

Az asszonyi öltözékekről egy 1800 júliusában készült kimutatás tájékoztat. A kancellár elhunyt feleségének „feinabb köntöseit" leánya, Rhédei Ádámné kapja örökségként. Érdemes áttekinteni az aprólékos részletességgel összeállított listát,[53] melynek darabjai selyemből, tafotából, kreditorból, atlaszból, musselinből készültek, a színskála minden árnyalatában pompáznak, egyszínűek, pettyegetett vagy virágos mintájúak, arany, ezüst csipkével

[47] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1778. március 24. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2234.)

[48] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Pest, 1786. április 17. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2465.)

[49] Teleki Sámuel Bethléen Zsuzsannának. Pest, 1786. április 22. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2468.)

[50] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1780. július 7. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2295.)

[51] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1785. március 21. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2418.)

[52] Lásd az *Iratok* között.

[53] Lásd az *Iratok* között.

vagy czánklis vállal készültek, s még az összetűző horgok, kapcsok is aranyból vagy ezüstből vannak. A 99 tételből álló ruhatár végén a keszkenők vannak, de ezek sem akármilyenek, mert van közöttük kockás, csíkos tafota, musselinből vagy török, polonéz, niederlandi anyagból készült darab. A ruhatárat 6 pár fejér gyolcs kesztyű, „14 selyem Strinfli, 12 czérna Strinfli pár, arannyal varrott régi papucs és 11 pár selyem, atlasz, krádli papucs" zárja. Az ilyen gardrob természetesen anyáról leányra szállt s emelte a lány-örökség értékét.

Nehezebb tetten érni a család öltözködésre fordított kiadásait. Az első időben készült vásárlási megrendelő listák még jelzik a ruházati cikkeket is. Bethlen Zsuzsanna Sáromberkén összeállított megrendeléseiben általában az élelmiszerek mellett fele arányban szerepelnek ruhaanyagok és varráshoz szükséges kellékek. 1778. február 4-én feljegyzi a vásárhelyi görög Kristoff kereskedőtől vásárolt cikkek árát is.[54] Később a vásárlások között már ritkábban szerepelnek ezek a tételek, mert a Szebenben, Váradon, Bécsben rendelt ruhák anyagát, hozzávalóit legtöbbször a szabómester adja.

Fenmaradt Bethlen Zsuzsannának egy 1779 nyarán elkezdett költségnaplója.[55] Itt találunk néhány ruházati cikket a gondosan bejegyzett árával együtt. Három német főkötőért 11,40-et fizet, főkötőre való virágokért pedig 3,36-ot. 1779 júliusában feljegyzi, hogy Patrubánynak adott: „1 Sing 3 fertály Rosaszin Kréditorért: 4,20; 5 Sing rosaszin Glantz Leinwandért: 3 -; 1 Pár kis Papucsért: - 40; 2 levél gombostőért: - 54; 1 pár Svédise Kesztyűért - 40 Rf." De szerepel a listában „Strinf kötő, arany czankli, selyem sinor, szalma szin selyem" és sok más.

A család életvitele, a sáromberki és városi háztartások menete sajátosan tükröződik ezekből a költségjegyzékekből, melyek ha csak néhány hónapnyi időszakról is, de részletesen tájékoztatnak az úrasszony gazdálkodásáról. Tulajdonképpen az apróbb kiadásokat vezeti a ház asszonya, úgy látszik, a nagyobb vásárlás a férj feladata volt. Az asszony jegyzi fel, hogy vásárolt két narancsot, hat vizespoharat, fazekat, lábast. A ház kisúroltatásáért, a „palota" ablakának megjavításáért is ő fizet. Szinte naponta szerepel a postára tett levelek bérmentesítése. Ritkán fordul elő, hogy Bethlen Zsuzsanna kifejezetten magára költene. Egyetlen tételben szerepel, hogy haja „frizérozásáért" 1 forint 20 krajcárt fizetett – egyébként ugyanakkor 6 cseléd számára vásárolt szíjak fejében is ennyit adott ki. Még egyszer, 1782. július 13-án jegyzi fel egy ismeretlen listakészítő Szebenben: „Fizettem a' Frizérnek a M. Groffné Aszszony ő Nga Bukliáért 84 Dr."[56] Nem is került olyan sokba ez a szépítkezés, hiszen a két nap múlva vásárolt pántlika singje 12 dénár, tehát a „bukli" árából csak 7 sing pántlikát lehetett volna vásárolni.

Teleki Sámuel felesége halála után egymaga vezeti a háztartás nyilvántartásait. 1812-től például szinte haláláig Bécsben éppen a kiadások feljegyzésére szolgáló díszes *Schreib-Haus- und Wirtschafts Kalender*be[57] írja naponta a ház költségeit. Érdekes, hogy viszonylag ritkán szerepel ruházati cikkekre fordított összeg. Elvétve találunk ilyen bejegyzést: „Szabónak Köpenyemért 43 Rf.; egy pár Stibliért magamnak 35 Rf.; egy kalapért magamnak: 22." Ezekben az években gyakran vendégeskedik Bécsben Teleki fia, Ferenc, s ilyenkor a kiadások érezhetően megnőnek. Szinte naponta bejegyzi a kancellár, hogy menye vásárlásaira mekkora összeget adott. De ilyen beírások is akadnak: „a menyem köntöseiért a

[54] „10 Sing gyapatas Sedre : 6,76; 5 Sing s fél csikos Szőr Matéria: 3,30; 18 Sing vastag Bagaria: 2,88; egy levél jo féle gombostő; - 60; 75 Sing Gyolcs: 33,75; 34 Sing s fél vastagab Gyolcs: 12,37; 6 pár Gyermek[ne]k valo Strinf: 2,52; 8 pár nagy Strinf: 3 -; 18 pár vékony nagy Strinf: 17,28; 2 keszkenyő: 1,20; 15 Sing Slésiai gyolcs: 12,60; Egy fél selyem keszkenyő: - 96; 34 Sing Slésiai Gyolcs Ingek[ne]k: 47,60; 12 Sing Slésiai Gyolcs: 10,08; hét lot s másfél kemény ezüst kötés: 5,70." (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 11. cs. 78.)

[55] Lásd az *Iratok* között.

[56] MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 13. cs. 1782/326.

[57] Mv. Teleki kt. Tq–1449. b/1–10.

szabónak: 80; a fiamnak egy vég posztóért Köntöseinek: 100; ismét posztóra: 19 Rf; 1818 júniusában Peliz német szabónak 1.340 Rf.", de nem tudjuk, milyen munkáért. Az inasok libériájára is többször költ; egy ízben 290,40, máskor libériákért, paszományokért, kalapokért együtt 520 Rf. 10 Xr-t.

A konyha kiadásairól is maradt fenn jegyzés.[58] Az 1778-as év néhány hónapjának szebeni vásárlási listái pontosan mutatják, hogy az akkor éppen Sáromberkén tartózkodó családjától távol élő Telekinek mennyibe került a városi háztartás. Míg Sáromberkén a gazdaság általában fedezte a konyha szükségleteit, városon naponta került sor hús, zöldség, gyümölcs, tejtermékek vásárlására. Bár a lista csak a vásárolt élelmiszer nevét és árát tartalmazza, s csupán a húsok esetében jelzi a vásárolt mennyiséget, mégis, minthogy néhány hónapon keresztül az árak szinte változatlanok, joggal vélhetjük, hogy a konyha naponta majdnem egyformán fogyasztott az egyes élelmiszerekből. A tételek is majdnem azonosak. Érdekes, milyen sokfajta hús szükségeltetett a napi menű elkészítéséhez. A listán naponta első helyen 10–12 font tehénhús szerepel, de emellett borjú-, csirke-, bárány-, tyúkhúst, vadrécét, pisztrángot, ritkábban sertéshúst is fogyasztanak. Külön tüntetik fel, ha borjúlábat, velőt, csontot, ökörnyelvet, pacalt vásárolnak. Veteményt legtöbbször öt dénár értékben vesznek, de nagyon sokszor ugyanazon a napon murkot vagy zellert is hozatnak. Naponta találkozunk gyümölcstételekkel. Tejet csak cafféhoz használnak, de szinte naponta vásárolnak friss tejfölt, néha édes sajtot és vajat. Állandó tétel az asztalra való zsemle és a kávéhoz kifli. Egy-egy kupa finomlisztet meg élesztőt is találunk a tételek között, talán süteménykészítésre került ilyenkor sor. A költséglista tanúsága szerint a konyhai kiadások összege két és három forint között mozog. Egyetlen nap, 1778. július 2-án nőtt szinte háromszorosra a kiadás, de ekkor a lista készítője azt is beírja: „Ez nap 11 Uraság lévén ebéden itt." Ezért kétszereződött meg a vásárolt hús mennyisége (21 font), de emellett elfogyott még egy fél bárány, öt pár csirke, pacal, borjúhús, bárányaprólék és pisztráng is. Az „Erogationes Culinares" feljegyzései között található egy „Perceptum" kimutatás is. Eszerint az 1778-as esztendő májusában 106 Rf. és 38 dénárt, júniusában pedig 100 Rf-ot ad a gróf a konyhai költségek fedezésére.

A kérdés most már csak az, hogy mit főztek a vásárolt alapanyagokból a konyhán. Némi tájékoztatásul szolgál Bethlen Zsuzsanna receptkönyve, melyet egy régi szakácskönyvből másoltat ki magának Sáromberkén 1772-ben.[59] A receptek aprólékosan leírják az ételek készítési módját egészen a tálalásig. Az első rész a „húst evő napokra való ételeket" tartalmazza, sok káposztás eledel szerepel, változatos a levesek fejezete, a hideg étkek pedig külön szerepelnek. A második részből megtudjuk, hogyan készítették a sülteket, hogy a sült madárra milyen levet kell készíteni. A harmadik rész a vajas ételeket tartalmazza, a süteményféleségeket, majd ezt követi a böjti eledelek bő választéka. A 100. oldaltól egy „Toldalékotska" néhány érdekes receptet tartalmaz: bárányból tejjel, „malatz" hidegen, tyúksaláta, rántott körtvély és tyúkmonysaláta – egészen a mai elkészítési mód szerint.

Többször említett bécsi költségnaplóiban az 1812–1821-es évek konyhakiadásait a kancellár naponta feljegyzi. 1813-ban például havonta átlag 320 forintot költ a konyhára, 1815-ben 530 forintot, míg 1817-ben 650 forintra rúg az étkezésre fordított összeg. 1816-ban az átlagos havi konyhai költség 745 forint, de ennek majdnem kétszeresét költik decemberben, amikor a gróf fia, Ferenc családjával együtt Bécsben vizitel.

[58] Lásd az *Iratok* között.

[59] *„Szakáts-könyv, melly 1692-ben Vásárhelyen Concinnált Toffei Sofia szakáts-könyvéből írattatott le 1772-dik esztendőben. G. Bethlen Susanna."* (Mv. Teleki kt. Thq–104. Ms. 353.) Tofaeus Dobos Zsófia 17. századi szakácskönyv-író asszony. Danielik István életrajzi lexikonában hibásan állítja, hogy szakácskönyve 1692-ben és 1693-ban Marosvásárhelyen megjelent. (Danielik József: *Magyar írók életrajz-gyűjteménye*. Pest, 1858. 341.)

A bécsi kiadásjegyzékek a konyhaköltségek mellett természetesen feltüntetik a többi kiadást is. Szerepelnek a tűzifára vagy éppen a könyvek vásárlására fordított összegek, a család szolgálatában lévők fizetései.[60] Állandó tételek a közcélú adományok, de azt is megtudjuk, hogy ezekben az években milyen összegeket fordított a kancellár családtagjai megajándékozására.

Nem zárhatjuk le a Teleki família háztartási kiadásainak ezt az egészen vázlatos vizsgálatát[61] anélkül, hogy ne szólnánk egy szinte állandóan szereplő költségtételről: a patikaszerekről. Sáromberkétől Bécsig, bárhol is tartózkodjék a család, állandóan vásárolnak orvosságokat. A családi levéltárban százszámra megőrzött receptek, orvosságlisták hű tükörképei az orvoslás korabeli állapotának. Minthogy a család költségnaplóiban gyakran találkozunk a patikákban kifizetett összegekkel, fogalmat alkothatunk a korabeli gyógyszerárakról is. Fennmaradt néhány lista, melyek az egyik szebeni patikában 1779–1793 között vásárolt orvosságok árjegyzékét tartalmazzák.[62] 1780-ban például 58 rénes forint és 39 krajcár értékű gyógyszert használt Teleki családja. Érdekes, hogy májustól szeptemberig alig van valami kevés gyógyszerfogyasztás, míg a hideg beálltával szinte naponta látogatják a patikát. Három évvel később január és december között 113 forint és 53 krajcárra vásárolnak orvosságot.

Az orvosságos listákon nem találkozunk a patikáriusok nevével. Egyetlen árjegyzéken olvasható egy Klapka nevű szebeni gyógyszerész neve.[63] Természetesen a receptként szolgáló listákon majd minden esetben fel van tüntetve az orvosságot javalló doktor neve. Ugyanezekkel a nevekkel találkozunk a Teleki házaspár levelezésében is, tehát ezek az orvosdoktorok kezelték az évek folyamán a ház betegeit. 1778 táján Zágoni Gábor, Horváth Sámuel és Cadoz medicinae doctorok nevét olvashatjuk, 1783-ban Cadoz és Wohlleben írják fel a gyógyszereket, 1787-től pedig Milesz József és Pataki Sámuel a család orvosa. Bécsben egy Német nevű orvosdoktor látja el a háziorvosi teendőket.

Igyekeztünk választ találni arra a kérdésre is, milyen jövedelemből fedezte a család kiadásait, többfelé vezetett háztartásainak költségeit. A levéltári anyag részben volt segítségünkre. Az 1800 előtti időszakból csak a gróf levelezésében elvétve meghúzódó információk és néhány idevágó emlékeztető feljegyzés tájékoztatott. 1770 novemberében például feljegyzi, hogy „vén és ifjú eladott ménlovai" árából, Gerebenesről Sáromberkére hajtott „két vén béresökreink" árából, „korcsomáimon" gyűlt pénzből adminisztrált 280 magyar forintot. Több éven keresztül feljegyezték a celnai, sárdi, sorostélyi, erdőcsinádi, kölpényi birtokokról jövő dézsmaadósságokat, kimutatás készült a gabonatermésről, az ebből befolyt jövedelemről, de azt is megtudjuk, hogy „pénzen vett" borokat tárolnak a sárdi, celnai, sorostélyi pincékben, melyet aztán rendre eladnak. Egy kimutatás az 1776-os saját borterméséről informál. Október 24-én kezdték a szüretet Sárdon, Celnán pedig október 28-án fogtak a „szűréshez". „Mindennemű Borok egész Summája mégyen 1821 Urn." – jegyzi fel

[60] A költségnaplók jelzik, hogy a Teleki ház első számú famulusa, Ocsovszki Pál évente 300 rénes forint fizetést kap, Szentgyörgyi Imre titkár 200 rénes forintot, az utolsó években Doctor Német háziorvos negyedévenként 225 rénes forintot.

[61] Az 1814-es *Wirtschafts-Kalender*be bejegyzett kiadások alapján összeszámoltuk a ház havonkénti kiadásait: januárban: 2012,17; februárban: 1271,12; márciusban: 1636,60; áprilisban: 1032,16; májusban: 1605,84; júniusban: 4275,95; júliusban: 2261,40; augusztusban: 2730,77; szeptemberben: 1348,36; októberben: 1295,08; novemberben: 1203,65; decemberben: 3781,08. Az évi összkiadás tehát: 26 454 rénes forint 18 krajcár. (Mv. Teleki kt. Tq–1449. b/3.)

[62] „Specification deren Medicamenten... aus der kaiserl. königl. Hermannstädter Feld Apotheken." (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 14. cs. 119.)

[63] MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 14. cs. 11. cs. 155–158.

a számtartó.[64] 1780. január 4-én készítik el az „Eladott köves portékák listáját". Smaragd nyakszorítót, függőt, gyémántos medált, régi emberfős gyűrűt, rubintos „reszkető Tő"-t adat el Teleki 1025 rénes forint áron.[65]

Ez a néhány kiragadott példa csak jelzi azt a sokfajta csatornát, melyen keresztül csörgedezett a háztartás évi kiadásainak fedezete. Sajnos ebből az időszakból a nagyobb bevételek eredetéről nincs információnk. 1800-tól viszont Teleki haláláig vezeti jövedelmének pontos kimutatását.[66] Évente nagyjából azonos forrásokból folyik be a jövedelem. Az erdélyi jószágok hozadékai, a kancellári és főispáni fizetés, a váradolaszi ház bérleti díja (ez általában évi 1000 forint), kölcsönzött összegek kamatai, eladott lovak, sertések ára együttesen szolgálnak a bevétel állandó forrásául. Az erdélyi jószágokból befolyó összegeket a gróf általában angariánként, azaz negyedévenként kapja. Minden évben szerepelnek a meggyesi és remetei gazdaságok jövedelmei. Ez az összeg általában 400–1500 forint körül mozog. A többi erdélyi birtokról is folyamatosan küldik Bécsbe a pénzt, van úgy, hogy egyes birtokokról külön-külön, máskor „erdélyi jószágok jövedelme"-ként 5000 forinttól 13 000 forintig terjedő összegeket küldenek fel az uradalmi ügyintézők. Az 1811-es évben három ízben is érkezik pénzküldemény, összesen 50 100 forint értékben. Gyakran szerepelnek az Erdélyben eladott lovak és sertések árából befolyt összegek is. 1800-ban sertések árában 317 forintot, 1803-ban 2124 forintot, majd az utolsó évnegyedben még egyszer 1108 forintot küld fel a meggyesi intéző. 1805 első évnegyedében 2980 forint 49 krajcár jön be ugyanebből a forrásból, 1810-ben pedig feljegyzi Teleki, hogy 4066 a meggyesi jószág jövedelme az első évnegyedben, ebből 1995 forint „a most eladott 40 sertés[ne]k árok". 1804-ben a Sáromberkén eladott lovak áraként és más egyéb forrásból 5000 forintot inkaszszál a gazda. 1806 második negyedévében feljegyzi, hogy 3100 rénes forintot kapott 1000 veder bor áraként, melynek fele ó- és fele újbor volt. A kölcsönadott összegek kamatait általában negyedévenként fizetik a kölcsönzők. Teleki Józsefné 500 forintot fizet évente, herceg Eszterházy 1000 forintot, Debrecen város pedig 600 forintot a felvett kölcsönre. Angariánként veszi fel a főispáni honoráriumot 375 forint értékben. A kancelláriusi fizetést ritkábban jegyzi fel. 1801-ben például az első két évnegyedre egyszerre kapja meg a járandóságot: 5400 rénes forintot. De úgy látszik, hivatalos útjait kifizeti a kancellária. Például 1800. december 25-től 1801. április 10-ig, azaz 107 napra 1355 rénes forint 20 krajcár napidíjat vesz fel, de megtérítik a pozsonyi útiköltséget is, hiszen 1686 rénes forint 20 krajcárt kap ilyen címen.

A pontosan vezetett jövedelemlistákból ki lehet számítani egy-egy évi bevételt. Az 1800-as év jövedelme 14 721 forint 15 krajcár, bár ekkor nem tünteti fel Teleki az évi kancelláriai fizetést. 1801-ben a kancelláriai fizetéssel együtt 16 225 forint az évi jövedelme.[67]

A rendelkezésünkre álló adatok segítségével távolról sem sikerült a Teleki család életvitelét a maga teljességében rekonstruálni. Az anyagi vetületet már csak azért sem tudtuk hitelesen felvázolni, mert míg például a Teleki Sámuel által vezetett bevételi naplók többé-kevésbé átfogják az 1800–1822-es évek jövedelemforrásainak minden területét, addig az ugyanekkor készült kiadásliták csak a bécsi háztartás költségeit tartalmazzák. Nem szólnak tehát arról, hogyan költekezett a többi gazdaság, háztartás. A döcögő gazdasági

[64] Miből gyűlt össze az 1821 urna bor? Majorság bor: 777,2; dézma bor: 117,3; ostor adó és havas taxa: 40 -; adósságból gyűlt bor: 314,1 1/2; pénzen vett bor: 572,2 1/2. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 9. cs. 1776/138–143.)

[65] MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 12. cs. 1780/216.

[66] *Gróf Teleki Sámuel kancellarius saját kezű feljegyzései. 1799/1800 – 1821/1822.* (Mv. Teleki kt. Teleki Sámuel lt. I/a. 26. 1–38.)

[67] Kiszámítottuk az 1814-es év bevételének összegét is: 27 760 rénes forint 20 krajcár. Ebből fizette ki Teleki a már előbb említett 26 454 rénes forint 18 krajcár összeget, ugyanennek az évnek összkiadását.

mutatók ha nem is segítenek a család anyagi hátterének hibátlan megrajzolásában, talán mégis jók arra, hogy megismertessenek az életük anyagi vonatkozásait meggondoltan ellenőrző-irányító Telekivel. Ugyanakkor sikerült bepillantanunk egy erdélyi főrangú család belső világába és érzékeltetnünk azt a folyamatot, amint az erdélyi gróf hivatali előrejutásával párhuzamosan lassan eltávolodik szűkebb hazája provinciális szokásvilágától és hozzáigazodik a városi, majd a fővárosi (bécsi) életmód kívánalmaihoz.

Pater familias

A házastárs

A családi levelezésben tallózót elsősorban az lepi meg, hogy hivatalos elfoglaltsága és a könyvgyűjtés, könyvtárteremtés folyamatos teendői mellett mi mindenre jutott ideje Teleki Sámuelnek. Vállalta a családfő valamennyi feladatát: a nagyokat, a sorsdöntőket éppen úgy, mint az apró-cseprő ügyeket.

1769-től 1797 októberéig, Bethlen Zsuzsanna haláláig a házastársak gyakran vannak egymástól távol. Ilyenkor sűrűn leveleznek, hetente több alkalommal is írnak egymásnak, és így a közel három évtized alatt jó nagyra duzzadt levelezés segítségünkre van a férj és feleség közötti szép emberi kapcsolat megismerésében. A több száz oldalnyi epistola-hagyaték nemcsak száraz, tényközlő iromány, hanem tele van érzelmi kitárulkozással, s így arra is alkalmas, hogy kifejtsük belőle a gondos és szerető férj s az őt „igaz szívvel szerető hív társ" alakját. A levelek meleg hangú, kölcsönös szeretetről tanúskodó híradások. Az egymás és a gyermekek iránt érzett állandó aggodalom, féltés mellett a házastársak gyakran vallanak arról is, hogy milyen nagyon várják a viszontlátást. 1780. július 7-én írja a családfő Szebenből, hogy „ha itt helyben kellene a sok dolog között nállatok nélkül oly sokáig ülnöm, sorvadnom, talám a bőrömis csontomhoz ragadna. Ugy tettzik, vagyon két hónapja, hogy itt aggodom."[68] „Alig várom, hogy hozzátok bé-mehessek – írja 1797 májusában Váradról. – Életemnek elveszett napjai közé számlálom azokat, mellyeket nállad nélkül unalomban, aggodalomban töltöttem. Már szinte egészen meg fejéredett a hajamis."[69] Máskor arról panaszkodik, hogy „nekem a Bécsi lakásom, nállad 's Gyermekeim nélkül igen szomorú".[70] A házastársi szerelem ilyen szavakban nyer megfogalmazást: „Bizony örömestebb leszek veled együtt egy szalmás kunyhóba, mint nállod nélkül Palotába."[71] Bethlen Zsuzsanna levelei is hasonló hangúak: „Bizony szüntelen szivemben és elmémben vagy édes szivem és ritka éjszaka, hogy rollad nem álmodozom. Ez pedig nékem felette jól esik, hogy avagy csak álmomban is láthatlak, de vagyon reménységem, hogyha Isten tavaszot engedi érnünk, emitten is megláthatlak."[72] Egy év múlva, 1797 júniusában ezt írja: „Oh vajha már eljönne az az én ohajtott kedves időm, melybe társaságodba lehetnék, mert nálad nélkül nem találom semmiben időtöltésemet. Most azzal a reménységgel biztatom

[68] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1780. július 7. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2295.)

[69] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Nagyvárad, 1797. május 19. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2674.)

[70] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Nagyvárad, 1797. május 30. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2678.)

[71] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Nagyvárad, 1797. június 9. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2681.)

[72] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1796. november 3. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2903.)

magamat, hogy talám eddig leérkezett az szabadságod és nemsokára megláthatlak."[73] Persze ezekben a levelekben testiségről soha egyetlen szó sem esik. Talán egyszer, még házasságuk előtt enged meg Teleki egy kissé merészebb hangot: „Se napom, se éjszakám nintsen, melyben elmémmel és szivemmel Drágba Drági Drága Kincsemnél ne volnék, nyughatatlanul várom azt az áldott órát, melyben személyesenis ott lehessek."[74] Önkéntelenül eszünkbe jutnak Teleki nagyapjának, Teleki Mihálynak azok a félreérthetetlen utalásai, melyekkel egy századdal korábban, néhány hónappal első felesége halála után az új asszonyjelöltnek, Veér Juditnak udvarol.[75] A 18. századi unoka távolról sem vall olyan nyíltan érzelmeiről, mint a heves vérmérsékletű nagyapa.

Teleki Sámuel leveleinek uralkodó motívuma a társa iránti aggodalom. Bethlen Zsuzsanna gyakran betegeskedik, s így minden egyes levélben érdeklődik asszonya állapotáról. A féltés nem alaptalan, hiszen az asszony házasságuk huszonnyolc esztendeje alatt többet beteg, mint egészséges, s így a családtól távol levő férj nemcsak felesége kilenc terhessége idején retteg, hanem különösen az utolsó években a hazulról érkező aggasztó hírek hallatán. A legapróbb részletekig beszámoltatja asszonyát a maga és gyermekeik egészségi problémáiról. A beszámolók alapján Szebenben, majd Bécsben orvosokkal tárgyal és gyakran írja le a tanácsolt kúrát. Háziorvosságokat, patikaszereket ajánl: „A feredést igen approbálom Édes Szivem, hogy szorgalmatoson ély vélle. A' Háznál talám bátorságosabban, és nagyobb comoditással lehet. Meg probálhatod ha tettzik, mikor szép idő leszen, vagy egyszer a Marosbannis, jó vigyázással: Domokosnak sem ártana. Hát a pilulakkal, vagy egyébb orvossággal élszé? Tapasztalodé a Curának valami hasznát? Erőd jőé? A' nyavalyádnak jeleit mikor? és mitsoda mértékkel tapasztalod? több vagy kevesebb, mint ennekelőtte? Hízol-é? – sorakoznak a kérdések és tanácsok a Szebenből küldött levélben.[76] „Tudositts, Édes Kincsem! hányszor feredel, és hol, egy héten? hogy vagy feredő utánn? hogy vagyon appetitusod, színed? mivel mulatod magadat? sétálszé? jársz-é a Mezőre? épülszé testben?" – sürgeti a beszámolót otthonról.[77] 1781-ben pedig így ír: „Kérlek Édes szivem, tudositts voltaképen egésségedről, bajodról, ételedről, álmodról, idő töltésedről, kedves fiamról, kedves leányomról, ennek gyógyulásáról, mostani bajáról és curajáról. A' mult postával ki küldöttem a Dr. Zágoni Uram praescriptiojátis. Közöld Cadoz Urammalis, ha ott vagyon."[78] Máskor ilyen tanácsokat ad: „csak a Diaetadat ételben, téj italban és idején lefekvésben observállyad."[79] Elmondja véleményét az egészséges életmódról: „ott mulass, Édes Kincsem, a hol neked leg inkább tettzik, és leg kellemetesebb időt tölthetsz, mert a jó idő töltés, kellemetes társaság, és az elmének csendessége, frissesége nagy része a jó egésségnek."[80] Mi más ez, mint a stresszmentes életmód két évszázaddal ezelőtti megfogalmazása? Ugyanebben a levélben kéri feleségét: „édes Szívem, hogy ha az én életemet, és Házadnak javát kívánod, ne terhellyed gyenge egésségedet feletteb való bánattal, szomorusággal, és nyugha-

[73] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1797. június 3. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2939.)

[74] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Sáromberke, 1770. február 8. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2199.)

[75] *Teleki Mihály levelezése*. II. Budapest, 1906. 8, 19.

[76] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1780. július 14. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2260.)

[77] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1780. július 7. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2295.)

[78] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1781. augusztus 23. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2311.)

[79] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1782. június 14. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2366.)

[80] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1797. március 5. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2650.)

tatlan fárattsággal."[81] Orvosai tanácsait levélben tolmácsolja: „Kérlek azonnis, hogy ély jó móddal a Rosmarintos feredővel, és minden reggel a Rosmarintos herbathéával; mert ha continuálod, minden ember biztat, hogy használ. Próbált orvosság, sokaknak használt. Dr. Bruz Uram ma ki megyen innét Szászvárosra, és ígérte, hogy még valamely természetedhez való Házi Curáról gondolkodik, 's engemet írásban tudositt, hogy a bajod meg orvosoltassék."[82] De a családfő arról is gondoskodik, hogy felesége és gyermekei mellett vagy legalábbis a közelükben mindig legyen orvos. 1781. július 16-án például a marosvásárhelyi Horváth doktor megbetegedéséről tudósítja feleségét. Valószínűleg ez a doktor is kijárt a családhoz Sáromberkére, s hogy megbetegedett, másokat ajánl helyébe: „A' Szegény Doctor Horváth, egy garádicson valo le sikadásbol ülőleg a farára esvén, régi gyermek-kori sérvése az ágyékán alloll meg ujjult, és a bele apránként a Szemérem testinek hólyagában le-ereszkedvén, múlt szombattol fogva igen rosszul vagyon. Alig vagyon reménység életéhez, ha ugy marad [...] Isten őrizzen, Édes Szivem, de ha hirtelen Doctorra lenne szükséged, már csak Dr. Zágoni Uram utánn Szentkirályra, Dr. Szegedi utánn Poka Kereszturra, és Cadoz utánn Dicső Szt. Martonban kellene sietve küldeni; sőt, egyszersmind mind a három utánnis, hogy ha egyikben meg fogyatkozol, a másik leg alább el-jöjjön."[83]

Ugyanakkor azt a véleményét is kifejti, hogy az orvosok sem tudnak csodát tenni: „a szegény jó kupta Vaszilika a múlt éjszaka meg hala – tudósít Szebenből –, semmit sem tehetett velle Dr. Wohlleben, pedig szorgalmatosan curálta; de látom a Doctor csak akkor tud használni, mikor az Isten még élő napokat rendelt."[84]

Bethlen Zsuzsanna természetesen férje kérésének megfelelően apró részletességgel ír hogylétéről, az alkalmazott kúrákról. „Én is Isten jóvoltából frissen vagyok – írja Sáromberkéről 1782 júniusában. – Szeredán vettem Laxativát csinált egy jó Szelet és három kicsit, semmi fájdalmat nem csinált, jól voltam utánna, estve felé ki mentem szekéren az Maros mellé és most is frissen vagyok..."[85] Egy másik levélben pedig arról ír, hogy „Dr. Zágoni Uram jovoltából az Gyermekek savóval élnek és nekem is meg engedte, én is minden reggel két findsával iszom és az Gyomromat igen jól tartya és jól vagyok utánna."[86] Ő maga is érdeklődik férje egészsége felől, s Teleki Sámuel panaszait saját orvosaival megbeszéli: „azt szívemből fájlalom, hogy még a lábod fáj, de attól nem félek úgy, mint a catharusodtól, mert már felette régen tart rajtad – írja 1797-ben. – Én az öreg Patakival is beszéllettem az iránt és azt mondta, hogy azért tart olyan hosszasan, mert ki nem jársz, mert az lábadra nézve is sokkal jobb volna, ha kijárnál (mikor nagy hideg és eső vagy hó nincsen) ha gyalog nem lehet, szekeren, mert mentől jobban kíméli az ember ebben az nyavalyában magát, annál tovább tart rajta. Ide zárom az öreg Pataki praescriptioját."[87]

[81] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1797. március 5. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2650.)

[82] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1781. szeptember 8. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2324.)

[83] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Maroskeresztúr, 1781. július 16. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2297.) A Teleki család leveleiben sok orvosnévvel találkozunk. Nem érdektelen megfigyelni, hogy ezek az orvosdoktorok mikor, hol tevékenykedtek. A hazai orvostörténet számára talán hasznosítható adalékok az ilyenfajta információk.

[84] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1782. június 4. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2363.)

[85] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Sáromberke, 1782. június 2. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2877.)

[86] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Sáromberke, 1783. június 11. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2891.)

[87] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. H. n. [1797]. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2953.)

A családja minden gondját ismerő férjet és apát a betegségek mellett a legapróbb részletekig érdeklik a hétköznapok történései, s leveleiben körültekintő tanácsokkal látja el asszonyát és gyermekeit: „Vigyázz az egésségedre, commoditásodra, és senkiért magadat ne genirozzad. Okosan bánj minden emberrel, és minden dologgal, hogy jó sziveddel mások vissza ne éljenek. Külső Színnek ne tulajdonits valóságot. Üsmered már a világot és annak fertályát. Többet haly, kevesebbet mondj." Persze az ilyenfajta bölcs tanácsok mellett elsősorban a mindennapi kérdések megoldásában akar segíteni: „csak vigyázz, hogy míg a jó idő tart, helybe verekedhessél Vásárhelyre. Sáromberkéről vitess a mi kell, és a mi vagyon. Ha Sütőd nincsen, süttess a Városon és ély pénzes kennyérrel. A' Domokos számára tanított Lovakonn járhatz, és a második Kocsi eleibenis taníttathattz Lovakat ha szükség leszen reá, vagy Városi Lovakat pénzel fogadhattz mikor kell; úgyis tudom, sokat alá 's fel nem jársz, kivált Télben."[88]

A család sokat utazik, hiszen a különélés miatt állandóan napirenden van az egymás meglátogatása. Ezeket az utakat a gróf mindig rendkívül gondosan előkészíti. Levelei tele vannak aggodalommal és az esedékes utazással kapcsolatos figyelmeztető tanácsokkal: „Ha az Isten erőt, egésséget, és jó időt szolgáltat, hogy ide bé jöhess; én meg ígértem G. Székely Ádám Urnak, hogy feléje jöszsz. Tudom, jó szível lát; maga ugyan bé költözött már Megyesre telelni: de ha Sáromberkiről egy nap Maros Kereszturig jöszsz; Kereszturrol ebédre más nap Gálfalvára, és estvére Postelkére el-jöhettz. Ott jó éjjeli szállásod leszen, kivált ha előre valakit el-küldeszsz, hogy jó ideinn melegittsenek egy Szobát számodra. Onnét osztán Medgyesre jöhettz ebédre jó idejinn G. Székely Ádám Urhoz; és ott ha idejin meg kéred az ebédet, úgy hogy két orakor dél utánn meg indulhass, Medgyesről el jöhetsz nap világon Nagy Selykre estvére; ha tsak az út roszszabb nem lészen; de az Istenért kérlek sötétbe ne utazzál, mert az éjjeli aër neked igen ártalmas, és különbennis nyak-törő utak vagynak, kivált Selyknél, Postelkénél. Nagy Selyken jó Szállásod leszen, a hol én szoktam szállani a Piatzon, egy Csizmadiánál; derék két Szobája vagyon, és igen emberséges emberek a Gazdák; most a Bíróis emberséges ember. Meg hagytam mindenütt, hogy utakatis igazgassák meg; nem tudom, meg fogadgyáké vagy sem."[89] Arra is kiterjed a gondos férj figyelme, hogy a gyengélkedő asszony jól öltözzön fel az útra. 1796-ban például aggodalmaskodik, hogy Zsuzsanna Bécsben hagyta útra való meleg öltözékét, és már nincs idő leküldeni Erdélybe, hogy az utazásnál kéznél legyenek: „Erdélyből fel jött Kereskedőtől leküldhetném, ha Bécsbe volnék – írja Pozsonyból –, [...] de így is, amúgy is későn érkezhetik kezedhez, talám csak februariusban; azért talám jobb volna le se küldeni már; hanem inkább végy magadnak egy útra való Rókamál Bundát és egy fekete atlasz vagy bársony karmantyut béreltess meg."[90]

Az egymás látását célzó utak mellett sok szó esik a házastársak leveleiben vizitekről, rokoni látogatásokról. A korabeli útviszonyok, szállítási lehetőségek ismeretében bizony elcsodálkozik a ma embere, hogy az uraságok szinte naponta kocsira ültek, és beutaztak a közeli városba, vagy ellátogattak egy másik kúriára. A család 1772–1775 közötti utazásairól fennmaradt egy kimutatás: *„Méltoságos Groff Principalis Ur ő Nagysága el meneteléről és viszont Sáromberkére viszsza érkezéséről való jegyzések."*[91] Ennek segítségével némi fogalmat alkothatunk ezekről a vizitákról, utakról. Általában négy-öt cseléddel, kísérővel indulnak útnak Telekiék. Ilyen bejegyzéseket olvashatunk: „Januariusban 5-a Mvásárhellyre

[88] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1796. október 5. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2601.)

[89] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1782. november 4. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2383.)

[90] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Pozsony, 1796. november 26. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2619.)

[91] MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 7. cs. 568–573.

a' Lakadalamba ment G. Ur eő Nagyság nyolzad magával és hat Lovakkal – Haza érkezett estve; 15-a Ment ő Nagysága Vásárhellyre 5 tselédekkel ebéd után, 17-a érkezett haza estve; 16-a az Aszszony ő Naga ment Vásárhellyre öt tselédekkel, 22-a jött haza az Aszszony ő Nagysága estve; 24-a ment Groff Uram ő Nagysága az Aszszonnyal és 6 tselédekkel Vásárhelyre ebéd után. 27-a jött haza estve." De gyakran jegyzi fel a számtartó a Sáromberkére látogatók érkezését is. „A. 1774-be a' Die 1-ma Januarij Intervenienseknek érkezésekről, itten mulatásokról és elmenetelekről" ezt olvashatjuk: „2-a Mlgs Agens Türi Sámuel Ur ő Nga hatod magával jött, 3-a ment el; 6-a jött ide a' Vármegye Notariussa, Szolga Biro és két Assessorok egy egy Szolgával facit (nyolc személy, nyolc lóval), 8-a mentek el; 7-a Mlgs G. Lázár János és Toldalagi IstvánUrfiak, 8-a elmentek; 11-a jött egy három Széki Hadnagy; 12-a Mlgs Agens Tűri Sámuel Ur jött eodem die el is ment ebéd után; 21-a jött ide Tiszt Körösi Ur; 2-a a' marhákat orvoslo pap jött, 23-a ment el." Míg az uraságok általában cselédekkel érkeznek, addig az udvarba valamilyen szolgálatra hívott vagy hivatalból érkezett közrendűek egyedül jönnek. Minden bizonnyal a számtartó feljegyzései azért készültek, hogy a vendégek, a kísérők és a lovak ellátására fordított kiadásoknak nyoma maradjon. Számunkra azért is beszédesek ezek a részletes feljegyzések, mert segítségükkel el tudjuk képzelni a sáromberki kastély forgalmát. 1774. március 16-án például báró Korda Györgyné asszony hetedmagával és hétlovas kocsival érkezik, 17-én báró Kemény Zsigmondné nyolcadmagával, ugyancsak hétlovas kocsival jön, ugyanaznap Radák Lőrincné asszony két hintóval, 14 lóval. Valamennyien másnap ebéd után mennek el. Teleki maga is legtöbbször többedmagával indul útnak. 1774. március 19-én például nyolcadmagával megy Héderfájára, hatlovas kocsival. Június 2-án Kályánba hetedmagával és nyolc lóval indult, július 22-én Aranyosmeggyesre nyolcadmagával és 10 lóval, 30-án pedig Nagyenyedre hatodmagával.

A későbbi időszakban is, amikor a főrangú közhivatalnok távol van családjától, a haza írott levelekben gyakorta találunk említést vendégeskedésekről, vizitekről. Sokan hívják őt is, de maga is sokszor említi, hogy vendégeket fogadott. 1781 augusztusában például Szebenből közli feleségével: „Ma nállam voltanak ebéden az Ipom, a Groffné, Wesselényi Miklós feleségestől, B. Bánffi György feleségestől, Bethlen Lajos feleségestől, Teleki Lajos feleségestől, Teleki Domokos, a két Teleki Mihály, Henter Antal. Szombatra pedig a most el maradott atyafiakat hívtam. Mi itt most így vendégeskedünk."[92] Ugyanebben a levélben arról is beszámol, hogy két nappal előbb nagy bál volt Szebenben. A bálházat zöld ágakkal és mécsesekkel díszítették fel, de az ágak meggyulladtak a bálozó dámák és urak nagy ijedségére. Másutt azt írja: „Ez órában izeni, hogy indul Balástelkére a mi kedves Groff Hallernénk, és hogy 10 vagy 12 napok múlva meg látogat Sáromberkén. Sajnállom, hogy el sem búcsúzhattam; tegnap bátorkodtam volt ebédre invitálni, minthogy Lajos öcsém a Menyemmel és G. Keménnyel, Aranykával nállam vóltanak, de magánakis Vendége lévén szerencsém nem lehetett."[93] 1781 augusztusában arról panaszkodik, hogy már belefáradt a nagy társasági életbe: „Benn vagyon B. Wesselényi Sógoris; a Groffnéja Istennek hálá jobban vagyon Kolosvárt. Sokan vagynak másokis, és ugyan nyüsögnek; el fárad az ember csak a sok visitáknak acceptálásokbanis. Alig várom végét."[94]

1796-ban, a pozsonyi országgyűlés idején újra csak arról számol be, hogy sokat vendégeskednek. Erre megy Marosvásárhelyről Bethlen Zsuzsanna kicsit talán intő hangú levele: „Igen örvendem édes szívem, hogy jól telik az időd és vendégségre is reá érkeztek. Adja az

[92] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1781. augusztus 23. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2311.)

[93] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1780. július 7. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2295.)

[94] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1781. augusztus 20. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2310.)

én Istenem, hogy az vendégeskedés mellett mindkét hazánk is örömmel térjen viszsza az maga házához az diaetáról és legyen békesség az mi hajlékainkban."[95]

Természetesen Bethlen Zsuzsanna sem él a világtól elzárva. Leveleiben gyakran említi látogatásait, máskor pedig arról számol be, hogy nála kik jártak. 1782 májusában tudatja férjével: „Most az időm jól telik mivel Türi Sámuel le érkezvén Bécsből az múlt héten. Pénteken ki hozattam Vásárhelyről és már azolta itt vagyon és az Innepeket itt tölti nállam. Holnap ha Isten engedi, bé küldök Vásárhelyre és a két Professort is ki hozatom."[96] Nem tudjuk pontosan, hogy ki a két vásárhelyi professzor, de talán az egyik Kovásznai Sándor lehetett, hiszen ő maga leveleiben többször említi sáromberki látogatásait. Ugyanebben a levélben arról is beszámol a grófné, hogy „Cadoz volt itt vagy kéttzer egy ebédre, most Szt. Iványon vagyon az G. Bethlen László lábát curálya, mivel igen roszszul vagyon". Máskor arról tudósít, hogy a pünkösdi ünnepek idején tiszteletes Basa és Kovásznai urak voltak Sáromberkén ebéden.[97] Bethlen Zsuzsanna tehát igyekszik körülvenni magát tanult, tudós emberekkel.

Az is megtörténik, hogy maga Teleki gondoskodik a jó társaságról. Egy alkalommal például a neves piarista tudós Koppi Károlyt küldi Sáromberkére egy bécsi ösztöndíjra javasolt diákkal együtt: „Talám a jövő héten Pater Koppi Kolosvári Historiarum Professor Sáromberkére fog érkezni, egy Palásti nevű Magyar országi igen rendes és tanult utazó Ifiuval, a ki a Bétsi udvari Cancellárián Concipista. Itt nálamis voltanak ebéden, meg ígérték, hogy hozzádis el-mennek, azért jelentem előre, hogy tudhassad, kik légyenek, ha oda mennek és lássad jó szívvel..."[98]

A házastársak leveleiben – mint arra már utaltunk – gyakran esik szó a gyógyfürdőkről. 1792 májusában Császárfürdőn akar Teleki szállást foglaltatni asszonyának: „A múlt Postával accludáltam volt az Urnak egy Levelet, mely szerént beteges Grófném le nem mehetvén ezen Honapnak 20-dik napjára a' Császár Feredőben Kisné Asszonyomnál fogadott szállásáról kéntelenítettem le-mondani; minthogy pedig már Istennek hálá jobban vagyon, és reménli, hogy circa 28-m praesentis le-indulhat, ehez képest kérem az Urat, és a' Grofném-is köszöntése mellett igen szépen kéri: hogy ne sajnállya az ő számára a' Császár Feredőben azokat az alkalmatosságokat Kisné Asszonyomtól ki-fogadni ad 1-mum Junii."[99] De ugyanaz év augusztusában szóba jön egy badeni kúra is: „Wartenslebennének azt írta Tatár a te szóddal – olvassuk Teleki levelében –, hogy ha eddig nem ment Badenbe, várjon fel tégedet, hogy edgyütt mehessetek Badenbe; de nekem ez iránt semmit sem írtál eddig; azért tudósitts: hogy mikor akarsz Badenbe menni? hogy előre szállást fogadhassak a számodra."[100]

Teleki Sámuel és Bethlen Zsuzsanna leveleiben a gyöngédség, az egymással törődés számtalan apró jelét láthatni. Bárhol legyen a férj, mindenhonnan jelzi, hogy a családjára gondol. 1797 augusztusában Erdélyben van, és Uzdiszentpéterről írja: „A' Doctor Patakit Kolosvárra vitt Kocsi erre jövén viszsza, hogy üressen ne mennyen, kívántam egy Kosárban bé csinálva négy Sneffet küldeni számodra, és ha lehet, míg a kocsis itt étet, többet lőtetek

[95] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1796. november 3. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2903.)

[96] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Sáromberke, 1782. május 19. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2873.)

[97] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Sáromberke, 1783. június 11. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2891.)

[98] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1783. május 24. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2395.)

[99] Teleki Sámuel Sáróy Szabó Sámuelnek. Bécs, 1792. május 20. (Mv. Teleki kt. Teleki Sámuel lt. III/2. 1624.)

[100] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1792. augusztus 8. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2571.)

hozzájok." Ugyanakkor beszámol a „vén trotyos Cammerdiener"-ének mulatságos esetéről, aki Teleki Károly házirécéit lődözte le vadrécék helyett. A tettes „féltiben, szégyenletiben megkért mindeneket, hogy nekem meg ne mondják, és én nemis akarom tudni; de neked meg írom, ha mulattságodra lehet".[101] Úgy látszik, régi szokás volt a családban, hogy vadászzsákmánnyal kedveskedett a ház ura, hiszen egy 1777 áprilisában kelt levélben Bethlen Zsuzsanna a küldött szalonkákat köszöni: „Köszönöm Édes kincsem Szalonkával való kedveskedését. Én is küldök egy veslinget és egy néhány holnapos retket. Kívánom Költhese el jó egiségben. Lénárt Uram azt izente, hogy fogytán vagyon Édes Kincsem magának az fejér neműje. Azért küldök egy kosárban pecsét alat négy Inget fel táplizva, öt nyakra valót, öt pár Stibli ghamáslit, két sebbe valo keszkenyőt."[102]

A Teleki házastársak levelezése segíti a két ember közötti kapcsolat megismerését. Elsősorban a kölcsönös féltés, gondoskodás, egymásra figyelés diktálja a sűrűn rótt sorokat. A levelekben meghúzódó apró utalások fényt vetnek a házastársi kapcsolatokra, de segítségükkel némi fogalmat alkothatunk a család mindennapjairól, szórakozásairól, utazásairól is.

A gondos apa

Teleki Sámuel és felesége 1771 és 1783 között hat gyermekét temeti el. Csak Domokos, Mária és Ferenc érnek meg felnőtt kort.[103] Bizonyára ez az oka annak, hogy a három élet-

[101] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Uzdiszentpéter, 1797. augusztus 24. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2689.)

[102] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sémuelnek. Sáromberke, 1777. április 27. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2858.)

[103] Teleki Domokos (1773–1798) Sáromberkén született, tanulmányait a szülői háznál kezdi el Martin Liebtag nevelő irányítása mellett. 1781. szeptember 5-től a Marosvásárhelyi Református Kollégiumban tanul. 1785-től Szebenben, Váradon, Bécsben házitanítók oktatják. 1788-tól a bécsi egyetemen négy és fél esztendeig humán és természettudományi tanulmányokat folytat. 1793-tól előbb Pesten a Királyi Kúriánál, majd Váradon aljegyzőként gyakornokoskodik. 1797-ben Erdélyben a Királyi Tábla ülnöke lesz. 1793–1796 között hazai és külföldi utazást tesz. Úti élményeiről feljegyzéseket készít, melyek 1796-ban magyarul, majd 1805-ben német fordításban jelennek meg. Tevékeny munkása az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságnak. Élete végéig foglalkozik ásványgyűjteménye gyarapításával, melyet halála után apja tovább bővített, és a marosvásárhelyi Tékába helyeztetett. 1798 januárjában megválasztják a Jénai Ásványtani Társaság elnökének. 1798. július 19-én Sárpatakon eljegyzi Teleki Anikót, Teleki Domokos főispán tizenöt esztendős lányát. Ugyanabban az évben, szeptember 16-án huszonöt esztendős korában Marosvásárhelyen meghal. Több alkalmi verse, beszéde látott napvilágot. Gazdag kéziratos hagyatékát a marosvásárhelyi Teleki Téka őrzi. (L.D. Nagy Anikó: *Ifjú gróf Teleki Domokos*. EM. LVI/1994. 1–2. 25–50.)

Teleki Mária (1777–1826) Sáromberkén született. Nevelők irányításával a szülői háznál tanul. 1795. szeptember 14-én feleségül megy gróf Rhédei Ádámhoz, Doboka vármegye főispánjához, a kolozsvári Református Kollégium főkurátorához, a későbbi erdélyi kincstartóhoz. Nem sikerült tisztázni, hogy milyen nyelvből fordította le a skót teológus és esztétikus Hugo Blair beszédeit. A fordítás halála után egy évvel, férje rövid bevezetőjével lát napvilágot. (*Blair Hugo tinennégy prédikátziói*. Magyarra fordította Gróf Teleki Mária gróf Rhédei Ádámné. Kolosváron, nyomtattatott a' Ref. Kollégyom betűivel, 1827.) Teleki Máriának két leánygyermeke volt: Rhédei Klára (sz. 1809) és Rhédei Mária (1811–1849), aki Mikó Imrének lett a felesége.

Teleki Ferenc (1787–1861) Váradon született. Tanulmányait házitanítók irányításával Sáromberkén és Bécsben végzi. 1795–96 ban az erdélyi matematikus és filozófus, Sipos Pál a tanítója. Talán neki köszönheti matematikai érdeklődését. Ezenkívül optikai, földméréstani kérdések is foglalkoztatják. Tanulmányai kiegészítésére Németországba megy. A császári és királyi székely huszárezred hadnagyaként különböző magyarországi városokban földméréseket végez. 1812-ben feltalál egy szögek mérésére és a napmagasság meghatározására szolgáló, távcsővel ellátott csillagászati eszközt. A műszer leírása 1817-ben nyomtatásban is megjelenik. (*Die Spiegel-Scheibe*. Ein neues catoptrisches Instrument zur Messung terrestrischer Winkel und Bestimmung der Sonnenhöhen.

ben maradt gyermeket különös gonddal és figyelemmel nevelik. A házastársak levelei tele vannak a gyermekek egészségéért való rettegéssel. 1780-ban például Szebenből ír Teleki feleségének, s az akkor hétesztendős Domokos egészsége felől érdeklődik: „Vallyon Domokosnak színtelensége nem a tanulástól vagyoné? nem eziké sokat? vané jó kedve és kedves idő töltése? Vallyon nem keményé és puffadt a hasa? nintsené Száraz betegségre hajlandósága? mint [!] mondanak Doctor Zágoni, és Horváth Uraimék? Készült a minap Cadoz is hozzád."[104] Ez az apai levél szinte teljes egészében a gyermekek problémáiról szól. Ruházkodásról, a tanulás kérdéseiről is ír: „Én jó Szível küldök neki köntösnek való Materiat, csak írd meg Édes Szivem! millyent, és mifélét külgyek? és hány singet? Ha e nyáron otthon meg érhetné a nyári siros köntössel, nem volnaé jobb valami szép posztót csináltatni jövő Télire, aranyas készülettel? addig pedig valami egyéb kedve szerint való ajándékot küldeni? Ugy lehet hogy magam viszem, mikor nemis gondolnád, csak tudositts a postán míg itten leszek tettzésedről." Majd így folytatja: „Nagy örömmel értettem a Liebtag leveliből is, hogy az én kedves fiam jól viseli magát, szót fogad, és jól tanul; örvendettem a Szép Német Irásának is, és meg mutatom a Gubernatornakis és másoknak, hogy dicsérjék meg, és lássák, millyen jó fiam vagyon. Most nem írhattam külön neki, hanem ezt olvasd-el előtte. Kedves kis Mariskóm-is örömmel bé töltötte Szivemet; hogy frisseségit és jó egésségit értettem." 1781. augusztus 20-án éjjel írja beteg kislányáért aggódó levelét: „A' Máriskom baját közlöttem Dr. Zágonival, a ki most bé jött Torotzkaival; és a mit praescribál 's javall, holnap reggel azt ígérte, hogy fel-küldi; 's ha vehetem míg nyolcz órakor fel-gyűlünk, ide fogom zárni a Levelem mellé. Tsak a szerint kell éltetni."[105] Egy hónappal később boldogan nyugtázza, hogy a kislány meggyógyult: „Hálá Istennek, hogy kedves Máriskom jobban vagyon! Már csak jó Diaeta kell neki; ne terhelyük szegényt több orvossággal!"[106] Gyakran ír arról, hogy a gyermekeknek nem kell túl sok gyógyszert adni: „Kérlek Édes Szivem, tudósitts voltaképen egésségedről, bajodról, ételedről, idő töltésedről – írja 1781 augusztusában Sáromberkére –, Kedves fiamról, Kedves Leányomról, ennek gyógyulásáról, mostani bajáról, curájáról. A' mult postával ki küldöttem a Dr. Zágoni Uram praescriptiojátis. Közöld Cadoz Urammalis, ha ott vagyon, 's lásson ő Kedves Gyermekemhez; 's a mennyiben el lehet kerülni, igen sok orvossággal nem kell terhelni."[107] 1782 júniusában fiáért aggódik: „Domokosra jó lesz ha vigyáznak a Praeceptorok, hogy mikor a melegben, sétálásban, játékban meg izzad vagy perspirál, hirtelen meg ne hüllyön, szél ne érje, 's estve felé kivált, mindenkor kaputot vegyen, mert könnyen Catarrhust kap, legnagyobb nyárbanis; mostis úgy hallom, köhécsel, a mely nem egyébtől vagyon."[108]

Természetesen az anya válaszleveleiben részletesen tájékoztatja férjét a gyermekek dolgairól. Előfordul, hogy szinte a teljes levél csak a gyermekekről szól. Néha még az orvos által alkalmazott kezelést is bírálja: „Kedves Domokos fiunk Istennek hálá frissen vagyon, az hallásának nem tapasztaltam nehezülését, de én félek, hogy aval az fül tisztítással kárt tesznek, az minap is mikor ki hozattam most az Innepre, az nap meg tisztította Cadoz az fülit és meg is sértette, úgy hogy az Vér is folyt belőle és nagyon fájultatta az Gyermek,

Wien, 1817.) 1811-ben nősül, felesége báró Bánffy Erzsébet. Gyermekeik: Teleki Sámuel Ferenc (1817–1882); Erzsébet (sz.1812), Ágnes (sz. 1814) és Róza (sz. 1818)

[104] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1780. július 14. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2260.)

[105] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1781. augusztus 8. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2310.)

[106] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1781. szeptember 8. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2324.)

[107] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1781. augusztus 23. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2311.)

[108] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1782. június 4. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2363.)

mikor haza jött, én osztán szekfű Virágot, Borza Virágot egy kis zacskóba tévén főztem meg édes tejben és azt jó melegen tettem a fülire, mikor meg hűlt, meg újítottam és az igen sok materiát húzott ki a Füliből, már most nincsen Istennek hálá semmi baja. Kedves Máriskomis mind eddig frissen minden baj nélkül volt, hanem Vasárnap egy kis hideg leli, nem rázta, hanem inkáb forósága volt. Cadoz hétfőn itt volt s mondottam néki, de azt mondá, hogy még el kell várni, tegnap is reá jött, de mihejt ki állott belőle, mindjárt igen frissen volt s most is frissen vagyon Istennek hálá. Cadoz ide jő hétfőn és fog néki és Domokosnak is egy kis gyomortisztítót adni."[109]

1781 szeptemberében kerül sor az akkor nyolcesztendős Domokos kollégiumba vitelére. Ettől kezdve a levelekben gyakran esik szó a vásárhelyi tanulással kapcsolatos kérdésekről. „5-ta Septembr. írott Leveledet szeretettel vettem – írja a férj feleségének Szebenből. – Hálá légyen az én Istenemnek, hogy meg engedte érnünk egyetlen egy kedves fiunknak Collegiumban menetelit! Hálá légyen ő Szent Felségének, hogy magad bé kísérhetted! Adgyon a Mindenható néki minden Jóban elő menetelt, Lélekben és testben áldott nevekedést: a mi Atyai és Anyai Szivünknek pedig ő benne örömet és vigasztalást, az Isten Nevének és az Isten Házának dicsőségére."[110]

Az ekkortájt kelt levelekben szó van arról is, hogy Domokost az anyja nem tudta hazavinni Sáromberkére a nagy esőzések miatt: „Isten irgalmasságából még ki nem hozathattam Vásárhelyről, mert itt olyan nagy vizek vagynak, hogy nem lehetett Vásárhelyre baj nélkül bé menni, azért jobbnak ítéltem ott hagyni csendességben, már apadván az vizek, ki hozatom, ha Isten engedi Hétfőn."[111] Megtudjuk, hogy Basa tiszteletes úrnál fognak szállást a fiúnak: „A' minap el felejtettem meg írni, hogy Tiszt. Basa Uram azt kívánnya: hogy a fiunk tartására, mindenkor előre fizettessük le két holnapra a pénzt az, az Száz Mforintot; azért Édes Szivem ehezképest parancsoly a Tiszteknek, és most mikor bé küldöm Domokost küld bé a 100 Mforintotis abbol a pénzből a mellyet Ujvári Ur hozott. Ujvári Uram a fiam Camarájában kellő tűzi fának administratioja iránt is végezzen T. Basa Urammal, 's ahoz képest tégyen rendelést." Ugyanebben a levélben meg is dicséri szépen író fiát: „Kedves Domokosomat csokolom; 's most estve a nagy Conversatioban fel vittem a Levelit, 's mindeneknek meg mutattam, millyen szép író fiam vagyon; 's ugyan meg dicsérték érette. De bezzeg énis meg csináltattam ám a nyakra való szép ezüst csattot, 's most a Diaeta utánn ki küldöm. Szép Könyveketis küldök; 's még egy bőrös, köntösös Ládátis; csak jól tanullyon, szót fogadgyon, s ollyan szépen visellye magát, a millyen szépen ír."[112] Azért idéztük Telekinek ezt a levelét, mert úgy látszik, a később túlságosan is szigorú pedagógiai elveket valló apa ekkor még nem fukarkodik a dicsérettel sem, sőt meg is jutalmazza szépen író gyermekét. Azt sem hallgatja el, hogy dicsekedett fia szép levelével az országos ügyek intézésére összegyűlt komoly urak előtt.

De sorakoznak a levelekben a gyermekekkel kapcsolatos gondok, problémák is. 1781 októberében írja Lénárt Sámuel intézőjének, hogy „A' fiam iránt is ujjabb gond fogott; mert a T. Bassa Uram Gyermekei meg himlőzvén, nem merem bé küldeni; itt sem hagyhatom".[113] 1782 júniusában Bethlen Zsuzsanna jelzi, hogy két nappal korábban beküldte Domokost a Collegiumba. „Már reménylem, hogy Isten Irgalmasságából talám csak helyre áll

[109] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Sáromberke, 1782. május 22. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2874.)

[110] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1781. szeptember 8. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2324.)

[111] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Sáromberke, é. n. május 10. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2898.)

[112] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1781. augusztus 20. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2310.)

[113] Teleki Sámuel Lénárt Sámuelnek. Sáromberke, 1781. október 8. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2332.)

gyenge egésségem. A mint együtt is végeztünk volt Édes Szivem, én ugy gondolkoztam volt, hogy az fiammal edgyütt mennyek bé és őtet most Vácázioig bé nem vihetem az míg Exament nem ád, és addig gondolom, hogy én is meg erősödhetem és jó moddal bé mehetek és aliges várom azt az időt, hogy el jöjjön és én is meg örvendeztessem kedves látásával Édes Szivem."[114] Itt a Szebenbe való bemenetelről ír, máskor pedig arról számol be férjének, hogy Domokost nem küldi Vásárhelyre, mert himlőjárvány van: „Már ha Vásárhelyen himlőznek, Domokos fiamat nem küldöm bé, hanem csak itt folytattatom az Exament és annál nagyobb örömemre lesz, ha maga is itt lehet Édes Szivem." Ugyanebben a levélben szó van arról is, hogy Teleki dajkát szerzett várandós feleségének. „Az Dajkával való Szorgalmatosságát köszönöm és már ki is hozatom Vásárhelyről azt az Aszszonyt Gyermekével együtt és meg fogadom."[115]

A levelekben jól kirajzolódnak Teleki gyermekei nevelésével kapcsolatos nézetei. Érdekes az egyik 1782 márciusában keltezett, melyben intézőjét kéri, hogy külföldön tanuló testvérével fogadtasson fia mellé egy jó nyelvtanárt. Határozott elképzelései vannak a jó tanár kvalitásairól: „Kérem pedig Kglmedet Köszöntésem mellett, írja meg a Báttyának: hogy akár Lipsiában, akár Göttingában szerezzen ezen a Nyáron a fiam mellé egy betsületes jó Sprach-maistert a Francia nyelvnek tanittására; ollyat a ki Németülis jól tudgyon. Egyéb qualitássairól nem írok, mert a Kglmed Báttya tudgya jól, micsodás ember kell a fiam mellé. Tsak jó Franczia, jó Német legyen, 's tudgya a franczia nyelvet nevezetes jól tanittani, 's egyéb eránt, jó erkölcsü, józan életü, jó caracterü emberséges legyen, 's tudja a Gyermeketis maga viseletében egy kis culturára szoktatni, 's a Gyermeknek érzékeny humorához igen durva, komor vagy mérges ne légyen: én contentus leszek vélle, ha igen nagy Philosophus vagy cziffra ember nem lészenis. Tudósítván iránta, hogy ki 's mi légyen? 's mennyiben alkudhatik vélle? azonnal mindjárt tészek rendelést le-jöveteliről; Őszre szeretném ha le-jöhetne. Vallására nézve lehet akár Református, akár Evangélicus. Ezt pedig úgy kérem, mint ollyan dolgot, a melyben nekem leg nagyobb interessém vagyon, és a mellyel (ha jó embert hoz) engemet örökösön obligál."[116]

A nevelők, házitanítók megválogatása Telekinek állandó gondjai közé tartozik. 1782 júliusában Szebenből jelenti, hogy lánya mellé nevelőnőt fogadott: „Én tegnap meg fogadtam egy Mamselt Máriskom mellé, csak történetből. Utba volt szintén Brassóból Béts felé, 's úgy jelentették nekem a kik ösmerték. Özvegy Aszszony, Fő-Strasa Mesternek Leánya, se nem idős, se nem igen ifiú, tisztességes Személynek láttzik, az Attya él mostis, Francofurtumban az Imperialis Arendán Fő Strása Mester. Németül és Francziául igen jól tud. Tegnap dél utánn fel-hivatván magamis láttam, 's úgy beszéllettem vélle: hogy a míg bé-jöszsz fogadjon magának szállást és kosztot, 's én meg fizetem; azután ide költözhetik a Házhoz. Ugy hallom ma, hogy a Harminczados-Controlornéhoz már bé szállott, 's ott leszen, a míg fel hivattyuk. Vallására nézve Evangelica. Az Ura Hertzeg Eszterhazinak Bibliothecariussa volt."[117]

Idézzünk még egy levélből, melyet Kováts József enyedi professzor ír a grófnak, s melyben újra csak házitanító alkalmazásáról van szó. Teleki egykori útitársa arról számol be, hogy meg szerette volna fogadni Zilahi Sámuelt, de nem sikerült, s most Benke Mihály-

[114] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Sáromberke, 1782. június 2. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2877.)

[115] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Sáromberke, 1783. május 18. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2889.) A dajkát Telekiék második Sámuel nevű fiuk számára fogadták, aki 1783. aug. 27-én született, de csak 6 hónapot és 6 napot élt. (*Liber Ecclesiae* 62. SárombRefEgyhLvt I/2.)

[116] Teleki Sámuel Lénárt Sámuelnek. Sáromberke, 1782. március 10. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2348.)

[117] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben. 1782. július 2. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2373.)

lyal tárgyal ez ügyben: „Én már jóval ez előtt írtam T. Benke Mihály Uramnak és úgy írtam, hogy tsak nem bizonyos vagyok benne, hogy mostani írásomra adandó vállaszszából a minapi feltételt ki hagyja. Azt tudom, hogy Excellentziádnak igen nagy tisztelője, és egészsz készséggel is mégyen Excellentziádhoz: az illyen indulat az aféle feltételről igen könnyen le mond. A mihelyt vállaszszát vehetem, leg ottan arról Excellentziádat alázatoson tudósítani el nem mulatom. Hogy Tiszt. Zilahi Uram el nem ment Excellentziádhoz, azt bizony salynállom; de nem minden ember úgy gondolkodik, mint ő Kegyelme. Tudom, hogy sok ember elmenne Excellentziádhoz; de én sem mernék mindent commendálni. Ha pedig én az indulatomat másokba is adhatnám; bizonyos vagyok benne, hogy a' leg jobb is örömmel menne. Azt Excellentziád tapasztalásból tudja, hogy még azokban az országokbanis, a' hol az Academia majd egymást éri, és a' tanult emberis igen sok, könyű ugyan Urfiak mellé Gouverneureket kapni, de nehéz jó embert találni. Hát a' Magyar hazában? Ugyan tsak abban tsaknem bizonyos vagyok, hogy T. Benke Uram minden eléhbi conditiójának vagy feltételének elhagyásával el jő a' Gróf Urfi ő Nga mellé; és ahoz is nagy reménységem vagyon, hogy hivatalában hasznos ember lészen."[118] Valóban Benke Mihály Domokos mellé kerül, s 1788-ban aztán együtt kezdik látogatni a „Bétsi felsőbb Oskolákat az Universitásban".[119]

Különös gondja van Telekinek arra, hogy gyermekei nyelveket tanuljanak. Hétesztendős Domokos fiának írja Sáromberkére: „Liebtag Uramot köszöncsed szómmal s mond meg, hogy veled most szüntelenül németül beszéllyen, ő tégedet, kis húgoddal edgyütt tanítson, mert én ő Kegyelmének is meg köszönöm, ha jó fiam leszel."[120] És hogy mit tanult Domokos ekkortájt, arról egy kortárs tanú információi állanak rendelkezésünkre. A sáromberki kastélyba bejáratos vásárhelyi professzor, Kovásznai Tóth Sándor 1781-ben két Plautus–Terentius-komédia magyar fordítását ajánla a kisgyermeknek. Az *epistola dedicatoriá*ban pedig így ír: „semmit el nem mulatott az édes atyai bölcs gond-viselés az iránt, hogy a' Nagyságod tanulása mennél boldogabb és elő-menetelesebb lehetne, jó és tudós tanítókat szerezvén Nagyságod' mellé, mind a' Németben még ötödik esztendővel ennek-előtte; mind pedig az-utánn a' Deákbann. Annyira-is ment Nagyságod a' Német nyelvben, hogy többire minden közönséges dologról folyvást tudjon beszélleni; mivel hogy az Isten Nagyságodat szép éles elmével sokakfelett meg-is áldotta."[121]

Az apa valamennyi gyermekét taníttatja nyelvekre. 1796-ban legkisebb gyermekével kapcsolatban írja Sáromberkére: „Kedves Ferenczkémnek Lelkire kötöm. Németül, francziául tanuljon, leg alább a mit tanult el-ne felejtse."[122] Egy év múlva az akkor tízesztendős kisfiú így számol be apjának marosvásárhelyi időtöltéséről: „Az egésségemre szolgáló mulatságokat most ebben a meleg nyári időben is szinte úgy megteszem, mint a télen és tavaszon, pajtásaimmal kis Csernátonival és Arankával. Most pedig Kemény Miklóskával

[118] Kováts József Teleki Sámuelnek. Nagyenyed, 1785. október 5. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 1098.)

[119] Vö. D. Nagy Anikó: *Ifjú gróf Teleki Domokos.* EM. LVI/1994. 1–2. 27.

[120] Teleki Sámuel Teleki Domokosnak. Szeben, 1780. július 21. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2268.)

[121] *Két Komédia, mellyek közül az egyik Plautusból, a' másik Terentiusból fordittatott Magyarra Kovásznai Sándor által, 1781-dik esztendőben.* Kolosváratt, 1782.

[122] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1796. október 5. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2601.)

A Teleki-gyermekek német, francia, latin nyelvtanulásáról fogalmat alkothatunk a marosvásárhelyi könyvtárban megőrzött leckefüzetek, jegyzetek alapján is. Ezekben sok fordítás, fogalmazás található, szülők nevenapjára, családi ünnepekre írott verspróbálkozásokkal együtt. Különösen Domokos jegyzetei őrzik a komoly munka nyomát. A nyelvgyakorlatok, szövegfordítások ma is, két évszázad múltán modellként szolgálhatnak arra, hogy nemcsak audiovizuális eszközök segítségével lehet eredményes a nyelvtanulás.

is. Lapdázok, sétálok, és az erdőre eprészni járok. Mindazonáltal a tanulásra való órákat el nem vesztegetem, sőt inkább azon vagyok, hogy mind a tudományokban, mind az írásban is elöl mennyek és a Nagyságod kívánságát teljesítsem."[123]

A házastársak levelezésében a gyermekeikkel való törődés mindvégig jelen van. A kancellár például Bécsben a gyermekek elszállásolásától kezdve mindennel foglalkozik. 1792 augusztusában ezt írja feleségének: „Mais meg jártam a Cancellariában a Szállásodat, és még a kis fiamnak sem találok hellyet, hová tegyem az ágyát; ha csak a Báttyához nem szállítom a felső stockbann. Ha a kapitányné fel nem jő; a Guarderobádban el-fér a Franczi ágya, a Mamselével edgyütt, de ha a Kapitányné oda száll, nem leszen más mód, hanem a Cammerjungfer szobájában kell neki szorulni, a hol a Kindsfrau ágyának a földön leszen hellye."[124]

Természetesen amint nőnek a gyermekek, úgy szaporodnak a gondok is. A társválasztás, pályaválasztás kérdésétől a gyermekszüléssel kapcsolatos problémákig minden foglalkoztatja a szülőket.

Lányuk, Mária házasságával tulajdonképpen elégedettek Telekiék, mégis 1796-ban, azaz egy évvel az esküvő után lánya elhidegüléséről ír az apa: „Hogy a Leányunk az Urát szereti, azonn örvendek, de hogy reánk, és a mi Atyai 's Anyai javallásunkra 's tanácsunkra nézve az ő érzékeny szive, érzéketlenné változott, az fáj nekem. A' mikor férjhez ment, nem szűnt meg Leányunk lenni, de csak addig érdemli a mi Atyai és Anyai szeretetünket, a míg öis hozzánk leányi engedelmességet és érzékeny szivet mutat. Ehez képest mérsékelyed Teis Édes Szivem a hozzá való magad alkalmaztatásodat, és ne járj utánnok, ha ők azt az érzékenységet, tiszteletet, és engedelmességet nem mutattyák hozzád, a mellyel tartoznak. Én nem bánnám, ha neked tettzik, 's jónak ítéled, hogy Ujj esztendő utánn bé-menny Kolosvárra, de félek, hogy ott több alkalmatosságod lészen, mint Vásárhelyen és aztis érezni fogod jobban, hogy a Leányod olyan regula alatt vagyon, a mely neked nem tettzik, és talám mások előttis neked kissebbségedre szolgál. Még hosszú az idő a Leányod lebetegüléséig, és meg-unod Kolosváronn; azért talám jobb volna csak Februariusban oda utazni a Leányom le-betegülése előtt kevés idővel. E csak az én képzelődésem, de Te, Édes Szivem, azt cselekedjél, a mi néked jobnak tettzik, csak magadnak alkalmatlanságot, kedvetlenséget ne csinály, és gyenge egésségedet ne kotzkáztassad. Ha bé mégy, talán Teleki László Házához szálhatnál."[125]

Nem tudjuk, mi okozta az apa elégedetlenségét lányával szemben, talán semmi több, mint egyfajta féltékenység annak láttán, hogy Teleki Mária elsősorban férjéhez és annak családjához kötődik. Természetesen az anyát nem könnyű lebeszélni arról, hogy lánya közelében legyen. Teleki Mária gyermeke halva születik, s erre a szomorú hírre Teleki szép vigasztaló levelet küld feleségének Kolozsvárra: „Szivemnek meg illetődésével olvastam 23. febr. írott Leveledből kedves Leányunknak, szerencsésen a Világra hozott első magzattyában való meg szomoríttatásunkat, de a mi Kötelességünk az: hogy az Istennek akarattyában, és bölcs végzésében (melynek titkai előttünk el-vagynak rejtetve) meg nyugodjunk; bízván az Istennek irgalmasságában, és ígéretiben, hogy a kik ő benne reménlenek, azoknak a kedvetlen dolgokatis javokra fordittya, és meg szomorodott Sziveketis meg vigasztalja. Áldom az én Istenemnek Szent Nevét, hogy Kedves Leányunknak életét épségben meg tartotta, és erőt 's Kegyelmet adott neki, mind a Szülésre, mind pedig az ő reá mért

[123] Teleki Ferenc Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1797. június 2. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2969.)

[124] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1792. augusztus 8. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2418.)

2571.)

[125] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Pozsony, 1796. december 6. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2621.)

Keresztnek békességes türéssel el-hordozására! Az én Istenem erősittse őtet továbrais, és épittse-fel mostani beteg ágyából minden romlás nélkül, és tegye őtet a maga Dicsősségire élő Gyermekeknekis Szülő-Annyává!!!"[126] A mélyen hívő ember gondolatai ezek. Érdemes figyelni Bethlen Zsuzsanna válaszlevelére, már csak azért is, mert beszámol arról, hogyan gondozza betegágyas lányát. Ez az éjjel-nappal való törődés bármely közrendű erdélyi anya dicséretére szolgálna: „A leányunk, Istené legyen a dicsőség, állapotjához képest igen jól vagyon. Semmi nevezetes baja nem volt az szülés után, valamint hogy igen könnyen és hamar által esett az szülés fájdalmain. Úgy most is az tejivel sem volt nagy baja, mert még ki sem rázta az hideg, hanem csak a pulsusába érzett az doktor egy kis változást és olykor sokat ásítozott. Fájdalmai Istennek hála nincsenek. Éjszaka igen jól aluszik. Az ételbe és italba mértékletes. Nem adok neki egyebet gyenge által tört riskása és gyöngykása levesnél, jóllehet ezek nem az én gusztusom szerint vagynak annyiba, hogy nem majorság lével, hanem vajas vízzel kell az doctor rendeléssiből készíteni. Én többnyire mind mellette vagyok. Éjszaka is azolta ott hálok. Az ágyamot oda vitettem. Ma 11 órakor jöttem onnét el, mivel kedves kis fiam születése napja vagyon és vele akartam az mái napot tölteni. Rajtam ne gyötrődjél Édes Szivem, mert én jól vagyok, mivel az Ur Isten még eddig megvigasztalt kedves leányomban és őtet megtartotta és ha az Isten valami egyéb nyavalyát réá nem bocsát, bízom ő szent felségiben, hogy megőrizi és az én édes anyai szivemet nem sajtolja feljebb, mintsem elhordozhatom."[127]

A szülők levelezésében az 1796–97-es években sok szó esik Domokos fiuk nősüléséről is. Ekkortájt írja be maga Teleki Domokos életrajzi feljegyzései közé, hogy már megunta a sok unszolást: „Már tsak meg is kellene házasodnom s mindég unszolnak reá még az ollyanok is, a kiket éppen nem interessáll. Annyi felé nógatnak most, hogy jobbnak tartom neutrális lenni."[128] Többfelé is szétnéz az eladó lányok között, de próbálkozásai nem járnak sikerrel. Természetesen a szülők figyelemmel kísérik fiuk házassági kísérleteit, s leveleikben elmondják egymásnak véleményüket. 1796 decemberében Teleki így ír: „Már addig a Mátkaságról csak hallgatok, a míg levelét nem veszem Pestről [Domokosnak], hogy amenynyiben lészen a bővebb ismerettség által az indulatok hajlandósága Én is jónak látom, hogy ha mind a két részről tetszik, legyen meg az el-kötelezés; de ha szó-szátyárság utánn jár a dolog, úgy látom, hogy Erdélyben nem csak a Mátkaság, de még a Házasság sem sokat használ. Ugyan jól jártunk, hogy mi már meg vénültünk."[129] Egy másik levele arról árulkodik, hogy ő maga is szétnézett a fiának való eladó lányok között: „Én feltettem magamba: hogy Domokosnak Feleséget nem commendálok, de mint javát, boldogságát kívánó Atya, meg nem álhatom, hogy neked mint okos Anyának ki ne jelencsem: hogy én Kendeffi Ráchelről minden embertől sok jót hallok, nevezetesenn azt mondják: hogy igen szép esze, jó indulatja vagyon, és hogy ügyes, gondos, eleven gazda-aszszony, mostis a Ház-tartásban az Annyának nagy segittségére vagyon. Domokosnak pedig éppen olyanra volna szüksége, és nekedis Könnyebségedre lehetne. Ennek Successiojais szép leszen, azt hallom, képibenis szeretetre méltó. Talám nem neveltetett igen mostani módison, de én annális inkább merném javallani. Te sem voltál módis Istennek hála!"[130] Miután finoman bókol negyvenhárom esztendős feleségének, megrajzolja a neki tetsző meny modelljét. Azonban úgy látszik, az

[126] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1797. március 5. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2650.)

[127] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Kolozsvár, 1797. február 26. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2953.)

[128] *Biograf. Com. Dom. Teleki.* (Mv. Teleki kt. Tq–1236. b/5. Ms. 323.5.)

[129] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1796. december 8. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2622.)

[130] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1797. március 10. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2652.)

égiek másképp intézkedtek, mert Teleki Domokos és Kendeffi Ráchel házassága nem jön létre, minthogy Domokos nagybátyja házánál összeismerkedik egy igen kedvére való lánynyal, Teleki Anikóval. A baj csak az, hogy a lány elutasítóan viselkedik. Apjának levélben sommázza sikertelenségének okát: „a lánynak nem volt hajlandósága [...] mikor magunkra voltunk, igen hideg, mikor mások előtt voltunk, igen nyájas volt."[131] Teleki levélben vigasztalja feleségét Domokos újabb kudarcáért: „már vége vagyon az A-val való szövetségnek. Azt tartom, élitőlis volt, fokátólis. Én az Istennek akarattyában és gondviselésében meg nyugszom. Csak már Domokos ne habozzon, hanem ha gusztussa szerint nem kap feleséget, és meg nem házasodhatik, fordittsa az eszit dologra, és határozza-meg magát valami szolgálatra vagy itt, vagy Magyar Országon, vagy Erdélyben, mert minél későbbre kezdi, annál hátrább esik."[132] Erre jön az anyai közbenjárás: „Domokos megérkezett [...] Megmondottam néki tanácsodat, hogy egyszer reszkirozza meg magát vagy házasságra vagy pedig szolgálatra, de azt mondja, hogy ő Erdélyen kívül addig nem szolgálhat, míg meg nem házasodik, mert ha másutt szolgál, úgy Erdélyben nem lesz alkalmatossága, hogy leányokat nézzen vagy ösmerkedjék. Én megösmerkedtettem az Bethlen Lajosné leányával és mégyen is oda minden héten. Nékem ez jó leánynak tetszik és úgy veszem észre, hogy Domokos sem nézi rossz szemmel s ott sem nézik másként. Már ott vacsorán is marasztották, de még Domokos ebben sem határozta meg magát. Az mondja, hogy még az Teleki Domokos leányát meg nem nézi, addig nem tudja magát meghatározni."[133] S úgy látszik, hogy végül is a megnézett lány, egy újabb Teleki Anikó lesz az „igazi", mert 1798 júniusában feljegyzi naplójában: „14 Junii a kissebb Teleki Anikót, G. Teleki Domokosnak igen kedves Leányát megkérvén szerentsés Választ vettem. Már esztendőktől fogva gondolkoztam ezen Házasságomról, és valóságos hajlandóságot éreztem még az ősztől fogva ezen Leány iránt, a ki nem tsak szeretetre, de tiszteletre is méltó. A boldog emlékezetű Jó Anyámnak és kedves Atyámnak kívánságait töltöttem bé 's az én szivem vonzodásának tettem eleget. Méltán reménylhetem Boldogságomat – mert egy jó nevelésű, érzékeny szivű, éles eszű 's kellemetes Leányt szeretek, a' ki engemet hasonlóképpen tökéletesen szeret."[134]

Apa és anya ezekben az években nemcsak fiuk nősülésével, párválasztásával bajlódik, hanem pályájának alakulását is szívükön viselik. A bécsi egyetemi tanulmányok után Teleki sokat foglalkozik Domokos további felkészítésével. A politikai, közigazgatási élet gyakorlati oldalát személyes tapasztalatszerzés útján akarja vele megismertetni. Előbb a pesti Királyi Tábla esküdt jegyzője, majd 1794 júliusától Bihar vármegye tiszteletbeli aljegyzője lesz. Teleki Sámuel ugyanakkor gyakran hivatalos útjaira is magával viszi. Életrajzi feljegyzései között találunk erre vonatkozó utalásokat: „Októberben [1796] felindultam a Posonyi Diaetára, mely 6 Novembrisre indicáltatott [...] Posonyban Atyámat találtam. A Diaetán semmit sem tanultam tsak tsupa Caeremoniából állott 's még se volt köszönet benne. Míg a Subsidium dolga folyt, jártak a Nemzet után, de hogy meg igértetett, az Udvar minden kérését a' Nemzetnek elhalasztotta."[135] Ez bizony elég önálló vélemény Erdély kancellárjának huszonhárom esztendős fiától. Csak azt nem tudjuk, hogy az apa akkoriban miként vélekedett fiának ilyenfajta kritikai megállapításairól. Feleségéhez írott leveleiből úgy tűnik, valójában nem nézi jó szemmel a most már felnőtt fiú önállóságra törekedését. „Úgy látom – írja 1797 februárjában –, hogy Domokosnak a házasodásábanis az a leg nagyobb akadály, a mi

[131] Teleki Domokos Teleki Sámuelnek. Kolozsvár, 1797. március 4. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2957.)

[132] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1797. február 16. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2644.)

[133] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Kolozsvár, 1797. február 26. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2953.)

[134] *Biograf. Com. Dom. Teleki.* (Mv. Teleki kt. Tq–1236. b/5. Ms. 323.8.)

[135] *Biograf. Com. Dom. Teleki.* (Mv. Teleki kt. Tq–1236. b/5. Ms. 323.3.)

egyéb Világi szerencséibenis gátot köt; hogy tudni illik ő mindenben a maga tettzését, akarattyát, és planumát teszi és veszi szint mértékül; azt kívánván, hogy minden ahoz szabja magát, ő pedig a más akarattyát ne kövesse. Ennek oka az: hogy ő azt tarttya, hogy jobban lát másnál, egyenesebben ítél másnál, és a mint neki tettzik, úgy leg jobb. Azért csak azokhoz vagyon confidentiája, a kik dicsérik és helybe hadgyák, a mit ő akar. Gyermekségitől fogva tapasztalván ezen tulajdonságát, sokszor meg intettem rólla; de soha nem convincalhattam arról, hogy nekem vagyon Rechtem. Mint Atyának ugyan mutatott engedelmességet, de nem meg-győződésből, hanem kötelességből. Bővölködik mindenben a maga ítéletivel, az én ítéletemre pedig azokban a dolgokban sem hajlik, a mellyekben meg ösztültem. A Világot még nem ösmeri, mégis azt tartya, hogy az emberek engemet csalnak meg inkább, mint őtet, és ő a gazdasághozis, cseléd-tartáshoz, háztartáshoz, Jószágbeli rendeléshez s. a. t többet tud nállamnál."[136] Pedig Domokos szeretne apja elvárásainak megfelelni. Tudja, hogy kívánsága szerint állami hivatalt kell vállalnia. Egyetlen kikötése csak az, hogy ne kelljen Bécsben dolgoznia: „Azonban valósággal megvallom, hogy Bétsben szolgálatban lenni és lakni teljességgel kedvem nincsen. Akárhol légyek azonban, én a mennyit csak lehet, Bétsben örömest mulatok Nagyságtokért, mert külömben akár soha se látnám Bétset."[137] Többször szól arról, hogy szeretne Erdélyben „egy kis jószágocskát" kapni, ahol aztán kívánságának megfelelően gazdálkodna. De apja nemigen bízik abban, hogy fia erre egyelőre alkalmas lenne, s gyakran panaszkodik, hogy túlságosan sokat költekezik, meggondolatlanul bánik a pénzzel. Teleki Sámuel fiával szemben tanúsított szigorúsága lényegében egy mindenkori apa igényessége. Dörgedelmei is innen fakadnak. Talán csak ott hibázik, hogy fia sokirányú érdeklődését, tudományos próbálkozásait nem veszi figyelembe. Pedig ekkor Teleki Domokos már igen aktív munkása az Erdélyi Nyelvmívelő Társaságnak, számos poétai kísérlete van, és egy kézírásban maradt szomorújáték[138] szerzője. Komolyan foglalkozik a kőzetek gyűjtésével, szakszerű feldolgozásával is. És mindenekelőtt hazájában és külföldön nyitott szemmel járó utazó, mint ahogy ezt útijegyzetei is igazolják. Teleki Sámuel tulajdonképpen mindig ellenzi ezeket az utakat. Nem akar tudomást venni arról, hogy az utazás egyik célja fia egyre inkább romló egészségének helyreállítása. A Domokost kísérő orvosdoktor, Pataki Sámuel beszámolóit Bethlen Zsuzsannának küldi, mint ahogy maga a fiú is csak anyjának ír betegségéről s a kúráról. 1797 júliusában Borszékre utazik bátyja, Teleki Mihály társaságában: „A mi engemet illet úgy tapasztalom, hogy a Cura hasznomra vagyon. Élek is vélle jó móddal és mindenben a Doctor javaslásait követem [...] Itt mi úgy élünk éppen, mintha rajtunk kívül más világ nem is volna, és mi itt egyébről sem gondolkodunk, hanem arról, hogy miképpen mulathassuk legjobban magunkat, és miként díszesíthessük, és formálhassuk ezt az Egésség Hellyét. Azért is mi itt Házakat igazítunk – fákat plántálunk – Tekéző Helyet – sétáló Helyeket tsinálunk – 's pedig ha meg gondoljuk, tsak másokért vagyon minden munkánk – mert ide nehéz gyakran járni – de itt minden is a' romlandóságnak igen nagyon ki van tetetve – mert itt minden Ember Ur."[139] Mi minden van ebben a pár mondatban! Egy korszerű üdülő létesítésének igénye mellett a helybeliek tehetetlenségének bírálata. Ilyesmiken is elgondolkozik a fiatalember, aki már előző utazásai alatt is sok mindenre felfigyelt, és útinaplójában a meglátogatott országrészek

[136] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1797. február 24. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2645.)

[137] Teleki Domokos Teleki Sámuelnek. Kolozsvár, 1797. március 4. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2957.)

[138] *A' Spanyolok Mexicoba. Szomorújáték VI Fel-Vonásba.* Marosvásárhelyen a színdarabnak három kéziratos példánya van. A Teleki Téka állományában két példány. (Jelzetük: Tq–711. és Ms. T. 375.) A harmadik az egykori Ref. Kollégium könyvtárából származik. (Jelzete: Ms. Bolyai 115.)

[139] Teleki Domokos Bethlen Zsuzsannának. Borszék, 1797. július 29. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 43. cs. 1872.)

művelődéstörténeti rajzát s az akkori gazdasági helyzet valós képét nyújtja. S mindezt elsősorban azért teszi, mert honfitársaiban szeretné felébreszteni az országjárás vágyát, a honismeretet. Apja akkor még ezt nem méri fel, s neheztel, hogy „a savanyú víz Curanak színe alatt"[140] tőle elvonták a fiát. Az is lehet, hogy a betegségről érkező híreket a maga megnyugtatására, védekezésből nem akarja elhinni, mint ahogy 1797. augusztus 2-án írja feleségének: „Szeretném valamit tudni Domokosrolis, mert eztis csak hírlik betegnek."[141] Egy év múlva azért egy Aranka Györgyhöz írott levélben már utal fia romló egészségi állapotára: „Domokos fiam már lement Erdélybe és tudom, hogy neki nagy tüze és buzgósága vagyon a Tudós Társaság munkálkodása gyarapítására, de physicuma és temperamentuma nem ahhoz való lévén, minthogy a sok ülés, olvasás, írás és intensio egészségének ártalmára vagyon. Valamint személyesen, úgy mostan is, hozzám és Házamhoz való jó-szívűségére kérem az Urat, hogy arra neki alkalmatosságot ne engedjen. Ha lassan siet, messzebb jut, ha kevesebbre igyekszik, többre érkezik. Moderata durant."[142] Fél esztendő múlva Teleki Domokos meghal. Apja lényegében ekkor döbben rá, hogy hagyatéka milyen hatalmas·és sokirányú munka nyomát őrzi: „Az ő igen gyenge testi sátorának öszveomlását sietette a benne lakozott nagy lélek munkássága – olvassuk a kancellár egyik levelében –, könnyező szemekkel bámultam, midőn holta után ennek tanúbizonyságait nagy rakás írásaiban láttam."[143]

Ezek után talán érthető, hogy egyetlen életben maradt fiáért, a család nevének továbbvivőjéért, vagyonának örököséért mennyit aggódik. Ez az aggodalom odáig megy el, hogy teljes eréllyel beleszól Ferenc pályaválasztásába. A fiatalember ugyanis matematikai, optikai érdeklődésének megfelelően a hadipályát választaná, ahol földméréstani ismereteit gyümölcsöztethetné, Teleki viszont határozottan ellenzi ezt, attól tartva, hogy a nehéz terepjárással összekötött munka ártalmára lenne a fiának. „Mit gondolsz édes fiam, mire válik gyenge egésséged, hideglelésed, hurutod, phlegma hányásod, ha Budán előbb magadra fogsz dolgozni, és hevesebben a' dolgoknak utánna látni? Mi leszen következése a' Tornyokra, hegyekre való mászkálásnak, Szélben, esőben, hidegben, hévségben, éjjel nappal ide 's tova nyargalásnak, izzadásnak, meghűlésnek? hogy állhat helyre erőd, egésséged, a' falusi Koszton, rendetlen élet módjával, jó Doctor nélkül, patika nélkül, commoditás nélkül?" Sorakoznak a levélben az aggályok, majd így folytatja: „Mindezeket édes fiam, jól meg gondolván, és fontolván magamban, meghatározott akaratom, atyai akaratom és kívánságom az: hogy te erről a' nem neked való fáradságos munkáról tegyed le indulatodat 's kedvedet: győzd meg magadat, engedj a' józan okosságnak és tégedet szerető jó Atyád 's legigazabb Barátod tanátsának 's intésének: az Isten is azt parantsollya, és a' természet Törvénye is azt kívánja tőled mint jó Fiútól. Vedd Szivedre mint jó fiú és jó Keresztyén az én éretted reszkető Atyai Szivemnek is éjjeli nappali gyötrelmeit, az Istenre kérlek. Gondold meg, hogy én már életemnek estvéjére jutottam, benned reméllem Istápomat, vigasztalásomat, és Házamnak fenn állását."[144] A huszonegy éves fiú válasza más nem lehet, mint hogy: „Mindazonáltal ha Nsádnak szüksége vagyon jelenlétemre, parantsoljon; mindent meg tselekszek. Nagyságodért életemet is fel áldozni örömmel kész vagyok."[145] Úgy látszik, nem ilyen engedelmességet várt az apa, s a következő levele tele van szemrehányással: „Azt

[140] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Sárd, 1797. augusztus 7. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2687.)

[141] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Nagyenyed, 1797. augusztus 2. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2685.)

[142] Teleki Sámuel Aranka Györgynek. Bécs, 1798. március 12. Közli Csűry Bálint: *Aranka Györgyhöz írt ismeretlen levelek.* ItK XLV/1935. 48.

[143] Németh László Kazinczy Ferencnek írott levelében idézett levélrész = KFL. III. 155.

[144] Teleki Sámuel Teleki Ferencnek. Bécs, 1808. június 2. (Mv. Teleki kt. Teleki Sámuel lt. III/2. 1658.)

[145] Teleki Ferenc Teleki Sámuelnek. Buda, 1808. június 18. (Mv. Teleki kt. Teleki Sámuel lt. III/1. 1459.)

vártam édes Fiam, hogy 2-dik Jun. irtt Atyai Levelem meglágyittja Szivedet, és abban-feltett méltó okaim és kijelentett akaratom, az én Atyai tanácsomnak követésire és kívánságomnak telyesittésére hajtyák indulatodat; de látom Leveledből, hogy a' helyett tsak száraz engedelmességgel biztatsz, és életednek is érettem feláldozását írod. Nem kívánom én édes Fiam, hogy életedet érettem fel áldozzad, mert annak megtartásáért Születésedtől fogva gondoskodtam, sok könnyet is hullattam. Nem, Fiam! hanem inkább Én, már szinte 70 esztendős öreg ember, én leszek áldozattya az Atyai Szeretetnek és Atyai Szivgyötrelemnek [...] Én semmire sem erőltetlek. A' mostani foglalatosságodtól pedig szép móddal, becsületednek minden rövidsége nélkül és kedvetlenséged nélkül kívánlak elvonni, mellyet ha tőlled meg nem nyerhetek, nem titkolom el, édes Fiam, hogy nagy keserűséggel közelgetek Koporsómhoz [...] Benned volt, édes Fiam, minden reménységem, minekutánna öt szép fiamtól a' halál által megfosztattam."[146] A hajthatatlan apa szinte zsarolja fiát a különböző érvek felsorakoztatásával. Pedig épp azokban a napokban kap Budáról levelet, melynek írója szeretné engedményre bírni. Báró Alvintzi József császári tábornagy talán Ferenc kérésére ír Teleki Sámuelnek: „Ezen Iffiu grofnak egéssége az mind engemet bizonyítani kívánt igen jó, és meg kelletik vallanom, hogj én Iffiu Cavallerban sohais ollja[n] szorgalmatosságot nem tapasztaltam, ki is egész ditsőségit tsak abban ismeri, hogy Felséges Urunk Szolgálatjára, És Hazánknak jövendőbéli hasznára lehessen." Alvintzi meglátása az, hogy pillanatnyilag még át sem lehet helyezni Ferencet máshova: „az mennjiben szerentsém vagjon ismérni, nem hitethetem el magamban hogj nagj ditséretes ambitioja és tsodálkozásra méltó szorgalmatossága meg engedné, hogj ezen munkát félben hadja, mert az tagadhatatlan, hogj gjönjörűség tsak halgatni is, mely értelemmel, és által látással beszél operatiojárol."[147]

Végül is a fiú apja kívánságának megfelelően kilép a hadseregből. Talán vigasztalásul a következő évben rövid németországi utat tesz, s ott idejét elsősorban természettudományi tanulmányok kötik le. 1809 februárjában Münchenből írja apjának: „Tanulásom felölll írtam volt már Nagyságodnak, de talán el veszett levelem. Én t. i. most physicát hallgatok Professor Marechaux Urnál, azon kívül a Geometriai Rajzolásban is Mestert tartok, a Mechanicába és Hydraulicába is fogadtam volt professort, de el hagytam nem sokára, által látván, hogy nem igen érti mesterségét. Ezekben a szükséges tudományokban még igen hátra vagyok, e végett nékem tudós és derék emberek azt javasolták, úgy mind G. Stadion, és kivált képpen Házi Gazdám a ki is egész Németh Országba a Maschinen-Bau részibe a leg első tudós, hogy el végezvén itten a Phisicai Cursusomat mennyek Freiburgra, Saxoniaba Dresda mellett; és ottan tanuljak, itt pedig a Rajzolat és Phisican kívül egyebet ne folytassak, nem is jó egyszerre sokat el kezdeni."[148] Ma már nehéz eldönteni, hogy ha Teleki Sámuel nem ragaszkodott volna olyan kérlelhetetlenül a pályamódosításhoz, nem lett volna-e eredményesebb fia munkássága. Talán az egyetlen csillagászati mérőműszer megszerkesztésén kívül még támadtak volna más ötletei is. Annyi bizonyos, hogy ifjúkorában írott levelei Domokos bátyjához hasonló érett, a dolgok lényegét kereső fiatalembernek mutatják.

Teleki Sámuel gyermekei sorsát felelősséggel intéző apa volt. Láttuk, hogy a gyermekek javát akaró szülő túlzott aggodalmaskodásával sokszor hibázott. A saját magával szemben is mindig rendkívül igényes, fegyelmezetten élő férfi gyermekeivel néha túlságosan szigorú. Ezért tévedett többször Domokos fia megítélésében is. De vitathatatlan, hogy mindvégig családja boldogulásán munkálkodott. Zárjuk tehát Teleki szülői feladatkörének rövid átte-

[146] Teleki Sámuel Teleki Ferencnek. Bécs, 1808. június 25. (Mv. Teleki kt. Teleki Sámuel lt. III/2. 1659.)

[147] Alvintzi József Teleki Sámuelnek. Buda, 1808. június 10. (Mv. Teleki kt. Teleki Sámuel lt. III/1. 1020.)

[148] Teleki Ferenc Teleki Sámuelnek. München, 1809. február 3. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 43. cs. 1913.)

kintését azokkal a szép gondolatokkal, melyekkel Testamentumában 1800-ban intézkedik az akkor még kiskorú Ferenc fia jövőjéről.

„Ha az Isten engemet elébb ki-szollittana e Világból, mintsem Kedves Fiamat fel-nevelhetném; míg a perfecte aetast el-éri, kérem gróf Teleki Domokos igen kedves öcsémet, és Itélő-Mester Szent-Páli Urat, hozzám és Házamhoz meg-tapasztalt jó indulattyokban, Szivességekben 's egyenességekben helyeztetett különös nagy bizalommal: hogy kedves Fiam Személyének, nevelésének, tanittatásának, és minden Ingó 's Ingatlan Jószágainak Curateláját vállalják magokra, és együtt cointelligenter az ő hasznára és javára jó lelki ösmérettel viseljék, meg-gondolván, hogy azt várhattyák jövendőben másoktól magok Árvá-ikra 's Házokra nézve, amit szivekre kötött árva Fiammal és Házammal cselekszenek. Tarcsanak pedig mellette mindenkor egy ösméretes jó caracterű, tanult és ügyes Igazgatót, igyekezvén olyat keresni és választani a ki más Ifiaknak nevelésekben már dicséretes Speciment adott, és ez a Mentor szüntelen mellette legyen, egészségire, erkölcsire, tanulására, maga-viseletire szorgalmatosan vigyázzon, és őtet formálja, szép móddal regalja, óktassa. Ennek szeme alatt végezze-el oskolai Tanulását a N. Enyedi Reformatum Collegiumban 19. esztendős-koráig. Kérem pedig Tiszteletes Professor Benke Mihály Uramat, Házamhoz való jó-szivűségiben vetett bizodalommal, hogy reá vigyázzon, és őtet tanittsa; ha lehettséges, adjon neki szállástis, és tisztességes asztalt illendő fizetésért. Ennekfelette tarcsanak mellette a Curatorok, két hűséges, jó erkölcsű, és józon életű, értelmes szolgátis. Minekutánna Oskolai Tanulását jól el-végezi, húsz esztendős korában a Mentorával és egy hívséges, ügyes szolgával Academiara Göttingába vagy Lipsiaba mehet, ha az egéssége, és a környül-állások meg engedik, és ott két esztendőkig a szükségesebb Tudományokat és Nyelveket tanulván, ha tettzik, esztendőkig utazhat experientianak okáért, a Curator Uraknak Consensusokkal, a merre hasznosabb és bátorságosabb leszen. Academiai tanulására és Utazására ezen három Esztendők alatt adhatnak neki a Curatorok, a Jószágai Jövedelméből, a Szükséghez képest, annyit, a mennyivel takarékossággal tisztességesen bé-éri. Bé érheti pedig leg-fellyebbis Tizen-nyolcz Ezer M. forintokkal, többet ne kölcsön. Isten segedelmivel Huszon-három esztendős Korában haza jövén, a Curatorainak 's jó Attyafiainak tanácsikkal válaszszon magához illő, jó erkölcsű, 's jó Gazdaaszszony Házas Társat, és Huszon-négy esztendős korában házasodjék-meg; Jószágainak administratioját vegye Kezihez, Isten áldásával gazdáskodjék, éljen becsülettel, de ne pompázzon, ne vesztegessen, szükségtelen dolgokra ne kölcsön, adosságot ne csináljon, minden roszsz Társaságot, hivalkodást, alacsonságot kerüljön; az Istent félje, a tiszta erkölcsöt, és jó Lelki-ösmeretet meg tarcsa. Vallását szeresse, a tisztességes Tudományokat cultiválja, Hazájának, Fejedelminek igyekezzék szolgálni, és Nemzetinek, Familiájának becsületet tenni."[149]

A jó gazda

Jó gazda volt Teleki Sámuel abban az értelemben, hogy igyekezett jól sáfárkodni birtokaival, féltve vigyázta az eleiről rászállt örökséget, s minden igyekezete az volt, hogy maga is szerezzen gyermekei számára hagyatékozható javakat.

Minden garast számon tartva próbálta többfelé vezetett háztartásait úgy irányítani, hogy a társadalmi pozíciójával járó életvitel biztosítása mellett ne költekezzenek fölöslegesen, ne prédáljanak.

A megőrződött levéltári anyag alapján arra következtethetünk, hogy Teleki gazdaságának minden területét kézben tartja, minden irányba figyel. Hogyan sikerült mindez, hogyan szervezte, adminisztrálta egymástól távol eső birtokait?

[149] Mv. Teleki kt. Teleki Sámuel lt. II/d. 1017.

A többi korabeli földesúri birtokhoz hasonlóan Teleki gazdaságaiban is a termelés közvetlen irányítói, ellenőrzői a fizetéses prefektusok, tisztek,[150] akik feladatukat a gazda utasításai alapján végzik, pontos kimutatásokkal rendszeresen tájékoztatják kenyéradójukat a betakarított termésről, az állatállományról, a dézsmaadósságokról.[151] Több évi-számadás (ratio) is megmaradt a levéltári anyagban,[152] ezek vizsgálata gazdaságtörténészre vár; elemzésük során minden bizonnyal a Teleki-gazdaság nagyságrendjének, termelési színvonalának megállapításához szükséges adatok kerülnek majd felszínre. (E sorok írója nem mer vállalkozni annak megállapítására, hogy a kancellár birtokain milyen szinten folyt a mezőgazdasági munka.) A levéltári anyag egyértelműen azt jelzi, hogy a föld megműveléséről, az állattartásról lényegesen kevesebb szó esik, mint a gazdaságból származó bevételről. A gróf birtokainak intézőitől állandóan pénzt sürget, ilyen körülmények között bizonyára nem sok anyagi alap maradt a termelési eljárások korszerűsítésére. Elvétve találunk egy-egy utalást a gazdaságban történt beruházásokra. 1787 januárjában írja sáromberki intézőjének: „Béres ekéket az Oeconomiának segedelmére állíthat Kgyld Sáromberkén az el kerülhetetlen szükséghez képest, tsak válaszsza meg jól a' marhákat, és a marha vásárlásnak idejét, hogy a' miből nekem kell élnem, a béres ekékre ne fordíttassék. Mivel pedig én már experiáltam, hogy a' béres ekéknek nem tsak kiállítások, hanem tartásokis igen nagy dispensiummal jár, Kgyld az elkerülhetetlen szükség felett edgy béres ekét se állítson."[153] Amikor évekkel később fia, Domokos szeretne Sáromberkén újításokat bevezetni, apja hevesen tiltakozik ellene: „és egyébarántis Rendeléseimhez tarcsa magát a Joszágaimban, a hol meg fordul – írja feleségének – és azokban semmi ujjításokat, változásokat hirem nélkül ne tegyen; a mint előbbeni Leveleimben már erről neked kétszeris irtam."[154] A mezőgazdasági épületek javítását illetően ugyancsak úgy tűnik, hogy csak a legszükségesebb esetben ad utasítást valamilyen „meliorizáció"-ra. 1781 októberében Sáromberkéről ír Lénárt Sámuel intézőjének, s kéri, hogy Szebenben Scharffenbach nevű mesterrel „igazítassa meg jó moddal az Istállónak hibáit, hidlásában, jászlában, a padlásban, nem külömben a Hintó

[150] Vö. Imreh István 1979. 110.

[151] „Ao. 1775. M. Kölpényben termett Tiszta Elegy Buza, Ros, Alakor és Zab Specificatioja" (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 8. cs. 238.); „1775-ben a Sáromberki határon ősz és tavasz gabona Termett e szerint" (Uo. 239.); „Méltoságos Groff és camerarius Széki Középső Teleki Sámuel Ur eő Nagysága Mlgs Parantsolattyából és Kedvtelgéséből Nemes Thorda Vármegyei Gerebenesi Portiojában lévő Udvari Birája DaszkelTodor gondviselése alatt in Anni presenti 1774 die 16-ta 9-br. nagyobb és kisebb majorság Tulkok és fekete Juhok maradtanak" (Uo. 6. cs. 356.); „Ao. 1775 Sáromberki Ménes Listája" (Uo. 8. cs. 110–112.); „1786 25 Apr. Sáromberki ménes listája" (Uo. 16. cs. 1786/60.); „A sáromberki Ménesbeli Kantzák, Istállóbeli Paripák és Csikók Specificatioja, mellyek[ne]k Esztendeje 1802-dik Esztendőben esendő Tavaszi Napokra vagyon meghatározva: Kantzák: 56 darab, Két esztendős Kantza csikók: 4 darab, Egy esztendős Kantza Csikó: 13 darab, Istállós Lovak: 31 darab, Három esztendős Paripa csikók: 2 darab, Két esztendős Paripa csikók: 9 darab, Egy esztendős paripa csikók: 6 darab" (Uo. 24. cs.); „Ao. 1770 A' Méltoságos impr. Groff és Camerarius Széki Iffjabb Teleki Sámuel Ur ő Nga Nemes Fejér Vgyei. Tzelnai jobbágyai és sellérei Dézsmájokat és Adosságokat fizették e' szerint." (Uo. 4. cs. 150.)

[152] „Ratio Saromberkiensis pro Anno 1768" (Uo. 3. cs. 1768/536–556.); „Ratio Saromberkiensis pro Anno 1769" (Uo. 1769/556–659.); „Bart András Ratioja a die 1-a Martij Anni 1773 usqu. ad ultima Februarij Anni 1776. Mlgs. R. G. Teleki Samuel Ur ő Nga Sorostéllyi Joszágabeli Majorkodásáról" (Uo. 6. cs. 244.); „In Anno 1773 Méltoságos Imperialis Groff Ifjab Széki Teleki Samuel Camerarius Ur ő Nsga Nms Erdély Országi Joszágaiban lett mindenféle Gabonák terméseinek Specificatioja" (Uo. 231.); „Sárdi Tiszt Bartók Joseff Úr Ratioja pro Anno 1774" (Uo. 7. cs. 175.); „Demonstratio pro Anno 1774. Est Franciscus Kis de M. Kölpény." (Uo. 221.)

[153] Teleki Sámuel Lénárt Sámuelnek. Nagyvárad, 1787. január 29. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2485.)

[154] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1797. február 6. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2641.)

szinnek fedelétis, mert drága Szekereimre a hó és esső mind reájok hull, és nagy kárt vallok".[155] 1797-ben Bethlen Zsuzsanna Sárdról írja az urának: „Itten az épületeket jól tanáltam. Most csinálnak egy derék uj csűrt. Ugy látszik nékem, hogy ez a tiszttartó jó ember és jól folytatja a gazdaságot."[156]

A levelezésben sok szó esik a termények, állatok eladásáról. Alighogy visszatért a fiatal gróf külföldi tanulmányútjáról, már az 1760-as évek közepétől maga intézi birtokügyeit. 1768. július 25-én sáromberki tisztjének beszámolójára válaszol: „Örömmel értettem, hogy a Gabonák Istennek hálá Sáromberkin szépek, itten majd semmi sints. Már azon légyen Klgd, hogy a bé takaritása jó időben és jó moddal mennyen véghez. A' Lovak és Gyermek Lovak számára külön rakasson jó szénát, mely nem iszapos." Majd így folytatja: „Bort innét parantsoltam, hogy a' le jövő Szekeren italomra külgyenek; de itt is kevés bor lévén, az idei termésis magát rosszul mutatván, szükség lészen ha Kglmed idejin provideal Kortsmáimra borral, és továbrais abban jó gazdaságát meg mutattya, hogy a Kortsomáim ne heverjenek, hanem Kglmed industriája által ha innét bort nem küldenekis, hasznot hajtsanak; mert énnékem az épittésemhez sok költség kivántatván, ha tsak Kglmed nem administrál, én se az ide való élhetetlen Tisztemtől, se a Kővár vidékitől nem percipiálhatok."[157]

1780-ben Szebenből rendelkezik az állatok eladása felől: „a' Szent-Péteri Sokadalomban talám el adhattya jó árron a Tulkokat Ujvári Uram; mert a Cancellariusnak Marháit meg vették e' Nyáron, 65. forinton párját. Hát a Gabonának nőé, az árra? A' Téglát, Cserepet vetiké? Hogy gyűl az Árpa Kalangya? Szénát már csinálnaké?"[158] Másik levelében a lovak eladása ügyében ír feleségének: „Újvári Uramot köszöntöm. Levelit kedvesen vettem, de nem válaszolhatok, mert üti a tizet, 's mennem kell Consiliumban. Köszönöm Jóakarattyát, hogy el-adta a Csikókat; éppen csak az egy Cillarust sajnállom és ócsollom. Külömben a pénzre látom több szükségem vagyon, mint a Lóra: Kérem már Ujvári Uramot, mentsen meg a Villámtol, az Allegrotol és a Nobilétól, hogy Télire ne maradjanak. Igen kedvesen veszem ha a maga planumán egyenként el adjais a kölpényi idősebb Csikókat, és Kantzákat."[159]

Teleki Sámuel és Bethlen Zsuzsanna levelezése egyértelműen tükrözi, hogy a gazdaság ügyeit illetően a férjnek milyen nagy segítségére volt a feleség. Fiatal kora ellenére az asszony házasságuk első percétől valóban „fele-segítség"-e volt férjének, mint ahogyan azt Teleki kéri is tőle. Rövid idő alatt beletenul a dolgokba, és hozzáértő majoros válik belőle. Erdélyben egyébként a főrangú asszonyok sorában nem ismeretlen az olyan feleség, aki vállvetve dolgozik férje mellett. Teleki Mihály felesége, Veér Judit hadakozó vagy éppen országos ügyeket intéző férjét kiválóan helyettesíti otthon, s őt leveleiben rendszeresen tájékoztatja a gazdaság menetéről. De ezt tette a korán megözvegyült Bethlen Kata, Wesselényi Kata és még sok asszonytársuk.

Bethlen Zsuzsanna az 1770-es évek elejétől hivatalos dolgai miatt távol lévő férjének intézkedéseit maga hajtja végre Sáromberkén: „Az Fő Bironak szolo Levelet el küldöttem késedelem nélkül, de nem találták oda haza az Fő Birot, hanem az Aszonynál hagyta Köblös Mihály az levelet. Az Számtartónak irott parancsolatját Édes Szivem meg mondottam neki. A Lovász Mester fogadja, hogy ő mig ideje ki telik jól és hűségesen véghez viszi minden-

[155] Teleki Sámuel Lénárt Sámuelnek. Sáromberke, 1781. október 8. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2332.)

[156] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Sárd, 1797. április 10. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2929.)

[157] Teleki Sámuel ismeretlennek. Sárd, 1768. július 25. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 3. cs. 532.)

[158] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1780. július 5. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2258.)

[159] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1782. július 2. (. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2373.)

ben az maga köteleségit úgy hogy nekünk semi kárunk nem lesz. Most ujra az udvari Biro által is meg tiltattattam az Pipázást kemény büntetés alatt. A kürtők[nek] és füst fogók[nak] meg seprések iránt is parancsoltam az faluban és az Falus Bironak is ki adtam parancsolatban, hogy minden héten Szombaton, egy esküttel járja el az Falut és az holott kormos kürtőt tanál, büntesse meg, ha pediglen ő e szerint nem cselekszik őt büntessék meg keményen. Tegnap Vásárhelyről is hozattam egy Kémény Seprőt és ma itt az Udvarban is megsepertettem az Kéményeket. Farkas mind mellette volt és a Kémények oldalait is jól be rakták téglával és mészel."[160]

Sok szó esik a lótenyésztéssel kapcsolatos kérdésekről, hiszen a lótartásnak komoly hagyományai vannak Telekiék sáromberki uradalmában.[161] 1777 áprilisában írja az asszony: „A Hágatás alkalmatosságával még edig semi kárunk sem esett. Tegnap reggel az Csendes nevű Kancza az Csinos Leánya meg csitkozott egy kitsi Kancza Csitkoja vagyon. Ma dél előtt az Hadadi nyerges hátu Kanczának lett az Rigotol egy szép és nagy Pej Paripa Csitkoja."[162] Pontosan húsz esztendő múlva a lovak betanításáról tájékoztatja a Bécsben tartózkodó kancellárt Bethlen Zsuzsanna: „Már parancsolatod szerint édes kincsem az lovaid tanittatása iránt rendelést tettem. A T. Joseftől való lovad jámbor, az lövést is megállja. Még lészen egy mettszett ló, az mellyet eddig is tanítottak, de már most lövéshez és dobszóhoz is tanítani fogják. Huszár lónak nem lehet egyebet, hanem kanczákat kell tanítattnom, mert nincsen olyan gyermek ló, az mellyet lehessen [...] Domokos is parancsolt az tiszttartónak, hogy néki is tanítsanak. Arra való nézve ki is metszettettem egy gyermek lovat, az melyet eddig is tanítottak, mert maglovan bajos néki járni. Ez nem is kár, sőt kár lett volna aval sok kanczát rontani, mert kicsiny is. Isten őrizzen tőle, hogy úgy vegyétek hasznát, mint háboruba, hanem úgy mint békességben és magatok mulatságára édes szivem."[163]

A házastársak leveleikben gyakorta szólnak pénzgondjaikról. 1796 novemberében írja Bethlen Zsuzsanna,, hogy nemigen tud semmit intézni, mert nincs pénze: „Itten semmit nem igazítottam egyebet, csak éppen azt, ami elkerülhetetlen szükség volt. Nincs is mivel igazítani. Eleget igyekeztem, hogy ne költsek, de magam és cselédeim szájoktól és az tisztességes háztartástól el nem húzhatom. Én ugyan nem tractálok, de mégis csak kéntelen vagyok pénzt költeni. Már most nincsen is több 18 magyar forintomnál. A cselédeimet sem fizethettem ki novemberben. Most várok, hacsak lesz valami kevés az sáromberki tisztnél, mert Bedécsnél nincsen."[164] A századvég háborús éveiben egyre szaporodnak az ilyenfajta panaszok. Teleki Sámuel 1797 májusában Nagyváradról írja: „Sajnálom Édes Szivem, hogy rövidséged vagyon pénz dolgában, de nem tehetek róla [...] Az Isten ki-rendeli nekemis naprol napra a mi szükséges a fizetésemből, csak neked ne legyen rövidséged. A' mi pénzt Megyesről és Remetéről a minap ide administraltanak nekem, a meg vagyon egészen, és aztis bé-viszem magammal, 's abból ki fizetem a mit kölcsönöztél..."[165] Pedig csak most kell igazán sok pénz, hiszen ekkortájt folyik a Bécsből való menekülés s a szállítás igencsak költséges. „Megvallom néked édes szivem – panaszkodik Bethlen Zsuzsanna – hogy teljességgel nincs miből csináljak pénzt, ha csak el nem vesztegetjük az gabonáinkat, hanem most

[160] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Sáromberke, 1777. április 24. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2858.)

[161] Szabó Miklós: *Sáromberke rövid története. = Sáromberke 1319–1994.* 1994. 22.

[162] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Sáromberke, 1777. április 20. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2857.)

[163] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1797. május 6. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2934.)

[164] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1796. november 3. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2903.)

[165] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Nagyvárad, 1797. május 22. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2675.)

Szocsákiné asszonyomtól kértem [...] Már ha még sem kapok pénzt az jószágból, kénytelen lészek az capitálisomból kivenni, mert még az érkezendő öt szekérnek 370 R. forintot kell fizetni és még magamnak is élni még pedig nagy háznéppel."[166] Egy másik levélben azt írja: „Jó szivvel küldenék én néked pénzt, ha volna miből csinálják, de semminek sincs ára, magam is alig kaphatok. Nékem is pedig csak volna szükségem reá, mert az egész háznépem rajtad kivül mind velem vagyon. Az fiamnak is adnom kell. Kolosvár is erősen meghuzott, mert ott mind készpénzzel kellett élnem." Ugyanebben a levélben némi bevétel lehetőségét is megemlíti a kancellárné: „Most reménylem, hogy a csonka héten a zalatnai számtartó lejön és megveszi az eladó borokat. Itt járt az mult hétnek elején és dicsekedett, hogy már meg fogja kapni a nemességét, azt pedig egyedül néked köszöni és azért meg is igérte, hogy megveszi a borokat, ha igen drágák nem lésznek. Talám négy máriást meg ad vedriért, mert olcsóbban nem adhatom, mivel, már az borok seprejekről le vagynak húzva, mert ha olcsobban adom, kárunk leszen benne, amint felvetettük. Bárcsak az asszúszőlő borokat adhatnám el, mert vagyon kétszáz veder. Ezt a napokban meg akarta egy zsidó venni, de azt mondja a tiszttartó, hogy csak három forintot igért vedriért. A tiszt pedig nyolcz forinton tartotta. Innét pedig feljött az zsidó Kolosvárra az fiamhoz és kérte s igért 5 forintot, de én nem adtam, hanem ugyancsak ott lehagytam hetedfél forintra. Annyit nem akart adni és már elmaradt a vásár. Különben nem igen busulok rajta, mert az borok jók és régiek. Kár lett volna elvesztegetni. Az mely pénzt N. G. Bethlen Pál nékem által adott, az volt éppen 55 arany, mely is teszen 247 r. forintot és 30 x-árt és ezt most által adtam az sárdi tiszttartónak, hogyha eladhatja a borokat, azoknak árával együtt külgye fel néked édes szivem."[167] Méltán sajnálhatjuk, hogy nem ismerjük a válaszlevelet. Jó volna tudni, méltányolta-e a kancellár felesége kereskedelmi érzékét s bámulatra méltó szakértelmét a borokat illetően. Szintúgy érdekes lenne meghallani, mit szólt a nemességét borvásárral honoráló zalatnai számtartó dicsekvéséhez.

Ugyanebben az időszakban Teleki gyakran ír feleségének örökösödési problémáikról. Apósa halála után sürgeti az osztozkodást. „Meg nem foghatom az okát – írja 1797 februárjában –, hogy kedves Testvéreddel való osztályod olyan késedelmesenn mennyen; és ebből a halogatásbol csak azt képzelem, hogy az el-intézett atyafiságos moddal semmire sem menyünk; már pedig ideje volna hogy Teis vedd valami hasznát örökségednek. Külömbenis én arra soha sem menyek, hogy a jövedelmesebb és csoportosabb örökös Jószágokat a más rész magának el-válogassa, és azok helyett neked Atyafiságbol imitt amott, szerte szélyel, valami dirib darab portiokat vessenek. Arra sem menyek soha: hogy meg vásároljam, keresett titulusok alatt, a Gyermekeimnek Örökségeket, és olyan adósságokat fizessek, a mellyeknek semmi hasznát az én Gyermekeim nem vették, és a mellyeket nemis tartozom igazság és törvény szerint fizetni."[168] Természetesen maga az örökös is szeretné, ha az osztozkodás már végbemenne: „még pedig atyafiságosan, de félek rajta – írja levelében – hogy addig húzzák, halaszszák, hogy másként lesz vége, mert már most azt mondgyák, hogy az tisztektől nem lehet és nem tudják, hogy vegyenek számot, mert azok mind írástudatlan emberek."[169] Egy hónap múlva pedig arról számol be, hogy az osztozkodás még mindig nem történt meg, mert most dolgoznak a megbízottak a vagyon felmérésén. „Talán husvétig csak elvégzik és az temetésre béhozza Jósika s akkor vagy nyilat húzunk vagy pedig egye-

[166] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1797. május 6. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2934.)

[167] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Sárd, 1797. április 10. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2929.)

[168] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1797. február 28. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2647.)

[169] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Kolozsvár, 1797. március 17. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2925.)

zéssel osztozunk. A sógornak nagy kedve van az Földvári jószághoz, minthogy ott vagynak magának is aquisitioi." Ugyancsak ebből a levélből tudjuk meg, hogy milyen felkelhetőségeket örökölt Bethlen Zsuzsanna az apja után: „Jutott nékem egy néhány ing, két vagy három rendbéli köntöse az édes atyámnak. Egy pár-pistoly és vagy két flinta, az édes atyám zsebbéli aranyórája, melyet még magad vettél volt. Huszonhárom darab deák, 28 darab magyar könyv. Ezek közül kikértem magamnak az néhai édes anyám Bibliáját, énekes és imádságos könyveit, melyeket az Wesselényi háztól vitt volt édes atyám, magánál hagyta volt oly igérettel, hogy holta után visszaadódik nékem."[170]

Levelezésükben sok szó esik a gazdaságban alkalmazott tisztekről és a belső cselédségről. Az biztos, hogy többet írnak a gondokról, mint arról, hogy elégedettek az alkalmazottak munkájával, viselkedésével. 1782. június 2-án Sáromberkéről írja Bethlen Zsuzsanna: „akarnám ha az Comendérozó Konyhájáról fogadott szakács jó lenne és takarékos, könnyebb az ifju legény mint a házos cseléd."[171] Gyakoriak az ilyenfajta panaszok: „A' Megyesi Tisztelis meg gyült a bajom, olyan roszszul viseli magát, hogy el-kell bocsátani; 's más nincsen. A' Remeteirőlis sok roszszat írnak."[172] „Miből fizetem ezt a sok drága cselédetis? – kérdi a kancellár. – A szakácsom ittis igen roszszul gazdáskodik, és meg húz. Úgy jártam a Türitől comendált Vén Cammerdienerrelis, mint a Török a bornyuval. De mit használ ez a sok panasz?"[173]

A házastársak leveleiből látszik, hogy a férj Bécsben, a feleség otthon töprenkedik azon, hogyan lehet a gazdaságot minél jobban megszervezni, ellenőrizni, hogyan kellene a nem megfelelő alkálmazottakat kicserélni, jobbakkal helyettesíteni.

Mindketten, ha csak tehetik, eljárnak a birtokokra személyes ellenőrzésre. 1797. augusztus 24-én Uzdiszentpéterről írja a gróf feleségének: „Az ide való Számtartonkat, a ki ügyes, életre való embernek láttzik, M. Szengyeli Tisztartónak tettem, jó Instructioval, talám helyre hozza azt a puszta Jószágot, a mely külömben igen szép Jószág volna. Az idén vetni való Buzátis pénzemen vétetek, mert nem termett semmi egyéb gaznál, a mely le kaszáltatott, és nem arra való, hogy kiis csépeljék, hanem az ide való Juhainkot rendeltem oda telelni, hogy meg egyék, és itt maradjon meg el-adni, a mi kevés termett, és a 30 Béres ökörtől, tehenektől, bivaloktol meg marad. Szengyelbe még egy béres ekétis állítottam. Az Ilosvai és Györgyfalvi embereinknekis fele szolgálattyokat a Szengyeli Oeconomiának fel-segillésire rendeltem. A' Szárazságis ki mondhatatlan sok kárt tett."[174]

Bedécs nevű gazdatisztjével sok baja támadt a gazdának. 1796 novemberében két levélben is említi feleségének, hogy oda kell állítani kötelessége végzésére. „Ha Bedecs Vásárhelyre megyen, és el végezed vélle a dolgokat, igen akarnám ha ujj Esztendő utánn ki mehetne Megyesreis és Számadását a Tisztnek revideálná, mert már talám 3. esztendőtől fogva sem revidealta. E pedig nagy rövidség, és az én Rendelésem szerint fő kötelessége minden esztendőben revidealni a Tisztek Ratioit, mert ha esztendőről esztendőre halad, a kárt se lehet ki-tanulni, és a Tisztek meg bizván magokat, azt cselekszik, a mit akarnak, minthogy senki sem jár utánnok."[175] Később pedig így méltatlankodik: „Hát már mikor

[170] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Sárd, 1797. április 10. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2929.)

[171] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Sáromberke, 1782. június 2. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2877.)

[172] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1792. augusztus 8. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2571.)

[173] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Nagyvárad, 1797. június 9. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2681.)

[174] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Uzdiszentpéter, 1797. augusztus 24. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2689.)

[175] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Pozsony, 1796. november 26. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2619.)

menyen le Czelnára, Sárdra, a Szüretre? mikor küld pénzt? Hát neked administrált-é valamit? vagy micsoda rendelést tett, hogy honnét végy pénzt, mikor szükséged leszen reá?"[176] Úgy látszik, hogy a következő évben sem javul a helyzet, mert Teleki radikális változtatásra szánja el magát. „Által láttam – írja 1797 márciusában –, hogy Bedecs mint bágyadt, beteges és commodus ember; nem érkezik, hogy a Gazdasághozis, a Joszágokban hozzá lásson ügyibe; és peres dolgokatis szükséges szorgalmatossággal, vigyázással folytasson. Az kár pedig mind a Gazdaságban, mind a perekben, csak a miénk." Ezért a törvényes dolgok intézésére megfogadja Gyujtó Sándort, aki korábban Alsó-Fehér vármegye viceispánja volt. „Ez igen értelmes, szorgalmatos, és törvénytartó ember [...] és Bedecs mihelyt érkezik, járjon-el vélle a Joszágokat, hogy tudja meg: hol? és mi iránt vagyon Contraversia, és igazítható baj."[177]

A levelekben arra is találunk utalást, hogy Teleki a rendes alkalmazottal igyekezett jól bánni, de a vétkest, úgy véli, meg kell büntetni: „Azokhoz a Cselédekhez a kik jól hűségesen viselik magokat, légy Édes Szivem, valami jóakarattal; a korheleket pedig zabolázza meg a számtartó; kivált a kolcsár" – írja 1780 augusztusában.[178] 1785 márciusában kelt levelében olvassuk: „12-a Martij írott Kedves Leveledből sajnálva értem, hogy Kocsis Miskával, és a Német legényel alkalmatlanságod vagyon. A' Német ha roszszul viseli magát, mindjárt csináltass vélle computust, és bocsásd-el végképpen, le menetelemigis. Kocsis Miskát pedig add által, mint Ház-felverő tolvajt a Vármegyének, vagy a Szebeni Magistratusnak, hogy törvényesen láttassák el-a dolgot, és érdem szerint büntessék. Nem külömben Darabont Miklostis, mint a ki tudta a dolgot, és hűségtelenül elhalgatta. Jól esett, hogy Andrást meg fogadtad."[179] Sajnos nem tudjuk, mi volt Kocsis Miskának ilyen drasztikus eljárást kiváltó bűne. Ugyanilyen engesztelhetetlen Szakács Latzi és Sütő Ferkő esetében is, akiket Nagyváradról hazaküld Sáromberkére, és ilyen utasítást ad intézőjének: „Nem kell semmi jóval lenni hozzájok az Udvar részirőll, mert meg nem érdemlik. Lássák hogy élnek, mint alkusznak otthon, 's mit nyernek benne? A' ki érdemli csak azzal kell jól tenni, 's annak kell pártját fogni. A' többivel lássa mit csinál Vármegye Tisztye, Katona 's minden."[180]

Az asszony a nyári időszakra Bécsből magával viszi Sáromberkére a belső cselédség egy részét. Úgy látszik, nem jönnek szívesen el a császárvárosból az alkalmazottak, s ha az előre meghatározott sáromberki tartózkodás kitolódik, bizony zúgolódnak. „A' Bécsi Cselédekkel jobb leszen előre nem tudatni, viszszá jövetelednek terminussát – írja 1796 novemberében Teleki –, az alatt pedig arra vigyázni, hogy ne unnyák Erdélybe, és ne békételenkedjenek. Az Ujj Esztendői, Születésed, és Neved napjára való discretiokat a Bécsi mód szerint add meg nekik, 's egyéb arántis mutassad hozzájok Jóságodat, kivált ha őkis jól viselik magokat. Nékem kivált Bernárdról jó opiniom vagyon, azértis küldöttem őtet veled."[181] Igen szükségesnek tarthatta a cselédek megjutalmazását, mert a levél vége felé még egyszer visszatér a témára: „Ha tovább halad fel-jöveteled, meg tudom én jutalmazni a Cselédeknek várakozásokat. Talán lahet Ocsovszki Uramnakis kedvet csinálni az Erdélyi mulatáshoz, mert nem

[176] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1796. november 3. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2611.)

[177] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1797. március 30. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2659.)

[178] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Aranyosmeggyes, 1780. augusztus 28. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2279.)

[179] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1785. március 21. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2418.)

[180] Teleki Sámuel Lénárt Sámuelnek. Nagyvárad, 1785. november 15. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2453.)

[181] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Pozsony, 1796. november 20. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2617.)

volna jó, ha el-kedvetlenednék." Egy esztendő elteltével a háborús események úgy alakulnak, hogy bizony örömmel hagyja ott mindenki a fővárost: „A' szakácsunkat el-hoztam magammal 's itt vagyon – jelenti Nagyváradról –, most minden cseléd örömest el-jött Bécsből, és szerencsésnek tartotta magát, a ki el jöhetett."[182]

A feleség sokszor egymaga hoz döntéseket birtokügyekben. Van úgy, hogy férjének utólag számol be intézkedéseiről. 1797 májusában arról értesíti, hogy a Teleki rokonokkal néhány birtokrészt elcserélt: „Én most Teleki Imrével Szent Péteren egy földet cseréltem éppen az csűrös kertem végiben és én néki az helyett Pagocsán az ő udvara mellett mást adtam, még most vagyok munkában az özvegy Teleki Mihálynétól is és az sármási Teleki Joseftől is cserélni. Az ő földjük éppen az Imrétől cserélt föld és az mi földünk között lévén, hogy osztám egyben foglaltassam. Elég dolog vagyon, de többel nem terhellek, mert reménylem, hogy személyesen is leszek oly boldog, hogy megmondhatom nemsokára."[183]

Természetesen legtöbbet a sáromberki gazdaságban sürgölődik a kancellárné. Már szóltunk róla, hogy Teleki Domokos szerette volna, ha valamelyik Erdély-részi gazdaságukban szülei szabad kezet adnak neki. 1796-ban némi kísérletet tesz önálló elképzelései megvalósítására szívéhez legközelebb álló birtokukon, ott, ahol élete nagy részét töltötte: Sáromberkén. A falusiak élet- és munkakörülményeit szerette volna valamelyest javítani. Szülei azonban nem értenek egyet vele, s az anya hamarosan hozzálát fia intézkedéseinek a visszavonásához. 1796 novemberében így ír erről férjének: „ő azt gondolja szegényke, hogy csak az fáról hull a makk, de tudom, ha az maga abroszához törli a kését, akkor másként gondolkodik. De ezt csak neked írom édes szivem, ne szólj neki, mert felette megszomorodnék, mivel az néki jó szivétől származik [...] Nem is éppen olyan nagy dolog, könnyen lehet arról tenni, t.i. csak az, hogy az gabonát és bort igen bőven rendelte, mert 1-sőben az az parancsolatja, hogy mindennap az cselédeknek bora járjon. Azonkivül akármelyik udvari cseléd ide Vásárhelyre béjön, az fogadós mindennek az mig itt lesznek, ingyen egy-egy fertály bort mindennap adjon. A czigányoknak pedig, mikor dolgoznak úr dolgában, akkor egy nap, az magok kenyerin, más napokon pedig az uraság kenyerin dolgozzanak. Minden czigánynak, vagy czigánynénak három czipót adjanak napjára. Az elsőt már eltörlöttem, az másodikat is eltörlöm és az régi szokásra visszateszem őket, mert ezen az módon annyi gabona elmegyen, hogy az ember elijed. Ezen kivül még egy Speculatioját is elrontottam, tudni illik, hogy ő Sáromberkén éppen az templom oldalának az tövében egy nagy gödröt ásatott arra az végre, hogyha valaki meghal, el ne légyen szabad négy vagy öt nap temetni, hanem tegyék abban az gödörbe és strásálják, hogyha nincsen-é még elevenség benne és ha addig fel nem támad, hat nap mulva eltemethetik, de én az gödröt béhányattam, mert télen az hólé belé fog folyni és az templom fundamentumának igen nagy kárt tészen és én azt mondottam az papnak, hogy azt nem ellenzem, ha másuvá gödröt ásnak úgy, hogy az templomnak ne ártson. Most ugyan sok olyan gödör kellett volna, mert már pünkösdtől fogva is erősen uralkodik az holyagos himlő ugy, hogy némely nap kettőt is temetnek. Már Sáromberkén megholt 35 gyermek az himlőben és itt körülbbé erősen halnak."[184] A férj teljesen egyetért feleségével, s hozzá hasonlóan ellenzi fiuk próbálkozásait. „A' Domokos gazdaságának ugyan nem derék gyümölcsét láttam eddig. Alig várom hogy maga gazdája

[182] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Nagyvárad, 1797. május 11. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2682.)

[183] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1797. május 20. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2959.)

[184] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1796. november 25. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2908.)

legyen; mert ketten együtt nem gazdáskodhatunk, én sem approbálván az ő modját, ő sem az enyimet."[185]

Érdekes, hogy fiuk falupártoló intézkedéseivel nem értenek egyet, pedig ők maguk is sokat tesznek a falu érdekében. Már 1785-ben, az akkori himlőjárvány idején Bethlen Zsuzsanna Pataki Sámuel orvosdoktoral tárgyal a betegek érdekében. Egy nemrég bevezetett módszer felől érdeklődik, hogy legalább a betegek arcát lehessen megvédeni a himlő rútító következményeitől.[186]

A gróf is számos olyan intézkedést tesz, melyek a birtokain dolgozó jobbágyok helyzetének javítását szolgálják. Már 1766 augusztusában utasítást ad, hogy sárdi jobbágyainak tartozását engedjék el: „Ebben az esztendőben Sárdi Jobbágyaim Buza Dézmájokat, mint hogy igen kevés termett, el engedem; de ugy hogy más esztendőben ne kivánnyák."[187] Sáromberkén 1784-ben a jobbágyok kérik a gabonatized elengedését, erre a következőképpen intézkedik: „az idei Buza és Ro[zs] Dézsma ugyan annak szokott rendi szerint administraltassék a csürömhöz, de külön Asztagba rakattassék, és a Sáromberki Tisztem nevenként connotállya egy specificatioban, hogy ki mennyi Kalangya Dézsmát adott, és én annak utánna az Instansoknak Szükségekhez képest annyi Gabonát szemül ki fogok nékik ingyen osztani."[188] Máskor pedig arról intézkedik, hogy a tiszttartók szépen bánjanak az emberekkel: „A' Tiszttartónak pedig különösen parancsold-meg: hogy az emberekkel szépen bányék, modjával szolgáltassa őket, és méltó panaszra okot ne adjon nekik."[189]

Bethlen Zsuzsanna még a szolgálatában levő lányok férjhez adásával is foglalkozik. Sáromberke lelkésze, Péterffi László Mária nevű lányát a grófnéhoz adja gazdasszonyságot tanulni. Százados szokás ez Erdélyben, a főúri kastélyokban számos ifjú, eladósorban lévő lány, atyafiságból kikerült „szolganép" élt. Ott tanulták meg a gazdaság vezetését, a szükséges házi dolgokat, s legtöbbjük ott is mátkásodott el. A Teleki háznál már nem élnek ilyen szolgáló „atyafiak", de Sáromberke református papjának lányát azért magukhoz veszik. Nem tudjuk pontosan, mennyi ideig élt a grófné mellett a lány, de a házastársak leveleiben gyakran van szó róla. Egymás közt Pap Márisnak nevezik, és arról is írnak, hogy férjhezmenetele esetén bizonyos hozományt adnak neki. „Ha sokallod, Édes Szivem, a mit projectaltam Pap Márisnak ki-házasittására, annyit rendely, a mennyit neked tettzik" – írja engedékenyen a kancellár.[190] Gondjuk az is, hogy kihez adják férjhez udvari papjuk leányát. A kancellárné 1797. január 7-én kelt leveléből néhány kulisszatitkot tudunk meg az egy év múlva végül Antal Jánoshoz, a későbbi református püspökhöz nőül ment Péterffi Mária[191] vőlegénykereséséről. Úgy látszik, Telekiék nem bánták volna, ha nőtlen gazdatisztjük veszi el Márist. „Hogy pedig megházasodjék, azt nem gondolom – írja Bethlen Zsuzsanna –, annyival is inkább azt, akit irsz, mert én ezt próbáltam, de az apját nem szenvedheti és azt mondotta nékem, hogy félne a sok pap atyafiságtól. Azt pedig, hogy Máris kihez menjen, én nem tudhatom. Én kérdeztem magától is, de azt mondotta, hogy ő maga sem tudja, mert sokan vagynak, de látja, hogy még nekem senki sem jelentett semmit. Az Rhédei Mihályné praefectusa ugyan néki Bécsben megigérte, hogy elveszi és az minap irt is néki, de még

[185] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1796. november 7. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2610.)

[186] Pataki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Kolozsvár, 1785. január 8. (L. *Orvostörténeti levelek.* Budapest, 1965. 142. Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica 34.)

[187] MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 3. cs. 160.

[188] SárombRefEgyhLvt 66/VIII/BC/6/1779.

[189] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1796. december 16. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2624.)

[190] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1797. március 28. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2658.)

[191] „[1798] 27 Martii ment férhez az én Leányom Péterffi Maria Tiszt. Antal János Urhoz M. Vásárhelyi Káplány Paphoz." (*Liber Ecclesiae* SárombRefEgyhLvt I/2. 91.)

eddig nem jött el. Ő Catonnak irt, hogy mondja meg az praefectusnak, hogy már jelentse magát valósággal. Ezt Caton, amint Márisnak írta, meg is mondotta néki és Szotyori azt igérte, hogy írni fog, de még nem jött semmi levél. Az minap a járai pap is (aki Bécsben felbiztatta volt) itt volt az csinádi pappal az Máris sogorával együtt, de nekem az sem jelentett semmit is. Már most meghallotta, hogy Bethlen Imre jön le és most már Antal vagyon az fejiben. Én bizony nem tudom az sok közül kihez megyen. Félek rajta, hogy az sok szék között az pad alatt marad. Az apja mindig gyötör, hogy adjam férjhez, mert ő mikor béadta nékem, akkor is azt kivánta, hogy adjam én férjhez."[192]

Teleki Sámuel látja, hogy betegeskedő felesége túlságosan sokat vállal magára, hiszen ő panaszkodik 1790-ben a Bécsbe látogató Keresztesi Józsefnek, hogy a grófné „minden héten három nap beteg".[193] Ezért aztán gyakran kéri, hogy kímélje magát, s csak annyit dolgozzék, amennyi nem ártalmas az egészségének. 1796. november 7-én írja: „A' Gazdaságban és Gazda-aszszonyságban, a mit könnyű Szerrel lehet igazits, a mit nem lehet, írd meg nekem; ha az Isten éltet, 's le viszen el-igazitom." De rögtön ezután felsorolja a soron következő tennivalókat: „A' Házambeli almáriumoknak, asztaloknak, székeknek, canapéknak, On, Réz és Cserép Edényeknek etc. ujj Specificatiot kell csináltatni [...] A' Szebenből, és Váradról Sáromberkére és Vásárhelyre vitt Mobiliákatis, azokkal együtt, mellyeket most két Esztendeje innét le-küldöttem, számba kell venni [...] A' Ládabeli egyetmásokatis, Szönyegeket, fejér Ruhákat, ágy-neműket, asztalra valokat; gyolcsokat, vásznakat, fonalakat, köntösöket hasonlóképpen vétess számba, és jó rendben, mint én a Könyveimet."[194] Láthatóan fő gondja a családja tulajdonában lévő javak pontos nyilvántartása, állandó ellenőrzése. Halálakor a bécsi lakásán található értékeket leltározó megbízottaknak könnyű dolguk volt, mert példás rendet találtak a házban.[195]

A felvázolt kép korántsem teljes, de néhány dolgot talán sikerült tisztázni. Érzékeltettük, hogy az akkori Erdély egyik legjelesebb főúri családjában a mindennapok munkával, a gazdaság sokféle ügyének intézésével teltek. Teleki Sámuel és felesége személyesen irányítják a birtokaikon folyó életet. Furcsállhatjuk, hogy nem iparkodnak modernebb gazdálkodási technikák bevezetésére, amikor látni fogjuk, hogy Teleki könyvtárába a kortárs szakirodalom legjelesebb munkáit szerzi be. Úgy látszik, elsősorban az érdekli, hogy birtokai a többfelé vezetett háztartáshoz szükséges pénzt előteremtsék. Az is nyilvánvaló, hogy még a legszegényebb években is inkább vásárol státusszimbólumnak számító ékességeket, mint hogy birtokai korszerűsítésére áldozzon. Az ékszerek, valamint más ezüst- és aranytárgy vásárlása számára a tezaurizálást jelenti: úgy véli, hogy gyermekei fogják hasznát látni az ilyenfajta vagyongyarapításnak.

Végül is Teleki testamentuma tükrözi a leginkább gazdálkodásának eredményeit, azt, hogy mit sikerült saját és felesége örökségéből meg az általa szerzett javakból gyermekeire testálni:

„Atyai ősi Jószágaim Törvény szerint egyetlenegy Örökösömre Ferencz fiamra szállván, a több, Leánytis illető, Anyai Jószágok Oszolyanak nevezett Fiam, és G. Rhédei Ádámné, Mária Leányom között egyenlőképen és igazságosan, mindeniknek commoditásával.

[192] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1797. (Uo. 295január 7. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2914.)

[193] Keresztesi József 1868. 332.

[194] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1796. november 7. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2610.)

[195] A lista tartalmazza a személyes tárgyak mellett a kancellár lakosztályában őrzött pénzeket is. A hálóházban lévő íróasztalban volt: 18 971 rénes forint 15 krajcár; 4465 rénes forint bankjegyekben; 8022 rénes forint 37 krajcár értékben ezüstpénz és 1249 darab dukát. Ehhez jött még a fekete utazótáskában talált 6047 dukát. A listára ugyanakkor felvették a kancellár régi éremgyűjteményét és a Bécsben őrzött ékszereket is. (Mv. Teleki kt. Teleki Sámuel lt. I/a. 137.)

Néhai Kedves Feleségemnek a Wesselényi osztályból, Kályánnak árrából, és G. Rhédei Sigmondné B. Wesselényi Kata Aszszony defectussával jutott Pénzek, az el-adott régimódi, Anyai Köves gyöngyös arany és ezüst portékáknak árrokkal együtt, tesznek öszveséggel Ötven-Két Ezer 's egy-néhány Erdélyi Magyar frtokat; minthogy pedig én, a fiut és Leányt illető Anyai Jószágokban, nevezetesenn, M. Kölpényben, M. Csávásonn, Krakkóban, M. Szengyelben, és Aranyos Megyesenn, Acquisitiokat tettem, építettem, sokat melioraltam, Néhai Ipamról G. Iktári Bethlen Domokos Urról idvezült Kedves Feleségemre szállott Adosságokatis a magaméból le-fizettem, és mind ezekre tett Kölcségeim többet tesznek Huszon-nyolcz Ezer Magyar forintoknál; marad még fenn a fellyebb írt 52000 M:for. Summából Huszon-négy Ezer M:forint; hagyom azért ezen Summa hellyett azon Huszon-négy Ezer M:forint Capitalist, mely vagyon elocálva Interesre az Angyomnál Néhai G. Teleki Josef Bátyám Özvegyénél és Maradékinál, hogy a felyebb nevezett Jószágokkal és Investiturakkal együtt oszoljék egy aránt Gyermekeim között. Mely szerint, ezen felyül, a mely Negyven-nyoltz Ezer Magyar forint Capitalisom Herczeg Eszterházinál vagyon elocalva, azt mint tulajdon magam Keresményemet ugy tartom, és hagyom nevezett Kedves Gyermekeimnek, hogy oszszák egy aránt; ki-vévén abból Tizenkét Ezer Magyar frot, melyet alább a M:Vásárhelyi Piaczi Vendég fogadómnak meg épittésire rendelek, ha azt még életemben meg nem építhetném. Béres szekereim, Ekéim, Ökreim maradjanak a Jószágokhoz a hol vagjnak, egyéb Szarvasmarháim pedig, Juhaim, Sertésseim oszoljanak egy arányt; hanem a Ménesemet és Istállobeli Lovaimat, különösen a Fiamnak hagyom, oly rendeléssel: hogy azokból adattassék a Leányomnak két szép Mag-ló és Tizen-két Anya-Kancza.

Halálomkor a mi kész Gabona, Bor és pendens fructus találtatik Jószágaimban, osztassék egyenlőképen Gyermekeim között.

A' Fiat illető Jószágokban, és Jószágokhoz tett minden Acquisitioimat, melioratioimat, Épittéseimet legalom a Fiamnak, Sárdi és Borbándi portioimmal, a Fiscalis Teleki-fiú Jószágokra superaddalt Hat Ezer Magyar forintokkal [...]

Erdő-Szengyelben és Szederjesen Torda Vármegyében, nem különben Kercsesorán, a mely Portiokat zálogosítottam, mint tulajdon Keresményemet hagyom a Fiamnak, a Sáromberki, Sorostélyi, és Szent Péteri Jószágokhoz [...]

Nemes Bihar Vármegyében Várad-Olaszi nagy Házamat, Majorommal együtt, én acquirálván és építvén, Harmincz-Ezer Magyar forintokat felyül haladó kölcséggel, mint tulajdon Keresményemet substitualom azon M:Wásárhelyi Szent Miklos Uttzabeli Háznak és Kertnek, mely Néhai G. Rhédei Sigmondné B. Wesselényi Kata halálával boldogult Kedves Feleségemre szállott, ugy, hogy ezen Várad-Olaszi Házam és majorom mennyen Osztályba két Gyermekeim között; a nevezett M:Wásárhelyi Ház és kert pedig, mint tulajdon Keresményem tartassék, a Várad-Olaszi hellyett; és tartozzék inseparabiliter a Bibliothecamhoz, melyről mindjárt alább teszek Rendelést, azon Ujj Épülettel és Kertel együtt, mellyet hozzá ragasztottam, és építettem, a tő Szomszédságában acquiralt Két Fundusokra, mint Fidei Commissum el-idegeníthetetlenül."[196]

[196] Részlet Teleki Sámuel 1800. október 10-én kelt végrendeletéből. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/b. 1017.)

Közszolgálatban

Erdélyi ügyek intézője

A közoktatás korszerűsítése

Négyéves tanulmányútja idején Teleki Sámuelnek alkalma nyílt megismerkedni a külföldi tanulmányi viszonyokkal. Láttuk, a nyugati iskolák, egyetemek fejlett tanítási módszerei milyen nagy hatással voltak rá. Akarva, nem akarva párhuzamba állítja a kint tapasztaltakat a hazai elmaradott tanítási színvonallal. Így a többi hazatérő akadémitához hasonlóan ő is szeretné megváltoztatni a közfelfogást. A külföldön megfordultak nagy része, elsősorban a papi és tanári pályára lépők jelentős szerepet töltenek be azáltal, hogy a kint elsajátított műveltség birtokában formálják itthon a kezük alá kerülő új generációt, a másik rész pedig, a főrangúak jelesebbjei, hazatérve kollégiumok kurátoraiként, alapítványtevőkként járulnak hozzá a hazai oktatás újjászervezéséhez.[1]

Az erdélyi felvilágosodás enciklopédikus törekvései között első helyen áll a korszerű nevelés meghonosításáért folytatott küzdelem. Telekit 1767 augusztusában kéri fel az Erdélyi Református Főkonzisztórium a nagyenyedi kollégium főgondnoki tisztségének elvállalására. Válaszlevelét már idéztük, melyben azt kéri, hogy ne kelljen a tanítás dolgain kívül egyébbel is foglalkoznia, minthogy „az Enyedi Collegyomnak mind quod Studia mind quod Mores, sok nervussai és nagy rendetlenségei" vannak. Ezért akar csak a „Studiomok jobb rendben vételekben" munkálkodni, mert így a Publikumnak hasznosabb szolgája lehet.[2] Láthatóan külföldi tapasztalatait felhasználva kapcsolódik be a kollégium életébe. Az erdélyi református közoktatás megjavítása és egységessé tétele érdekében 1767-ben a főkonzisztórium véleményt kér a kollégiumoktól. Egységes tanterv létrehozását tervezik, mert „midőn a tanulók az alsóbb iskolákból a collégiumokba, sőt egyik collégiumból a másikba mennek, a különböző rendszerek miatt hátramaradást szenvednek".[3] A főkonzisztórium felszólítására 1769-ben Marosvásárhelyen összeülő Litteraria Comissio célkitűzése éppen egy egységes, új tanterv kidolgozása. Az enyedi kollégium főkurátoraként Teleki Sámuel is részt vesz a bizottság munkálataiban, s a nemsokára életbe lépő „methodus docendi" mellé az ő közvizsgálatok tartására vonatkozó javaslatait csatolják.[4] Ebben a vizsgák megreformálására ad figyelemre méltó gyakorlati tanácsokat. Jelentős az a javaslat, melyet az alsóbb osztályok vizsgáival kapcsolatban tesz az anyanyelv használatát illetően. A Litteraria Comissio végzéseit aláírók között Teleki neve is szerepel.[5] Tevékeny részvételét a bizottság munkálataiban elsősorban a Marosvásárhelyen található levéltári anyag erre vonatkozó adatai igazolják.[6] Abban az időben, amikor az erdélyi református kollégiumokat még inkább teológiai

[1] Mályusz Elemér 1939. 48.

[2] Teleki Sámuel az Erdélyi Református Főkonzisztóriumnak. Sáromberke, 1767. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 42. cs. 1510.)

[3] Török István I. 144.

[4] A Teleki-könyvtárban található Teleki Sámuel javaslatainak egyik eredeti fogalmazványa: *Observationes circa Methodum et Materiam Examinorum publicae habendorum.* (Jelzete: Tf–1157 Ms. 160. *Chartophil. Miscell.*)

[5] Vö. Szathmáry Károly 1868. 191.

[6] 1769. február 18-án kelt írásukban az enyedi kollégium tanárai arról tudósítják Telekit, hogy a közvizsgálatok tartására vonatkozó javaslataival egyetértenek és igyekeznek ezeket a gyakorlatban alkalmazni. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. L/b. 365.) A Litteraria Comissio elnökének, Bethlen Pálnak

szemináriumoknak lehetett tekinteni,[7] az 1769-ben elkészült tanterv sok újat hozott. Korszerűsíteni kellett a tananyagot. Ennek érdekében szorgalmazzák a reál ismeretek oktatásának bővítését. Nagy jelentősége van annak is, hogy az új tanterv előírja a kútfőtanulmányozás bevezetését a kollégiumi oktatásba.

Az erdélyi iskolaügyet egyfajta bizalmatlanság jellemzi a bécsi reformtervekkel szemben. Maga Teleki is fenntartással tekint az udvar politikájára, és így a Litteraria Comissio munkálatainak eredményességében is kételkedik. Christoph Beck svájci professzornak ír erről 1770 februárjában: „Mi komolyan gondolkozunk iskoláinkban a tudományok és irodalom helyreállításán, valamint a tanulás és tanítás helyes módszereinek kidolgozásán. De – mint mondják – inkább csak kegyes reményeinket hajtogatjuk, mert az idő nem kedvez és a könyvek szükségében szenvedünk."[8] Kételyei ellenére azért tovább munkálkodik az oktatás megjavítása érdekében, s a következő években fáradságot, anyagi áldozatot nem kímélve kapcsolódik be az erdélyi kollégiumok életébe. 1773-ban a főkonzisztórium megbízásából[9] személyesen kell felülvizsgálnia az enyedi kollégium tevékenységét. Eszrevételeiről február 24-én írásos jelentést tesz,[10] ugyanakkor közli a tanítás megjavítására vonatkozó javaslatait is: a) a német nyelv tanítására reggel és délben egy-egy órát szánjanak; b) a főkonzisztórium által 1770-ben közzétett Docendi és Discendi Methodust szigorúan tartsák be a tanárok; c) az ifjúság az éneklés mesterségében szigorúan gyakoroltasson. Kifogásolja, hogy a teológia tanítását az idős Borosnyai Zsigmond nem engedi át legalább részben a segítségére kirendelt Szegedi Józsefnek. Meg kell jegyeznünk, hogy határozott közbelépésére később a katetikát kivéve Borosnyai valóban átengedi a teológia oktatását fiatal kollégájának.[11] Annak ellenére, hogy 1767-ben Teleki csak az enyedi kollégium tanulmányi ügyeinek rendezésére vállalkozott, mégis az évek folyamán az iskola mindenfajta kérdése eléje kerül. Mint főgondnoknak, foglalkoznia kell az építkezési problémáktól kezdve az iskola terményeinek értékesítéséig mindennel. Természetesen elsősorban a tanítás folyamata érdekli, mint ahogy ezt a Kováts Józseffel folytatott levelezése is tükrözi. A külföldi tanulmányút alkalmával jól megismerte Teleki az őt kísérő fiatalembert, s miután ez elfoglalja az enyedi professzori állást, igen jól tudnak együttműködni. Kováts rendszeresen tudósítja patrónusát a kollégiumi eseményekről. A külföldet járt lelkes tanár hamar észreveszi a tanítás elmaradottságát, az anyagi visszaéléseket, az öregebb tanárok elavult módszereivel sem ért egyet. Nem sokkal munkába állása után már megírja véleményét Telekinek, 1777 januárjában pedig arról panaszkodik, hogy kollégái nem nézik jó szemmel újító ténykedéseit, a tanítás és a vizsgák megreformálását célzó rendelkezéseit, az adminisztráció rendbehozatalát, az elkezdett építkezéseket: „nevelte a gyűlölséget, hogy a Collégium illyen Rendelések végben vitelek kö-

1769 májusában kelt levele, melyben meghívja Telekit a bizottság ülésére (Uo. 366.); a Litteraria Comissio 1769. június 18-án készült jegyzőkönyvének másolata (Uo. 366/a.); Bethlen Pál 1769. augusztus 8-án írott levelében véleményt mond Bodoki József beküldött *Methodus Studiorum*áról: jónak tartja, egyetlen kifogása az, hogy a szerző nem dolgozta ki a professzorok kötelességeit is. (Uo. 370/a.)

[7] Szathmáry Károly 1868. 191.

[8] Teleki Sámuel Christoph Becknek. Sáromberke, 1770. június. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[9] Az Erdélyi Református Főkonzisztórium Teleki Sámuelnek. Szeben, 1773. január 1. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. 396.)

[10] „Anno 1773 Die 24-a Febr. Én Groff Ifjabb Teleki Sámuel, mint Enyedi Inspector Curator, a' Méltgs Supremum Refor. Consistoriumn[a]k 1-a January 1773 hozzám utasított különös parancsolattya mellett az N. Enyedi Ns. Collégiumban, a' Tanítások[na]k rendiről, és óráiról Tiszteletes Professor Uraimékkal együtt tettem illyen meghatározást." (Mv. Teleki kt. Teleki lt. I/b. 400.)

[11] Fábián Dániel Teleki Sámuelnek. Szeben, 1773. március 14. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. I/b. 402.)

zött el nem pusztult, sőt, a' tanítás el nem romlott."[12] Teleki viszont attól fél, hogy a tanárok közötti nézeteltérések az intézmény és az oktatás kárára lesznek, s ezért a főkonzisztóriumhoz fordul tanácsért. 1777 februárjában írott levelében Kováts József védelmére kel: „Tiszta erkölcséről mások felett jól ösmérem, négy esztendők alatt sokkal ifjabb állapottyában és a' rossznak bátorságosabb és sűrűbb alkalmatosságai között társa lévén idegen földön utazásomnak." Ugy véli, Kováts tevékenysége mindenképpen hasznos: „Mitsoda állapottya volt légyen az Enyedi Collegiumnak mind a' Studiumokra, mind a Disciplinára, mind pedig az Oeconomica administratiora nézve, midőn Tisztl. Kovács Uram a Mlg. Fő Consistorium parancsolattyából oda tétetett ennekelőtte tíz esztendőkkel."[13]

Az átvizsgált levéltári anyag bizonysága szerint Teleki élete végéig tevékeny résztvevője marad a hazai iskolaügy megreformálásáért folyó küzdelemnek. S ha az évek során a különböző hivatali megbízatások jórészt lekötik is idejét, a tanügy szívügye marad, befolyását, anyagi lehetőségeit továbbra is ennek szolgálatába állítja. Különösen gyakran találkozunk nevével a 70-es évek végén, a 80-as évek elején kibontakozó tanügyi küzdelmekben. Ez az az időszak, amikor a Habsburg-monarchia területén egyre sürgetőbb igényként jelenik meg a korszerű, központilag irányított oktatás bevezetése. Egymást érik az új iskolatörvények. Az 1774 után hozott tanügyi intézkedések rendezni akarják a monarchia területén az oktatás különböző formáit.[14] 1777. augusztus 22-én írta alá Mária Terézia a magyar oktatás egészét szabályozó rendelkezést. A terjedelmes szabálykönyv a következő címet viseli: *Ratio Educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem Adnexas.*[15] Ez a szabályzat az ország mindennemű, fokú és felekezetű oktatási intézményét egységes rendszerbe fogja, ami azt jelenti, hogy egységes állami kormányzat alá kerülnek Magyarország összes iskolái. Erdélyben a katolikusok nem féltik pozíciójukat az állami irányítást szentesítő tanügyi rendelkezésektől, a protestánsok viszont, akik eddig lényegében csupán „a törvényekben gyökerező legfőbb felügyelet jogát" engedték át az államnak, nem nézik jó szemmel az oktatásügy teljes uniformizálását, s részben joggal, hiszen az új rendelkezések értelmében a nemkatolikus iskoláknak még a tankönyvei is királyi, azaz katolikus cenzúra alá kerülnek. Az is érthető, hogy a protestáns iskolák részben adományok útján létrejött alapítványaik ügyében maguk szeretnének továbbra is rendelkezni. Így elkezdődik a küzdelem az új oktatási törvények ellen, különösen miután II. József is általánosan kötelezővé akarja tenni a Ratio Educationist. Minthogy a tantervnek voltak kétségtelenül hasznos, új elemei, a protestánsok válaszút elé kerültek: vagy elfogadják az újat – az állami felügyelettel együtt –, és azon belül próbálnak maguknak a korábbinál jobb helyzetet kialakítani, vagy pedig az egyházi önkormányzat sáncai mögé húzódva elzárkóznak minden újítás elől. Végül is a Ratio Educationist alkotmányjogi akadályok miatt, nevezetesen az 1691-es Diploma Leopoldinumban biztosított felekezeti-vallási jogok okán Erdélyben nem lehetett bevezetni, és ezért a helyi viszonyokhoz alkalmazkodó szabályrendeletet kellett kidolgozni. Így aztán egy katolikus iskolaügyi szakemberekből álló bizottság elkészíti az erdélyi iskolarendszer általános szabályzatát, a Norma Regiát. 1781. május 16-án kerül az erdélyi kormányszék elé az új tanterv, mely még ugyanebben az évben nyomtatásban is megjelent.[16] Az egységes oktatási rendszernek minden felekezet iskoláira érvényesnek kell lennie. Előírja a hatéves

[12] Kováts József Teleki Sámuelnek. Enyed, 1777. január 2. (Mv. Teleki kt. Teleki Sámuel lt. I/b. 419.)

[13] Teleki Sámuel az Erdélyi Református Főkonzisztóriumnak. Sáromberke, 1777. február 17. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III. 1660.)

[14] *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal und- Trivialschulen in sämtlichen Kaiserl. Königl. Erbländern.*

[15] Egykorú kiadása megjelent Bécsben 1777-ben. Modern magyar fordítása: *Ratio Educationis.* Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta Mészáros István. Budapest, 1981.

[16] *Norma Regia pro scholis Magni Principatus Transilvaniae.* Cibinii, 1781. (Vö. *Erdély története.* Főszerk. Köpeczi Béla. Budapest, 1986. II. 1089.)

kortól való általános tankötelezettséget. Középiskolába viszont csak azok mehetnek, akiknek a megfelelő képességek mellett a tanuláshoz szükséges anyagi feltételei is megvannak. Kétségtelen, hogy a jórészt elavult, a társadalmi fejlődés követelményeinek már nem megfelelő tanítási módszerek megváltoztatása és egy új, az egész ország tanügyi életét szabályozó rendszernek az érvényre juttatása sok szempontból eredményes lett volna. Az is tény, hogy míg a régi elsősorban az egyházat szolgálta, az új iskola hivatása megbízható, hű állampolgárok nevelése, hiszen a század haladó nézeteinek megfelelően a tanítás célja „az ész felvilágosítása és szépítése" kell hogy legyen. Csakhogy a protestánsok féltve őrzik jogaikat, s így pontosan az új iskolarendszer „egységes" volta miatt fogadják kétkedve az új intézkedést. Megindul egyfajta ellenállás a Norma Regiával szemben. 1781-ben létrehozzák Erdélyben a három felekezet képviselőiből alakított, az ifjúság nevelési problémáival foglalkozó Mixta Comissiót. Az újonnan alakult bizottság elnöke Batthyány Ignác gyulafehérvári püspök, tagjai közé Teleki Sámuelt is beválasztják. 1781. július 16-án Szebenben ül össze a bizottság, s még az évben összeállítják és elküldik a főkonzisztóriumnak azon könyvek jegyzékét, melyeket az oktatásban szükségesnek tartanak. Végül elkészítik a Comissio egész munkálatát összegező Systema Studiorumot. Ezt aztán leküldik a kollégiumoknak véleményezés végett. Az erdélyi református Litteraria Comissio álláspontja szerint a módszer általános bevezetése a református vallás és az iskolák romlását hozza magával. A főkonzisztórium elkészíti a felterjesztést az uralkodónak. Teleki Sámuelre bízzák annak eldöntését, hogy milyen formában kerüljön a császár elé. A főkonzisztórium kérése az, hogy II. József ne tegye kötelezővé a tanrendet a református iskolákban.[17]

Azok, akik tisztában voltak a hazai tanügyi viszonyok elmaradottságával s azzal, hogy radikális változtatásra van szükség, tudták azt is, hogy a protestánsok ellenszegülése semmiképpen sem fogja a hazai iskolaügy javát szolgálni. Érdekes, hogy Teleki Sámuel, az enyedi református kollégium főgondnoka, három erdélyi kollégium kegyes alapítványainak intézője, az erdélyi református egyház érdekeinek örökös támogatója ebben az esetben maga sem helyesli a protestánsok elutasító politikáját. Koppi Károllyal, a neves piarista történelemprofesszorral folytatott levelezése bizonyítja ezt. Őt 1781-ben Benkő József ajánlja a kancellár barátságába: „Nékem pedig az valóságos örömömre szolgált, hogy az én igen különös szívességű barátom, P. Koppi Uram, Nagyságod előtt kedvességet nyert, és így a' maga óhajtott tzélját elérte."[18] Jellemző a felvilágosult protestáns főúr elfogulatlan vallásosságára, hogy mennyire értékeli a piaristák tanulmányi téren elért eredményeit. A református Telekit s a katolikus Koppit a közös ügyért vállalt elkötelezettség kapcsolja össze. Amikor a vegyes felekezetű ellenőrző bizottság létrejön, Koppi megírja Telekinek: szeretné, ha valami jót lehetne remélni ennek tevékenységétől. Kételyeiről is beszámol: „De hát hogy műveljék a szabad tudományokat a nem szabad emberek?"[19] A következő év decemberében arról panaszkodik, hogy még mindig csend honol a tudományok körül: „Mi méltóságodtól várjuk a legjobb gondolatokat."[20] Egy másik helyen pedig reménységéről szól: „Nagyon reménylem, hogy Excellenciád védőpajzsunk lesz, akihez a megfelelő időben menekülhetünk."[21] Nem tévedett ebben, mert 1791-ben Teleki egy feleségéhez intézett levelében Koppit emlegetve így ír: „Most nekem kell a Piaristáknak pártyokat fogni, mert ki akarják

[17] Pokoly József. *Az erdélyi református egyház története.* III. Budapest, 1904. 133.

[18] *Benkő József* 1988. 130–132.

[19] „Utunam aliquid esset, quod me de Com[m]issione Litteraria bene sperare juberet! ut quid liberales artes tractant homines non libert?" Koppi Károly Teleki Sámuelnek. Kolozsvár, 1781. július. (Mv. Teleki kt. Tq–1580. Ms. 21. 370.)

[20] „Nos optime cogitata Illustritatis Tuae percupide expectamus." Koppi Károly Teleki Sámuelnek. Kolozsvár, 1782. december 28. (Mv. Teleki kt. Tq–1580. Ms. 21. 376.)

[21] „Spero firmiter futurum, ut Vos Illustris Comes, rem non recipiatis ertq. id nobis ancile ad quod su tempora confugiamue." Koppi Károly Teleki Sámuelnek. H. n., é. n. (Mv. Teleki kt. Tq–1580. Ms. 21. 404.)

őket keverni Kolosvárról."[22] Koppi tíz esztendővel korábbi leveleiből viszont egy másik érdekes dolog is kiderül. Az, hogy ő a tanügy megreformálásának akadályát már nem csupán a protestáns vezetők ellenállásában látja, sőt egyik 1782-ben kelt levelében azt írja, hogy már lassacskán közülük is kezdik elfogadni egyesek az újat. A piarista tanár ugyanakkor hangot ad annak a véleményének is, hogy az egyházi, tanügyi elmaradottság, sötétség egyik legfőbb oka a jezsuiták évszázados uralma. Utal arra, hogy az exjezsuitáknak a rend eltörlése után is nagy a befolyásuk a tanügyi kérdések megoldásában, s lépten-nyomon igyekeznek meggátolni nemcsak a reformátusok, hanem a piaristák érvényesülését is. Véleménye szerint azért bírálják a piaristák egyébként elismert oktatási gyakorlatát, mert nem nézik jó szemmel, hogy a náluk tanított tudományos munkák szerzői – Wolf a matematikában, Baumeister a logikában és a metafizikában – nem jezsuiták, hanem eretnekek.[23] Ugyancsak jezsuita „ambíciónak" tulajdonítja azt is, hogy a Sistema Studiorumot, melynek egy minden tudományban jártas piarista rendtársa a szerzője, nem akarják követni, pedig a császár jóváhagyta és dekrétumaival megerősítette. Koppi foglalkozik a „magasabb tudományok" oktatásának kérdésével is. A kolozsvári egyetem historia naturalium katedrájára Benkő Józsefet javasolja. Batthyány Ignác püspököt arra kéri, kísérje figyelemmel a középajtai református tudós pap tevékenységét, s ha az állást protestáns tanár is betöltheti, nevezzék ki őt.[24] Az ellentétekkel és vallási villongásokkal terhes korszakban Teleki, Koppi és Benkő bensőséges kapcsolata, közös munkálkodása szép példája annak, hogy a 18. század folyamán egyetemes emberi értékekre figyelmezve olykor együtt küzd közös célokért az aulikus főúr, a szerzetes tudós tanár és a református lelkipásztor. Másik példája ennek a felekezeti közeledésnek a Teleki Sámuel és Révai Miklós között kialakuló barátság. Miután 1790. január 30-án II. József korábbi rendeleteinek nagy részét visszavonja, érintetlenül hagyva a vallásfelekezetek viszályai fölé emelkedő állami hatalom eszméjét, az újraéledő reakció még a Mária Terézia idején hozott iskolareformokat is kikezdi. A visszarendeződés jeleként mozdítják ki tanári állásából a haladó szellemű Révai Miklóst, aki mint ismeretes, ebben az időben sokat fáradozott egy magyar tudós társaság létrehozásán. Ekkor keresi meg levéllel Teleki Sámuelt. Nem ismerjük Teleki válaszát, de rendkívül érdekesnek véljük azt a hangnemet, ahogyan a piarista rend tagja a protestáns főúrnak panaszkodik az újra lábra kapó vallási fanatizmus miatt: „Kegyelmes Uram és Pártfogóm, igen szerencsétlen egy ember vagyok. Mióta megesmértem, hogy mivel tartozom annak az Édes Hazának, a' mellyben születtem, a' volt nékem is az én fő törekedésem, hogy annak szolgálván lefizethessem tőlem kitelhető adómat. Ugyan ezen hazafiúi iparkodásommal leltem a' Kegyelmes Urnál is kedvet [...] Mitévő lészek most! Viszsza kell mennem a' Klastromba, a' kétségbe esésnek falai közé, a' hol ifjúságomnak leg szebb virágját el fonnyasztotta a' szabadabb elméken kegyetlenkedő hatalom. Oh bár mind tőből fel hányattatnának ezek a' szép lelkeket el ölő hóhér tömlöczök! De még nem támadott fel az a' világosság a' megátalkodott Magyarnak, hogy ezt a valóságot által láthatná. Én a' ki az egész világtól imádtatni akarja magát, én tapasztaltam, s' tapasztalták más ezer szerentsétlenek, hogy ártalmasak a' Társaságnak ezek a' setétség Várai..."[25]

Erdély kancellárjaként is elkötelezett támogatója a hazai iskolának. Levelezésében nyomon követhető, hogy élete végéig érdekli az új nemzedék iskolai felkészítése. Az erdélyi iskolaügy megjavítását szívügyüknek tekintő, felelősen gondolkodó férfiak éppen ezért felkeresik az elemi oktatástól el egészen az egyetemi oktatás mindennemű kérdésével. A

[22] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1791. október 1. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2553.)

[23] Koppi Károly Teleki Sámuelnek. H.n., é. n. (Mv. Teleki kt. Tq–1580. Ms. 21. 400.)

[24] Uo.

[25] Révai Miklós Teleki Sámuelnek. Győr, 1790. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 42. cs. 1479.) Közli Biás István 1907. 100–101.

korszak egyik legégetőbb tennivalója az elmaradott, rendszertelen és korszerűtlen elemi oktatásnak a mélypontról való kiráncigálása.

Minthogy maga a tanítói állás hosszú időn keresztül csak átmeneti foglalkozás volt, éppen ebben az „ideiglenességben" jelent meg az elemi oktatás legnagyobb fogyatékossága.[26] Az elmaradott elemi iskolai oktatás tarthatatlan állapota sok erdélyi értelmiségit foglalkoztatott. Benkő József véleménye szerint a baj egyik alapvető oka a tanítók hiányos felkészültsége. 1783-ban éppen Teleki Sámuelt keresi fel azzal a javaslattal, hogy a főkonzisztórium rendszeresen vizsgálja felül a papok és iskolamesterek műveltségét s az iskolákban folyó elavult oktatási-vizsgáztatási módszereket: „Számba [kell] kérni az ifjabb Papoktól, mesterektől, minémű könyvek olvasásával szokták a restséget üzni? Istenféló jó ifjú Papokat (ha esperest és notarius aetassa nem elégséges arra) talán hasznos volna Tractusonként nevezni, kik az oskolákat néha néha megvizsgálják: mert a szokott examenek[nek], melyekre mint valamely színmutatásokra készíttetnek a Tanulók, kevesebb hasznuk van."[27] 1783 novemberében Teleki a marosvásárhelyi kollégium neves tanárát, Kovásznai Sándort arra biztatja, hogy Schiller *Vocabulariumát* ültesse át magyarra a gyermekek számára. Eddig a rudimenta osztályban Cellarius *Grammatikáját* használták, de ebben sok a „haszontalan és rossz deák szó [...] csodálkozom, hogy kínozhatták eddig is affélével a szegény gyermeket és a memoriáját hogy terhelhették annyi szeméttel. A fiam is ugyanazt tanulja, mert nincsen más, de bizony fáj a szivem érette. Schillerben meghagyván a német interpretatiot is; mert most a gyermek, ha németül nem tanul, ember nem lehet." Ugyanebben a levelében a Kovásznai ellen éppen akkor emelt panasz kapcsán kéri a professzort, ne kedvetlenedjen el az ilyenfajta kellemetlenségek miatt, és főként „kedvetlenséggel és szolgálathoz való unalommal a publicumot és az ártatlan tanuló ifjúságot" nem kell büntetni. Továbbmunkálkodásra is biztatja: „Ne gondolkozzék hát Tiszteletes uram is a búcsúzásról, hanem legyen jó kedve és neveljen még a hazának és az ecclesiának több Nemegyeieket és Zilaiakat."[28]

Az erdélyi népoktatásban a 18. század végén jórészt csak az egyéni próbálkozások szintjén történnek kísérletek a megújhodásra. Ilyenfajta kísérletet tett a Teleki család 1794-ben Sáromberkén az iskolai oktatás megjavítására. Tulajdonképpen a fiú, az akkor huszonegy esztendős Domokos utasításáról van szó, mellyel minden bizonnyal apja is egyetértett. Az eklézsia könyvében olvashatjuk: „Ugyan az Urffi ő Nsga az Oskolára nézveis ilyen regulas Instructiot adott ki."[29] Tizenkilenc pontból álló rendtartás kötelezi a szülőket, hogy gyermekeiket ne tartsák vissza az iskolától, hogy ott „mind az erköltsben, mind a vallásban oktassék és azokra meg taníttassék, amelyek annak világi állapotjára mind paraszt embernek jövendőben szükségesek lésznek, ha magát lábon akarja tartani".[30] Meghatározza a tanítás menetét, az iskolakötelezettség feltételeit mind a fiúk, mind a leányok esetében, megszabja a tanév időtartamát, a heti óralátogatás elosztását külön a nyári és külön a téli időszakra, korosztályonként foglalkozik a tananyaggal, meghatározza, hogy a gyermekeknek a tanultakról vizsgán kell számot adniuk, s hogy a legjobban igyekvők jutalmat kapjanak. Érdekes, hogy külön szól a más vallású gyermekek iskoláztatásáról is: „Az oláh gyermekek is tartozzanak iskolába járni, s mikor azonban a katekizmus tanittatik, akkor kimehetnek, vasárnap sem tartoznak az iskolába menni." A rendelkezés 10. pontja szerint a második klasszisba járó gyermekeket erkölcsi regulákra is meg kell tanítani. Maga a rendtartás szerzője ír össze 50 tapasztalati bölcsességet hordozó rövid mondást, lényegében a 18. század végén használt

[26] Benkő Samu 1971. 100.

[27] *Benkő József* 1988. 183–184.

[28] Teleki Sámuel Kovásznai Sándornak. Szeben, 1783. november 13. Lelőhelye ismeretlen. Közli Koncz József: *Gr. Teleki Sámuel levele Kovásznai Sándorhoz.* Figyelő, Budapest, XXVI/1888. 316–318.

[29] *Liber Ecclesiae* (SárombRefEgyhLvt I/2. 319–323.)

[30] Vö. D. Nagy Anikó: *Ifjú gróf Teleki Domokos.* EM. LVI/1994. 1–2. 42–43.

szólásmondások közül azokat, melyek az általános emberi és keresztényi viselkedés, magatartás szempontjából fontosak, azaz, amelyeknek megtanulása „igen hasznos lejend".[31] A sáromberki birtokon életbe léptetett iskolai rendtartás előírásai azért szükségesek, mert szerzője szerint „minden kétségen kívül vagyon az, hogy a tudatlan ostoba és bárdolatlan ember, aki a vallásb[an] az erköltsökben és a maga világi állapotjára szükséges dolgokban nem oktat[tat]ik, sem embernek, sem hazafiunak, sem parasztnak, sem jobbágynak nem jó."[32]

A szegényes erdélyi iskolatörténet irodalmában ritkán említik a sáromberki iskolaszabályzatot, és ha szólnak is róla, általában Bedécs János intézkedéseként tárgyalják, melyet ő Teleki Sámuel parancsára szerkesztett. Márpedig a sáromberki eklézsiakönyvben fennmaradt szövegből világosan kitetszik, hogy ezeket a rendelkezéseket 1794-ben apja utasítására Teleki Domokos tette.

Az erdélyi akadémiai oktatással kapcsolatban is gyakran keresik fel a kancellárt. 1809 februárjában válaszol egy ismeretlen levélírónak, aki véleményt kért tőle „a' Protestánsok számára Theologica Fakultásnak vagy egy Academiának felállítása eránt".[33] Úgy véli, semmiképpen sem volna hasznos, ha „belső Academia" felállításával az erdélyi ifjak a „külső Academiák"-tól eltiltatnának. Ellenzi azt is, hogy a teológiai fakultást a többitől elszakítsák, „mert a' Tudományoknak olly szoros nexussok és egymásba bé folyások vagyon, hogy egymás nélkül el nem lehetnek". De a leginkább attól fél, hogy egy Academia felállításával az erdélyi kollégiumok vallanának kárt, pedig ezekre az ország minden részén igen nagy szükség van: „mind azokra nézve, a' kik Academicus Cursusra készülnek, mind pedig azokért a' kik a' nélkül is tanulni akarnak. Melly szerint a' Gymnasiumok mostani Fundussaik 's beneficiumaik nem is fordittathatnak az Academiának fel állítására, hanem ennek külön Fundatio kell."

Iskolák felkarolása – alapítványok

A marosvásárhelyi Tékában őrzött levéltári anyagban százszámra található elismervények, adománylevelek azt bizonyítják, hogy Teleki nem csak tudását, tekintélyét használta fel az erdélyi iskolaügy előmozdítására, hanem jelentős anyagi hozzájárulással munkálkodott az oktatási viszonyok megjavításán. Közjóra fordított adományai között tekintélyes helyet foglalnak el az iskolák létesítésére, iskolai könyvtárak gyarapítására, jobb igyekezetű szegény tanulók megsegítésére vagy diákok által készített dolgozatok, pályázatok megjutalmazására fordított pénzösszegek. Az erdélyi kollégiumtörténetek és az egyes iskolák értesítői rendszerint megemlékeznek ezekről az adományokról. Az iskolatörténeti irodalom és a fennmaradt eredeti okmányok azt igazolják, hogy Teleki hatvan esztendőn keresztül, azaz a külföldről való hazatéréstől egészen haláláig évente rendszeresen gyarapította adományai sorát.

1769-től kezdve mint a nagyenyedi kollégium főgondnokát nemcsak a tanulmányi viszonyokról tájékoztatják, hanem az iskola gazdasági ügyeinek intézőitől évről évre rendszeresen kapja a gazdasági helyzetről, jövedelemről, kiadásokról szóló beszámolókat.[34] Miután 1787-ben hivatali megbízatása bécsi tartózkodásra kényszeríti, s a sokasodó bürokratikus tennivalók idejének nagy részét lekötik, nem tud foglalkozni ezekkel a gazdasági proble-

[31] *Erkölcsi rövid Mondások és Regulák. Exercitationes Com. Dominici Teleki.* (Jelzete: Mv. Teleki kt. Ms. T. 375.)

[32] *Liber Ecclesiae* (SárombRefEgyhLvt I/2. 319–323.)

[33] Teleki Sámuel ismeretlennek. Bécs, 1809. február 4. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2833.)

[34] Jeszenszki Sándor jelentései 1769–1776 között; Benedek András 1775–1777 között; Bartók Ádám 1769-ben; Sallyai Dániel 1771-ben. (Mv. Teleki kt. Teleki Sámuel lt. Ib. 373–417.)

mákkal. A tanulmányi ügyek iránt azonban ezután is érdeklődik, segíteni akarása főként az anyagi támogatásban nyilvánul meg. Legtöbb ilyen irányú segítséget most is az enyedi kollégiumnak ad, de könyvtárak gyarapításával, diákok megsegélyezésével számtalan esetben támogatja a többi erdélyi iskolát is.[35]

1811-ben Bécsben kelt végrendeletében 12 000 német forintot rendelt arra, hogy az összeg kamataiból az erdélyi református kollégiumok legkitűnőbb tógás diákjai közül nyolcat jutalmazzanak meg évenként; tíz jó igyekezetű szegény tanuló külön-külön 30 forintot kapjon, a fennmaradó kamatot pedig osszák ki évente négyszer azoknak a diákoknak, akik „tudományos és hasznos tárgyakról" a legjobb értekezéseket írják.[36] 1808-tól kezdve a tóháti jobbágyok gabonatizedét élete végéig a vásárhelyi kollégiumban tanuló szegény ifjak megsegélyezésére ajánlja fel.[37]

A Kolozsvári Református Kollégiumot is bőkezűen támogatta. 1811-ben 3850 magyar forintot szegény diákok megsegélyezésére és pályamunkák megjutalmazására, 3000 magyar forintot pedig kézikönyvek vásárlására ajánl. A kollégium könyvtárát könyvadománnyal gyarapítja. Először 1805-ben ajándékozott ritka, értékes duplumokat, majd 1822-ben újabb adományt ígér, de ezek a könyvek az év novemberében bekövetkezett halála miatt csak a következő évben kerülnek az iskola könyvtárába. Egyébként a kollégium Értesítői a Teleki pályatételekre tett alapítványainak elosztásáról még halála után is sokáig szólnak.[38]

Ismeretesek a nagyenyedi kollégiumnak rendelt adományok. 1816-tól kezdve 1900 magyar forint tőke kamatjaiból évenként két jutalmat biztosít a görög és héber nyelvben jó előmenetelt elérő diákoknak, két jutalmat pedig a két legjobb egyházi beszéd írójának. Egy bizonyos összeget tankönyvárusító üzlet nyitására szán azzal a meghagyással, hogy tiszta jövedelméből szegény sorsú tanulók kapjanak ingyen tankönyvet.[39]

Az iskolákat, tanárokat segítő alapítványokon kívül olyan nagylelkű intézkedéseiről is tudunk, mikor egy-egy hozzá forduló szegényebb sorsú diákot részesít anyagi támogatásban. 1786-ban például Benkő József köszöni az Udvarhelyen „görög classist gyakorló" fiának rendelt 30 M.forintot.[40]

A Teleki Sámuel halálakor tartott búcsúbeszédek írói nagyrészt erdélyi kollégiumi tanárok, akik megemlékezéseikben felsorolják az elhunyt mecénás adományait is. Méhes Sámuel a Kolozsvári Református Kollégiumnak nyújtott segítséget, Hegedűs Sámuel az enyedi iskolának tett alapítványokat, Antal János a marosvásárhelyi kollégium támogatását, Bodola Sámuel az udvarhelyi kollégium megsegélyezését, az iskolai könyvtár gyarapítását említi, Salamon József pedig arról emlékezik meg, hogy a zilahi református kollégium 1000 forintos segélyt kapott Telekitől építkezési célokra. Joggal írta róla a búcsúztató Antal János, maga is egykori alumnus: „Számlálhatatlanok azok a' kegyes hagyományok, pium Legatumok, melyekkel ő közlelkűsége, emberi szeretete, nem csak Erdélyben és Magyar Országon, hanem az Austriai Felséges Császárság' más Tartományaiban-is az Eklésiákat, Oskolákat, Philantropiumokat segítette, erősítette [...] arrólis gondoskodott, hogy az Oskolák gyarapodjanak, a' Tanulók szaporodjanak, a' Tanitók az élet' terhelő gondjaitól menekedve, szent hivataljoknak telyesebben megfelelhessenek; és így az Esméret terjedése, a' Tudományok' virágzása, az igaz művelődés, pallérozódás Hazánkban ezen az úton-is előmozdíttassék."[41]

[35] Teleki Sámuel adományait l. az *Iratok* között.

[36] Koncz József 1896. 674.

[37] Koncz József 1896. 673.

[38] Török István III. 236–237. Az 1824–25-ben kitűzött pályatételt Fogarasi István nyerte el, 1828-ben a tanári kar Beke Sámuel disszertációját szintén Teleki-alapítványból jutalmazza.

[39] Váró Ferenc: *Bethlen Gábor kollégiuma.* Nagyenyed, 1903. 31.

[40] *Benkő József* 1988. 271–274.

[41] *Halotti beszédek* 1825. 188.

Írók, tudósok, művelődési törekvések támogatása

Teleki felvilágosult nézeteinek sommás foglalata az a pár sor, melyet Révai Miklóshoz ír 1788-ban: „Mi lehet pedig egy jó Hazafia iparkodásának, törekedésének nemesebb tárgya: mint a' köz haszonnak előmozdítása, a' Nemzetnek boldogsága, és abban a Tudományoknak kiterjesztések?"[42] Ő valóban a közhaszon előmozdítását, a tudományok terjesztését kívánja szolgálni könyvtáralapításával, írók, tudósok, iskolák támogatásával. A könyvgyűjtés, könyvkölcsönzés művelődésterjesztő tevékenységének csak egyik oldala. Miután felismeri a kultúra fejlesztésének, a sötétség oszlatásának szükségességét, bőkezű támogatója lesz a megújhodó irodalmi és tudományos életnek. Levelezése, a Téka számos könyvdedikációja bizonyítéka annak az érdeklődésnek, melyet Teleki és nem egy esetben felesége, Bethlen Zsuzsanna számos erdélyi író, tudós tevékenysége iránt tanúsított. A könyvtáralapító mecénás nemcsak könyvekkel látja el a „könyvek szűkségében szenvedő haza" tudósait, hanem ezen túlmenően sok esetben segíti műveik megjelenését, megvásárolja könyveiket, vagy éppen külföldi tanulmányaikhoz nyújt segítséget. Bod Péter *Magyar Athenas*ának ajánló sorai a Teleki nemzetség tudományszeretetének és -pártolásának állítanak emléket. A szerző a három Teleki ifjúnak – Józsefnek, Sámuelnek, Ádámnak – ajánlja munkáját: „Elejekről szállott, ezek szerint Nagyságtokra a' hasznos Tudományokhoz való szeretet; de a' Tudományoknak meg-tanulások éjjeli és nappali tulajdon fáradságok által szereztetett-meg. Meg-vagyon Nagyságtokban az-is, a' mi ezekből foly, hogy azokat a' kik a' Tudományok körül forognak, azoknak tanittatásokban vagy tanulásokban fáradoznak, szeressék, betsüljék, s' vélek társalkodni kisebbségeknek ne tartsák, sőt jó igyekezetekben elő segilteni gyönyörködjenek. Én hozzám-is, jóllehet méltatlanhoz, a' kiben ha nem Tudományt, avagy tsak a' Tudományokhoz-való szeretetet, és azoknak kerestetésekben szorgalmatosságot látván Nagyságtok eleitől fogva jó indulatot jelentett ki. Mellyet hogy örök emlékezetemben hagyjak a' Magyar Nemzetben ezen kis könyvetskének a' Nagyságtok Uri Nevekre-való irással, és ezt a' Nagyságtokhoz-való Háládatosságomnak maradandó oszlopává emeljem, illendő dolognak, sőt ugyan szükségesnek tartottam."[43] Bod Péter önéletírásából tudjuk, hogy az *Athenas* ajánló sorait a könyv megjelenése után az ifjú Teleki Sámuel pénzadománnyal hálálta meg a szerzőnek.[44] Jellemzőek azok a sorok is, melyekkel a fordító évekkel később Teleki Sámuel fia, Domokos *Egy némely hazai utazások* című művének német fordítását indítja útjára: „Kinek ajánlhatnám inkább ezt a könyvet, mint a nagyon tisztelt apának, a szerző első nevelőjének, tanítójának?[...] Teleki gróf nevét évszázadokon keresztül a tudományok első támogatói között fogják nagy tisztelettel mindkét magyar hazában a tudósok és az irodalom barátai emlegetni..."[45]

A jeles felkészültségű kancellárt kortársai valóban úgy ismerték mint a tudományok és a kultúra támogatóját. Ezzel magyarázható az a számtalan kérés, mellyel levélben fordulnak hozzá tudományos vagy irodalmi kérdések megoldásáért. Műveltsége, könyvtárának gazdag forrásanyaga a biztosíték, hogy a felmerülő kérdésekben segíteni tud. Sokan a kor írói, tudósai közül szinte lépésről lépésre számolnak be neki munkájukról, műveik írása közben felmerülő problémáikról.

Ilyen kapcsolata alakult ki többek között Benkő Józseffel. 1786 decemberében jelzi a középajtai tudós, hogy szeretné tovább is élvezni jótevője támogatását, „mert ki segít engem

[42] Fényfalvi Kardos Adorján 1806. 200–201.

[43] Bod Péter 1766 (5–6).

[44] *Felsőcsernátoni Bod Péter önéletírása*. Kiadta Jancsó Elemér. Cluj, 1940. 139.

[45] „Wem könnte ich dieses Buch mit mehrerem Rechte Zueignen, als dem hochverehrten Vater, dem ersten Erzieher und ausbilder des Versfassers desselben? [...] Der Name des Grafen von Teleki wird seit Jahrhunderten unter den ersten Beförderern der Wissenschaften von den Gelehrten und Freunden der Literatur in beiden Vaterlanden der Ungern mit Ehrfurcht genannt..." = *Reisen durch Ungarn und einige angränzende Länder, Beschreiben vom Dominik Teleki von Szék.* Pesth, 1805.

tudományaival, tanátsaival és egyebekkel?"[46] Leveleiben Benkő a legkülönfélébb ügyekkel fordul patrónusához. 1783-ban például egyik akkor készülő munkájáról számol be (*Erdélyi három nemzet politikai egysége s mindháromnak pecséte*). Néhány kérdés tisztázásához kér segítséget: „Kellene nékem adcuratum exempluma az említett 1459-beli Unionis instrumentumnak. Annál inkább [...] ha még régibbet is találnánk az Unióról. Ezt pedig, úgy hiszem, tudja Nagyságod; tudni kell erről azoknak a nagy Uraknak is, a kikkel conversatioja vagyon Nagyságodnak..."[47] Tartós kapcsolatuk bizonysága az az 1795. augusztus 25-én írott levél, melyben arról értesíti mecénását Benkő, hogy az Erdélyi Tudós Társaság kérésére beadott tíz darab gyűjteményes „munkát az Haza Históriájára, magam nem kevés számú Adnotatioimmal". „Miért bátorkodám ezeknek jelentésekkel Excellentiádat terhelni? – kérdi. – Nemcsak azért, hogy Excdnak az effélékben való példás gyönyörködését jól tudom, s tudják mások is, hanem kiváltképpen hogy számot adjak ilyen velem és gyermekeimmel meghálálhatatlan sok jót tett nagy Patronus Uramnak edgy néhány esztendeimről."[48]

Kazinczy Ferenc egy 15. századi kódexről kér Telekitől felvilágosítást: értesíti, hogy megszerezte Aretinus *Attiláját*, és a hozzáértő bibliofiltől a kódex értékét tudakolja. A válaszból tudja meg Kazinczy, hogy egy nyomtatásban még meg sem jelent értékes kézirat birtokába jutott.[49]

Hannulik János nagykárolyi piarista tanár, korának egyik jeles latin nyelvű költője, 1796-ban adatokat és útmutatást kér Szatmár történetének megírásához.[50] Teleki válaszlevelében örömét fejezi ki, hogy segítségére lehet a vidéki kutatónak, ugyanakkor figyelmébe ajánlja Bél Mátyást, Kovachich Márton Györgyöt mint kiváló történészeket.

A tudós könyvtáralapító támogatását élvezte az irodalomtörténész Kovásznai Tóth Sándor is, a marosvásárhelyi Református Kollégium klasszika-literatúra professzora. Kapcsolatuk még Teleki külföldi tanulmányútja idejére nyúlik vissza, majd a közös klasszika-filológiai munkálatok (Janus Pannonius műveinek sajtó alá rendezése) során lesz egyre mélyebb. Teleki nemegyszer pénzadománnyal is segíti Kovásznait. 1777. január 5-én kelt levelében például egy 82 forintos adományt köszön meg,[51] 1783-ban viszont a költészettel is kacérkodó professzor elhárítja Teleki ajánlatát, hogy versei költségét ő fedezze: „Írja Ngod, hogy tudosítsam Ngodat, mennyibe került az én verseimnek nyomtatása. Nagy alázatossággal köszönöm Ngod hozzám való nagy kegyelmességét, de én azt nem tselekszem. A Ngod eddig való gratiája olly sok és nagy én hozzám, ut ingrato vivendum moriendumque mihi esse videtur..."[52] De amikor Gyöngyösi István Kemény Jánosról írt verseinek kiadása ügyében támad gondja, Telekit kéri, hogy támogassa az általa előkészített munka megjelenését: „Elég az, hogy excellentziád a magyarországi poéták fejedelmét, Janus Pannoniust új életre jőni segítette, maga oly nagy munkát és fáradságot tévén annak kiadásában. Imé a magyar poéták fejedelme is instál alázatoson általam Excellentiádnak, hogy őtet is segélje fel Excellentiád, és adjon szebb köntöst reája a budai rongyos, szakadozott német köntös helyiben. Nem kéri, hogy annyi munkát tégyen Excellentiád körülötte, mint a pécsi püspök

[46] Benkő József Teleki Sámuelnek. Középajta, 1786. december 30. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 38. cs.) Közli *Benkő József* 1988. 271–274.

[47] Benkő József Teleki Sámuelnek. Középajta, 1783. március 14. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.) Közli *Benkő József* 1988. 182–184.

[48] Benkő József Teleki Sámuelnek. Középajta, 1795. augusztus 25. (Mv. Teleki kt. Tq–1580. Ms. 21.) Közli *Benkő József* 1988. 349–351.

[49] Vö. KFL. IV. Budapest, 1893. 243.

[50] Hannulik János Teleki Sámuelnek. Nagykároly, 1796. december 24. (Mv. Teleki kt. Tq–1580. Ms. 21.)

[51] Kovásznai Sándor Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1777. január 5. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 41. cs. 1083.)

[52] Kovásznai Sándor Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1789. február 26. (. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 41. cs. 1088.) Közli Kovásznai Sándor 1970. 186. (részleges közlés)

körül, akinek sebeit maga kezivel méltóztatta Excellentiád békötözni, hanem azon kéri Excellentiádat ez a Gömör vármegyének tudós viceispánja, hogy légyen segedelemmel Excellentiád az ő újonnan léjendő születésének is."[53] A Teleki-könyvtár őrzi Kovásznai 1791-ben elkészült kéziratát.[54] Sajnos a munka, mely nemcsak forrásközlésnek ígérkezett, hanem első irodalomtörténeti monográfiánk lett volna, nyomtatásban nem jelent meg, talán Kovásznai Sándor egy év múlva bekövetkezett halála miatt.

A segítséget nyomtatásban megjelent műveihez a hozzájuk fűzött ajánlásokban örökítette meg Kovásznai. Ezek egy része Telekihez, más része a család többi tagjához szól. 1781. április 26-án például arról ír patrónusának, hogy Lázár János emlékére készített verseit Hollandiában ki akarja adatni, de ezeket nem meri neki ajánlani, minthogy tisztában van „alattjáró és igen tsekély voltok"-kal. „Mert ha valakinek akartam volna inscribálni, azon osztán semmit nem kellett volna gondolkoznom, kit válasszak, mivel nekem senki a világon nincs, de akármennyin volnának is, úgy is jól tudom, hogy a Nagyságod hozzám való kegyelmessége mindazok között legelső volna."[55] Bejelenti ugyanakkor, hogy oratióinak készülő kiadását feltétlenül neki ajánlja. El is küldi a Dedicatoria Epistolát, hogy a címzett nézze át, és ha hibát talál az életrajzi részben, javítsa ki. Az 1782-ben megjelent munka[56] elején valóban ott áll a terjedelmes ajánlás. A fiúnak, Domokosnak ajánlja 1782-ben a Plautus- és Terentius-komédia magyar fordítását.[57] A hosszú dedikáció láthatóan a mecénás apának szóló hálálkodás, filológiai jelentősége azért nagy, mivel Teleki Domokos életrajzához szolgáltat sok hiteles adatot. A feleségnek, iktári Bethlen Zsuzsannának is kijár a megtiszteltetés: neki ajánlja Kovásznai első Cicero-fordítását.[58]

Cornides Dániellel is szoros kapcsolata volt Teleki Sámuelnek. 1781 novemberében például a neves történész beszámol folyamatban lévő munkáiról, készülő művéről, az Anonymus-kérdéssel foglalkozó forráskritikai könyve munkálatairól.[59]

Domokos Dienes Bihar megyei táblabíró 1797-ben levélben fordul Telekihez kéziratos munkája megjelentetésének ügyében.[60] Ebben élesen bírálja a francia forradalom eszméit Angliában propagáló Thomas Paine munkáját, mely szerinte a „vad szabadság ellen van írva". Eredetileg német nyelven készült Domokos Paine-cáfolata, melyet már régebben fel is terjesztett Bécsbe véleményezés végett. Annak ellenére, hogy onnan egy lényegében helybenhagyó válasz jött – csak a munka stílusbeli „kipallérozását" javasolta a bíráló –, mégsem jelent meg. A szerző segítséget kér, ugyanakkor egy magyar nyelvű változatot is

[53] Kovásznai Sándor Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1789. december 13. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 41. cs. 1090.) Közli Kovásznai Sándor 1970. 196–197. (részleges közlés)

[54] *Porábul meg éledett Phoenix avagy Kemény János erdélyi fejedelem emlékezete melyet ujonnan ki bocsátott Kovásznai Sándor.* (Jelzete: Tq–681. c/3. Ms. 31.)

[55] Kovásznai Sándor Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1781. április 26. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 41. cs. 1085.) Közli Kovásznai Sándor 1970. 183–186. (részleges közlés)

[56] *Carmina exequialia et paucula quaedam alius arqumenti.* Trajecti Batavorum, 1782.

[57] *Két Komédia, mellyek közüll az egyik Plautusból, a' másik Terentiusból fordittatott Magyarra Kovásznai Sándor által. 1781-dik esztendőben.* Kolosváratt, 1782.

[58] *Marcus Tullius Cicerónak nagyobbik Catója, Laeliusa, Paradoxumi és a Scipio álma. Magyarra fordíttattak Kovásznai Sándor által 1781-dik esztendőben.* Kolosváratt, 1782.

[59] *Vindiciae Anonymi Belae regis notarii.* Budae, 1802. L. Cornides Dániel Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1781. november 26. (Mv. Teleki kt. Tq–1580. Ms. 21.) Közli Jüngling, Friedrich: *Briefe von Gelehrten an Gelehrte.* Magazin für Geschichte... Herausgegeben von Anton Kurz. Kronstadt, 1846. II. B. II. H. 196–198.

[60] Domokos Dienes Teleki Sámuelnek. Debrecen, 1797. március 28. (Mv. Teleki kt. Tf–1147/c. Ms. 148. *Supplem. Cartophyl. Misc.*) A levél mellett található a kéziratos munka: *Domokos Dienes levele Paine Tamáshoz, melyben azon paragraphusait az Ember Jussáról irott könyvének, a' melyben Paine Tamás az egyenlőséget akarja az emberi jusnak fundamentumára tenni, meg czáfolja.*

küld.[61] Nem ismerjük Teleki válaszát, de minthogy a munka nyomtatásban nem jelent meg, feltehető, hogy a kancellárt nem nagyon lelkesítette a vitairat mondandója.

Bethlen Zsuzsanna férje mellett ugyancsak kiveszi részét az írók, tudósok segélyezéséből. Könyvei között számos példány a támogatását élvező szerzők könyvajánlását őrzi. A felvilágosodás korának jeles költője, Verseghy Ferenc 1791. február 7-én Budáról ír a kancellár feleségének és megköszöni a Millot-fordításának kiadásához nyújtott segítséget: „Excellentziádnak kegyelmes jótéteménye nélkül Millót-nak magyar ki-adása minden bizonnyal félbe szakadt volna – írja – vagy legalább olly időkre ki halasztatott volna, mellyekben már talán késő orvosság leendő vala. A' mi Könyvárossaink, – nem annyira a' magyar nyelven írtt könyveknek meg-itélésére való tehetetlenségjek miatt, mint inkább abból az előitéletből, hogy a' tudománybéli Szép sem a' Magyar Könyvszerzőktől nem esmértetik, sem a' Vevőktől nem kedveltetik; – ennek a' Nemzetnek boldogságáért olly annyira nem buzganak, hogy még az ollyan Iróknak is, a' kik munkájikat saját költségeikre ki adgyák, a' helyett, hogy egyébb darabjaiknak közrebotsátására szükséges pénzeiket mennél hamarább vissza szolgáltatni igyekeznének, tsúfolodó halogatásokkal fizessenek. Tapasztalásból szóllok, Kegyelmes Asszonyom! és tsupán tsak panaszképpen eggy ollyatén hazaszerető Anyához, a' kiről meg-győzve vagyok, hogy valamint a' Haza' boldogságának előmozdításában Nagy-méltóságú Maradvánnyinak jövendőbéli virágzását, úgy ezeknek boldogításában a' Hazának közönséges javát szívére venni, és így bár melly bizodalmas mondásimat is, mihelyt e' közönséges jót illetik, kegyelmes tekéntetével meg méltoztatni tudgya."[62] A könyv, amelyről Verseghy ír, Claude François Millot 1772–73-ban megjelent világtörténetének[63] magyar fordítása. A francia szerző munkájában szembeszáll az egyházi érdekeket túlságosan érvényesítő történeti írásokkal. Bessenyei György hívta fel Verseghy figyelmét Millot munkájára és ő vetette fel a fordítás gondolatát is.[64] A Verseghy által magyarra átültetett mű első kötete még 1790 szeptemberében megjelent. A kiadás költségeit maga Verseghy fedezte, s Bethlen Zsuzsannának arról panaszkodik, hogy az eladott példányok után a kiadótól semmit sem kapott. Ezért kéri segítségét a második kötet megjelentetéséhez. A második kötet elején található a fordító hálálkodó ajánlása. A munka harmadik kötete kéziratban maradt, mert egyházellenes szelleme olyannyira felingerelte a cenzort, hogy a megjelent kötetek fellelhető példányait elkoboztatta és a fordítót a cenzúra kijátszása címén háromhavi fogságra ítéltette.[65] Az a tény, hogy Telekiné ilyen tárgyú könyv megjelenését segítette, egyértelműen a család felvilágosult nézeteit jelzi.

A levéltári iromány arról vallanak, hogy Teleki igen sokféleképpen támogatta az erdélyi közművelődést. Mint fontos állami hivatalt és egyházi tisztséget betöltő személyiségnek módjában állt, hogy számtalan módon nyújtson segítséget. Nemcsak a tudományos munkák kiadását gyámolítja, gyakran magához a kutatáshoz nyújt támogatást. A neves segesvári orvos-botanikus, BaumgartenJános Keresztély például az ő segítségével járja be Erdélyt flórájának vizsgálata céljából. Hálából mecénása nevét az általa felfedezett „Telekia speciosa" (az Ökörszem fajták közül való virág) elnevezésében örökítette meg,[66] majd 1816-ban főművének harmadik kötetét a következő szavakkal ajánlja a kancellárnak: „Viro

[61] A Teleki-könyvtárban lévő magyar nyelvű változatot Szinnyei József sem ismeri, lexikonában csak a német nyelvű eredetit említi. (L. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. II.)

[62] Verseghy Ferenc Bethlen Zsuzsannának. Buda, 1791. február 7. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 44. cs. 2097.) Közli Benda Kálmán *Iratok*. 190.

[63] Millot, Cl. Fr.: *Éléments d'histoire générale. Histoire ancienne. I–IV.* Leiden, 1772–73.

[64] Benda Kálmán *Iratok*. I. 189.

[65] Benda Kálmán *Iratok*. II. 50.

[66] Vö. Gombocz Endre: *A magyar botanika története*. Budapest, 1936. 368.

illustrissimo ac excellentissimo Samueli Comiti Teleki de Szék [...] Musarum artiumqe liberalium fautori et protectori."[67]

Külföldön tanuló ifjak segélyezése

Külföldi kapcsolatait, utazásai idején kialakult széles körű ismeretségét számtalan esetben arra használta fel Teleki Sámuel, hogy erdélyi ifjaknak lehetőséget teremtsen külföldi tanulmányaik elvégzésére, vagy éppen hazai írókat, tudósokat ajánl nagynevű professzorai pártfogásába.

Irodalomtörténeti jelentősége miatt szólunk első helyen arról, hogy 1775-ben Cristophorus Saxéhoz írott levelében[68] arra kéri a tudós holland irodalomtörténészt: készülő *Onomasticon Literarium*ába vegye be Czvittinger Dávidot és Bod Pétert is. Igy akarta ismertté tenni a két magyar történészt a külföldi tudósvilág előtt. (Az *Onomasticon* VI. kötetében két évvel később valóban ott találjuk Czvittinger nevét.)

A továbbiakban néhány nevet említünk azok közül, akik Teleki anyagi támogatásával vagy az ő közbenjárásával végezték tanulmányaikat:

Külföldi tanulmányútja idején, 1761-ben Utrechtből ír Cristoph Beck bázeli professzornak, hogy vegye fel tanítványai közé az erdélyi Borosnyai Lukács Simont.[69] Később, 1769-ben Sáromberkéről kéri Becket, támogassa a külföldre vágyó Körösi Györgyöt és Rhédei Ádámot.[70] Ugyanez év júniusában Saxe professzornál protezsálja Pántzél Sámuelt.[71] 1764-ben Sárdról ír Petrus Wesselingnek,[72] a levelet átadó Baló Bálintot ajánlja a leideni tanár figyelmébe.

Fogarasi Pap József, a marosvásárhelyi kollégium későbbi tanára 1769-ben Teleki ajánlólevelével indul Svájcba tanulmányai folytatására. Bázelben Bernoullit hallgatja, Beckhez pedig ugyancsak Teleki ajánló soraival kopogtat be. 1769. december 22-én írott levelében Fogarasi arra kéri patrónusát, biztosítson számára egy frankfurti beneficiumot.[73] Úgy látszik, kérése meghallgatásra talált, mert pontosan egy év múlva Németországból jelentkezik levéllel.[74] Ez a beszámoló iskolapéldája annak, hogyan sikerül Telekinek tájékozódni Erdélyből az európai tudósvilág dolgaiban. Fogarasi ír tanulmányairól, könyvújdonságokról, értékeli-bírálja professzorait. Mindez annak is bizonysága, hogy a sok támogatásból maga a támogató is hasznot húzott, hiszen az erdélyi elszigeteltséggel viaskodva élő kapcsolatot tudott teremteni a nyugat-európai tudósvilággal.

Zilahi Sámuel marosvásárhelyi klasszika-literatúra tanár ugyancsak Teleki segítségével került Leidenbe, Saxe professzor keze alá. Úgy látszik, a holland tudós meg lehetett eléged-

[67] *Enumeratio Stirpium in Magno Transsilvaniae Principatu Transsilvaniae...* III. Vindobonae, 1816.

[68] Teleki Sámuel Christophorus Saxénak. Sáromberke, 1775. december 7. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[69] Teleki Sámuel Christoph Becknek. Utrecht, 1761. december. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[70] Teleki Sámuel Christoph Becknek. Sáromberke, 1769. augusztus. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[71] Teleki Sámuel Christophorus Saxénak. Sáromberke, 1796. június. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[72] Teleki Sámuel Petrus Wesselingnek. Sárd, 1764. június. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[73] Fogarasi Pap József Teleki Sámuelnek. Bázel, 1769. december 22. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 39. cs. 614.)

[74] Fogarasi Pap József Teleki Sámuelnek. Frankfurt, 1770. december 4. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 39. cs. 615.)

ve az erdélyi diákkal, mert 1783-ban Kovásznai Sándor azt írja Telekinek: „látom nagy kérdés Saxe Uramra nézve, hogy jövendőre is ott maradhasson [Zilahi]."[75]

Antal János, a marosvásárhelyi kollégium professzora, később a református egyház püspöke szintén Teleki segítségével folytatta tanulmányait a külföldi egyetemeken. Még Göttingában tanul, amikor elígérkezik Bethlen Zsuzsannához udvari papságra. Pár hónap múlva Marosvásárhelyre hívják, s ebben Teleki nem gátolja meg, sőt 1798. január 16-án írott levelében további jóindulatáról biztosítja pártfogoltját[76]: „Ha a Tiszt. Uram kegyelmed mellye a vásárhelyi nagytemplomhoz gyenge lészen és a sáromberki papság inkább fog tetszeni, jövendőben, én jószívvel visszafogadom." Bizalma mindvégig változatlan Antalhoz. A marosvásárhelyi könyvesház megnyitása után évekig az ő jelenlétében veszik át a könyvtárba küldött könyveket, s a könyvtárosok alkalmazásában az ő ajánlásának döntő súlya van.

Szabó Sámuel, a kollégium későbbi filozófiatanára ugyancsak Teleki Sámuel alumnusa volt. Nagyenyedi kollégiumi tanulmányai elvégzése után 1772-ben a leideni egyetemre iratkozott be. Egy 1773-ban írott levelében háláját fejezi ki patrónusa „gratiájáért": „O vajha valami mód adattatnék, hogy valami részben meg mutathatnám el kötelezett kész szolgálatomat Nsgdnak."[77]

1781 márciusában Kovásznai Sándor Teleki közbenjárását kéri a vásárhelyi neves orvos, Mátyus István „atyafiának bécsi medicina ösztöndíj elérésére".[78] Mátyus Máté valóban el is nyeri a Goldbergianum stipendiumot.

Bikfalvi Falka Sámuel betűmetsző és rajzoló 1792–1794 között a bécsi rajzolóakadémián tanult Teleki Sámuel támogatásával.[79] Később Bécsben az általa metszett betűkkel jelent meg a kancellár könyvtárának katalógusa.

Ifj. Szilágyi Ferenc, a kolozsvári református kollégium tanára, aki 1782-ben részt vett az első magyar zsebkönyv szerkesztésében, Teleki Sámuel támogatása mellett fejezhette be külföldi tanulmányait. Amikor 1819. augusztus 30-án a bécsi kormány elrendeli, hogy a külföldi egyetemekről vissza kell hívni az erdélyi ifjakat, a Göttingában tanuló négy erdélyi ifjú között volt Szilágyi Ferenc is. Bár az egyetem rektorától haladékot kérnek tanulmányaik bevégzéséig, nem sikerül engedélyt szerezniük. Teleki végül is kieszközölte Szilágyi felmentését,[80] s így még egy hasznos tanulmányi évet tölthetett külföldön az erdélyi akadémita.

Cserei Farkas, a tudós füvész ajánlja a kancellár figyelmébe a bécsi császári convictusban tanuló Buczy Emilt, a későbbi neves esztétát. A fiatalember Csereinek panaszkodott sanyarú sorsáról, ezért kér az számára támogatást. 1807-ben aztán Kazinczynak írott levelében említi Cserei, hogy a „Cancellarius igen szívesen vette, hogy néki őtet ajánlottam és ígéri, hogy különös figyelemmel lesz iránta, mely végre meg is kérte, hogy foglalatosságaitul üres idejiben látogassa meg gyakran."[81]

A hasznos önzés szép példájaként tarthatjuk számon azt a segítséget, melyet Teleki Sámuel könyvtárosai felkészítéséhez nyújtott. Az ő anyagi támogatásával megy külföldi tanulmányútra Szász József, az első Marosvásárhelyen alkalmazott tékárius. Hogy hivatalára még jobban felkészüljön, Teleki lehetővé teszi, hogy a tehetséges fiatalember 1807–1810

[75] Kovásznai Sándor Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1783. február 26. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 41. cs. 1088.) Közli Kovásznai Sándor 1970. 186. (részleges közlés)

[76] Koncz József 1896. 247.

[77] Szabó Sámuel Teleki Sámuelnek. Leiden, 1773. január 31. (Mv. Teleki kt. Tq–1580. Ms 21.)

[78] Kovásznai Sándor Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1781. március 19. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 41. cs. 1084.) Közli Kovásznai Sándor 1970. 182. (részleges közlés)

[79] L. Bitay Árpád: *Falka Sámuel. Az első magyar stereotip-nyomdász.* Ellenzék, Kolozsvár, XLVII/1926. 82. 15.

[80] L. Török István II. 199.

[81] KFL. IV. Budapest, 1895. 561.

között előbb Bécsben, majd a jénai egyetemen hallgathassa azokat a tantárgyakat, melyekre szüksége lesz. Nemcsak az anyagi lehetőséget teremti meg, hanem körültekintő tanácsokkal is ellátja alumnusát. „Jól esett – írja 1810-ben Bécsből – hogy a' mult őszi Környülállásokban Kglmed haza nem indult, hanem Tanulásának folytatására Jénába maradott. Azt sajnálom, hogy Literaria Históriát nem halgathatott; de reménlem, hogy ezt olvasás által kipótolja, mert igen szükséges Bibliothecariusnak tudni. A' mineralogiát, nem kételkedem, annyira tanulta, hogy arra tett Collectiomat rendbe szedheti, és másoknak tanittásokrais használhattya."[82]

Ugyancsak a könyvtáralapító támogatásával egészítette ki tanulmányait a Téka másik őre, Nagyernyei Kelemen Márton is. A rendelkezésünkre álló források között nem találtunk pontos adatot arra vonatkozóan, hol és mikor tanult Kelemen a kancellár költségén.[83] A Marosvásárhelyen élő leszármazottak őriznek egy levelet, melyet Kelemen Márton barátja, Horváth Miklós 1818 decemberében Göttingából írt. Ebből megtudjuk, hogy valóban szó lehetett a tékárius külföldre meneteléről, mert Horváth a göttingai tanulmányi lehetőségekről, költségekről tájékoztatja érdeklődő barátját, akit ilyen reménységekkel szólít meg: „engedje a' Mindenható, hogy v[agy] másfél Esztendő múlva én is aféle kivánságokkal áldhassalak édes Hazámból valamellyik Akadémián Tégedet!!!"[84] Pontos adataink ugyan nincsenek Kelemen külföldre meneteléről,[85] azt azonban tudjuk, hogy már kollégiumi tanulmányait is Teleki segítségével végezte, mint ahogy erről egyik, patrónusának szóló levélimpuruma tanúskodik, melyben háláját fejezi ki, hogy már négy év óta mint „scriba" dolgozhatott a Teleki Tékában, miközben „az Excellentziád Szárnyai alatt tanulásomat folytathattam".[86] Egy másik levélfogalmazvány azt sejteti, hogy 1819 szeptemberében talán Bécsbe készül Kelemen Márton tanulmányai kiegészítése végett: „Mlgs Groff Uram eő Nsga leveléből az én fel menetelem iránt való meg egyező akarattyát értvén Excellentziádnak, addig is mig Személyesen lesz Szerentsém Excellentziádnak udvarolni, bátorkodom ezen alázatos levelem által alázatosan meg köszönni. Ezen lépésemet K[egyelmes] U[ram] kivánom azért tenni, hogy Excd. jol tevő Szárnya alatt addig elé szerzett tudománybéli kevés esméretemet még jobban is öregbitvén annál inkább meg felelhessek a rám bizott hivatalnak."[87]

Az, hogy Teleki élete végéig gondoskodik könyvtárosainak felkészítéséről, illetőleg továbbképzéséről, a puszta mecénási gesztuson és saját érdekeinek szem előtt tartásán túlmenően még egy igen fontos körülményt bizonyít. A könyvtáralapító bibliofil már a 18. század végén, a 19 század elején felismerte a könyvtár körüli forgolódás tudományos jellegét. Leveleiből láthatjuk, hogy tékáriusait nemcsak egyszerű alkalmazottaknak, őröknek tartja, hanem a tudományokban jártas, művelt tudósoknak, akiknek hozzáértéssel, szenvedéllyel kell kezelniük a gondjukra bízott kincset.

[82] Teleki Sámuel Szász Józsefnek. Bécs, 1810. január 6. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 90.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 129–130.

[83] Clauser Mihály *Nagy-Ernyei Kelemen Márton leírása a Teleki Tékáról* című közleményében Kelemen Lajos levélbeli közlésére hivatkozva állítja, hogy Kelemen előbb a marosvásárhelyi kollégiumban, majd gróf Teleki Sámuel költségén tanult külföldön. = *Gr. Teleki Sámuel emlékünnep.* Budapest, 1940. 10–11.

[84] Horváth Miklós Kelemen Mártonnak. Göttinga, 1818. december 29. (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban.)

[85] Kelemen Márton leszármazottainál található egy 1820. július 22-én kiállított útlevél Teleki aláírásával és pecsétjével, melyen nincs feltüntetve, hova szól, és ma már azt sem lehet megállapítani, használta-e Kelemen Márton vagy sem.

[86] Kelemen Márton Teleki Sámuelnek. [Marosvásárhely], é. n. (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban.)

[87] Kelemen Márton Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1819. szeptember 24. (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban.)

Protestáns érdekek képviselője

Teleki Sámuel egész életében védelmezője volt a protestáns érdekeknek. Az országgyűlési irományok, a központi hivatalok bő irattermése egyértelműen igazolják, hogy magas funkcióiból eredő befolyásával minden esetben állást foglalt a kilencvenes évek táján megélénkülő vallási villongásokban. 1790-ben aggodalmaskodva írja Sárói Szabó Sámuelnek: Erdélyből olyan híreket hallott, miszerint a katolikusok újra tagadják, hogy a protestánsoknak „a vallásra nézve jussuk volna, s a vallásszabadságot egyedül a király tetszésétől akarják függővé tenni".[88] Ebben a kérdésben nem tesz elvi engedményeket. Ragaszkodik a linzi és bécsi békekötések alkalmával nyert jogokhoz. Nem akarja, hogy a protestánsok nehezen szerzett vallásszabadsága az uralkodó vagy esetleg más felekezet akaratától függjön. Sőt tovább megy. Minthogy a bécsi béke nemcsak vallási, hanem polgári szabadságot (civilis libertas) is biztosított, felismeri, hogy az egyik elvesztése a másik megsemmisülését vonná maga után. Sárói Szabóhoz írott leveléből világosan kitetszik, hogy hazája, nemzete függetlenségét látja veszélyeztetve a vallási jogfosztás esetén. „A' kinek jussa nincsen – írja – vagy nem lehet, Hazája sincsen."

Az 1790-es magyarországi országgyűlésen a katolikus rendek nemcsak II. József vissza nem vont türelmi rendelete engedményeit szeretnék semmissé tenni, hanem még a korábban szerzett jogokat is támadják. Bécs kénytelen reagálni a panaszokra, melyek a katolikus támadások nyomán kerülnek előtérbe. 1790. november 5-én például az udvari konferencia napirendre tűzi a városok kiváltságainak kérdését. Volt ugyanis a szabad királyi városoknak egy olyan privilégiuma, mely szerint területeiken akaratuktól függően engedélyezték a nem katolikus vallások gyakorlását.[89] Teleki Sámuel e tárgyban különvéleményt nyújt be. Hivatkozik arra, hogy a Hármaskönyv szerint minden privilégium, mely mást jogaiban megrövidít, érvénytelen.[90] Véleményezésében nehezményezi azt is, hogy a katolikus egyház elhagyása esetén bűnvádi eljárást lehet indítani a vallását elhagyó egyén ellen.[91] Bihar megye főispánjaként sokszor foglalkozik a megyéjében felmerülő vallási kérdésekkel. Így amikor 1792-ben II. Lipót arról rendelkezik, hogy a vegyes házasságokból születő gyermekek csak katolikusok lehetnek, a protestánsok között zendülés támadt és deputációt menesztettek a császárhoz, követelve a rendelkezés visszavonását. Keresztesi József feljegyzi, hogy Bihar megye Telekit bízta meg a közbenjárással.[92] Arról is Keresztesitől értesülünk, hogy amikor a partiumbéli prédikátorok Bethlen Gábor tól kapott armálisát megpróbálják hatálytalanítani, újra csak Teleki jár közben: érvekkel jól felszerelt elaborátumban bizonyítja a fejedelem egykori armálisának érvényességét, hiszen a privilégium kiadásakor Bihar vármegye Erdélyhez „birattatott".[93]

1792-ben Bihar vármegye a protestáns érdekek vehemens védelmezésével magára haragítja az udvart. A felirat elkészítéséért a király a vétkesnek ítélt tisztikar elbocsátását sürgeti s ezért restaurációt rendel el. Teleki előszóban és írásban is kéri, hogy az uralkodó ne kívánjon új választást a megyében, mert az bizalmatlanságot szülne.[94] Végül is sikerül elodáznia a kivizsgálást. Teleki ellenállása viszont nyilvánvalóan nem tetszik az udvarnak. Sándor Lipót nádor 1794 januárjában felháborodott hangon ír az uralkodónak[95], végül

[88] Teleki Sámuel Sárói Szabó Sámuelnek. Bécs, 1790. július 6. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/2. 1615.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 93–94.

[89] Mályusz Elemér 1926. 239.

[90] Marczali Henrik: *Az 1790/1-diki országgyűlés.* I–II. Budapest, 1907–1908. 272.

[91] Mályusz Elemér 1926. 240.

[92] Keresztesi József 1868. 366.

[93] Keresztesi József 1868. 368.

[94] Mályusz Elemér 1926. 239.

[95] „Dann muss ich noch aufrichtig gestehen, dass ich nict wenig über den G. Teleki skandalisiert bin..." (Mályusz Elemér 1926. 659–660.)

azonban maga is rájön, hogy nem lehet csupán a magisztrátust hibáztatni az ellenséges hangú feliratért, mert az az egész megye közhangulatát fejezte ki. A nádor is belátja, hogy várnia kell a restaurációval, s kívánatos, hogy azt maga Teleki vigye végbe a megyében, mert szeretik és hallgatnak ott rá.[96] A király elfogadja a javaslatot, s így Bihar vármegye megmenekül a vizsgálattól. Szívós ellenállásával menti meg megyéjét egykori főispánja az udvar által kimondottan retorziós céllal tervezett, soron kívüli restaurációtól.

Természetesen az udvar nem nézte jó szemmel, hogy Teleki minduntalan a protestáns érdekek védelmezőjeként lép fel. Ismeretes Lipót véleménye, miszerint Telekiben vallásos kérdésekben tanúsított „hevessége" miatt nem lehet megbízni. Maga a kancellár is érzi a bizalmatlanságot, pedig ellenségei még azt is terjesztik róla, hogy titokban katolizált, csakhogy a király kegyét megnyerje. Maga Teleki beszélt Keresztesi József előtt ezekről a híresztelésekről és így nyilatkozott róluk: „de ha akkor pápistává nem lettem, mikor ifjuságomban a házasságom Mária Terézia előtt folyt, s kényszerítettek, csak nem leszek már vénségemre?"[97]

Teleki protestantizmusát erdélyisége sajátos megnyilvánulásaként is értelmezhetjük. Erdélyben egyébként a katolikus klérussal szembeni harcias magatartásnak messzire nyúló gyökerei vannak. A nyolc esztendeig tartó kuruc szabadságharc leverése után a Habsburg-tartománnyá süllyedt Erdély az önállóságának teljes felszámolására törekvő bécsi politika kivédésére kitermelt egy bizonyos szellemi önállóságot biztosító konzervativizmust.[98] Ennek egyik megnyilvánulási formája a 18. századi erdélyi protestantizmus. Teleki esetében az ősi valláshoz való ragaszkodás kétszeresen is fontos volt. Egyrészt az egyéni önállóság biztosítását, másrészt hazája viszonylatában a Habsburg katolicizálás, elnémetesítés folyamatában a fennmaradás egyetlen reális támaszát látja benne.

Levelezése, feljegyzései gazdag bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy Sáromberkén, Szebenben, Váradon, Bécsben egyaránt támogatja, segíti a felekezetéhez tartozókat. Jelentős anyagi hozzájárulással vesz részt református templomok építésében, javíttatásában.[99] Eklézsiák belső ügyeivel fordulnak hozzá az erdélyi református papok, s vallásuk, egyházuk „védelmezőjének" tekintik. A protestáns főúr pedig Bécsben már-már hivalkodva gyakorolja, védelmezi vallását a császári udvar közvetlen közelében.[100] Nemegyszer foglal nyíltan

[96] Keresztesi JózsefMályusz Elemér 1926. 664.

[97] Keresztesi József 1868. 321.

[98] Tolnai Gábor: *Erdély változása.* = *Végzetes esztendők.* Tanulmányok és jellemrajzok. Budapest, 1945. 75–99.

[99] 1820-ban például a marosvásárhelyi Kistemplom építését támogatja. Ugyanebben az évben látott napvilágot Bécsben az a Kis Biblia, melyet Stevenson angol nyelvű munkájából előbb Christoph Beck ültetett át németre, majd Teleki Sámuel megbízásából Igaz Sámuel fordított magyarra. A biblia olvasását megkönnyítő és a keresztényi tudományokat gyermekek számára érthetőbbé tevő munka két kiadást is megért (Bécs, Strausy Antalnál, 1820. és Ns. Ghelen örököseinél 1821-ben). Teleki Sámuel 1820. július 28-án kelt adománylevelének kíséretében a Kis Biblia példányaiból 950 darabot küld Vásárhelyre a „Szt. Miklós Uttzában most épülő Ispotálybeli Református Templomnak épittésére segedelmül". (Mv. Teleki kt. Teleki lt. I/b. 496.) Meghagyja, hogy a köteteket egy forint harminc krajcárért árulják el az erdélyi református kollégiumoknak, s a befolyó 1425 rénes forintot fordítsák a templom építésére. Az ügy lebonyolításával megbízott marosvásárhelyi királyi táblabíró, Zeyk Dániel 1821 februárjában már levélben jelenti, hogy mintegy 600 példányt szétküldött. „A' többit itt tartottam, és ezek[ne]k nagyobb része már elis Költ, ha másuttis ugy fogják venni, Sz. György nap Tájban már épithetünkis az árrával." (Mv. Teleki kt. Teleki lt. 523.)

[100] Teleki Domokos például 1788 áprilisában a bécsi református eklézsiában ünnepélyes keretek között konfirmált. A halálakor írott nekrológban Benke Mihály megemlékezik arról, hogy a konfirmációkor a bécsi református papnak mintegy kétszáz kérdésére felelt minden segédeszköz nélkül, szülei nagy büszkeségére. *Halotti Beszéd az okos Ifjúról, melyet elmondott Benke Mihály, a N. Enyedi Reform. Kollégyomban a' Filosofiának rendes Tanítója, és a N. Mélt. ifjú Grofnak Nevelője.* (Jelzete: Tq–1579. Ms. 225.)

állást a protestánsokat ért támadások ügyében. Befolyását felhasználva igyekszik segíteni a vallási türelmetlenség áldozatain. A nyolcvanas évek egyik leghírhedtebb történeteként jegyzi fel a kortárs irodalom id. Wesselényi Miklós feleségének, Cserei Ilonának az esetét. Katolikus körökben felháborodást váltott ki Cserei Farkas kancelláriai tanácsos leányának a református Wesselényivel kötött házassága. Bár az esküvő előtt Cserei Farkas kötelezvényt vett vejétől, hogy születendő gyermekeiket katolikusnak fogja neveltetni,[101] a féktelen, heves természetű Wesselényi csakhamar megbánta könnyelműen tett ígéretét és gyermekeit reformátusnak kereszteltette. Ezután következtek a zaklatások. Végül Cserei Ilona döntő lépésre szánta el magát. 1782 áprilisában áttért férje vallására. A megtorlástól csak II. József türelmi rendelete mentette meg, mely szerint azok, akik vallásukat el akarják hagyni, büntetlenül áttérhetnek, ha előzőleg hathetes oktatásban részesülnek.[102] Így vonult be Cserei Ilona 1783 januárjában a szebeni orsolyák zárdájába. Feleségének írja Teleki, hogy amit Cserei Ilonával tettek, az „alkalmatlan, nem igen derék dolog". Rosszallóan említi, hogy a Wesselényi lányok erőszakos katolizálása is csak azért maradt el, mert időközben mindkettő meghalt.[103]

Erdély protestáns körei – Telekihez hasonlóan – mélységesen elítélik az ilyenszerű visszaéléseket. Kérvényekkel ostromolják az uralkodót, hogy az áttéréseknél követelt hathetes kemény gyakorlatot szüntesse meg. Sérelmeik orvoslásáért a protestánsok újra és újra Telekihez fordulnak, akinek az 1783 augusztusában keltezett enyhítő rendelkezések kibocsátásában valóban szerepe volt.[104] A kortárs Rettegi naplójából kitetszően az erdélyi közvélemény úgy tudta, hogy végül is Teleki közbenjárására sikerült a császárnál némi könnyítést kieszközölni Cserei Ilona hathetes zárdai kényszer-tartózkodását illetően is.[105]

A protestáns érdekek védelmét Teleki közéleti cselekvésként fogta fel. Szemében a vallási sérelmek a politikai jogfosztottsággal egyenértékűek, ezért hallgatja meg hitsorsosai panaszait s ezért vállalkozik a védelmezésükre. De emellett hithű protestáns, mélyen hívő ember. Választott jelmondata – „Az Úr gondot visel" – számára naponta megélt bizonyosság. Ezért tudja a családját és őt magát ért csapásokat hittel elfogadni. Számára Isten lelki szükséglet. Nem azonosul korának divatos valláserkölcsi felfogásával, a deizmussal, mert ez teljesen felszámolta a megszemélyesített Isten képzetét, elvetette a tételes vallásokat. Bírálja ugyan a külsőségekben megmutatkozó vallásosságot, ugyanakkor maga is ortodox kálvinista, elítéli azokat az új papokat, akik „elhagyván régi országos és királyi utat és elragadtatván némely viszketeges elméknek ujjitásoktól; olyan sententiakat vitatnak és taníttanak közönséges helyen is, melyek a törvény szerint bévett symbolikus könyvekkel ellenkeznek".[106] Teleki következetesen ragaszkodik a hagyományos egyházi liturgiához is.

„Erdély elég dolgot ád"

A levelezés bizonysága szerint Teleki magas tisztségeit hazája érdekeinek képviselőjeként viselte. Mérlegelő természetű volt. Hol a bécsi tartózkodását véli nagyon fontosnak, hol pedig az országgyűlésen való jelenlétét tartja szükségesnek. 1792-ben például Ferenc császár koronázásán sem vesz részt, mert úgy gondolja, jobb, ha Bécsben jelen van az erdélyi ügyek intézésénél. „Még mind az Erdélyi terhes expeditiokkal bajlodom, eddig sem

[101] Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Budapest, 1965. 15.

[102] Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története*. III. 139–140.

[103] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1782. június 14. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2366.)

[104] Pokoly József: *i. m.* 141. (A szerző Telekit tévesen kancellárként emlegeti, pedig csak négy év múlva nevezik ki alkancellárnak.)

[105] Rettegi György 1970. 417.

[106] Teleki Sámuel Teleki Lajosnak. Bécs, 1797. március 5. (Egykor Szilágyi Ferenc tulajdonában.) Közli *Szózat a sírból*. Múlt és Jelen, Kolozsvár, 1845. 69. 413–414.

végezhettem még el őket; annyi dolgom vagyon véllek éjjel-nappal, hogy ha ollyan jók nem volnának, régen meguntam volna a körülettek való munkát – írja feleségének. – Mencs meg, mindenek előtt hogy le nem mehettem Budára; mert bizony lehetetlen volt az Erdélyi dolgoknak nagy hátra marad[ás]ok, sőt ugyan sérelmek nélkül le-menni [...] Nálam nélkül az Erdélyi Expeditiok jol nem mehetnek, a Coronatio pedig Istennek hálá véghez ment. Adja a mindenható Isten, hogy ötven Esztendőig több Coronatio ne legyen Magyar Országban!!!"[107] Máskor a vármegyei dolgokat halasztja el Erdély országos ügyeinek intézéséért. 1792 augusztusában azt tudatja Bécsből, hogy Bihar vármegye lehívta a hadi subsidiumok felosztását tárgyaló gyűlésre, minthogy azonban Erdélyben éppen kezdődik a diéta, nem tud Váradra menni. „Erdély itt elég dolgot ád, azért csak itt maradok."[108]

Teljes meggyőződéssel vallja, hogy ő hazájának jó fia. Mivel 1790-ban Bihar vármegyében főispáni kinevezését sokan ellenzik, azt írja Sárói Szabó Sámuelnek: „Tudva lévén, nem kétlem, az Ur előtt is, a Bihar Vármegyében ellenem inditott factio, mellyet bizony a Publicumra nézve sokkal inkább sajnálok sok tekintetben, mint magamra nézve, kérem az Urat különös bizodalommal igyekezzen a mostani Diaetalis Confluxus alkalmatosságával maga prudentiája szerint annak igaz okát és czélját ki tanulni, és nékem sincere voltaképen meg irni pro mei directione; nem különbenn aztis: hogy a Statusok, 's több Vármegyék Deputatussai hogy veszik ezt a nagy méltatlanságot? mert én örökké jó Hazafia voltam [...] de ha mégis nem érdemlem a Hazámnak bennem való bizodalmát; diffidentia alatt nem kivánok tovább szolgálni."[109] Egy év múlva pedig a feleségének az ellene indított támadások okait sorolja fel: „Az Erdélyi factiosus emberek minden cselekedetekkel ki mutattyák, hogy nem a Haza java 's haszna, hanem csupán az irigység, személyes passio és Vallás gyűlölés cselekedeteknek a rugója. Meg szégyenülnek végre!"[110] Helyén marad, s próbálja legjobb meggyőződése szerint intézni az országos ügyeket.

Nem vállalkozhatunk a hosszú hivatali pályafutás részletes elemzésére, az megmarad a hivataltörténészek feladatának.[111] Annyi biztos, hogy az alatt a három évtized alatt, míg alkancellári, majd 1791-től kancellári minőségben Erdély politikai ügyeinek egyik legfőbb intézője volt, az ország legfontosabb kérdései eléje kerültek, s a döntések hozatalában szerepe volt. Az 1790–91-es országgyűlésen például a cenzúra kérdése is felmerült, és sikerült elérni, hogy a vallásos tárgyú munkákat ne kelljen a könyvvizsgáló bizottság elé terjeszteni, hanem ezek felügyelete pusztán a bevett vallások püspökeire, illetőleg főtanácsára tartozzék. Jakab Elek az erdélyi cenzúra történetét tárgyaló írásában azt állítja, hogy mindez csak azért történhetett, mert „Erdélyben a törvényhozás többségét a protestáns hitvallások követői tették, az erdélyi udvari kancellár a felvilágosult lelkű gr. Teleki Sámuel volt, akinek az

[107] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1792. június 9. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2558.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 95–96.

[108] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1792. augusztus 8. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2571.)

[109] Teleki Sámuel Sárói Szabó Sámuelnek. Bécs, 1790. május 22. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/2. 1614.)

[110] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1791. augusztus 14. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2540.)

[111] Teleki főispáni tevékenységéről l. Hajdu Lajos: *II. József igazgatási reformjai Magyarországon.* Budapest, 1982. (A szerző több helyen is méltatja Teleki Sámuel jelentéseit, megállapítja, hogy azok alapos intellektuális munkát tükröznek). Kancelláriai munkájáról idézzünk egy kortárs véleményt: „Cancelláriánk Praesesse Groff Teleki frissen van, szépen, jól és tsendesen nagy moderatioval viszi a Praesidiumot, nem beszéltem azt a' sok jot, és betsületre s ditséretre mélto állapotot benne a' mit gondolatomon fejjül találtam s tapasztaltam; a' ki penigh azt mondja hogy nem jo Haza fia, hibázik s nem jot mondja, s a környül állásokat, s dolgok valoságát éppen nem tudja." Zeyk Dániel Dániel Aranka Györgynek. Bécs, 1791. június 1. (A levél eredetije : OSzK. Quart, Hung. 1944/159–160.) Közli Enyedi Sándor: *Bécsi levelek Aranka Györgyhöz.* = MKSz. 107/1991. 1–2. 134.

erdélyi 1791-ki szabadelvű törvények létrejövésében igen nagy része volt, s az, hogy az ország ezentúl ismét alkotmányoson kormányoztatott s a nemzeti jogok az udvar által némi figyelembe részesültek, a francia háború hatásán kívül e jeles államférfiúnak és tudományos hazafinak köszönhető". A fenti vélemény – az újabb kutatások tükrében – csak részben állja meg a helyét. Hogy mennyire viszonylagos az ország „alkotmányos kormányzása", azt a korszak állandóan napirenden lévő gazdasági, társadalmi problémái bizonyítják. Elég, ha a legégetőbbek közül a parasztkérdésre vagy a nemzetiségi kérdésre gondolunk. Azt is tudjuk, hogy az 1791-es cenzúraintézkedés csak a vallásos irodalomra korlátozódott, s a politikai sajtó és a szépirodalom ezentúl is a régi sajtófelügyelet alatt maradt. Mint ahogy II. József idejében is „sajtószabadságról" csak Mária Terézia korához viszonyítva lehetett beszélni. Gyakorlatilag ez nem jelentett mást, mint a jozefinista tanok terjesztésének szabadságát s ugyanakkor további következetes elzárkózást a jozefinizmusnál haladóbb eszmék publikálása elől.[112] Az 1790–91-es években észlelhető enyhülés is lényegében csak a nemesi patrióták és a haladó értelmiség tiszavirág-életű együttműködésének következménye, valamint annak az ugyancsak időleges engedékenységnek az eredménye, melyet II. Lipót uralkodása elején a nemességgel szemben tanúsított.[113] Mihelyt azonban a francia forradalomtól megrettent nemesség és az uralkodó újra megköti szövetségét, fokozatosan megszűnnek azok az engedmények is, melyek a sajtó viszonylagos szabadságát biztosították. Az I. Ferenc uralkodása idején érvényesülő szélsőséges reakció aztán gátat vet a felvilágosult törekvések elé. A haladó erők üldözése fokozottan sújtja a sajtót, a könyvkiadást. Ilyen körülmények között semmi szín alatt sem lehet sajtószabadságról beszélni. Az mindenesetre Teleki felvilágosult nézeteinek bizonysága, hogy felismeri a cenzúra enyhítésének szükségességét, s annak mindenekelőtt szűk körű katolikus felekezeti érdekeket szolgáló intézkedései ellen többször is szót emel.

Az erdélyi jakobinus gyanú nyomán elinduló kivizsgálások idején Teleki gondjai megszaporodnak. Az 1794–95-ös franciaországi események egyre inkább éreztetik hatásukat a Habsburg-monarchia tartományaiban is. A forradalom eszméi áthatották a kelet-európai országok értelmiségét, városainak polgárait, sőt néhol még a megyei nemesség azon részét is, mely szemben áll az osztrák hatalommal és a vele szövetséges egyházi és világi nagybirtokosokkal.[114] Forradalmi nyugtalanság érződik a különböző társadalmi rétegek soraiban, s a francia forradalom példáján lelkesedve bírálják a rendszert és keresik a változás lehetőségeit. A növekvő reakció és a francia forradalom hatására egyesek radikalizálódnak, szembefordulnak az uralkodóval, és jakobinusnak minősíthető eszmék szolgálatába szegődnek. A kormány pedig, hogy elriassza a forradalommal rokonszenvezőket, elhatározza: kegyetlen ítélettel példát statuál mindenki számára. 1794 júliusában előbb Bécsben, majd Budán elkezdődnek a lefogatások.[115]

A magyarországi jakobinus mozgalom felderítése és elfojtása hosszas munkát adott a bécsi udvarnak. Természetes, hogy ezután a monarchia többi részein fokozott éberséggel igyekeznek csírájában elfojtani a gyanús megnyilvánulásokat. Állandó készenlétben tartják az erdélyi udvari kancelláriát, a guberniumot, hogy adott esetben rajtuk keresztül léphessenek fel. Ezekben az években tehát Teleki feladatköre jórészt e kérdéssel kapcsolatos megbízatásokkal bővült.

[112] Jakab Elek: *A cenzúra története Erdélyben.* Figyelő X/1881. 181. – Sashegyi Oszkár: *Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II.* Beitrag zur Kulturgeschichte der habsburgischen Länder. Budapest, 1958.

[113] Kókay György: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780–1795).* Budapest 1970. 379.

[114] Benda Kálmán *Iratok.* III. 6.

[115] Benda Kálmán: *A jozefinizmus és jakobinusság kérdése a Habsburg-monarchiában.* Történelmi Szemle VIII/1965. 4. 407–408.

Elsősorban az ellenzékiségéért már régen szemmel tartott Bihar megyében akad sok tennivaló. 1794 szeptemberében például Sándor Lipót nádornak a Nagyváradon élő Incze Antal jelentést tesz Rudinczky József jegyző és Virágh László ügyvéd Isten- és egyházkáromló magatartásáról. Azt is közli, hogy ezek a személyek dicsérték a franciákat, amiért megölték a királyukat. A nádor Telekit bízza meg az ügy kivizsgálásával, aki tisztában van azzal, hogy a vádak milyen következményekkel járhatnak, hiszen ekkor már javában folyik a magyarországi jakobinusok mozgalmának felgöngyölítése. Azzal szeretné elodázni a veszélyesnek ígérkező ítélethozatalt, hogy felterjesztéseiben kéri az összes tanú kihallgatását, majd arra hivatkozik, hogy véleménye szerint a vádló alaptalanul, személyes bosszúból jelentette fel Rudinczkyékat.[116] Végül is a 18 kihallgatott tanú terhelő vallomásai alapján a nádor javasolja a két vádlott törvény elé állítását és megbüntetését.[117]

Az erdélyi kivizsgálások idején is sok feladat vár Telekire. Trócsányi Zsolt véleménye szerint a feltételezett szervezkedéssel kapcsolatosan a kérdés megnyugtató tisztázása elsősorban azért nehéz, mert itt nem volt per, tehát nincsenek iratai, de mozgalomról is nehéz beszélni.[118] Szerinte nem vezet eredményre az sem, ha a magyarországi jakobinus mozgalom vonaláról kiindulva történik a vizsgálódás, azaz, ha a kutatók az Erdélybe vezető szálakat keresik. Kifogásolhatónak tartja azt a vélekedést is, mely az erdélyi radikális demokrata értelmiség szervezett mozgolódását feltételezi. Trócsányi szerint „modernizálódni vágyó értelmiség" valóban létezett, de szervezkedése nem bizonyított. Mindenesetre a Diána Vadásztársaság elnevezésű szervezkedés akkoriban felkeltette az udvar gyanúját, s 1794-ben megkezdődtek a kivizsgálások.

Teleki Sámuel a császár és a gubernium közötti közvetítő szerepet tölti be az erdélyi szervezkedés felderítése idején. 1794 márciusában az udvarhoz érkező feljelentésre Ferenc császár jelentést kér a kancellártól az Erdélyben működő Vadásztársaság tevékenységéről. Teleki Bánffy Györgyhöz fordul felvilágosításért. Az ügyben rendkívül óvatos gubernátor csak hónapok múlva tesz jelentést azzal a megjegyzéssel, hogy „az ügy érdemileg (a társaság feloszlásával) már hónapok óta le van zárva".[119] Az uralkodó felszólítja a gubernátort, tegyen meg mindent azért, hogy a jövőben semmiféle kétértelmű, megbotránkoztató szövetkezés ne jöjjön létre. A kancellár Teleki és a főkormányzó Bánffy jól tudja, milyen következményekkel járhatnak ezek a könnyen félremagyarázható szervezkedések. Talán elővigyázatosságból, 1795 februárjában maga a gubernátor jelenti az udvarnak, hogy „titkos összeesküvő társaság működik Erdélyben". Ezúttal is vizsgálat indul. Elsősorban a nagykárolyi főispáni installáción jelen lévő ellenzéki nemesek – Wesselényi Miklós, Tűri László, Tholdalagi László – tevékenysége keltett gyanút. Hosszas viták tárgyát képezte a Tűri László által készített nationalis militia terve is, mely közjogilag biztosított úton akarta megszervezni a nemesi reformprogram keresztülvitelét. A Tűri által tervezett hadsereg tulajdonképpen tényleges veszélyt rejtegetett a monarchia számára, hiszen egy félszázezres hadsereg a francia háború idején Erdély függetlenségét jelenthette volna. Bánffy azonnal megérzi, hogy az udvar nem fogja jó szemmel nézni az ilyen irányú erdélyi törekvéseket, s ezért maga fog hozzá a tervet támogató társaság tevékenységének kivizsgálásához. Barco tábornok, az erdélyi országgyűlés császári biztosa is jelenti az ügyet a császárnak, s a szervezkedés irányításával Wesselényit, Tűrit és Barcsay Ábrahámot vádolja. Bánffy nem késlekedik a leginkább terhelt személyek felelősségre vonásával, Wesselényi ellen pert indít, Tűrit pedig elmozdítják állásából. A gubernátor helyes politikai érzékének köszönhető, hogy nem került sor magyarországi méretű perre, s így a gyanúsítottak elkerülhették az életveszélyt. Bánffy lassan Telekit is saját álláspontjára hangolja, s így 1796 áprilisában nyugodtan je-

[116] Benda Kálmán *Iratok* III. 77.
[117] Benda Kálmán *Iratok* 171.
[118] Trócsányi Zsolt: *Az erdélyi jakobinus kérdéshez.* Történelmi Szemle VIII/1965. 1. 1–12.
[119] Uo. 3.

lentheti: „Az őfelségének még a múlt évben bejelentett, megfelelő időben és helyen folyamatosan alkalmazott eszközökkel a csend az egész országban felesleges feltűnés nélkül tökéletesen helyreállt."[120] Teleki mint a Bécsben székelő legmagasabb erdélyi hivatal első embere végig részt vesz az ügy felgöngyölítésében. Különösen sokat emlegették nevét a testőríró Barcsay Ábrahám megvádolásával kapcsolatban. Említettük, hogy Barco tábornok Barcsay Ábrahámot az erdélyi szervezkedés egyik vezetőjének tartotta. Részvétele és szerepe ezekben a mozgolódásokban mind ez idáig kellőképpen nem tisztázott, mégis egy dolog biztos: minthogy a guberniumi, kancelláriai jelentésekben neve gyakran szerepel, az erdélyi mozgalom egyik jelentős szereplője volt. Az is kétségtelen, hogy ellenzéki magatartásával magára haragította az udvart. Ezúttal minket csak az érdekel, hogy Teleki Sámuelnek milyen szerepe volt Barcsay Ábrahám meghurcolásában. Gálos Rezső foglalkozott a testőríró megvádolásának történetével.[121] Szerinte a Barco feljelentésére meginduló vizsgálat során Teleki Sámuel volt az, aki javasolta a költő barátaival folytatott levelezésének tüzetes átvizsgálását. Lényegében ekkor került felszínre a legtöbb terhelő bizonyíték, minthogy ezekben a levelekben sok olyan utalás, rejtett célzás volt, melyek alapján Barcsayt a titkos szervezkedésben való részvétellel lehetett vádolni. Nemsokára Bécsbe hívják és kényszerlakhelyen, állandó megfigyelés alatt tartják. Gálos szerint ő maga Teleki kancellárt tartotta meghurcoltatása okozójának, akit a két család közötti régi ellenségeskedés és az elkobzott levelekben található sértő megjegyzések ingereltek ellene. Barcsay leveleiben Telekit „vén gólyának" nevezte, „fekete klub-tagoknak" a sötét bőrű Teleki nemzetséget. Teleki személyes bosszúja azonban pusztán csak feltevés, hiszen amikor Ferenc császár elrendeli Barcsay letartóztatását, felesége Telekihez fordul segítségért és végül is az ő közbenjárására mentik fel az írót.

Teleki Sámuel felvilágosult gondolkozását jelzi az a tény, hogy személyes kapcsolatban állott a jozefinista értelmiség több radikális képviselőjével, sőt a jakobinus mozgalom néhány perbe fogott vádlottjával is. Egyesekkel már jóval a mozgalom megindulása előtt ismerkedett meg, de arra is van adat, hogy közvetlenül a per befejezése után veszi fel a kapcsolatot, vagy pedig a régi ismeretséget ápolja azután is, miután nyilvánosságra került, hogy az illető személy neve a jakobinus-listán szerepel.

Az előzőekben már említettük, hogy Bécsben összeköttetésben állott Batsányi Jánossal, akit 1795-ben *A franciaországi változásokra* című forradalmi költeményéért súlyos váddal illettek.

Kazinczy Ferenccel a 90-es évek elejétől tart fenn kapcsolatot. 1794 decemberében az írót letartóztatták azzal a váddal, hogy tagja volt a Reformátorok Társaságának. A Curia halálra is ítélte, majd az uralkodó bizonytalan ideig tartó börtönbüntetésre változtatta a halálos ítéletet.[122] Hét és fél évig raboskodott Spielberg, Kufstein és Munkács várában, s csak 1801 júniusában szabadult. Politikai „bűneiért" családja, ismerősei sokáig mellőzik. Kiszabadulása után nem sokkal Telekihez fordul támogatásért. Minthogy anyja megtagadott tőle minden anyagi segítséget, kéri, hogy „mint a legfőbb hatalom Vármegye beli képviselő-

[120] Trócsányi Zsolt: *i. m.* 11.

[121] Gálos Rezső: *Barcsay Ábrahám meghurcoltatása.* ItK. IV/1936. 403–418.

[122] Teleki Sámuel Domokos fia a jakobinus per idején huszonkét esztendős fiatalember. Naplójába feljegyzi, hogy 1795. május 20-án jelen volt Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics és Szentmarjay kivégzésén. Tíz nappal előbb Aranka Györgynek a következőket írja: „Budán, a' Királyi Tábla mintegy 20-at a' bé-vádoltak közül el-ítélt. 5-öt halálra – a többit különb különb idei Büntetésekre a Septemviratus – 12-öt ítélt pedig halálra. – Hogy sokan grátziát kapnak, ugy reménylik. – Szomoru Esetek! (Kazintzi Ferentz is halálra van ítélve; a szegény Ötse most ment fel Bétsbe grátziát kérni)." Teleki Domokos levele Aranka Györgyhöz. Nagyvárad, 1795. május 10. (Közli Csúry Bálint 1935. 37.)

je", küldjön valakit, aki a rajta esett igazságtalanságban ítélkezzék.[123] A szellemi értékeket megbecsülő Teleki megértéssel viseltetett Kazinczy iránt, aki viszont benne a felvilágosult, művelt tudóst és a tapasztalt politikust tisztelte.

A jakobinus mozgalom másik vádlottja, Szentjóbi Szabó László Teleki főispáni titkára volt Bihar vármegyében. Szentjóbit 1789-ben kinevezték a nagybányai minorita iskolához tanárnak, de 1790-ben református vallása miatt állását vesztette. 1794-ben Biharban tiszteletbeli megyei aljegyző lett. Pályázott a valóságos aljegyzői állás elnyerésére, de ellenfelét, Hatvani Istvánt nem sikerült kibuktatnia. Ekkor szegődött Teleki Sámuel szolgálatába. Egy korabeli forrás megkérdőjelezte, hogy titkára lett volna Telekinek. Fontosnak tartjuk ennek a kérdésnek a tisztázását, hiszen mindenképpen a kancellár bátorságát jelzi, hogy ilyen emberekkel vette magát körül a gyanakvás, megtorlások, üldöztetések évadján. Szirmay Antal 1809–1810 között készített, a magyar jakobinusok történetét tárgyaló kéziratában rövid életrajzokkal együtt felsorolja a perbe fogottak nevét. Szentjóbi Szabóról azt írja, hogy Teleki József koronaőr titkára volt. Kazinczy Ferenc Szirmay kéziratát átjavítja, s ekkor kerül sor a Teleki Sámuel melletti titkároskodás tisztázására is.[124] A kortárs Kazinczy állítását egyébként korabeli periratok is igazolják.[125]

Szentjóbi Szabót 1794 decemberében fogják el, és a következő év májusában a Hétszemélyes Tábla halálra ítéli, majd a nádor bizonytalan időre szóló fogságra változtatja át az ítéletet. 1795 októberében Kufsteinban hal meg súlyos betegségben az egykor sok talentummal induló költő. Vallomásában két olyan személyt emleget, akikkel kapcsolatban újra felmerül Teleki Sámuel kancellár neve. Az egyik Hajnóczy József, a magyar jakobinus mozgalom vezéregyénisége, a másik pedig Fodor Gerzson. Szentjóbi állítása szerint Hajnóczy nyerte őt meg a Szabadság és Egyenlőség Társaság számára, és ő ismertette meg az Ember és Polgár Kátéjával is. Teleki és Hajnóczy kapcsolatáról egyetlen forrás tájékoztat, mégpedig az a jegyzék, melyre Hajnóczy kivégzése előtt felírta azoknak a nevét, akiktől búcsút kívánt venni. Ezek között szerepelt Teleki Sámuel neve is.[126]

Fodor Gerzsonról azt vallja Szentjóbi, hogy ő mesélt neki a titkos társaságról, a felvételi szabályokról. Ennek alapján akarták Fodort perbe fogni, de a védőügyvédje olyan ügyesen cáfolta az ellene felhozott vádakat, hogy elérte védence felmentését. Állítólag Fodor, mielőtt a genfi akadémiára ment volna, Telekinél nevelősködött.[127] Erre azonban semmi bizonyítékot nem találtunk, kapcsolatuk egyetlen általunk ismert bizonysága jóval későbbi időből származik. Fodort a perbe fogás idején menesztették a nagykőrösi iskolából, később azonban tanári állását visszanyerte. Ebből a második nagykőrösi időszakból találtunk egy Teleki Sámuelhez írott levelet, melyben megköszöni a kancellárnak az iskolai könyvtár gyarapítására szolgáló adományát.[128]

[123] Kazinczy Ferenc Teleki Sámuelnek. Érsemjén, 1805. július 21. (Közli Dékáni Kálmán: *Kazinczy Ferenc családi levelezése.* ItK. XIII/1903. 357–358.)

[124] Benda Kálmán *Iratok* III. 382. – Ifj. Barta János: *Illúziók és realitás a magyar jakobinusok mozgalmában.* Századok CXXIV/1995. 4. 887.

[125] Az udvari vizsgálóbizottság 1794 szeptemberében készített kimutatásában a következő áll: „Szabó László Advokat, dermaligen Secretaire bei dem Siebenbürgischen Hofkanzler." Benda Kálmán *Iratok* II. 233.) Az elfogottakról 1794. november 25-én Németh János kir. jogügyi igazgató által Sándor Lipót nádor számára készített feljegyzésben el áll: „Vienae intercipiendus: Ladislaus Szabó secretarius comitis Teleki cancellarii Transylvanici." (*I. m.* III. 105.) Sándor Lipót nádor jegyzőkönyvébe 1794. december 9-én a következőket jegyzi be: „Der causarum Director berichtet unter denen in die Gesellschaft der hiesigen Staatsverbrecher aufgenommen und die verbreitet habenden Individuen sei auch Ladislaus Szabó, Secretair bei siebenbürgischen Hofkanzler." *(I. m.* III. 105.)

[126] Benda Kálmán *Iratok* II. 780.

[127] Benda Kálmán *Iratok* 677.

[128] Fodor Gerzson Teleki Sámuelhez. Nagykőrös, 1810. augusztus 12. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. I/b. 516.)

A perbe fogott jakobinusok egyik védőügyvédje Sárói Szabó Sámuel volt, aki 1790–1803 között Teleki Sámuel megbízottjaként vezette a család évtizedeken keresztül húzódó birtokpereit (a Pázmány-örökséggel és Esztárral kapcsolatos pereket). Egybeesik ez az időszak Sárói Szabónak a jakobinusok perében vállalt szerepével is. A marosvásárhelyi levéltári anyagban sok fogalmazvány található, melyeket a kancellár Pesten élő ügyvédjéhez írt. Ezekben a birtoküguyeken kívül sok másról is szó esik. Az 1790-es budai országgyűlésre a gróf maga helyett Sárói Szabót küldi: „A közelítő Diétára, énis Regalis által mint Possesor hívattam – írja ügyvédjének 1790 májusában –, minthogy Hivatalomra nézve elébb nem mehetek-le, mint az Udvar és következésképen a Catalogusnak olvasásán jelen nem lehetek, szándékozom képemben Ablegatust küldeni. Különös fiduciam lévén pedig az Urban ezen Kötelességet az Urnak ajánlani kivántam."[129] Ezenkívül könyvbeszerzési feladatokkal is megbízza, s a jakobinus perben vállalt szerep[130] egyáltalán nem feszélyezte a kancellárt, hogy egészen ügyvédje megbetegedéséig (1803) ne hozzá forduljon különféle ügyekkel s bizalmas hangon ne értekezzen vele országos dolgokról.

Tovább szaporíthatnók a jozefinista értelmiségiek névjegyzékét, akikkel az erdélyi kancellár személyes vagy levélbeli kapcsolatot tartott fenn. S ha ezek nem is voltak a jakobinus mozgalom résztvevői, legtöbbjük érintkezett Hajnóczyval vagy Kazinczyval. Példaként említhetjük Koppi Károlyt, akivel Teleki évekig levelezett az oktatásügy, a politikai élet napirenden lévő kérdéseiről. Radikális nézetei miatt Koppi is gyanú alá került, letartóztatására csak azért nem került sor, mert a házkutatásra előre figyelmeztették, s így kompromittáló iratait időben eltüntethette.[131] Ugyancsak érintkezett Teleki Hajnóczy egyik leghűbb barátjával, Kovachich Márton Györggyel, a magyar történeti források első rendszeres publikálójával, aki szabadgondolkodó, a felvilágosodás feltétlen híve volt. Maga Martinovics vádolta 1793 tavaszán egy jelentésében azzal, hogy a Habsburgoktól való elszakadáson fáradozik.[132] Gyaníthatóan azért is tudott a mozgalomról, mert Hajnóczy egy időben nála lakott. Tudós társaság létrehozásán is munkálkodott, s Telekivel – a fennmaradt adatok szerint – elsősorban ezen a szálon érintkezett. Munkáit, országos könyvtár-levéltár létrehozását sürgető röpiratait megküldte az intézményteremtés iránt fogékony grófnak.[133]

Teleki Sámuel ismeretségi körében bőven fordulnak elő szabadkőművesek. Nem csoda, hogy vannak, akik őt is a szabadkőművesek közé sorolják. Levéltári kutatásaink azonban ezt a feltevést mindeddig nem igazolták. Az 1780-as évek közzétett páholyjegyzékeiben valóban szerepel egy Teleki Sámuel, de ez nem azonos a könyvtáralapító kancellárral, hanem valószínűleg az a III. Teleki Sámuel, aki Teleki Lajos és Bethlen Kata fia volt, és Nagy Iván nemzedékrendi táblájában 1822-ben elhunyt századosként szerepel.[134] Feltevésünket igazolni látszik a Jancsó Elemér által közzétett 1788-as névsor, ahol a Teleki Sámuel név mellett már több azonosításra alkalmas információt találunk: „Teleky Sámuel gróf K. K. Rittermeister bei Nassan. ussingen [!] enirassier III. gr."[135]

[129] Teleki Sámuel Sárói Szabó Sámuelnek. Bécs, 1790. május 10. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/2. 161.)

[130] Sárói Szabó védte Abaffy, Kazinczy Ferenc és Miklós, Laczkovics, Fodor Gerzson és Úz Pál ügyét. Kazinczy a *Fogságom naplójá*ban írja, hogy ügyvédje a felségsértésre vonatkozó ősi magyar törvényekre hivatkozva akarta bizonyítani ártatlanságukat. Az ügyész ezért azzal fenyegette, hogy fejével játszik, ha így meri védeni a vádlottakat. (Benda Kálmán *Iratok* II. 668.)

[131] Benda Kálmán *Iratok* III. 141.

[132] Benda Kálmán *Iratok* I. 878.

[133] A Teleki-könyvtárban lévő iratok gyűjteménye a *Chartophilae. Miscellaneorum* című kötetben. (Tf–1157. Ms. 160. 801–808.)

[134] Nagy Iván XI. 90.

[135] Jancsó Elemér *A XVIII. század magyar szabadkőművessége*. VII. [közlemény]. Humanitas (Testvériség) Cluj V. 3. 44–49.

Az európai eszmerendszerek századvégi hullámveréseit ismerő Teleki nem lép ki a konzervativizmus gondolatköréből. Veszélyérzetét csak növelik a jakobinus perben hozott kegyetlen ítéletek. Családtagjaihoz szóló leveleiben olykor beszél is erről. 1796 decemberében leírja feleségének, hogy bátor beszédéért hogyan büntették meg az udvar egyik emberét: „Ujságul írhatom, hogy B. Maldinit az öreget, heted magával a Német Guardából, valamely bátor és illetlen beszédiért el-csipték, és innét Leopoldstadba az Invalidusok közé küldik, a mint hallom. Ebből csak az a tudomány: hogy minden ember fogja-meg a száját, és ne raisonirozzon magán felyül való dolgokról."[136] Feleségének óvatosságot tanácsol, és arra inti, hallgasson azokról a dolgokról, amelyekről tőle értesül: „Sokat haly, keveset beszély. Minden hallomáson pedig meg ne indulj, azonban fülely mindenre, és tudakozodjál a kivülbelöl való dolgokról. A miket pedig én neked irok, azokat tarcsad magadban, és légy csendességben."[137] Bethlen Zsuzsannát valóban érdeklik a bécsi hírek nem csupán férje egyéni karrierje s a család ezzel járó felemelkedése szempontjából, hanem erdélyi nagyasszony elődeihez hasonlóan az ország sorsa is szívügye. „Hálá Istennek, ha az király oly kegyes az maga hiveihez és hogy minden csendességgel megyen az diaetán – írja 1796 novemberében – adjon az Isten mindkét magyar hazánknak csendességet és hajtsa az Ur Isten király szivét hazánkhoz és adjon neki bölcs és jószívű tanácsosokat."[138]

[136] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1796. december 30. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2628.)

[137] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1797. március 28. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2658.)

[138] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1796. november 25. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2908.)

Teleki Sámuel eszmerendszere

Teleki Sámuel szellemi portréjának felvázolását életművének ismeretében meg lehet kísérelni, de a végleges kép megrajzolására e sorok írója ma még nem mer vállalkozni. A keveset író tudósok sorába tartozott, tehát a kutatót nem segítik nyomtatott munkák eszmei üzenetei. Gazdag levelezése eszmerendszerének vizsgálatához támpontokat nyújt, hiszen a politikai, világnézeti kérdések jócskán beszivárogtak magánélete szférájába is, az ilyenfajta információknak azonban hátrányuk, hogy írójuk alapjában véve a pillanatnyi hatások nyomán reagál az éppen felvetődő kérdésekre. A misszilis levél csak ritkán alkalmas nézetek, meglátások végső összegezésére. Ezért talán helyesen járunk el, ha a mondandónk konklúziójára csak az életmű kvintesszenciája, a könyvtáralapítás vizsgálata után kerítünk sort. Az európai látókörű művelődéspolitikus ugyanis korának különféle nézeteit, eszmei áramlatait, tudományos eredményeit úgy reagálja le, hogy jól tájékozódva, mindenre figyelve összegyűjti ezeknek a kortárs tudományos művekben rögzített eredményeit. Így aztán a közhasználatra alapított gyűjtemény mond talán a legtöbbet tudományos felkészültségéről, a felvilágosodás eszmeiségéhez való viszonyáról.

Államtudományi tanulmányok

A hivatali megbízatások Teleki számára nemcsak puszta címet jelentettek. Hivatástudattal készült életpályájára, s hogy az államigazgatásnak valójában milyen hozzáértő, felkészült szakembere lett, azt elsősorban a munkatársak elismerése bizonyítja. Amikor 1787-ben guberniumi tisztségéből felmentik és alkancellári megbízatást kap, az akkori gubernátor, Bruckenthal Sámuel nagy veszteségnek tartja elmenetelét. Bár kettőjük viszonya mindvégig kissé hűvös, Bruckenthal mégis úgy véli, hogy az erdélyi főkormányszék meg fogja sínyleni az egyik legfelkészültebb tanácsos távozását.[1]

Levelezés, jegyzetek s a könyvtárban található korabeli szakkönyvek gyűjteménye őrzi az évtizedekig tartó rendszeres tanulmányok, felkészülés nyomát. Ezekből tudomást szerezhetünk arról is, hogyan sikerült Telekinek megismerni a monarchia jogi, politikai, gazdasági életét.

Birodalma gazdasági és politikai érdekeinek védelmében Mária Terézia már uralkodásának kezdetén valóságos tudományos rendszert dolgoztatott ki. Aki tehát államtudományi jártasságra akart szert tenni, annak elsősorban a birodalom divatos ideológusainak – Sonnenfelsnek, Martininak – a munkáit kellett tanulmányoznia. Amint azonban ilyen tárgyú jegyzetei igazolják, Teleki sokkal tágabb körből válogatja ki az őt érdeklő anyagot. *Excerpta statistico-politica* címmel összegyűjtött írásaiban[2] nyomon követhetjük azokat a kérdéseket, amelyek foglalkoztatták. A jegyzetanyag lényegében a 18. századi – még többnyire differenciálatlan – társadalomtudományokra terjed ki, jogtudományi, történelmi, közgazdasági kérdések mellett főleg a filozófia, neveléstan, etika körébe tartozó elmélkedéseket tartalmaz. Olvasmányaiból kijegyzeteli az érdekes részeket, és világosan látszik, hogy egy-egy kérdéshez több munkát is elolvas, s kiír a témára vonatkozó minden anyagot. Különös gonddal tisztázza a maga számára a fogalmakat. A tanulmányozott problémák összegezéseként nagyobb lélegzetű elmefuttatásokat vet papírra. Részben ezek segítségével kísérelhetjük meg felvázolni politikai, ideológiai nézeteinek kialakulását.

[1] G. A. Schuller: *Samuel von Bruckenthal.* II. München, 1967.
[2] Mv. Teleki kt. Tq–411/b. Ms. 354.

A fennmaradt államtudományi jegyzetanyag egy része – mint mondottuk – szakkönyvek kivonatait tartalmazza. Eredetiben olvasta a francia filozófusokat, tanulmányozta az angolból fordított politikai, közjogi műveket, ismerkedett a felvilágosodás államelméletével s a Wolff-féle „észjog"-felfogással. Hogy fogalmat alkothassunk az anyag sokféleségéről, megemlítünk néhány témát: kijegyzetelte Cristian Grave német empirista filozófusnak a politika és erkölcs kapcsolatát tárgyaló művét (*Abhandlung über die Verbindung der Moral und Politik.* Breslau, 1788). Polybiustól, a kiváló görög történetírótól a különböző kormányzási formákról és azok létrejöttéről olvas (*Historiarum libri qui supersunt.* Lipsiae, 1789). Beausaurbre-nak a pénzügypolitikáról írott munkáját tanulmányozva megjegyzi, hogy szabadság ott van, ahol a nép a törvényeknek szabad akaratból veti alá magát (*Allgemeine Einleitung in die Kentniss der Politik der Finanz.* Riga, 1773). Foglalkozik a polgári jogok, kötelezettségek és a polgári alkotmány kérdésével (Eberhard: *Über Staats-Verfassung und Verbesserung.* Berlin, 1793). Jegyzetei között szó van a társadalom eredetéről, a polgári társadalmat létrehozó okokról. Forgatja például Adam Ferguson angol filozófusnak a polgári társadalom történetével foglalkozó munkáját (*Versuch über die Geschichte der bürgerliche Gesellschaft.* Leipzig, 1768). Monboddo skót filozófustól a nyelv kialakulásáról és fejlődési folyamatáról olvas (*Von der Urspung und Vorgänge der Sprache.* Riga, 1784–85). Elmélkedik a magántulajdon kialakulásának kérdéséről, az ún. természetes és polgári szabadságról. A monarchia létrejötte és létjogosultsága ugyancsak foglalkoztatja. Payleys-től például a monarchia törvényeiről szóló részeket jegyzetel (*Grunsätze der Moral und Politik.* Leipzig, 1787). Windischgrätz osztrák hadvezér francia nyelven írott munkáiból német nyelvű kivonatokat készít; különösen az a kérdés érdekli, hogy az uralkodónak jogában áll-e megváltoztatni az állam alkotmányát, ha felismeri annak hibáit (*Objections au Societes Secretes.* Londres, 1788; *Reflexions pratiques.* s. l., 1788). A felvilágosult abszolutizmus gyakorlati letéteményesének, II. Frigyes porosz királynak *Hinterlassene Werke* (Wien, 1789) címmel halála után megjelent munkájából azt a részt jegyzeteli ki, ahol az uralkodó trónfosztásának lehetőségéről esik szó. Érdekelte a monarchiák trónöröklési problémája is. Ezzel kapcsolatosan Gibbont, Hume-ot, Payleyst idézi. Gibbon véleményével ért egyet, aki azt tartja, hogy a trón öröklése csak abban az esetben jogos, ha az utód személyes jó tulajdonságai folytán érdemes rá, ha viszont semmilyen különleges képességgel sem rendelkezik és nincsenek érdemei, az uralkodás öröklése teljesen jogtalan. Külön foglalkozik az önkényuralom kérdésével. Hume-nak angol filozófustól az uralkodó jogaira vonatkozó elmélkedéseit is kijegyzeteli (*Von der Majestaets-Rechten*). Jegyzeteket találunk a nemesség eredetének, kialakulásának problémájáról. Érdekes, hogy ehhez a témához a korabeli sajtóban megjelent tanulmányokat is felhasználja (Götting. Histor. Magazin. I. Band). Gibbon *Geschichte des Verfalls und Untergangs des Römischen Reichs* (Wien, 1790–92) című munkáját is olvassa. Ebben a szerző a kereszténység létrejöttét tárgyalva elismeri a gondviselés szerepét, de a keresztény egyház győzelmét a pogány világ felett emberi okokra vezeti vissza.

Külföldi tanulmányai idején folytatott jogi, politikai, gazdasági stúdiumai[3] és a későbbi folyamatos tájékozódást, tanulást jelző államtudományi jegyzetei alapján joggal állíthatjuk, hogy Teleki tudatosan készült hivatalai, tisztségei betöltésére. Ugyanakkor ilyen irányú tájékozottsága segítségére lesz majd abban, hogy könyvtárába a politika, jog, államtudomány legfontosabb munkáit helyezze el.

[3] Az *Excerpta Juridica* című kéziratos kötet őrzi a professzorok előadásain készült jegyzeteket és a hozzá olvasott anyag kivonatait. (Mv. Teleki kt.Tq–411. Ms. 299.)

Nézetei a felvilágosodásról

A jegyzetek mai olvasója különös érdeklődéssel időz el azoknál a lapoknál, melyeken a gróf a felvilágosodás fogalmának tisztázásával gyürkőzik. Egyik jegyzetének már a készítési módja is az önállóságra törekvést bizonyítja. A maga gondolatait önti formába. Két hasábra osztja a papirost és a jobb oldalon üresen hagyott részbe később írja be a kiegészítéseket, javításokat. Sok helyen idézetekkel támasztja alá meditációit. Ezek segítségével sikerült hozzávetőlegesen megállapítani a kézirat keletkezési idejét. Minthogy a felhasznált művek egy része 1790 után látott napvilágot, minden kétséget kizáróan a nyolcszázas évek elején vethette papírra. A német nyelvű szöveg laza szerkesztése, néhol pontatlan megfogalmazásai azt sejtetik, hogy csak személyes használatra, emlékeztetőül készült.

Számunkra mindenesetre maguk a tárgyalt kérdések érdekesek, hiszen Teleki többkevesebb részletességgel kitér a felvilágosodás korának jó néhány vitatott témájára, mindarra, amivel neves elődei és kortársai Montesquieu-től Herderig foglalkoztak.

Az első részben általában beszél az *emberiség felvilágosításáról*, arról, hogy miként törekednek az emberek a haladás, a „fény" felé. Mindenki, függetlenül társadalmi hovatartozásától, lelki, szellemi világosságra vágyik. Ennek a gondolatnak kiegészítéseként leszögezi, hogy az emberiség felvilágosításának elengedhetetlen eszköze a *nemzeti nyelv művelése*, tökéletesítése. Herder *Briefe zur Beförderung der Humanität* (Riga 1793) című munkájából idézi, hogy egy nemzet elsősorban saját nyelvén művelődhet. Az a nemzet, amely lenézi anyanyelvét, az előrehaladás, a tehetségek gyilkosa. A haza hangja csak úgy hallatszik mindenüvé, ha a nép nyelvén szól. Ismerve az adott korszak eseményeit, II József nyelvrendeleteinek célját és eredményét, azt, hogy a monarchia népei a tudományos és hivatali életben csak a latin és német nyelvvel érvényesülhettek, s hogy pontosan ebben az időszakban válik a nyelvkérdés a nemzeti program alapjává, sokatmondónak tartjuk Herder sorainak idézését. Önkéntelenül feltesszük a kérdést: vajon Teleki ismerte-e a két évvel korábban leírt híres-hírhedt mondatot a magyar nyelv végleges eltűnéséről,[4] s ha ismerte, tudta-e, hogy ezzel az 1793-ban papírra vetett gondolattal Herder bizonyos fokig korrigálni akarta korábbi álláspontját?[5] Minden bizonnyal ez a korrekció egyfajta reagálás lehetett az éppen akkor felhangosuló rendi törekvések nyelvi vonatkozásaira. S hogy Herder véleménye megegyezett Teleki nézeteivel, azt egy már korábban idézett leveléből is láthattuk. Friedrich Mieg heidelbergi tudósnak még 1776-ban kifejti azt a véleményét, miszerint hazája elmaradottsága többek között annak tulajdonítható, hogy az erdélyi tudósok nem írhatnak anyanyelvükön, mivel ez a nyelv az országon kívül nem ismert. Teleki természetesen szembetalálja magát a korszak nyelvi problémáival kettős vonatkozásban. Először is a latin és nemzeti nyelvek alternatívájával. Ez még a francia enciklopédisták számára sem volt egyértelműen megválaszolható feladvány. Mert hát mi lesz, ha a tudományokban elöljáró nemzetek elkezdenek a latin helyett anyanyelvükön írni? Hét-nyolc nyelvet kell megtanulni mindenkinek, ha a tudományok eredményeire kíváncsi? D'Alembert az Enciklopédia *Discours préliminaire*-jében fejti ki ilyen irányú aggodalmait.[6] Világos, hogy mennyivel aggasztóbb a magyarul beszélők helyzete. Mégis érzi Teleki, haladó szellemű kortársaival együtt, mennyire fontos a tudományok anyanyelvű művelésének programja. A monarchia területén felmerülő másik dilemma: a német és az anyanyelv használata. Bármennyire is világos számára az anyanyelv művelésének fontossága, tudja, a német nyelv használata még sokáig „divatban" lesz. Ezért követeli gyermekeitől is, hogy szorgalmasan tanulják. Kisebbik fia,

[4] Herder, Johann Gottfried: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. 4. Th. Riga-Leipzig, 1791. 20. (Ez a munka szerepel a könyvtár katalógusának 1800-ban megjelent második kötetében, de lehet, hogy már jóval előbb Teleki birtokában volt.)

[5] Kosáry Domokos 1980. 295.

[6] F. Csanak Dóra 1983. 245.

Ferenc huszonegy esztendős korában, 1808-ban országjáró útjáról, Komáromból küld levelet Bécsbe s érdekes véleményt mond az anyanyelvüket nem használó parlagi nemesekről: „....még egy szomoru observatiomat kell Ngnak meg irnom, azt tudniillik hogy nints többé az igaz magyar Spiritus ezen a vidéken. Nem hiheti Ngod hogy el fajultak az elébb valók s nemesek, olyan erköltstelen beszédeket, bolond principiumokat, és minden Logica ellen valo itéleteket hallani, hogy egészen meg ijjed az ember. Sok olyan van a ki alig tud valamit németül, még se beszél magyarul azt tartván hogy tsak abba áll a Cultura, más részről pedig szidja a németeket s virtusait nem követi."[7] Teleki Sámuel már hivatalánál fogva is részese a 90-es évektől kibontakozó küzdelemnek, mely a magyar nyelv hivatalbéli elfogadtatását tűzte ki célul. 1791-ben tagja lesz annak a bizottságnak, amelyre a magyar nyelv használatát szabályozó törvény elkészítését bízzák.[8] De a magyar nyelv ügye még két évtized múlva is a megoldatlan kérdések közé tartozik. 1814-ben például Ferenc császár elrendeli, hogy a magyar oktatásügy egy bécsi bizottság ellenőrzése alá kerüljön. Ismert Teleki Sámuel kancellár és gr. Erdődi József bizottsági tagok heroikus küzdelme a rendelkezés ellen, míg végül annyit sikerül kieszközölniük, hogy külön magyar és külön bécsi tanulmányi bizottságot állítanak fel.[9]

Teleki Sámuel államtudományi, filozófiai, politikai jegyzetei bőven érintik az *egyenlőség* problémáját is. Véleménye szerint minden embernek – a királytól kezdve az ország legkisebb lakosáig – joga kell hogy legyen szellemi képességeinek fejlesztésére. Feltűnő, hogy az ízig-vérig arisztokrata politikus, aki féltve óvja kiváltságait, egyáltalán szóba hozza a társadalmi rétegek egyenlőségét. Tudnunk kell viszont, hogy pusztán a kultúra s a szellem felvilágosultsága terén hangoztatja a teljes egyenjogúságot. Az egész nemzet kulturális felemelkedését viszont annyira fontosnak tartja, hogy világosan leszögezi: ezen áll egy állam felemelkedése vagy bukása, és elkerülhetetlen annak a népnek a megsemmisülése, amelyik a többi felvilágosodott néppel nem tud lépést tartani.

Jegyzeteiben korának jellegzetes kompromisszumos megoldásával próbálja összebékíteni a vallást, az istenhitet a tudományok művelésének szükségességével. Vallás, természettudomány, gazdaságtan, földművelés, kereskedelem és „hasznos művészetek" ismerete egyaránt szükséges a felvilágosult nép számára. Ezek együttesen művelik a szellemet és a szívet, buzdítják az ifjúságot és nevelik a kötelességtudó, hűséges állampolgárt. Despotának, önkényeskedőnek tartja az olyan államfőt, aki országát, népét saját tulajdonának tekinti, s alattvalóit sötétségben tartja. Az ilyen rosszul cselekszik, mert nem veszi tudomásul, hogy minél felvilágosultabb egy nép, annál inkább értékeli a polgári szabadság előnyeit. Ezek az alattvalók önként vetik magukat a fejedelem uralma alá, mert jobbnak tartják ezt, mint a társadalmon kívüli állapotot. Mintha a Rousseau-féle polgári szabadságfogalom eszménye csendülne ki ezekből a gondolatokból. Az viszont biztos, hogy nem értett egyet Rousseau-nak a tudományok veszedelmes voltáról vallott nézeteivel, ha egyáltalán ismerte ezeket.

A jegyzetek visszatérő gondolata, hogy polgári szabadság ott van, ahol az emberek a maguk alkotta törvényeknek engedelmeskednek. Eszményképe az alkotmányos, felvilágosult monarchia, mely biztosítja a polgári szabadságjogokat. Erről a témáról írva Montesquieu *L'Esprit des Lois*-jából idéz. Tovább pedig Luederre, Baconra hivatkozva leszögezi, hogy az uralkodó, aki sötétségben tartott alattvalókkal akarja fenntartani hatalmát, saját sírját ássa meg. A köznép felvilágosítása nemcsak hogy nem káros, hanem éppen a tudományok ismerete segíti elő a törvények, az alkotmány megértését és tiszteletben tartását. Meg-

[7] Teleki Ferenc Teleki Sámuelnek. Komárom, 1808. május 21. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1458.)

[8] *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. 1790–1848.* Szerkesztette Szekfű Gyula. Budapest, 1926. 60.

[9] *I. m.* 90.

ismétli Bacon klasszikussá vált kérdését: Vajon a látó ember nem halad-e biztosabban, mint a botjára támaszkodó vak? A kor divatos valláserkölcsi nézetei ezek, hiszen maguk az erdélyi wolffiánusok is azt vallják, hogy a tudás, a „ratio" a jó forrása, míg a bűn oka a tudatlanság.

Az európai felvilágosodás általános célkitűzésének megfelelően hangoztatja a nevelés és a természettudományos oktatás szükségességét. Hangsúlyozza a „célszerű" oktatás fontosságát is. Mindent a hasznosság szempontjából kell vizsgálni, hogy a hasznavehetetlen, fölösleges dolgokat kiküszöböljék az oktatásból. A monarchia polgárait tehát elsősorban a nélkülözhetetlen, fontos dolgokra kell oktatni, másodszor pedig lényeges, hogy pontosan és jól sajátítsák el a tudnivalókat. Az állam célja a felvilágosult állampolgárok képzése, akik mindenfajta szolgálatra alkalmasak és állampolgári kötelezettségeiket a legmagasabb kívánalmaknak megfelelően teljesítik.

A természettudományos oktatás, az állampolgárok felvilágosult, sokoldalú nevelése, a műveltség terjesztése unos-untalan visszatérő témái a jegyzeteknek. Kelet-Közép-Európa feudális világában a felvilágosodásnak ezekre a szerényebb célkitűzéseire esik a hangsúly. A nyugat-európai felvilágosodás sokszor egészen radikális politikai programja nálunk a „ráció jegyében fogant művelődési akciókra" szűkül le.[10] Amiket Teleki a felvilágosodás fegyvertárából magáévá tett, inkább a mérsékelt, esztétikumba hajló célkitűzések. Társadalombírálatának, elégedetlenkedéseinek is ezek szabnak határt.

Olykor egészen éles hangú bírálatát, „retorikus" elégedetlenségét elsősorban az ország kulturális, tudományos elmaradottsága váltja ki. Ezek okait, orvoslását kutatja. Fiatalon papírra vetett írásaiban, leveleiben elkeseredetten bírálja az uralkodó vallást, a Habsburgház protestánsokat elnyomó politikáját. Ebben látja a hátramaradás fő okát is. Későbbi írásai egyfajta változást tükröznek, nem a szemléletmód átalakulását, hanem inkább a hangnem megváltozását jelzik. A császári udvar közvetlen közelében élve a 90-es évektől – anélkül, hogy megszűnne szűkebb pátriája elmaradottságán töprengeni – elsősorban a változtatás módozatait keresi, erre próbál megoldást találni. Ideológiai tárgyú jegyzetei különösen azért becsesek, mert fokról fokra jelzik útkeresésének szakaszait. Ahogy Európában a felvilágosodás nagy sodrású áramlata egységesnek egyáltalán nem mondható, hiszen történeti jelenségként egyszerre több és kevesebb is volt, mint a polgári forradalmak nyitánya, ugyanúgy tapogatózva kereső-kutató követői is társadalmi kötöttségeik, földrajzi meghatározottságuk miatt nem egyformán válogatnak eszmetárából. A 18. század nem egyszerűen és egyértelműen a „világosság százada" vagy a „ráció kora", hanem a racionális, kritikai megközelítésnek az időszaka, mely minőségileg újat jelentett akkor is, ha a régi mentalitást nem győzhette le.[11] Teleki eszmerendszerét is ez az ellentmondásosság jellemzi.

Latin nyelvű könyvtárkatalógusa első kötetének előszavában ismételten összefoglalja a művelődés fontosságáról vallott nézeteit. Anélkül, hogy kitérne az ország kulturális helyzetének bírálatára, állást foglal a tudományok művelésének szükségessége mellett. Közvetlenül a jakobinus mozgalom vérbe fojtása után, a ferenci reakció idején az óvatos Teleki pontosan tudja, hogy miről szólhat nyíltan. Hiszen sokak szerint pontosan a könyvekből olvasott felvilágosult eszmék vezettek a kor veszélyes fordulataihoz. Azt azonban szükségesnek tartja elmondani, hogy a társadalmi bajok, felforgató törekvések, népi mozgalmak okait nem a könyvekben kell keresni. „Hiszen bölcs, tapasztalt és megfontolt férfiak már eléggé hangoztatták, hogy a hasznos tudományok műveléséből még sohasem származott és nem is származhatott az a sok baj, mely most a mi korunkat gyötri. Inkább abból eredtek a bajok, ha a tudományokat nem művelték, vagy egyes emberek hibájából nem alkalmazták

[10] Benkő Samu 1971. 72
[11] Kosáry Domokos 1980. 253.

helyesen őket."[12] Véleménye szerint a tudományok virágzása csak „szelíditi az elméket, az emberek felfogását emberségesebbé teszi, az országok vagyonát gyarapítja, a kereskedelmet előmozdítja.[13] Csak a szabad emberhez méltó szellemi foglalkozások táplálják az elmét. Hivatkozik a görögökre és a rómaiakra, akik a műveltség minden ágában fölülmúlták koruk népeit: „nemcsak hogy szellemüknek számtalan írott emlékét közkinccsé tették, de gazdag könyvtárakat is létesítettek."[14] A történelemből vett példák után hangsúlyozza, hogy korának legvirágzóbb nemzetei is a műveltséget s az emberi erényeket a múzsák ezen szentélyeiben táplálják. Mert a könyvek olvasása folytán eloszlik a tudatlanság, s az egyéni, valamint a közösséget illető szellemi és anyagi javak mindenkinek hasznára válnak. Hangoztatja, hogy az államügyek intézésére hivatott férfiaknak is meg kell ismerniük az emberi műveltség maradandó értékeit, emlékeit. Körültekintő megfogalmazásban – néhol a sorok között – fejti ki nézeteit a világosság terjesztéséről. A tudományok művelését, hasznos könyvek olvasását ajánlja mindenki számára. Nem utal nyíltan a köznép felvilágosítására, de mondanivalóját mégiscsak egy közhasználatra szánt könyvtár nyomtatott katalógusában – azaz minden írástudó számára hozzáférhető helyen – fejti ki. Nem beszél itt – mint egykor leveleiben – az országban uralkodó sötétségről, de a maga módján cselekszik a világosság terjesztése érdekében. A nyomtatásra szánt előszó hangja tehát észrevehetően mérsékelt, pedig magánlevélben Teleki még évek múlva is azon kesereg, hogy a sötét elmék miként akadályozzák meg a világosság terjesztését. 1804-ben például Német LászlóLászlónak, aki Domokos fia *Hazai utazásait* fordította, így ír: „A Hazai utazások fordításának ajánló levelét köszönettel fogadom az »Aufklärung«-nak kihagyásával, minthogy ez a szó most némely fülekben nem jól hangzik (Oh barátom, mire jutottunk!)"[15]

A felvilágosult abszolutizmus bűvöletében

A hosszú életű kancellár nézetei kétségtelenül sokban megegyeznek a felvilágosult monarchia népszerű tanaival, melyeknek hirdetői a korabeli francia államelmélet tételeit idomították a monarchia testéhez. Ő is elfogadja a Habsburg-monarchia teoretikusaitól közvetített nézetet, miszerint a „társadalmi szerződés"-sel a nép minden jogát az uralkodónak adta át. Martini és Sonnenfelsgondolkodásának sarktétele: az uralkodó korlátlan hatalommal uralkodhat alattvalói felett, minthogy ezek rá vannak szorulva, hogy életüket aprólékos szabályok irányítsák bölcsőtől a koporsóig.[16] Az erdélyi gróf négy császár alatt szolgálta azt az államapparátust, melynek elsőrendű feladata – a kor divatos eszméi szerint – az alattvalók életének rendszabályozása, korlátok közé szorítása volt. A felvilágosult abszolutizmus híveként – sok kortársához hasonlóan – lényegében nem a feudális társadalmi és állami rend ellenében tevékenykedett, hanem csak legszembetűnőbb hibái kiküszöbölését vette célba.[17]

[12] „Viri quippe prudentes rerum periti et moderati satis iam docuere a bonarum litterarum cultu ac doctrina nec profecta esse nec proficisci posse mala, quibus aetas nostra laborat, nisi forte quatenus literae aut non satis multum aut, aliis hominum rerumque vitiis non recte excultae fuerunt." *Praefatio Bibliothecae Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék. Pars Prima...* Viennae, 1796. XV.

[13] „... literis florentibus et recte cultis mitescere ingenia atque animos ad humanitatem informari, morum asperitatem emolliri, opes civitatum augeri, rerumque commercia provehi..." (Uo. XVI.)

[14] „... certissimis historiarum monimentis confirmatur antiquitus Graecos et Romanos, rerum dominos, omni elegantiae culturaeque genere cunctas sui aevi nationes antecessisse eosdemque non modo plurima ingenii monimenta scriptis consignata in vulgus edidisse, verum etiam copiosis in omni genere voluminibus refertas adornavisse bibliothecas..." (Uo. XX–XXI.)

[15] Német László Kazinczy Ferencnek. Győr, 1804. február 10. = KFL. III. 155

[16] Benda Kálmán: *A jozefinizmus és jakobinusság a Habsburg-monarchiában.* 392.

[17] Kosáry Domokos 1980. 272.

Ma már világos, hogy az elmaradottabb európai államok speciális kísérlete volt ez, melynek végső célja, hogy ezek az országok is felzárkózzanak valamiképpen a fejlettebbekhez. Vágyálmuk az állam korszerűsítése, de a feudális állam mindenhatóságának fenntartása mellett, felülről kezdeményezett, hatalmi úton végrehajtott korrekciókkal. Teljes alávetettséget várt el az állam minden alattvalójától, de elsősorban a hivatalnokaitól.[18] Különösen érvényes volt ez a Habsburg-ház legfőbb erdélyi támaszaira, II. József rendszerének erdélyi arisztokrata kormányzati kulcsembereire, akik szolgálatuk teljes ideje alatt igyekeztek menteni a jozefinizmus fenntartható pozitívumait.[19] A felvilágosult abszolutizmus szolgálata „általában több volt, mint valami kegyvadász aulikusság".[20] Teleki Sámuel is egyetért az abszolút monarchia gazdasági-politikai intézkedéseivel addig a pontig, amíg azok osztályának rendi kiváltságait nem sértik. Üdvözli a jozefinista művelődéspolitika reformjait, például a nevelés korszerűsítését célzó intézkedéseket. Teszi ezt akkor, amikor úgy látja, az új intézkedések a katolikus klérus egyeduralmának korlátozását célozzák, abban a pillanatban azonban, mihelyt rájön, hogy az oktatás szorgalmazása, a cenzúrát szabályozó intézkedések Bécs centralizációs törekvéseit szolgálják, azonnal aggodalmaskodni kezd az erdélyi protestánsok önállóságáért. S hogy osztálya kiváltságait milyen féltékenységgel óvja II. József reformjaival szemben, világosan kifejezik kétségbeesett sorai, melyeket 1783-ban a nemesség megadóztatásának hírére írt a császár tanácsadójának, Godofred van Swieten bárónak: „Ki nem fejezhetem azt a fájdalmat, mely szívemet áthatja, és a kétségbeesést, melybe ősi jogaink és legszentebb kiváltságaink elvesztése taszított bennünket. Annál inkább gyötrődünk, mert ez a vagyonváltság – bár kedves egynéhány honfitársunk szemléletének – alapjában tönkreteszi a magyar nemesség legkitűnőbb családjait [...] Kérem az Istenre, hitére, támogasson bennünket."[21]

Köztudottak II. József reformszándékai a jobbágykérdésben, az úrbérrendezés ügyében és ismeretesek az ismétlődő elakadások is, de Telekit és erdélyi főrangú társait még az a kevés is elrettenti, amit a kalapos királynak sikerült gyakorlatba átültetni. Mennyivel inkább megijed az 1784-es események hírei hallatán. Nem sokkal a Horea-felkelés vérbe fojtása előtt Teleki Józsefnek küldött levelében azt írja Szebenből: „Zenebonára alkalmatosságot az adott, hogy a faluk tumultariae fegyver alá conscribáltattak."[22] Véleménye szerint az Erdélyben állomásozó katonaság kevés a rend helyreállítására. Nem is tekinthetett másképpen, mint borzadállyal a Hunyad, Zaránd és Fehér megyében zajló eseményekre, amikor saját birtokairól is a legveszedelmesebb hírek érkeznek. Költő László, Fejér megyei birtokainak intézője például 1784 novemberében a végső elkeseredés hangján panaszkodik urának az Orbó környékén történtekről. A megrettent intéző által festett kép két szempontból is érdekes. Egyrészt elmondja, hogy az általa sommásan „tolvajoknak" bélyegzett lázadók hogyan vesznek elégtételt a környék nemesein, másrészt minden sorából kicsendül a nemesség rémülete. Költő szerint nemcsak ezeknek a „minden szörnyűségre képes fosztogatóknak" a bosszújától kell félni, hanem attól is, hogy a többi uradalom jobbágyai is kedvet kapnak, s a tűz máshova is átterjed. Példa már van is, írja levelében: „...az orboi Telekianni Jobbágyoktól inkább féltem az Udvart és az én életemet; mivel az múlt Szombaton is rám akartak

[18] Gonda-Niederhauser 1977. 135.

[19] *Erdély története*. II. Budapest, 1986. 1058.

[20] Kosáry Domokos 1980. 298.

[21] „Je ne saurois pas Vous exprimer la douleur qui nous perce le coeur, et la Consternation ou nous jette la pelte de nos anciens droits et de nos privileges les plus sacrés. Nous en sommes d'autant plus affligés, que ce revers de fortune en favorisant les vuës de quelques-uns de nos Compatriotes, ruine les plus illustres familles de la Noblesse Hongroise de fond en comble [...] Appuyez nous donc, je vous prie au nom de Dieu, de Votre Zèle..." Teleki Sámuel Godofred van Swietennek. Hermannstadt, 1783. december 22. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[22] Teleki Sámuel Teleki Józsefnek. Szeben, 1784. december 18. Közli Iványi Béla: *A római szentbirodalmi széki gróf Teleki család gyömrői levéltára*. Szeged. 1937. 387–388.

rohanni [és] rám tett Tolvaj kiáltás között szaladtam el." A megfélemlített intéző ugyanakkor elégtétellel számol be arról, hogy a „sok Tolvajt szüntelen rakják a' Tömlöcbe [és] ottan sokanis haltak meg", viszont szeretné, ha ítélkeznének is felettük, mert ha sokáig késik a leszámolás, a „gonosz naponként nevekedik és miis és javaink is el vesznek". Mint tudjuk, a „leszámolás ideje" nem váratott sokat magára. 1785. március 2-án kelt levelében Teleki beszámol feleségének arról, hogy Déván szemtanúként jelen volt Cloşca levágott fejének körülmutogatásánál. A „jogosnak" vélt büntetés mintha nem töltené el borzadállyal az egyébként humánus főurat.[23] Végül még hadd idézzük Költő László előbbi levelének kétségbeesett félelemről tanúskodó befejezését: „...nagy félelemben élet és halál között forgunk; mát ha értük, holnapot érjük, nem tudjuk. Igen nagy az Úr Istennek réánk bocsátott ostora; ha eő Felsége könyörül rajtunk és el venni rollunk nagy irgalmasságát mutatná hozzánk; az lenne erős Bástyánk; különben életünk és minden javunk praedára mégyen. Ha szerencsétlen halálra jutok, holtom után emlékezzék meg Ngod rollam és tselekedjék irgalmasságot velem és mellettem szükösködő vér Atyámfiairól."[24]

Az 1784-es események után Teleki minden eszközt felhasznál arra, hogy birtokain helyreálljon a rend. Még abban az évben Jankovics Antal királyi biztos elaborátumot dolgoz ki a rendfenntartás módozatairól. Többek között javasolja a passzusrendszer életbe léptetését, bírák és esküdtek felfegyverzését az esetleges mozgolódások lecsendesítésére. Teleki elsők között jelenti, hogy Bihar vármegyében sikerrel életbe léptették a királyi biztos javaslatait.[25] De arra is gondol, hogy a parasztok helyzetén valamiképpen javítani kellene. 1787-ben például mint a nagyváradi kerület biztosa az állattenyésztés fellendítésén gondolkodik, ezáltal szeretné több jövedelemhez juttatni a kerületéhez tartozó falvak lakosait. Intézkedik, hogy a magánosok ne tartsanak pásztort, csak a község, hogy az állatállomány minőségének feljavítása érdekében a hatóságok szorgalmazzák a finom gyapjas páduai juhfajta tenyésztését stb.[26]

Az 1816–17-es ínség idején is foglalkoztatja a kancellárt a nép helyzete. Jósika Jánosnak azt írja Bécsből, hogy a parasztok hamuval készült korpakenyeret esznek s a földesurak nem támogatják őket.[27] Töpreng a segítségnyújtás lehetőségein is. Javasolja, engedjék el a parasztok adósságait. Mint láttuk, azt is elrendeli, hogy birtokain semmi termést ne adjanak el, hanem osszák szét a jobbágyok között. Természetesen az ilyenszerű szórványos intézkedések nem oldották meg a korszak égető kérdéseit. Maga Teleki is csak a „köznép csendessége érdekében intézkedik".[28]

A kiváltságait féltő erdélyi főnemességnek nem lehetett ínyére a jozefinizmus bár nem sok sikerrel járó, de mégiscsak politikai megoldásokat kereső gyakorlata. Ezzel magyarázzuk Teleki védekező magatartását is a felvilágosult abszolutizmus némely (főleg szociális vonatkozású) intézkedésével szemben.

[23] Vö. Biás István: *A Hóra-lázadás történetéhez.* Gróf Teleki Sámuel erdélyi udvari kancellár nejének, Iktári Bethlen Zsuzsannának. Déva 2-a Martii 1785 estve 7 óra. (EM. XXXVIII/1911. 1. 194.)

[24] Költő László Teleki Sámuelnek. Magyarorbó, 1784. november 17. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1387.)

[25] Marczali Henrik III. 234–235.

[26] Marczali Henrik II. 237.

[27] Teleki Sámuel Jósika Jánosnak. Bécs, 1817. május. (Gyulafehérvári Állami Levéltár)

[28] Teleki Sámuel Jósika Jánosnak. Bécs, 1817. július 30. (Gyulafehérvári Állami Levéltár)

Janus Pannonius műveinek sajtó alá rendezése

Az előkészítés

A humanista latin poézis kiváló magyar képviselője, Janus Pannonius élete és műve iránti érdeklődés több évszázados múltra tekint vissza. „Jeles tudós ember vala ez a Pannonius János – írta róla Heltai Gáspár –, kinek mása ő előtte nem volt Magyarországba, kiváltképpen az versek szörzésbe."[1] A magyar filológia egyik első lépésének tekinthetjük, hogy a költő halála után Mátyás királykívánságára kancellárja, Váradi Péter kalocsai érsek hozzákezd műveinek összeválogatásához. Minthogy Janus Pannonius részt vett egy Mátyás ellen szervezett összeesküvésben, elvesztette királya kegyét. Ennek ellenére a sértett uralkodó a költő iránti megbecsülés bizonyságaként elrendeli epigrammáinak lemásoltatását könyvtára számára. Ennek az első válogatásnak nyoma veszett,[2] de néhány Corvina-könyvtári vagy más gyűjteményből származó másolatban fennmaradt Janus-írás alapjául szolgálhatott a Jagelló-korszakban szinte egymást érő kiadványoknak. Kultusza, mely eleinte inkább csak kisebb egyházi értelmiségi körben él, valójában a 16. század első évtizedeiben válik egy lassan szélesedő humanista réteg közügyévé.[3] A külföldi egyetemeken tanuló diákok a magyar humanista literatúra bizonyságaként propagálják a költő műveit. Buzgólkodásukkal magyarázható, hogy az életmű tekintélyes része a Jagelló-korban lát napvilágot. 1512–1523 között mintegy nyolc Janus-kiadás jelent meg.[4] Panegiricusainak, elégiáinak legnagyobb részét kiadják, s csak epigrammáinak jutott mostohább sors osztályrészül. többszáz Janus-epigrammából csupán 60 került nyilvánosságra a 16. század folyamán. Amellyel

· A reformáció és ellenreformáció természetesen elhallgatja a kételkedő, a vallás dolgában közömbös Janust. Szinte másfélszáz évnek kell eltelnie, hogy a felvilágosodás százada újra eszmeközelségbe hozza a humanista örökségét.

Janus Pannonius latin nyelvű életművének híre kelt a nagyvilágban is, úgyannyira, hogy Petőfiig ő a leginkább ismert és elismert magyar poéta.[5] Ugyanakkor a magyar irodalomtörténet ritkán hivatkozik rá, s latin nyelvű költészete – fordításban – sokára kerül az élő hagyományba.

A Teleki Sámuel gondozásában megjelenő kétkötetes Janus Pannonius-kiadás[6] is elsősorban a klasszika-literatúra számára érdekes. Jelentősége mindenekelőtt abban áll, hogy az

[1] Heltai Gáspár: *Chronica az magyarocnac dolgairól.* Colosváratt, 1575. 143.

[2] A neves Janus Pannonius = szakértő, Gerézdi Rabán feltevése szerint az epigrammagyűjtemény, mellyel Pesti Gábor megajándékozta Johannes Alexander Brassicanus nevű bécsi kéziratgyűjtőt, nem más, mint a Váradi Péter-féle kéziratos Janus-válogatás. (L. Gerézdi Rabán: *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig.* Tanulmányok. Budapest, 1968. 64–66.)

[3] Gerézdi Rabán: *Egy költői hírnév története. A Janus-hagyomány sorsa a Jagelló-korban.* = *I. m.* 50.

[4] *I. m.* 51.

[5] *A magyar irodalom története.* I. Budapest, 1964. 246.

[6] *Jani Pannonii. Poëtarum sui Seculi facile Principis. In Hungaria. Quinque Ecclesiarum olim Antistitis Poëmata. Quae uspiam reperiri potuerunt omnia. Ad Manu scriptum Codicem Regium Corvinianum exacta, recognita, et cum omnibus quae adhunc prodierunt editionibus diligenter*

évszázadok folyamán született különböző latin nyelvű kiadások hibáit kijavítva, az eljövendő korok kutatásainak egy purizált kritikai szöveget s egy, az előbbieknél jóval teljesebb válogatást eredményezett. Telekinek a kiadást megelőző, évekig tartó klasszika-filológiai tevékenységéről az irodalomtörténet többnyire lexikoni szűkszavúsággal emlékezik meg. A Hollandiában megjelent kritikai kiadást a humanista költő életművét tárgyaló filológusok minden esetben megemlítik, s napjainkig egyik leghitelesebb kiadásként tartják számon, viszont munkáikból vajmi keveset tudhatunk meg létrejöttéről, Teleki filológiai teljesítményéről. A Telekivel foglalkozó munkák sem mondanak többet annál a pár soros híradásnál, mellyel Bod Péter *Magyar Athenas*ában már 1766-ban jelzi a hollandiai kiadás megjelenését.[7]

Önkéntelenül vetődik fel a kérdés, miért kezdett Teleki Sámuel évekig tartó klasszika-filológiai búvárkodáshoz, s vajon a felvilágosodás korának a humanista örökség iránti általános érdeklődésén túlmenően valami más is ösztönözte-e az életmű tanulmányozására?

Szóltunk róla, hogy külföldi tanulmányútja idején közeli kapcsolatba került Petrus Wesselinggel, a neves holland történelem-filológia professzorral, s az útinapló tanúsága szerint hosszabb időn át asszisztált szövegkiadási tevékenységénél. A mester hívta fel erdélyi tanítványa figyelmét Janus Pannonius addigi kiadásainak hibáira, az ő tanácsára kezdi tanulmányozni a nagy humanista költő hagyatékát. A fellelhető kiadások vizsgálata azonban még nem lett volna elegendő a hibák kiküszöbölésére, ha Teleki egy szerencsés véletlen folytán nem jut hozzá egy őskézirathoz, mely aztán biztos alapja lehetett a szövegösszehasonlítás hosszadalmas munkájának. A tanulmányútról hazatérőben alkalma nyílik megismerni a bécsi császári könyvtár tudós igazgatóját, Kollár Ádám Ferencet (1718–1783), aki figyelmét egy Mátyás könyvtárából származó kéziratra irányítja. Útinaplójában 1763 júliusában jegyzi fel: „Kollár közölte velem, a Császári Könyvtárban a Mátyás-korabeli Janus Pannonius műveinek egy kézirata található, jelenleg éppen költeményeinek teljes kiadásán dolgozom."[8] Hogy aztán mennyire nélkülözhetetlen segédeszköze lesz ez a kézirat az új kiadás előkészítésének, azt Telekinek az első kötet latin nyelvű előszavában írott hálás szavai bizonyítják: „Ami a kézírásos kódexet illeti, ahhoz Kollariusnak, a Császári Könyvtár főkönyvtárosának jóvoltából jutottam hozzá, akinek nevét a művelt nemzetek körében mindenütt ismerik páratlan tudását bizonyító műveiről, segítőkészsége pedig olyan mértékű, mintha a természet különleges kegye embertársainak támogatására és az irodalom ügyének előmozdítására teremtette volna."[9]

collata, plurimisque Epigrammatis e praedicto MS. nunc primum depromtis aucta, et emendata. Pars Prima. Traiecti ad Rhenum, apud Barthol. Wild, 1784.

Jani Pannonii Opusculorum Pars altera, in qua exhibentur. Pauca quaedam a Plutarcho et Demosthene in Latinum eodem interprete translata; nec non orationes ejus et epistolae quae reperiri potuerunt omnes; quibus Appendicis 1000 subjugutur auctoris vitae a variis consignatae, una cum dedicationibus, praefationibus, testimoniis et elogiis doctorum de Jano Pannonio virorum; ac denique varietates lectionum e manu scripto libro et diversis editionibus excerptae. Traiecti ad Rhenum, apud Barthol. Wild. 1784.

[7] „Elméjére vette amaz nagy hírű Litteratornak, Wesseling Péternek, akkor az Ultrajektumi fényes Akadémiának ditsőséges Professorának tanátsából, hogy az Janus Pannonius írásait ujjabban szedné rendbe és botsátaná Világra. Valamit azért a' Hollandiai és Frantzia országi Bibliotékákban; úgy szintén Olasz országban találhatott nyomtatásban és írásban, hasonlóképen a' Bétsi igen nevezetes Könyves házban, maga vagy jó-akaroi által azokat egybe szedte erre a' tzélra szükséges megválasztással. Hátra vagyon már, hogy légyen tsendessége és elegendő ideje, hogy botsáthassa Világra..." Bod Péter 1766. 290.

[8] „Il [Kollár] m'a communiqé de la Bibliothèque Impériale un Manuscript des oeuvres de Jean Pannonien du temps de Mathias Corvinus, sur lequel je travaille à présent pour rendre complet ses Poëmes." *Kézírásos útinapló* II. 103.

[9] „Ac primum quidem quod ad Codicem manu exaratum attinet, ejus copiam nobis fecit Doctissimus a. Fr. Kollarius Caesarianae Bibliothecae primarius Custos, atque Praefectus,

Semmi esetre sem látszik elfogadhatónak az a feltevés, mely szerint Teleki azért vette volna tervbe a pécsi püspök műveinek újrakiadását, mert rájött, hogy mindketten a nagy nevű Garázda család ivadékai.[10] A szöveggyűjtést már 1763-ban a bécsi könyvtárban talált kézirat lemásolásával elkezdte, s a külföldi út utáni legelső levelei is ilyen irányban kezdett tervszerű tevékenységről adnak számot. A kutatással járó nehézségeket jelzi, hogy több mint tíz év elteltével is kevesli eredményeit és kételkedik azoknak az adatoknak a hitelességében, melyeket a költő származásáról, eredetéről sikerült összegyűjtenie. Az is biztos, hogy konkrét kiadási tervvel dolgozik, hiszen hazatérése után nem sokkal írja Wesselingnek: Janus műveinek kiadását illetően megfogadja a tőle kapott tanácsokat. Kevés jegyzetet szándékozik írni, de a különböző olvasatokat rendszeresen fel kívánja tüntetni.

Minél többet tanulmányozza a költeményeket, annál nagyobb gyönyörűséget lel munkájában. 1764-ben lelkendezve vallja meg Kollár Ádámnak: „úgy elragadott a népszerű és elegáns költő iránti szerelem, hogy nem kímélek semmi fáradságot és költséget, hogy vele foglalkozzam és őt helyreállítsam."[11] Ekkor még nem sejti, hogy a „helyreállítás" milyen hosszadalmas munkát igényel, hiszen ugyancsak 1764-ben Klimó György pécsi püspöknek jelzi, hogy „rövidesen eleget teszek ígéretemnek és Janus Pannoniust megbővítve kiadom".[12] A rövid időre tervezett munka végül is húsz esztendő múlva nyer befejezést, s időközben, minthogy más irányú elfoglaltságai egyre sokasodnak, a filologizáló Teleki belátja, hogy mások segítségét is igénybe kell vennie.

A marosvásárhelyi könyvtárban több ezer lapot kitevő kéziratos jegyzet és levél jelzi a kiadást előkészítő munka méreteit. Teleki Sámuel levelei, a kiadáshoz írott előszó, korabeli írásokban található utalások körvonalazzák azt az óriási apparátust, amellyel Janus 18. századi kiadása készült. Ezekből az irományokból fény derül a munka megszervezésének körülményeire, Teleki indítékaira, a kiadás történetére.

Mindenekelőtt az első kötet latin nyelvű előszava foglalja össze leghitelesebben az 1784-es kiadás történetét. Teleki mindjárt az elején, mintegy tájékoztatásul elmondja, hogy milyen főbb szempontokat követett a kiadásban. Célja mindenekelőtt az volt, hogy az eddigieknél bővebb, javított kiadást adjon az olvasók kezébe. Feladatának tartotta azt is, hogy kiiktassa a tévesen Janusnak tulajdonított verseket, melyek egyes kiadók gondatlansága folytán lopakodtak be a korábbi kiadványokba. A költemények hitelességének ellenőrzéséhez 13 nyomtatott kiadást és egy kézírásos kódexet használt fel. Megállapítja, hogy az addigi editiók közül egy sem öleli fel a költő összes fennmaradt írását. Beszámol, hogy miként vetette össze a nyomtatásban megjelent szövegeket a bécsi császári könyvtárban talált kódexszel. Az összehasonlítás során számos olyan „szövegromlásra" bukkant, amelyet semmiféle elméleti meggondolás alapján nem lehetett volna kiküszöbölni. Arról is tájékoztat, hogy a kiadás előkészítésében többen is segítségére voltak. „Ezeket a forrásokat és se-

eruditissimis ingenii monumentis in vulgus editis, fatis ubique terrarum gentiumque cultiorum notus, humanitate vere praeditus tanta, ut proprio quodam naturae munere factus ad studium de aliis bene merendi remque literariam adjuvandi esse videatur." *Poëmata* I. *Praefatio* IV.

[10] A családtörténeti kutatások valóban igazolják, hogy a széki Telekiek rokonságban voltak a 14. századi Mecsenicsi Garázda családdal. (Vö. Tóth István: *Janus Pannonius származása.* ItK. 1965. 4–5.; Koller Josephus: *Historia episcopatus Quinque-ecclesiarum.* IV. Posonii, 1796. 28. – A Teleki családról l. Nagy Iván XI. 81.; Benkő József: *Transilvania... generalis.* II. Vindobonae, 1778. 412–418.; Kazinczy Ferenc: *A' Telekiek.* Felső Magyarországi Minerva. Nemzeti folyó-írás. Kassán, 1830/4. 81–96.; Tonk Sándor: *A Telekiek Erdély történetében. = Sáromberke 1319–1994.* 1994. 165–177.

[11] „Ita me totum Poëtae popularis elegantissimi rapuit amor, ut in illo ornando ac restituendo nulli parcerem labori, nullisque sumptibus." Teleki Sámuel Kollár Ádám Ferencnek . Sárd, 1764. április. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[12] „... propediem datam fidem liberabo Janumque nostrum emendatissimum typis excudi curabo." Teleki Sámuel Klimó Györgynek. Sárd, 1764. április. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

gédeszközöket – írja – a pannóniai költő verseinek új kiadásához még a régebbi időkben sikerült összegyűjtenem, amikor a nyájas Múzsák világát tanulmányoztam. Ezek segítségével kijavítottam és visszahoztam az életbe Janus verseit. Azonban, minthogy egyébirányú súlyos elfoglaltságok eltérítettek erről a területről, átadtam leírásra egy hozzám közel állónak, aki nagy műveltsége miatt köztiszteletben áll hazánkban."[13] Sajnálatos módon az előszó nem nevezi meg a segédkező tudóst, aki bizonyosan a Marosvásárhelyi Református Kollégium tudós klasszika-filológia tanára, Kovásznai Tóth Sándor volt. De nem nevezi meg az előszó a szövegjavítások egy-egy kérdésének tisztázásában segédkező, a kiadás szerkesztési gondjaiban osztozó munkatársakat sem. Igaz, a kétkötetes Janus-kiadásban nem találkozunk Teleki Sámuel nevével sem, viszont az előszó személyes hangja,[14] a kiadás történetének részletes bemutatása egyértelműen személyére utal. A szakirodalom is minden esetben az ő nevével emlegeti az utrechti kiadást.[15] Ne gondoljunk arra, hogy önző céllal hallgatta el segítőtársai nevét. Levelezésében félreérthetetlen utalásokat találunk arra vonatkozóan, hogy mit és mennyit segített a kiadás előkészítésében Kovásznai Tóth Sándor, Zilahi Sámuel, Cornides Dániel, Kollár Ádám Ferenc, Koller József, Dobai Székely Sámuel és mások. Kovásznai halála után a professzor valamennyi Janussal foglalkozó kéziratát a Tékában helyezteti el.[16] Kovásznainak ezekben a kötetekben található szövegkritikai jegyzetei 1771–1779 között készültek. 1771. szeptember 6-án Teleki Sámuelhez írott levelében már az elkezdett munkáról ad számot: „Én mennél tovább olvasom Janus Pannoniust, annál inkább tsudálkozom az ő böltsességén és szép elméjén. Meg-nézegettem a Guarinusnak írt Panegyricust, és úgy látom, hogy el-lehet rajta mennünk. Hanem a' Marcellusnak írt Panegyricusra és egy néhány Epigrammáinak értelmekre sok Velentzei historia fog kivántatni."[17] Azt, hogy még 1783-ban, a kötetek nyomtatásakor is részt vállalt a munkában, az Utrechtben segédkező Zilahi Sámuel leveléből is megtudjuk.[18]

Tizenkét éven keresztül fáradozott a marosvásárhelyi kollégium professzora a Janus-kiadás körül. A Kovásznai-irodalom azonban egészen szűkszavúan szól a Janus Pannonius-kiadást előkészítő munkásságáról.[19] Csak 1970-ben került sor Kovásznai ilyen irányú mun-

[13] „Haec itaque sunt illa praesidia et adminicula, olim a nobis Musarum amoeniorum studio ad novam carminum Pannonii vatis editionem ornandam collecta, quorum ope emendata, et in vitam usumque revocata ejus carmina, severioribus cum maxime distenti curis describenda Viro apud nos eruditionis laude clarissimo, nobisque amicissimo mandavimus." *Poëmata* I. *Praefatio* XIII.

[14] A Teleki-könyvtárban megvan a Janus Pannonius-kiadáshoz írott előszó fogalmazványa (Teleki saját kezű írása). (Mv. Teleki kt. Teleki lt.)

[15] Az 1972-ben készült Sambucus-féle 1569-es bécsi Janus-kiadás fakszimiléjához csatolt Janus-tanulmány az 1784-es utrechti kiadásról szólva Teleki Sámuel mellett Kovásznait is említi, de tévesen Kovásznai György néven. (Vö. *Janus Pannonius reneszánsz kori értékelése és költői metódusa 1472–1972.* Budapest, 1972. 13.) Az 500 éves Janus-évfordulóra készült, 1975-ben megjelent tanulmánykötet mindössze két helyen utal Kovásznai szerepére az 1784-es kiadást illetően. (L. Janus Pannonius 1975. 566, 578.)

[16] *Adnotationes ad Janum Pannonium.* I–IV. (Jelzete: To–1462. d/1–4. Ms. 185.) A négykötetes kézirat magába foglalja Janus munkáinak magyarázó jegyzeteit, melyeket Kovásznai 1771–1778 között készített.

Notae in Janum Pannonium. I–III. (Jelzete: Tq–692–694. Ms. 55/1–3.) Az 1771–1779 között készített jegyzeteket tartalmazza. Ez lehetett az utrechti kiadást közvetlenül előkészítő jegyzetanyag.

Ad Imperatorem Caesarem Fridericum III. pro pacanda Italia Jani Pannonii Carmen. (Jelzete: To–1462/c. Ms. 184.) A kötetben a Frigyesnek szóló költeményen kívül Janus Pannoniusnak még más munkáit is feldolgozta Kovásznai. 1776–1783 között készült.

[17] Kovásznai Sándor Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1771. szeptember 6. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 44. cs. 2171.)

[18] Zilahi Sámuel Teleki Sámuelnek. Utrecht. 1783. augusztus 29. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 44.cs. 2171.)

[19] Koncz József: *Janus Pannonius utolsó kiadása.* Figyelő XX/1886. 42.

kásságának méltánylására. Kocziány László tette ekkor közzé a marosvásárhelyi tudós literátor kiadatlan munkáinak válogatását,[20] s ekkor körvonalazódott a Janus-kiadásnál betöltött szerepe is. Kocziány azt is megírta, hogy Teleki Sámuel és Kovásznai gyümölcsöző együttműködése a jelek szerint nem sokkal az utrechti kiadás megjelenés után egyfajta elhidegüléssel véget ért. Elképzelhető, hogy a kollégiumi tanár nem vette jó néven nevének elhallgatását. Erről ír sértett hangon Zilahi Sámuelnek 1783-ban: „Akartam valami verseket írni kedről, hogy annyit fáradozott körülötte: meg is érdemelte volna ked, de a gróf semmiképpen nem fogná megengedni. Azért elhagyám ezen szándékomat. Közös lónak túros a háta, csak úgy van az ember, mikor a más szekerin akar szekerezni."[21]

A két férfi között támadt nézeteltérésről a kortársak közül valószínűleg többen is tudhattak. Erre utal maga Teleki is a Batthyány Ignácnak címzett levelében 1785-ben: „A Janus Pannonius új kiadása körül elindult perlekedésbe nem avatkozom bele, bár a népszerű poéta válogatott javításának és csinosításának bármilyen dicsősége másokat illet [...] én inkább a műért való fáradozásban, mint a megírásban tevékenykedtem."[22] Hogy az említett „perlekedés" mennyire volt komoly vagy egyáltalán jogos, nem tudjuk eldönteni. Az azonban biztos, hogy a közös fáradozás eredményeként létrejött mű jelentősége túlnőtte a körülötte támadt vita méreteit. S ezt valamennyien: közeli és távoli munkatársak, kortársak és az utódok így tudják. Maga Kovásznai is sztoikus bölcsességgel igyekszik leszögezni: „Legalább olyan editiója Janusnak soha sem volt több; igaz, hogy a manuscriptumnak lehet tulajdonítani, mert a nélkül semmi sem lett volna belőle. És így a gróf hozta létre Janust, de mi is amit lehetett segítettünk in obstetricando..."[23]

A kinyomtatás

1783-ban Bartholomeus Wild holland nyomdász-kiadó utrechti nyomdájában kerül sor az anyag kinyomtatására. A szinte két évig tartó tipográfiai munkálatok lebonyolításának sok érdekes részletét őrzik Telekinek a kiadás körül tevékenykedő Zilahival, Saxéval, Kovásznaival váltott levelei. A nyomdai munkálatok körüli gondok Zilahi Sámuelre nehezültek. Zilahi Sámuel (1753–1800),[24] a marosvásárhelyi kollégium későbbi klasszika-literatúra és történelemtanára 1781-től Teleki támogatásával tanult az utrechti egyetemen. Anyagi segítségén túlmenően patrónusa egykori professzoraihoz is beajánlotta. 1781–1784 között – 1784 tavaszától Heidelbergben folytatja tanulmányait – ő bonyolítja le Teleki hollandiai könyvvásárlásainak nagy részét, s ugyanakkor megbízatást kap a Janus-kötetek kinyomtatásának felügyeletére. Feltehetően Kovásznai Sándor ajánlotta a grófnak Zilahit, aki 1771-től a marosvásárhelyi kollégiumban tanítványa volt. A korszak helyi viszonyait jól ismerő Fogarasi Sámuel szerint: „Zilahi Sámuel[...] volt filológia professzor, előbb

[20] Kovásznai Sándor 1970.

[21] Kovásznai Sándor Zilahi Sámuelnek. Marosvásárhely, 1783. szeptember 24. Közli Koncz József: *Janus Pannonius utolsó kiadása.* 42. ; Kovásznai Sándor 1970. 187

[22] „Litem de nova Jani Pannonii editione motam, meam non facio; etsi enim populari huic Poëtae elegantissimo emendando et perpoliendo juveniles aliquando curos in otio, et umbra domestica inpenderim, editionis tamen novae qualiscunque gloria ad alios pertinet." Teleki Sámuel Batthyány Ignácnak. Nagyvárad, 1785. szeptember 25. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[23] Kovásznai idézett levele Zilahihoz.

[24] Zilahi Sámuel rendezte sajtó alá Zrínyi Miklós *Ne bántsd a magyart* című irását. L. Ladányi Sándor: *Zrínyi Török Áfiuma és Gyöngyösi verseinek XVIII. század végi kiadás-történeti problémáihoz.* ItK. LXXIX/1975. 482–498.) – Könyvtárosi, könyvbeszerzési tevékenységéről l. Sebestyén Mihály: *Zilahi Sámuel és a Marosvásárhelyi Református Kollégium könyvtára* (EM. LVII/1995. 1–2. 1–16.)

Kovásznai professzornak szolgája, mert ámbátor marosvásárhelyi csizmadiának volt a fia, de szegény szülei lévén, Kovásznai szolgája lett, osztán deák lévén, a zsidó nyelvet tanulta, s akadémiákra is ment, azt ígérvén Kovásznai, hogy ha hazajön, maga mellé káplánnak veszi."[25] Zilahi 1788-tól lector professor (segédtanár) Kovásznai Tóth Sándor mellett, majd principálisa halála után, 1792-ben ő nyeri el a megüresedett klasszika-literatúra katedrát. Kovásznai 1783. szeptember 24-én írott, fennebb már idézett levele becses emléke a nyomtatás történetének. Véleményt mond benne a kötetben közölt anyagról, és általában a humanista költőről. Kíváncsian várja a kiadás hazai fogadtatását, s azt, hogy mit szólnak majd a katolikusok a nagyon is teljes kiadáshoz, mely egyaránt tartalmazza a „barbár" költő kételkedő és olykor túlságosan szabados költeményeit. „Ha kijő egészen – írja a nyomdában lévő kötetről – a sereg és a pápisták meglátják, valjon mit mondanak? Hej! mind megátkoznak mindnyájunkat, pedig ártatlanok vagyunk [...] Eddig felérkezett a második Tomus; tudósítson ked iránta, hogy kinyomtatjuk-e ebben az esztendőben. Bizony a nem fog olyan lenni, mint az első, mert sok barbaries vagyon az olyan leveleiben, a melyeket urakhoz küldött és király nevével írt. A melyeket barátaihoz írt, azok tisztábbak. Vagynak egynéhányak, amelyekből kitetszik, hogy prosa oratioin is tudott ő deákul. Elég az, hogy ha kijő, tudósítson ked iránta, hogy kél, kapnak-e rajta? Itt Erdélyben is sok elkelne abból, és a hazánkat anélkül ne hagyja ked. Alig várom, hogy az életét lássam. Hát mennyi rossz és rút versek vagynak azok között, a melyeket Janusról írtak a clarissimus barbarus magyarok? De nem lehetett elhagyni egyet is, mivel ott volt helye."[26]

A nyomtatás körüli gondokról Zilahi Sámuelnek Telekihez írott levelei tudósítanak. A Hollandiában tanuló diák szerepe abban állt, hogy közvetítette Teleki kívánságait és Wild utrechti nyomdász válaszait, illetőleg üzeneteit. Az ő leveleiből tudjuk meg azt is, hogy mind Teleki, mind Kovásznai mindvégig nagy érdeklődéssel és igen tevékenyen vett részt a kiadás körüli munkálatokban. Egy-egy szövegértelmezési hibára csak a korrektúra idején derült fény, ezek gyors kijavítása érdekében egymást érik a Hollandiából Erdélybe és onnan visszaindított levelek. Teleki Christophorus Saxe professzorhoz irányítja Zilahit, aki – mint ahogyan leveleiből is kitűnik – értékes tanácsokat ad a nyomtatásra vonatkozóan. Kevéssel az első kötet kijövetele után Saxe felhívja Teleki figyelmét egy, a panegirikusok közé becsúszott értelemzavaró hibára.[27] Teleki azonnal értesíti Zilahit, aki 1784. február 18-án kelt levelében arról panaszkodik, hogy „nem igen tudja, mi tévő legyen Saxe tanácsaival",[28] végül azonban sikerült az első kötet Emendandájába bevenni a hibaigazítást.[29] Egyik levelében arra kéri patrónusát, hogy bizonyos kinyomtatott részeket juttasson el Kovásznaihoz a hibajegyzék összeállítása végett: „Alázatoson instálok Mltgos Grof Consiliarius Ur Ngodnak, Janusnak ezenn következett Leveleit méltoztassék Tiszt. Prof Kovásznai Uramhoz küldeni, hogy keresse meg, ha mi Emendándákba téjendő férkezett beléjek. Láttam egy hibátskát az Epigrammák citatiojiba. Nem vettem észre idejébe. Azért esett, hogy egy helyt meg kellett bontani azokat a' numerusokat. Egy szám alá kettő volt írva."[30] Az is előfordult, hogy Zilahi maga vállalkozott a nyomtatás folyamán felbukkanó hibák kiigazítására.

[25] Fogarasi Sámuel: *Marosvásárhely és Göttinga. Önéletírás. (1770–1799)*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Juhász István. Bukarest, 1974. 293.

[26] Kovásznai idézett levele Zilahihoz.

[27] Cristophorus Saxe Teleki Sámuelnek. Utrecht, 1783. augusztus. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[28] Zilahi Sámuel Teleki Sámuelnek. Utrecht, 1784. február 18. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 44. cs. 2173.)

[29] Vö. *Poëmata* I. 21. és *Emendanda Partis primae*.

[30] Zilahi Sámuel Teleki Sámuelnek. Utrecht, 1783. augusztus 29. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 44. cs. 2171.)

A nyomdai munkálatok apró részletei is kiderülnek Zilahi leveleiből. Egyebek mellett megtudjuk, hogy a vörös-fekete címlap nyomtatása milyen nehezen ment. Saxe tanácsolta, hogy a „titulushoz veres festéket" használjanak. De ez nem volt Wild nyomdásznak ínyére, minthogy „avval két annyi munka van, mint a' nélkül szokott lenni".[31] Ezért késett szinte egy egész hónapig a címlap kinyomtatása.

Az utrechti kiadást említő lexikonok, kézikönyvek szerint Teleki költségén készült a kétkötetes janusi életmű. A Zilahi leveleiben fellelhető utalások azonban kérdésessé teszik ezt az állítást. 1784 februárjában, nem sokkal a kötetek kijövetele előtt, Zilahi Telekit a megrendelt ajándék példányok ügyéről tájékoztatja. Kiderül a levélből, hogy teljesen a tipográfus hajlandóságától függ az Erdélybe küldendő kötetek száma. Márpedig, ha Teleki viselte volna a nyomtatás költségeit, elképzelhetetlen, hogy a szerződésben megállapított eredeti példányszámot nem lehetett volna a megrendelő kérésére módosítani. Idézzük Zilahi sorait: „Janus Pannoniust jó szível küld, azt mondá, Mltgos Grof Consiliarius Ur, de nem tudja hányot parantsol Ngod. Volt egyezés is iránta mintegy 13-mig mellyek közül egy chart. maj. szépen bé-kötve légyen. Ezt az egyezést el-mellőztetém, számlálni kezdék egy nehány helyet, a' hová Ngod a' mint reméllem, mondék fog ajándékozni. Arra vittem osztán a' dolgot, hogy a' Ngod kivánsága szerint valo számra ajánlotta magát." [32] Zilahinak egy másik leveléből az is kiderül, végül is hány példányt sikerült kieszközölni Teleki számára. 1784. június 6-án Heidelbergből tudósítja patrónusát, hogy a Hollandiában vásárolt más könyvekkel együtt egy Gromme nevű amszterdami kereskedő szállítja Bécsbe a bekötött kész Janus-köteteket. Felsorolja a szállítmányban található könyveket, s a nyolcad formátumú kötetek között ott találjuk a 21 példányból álló Janus-küldeményt ezzel a megjegyzéssel: „Jan. Pannonius XXI exemplum egy fényesen bé kötve közüllök."[33]

Minthogy az átvizsgált levéltári anyagban nem találtuk nyomát a Teleki és tipográfusa közötti szerződésnek vagy bármilyen nyomtatási költségről szóló elszámolásnak, feltételezzük, hogy Bartholomeus Wild utrechti nyomdász és könyvkereskedő maga finanszírozta a nyomdai munkákat, ugyanakkor az Erdélybe küldött 21 példányt leszámítva ő gondoskodott a többi kötet árusításáról is.[34]

A kiadás jelentősége

A kiadás előszavában Teleki ismerteti a két kötet anyagának összetételét. Az első kötet három részre tagolódik. Az első Janus hat hexameteres költeményét tartalmazza, a második az elégiák két könyvét, a harmadik az epigrammákat. A közölt szövegek hitelességét alátámasztandó Teleki kitér az egyes részek eredetére. Az elégiák első könyvében található ti-

[31] Zilahi Sámuel Teleki Sámuelnek. Utrecht, 1783. december 26. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 44. cs. 2172.)

[32] Zilahi idézett levele Telekihez (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 44. cs. 2173.)

[33] Zilahi Sámuel Teleki Sámuelnek. Heidelberg, 1784. június 6. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 44. cs. 2174.)

[34] Nem sok adat került elő a Janus-kötetek korabeli fogadtatásáról. Természetesen a munkatársak türelmetlenül várták a megjelenését. Erre utal Kovásznai idézett levele. Megjegyezzük, hogy a hazai könyvgyűjtők különböző forrásokból értesülnek az utrechti kiadásról. Széchényi Ferenc bécsi könyvbeszerzője, Conrad Dominik Bartsch hívja fel például a figyelmét a híres gyűjtemény akkori könyvtárosának, Hajnóczy Józsefnek arra, hogy ez a pompás kiadás minden magyar patrióta könyvtárában meg kell hogy legyen: „Für die Bibliothek eines Ungarischen Patrioten gehörte doch wohl auch. – wo nicht zum Nuzen – doch zur Zweck, die neue prächtige Ausgabe des Janus Pannonius, die so eben in 2 Bänden zu Utrecht, mit vielen gelehrten Kommentarien erschienen ist."(L. Kókay György: *Hajnóczy József, a Széchényi Könyvtár első könyvtárosa.* MKSz. XCIV/1978. 1. 18–19.)

zenöt elégiáról megjegyzi, hogy ezeket a kódex anyagából vette, a másodikban pedig azokat közölte, melyek nem találhatók a kéziratban. Az epigrammák első könyve is csak a bécsi kódexben olvasható 386 epigrammát tartalmazza, a második pedig azokat, melyeket a Frobenius- és Sambucus-kiadás közöl, de hiányzanak a kéziratból. Az első kötet függelékében néhány olyan költeményt tesz közzé, melyek hitelessége megnyugtatóan nem bizonyított. Ugyancsak az első kötet előszava jelzi a nemsokára megjelenő második kötet anyagát: Plutarkhosz és Démoszthenész műveinek Janus Pannonius által készített latin fordításait. Teleki szándéka szerint itt kapnak helyet a költő levelei, két szónoklata, és ide kerülnek a korábban megjelent kötetek előszavai, tudósok dicsérő, ajánló sorai. A kutatásra vállalkozó gróf össze kívánja állítani a költő életrajzát is. Így ír erről: „...a szerző életrajzát igyekeztem olyan pontosan megírni, amennyire a korból fennmaradt gyér számú emlék alapján lehetséges volt."[35] A második kötet utolsó fejezete a két kötet jegyzetanyagát tartalmazza, azaz a költeményekben előforduló, értelmezést igénylő helyek magyarázatát és a fontosabb szövegváltozatokat. Teleki az előszóban hangsúlyozza: a jegyzetekkel elsősorban az volt a célja, hogy az olvasó világosan lássa a különböző kiadások eltéréseit, s hogy mi az az új, ami az egykorú kéziratból került az utrechti editióba.

Az 1784-es kiadás *előkészítése* és megjelenése több szempontból is figyelmet érdemel. A magunk részéről az *előkészítés* és a *megjelenés* fogalmát különválasztjuk, és a továbbiakban elsősorban a nyomtatásban közzétett anyag jelentőségéről szólunk. Nem törekszünk mikrofilológiai teljességre, éppen ezért hangsúlyozzuk, hogy a Teleki Tékában őrzött[36] s az utrechti kiadásban nem hasznosított hatalmas jegyzetanyag minden bizonnyal tartalmaz a Janus-filológia eljövendő kutatói számára kiaknázásra érdemes adatokat.

A sok szövegjavítással helyreállított kiadvány természetesen mindenekelőtt a klasszika-literatúra számára hozott újat a megjelenés idején, de általános könyvtörténeti szempontból is értékes a kiadványhoz összegyűjtött anyag. Előkészítése során a kutató Teleki tekintélyes méretű Janus-bibliográfiát állított össze. Ezt a szakma a későbbiekben is haszonnal forgatta. Ugyanakkor a költő életművének sajtó alá rendezése idején a szenvedélyes könyvgyűjtő könyvtárában a Janus Pannonius-kiadványok olyan pompás gyűjteményét állítja össze, mely nemcsak hazai viszonylatban egyedülálló, de külföldön is párját ritkítja. A 16. században megjelent kiadványok könyvészeti ritkaságuknál fogva jelentősek és értéküket csak növeli, hogy az egykori tulajdonosok nevének feljegyzése a művek hazai terjedéséről is tájékoztat.[37]

A könyvtárban összegyűjtött Janus-kötetek és az utrechti kiadás előszava egyértelműen igazolják, hogy Teleki jól informálódott a nagy humanista életművének sorsáról. Az előszó olyan Janus-bibliográfiát közöl, melyre még a 20. századi kutatók is hivatkoznak.[38] A rendelkezésünkre álló források szerint tájékozódásában korának leggyakrabban használt informálódási lehetőségét, a levelezést vette igénybe. 1763–1774 között kelt levelei arról tanúskodnak, hogy hazai és külföldi tudósoktól szerzett értesülések nyomán vásárol Janus-kiadványokat, illetve kér kölcsön vagy másoltat műveket. 1764-ben Kollár F. Ádámot arról értesíti, hogy sikerült megszereznie Janus Pannonius 1552-es bolognai kiadását „igen szép betűkkel nyomtatva". Wesseling, Saxe, Beck, Klimó György, Dobai Székely Sámuel, Cornides Dániel, Koller József és Kollár Ádám Ferenc segítségével rövid idő alatt tudomást szerez az összes megjelent kiadványról s néhány kéziratról. Már 1764 márciusában tájékoz-

[35] „.... cum Vita Auctoris per nos, quoad per inopiam ejus aevi monumentorum fieri licuit, curatis descripta exhiberi." *Jani Pannonii Poëmata... Pars Prima. Praefatio* XV.

[36] Kovásznai már említett jegyzetei és Teleki saját kezű feljegyzései között sok feldolgozásra érdemes anyag van. (Tq–1582. Ms. 226. és Tq–675. b/3. Ms. 305.)

[37] L. Dankanits Ádám: *Janus és Teleki Sámuel.* Könyvtári Szemle Bukarest, 1972/2. 73.; Deé Nagy Anikó: *Janus Pannonius művei a Teleki Tékában.* (Uo. 74–75.)

[38] Huszti József: *Janus Pannonius.* Pécs, 1931. 413.

tatja Klimó Györgyöt, hogy bő választéka van a készülő új kiadáshoz szükséges olvasatokból, hiszen majdnem minden nyomtatott Janus-kiadvány rendelkezésére áll.[39] 1773-ban Dobai Székely Sámuelnek, az eperjesi történeti forrásgyűjtőnek számol be kutatásai eredményeiről, s felsorolja az általa ismert kiadványokat, mintegy tizenöt nyomtatásban megjelent művet. Az utrechti kiadás előszava mellett egy levélfogalmazvány[40] is fontos adatokat tartalmaz a marosvásárhelyi könyvtárban található Janus-művekről.

A sokszor emlegetett előszó és a misszilis levelek részletesen foglalkoznak a bécsi kódex anyagával. A Corvina-könyvtárból származó kódex két részből áll. Az elsőt Lambecius vitte Bécsbe 1666-ban a budai könyvtár maradványaiból. 374 epigrammát, 15 elégiát és a Guarinushoz írott panegyrist tartalmazza. A kézirat másik részét Sambucus találta meg Firenzében, s fel is használta Eranemus-kiadásában, mely 1567-ben jelent meg Bécsben. A kódex tanulmányozása fokozza Teleki becsvágyát, hogy megszerezze a kézírásban lappangó többi Janus-emléket is. Évekig levelez annak érdekében, hogy hozzájusson az olaszországi könyvtárakban kiadatlanul heverő kéziratok másolataihoz; ezekre még Cristoph Beck hívta fel a figyelmét 1764-ben.[41] Kollár Ádám Ferencet, Klimó Györgyöt, Koller Józsefet kéri, szerezzék meg számára a Lorenzo Medici firenzei könyvtárában őrzött kéziratok olvasatait. Mindenkit mozgósít. Koller Józseftől még 1774-ben is kéri a kódexmásolatokat. Csupán a milánói Bibliotheca Ambrosianában található kéziratokból másol számára Cornides Dániel, viszont ekkorra már befejeződött az utrechti kiadás első kötetének nyomtatása, s így csak a második kötet végén[42] közölheti, Cornides nem egészen pontos másolata[43] alapján, a megállapított szövegeltéréseket.

Teleki maga is tudja azt, amit a szaktudomány a későbbiekben megállapít: az 1784-es Janus-kiadvány nem teljes, hiszen nem sikerült megszereznie az olasz könyvtárakban ismeretlenül lappangó összes Janus-költeményeket.[44] Tizenegy évvel a kiadvány megjelenése után Koller József ismét levéllel keresi fel Telekit azzal, hogy újabb kiadatlan Janus-költemények nyomára akadt. Sajnálja, hogy nem értesíthette előbb, mert akkor még teljesebb lett volna az általa egyébként igen csodált utrechti kiadás.[45] Természetesen Teleki azonnal hozzálát a Koller levelében jelzett kézirat felkutatásához, és csakhamar sikerül is megszereznie a bresciai kódex másolatát. Ezzel kezdetét veszi Teleki klasszika-filológiai tevékenységének újabb szakasza, melynek nyomát a marosvásárhelyi könyvtárban található *Jani Pannonii Carmina inedita* című kéziratgyűjtemény őrzi.[46] A kötet előzéklapján olvasható saját kezű bejegyzéséből megtudjuk, hogy az itt található kiadatlan költemények egy részét a bresciai könyvtárban lévő kéziratból másoltatta, és a munkáért tizenkét aranyat fizetett.[47] A kéziratos gyűjtemény egyéb érdekességeket is rejteget. Az elején az utrechti kiadás kiegészítését tartalmazó újabb kötet címlap- és előszó-tervezetét találjuk, a 69. laptól

[39] Teleki Sámuel Klimó Györgynek. Sárd, 1764. április. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[40] Teleki Sámuel Dobai Székely Sámuelnek. Sáromberke, 1773. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[41] Christoph Beck Teleki Sámuelnek. Bázel, 1764. május. (Mv. Teleki kt. Tq–1580. Ms. 21.) Közli E. Staehelin 1968. 329–330.

[42] *Opuscula* II. 368.

[43] L. Ábel Jenő: *Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon.* Budapest, 1880. 10.

[44] „Teleki Sámuel grófnak Janus Pannonius-kiadása a méltányos követelményeknek teljesen megfelel [...] Csak egy hiánya van, amint azt Teleki is jól tudta, az, hogy nem voltak meg benne Janus Pannoniusnak azon költeményei, melyek Olaszország könyvtáraiban állítólag kiadatlanul lappangtak." (Ábel Jenő: *i. m.* 1–2.)

[45] Koller József Teleki Sámuelnek. Pécs, 1795. február 18. (Mv. Teleki kt. Tq–1580. Ms. 21.)

[46] Jelzete: Tq–675. b/3. Ms. 226.

[47] A bejegyzés latin nyelvű szövege: „Carmina haec inedita Jani Pannonii, ac aliorum, describi curavi ex Cod. Ms. Btheca Brixianae Presbyterorum Oratorii Congregat. S. Philippi Nervi et pro descriptione 12 aureos solvere debui."

kezdve pedig Teleki írásával készült jegyzetet. A Mantissa teljes címe[48] felvilágosít, hogy milyen céllal készült a válogatás. Az újonnan előkerült három forrás hozadékáról 1805. január 25-én Aranka Györgynek is beszámol: „Janus Pannoniusnak is akadtam olyan verseire és leveleire, melyek a Trajectumi Editióban nincsenek kinyomtatva: Egy pergamenre írott Codexre is akadtam, és azt most, mikor érkezem, magam conferálom abban a részben, ami már ki vagyon nyomtatva; a többit kiiratom. Sok jó variáns lectiok is vagynak, és abból a mi még ki nincsen nyomtatva, thecarius Abbas Morelli maga kezeivel ki írta számomra. A Harmadik Codexet Bresciából várom: melyb[en] sok nevezetes versek vannak nyomtatlan."[49] 1805-re tervezte ennek az anyagnak a kiadását. Hozzá akarta csatolni azokat a javításokat is, melyeket a kódexek és az utrechti kiadás összevetése alapján állított össze. Sajnos a levelezésben nem találtuk nyomát annak, miért maradt el a kiegészítéseket tartalmazó könyv kinyomtatása.

Visszatérve az utrechti kiadás méltatására, hangsúlyozzuk, hogy a 19–20. századi Janus-irodalom szinte kivétel nélkül mindig erre hivatkozik. Használhatóságát jelzi az is, hogy az 500 éves Janus-évforduló alkalmából készült tanulmánykötet[50] 37 magyarországi és külföldi szerzője ebből veszi idézeteit; többen is utalnak az előszó megállapításaira, méltatják Teleki eredményeit és természetesen szót ejtenek tévedéseiről is. Josef Hamm bécsi filológus a Teleki-féle Janus-életrajz néhány megállapítását túlhaladottnak tartja.[51] Johannes Irmscher berlini kutató tanulmányában a *De Gaza* című epigramma értékeléséről a következőket mondja: „Teleki Sámuel gróf, akinek a még mindig elsősorban használandó, noha régen messze túlhaladott 1784-es teljes kiadás tulajdonítható, az epigramma második disztichonját elvitatta Janus Pannoniustól, és egyszerűen jegyzetben közölte, míg Sambucus, a híres könyvbarát humanista a szövegbe helyezendőnek vélte."[52] Veljko Gortan zágrábi szerző Janus epigrammáiról szóló tanulmányában arra utal, hogy mindeddig Teleki Sámuel közölt a legtöbb epigrammát a humanista költőtől.[53] Urbán László Janus Catullus-olvasmányairólértekezve említi, hogy Teleki is szól arról a hatásról, melyet Martialis mellett Catullus tett Janusra.[54]

Annak idején maga Teleki is szigorúan bánt elődeivel. Igy a Janus-kötet előszavában élesen bírálta Zsámboki (Sambucus) Jánost, Janus Pannonius műveinek 16. századi összegyűjtőjét. A három Janus-kiadásról, melyet Sambucus rendezett sajtó alá, megállapítja, hogy az utolsó, az 1569-ben Caspar Steinhof bécsi nyomdájában készült terjedelmes kötet valóban felöleli az összes addig kiadott Janus-munkát, de azt már helyteleníti, hogy a szöveggondozó olyan költeményeket is bevett a kötetbe, melyeknek hiteléhez szerinte kétség fér. Az emberi sorsról szóló epigramma szövegét „erősen romlott"-nak találja.[55] Nehezményezi, hogy Zsámboki a sikamlósabb epigrammákat „Ifjúkori tréfálkozások" cím alatt ön-

[48] „*Mantissa Poëmatum Jani Pannonii Trajecti ad Rhen. A. MDCCLXXXIV. editorum, sive Analecta Carminum ideditorum Jani Pannonii Quinque Ecclesiorum Antistitis, cum varitate lectionum nonnullurorum editorum. Ex III. Codicibus MSS. Seculi XV. Aponyiano videlicet, Morelliano, et Brixiano collecta. Accedunt Baptistae Guarini Epistolae ineditae de laudibus et Studiis Jani etc.* Typis Excusa. Vindebonae, MDCCCV."

[49] Teleki Sámuel Aranka Györgynek. Bécs, 1805. január 25. Közli Csűry Bálint: *Aranka Györgyhöz írt ismeretlen levelek.* ItK. XL/1. 49–50.

[50] Janus Pannonius 1975.

[51] Hamm, Josef: *Magyarország az észak-itáliai köztudatban Janus Pannonius korában.* = Janus Pannonius 1975. 302.

[52] Irmscher, Johannes: *Janus Pannonius és Theodórosz Gazész.* = *I. m.* 313.

[53] Gortan, Veljko: *Martialis hatása Janus Pannonius epigrammáira.* = *I. m.* 391.

[54] Urbán László: *Janus Pannonius Catullus-olvasmányai.* = *I. m.* 404.

[55] „Denique carmen de rerum humanarum conditione, quod admodum est depravatum, nec Jani videtur esse." *Poëmata* I. *Praefatio* IX.

kényesen köti csokorba.[56] Bírálja 16. századi elődjét azért is, hogy némely epigrammát gátlástalanul megrövidített, másokat pedig átírt. Teljesen azonosul Baranyai Decsi János hajdani éles kritikájával, mellyel a jeles marosvásárhelyi tudós Zsámboki történelmi munkáinak hitelességét illette. „Sambucus Janus-kiadása éppen olyan megbízhatatlan, mint magyar történelme" – állítja. Végül még Lipsiusra is utal, aki azt vallotta Sambucusról, nagyobb volt a híre, mint a tudása. „Magam részéről – írja Teleki – nem annyira a tudást, mint a megbízhatóságot és a mások munkája iránti tiszteletet hiányolom az emberben."[57] Ma már látjuk, hogy kritikájában bőven van túlzás, hiszen Sambucus a Janus-filológiában igenis szerzett elvitathatatlan érdemeket. Az újabb irodalom méltányolja is ezeket. Huszti József például azt írja: „Bár Decsinek is, Telekinek is nagyjából igazuk van, lehetetlen el nem ismernünk Sambucus nagy érdemeit."[58] Borzsák István *Sambucus Janus-kiadásai* című tanulmányában[59] alaposan elemzi Teleki bírálatát, és kijelentéseit valós érvekkel cáfolja. Némileg túloz, amikor úgy véli: „Teleki – emberileg érthető módon – humanista elődeinek nyomdokaiban járt, amikor a maga teljesítményének rendkívüliségét a korábbiak lekicsinylésével és a feladat nehézségével, a Janus-szövegek állapotának reménytelenül siralmas voltával ily nyomatékosan hangsúlyozta."

Teleki Sambucus Janus-kiadásával kapcsolatos észrevételei között a túlzások mellett vannak olyanok, melyek valóban helytállóak. Az előszót olvasva önkéntelenül összevetjük megállapításait írója korábbi nézeteivel, és szembeötlő változást észlelünk. S ez Teleki filológiai érettségét igazolja. Mintegy két évtizeddel előbb, klasszika-filológiai tevékenységének kezdetén a puritán gondolkozású, szégyenlős ifjút elriasztották Janus nyílt szókimondással, csípős szellemességgel írott erotikus epigrammái. 1764-ben Wesselingnek még azt írja, szeretné, ha az obszcén utalásokat tartalmazó epigrammákat, a pajzánságot nem neki kellene „megmentenie".[60] Tíz év múlva, 1774-ben már másképp vélekedik erről az irodalmi szabadszájúságról. Elveti azt a gondolatot, hogy a kiadásból teljesen mellőzze a „fajtalan, pajzán dolgokat", bár még mindig szívesen venné, ha ezeket más látná el jegyzetekkel.[61] Töprengések után jut el a Janus-kötet előszavának megállapításáig: „Én azonban sohasem értettem egyet a besavanyodott emberek képmutató eljárásával, akik az írókat kiherélik és megcsonkítják, miből ugyan az erkölcsök megjavítására semmi haszon sem származik, de annál több kára támadt emberemlékezet óta az irodalomnak."[62] Látván, hogy Janus epigrammái között olyan pajkos darabok is akadnak, melyek vaskosságban utolérik Catullust, Martialist vagy Petroniust s felülmúlják Theodorus Beza „Zsengéit", arra a megállapításra jut: a mondandó egyáltalán nem csökkenti irodalmi értéküket. 16. századi elődeivel ellentétben felismeri az erotikus költeményekben rejtőzködő kvalitásokat, s a költő csipkelődő vagy monumentális epigrammáival egyenértékűeknek tekinti őket. Janus maga ismeri el, hogy irodalmi mintái a római Martialis és az olasz Antonio Beccadelli voltak, élményanyagot pedig a ferrarai diákélet nyújtott.[63]

[56] „Adjecit insuper Sambucus Epigrammata plurima, quae Lusus Juvenalis ex suo ingenio temere iscripsit." *Poëmata* I. *Praefatio* IX.

[57] „Nos autem non tam doctrinam in homine quam fidem et religionem in alieno opere tractando desideramus." (Uo. XI.)

[58] Huszti József: *Janus Pannonius*. Pécs, 1931. 68.

[59] Janus Pannonius 1975. 543–555.

[60] Teleki Sámuel Petrus Wesselingnek. Sárd, 1764. június. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[61] Teleki Sámuel Koller Józsefnek. Sáromberke, 1774. május. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[62] „Nos tamen ne haec quidem omittenda putavimus, quippe quibus semper displicuiset ista quorundam ambitiose tristium Scriptores evirandi atque mutilandi cacoëthes, unde nihil unquam ad morum integritatem utilitatis, damna vero innumerabilia prorsus in rem literariam ab omni memoria redundarunt." *Poëmata* I. *Praefatio* X.

[63] Vö. Gerézdi Rabán: *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig*. 23.

Teleki egyet sem hagyott ki a reneszánsz költő költeményeiből, csak annyit tett, hogy a bécsi kézirat nyomán bizonyos mértékig kódolta az obszcén epigrammákban szereplő lányneveket és a trágár kifejezéseket értelmetlen betűsorokkal helyettesítette.[64]

Az epigrammák születési körülményeiről is volt Telekinek említésre méltó mondanivalója. Mint ismeretes, Janus páduai diákévei alatt szoros barátságot kötött Giacomo Antonio Marcellóval, a város akkori polgármesterével, aki a költészet és irodalom pártolójaként Janust is támogatta, s bizonyos dicsőítő költemények megírására buzdította.[65] Az *Anjou-René* penegyricust állítólag az ő biztatására írta az ifjú költő. A páduai évek irodalmi termésében legjelentősebbek azok a dicsőítő költemények, melyeket Marcellónak írt Janus (2923 sornyi Marcello-panegyris). Marcello maga is költő volt, s így a költészet még jobban összekapcsolta őket.[66] Vulgáris, azaz olasz nyelven írott szerelmes versei közül a magyar költő többet átültetett latinra. Sajnos, ezek (mind az eredetiek, mind a fordítások) elvesztek. Azt a téves állítást, hogy Janus Pannonius obszcén epigrammái tulajdonképpen Marcello költeményeinek latin fordításai, Teleki kitűnő érvekkel vetette el kiadványa második kötetében.[67]

Kutatásai során elmélyülten foglalkozott a humanista költő családnevének kérdésével is. Sokáig ez volt a Janus-filológia egyik legvitatottabb kérdése. A költő korában a születési hely szolgált családnévül.[68] Csakhogy Janus esetében ez a kérdés sem volt tisztázott. Még az 1964-ben megjelent nagy irodalomtörténeti összefoglalás is bizonytalannak tartja Janus születési helyét és családnevét.[69] Ennek ellenére a Janus-kutatók nagy része ma már úgy vélekedik, Janus Pannonius azonos a korabeli forrásokban szereplő Cesinge, azaz Kesinczei Jánossal. Ez a megállapítás Kaprinai Istvántól ered, ő fedezte fel a Cesinge János nevet II. Pius pápa 1460. február 16-án kelt oklevelében.[70] Ez a pápai irat püspökként emlegeti Cesingét. Teleki Sámuel Kaprinai véleményét elfogadta. Szerinte a pannóniai költőt szlávul nevezték Cesinge-nek. Az akkori idők szokásainak hódolva vette fel a klasszicizált Janus nevet, hiszen kortársai valamennyien „nemcsak tehetségükkel, hanem nevükkel is különbek igyekeztek lenni".[71]

A Cesinge családnév hitelességét egy évszázad múlva Fraknói Vilmos kétségbe vonja. Vitéz Jánosról írt monográfiájában[72] úgy vélekedik, hogy a pápai oklevélben előforduló név hibás olvasatból eredt, és nem más, mint a Chesmiczei családnév elferdített változata. Fraknói állítását többen is átvették, s így jó ideig a Cesinge–Csezmiczei név együttesen fordult elő, majd később éppen az utóbbi kezd gyakoribbá válni. Érdekes, hogy a Cesinge név hitelességét támogató meggondolások között – melyeket az utóbbi idők helytörténeti és családtörténeti kutatásai is igazolnak – fellelhetők Teleki Sámuel idevágó vizsgálódásainak eredményei.

Janus Pannonius származása és általában az élete körüli tisztázatlan kérdések megfejtése érdekében Teleki sokat levelezett. 1764-ben Kollár Ádám Ferencnek küldött levelében arról elmélkedik, hogy Janus nevét és születési helyét homály fedi, igaz, ezért még semmit sem veszít dicsőségéből, hiszen a poéták fejedelmének, Homérosznak a hazája sem tisztázott. Kéri a tudós könyvtárost, nézze meg Dacerius *Specileqium* című munkáját: található-e ben-

[64] Gortan, Veljko: *Martialis hatása Janus Pannonius epigrammáira.* = Janus Pannonius 1975. 396.

[65] Ábel Jenő: *Adalékok a humanizmus történetéhez.* 131–144.

[66] Huszti József: *Janus Pannonius.* = Pécs, 1931. 164.

[67] *Opuscula* II. 207.

[68] Tóth István: *Janus Pannonius genealógiája.* = Janus Pannonius 1975. 65–76.

[69] *A magyar irodalom története.* I. 226.

[70] Kaprinai Stephanus: *Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae.* Vindobona, 1767. 177.

[71] *Opuscula* II. 129.

[72] Fraknói Vilmos: *Vitéz János esztergomi püspök élete.* Budapest, 1879.

ne valami Janus Pannonius fogságáról[73]. Klimó Györgytől is azt kéri, írja meg, mit tud Janus származásáról, születési helyéről és „szerencsétlen sorsáról".[74] Egyik levelében arról számol be, hogy egy sírfeliratot talált, melyet 1507-ben véstek a gyulafehérvári székesegyházban lévő fekete márvány sírkőre. Eszerint Janust Pécsett temették el, anyja, Borbála pedig Vitéz János esztergomi érsek nővére volt. Dobai Székely Sámueltől már 1765 augusztusában kért a költő életével kapcsolatos adatokat,[75] 1773-ban pedig azt kérdezi, mit tud Dobai a sírkövön szereplő Péterről, azonos-e a kalocsai érsekkel, aki annak idején Mátyás parancsából összegyűjtötte Janus epigrammáit.[76] 1774-ben kelt egyik levele szerint tízévi gyűjtőmunka sem hozta meg a kívánt eredményt, hiszen Koller Józsefet ezúttal is arra kéri, írasson ki számára Janusra vonatkozó adatokat a pécsi irattár anyagából, mert még mindig kételyei vannak a költő származását és nevét illetően.[77]

Természetesen a tudósoktól kapott információk s az áttanulmányozott anyag alapján jó néhány dolog mégiscsak tisztázódott. A gyulafehérvári felirat szövegéből következtetett arra Teleki, hogy Janus születési helyét a Duna–Dráva torkolat közelében kell keresni. A költő egyik Guarinóhoz írott dicsőítő éneke is erre utal. Ezek ismeretében a költő szülőhelyét ott keresi, ahol a Dráva a Dunába ömlik, óvatosan azonban nem jelöli meg a helységet, hanem csak annyit jegyez meg, hogy valószínűleg egy kisebb falu lehetett. Véleménye szerint, ha valamelyik híres városból származott volna, bizonyára nem hallgatja el annak a nevét.[78]

Tény, hogy Cesinge helység, melyet több forrás egybevágó információja alapján Janus szülőhelyének fogadott el a tudomány, egykor valóban a Duna–Dráva torkolat táján, az azóta eltűnt középkori Valkó megyében feküdt.[79]

A névvitákkal kapcsolatban Teleki megemlíti, hogy akadtak olyan tudósok, írók, akik Janus Pannoniust Vitéz Jánosnak nevezték.[80] A Vitéz nevet két forrásból kölcsönözték a kutatók. Egyesek Janust ifjú Vitéz János sirumiai, majd veszprémi püspökkel tévesztették össze, mások meg a költő anyai nagybátyjával, Vitéz János esztergomi érsekkel cserélték fel.[81] Teleki rávilágít ezeknek a névadásoknak téves voltára.

Mind az évszázados névvitában, mind a származás-szülőhely kérdésében Teleki olyan megállapításokra jutott, melyeket napjaink kutatási eredményei is igazoltak.

Fejezetünk végére érve néhány szóban említést teszünk a Janus állítólagos magyar grammatikája körül támadt vitákról. Teleki a Janus-kiadás második kötetében Baranyai Decsi Jánosnak Telegdy Jánoshoz 1591-ben írott leveléből közöl részletet.[82] Ebben a vásárhelyi tudós tanár a magyarság ősi írásáról szólva jelzi, hogy a pécsi püspök összeállított egy magyar grammatikát.[83]

Lényegében Baranyai Decsi eme kijelentésével indult el az első magyar nyelvtan szerzősége fölötti, napjainkig tartó vita. Baranyai levelét számos kiadvány közölte, kommentálta, kezdve Bod Péter *Magyar Athenás*ának előszavától egészen az akadémiai szinten folyó

[73] Teleki Sámuel Kollár Ádám Ferencnek. Sárd, 1764. április. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[74] Teleki Sámuel Klimó Györgynek. Sárd, 1764. április. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[75] Teleki Sámuel Dobai Székely Sámuelnek. Sárd, 1765. szeptember. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[76] Teleki Sámuel Dobai Székely Sámuelnek. Sáromberke, 1773. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[77] Teleki Sámuel Koller Józsefnek. Sáromberke, 1774. május. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[78] *Opuscula* II. 170.

[79] Tóth István: *Janus Pannonius genealógiája.* = Janus Pannonius 1975. 65–76.

[80] *Opuscula* II. 170.

[81] Tóth István: *Janus Pannonius származása.* ItK. 1965. 4–5. 612.

[82] *Opuscula* II. 329.

[83] „Ianus ille Pannonius Episcopus Quinqe Ecclesiensis, nostrum poëtarum celeberrimus, cum tanta doctrina et auctoritate praeditus fuisset, tamen non erubit Ungaricam Grammaticam conscribere."

vitákat tartalmazó közleményekig.[84] Nyelvészek, Janus-filológusok vitatták az állítás hitelességét. Egyesek teljesen elvetették a Baranyai Decsitől származó értesülést, mondván, hogy Janus nem írhatott magyar nyelvtant, hiszen még a vulgáris olasz nyelvről is rossz véleménnyel volt, nemhogy a sokkal fejletlenebb magyarral foglalkozott volna.[85] Mások véleménye szerint Janus 12 évi itáliai tartózkodása idején valószínűleg találkozott anyanyelvű tolmácsolásokkal ellátott kétnyelvű latin grammatikával, s feltételezhető, hogy maga is alkothatott ilyet. Ennek a pusztán valószínűsített nyelvtannak azonban semmi nyoma sincs. Bán Imre *Janus Pannonius és a magyar irodalmi hagyomány* című tanulmányában leszögezi: ő azok véleményével ért egyet, akik úgy vélik, Janus sohasem írt magyar nyelvtant. Mégis érdekes, hogy egyáltalán ez a feltevés megszületett. A kérdés végleges érvényű megválaszolása a Janus-recepció kutatásának érdekes feladata lenne.[86] Addig is, Sylvester Jánost kell az első magyar nyelvtan írójának tekinteni.

Filológiai elővigyázatosságáért csak dicséret illetheti Telekit, aki 18. századi kiadványában nem tesz többet, pusztán közli Baranyai idevágó megjegyzését anélkül, hogy a nem eléggé megalapozott állítást maga is elfogadná. Pedig más forrásból is hallott az állítólagos grammatika létezéséről. Cornides Dániel például 1767-ben azt írja neki, hogy egy nagyon ritka kéziratban olvasott Janus Pannonius magyar grammatikájáról.[87] Az utrechti Janus-kiadvány, az előkészítést szolgáló és általában a reneszánsz költő életműve feltárására irányuló erőfeszítések azt igazolják, hogy Teleki és munkatársai a legnagyobb körültekintéssel, elővigyázatossággal kezelték a rendelkezésükre álló forrásokat és a kiegészítő-szövegjavító filológiai munka elvégzéséhez igyekeztek segítségül hívni a hazai és külföldi tudósok egész seregét. Fáradozásuk eredménye két évszázad múltával is hasznára van a szaktudománynak.

[84] L. Jancsó Benedek: *Ki írta az első magyar nyelvtant?* Figyelő V/1878. 44–49.; Békési Emil: *Ki írta az első magyar nyelvtant?* Uo. 92–95.

[85] Huszti József: *Janus Pannonius*.. = Janus Pannonius 1975. 390.

[86] *I. m.* 491–508.

[87] „Je viens de lire dans un MS très rare que Janus Pannonius ait écrit une Grammaire Hongroise." Cornides eredeti levelének lelőhelye ismeretlen. A fenti idézetet Teleki Sámuel jegyzetei között találtuk. (*Miscellanae notata*. Mv. Teleki kt. To–1582. Ms. 224–225.)

A bibliofil

A felvilágosodás idejét a könyvgyűjtés aranykoraként is szokás emlegetni, s ebben talán nincs is túlzás, ha arra gondolunk, hogy a 18. század az európai könyves világba milyen sokféle változást hozott. 18. századi művelődéstörténetünket elemző alapvető munkájában Kosáry Domokos,[1] megállapítja, hogy a könyv és vele együtt a könyvtár funkciója ekkorra milyen sokat módosult. Nyugat-Európa számos nagy gyűjteménye elveszíti magánjellegét s megnyitja kapuit a nyilvánosság előtt. De a mi tájainkon is sok olyan könyvtár jön létre, mely később nyilvános közgyűjtemények vagy éppen nemzeti könyvtár alapjául szolgál. Ugyanakkor ez az az időszak, amikor a súlypont az egyházi könyvtárakról lassan a világiakra tevődik át. S minthogy a felvilágosodás egyik általános célkitűzése az elméknek az írott szó általi kiművelése, az előző korhoz viszonyítva egyre többen vesznek kezükbe könyvet vagy kezdik el a könyvgyűjtést. „A könyv kilépett a késő barokk teremkönyvtárak, a gazdag mecénások és a fényűző passziók köréből, lassan mindennapi szükségletté vált."[2]

S hogy ebből az általános iparkodásból Erdély nem maradt ki, azt az itteni nyomdák könyvtermelése, a könyvárusok tevékenysége, a jelesebb tanintézetek már meglévő könyvtárainak további fejlődése, az erdélyi értelmiség körében meghonosodó szerény, de létező könyvgyűjtés s nem utolsósorban a főúri családok külföldön járt tagjainak könyv iránti érdeklődése tanúsítja. Sőt azt is elmondhatjuk, hogy a főúri kastélyok könyvtárainak egy részét bizony ezeknek a családoknak asszonyai gyűjtik.[3]

A felvilágosodás kori Erdély egyik legjelesebb könyvgyűjtője Teleki Sámuel. Vitába szállunk Kosáry Domokosnak két vele kapcsolatos megállapításával. Nem értünk egyet azzal, hogy Teleki tékáját a főúri könyvtárak kategóriájába sorolja. Annyiban igaza van, hogy a gyűjteményt valóban főúr, egy gróf hozta létre, de abban már különbözik a többi emlegetett főúri könyvtártól, hogy Teleki eleve közkönyvtárnak szánja gyűjteményét, és ez a cél határozza meg az állomány összetételét is. Kosáry másik – általunk vitatott – véleménye szerint Teleki könyvtárát a tárgyalt időszakban inkább a bécsi, mint az erdélyi gyűjtemények közé kell sorolni. Az alapító levelezése, de a kortárs irodalom számtalan adaléka is arra utal, hogy gyűjteménye mindvégig az erdélyi olvasókat szolgálta. Látni fogjuk, hogy a gyűjtés megkezdésétől, a 18. század hatvanas éveitől kezdve számos erdélyi, magyarországi tudós használja könyveit. A könyvtár „bécsi korszakáról" inkább a gyűjtés megszervezését (technikáját) illetően lehet beszélni. A kancellár első bécsi könyvtárosa, Mihelyes János jegyzi fel 1794-ben naplójába: „ő excellentiájának kegyes célja ebben is az erdélyi publicumra határozódik."[4]

Egy könyvtár nem minden esetben tulajdonosa által összegyűjtött állomány. Lehet örökölt, azaz akár több nemzedék ilyen vagy olyan forrásból táplálkozó intellektuális igényének szülötte. Ha meg egy ember érdeklődésének vetülete, ha az egészet tulajdonosa egymaga gyűjtötte össze, akkor a gyűjtemény az illető kor eszmevilágának, művelődési életének tükre is. Abban az esetben, ha a könyvállomány közhasználatú, akkor katalógusainak, olvasónaplóinak tanulmányozása során a kor uralkodó eszmeáramlatainak hatókörét mérhetjük le.[5]

[1] Kosáry Domokos 1980. 553–562.

[2] Kosáry Domokos 1980. 554.

[3] Deé Nagy Anikó: *Könyvgyűjtő asszonyok a XVIII. században.* = *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Kolozsvár, 1996. 135–147. Jakó Emlékkönyv 1996.

[4] *Részlet Mihelyes János naplójából.* = *Teleki Sámuel* 1976. 202–206.

[5] Furet, François: *Histoire du livre dans la société moderne: recherches, méthodes, problématique*. Revue Roumaine de Histoire. 1970. 3. 507–516.

Ezek a tényezők tették szükségessé a Téka állománytörténeti vizsgálatát, továbbmenve pedig Teleki bibliofiliájának körvonalazását. Annál inkább fontosnak éreztük ennek elvégzését, mivel Erdélyben a felvilágosodás sajátos megnyilatkozási formája az az újszerű művelődésszervezés, amit a 18. század végén és a 19. század elején az ország felvilágosult elméi folytattak a művelődés intézményessé tételéért. A marosvásárhelyi *közhasználatú* könyvtár alapítása pedig ennek a szerves része.

Az intézményteremtés

Ma már tisztán látjuk, hogy Teleki Sámuel ugyan egymaga, de jól körvonalazott gyűjtési programmal fog hozzá a könyvtáralapításhoz. Az a könyvtártöredék, ami apjáról szállt rá, nem tekinthető a későbbi könyvtár alapjának. Hogy Teleki Sándor könyves ember volt, azt számos korabeli adat jelzi. Fennmaradt a család gernyeszegi könyvtárának töredékjegyzéke:[6] 1722 februárjából egy felsorolás, mely a Bécsből rendelt könyveket tartalmazza.[7] Ismerjük a köttetésre előkészített könyvek listáját[8], de annak is maradt nyoma, hogy Teleki Sándor mint a nagyenyedi és marosvásárhelyi kollégium kurátora saját könyvei közül adományoz néhányat az iskolai könyvtárak gyarapítására.[9] A marosvásárhelyi könyvtár is őriz egy jegyzéket, ami „G. Teleki Sándor Ur Könyveinek Catalogussa",[10] mely formátum szerint csoportosítja a kéziratokat és a nyomtatott munkákat. Pontatlan adatai, hiányos leírása miatt ma már nem azonosíthatók a lajstromban szereplő könyvek. 9 fólió, 40 negyedes, 52 nyolcados és 25 tizenkettedes formátumú könyvet, azaz összesen 126 címet sorol fel a jegyzék. Hogy Teleki Sándor könyvtára valójában hány kötetet számlált, s hogy a vásárhelyi jegyzék ebből mit tartalmaz, azt ma már nem tudjuk megállapítani. Koncz József *Adatok a marosvásárhelyi Teleki Könyvtár alapítója gróf Teleki Sámuel gyermekkori életéhez*[11] című írásában Teleki Sándornak egy Celnán 1748. április 30-án kelt írását közli, melyben említi „örökölt és élete folyamán szerzett" könyveit. Tékája ma már semmiképpen sem rekonstruálható, az viszont biztos, hogy halála után gyermekei egyéb javai mellett könyvein is megosztoztak.[12] Elképzelhető, hogy a legkisebb fiú, Sámuel nem sokat kapott ebből a hagyatékból. De talán ennél fontosabb, hogy a fogékony gyermek apja házánál megtanulhatta a könyvek szeretetét. Fennmaradt néhány ajándékba kapott kötet, melyekbe szépen rajzolt betűkkel jegyzi be tulajdonjogát.[13]

[6] MOL. P. 662. Teleki Sándor oszt. 8. cs. 1695. Közli *Erdélyi könyvesházak.* III. = *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez.* Szeged, 1994. 16/3. 141–142.

[7] MOL. P. 658. Teleki család lt. 11. cs. Közli *i. m.* 160.

[8] MOL. P. 658. Teleki család lt. 11. cs. 280. Közli *Intézményi és magángyűjtemények Magyarországon 1722–1750.* Könyvtártörténeti Füzetek, Szeged. VII/1990. 53.

[9] MOL. P. 658. Teleki család lt. 11. cs. 314. Közli: *Erdélyi könyvesházak.* II. = *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez.* Szeged, 1991. 16/2. 114.

[10] Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/c. 842.

[11] Erdélyi Figyelő 1880. 120.

[12] Herepei János: *Adatok Teleki Mihály és udvara életéhez.* = *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez.* III. Budapest, 1971. 26.

[13] „S.R.I. Junioris Samuelis Teleki. Czelnae 1753. 25 Martij" (Comenius: *Orbis sensualium trilingvis.* Cibinii, 1738. Jelzete: To–1653.); „Possidet S. R. I. Comes Junior de Szeék Samuel Teleki cujus Simb. Deus providebit" (Comenius: *Janua lingvae...* Debreczini, 1729. Jelzete: To–1654.); „Ezen Arithmeticat ajándékozott Mlgs Édes Atyám Ur ő Exclja nékem G. Teleki Sámuelnek ez mái napon Édes Atjai Gratiájából. Czelnán Ao. 1753 31 Martij" (Marothi György: *Arithmetica, vagy számvetésnek mestersége...* Debretzenben, 1743. Jelzete: Thd–46.); „Ex oblatione gratuita viri Clarissimi Petri Bod suis adnumerat Libris C. Samuel Teleki Junior de Szék Ao. 1758 1-ma Apr.

Ma a Teleki Téka tizenhat kötetében találjuk Teleki Sándor saját kezű Baumeister filozófiai munkáját nem sokkal a megjelenés után jegyzi. Egy Amszterdamban megjelent Descartes-művet 1731-ben szignál, Cicero egyik művébe 1747-ben Marosvásárhelyen írja be a nevét. 1749-ben latin nyelvtant, 1750-ben két Kolozsváron kiadott könyvet lát el kézjegyével.[14] Természetesen olyan könyvek is lehetnek a Tékában, melyek egykor a könyvtáralapító apjáéi voltak, de nincs bennük tulajdonosi bejegyzés. Ezekkel együtt a Teleki Sámuelhez került kevés számú könyv arról vall, hogy Teleki Sándor egykori könyvtára igencsak elaprózódott halála után.

Teleki Sámuel könyvgyűjtésének kezdeteit kétségtelenül *peregrinálásának* idejére kell visszavezetnünk. A négyéves tanulmányút idején alkalma van meglátogatni Hollandia, Svájc, Franciaország, Ausztria legnevesebb köz- és magángyűjteményeit. Évekkel később, 1796-ban nyomtatott katalógusának előszavában így emlékezik erre: „19 éves koromban, ennek a századnak 59-ik évében, a felséges fejedelemnek engedélyét előbb megszerezve, a múzsák kincseit elsajátítani Svájcba, Belgiumba és Franciaországba mentem, hogy azoknak az országoknak jelesebb akadémiáin a legtanultabb és legfelvilágosultabb férfiaktól tanuljak. Itt aztán a magasabb műveltségnek és a nemes tudományoknak szeretete ösztönzött és annyira felgyújtott lelkemben valami csodálatos lelkesedést a legkiválóbb könyvek iránt, hogy azokat nagy gondossággal és nem csekély költséggel megszereztem és elhatároztam, hogy azokat távol levő hazámba haza fogom hozni."[15]

Több forrás tájékoztat arról, milyen bibliofil hatások érték Telekit külföldi útja idején, hogyan fogott hozzá a gyűjtéshez és melyek az első megvásárolt könyvek.

Útinaplója, a tanulmányút idején kelt levelek, de mindenekelőtt az első vásárlásokról készült könyvjegyzékek alapján nyomon követhetjük Teleki könyv iránti érdeklődésének fejlődését, könyvkultúrájának elmélyülését. Míg a katalóguselőszó vagy az 1800-ban készült Testamentum[16] – melyben könyvtára sorsáról rendelkezik – könyvszeretetének lírai hangvételű kifejezése, annak az embernek a vallomása, aki már a képzett könyvszakértő hangján szól arról, mit jelent számára a könyv, a diáklevelek, a diárium feljegyzései egy még tapogatózva induló, de mindenképpen céltudatos könyvvásárlóról tudósítanak. Ez tulajdonképpen a tájékozódás időszaka. Az első indíttatást, a könyvgyűjtés megkezdését segítő hasznos tanácsokat Teleki kétségtelenül Christoph Beck bázeli professzortól kapta. Útinaplójában írja, hogy Beck, a bázeli „publica bibliotheca" őre[17] egy szép és nagy ma-

Saárd. Sub Symbolo Deus providebit." (Bod Péter: *Szent írás értelmére vezérlő magyar Leksikon.* H. n., é. n. Jelzete: Thq–10/a.)

[14] „Alexandri Teleki de Szeék emptum Peculium" (Baumeister: *Philosophia...* Lipsiae et Gorlicii, 1741. Jelzete: To–2070.); „Alexander S. R. I. Comes Teleki de Szék. Gernyeszegh A. 1731. 2. 9-bris" (Descartes: *Meditationes de prima philosophia.* Amstelodami, apud Danielem Elsevirium, 1678. Jelzete: Tq–763/d.); „Alexandri Teleki de Szék Ao. 1747 Die 25 januarii. Agropoli emptum Peculiu" (*Ciceronis philosophicorum volumen secundus.* H.n., é. n. Jelzete: Tel. 0–328/c.); „Sz. R. B. G. Id. Sz T. San. 1749" (*Rudimenta linguae latinae.* Claudiopoli, 1747. Jelzete: To–1430). A másik két kolozsvári kiadvány: Fredro: *Monita politico-moralia.* Claudiopoli, 1749. (Jelzete: To–1052.) és *Igazságnak áldozatja...* Kolosváratt, 1745. (Jelzete: To–46/i.).

[15] „Qua quidem felicitate ego quoque usus, anno aet. XIX. huius seculi LIX. Divae Principis venia prius impetrata, ad comparandas Musarum opes in Helvetiorum, Belgarum et Gallorum Academias celebriores doctissimisque hominibus et liberalibus studiis florentiores me confereban. Hic igitur omnium humanitatis studiorum bonarumque amor literarum excitabat atque adeo inflammabat in animo meo mirabilem quendam ardorem praestantissimorum quorumque librorum, non tantum magna sollicitudine sumtibusque haudquaquam exiguis coëmendorum, verum etiam domum et in patriam magno intervallo disiunctam deportandorum." = *Bibliothecae Samuelis S. R. I. Com Teleki de Szék. Pars Prima.* Viennae, 1796. XXVIII–XXIX.

[16] Teleki Sámuel végrendeletének a könyvtárra vonatkozó részét l. az *Iratok* között.

[17] Beck volt a vezetője A Frey-Grynaeus Intézet könyvtárának és a közkönyvtár ügyeit is intézte. Ez utóbbi egyúttal az egyetem könyvtára is volt.

gánkönyvtár tulajdonosa is, aki „igen gyakran elvitt az Bibliothecában és sokszor tsak az én barátságomért el ment és ottan orákot töltött velem".[18] Pár lappal tovább arról tesz említést, hogy Bázelben 977 magyar forintot adott ki könyvekre. Hogy vásárlásaiban mi vezette, milyen könyvekre költötte ezt az elég tekintélyes összeget,[19] ezekből a szűkszavú feljegyzésekből nem derül ki.

Sokkal többet mond viszont az a Bázelben megkezdett könyvjegyzék, melybe a külhonban tanuló diák az 1760–1763 között vásárolt könyveket vezette be.[20] A 98 beírt oldalt tartalmazó negyedrét alakú füzet nem csak azért becses számunkra, mert egészében Teleki írása, hanem mert külön-külön felsorolja a külföldi út egyes állomáshelyein vásárolt könyveket. Ha megfigyeljük a könyvek címeit, azonnal szembetűnik vásárlójuk univerzális érdeklődése. A külföldi út idején végzett tanulmányokhoz szükséges tudományos művek mellett sok olyan könyvet is vásárolt, melyek tárgya nem kapcsolódott közvetlenül akadémiai tanulmányaihoz. Találunk köztük egyháztörténeti műveket, Erdély, Magyarország történetére vonatkozó munkákat. A jegyzékben több könyvet csillaggal jelölt meg, s a Bázelben vásároltak után be is jegyzi: „sub No. III [ládában] mind prohibitus Könyveim vagynak, mellyeknek nevezetesebb része megis vagyon ezen Catalogusban jegyezve egy csillaggal. Bas. 1761. die 23-a Julij. G. Teleki Sámuel."[21] Ezek a tiltott könyvek sem voltak összefüggésben a Teleki által hallgatott előadásokkal. II. József 1781-ben kiadott cenzúrarendeletéig a bécsi titkosrendőrség a legnagyobb körültekintéssel ellenőrzi a külföldről hazatérő akadémiták könyveit. Mária Terézia intézkedései arra irányulnak, hogy megakadályozzák az új eszméket terjesztő, elsősorban a hivatalos vallást támadó könyvek behozatalát. Életbe lép az ún. *represszív* könyvvizsgálat, mely a nemkívánatos műveket igyekszik kivonni a forgalomból. Egy külön hivatal, a Bücherpolizei végzi ezt a feladatot. Ilyen körülmények között elképzelhető, milyen alapos vizsgálatnak vetették alá a külföldről hazatérő Teleki mintegy másfélezer kötetet számláló könyvszállítmányát. 1764 áprilisában ő maga írja egyik bázeli professzorának, hogy hazatérésekor öt hónapot időzött Bécsben, ahol igyekezett könyveit a „lángoktól megmenteni".[22] Néhány kötet így is áldozatául esett a cenzorok éberségének. Valamennyi elkobzott mű a katolikus vallást, illetőleg klérust támadó szerzők tollából származik, például a Kálvin tanait terjesztő református hittudós, Theodor Beza *Poemata*jának 1599-es kiadása vagy Owennek, a neves XVI. századi újlatin költőnek a katolikus egyházat gúnyoló epigrammái (*Epigrammata.* Amsterdam, 1633), és Jurieu *Préjugés legitimes contre le Papisme* című Amszterdamban 1685-ben kiadott könyve.

A Teleki Téka állománygyarapodását vizsgáló haszonnal tanulmányozhatja az alapító külföldi könyvvásárlásait tartalmazó füzetet, amely 16 lapon keresztül a Helvéciában vásá-

[18] *Kézírásos útinapló* I. 83.

[19] „a 2 Januarij 1760 usque ad 24-tim Julij 1761 költöttem Basiléában mindenestől fogva [...] Háromezer Kilentz Száz Német forintokat[...] Mely ezen Summábolis fizettem Könyvekért a' mellyeket itt szerzettem in Sma: Kilentz Száz Hetven Hét Magyar forintokat s Tizennyoltz Kraytzárokat a' mint azon Könyveim Catalogussából ki tettzik, mellyek[ne]k is egy részit Auctiob[an], más részit pedig Bibliopoliumokban szerezgettem." *Kézírásos útinapló* I. 99.

[20] Színes karton füzet. Mérete: 21 X 16,5 cm. A fedőlap verzóján ez olvasható: „Omno[e] tempus perire puto quod Studiis non impenditur." (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/c. 786.)

[21] A Bázelben vásárolt 410 könyvből mintegy 50-et jelölt meg Teleki tiltott könyvként. Érdekes, hogy csak egy könyvcím mellé jegyzi be: „elvették Bécsben".

[22] Teleki Sámuel Christoph Becknek. Sárd, 1764. április. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 69–71. (Részleges közlés magyarul.) Kivonatos közlését l. még: E. Staehelin 1968. 328–329. Itt kell megemlítenünk, hogy a Debreceni Egyetemi Könyvtár Kézirattári Különgyűjteményében kilenc Beckhez írott Teleki-levél fotókópiáját őrzik. Ezeket közölte Lengyel Imre: *Adalék a Teleki Téka keletkezéséhez Teleki J. Chr. Beckhez írt leveleiből.* Könyv és Könyvtár XI. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyvei. Debrecen, 1977. 95–118.

rolt könyveket sorolja fel formátum szerint, s még a következőket jegyzi fel: „Mind ezen Basileában vett Könyveimet (ki vévén egy néhányot mellyeket közüllök magammal Hollandiában viszek) bé raktam jó moddal négy nagy fejér ládákban, és hagytam Basileában az Szállásomon a' Fischmárkton. Gazdám, Fechter Ulrich ötves Mester ember ő kglme házánál 's gondviselése alatt; meg jegyezvén mindeniket ezen nevemet jelentő jedgyel: GTS; és mindeniket numerizálva, No. I, No. II, No. III, No. IV."

Ezután következnek a Hollandiában vásárolt könyvek. 50 ívrét alakú, 94 negyedes, 170 nyolcad alakú és 51 forma minori, azaz tizenkettedes formátumú könyvet sorol fel. „Mind ezen Hollandiában vett könyveimet – jegyzi a lista végére – bé raktam egy nagy Ládában Utrechtben, és jól bévarva Gyékényben szalma közé, el küldött[em] Rotterdamban Schlemm és Weymer nevű kereskedőkhez, kikis le fogják vizen szállíttani Ulmaban Lochbiller nevű Correspondensekhez. Sig. Utrecht 1762. 6-a Aug. G. T. S. Ki vévén egy néhányat mellyeket magammal Parisban vittem, NB: Saundersont a Leidai Könyves Ládámban hagytam." Ezután következik a Leidenben vásárolt 203 könyv címe (Libri quos Leide comparavi). Itt már vegyesen írja le a különböző formátumú köteteket, a végén ezzel a megjegyzéssel: „Ezen Leidaban vett Könyveimet egy ládában jól bé rakattam 's bé varrattam Vászonban Szalma közé és az Alumnusok Collegyioma Bibliothecájában hagytam. Mellyet Bibliopola Luchtmans Uram el küld Rotterdámban Schlemm és Weymer nevű kereskedőkhez, kikis onnét Ulmában le szállíttattyák Lochbiller nevű Correspondensekhez. NB. Egy néhány Könyvet ezek közül magammal Parisban vittem GTS. NB. Luchtmans Uram még ezen Ládán kivül más egy láda könyvetis küldött el Rotterdamban Lochbiller Uramhoz az el küldés végett; mellyeket Utrechtbe Bibliop. Paddenbourg Uram el jövetelem után vett számomra az Bodevin könyvei auctioján, és mellyek árrokot Parisbol Vechsel által küldöttem meg Luchtmans Uramhoz Leidában." A lista ezután a Párizsban vásárolt könyveket írja le (Libri quos Parisiis emi). A 133 címet felsoroló jegyzék végén ezt olvassuk: „Mind ezen Parisban vett Könyveimet eljövetelemkor bé raktam két Könyves ládákban, edgyik nagy, a' másik kisded, és Bibliopola Briasson Ur által el indittottam Strasbourgban Franck nevű kereskedőkhez, kikis onnét Ulmában vagy Regenspourgumban el külgyék. A ládák be voltanak jól varva vászonban Szalma közé, és meg jegyezve M. G. T. No. 1. et No. 2. NB. Egy néhány Könyveket ezek közül mellyek a' ládákban bé nem fértenek magammal Baselben vittem. G. T. S." A könyvlista ezután azokat a köteteket tartalmazza, melyeket Teleki a tanulmányútról hazatérőben vásárolt. Az előzőkben láttuk, hogy búcsúképpen még egyszer ellátogat Bázelbe, ekkor mintegy 49 könyvet szerez (Libri quos Basileae emi in reditu). Következik az a 18 könyv, melyeket az utrechti bibliopola, Abraham Paddenburg vásárolt számára a Bodevin-aukción (Libri quos in Hollandia D. Abrah. Paddenburg Bibliopola Trajectensis pro me comparavit, in auctione Bodeviniana). Tíz munkát Szathmári Pap Mihály vett a leideni Albertina aukción (Libri quos Leidae per Cl. D. Szathmári emi curavi in auctione Albertina). Új szerzeményei felsorolását a következő bejegyzéssel zárja: „Ezen Baselben ujjonnan vett Könyveimet egy néhány Párisból hozott Könyveimmel edgyütt, egy Ládában jól bé rakva el küldöttem Ulmában, meg jegyezve Libri GTS No. VII más négy Láda eleinte Baselben vett Könyveimmel edgyütt; mellyekis vadnak meg jegyezve: Libri GTS No. I, No. II, No. III, No. IV. addressirozva An den Herrn Zeitz Gastgeber zum Goldenen Lamme in Ulm. NB. Az No. V. és VI. alatt T. Kováts Ur Könyvei vadnak." A füzet Appendix fejezete mintegy 28 munkát ír le, közülük néhány strasbourgi szerzemény (Sequentes Tiguri et in itinere emi). A füzet utolsó lapjain a bécsi tartózkodás idején vásárolt 49 könyvet (Libri quos Viennae emi 1763) és a Pesten beszerzett 13 munka címét (Libri quos Pestini emi) találjuk.

Mint látjuk, beszédes adatok, nevek húzódnak meg a 18. század hatvanas éveiben történt európai könyvvásárlásokat rögzítő könyvjegyzékben, a könyvszállítás módjáról, a közreműködőkről és az aukciók nyújtotta vásárlási lehetőségekről is nyerünk információkat.

Minden bizonnyal Beck irányításának köszönhető az is, hogy a huszonegy esztendős fiatalember már értő bibliofilként jegyzeteli a megszerzett könyveket. Feltünteti a könyv szerzőjét, címét, kiadási helyét és évét, a kötetek számát. A legtöbb esetben a könyv formátumára is utal, sőt az első lapokon a kor szokásának megfelelően nagyságrendben írja le a munkákat. Sok helyen a kiadvány bibliofil jellegére, könyvészeti értékére vonatkozó beírásokat találunk, tehát már ez a kis állomány is magán viseli a későbbi Téka egyik jellegzetességét: tulajdonosának a szép és ritka, válogatott editiók megszerzésére való törekvését. Néhány bejegyzés arról tanúskodik, hogy az ifjú könyvgyűjtő alapos kutatást végez egy-egy kiadvány ritkaságának, könyvészeti értékének megállapításakor.[23]

E könyvjegyzék kiegészítéseként készülhetett az a másik lajstrom, amely a külföldi út idején vásárolt könyvek árát tartalmazza: *Pretium Librorum, Samuelis Teleki de Szék. S. R. I. Comitis, quos in Peregrinatione sua Litteraria sibi Comparavit.*[24] Ez az előző jegyzék sorrendjében tünteti fel az egyes művek árát. Nyomon lehet követni, hogy a Svájcban, Hollandiában, Párizsban beszerzett könyvekért vásárlójuk mit fizetett. Rendszerető pontosságával a különböző országok pénzértékéből az árak átszámítását is megadja. Például a 14. lap verzójára ezt írja: „NB. Hollandiában 1 *for.* teszen 20 *Stübert.* egy *Stüber*, pedig circiter 5 Magyar pénzt. Egy Stüberben vagyon nyoltz *Döjt* réz pénz. Egy *Schillingben* vagyon hat Stüber. Egy *Sechsthalban* vagyon öt Stüber és fél. Egy *Düppelchenben* vagyon két Stüber. Egy Hollandus egész *arany* jár Hfl. 5 és 5 Stüber. Egy *Louis d'or* tsak tizenegy Holl. forintban." A 31. lap rektóján ez áll: „Hf. signific. Hungar flor. 10 Sols = Stüv. = 25 Denar." A Bécsben és Pesten vásárolt könyvek árjegyzéke hiányzik. Ezeket leszámítva tehát Teleki az 1759–1763 közötti tanulmányút idején hozzávetőlegesen 2644 forint értékben vásárolt könyvet. Ez az összeg nem fedi a magával hozott összes kötet árát, hiszen az árjegyzéket közlő füzetben sokszor találkozunk olyan megjegyzéssel, hogy valakitől ajándékba kapta az illető könyvet.[25]

Mindezek figyelembevételével joggal állíthatjuk, hogy a külföldi könyvvásárlásokat őrző füzetek a marosvásárhelyi könyvtár állománytörténetének becses bizonyságai. Tájékoztatnak Teleki korai könyvészkedéséről, amikor a könyvtáralapításhoz hozzákezdő ifjú abban a többet vissza nem térő szerencsés helyzetben volt, hogy személyesen válogathatott a svájci, holland vagy francia könyvkínálatból. S a jegyzékek bizonyítják, hogy élt is a lehetőséggel.

A külföldi tanulmányút idején elkezdett könyvészkedésre a leghitelesebb forráscsoportot Teleki *diáklevelei* alkotják. Ezekből tájékozódhatunk arról, miképpen mélyül el a könyvek iránti érdeklődése s mindenekelőtt itt bukkanunk rá a becsvágyó ifjú könyvtáralapítási tervének egyik legkorábbi megfogalmazására.

[23] „Stultitiae Laus Des. Erasmi Rotter. cum Commentariis Ger. Listrii et Figur. Jo. Holbenii, e Codice Academ. Basiliensis. Basileae 1676 (*liber rarissimus*); Auli Gellii Noctes Atticae, ex edit. Johannis Friderici et Jacobi Gronovii, c. not. var. Lung. Bat. 1706 (*lib. rar.*); Du Pin, Disserta[ti]ones Historicae de antiqua Ecclae Disciplina. in 4°. Parisiis 1686 (*haec editio magni aestimat. et è insequens*); Xenophontis opera o[mn]ia Editio Jo. Leonclavii, in Fol. 2 Tom. 1 Vol. Parisiis 1625 (*editio è optima et raro occurrit*); Ger. de Roo Annales Rer. Austriacar. Folio. Oeniponti 1592 (*liber valde rarus. 100 tantum exemplaria huius editionis extant*)."

[24] Színes karton füzet. Mérete: 21 X 17 cm. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/c. 785.)

[25] „Vindiciae Actorum Murensium, pro et contra Marquardum Hergott; per Fridol Kopp. Typis ejusd. Monast. 1750." Az árjegyzék megfelelő helyén ez áll: „*1 mf. 4 Xr. exemplar donavit Cel. D. Isellius et compactio tanti constat*; Collectio Act. Public. Jubilaei, quod Tertium celebravit Universitas Basileensis Ao. 1760 die 15-a Aprilis. *1 mf. 4 Xr. exemplaria donavit Magnificus D. Rector. Compactio tanti constat*; G. A. DecoréArithmetica Universalis Newtoni contracta. Lug. Bat. 1761. ár nélküli *ex dono auctoris*; Journal du Voyage fait à l'Equateur par Mr. de la Condamine. in 4°. Paris 1751 és Mesure des trois premiers degrés du Meridien dans l'hemisphere Australe par Mr. de la Condamine. 4°. Paris 1751." Mindkét könyv ár nélküli *dona Auctoris* megjegyzéssel.

A tanulmányút idején kelt levelek egy részét Teleki peregrináló honfitársainak írja. Alig pár hónapi külföldi tartózkodás után már afelől érdeklődik a Hollandiában tartózkodó Teleki Ádámtól: „lehet-é sok jó könyvet Hollandiában kapni oltson, és vagyon-é sok auctio?"[26] A könyvekkel való foglalkozásról tanúskodik egy másik levél is, melyben felajánlja, hogy Thordai nevű honfitársának szívesen segít Bázelben egy olcsó Bibliothékát szerezni. Több helyen szól arról, hogy a vásárhelyi kollégium számára „jó és oltsó" könyveket keres. Az akkor Leidenben tanuló Kovásznai Tóth Sándornak 1761. szeptember 2-án Utrechtből írja: „Nekem egyéb bajom vagyon, a legény tanulna és nincsen könyve." Kéri Kovásznait, hogy az előadásokhoz szükséges Wolf-féle matematikát legalább kölcsön szerezze meg. Ugyanakkor megköszöni a Vanderpiana-könyvtár katalógusát, melyből néhány könyvet szándékszik megvenni.[27]

Bod Péterhez, Szászki Jánoshoz írott levelei azt bizonyítják, hogy már ekkor megszületett a hazai történelemre vonatkozó munkák összegyűjtésének terve. Tomka Szászki János pozsonyi tanárnak 1761-ben Bázelből ír arról, hogy meg akarja szerezni a Magyarország és Erdély politikájára, statisztikájára vonatkozó legfontosabb művek jegyzékét. Szászkit kéri, küldjön neki erre vonatkozó bibliográfiát, mert ez segítené a tájékozódásban.[28] Ugyanezzel a kéréssel fordulhatott magyarigeni tudós honfitársához is, mert Bod Péter válaszában 1762 decemberében így ír: „Jelenti Ngod, hogy valami Magyar Históriára való könyveket jegyezzek fel, a mellyeket Hollandiában kellene meg szerezni. Én ugyan tudva mik vagynak sok időt töltvén el az egybe keresgélésekkel s vizsgálások[kal] s szerzettem volt is Hollandiában, nevezetesen a Burman könyvei közül felesen magamnak, de nem régen Schwandtner kinyomtatván Bétsben 3 Tomusban sok Magyar irókat ott együtt találja az ember őket."[29]

A könyvekkel ismerkedő erdélyi diák, miután elhagyta Bázelt, rendszeres levelezést folytatott az ott megismert professzorokkal. Ezekben a levelekben a hollandiai könyvészkedésről is beszámol, sok esetben pedig segítségüket kéri a megvásárlandó könyvek megítélésében. Válaszleveleikben tanárai megjelent könyvekről tájékoztatják. 1761 decemberében Cristoph Beck felhívja figyelmét a bizánci írók frissen megjelent munkáira, melyek a magyarok s a szomszédos népek történetére vonatkozó gazdag információs anyagot tartalmazzák.[30] Teleki hálás a kapott segítségért. Beszámol tanárának arról, hogy hazája történetére vonatkozó anyagokat szeretne gyűjteni, ezért hasznosak számára a kapott címek. Neki még nemigen sikerült középkori „kronológiákat" megszerezni, minthogy ezek ritkán fordulnak elő, de azokat, amiket Beck ajánlott, igyekszik felkutatni. Ebben a levélben veti papírra könyvvásárlásának határozott célját: „nem fogom kímélni a költséget más jó könyvek megvásárlásánál sem[...] míg valamely reménye lesz annak, hogy ezzel valamikor hazám ügyének és történelmének javára lehetek."[31]

A hazája ügyéért aggódó s az akkori állapotokon sokszor kesergő ifjú gyakran ír kétségei felől: „Félek, nehogy kárt valljak legjobb könyveimben. Még azt sem tudni, mi lesz

[26] Teleki Sámuel Teleki Ádámnak. Bázel, 1760. július 21. (Teleki cs. kendilónai lvt.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 59–61.

[27] Teleki Sámuel Kovásznai Tóth Sándornak. Utrecht, 1761. szeptember 2. (Mv. Teleki kt. To–3587 f/2. Ms. 326.) Közli Kovásznai Sándor 1970. 167–168; *Teleki Sámuel* 1976. 64–66.

[28] Teleki Sámuel Tomka Szászki Jánosnak. Bázel, 1761. április. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[29] Bod Péter Teleki Sámuelnek. Magyarigen, 1762. november 16. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 39. cs. 325.) Közli Kelemen Lajos: *Bod Péter levelei* 1907. 384–392.; *Teleki Sámuel* 1976. 159–162.

[30] Christoph Beck Teleki Sámuelnek. Bázel, 1761. december. (Mv. Teleki kt. Tq–1580. Ms. 21.)

[31] „...nec in aliis bonis libris coëmendis parcerem sumptibus (:licet hoc magno meo incommodo nunc fiait:) dummodo spes aliqua assulgeret fore, ut istis tandem aliquando Patriae rebus et Historia consulere possem..." Teleki Sámuel Christoph Becknek. Utrecht, 1761. december. Levélfogalmazvány. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

életem értelme – vallja meg Becknek." De ezek az aggodalmak nem kerítik hatalmukba és kitart eredeti célja mellett. Tsétsi János sárospataki tanár híres magántékáját már ekkor, a külföldi út idején szeretné megszerezni s ezért levélben fordul hozzá: „Úgy hallottam, a haza történelmére vonatkozó könyvekből jeles gyűjteményed van [...] ha valamikor azok eladására gondolnál, ne másnak, hanem nekem add el őket megfelelő áron."[32] Szászki Jánostól 1761-ben ugyancsak azt kéri, hogy ha esetleg könyveit áruba bocsátaná, gondoljon rá, mert terve, hogy a haza történetére vonatkozó könyveket könyvtára számára megszerezze.

Az 1759–1763 közötti tanulmányút idején kezdi el tehát Teleki Sámuel a szakszerű könyvgyűjtést. Az ekkor vásárolt könyvek változatos tematikájú összetétele a legfőbb bizonyítéka annak, hogy a köznek szánja gyűjteményét. Külföldi tanulmányai idején időt, energiát bőven áldoz a bibliofília mesterségének elsajátítására, külföldi köz- és magánkönyvtárak összetételét, elrendezését tanulmányozza, útinaplója és levelei vallanak arról, hogy céltudatosan végzi mindezt.

A könyvtárlátogatások alkalmával szerzett élményeit útinaplójába rögzíti. A legelső feljegyzés még lakonikus. Az 1759 októberében Bécsbe érkező fiatalember a császári könyvtárba is ellátogat: „Bétsben voltam a' Császári Bibliothecabanis, de erős hideg lévén egy oránál tovább nem mulathattam benne, az épületis igen drága és nagy, a' Könyvekre nézve pedig igen gazdag, az Budai Bibliotheca[na]k némely reliquiai és az Eugenius Hertzeg Bibliothecaja is itten vadnak."[33] A bázeli könyvtárélmények már valamivel mélyebbek: „Az ide valo Publica Bibliotheca igen szép, sok szép manuscriptumok 's nyomtatott könyvek vagynak benne [...] A' Bibliothecarius lévén Tiszt. Prof. Beckius Ur igen gyakran el vitt az Bibliothecában, és sokszor tsak az én barátságomért el ment és ottan orákat töltött én velem; ennek az Beckius Ur[na]k az maga Házánális igen szép és nagy Bibliotheca vagyon a' magáén kivül, tudniillik az néhai Prof. Frey Uramé[...] mert ez az Bibliotheca legaltatott Frey Uramtól az Professor Philologiae Sacrae hasznára, 's könnyebbségire."[34] Néhol kritikus szemmel nézi az igényeinek nem megfelelő gyűjteményeket. A baden-durlachi őrgróf bázeli magánkönyvtáráról így ír: „Az Bibliotheca nem igen derék."[35] Annál nagyobb lelkesedéssel említi a neves strasbourgi történész, Daniel Schöpflin könyvtárát: „A bibliotheca igen nagy és válogatott szép Könyvekből áll, öt ház egy más mellett rakva vagyon mindenütt Szép Könyvekkel, az Könyvek többire mind Frantziai Kötésben vagynak, 's igen gyönyörűségesek. Itt a' mi Antiquitásokra 's országokra, nemzettségek Historiájára tartozik majd minden meg vagyon a' leg szebb és jobb editiokból; a' mi nevezetesen az Franziai Historiát illeti arrol annyi vagyon, hogy a' Parisi Bibliothecábannis annyi nintsen, azt mondgyák[...] Itt láttam Mátyás Királynak egy igen szépen festett Képit, az Magyar Historiárais szép Könyveket és rész szerint ritkákat láttam. Láttam egy Sinai betűkkel Sinában nyomtatott 's kötött Könyörgéses Könyvet in Folio négy darabban; a' pappirossa ollyan szép és fein hogy ahoz hasonlot Európában nem tsinálnak, a betűk vagyis nyomtatás nintsen mindenik felin a' Pappirosnak, hanem két levél mindenütt ki vágatlan vagyon, és minden Levélnek tsak edgyik faciesse van meg nyomtatva, itt attam egy Tallért ajándékban az Bibliothecariusnak."[36]

A Hollandiába érkező Teleki már hozzáértőként látogatja meg az ottani könyvtárakat. A svájci élmények úgy látszik, igényes könyvtárlátogatót neveltek belőle, aki az örökkel, magántékák tulajdonosaival elmagyaráztatja a gyűjtemények történetét, egy-egy ritka kiadványnál hosszasabban is elidőz. Felháborodással ír például az utrechti könyvtár hozzá nem

[32] Teleki Sámuel Tsétsi Jánosnak. Utrecht, 1762. május. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)
[33] *Kézírásos útinapló* I. 10.
[34] *Kézírásos útinapló* I. 83–84.
[35] *Kézírásos útinapló* I. 71.
[36] *Kézírásos útinapló* II. 4–5.

értő őréről: „20-a 8-bris [1761] voltam leg elsőben az Ultrajectumi Bibliothecában mely nem nagy, a' Baselihez nemis hasonlitható; másképpen jó rendben vagyon. De bezzeg nemis a Baseli Bibliothecariust Prof. Beck Ur[ama]t találtam benne! hanem egy tudatlan vén Hollandust a' ki már 40 esztendőtől fogva Custos bibliothecae, mégis soha ollyan ökröt nem láttam. A többi között kértem tőlle Fabricii Bibliographiam hogy recensionem Scriptor. Bizantinor. keressem meg benne; el megyen az ostoba és a Bibliák között keresi, 's végtére azt mondgya Deákul, non est inter Codices Bibliorum; énis mondám reá: hogy nemis oda való. Kérem ismét Acta Eruditor. Lipsiensium hogy de Curvis Isocronis; de Determinatione Penduli etc. holmiket keressek fel; az Bernoulli Daniel Uramtol minap vett levelemnek meg értésire, 's azt kérdi az edgyűgyű, hogy: Theologus Könyvé? mondám hogy nem, azután meg azt kérdi hogy ha in Folio vagyoné? erre a' sok edgyűgyűségire meg unám vélle tovább bajlodni 's egyben oda hagyám, hoc profeci."[37]

A könyvekhez vonzódó erdélyi ifjú kétévi külföldi tartózkodás alatt láthatóan már oda érett, hogy a nyugati könyvtárakat nemcsak csodálattal, de ha kellett, bírálattal is illette.[38]

Párizsban már-már hivatásos bibliofilként látogatja a könyvgyűjteményeket. Naplójában a korábbiaknál bővebb beszámolót olvashatunk: „A' *Király Bibliothécájában*, a *Sancta Geneva Bibliothecajában*, az *Benedictinusokéban* kivált gyakran voltam. Nagyobbat, szebbet, 's válogatottabbat ezeknél soha se láttam. Ugyan vadnak Manuscriptumok kivált a' királyéban! A' St. Geneveva Bibliothecájában sok könyv 's nagy Collectio vagyon a' Német Országi Historiára, Theologiára, 's Ecclesiastica Historiara, sok ritka könyvekis vadnak benne. A' Bibliothecarius midön a' Sixtina Bibliának első editióját in Folio (mellyis igen ritka) meg mutatta volna, 's azután a' Clementinátis; kérdem tőlle tréfálkozva: hát már a' kettő közül mellyik az Authenticum? (mert a' kettő külömböző, és az edgyik egy, a' másik más Pápától vagyon authentizálva). Azt felelé hogy edgyik sem; mert ők nem hiszik a' Pápák infallibilitásokat. E' sok Szerzetestől. De ennél jobb felelet nintsen arra a kérdésre[...] A' királyi Bibliothécában sok Magyar Historiára való Könyvet találtam, és igen ritkákat mellyeket felis jegyzettem. A' Pater Benedictinusokéban nagy Collectio vagyon a' régi Paterekből, és a Frantzia Historiára. Itt feles jó Könyveket vettem, mellyek kétszer voltanak meg nállok. Az Bibliothecarius Dom Pater igen jó emberem, derék, tudós és emberséges ember."[39] Teleki tehát azt tapasztalja ezekben a külföldi könyvtárakban, hogy a nemzeti múlt emlékeinek összegyűjtése divatossá vált a felvilágosodás kori Európában. Talán ennek köszönhető, hogy a magyar históriára vonatkozó ritkaságokat már fel is jegyzi magának.

A francia könyvtárakról odaérkezése előtt már hallhatott, hiszen 1762 januárjában az akkor Párizsban tartózkodó Kendeffi Eleknek ajánlja az ottani könyv- és könyvtárérdekességeket: „Ajánlom önnek, Uram, hogy ismerkedjen Párizsban a könyvtárakkal, melyek ott nagyszerűek és csodálatosak. Ki kell használni minden Párizsban töltött pillanatot, méghozzá hasznosan, mert nem térnek vissza többé. Egy kis gyűjteményt is csinálhat azokból a munkákból, melyek másutt könnyűszerrel nem találhatók meg."[40]

1759-ben megkezdett könyvbúvárlatainak jellemző vonása a folytonosság és a rendszeresség. A könyvállomány gyarapodási folyamatát vizsgálva joggal állíthatjuk, hogy a nyomtatott betű szerelmesét sem a földrajzi elszigeteltség, sem a hivatali beosztásával járó

[37] *Kézírásos útinapló* II. 55.

[38] Kókay György: *Külföldet járó magyarok könyvtári élményei a XVIII. század végén.* MKSz LXXVIII/1962. 2–3. 197–203.

[39] *Kézírásos útinapló* II. 88–89.

[40] „Je Vous consielerois Monsieur, de Vous procurer à Paris la connaissence des Bibliotheques qui y sont superbes et magnifiques. Il faut profiter de tous les moments que Vous avez a passer à Paris, en les emplyant utilement, parcequ'ils ne seront pas toujours à retrouver. Vous y pourriez faire aussi une petite collection des ouvrages, qui ne se trouvent pas facillement ailleurs." Teleki Sámuel Kendeffy Eleknek. Utrecht, 1762. január 20. (Jósika család fenesi levéltára. ENMLvt, a KvÁLvt őrizetében.)

egyre sokasodó feladatok, sem magánéletének gondjai nem akadályozzák élete végéig a könyvek rendszeres szerzésében és általában a könyvtárral való foglalkozásban.

A tanulmányút bevégeztével Teleki Sámuel, mint láttuk, Sárdon, majd Sáromberkén telepszik le. A hazai elmaradott viszonyok, az európai kultúrától való elzártság az első időben megrettentik. Miután négy éven keresztül közvetlenül tájékozódhatott az európai könyvkiadás, könyvárusítás számottevő eseményeiről, megdöbbenve tapasztalja, hogy Erdély ugyancsak kiesik az egyetemes kultúra áramköréből. „Olyan kevés nálunk a jó könyv – panaszkodik 1764 áprilisában Iselin professzornak –, hogy egyet sem tudtam még megszerezni."[41] Csakhamar rádöbben, valahogyan meg kell teremteni annak a lehetőségét, hogy értesüljön a külföldön megjelent könyvekről, könyvbeszerzési módozatokról. Megpróbál lépést tartani az európai tudományos világ eseményeivel. Folyóiratokat járat, és rendszeresen tanulmányozza azokat. 1769 januárjában például ő ajánlja Beck figyelmébe a *Museum Helveticum*ban recenzált munkákat.

A könyvgyűjtés megszervezése

Telekit elsősorban a külföldön tanuló erdélyi ifjak informálják a könyvújdonságokról, ők segítik a könyvek megvásárlásában és hazaszállításában. Szathmári Pap Mihály például 1764-ben Leidenből értesíti, hogy megszerezte számára Nadányi *Florus Hungaricus*át, ugyanakkor azt is említi, hogy „egy szép Politica Bibliotecat adának Hágában el az múlt Hetekben, az a Justice a' ki a' Virgiliust oly szép formában kezdette ki adni, megholt s övé volt ez a nagy theca, a' Catalogussát magammal viszem".[42] Fogarasi Pap József 1770 decemberében Frankfurtból ír Telekinek. Tanulmányairól, könyvújdonságokról számol be, Klotziusról pedig megírja, hogy igen jó *Acta Litterariát* ad ki esztendőnként, „melyekbe az ujj könyvekről mind igen szépen mind szabadon itél. Ha ezen Actak iránt méltoztatik Nagyságod parantsolni vagy küldök vagy annak idejében magammal viszek."[43] 1779 decemberében Szerentsi István Bécsből jelzi, hogy a Kis Miklós által vásárolt könyveket magával hozza, egy másik erdélyi származású orvostanhallgató pedig azokat a köteteket szállítja haza, melyeket Schoonhoven bibliopola szerzett.

Zilahi Sámuel egyike azoknak, akik külföldi tartózkodásuk idején a legtöbbet fáradoztak Teleki gyűjteményének gyarapításán. Úgy látszik, szívesen végzi ezt a feladatot. „A Ngod parantsolattyára meg-szerzett könyvek körül tett kevés foglalatosságom kedves időtöltésem, az ollyan könyveket tsak vásárolni is gyönyőrűség" – írja 1782 szeptemberében.[44] Elsősorban a klasszikus editiók után kutat Utrechtben, de Teleki költségén Hollandia más városaiban is vásárol. 1782 májusában például arról számol be, hogy miután Leidenben hiába kereste a kért kiadványokat, Amszterdamban néz utánuk. Egy-egy könyv megvásárlását több levél is megelőzi. Zilahi fáradhatatlan könyvfelhajtó. Du Mont *Corps Universel Diplomatique* című munkáját például Wild holland könyvárustól nehezen szerzi meg. Több levélben is tájékoztatja patrónusát az ügy állásáról. Minthogy időközben Rádai Gedeon 300 forintnál is többet ígért, csak jó három hónap múlva jelentheti: végre sikerült megszerezni a

[41] „Tanta est certe bonor[um] apud nos Libror. penuria, ut ne unicum quidem hactenus in Patria mihi comparare potuerim." Teleki Sámuel Rudolph Iselinnek. Sárd, 1764. április. (Mv. Teleki kt. Tf–kk 69. Ms. 285.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 71–73. (részleges közlés)

[42] Szathmári Pap Mihály Teleki Sámuelnek. Leiden, 1764. május 22. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 42. cs. 1346.)

[43] Fogarasi Pap József Teleki Sámuelnek. Frankfurt, 1770. december 4. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 39. cs. 615.)

[44] Zilahi Sámuel Teleki Sámuelnek. Utrecht, 1782. szeptember 6. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 44. cs. 2166.)

16 kötetes művet. Valóban szívvel-lélekkel igyekszik a megbízásokat teljesíteni. Heidelbergből 1784 júniusában tudósít: „Ruhnkenius Uram által kiadott IC. Fragm. nem vettem meg Mlgos Grof Consiliarius Ur, mert épen az a Könyv melly már meg vagyon Ngodnak a' Meermann Thesaurusában. Demosthenest találtam volt, de nem adhaték érette 36 forintot, ugy Apollonius Rhodiust sem vehettem volna 7 forint alatt. Itt a városonn is vagyon egy Könyvel kereskedő Sidó, ma, minthogy vasárnap van, nem lehet, de holnap meg keresem nálla ha mit kaphatnék. Ugy Betuliusnál-is megfogok fordulni Stutgardba, és ha nálla vagy másutt Ngod parantsolattya 's tettzése szerint való vagy egy Könyvet szerezhetek különös szerentsémnek tartom."[45]

Zilahi levelei az európai s mindenekelőtt a hollandiai könyvkiadás, könyvkereskedelem 18. századi történetéhez szolgáltatnak megbízható adatokat. 1782. szeptemberi leveléből kiderül, hogy „egy critica Bibliothecát kezdettek Amsterdamban 1777-től fogva kibocsátani: nem egy az auctora. Senki neve nints fel-téve; úgy hallottam Ruhnkenius, Wyttebach, Schulten Uraimék készítik; recensáltatnak benne Napkeleti, Görög, Deák nyelvekre, tudományokra tartozó könyvek."[46] Máskor egy-egy kiadás kulisszatitkairól számol be: „Egy könyv jött ki valahol, azt sem tudom mitsoda nyelvenn, mellybe Amsterdamnak minden titka, kereskedés módja ki van írva; Van Goens Urra gyanakodnak, hogy írta volna. Nagy büntetés alatt nem szabad ezt a könyvet árulni. Wild Uram törvénybe idéztetett volt egyszer érette, valahogy 's valamint ki-mentette magát."[47]

Joggal sajnálhatjuk, hogy nem maradtak fenn Teleki Zilahihoz intézett levelei. Jó volna végigkövetni a könyvbeszerzésre vonatkozó kéréseket, tanácsokat, hiszen az alumnus leveleiből egyértelműen kitetszik, hogy mindig megbízója igényének megfelelően jár el. Zilahinak már volt némi bibliofil gyakorlata a hollandiai tanulmányút előtti időből is, hiszen 1776-tól mint tógátus diák segédkönyvtárőri teendőket látott el a marosvásárhelyi kollégium bibliotékájában.[48] A Teleki irányítása alatt végzett könyvészkedés aztán korának egyik legjelesebb könyvszakértőjévé, könyvbarátjává formálja.

De ugyanebben az időben még más Hollandiában tanuló erdélyi diák is foglalkozik Teleki könyvvásárlásainak lebonyolításával. A Leidenben tartózkodó Bodola János, a későbbi református püspök hollandiai tanulmányútjának utolsó esztendejében segítkezik a könyvszerzésben. „Két rendbéli parancsolattyát Nagyságodnak némely Könyvek iránt – írja Telekinek – Tiszteletes Professor Kováts Uram által még az el mult esztendőbe nagy alázatossággal vettem volt [...] Tavaly szerentsém lévén hármat közzülök Luchtmans Uramnál meg találni, meg vettem és haza is küldöttem volt a' Testvérem által Tiszteletes Kováts Uram kezibe. Ezek voltak Grotius Collectaneai. A' háromnak árra volt 20 for. Ezeket is már által küldöttem Tiszteletes Zilahi Urammal Trajectumba, a' ki kétség kivül előttem érkezik haza és Nagyságodnak a' többekkel együtt haladék nélkül meg adja."[49]

A könyvgyűjtésbe bevont erdélyi diákok megteremtik a kapcsolatot a külföldi könyvkiadókkal, könyvárusokkal, máskor pedig Teleki egykori tudós tanárait keresik fel a könyvbeszerzés különböző problémáival. Volt professzoraitól Teleki maga is gyakran érdeklődik a könyvek felől. Ők aztán felhívják figyelmét egy-egy megvásárolható ritka kiadványra, vagy azokat a könyveket, melyeket nem sikerül megszerezni, lemásoltatják egykori tanítványuk

[45] Zilahi Sámuel Teleki Sámuelnek. Heidelberg, 1784. június 6. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 44. cs. 2174.)

[46] Zilahi Sámuel Teleki Sámuelnek. Utrecht, 1782. szeptember 6. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 44. cs. 2166.)

[47] Uo.

[48] Vö. Sebestyén Mihály: *Zilahi Sámuel és a Marosvásárhelyi Református Kollégium könyvtára.* EM. LVII/1995. 1–2. 1–16.

[49] Bodola János Teleki Sámuelnek. Leiden, 1783. április 18. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 39. cs. 333.)

számára. Rudolph Iselintől például Aeneas Sylviusnak a *Fasciculus Rerum ex petendorum et fugiendorum*át és Crusiusnak a *Turco-Graecia et Germana-Graeciá*jának másolatát igényli egyik levelében Teleki.[50] Christoph Becktől 1764-ben azt kéri, hogy Hagenbuck akkoriban elhunyt svájci tudós könyvtárából szerezzen meg számára néhány könyvet.[51]

Bibliofil problémákkal a leggyakrabban Christophorus Saxe hollandiai professzort keresi fel. Saxe ajánlja figyelmébe a holland Schoonhowen könyvkereskedőt is, aki aztán haláláig küldi számára a kért könyveket. Bizonyára nem mindig volt megelégedve Teleki a bibliopolák becsületességével vagy hozzáértésével, mert 1779-ben arról panaszkodik Saxénak, hogy szinte fel kellett hagynia könyvtáralapítási tervét, amit „Schoonhowen oltott belé", ugyanis Wild utrechti könyvárus, visszaélve nagyvonalúságával, olyan árakat szabott a nemrég Bécsbe küldött könyveknek, hogy a jövőben nem tudja igénybe venni szolgálatait „Erasmus művei – nehezményezi – 110 forint, Seldenus munkái 38 forint, hogy a többiről ne is beszéljek. Ha nyereségvágyát nem tudja mérsékelni, kérlek, ajánlj más könyvárust, aki mérsékeltebb árakat szab és megbízhatóbb."[52] Úgy látszik, nem olyan könnyű váltogatni a külföldi könyvárusokat, hiszen három esztendő múltával Zilahi Sámuel még mindig elégedetlenkedve, de vásárol tőle. „Wild Uramnak még a' múlt Esztendőbe, mihelyt vettem, mindjárt meg-mondottam a' Ngod parancsolattyát, hogy előre való tudosítás nélkül egy Könyvet se küldjön le: de ő Keme az idénn is akara egy sereget küldeni, nékem elé sem hozta, más Magyarokat probálgatott vélle, egynek a szállására is küldötte volt. E' nem vette kezéhez. Másoknak is meg mondottam, ne vállalják. Tagadja Wild Uram Mlgos Consiliarius Ur hogy ezenn dolog iránt Ngod Levelét vette volna. Még azt is tagadta mások előtt, hogy én töllem hallott volna valamit rolla. Illyen szemtelen ember ez a Tiszt. Professzor Saxe Uram leg emberségesebb Bibliopolája."[53] Zsörtölődik Zilahi, de a következő mondatban már beszámol, hogy „November eleinn a' Wild Uram keze alatt lészen egy auctio, ebben Frantz Historicus elég van, de a' Commissioba lévők közül igen keveset találok benne". Mi azonban már azt is tudjuk, hogy 1784-ben mégiscsak Wildhez fordulnak a Janus-kötetek kinyomtatása ügyében, s Teleki még a kilencvenes években is levelezik könyvbeszerzési ügyekben a holland könyvkereskedővel.

Saxe professzor segítségét Zilahi Sámuel is gyakran emlegeti patrónusához írott leveleiben. Ő az, aki majd minden esetben átnézi Teleki rendeléseit, segít a könyvek kiválogatásában, tanácsot ad az editiókra vonatkozóan s a könyvkereskedők árkínálatát illetően. Külföldön megjelent szakkönyveket ajánl, melyek segítségével ritka, értékes kiadások után kutathat. „A Grevenna catalógussának egyik Tomussát Prof Saxius Uram dicséri – írja Zilahi egyik levelében – nevezetesen arról, hogy az Elzeviriana Editiok igen jól recensáltatnak benne."[54]

A kortársak legtöbbjétől eltérően Teleki Sámuel sohasem alkalmaz hivatásos könyvbeszerzőt, aki az egész gyűjtemény ismeretében egyedül döntene egy-egy kiadvány megvételéről, vagy maga szabná meg a könyvek árát. Közismert, hogy a 18. századi főúri

[50] Teleki Sámuel Rudolph Iselinnek. Sárd, 1764. április. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 71–73. (részleges közlés)

[51] „Rogavi Itaque Bibliopilam Heideggerum, ut ex tantae Bibliothecae reliquis Commentarios Saltem Tristiani Historicos de Imp. et Caesar. Romanorum, Gallice Scriptos[...] mihi compararet." Teleki Sámuel Cristoph Becknek. Sárd, 1764. április. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.) L. a fejezet 22. számú jegyzetét!

[52] Teleki Sámuel Christophorus Saxénak. Szeben, 1779. július. 7. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[53] Zilahi Sámuel Teleki Sámuelnek. Utrecht, 1782. május 28. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 44. cs. 2167.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 163–166.

[54] Zilahi Sámuel Teleki Sámuelnek. Utrecht, 1783. január 28. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 44. cs. 2168.)

könyvgyűjtők vagy ágenseket bíztak meg a könyvbeszerzés lebonyolításával, vagy a könyvtáraikba alkalmazott bibliotekáriusok hatáskörébe utalták ezt a feladatot is.[55]

A hazai és külföldi közreműködők általában csak informálják a könyvbeszerzési lehetőségekről könyvtáralapítónkat, többnyire ő maga levelezik könyvárusokkal, kiadókkal. A levelek egyértelműen azt bizonyítják, hogy minden esetben ő dönt a vásárlásról. Egyedül irányít egy kiépített apparátust, melynek segítségével 25 európai város könyvkínálatából válogat. A megvételt körültekintő tájékozódás előzi meg, azután rendszerint elküldi a kívánt művek listáját egyik megbízottjának, s ha az rátalál valamelyik könyvre, megírja a kiadására, állapotára, árára vonatkozó összes részletet.

A könyvbeszerzéssel és egyéb könyvtárügyekkel foglalkozó levélhagyaték az intézményről és megalkotója személyiségéről rendkívül színes képet fest. A százszámra megőrződött számlák, megrendelőlisták, ajánló könyvjegyzékek, aukciólajstromok segítségével pontosan rekonstruálható a Téka gyarapodása,[56] s egyben nyilvánvalóvá válik Teleki bibliofil rátermettsége is. A könyvgyűjtés alapos, tervszerű megszervezését bizonyítják a könyvtár levéltári anyagában őrzött füzetkötegek is, melyekbe a könyvtár megnyitása után könyvtárosaival íratta be a megszerzendő kötetek címét. Ezek a lajstromok[57] alfabetikus rendbe szedve tartalmazzák a könyvtárból még hiányzó műveket, s arra szolgáltak, hogy másolatban szétküldve őket, megkönnyítsék a könyvbeszerzésben segédkezők munkáját.

Meggondolkoztató, hogy két évszázaddal ezelőtt, a könyvgyűjtés klasszikus korszakában, a szállítás, a közlekedés, a hírszerzés kezdetleges eszközei mellett hogyan sikerült lebonyolítani sokszor nagyon is rövid idő alatt az egyes kiadványok felkutatásával kezdődő s a számla kiegyenlítésével végződő könyvvásárlásokat. Az internet korszakának emberét is meglepik a sokszor egészen gyorsan nyélbe ütött könyvügyletek. Például a marosvásárhelyi levéltári anyagban őrzött egyik megrendelési lista szerint a közvetítő egy 1800. március 3-án tartott aukció könyvei közül ajánl vásárolni valókat. Teleki négy nap múlva megrendeli a *Histoire de l'Academie Roayale des Sciences et des Arts* (Berlin, 1745–1769) 24 kötetét s a *Philosophical Transactions* (London, 1665–1705) 13 tomusát. Zilahi Sámuel 1782-ben egy Hollandiából hazatérő erdélyi diáktól küld Vásárhelyre Wild-féle aukciólistát, s kéri Telekit: „ha lésznek közöttük szükségesek, meg-vételek iránt parantsolni. Azt gondolom vehetem addig a parantsolatot, mig az Auctio elkezdődik."[58]

Ugyancsak érdekes Telekinek egy 1800 februárjában keltezett levele, melyet Abraham Christoph Thiele lipcsei könyvkereskedőhöz küld azzal a kéréssel, hogy különböző ajánló katalógusokból kiírt műveket szerezzen meg számára. A levélre – a könyvcímek mellé – március 14-én Thiele felvezeti az egyes művek árát és a szállítási költséget. Március 26-án pedig ugyanerre a visszaküldött levélre jegyzi fel Teleki, hogy a megrendelést átvette és kifizette.[59] Néhány hét alatt tehát megtörtént a könyv megrendelése és elszállítása is.

[55] Ráday Gedeon bécsi könyvbeszerzését 1760-tól Nagy Sámuel, a református egyház kancelláriai ágense bonyolítja le. Vö. Segesváry Viktor 1992. 112–113.; Somkuti Gabriella: *Ráday Gedeon bécsi könyvbeszerzője, (Nagy Sámuel. 1730–1802.* MKSz 1968/2. különlenyomat.) – Széchényi Ferenc MKSz. 1968/2. különlenyomat) Széchényi Ferenc bécsi könyvbeszerzőjével, Conrad Dominik Bartschcsal mindvégig Hajnóczy József levelez, aki 1778 nyarától Széchényi könyvtárosaként dolgozik a horpácsi gyűjtemény rendezésén, gyarapításán. (L. Kókay György: *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában.* Budapest, 1983. 179–190.)

[56] A marosvásárhelyi könyvtárban őrzött anyagon kívül a Budapesti Országos Levéltár és a Kolozsvári Állami Levéltár őrizetében található még a Teleki Téka összegyűjtésére vonatkozó levéltári anyag.

[57] „Megszerzendő Könyvek" (kilenc példány) (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/a. 651/1–9.)

[58] Zilahi Sámuel Teleki Sámuelnek. Utrecht, 1782. május 28. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 44. cs. 2167.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 163–166.

[59] Teleki Sámuel A. Chr. Thielének. Bécs, 1800. február 7. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/a. 585.)

Természetesen nem minden esetben bonyolódott le a könyvvásárlás ilyen rövid idő alatt és zökkenőmentesen. A könyvtáralapító leveleiben többször említi egy-egy könyvküldemény elakadását, vagy panaszkodik a könyvárusok, könyvszállítók hanyagsága, megbízhatatlansága miatt. Sokszor a szállítmány 5–6 hónapig is késik, miközben Teleki kénytelen többször sürgetni. Hamburgból például a Blumenthals Söhne cég 1798 májusában magyarázkodik, hogy az előző év júliusában Christian Zimmermann fuvarossal útnak indították a megvásárolt könyveket, és érthetetlen, hogy még mindig nem érkeztek meg.[60] Sokszor a külföldön tanuló diákok vállalkoznak a könyvek hazaszállítására, de még így is megtörténik, hogy a közlekedési nehézségek miatt késik a szállítmány. ZilahiSámuel például 1784-ben arról értesíti patrónusát, hogy Utrechtből való távozásakor nem tudta a megvett könyveket magával hozni, a „Hoszszas tél 's ár-viz a vizenn való hordozkodást ebben az esztendőben igen nehézzé 's késővé tévén. Azt írta vala ugyan Grommee nevezetű Amsterdami kereskedő, a' ki kérésünkre igazittya a' Könyveket egyenesenn Bétsbe Johan Georg von Scheidlin nevű kereskedőhez hogy Májusnak közepe tájatt el inditotta: de Coloniába lett megfordulásomkor semmi hirét nem halhatám. Más Levelébe irta volt azt is Grommee hogy el-telik addig 3 hónap mig a' Könyvek Bétsig érkezhetnek."[61]

A század végi Európa háborús zavargásai aztán még inkább megnehezítik a több országon keresztül való szállítást. Az egyik londoni bibliopola, Edward 1799. január 21-én írott levelében aggodalmaskodik, hogy megrendelője késve kapta meg az időben útra tett könyveket. „Nagyon bánt, hogy a március 10-én elküldött könyvek csak a múlt hónapban érkeztek meg Bécsbe. Az átutazások rendszertelensége Európának ebből a szerencsétlen helyzetéből adódik, ami bezárja a közlekedést."[62] Ugyanebben az évben Teleki panaszkodik Johannes von Müllernek, hogy a Bolognában francia kézre került könyveit csak két év múlva sikerült visszaszereznie Jacopo Morelli, a velencei Bibliotheca Marciana könyvtárosa segítségével.[63]

A legtöbb kellemetlenség a Baruch Sievers Sohn berlini céggel van. Egy 1800 márciusában keltezett levél szerint az Allgemeine Deutsche Bibliothek megrendelt számai kétévi késéssel érkeznek meg. Felháborodott hangon nehezményezi Teleki azt is, hogy a cég több pénzt követel, mint amennyivel a megrendelt könyvekért tartozik: „Bevallom őszintén – írja –, hogy negyven év óta különböző megbízottakon keresztül Angliából, Hollandiából, Lipcséből, Nürnbergből és máshonnan több ezer dukátra szereztem könyvet anélkül, hogy valakinek is sikerült volna érdekből felszámítani valamit is; amit Önök semmiképpen sem jogosultak megtenni, annál is inkább, hogy a könyvek elküldésének késését nem én okoztam, hanem inkább az Önök spekulációi."[64]

[60] A Blumenthals Söhne Teleki Sámuelnek. Hamburg, 1798. május 2. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/a. 547.)

[61] Zilahi Sámuel Teleki Sámuelnek. Heidelberg, 1784. június 6. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 44. cs. 2174.)

[62] „Je suis trés faché que les livres envoyes depuis 10 Mars ne sont arrivés à Vienne que dans le mois dernier, l'irregularité des transites est une des desagremens de cette situation malheureuse de l'Europe qui détrit le palisir de toute communication." J. M. Edward Teleki Sámuelnek. London, 1799. január 21. (Mv. Teleki kt. Teleki Sámuel lt. II/a. 555.)

[63] Teleki Sámuel Johannes von Müllernek. Bécs, 1799. október 26. Közli Crou'-Chanel Katalin 1941. 19–20.

[64] „Ich gestehe es aufrichtig, dass ich seit 40 Jahren durch verschiedene Komissionäre in England, Holland, Leipzig, Nürnberg usw. für mehrere Tausend Ducaten Bücher habe erstehen lassen, ohne dass Jemanden von denselben beigefallen wäre: nur Interessen anzurechnene; welches Sie nun so weniger zu thun berechtig sind, als die spätere Absendung der verstandenen Bücher nicht auf meine Veranlassung, sondern auf Ihre Speculation[...] geschehen ist." Teleki Sámuel Baruch Sievernek. Bécs, 1800. december 17. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/a. 587.)

Az 1787-től Bécsben lakó kancellár az európai könyvpiac közvetlen közelébe kerül. A császárváros jelentette az összeköttetést Nyugat-Európa felé, s ekkor már számos könyvkereskedés, könyveladással is foglalkozó nyomda működik itt. Az Ausztrián kívül megjelent művek többféle úton jutottak el a bécsi könyvpiacra. Vagy a helybeli kereskedők jártak a külországok könyvvásáraira, vagy a lipcsei, frankfurti eladók keresték fel a bécsi vásárokat. Ilyenformán tehát Telekinek alkalma nyílt megismerni a külföldi könyvpiac kínálatát, következésképpen kapcsolatait még inkább kiterjeszteni. Könyvbeszerzési hálózatába viszont ezután is bekapcsolja tudós honfitásait. Kovásznai Tóth Sándor például, aki már a 70-es években sokat fáradozott a Téka „öregbítésén", a 80-as években tovább munkálkodik a könyvtáralapítót érdeklő kiadványok felkutatásában. Ráday Gedeon Pécelről értesíti 1801-ben Telekit, hogy megszerezte számára Marsilius munkáját. Igaz ugyan, hogy közben Teleki levelet kapott, melyből megtudta, Hollandiában már megvették számára a könyvet. Ugyanakkor Ráday azt tanácsolja, csak akkor tartsa meg, ha az első és eredeti kiadás.[65] Kováts József, a hajdani útitárs, enyedi professzorsága idején segédkezik patrónusának a könyvgyűjtés lebonyolításában. 1785 októberében kelt leveléből kiderül, hogy Hollandiában vásárolt könyvek továbbküldését rendezi: „Mind együtt azon Könyveknek neveket és árrokat, a' mellyeket Excellentziád számára Tiszt. Bodola János Uram vásárolt Lejdába, ezen ide zárt papirosra fel jegyzette [...] azon Könyveknek az árok mégyen 94 forintra és 30 pénzre. Én ezt magam Tiszt. Bodola Uramnak megfizettem. Ezen Könyvek közül az 1782-ben vásároltattakat, ugy mint a' Grotius Excerptájit hozzám le küldötte volt, és én is Excellentziádnak Szebenbe béküldöttem volt. Az 1783-ban vásároltakat által adtam volt Tiszt. Zilahi Uramnak a le hozás véget. Az 1784-ben vásárlottakat maga hozta le, és most azokat küldöttem le."[66]

Az otthonról kapott segítség nem mindig felelt meg Teleki kívánalmainak. Vannak időszakok, amikor arról panaszkodik, hogy Erdélyből nem támogatják eléggé könyvtáralapítását. „Nékem Erdélyben senki sem szerez most csak egy könyvet is – írja 1795-ben Aranka Györgynek – pedig én Hatvan ezer forint érőnél többet gyűjtöttem Erdélynek."[67]

A Bécsben élő főhivatalnoknak alkalma nyílik megismerkedni a kor egyik legnevesebb könyvszakértőjével, Johannes von Müllerrel, aki sokat segít a könyvtárgyarapításban. A svájci születésű történetírót 1800-tól a Császári Könyvtár első őrének nevezték ki. Ismeretségük kezdete 1795-re vezethető vissza, ugyanis ekkor írja Telekinek könyveket ajánló első levelét. A kancellár csakhamar felismeri von Müller kiváló szaktudását, és gyakran fordul hozzá segítségért a könyvek azonosításában, ritka kiadványok megszerzésében. A *Codex Cantabrigiensis Theodori Bezae Graeco-Latinus* (Cantabrigiae, 1792) és a *Codex Alexandrinus Novi Testamenti Graecus* (Londini, 1786) megvételét például hosszas kutatás előzi meg. Von Müller összeszedte a Codexekre vonatkozó irodalmat, s Teleki csak ennek alapos áttanulmányozása után rendeli meg ezeket. Segítsége olykor egészen gyakorlatias formában nyilvánul meg. Így 1801-ben, amikor hosszabb nyugat-európai körútra indul, magával viszi Teleki könyvlistáit, hogy felkutassa a keresett kiadványokat.Tizenhárom évig tartó barátságukról fennmaradt levelezésük tanúskodik. Ez a 38 1797–1808 között írott levél az európai könyvkultúra 18. század végi, 19. század eleji állapotáról nyújt érdekes képet.[68] Archeológiai, művészettörténeti, egyháztörténeti munkák megjelenéséről, akkori terjedéséről tájékoztatják a mai kutatót. Könyvtörténeti, könyvészeti forrásértékűek azok a levelek, melyekben a nagy műveltségű bibliofil tudós a felkutatott könyvekről informál. Az ő ajánlására vásárol-

[65] Rádai Gedeon Teleki Sámuelnek. Pécel, 1801. május 23. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 42. cs. 1463.)

[66] Kováts József Teleki Sámuelnek. Nagyenyed, 1785. október 5. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt.. 41. cs. 1098.)

[67] Teleki Sámuel Aranka Györgynek. Bécs, 1795. október 22. Közli Csűry Bálint 1935. 47–48.

[68] Vö. Crou˙-Chanel Katalin 1941.

ja meg Erdély kancellárja könyvtárának néhány páratlan értékű metszetgyűjteményét és enciklopédia-sorozatát. 1803 októberében kelt levelében William Hamilton angol archeológus vázakép-kollekciójára hívja fel Teleki figyelmét.[69] Elmondja, hogy a gyűjteménynek két kiadása is van, egyik Hancarville-, a másik Fischbein-féle. Pontossága miatt az utóbbi a jobb. Ugyanakkor a Giambattista és Francesco Piranesi metszetgyűjteményéről is ír. Ennek is két kiadása van, egy római és egy párizsi, de nincs közöttük különbség.[70] Elsősorban a bibliofil érdeklődés köti össze a két jeles tudóst, bár kapcsolatuknak – mint már előbb láttuk – más vonatkozásai is voltak.

Mint szenvedélyes könyvbarát, Teleki Sámuel egy-egy kötet vásárlásakor tüzetesen érdeklődik a példány állapota, kötése felől is. Könyvárusok, közvetítők listáin minden esetben megtaláljuk az erre vonatkozó megjegyzéseket. Weigel lipcsei könyvárus például 1800 márciusában értesíti, hogy megszerezte Besler botanikai és Aldrovanus állattani munkáit, melyek különbek még a Berlini Királyi Könyvtár példányainál is, „mindkét munka szép külső formájával is kitűnik".[71] Csak teljes és ép példányokat vásárol. Thiele lipcsei könyvárusnak egyik megrendelését ezzel a megjegyzéssel küldi el: „Mellékeltem az árakat is, csak akkor lehet növelni rajtuk, ha a munkák teljesek, szépen kötöttek és nagyon tiszták."[72] 1797. március 17-én egy listát, mely 249 forint és 10 krajcár értékű könyvet tüntet fel, azzal küld vissza a könyvárusnak, hogy az összes címre igényt tart, mert a kötetek teljesek és jó állapotban vannak.[73]

Különös gonddal, nagy utánajárással válogatja össze kedvenc gyűjteményét, a görög–latin klasszikusok kiadványait. Fáradságot nem kímélve kutat a reprezentatív szöveghűség és nyomdai kivitelezés tekintetében legjobbnak tartott és legszebb kiadványok után. Sok esetben ugyanazt a művet ismételten megrendeli egy szebb, pontosabb kiadás kedvéért.

Sáróy Szabó Sámuel 1793-ban kéri, hogy Statiust és Prudentiust szerezze meg „in usum Delphini lett editioban, ha talám meg-volnának Horváth Úr Bibliothecájában, vagy más Könyvszerető Úrnál és el-adóvá tennék; mert nékem tsak az editiora nézve lévén szükségem reájok, jól meg-adnám az árrokat és azon Könyveket-is más jobb editioban meg-szerezném érettek. Szeretném még egy ollyan Nagy Szombathi Horatiust-is cum Interpretatione venni a' millyent az Úr itt létében meg-ditsért."[74]

A következő év elején Sáróy még mindig keresi a kért könyveket: „Horatiusnak Venetiai Editiojat Rátzkevi Notarius Uram által fel küldöttem, Statiust és Prudentiust in usum Delphini lett Editioból vigyázok most is, és ha találok azokkal Excellentiadnak alázatosan udvarlok."[75] S hogy némely esetben milyen nehéz dolga volt a könyvgyűjtőnek, azt egy 1810 decemberében kelt levél bizonyítja, amelyben arról panaszkodik, hogy még mindég

[69] „Des vases Etrusques d'Hamilton il y a deux editions: celle d'Hancarville et celle de Fischbein. A son propre jugement il préfére le derniere, pour son exactitude." Crouʼ-Chanel Katalin 1941. 33.

[70] „Entre les impressions de Rome et de Paris des oeuvres des Piranesi il n'y aura pas de différence: Ils se sont transporté à Paris avec leurs planches et tout l'attirail." = Crouÿ-Chanel Katalin 1941. 32.

[71] „...beide Werke empfehlen sich durch ihr schönes Aussere sehr..." Gottlob Weigel Teleki Sámuelnek. Leipzig, 1800. március 31. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/a. 570.)

[72] „... die Preisse davon habe ich zwar beigesetzt; allein dieselben können noch erhöhet werden, wenn die Werke vollständig, schön eingebunden und sehr sauber und rein sind..." Teleki Sámuel A. Ch. Thielének. Bécs, 1800. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/a. 585.)

[73] „Le Comte Teleki accepte [...] pourqu 'ils soyent complets et bien conditionnés..." Teleki Sámuel saját kezű impuruma egy meg nem nevezett céghez. Bécs, 1797. március 17. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/a. 578.)

[74] Teleki Sámuel Sáróy Szabó Sámuelnek. Bécs, 1793. október 9. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1494/a.)

[75] Sáróy Szabó SámuelTeleki Sámuelnek. Pest, 1794. január 5. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. I/a. 1628.)

„hibázik Statius in us. Delph. in 4°" több más könyvvel együtt, „mert ezekkel is szintén úgy megcsalattattam, és a háborús idők békövetkezvén, eddig meg nem szereztethettem".[76]

A klasszikus kiadványok mesterével, Giambattista Bodonival Telekinek személyes kapcsolata volt. A híres olasz nyomdász kiadványait nagy hozzáértéssel, műgonddal, kis példányszámban s mint hirdette, elsősorban a művelt bibliofilek számára készítette. Telekit sem távolság, sem háborús nehézségek nem akadályozzák meg abban, hogy minden elérhető Bodoni-féle klasszikus kiadványt megvásároljon. A tudósszámba menő tipográfus sokra tarthatta Teleki könyvészkedését, hiszen ő maga tájékoztatta a könyvek felől erdeklődő kancellárt. A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár ma is őrzi Bodoni egy 1797 januárjában kelt levelét, melyből kiderül, hogy a könyvtáralapító sokszor a még csak készülő munkákat rendeli meg a híres pármai műhelyből.[77]

A több évtizedes könyvgyűjtés megszervezése, lebonyolítása Telekit kora egyik legképzettebb könyvszakértőjévé formálja. Sokat segítették ebben a könyvészeti szakmunkák is. A marosvásárhelyi könyvtárban megtalálható az alapító által összegyűjtött könyvtári szakkönyvek, könyvkatalógusok gazdag választéka,[78] melyben külön csoportot alkotnak a neves európai magán- és közkönyvtárak nyomtatott katalógusai. Ez a 95 különböző privát tékát bemutató 157 kötetes gyűjtemény tájékoztatta Telekit a 18. századi bibliofília számos kérdésében. Nagyobb közkönyvtárak hasonló kiadványai, különféle szakkatalógusok nevelték hozzáértő könyvtárossá, aki maga is elkészíti saját könyvtárának diszciplínák szerint szakosított katalógusát. A tiltott könyveket tartalmazó katalógusokból[79] értesült arról, hogy egy magas állami hivatalt, fontos tisztségeket betöltő főúr nyilvánosságnak szánt könyvtárában mi lehet közhasználatú és mit illik „külön Kastenbe" zárni. Híres európai könyvkiadók nyomtatott könyvlajstromai segítették, hogy kedve szerint válogasson a kiadványok között. Lipcsei, bécsi, utrechti, berlini, frankfurti, hamburgi, londoni cégek nyomtatott katalógusai vagy kézzel írott listái tájékoztatták a vásárlási lehetőségekről.[80] Bizonyos időszakokban meglepő a könyvaukciók gyors egymásutánja és változatos jellege. Különösen gazdag a 90-es évek hollandiai, németországi könyvkínálata. Van rá eset, hogy havonta ugyanabból a városból több aukciólistát is küldenek.

A vásárlás mellett a könyvtárgyarapodás sajátos formája az ajándékozás. Ha az ajándékba kapott könyvek száma nem is túl nagy, jelentőségük mindenképpen számottevő, hiszen a korszak néhány kiemelkedő tudósa juttatta el művét a könyvtáralapítónak, vagy egyik-másik

[76] Teleki Sámuel Szász Józsefnek. Bécs, 1810. december 18. (Mv. Teleki kt. Teleki lt.. II/d. 904.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 132–134.

[77] Giambattista Bodoni Teleki Sámuelnek. Párma, 1797. január 25. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/a. 533.) Közli Somkuti Gabriella: *Giambattista Bodoni levele Teleki Sámuelhez.* MKSz. 1959. 2. 200–202.

[78] Teleki Sámuel nyomtatott könyvtárkatalógusa második-negyedik kötetében felsorolja a folyamatosan beszerzett könyveket. A második kötet: *De Bibliothecis antiqu. et instruenda bibliotheca* a könyvtáralapításhoz felhasználható szakmunkákat tartalmazza. A *Catalogi Bibliothecarum publicarum* és *Catalogi Bibliothecarum privatarum* fejezetek a köz- és magánkönyvtárak katalógusait közlik. Ezeket a fejezeteket a harmadik és negyedik kötet hasonló című kiegészítései követik 1811-ben és 1819-ben. *Bibiliothecae Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék. Pars Secunda...* Viennae, 1800. 420–425. *Pars Tertia...*Viennae, 1811. 661–664. *Pars Quarta...* Viennae, 1819. 115–116.

[79] *De libris rarioribus et prohibitis* cím alatt a könyvtárkatalógus második és harmadik kötete mintegy 75 címet sorol fel. Néhányat mint egészen ritka kiadványt külön megjelöl: *Catalogus librorum rarissimor. ab artis typograph.* 8° s. l. et a. (*rariss*); F. Jo. Maria Brasichel: *Index librorum expurgandorum.* 8°. Bergomi, 1608. (*rariss*); Ant. Sotomajor à: *Index Libror. prohibitorum et ezpurqandorum Hispanicus et Romanus.* fol. Madridi, 1667. (*rar*); *Index librorum prohibitorum Alexandri VII. Pontifi-Maximi.* Cura Vincentii Fani. fol. Rom, 1667. (*rar*). *Pars Secunda...* 415–416. *Pars Tertia...* 656–657.

[80] A marosvásárhelyi könyvtárban őrzött ajánlólisták gyűjteménye a levéltári anyag II/a. 621–651. jelzete alatt található.

könyvgyűjtő saját könyvtára értékes darabjával tisztelte meg, gyarapítva szépen alakuló és úgy látszik, egyre ismertebb könyvtára állományát. Egyébként a korszak többi jelentős főúri könyvgyűjtőjének tékájában is sok ajándék könyv jelzi a kortársak tiszteletét, háláját.[81] Teleki Sámuel és feleséage, Bethlen Zsuzsanna mecénáskodásának legbeszédesebb bizonyítékai azok a részben nyomtatott, részben kézírásos dedikációval ellátott, néha meg hálálkodó levél kíséretében küldött kötetek, melyeknek megjelenését ők támogatták. Időben és térben hosszú az ajándékozók sora, hiszen Bod Pétertől Csokonain keresztül Bolyai Farkasig rengeteg hazai és külföldi névvel találkozunk. Ha néhányat felsorolunk, nem fontossági sorrendet állítunk fel, csupán a névsor sokszínűségét jelezzük. Budai Ézsaiás például *Magyarország Históriája...* (Debrecen, 1812) című művét, Benkő Ferenc *Magyar Mineralógiá*ját, BoérGyörgy József a *Gondviselés az egészséges és gyenge szemekre* című munka fordítását ajánlja a könyvtáralapítónak, Székely Mihály a Pesten 1818-ban megjelent *Székely Nemzetnek constitutiójá*t dedikálja, Lukács Joseph Marienburg *Versuch eines diplomatisch genauere Urkundenbuches für Burzenland in Siebenbürgen* című kézírásos forrásközlő munkájára hívja fel a figyelmet. Kisfaludy Sándor 1807-ben kiadott *Regéi*t levél kíséretében küldi: „A Magyar Haza nagylelkű, nagyszívű, tudós Fijának – a' Tudományok és Szép Mesterségek bölcs kedvelőjének, – Nagyméltóságodnak, ezen csekély elmejátékkal kedveskedni, és a' magyar nyelvet 's Literaturát hathatós Kegyelmébe alázatosan ajánlom..."[82] „...esedezem alázatosann, méltoztasson Excellentziád kegyelmesenn meg engedni, hogy azon Könyvgyűjteményihez, mellyet az Erdélyi Olvasó Közönség hasznára fel nyitni méltoztatott, egy fövény szemetskényit e' jelen való jeles kis munkában én is adhassak" – küldi ajánló soraival Papp József akkor megjelent fordítását.[83] Sombori József *Tizenkét egyházi beszédek* című, Csíksomlyón 1810-ben kiadott könyvét Marosvásárhelyen dedikálja Teleki Sámuelnek a következő év novemberében. Méhes Sámuel *Közönséges aritmétiká*ját (Kolozsvár, 1817), Kovachich Márton György *Institutio grammato-phylacii publicii* (Pestini, 1792), Rácz Sámuel *A phisiologiának rövid summája* (Pest, 1789), Eder Joseph Josephus *Observationes Criticae et pragmaticae ad historiam Transilvaniae* (Cibinii, 1803), Schwartner Martinus *De gente Croviaca Hungariae Regum...* (Pestini, 1791) című munkáját ajánlja. Jacopo Morelli (1745–1819) neves olasz bibliofil tudós két munkáját (*Littera rarissima di Christophoro Colombo*. Bassano, 1810 és *Bibliotheca Venetiarum manuscripta graeca et latina*. Bassani, 1802), Jacob Ferdinand Miller *Versuch patriotischer Vorschläge* című, Pesten 1806-ban megjelent írását dedikálja, de az is előfordul, hogy a kiadó küldi ajánló soraival az ajándékpéldányt. Tertina Mihály például Bajtay Antal *Oratio habita Budae* című, Pesten 1787-ben megjelent írásával kedveskedik. A külföldi tanulmányút idején Teleki professzorai megjelent munkáiból több ajándék példányt kap, de később is előfordul, hogy a szerzők tiszteletpéldányt küldenek az egykori tanítványnak. Így például Christophorus Saxe *Onomasticon literarium*ának köteteit a megjelenés sorrendjében rendszeresen küldi.

A marosvásárhelyi könyvtár hivatalos megnyitása (1802) után több hazai tudós, író és könyvbarát járul hozzá kisebb-nagyobb könyvadománnyal a nyilvános téka gyarapításához. Csokonai Vitéz Mihály a következő dedikációval ajánlja a *Diétai Magyar Múzsa* egyik

[81] Segesváry Viktor 1992. 219–222. – F. Csanak Dóra 1983. 365.

[82] Kisfaludy Sándor Teleki Sámuelnek. Sümeg. 1807. április 20. (Lelőhelye ismeretlen.) Közli Biás István 1907. 109.

[83] Az ajándékozott könyv címe: *A világ alkotmányának összeséges vizsgálása, szerzette német nyelven Bode János*. Posony, 1816. (A könyvet kísérő levél lelőhelye: Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1420.)

példányát a könyvtáralapítónak: „Méltóságos Gróf és Cancellárius Széki Teleky Sámuel Ur Ö Excellentiájának alázatosan ajánlja az Iró m. k."[84]

Kazinczy Ferenc egyike azoknak, akik leginkább szívükön viselik a könyvtár sorsát. Így több esetben is küld a kancellárnak saját könyvtárából „fölös" könyveket. 1802 augusztusában írja: „Az én könyveim között kettő van, a miről azt merem hinni, hogy az Excellentiád hazafiúi lélekkel állított Bibliothékájának öregbítésére lehetne. Esedezem Excdnál, méltoztassék ajándékomat elfogadni."[85] A *Marmontel, szívképző regéi* (Széphalom, Abaúj) 1808-as kiadását saját kezű dedikációjával küldi el. 1816-ban erdélyi útja alkalmával személyesen látogatja meg a marosvásárhelyi könyvesházat, s úgy látszik, ezután még többször gondol Teleki könyvtárának gyarapítására. 1817 februárjában írja Széphalomról: „A jezsuita s metricus versíró, székely születésű Szabó Dávid képén kívül én a Bibliotheca számára azon IX kötet dolgozásaimnak, melyeket az elmúlt esztendőben ada ki Trattner, egy exemplárját küldöm egy más csomó nyomtatványokkal, melyek ott nem lesznek meg, s bár többekkel szaporíthatnám."[86] Kazinczy legszámottevőbb adománya az a 38 kötet, melyet a Teleki-könyvtár katalógusának ötödik, kézírásban maradt kötetében található jegyzék rögzít: *Consignatio Librorum, quos spectabilis ac Perillustris Dominus Franciscus Kazinczy Bibliothecae donavit.* Az adakozás pontos időpontja nem ismert, de a lajstromban egy 1817-ben kiadott mű is szerepel (*Zrinyinek minden Munkái*, kiadta Kazinczy Ferentz. Pesten, 1817), ilyenformán csak az ezt követő időben postázhatták a könyveket. A Kazinczy könyvlistáját tartalmazó katalógus még felsorol néhány ajándék könyvet anélkül, hogy az adakozó nevét feltüntetné.[87]

Ugyancsak a Teleki Téka állományát gyarapító ajándékozásról tanúskodik Kelemen Mártonnak, a könyvtár egykori őrének egyik levélfogalmazványa[88], melyben értesíti a kancellárt, hogy a bibliotéka ajándék példányokat kapott Szász Pétertől, Köteles Sámueltől, Döbrentei Gábortól. 1818 januárjában pedig a könyvtáralapító arra kéri bibliotekáriusát, köszönje meg prokurátor Tétsi Sámuelnek és Szász Péternek „azokat a könyveket, melyeket béadatnak Bthecamban és nagyra becsülöm jó indulattyokat, hogy köz-használatra szerzett Gyűjteményemet szaporították".[89]

Folytathatnók az ajándékozók és ajándék könyvek felsorolását még hosszasan, de talán az említettek is elegendő bizonyságai annak, hogy a korszak jeles gondolkodói, a szellem neves vagy sokszor ismeretlen munkásai a maguk módján valamennyien támogatni kívánták a közművelődés előmozdítását célzó nagy tervet, a könyvtár létrehozását. Zárjuk az ajándék könyvek sorát egy rendkívül szép utat bejárt kötet említésével. A matematikusok fejedelmének tartott Friedrich Gauss Lipcsében megjelent aritmetikakönyvét Vadas Pállal küldi Erdélybe hajdani tanulótársának, a Göttingában barátjául fogadott Bolyai Farkasnak. A marosvásárhelyi professzor féltve őrizhette könyvei között a becses ajándékot, s úgy látszik, az is foglalkoztatta, mi legyen halála után a könyv sorsa. Úgy véli, Gauss ajándékának legmegfelelőbb őrzőhelye a Teleki Téka lehet. Kívánságát be is írja a kötetbe: „Halálom után sem kell eladni: ha fiam nem marad, legyen akkor a Vásárhelyi Thécáé." Ezt a beírást ké-

[84] A beírás a könyv eredeti borítójának belső oldalán található. (Mv. Teleki kt. To–1548/h.) Vö. Szilágyi Ferenc: *Csokonai ismeretlen könyvajánlása Teleki Sámuelhoz.* MKSz. 1982/2. 158–160.

[85] Kazinczy Ferenc Teleki Sámuelnek. Érsemjén, 1802. augusztus 6. Közli Biás István 1907. 102–104.; KFL. II. 483–487.

[86] Kazinczy Ferenc Teleki Sámuelnek. Széphalom, 1817. február 8. Közli Gulyás Károly: *Kazinczy Ferenc két ismeretlen levele.* ItK. XX/1910. 99–101.; *Teleki Sámuel* 1976. 189–195.

[87] „Libri Ao. 1818. Bibliothecae donati"; „Libri Ao. 1821. Bibliothecae donati".

[88] Kelemen Márton Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1819. február 21. és március (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban.)

[89] Teleki Sámuel Kelemen Mártonnak. Bécs, 1818. január 27. (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 145–146.

sőbb áthúzza és végleges döntését így összegezi: „A' Teleki Thecának adom, néhány egyébbel együtt. Bolyai Farkas m. k."[90]

A könyvtár néhány értékes kézirata ugyancsak ajándékozás révén került az alapító tulajdonába. 1813-ban Jósika Jánosnak Teleki levélben köszöni meg a küldött könyveket, mindenekelőtt Teleki Mihály, Kővár kapitánya kézírásos diáriumát.[91] A sokáig corvinának tartott kódexet (Cicero , Vegetius, Frontius *De re militari* Libri IV.)Teleki Sámuel Aranka Györgytől kapta, mint ezt az első oldalra írott bejegyzés is tanúsítja: „M. Gr. Teleki Sámuel Ur Exljának Erdélyi Könyvesgyűjteménye közé ajánllya Tisztelettel Aranka György." Örvendhetett az értékes ajándéknak, s mert ő maga kezd foglalkozni elemzésével. Egyoldalas saját kezű beírása jelzi, hogy az érdekelte, ki és milyen kéziratokból állította össze a kódex anyagát. Titkárát, Szentgyörgyi Imrét bízza meg azzal, hogy a kötet elejére írja be egy 1670-ben nyomtatásban megjelent *Re Militari* szövegével való összevetés eredményeit. Akármennyit is foglalkozott Teleki az Arankától kapott kézírásos könyvvel, lehet, hogy azt maga sem tudta, hogyan került a kódex a nagylelkű ajándékozóhoz. E sorok írója szinte véletlenül bukkant egy olyan adatra, melynek segítségével teljes bizonyossággal meghatározható az előző tulajdonos, illetve őrzőhely. Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratait 1955-ben közzétevő Jancsó Elemér közli a Társaság 1797. évi XXVII. gyűlésének jegyzőkönyvét. Ezen a gyűlésen számolt be a titoknok Aranka György székelyföldi útjáról, s többek között arról, hogy meglátogatta a csíksomlyói franciskánus barátok bibliotékáját is. Megjegyzi, hogy a könyvtárban sok jeles „régiség" is van, „Ezekből maga kötelezése mellett elhozott a titoknok Egy kézírást De re militari, melyben vagynak Cicero, Vegetius és Frontinus [!] De re militari, és Cicero De legibus, régi szép írás 4r., nincs esztendeje."[92] A szépséghiba csak az, hogy „maga kötelezése" ellenére Aranka nem szolgáltatta vissza a kézírást,[93] hanem elajándékozta. A marosvásárhelyi könyvtár alapítója, aki a könyvek eltulajdonítását általában „széptolvajlásnak" nevezte, úgy tűnik, ez esetben nem tudott az ajándékozás hátteréről.

A Teleki Téka állománygyarapításának felvázolása után még valamire ki kell térnünk. A marosvásárhelyi könyvtárra vonatkozó irodalom gyakran említi, hogy a feloszlatott szerzetesrendek állományából számottevő anyag került a gyűjteménybe. Az kétségtelen, hogy a Habsburg-monarchia területén a 18. század utolsó harmadában lejátszódó nagyszabású szekularizáció nagymértékben kedvezett a könyvgyűjtés általános divatjának, a könyvtáralapítási törekvéseknek. A szerzetesrendek 1773-as, illetve 1781-es felszámolása után a tulajdonukban lévő gazdag és értékes könyvtárak egy része bekerült a nyilvánosság számára is hozzáférhető közgyűjteményekbe, más részük pedig a könyvárusi forgalomba.[94] Könnyen elfogadható feltevésnek bizonyult az, hogy Teleki Sámuel is hozzájuthatott az ily módon árverésre került könyvekhez, s a megfelelő anyagi feltételekkel rendelkezve nagy tételben vásárolt a szerzetesrendek gyűjteményeinek aukcióiról. A Teleki Téka állománygyarapodásának rekonstruálásához átvizsgált könyvjegyzékek, számlák, listák, levelek azonban nem őrzik nyomát ennek a beszerzési lehetőségnek. Természetesen nem állítható, hogy a könyvárusok ajánlatai között nem szerepeltek szerzetesi gyűjteményekből származó köte-

[90] Gauss: *Disquisitiones arithmeticae*. Lipsiae, 1801. (Jelzete: To–2086. o/2.)

[91] Teleki Sámuel Jósika Jánosnak. Bécs, 1813. október 5. (Gyulafehérvári Állami Levéltár) *Teleki Mihály Életéről való maga írásai ab anno 1703–1720*. (Jelzete: Tf–1074. Ms. 42.)

[92] Jancsó Elemér: *Az erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*. Bukarest, 1955. 245–246.

[93] A csíksomlyói ferences barátok konventjének egykori könyvtára ma is őriz egy 1753-ban készített lajstromot, melyben hiányos adatokkal, de szerepel a 15. századi kódex. „Flavii Vegetii Renati Epithomia rei Militaris antiquus" – liber scriptus 4-to. = *Album Bibliothecae Venerabilis Conventus Csik Somlyoviensis*. (Jelzete: A VI. 5/5272. A kódex címe a lajstrom 197. számozatlan lapjának rektóján található)

[94] Gulyás Pál: *A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időktől napjainkig*. MKSz. 1924. 1–4. 13.

tek, de a nyolcvanas évek végéig Belső-Erdélyben, majd Kelet-Magyarországon lakó Teleki nem juthatott könnyen hozzá az így forgalmazott könyvekhez.

Összegezésképpen megállapíthatjuk, hogy Teleki hatvan éven keresztül gyűjti közel negyvenezer kötetet számláló tékáját. A könyvbeszerzés számos módjával élve messzemenő körültekintéssel munkálkodik terve valóra váltásán. Állandó kapcsolatteremtéssel, levelezéssel, nagy utánajárással biztosítja a korabeli tudományos könyvtermés jelentős műveinek megszerzését, percig sem tévesztve szem elől a másik célt: az előző korok válogatott könyvkuriózumainak, értékes klasszikus kiadványoknak, bibliofil ritkaságoknak a megvételét. S hogy valóban a hazai tudományos és művelődési élet aktív tényezőjévé kívánta tenni könyvtárát, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy már a Téka megnyitása előtt, a gyűjtés különböző szakaszaiban mindig a köz szükségleteihez szabja vásárlásait. 1798-ban írja például Aranka Györgynek: „Most a Naturalis Historiára, Oeconomiára, Chymiára szerzek jó könyveket, melyekre feljövetelemtől fogva nagy költségetis tettem, hogy ezekre nézve ne legyen közhaszonra szentelt gyűjteményemben fogyatkozás, mert úgy tudom, hogy az efféle könyvek Erdélyben leg ritkábbak, drágaságokra nézve nemis vevődhetnek meg, és talám hogy részben nemis ösméretesek."[95] Egy hónap múlva már az eredményről is beszámol levelezőpartnerének: „Eddig nagy hijjánossága volt Gyűjteményemnek a Naturalis Historiában, Mineralogiaban, Chemiaban és Oeconomicaban, de már aztis Isten segedelmével ki-potoltam, és a leg nevezetesebb, szükségesebb és jobb könyveket majd mind meg szerzettem. Talán ezeketis le-küldöm."[96]

Könyvek a köz szolgálatában

Egyre gyarapodó könyvtárát az alapító életének különböző állomáshelyeire magával vitte és mindig az olvasók szolgálatába állította. Az 1760-as évek végén, a 70-es évek elején Sáromberkéről kölcsönzi könyveit Bod Péternek, Benkő Józsefnek, Kovásznai Tóth Sándornak, Cornides Dánielnek, Benczur Józsefnek. Bod Péter önéletírásában említi, hogy 1766-ban Pray *Annales Regni Hungariae* című művének 4. kötetét kérte kölcsön az ifjú könyvgyűjtőtől.[97] 1768-ban Benczur József, akit később II. József a budai könyvtár vezetésével bízott meg, Hahner *Historiáját* kéri levélben,[98] Cornides pedig 1772 augusztusában kölcsönzött könyveket küld vissza.

Ha az érdeklődő a kortárs erdélyi tudósok levelezését faggatja, nemegyszer találkozik olyan adattal, amely Teleki könyveinek korai használatát jelzi. Körösi György írja például Nagyenyedről 1777-ben Benkő Józsefnek: „Ki lett légyen Szalárdi János, gondosan jártam utánna, nevezetesen az el mult Nyáron R. Sz. B. Groff Teleki Samuel Ur ő Nga Bibliothekájában a miből gondoltam valamit tanulni rolla [...] A Szamosközi Pentándesseit akármikor le lehet iratni a Groff Teleki Sámuel Ur ő Nga Bibliothekajabol[...] *Oltardini, Lupinus et Fuchsius* együtt nállam vagynak [...] hoztam el a Gróff Teleki Samuel Úr ő Nga Könyvei közzül, 's le iratom magam is."[99] Néhány mondatot azért idéztünk ebből a levélből, mert a könyvgyűjtő kölcsönző hajlandósága mellett azt is tanúsítja, hogy a szakmai közvé-

[95] Teleki Sámuel Aranka Györgynek. Bécs, 1798. március 12. Közli Csűry Bálint 1935. 48.; *Teleki Sámuel* 1976. 32–33.

[96] Teleki Sámuel Aranka Györgynek. Bécs, 1798. április 9. Uo. 46. Uo. 113.

[97] *Felsőcsernátoni Bod Péter önéletírása*. Bevezetéssel ellátta Dr. Jancsó Elemér. Kolozsvár, 1940. 141.

[98] Benczur József Teleki Sámuelnek. Pozsony, 1768. szeptember 8. (Mv. Teleki kt. Tf–1157. Ms. 160.)

[99] Körösi György Benkő Józsefnek. Nagyenyed, 1777. december 14. Közli *Benkő József* 1988. 54–56.

lemény negyedszázaddal a marosvásárhelyi könyvesház megnyitása előtt már könyvtárnak tartotta az alakuló intézményt. Az már bizonyára az alapító kellemetlen tapasztalatainak a következménye, hogy a kölcsönzés tekintetében megszigorodik az álláspontja. A gyűjtemény egyik legaktívabb használója kétségtelenül Benkő József. A könyvtáralapítóhoz írott levelei tele vannak a könyvigénylés, könyvvisszaküldés állandó emlegetésével. 1778-ban, főkormányszéki kinevezésekor Teleki Szebenbe költözik, s a könyveket is magával viszi, ezt Benkő József hírértékű cselekedetnek találja és szól a Magyar Hírmondó hasábjain, hogy soha nem volt Erdélyben olyan könyvesház, mint amilyen van. „Szebenben (oda vitetvén Sáromberkéről) a Méltoságos R. Sz. B. gróf Széki Teleki Sámuel Gubernális Tanács úr ő Nagysága könyvbéli vagyona, a mellyre sok ezer költség ment fel, és mégyen is minden esztendőnként: ennek is ottan minden jó emberek hasznát vehetik ő Nagysága kegyességéből."[100] A levelek aztán tanúsítják is, hogy valóban használják a gyűjteményt. Kovásznai Sándor például 1779 februárjában Szebenbe küldött levelében a nála lévő könyvek visszajuttatásáról értesíti Telekit: „Ezeket a' drágábbakat akartam mennél hamarébb visszaküldeni, ne hogy hirtelen valami háborúság indulván veszedelembe forogjanak és én is busuljak miattok."[101] Az 1780-tól Kolozsváron tanító Koppi Károly történetíró, leveleiben is sok szó esik a könyvkölcsönzésről. A könyvtáralapító 1781 májusában arról értesíti Koppit, hogy küldi a *Rescripta Regior de iuris maiestatis circa sacrá*t. Azt is megígéri, ha megkapja az Erdélyről szóló olasz könyveket és Muratorinak az olasz régiségekről írt disszertációját, elkészíti másolatukat Koppi számára.[102] 1782 áprilisában már arról számol be a piarista tanárnak, hogy megkapta Muratori művét és együttal küldi VI. Kelemen bullájának másolatát is.[103] 1783-ban megint Benkő József kér kölcsön könyveket: „Most van a' leg szükségesebb idő reá – írja –, hogy az a' nemtsak Nagyságodnak és Nagyságos maradékainak [...] hanem a közjónak számára szerzett drága bibliotheca számomra megnyíljék. Bizony megbecsüllöm a könyveket úgy, hogy soha ember inkább nem: nemis sínlődtetem magamnál, és kész leszek arra fogadandó emberem által küldeni, ha ily bizonyos és jó alkalmatosság nem lenne."[104]

Amikor 1785-ben a bihari főispáni funkció betöltésére Váradra költözik, Teleki csak a legszükségesebb könyveket viszi magával. Könyveinek nagy részét Szebenben raktároztatja. Feleségét levélben kéri, hogy Lénárt Sámuellel, gazdasági ügyeinek intézőjével béreltessen száraz, tágas helyiséget a könyvek számára. Majd Bécsből küldi további utasításait: „..azért Édes Szivem azonn légy hogy Lénárt Uram jó Tágos és Száraz boltokat fogadgyon vagy Szobákot; mellyek közül bár csak egyik lészen boltos; ha a felső Városon nem kap, kaphat az alsó Városon; mert akár hogy légyen, de azt előre irhatom: hogy Bruckenthal Károly Urnál lévő nedves boltokban Könyveimet, és egyetmásaimat nem teszem."[105] Természetesen az időközben vásárolt könyveket már Váradra viteti, és a kortárs Keresztesi József naplójából azt is tudjuk, hogy „dolgozó kabinetje" itt is tele van könyvekkel. A kétévi váradi tartózkodás levelezése igazolja, hogy ebben az időben is szívesen kölcsönzi a nála lévő könyveket. 1786 szeptemberében írja Benkő, hogy a kapott könyveket még nem tudja visszaküldeni, mert a benne levő *Figurákat* szeretné készülő könyve számára lemásol-

[100] Mikó Imre 1867 283.

[101] Kovásznai Sándor Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1779. február 9. (Mv. Teleki kt. Tq–1580. Ms. 21.) Közli Kovásznai Sándor 1970. 180–182.

[102] Teleki Sámuel Koppi Károlynak. Szeben, 1781. május (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[103] Teleki Sámuel Koppi Károlynak. Sáromberke, 1782. április. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[104] Benkő József Teleki Sámuelnek. Középajta, 1783. január 14. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1166.) Közli *Benkő József* 1988. 177–179.

[105] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1785. március 21. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2418.)

tatni.[106] S hogy ekkor valóban már nemcsak *könyvei*, hanem *könyvtára* van, azt legszebben Miller Jakab Ferdinánd nagyváradi tanár fogalmazza meg a Teleki tulajdonában lévő könyvritkaságról készített recenziójában: „Csakugyan méltó emlékeztetni arra, hogy a ritka könyvek eme főnixmadarát, mit ez eddig a minden tekintetben a legjobban fölszerelt tudományos könyvtár őrzött, mely a publikum előtt nyitva állott [...] Igen nagy tisztelettel említi e könyvtárat Benkő Transilvaniája II. köt. 618. lapján és Kovásznai Poémáinak előszavában. Ám egyikük sem sorolja fel kielégítően azokat a legválogatottabb könyveket, melyek méltóak a tudományos világ megsegítésére. Valóban egy tudományos forrásnak a hiányát sem tapasztaltuk, mi ne állt volna nagy számban rendelkezésünkre. De ha majd különösen kiadatik a Teleki-könyvtár Katalógusa, akkor a könyvszeretők előtt megvilágosodik mindaz az irodalom, amit tartalmaz, nekik örömet szerezve. Legelőször is azoknak, akiket a magyar és erdélyi dolgok érdekelnek, számtalan nyomtatott és kéziratos régi kódexe van, mely a legnevesebb hazai szerzők előtt is ismeretlen. Növeli a könyvtár értékét nem annyira lenyűgöző látványa, mint inkább az, hogy naponta a publikum úgy használhatja mint sajátját. (Írtam Nagyváradon iskolámban 1785. december 31-én.)"[107]

Amikor 1787-ben Telekit hivatali beosztása állandó bécsi tartózkodásra kényszeríti, Koppi Károly amiatt sajnálkozik, hogy a ragyogó könyvek elkerülnek Váradról, ugyanakkor kéri mecénását, hogy néhány történeti munkát hagyjon ott számára.[108]

Mivel egy évvel később, 1788-ban Erdély területén folynak azok a hadműveletek, melyek során II. József expedíciós seregét a török csapatok szétverik, Teleki méltán aggodalmaskodik könyvei miatt. „Bárcsak a Szebenben maradott sok és drága könyveimet tudnám securitásban! Ha éjszaka eszembe jutnak, nem alhatom – írja Bécsből sógorának, bizalmasának, Jósika Antalnak. – Ha Szeben körül félelmes aspectusok lennének, nem kell késni, előre kell provideálni drága Bibliothecammal. Harmincz ezer forintom áll benne!"[109] Jósikát kéri meg, fogadjon szekereket és szállíttassa a könyveket Vásárhelyre. „Egyebem ha el vész, nem hasonlítható a kár a Bibliothecahoz" – írja. A legnagyobb körültekintéssel ad tanácsokat a szállításra és az elhelyezésre vonatkozóan. 1788. szeptember 16-án megnyugvással nyugtázza, hogy Vásárhelyre vitték összes „szebeni portékáit". Ezúttal arra kéri sógorát, hogy a vásárhelyi házban megfelelő „száraz, deszkás pádimentumos szobákba" helyezzék el a könyveket. Egyébként Teleki itt már könyvtára végső elhelyezésére is utal. Szeretné gyűjteményét, kiegészítve az időközben szerzett könyvekkel, véglegesen Vásárhelyen hagyni, „mert ha az Istennek tetszik még Erdélybeis akarok egy kevés ideig élni, magam

[106] Benkő József Lénárt Sámuelnek. Középajta, 1786. szeptember 17. (MOL. P. Teleki Sámuel oszt. 38. cs.) Közli *Benkő József* 1988. 269.

[107] „Dignum quippe rebar, Phoenicem hunc Librorum rariorum, quem hactenus in instructissima omnigenae eruditionis Bibliotheca sua diligenter conservavit, publicum in conspectum dare[...] Meminit huius perquam honorifice Cl. Benkő in *Transilvaniae* suae Tomo. II. pag. 618. et Cl. Kovásznai *Poematum* suorum *Prefatione.* Ast neuter selectissimam hanc librorum supellectilam pro dignitate orbi erudito notam satis reddidit. Profecto nullius scientiae fontes desideraveris, qui se tibi in ea largiter non adperiant. Si vel solum Catalogi bibliothecae *Telekianae* publica donarentur luce, offensuri essent Bibliophili ad omnem litteraturam adminicula, quibus tuto adquiescere possent. Cumprimis vero ii, qui res Hungaricas, et Transsylvanicas illustrare conantur, innumera tum impressorum, cum manu Scriptorum Codicum monumenta habituri essent, quae celeberrimis etiam rerum patriarum Scriptoribus adhunc incognita sunt. Augetur hoc dignum, spectatu librorum theatrum in dies non ad Splendorem, sed ad publicum, propriumque usum." (Scribebam Magno-Varadini in Musaeo meo. Die XXXI. Mens. Decembr. A. O. R. M. D. CC. L. XXX. V.) Iacob. Ferdinand de Miller: *Recensio operis rarissimi, quod inscribitur: Christianismi Restitutio a Michaele Serveto...* (Mv. Teleki kt. Tq–1108. Ms. 29.)

[108] Koppi Károly Teleki Sámuelnek. Buda, 1787. január 19. (Mv. Teleki kt. Tq–1580. Ms. 21.)

[109] Teleki Sámuel Jósika Antalnak. Bécs, 1788. szeptember 2. (Jósika cs. fenesi lvt.)

leszek a Bibliothecariussa".[110] Egyelőre azonban aggodalmaskodó levelekben érdeklődik a könyvek „securitása" felől, nyirkosságtól, penésztől félti őket s persze a bizonytalan háborús idők viszontagságaitól. Arra gondol, hogy a még ládákban lévő könyveket jó volna „megabroncsozott Verschlagokban" Bécsbe szállítani. 1788 októberében Jósika Antal még nem látja alkalmasnak az időt a nagy útra. „Mivel látom, hogy Excellenciád igen nyughatatlan a Bibliothecája iránt, nékem küldött három leveleire erről írok legelőbben. Látván kétséges voltát Szebennek, nem vártam Excellenciád parancsolatját, hanem tüstént kiküldöttem vagy inkább kihoztam a Bibliothecát, most már semmi veszedelmet nem látok, azért nincsen is miért mozdítsam, de lehetetlen is volna most innét megmozdítani a marhadög mián, mert fogadott szekeresekkel legalább 500 forintot kellene fizetni Kolozsvárig, és most Bécsig bizonyosan a Bibliotheca felvitele belékerül 5000 forintba. Ne búsuljon semmit Excellentiád, vagyon nékem gondom reá; ha tavaszig békesség nem lesz, én azt mondom, csak vitessük fel. A télen a béres szekerekkel általvitetem Kolosvárra, és a magam házamnál letétetem, és még a télen fogadok szekereket, amelyek felviszik Debrecenig."[111]

Nincs pontos adatunk a könyvek Bécsbe érkezéséről, azt viszont a Telekihez írott levelekből tudjuk, hogy a 90-es évek elején már újra kölcsönöz a kancelláriai lakosztály mellett elhelyezett könyvtárból. Sőt ezekben az években fáradozik a legtöbbet azon, hogy minél hozzáférhetőbbé tegye az állományt. 1792-ben Mihelyes János személyében állandó könyvtárost alkalmaz. De a gyűjtemény nem sokáig marad a császárvárosban. 1797 tavaszán a francia köztársasággal folytatott hadviselés veszedelmei miatt megint Marosvásárhelyre szállíttatja könyveit. Április 14-én írja Erdélyben tartózkodó feleségének: „Holnap Isten segedelmével indittom 12 Erdélyi Szekerekenn, az egész Bthecámat a Te Könyveiddel és hat Köntösös, két Leveles egy Vas Ládával, Bronz Orával együtt. Az Isteni gondviselés, minden reménységem felett rendelt alkalmatosságot, hogy mind fel-férhetnek Könyveink, és itten egy sem marad [...] Mihelyt elkészülnek a 12 Szekerekenn küldendő Ládáknak numerussai meg írom neked, hogy melyikban mi vagyon? hogy az szerint el-helyeztessed őket Wásárhelyen [...] A' több Könyves Verschlagokat pedig az alsó boltozott Szobákban kell száraz helyre ászkokra rakatni, ha szinte öt hat szobát el-foglalnak is, mert ez nagy kincs. Ha különben nem lehet nekik jó helyet találni, mindjárt fel kell mondani a szállást B. Alvinczinénakis, mert az ilyen állapotban azt senki sem controversalhatja; a felső Stokba pedig nem lehet tenni, bajos is felvitetni, de ott nekünk is hely kell. Azért ehhez képest előre tégy jó dispositiót."[112]

Ezúttal már végleg Vásárhelyen maradnak a könyvek, pedig Teleki tudja: Bécsben nagyon fognak hiányozni és nehéz lesz nélkülük élni. Mégis most már hozzákezd régi tervének valóra váltásához, a könyvtár hajlékának megépítéséhez.

A marosvásárhelyi könyvesház

„Meg kell építtetnem haladék nélkül, Vásárhelyen a Bthecat is – írja Nagyváradról 1797-ben feleségének – mert a Könyveim sokáig bé rakva kár nélkül nem állhatnak, azt sem tudom, ha az úton nem-érte-é valami víz őket? azt a nagy költséget pedig nem tehetem, hogy ismét viszsza vitessem őket Bécsben, mert a hányodással, rázkodással is nagyon romlanak; már igen sok esztendőket nem is igérhetek magamnak és holtom után negyedikszer

[110] Teleki Sámuel Jósika Antalnak. Bécs, 1788. szeptember 16. (Jósika cs. fenesi lvt.)

[111] Jósika Antal Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1788. október 19. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1279.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 174–175.

[112] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1797. április 14. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2665.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 101–103.

kellene Gyermekeimnek a Vekturára azt a nagy költséget tenni. Bizony nehéz nekem a könyveim s írásaim nélkül Bécsben lakni és mikor eszembe jut, hogy azoktól megfosztatom, egészen el-szomorodom, mert azokban volt ifjúságomtól fogva gyönyörűségem, időtöltésem és már életemnek estvéjén azzal sem enyhíthetem unalmaimat. De meg nyugszom az Istennek útjaiban és már abban találnám örömömet, ha egyszer láthatnám őket elrendelve a magok destinátiojuknak hellyén a hol holtom után is a köz-jóra meg maradhatnak."[113]

Egyre többet hangoztatja az építkezés megkezdésének szükségességét. 1798. április 26-án írja Aranka Györgynek: „Ugyancsak reménlem, ha Isten segitt, a jövő Hónapnak véginn le-indulhatok; addig, talán hozzáis készülnek embereim a Vásárhelyi építésemhez, hogy ez idénn a fundamentumot a földből kihozassam. Most ugyan az idők nem ahoz valók, hogy ilyen pénz-szükiben, olyan költséges Épülethez fogjunk; de minthogy az idő utánnam nem várakozik, és már életemnek estvéjére jutottam, minekutánna Köz-haszonvételre rendelt Könyves-Gyűjteményemre sok Ezreket költöttem, már azoknak állandó Hajlékotis, ha Istennek tetszik kivánok épiteni Ki-mulásom előtt, mert nem tudjuk a jövendő idő mit hoz magával."[114]

De hát hova épüljön a könyvesház? A terv későre körvonalazódik, egyelőre a Vásárhelyre szállított könyveket Teleki a felesége nagynénje, a nemrégiben elhunyt Rhédei Zsigmondné Zsigmondné Wesselényi Kata házában raktároztatja. Egy 1788. június 10-én kelt levélben említi először, hogy ez a ház talán megfelelő lesz a könyvek elhelyezésére, de még nem szól arról, hogy esetleg ez legyen a könyvtár végső hajléka is. „A' Ház ha nékünk jő, Mlgs Sogor Uramnak Javallását ki-kérem hogy használhassuk 's conservalhassuk leg jobban? Egy Házra vigyázó hiteles Embert csak kell fogadni belé. A' Delineatiojatis a Szobáknak alsó felső Tractusban való comunicatiojokra 's elosztásokra nézve ki-kérem. Szeretném egy részét adaptaltatni Bibliothecamnak, és Könyveimet Szebenből oda ki-vitetni 's kirakatni, hogy sokáig egymásra ládákba rakva álván el-ne romolhassanak."[115] 1788. szeptember 16-án Jósika Antalnak már jelzi, talán ez lesz a Bibliotheca épülete: „Ha az Isten meg őrzi könyveimet veszedelemtől, már három esztendő alatt ittenis Magyar Országonis szerzettem hozzá, és reménlem, hogy még valaha egyhüvé tehetem őket a Vásárhelyi Házamban az el-intézett jó végre [...] Ha a Vásárhelyi Ház Delineatioja fel-jő, valamely részét adoptaltattaniis kivánom Bibliothecanak."[116]

A Wesselényi házról nem sok adat áll rendelkezésünkre, stílusjegyei arra engednek következtetni, hogy a 17. században épült. De hogy az egyemeletes barokk épület mai képét mikor nyerte, azt nehéz megállapítani. A ház 18. századi átépítésére, kibővítésére vonatkozó utalásokra nemrég talált rá e sorok írója Wesselényi Kata kézírásos verseskönyvében. Két kötetbe íratta le a gyermekét, férjét elvesztett megkeseredett szívű asszony azokat a rímbe szedett imákat, melyekkel éveken keresztül az óesztendőt búcsúztatta, illetőleg az újévet köszöntötte. A házra az első utalás 1778-ból származik, ekkortájt költözött oda tulajdonosa: „Ujj esztendői Ének mellyet készitettem Én B. Wesselényi Kata, G. Rhédei Sigmond Ur özvegye az MVásárhellyi Szent Miklos uttzaban épített ujj lako mostani házamban 1778-dik Esztendőre viradolag..."[117] Az óesztendőt így búcsúztatja: „1781-dik Esztendőnek utolsó estvéjén Ugy mint 31-dik Decembris, MVásárhellyen a' Szent Miklós Uttzában épült

[113] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Nagyvárad, 1797. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2671.) Az itt közölt részletet l. Somkuti Gabriella: *Egy XVIII. századi főúri könyvtár olvasóforgalma a múlt század első felében.* OSzK Évk 1961–1962. Budapest, 1963. 292. és *Teleki Sámuel* 1976. 110–111.

[114] Teleki Sámuel Aranka Györgynek. Bécs, 1798. április 26. Közli Csűry Bálint 1935. 49.

[115] Teleki Sámuel ismeretlenhez (a címzett talán Jósika Antal). Bács, 1788. június 10. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1.)

[116] Teleki Sámuel Jósika Antalnak. Bécs, 1788. szeptember 16. (Jósika cs. fenesi lvt.)

[117] Jelzete: Thd–99. Ms. 268.

Házaimnak második Tractusában lévő, lako Hajlékomban Készitettem ezen Hálaadásomnak Énekét az Én Istenem eleiben, mert jol tett ő Én velem egész életemnek Napjaiban, 's legközelebb ez mostan le fojt Ó Esztendőnek minden részeiben..." A következő évre írott versek már egy másik kis kötetben vannak.[118] Az első beírás így szól: „1782-be 1-ső Januarij MVásárhelyt Szent Miklós Uttzában épült Ujj Házaimnak második Tractusában Lakásomnak leg első Ujj Esztendeit kezdeném, az Én Istenem volt nékem, valamint mindenekben, ugy szintén ezen ujj hajlékomnak építésének segedelme, és az Én abban valo Lakásomnak meg engedője." Ezekből a feljegyzésekből arra következtetünk, hogy Wesselényi Kata 1778-tól lakott a Szent Miklós utcai házban, melyhez aztán 1781-ben egy új részt építtetett, ahová a következő esztendő elején költözött be. Sajnos ezek az információk nem segítenek annak megállapításában, hogy melyik volt az újonnan épült rész. 1788-tól aztán sok szó esik a *Házról*, mert sokáig folyt a vita, hogy Wesselényi Kata fiútestvérének leszármazottai kapják vagy pedig leánytestvérének gyermeke, iktári Bethlen Zsuzsanna legyen az örökös. Ilyen körülmények között Teleki nem engedi a Wesselényi házban ideiglenesen elraktározott könyvesládák kibontását, s egyre türelmetlenebbül sürgeti az osztozkodás befejezését.

Az 1797 májusában–júniusában kelt levelekben a házastársak már egészen határozottan emlegetik a ház kibővítésének tervét. Május 21-én Nagyváradról írja feleségének a könyvgyűjtő gróf, hogy majd könyvespolcokat kell csináltatniuk a Bécsből Marosvásárhelyre érkezett asztalossal, „de az csak akkor lehet, mikor leszsz miből dolgozzék, és az Épületis el-készül; mert nem gondolom, hogy a mostani Épületben hellyet találjunk azoknak a Thecáknak-és a Könyveinknek".[119] Egy hónap múlva már bővebben ír az építkezéssel kapcsolatos elképzeléseiről: „A' Bitheca két Contignatiora vagyon delinealva, de az alsó Része, Conservatoriumnak, Gabonásnak szolgál. Egy formának kell pedig lenni, alól, felyül, az oszlopokra nézve. Köszönöm Édes Szivem, az építéshez kellő Materialek iránt való Szorgalmatosságodat. De a Cserefa Thecak igen sokba kerülnek; jó fenyő Deszkakbólis lehet csináltatni, meg festve fejéren mint Bécsben voltanak. Lehetetlen pedig tisztességesen és Szükséges Commoditással építtetni, és használhatóvá tenni azt az épületet, ha a mostani garadics, és Buda el-nem rontatik. Eleget törtem Bécsbenis a Pallerral együtt a fejemet rajta. A' garadicsra vivő Gangon pedig nem leszen alkalmatlan a járás, mert Zug nem leszen benne. Másképpen nem lehet. Csak az Isten segillyen! Szükséges volna az idén Téglákatis vettetni, ha jövendőben építteni akarunk. A' Kő-hányás nagy segedelem leszen a fundamentumban."[120] Az örökösödési ügyön mindketten szeretnének túllenni. Bethlen Zsuzsanna férjének írja: „De nékem egy gondolatom vagyon édes lelkem, ha meg nem bántalak vélle, t. i. elsőben az, hogy még nem vagyok még Veselényi Farkassal Erdélyben osztozva és nem is tudom, hogyha megosztozunk, enyim marad-é ez a ház vagy nem, mert az az egyezés is, hogy most enyim a vásárhelyi ház és az helyett Veselényié az malomfalvi, nincsen irásban, csak szóval megtéve. Másodszor, most felette szük az pénz és én nem tudom mivel szerzünk materiálét. Kölcsön pénzzel pedig nem örömest szeretném építeni, hanem inkább én készíttetek ennél a háznál néked bibliothecát addig, míg megosztozhatom, kevés költséggel, mert itt vagyon elég szoba, csak rendben kell venni és reparáltatni, de hiszem erről ha Isten lehoz tégedet édes szivem megegyezünk."[121] A férj válaszlevelében már teljesen reményvesztetten szól az építkezésről: „B. Wesselényinek pedig ujj Tractust magam Kölcségemmel nem építhetek; hanem azonn légy, hogy B. Josika segedelme által, végeztessed-el, a B. Wesselé-

[118] Jelzete: Thd–100. Ms. 268.

[119] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Nagyvárad, 1797. május 21. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2675.)

[120] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Nagyvárad, 1797. június 9. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2681.)

[121] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1797. június 3. (. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2939.)

nyivel való osztálytis; mert meg-kell tudnunk mi a miénk, mi az övé; külömben sem Vásárhelyen sem másutt melioratiot, industriát nem tehetünk. Illyen bizonytalanságban, jobb lett volna Meszet sem vétetni, és a Szomszéd Teleketis meg nem venni; mert én addig, a míg nem tudom, hogy tiéd a Vásárhelyi Ház, ki sem rakatom a Könyveimet, ha hellyek leszenis, hanem inkább máshova vitetem őket. Most el-vagynak rakva, úgy el-állhatnak addig. Ha jó hellyet nem találok nekik Erdélyben, talám csak viszsza vitetem Bécsben; mert meg vallom, hogy a Vásárhelyi lakáshoz nincsen már kedvem, a míg nem tudom hogy miénk a Ház, és holtunk utánrais mi disponalhatunk felőle."[122]

Az ilyenfajta aggodalmaskodások azonban nem jelentik az építkezési terv feladását. Hiszen Bethlen Zsuzsanna ugyanabban a levélben, amelyben megpróbálja férjét az építkezés elhalasztására rávenni, jelenti, hogy a tervet már át is adta a kőművesmesternek, „hogy az hozzá való materiákat vesse fel, hogy mik kívántatnak hozzá, hogy maga idejiben bészerezhessem. Ez az a pallér, aki az kolozsvári unitáriusok templomát építette és itt is az legjobb; ezt Tirknek hivják."[123] S hogy Bethlen Zsuzsanna milyen cselekvő segítőtárs, azt egy keltezés nélküli, de minden bizonnyal 1797-ben írott levele tanúsítja: „Az bibliotheca delineatioja nekem tetszik. Csak azt nem tudom, hogy belölről egy contignatio legyen-e vagy nem, minthogy az delineatioba mind az alsó, mind felső Stock egyformán vagyon. Még ez is egy kevés baj lesz és talám káros is lenne az épületnek, ha az grádicsot elrontanák és messzébb is tennék, mert felette messze esnék az kapu alatt hidegben azon az hosszu gángon járni. Már meszet vettem ezer vékát, vékáját hat garason. Holnap, ha Isten segít, az béoltáshoz hozzá is fognak. Most többet nem vehetek, mert igen szűken van a pénzem. Még a kőmívest kezemre nem keríthettem, mert Kolosvárt megbetegedett és nem jöhetett ide, hanem az ünnepekre várja az felesége és mihejt eljön, mindjárt beszélek véle. Tutajfákat is szerzek, de most az Maros kicsiny lévén, az isszonyu száraz idő miatt nem jöhetnek az tutajok, thecanak való cserefa deszkákról is teszek rendelést, csak Izikuczot várom, hogy ide béjöjjen és velle akarok alkudni, mert onnét a görgényi havasról közelebb esik az elhozatása, mint Szovátáról. Köveket is hányatni fogok, Várhegyen. Ebben tanáltam jó módot, mert b. Bálintith igirte, hogy magára vállalja, csak tudhassa meg, hogy mennyire való kívántatik, minthogy ő maga is ott lakik és sokat is építtetett. Ez a Bálintith Ferencz igen emberséges jó ember. Már régtől fogva itt supernumerarius adsessor."[124] Gyakorlott építészmesternek is becsületére válna egy ilyen beszámoló. Tragikus azonban, hogy Bethlen Zsuzsanna nem érhette meg még az építkezés elkezdését sem, hiszen ugyanazon év októberében meghalt. Valójában az annyira várt osztozkodás is csak halála után történik meg. Gyujtó Sándor, Teleki gazdasági ügyeinek egyik intézője 1798. december 17-én jelenti: végre eldőlt a Wesselényi családdal való „osztály".[125] Most már valóban el lehet kezdeni az építkezést. Teleki levelezésének tetemes része tükrözi a munkálatok lefolyását.

A marosvásárhelyi levéltári anyagban több épületterv is fennmaradt.[126] Úgy látszik, Teleki különböző elképzelések, megoldások mérlegelése után kívánt dönteni. Van a tervek között nyolcszögű épületrajz, melyet a centrális elgondolás akkori híres mestere, Ugrai László készített. Telekinek mégis egy L alakú megoldás tetszett a leginkább, mert harmoni-

[122] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Nagyvárad, 1797. június 12. (MOL. P. 661. Teleki ámuel oszt. 46. cs. 2683.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 108–110.

[123] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1797. június 3. (MOL. P. 661. Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1797. június 3. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2939.)

[124] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1797. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2954.)

[125] Gyujtó Sándor Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1798. december 17. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1248.)

[126] A Téka épületére vonatkozó tervek a levéltári anyag II/b. 69–700. jelzete alatt találhatók.

kusan illeszkedett a meglévő, árkádos Wesselényi, illetve Rhédei házhoz,[127] ezzel együtt képezve az összefüggő U alakú rendszert.

De végül is ki volt az épület tervezője? A Téka építésére vonatkozó szegényes irodalom egy része Türk Antont, a másik Schlaf Ignácot emlegeti. A kérdés végleges megválaszolásában a két kőművespallérral kötött szerződés szövege segít. Türk Antonnal, a Bethlen Zsuzsanna által ajánlott mesterrel maga Teleki köt egyezséget Marosvásárhelyen 1797. július 16-án.[128] Valószínűleg Türk betegsége és 1799-ben bekövetkezett halála[129] után került sor a Károlyfehérvárról jött Schlaf Ignáccal való szerződéskötésre. Ezt már Teleki távollétében megbízottja, Kadácsi István írja alá 1799. március 27-én.[130] A két szerződés szövege teljesen egyforma. Számunkra a megegyezésnek az a kitétele érdekes, amelyben a szerződő pallérok vállalják, hogy az „által adott Delinaetio" szerint építik fel a könyvtárépületet. Ez azt jelenti, hogy Teleki a korábban elkészített tervek közül egyet kiválasztott és aszerint kellett végezni a kőművesmunkát. Fennmaradt egy Schlaf Ignác által készített tervrajz is.[131] Erre az egészen pontosan megrajzolt, földszintet, emeletet külön feltüntető tervre maga a könyvtáralapító írta be az egyes helyiségek rendeltetését. Minthogy a rajzoló neve: Ignatz Schlaff Burg. Maurer Maister is fel van tüntetve, mindeddig sokan őt tartották az épületterv megalkotójának. Csakhogy ez a tervrajz majdnem teljes egészében megegyezik Franz Rock bécsi építőmester 1797-ben készített épülettervével.[132] Ez felelt meg leginkább a könyvtáralapító elképzeléseinek, a felfogadott pallérokat ehhez kellett tartaniuk magukat.

A Schlaf Ignác tervrajza tehát a bécsi mester tervének átrajzolását jelenti. Becsét az növeli, hogy Herbert Mihály számtartó a hátlapjára feljegyzi a könyvesház építésének megkezdését: „Anno 1799-be Die 24-a Ap. Fektetett le a' fundamentum köve reggel 9 kor. És fel épült Számtartó Herbert Mihály nyughatatlansága alatt." Ugyanerről az eseményről Kadácsi István prefectus is beszámol Telekinek: „Aprilis 24-dikén Jo Istenünk Segedelmének szíves ohajtása közben reggeli 9 orakor Plenipotentiarus Urnakis jelen létében a Fundamentum Követ magom le tettem. Kévánom Kegjelmes Uram buzgo Szível, hogj ezen Épületnek Exiad nem csak örömét érhesse hanem abban számos Esztendőkig gyönyörködhessenis [...] A Biblioteka fundamentumá[na]k ki mérésit bíztam Számtartó Herbert Mihaj uramra Tiszteletes Antal uram jelenlétével és segedelmével meg tétettni."[133] A levélre Teleki ceruzával a következőket jegyzi fel: „NB. Ezen Nyáron Téglákot vettetni, és Meszet hozatni, a mennyi kell, hogy a jövő Esztendőben az egész Épület tökélletesen a boltozatokkal Stakaturaval el-készüllyön." A fennmaradt levelekben jól nyomon követhető az építkezés menete, a szükséges tégla, faanyag és egyebek gondos, időre való előkészítése. 1799 augusztusában Kadácsi István jelenti Bécsbe: „A Falok[na]k rakatása leg nagyobb vigjázot alatt mégyen, maga a Meisteris a munkánál szakadatlanul jelen lévén ez iránt Exiad nyugottan lenni méltoztasson és abbanis hogj az első Stok[na]k az idén hijja nem marad, inkáb meg haladgja valamivel [...] magam mentem a mész kementzéket fel keresni, I[stenne]k hálá jo végitis értem futásomnak. A téglát 13 Asztalakon vetik. Az Acs 7br 1ső

[127] A levelekben hol Wesselényi, hol Rhédei házként emlegetik a Rhédei Zsigmondné Wesselényi Katától örökölt épületet.

[128] L. B. Nagy Margit: *Egy régi építőmester nyomában.* Utunk XXV/1970. 3. 6–7.

[129] Teleki kt. Teleki lt. II/b. 701.

[130] Teleki kt. Teleki lt. II/b. 702.

[131] Teleki kt. Teleki lt. II/b. 690.

[132] Teleki kt. Teleki lt. II/b. 695.

[133] Kadácsi István Teleki Sámuelnek. Kolozsvár, 1799. május 2. (Teleki kt. Teleki lt. II/b. 706.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 178–182.

napjan itt lészen és hozzá fog a fák[na]k faragásához. Az építés az Exiad embereinek olj meg kiméllésekkel mégyen, hogy soha csak egynekis oka panaszolni nem lészen."[134]

1799. szeptember 11-én Gyujtó Sándor értesíti a könyvtáralapítót[135], hogy az asztalos nemsokára hozzáfog a parketták elkészítéséhez, a deszkákat már jó előre felszabták. Sikerült megalkudni a kőhalmi ács-pallérral, Schén Kristiannal is, aki elvállalta, hogy 950 rénes forint fizetség ellenében a következő év júliusáig befejezi a fedelet, ajtófélfákat s a famunkákat a felső szobák stakatúrájához. Megtudjuk, hogy a rostélyokhoz és kulcsokhoz szükséges vasakat Komentzi úrtól vásárolta meg Gyujtó Sándor. Ezeket helyben fogják elkészíteni. Kadácsi István közben Sáromberkéről tesz jelentést: „Ma reggel meg néztem itten a cserép csinálok műhelyit, mint egj 20 000 tavalji és idei vagjon vetve, ezek[ne]k égetésire nagj részben a fais meg vagjon hordva. Már készen égetett, s az udvarban bé adott, a mint a cserép csinálonak libellussában látom 17 000, igj ebb[en] sem lészen fogjatkozás."[136] Egri István arról számol be a kancellárnak, hogy a székelyek megérkeztek a tutajos fákkal, egy részük ugyan megakadt a szárazság miatt, de „mihelyt esső által kevés árja lészen a' Marosnak a' mértékes fákban tsonkulás nem lészen, az bakoknak meg kivántató fákban és deszkákban sem az idénre".[137] Bár a szárazság nem kedvez a vízen való anyagszállításnak, az esőzés a téglavetésnek, cserépégetésnek, a téli hónapok a falak rakásának, az épület emelkedik, s 1800 áprilisában hozzákezdenek a fedélrakáshoz.[138]

Nehézségeket okozott a megrendelő és a kivitelezők közötti nagy távolság. Az utóbbiak gyakran azért bizonytalankodnak, mert nem világos számukra, mi a kancellár elképzelése egyik-másik részletkérdésben. „A Bibliotheca Stakaturája ki maradott az alkalomból – írja Gyujtó Sándor – mert Exlád azt irta vala, hogy a' Bibliotékának két felöl galériája lesz, a' közepe pedig Templom formára fel megyen; és ebből bizontalanok voltunk hogy valyon nem boltozva akarjae Exlád azt tsináltatni."[139]

Ninčs pontos adatunk az építkezés befejezéséről, de az 1800 után rendszertelenebbül küldött levelek jelzik, hogy a belső munkálatok nagyon elhúzódnak. A könyvtárterem elrendezésére 1802 nyarán kerülhetett sor. Természetesen a polcok nagy részét már előbb megrendelték. Kadácsi Istvánnak egy 1801 szeptemberében kelt levelére a kancellár a következőket jegyzi fel: „Hány darab Theca allol, felyül? Mindenik Külön-külön hány Schuh széles? hány Schuh magoss hány polczú?"[140] De a polcok sem egyszerre készültek. 1803 nyarán is érdeklődik Teleki, hogy megvannak-e az új tékák.[141] Egyébként ez a kérdés még gyakran visszatér, hiszen a könyvek egyre szaporodnak. A megnyitás után kerültek helyükre a galériára helyezett mineralógiai gyűjtemény szekrényei, 1810-ben pedig ugyancsak a galériára szánt térképek, tekercsek tárolására szolgáló nagy fiókos kasztent rendelik meg, de

[134] Kadácsi István Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1799. augusztus 17. (Teleki kt. Teleki lt. II/b. 713.)

[135] Gyujtó Sándor Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1799. szeptember 11. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/b. 714.)

[136] Kadácsi István Teleki Sámuelnek. Sáromberke, 1799. július 16. (Teleki kt. Teleki lt. II/b. 711.)

[137] Egri István Teleki Sámuelnek. Sáromberke, 1799. július 1. (Teleki kt. Teleki lt. II/b. 707.)

[138] Gyujtó Sándor Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1800. április 29. (Teleki kt. Teleki lt. II/b. 722.)

[139] Gyujtó Sándor Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1799. július 22. (Teleki kt. Teleki lt. II/b. 712.)

[140] Kadácsi István Teleki Sámuelnek. Sáromberke, 1801. szeptember 21. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 41. cs.)

[141] Teleki Sámuel Szász Józsefnek. Bécs, 1803. július 26. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 890.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 120–121.

még 1811 júniusában sem tudja Teleki, hogy helyén van-e már.[142] Ugyancsak a könyvtár megnyitása után kerülhetett sor többféle lakatosmunka elvégzésére, hiszen 1804. július 1-én kelt a lakatos Nagy Ignác munkájának szerződés szerinti átvételi jegyzőkönyve.[143]

A könyvtár már rendesen üzemel, amikor az építkezés befejező munkálatai még tartanak. A könyvtárterem előtti lakószobában, olvasószobában és az emeleten folyó munkáról számol be Herbert Mihály 1805 márciusában. Ekkor rakják a „Győri Kementzéket", „Vas kementzéket", kifestenek néhány szobát, sor kerül az aranyozásra, a spaletták, rámák feltevésére, sőt három lakószoba parkettázására is.[144] 1806 áprilisában Antal János még mindig erről szól: „Az Alcovens Szobának parkettirozása és Spallerozása iránt valo parantsolatját is Excellentziádnak közlöttem Kadátsi Urral, ugy szintén az Aranyozo felöl valot is 's azt mondotta, hogy gondja lészen telyesiteni."[145] De szólnak a beszámolók a kert és az épület körüli járdák kiképzéséről is. Herbert Mihály jelenti, hogy az udvart a kerekes kútig, azaz az épület „két szárnyai hosszáig" leszállíttatta, „és annak az uttzára való ki folyamattyát bé boltozva a' régi kapu közt van ki csinálva, a' ki még edig látta jová találta, az nagy udvar frontyán igen szépen rakodtattam ki, a Fazakas uttzán a' B. Weselényi Farkas Ur ő Nsga Udvarájig hét Schuh szélességű van ki rakva".[146]

1802. augusztus elején a kancellár személyesen ügyel fel a könyvek polcra rakására, és ekkor alkalmazza az első könyvtárost, Szász Józsefet, akit a Református Kollégium tanárai ajánlottak erre a szolgálatra. A szorgalmas és tehetséges fiatalember korai halála miatt csak 10 évig szolgálta a könyvtárt.[147]

A szakirodalom egyik hibás állítását átvéve gyakran emlegették a kancellárt „tragikus sorsú" könyvtáralapítóként, aki életében nem is látta nagy munkája eredményét, a marosvásárhelyi könyvesházat. A Tékában őrzött levéltári anyagban ma is megvan egy 1805 augusztusában papírra tett intézkedése, mellyel a személyesen tapasztalt nyirkosság, penészedés veszélyeit akarja megelőzni: „A Bibliothecámban tapasztalván a Könyveknek kivált az északi falak felöl nyirkosságokat és penészedéseket, hogy drága Könyveimben károm ne legyen, Bibliothecariusom, Szász Úr azokat ottan-ottan megvizsgálja, törölgesse és a falaktól távol tartsa, nevezetesen télen által egymás után, Szakaszonként az Olvasó Szobában és a maga szobáiban szárazgassa, kötelességibe teszem. Ezen Szobáknak

[142] Teleki Sámuel Szász Józsefnek. Bécs, 1811. június 18. (Teleki kt. Teleki lt. II/d. 907.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 137–139.

[143] „Lakatos Nagy Ignátz Uram Lakatos munkájáról valo Specificatioja... Vasból készült ablak czifra rostély, 8 mása 75 font; A bibliothecai Vas Galéria és fel menő nagy gráditson lévő vas Galléria rostély, 23 mása 34 font; Rézzárak; A Contractus szerint vagyon 25 ablakok a felsö tractuson, onos Lakatos munkából; A Contractus szerint az also tractuson vagyon 25 onos ablak; A Contractus szerint a Bibliothecába levő Könyves thékában alól-fellyül vagyon 220 zárok à 50 Xr. 220; A Contractus szerint a Bibliothecában alol-fellyül vagyon rigli 176 pár; A Contractus szerint a könyves Thécában vagyon 445 pár sarok, párja à Xr. 45. MVásárhely. Die 1-a Julii 1804." (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 25. cs. 1804.)

[144] Herbert Mihály Teleki Sámuelnek, Marosvásárhely, 1805. március 8. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 40. cs. 767.)

[145] Antal János Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1806. április 15. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 38. cs. 16.)

[146] Herbert Mihály Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1807. november 10. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 40. cs. 769.)

[147] Ilencfalvi Szász József (1782–1812) Dedrádszéplakon született, apja református pap volt. A marosvásárhelyi Református Kollégiumban tanul, később pedig ugyanitt logikát tanít. Huszonkét esztendős korában kerül Teleki szolgálatába. Segítségével 1807-ben külföldi tanulmányútra megy, hogy könyvtárosi teendőkhöz szükséges ismereteket szerezzen. 1810 végén tér vissza Jénából. Nemsokára betegeskedni kezd és 1812 májusában meghal. Verseit Döbrentei Gábor adta ki az Erdélyi Muzéum 1814-es évfolyamában.

béfűtésekre pedig Praefectusom, Kadácsi Uram rendeljen tűzifát is, hogy abba ne légyen fogyatkozás. Sign. MVásárhely, 28 aug. 1805. G. Teleki Sámuel."[148]

Önkéntelenül feltevődik a kérdés, *hogyan fogadta az akkori kis mezőváros* lakossága, továbbmenve: *az erdélyi tudományos világ* ezt az igazán nem mindennapi eseményt, a közkönyvtár megnyitását. Természetesen az informálódás mai lehetőségei mellett szinte hihetetlennek tűnik, hogy milyen későn figyeltek fel rá. A város lakosságának bizonyos rétegén s a gyűjteményt már régebben ismerő néhány hazai tudóson kívül nem sokan értesülhettek a könyvtáravatásról.[149] Az első nyilvános hír sem hazai földön kel szárnyra. A könyvtár állományát s az alapító szándékát ismertető első nagyobb lélegzetű beszámoló az *Allgemeine Literatur-Zeitung*ban 1801-ben jelenik meg,[150] majd a könyvtár hivatalos megnyitásáról a bécsi *Annalen der Literatur und Kunst* ad hírt 1804-ben.[151] Pedig a közművelődést s a tudományos kutatást szolgáló könyvtárra már régen megvolt az igény, hiszen éppen Telekinek panaszkodott 1799-ben Aranka György: „Legnagyobb fogyatkozásunk a könyv, a Bibliotheca szűki Vásárhelyt!"[152]

Az alapító – aki a könyvtár megnyitása után Bécsben türelmetlenül várja a tudósításokat – megelégedéssel értesülhet könyvtárosai beszámolóiból, hogy tékájának van „becse", s az olvasók is egyre szaporodnak. Ennek ellenére a kortárs Kazinczy még 1808-ban is méltatlankodik: „... gyalázat, hogy ezt a' Magyar a' Maga periodicus írásaiból nem ismerheti, s én magam is a' Bécsi Annálisokból ismerem."[153]

Igaz ugyan, hogy a Téka nem nagyon sínyli meg a publicitás hiányát. Szász József 1803 júliusától rendszeres feljegyzést készít az olvasókról: *Holdnaponként és naponként való feljegyeztetések azoknak a' kik ezen Btheca könyveit használták, miolta a' Közönségnek a' szabad Használás végett meg nyittatott, kinek, kinek Neve után feltétetvén a' Könyveknek neve is, melyből olvasott már akár Dél előtti, akár Dél utánni Orákon...*[154] Az olvasónapló

[148] Teleki Sámuel Szász Józsefnek. Marosvásárhely, 1805. augusztus 28. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 892/a.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 124.

[149] Minden valószínűség szerint nem volt hivatalos megnyitó. Annyit tudunk, hogy 1802 őszére befejeződött a könyvtár berendezése, hiszen maga Teleki írja egy szeptember 25-én Marosvásárhelyen kelt levelében: „Már a Bthecamat Istennek hálá kiraktam 's rendbe szedtem" (Teleki Sámuel Teleki Lászlónak. Marosvásárhely, 1802. szeptember 25. MTAKKt. Lev. 4° 11/4.), 1802 decemberében pedig Bécsből érdeklődik könyvtárosától: „Kegyelmed miben foglalatoskodik a thecám körül? mit dolgozik? mit tanul? etc. hát vagyon-é valami becse a Bthecának? Kik járnak oda vagy curiositásból, vagy olvasni?" Teleki Sámuel Szász Józsefnek. Bécs, 1802. december 3. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 887.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 117–118.

[150] *Allgemeine Literatur-Zeitung.* Jena und Leipzig, 1801. VI. 5. Nr. 164.

[151] *Annalen der Literatur und Kunst in der österreichischen Staaten.* Wien, 1804. III. Jahrgang. Intelligenzblatt Nr. 17.

[152] Aranka György Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1795. április 14. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 38. cs. 31.) Közli *Aranka György erdélyi társaságai.* Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Enyedi Sándor. Budapest, 1988. 230–233.

[153] Kazinczy levele Cserey Farkashoz. = KFL. V. Budapest, 1894. 302. Kazinczy itt nem veszi figyelembe a korábban megjelent rövidebb lélegzetű tudósításokat (Magyar Hírmondó első esztendeje. Pozsony, 1780; Siebenbürgische Quartalschrift. 6. Jahrgang. Hermannstadt, 1798. 180.). Leveleiben egyre gyakrabban érdeklődik a könyvtárat már ismerő barátaitól a marosvásárhelyi téka felől. Döbrentei Gábor, Cserey Farkas számol be neki a látottakról, míg aztán 1816-ban erdélyi útja során maga is meglátogatja a vásárhelyi könyvesházat.

[154] Ez a jegyzék az 1803. július–1806. április közötti olvasókat tartalmazza (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 865.); az 1812. november–1814. május közötti olvasók nyilvántartását Kelemen Márton könyvtáros készítette el (Uo. 866.); az 1814. május–1826. decemberben használt könyvek listáját és az olvasók nevét Kelemen Márton, majd Szabó András vezeti be a nyilvántartásba (Uo. 868.); 1827. január–1833. októberi olvasónyilvántartás (Uo. 869.); 1833 októbere és 1840 januárja közötti olvasónapló (Uo. 870.); 1840. áprilisa és 1857 februárja között készült olvasónyilvántartás (Uo. 871.).

tanúsága szerint naponta 3–5 személy fordul meg a téka olvasószobájában. Ez a szám nem kicsi, ha figyelembe vesszük, hogy az akkori Vásárhely lakosainak száma alig haladja meg a 6000-t.[155] Az első évben ismétlődő 30 név jelzi, hogy a lakosság fél százaléka látogatta az újonnan megnyílt könyvesházat, pedig az olvasóközönség tetemes részét kitevő tanár- és diáktársadalomnak akkoriban rendelkezésére állt a kollégium Nagykönyvtára is.[156]

Teleki gyakran érdeklődik, hogy könyvtárának vannak-e olvasói, hogy „curiozitásból" járnak-e oda, vagy valóban tanulmányozzák is a látogatók a könyveket. Állandóan foglalkoztatja a kérdés, hogy a „tudományok előmozdítására" szánt gyűjtemény betölti-e rendeltetését.

Az olvasók számának gyarapodását az is biztosíthatta, hogy az 1802 őszén megnyílt könyvtárba Bécsből megszakítás nélkül érkeznek a frissen vásárolt könyvek, s az olvasókat vonzzák az új szerzemények. A könyvtárosokhoz 1802–1822 között írott levelek tele vannak utalásokkal arra vonatkozóan, hogy a könyvtáralapító megbízható kereskedőktől, Bécsben járó honfitársaktól hogyan küldi Vásárhelyre a könyveket. Egy 1804 májusában kelt levelében olvashatjuk: „Ezeket által vévén, rakja ki Kglmed egy üress helyre; a mig énis leérkezem, hogy ne kellessék az Könyv Sorokat érettek az egész Bthecában meg bontani. Még többis gyűl hozzájok; mert Istennek hálá, itt sok szép Könyvekkel szaporodott a Bthecam; de most le nem küldhettem többet."[157] Közben annyira szaporodott az állomány, hogy elrendeli a könyvsorok megkettőzését. 1819-ig pedig már olyan kevésnek bizonyul a hely, hogy a könyvtárépület megnagyobbítására is gondolni kell: „Az innét nem sokára leküldendő Könyveknek helyek nem lévén a Bthecámban, megirtam a' Fiamnak, hogy azoknak ki-rakásokra egy különös Szobát rendeljen, mig a Bthecát meg-nagyobbithattya még egy Szárnnyal."[158] A marosvásárhelyi könyvesház megnagyobbítására a könyvtáralapító három év múlva bekövetkezett halála után már nem került sor.

A philobiblon

A könyvek féltése

Az alapító hatvan évig tartó könyvészkedése telis-tele van aggodalmakkal. Aggódott a megvásárolt könyvek szállítása miatt, a reájuk leselkedő sokféle veszély okán. Kevés gyűjtemény van, amelyet annyiszor kellett utaztatni, ki- és becsomagolni, hajón és szekeren szállíttatni. Már a tanulmányút idején szerzett másfél ezer könyv Erdélybe küldése is sok gondot okozott. Aztán a könyvek Sáromberkéről Szebenbe, onnan Váradra, Bécsbe, majd újra Erdélybe vándoroltak, vagy a szerencsésebbek – mint láttuk – valahol beraktározva várták jobb sorsukat. A kilencvenes években Teleki megkísérli szeretett könyveit Bécsbe vitetni, hogy tanulmányozhassa őket, de az újabb háborús veszély miatt megint meg kell válnia tőlük. Ekkor kerülnek végső rendeltetési helyükre, Marosvásárhelyre. De a könyvszállíttatás gondja ezután sem szünetel, az alapító élete végéig küldözgeti haza az újabb szerzeményeket. Elképzelhető, hogy mindez mennyi gonddal, féltéssel járt. Talán

[155] Vö. Dankanits Ádám: *Inceputúrile urbanizării Tîrgu Mureşului.* Studii şi materiale II. Tîrgu Mureş. 1976. 4.

[156] Tonk Sándor: *Könyvtárak, olvasók és olvasmányok a reformkori Marosvásárhelyen.* I. = Könyvtári Szemle, Bukarest, XVI/1972. 3. 118.

[157] Teleki Sámuel Szász Józsefnek. Bécs, 1804. május 15. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 891.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 121–122.

[158] Teleki Sámuel Kelemen Mártonnak. Bécs, 1819. július 10. (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 151–152.

nincs még egy olyan mostoha sorsú könyvgyűjtő, akinek annyit kellett aggodalmaskodnia könyvei sorsáért, mint Telekinek. És talán éppen ezzel magyarázható rendkívüli ragaszkodása is minden egyes kötethez. Láttuk, hogy feleségéhez írott levelei is tele vannak a könyvtárához való ragaszkodás számtalan megnyilvánulásával. Különösen a kilenvcenes évek végén szól gyakran arról, milyen nehéz Bécsben a tékája nélkül élnie. 1797 májusában Váradról írja: „Én már Bécsben sem kivánkozom, minthogy a Bibliothecam Erdélyben vagyon. De Erdélyben sem vehetem hasznát, ha ott nem lakom; hellyem sincs hogy kirakjam a Könyveimet; azok nélkül pedig csak félig élek."[159] Pár nap múlva újra csak panaszkodik: „Az igaz, hogy nekem a Bécsi lakásom, nállad 's Gyermekeim nélkül igen szomorú; már a Bthecamis ott nem lévén, idő töltésem sincsen 's nem lehet unalmas oráimban."[160]

A kötetekben megmaradt számtalan bejegyzés igazolja, hogy a tulajdonos majdnem minden könyvével megismerkedik. A beírások jelzik, hogy legtöbb esetben utánanéz a szerzőnek, kiadási helynek-időnek, különösen a címlap nélküli munkák esetében igyekszik feltüntetni az impresszum adatait. Sokszor bibliográfiai utalásokat jegyez a könyv előzéklapjára, máskor lapszéli megjegyzésekkel egészíti ki vagy éppen javítja a könyv szövegét. A valójában keveset író Teleki Sámuel ilyenfajta bibliográfiai ténykedése akár kötetekre menő anyagot is szolgáltathatna. Sajnos mindezek a beírások máig kifejtetlenül rejtőznek az egyes könyvekben.

Az alapító néha a könyvtárrendezés manuális részét is vállalja. Teleki Domokos húgához írott egyik levelében említi, hogy Bécsben apja maga is bekapcsolódott a könyvek kirakásába, elrendezésébe: „Édes Atyám Uram már tegnap előtt kezdett a' Bibliothecának ki rakásához – a' Könyvek mind igen jó állapotban vagynak – már igen nagy része ki van rakva. Tegnap én is ott voltam 9 órától fogva kettőd-félig. Mely gyönyörű Bibliothécának való Szoba az, melyben a' könyvek vagynak."[161] A levelekből tudjuk, hogy a könyvek költöztetésekor is legtöbbször személyesen Teleki Sámuel ügyeli a csomagolást, szekérre rakást. Miután pedig Marosvásárhelyen megnyílik a könyvesház, tevékenysége különösképpen két területre összpontosul. Egyrészt folytatja a gyűjtemény gazdagítását, tovább vásárol, másrészt mint szenvedélyes könyvbarát, féltő gonddal irányítja vagyont érő gyűjteményének rendezését, figyelemmel követi használatát. A Tékában alkalmazott könyvtárosokkal folytatott levelezés ennek a tevékenységnek a legbeszédesebb bizonyítéka. A Szász Józsefhez és Kelemen Mártonhoz 1802–1822 között írott levelek tanúskodnak arról, hogy figyelme kiterjed a könyvtárosmunka legapróbb részleteire is. A könyvek elrendezésétől a nyilvántartásba vételig minden érdekli. 1803 tavaszán arról kér tudósítást, hogy a „téli nyirkosság, vagy egerek által" nem esett-e kár a könyvekben. Intézkedéseket tesz a megőrzésre, gondozásra vonatkozóan: „Most Martiusban volna ideje a portol meg tisztittani és nyitott ablakokkal (mikor száraz idő vagyon) meg szellőztetni a Könyveket; és egyenként, a Tábláit a Könyvek[ne]k kivül bellöl, flanellel meg dörgölni [...] vigyázván hogy a törléssel kár ne essék a Könyveknek leveleiben, vagy Tábláiban, hanem ügyesen bánjanak vélek."[162] Azt is megindokolja, miért félti annyira a könyveit: „...nekem igen sok pénzemben áll, és nem csak a jelenvaló, hanem a következő Generationakis hasznára való."[163] Nagy hangsúlyt fektet a

[159] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Nagyvárad, 1797. május 19. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2674.)

[160] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Nagyvárad, 1797. május 30. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2678.)

[161] Teleki Domokos Teleki Máriának. Bécs, é. n. június 7. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 43. cs. 1884.)

[162] Teleki Sámuel Szász Józsefnek. Bécs, 1803. március 17. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 888.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 118–119.

[163] Teleki Sámuel Szász Józsefnek. Bécs, 1804. december 4. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 892.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 122–123.

könyvtár használatát szabályozó belső törvények betartására. Jóval a megnyitás előtt, még 1798-ban elkészíti a 9 pontba összefoglalt meghagyásait, a könyvek használatát, őrzését szabályozó törvényeket. Ezt a *Tabula legum bibliothecariarum*ot 1800-ban, könyvtárkatalógusának második kötetében meg is jelenteti.[164] A szabályzat a könyvszeretet, könyvféltés lírai hangvételű megnyilatkozása, de egyben gyakorlatias is, hiszen a könyvesház megnyitása előtt már leszögezi a könyvek használatának szabályait s a könyvtár épségét, egységét biztosító intézkedéseket. Könyvtárosaihoz írott leveleiben sokszor figyelmeztet az Ordo betartására: „Observalja Kglmed, és observaltassa az Olvasokkalis, a Bthecanak Törvényeit, és tarcsa magát az Instructiojához, a Thecakat pedig mindenkor zár alatt."[165] Ugyanakkor rendszeresen ellenőrzi a könyvtárban folyó feldolgozó, nyilvántartó munkálatokat is. Szász Józsefet például megbízza, hogy a disszertációk gyűjteményét „jó renddel és bibliographice" lajstromozza. Úgy látszik, Szász a könyvtáralapító teljes megelégedésére végezte könyvtárosi teendőit, mert így értékeli: „A Kgylmed gondosságát és munkásságát Bibliothecamnak conservatiojában és kártol megőrzésében, nagyra becsüllöm, és köszönöm. Továbrais ki-kérem, mert a Bthecam nekem kiváltképpen Szivemen vagyon."[166] Amikor 1812 tavaszán értesül tékáriusa megromlott egészségéről, aggodalmaskodva írja: „Igen sajnálva értem egésséginek gyengeségit, és annak helyre állását kivánom. Éljen Curaval, kimélje-meg magát a' dologgalis, hogy tovább használhasson a' Publicumnak."[167]

Szász József halála után a Téka új könyvtárosa Moós István lesz.[168] Neve az 1813–1815 között készült könyvjegyzékeken, katalógusokon tűnik fel. 1816-ban Szabó András veszi át a vásárhelyi könyvesház könyvtárosi munkakörét. Előzőleg Wesselényi Miklós nevelője volt Zsibón.[169] Talán egy évet maradt Teleki szolgálatában. Tevékenységére az akkori jószágigazgató, Kadácsi István egyik beszámolólevelében találunk utalást: „Februarius 19-dikén inditott alázatos Relatiomban, azt jelentettem Exiadnak alázatoson Tiszteletes Szabó András Thecarius uramról, hogy Thecariusi Statiojaval meg vagjok elégedve és a Theca körül nagjon szorgalmatos: ezt mostis irhatom Exiadnak, nékem tett ujjabb declaratioja

[164] *Bibliothecae Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék. Pars Secunda...* Viennae, 1800. VII–XII. A latin nyelvű szöveg magyar fordítását l. az *Iratok* között. Az európai könyvtártörténet számos példát szolgáltat arra, hogy a közhasználatra bocsátott könyvtárak minden típusánál – kolostori, egyetemi, iskolai, városi bibliotékák esetében – a könyvek használatát belső törvények szabályozták. Pontokban foglalt könyvtári Ordója elkészítése előtt néhány könyvtári rendelkezést Teleki Sámuel is áttanulmányozott. Ennek nyomát őrzi a Téka levéltári anyaga: „Auszug der von königlicher Geheimen Raths-Stübe dd-o Hannover den 28-ten Oktober 1782" (Teleki írásával: a göttingai Egyetemi Könyvtár 15 pontba foglalt törvénye); „Tabula Legum Tribaldiana" (15 pontos törvénye); „Tabula Legum Martiniana Leges" (Emmanuel Martinus gyűjteményének használatát szabályozó törvények). (*Fasciculus Miscellaneorum*. Jelzete: Tq–507. d/7. 45.)

[165] Teleki Sámuel Szász Józsefnek. Bécs, 1803. május 30. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 889.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 119–120.

[166] Teleki Sámuel Szász Józsefnek. Bécs, 1806. május 20. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 894.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 126.

[167] Teleki Sámuel Szász Józsefnek. Bécs, 1812. március 20. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 909.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 140–141.

[168] Róla annyit tudunk, hogy 1804-ben a marosvásárhelyi Református Kollégium diákja, később ügyvéd lesz. (Vö. Tonk Sándor 1994.) Fennmaradt 1814-ből egy feljegyzése, melyet itt teljes egészében közlünk: „Hársfa héjja, melyel táplálta magát a' Kövárvidéki 's több Szomszéd helységekben lakó föld népének nagyobb része 1814-be a' Tavaszi nagy Kenyér szükség idején, meg törve, résnyitzén meg örölve, meg szitálva, 's téjbe meg örölve. Adta a' Bibliotheca számára Praefectus T. Kadácsy István Ur. MVásárhelyen Augustus 10-kén 1814. Móós István Bibliothecariusságában." (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 911.)

[169] Szabó András előbb Teleki László gyermekeinek, majd 1810–1816 között Wesselényi Miklósnak a nevelője. Filozófiai tanulmánya jelent meg az Erdélyi Muzéum hasábjain. L. Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós és világa*. Budapest, 1970. 21.)

utanis, szorgalmatosságának tapasztalásábulis. Meg határozott Professori fizetésével Thecariusi szolgalatjáért (mely ál 500 Rforintbol, 110 véka Buzábul, 40 veder Borbul, és 3 kő sobul) meg vagjon elégedve, tsupán Tűzi fáért és gyertyáért esedezik Exiad elött alázatoson."[170] Szabó András kalauzolja 1816-ban a Teleki Tékába látogató Kazinczy Ferencet, aki egy hónap múlva levélben számol be a látottakról: „Az Excellentziád Szabó Andrása nagy nyájassággal láttata velem mindent a' minek megnézéséhez időm volt; a' Classicusokon kivül nagy gyönyörűséggel forgattam végig Piranesinek Köteteit 's a Musseum Pio-Clamentinumot. Most várom bővebb tudosításait, hogy arról a' kincsről, mellynek gondviselését Excellentziád reá-bízta, méltóképen szóllhassak."[171]

Hogy miért vált meg Szabó András ettől a nemes feladattól, nem tudjuk, de a következő évben már Kelemen Márton vigyázza a Téka könyveit.[172] Egy dátum nélküli, de a tartalomból következtetve a kinevezés idején kelt levélből arról értesülünk, hogy már négy évvel korábban alkalmazást nyert a Tékában mint a könyvtáros mellett működő scriba,[173] 1817-től pedig Teleki haláláig az ő közvetlen irányítása mellett végzi a könyvtárosi teendőket. A kancellár hozzá intézett levelei ugyanazt a féltő, mindenre figyelmező gondoskodást tükrözik, mint a Szász Józsefhez írottak. Az állomány rendszeres revíziója mellett a könyvek gyakori tisztogatását kéri Teleki: „... csak a' Könyveimnek használásokban observáltassa Kglmed, és observálja magais a' Btheca Törvényeit, hogy a' Könyvek el-ne hurboltassanak, meg-ne csonkittassanak, annyivalis inkább el-ne veszszenek. Az Olvasószobán kivül nem kell őket ki-adni. Aztis ajánlom Kglmednek: hogy a Könyvek szorgalmatossan tisztogattassanak, és a' molytól, nyirkosodástól, penésztől őriztessenek."[174] A levelekben felbukkan a könyvtár akkori és későbbi nagy gondja: a falak nedvesedése. Utasítja könyvtárosát, hogy az épületet körül kell ásatni „két schuh mélységre, és a fekete [...] föld helyit jóféle sárga agyaggal bétölteni és keményen bédöngöltetni, mert a jó agyag eltávoztatja a kőfaltól a nedvességet".[175]

Kelemen Márton valószínűleg a könyvtáralapító rendelkezéseinek megfelelően végezte munkáját, kenyéradó gazdája ugyanis többször dicséri lelkiismeretességéért. „Örömömre 's meg-nyugtatásomra vagyon, hogy Bibliothecámban semmi kár nincsen, és telyes bizodalmom vagyon, a' Kglmed tapasztalt gondosságában és szorgalmatosságában, hogy

[170] Kadácsi István Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1816. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1352/a.)

[171] Kazinczy Ferenc Teleki Sámuelnek. Széphalom, 1816. október 11. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1354.) Közli Gulyás Károly: *Kazinczy Ferenc két ismeretlen levele.* ItK. XX/1910. 97–99.; KFL. XXII. Budapest, 1927. 326–328.; *Teleki Sámuel* 1976. 186–189.

[172] Kelemen Márton, Nagyernyei (1796–1851) – iskoláit a marosvásárhelyi kollégiumban végezte, 1805-ben Málnási József tanítványaként fejezte be a syntaxis osztályt. (Vö. Tonk Sándor 1994. 239.) 1814-ben kerülhetett a Tékába. 36 évig tartó könyvtárosságának egyik maradandó emléke a könyvtárról szóló rövid leírás. Érdekes számunkra a kortárs Kazinczy szépírói tollal megírt ismertetése mellett az a pár oldalas korabeli beszámoló, melyet Kelemen minden bizonnyal a Téka megtekintésére készülő Dessewffy grófok számára készített, s mely hitelesen örökíti meg a marosvásárhelyi könyvesház 1826. évi képét. (Clauser Mihály: *Nagy-Ernyei Kelemen Márton leírása a Teleki-tékáról.* = Gróf Teleki Domokos Domokos – Clauser Mihály dr. – Varjas Béla dr.: *Gróf Teleki Sámuel-emlékünnep.* Budapest, 1940. 9–14.

[173] Kelemen Márton Teleki Sámuelnek. H. n., é. n. (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban.) A könyvtáralapító már ekkor elégedett lehetett Kelemen munkájával, és 1816. október 15-én 200 Rf jutalmat küld neki Bécsből. Az 1816-os költségnaplóban jegyzi fel: „Professor Dósa Ur által küldöttem Vásárhelyre Kelemen Mártonnak ajándékba." (Jelzete: Tq–1149. b/5.)

[174] Teleki Sámuel Kelemen Mártonnak. Bécs, 1817. december 3. (Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 144–145.

[175] Teleki Sámuel Kelemen Mártonnak. Bécs, 1818. augusztus 12. (A levél, másokkal együtt, 1975-ben még a Kelemen Márton Marosvásárhelyen élő leszármazottai birtokában volt.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 147–148.

továbrais épségben, bátorságban conserváltatik és Rendelésem szerint használtatik."[176] Szerencsénkre Kelemen Márton irathagyatékában megmaradtak a könyvtáralapítóhoz Bécsbe küldött válaszlevelek fogalmazványai. Ezek jelzik, hogy elsőrendű gondja mindvégig a könyvek tisztán tartása, portalanítása volt. Szinte valamennyi beszámolójában utal arra, hogy takarítja a bibliotékát, amikor csak engedi az időjárás, reggel 8 és este 6 óra között nyitott ablakokkal szellőzteti a könyvtártermet. De természetesen könyvtárosi ténykedéséről is számot ad. Az érkező könyveket a könyvtáralapító kívánságának megfelelően rendezi, a Revisorius katalógusba bejegyzi. Mindenben várja gazdája utasítását, például a colligatumok esetében is tanácstalan, nem tudja, hogy az egyébként diszciplínák szerint polcra rakott könyvek közé hogyan helyezze be a többféle tárgykörbe tartozó munkákat. Leveleiben arról is beszámol, hogy az olvasók miképpen használják a könyveket. Kazinczy Ferenc mellett ő említi először a később meghonosodó és máig szokásban lévő Téka-látogatásokat: „Az Olvasok, nevezetesen p[edig] a' Nézők most ezekb[en] a' szép Napokb[an] ollyan számosok, h[ogy] némellykor egész Napokat töltök vellek a' Bthecáb[an]. Sok idegen Utazok, ak[ikne]k Erdélyben vagyon keresztül Utyak, csupán csak azért vészik MVásárhelly felé Uttyakat, h[ogy] az Exd megbetsülhetetlen könyves Tárházát meg nézhessék."[177]

Könyvjegyzékektől a nyomtatott katalógusig

A több évtizedes könyvgyűjtés bibliofil szakemberré, a könyvtárszervezés szakavatott ismerőjévé formálta az alapítót. A 40 000 kötetes állomány nyilvántartási igénye eredményezte a *katalógusrendszer* létrejöttét.

A különböző időszakokban és különböző céllal készült katalógusok gyűjteménye több szempontból is figyelmet érdemel. *A kézírásos lajstromok* intézménytörténeti jelentősége kétségbevonhatatlan, a Téka kialakulásának kezdetét a legelső jegyzékek alapján lehet rekonstruálni. Mint szóltunk róla, hazatérte után Teleki nemcsak tovább folytatja a könyvszerzést, hanem hozzákezd az állomány rendszerezéséhez, pontos nyilvántartásához. Így készíti el Sáromberkén 1775-ben könyveinek első szakszerű katalógusát.[178] Ebből kiderül, hogy az első időben távolról sem gyarapszik a könyvtár abban az ütemben, ahogyan külföldön gazdagodott, hiszen a nyilvántartás csak 3300 kötetet tartalmaz, s ha ebből kiemeljük a külföldről hozott 1500 kötetet, nyilvánvalóvá válik, hogy az első tizenkét esztendőben mindössze 1800 a vásárolt könyvek száma.

Ami az állomány tematikai megoszlását illeti, ekkor még első helyen a teológiai munkák állnak (780 cím), ezután következik a földrajz-történelem (600 cím). A klasszikusok viszonylagos gazdagsága (600 cím) annak tulajdonítható, hogy az ókoriakat nem különíti el az újabb kori latin–görög szerzőktől. Az egzakt tudományok – a 18. században még honos rendszerezési elvnek megfelelően – együtt szerepelnek a filozófiával; a társadalomtudományokat, benne a jogot, mintegy 500 kötet képviseli. Ez a katalógus nagyságrendbe szedi és ezen belül diszciplínák szerint 10 osztályba szakozza a könyveket. A kéziratok önálló csoportot alkotnak. A könyvtáralapító meghagyásainak megfelelően az állomány revíziói al-

[176] Teleki Sámuel Kelemen Mártonnak. Bécs, 1821. január 9. (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 154–155.

[177] Kelemen Márton Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1818. május 8. (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban.)

[178] *Bibliotheca Samuelis S. R. I. Comitis Teleki de Szék... Indem ab iuvente aetate, maxime vero in Peregrinatione sua per Germaniam, Helvetiam, Hollandiam, et Galliam literaria multorum annorum cura magnoque sumtum et studio collecta et adornata Ao. 1775.* (Jelzete: Tf–738e/1. Ms. 359.) Az ívrét alakú füzet 256 számozott oldal és 6 oldalnyi Appendix. Néhány későbbi betoldástól eltekintve mindvégig Teleki írása.

kalmával több jegyzékkatalógus készült.[179] Ezek a könyvtárosok felkészültségének a bizonyítékai.

Intézménytörténeti jelentőségén túlmenően filológiai és bibliofil értéket képvisel a könyvtár 1796–1819 között Bécsben *kinyomtatott négykötetes katalógusa.* A 18. század folyamán Európa-szerte hatalmas mennyiségben látnak napvilágot a különböző köz- és magánkönyvtárak legváltozatosabb célokat szolgáló könyvjegyzékei. A Teleki-könyvtár katalógusának megjelenése az erdélyi könyv- és könyvtártörténet számottevő eseménye, minthogy ez az első nyomtatásban megjelent közkönyvtár-katalógus. Logikus felépítésével, az anyag tudományágak szerinti szakozásával, pontos mutatóival máig nélkülözhetetlen az állomány kutatóinak. Összeállításánál Teleki felhasználta a korábbi, maga készítette könyvlajstromokat, és azt a 7 füzetből álló katalógust, melyet az ő útmutatásai alapján Bécsben készített első fizetett könyvtárosa, Mihelyes János, aki mint kancelláriai titkár és könyvtárnok két évet töltött Teleki mellett. Erre az időszakra vonatkozó naplófeljegyzéseiből[180] értesülünk a könyvtár akkori rendezéséről, katalogizálásáról. „Már 2 esztendőktől fogva – írja 1794 januárjában – méltóságos udvari cancellarius gróf Teleki Sámuel principális uram ő excellentiája azon nagy számos könyvekből álló bibliothecájának, melyet a könyvek szerzéséhez vonzó, valójában dicséretes és nemes passiójától vezettetvén, ifjuságától fogva nagy költséggel és szorgalmatossággal Európának majd minden szögleteiből egybegyűjtött és még most is mind egyre, systematico ordine leendő rendbe szedéséhez fogván és azt én velem véghezvitetvén, ezen folyó hónapban ezt el is végeztem." Mihelyes szerint az ésszerűen kigondolt „systematico ordine" rendezés azért történik, hogy a könyveket „ha egybe hányják ismét most, mégis szépen Erdélyben ki lehessen őket választani és egymásba rakni". Méltán sajnálhatjuk a könyvtárral foglalkozó naplórész rövidségét, hiszen a Teleki felügyelete mellett folyó munka során Mihelyesnek alkalma volt megismerni a bibliofil főurat: „Ez a bibliothecája ő excellentiájának fel került eddig is 60 ezer forintjánál többe, a fáradságán kivül, melyet ő excellentiája éjjel-nappal nagy hivatalja mellett tett. A catalogussát, mely ment VII tomusokra, in 4°, kék papiros táblába bekötve, elvégezvén tavaly 1-a Junij 1793. Ezek szerént a könyveknek rendbe szedéséhez fogtam csupán csak egyedül, mert másra ő excellentiája senkire sem bízta, nálam állott és áll még most is a bibliotheca ajtajának egyik kulcsa, a gondviselése egészen reám lévén bízva ezen szókkal: *Fogja Mihelyes uram ez a kulcs, már a catalogusokat elvégezvén, a könyveimnek rendbe szedését is bízom a kegyelmed sinceritására, és ahol megakad, szólítson meg bátran engem; ajánlom pedig a kegyelmed szorgalmatosságába azon kincsemet, melynél drágább az életem, feleségem és gyermekeimen kívül nincsen.* 1-a júniustól fogva azért majd minden nap dolgoztam a bibliothecába reggeltől fogva késő estig, úgy hogy sokszor még a lábomra is alig állhattam, úgy elfáradtam [...] Ez a bibliotheca vagyon az Erdélyi Udvari Cancellárián az 1-ső stocban, a consilium szobája alatt napnyugat felé és csak egy közfal ragasztja [!] el a magyarországi udvari cancellárius hálószobájától. Hossza 48, a széle 26 lépés, magossága a polczoknak 16 arasz. Körös-körül, és a közepében levő két oszlopok között is négy szegletre a polczok vagynak kilencz stock vagy contignatiokra osztva; alatt két sor polcz a foliánsoké, feljebb ismét két sor a 4-oké, azon felül 4 az octávoké, legfeljebb pedig a duodecimoké. Azon kívül a classicus deák és görög auctorok, a régi görög és deák

[179] A marosvásárhelyi könyvtárban őrzött régi nyilvántartások, katalógusok gyűjteménye a levéltári anyag II/c. 785–847. jelzete alatt található.

[180] Abrudbányai Mihelyes János II. József uralkodása idején Erdélyben élt. 1784–1794 között készült naplójegyzetei az újonnan kialakított közigazgatási szerkezet és a török háború részletes leírását tartalmazzák. (Szilágyi Sándor részleteket közölt az Új Magyar Múzeum VII/1857. I. 260–273. lapján.) A Naplónak Teleki-könyvtárra vonatkozó részeit Biás István tette közzé (*Adatok a Teleki Könyvtár történetéhez.* Marosvásárhely, 1901). Az eredeti naplónak nyoma veszett. Utolsó nyilvántartott lelőhelye: Szászrégen, Mihelyes Zsigmond birtokában.

collectiokkal együtt a nagy thecákba vagynak az ő excellentiája dolgozó cabinetjába." Ezután leírja, hogyan történt a könyvek elrendezése, helyrajzi számmal való megjelölése.

A nyomtatott katalógus első kötete 1796-ban jelent meg.[181] Élén a 37 lap terjedelmű latin nyelvű előszó áll. Ez nem csak gondosan kidolgozott könyvtörténeti értekezés, hanem az alapító személyére vonatkozó megbízható adatbázis is.

A Teleki-könyvtár katalógusáról írók általában kiemelik a *Praefatio*' könyv- és könyvtártörténeti jelentőségét, anélkül azonban, hogy foglalkoznának létrejöttének körülményeivel. Nem említik, hogy az első kötet megjelenése előtt Teleki kérésére Kovásznai Tóth Sándor is elkészít egy előszó-fogalmazványt. Bizonyára megbeszélték a bevezető szerkezeti felépítését, mondandóját, s ennek alapján veti papírra Kovásznai 1784. szeptember 16-án az előszó első fogalmazványát. Ez nem mindenben felelhetett meg a Teleki elképzelésének, mert a katalógus kinyomtatása előtt három évvel, 1793. december 22-én újraírja az egészet. Kocziány László ismerte fel, hogy az előszó nem egyedül Teleki érdeme.[182] A marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban őrzött Kovásznai-hagyaték feldolgozása közben talált rá az említett impurumra. Megállapította, hogy a Kovásznai-féle előszó logikai struktúrája nagyjából átkerült a nyomtatott szövegbe. (Ő csak ezzel vetette össze a Kovásznai-kéziratot.) A könyvtáralapító kéziratai között újabban rábukkantunk a 22 lap terjedelmű előszó nyomdakész fogalmazványára.[183] Ezt összevetettük Kovásznai szövegével. Ily módon felmértük a változtatásokat, melyeket most már minden kétséget kizáróan Telekinek tulajdoníthatunk. Elsősorban is – ezt egyébként már Kocziány is megállapítja – szembetűnő az általános könyvtörténeti rész lényeges átdolgozása, kibővítése, mely Teleki alapos bibliofil műveltségének a hozadéka. A klasszikus irodalom ismerőjeként idézetekkel fűszerezi mondandóját. A közművelődés, a tudományok művelésének következetes szószólójaként történelemből vett példákkal támasztja alá azt az állítását, hogy a legjobb tanácsadók a könyvek, melyek nem fejbólintók és nem hazudnak, azért fontos, hogy „az államok kormányzói műveljék a tudományokat, forgassák a könyveket, melyek az egyén és az állam számára hasznos tanácsokat és jó példákat szolgáltatnak".[184] Filozófiai és valláserkölcsi nézeteinek leszögezéseként írja azoknak a „rágalmazóknak", akik többre becsülik az áhítatosságot (pietas) és hadat üzennek a könyveknek: „Az igazság nem fél a világosságtól, sőt inkább világosságra törekszik, mint sötétségre. Nekem mindig úgy tűnt, hogy saját magukkal kerülnek ellentmondásba azok, akik minden igyekezetüket arra fordítják, hogy a szellemet béklyóba verjék és a jó könyveket elhallgattassák."[185] A katalógus előszava szerint a könyvek csupán a pogány vallásnak és a babonának árthatnak. A keresztény vallás terjesztését ezzel szemben meggyújtott fáklyaként segítik a jó könyvek és a tudományok. Kitér az előszó a tudományok terjesztésének, az oktatás módszereinek kérdéseire is. Elítéli a „kicsinyes és akadékoskodó magyarázatát a dolgoknak", hiszen ez az emberi értelem eltompulásához vezethet. Bírálja a skolasztikus tudományok „lehangoló modorosságát" elsősorban azért, mert nem az iskolának kell tanulni, hanem az életre felkészülni. „Meg akarjuk értetni – szögezi le –, hogy csak a szellemi, a szabad emberhez méltó foglalkozások azok, melyek, lévén az észnek legjobb diákjai, az elmét táplálják és gyarapítják [...] A tudomány

[181] *Bibliothecae Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék. Pars Prima. Auctores Classicos Graecos et Latinos ex optimis editionibus ordine chronologico dispositos eorumque Opera et Fragmenta coniuctim edita; Patres denique et Scriptores Ecclesiasticos Veteres complexa. Cum brevi vitarum descriptione, et notatione temporis, quo quisque circiter vixerit, adiectis passim Eruditorum iudiciis.* Viennae. Excud. Fr. Markid. Pulio. Typis per Sam. Falka Bikfalvensem Transilvanum Sculptis, in Typographeo Baumeister, 1796.

[182] Kovásznai Sándor 1971. 28. (Kovásznai előszófogalmazványa a Téka *Miscellanea* kötetében, melynek jelzete: To–3587. f/2. Ms. 326.)

[183] *Catalogi Bibliothecae Telekianae. Pars I. Praefatio.* (Jelzete: Tq–1582. Ms. 226.)

[184] *Catalogus* I. *Praefatio* VIII.

[185] *Catalogus* I. *Praefatio* XII.

és a felvilágosult műveltség az emberi nemnek nemcsak díszére, hanem mindig a legnagyobb előmenetelére szolgált [...] Ezért nem lehet csodálkozni azon, hogy minden igazán művelt nemzet a könyvtárakat minden időben a legnagyobb megbecsülésben részesítette mint a művelődésnek eszközeit."[186] Régiekre hivatkozva hangoztatja Teleki saját korának feladataként a tudományok ápolásának és közkinccsé tételének szükségességét: „akár az elmúlt időket tekintjük, akár azt a kort, amelyben élünk, azt tapasztaljuk, hogy az állam sorsa az írott tudományok sorsával függ össze, és minden nép és nemzet, jó törvények és erkölcsök birtokában, minél műveltebb volt, annál inkább pártolta a könyveket és a könyvtárakat." Elítéli azokat, akik tagadják a könyveknek és a felvilágosult tudományoknak az emberiség történetében játszott pozitív szerepét: „Ezekkel és csaknem ezekhez hasonló érvekkel állnak elő azok, akik – szokásuk szerint – az emberi vétkeket magukra a művészetekre és a tudományokra vonatkoztatva szándékoznak dorgálni és szidalmazni, hogy dicsérjék azoknak a törekvéseit, akik komoly igyekezetet és nagy szorgalmat fordítottak a műveltség megszerzésére és könyvtárak alapítására."[187] Példaként említi *Roussaviust*, aki elméjével kérkedve komoly dolgokból űz csúfot. Teleki itt Jean-Jacques Rousseau nagy polémiát kavaró *Discours*-jára utal, melyet 1750-ben a dijoni akadémia pályázatára írt, s melyben hadat üzenve a tudományoknak, könyveknek, a kor bűneiért egyértelműen a tudást teszi felelőssé.[188] Lehet, hogy Teleki nem ismerte azokat a műveket, melyek a francia filozófus megdöbbentő tételével vitáznak, de az előszó utalása egyértelműen jelzi, hogy ő is a tudomány és kultúra védelmében forgatja pennáját. Ugyancsak itt említi egy akkoriban megjelent francia könyv szerzőjét, „aki – mint írja – nem átallja kijelenteni, hogy az ész világossága megzavarja a lelkeket, elveszi a bátorságot, lazítja az öntudatot, megrontja az erkölcsöket, a bölcs embereket eltéríti a közügyektől; egyszóval, az összes népeknek kárára van aszerint, hogy melyiket milyen mértékben érte ez a sugár; végül a könyvnyomtatás és a temérdek könyv minden bajnak a forrása és söpredéke".[189]

Az egyetemes művelődéstörténeti, könyvtörténeti áttekintés és rövid hazai könyvtártörténeti visszapillantás után az előszó a könyvtáralapítás eszméjének felbukkanásáról tájékoztat. Írója elmondja, hogy miként ösztönözték őt a külföldi tanulmányút idején megismert tudományok a könyvek gyűjtésére. Említést tesz ezután életének számottevőbb eseményeiről, és felsorolja közhivatali pályájának egyes állomásait is. Végül megindokolja könyvtára katalogizálásának szükségességét: „Tekintetbe véve minden körülményt és számadást csinálva, úgy véltem, hogy annak a költséges könyvgyűjteménynek, mely sok munkát és nehézséget okozott, de a neki juttatott megbecsülés kevés, valami jó rendben szerkesztett katalógusa kell hogy készüljön, hogy annak nemcsak a pihenésben, hanem a munkában is értelme legyen."[190]

A katalógus 1796-ban megjelent első kötete Teleki kedvenc könyveit: *a görög–római klasszikusokat* tartalmazza, „melyek minden műveltségnek a forrásai és amelyeket a legjobb és legkifinomultabb ízlésűek közül válogattam ki" – olvassuk az előszóban. Hogy az érdeklődők nagyobb haszonnal forgathassák a kötetet, mintegy 1400 szerző rövid életrajzát is közli. Megjelöli, ki mikor élt, s neves tudósok értékelésével segíti a könyvtárban kutató, esetleg még tájékozatlan olvasót. A katalógusnak ez a kötete lényegében a klasszikus irodalom egyfajta lexikális feldolgozása. A könyvtárban található művek ily módon bemutatott rendszere – tekintve ennek a könyvtárrészlegnek a teljességét – megbízható bibliográfiaként

[186] *Catalogus* I. *Praefatio* XIX.

[187] *Catalogus* I. *Praefatio* V.

[188] Teleki lapalji jegyzetben közli a vitatott munka címét: *Discours sur la question: si le retablissement des sciences et des arts a contribué à épurer les moeurs.* A Rousseau-val vitázó irodalomra l. F. Csanak Dóra 1983. 232–245.

[189] *Catalogus* I. *Praefatio* V-VI.

[190] *Catalogus* I. *Praefatio* XXXII.

is használható. Alapos irodalomtörténeti munkát végzett a szerző, amikor összegyűjtötte a Kr.e. 2300–Kr.u.1320 között élt, görög és latin nyelven író szerzőkre vonatkozó adatokat.[191] Az első kötet az ókori klasszikusok munkáin kívül a középkor görög–latin egyházi irodalmát is tartalmazza.[192]

A könyvtárkatalógus második kötete négy év múlva, 1800-ban lát napvilágot.[193] Az első kötet supplementumával kezdődik, azaz az 1796 után vásárolt klasszikus munkák felsorolásával. Ezután a teológiai, egyháztörténeti, jogi, filozófiai, nyelvészeti, régészeti, történelmi és irodalomtörténeti munkák osztályai képezik a 436 lapos könyv anyagát. Rövid latin nyelvű előszó vezeti be ezt a kötetet is. Itt mondja el Teleki, mik voltak a munka megjelentetését késleltető nehézségek. A családi bajokon, felesége, Domokos fia, leányunokája elvesztésén kívül a legnagyobb nehézséget a könyvek távolléte jelentette. Mint láttuk, 1797 tavaszán könyvtárát Marosvásárhelyre menekítette, s így a címeket többnyire cédulákról kellett leírnia. „Miután már hatvanadik életévembe jutottam, amihez még az öregség növekvő terhe is járul, inkább akartam könyvtáramnak Katalógusát bár tökéletlenül, de mégis átadni a nyilvánosságnak, ugyanis azt akarom, hogy annak ismerete minél inkább szolgálja a hasznosságot és a kényelmet, mintsem hogy minden apró-cseprő részletet feldolgozva évekig várjak a közzétételével."[194] De hát a dolgot csak nem siette el, hiszen már e katalóguskötet rendszere igazolja, hogy a tudományok osztályozását illetően a témát jól ismerő szakemberként járt el. Minden bizonnyal forgatta a gyűjteményében ma is megtalálható régebbi szakirodalmat. Megvan itt Hottinger *Bibliothecarius quadripartitus* (Tiguri, 1664) című, a tudományok osztályozásával foglalkozó elméleti munkája, David Haller: *Sylloge aliquot Scriptorum de bene ordinanda et ornanda bibliotheca* (Francofurti, 1728) és Oliver Legiopontius *Dissertationes de Adornansa Bibliotheca in usum Bibliothecariorum et Philobibliorum* (Norimbergae, 1747) című műve. Ez utóbbi például a tudományok főbb osztályainak további rendszerezése szempontjából érdekes. De megvan a könyvtárban Leibniz *Opera omnia*jának az a kötete, mely a tudományok felosztását tartalmazza (Tomus quintus continens opera philologica. Genevae, 1768). Denis *Einleitung in die Bücherkunde* (Wien, 1777) című műve is megtalálható a vásárhelyi gyűjteményben, és tudjuk, hogy a bécsi császári könyvtár igazgatójának tudományrendszerezése milyen nagy hatással volt a magyar szakrendszerek kialakulására.[195] De hatással lehettek Teleki tudományrendszerezésére a 18. században egyre inkább elterjedő „könyvkereskedői" katalógusok is. Prosper Marchand és Gabriel Martin francia könyvkereskedők 1711–1761 között mintegy másfélszáz eladásra kerülő magánkönyvtár katalógusát tették közzé, természetesen saját elképzeléseik szerint rendszerezve a könyveket. E katalógusok közül jó néhány ma is megtalálható Teleki gyűjteményében. Megszerzi a korszak egyik legismertebb szakrendszerét: Duclos és Cailleau névtelenül megjelent munkáját: *Dictionnaire bibliographique, historique et critique des livres rares* (Paris, 1790), mely később a párizsi Bibliothèque Nationale és a londoni British Museum szakrendszerét kialakító Brunet-féle rendszer alapjául szolgált.[196]

[191] Teleki erre vonatkozó eredeti jegyzetei a marosvásárhelyi könyvtárban vannak. (Jelzete: To–2620. c/3,4. Ms. 59.)

[192] A katalógus első kötete öt osztályra tagolódik: Classis I. *Auctores Graeci*; Clasis II. *Auctores latini*; Classis III. *Collectiones auctor. Gr. et Lat.*; Classis IV. *Patres et Scriptores Ecclesiastici Gr. et Lat.*; Classis V. *Collectiones et Apparatus ad Bibliothecam Scriptorum Ecclesiasticorum Veterum.*

[193] *Bibliothecae Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék. Pars Secunda. Classes Theologicam, Historico-Ecclesiasticam, Juridico-Politicam, Philosophicam, Philologicam, Antiquariam, Historicam et Litterariam complexa. Praemittuntur Leges Bibliothecariae cum Supplementis et Emendationibus Partis Primae.* Viennae, typis Mathiae Andreae Schmidt, 1800.

[194] *Catalogus* II. *Monitum ad lectorem.* V–VI.

[195] Segesváry Viktor 1992. 226.

[196] Vö. Babiczky Béla: *Bevezetés a könyvtári osztályozás elméletébe és gyakorlatába.* Budapest, 1978. 97–99.

Teleki Sámuel tehát ezeknek a szakkönyveknek a tanulmányozása során megismerkedik a tudományosztályozás, rendszerezés legfontosabb tudnivalóival.[197] Kétségtelenül hatottak rá a korábbi rendszerezési elvek, de a katalógusa készítésekor csak válogatva vesz át ezekből. Szakrendszerét egyértelműen maga az állomány összetétele, sajátosságai határozták meg.

A katalógus második kötete nyolc osztályba sorolja a tudományokat: *Bibliotheca theologica* 13 alosztállyal, *Bibliotheca Historiae Eccles.* 11 alosztállyal, *Bibliotheca Juridico-politica* 18 alosztállyal (de még ezeket is tovább lebontva finomítja a rendszert), *Bibliotheca Philosophica* 18 alosztállyal, *Bibliotheca Philologica* 14 alosztállyal, *Bibliotheca Antiquaria* 9 alosztállyal, *Bibliotheca Historica* 29 alosztállyal – itt a történelem- és földrajztudomány nem különült még el –, *Bibliotheca Historiae literariae* 14 alosztállyal. A könyvtáralapító célja láthatóan az volt, hogy a szakrendszer lebontásával – 165 alosztályba sorolva a műveket – megkönnyítse a katalógus használatát, illetőleg a gyűjteményben való tájékozódást.

A Magyarország és Erdély történetére vonatkozó munkákat tartalmazó harmadik katalóguskötet 1811-ben jelenik meg.[198] Bevezetőjében elmondja Teleki, hogy ezúttal is szerette volna a szerzők életrajzával kiegészíteni az anyagot, de előrehaladott kora siettette a munka befejezését, s így meg kellett elégednie a puszta címleírással. Ezúttal hat főosztályba sorolja az anyagot. I. A történelmi könyvtár 10 alosztállyal. Érdekes, hogy a tizedik alosztályt a történelem segédtudományai alkotják, azaz érem-, oklevél- és címertani tárgyú munkák. A II. osztályt a földrajzi és statisztikai könyvtár anyaga képezi. A III. osztályba a jogi, a IV-be az egyházi könyvtár, az V-be az irodalmi, a VI-ba az időszaki kiadványok tartoznak. Természetesen a főosztályokat itt is tovább bontja. A kötet végén találjuk az előző kettő pótlásait, valamint a betűrendes név- és tárgymutatót.

A harmadik kötetben közli a könyvtáralapító feleségének könyvhagyatékát is. A latin nyelvű előszóban így ír erről a gyűjteményről: „A magyarországi és erdélyi írók munkáihoz, toldalékként, ábécé sorrendben hozzácsatoltam a különböző tartalmú magyar nyelvű nyomtatott és kézírásos könyvek címeit, melyeket nagyon szeretett feleségem, iktári Bethlen Zsuzsanna grófnő életében fáradhatatlan buzgalommal összeszerzett, és az én könyvtáram anyagához csatolandó, ugyancsak közhasználatra szánt. Ezek közül többeknek az értéke inkább ritkaságukban van. Innen-onnan szerezte és forgatta is őket; annyira szokott volt gyönyörködni azokban, s gyönge testében – még a gyakori betegségek bántalmai között is – annyira erős lelket őrzött, hogy azoknak a könyveknek a katalógusát is saját kezűleg elkészítette."[199] A katalógus többi részétől eltérően itt semmiféle tematikus elrendezést nem találunk, a munkák a szerzők alfabetikus sorrendjében vannak felsorolva.

1819-ben jelent meg a katalógus negyedik kötete.[200] „Elkészítettem – írja a már nyolcvanesztendős Teleki az előszóban – az élet terheitől és gondjaitól kifáradva, s közzéadom 1811-től szerzett könyveim katalógusát, nem úgy, mint kellett volna, hanem ahogyan fogyó erőm és életem napjai engedték."[201] Ez a kötet az első három osztályainak kiegészítését tartalmazza.

[197] *Catalogus Bibliothecae Baudouvianae.* Traiecti ad Rhenum, 1762; *Catalogus Bibliothecae Menckenianae.* Lipsiae, 1727.

[198] *Bibliothecae Samuelis Com. Teleki de Szék. Pars Tertia. Scriptores Rerum Hungaricarum et Transilvanicarum complexa, cum Catalogo Librorum Hungaric. conjugis desidesatissimae Susannae Com. Bethlen de Iktár. Accedunt: Supplementa Catalogi Partis Primae et Secundae.* Viennae, Typis Antonii Pichler, 1811.

[199] *Catalogus* III. *Lector Benevole!* III.

[200] *Bibliothecae Samuelis Com. Teleki de Szék. Pars Quarta. Novas Accessiones ad tres priores partes complexa.* Viennae, Typis Antonii Pichler, 1819.

[201] *„Senio et assiduorum laborum mole confectus, jam octogesimum aetatis Annum agens et in portu navigans, antequam rebus humanitas interesse desinerem, Indicem quoque novarum*

A nyomtatott katalóguskötetek megjelenése után sem áll le a könyvtár gyarapítása, sőt Teleki tovább folytatja az újabb szerzemények lajstromozását is. Élete utolsó három esztendejében szerzett könyveit a katalógus V. (kézírásos) kötetében jegyezteti fel. Ez az eredeti lajstrom azonban nem található a marosvásárhelyi könyvtár katalógusgyűjteményében.[202] E sorok írója Teleki leveleiben talált utalások nyomán indult el felkutatására. 1820. november 23-án kelt levelében ugyanis a könyvtáralapító azt írja a Téka akkori őrének, Kelemen Mártonnak, hogy a Kazinczy Ferenctől kapott ajándék könyveket a nála lévő katalógusba „inferáltatta",[203] 1821 decemberében pedig közli, hogy Kolozsvárra küldte, leányához katalógusának V. kötetét, melybe az „új szerzeményeket consignálták".[204] Az elveszettnek hitt katalóguskötet a családi levéltár töredékeivel együtt került a második világháború után az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárába, mely jelenleg a Kolozsvári Állami Levéltár őrizetében van. A negyedrét alakú füzet címlapján ez olvasható: *Catalogi Bibliothecae Com. Teleki de Szék. Pars Quinta. Librorum inde ab anno MDCCCXIX post typis vulgatam catalogi partem quartam comparatos, complexa.* A könyveket abban a sorrendben tartalmazza, ahogyan a gyűjteménybe kerültek, mindenféle rendszer nélkül. A címleírás után utalást találunk az előző kötetek megfelelő osztályaira, ezért nincs szükség a tematikus felosztásra. Az első 40 lapon a Teleki Sámuel haláláig szerzett könyveket találjuk. A kancellár saját kezű bejegyzései igazolják, hogy ő maga is dolgozott, javított a jegyzéken. Ezekből a bejegyzésekből derül ki, hogy a könyveket 1819–1821 között Kelemen Márton is katalogizálta Bécsben. A 41. laptól kezdve más kéz vezette be az alapító halála után 1829-ig szerzett könyveket. Méltán sajnálhatjuk, hogy nem került soha kiadásra a Teleki Téka szinte nyomdakész kézírásos katalóguskötete, hiszen a még Teleki életében szerzett könyvek szerves részei a nyomtatott kötetekben közzétett törzsanyagnak.

A Teleki Téka négykötetes nyomtatott katalógusáról joggal állítható, hogy nem csupán technikai segédlet, hanem a kor tudományos színvonalán álló, szakszerű bibliográfiai követelmények szerint készült jegyzék.

A levelezés kiegészíti mindazt, amit Teleki a kötetek bevezetőiben elmondott a katalógus létrejöttéről. Külországi könyvgyűjtőktől is kér felvilágosítást a katalógusszerkesztés problémáiban. Zilahi Sámueltől tudakolta meg például Saxe véleményét, aki – mint Zilahi írja – „nem szereti a mostani modi katalogussokat, inkább tetszenék ha Chronologia szerint volnának készitve, mert p. o. úgy mond Cicero Orator, Historicus, Philosophus is egyszersmind, mellyik közzé teszi az ember".[205] A könyvtár Vásárhelyre költöztetése után olykor könyvtárosaitól kér felvilágosítást egy-egy mű könyvészeti adatairól, máskor még körülmé-

Accessionum, quibus Bibliothecam meam, Patriae usibus publicatam, inde ab Anno MDCCCXI. per septennium auxi, hoc Tomulo complecti et in gratiam Bibliophilorum typis vulgari jussi. Viennae Austriae 1819. d.1. Mart." A negyedik kötetet mindössze ez az előszó vezeti be.

[202] Megvan a Teleki Tékában az a kézírásos katalógus, melyet Kelemen Márton minden bizonnyal a bécsi, V. kézírásos kötetről másolt le. Az ívrét alakú füzet gerincén ez áll: *Catalogus Bibliothecae Telekianae. Pars V.* Címlapján: „Consignatioja azon Könyveknek, mellyek idvezült Cancellarius Groff Széki Teleki Sámuel Ur eő Excellentiája halála után jöttek és szerzettek a Bibliotheca számára." Kelemen halála után az őt követő könyvtárosok ugyancsak ebbe a katalógusba vezették be az új könyveket. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/c. 796.)

[203] Teleki Sámuel Kelemen Mártonnak. Bécs, 1820. november 23. (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 152–153.

[204] Teleki Sámuel Kelemen Mártonnak, Bécs, 1821. december 18. (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 156–157. Megjelentette Fodor István is. (*Teleki-téka.* Krónikás füzetek. Târgu-Mureş, 1938. 13.) Hibás olvasatban közli az akkor már rossz állapotban lévő levél szövegét. V. Tomus helyett „Tournous"-t ír, s valószínűleg ezért kerülhette el a figyelmet az a tény, hogy létezik a könyvtárnak egy ötödik kézírásos katalóguskötete is.

[205] Zilahi Sámuel Teleki Sámuelnek. Utrecht, 1783. január 28. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 44. cs. 2168.)

nyesebb úton tisztázza a kétes problémákat. 1808. november 5-én például Sárvári Pál debreceni professzortól érdeklődik Sinai Miklós *Históriá*ja felől, mert „ki akarván nyomtatni a Catalogusomnak hátra levő részeit, akarnám látni, miből áll ez a Munka?"[206] Ugyancsak a levelekben találunk magyarázatot arra, hogy a katalógusban szereplő művek közül néhány miért nem található meg ma a gyűjteményben. Teleki néha lajstromozta a már megrendelt, de még meg nem érkezett példányokat, vagy egy-egy több kötetes mű remélt folytatásait. Igy például 1810. december 18-án Szász Józsefnek elküldi azoknak a könyveknek a címét, amelyekkel – mint írja – „megcsalattam, és a háborús idők békövetkezvén, eddig meg nem szereztethettem".[207] Mindenesetre elenyészően kevés az ilyenszerű pontatlanság, s a mai kutató számára is megbízható tájékozódást nyújt a két évszázaddal ezelőtt szerkesztett könyvtárkatalógus.

A katalógusoknak megjelenésük idején volt egy másik rendeltetésük is. A köteteket Teleki latin nyelven tette közzé, tehát gyűjteményét meg akarta ismertetni a külföldi szakemberekkel is, igényelve, hogy tékája bekerüljön az európai könyvtárélet vérkeringésébe. Igy a megjelenés bizonyos mértékig könyvtárpropaganda célt is szolgált. Nyilvánvalóvá válik ez akkor, ha nyomon követjük a mintegy 6000-es példányszámban megjelent katalógusok további sorsát. Ma már nehéz rekonstruálni azoknak az intézményeknek, magánszemélyeknek hiánytalan sorát, akikhez eljuttatta az egyes köteteket. A köszönőlevelek segítségével talán mégiscsak fogalmat alkothatunk magunknak.

Még 1796 júliusában, mindjárt az első kötet nyomdából való kijövetele után meg akarja ismertetni közvetlen környezetével, Bécsben élő tudós barátaival könyvtára katalógusát. Johannes Müller a legelsők közé tartozik, akinek közös könyvészkedésükre hivatkozva küld egy ajándék példányt: „Uram! Az első példányt, amit kis könyvtáram katalógusának kinyomtatójától megkaptam, sietek Önnek ajánlani barátságunk és az Ön iránti tiszteletem zálogaként."[208] Jó néhány cím nélküli levélfogalmazvány „Altesse Roayale" megszólítása arra utal, hogy a császári ház tagjait is meg akarta ismertetni könyvtárával. A címzés nélküli levélfogalmazványok között sok a német, francia, latin nyelvű, ezek kíséretében küldte a szerző a külföldi tudósoknak, személyiségeknek szánt ajándék példányokat. Mivel nyilvános könyvtárnak szánja a marosvásárhelyi tékát, érthető, hogy elsősorban a közvetlen haszonélvezőnek, az erdélyi társadalomnak akarja bemutatni. Számos levél tanúsítja, hogy tudóskörben már jóval a kötetek megjelenése előtt beszélnek a készülő könyvtárkatalógusról. Maga Teleki is többször szól róla. Aranka Györgynek például már egy évvel a megjelenés előtt jelzi: „A' Classicus Auctoraimnak ki-nyomtatando Catalogussát fogom az Urral közölni, mihelyt el-végződik a sajtó alatt."[209] Tudománypártoló egyháziaknak, közéleti előkelőségeknek juttat egy-egy példányt, minden bizonnyal azzal a céllal, hogy felkeltse érdeklődésüket a közművelődés előmozdítását szolgáló munkálkodásra. Magyarországra egy egész szállítmányt küld eladás végett: „...mái naponn indult Hajónn, Winkelmann Josef Hajos-Mesternek gondviselése alatt (G. T. S. betük alatt) utasitottam az Urhoz tutto franco, az ide zárt Recepisse szerint, egy négy szegű Ládában bé rakva 200 Exemplarokat, a Bibliothecamnak Catalogussából. Kérem az Urat ne sajnállya magához vitetni, és mindjárt a mostani Vásár alkalmatosságával bizonyos ember által Debreczenben Domokos Lajos

[206] Vö. Borzsák István: *Sárvári Pál levelezéséből.* ItK. LXXIII/1969. 2–3. 368–373.

[207] Teleki Sámuel Szász Józsefnek. Bécs, 1810. december 18. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 904.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 132–134.

[208] „Monsieur! Le premier exemplaire que je viens de recevoir de l'Imprimeur du Catalogue de ma petite Bibliotheque, je m'empresse de Vous l'offrir en gage de l'amitié et du respect que je Vous porte." Teleki Sámuel Johannes Müllernek. Bécs, 1796. július 23. Közli Crou'-Chanel Katalin 1941. 14–15.

[209] Teleki Sámuel Aranka Györgynek. Bécs, 1795. október 22. Közli *Teleki Sámuel* 1976. 98–99.

Uramhoz leszállitani."[210] Úgy látszik, egy hónap múlva még 200 példányt küld Sáróy Szabó Sámuelnek eladás végett, kérve: „valamelly becsületes Könyvárossal, a' kivel baj nem lenne, 10 pctum Remuneratioért árultassa el. Egy Exemplárnak, képpel edgyütt az árra 2 Rfrt."[211]

Néhány köszönőlevél tanúskodik a hazai fogadtatásról. Kovachich Márton György az első kötet előszavát dicséri, Keszthelyi László, Koller József, Hannulik János szintén gratulál.[212]

Teleki a többi három kötet szétküldéséről is azonnal gondoskodik. A második kötet megjelenését például Weigel lipcsei bibliopola így nyugtázza: „Az Ön valóban kitűnő katalógusának folytatása rendkívüli örömmel tölt el, sok szempontból tanulságos, és az irodalomnak igazi nyeresége."[213]

A katalógus iránti érdeklődést jelzi Telekinek egy 1818 januárjában kelt levele, melyben arra kéri marosvásárhelyi könyvtárosát, hogy a Református Kollégiumba elhelyezett példányok közül küldjön fel néhányat Bécsbe: „Jövő tavasszal feljövő M. Vásárhelyi biztos kereskedő által, küldjön-fel Kgld nekem hat képes Exemplárt a Catalogusomnak 1-sö Tomussából, azok közül, melyeket a Collegium Bthecájában deponaltattam, mert itt sokan keresik."[214] Válaszlevelében Kelemen Márton értesíti a kancellárt, hogy a kollégium könyvtárából már az elmúlt ősszel áthozott 37 példányt és 134 képet.[215] Az ott maradt 9 katalógust már azóta bizonyára el is adták, s az ára az iskola könyvtárnokánál lehet. Magánszemélyek valószínűleg az ilyen iskolai könyvtáraknál elhelyezett példányokból vették meg a szükséges köteteket. Szászvárosról Baló Sámuel kéri a harmadik katalógust: „Extzelenczíad azon méltoztatott Kegyes kérdésére, hogyha vettemé az Extzelenczíad Bthecájának 3-ik Darab Catalogussát? bátor vagyok alázatoson jelenteni, hogy még eddig nem volt szerencsém azon becses Munkát meg kapni. Mihelyt legelőször a' Tiszt. Thot Ferencz Uram Leveléből olvastam hogy ki jött már a sajtó alól, eleget igyekeztem meg szerezni, de még tsak azt se tudhattam meg vagynaké belölle valahol Exemplárok Erdélyben Depositumban? Ha Extzellenczíad kegyességéből a' más két darab mellé, ebből is szerencsés lehetek egy Nyomtatványt nyerni, nagy tisztelettel fogom venni, 's örökös emlékezetül fogom kitsid Bthecámban conserválni."[216] De a külföldi és hazai érdeklődés ellenére sem fogytak a várakozásnak megfelelően az eladásra szánt katalógusok. Talán ennek tulajdonítható, hogy az iskoláknak nyújtott adományok között két esetben is találkozunk katalóguskötetekkel. A debreceni Református Kollégiumnak a második kötetből küld 200 példányt, a körösi református iskolának az első kötet 180 példányát ajándékozza azzal az elgondolással,

[210] Teleki Sámuel Sáróy Szabó Sámuelnek. Bécs, 1796. augusztus 27. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/2. 1635.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 99–100.

[211] Teleki Sámuel Sáróy Szabó Sámuelnek. Bécs, 1796. szeptember 26. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/2. 1636.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 100.

[212] Kovachich Márton György Teleki Sámuelnek. Buda, 1796. szeptember 1. (Mv. Teleki kt. Tq–1580. Ms. 21.); Keszthelyi László Teleki Sámuelnek. Kolozsvár, 1796. augusztus 29. (Uo.); Hannulik János Teleki Sámuelnek. Nagykároly, 1796. július 17. (Uo.); Koller József Teleki Sámuelnek. Pécs, 1796. augusztus 27. (Uo.)

[213] „Auf die Fortsetzung von Euer Excell. so ganz vortrefflichen Catalog freue ich mich ungemein, da es in so vielen Betracht lehhreich, nur ein Wahrer Gewinn für Literatur ist." Weigel Teleki Sámuelnek. Lipcse, 1801. június 6. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/a. 572.)

[214] Teleki Sámuel Kelemen Mártonnak. Bécs, 1818. január 27. (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 145–146.

[215] Kelemen Márton Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1818. február 16. (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban.) A levélben említett kép a katalógus első kötetében közzétett metszet, melyet 1796-ban Czetter Sámuel készített a könyvtáralapítóról.

[216] Baló Sámuel Teleki Sámuelnek. Szászváros, 1813. augusztus 15. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1024/a.)

hogy az eladottak árát majd használják az iskola szükségeire.[217] Néhány adatot találtunk a nyomdai költségekre és a példányok eladási árára vonatkozóan. A már korábban szóba hozott háztartási kiadásokat őrző házi kalendáriumok rejtenek ide kapcsolódó információt. 1812. január 22-iki kiadásként Teleki feljegyezte: „Pickler Typograph[usnak] Catalogus nyomtatásért W. W. 440, -2200 Rf. A Typographiabeli cselédek[ne]k 30 Rf."[218] Tehát összesen 2230 rajnai forintba került a harmadik kötet kinyomtatása. Az 1819. márciusi költségnaplóból kiderül, hogy a sokkal kisebb terjedelmű nagyedik kötetért 405 rajnai forintot fizetett.[219] A Sáróy Szabó Sámuelhez intézett, már idézett levélből megtudhatjuk, hogy az első kötet ára 2 forint volt,[220] az 1815-ben összeírt adománylistán pedig az áll, hogy a körösi református iskolának küldött első kötet ára 3 forint. A debreceni kollégiumnak ajándékozott második kötet árát darabonként 2 forint 30 krajcárban határozta meg. A marosvásárhelyi Református Kollégium levéltári anyagában is találtunk az 1807. júliusi számadások között egy adatot: „Groff Teleki Samuel Ur ő Excllja Biblioth. 1-sö Darab ára 2 forint 40 dénár."[221] Ezek szerint tehát az első kötet ára az 1796–1815 közötti években 2 rénes forintról 3 rénes forintra emelkedett, a második kötet ára a megjelenés után 15 évvel „2 Fl. és 30 Xr.". A másik két kötet árára vonatkozóan nem találtunk adatot.

Végül szólni kívánunk arról is, hogy miképpen reagált a hazai és külföldi tudományos világ erre a maga nemében nem mindennapi könyvészeti eseményre: Erdély első nyilvános közkönyvtára katalógusának közzétételére. Az első híradás a szebeni *Siebenbürgische Quartalschrift* hasábjain, az első kötet megjelenése után két évvel jelent meg.[222] Jól tájékozódott szerző tollából származik a négy lapnyi tudósítás. Röviden ismerteti a katalógus előkészítésének körülményeit, az előszót, a kötet szerkezeti felépítését, rendszerezését. Sőt még az alapítónak az állomány végső elhelyezésére vonatkozó elképzelését is említi: „A gyűjtemény hazánkban – Marosvásárhelyen –, az alapítónak e célra rendelt házában bizonyos feltételek mellett a tudomány összes kedvelői számára hozzáférhető lesz." Külön kiemeli a címlap, a rajta lévő metszet s a betűk szépségét, melyek Falka Sámuel, a tehetséges erdélyi származású rézmetsző munkái.

A következő tudósítás évek múlva s nem is hazai földön jelenik meg 1801. június 5-én az *Allgemeine Literatur-Zeitung* egyik száma[223] részletesen foglalkozik a Teleki-katalógus első két kötetével. A névtelenül megjelent írás először is felhívja a figyelmet az első kötet klasszikus anyagának gazdagságára, s a katalógust mint a görög–római irodalom figyelemre méltó bibliográfiáját ajánlja az érdeklődőknek. A második kötet ismertetése után kimerítően foglalkozik az alapító személyével és a könyvtáralapítás történetével.

Három évvel később, 1804. májusában Bécsben jelenik meg tudósítás az *Annalen der Literatur und Kunst in der österreichischen Staaten*[224] hasábjain, mely a könyvállomány ismertetésén és az alapító bibliofil tevékenységének méltatásán túl foglalkozik a két első katalóguskötettel is. Ugyanakkor az az idő tájt készülő harmadik kötetről is szól: „A katalógus harmadik kötete, mely két részből fog állni, befejezéséhez közeledik. A scriptores rerum hungaricarum omnis generist Gottfried Käler, az erdélyi Udvari Kancellária levéltárosa

[217] „Pia fundatiokra Isten áldásából adtam." Bécs, 1815. március 8. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. I/b. 527.)

[218] *Wirtschafts-Kalender 1812.* Jelzete: Tq–1449. b/1. (Ugyanez év november 7-én Teleki feljegyzi, hogy menye számára egy fortepianót 300 rénes forintért vásárolt.)

[219] *Wirtschafts-Kalender 1819.* Jelzete: Tq–1449. B/8. (Ugyanakkor három veder egri borért Kovách úrnak 500 rénes forintot fizetett.)

[220] L. a 210-es jegyzetet.

[221] Mv. Teleki–Bolyai Kt. Bolyai Kt. CB III. 153.

[222] *Siebenbürgische Quartalschrift.* VI. Jhrg. 1798. 130–134.

[223] *Allgemeine Literatur-Zeitung.* Jena und Leipzig. 1801. 5. Jun. Nr. 164.

[224] *Annalen... Intelligenzblatt.* Wien, 1804. Nr. 17.

bibliográfiai jegyzetekkel fogja ellátni."[225] A harmadik kötet előszavában Teleki valóban említi, hogy az életrajzi és egyéb bibliográfiai kiegészítéseket Gottfried Käler vállalta, de szándékát nem valósíthatta meg, mert meghalt. A cikkíró ugyanakkor ismerteti a kötethez csatolt magyar tékát, Teleki feleségének gyűjteményét is.

A magánleveleket is számítva, bizony kevés nyomát találjuk annak, hogy a hazai folyóiratok vagy más kiadványok foglalkoztak volna a katalógussal. A könyvtár megnyitására való szórványos és halk hangú reagáláshoz hasonlóan ebben az esetben sem méri fel a korabeli hazai literátus világ Teleki Sámuel európai színvonalú bibliofil és bibliográfiai tevékenységének jelentőségét.

A könyvgyűjtő társ

Kérdezhetnők, hogy a könyvtáralapító a fiatalon vállalt hatalmas munkához tudatosan nevelte-e feleségét segítőtárssá, vagy pedig a philobiblon férj szenvedélyes könyvszeretete az évek során Bethlen Zsuzsannát is hatalmába kerítette? Bármiképpen történt is, az biztos, hogy az együtt töltött évek alatt ebben a szép munkában társa volt a férjének, és lassanlassan maga is tiszteletet érdemlő bibliofil ismeretekre tett szert. Mindennek eredménye az 1200 kötetet számláló magyar téka: a maga teljességében máig megmaradt legnagyobb 18. századi erdélyi női könyvtár.[226]

Erdélyben az asszonyok körében meghonosodó bibliofíliának szép hagyományai vannak, amint azt a közgyűjteményekbe beolvadt személyi könyvtárak hagyatékai is tanúsítják.[227] A régi könyvekben gyakran találkozunk női tulajdonosbejegyzésekkel. Ezek egyértelműen jelzik, hogy az erdélyi kastélyok házi tékáinak egy részét a család asszonyai tulajdonában lévő könyvek alkották. Művelődéstörténetünk a 18. század legjelentősebb könyvgyűjtő asszonyának Bethlen Katát tartja. Bod Péternek köszönhetően a kortársak és az utókor elég jól tájékozódhatott bibliofíliájáról. Bethlen Kata könyveit az enyedi kollégiumnak adományozta, s az iskolai könyvtár 1849-es megsemmisülésekor az ő tékája is elpusztult. Bod Péter feljegyzései, könyvlistái őrizték meg a becses gyűjtemény képét.[228] Jóval kevesebbet tudunk azokról a hajdani könyvgyűjtő asszonyokról, akik mellett nem tevékenykedtek Bod Péterhez hasonló tudósok. Családi levelezésekben meghúzódó adatok, közgyűjteményekben fennmaradt könyvlajstromok után kell kutatnunk, ha hiteles képet akarunk formálni két évszázaddal ezelőtt élt asszonyok könyvkultúrájáról. A legszámottevőbb 18. századi erdélyi női könyvtár létrehozójáról, Bethlen Zsuzsannáról talán azért nem szólt többször az utókor, mert férje grandiózus könyvtárteremtése mellett elhalványult az ő könyvészkedése. Pedig könyvgyűjteményének összetétele, kialakulásának története, az állomány kéziratos anyagában található feljegyzések az erdélyi női bibliofília számára haszonnal értékesíthető adatokat szolgáltatnak.

[225] „Der dritte Theil des Katalogs, der in 2 Abtheilungen zerfällt, ist seiner Vollendung nahe, und enthält die Scriptores rerum hungaricarum omnis generis mit bibliografischen Anmerkungen des Herrn Gottfried Käler, Viceregestratores bey den Archive der k. siebenbürgischen Hofkanzley."

[226] Deé Nagy Anikó: *Könyvgyűjtő asszonyok a XVIII. században.* = Jakó Emlékkönyv 1996. 135–147.

[227] Jakó Zsigmond 1976. 219–251.

[228] Bod Péter Halmágyi István kérésére állította össze 1752 júliusában Bethlen Kata könyveinek jegyzékét: *Magyar Bibliotheka, avagy Mindenféle, kiváltképen pedig Teológiára tartozó Magyar Könyveknek Listájok; mellyeket Maga számára gyűjtögetett a Méltóságos Gróf Aszszony Bethleni Bethlen Kata.* A könyvlista a Teleki Tékában iktári Bethlen Zsuzsanna könyvei között van. (Jelzete: Thq–12. Ms. 8.)

Mint láttuk, Bethlen Zsuzsanna alig tizenhat esztendős, amikor Teleki Sámuel felesége lesz. Hogy férjhezmenetelekor hány könyvet vitt magával, azt ma már nem tudjuk megállapítani. Négy-öt könyvben találkozunk a nevével és a tulajdonbejegyzés dátumával abból az időből, amikor még apja házánál élt. De Teleki Sámuel csakhamar bevonja a könyvügyek intézésébe. A hetvenes, nyolcvanas években váltott levelekben gyakran esik szó könyvvásárlásról, könyvek rendezéséről. 1776 januárjában az úton lévő férjtől bizonyára a megvásárlandó könyvek ára felől érdeklődik az ilyen ügyekben akkor még gyakorlatlan asszony, mert Teleki válaszlevelében így ír: „A Válcság Titkának 3. tomussa mit érjen, nem tudom, mig a könyveket és kötéseket nem látom. Ha meg kaphatod, csak tarcsd meg, akkor árrát szabom mikor haza megyek; talám addig el várnak."[229] 1777 áprilisában arról számol be, hogy Sáromberkéről beküldte a kótyavetyére szánt könyveket vásárhelyi megbízottjukhoz, „aki telyes igyekezettel azon lesz hogy el adhassa".[230] Egy másik levélből már kitűnik, hogy férjéhez hasonlóan ő is igényes a könyvek állapotát illetően: megérkezett a megrendelt két könyv Sáromberkére, „de semmi köszönet nincs benne mert az Táblája a' két végin egészen ki koszolodot és el romlott".[231] Máskor Teleki kéri feleségét, hogy vásároljon számára: „Egy könyvet láttam Ujvári – írja 1782-ben Szebenből – a Hadnagy Verebelyiét, in folio: *Scriptores Historice Ecclesiasticae Eusebius, Socrates*. s. a. t. ugy emlékezem 6 magy. forinton. Kérem Ujvári első alkalmatossággal küldje bé-ide, hogy kár ne essék benne, és az árrát irja meg, mert meg veszem, más régi könyvet akarván vélle cserélni magamnak."[232] Természetesen a költözködések idején hárult Bethlen Zsuzsannára a legtöbb feladat. Ládákat rendel a könyvek becsomagolására, ügyelnie kell, hogy épségben és hiánytalanul kerüljenek rendeltetési helyükre. „A könyveidben még eddig nem tapasztaltunk semmi kárt – írja Marosvásárhelyről 1797 júniusában. – Az alsó házakban rakattam akkor őket, de most az innepek után ujra megvizsgáltatom, elhivatván az ifjú Borosnyait, minthogy ő is rakta volt el. Azután egy más szobában kell hordatnom, de az is jó száraz."[233] Másfajta megbízatásokat is teljesít. Teleki könyvcímeket küld, hogy kerestesse ki és majd vigye fel a köteteket Bécsbe, „mert nagy szükség van reá". „A' minap irtad; hogy P. Koppitol valami Könyveket küldöttél nékem; de se P. Koppi ide nem jött; és minthogy a Könyvek neveit meg nem irtad, nem tudhatom micsoda könyvek voltanak; azért ird meg, Édes Szivem, a Könyvek neveit, és tudassad meg aztis: hová lett P. Koppi?"[234] Azt már láttuk, milyen intenzíven kapcsolódott be Bethlen Zsuzsanna a marosvásárhelyi könyvesház megépítését előkészítő munkálatokba, s hogy élete utolsó hónapjaiban nagy körültekintéssel tájékoztatta férjét a könyvtár körüli dolgokról.

Könyvtárának mintegy félezer kötete őrzi saját kezű bejegyzését. Neve mellé sokszor évszámot és helységnevet is beír. Ezek az adatok azonban nem minden esetben utalnak a kötet megszerzésének idejére, helyére, hiszen gyakran előfordul az is, hogy egy kötetbe többször beírja a nevét. Ez minden bizonnyal a könyvek újabb számbavétele, lajstromozása alkalmával történik. Ha ezek a beírások a könyvgyűjtés folyamatának rekonstruálásánál nem is minden esetben hasznosíthatók, azt mindenképpen jelzik, hogy Teleki felesége élete fo-

[229] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Gálfalva, 1776. január 24. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2221.)

[230] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Sáromberke, 1777. április 24. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2858.)

[231] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Sáromberke, 1777. április 20. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2857.)

[232] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Szeben, 1782. július 2. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2373.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 83–85.

[233] Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1797. június 3. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2939.)

[234] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1791. október 1. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2553.)

lyamán bárhol is tartózkodott, szívügyének tekintette a könyvekkel való foglalatosságot. Tulajdonosi bejegyzéseit sok kötetben bibliai idézet vagy jelmondatként (symbolum) használt zsoltárrészlet egészíti ki. Nemegyszer egészen személyes hangú a beírás. A sokat betegeskedő asszony 1795-ben Bécsben ezt írja be egyik könyvébe[235]: „G. Iktári Bethlen Susanna mp. Várom az Urat az én Szabaditásomnak Istenem [sic!] és hiszem hogy meg szabadit az én Nyavalyáimbol, melyet bölcs tetzéséből én rám vetet."

Bethlen Zsuzsanna könyvei között sok olyan van, amelyben az ő neve mellett még más női névvel is találkozunk. Ezek a beírások a családjában meghonosodott női bibliofília becses emlékei. Kronológiailag egymást követő három posszesszor bejegyzéséről van szó: a Rhédei Zsuzsannáéról, Wesselényi Katáéról és Bethlen Zsuzsannáéról. Ezeket a könyveket a család nőtagjai egymástól örökölték. Rhédei Zsuzsanna (1716–1771) Bethlen Zsuzsanna nagyanyja volt. A korabeli krónikák gyakran szólnak róla, emlegetik szépségét, s azt, hogy férjének negyven esztendeig rendkívül jó társa volt, de senki nem szól arról, hogy könyveket is gyűjtött. Pedig unokája tékájában ma is mintegy félszáz kötet őrzi tulajdonosjegyét. A könyvek egy részét 1751-ben szignálta, de vannak olyanok is, melyekbe 1760–1762 között írta be nevét. Ezek vallásos tárgyú munkák, bibliák, imádságoskönyvek, a kálvinista hitvédelem termékei, melyek tulajdonosuk lelki épülésére szolgáltak. A 17. századból származó kiadványok jelenléte sem azzal magyarázható, hogy Rhédei Zsuzsanna régi ritkaságokként gyűjtötte volna ezeket, inkább egyháza története érdekelhette, amikor olyan műveket szerzett, mint Czeglédi István *Már minden épületivel s fegyveres Házaival edgyütt, elkészült Sion Vára* (Sárospatak–Colosvár, 1675). Ebben a kötetben több beírás is van. A legrégebbi ismeretlen kéztől származik: „1675 Die 11 hozták Czeglédi I[stvánna]k könyvét ki. Bujdosos Rabságban halván meg, az igaz vallásért Boldogul atta Istennek lelkét." Ezt követi az 1760-as beírás: „G. Rhédei Susanna". Unokája majd háromszor is bejegyzi nevét: „Ezen könyv szálott rám kedves nagy Anyámrol B. Wesselényi Ferencné G. Rhédei Susannárol." 1772-ben Sáromberkén ezt írja be a könyvbe: „G. iktári Bethlen Susánna mp. Tégy jot én Istenem a te jo akaratodbol az Sionnal és épitsd fel annak romladozot kő falait." 1774-ben még egyszer beírja a nevét. Egy beírás arra utal, hogy az *Ó és Új Testamentum Canonicus könyveinek rövid Summáját*, mely Lőcsén 1692-ben látott napvilágot, Rhédei Susanna 1751-ben elolvasta. 24 esztendő elteltével unokája is szignálja a kötetet: „1774. G. Iktári Bethlen Susanna. Simb[olum]. Az Úr gondot visel mert akik ötet félik soha nem lészen azoknak szükségek." *A Lelki fegyver* című imádságoskönyvbe (Debrecen, 1751) mindhárman beírják nevüket: Rhédei Zsuzsanna 1760-ban, Wesselényi Kata év nélkül, iktári Bethlen Zsuzsanna 1792-ben jegyzi a kötetet.

Bethlen Zsuzsanna tékájának talán legszebb darabja az a két biblia, melyet Rhédei Zsuzsanna ajándékozott leányainak, Máriának és Katának. Mindkét példány ugyanaz az utrechti kiadású magyar szentírás,[236] csak a kötésük különbözik. A díszesebb, gazdagon aranyozott erdélyi barokk kötésű, fémsarkokkal és kapcsokkal ellátott könyv kötéstábláján ez áll: „B. Wesselényi Susana Kiss Aszszony Anno 1745." Rhédei Zsuzsanna tehát ezt a bibliát korán elhunyt leányának köttette, majd ennek halála után kisebbik lánya, Mária, Bethlen Zsuzsanna édesanyja kapta meg testvére bibliáját. Az ő nevét a könyv fémkapcsára vésetik. Tőle lánya, Bethlen Zsuzsanna örökli, és lesz később férjének, Teleki Sámuelnek is kedvenc bibliája, hiszen már szóltunk róla, hogy felesége halála után ide jegyzi be életének fontos eseményeit. A másik Szentírás[237] Wesselényi Kata hagyatékából került Bethlen Zsuzsanna tékájába. A kevésbé díszes barna bőrkötésű biblia kötéstábláján Wesselényi Kata neve és az

[235] *Hiv lelki-pásztor, avagy annak rövid le-rajzolása.* Posonyban és Kassán, 1788. (Jelzete: Tho–298.)

[236] *Szent Biblia. Az-az Istennek Ó és Új Testamenttomában foglaltatott egész szent írás.* Ultrajectomban, 1737. (Jelzete: Tho–43/b.)

[237] Jelzete: Tho–43/a.

1751-es évszám olvasható. Mára már a kötés aranyozott motívumai, fémdíszei megkoptak. Előzéklapján egy egész oldalas beírás olvasható. Rhédei Zsuzsanna 1751 júniusában Kolozsváron jegyzi a könyvet egy verses jókívánsággal Kata lánya esküvője napján.

Bethlen Zsuzsanna könyvtárának mintegy kétszáz kötete őrzi Wesselényi Kata posszesszorjegyét. A nevével jelzett könyvek s a fennmaradt kézírásos lajstromok számottevő női könyvgyűjteményt sejtetnek. Wesselényi Kata bibliofíliájáról az erdélyi könyvtörténet mindeddig nem sokat szólt. E sorok írója évekkel ezelőtt Bethlen Zsuzsanna könyvtárának ismertetése kapcsán említette könyveit.[238] Természetesen a Wesselényi Kata könyveiről készült jegyzékek[239] vizsgálata, a nevével jelzett kötetek számbavétele ma már teljesebb képet nyújt az egykori könyvanyagról. A több mint kétszáz művet számláló rekonstruált állományban harminc 17. századi könyv van, ezek egy-két világi tárgyú munkán kívül mind vallásos művek. Százharminc kézírásos és nyomtatott könyv ugyanebbe a tárgykörbe tartozik, de a következő század termékei. Mellettük mintegy félszáz világi tárgyú: orvosi, történelmi, jogi, gazdasági, irodalmi munka képezi az állományt.

Wesselényi Kata könyvhagyatéka lett az alapja Bethlen Zsuzsanna későbbi könyvtárának. Mint már láttuk, a férjét és fiát elvesztő Wesselényi Kata Bethlen Zsuzsannára hagyta marosvásárhelyi házát, s úgy látszik, az akkor már javában könyvészkedő Teleki házastársakat könyvei megfelelő gondviselőinek is tartotta, ezért adományozta azokat unokahúgának. Egy részüket már jóval halála előtt átadta, hiszen az 1770-es években készített lajstromokba Teleki Sámuelné már besorolja a Wesselényi Katától kapott könyveket.

Bethlen Zsuzsanna bibliofíliájának legbeszédesebb bizonyítékai a könyvjegyzékek. Könyvgyűjtésének különböző periódusaiban valamennyit ő maga készítette. Az első egy kis formátumú füzet, 38 írásos lapot számlál.[240] A kezdetleges címleírás arra enged következtetni, hogy Bethlen Zsuzsannának ez az első könyvlajstroma; az utolsó könyv, amit bevezet, 1782-ből való. A következő jegyzék (*1779 Gróf Iktári Bethlen Susanna Szebeni Magyar Könyvei*[241]) akkor készülhetett, amikor a család Szebenben élt, de nemcsak az ott szerzett könyveket tartalmazza, hanem az örökölteket és a régebben vásároltakat is. A harmadik lajstrom így kezdődik: *Könyveim Nevei melyeket én G. Iktári Bethlen Susanna Istenem segedelmével kezdettem szerezni még 1770-től fogva.*[242] A 203 lap terjedelmű, nyolcadrétű füzetbe 1780-tól kezdi bevezetni a tulajdonában lévő könyvek címét. A könyvgyűjtő aszszonyról ez a lajstrom mond a legtöbbet. A különböző színű tintával, a gyűjtés más-más időszakában beírt címek arról tanúskodnak, hogy írójuk egyre igényesebben végezte munkáját s egyre jártasabb lett a bibliofíliában. A címleírások fokról fokra pontosabbak, sok bennük a javítás, a betoldás. A legtöbb kiegészítés a szerzőkre vonatkozik. Bethlen Zsuzsannát érdekli, hol élnek, mivel foglalkoznak, máskor pedig a kiadás körülményeinek érdekesebb adatait jegyzi fel. Ezek a pótlások, kiegészítések nem kerültek be a könyvtár nyomtatott katalógusába. Ebben Teleki mellőzi a nagyságrendi csoportosítást, s a könyveket betűrendben közli. A nyomtatott katalógusban megrövidített címleírások miatt a kézírásos lista mind az egyes könyveket, mind pedig Bethlen Zsuzsanna bibliofíliáját illetően ma is nélkülözhetetlen forrása az erdélyi magyar könyvtörténeti kutatásnak.

Bethlen Zsuzsanna gyűjteményének tematikai szempontú vizsgálata vezetett annak a megállapítására, hogy az évtizedek során ő sem alakít ki más jellegű könyvtárat, mint amilyet Wesselényi Katától örökölt. A könyvek kétharmadát nála is a mindennapi olvasmány-

[238] Deé Nagy Anikó: *Bethlen Zsuzsanna tékája.* = Könyvtári Szemle XV/1971. 4. 164–167.

[239] *Néhai Mlgs. Gróff Rhédei Sigmondné Aszony halála után maradott Könyvei Catalogussa* (Mv. Teleki kt. Th–13. Ms. 356.); *Néhai Gróf Rhédei Sigmondné, B. Wesselényi Kata Könyveinek listája* (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/c. 837.)

[240] Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/c. 836.

[241] Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/c. 833.

[242] Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/c. 835.

ként használt vallásos művek, bibliák, katekizmusok, imádságos- és énekeskönyvek, a kortárs protestáns irodalom termékei alkotják. Ezenkívül megszerzi a kor történeti tárgyú és szépirodalmi jellegű munkáiból a közismertebbeket, a jeles magyar fordításokkal együtt. A világi tárgyú könyvek bizonyára a mindennapi asszonyi teendőkben segíthették. Az állomány gazdag kéziratos gyűjteményt is magában foglal, ennek egy része még Wesselényi Kata hagyatékából való. Néhány tudománytörténeti kuriózumnak számító kéziratos másolat is van Bethlen Zsuzsanna örökölt és maga buzgalmából szerzett gyűjteményében. Például az az orvosi tárgyú kézirat, melyet Mathiolus munkájából Zay Anna ültetett át magyarra,[243] vagy az *Ars Medica* néven ismeretes 16. századi orvosi könyv másolata, mely az emberi test betegségeit és azok gyógyítását tárgyalja magyar nyelven mintegy ezer oldalnyi terjedelemben.[244] A feltevések szerint Lencsés György által összeállított munka Bethlen Zsuzsanna könyvtárában található 18. századi másolatát Rhédei Zsigmondné készíttette magának Erdőszentgyörgyön.[245] A marosvásárhelyi könyvtárban őrzött kéziratos Bod Péter-munkák nagy része is eredetileg Wesselényi Kata tulajdonában volt, ezek ma a *Kősziklán épült ház ostroma* című kívül mind Teleki Sámuelkönyvei között találhatók. Valószínűleg ő döntött úgy, hogy felesége tékájában csak magyar nyelvű könyvek maradjanak. Egyetért vásárlásaival, és távollétében maga is könyvekkel kedveskedik neki. 1792 júniusában írja Bécsből: „Nekedis annyira szaporodott Könyved, hogy nem tudom hová teszed."[246] Bethlen Zsuzsanna halála után, a katalógus készítésekor valószínűleg a nyelvi szempontra való tekintettel jó néhány nem magyar nyelvű könyvet átemel a maga gyűjteményébe, illetőleg a tulajdonában lévő magyar könyvekből néhányat áthelyez felesége tékájába. Igy találjuk az aszszony könyvei között Bod Péter *Szent írás értelmére vezérlő magyar leksikon*ának 1743-as kiadását, noha azt szerzője Sárdon maga ajándékozta Teleki Sámuelnek, ahogy ezt a könyv beírása is mutatja: „Ex oblatione gratuita Viri Clarissimi Petri Bod suis admunerat Libris C. Samuel Teleki Junior de Szék Ao. 1758 Apr. Saárdi. Sub Symbolo Deus Providebit."

A kortársak is tudtak arról, hogy Bethlen Zsuzsanna elsősorban magyar könyveket (nyomtatottakat és kézzel írottakat) gyűjt. Bizonyság rá Kovásznai Tóth Sándor egyik levele: „Marcus Tullius Cicerónak régi nagy böltsességű Római Urnak, nagyobbik Cátóját és Leliussát, az az a' Vénségről és Barátságról írt két darabotskából álló munkáit, régi Római

[243] *Orvosi könyv, mellyet néhai tudós és igen hires Doctor Mathiolus tseh nyelvre fordittatott, 's bővittetett Herbáriumából a' Nyavallyáknak rende szerint Dantzkai keserves bujdosásában maga és gyermekei számokra öszve szedegetett és Magyar nyelvre forditott Néhai T. N. Vay Ádám Uram árva özvegye Tsömeri Zay Anna... Mostan pedig maga számára le-iratott Mélt. L. B. Wesselényi Kata 1766-dik Esztendőben.* (Jelzete: Thq-78/a. Ms. 243.)

[244] A címlap nélküli, *Ars Medica* néven ismertté vált kéziratos orvosi könyv eddig ismert legkorábbi példánya 1577 körül készült. Lelőhelye a marosvásárhelyi Teleki Téka. Jelzete szerint (Thf–19. Ms. 5.) ez a könyv is Bethlen Zsuzsanna gyűjteményéből való. A kéziratot 1943-ban közzétevő Varjas Béla egy ceruzával később beírt posszesszornév alapján a Teleki Sándor tulajdonának tekinti. (*XVI. századi magyar orvosi könyv*. Kolozsvár, 1943). Megfelelő bizonyítékok hiányában máig nem sikerült megnyugtató módon tisztázni a kötet eredetét. Az orvostörténeti és nyelvtörténeti szempontból rendkívül fontos kézirat irodalmát l. Spielmann József: *A közjó szolgálatában.* Bukarest, 1976. 310–313.

[245] „Ars Médica, az az olly Könyv, melljben mindenféle nyavallyák ellen (mellyek szoktanak történni az emberi testben) sok hasznos és gyakorta meg probált orvosságok találtatnak. Mellyet először öszve szedegetet, Tudos embereknek Observatiojokbol Lentsés György Waradon 1610 Esztend. 26. Maii, Most pediglen ujjolag, szent és Istenes szándékából, hogj mind maga Uri Házában eshető (mellytől Isten őrözze) mind pedig más ügjefogjottakon történhető mérges és meg emésztő nyavallyák ellen tudjon használni. Mlgs. és Gróff Rhedei, Rhedei Sigmond Ur, Kedves élete Párjával B. Weselény Kata Aszszonnyal le irattatot Erdő Sz. Györgjön 1757 Januario Z. J. S. által." (Jelzete: Thf–14. Ms. 2.)

[246] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Bécs, 1792. június 9. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2558.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 95–96.

nyelvből Magyarra forditottam, és imé Ngdnak azokat alázatosan ajánlani kivántam. Már meg van tiz esztendeje, h[ogy] másokkal együtt, sokszor jártam Sáromberkén, és ha valami Magyar könyveket szerezhettem, a' Ngod Magyar könyvekből álló szép Bibliothékájába valot, magammal együtt ki-vittem. Kezdettem azért azonn gondolkozni h[ogy] egy ollyan könyvet-is vigyek Ngod eleibe, a' mely sehol egyebütt még-eddig nem volt meg, és a hol ez utánn meg-leszen-is, Ngd[na]k lehesen tulajdonitani h[ogy] meg-találtatott."[247] Természetesen Kovásznain kívül tudhattak erről mindazok, akik kapcsolatban álltak a Teleki házaspárral, pártfogásukat élvezték és használták az évről évre gazdagodó gyűjteményt. Aranka György például 1795-ben a könyvek lajstromát is elkérte, amint ez a nagyobbik Teleki fiúnak a Nyelvmívelő Társaság alapítójához írott leveléből kitetszik: „... az Anyám bibliothecájában lévő M[anu] S[crip]tumok regestrumát és az Anyám Bibliothecája Catalogussát is a' Méltoságos Urnak ha lehet mentől elébb el-küldöm. Az Atyámnak írtam iránta."[248]

Bethlen Zsuzsanna nem érte meg a vásárhelyi Téka megnyitását, hogy könyveit végső elrendezésben láthassa. A könyvtáralapító azonban mindvégig kegyelettel kezelte felesége könyvhagyatékát. A marosvásárhelyi könyvesházban külön helyet kapott, s mint láttuk, nyomtatott katalógusának harmadik kötetében önálló fejezetet szánt a gyűjteménynek *Catalogus Librorum Hungaricorum Susannae Com. Bethlen de Iktár* címmel. Alkalmasint az ő kegyeletes intézkedése nyomán van a gyűjtemény valamennyi kötetébe beragasztva a reá emlékeztető ex libris.[249]

Ritka könyvek – korszerű irodalom

A Teleki Téka állományának részletes tematikai vizsgálatára ez alkalommal már terjedelmi okokból sem vállalkozhatunk, arról azonban mindenképpen szólani tartozunk itt, hogy a *közkönyvtáralapító* mit tartott fontosnak megszerezni, s a *philobiblon* minek nem tudott ellenállni.

A gyűjtemény a nyilvános könyvtár követelményeinek megfelelően elsősorban a klasszikusnak minősülő szépirodalom, valamint az egyes szaktudományok történetét és korabeli eredményeit tárgyaló műveket tartalmazza. A félévszázadnál is tovább tartó gyűjtés során az egyre kifinomultabb ízlésű bibliofil gyűjteményébe természetesen bőven kerültek könyvészeti értékek, ritkaságok.

A már említett „Bibliotheca classica" – tematikailag változatos, nyomdatechnikai és könyvészeti szempontból egyaránt értékes köteteivel – ebben a nemben az erdélyi könyvtárak egyik legszínvonalasabb gyűjteménye. Hogy az alapító mennyire büszke volt rájuk, az is jelzi, hogy már a megnyitáskor a Téka egyik impozáns helyén fogadták a belépőt.

Az egyetemes nyomdászat értékei közül mindenekelőtt a könyvtár nem túl nagy, de összetételét tekintve változatos ősnyomtatvány-gyűjteménye érdemel említést. Az 52 incunabulum nemcsak vallásos tárgyú, hanem hírmondója a születő világi tudományoknak is. A legrégibb a humanista Galeotto Marzio *Liber de Homine* című munkája (Bononiae, c.

[247] Kovásznai Sándor Bethlen Zsuzsannának. Marosvásárhely, 1781. július 12. Közli *Marcus Tullius Ciceronak nagyobbik Cátoja, Laeliussa, paradoxumai, és a' Scipio álma. Magyarra fordíttattak Kovásznai Sándor által, 1781-dik Esztendőben. Kolosváratt, 1782.*

[248] Teleki Domokos Domokos Aranka Györgynek. Nagyvárad, 1795. január 9. Közli Enyedi Sándor: *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság levelesládájából.* ItK. XCIII/1989. 1–2. 148–149.

[249] Bethlen Zsuzsanna ex librisének két változata is van, mindkettő a Teleki és a Bethlen család címerét ábrázolja. Jelmondata: „Az Úr gondot visel." Az ex libris felirata: „G. Iktári Bethlen Susanna. G. Teleki Sámuelné." Méretük: 9 X 7 cm. A szebb kivitelezésű, finomabb metszésű darab készítője a nevét is feltüntette a könyvjegy alján: „Czetter Samuel Orosházi fi mettzette."

1475). A klasszikus szerzők 1500 előtti kiadásai között találjuk többek között Cicero, Persius, Propertius, Plinius, Terentius, Ovidius, Horatius munkáit. Az itáliai reneszánsz képviselői közül Maphaeus Vegius , Demetrius Chalcendylas, Philolphus Franciscus, Aeneas Sylvius Piccolomini nevével találkozunk. Ugyancsak becses a Velencében 1499-ben nyomtatott görög etimológia (*Etymologicum Magnum graecum*) és egy jogi szótár: *Vocabularius iuris utriusque*, melyet a neves nürnbergi nyomdász, Anton Koberger adott ki 1481-ben.[250]

Különleges könyvtártörténeti értékűek a humanista tudósok, filozófusok gondozásában megjelent első kiadások (editio princeps) és a neves 16–17. századi nyomdák termékei. A velencei Aldina-nyomtatványok, a firenzei és velencei Giunta (Junta) nyomdászcsalád termékei, a párizsi Etienne- (Stephanus)kiadványok, az antwerpeni Plantin-könyvek, a bázeli Oporinus és Frobeniuskönyvnyomtató műhely termékei vagy a neves holland Elzevir nyomdászdinasztia nyomtatványai a marosvásárhelyi könyvtár mindmegannyi büszkesége. A 16. századi külföldi nyomtatványok gyűjteménye mintegy 2000 kötetből áll, köztük van a humanizmus és reformáció korának számos alapműve.

Az európai könyvészeti ritkaságok mellett a könyvtár polcain sorakoznak a magyarországi, erdélyi nyomdászat bölcsőkorának termékei is, köztük Honterus és Wagner brassói, Heltai Gáspár és Misztótfalusi Kis Miklós kolozsvári kiadványai. Példaként álljon itt a besztercei származású orvos, Kyr Paulus *Sanitatis studium*a (Brassó 1551). Ez az ifjúság számára összeállított, orvosi tanácsokat tartalmazó mű a legrégebbi fennmaradt, Erdélyben nyomtatott orvosi munka. Értékét az is növeli, hogy kevés példányt ismer belőle az irodalom. Ugyancsak ritka Johann Honterus Brassóban 1543-ban megjelent *Reformatio ecclesiae Coronensis* című munkája. Székely István *Chronica ez vilagnac yeles dolgairol* (Krakkó, 1559) a könyvtár legrégibb magyar nyelvű könyve. Megvan Melius Juhász Pétertől *A keresztienec nyomorusagokban való vigasztalasoknak*...(Debrecen, 1562) című, református tanításokat, imádságokat és egy vitairatot tartalmazó mű, melyből mindössze kettőt ismer a bibliográfiai irodalom. Heltai Gáspár *Chronica az magyaroknac dolgairol* című, Heltai Gáspárné műhelyében 1575-ben nyomtatott műve egyike a legszebb kolozsvári könyveknek. Egyetlen példányát ismeri a szakirodalom Enyedi György verses szerelmi történetének, *Gismunda és Gisquardus históriájá*nak, mely Debrecenben Hoffhalter nyomdájában 1577-ben készült. Bogáti Fazekas Miklós *Szép historia az tökélletes aszszonyállatokról* (Kolozsvár, 1577) című verses moralizáló történetéből mindössze három maradt fenn. A Tékában meglévő csonkasága ellenére is értékes darabja az állomány régi magyar gyűjteményének. Teleki Sámuel könyvtárában mintegy 306 kötet 1711 előtt megjelent magyar nyelvű nyomtatvány van, [251] melyek egy része ritkasága miatt képvisel külön értéket. A 17. századiak közül említésre méltó Balassi Bálint és Rimay János *Istenes énekei*nek Bécsben 1632–1638 között megjelent kiadása. Ezt sokáig unikumnak tartotta a szakirodalom, míg a közelmúltban a firenzei Nemzeti Könyvtárban előkerült a kiadás egy másik példánya is.[252] A Biblia 16–19. századi kiadásaiból is szép gyűjteményt találunk a könyvtárban. Megvannak a régi héber, görög, latin bibliák mellett a különböző európai nyelvekre átültetett részleges vagy teljes fordítások – német, francia, román, angol bibliák – éppúgy, mint a Szentírásnak szinte valamenyi régi magyar kiadása. A magyar bibliák nagyrészt Bethlen Zsuzsanna gyűjteményében találhatók, de maga Teleki is sok magyar fordítást szerez. Ugyanakkor előszeretettel válogatja össze a neves európai nyomdákban napvilágot látott bibliakiadásokat is. A *Biblia Hebraica* Párizsban, Robertus Stephanus nyomdájában 1539–1541 között

[250] Vö. *Catalogus Incunabulorum Bibliothecae Teleki–Bolyai.* Târgu-Mureş, 1971.

[251] Analitikus leírásukat 1977-ben államvizsga dolgozatában elvégezte Ambrus Hedvig Mária (*Régi magyar nyelvű könyvek a Teleki Tékában. 1559–1710.* Kézirat).

[252] Vö. Armando Nuzzo: *Balassi népszerűsítésének kezdetei: a bécsi kiadás.* ItK. XCVI/1992. 5–6. 639–645.

megjelent ötkötetes kiadását maga a könyvtáralapító is mint nagyon ritka könyvet jelöli meg nyomtatott katalógusában. Bázelben, Oporinus nyomdájában jelent meg 1551-ben Sebastian Castalion latin bibliája, ezt „editio princeps"-ként tünteti fel Teleki, a Robertus Stephanus párizsi nyomdájában 1557-ben készült képes bibliát pedig mint ritka kiadást jelzi. Megtaláljuk a Londonban 1657–1669 között megjelent nyolckötetes *Biblia Polyglottát* is. A bibliagyűjtemény értékét külön növeli a kötetekben található sok tulajdonos-bejegyzés.

A Téka magyar bibliái közül egy kiadástörténeti kuriózumot említünk. Amszterdamban 1645-ben Janson nyomdájában jelent meg Károlyi Gáspár bibliafordításának negyedik kiadása. Minthogy a holland tipográfus nem tudott magyarul, a szövegbe számos hiba csúszott be. Komáromi Csipkés György vállalkozott a kijavításukra. Az 1645-ös kiadás egy példányába írta be a kiegészítéseit, javításait. Ez a példány került Teleki gyűjteményébe[253], mely joggal tekinthető a Leidenben 1718-ban megjelent új kiadás munkapéldányának. A kiadástörténet Komáromi Csipkés György bibliáját „gályarab" sorsúnak tartja, mert bár a javítási munkákat Komáromi 1685-ben befejezi, csak 1718-ban kerül sor a kinyomtatásra. A példányok aztán igen hosszadalmas és viszontagságos úton jutnak a nyomás költségeit viselő Debrecen város birtokába. Mindezek ellenére a Teleki-könyvtár négy példányát is őrzi ennek a bibliának, közülük három Bethlen Zsuzsanna gyűjteményéből való. Az egyikbe ő maga írta be 1794-ben, hogy mikor és milyen körülmények között szerezte. A beírás utal a könyvgyűjtő asszony tájékozottságára: „Ezen Bibliát szerzettem Debreczenbe azon nyomtatványok közzül melyek arestaltatnak volt Lengyel országba Krakkoban, mig ez előtt közel Száz Esztendővel, és mostan ez előtt két vagy három Esztendővel az Ur Istennek akaratyából csudálatoson ki szabadulván, már most vagynak az Debreczeni Ekklésia kezében minthogy azon Ekklesia költségével nyomtattanak is ki."

Végül egy 18. századi magyar nyelvű Szentírást azért említenünk, mert kiadásánál Teleki Sámuel maga is segédkezett. A Károlyi Biblia újrakiadásai közül hét Utrechtben látott napvilágot a 18. század folyamán, legjelentősebb közülük az utolsó, a Johann Altheer betűivel 1794-ben megjelent. E kiadásról a szakirodalom annyit jegyzett fel, hogy a neves mezőgazdasági szakíró, lapszerkesztő Pethe Ferenc nyomatta ki hollandiai tanulmányútja idején. Újabban előkerült levelek bizonysága szerint Teleki 2000 forinttal támogatta a megjelenését. Feltehetően ennek fejében kapott a kiadótól példányokat, melyeket feleségével együtt Erdélyben igyekezett eladni. A Teleki és az utrechti Wild et Altheer cég között váltott levelek utalnak a példányszámra és arra, hogy Pethe még négy esztendő múlva sem rendezte tartozását a holland kiadónál.[254]

A marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban gazdag metszetanyagban gyönyörködhetik a látogató. A már említett Piranesi-kollekció egyik érdekes darabja például a Traianus oszlopát ábrázoló hárommétereres eredeti metszet. Gazdag gyűjtemény állt össze a különböző külföldi múzeumok kincseit bemutató kiadványsorozatokból (*Museum Florentinum*. Firenze. 1731–

[253] *Szent Biblia*... kibotsátatott a Belgiomi Akadémiákban tanuló Magyaroknak forgolódások által Amstelodámban. Jansonius János költségével 1645 esztendőben. (Jelzete: To–7. a/2.) Az előzéklapra írott bejegyzés tájékoztat arról, hogyan került a Biblia Teleki könyvtárába: „Ezen Szent Biblia Néhai Boldog emlékezetű Csipkés Comaromi Györgyé lévén az midőn az Új és Ó Testamentom könyveit újra ki adatni szándékozott volna, azoknak Czikkelyeit az belöl foglalt és maga kezével írott változásokkal igyekezett az eredeti Nyelv valóságos értelméhez alkalmaztatni. Ezen Bibliát azért méltán lehet a Comaromi ama eredeti Fordításának nevezni, mely is Néhai Koji Comaromi Sára által az Losontzi Gyürky Familiára által jövén Nagy Méltóságú Grof Széki Teleky Samuel Ur ő Excellentziája Közhaszonra szánt Könyv Tárában bényujtatott Gyürky István által."

[254] Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának. Pest, 1797. április 21. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2668.); Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1797. május 6. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2934.); Wild et Altheer Teleki Sámuelnek. Utrecht, 1797. május 1. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/a. 546.); Wild et Altheer Teleki Sámuelnek. Utrecht, 1798. január 26. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/a. 541.)

1762; *Il Museo Capitolino.* Roma, 1741; *Il Museo Pio Clementino.* Roma, 1780; *Les monuments antiques du Musée Napoleon.* Paris, 1806), az anatómiai, botanikai, állattani és földrajzi atlaszok sok esetben kézzel metszett és színezett példányai ugyancsak növelik a könyvtár bibliofil becsét. Az egyleveles nyomtatványok közül családi összefüggések miatt emeljük ki a Bornemisza Anna halálára kiadott kártát. A nyolc darabból összeragasztott, egyetlen példányban fennmaradt egyoldalas nyomtatott lap díszes kiállítású. A szépen metszett keretdíszben felül olvasható az *Emlékezetnek romolhatatlan szegelet köve* kezdetű szöveg, melyből megtudjuk, hogy Apafi Mihály fejedelem hitvese, Bornemisza Anna halálának alkalmából „állította és emelte" a kártát „A' Teleki Ház Udvari Scholaja Gernyeszegen". Halotti versekkel búcsúztatják az elhunyt fejedelemasszonyt Teleki Mihály fiai: László, József, Pál és Sándor meg egy Majtini Ferenc nevű tanítómester, az első verset pedig Köleséri Sámuel, a későbbi neves erdélyi orvosdoktor írta.[255]

Minthogy Teleki Sámuel a tudományok műhelyének szánta tékáját, érthető módon a gyűjtemény nagy része a *korabeli könyvtermés* eredménye. Innen származik a felvilágosodás eszmekörében fogant munkák viszonylagos gazdagsága. Természetesen a könyvtár „korszerűségének" megvannak az idő- és térbeli korlátai. Egy-egy tudományos munka megírása, megjelenése és az erdélyi gyűjteménybe való bekerülése között bizony olykor sok idő telt el. A kortárs irodalom jelenlétének vizsgálatánál ezúttal nem is arra figyelmezünk, hogy a könyvanyag milyen szerepet játszhatott a korabeli tudomány népszerűsítésében vagy eredményei öregbítésében, hanem elsősorban arra, hogy Telekinek mit sikerült összegyűjtenie, mit tudott megszerezni a felvilágosodás korának divatos szakkönyveiből, a francia forradalmat előkészítő, majd annak eseményeit tárgyaló művekből, köztük a jakobinus mozgalom termékeiből. Mivel igyekszik megszerezni az egyes tudományok történetére vonatkozó legfontosabb munkákat is, a különböző tudományágak vizsgálatánál esetenként ezeket is figyelembe kell vennünk.

A felvilágosodás korának vezértudománya a *matematika.* A megismerés kulcsának tekintik. Talán a korszellemmel függ össze Teleki ifjúkori matematikai érdeklődése és természetesen könyvtára matematikai részlegének gazdagsága is. A kísérleti természettudomány nagy képviselőinek – Galilei, Bacon–munkái mellett a könyvtáralapító igyekszik megszerezni a történeti és kortárs matematika alapműveit. Leibniz 11, Newton 8 munkával szerepel a nyomtatott katalógusban. De jelen vannak a korszak nagy matematikusai, a Bernoulliak, Euler, Maupertius, d'Alembert, Lagrange, Clairaut. Megvan a tudós francia mérnök, Bélidoré matematikai munkája, Bionnak, a matematikai eszközök mérnökének gyakorlati könyve, L'Hospital márki, a francia akadémia tiszteleti tagja differenciálszámítással foglalkozó művének első, 1696-os kiadása. Christian Wolff, a leibnizi tanok népszerűsítője több művel is szerepel.

Gazdag az állomány *asztronómiai* részlege is. Christian Wolff *Cosmologia Generalis*ának 1737-es kiadása mellett a francia La Lande három munkája is megvan. Clairot klasszikus műve a Föld alakjának elméletéről, La Caille alapvető munkája, a *Leçons elementaires de la Terre* (Paris, 1743), a francia csillagász, Bailly asztronómiatörténete képviselik e tárgykört. Megtalálható Kantnak az a munkája, melyben a kozmosz evolúciós szemléletét fektette le (*Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*). Laplace híres égi mechanikája, a *Traité de Mechanique celeste* mellett az olvasó *Darstellung des Weltsystems* című összefoglaló művét is forgathatta.

A *fizikai* munkák viszonylagos gazdagsága ugyancsak azzal magyarázható, hogy a könyvtáralapító ifjúkori peregrinációja alatt érdeklődéssel tanulmányozta ezt a tudományt is. Bizonyíték az a vaskos kéziratköteg, mely Teleki korabeli szakkönyvekből készített

[255] Jelzete: Tq–455. c/1. (45). A nyomtatvány alján az impresszum áll: „Kolosvaratt Nemethi Mihály által MDCLXXXVIII."

jegyzeteit tartalmazza.[256] Később megvásárolja a 17–19. századi fizika eredményeit tárgyaló összefoglaló szakmunkák legjobbjait. Ebben az időben a fizikának különösen két területe: a mechanika és a fénytan indult látványos fejlődésnek. A kor nagy fizikusai hozzáláttak a mechanika matematikai apparátusának a kidolgozásához. A gyűjteményben bőven találunk e tudományágak eredményeit tárgyaló munkákat. Megvan Newton *Opticá*jának 1740-es, híres *Principiá*jának 1789-es genfi kiadása, Benjamin Franklin elektomossági műve (*Experients et observations sur l'Electricité.* Paris, 1756), ezenkívül összes műveinek 1780-as drezdai kiadása. Muschenbroek holland newtoniánus fizikus két könyvét, Nollet-nek, a kísérleti fizika egyik úttörőjének ugyancsak két munkáját őrzi a könyvtár. Samuel Halle berlini tanár fizikai kísérleteket tartalmazó műve, a *Magie, oder die Zauberkräfte der Natur* (Berlin, 1784–1786) mellett kézbe vehető a neves oxfordi tudós, Desaguliers kísérleti fizikája és La Caille mechanikájának 1757-es kiadása. Megvan Gehler német fizikusnak hatkötetes fizikai lexikona: *Physikalische Wörterbuch der Naturlehre* (Leipzig, 1798–1801). A Bernoulli család fizikusainak több munkája is megtalálható. Galvani elektromossággal foglalkozó könyve (*Abhandlung über die Kräfte der thierische Elektrizität),* mely 1793-ban látott napvilágot, nem sokkal megjelenése után már bekerült a gyűjteménybe. Nem hiányzanak a korszak népszerű műfaját, a kísérleteket, játékokat leíró fizikakönyvek sem. Ezek közül Ozonam *Récréation mathématique et physique*-jának 18. századi kiadását említjük.

A középkori alkímiából kinövő s önálló tudományággá izmosodó *vegyészetnek* Teleki könyvtárában nem túl nagy, de igényesen válogatott gyűjteményét találjuk. Nagy része 18. századi, de van néhány korábban megjelent munka is. Ilyen Lémery 17. századi francia vegyész *Cours de chemie* című munkája, mely még a következő században is fontos szakkönyv. A legelterjedtebb korabeli összefoglaló vegytankönyvek között megvan Boerhaeve leideni tudós *Elementa chemiae* című, 1732-ben megjelent munkája. A francia Macquer *Elements de Chemie theoretique et practique* című műve mellől az általa összeállított első vegytani lexikon német nyelvű kiadását (*Chemisches Wörterbuch*) emelhetjük le a polcról. Lavoisier *Traité élémentaire de Chemie*-jének 1794-es párizsi kiadása mellett találkozunk Berthollet-nek a vegyrokonság kérdését tárgyaló művével is. Említésre méltó a neves göttingai professzor, R. A. Vogel *Institutiones chemiae* című könyve, a svéd T. Bergman kémiatörténettel foglalkozó műve. Olyan szerzők nevével is találkozunk a Vásárhelyre szállított könyvek címlapján, akik a kémia ipari alkalmazása terén értek el eredményeket, mint például A. F. Fourcroy és I. Chaptal francia vegyészek.

A 18. század derekán jelennek meg azok a *historia-naturalisok*, melyek a természet világának három fő területét – az ásványok, növények és állatok világát – külön tárgyalják. Ennek a szemléletnek megfelelően Teleki könyvtárkatalógusában a *scriptores generales* után sorra következnek a *scriptores speciales zoologi*, *scriptores botanici, scriptores mineralogi.* Megvan Buffonnak, a francia *Enciklopédia* munkatársának 36 kötetes munkája (*Histoire naturelle.* Paris, 1749–1788), mely a természet világára vonatkozó akkori ismeretek nagy tárháza. Egyébként a gyűjteményben Buffon mintegy 108 kötettel van jelen. A korszak nagy rendszerezőjének, Linnének a műveit is megszerzi Teleki; az ő *Genera plantarum*a, *Species plantarum*a és 15 kötetes *Pflanzensystem*je mellett Bonnet svájci tudós, Jaquin bécsi orvosprofesszor könyveivel is találkozunk. Különös kedvvel gyűjtötte az illusztrált növénytani munkákat, mivel pontosan ez az időszak a fénykora e kiadványoknak. Ilyen például Jaquin növénytani munkája, melyet maga a szerző illusztrált, Plenk *Icones plantarum medicinalium*a vagy a hétkötetes *Neue Bildergalerie für junge Söhne und Töchter* (Berlin, 1794–1800).

[256] *Hahn Praelectiones ad Elementa Physicae Petr. van Musschenbroek descript par S. C. T[eleki].* Utrecht, 1761. (Jelzete: Tq–879. Ms. 316.)

A *természettudomány* 18. századi eredményeit ismertető, népszerűsítő munkák s az ifjúság oktatására szánt művek is szép számmal szerepelnek, például: Raff: *Naturgeschichte für Kinder* (Göttingen, 1781); Bertuch: *Bilderbuch für Kinder* (Weimar, 1781); Erxleben: *Anfangsgründe der Naturgeschichte* (Göttingen, 1791).

Az *állattani* munkák nagy része ugyancsak korabeli kiadvány. A korábbiak közül említésre méltó Harvey *Exercitationes de generatione Animalium* című könyve (Amsterdam, 1651). A rendszerezők közül megvan Theodor Klein *Historiae avium Prodromus*ának 1750-es kiadása. A kortárs ornitológiát Brisson *Ornitologie* című hétkötetes könyve képviseli mintegy 500 madárfajta leírásával. Buffon madártana (*Naturgeschichte der Vögel.* Berlin, 1772) és Schreber *Die Säugthiere* (Erlangen, 1774–1797) című 57 kötetes munkája mellett a tudós erdélyi kortársak haszonnal forgatták Linné állattanának, a *Systema naturae*nak 1788-as kiadását. Ebben a részlegben sok a gazdagon illusztrált könyv. Block *Naturgeschichte der ausländischen Fische* című kilenckötetes munkája 432 különböző halfajtát bemutató színes mellékleteivel rendkívül szép kiadvány. Egy másik szemet gyönyörködtető szerzemény Esper 50 füzetből álló sorozata, az *Europäische Schmetterlinge in Abbildungen.*

Az *ásványtani* munkák csoportos jelenléte is egyik sajátossága a marosvásárhelyi Tékának. Magyarázható ez az akkoriban divatossá váló rendszeres kőzetgyűjtéssel is, mely megkövetelte az ásványok szakszerű tanulmányozását. A könyvtár mellett ma is megtalálható az a gazdag kőzetgyűjtemény, melyet a könyvtáralapító fia, Domokos gyűjtött 1798-ban bekövetkezett haláláig. Ezt aztán apja tovább gyarapította, s végül intézkedett megőrzéséről és feldolgozásáról is. A kőzettani munkák közül említést érdemel a svéd mineralógus, Cronstedt *Versuch einer Mineralogie* (Leipzig, 1780) című munkája, Linné *Mineral-System*jének 1777-es kiadása. Szép számmal szerepelnek a kőzetek meghatározásában segítő katalógusok, szakkönyvek és Erdély és a Bánság kőzetvizsgálatának eredményeit tárgyaló szakmunkák (Born: *Briefe über mineralogischen Gegenstände auf einer Reise durch das Banat, Siebenbürgen.* Frankfurt und Leipzig, 1722; Fichtel: *Mineralogische Bemerkungen von den Karpaten.* Wien, 1791; Hacquet: *Neueste Reisen in den Jahren 1788–89 durch die Dacischen und Sarmatischen, oder nördlichen Karpaten.* Nürnberg, 1790–1796).

Az *orvostudományi* munkák élén az antik szerzőt találjuk. Hippokratész és Galenus összes műveinek kétnyelvű közös kilenc kötetét Paracelsus több írása, a középkor neves orvosának, Abanus Petrusnak Velencében 1548-ban megjelent munkája (*Conciliator controversiarum inter philosophos et medicos*) követi. Orvostörténeti vonatkozásban a reneszánsz egyik legnagyobb eredménye Vesalius anatómiája; ennek az első tudományos bonctannak 1543-as bázeli kiadása dísze a Tékának. A 18. századi medicina eredményeit tárgyaló könyvek ugyancsak figyelmet érdemelnek. Ezeket katalógusában Teleki együtt sorolja fel a gyógyszerészeti munkákkal. A korabeli orvosképzés leghasználatosabb munkái Boerhaave könyvei, ezért megszerzi az elméleti orvostudomány alapjaként számon tartott művét, az *Institutiones medicae* 1734-es kiadását. A század egyik legnagyobb leíró anatómusa Albinus; a Téka őrzi a kiváló olasz anatómus, Eustachi munkájának egyik általa sajtó alá rendezett kiadását, az *Explicatio tabularum anatomicarum* címűt. Megvan a kor neves rendszerezőjének, A. Hallernek főműve, a kísérleti élettan alapvető könyve, az *Elementa physiologiae corporis humani* (Lausannae, 1757). Boerhaave tanítványa Gerhard von Swieten, tőle a mester egyik könyvét kommentáló kiadványt (*Commentarii in H. Boerhaavi Aphorismos*) szerzi meg Teleki, az úgynevezett „bécsi iskola" más jeleseinek (Stoll, Plenk stb.) a műveivel együtt. Ebben a korszakban kezdenek megjelenni a közegészségügy, az államilag szervezett orvoslás problémáit tárgyaló alkotások. Ezek megvásárlása egyértelműen jelzi, hogy Teleki könyvtárával valóban a köznek kívánt szolgálni. Ugyanezt bizonyítják az állományban lévő gyógyszerészkönyvek, a betegségek elkerülését, megelőzését ismertető, házi kezelést elősegítő gyakorlati munkák. Ilyenek: *Land-Apotheke* (Koppenhaga,

1770); Rosenstein: *Haus- und Reiseapotheke* (Leipzig, 1769); ez utóbbinak Domby Sámueltől származó magyar fordítása is megvan (Pest, 1794).

Gazdag orvosi disszertáció-gyűjtemény is található a Tékában. Közülük csak egyet említünk: Pápai Páriz Ferenc *De tribus consiliis medicis* címmel Bázelben 1674-ben nyomtatott munkáját, amelynek orvostörténeti értéke mellett az az érdekessége, hogy a szerzőt üdvözlő versek között olvasható Michael Halicius karánsebesi román nemesifjú *Carmen primo et uni-gentium Linguae Romano-Rumanae* című köszöntője, melyet az első román nyelvű disztichonnak tartanak.[257]

A 17. század második felétől a 19. század elejéig megjelent *tudományos periodikumok gyűjteménye* mintegy negyven címet tartalmaz több mint 2000 kötetben; ezek jórészt akadémiák, tudós társaságok kiadványai. A pétervári, párizsi, berlini, uppsalai akadémia, a londoni, göttingai vagy az olasz tudós társaságok közleményeinek gazdag gyűjteménye azért fontos, mert a természet- és társadalomtudományok korabeli eredményeit tükrözik, ismert tudósok felfedezéseiről szóló beszámolók, tudományos értekezések láttak bennük napvilágot. Jelentősek a könyvtárban található könyvészeti folyóiratok is. A *Journal des Savants* az egyik legrégebbi ebben a műfajban. Az *Allgemeine Deutsche Bibliothek* 288, a jénai *Allgemeine Literatur-Zeitung* 153, az olasz *Giornale de Letterati d'Italia* 42 és a francia *Gazette Littéraire* 233 kötete évi rendszerességgel tájékoztat az európai könyvpiacon megjelent tudományos művekről. Információs anyaguk mellett a korszak kimerítő bibliográfiái is ezek a kiadványok.

A tudományos jellegű időszaki kiadványok mellett Teleki könyvtárában szép számmal szerepelnek sajtótermékek, melyek a kor politikai eseményeiről tájékoztatnak. Ez a kollekció jól tükrözi a korabeli európai sajtóélet nagymérvű fellendülését. A külföldön megjelenő sajtóorgánumok közül elsősorban a *Moniteur* teljes sorozatát kell megemlítenünk. Nem az 1789-ben indított első sorozatot szerzi meg Teleki, hanem egy 1802–1804 között Milánóban készült utánnyomást.[258] Minthogy az 1811-ben megjelent katalógusban már szerepel, valószínűleg nem sokkal a megjelenést követően sikerült megvenni a teljes sorozatot.

A Habsburg Birodalomban élő népek, izmosodó nemzetek sajtója főleg a jozefinista korszaknak köszönheti fejlődését. A bécsi központosító törekvések nyomán – az egyes népek függetlenségi törekvéseit kísérő megnyilvánulásként – született meg a nemzeti nyelvű hírlap- és folyóiratirodalom. Az a rövid idő, amely a 18. század végén kedvező lehetőséget teremtett Kelet-Közép-Európa időszaki sajtója fejlődéséhez, elegendő volt, hogy létrehozza a felvilágosodás igézetében fogant nemzeti nyelvű hírlapirodalmat.[259] Teleki tájékozottságát és gyakorlatias gondolkodását jelzi, hogy az osztrák fővárosban megjelenő rengeteg időszaki kiadvány közül jó érzékkel válogatja ki a magyar közönséget leginkább érdeklőket. A német nyelvű lapok közül elsőként C. G. Windisch*Ungarisches Magazin* című lapját említjük, melyben a szerkesztő a német államismereti iskola nyomán történelmi, földrajzi és természettudományi kérdésekkel is foglalkozik. 1771–1776 között Tersztyánszky Dániel szerkeszti Bécsben az *Allergnädigst privilegierte Anzeigent,* melynek valamennyi száma megtalálható Teleki gyűjteményében Kovachich Márton György *Merkur von Ungarn* című kiadványával együtt. Rát Mátyás szerkesztésében 1780-ban Pozsonyban jelenik meg az első magyar újság, a *Magyar Hírmondó.* Jelentősége abban áll, hogy a politikai, gazdasági élet hazai és külföldi eseményeiről magyarul tájékoztatja az olvasót. A könyvtárunkban megvan

[257] N, Drăganu: *Mihail Halici.* Contribuèie la istoria culturală românească din secolul al XVII. Dacoromania. Anul IV. Cluj, 1927. 77–168.

[258] *Collection complette du Moniteur universel de Paris.* A Milan, 1802 (an X. de la République Française). Tom. I–XLXI.; Deuxième Periode 1804. Tom. I–XXI.; Troisième Periode 1804. Tom. I–VIII. (Jelzete: To–3276/a–f.)

[259] Kókay György: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780–1795).* Budapest, 1970. 26.

az első három évfolyam, hiányoznak az 1783 Mátyus Péter, Révai Miklós, valamint az 1784-es évtől Szacsvay Sándor szerkesztésében megjelenő évfolyamok. Megtalálható viszont az ugyancsak Szacsvaytól szerkesztett bécsi *Magyar Kurir,* melyet 1793–98 között Décsi Sámuel jelentet meg; ez utóbbi 1798-ban magába olvasztja az 1793-ban induló harmadik bécsi lapot, a Pánczél Dániel szerkesztette *Bétsi Magyar Merkuriust*. Vásárhelyen megvannak a Décsi, majd a Décsi és Pánczél közös szerkesztésében megjelenő évfolyamok 1818-ig és a *Bétsi Magyar Merkurius* teljes sorozata. A francia forradalom évében indult Bécsben a *Hadi és más nevezetes történetek* című újság, mely folyamatosan közölte a franciaországi eseményeket is. Gyűjteményünk az 1789–1791 között megjelent számokat őrzi. 1792-ben indul Görög Demeter és Kerekes Sámuel szerkesztésében a *Magyar Hírmondó*; 1803-ig megjelent „szakaszai" találhatók meg a Tékában. A német nyelvű erdélyi lapok közül a *Siebenbürgische Quartalschrift* 1790–1801 közötti és a *Siebenbürgische Provinzialblätter* 1804–1810 közötti füzeteit szerzi meg a könyvtáralapító.

A korszak magyar nyelvű folyóiratai közül megvan a *Kassai Magyar Múzeum,* az első magyar nyelvű folyóirat, melyet Kazinczy, majd az ő kiválása után Batsányi jegyzett, valamint a Péczeli József szerkesztésében induló komáromi *Mindenes Gyűjtemény* és Kármán József *Urániéja is.* Megjegyezzük, hogy az időszaki kiadványok nagy részét Teleki Bécsben tartotta, elsősorban ő maga és a szolgálatában álló titkárok, írnokok, kancellisták olvasták azokat. A könyvtár megnyitása után azonban a Bécsből küldött könyvesládák kísérőlistáin gyakran találkozunk a fenti kiadványcímekkel. 1815-ben küldi például a *Magyar Kurir* 1810–1813-as számait, 1819-ben a *Tudományos Gyűjtemény* 1818-as évfolyamát, 1820-ban a *Magyar Kurir* 1816–1819 között megjelent példányait. A megrendelt folyóiratok, lapok tehát nem érkeznek egyenesen a marosvásárhelyi könyvesházba, hanem a könyvtáralapító Bécsben gyűjti össze a különböző évfolyamokat s csak később postázza őket. Ilyen körülmények között a vásárhelyi olvasóközönség legfeljebb csak utólagosan tájékozódhatott, később pedig, a harmincas évektől megélénkülő politikai élettel összefüggésben, a reformkori olvasótábor politikumra neveléséhez szolgáltattak történelmi háttéranyagot.

A marosvásárhelyi Téka egyik sajátossága, hogy alapítója megszerezte a francia és német felvilágosodás ideológiáját tükröző művek mellett a francia forradalom egykorú emlékeinek gazdag gyűjteményét is.

Az 1789–1848-as forradalmi átalakulás vizsgálata kapcsán E. J. Hobsbawm angol történész a korszak kettős forradalmáról beszél: az angol ipari és a francia politikai forradalomról. Szerinte az új ideológia két fő központja is azonos a kettős forradalom központjával, Angliával és Franciaországgal, ezek az eszmék viszont elsősorban francia megfogalmazásban terjedtek el. Hobsbawm szerint Európa talán sohasem volt annyira francia, mint a 18. században, amikor a francia gondolkodás általában áthatotta az európai népek gondolkodásmódját.[260] Nagy számban születtek ekkor a francia polgári forradalom ideológiáját közvetlenül előkészítő művek. Teleki Sámuel könyvtárában is szép számmal szerepelnek ezek a kiadványok. Sokatmondó, hogy Voltaire műveiből mintegy 77 kötetet találunk a Teleki Tékában, köztük az *Oeuvres completes* 1784-es, a *Traité sur la tolerance* 1763-as, a *Théatre* (Genève, 1756), a *Histoire de l'Empire de Russe sous Pierre le Grand* (h. n., 1765) és a *Candide* első (Londres, 1759) kiadását is. Montesquieu főművének (*L'Esprit des Loix)* egyik legkorábbi kiadása (Amsterdam 1749) és ugyanennek a munkának egy 1782-es altenburgi német nyelvű fordítása mellett megvan a *Considération sur les causes de la Grandeur des Romains et de leur décadences* (Paris, 1795). Gyűjteményes műveinek (*Oeuvres*) két kiadását is megszerezte Teleki, az amszterdami 1761-es és a párizsi 1798-as újrakiadást. A francia felvilágosodás egyik lelkes népszerűsítője, F. Raynal hat munkájával is találkozunk. A 18. századi francia materializmus divatos képviselője, La Mettrie főműve, a *L'homme machine* 1748-as leideni példányával, Helvétius pedig *De l'esprit* (Paris, 1758)

[260] Hobsbawm: *A forradalmak kora (1789–1848)*. Budapest, 1964. 27.

című művének első kiadásával van jelen a Tékában. Holbach *Systéme de la nature*-jának londoni 1770-es kiadása eredetileg Mirabeau álnéven jelent meg, így a kortársak sokáig a francia forradalom vezéralakjának tulajdonították. Teleki tudta, ki a mű valódi szerzője, mert nyomtatott katalógusában feltünteti Holbach nevét is.

Természetesen Jean-Jacques Rousseau is több művével szerepel a könyvtárban. A *Társadalmi szerződés* 1795-ös francia díszkiadása és egy Marburgban 1763-ban megjelent német nyelvű fordítása van meg. Közismert tény, hogy a rousseau-i társadalmi szerződés gondolata termékeny talajra talált a Habsburg-monarchia területén. A bécsi hivatalos udvari politika szerette volna ezt a racionalista elméletet összeegyeztetni az abszolutizmussal. Teleki megszerezte e törekvés teoretikusának, Anton Martininak *De Lege Naturali Positiones* (Viennae, 1772), *De Lege Naturali Exercitationes* (Vindobonae, 1780) című műveit és ez utóbbinak magyar fordítását: *Martini a Természet törvényéről való állításainak magyarázatja* (Bécs, 1792). Martini tanítványa volt a terézianus államtudomány nagy hatású propagátora, Joseph Sonnenfels. Műveit mint az új uralmi szisztéma, a felvilágosodott abszolutizmus mindmegannyi katekizmusát tisztelték és kézikönyvként használták. Egészen természetes, hogy több munkát találunk tőle Teleki gyűjteményében.

A felvilágosodás eszméinek széles körű európai elterjedésében és közvetlenül a francia forradalom előkészítésében nagy jelentősége volt az *Enciklopédiá*nak. Lényegében az új történelmi szerepre készülő polgárság vállalkozása volt ez a hatalmas munka, mely nem csupán a haladó társadalmi és politikai gondolat rendszerezése, hanem a technikai és tudományos haladás eredményeinek összefoglalása is. Könyvtárunkban nem a le Breton nyomdájában készült első kiadás található meg, hanem kettő azok közül az utánnyomások közül, melyek nem sokkal az első kiadás után külföldön láttak napvilágot.[261] Ugyanakkor az *Enciklopédia* több munkatársának természettudományi, filozófiai, történelmi munkáit is sorolhatnók. Az előzőkben már említetteken kívül találkozunk a gazdaságtudomány jeleseivel: François Quesney és A. R. Turgot munkáinak jelenléte annak a bizonysága, hogy Telekit érdekelte a monarchiára adaptált fiziokrata gazdaságpolitika. A berlini akadémia tudós főtitkára, Formey, aki egész ismerettárát az *Enciklopédia* szerkesztőinek rendelkezésére bocsátotta, szintén több művel szerepel.

Az *Enciklopédia* hatása közvetlenül lemérhető az évtizedes polémiákon, melyek az első kötetek megjelenésétől végigkísérték, s ugyanakkor eszméit is terjesztették.[262] Ezek közül is találtunk néhányat gyűjteményünkben, Ilyenek: *L'Esprit de l'Encyclopédie* (Genève, 1768); *Questions sur l'encyclopédie par des Amateurs* (Londres, 1779).

A könyvtáralapító a francia forradalom éveinek könyvterméséből is megszerez jó néhány jelentős munkát. Meg kell említenünk Franciaország új alkotmányát (*La Constitution Française*, Paris, 1791) és a jakobinusok alkotmánytervezetét 1793-ból. A francia alkotmánnyal kapcsolatos munkáknak is gazdag választékát találjuk.

Azon pedig már meg sem lepődünk, hogy sok a francia forradalom eseményeit tárgyaló könyv. Ezek között haladó szellemű, de ellenforradalmi jellegű munka is akad. Nagy részük a szomszédos monarchiák nyomdáiból került ki; bennük az eseményektől megrettent politikusok latolgatták a forradalom eshetőségeit, kirobbanásának okait vagy az elkerülés lehetőségeit. Egy részüket kimondottan ellenséges szándékkal írták, de még így is – akarva-akaratlanul – a franciaországi forradalom propagálóivá váltak. Ilyen művek a könyvtárban: A. J. Pfoeter: *Betrachtungen über die Qellen und Folgen der Revolutionen und über die Aufklärung* (Wien, 1794); *Genealogie ou les causes de la Revolution* (Mannheim, é. n.);

[261] *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des Sciences, des Arts et des Metiers* par une Societé de Gens de Lettres, mis en ordre et publié par Mr. Diderot et D'Alembert. Livorno, 1770–1779 (33 kötet) és az Yverdon-ban megjelenő: *Encyclopédie, ou Dictionnaire universal raisonné des connaissences humaines,* mis en ordre par Mr. de Felice, 1770–1780 (58 kötet).

[262] Vö. Gyergyai Albert: *A francia felvilágosodás.* = *Klasszikusok.* Esszék. Budapest, 1962. 129.

Mounier: *Über den vorgeblichen Einfluss der Philosophen, Freymaurer und Illuminanten auf die französische Revolution* (Tübingen, 1801). Természetesen nagyobb számban vannak jelen azok a művek, melyek francia földön születtek és hitelesen tükrözik a forradalom, majd pedig a napóleoni korszak eseményeit. Például Moleville: *Histoire de la Revolution Française* (Paris, 1801); Mackintosch: *Apologie de la Revolution Française* (Paris, 1792); Desodoars: *Histoire philosophique de la Revolution de France* (Paris, 1797). Számos franciából fordított munkát is említhetünk (Malet de Pan: *Über die französische Revolution.* Berlin, 1794; *Staatspapiere in königl. Pallast der Thuillerien gefunden.* Hamburg, 1793). A. Danicannak, a forradalom tábornokának a könyve Párizsban a Babeuf-társaság támogatásával név nélkül jelent meg. 1799-ben Bécsben kiadott német fordításának hamis impresszuma Kairót tüntette fel a megjelenés helyéül[263] (*Cassandra oder einige Betrachtungen über die französische Revolution*).

A Napóleonra vonatkozó anyag is gazdag a Téka gyűjteményében. Az ún. Napóleon-kultusz eredményeként a 19. század első felében egymásután látnak napvilágot a francia első konzul, majd császár haditetteit, később pedig a bukását tárgyaló művek. Teleki felsorolásában szerepel[264] az első császárság idején megjelent Polgári Törvénykönyv is (*Code Civil.* Paris, 1804). A nyomtatott katalógusban megjegyzi: *edit. Orig.* De a törvénykönyv német nyelvű fordítása is több példányban megtalálható.

Természetesen nem hiányzik a korszak magyar vagy magyar vonatkozású politikai irodalma sem. Ebben a mozgalmas, változásokat szülő és változások reményét keltő időszakban az irodalmi élet szemlátomást megélénkül. A II. József reformjaiért lelkesedő, a felvilágosodás célkitűzéseiért harcoló gondolkodók művei mellett napvilágot látnak a nemesi kiváltságokat védeni igyekvő, a nemzeti önállóságért küzdő hazafiak írásai, majd pedig a Ferenc uralmával elégedetlenkedő patrióta nemesség és demokratikus értelmiség tiltakozásából születő irodalom alkotásai. Tekintve a Habsburg-monarchia tartományainak sajátos függőségét, ezek a munkák szigorú bécsi ellenőrzés mellett jelennek meg. Jó néhányat a cenzúra betilt, elkoboz, egyik-másik csupán kéziratban terjedhet.

A korabeli gazdag röpiratgyűjtemény nem véletlenül, hanem a könyvtáralapító tudatos gyűjtőmunkája eredményeként jött létre. Hogy a nyomtatott katalógust vizsgáló nem találkozik Martinovics, Hajnóczy, Szentjóbi Szabó László nevével, azt egészen természetesnek találjuk. Az osztrák birodalom egyik bizalmi állását betöltő magyar főúrnak kellemetlen lett volna, ha illetékes körök tudomást szereznek arról, hogy erdélyi könyvtárába tiltott könyveket küldözget.

Az előzőkben szóltunk róla, hogy Teleki nyomtatott katalógusát milyen nagy gonddal készítette, sokat kutatott egy-egy névtelen mű szerzője után, fedőneveket oldott fel. Elképzelhetetlennek tartjuk, hogy éppen ezeknek a politikai iratoknak ne ismerte volna a szerzőit, annál is inkább, mert a szakozás során – tematikai és kronológiai szempontból – mindig a megfelelő helyre teszi a többnyire név, kiadási hely és év nélkül megjelent munkákat. Sőt az is előfordul, hogy könyvekbe jegyzi be észrevételeit. Berzeviczy Gergely *De conditione et indole rusticorum in Hungaria* (h. n., é, n.) című műve három példányban is megvan a könyvtárban. Egyikbe Teleki beírta, hogy a cenzúra üldözése miatt milyen nehezen került sor a munka kinyomtatására, és hogy a nyomdából kikerülő példányokat hogyan kobozták el.[265]

[263] Vö. Somkuti Gabriella: *Egy XVIII. századi főúri könyvtár olvasóforgalma a múlt század első felében.* OSzKÉvk. 1961/1962. Budapest, 1963. 298.

[264] *Catalogus* III. 503–504, 632–633; *Catalogus* IV. 105–107.

[265] A szerző neve, a mű címe után a következő megjegyzést fűzi: „Opusculum hoc perrarum est, neque in tabernis librariorum unquam venale fuit; postquam en enim hujus impressio ex sententia Censurae prohibita fuisset. Auctor MS-tum Bibliothecae Regnicolari Szechenianae donavit, cujus

Különösen gazdag az 1780–90-es évek röpirattermése. Az ekkor írott munkák jelzik a Bécs különböző intézkedéseire való azonnali reagálást. Sok egyházellenes, a katolikus klérust támadó pamflettel találkozunk. Ilyen például Benczur József *Was hat der Regent für ein Recht über pabstliche Bullen*? (Wien, 1782) című írása, melyet a szerző, szembeszállva a klérus politikájával, a jozefinizmus védelmében írt. Közvetlen okot a pápa 1782-es bécsi látogatása szolgáltatott. Ez az esemény egyébként sok gúnyirat szülője. Különösen elterjedtek Eybel József Bálint és Rautenstrauch János munkái. Teleki könyvtárában megvan a *Was ist der Pabst*? (h. n., 1782) és magyar fordítása: *Mi a pápa?* (Pozsony, 1782). Ez a röpirat osztrák egyházi körökben nagy visszatetszést szült, a római indexbizottság el is égettette.[266] A klérus politikai szerepléséről ír maró gúnnyal a *Minek a pap az országgyűlésben*? (h. n., 1791) című röpirat ismeretlen szerzője. Batthyány Alajos a szerzetesrendek feloszlatásáért emel szót. *Intoleranz des katholischen Klerus* (1792) című munkájában történelmi alapon támadja a főpapságot, az arisztokráciát, a protestantizmus és a felvilágosodás ellenségeit. Olyan munkák is születnek, melyek már nem az egyházat, hanem magát a vallást támadják mint a felvilágosodás terjedésének akadályát.[267] Ezek közül Teleki megszerzi az *Izé purgátoriumba való utazása* (h. n., 1786) című írást. A szerző nevének csak kezdőbetűi olvashatók a címlapon. Egyes vélemények szerint Szacsvay Sándor nevét fedik az Sz. S. betűk. Neki tulajdonították a könyvtárban lévő másik röpiratot is: *Zakariásnak, a' Pápa titkos író deákjának...levelei* (h. n., 1786). Teleki gyűjti azoknak a szerzőknek a polemikus írásait is, akik a szabadgondolkodás és vallási türelem híveit támadják. Szaitz Leó például a francia forradalom eseményeire hivatkozva hangoztatja a felvilágosodás eszméiben rejlő veszélyt. *Magyar és Erdélyország rövid esmérete* (Pest, 1791) című könyvében a katolikus érdekeket védi a szabadkőművesekkel, „új módi filozófusokkal", protestánsokkal, „Aufklärung-fantasztákkal" szemben. Kevésbé éles hangú munkák is vannak, melyeknek türelmesebb szerzői igazságot próbálnak szolgáltatni a protestáns felekezeteknek is. Ilyen Bartholottus műve, a *Világi és ekklésiai vizsgálódás*...(Kolozsvár, 1784).

A vallási kérdések mellett a politikai irodalom azonnal reagált a nemzet többi problémájára is. Gazdag röpiratirodalom bontakozik ki az országgyűlésen zajló események körül. Napvilágot látnak olyan munkák, melyek az államszervezetet, az ország alkotmányát vitatják. Teleki könyvtárában ezek mellett gazdag gyűjteményét találjuk az országgyűlési jegyzőkönyveknek, határozatoknak.

A demokratikus eszmékért folytatott küzdelemben fontos szerepet játszott a magyarországi jakobinus mozgalom körül keletkezett irodalom. A perben halálra ítélt Martinovics Ignác és társai műveit a jakobinus termékek legtöbbjével együtt a mozgalom elfojtása után elkobozták, a marosvásárhelyi könyvtárban mégis Martinovicsnak négy munkája van meg. Az *Oratio ad proceres et nobiles Regni Hungariae 1790*-ben fejti ki demokratikus nézeteit. Nyíltan vallja, hogy el kell törölni a szabadságot és egyenlőséget veszélyeztető államformát. Ismeretes, hogy a ferenci reakció idején a kormány milyen hajszát indít a „veszedelmes elveket és lázító felhívásokat" tartalmazó *Oratio* ellen.[268] A gyűjteményben megvan egy kézírásos másolata is, melyet Mihelyes János készített Teleki számára.[269] A másik Martinovics-munka, az *Oratio pro Leopoldo* (1792) az előbbinek mintegy kiegészítője. Megvan a *Status regni Hungariae* című röpirat is, és a *Testament politique de l' Empereur Joseph II.* (Viennae, 1791) című kétkötetes munka szerzőjének szintén Martinovicsot tartja az irodalom.

detecta furtiva impresione, exempla Typis excusa diligenter perquisita, et non nisi paucis admodum subductis, confiscata sunt." (Jelzete: Tg–1506. a/2.)

[266] Marczali Henrik II. 1885. 94.

[267] Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825*-ig. Budapest, 1888. 169.

[268] Vö Fraknói Vilmos: *Martinovics és társainak összeesküvése*. Budapest, 1880. 153.

[269] Jelzete: Tq–1576/b. Ms. 223.

A magyar jakobinus mozgalom fő ideológusának tartott Hajnóczy Józseftől ugyancsak megszerez Teleki néhány munkát; ezek a következők: *De diversia subsidiis publicis dissertatio* (h. n., 1792); *de Comitiis Regni Hungariae* (h. n., 1791); *Dissertatio politico publica* (h. n., 1791).

A korszak hangos a nemzeti nyelv létjogosultságát hirdető művektől. Ezek közül is meglepően sokat őriz Teleki könyvtára. Például: J. F. Miller: *Versuch patriotischer Vorschläge zur Aufnahme der ungarischen Sprache* (Pest, 1806); Décsi Sámuel: *Pannoniai Fenix, vagy a' hamvából fel-támadott magyar Nyelv* (Béts, 1790). Külön megemlítjük Gáti István és Vedres István művét, *A' magyar nyelvnek a' magyar hazában való szükséges voltát tárgyazó hazafiúi elmélkedések*et (Bécs, 1790), mely a Görög Demeter és Kerekes Sámuel által meghirdetett pályázatot nyerte el. A pályázati felhívásra egyébként beérkezett egy latin nyelvet védelmező munka is. Teleki könyvtárában természetesen megvan Báróczi Sándornak az az írása, mely pontról pontra cáfolja a deák nyelv védelmében írott munkát (*A védelmezett magyar nyelv*. Bécs, 1790).

Másik sokat vitatott kérdése a kornak a magyar tudós társaság felállítása. Az e tárgykörbe tartozó munkáknak szinte hiánytalan gyűjteményét megtaláljuk könyvtárunkban. Az akadémiai törekvések lelkes magyarországi képviselőinek munkái: Bessenyei György: *Magyar Tudós Társaság eránt való Jámbor Szándék* (Bécs, 1790); Révai Miklós: *Planum erigendae Societatis eruditae Hungaricae* (Viennae, 1790); Fejér György: *Egy magyar tudós társaság 'legkönnyebb 's leghelyesebb fel állításáról jutalomra érdemesített Értekezés* (Pest, 1809). Megemlítjük még Aranka Györgynek az erdélyi tudós társaságot sürgető munkáit: *Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság* (h. n., 1791); *Rajzolat, egy erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság* (Kolozsvár, 1791); *Az Erdélyi Kézirásban levő Történetírók 'kiadására fel-állítandó Társaság rajzolatja* (Kolozsvár, 1791); *Erdélyi Magyar nyelvmívelő Társaságról ujjabb elmélkedés* (Kolozsvár, 1792).

A 90-es években felvetett divatos problémák között volt a nőemancipáció kérdése. Természetesen ezzel kapcsolatban is születnek röpiratok, melyek közül megtalálható Bárány Péter *A magyar anyáknak... alázatos kérések* (h. n., 1790) című írása.

Az 1790–91-es országgyűlés reformmunkálataihoz fűzött remények Lipót halála után szertefoszlottak. A ferenci korszak idején egymást érik a sajtót, könyvnyomtatást, könyvterjesztést gátló rendeletek. A politikai irodalom 1793 után nagyon szűk korlátok közé szorul. A szigorú cenzúrarendeletek következtében inkább csak olyan művek látnak napvilágot, melyek a magyar alkotmányt vagy magát a nemzetet gúnyolják és teszik felelőssé. Ezek közül Teleki gyűjteményében megvan a *Versuch einer Darstellung der ungarischen Constitution* (Leipzig, 1812).

Teleki Sámuel enciklopédikus teljességre való törekvését a könyvtárkatalógus kötetei jelzik. Ezúttal azért szóltunk nagyobb nyomatékkal a kortárs természettudományos irodalomról és a felvilágosodás korának friss szellemi termékeiről, hogy ezzel is érzékeltessük a könyvtáralapító nyitottságát, elfogulatlanságát, tág szellemi horizontját.

Régi kéziratok, másolatok őrzési helye

A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár kéziratállománya távolról sem olyan gazdag, mint például a kortárs Batthyány Ignác gyulafehérvári könyvtárában található felbecsülhetetlen értékű középkori kódexgyűjtemény.[270] Teleki Sámuel valójában nem is tűzte ki célul a régi kódexek mindenáron való felkutatását, megszerzését. Levelezésében nem sok nyomát találtuk annak, hogy ezekre külön figyelt volna, sokkal több energiát fordított könyvritkaságok

[270] Jakó Zsigmond: *Batthyány Ignác, a tudós és a tudományszervező*. EM. 53/1991. 76–99.

felderítésére vagy könyvtárának valamelyik részlegéből még hiányzó, tudománytörténeti szempontból fontos kiadványok megszerzésére. Mi sarkallta kéziratok gyűjtésére? Mindenekelőtt az, hogy fontosnak vélte a hazai történelem forrásanyagának összegyűjtését, Erdély múltját tárgyaló eredeti kéziratok, illetőleg másolatok megszerzését. Olykor – különösen ha erre alkalma kínálkozott – nem tudott ellenállni egy-egy ritka kézirat megszerzésének sem. Így aztán a közkönyvtárteremtés hosszú évtizedei alatt lassan-lassan összegyűlt az eredeti és másolt kéziratos történeti forrásanyagok gyűjteménye.

A könyvtár egyik legértékesebb és a könyvtártörténeti irodalomban gyakran emlegetett – darabja kétségtelenül a Mátyás király könyvtárából származó Tacitus-kódex volt (Publius Cornelius Tacitus: *Annalium libri XI–XVI. Historiarum libri I–V.*), melyet valószínűleg Jakob Speigel hozott el Budáról és ajándékozott 1518-ban humanista barátjának, Beatus Rhenanusnak.[271] Háromszáz évi lappangás után Strasbourgban bukkant fel újra e kéziratos könyv, s onnan szerezte meg 1805 tavaszán Teleki Sámuel. A strasbourgi egyetem tanára, Jeremias Jakob Oberlin 1801-ben sajtó alá rendezte Tacitus munkáit, s a kiadvány előszavában említi, hogy szerencsés véletlen folytán került tulajdonába a sokáig elveszettnek hitt Tacitus-corvina. Ennek hírére keresi fel levelével Teleki a strasbourgi tudóst, aki végül is tíz Louis d'orért eladja a kódexet. A vásárlás és a kézirat elküldésének részleteit nemrég megjelent tanulmányában F. Csanak Dóra tisztázta.[272]

Hogy mikor küldte le Bécsből a kódexet Teleki Marosvásárhelyre, nem tudjuk pontosan. 1805 januárjában büszkén újságolja Aranka Györgynek, hogy tulajdonába került a kézírásos könyv: „Találtam még ugyan ott [Strasbourgban] egy Ms Codex-it a Tacitus munkáinak igen szépen pergamenre írva, mely a Mátyás K. Budai híres Bthecajából idegenedett-el; ezt jure postliminii jó drágán vettem."[273] Az 1811-ben megjelent harmadik katalóguskötetbe került be a kódex leírása.[274] Sajnos, csak százharminc évig mondhatta magáénak a marosvásárhelyi könyvtár a Tacitus-corvinát. 1935 körül a Teleki Téka akkori kurátora külföldre vitte és ott értékesítette a becses kéziratot a könyvtár egyéb ritkaságaival együtt.[275] Ma New Havenben a Yale Egyetem könyvtárának tulajdonában van.[276]

A könyvtár kéziratai között, illetőleg Teleki levelezésében tekintélyes helyet foglalnak el az *Erdély és Magyarország történetére vonatkozó munkák*. Ezek összegyűjtése és lemásoltatása lényegében megegyezett az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság ilyen irányú törekvéseivel,

[271] *Bibliotheca Corviniana*. Budapest, 1967. 54.

[272] F. Csanak Dóra: *Hogyan vásárolta meg Teleki Sámuel a Tacitus-corvinát?* = Jakó Emlékkönyv 1996. 115–125.

[273] Teleki Sámuel Aranka Györgynek. Bécs, 1805. január 25. Közli Csűry Bálint: *Aranka Györgyhöz írt ismeretlen levelek* (I). = ItK. 45/1935. 1. 50. 1935.

[274] *Catalogus* III. 411. (Jelzete: Tf–140. a/2.)

[275] Teleki gyűjteményének régebbi nyilvántartásai négy középkori kódexet tüntetnek fel, melyek ma már nincsenek meg az állományban. Bustya Endre tisztázta a kódexek, 14 ősnyomtatvány és több mint félszáz 1711 előtti magyar nyelvű nyomtatvány eltűnésének körülményeit. Az alábbiakban ismertetése alapján felsoroljuk az eltűnt kódexeket: 1) *Biblia Sacra V. et N. Testamenti.* Codex MS. in membrana tenuissima eaque levigata literis minusculis Gothicis eleganter exaratus et picturis, auro coloribusque varietatis, nitide exornatus. Seculi ut videtur XI. (recte: XIV!) *Catalogus* II. 2. (Jelzete: To–1.); 2) *Corn. Tacitus.* Codex MS. in membrana tenui, caractere minuto, romano, elegante; ex Bibliotheca Mathiae Corvini, Regis Hungariae, fol. min. corio rubro tectus et desuratus, cum Insignibus Mathiae Regis. (Teleki könyvtárában csak ez az egyetlen corvina létezett); 3) *Szentek Életeiről Magyar Kézírások régi Orthographiával.* 1525. 1530. 1531 Esztendőbéli MS. in 8°. Catalogus IV. 28. (Jelzete: To–374/c); 4) *Aeneae Sylvii (Pii II. PP.) epistolae.* fol. ch. pergam. MS. pereleg. Sec. XV. lit. initialib. deaur. *Catalogus* III. 582. (Jelzete: Tf–271. b/1.) Erről az ugyancsak Amerikában lévő kódexről a rajta lévő ismeretlen címer alapján többen feltételezték, hogy szintén Mátyás könyvtárából való. (Vö. Bustya Endre: *A marosvásárhelyi Teleki-téka eltűnt Piccolomini-kódexe s egy Amerikában felbukkant Piccolomini-korvina.* MKSz. 81/1965. 1. 329–332.)

[276] *Bibliotheca Corviniana.* Budapest, 1967. 54. XLIX. tábla.

sőt arról tájékoztatnak, hogy jóval ezen intézményesen megszervezett tevékenység előtt Teleki már hozzálátott a történeti munkák összegyűjtéséhez, bevonva az írók, tudósok egész sorát. Számos bizonyítéka van annak is, hogy nemcsak másokat foglalkoztatott, hanem aktív résztvevőként szakkönyveket tanulmányozott az anyaggyűjtéshez ő maga is. Egy 1762-ben Bécsben kiadott, Erdély történelmével foglalkozó munka[277] érdekes olvasási módszerét őrizte meg: a nyomtatott szöveget sorról sorra átjavítja, szinte teljesen átdolgozza a könyvet. Az 1760–70-es években írott levelek már tükrözik a tudatos gyűjtőmunka nyomát. 1761-ben, még a tanulmányút idején megfogalmazza, hogy valamikor szeretné összegyűjteni a hazája történetére vonatkozó adatokat. Szászki János segítségét kéri egy alapos történeti, politikai, statisztikai bibliográfia összeállításához.[278] 1762. május 6-án Tsétsi Jánosnak arról ír, hogy meg akarja szerezni a hazája történetével foglalkozó régi, hiteles írásokat.[279]

Levelei tele vannak kérésekkel. Ismertetésünkben nem is tudjuk eltüntetni most következő mondataink stilisztikai egyhangúságát, mert folyvást kér és köszöni a szíves közreműködést. 1768 decemberében Benczur Józsefnek köszöni Burius *Historia Ecclessiasticá*jának másolatát és más kéziratokat kér.[280] Dobai Székely Sámueltől 1772-ben Szigethi Tolna Imrének 1549-ben Melanchtonhoz írott levelét várja, valamint Kún Ferenc *Commendatoriái*t és egyben másolatokat sürget.[281] Ribini Jánostól 1776-ban Severinus *Conspectus historiae hungaricae*jának másolatát kéri.[282] 1777 januárjában Pray György értesíti, hogy nem tudja a kért másolatot elküldeni, mert nincs nála.[283] Pár évvel később Brutus *Commentari in rebus Hungariae* című munkájának másolatáért Teleki mond köszönetet Praynak. 1782 februárjában Sáromberkéről ír a gazdasági ügyeit intéző Lénárt Sámuelnek egy másolás végett kölcsönkért munka visszaadásáról: „Ezen Dav. Hermann *Erdélyi Hist. Ecclesiastica*-t Rector Müller Uramtól kéretvén-el Liebtag által le iratás végett. Talám a Hammelsdorffi Papé. Ne sajnállya Kglmed Köszöntésem mellett Rector Müller Uramnak viszsza adni, hogy a kitől kérte, annak restitualhassa, mert én már le irattam magamnak."[284] 1786 szeptemberében Váradról ír Horváth Ignác István nagyszombati tanárnak, hogy a közelebbről megjelenő *Bibliotheca juris consultorum Hungariae* második kötetének másolatát küldje el a könyvtára számára.[285]

A történeti forrásanyagok összegyűjtésébe külföldi tudósokat is bekapcsol. 1764-ben Becktől Bongarsius kéziratainak magyar vonatkozásai felől érdeklődik,[286] 1777-ben pedig Lentulust kéri, hogy a berni könyvtárban őrzött Bongarsius-manuscriptumok magyar vonatkozásait másoltassa le számára.[287]

Az eredeti és másolt források gyűjtésének tervét gondos előmunkálatok után kezdi valóra váltani. Tapasztalt, tudós történészekkel lép kapcsolatba, és módszeresen tanulmányozza

[277] Toppeltinus: *Origines et occasus Transsylvanorum, seu erutae nationes transylvaniae...* Viennae, 1762.

[278] Teleki Sámuel Szászki Jánosnak. Bázel, 1761. április. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[279] Teleki Sámuel Tsétsi Jánosnak. Utrecht, 1762. május. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[280] Teleki Sámuel Benczur Józsefnek. Sárd, 1768. december. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[281] Teleki Sámuel Dobai Székely Sámuelnek. Sáromberke, 1772. február. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[282] Teleki Sámuel Ribini Jánosnak. Sáromberke, 1776. január 4. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[283] Pray György Teleki Sámuelnek. Pozsony, 1777. január. (Uo. Tq–1580. Ms. 21.)

[284] Teleki Sámuel Lénárt Sámuelnek. Sáromberke, 1782. február 10. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2347.)

[285] Teleki Sámuel Horváth Ignác Istvánnak. Nagyvárad, 1786. szeptember 28. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[286] Teleki Sámuel Cristoph Becknek. Sárd, 1764. április. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.) Közli E. Stachelin 1968. 328–329.

[287] Teleki Sámuel Lentulusnak. Sáromberke, 1777. január 10. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

a szakirodalmat. 1777-ből származik az a kézírásával készült könyvjegyzék, melyet valószínűleg a válogatáshoz szükséges bibliográfiaként használt: *Catalogus Scriptorum Rerum Hungaricarum Materialis Ao. 1777 per Sam. S. R. I. Com. Teleki concinn.* [288] A jegyzék egyik fejezete, a *Scriptores Rerum Hungaricarum-ordine chronologico* a 12. századtól sorolja fel az Erdély és Magyarország történetével foglalkozó munkákat.

A levelek között található Batthyány Ignác püspök 1785. szeptember 17-én keltezett misszilise,[289] melyben arra kéri a tudományos érdeklődésű grófot, hogy az alakuló Societas Literaria számára gyűjtsön társakat. Mellékeli a német nyelvű hívólevelet is, mely világosan leszögezi az alakuló társaság célkitűzéseit: „...néhány felvilágosult elme, a tudományok barátai egyfajta irodalmi társaságba egyesülnek [...] A társaság fő célja a világosság terjesztése és mindenekelőtt: a magyar és erdélyi történelem és földrajz megvilágosítása."[290] Teleki válaszlevelében gratulál a szép tervhez és megígéri, hogy ő is keres résztvevőket.[291] Mint ismeretes, a terv, hogy a kéziratban heverő történeti munkákat egy szervezett társaság gyűjtse össze és nyomtatásban adja ki, akkor nem valósult meg, csak később, 1792-ben a Societas Philohistoriacorum Transsylvanica létrejöttével. Ekkorra már Teleki jókora anyagot összegyűjtött és megszervezte a gyűjtőmunka egész hálózatát. Ugyancsak említést érdemel, hogy közben sikerült megszereznie könyvtára számára a Kéziratkiadó Társaság néhány eredeti iratát is; példaként említjük *Az Erdélyi Történeteket illető Kéz Irások ujjabb és bővebb lajstromát.*[292] Ez a jegyzék megegyezik a *Magyar Nyelvmívelő Társaság Munkáinak Első Darabjá*ban 1796-ban kinyomtatott jegyzékkel, *Az Erdélyi Kéz Irásban lévő Történet Iróknak ujjabb és bővebb Lajstromára való Bé-vezetés*sel. Úgy tűnik, a Teleki-könyvtárban található jegyzék a nyomtatást megelőzően készült, és néhány Aranka kezétől származó bejegyzést is tartalmaz. A 869. lapon ezt olvashatjuk: „Még gondolom ezekhez lehetne venni, ámbár nem egyenesen Erdéllyt illetik." A kézírásos jegyzék a nyomtatott szöveggel szemben tartalmazza az egyes munkák lelőhelyét is. E jegyzéket őrző gyűjtelékes kötet még más, ugyancsak a kézírások gyűjtésével kapcsolatos adatot is tartalmaz. Az erdélyi kútfőnyomozás két jeles képviselőjének, Bod Péternek és Benkő Józsefnek kéziratgyűjteményét felsoroló lajstromok is itt vannak.[293] A felsorolt munkákat egy másik, Aranka Györgytől összeállított jegyzék is feltünteti, minden bizonnyal hozzá kerültek azok a kéziratok, melyeket „Kézírások nálam" címmel sorol fel az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság titoknoka. Benkő Józseftől a *Jelentés az Erdély Históriája Iróinak Magyar nyelven található Kéz-írásaikról* szintén tanulmányozható Teleki gyűjteményében. Ennek a felmérésnek a *Nyelvmívelő Társaság Munkái*nak második kötetében kellett volna megjelennie, de mint ismeretes, a cenzúra nem engedélyezte a kiadást. Benkő tudósítását csak 1853-ban közli Bruz Lajos az *Új Magyar Múzeum* 5. füzetében.[294] A kézirat, melyből ezt kiadták, nem Benkő eredeti kézírása, de a valószínűleg 1788–1790 között készült másolatban vannak tőle származó javítások. A Benkő-tudósítás sem eredeti kézirat, de annak mégiscsak bizonysága,

[288] *Chartophil. Miscellaneaorum.* (Jelzete: Tf–1157. Ms. 160.)

[289] Batthyány Ignác Teleki Sámuelnek. Kolozsvár, 1785. szeptember 17. (Mv. Teleki kt. Tq–1580. Ms. 21.)

[290] „.... einige aufgeklärte Männer und Freunde der Wissenschaften in einer Art von literarischer Gesellschaft zu vereinigen [...] Der Hauptzweck der Gesellschaft überhaupt ist Verbreitung der Aufklärung, insbesondere aber: die Beleuchtung der ungarischen und siebenbürgischen diplomatischen Geschichte und Geographie."

[291] Teleki Sámuel Batthyány Ignácnak. Nagyvárad, 1785. szeptember 28. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[292] *Novum Suppl. Chartophil. Miscell.* (Jelzete: Tf–1157. Ms. 161.)

[293] *Index Mas. Ex Collectione Monumentor Mastor. Car. Petri. Bod; Quodam Masta ex collectione Benkőiana.*

[294] Bruz Lajos: *Benkő József tudósítása az Erdély historiája iróinak ...kézírásaikról.* Új Magyar Múzeum 1853. III/5. 217–238.

hogy a megjelenés előtt létezett a marosvásárhelyi könyvtárban egy példánya. A Magyarország és Erdély történetére vonatkozó kézírások összegyűjtésével Teleki azt is igyekezett elérni, hogy az érdeklődő megtaláljon olyan kéziratokat, melyeknek eredetijét nem sikerült megszereznie könyvtára számára. A meglévő (s legtöbbször tőle rendelt) másolatok között olyan is van, melynek eredetije időközben elpusztult, s a szöveg fennmaradása a Teleki-féle másolatnak köszönhető. Ilyen például egy 1431-ből származó latin nyelvű krónika. A nagyenyedi könyvtár ritkaságai között szerepelt egy *Bánffy-kódex* néven ismert kézirat, mely a könyvtár 1849-es megsemmisülésekor a többi értékkel együtt odaveszett. A Tékában található ún. *Csepregi-kódex* nem más, mint az enyedi kézirat másolata. Az elnevezés Teleki Sámueltől származik,[295] ő ugyanis 1777-ben Bánffy Farkastól lemásolás végett kölcsönvette az eredetit,[296] és nyomtatott katalógusában a manuscriptumon szereplő régebbi tulajdonos (Csepregi Ferenc) nevét tüntette fel.[297] A szakirodalom később aztán ezen a néven tartotta nyilván a marosvásárhelyi példányt. Az eredeti krónikaszöveg átmentésén kívül még azért is jelentős a Teleki-könyvtárban őrzött másolat, mert a Bánffy Farkastól kölcsönkért eredeti kódexet Teleki Sámuel hosszú ideig magánál tartotta, tüzetesen tanulmányozta, és tudós barátaihoz írott leveleiben gyakran említi, hogy miként vetette össze az eredeti szöveget későbbi variánsaival. A könyvtára számára készített, jegyzetekkel ellátott másolat ugyancsak arról tanúskodik, hogy Teleki a kiadására is gondolt.

A másolatban őrzött művek egyik értékes darabja Serveto Miquel *Christianismi restitutió*ja, mely 1553-ban jelent meg nyomtatásban, s minthogy a lélek halhatatlanságáról és a szentháromságról szóló tanítások cáfolatát tartalmazta, szerzője összeütközésbe került a hivatalos egyházzal, ez esetben a kálvinistával. Az eretnek szerzőt a genfi tanács 1553. október 27-én művének összes fellelhető példányával együtt máglyán égettette el. A spanyol tudós műve után később is kutattak, és az előkerült példányokat megsemmisítették, így az eredeti közel 1000 kötetből mindössze három menekült meg, melyeket ma Párizsban, Edinburghban és Bécsben őriznek. Servetus mártírhalála után művei másolatban terjedtek, illetve a *Christianismi restitutio* egyik megmenekedett példánya egy Angliában tanuló erdélyi peregrinus révén az erdélyi unitárius egyház birtokába jutott. Az igen nagy értéket képviselő könyv aztán testamentum szerint szállt a mindenkori püspökre.[298] Teleki Sámuelnek sikerült rábukkannia a könyvnyomtatásnak erre a főnixmadarára. 1764-ben Rudolph Iselinnel közli, hogy a „socianus testvérek" a birtokukban lévő kiadványért 60 aranyat kérnek, de a lapjain levő foltok miatt remélhetőleg engednek a magas árból.[299] Tizenhat évig kellett várakoznia a kitartó bibliofilnek, míg végül is a régen óhajtott könyv birtokába jutott. Valóban igaz, hogy a legritkább könyveknek leghányatottabb a sorsuk, hiszen Teleki gyűjteményében sem lelt végső hajlékra ez az évszázadokig vándorló könyv. Nagyváradon van Swietenhez 1786. január 27-én írt levelében közli Teleki, hogy a nagyon ritka könyvet felajánlja a császári könyvtárnak.[300] Pár hónap múlva van Swieten egy gyémántgyűrű kíséretében tolmácsolja a

[295] Jakó Zsigmond: *A Nagyenyedi Bethlen Kollégium könyvtárának kezdetei és első korszaka (1622–1658)*. = Jakó Zsigmond 1976. 212–215.

[296] Bánffy Farkas 1793-ban végrendeletileg az enyedi kollégium tékájának adományozta az *1431 Esztendőben Pergamenre írott Magyar Krónikát*, melyet a Képes Krónika és a Budai Krónika családjához tartozó Változatok szövegéből szerkesztett össze az egykori kompilátor.

[297] *Catalogus* III. 20. (Jelzete: Tf–1029. Ms. 20.)

[298] A könyv címlapján található beírások: „Danielis Márkos Szent-Ivani Transylvano-Hungari. Londini. 1665 die 13 Maij"; „Nunc Michaelis Almasj Futuro Episcopo d'andus"; „Uly veszteg itt, ha ollyan szép vagy."

[299] Teleki Sámuel Rudolph Iselinnek. Sárd, 1764. április. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

[300] Teleki Sámuel van Swietennek. Nagyvárad, 1786. január 27. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

császár köszönetét.[301] A kortársak figyelmét is felkeltette a Servetus-könyv sorsa. 1784-ben például Keresztesi József krónikájában részletesen leírja a történetét. Ugyancsak ő igyekszik megmagyarázni, hogy a ritka könyvek szenvedélyes gyűjtője miért vált meg ettől a különösen értékes példánytól: „...a felséges II. József császárnak *parancsoló kérésére* a bécsi bibliothecának ajándékozta."[302] Christoph Gottlieb de Murr nürnbergi tudós is felfigyelt a Teleki tulajdonában lévő *Christianismi restitutió*ra, és elhatározta, hogy megszerzi a másolatát. Teleki nem egyezik bele, hogy a könyvet de Murrhoz küldje lemásolás végett, inkább megígéri, gondoskodik egy tökéletes másolat készítéséről. Máig rejtély, hogy de Murr kérésére intézkedik-e a másolat elkészítéséről, vagy pedig csupán azt akarja, hogy mielőtt elajándékozza a nyomtatott példányt, biztosítson magának legalább egy kézírásos másolatot. Mindenesetre Vitéz Jánossal, akit a debreceni tógátus diákok közül szép írásáért vett maga mellé, két példányban is lemásoltatta Servetus könyvét. A Bécsbe küldendő eredeti kötetet gondosan előkészíti. A vörös juhbőrbe kötött, ízléses, arany rokokó keretdíszítéssel és Teleki super ex librisével ellátott könyv díszére válhatott még a császári gyűjteménynek is.[303] Ugyanilyen szép kiállítású a Marosvásárhelyen őrzött másolat is. Díszes címlapja eligazítja az olvasót az eredeti példány történetét és a másolat készítését illetően.[304] A másolatkészítéssel egy időben Jakob Miller váradi jogakadémiai tanárral megíratja a tulajdonában lévő példány történetét.[305] A de Murrnak küldött másolat aztán alapjául szolgált a *Christianismi restitutio* nürnbergi 1790-es újrakiadásának.[306] A kortársak közül néhányan úgy tudták, hogy de Murr Teleki tudta nélkül nyomtatta ki a könyvet. Hogy valóban így volt vagy sem, a levelezésből nem derül ki egyértelműen. Könyvészeti szempontból ma már nincs is különösebb jelentősége, azt azonban érdemes hangsúlyoznunk, hogy Teleki szerteágazó bibliofil tevékenysége folytán egy ritka, nagy tudomány- és könyvtörténeti értékkel bíró könyv tudós könyvbarátok érdeklődési körébe került, a marosvásárhelyi könyvtár olvasói pedig a kéziratos másolatot vagy az újrakiadást forgatva megismerkedhettek a 16. századi Európa leghányatottabb sorsú könyvével.

Kevés példányát ismeri a könyvtörténet a Tékában található *Serpilius-másolatnak* is.[307] Lexikonirodalmunk egyik kezdeti vállalkozását őrzi ez a kézirat, melynek szerzője, Serpilius Sámuel Vilmos (1707–1761) evangélikus lelkész lényegében az első magyar irodalmi lexikont, Czvittinger munkáját bővítette ki a későbbi írók műveivel. Amikor 1776-ban Teleki tudomására jut, hogy Serpilius kiadatlan kézirata a pozsonyi evangélikus konvent könyvtárába került, kéri Ribini Jánost, készítse el számára a másolatát.[308] Levelében panaszkodik, hogy a magyar irodalom feldolgozása mennyire elmaradott, s hogy „az emberi tehetség annyi monumentuma, sok ragyogó író emléke hever sötétben". Ribini elküldi a kért másolatot, de kiadására csak több mint száz év múlva kerül sor, amikor az *Új Magyar*

[301] „L'Ingénieur a' qui vous avez confié l'exemplaire de la Restitution du Christianisme de Servet, me l'a remis en son temps et en bon état. J'ai rendu comte a' l'empereur du magnifique présent que vous avez fait par la, a' la bib. impérial. En agréant ce don de votre part S. M. a voulu faire parvenir une bague de diamans, qui est jointe ici, et dont je vous prie de m'accuser la reception." Van Sweten Teleki Sámuelnek. Bécs, 1786. május 4. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 43. cs. 1757.)

[302] Keresztesi József 1868. 115–117.

[303] Ma a könyv az Österreichische Nationalbibliothek tulajdonában van. (Jelzete: C. P. 4. G. 2.) Ismertetését l. Herbert Hunger: *Michael Servet und das Exemplar seiner Restitutio Christianismi in der österreichischen Nationalbibliothek.* Biblos. I. Jahrgang. 1952. 3–4. 61–78.

[304] Jelzete: Tf–142. Ms. 332.

[305] *Recensio operi rarissimi qui inscribitur: Christianismi Restitutio a Michaelae Serveto* (Jelzete: To–1108. Ms. 29.)

[306] Jelzete: To–301.

[307] Jelzete: Tq–1508. Ms. 200.

[308] Teleki Sámuel Ribini Jánosnak. Sáromberke, 1788. március 4. (Mv. Teleki kt. Tf–1169. Ms. 285.)

*Athenás*ban 1882-ben Fabó András közzéteszi a mintegy 600 címszót tartalmazó irodalomtörténeti adalékanyagot.[309] A könyvtáralapító saját kezű bejegyzéseit, pótlásait tartalmazó másolatok rávilágítanak a történelmi kútfőket gyűjtő, hozzáértéssel végzett munkára.

Martin Schmeizel 18. századi erdélyi szász történetíró több Erdélyre vonatkozó munkáját – ha csak másolatban is – megszerzi gyűjteménye számára. A *Notitia Regni Hungariae*t[310] Huszár Pállal 1767-ben Sárdon másoltatja, *Bibliotheca Scriptorum Historicorum Hungariae, Transsilvaniae, Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae, Bosniae, Valachiae et Moldaviae*[311] című kéziratát 1767-ben maga kezdi másolni. A 67. lapig az ő kezétől származik a szöveg, tovább pedig sok bejegyzése, pótlása olvasható. Ugyancsak figyelemre méltó kiegészítéseket tartalmaz Bod Péter kéziratos munkája, a *Necesaria ac utilis Scriptorum Historiae Hungaricae notitia,* melynek két példánya is rendelkezésünkre áll. Az egyik Bod Péter eredeti kézirata,[312] a másik az erről készült másolat, mely 1768-ban Sárdon készült.[313] Úgy tűnik, Teleki a kiadására gondolhatott, ezt jelzik saját kezű bejegyzései, betoldásai. Az eredeti címlapot például kiegészíti a szerző nevével: „Opera et studio viri Clar. Petri Bod, in Eccla Refor. M. Igensi V. D. M.", máshol a Bod Péter által említett kéziratkollekciók esetleges lelőhelyváltozásait tünteti fel: „Hevesiana collectio in manus Jesuiticas devenit et Tyrnaviae adservatur", a 120. lapon pedig Rotarides Mihály irodalomtörténész családnevét jegyzi be: „Rotarides fictum nomen, vero nomine Házi Mihály."

Teleki Sámuel láthatóan a 18. század hatvanas éveitől élete végéig foglalkozik a nyomtatott munkák gyűjtése mellett kéziratok felkutatásával vagy másolatok készítésével.[314] A magyar kútfőnyomozás sokat köszönhet ilyen irányú törekvéseinek.

A teremkönyvtár

A tudományok minden ágát felölelő könyvállományt, a ritka nyomtatványok, kéziratok, másolatok gyűjteményét az alapító az 1802 őszére felépült könyvtár egyetlen erre a célra rendelt termében helyezteti el. De a terem képe ekkor nem volt azonos a ma is láthatóval. A könyvek elhelyezése, a csinosítás, az „öltöztetés" további tennivalókat jelöl ki.

A terem díszítésére Teleki szobrokat, portrékat rendel, a könyvespolcok tetejére római, görög klasszikusok, császárok, hadvezérek mellszobrai, mitológiai alakok gipszszobrai kerülnek, melyek Mathias Mayer bécsi szobrász alkotásai.[315] A könyvtárterem földszintjén márvány talapzatra állíttatja a maga és felesége mellszobrát, melyet Franz Thaller bécsi szobrásztól rendelt meg.[316] Teleki ifjúkori képe, melyet 1766-ban a bécsi Johann Michael

[309] *Új Magyar Athénás.* Újabbkori magyar protestáns egyházi írók életrajzgyűjteménye. Budapest, 1882. 527–611.

[310] Jelzete: To–1472. Ms. 23.

[311] Jelzete: Tf–1099. Ms. 97.

[312] Jelzete: Tq–1510/a. Ms. 15/b.

[313] Jelzete: Tq–1510. Ms. 15.

[314] A Teleki Téka kéziratai közül 1975-ben néhány a Marosvásárhelyi Állami Levéltár tulajdonába került. Ekkor ugyanis egy meggondolatlan országos intézkedés nyomán 38 miscellaneás kötetet kiemeltek az állományból azzal az indoklással, hogy kézírásos anyagot is tartalmaznak.

[315] Egy 1803 nyarán készült elszámolás szerint Teleki a 63 darab szoborért 535 forint 30 krajcárt fizetett. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 24. cs.)

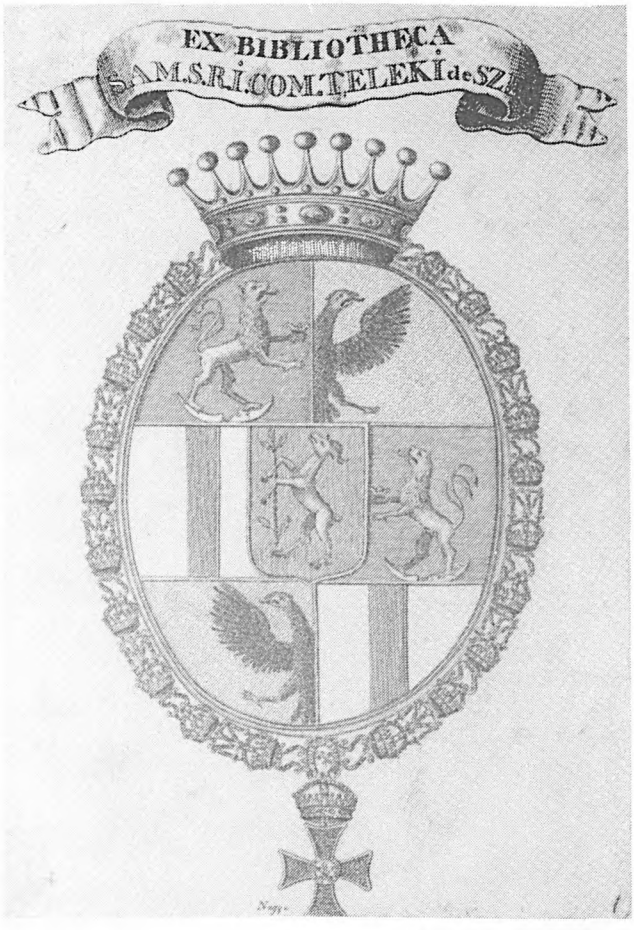
[316] 1803 júliusában kelt elismervény szerint Franz Thaller vállalja, hogy a következő év közepére elkészíti a szobrokat, melyekért előlegként 500 forintot vett fel. A fennmaradt 400 forintot a munka bevégzésekor fogja megkapni. (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 24. cs. 404.)

eleki Sámuel. Czetter Sámuel metszete. Készült 1796-ban a könyvtárkatalógus első kötetéhez

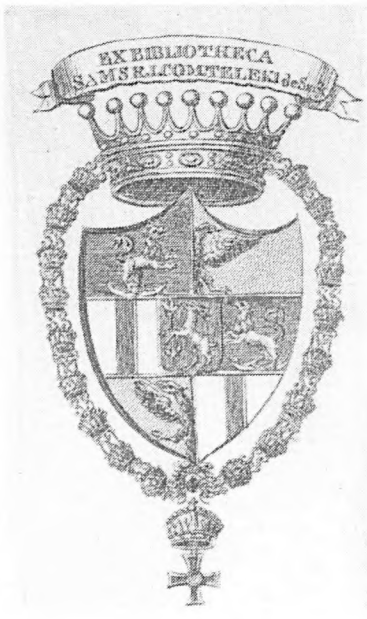

Bethlen Zsuzsanna. A. Ch. Kalliauer 1804-ben készült rajza után metszette Czetter Sámuel

Teleki Sámuel ex librise. Készítette Nagy Sámuel

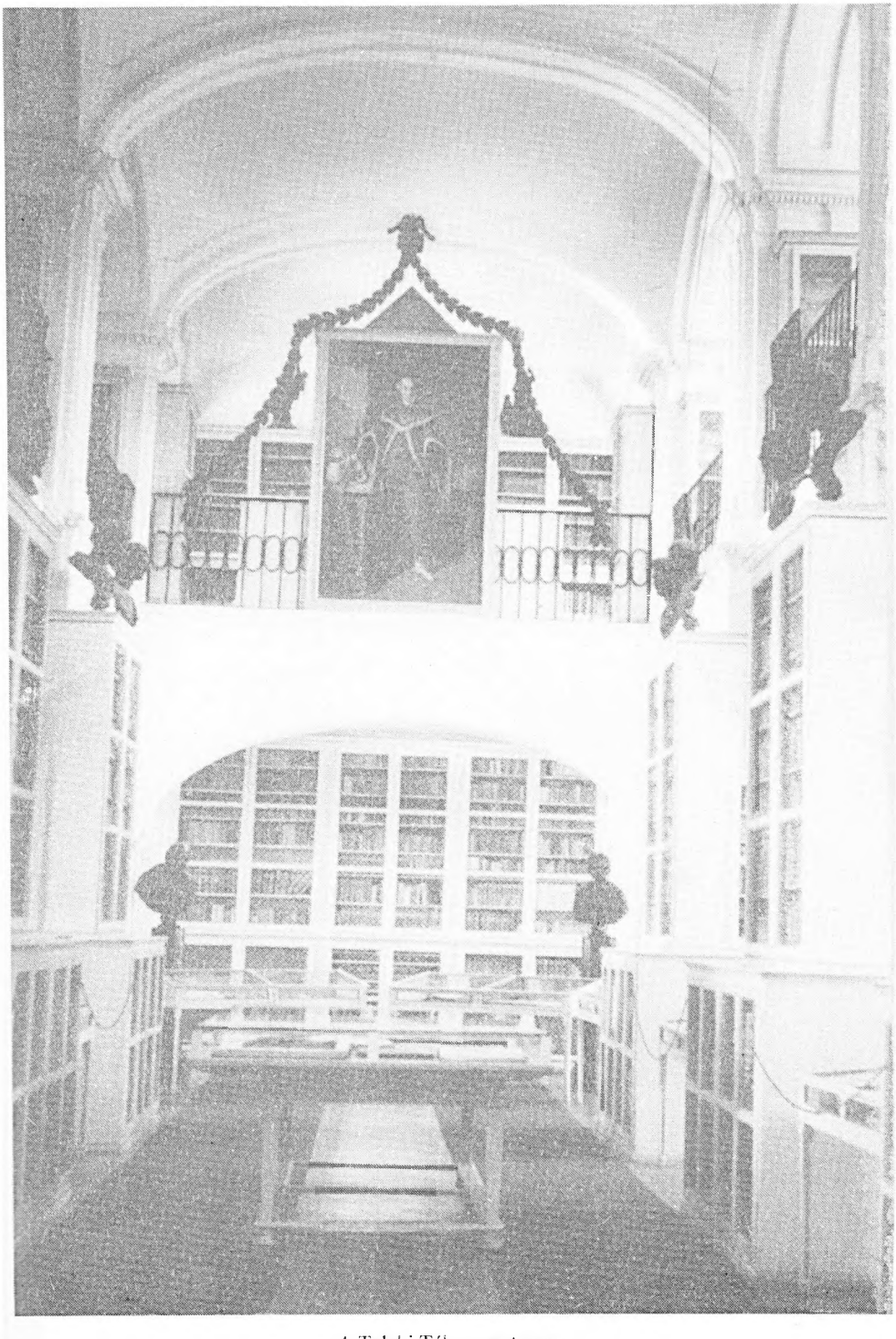

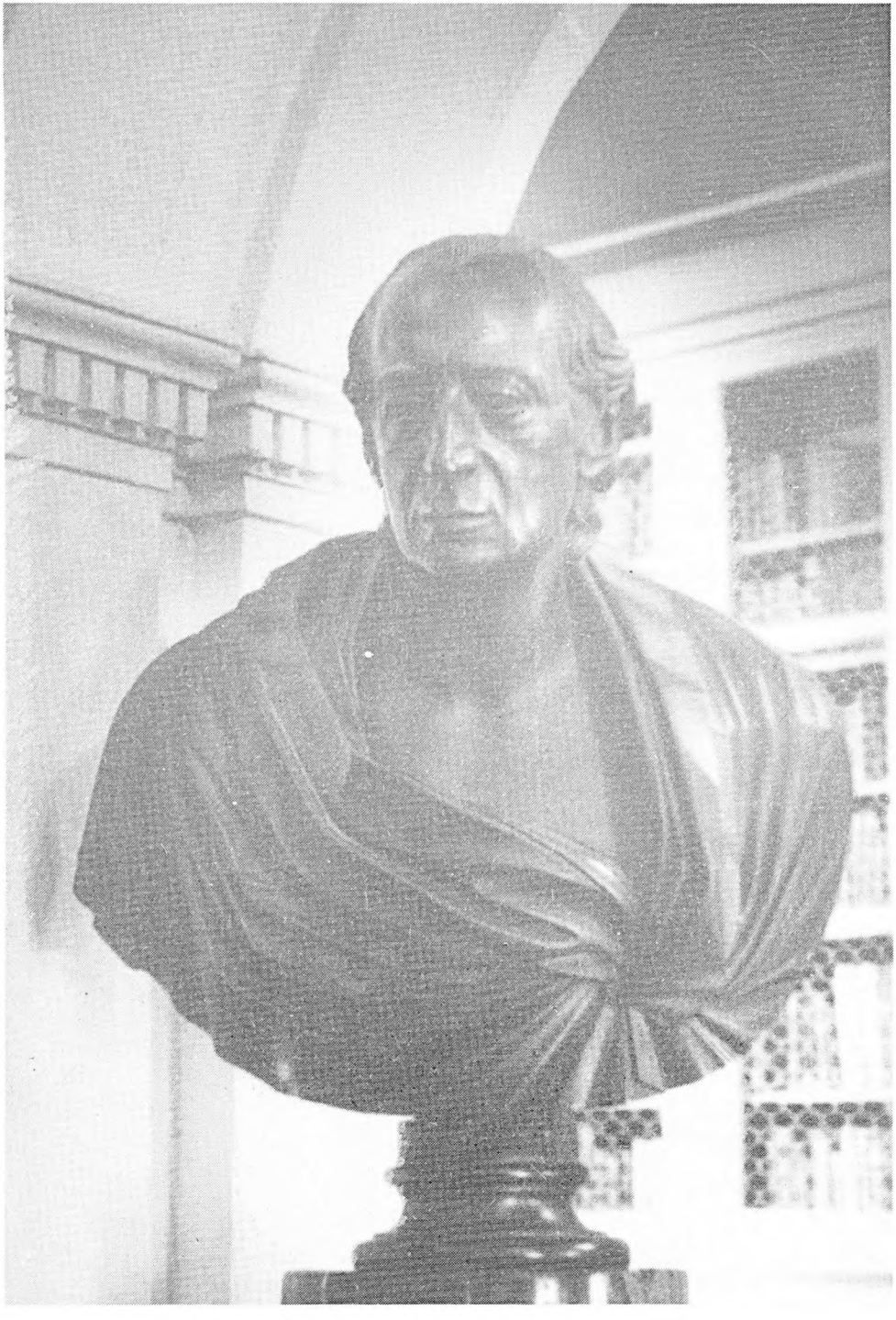

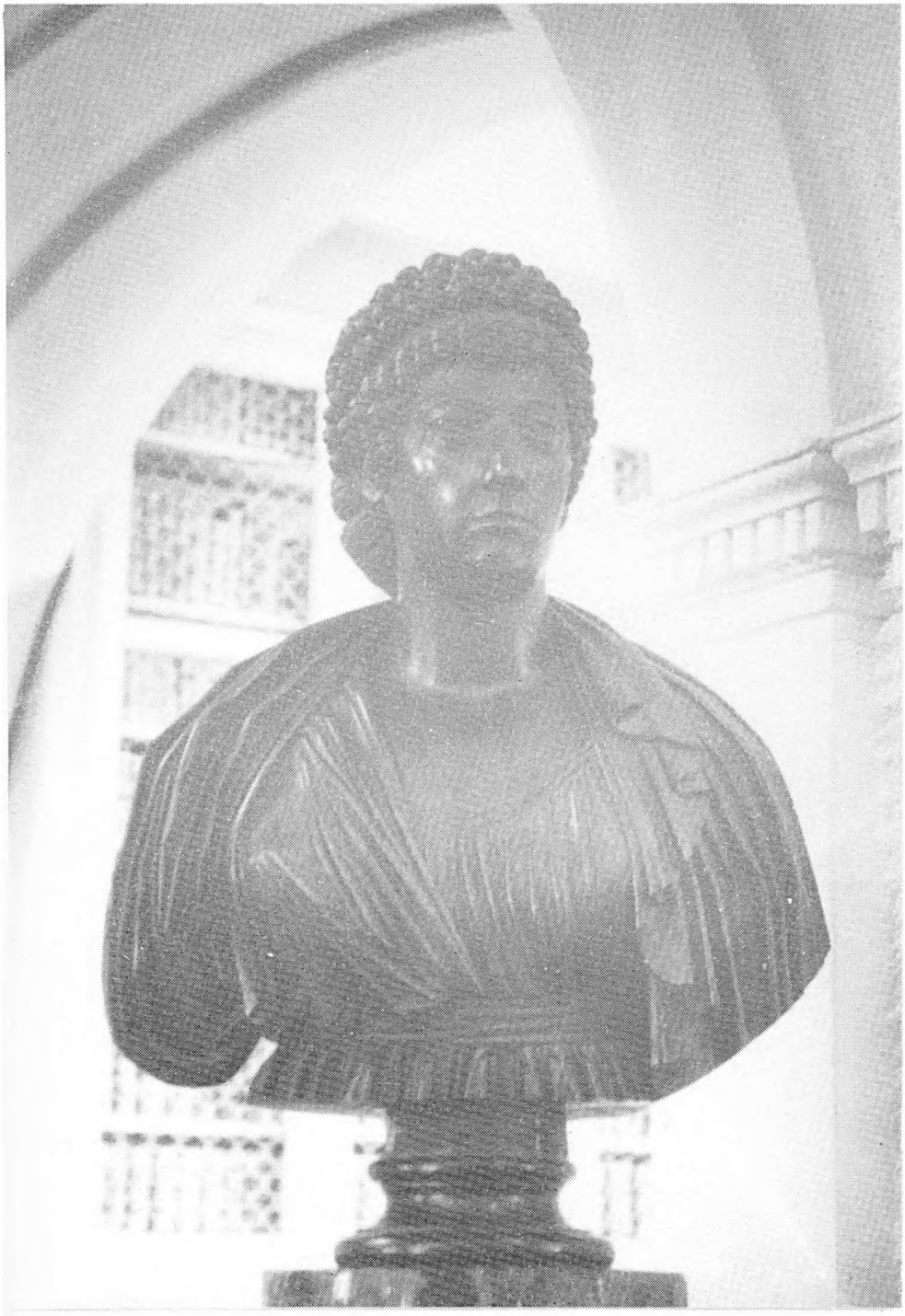

Teleki Sámuel és felesége ex librisei. A negyedik változat Czetter Sámuel munkája

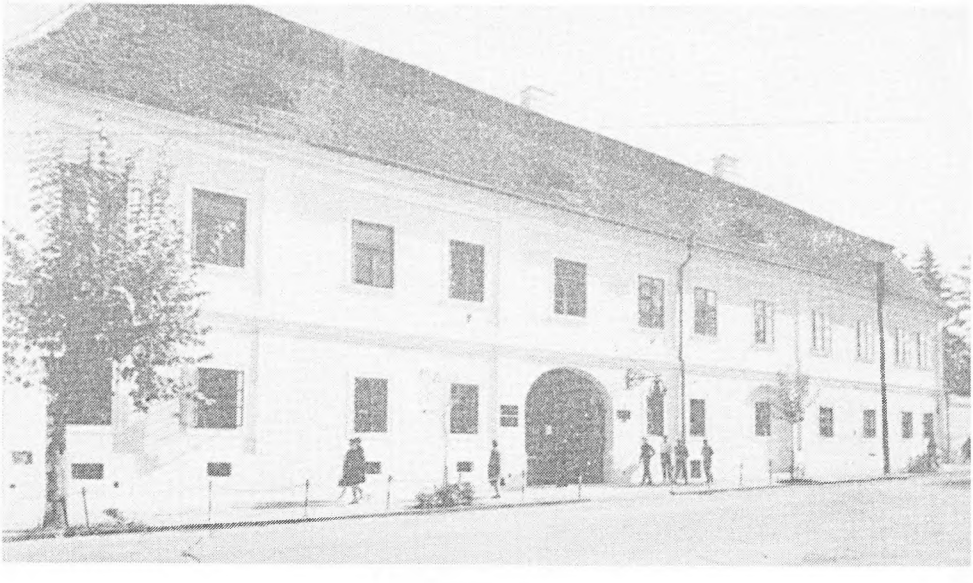
A Teleki Téka nagyterme

Teleki Sámuel és Bethlen Zsuzsanna mellszobra. Készítette Franz Thaller bécsi szobrász (1805).

A Teleki-könyvtár nagytermének emeleti része és az épület homlokzata.

Millitz készített, ugyancsak itt kap helyet.[317] Bécsben készült a könyvtáralapító egész alakos portréja: Johann Tusch munkája. Minthogy ezen a kancellár a Szent István-rend díszruháját viseli, a kép 1808 után készülhetett, miután megkapta a rend nagykeresztjét. Ferenc fiához 1815-ben írott leveleiben sok szó esik arról, hogy központi helyre szánt képét hova és hogyan akarja feltétetni. Ekkor kerül sor a kerethez illő bronz girland elkészítésére és a háromszög alakú keretbe helyezett Isten szem-embléma megrendelésére. Ezt a kép fölé akarja függeszteni. 1815 júniusában így ír fiának: „...minden részben approbálom intézeteidet, csak már vitessed jó moddal tökéletességre; azt az egy változást teszem planumodban: hogy a Czimerem helyett a' Symbolumomnak emblemáját u. m.: Oculum Providentiae Divinae készíttetek itten meg-aranyozva a Képem-felibe, melyet a' kép felső Rámájának közepibe lehessen srofolni; csak attól tartok, hogy ha a' girland miatt nem lehet egy Schuhnál szélesebb, nem leszen proportionalva a' nagy képhez, és alollról igen kicsinek fog látszani; azért tudosits, Édes Fiam, ha nem lehetne-é valamivel szélesebb? [...] P. S. Tudosits, Édes Fiam, arrolis: hogy a nagy Képemnek Rámája milyen vastag? mert a Bronz-arbeiter a ki csinálja az Augen Gottes-t, akarja tudni, hogy ahozképest alkalmaztassa az aljában a' le-srófoló talpokat."[318] Nem tudjuk pontosan, mikor sikerült a képet a tervek szerint elhelyezni, az viszont biztos, hogy a következő év nyarán a könyvtárba látogató Kazinczy Ferenc már végleges helyén látja a kancellár képmását. *Erdélyi levelei*ben így ír erről: „Általellenben a Bibliotheca ajtajával a nagylelkű Alkotó képe függ egész állásában, s a Sz. István Nagy Kereszteseinek innepi öltözetekben. Soha kép igazabban el nem találtatott, s nemcsak igen híven, hanem igen szépen is van festve." E sorokat Kazinczy a kancellárhoz 1817. február 8-án intézett levelében írja le először.[319] A Tékát ugyanis az erdélyi útjáról szóló beszámolójában be akarja mutatni, s szeretné, ha Teleki véleményt mondana a szövegről. E leírásban tehát Kazinczy a könyvtárterem 1816-os képet örökítette meg. Említettük, hogy 1826-ban a Tékáról az akkori könyvtáros, Kelemen Márton is beszámolt.[320] Fennmaradt még egy 1862-ből származó könyvtárleírás Kisbaconi Benkő Károly kézírásos városmonográfiájában.[321] A Teleki Tékára vonatkozó rész nyomtatásban is megjelent.[322]

A könyvtár mai berendezését, a díszítésére szolgáló alkotásokat össze lehet vetni a jelzett évekből származó forrásokkal. Elsősorban a portrék közül hiányzik több is,[323] egyébként a teremkönyvtár összképe ma szinte teljesen azonos azzal a belsővel, melyet Teleki Sámuel olyan nagy gonddal és körültekintéssel kialakított.[324] Marosvásárhely egykori krónikásának, Fodor Istvánnak 1938-ban leírt mondata nagyjából ma is igaz: „Székely főváro-

[317] Teleki titkára, Szentgyörgyi Imre 1813. november 23-án jegyzi fel erről a képről: „Ifjukorában eleven, tsinos, világhoz alkalmaztató [...] akkori magaviseletét és formáját legjobban kiadja a' MVásárhelyi ifju képe melly ugy van találva hogy tsak nem szoll." (Mv. Teleki kt. Teleki Sámuel lt. I/2.)

[318] Teleki Sámuel Teleki Ferencnek. Bécs, 1815. június 30. (KvÁLvt. Teleki család sáromberki lvt.)

[319] Kazinczy Ferenc Teleki Sámuelnek. Széphalom, 1817. február 8. Közli *Teleki Sámuel* 1976. 189–195. A könyvtárról szóló tudósítást kevés változtatással kiadta Bajza József és (Toldi) Schedel Ferenc: *Kazinczy Ferenc eredeti munkái.* II. *Utazások.* Buda, 1839. 202–207.

[320] Közli Clauser Mihály. = *Gróf Teleki Sámuel-emlékünnep.* Budapest, 1940. 9–14.

[321] *Maros-Vásárhelyi szab. Kir Város leírása Kis Baconi Benkő Károly által 1862.* A Román Akadémia Marosvásárhelyi Kutatóintézetének Könyvtára. (Jelzete: II. 709/s. Ist.)

[322] Fodor István: *Teleki-téka. Krónikás füzetek. Târgu Mureş 1938.* 22–26

[323] A családi képek egy részét és az uralkodóház tagjairól készült portrékat az 1950-es években a Megyei Múzeum Képzőművészeti részlege vette át.

[324] Teleki Domokos, a könyvtárért sokat áldozó utód az 1940-es években a könyvtárterem bútorzatához illő üveges vitrineket csináltatott, hogy a látogatók a kiállított könyveket közelről is megtekinthessék.

sunknak régidők óta legfőbb nevezetessége a Teleki-könyvtár vagy amint az itteniek emlegetik: a Teleki Téka."

A Téka látogatói ma is megcsodálják az impozáns termet, de mindenekelőtt a dróthálóval védett szekrényekben sorakozó köteteket. A külső szemlélőt a szépen kötött könyvek látványa önmagában is gyönyörködteti. A negyvenezer kötetes gyűjtemény nagy része fehér vagy színes bőrkötésben pompázik. Az alapító a gyűjtés egész ideje alatt különös gondot fordított a könyvek küllemére. Szóltunk rola, hogy vásárlásai során mindig érdekelte a könyvek állapota, és lehetőleg csak ép példányokat vett, ha pedig a könyv kötése nem volt megfelelő, újraköttette. A kutató minden időszakból találhat a könyvek bekötésére utaló iratokat. 1777. január 5-én például Kovásznai Sándor beszámol Telekinek, hogy utasítására beszélt a compactorral, menne ki Sáromberkére dolgozni. A könyvkötő azonban előbb elment a makfalvi „sokadalomra" bőrt vásárolni, mielőtt kiment Telekiékhez.[325] A család költséglistáin, a kiadási naplókban is rendszeresen előfordulnak könyvkötésre fordított összegek. 1778 októberében például feljegyzi az ismeretlen listakészítő: „A Compactornak Ausszieglire az ő Nga parantsolattyából 8 Rf. 28.Dr."[326] 1781 februárjától Simon Filtsch szebeni könyvkötőmester dolgozik Telekinek. Egy július 10-i elismervény szerint 17 bekötött könyvért 17 forint 57 krajcárt kapott.[327] 1782-ben Lénárt Sámuel az *Ecclesiastica Historia* két kötetéért 3 forint 40 krajcárt fizetett.[328]

Természetesen a legtöbb könyvet bécsi műhelyekben köttették be. Az 1800-as évek elején Johann Andreas Voigt könyvkötő nevével találkozunk, [329] később Joseph Zarttel tűnik fel. A leggyakrabban Johann Scheidel „bürgerliche Buchbinder" írja alá a számlákat. Előkerült néhány általa összeállított árjegyzék is, ahol a nagyon hiányosan leírt címek mellett bejegyzi a kötés fajtáját és a munkadíjat is („in roten Halbfranzband", „Ganzfranzband", „Kalbleder" stb. utalásokkal találkozunk).[330] Az évi kalendáriumokba bevezetett kiadások között 1812-től rendszeresen szerepel a Scheidel compactornak fizetett összeg. 100–125 rénes forint évente a könyvek bekötésének munkadíja. A kiadási listák sajnos nem tartalmazzák a bekötött könyvek címét, így csak Scheidel számlái alapján sikerült néhány Bécsben kötött könyvet azonosítani.[331] Ezek kötése általában klasszicista ízlésű, anyaguk sima vagy márványozott barna bőr, bordóra vagy zöldre festett finom maroquine. A könyvtáblát néha egyszerű keret övezi: sima vonal vagy fonadék antik díszítőmotívummal vagy növényi ornamentikával. A könyvtáblák legnagyobb része díszítés nélküli, csak a gerincet aranyozták gazdagon. Ezek a kötetek tulajdonképpen a 18. századi kötésdivat jegyeit hordozzák. Teleki Sámuel könyvtárosaihoz írott leveleiben többször szól arról, hogy a fűzött vagy rossz állapotban lévő könyveket a compactorral be kell köttetni. Méltán sajnálhatjuk, hogy a könyvtáralapító, illetőleg a könyvtárosok egyszer sem nevezik meg a vásárhelyi mestert.

Egyediségükben is figyelemfelkeltőek azok a kötések, melyeknek centrálisan elhelyezett díszítőmotívuma Teleki Sámuel super ex librise. A könyvek elő- és háttáblájára nyomott aranyozott super ex librisek négy típusával találkoztunk, ezek feliratuk, méretük és a Teleki-címert körülvevő díszítőelemek elhelyezése szerint is különböznek egymástól.[332]

[325] Kovásznai Sándor Teleki Sámuelnek. Marosvásárhely, 1777. január 5. (MOL. P. 661 3/b.)
[326] MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 10. cs. 129.
[327] MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 10. cs. 1178/17.
[328] MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 13. cs. 1782/104.
[329] MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 23. cs.1801/87, 101.
[330] MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 29. cs. 1807/310–319.
[331] Köszönetet mondok Zsigmond Irmának a bécsi kötések azonosításához nyújtott segítségért.
[332] *A típus* (9,5 X 6,5 cm): A felső szalagon levő jelmondat: „Deus providebit." A címer alatt háromszögű inda-keretben a név.

B típus (8,5 X 4,5 cm): A felső szalagon: „Ex Bibliotheca Sam. S. R. I. Com. Teleki de Szék." Megegyezik Teleki C típusú ex librisével.

C típus (6 X 5 cm): Ovális keretben a címer, körülötte a név és jelmondat.

Teleki Sámuel könyvtárának legtöbb kötetében az első kötéstábla belsejére ragasztott könyvjegyet találunk, melynek négy típusa van.[333] Valamennyi címeres ex libris és elsősorban méretre különböznek, hiszen a nagyobb formátumú kötetek számára nagyobb méretű címke volt kívánatos. Metszőjük az akkor Bécsben tartózkodó, kolozsvári származású Nagy Sámuel. Hogy pontosan mikor készültek az első ex librisek, nem tudjuk. 1820 novemberében említi Teleki Kelemen Mártonnak címzett levelében, hogy ifjú Csiki Márton kereskedővel leküldött 4000 „könyvbe való címert", és hozzáteszi, hogy „nyomtattatok azokhoz többeket is, csak írja meg Kegyelmed: mennyire leszen még szüksége a kezénél levőkön kívül".[334] Következő év januárjában pedig ezt írja: „A szükséges címereket jövő tavaszra kinyomtattatom és leküldöm, hogy a könyvekbe felragasztassanak."[335] Halála előtt tíz nappal küldi utolsó levelét vásárhelyi könyvtárosának, ebben is szó van a könyvjegyekről: „A Kegyelmed Leveleiben kívánt 1490 darab Wappen helyett pedig a foliant könyvekre küldök ezen levelem mellett 2000 darabot."[336]

A könyvtáralapító Teleki Sámuel nemcsak a könyvek összeválogatásakor tartotta szem előtt a „jelen való" és a „következő generatiónak" épülését, hanem akkor is, amikor a kötetek időtálló, szép külsejéről gondoskodott. Így igazolódott be a kortárs jövendölése: *„Ennek az Urnak emlékezete keményebb oszlopra leszen mettzve a Haza számára szentelt pompás Könyv-Tárba; mint a Herczeg Eszterházié, a hires Heydn ékesenn hangzo Notájába."*[337]

D típus (13 X 8 cm): A felső szalagon: „Ex Bibliotheca Sam. S. R. I. Com. Teleki de Szék." A címerpajzs alakja eltér a B típusú super ex librisétől.

[333] *A típus* (12 X 8,5 cm): A címer feletti szalag szövege: „Ex Bibliotheca Sam. S. R. I. Com. Teleki de Szék." A készítő neve is fel van tüntetve: Nagy.

B típus (9,5 X 6 cm): Más metszés.

C típus (9 X 5 cm): Az A típus kicsinyített formája.

D típus (9 X 5 cm): A C típustól kevés eltérést mutat. A metsző neve itt is fel van tüntetve: Nagy.

[334] Teleki Sámuel Kelemen Mártonnak. Bécs, 1820. november 23. (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 152–153.

[335] Teleki Sámuel Kelemen Mártonnak. Bécs, 1821. január 9. (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 154–155. Ugyanebben az évben Teleki havi kiadásai között június hónapban szerepel „15 800 és még 200 darab könyvekbe való czímer" áraként: 164 Rf. (Tq–1449. b/10.)

[336] Teleki Sámuel Kelemen Mártonnak. Bécs, 1822. július 18. (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban.) Közli *Teleki Sámuel* 1976. 158–159.

[337] Aranka György Fekete Jánosnak. Marosvásárhely, 1800. október 10. Közli Enyedi Sándor: *Aranka György és galántai Fekete János levelezése 1800-ban.* MKSz. 111/1995. 4. 405.

Iratok

Levelek

1

Teleki Sámuel Teleki Ádámnak
Sáromberke, 1756. augusztus 13.

Sáromberke 13-a Augusti 1756

Kedves Édes Öcsém Uram!

Levelében rollam Atyafiságosan lett megemlékezését vettem, egész Atyafiságos szeretettel és tellyes örömmel, értvén abból Kedves Öcsém Uramnak azon jó és hellyes szándékát, mellyel itten maga studiuminak Cursusit el végezvén kiván bövebbenis maga Mlgs Uri Attyának, Familiájának és Hazájának el hagyatásávalis magának pedig különös incommodumával mind az Tudományokban, mind az experientiakban épületet venni; kívánom azért tiszta Szivemből és atyafiságos tellyes jó indulatomból; Isten kedves édes Öcsém Uramot maga felett jó szándékában vezérellye maga Sz[ent] karjaival, és maga Sz[ent] Lelkével birja és igazgassa minden jó bölcsességre, az tudományokban és minden jók[na]k experientiajokban való elő menetelre; és hozza viszszais minden néműmaga áldásaival és sz[ent] ajándékival fel ékesittetve Nemes Hazájának szolgálatjára, kedves Familiájának és jó szives Atyafiainak Consolatiojokra különösön pedig Mlgs Uri méltó tiszteletben lehető Attyának egész örömére 's Contentumára és az Isten Házának épületére; mellyet ha nem impediáltattam volna személyemben kívántam volna kedves Édes Öcsém Uramnak Atyafiságosonn; meg gondolván pedig bajaimot Édes Kedves Öcsém Ur, Levélbeli Atyafiságos jó szivből származott kivánásaimatis végje jó névenn, és csekély személlyemről az fényességek[ne]k látásával sok Tudományok[nak] meg tanulásával feledékeny ne légjen, tartván engem igaz indulatu jó Attyafiának; mellyet én élltem fogytáig kívánokis fenn tartani, mindennemű jók[na]k ujjabbanis kivánásokkal állandoul Atyafiságos szeretetib[e] ajánlott maradok Kedves Édes Öcsém Ur[amna]k

igaz Attyafia Szolg[ája]
G. Teleki Samuel

Saját kezű levél (Teleki család kendilónai levéltára. ENMLvt, a KvÁLvt őrizetében).

2

Bethlen Gábor Teleki Sámuelnek
Bécs, 1760. május 9.

Illustrissime Domine S.R.I. Comes!

Vettem vala Ktd sub 12-a Apr. Basileából hozzám eresztett [levelét] s örömmel értettem oda való szerentsés érkezését. Recommendalom pedig minden szorgalmatossággal dolgait; a tanulását ugy alkalmaztatni igyekezzék, hogy jövendőre Hazánk, s Felséges aszszonyunk szolgálattyára alkalmatos lehessen. Ezután is pedig tudosítását kedvesen veszem.

Fog itten a Felségek őrzésére Nemes Quardia állítatni száz husz Nemes Magyar iffiuból, kik közi hogy Erdélyből acceptaltatván, lésznek mind Hadnagyi Ranggal s fizetéssel; s ugyan azért mint hogy ezek közé Groffok s Bárok közül is applicaltatni. Ha Kegyelmetek három oda lévő Telekiek közül valamellyikének ezen betsüs szolgálatra magát reselvalni Erdély Részéről tetszik, engemet minél hamarabb informállyanak. Szép dolog meg kell vallani maga királlyával valakinek minden nap szemben lenni s mikor szolgálatban

nintsenek is, mindenkor, melly annyival is betsüsebb második Anti-Camerában szabad accesussok vagyon és itten nehány esztendőkig szolgálván sive ad Militaria, seu ad politica applicaltatik. Quibus Divinae Commendans Providentiae manet.

Viennae 9 May 1760 Paratissimus Servus

Gabr. Com. Bethlen

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 38. cs. 263).

3

Teleki Sámuel Teleki Ádámnak
Bázel, 1760. július 21.

Édes Kedves Ádámom!

Leydából hozzám irott leveledet szives indulattal vettem, minthogy pedig az minap nékem semmit sem irtál és a József leveliben sem köszöntöttél nem tudtam mire vélni, azért a Jozsefnek irott válaszomban miképpen irtam meg panaszomat tudom ennek vétele elött fogja veled József közleni; de megbocsáss ha amit irtam jól nem esik, mert amidőn mostani leveledből látom rólam való megemlékezésed késedelmének okát, nem lehet reád semmi panaszom, sőt köszönöm barátságodat, hogy az utazásokról kérésem szerint tudositottál; kérlek pedig, hogy mihelyt a Hollandus világgal megösmerkedel annak mivoltárol is tudosits, hogy midőn Isten jóvoltából oda mégyek atyafiságos leveleidnek hasznát vehessem. Nékem egy kedvesebb dolog nem lenne, mint hogy esztendő ilyenkor személyesen Hollandiában örvendezhetnék látásodban; Józsefet kérlek azonnal igaz szeretettel köszöntsed és mond meg, hogy ha gratiamban akar lenni erre jöjjön, különben nagy atyafiságtól foszt meg (osztán segéllyen, meg is üti a Padutz a hálót). Akiket köszöntöttél mind fogom köszönteni, eddig pedig nem lehetett meg; ezelött egy órával vevém leveledet és válaszolni kivántam, hogy a postárol a levelem el ne maradjon: de ma és holnap mind végbe viszem, úgy amint kivánod, a Rut nevükön és a Jóéleten kivül kiket az jövö vasárnap a Péter Piacán fogok köszönteni publice; mert különös accessusom, mint néked egyiknél sincsen. Marschalt ugyan nem köszöntetéd, de én mégis fogom szóddal köszönteni, mert bécsi ember s megérdemli; szintén holnap nála leszek ebéden, a feredőkre utána küldöm a leveledet, Bernoulliakat még ma köszöntöm szóddal, az orvos ember maga egész seregével s professor Ramspech Urammal az estve eltalpalának oly véggel, hogy vagy tiz napig az Apostolok lován kerüljék a kőből való Tartományokat pro distractione (szép mulatság, de Körmöslábu embereknek valo). Bodoki Uramot szómmal köszöntsed, örvendem ha veled együtt egéssége s contentuma vagyon a hollandiai világban. A kis Thordai Uramot talán elvesztetted a könyveid között, hogy rólam nem is emlékezik, vagy talán gyilkosra kapott a hamisz [!].

Köszönöm az irt ujságokat, sajnálom pedig, hogy én valamivel nem szolgálhatok. T. Szathmári Uram szomoru halálát; T. Verestói Uram Püspökségit; T. Felhős Uram Notariusságát az elmult héten nékem is megirták Erdélyből; mind azon által továbrais ujságok közé erdélyieket is elegyits, énis nem különben fogok cselekedni; amidőn alkalmatosságod lészen a többi között ird meg aztis, hogy lehet-é sok jó könyvet Hollandiában kapni olcsón, és vagyon-é sok auctio. Én a passusodat mostan el-küldöttem; egyebeket is amiket reám bizol, örömmel és jól végbeviszem.

Újság: Tigurumban egy Planéta tetszett fel, Kalmár Györgynek hivják; Török Bibliát keres az okos (tractálja Ádám Urfi). Itt az utcák amióta elmentél meggazdagodtak: mert nincsen, aki hajigálódzék kivált a Hauser Sikátorán; a Timárok pedig nem győzik; ma azért a kutakat mind kieresztették az utcák tisztitásokra. Csak elhiszem édes öcsém! hogy megapadtál amióta tőlem távol estél; mert ha szintén Müller Uram ott vagyon is, de csak nem olyan

jó az emberhez az idegen, mint az jó Atyafi. Józsefnek, hiszen recommendáltalak már kétszer is, de el-hiszem, hogy ő se győzi egyedül; hát ha még Tőleis el-koppansz? ez eddig elég, magadnak köszönd.

Több irással nem terhellek, hanem igaz atyafiságodat s barátságodat kikérem. Leveleidet mindenkor örömmel vészem, kivált ha jó egésségedet azokbol érthetem; én pedig minden alkalmatosságokban bizonyitani kivánom, hogy vagyok

Édes öcsém

Igaz szolgád szives atyádfia
G. Teleki Samuel

Basilea, 1760 21-a julii.

Saját kezű levél (Teleki család kendilónai levéltára. ENMLvt, a KvÁLvt őrizetében). Közli Teleki Sámuel, *1976. 59–61.*

4

Teleki Sámuel Kendefi Eleknek
Bázel, 1760. november 10.

Méltoságos Urfi!

Szivesen örvendeném, hogy ezen levelem contentuma szerint valo állapotban tisztelhetné; ha az Isten egésségire juttatja, hagyja el azt a roszsz Genevát annyivalis inkáb, ha a tanulás módja contentumára nincsen. Én magam ha Istennek tetszik még a jövő juliusig itt maradok, azután Hollandiába indulok, azalatt pedig örvendeném ha szerencsém lenne a méltoságos Urfit látnom. Bátorkodom mostan a Méltoságos Urfi barátságát egy dologban ki-kérni, de méltoztassék nem controversálni, hogy betegágyában kérésemmel terhelni merészeltem; már rég ideje Tiszteletes Ajtai Uram valami pénzt küldött nékem, hogy *Collectio: Conciliorum maximorum* ex edit. Labbei et Cossari in Folio 18 Tom. az Théca számára meg-vegyem, én Párisban is irtam irántok, de ott nem kaptam, hanem Genevában egy gazdag Bibliopolánál vagyon (kinek nevit nem tudom). A megnevezett könyv 18 Thom. békötve, és el-ado. Kérem azért a Méltoságos Urfit méltoztassék velem barátságot cselekedni és valaki által meg-nézetni azon könyveket (melyek bizonyosan ott vannak valamelyik Bibliopolánál) és ha a könyvek jó kötésben vagynak, a 18 Thomusért méltoztassék mintegy 150, vagy 180 forintig igérni; csak hogy a könyvek ex editione Labbei et Cossari legyenek; mely iránt midőn iteratoris grátiáját kikérem; magamat megtapasztalt favoraiban ajánlván különös tisztelettel maradtam

A Méltoságos Urfinak

alázatos szolgája
Teleki Samuel

Basilea, 1760 10-a 9-bris

Saját kezű levél (Jósika család fenesi levéltára. ENMLvt, a KvÁLvt őrizetében). Közli Teleki Sámuel, 1976. *62–63.*

5

Borosnyai Lukács Simon Teleki Sámuelnek
Trimstein, 1762. június 17.

Illustrissime Domine Comes, et praesidium et dulce decus meum!

Hogy Ngodat igy szollitsam meg, elegendő okom vagyon arra: Mivel igazsággal 's ditsekedve irhatom, hogy miolta ezen ügye-fogyot állapotb[an] nyomorgok, senkinek is több Grátziájával, mint Ngodnak nem éltem. Ugy hogy el-hittem világoson, hogy Mlgs Gróf Uram Ngodat különösen az I[ste]n inditotta-fel, hogy engemet nyomorultat sokszori hatha-

tós Vigasztalásival, intéseivel, 's biztatásival, mások felett erigálna: mellyet az I[ste]n fizessen is meg Ngodnak! én bizony ennek tsak meg-hálálására-is elégtelen vagyok. El-hidje Mlgs Gróf Uram Ngod, hogy valahányszor Ngod Leveleit olvasom, olvasom pedig sok izb[en], mindannyiszor egészen meg ujulok 's bátorságot vészek [...] A' mi dolgaimat illeti. Nagy reménységem vala a' minap, hogy egy nehány Esztendőkig itt meg-nyomulhatok; de nem tudom melly boldogtalan Tsillag alatt születtem, hogy semmi Szándékomb[an], ha először látzatik-is kedvezni a' Szerentse, elő nem mehetek. Az Erlachi Oskola-Mesterség, a' melly elég tisztességes Statio lett volna, a' mult Télen Vákántziába esett vala, erre nézve mind T. Decanus Uramnál, mind a' Rectornál, mind pedig egy Uri embernél ex membr. Senat. Acad. jelentettem Szándékomat, biztattak-is mindnyájan, kivált T. Decanus Uram, mind Levele által, mind Szóval tsak nem adsecurált iránta. De mi leve belőlle: Egy bets. Theol. Deák, a' következendő papi Censurától való féltéb[en], le monda a' papságról, 's mint Haza Fija sok Patron által az Erlachi Oskola-Mest. elnyeré. Nem tetszék az I[ste]nnek Szenvedésimb[en] itt határt vetni, több vagyon még reám mérve!

Nem látok azért módot az itt maradásb[an], nem is probálok többet, minthogy ebb[e] illy nagy reménység mellett-is belésültem. Sajnálom ugyan szivemből, hogy Ngod, igaz Szivből származott hellyes Tanátsát nem követhetem, 's ahoz kötött drágalátos Igéreteit hasznomra nem fordithatom. Én bizony igen szerettem volna ha bártsak a' Télen itt maradhatok vala, de lehetetlen, nints pénzem. Már pedig tudja Ngod Kein Geld, kein Schweitzer! nem akarnám pedig hogy ennyi nyomoruságim után adosságba-is verném magamat; most-is alig találhatom-fel hogy tsináljam a' Computust. Én azért minél hamarébb lehet I[ste]n hirével tsak utnak indulok; igyekezvén, ha lehetséges, a' Tél előtt vagy Magyar Ország vagy valahol valami hellyetskére verekedni, az hol vagy Szolgálatom által, vagy egyébként-is, kevesebb költséggel élhessek, addig, mig tettzik I[ste]nnek valami hellyetskét rendelni, holott ő Fels[é]g[é]n[e]k szolgálhassak. Alázatos és háládatos Szivel meg-esmérém ugyan Mlgs Gróf Uram Ngod Grátziáját 's különös igéretét, mindazáltal nem álmadozom én most az ollyan Ekkl[ézsi]ával mint Sárd, akármelly tsekélly Hellyel-is, a' hol mindennapi Kenyeremet kaphatom, meg-elégszem. [...] az iránt ugyan meg határozott elmével vagyok, hogy ha I[ste]nnek tettszik, belső állapotb[an] éljek, ha Szegénységgel esik-is. Erre nézve itt-is a' mint állapotom engedte, tanulásomat meglehetősön follytattam.

Bátorkodám ezeket, Mlgs Gróf Uram Ngodnak tudtára adni, ha mi ezekb[en] Ngodnak nem tetszenék, Ngod javallását szivesen el-várom, 's kérem-is alázatoson Ngodat, méltoztassék Ngod ha-lehet minél hamarébb tudositani! Hogy pedig én eddig Ngodnak nem válaszolt[am], oka e' volt egy felől, hogy talám a' Hazámból valami jó hirt vehetek. Más felől pedig a' Ngodtol nékem committált Könyvek iránt-is szorgalmatoskodt[am]. Találtunk-is Bernáb[an] egy hellyt *Magd. Centuriatorokat*, de a' közepén vagy két Centuria oda-vagyon. Ngod ugyan nékem a' Lucius Editioja iránt committált, de a' mint T. Voget Uramtól hallottam, jobb az 1-ső editio cura Oporini, mert ebb[en] a Luciusb[an] oda vagynak a' Praefatiok, 's a' Lutheranusok vádolják, hogy castrála. A' mi Heidegger Oratioját illeti, az a' Helvet. Museumb[an] épen azért nyomtattatott-ki, mivel igen ritka. Ngodnak pedig meg vagyon a' Helvet. Mus., mellynek (ha jól emlék[szem]) utolsó Tomussáb[an] meg-lehet találni. Most többet nem alkalmatlankodom Ngodnak, eddig-is talán igen hoszszas volt[am]. Ajánlom magamat Mlgs Gróf Uram Ngd sok izben tapasztalt drága Grátiáját[a], kivánván Ngodnak minden jokat!

Mlgs Gróf Uram! Ngod

élete végéig le-kötelezett
alázatos Szolgája
Borosnyai Lukáts Simeon

Trimstein, 17. Junii 1762.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 41. cs. 1187).

6

Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek
Drág, 1768. december 26.

Méltoságos Grof Ur!

A méltoságos Ur nékem küldeni méltoztatott levelét egész tisztelettel vettem, rólam méltoztatott meg emlékezésit 's ugy innepi köszöntésit igen szépen köszönöm. Én is hasonlóképpen kivánom, hogy az Ur Isten e következendő Ujj Esztendőre vigye által szerentsésen, és annak minden néműrészeit adja és szentelje meg, ugy sokaknak elérésével örvendeztesse meg szivesen kivánom. Kedves Bátyám Uram kedves Ángyom Aszszonyal együtt Mlgs Ur köszöntésit szivesen köszönik, ugy viszontag minden joknak szives kivánásával idvezlik, hibás irásomrol a Mlgs Urat alázatoson követem. Kérem méltoztassék nekem meg engedni minthogy a Corespondentziához én mind eddig is szokatlan voltam. Ezek után Isten oltalmában ajálván a' Mlgos Ur életét

Maradok

minden betsülettel tisztelő
alázatos Szolgaloja
G.I. Bethlen Susanna

Drág 26 dik December 1768

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2837).

7

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Sáromberke, 1769. április 18.

Méltóságos Groff Kis Aszszony!

Szivem szerint való Drága Kedves Hugom Aszszony.

Meg fogyatkozván hizelkedő reménségemben, mely szerint ide lett fel érkezésemmel Nagyságod[na]k ohajtott kegyes válaszát és tudositását Vásárhellyi postával vennem bizonyosnak tartottam; nem tehetem hogy időmet halgatásban tölcsem; és azzalis Nagyságodtól való távol létemnek érzékenységét terhesicsem; mert ugyanis a' miolta szerencsém vagyon Nacságod jó szivét közelebről ösmérnem, minden napokat melylyeket Nacságod tisztelete nélkül el töltenék, el vesztett időnek tartanám, és életem napjai közé nemis számlálnám; hogy azért Nacságod tiszteletire szánt életemet ne rövidicsem, midőn Nacságodnak személlyes tiszteletétől ottan el rekesztetem, abbéli rövidségemet szivemben buzgo tisztelettel ki potolom; melynek tanubizonyságára kivántam mostanis ezen Levelemet Nacságod[na]k udvarlására bocsátani, alázatoson kérvén Nagodat hogy méltoztassék kegyesen el fogadni, és ohajtott válaszára érdemessé tenni; engemet pedig továbbrais maga Kegyességében meg tartani, és annak jeleivel élesztgetni, mint a' ki örökös hivséggel és változhatatlan tökélletes szivel élek és halok

Nacságodnak

Édes Drága Kedves Hugom Aszszony!

tisztelő igaz szivű Szolgája
G. Teleki Samuel

Sáromberkén 18 Apr. 1769.

Az nap mellyen Házamnak első fundamentom Követ Isten segedelmével bé tettem.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Samuel oszt. 45. cs. 2184).

8

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Sárd, 1769. november 6.

Édes Kincsem drága és igen Kedves Hugom Aszszony!

Ha a' Kegyelmes Ur Isten engedi énis két napok el mulva Ngodnak ohajtott tiszteletire repülök, ugy pedig hogy ha az ő Excellentiajok meg igért Kegyessége hozzám járul a' Ngoddal valo Szövetségemben mostani ki menetelemmel boldogságomat 's vigasztalásomat meg nyerhessem. Mellyet azért bátorkodom Édes Kincsem! Nagyságodnakis előre jelenteni: hogy maga jó indulatait előre el rendelvén méltoztassék az ő Excellentiájok Kegyes tettzésekre, és az én szives Kivánságomra ugy készíteni, hogy azok az én boldogságomnak valamint tzéllya, ugy eszközeiis önként lehessenek. Egy kis áldozatot kérek Édes Kintsem! hogy tudniilik Ngod azt az ékesitő Szemérmetességét melyben született, és neveltetett, az én boldogságomnak mely a' Ngodéval egyben köttetett önként rövid időn feláldozni méltoztassék. Tudom, hogy ez a' szemérmetesség tsak ezen irásomnak olvasásátolis fogja irtoztatni Ngodat; de kérem Édes Kintsem engedgye meg nékem ezt a' kis szükséges orczátlanságot a' Ngod meg győzésére. Az alattis pedig öt hat napok alatt Ngod Kedves Kezeit meg csokolhatom, a' Mlgs Nagy Aszszony Kegyes Kezeitis al[á]z[a]tos engedelmességgel csokolom, Mlgos B. Wesselényi Farkas Urat Mlgos Groffnéjával edgyütt al[á]z[a]toson tisztelem, és Ngodnak Kegyességiben 's szivességiben ajánlott, változatlan tisztelettel maradok

Ngodnak Édes Kincsem!

igaz szivű Szolgája
örökös hive
G. Teleki Samuel

Sárd, 6-a 9-br. 769

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2193).

9

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Szeben, 1769. november 28.

Szivem szerint való Édes Kedves Kincsem!

Ki mondhatatlan rosz utban, de Istennek hálá szerencsésen, tegnap előtt énis Szebenben bé érkezém. A Gazdaságról és Mesterségekről fel állott Társaságban ugyan valóban kevésre mégyünk, ha annak több Tagjai ugy oda haza hagyták az eszeket, mint én Drágban; mert nékem az a' Drág, vagyis inkább Drágban hagyott leg Drágább Kincsem ugy el viszi sokszor az eszemet, hogy ha szárnyaim volnának mindgyárt magamis utána repülnék. Ugy tettzik, Édes Kincsem Kedves mátkám! vagyonis már esztendeje hogy Drágból el jöttem, és mig a' jövő karácsonra Isten segedelmével oda ismét viszsza mehetek, talán félig megis öszülök, mert még az álmomatis ugy el vesztettem a' miolta Drágból el jöttem, 's Drága Kincsemtől kedves Szép Mátkámtól el távoztam, hogy mindenkor viradta előtt egy orávalis fel kell kelnem szokásom ellen, és azolta mindennap gyertya világnál öltözöm. Ebből meg itélheti, Édes Kedves Kincsem! az én Szivemnek nappali állapottyátis; melynek le csendesittésére méltoztassék Édes Angyalkám! engemet minél hamarébb a' maga Drága egésségéről ohajtott tudosittásával, az iránt is való nagy nyughatatlanságomból ki venni. Én itt tsak a' jövő holnapnak 8-dik napjáig késem, és azon tul ennek 18-dik napjáig Sárdon; azért Édes Kincsem! engemet meg vigasztaló kedves Levelét ezen napok alatt vagy itt, vagy

pedig Sárdon a' Károly Vári postával tisztelhetem. Én Szt. Iványon és Héderfájánnis, ide jötemben tettem alázatos köteleségemet; holottis, Istennek hálá, minnyájon frissen vagynak, és a' mi edgyé-Lételünkre atyai és anyai áldásokat adták. Egésségemre nézve Istennek hálá énis még eddig jól vagyok, és az ő Excellentziájok hozzám való Kegyességekben vetett jó reménségemmel tápláltatván talám Susánna napig jólis lészek; de akkor ha a Szivemis kivánságának tellyesedésével meg nem gyogyittatik, az egésségemis bizonyoson el romlik. Vigyázzon azért Édes Kincsem! a maga egésségére hogy az enyimet meg tarcsa; mert én mind egésségemet mind életemet a' végre kivánom, hogy meg bizonyithassam, mely tökéletes szeretettel, igaz szivességgel, és változhatatlan hivséggel, örökösön légyek:

Édes Drága Kincsem!

Szivel és hittel el-kötelezett igaz Hive 's tisztelője
G. Teleki Samuel

Szeben, 28-a 9br. 769

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2194).

10

Fogarasi Pap József Teleki Sámuelnek
Bázel, 1769. december 22.

Méltoságos Romai Szent Birodalombéli Groff Ur

Nekem gratiosus Mlgs Patronusom!

Hogy Nagyságod Mlgs Uri Személlyének tiszteletére intézett Levelemet tovább ne halaszszom, arra egyebek között a' következő Ujj Esztendőnek meg gondolásais serkent, melly hogy Nagyságodnak maga uri Virtusaihoz illendő Szerentsével follyon, és tellyes Örömének tsendességét, mellyet még az Idegen Nemzetekis ohajtanak már valaha a Tudományoknak hasznára hozza meg igaz Szivből kivánom. Én Méltoságos Groff Ur még 2-a Septembris ide fel érkezvén T. Professor Uraméknak a Nsgod Leveleit meg adtam, a' kikis mind a Leveleket igen kedvesen vették, mind nagyon örvendettek a Nsgod egésségén, reménlvén kivált Tiszteletes Professor Beck Uram, hogy ha Isten Nagyságodat az Egésség mellett tsendes Napokrais fel virrasztya az a' Tudományoknak nagy hasznára lészen. Tiszteletes Professor Bernoulli János Uram kinek levelével Nsgodnak udvarlani szerentsém van a' Nagyságod Uri recommendatioja mellett igen jo szivel látott is. Szolgálattyát ajánlotta, tartokis mind magam egyedül privatum Collegiumat, mind pedig Grof Bethlen Farkas Urfinak adni szokott Letzkéjét járom, lévén e szerint minden nap ő Kegyelmével két Órám. Tiszteletes Professor Beck Uramis minden Letzkéjit, sőt még a Thecájátis szabaddá tette a' Kinélis Historia Ecclesiasticát halgatok, Disputatioitis el nem mulatom, mivel bizony minden feleletéből különes profunda Eruditio tettzik ki, e mellett példa nélkül való Candor vagyon benne, és Nagyságodhoz még tám Atyai Szeretetnélis nagyobb Indulat, ugy annyira hogy kedveseb Dolgot elötte senki nem tselekedhetik mint ha Nagyságodról jó Hirt mondhat. E szegény egyedül többet dolgozik mint majd az egész Academia. Groff Rhédei urfit és Körösi Uramotis az kik 12-a Decembr. érkeztenek fel, igen különös Indulattal látta és láttya. Az Ecclesiastica Historiát kezdette October elején és már a tizen negyedik Seculumon jár, leg fellyebb Májusra egészen el végezi, a' melly idöre ugy reménlem a Mathematicus Cursusomnakis vége lészen, mert Bernoulli János Uram éppen ugy megyen a' mint az Ember Kivánnya, semmit nem késik ha láttya hogy a' Tanitvánnya a Dolgot meg értette, ha pedig andalog, vagy sokszor kérdi meg az el mondott Dolgot, haragszik, de a Dolognak eléadásába igen szép modot tart. Ennél valo Tanulásomatis ugy igyekezem follytatni hogy se Nagyságod, hogy engemet commendálni méltoztatott, se én hogy ebbe Nsgod bölts Tanátsát követtem, meg ne bánnyuk. Tanulásomat, ha az Isten engedi ő Kegyelménél el

végezvén Testimoniálist veszek rolla és udvarolok vélle alázatoson Nagyságodnak. Minthogy pedig még el indulásomkoris Baselbe tsak egy Esztendeig szándékoztam ülni ha Nagyságod Kegyes igérete szerint méltoztatik véghez vinni, hogy a jövő Esztendőbe Francofurtumba Beneficiumra mehessek velem igen kegyes Dolgot fog Nsgod tselekedni, mivel mind a' Német mind a' Sidó Nyelveknek tanulására igen jo Akadémiának hallom lenni. Én azért ezen Dolgot és magamatis egészszen Nagyságod Mlgs Uri Gratiájába ajánlván vagyok és álhatatos tisztelettel maradok

Nagyságod Méltoságos Uri Személlyének alázatos tisztelője

Fogarasi Josef

Basel, 22-a Decembr. 1769.

Mással íratott levél, csak az aláírás a Fogarasié (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 39. cs. 614).

11

Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek
Drág, 1770. január 29.

Méltoságos Groff Ur

Levelét nagy örömmel tisztelettel vettem, egéségin Édes Kintsem Szivemböl örvendek. Istennek hálá most én is frissen vagyok. Az Urak ő Nagy[sá]dék is öreg álapotjokhoz képest jól vannak, és ő Ngok a Mlgs Ur Levelét igen kedvesen vették. Viszont ő Ngok is édes Kintsem minden joknak szives kivánásával köszöntetik. A nagy Aszszony ő Nga igen szépen köszöni hogy avagy tsak a két szakátsat is el küldi a' Mlgs ur, és ő Nga eléggé sajnálja a leg jobbik Szakátsot mind azért hogy ide nem jöhetet, de főképpen azért hogy ha meg talál halni Szegény; olyan jo tanult Szakátsba nagy kárt vall a' Mlgos Ur. Én pedig irhatom hogy alig várom azt az órát melyben tisztelhessem Személyesen Édes Kintsem. Ezzel magamat továbbra is grátziájában ajánlván vagyok

Méltoságos Groff urnak

Valtozhatatlan igaz Szivű alázatos engedelmes tisztelő Szolgáloja

Bethlen Susanna

Drag 29 janu. 1770

P.S. Nagy Atyám Uram és nagy Aszszony Anyám [...] mindenkor tiszta szivel láttyuk a Mlgos Urat valamikor vissza megy utyia.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2844).

12

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Sáromberke, 1770. február 8.

Édes Szivem Kedves Angyalom!

Ohajtott örvendeztető Kedves Levelit örvendezve csokoltam. Hála Istennek hogy mind ő Excljok mind Ngod Édes Kincsem frisvadnak. Énis Isten jovoltából közeledvén világi boldogságomnak Révpartjához, naprol napra frissebben vagyok. Se napom, se éjszakám nincsen, melyben elmémmel és szivemmel Drágba Drági Drága Kincsemnél ne volnék, nyughatatlanul várom azt az áldott orát melyben személyesenis ott lehessek. Ha a' Kegyelmes Ur Isten engedi jövő Hétfön innét szándékozomis meg indulni, és ha csak a' nagy vizeknek s utaknak fel bomlásai nem késleltetnek holnaphoz egy Hét kivánom ő Excljokat és Ngodat Édes Kedves Angyalom! friss jó egésségben tisztelni.

Most Szebenben cura alatt lévő leg tanultabb Szakácsomat betegsége miatt el nem hozathatván, az itthon valók közül a' két leg jobbikot küldöttem; edgyiket tésztákra 's német étkekre, a' másikot pedig Magyar étkekre merem dicsérni, csak méltoztassék Édes Kincsem reájok vigyáztatni hogy meg ne részegedgyenek.

A' Mlgos Nagy Urnak és Nagy Aszonynak ő Exceljoknak Atyai és Anyai Kegyes Kezeket alázatos tiszteletem mellett Fiui engedelmességgel csokolom. Magamat pedig Édes Szivem szerint való Kedves Angyalom! Szeretetiben örökösön ajánlott, élek mig élek változhatatlan hivséggel

Édes Drága Kincsem!

igaz szivű örökös Hive, tisztelője, 's szolgája
G. Teleki Samuel

Sáromb. 8-a Febr. 770.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2199).

13

Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek
Héderfája, 1770. június 26.

Édes Drága Kintsem Kedves Angyalom!

Alkalmatoságom lévén meg nem álhatám, hogy ne tudositsam Kedet édes Kintsem, én Istennek hála jol vagyok, kivánom hogy ezen levelem friss egéségben találja édes szivem, kérem is hogy tudositson édes Kintsem egésége felöl, mivel hogy szüntelen nyughatatlankodom érette, éppen ma vettem Sáromberkéröl levelet mellyben irják hogy az öreg-aszony igen jol viseli magát. A Nagy Aszszony édes Szivem anyai szivel köszönti. En pedig reménkedem édes angyalom hogy a' menyiben lehet siessen viszsza jöni, mivel már majd tsak egyedül maradok, és talám ugy nem is gondolhatja hogy mitsoda szivszakadva és sok éjszakai nyughatatlansággal vagyok érette. Ezek után tapasztalt Szeretetében magamat édes Kintsem álhatatoson ajánlván vagyok és lészek holtom napjáig

Édes Drága Kintsem Kedves Angyalom

Változhatatlan igaz szivű Hites Társa
G. Bethlen Susanna

Héderfája 26 Junii 1770

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2845).

14

Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek
Héderfája, 1770. június 30.

Édes Drága Kintsem Kedves Férjem!

Másod rendben is meg nem álhatatám hogy ne tudositsam édes Kintsem Kedet, én Istennek hálá jol vagyok, kivánom Szivemböl hogy ezen levelem friss egéségben találja édes Kintsem. Minthogy elébbi levelemre válaszát nem vehettem, azért már most kérem hogy vigasztaljon meg engemet és tudositson édes kintsem maga egéségéről, mivelhogy éjjel nappal szüntelen gondolkodom és nyughatatlankodom azér hogy mi az oka hogy egéségéről valo tudositását nem vehettem még eddig, de tudja meg édes Ked hogy én is másszor ki fogom potolni, tsak az Szebeni szép német dámákkal Conversalodik az ur s engemet itt felejt, de kérem hogy ne felejtsen ide, mert ha tudná hogy mint várom de bizony ha lehetne Szárnyon is hozzám repülne. Másodszor is kérem édes Kintsem hogy tudositson engem

egéségéről. A sáromberki tisztarto is meg érkezet, és ami Pénz neki volt most ezen embertöl küldi. Az nagy Aszszony ő Nga édes kintsem Kedet anyai Szivel köszönti hasonloképpen köszönteti a Bátyám is az ángyommal edjütt. Én éppen ma vettem Rhédei Sigmondné Néném Aszszonytol levelet melyben irja hogy tsak Péntekig leszen Vásárhelyt, és szombaton erdő Szentgyörgyre mégyen, és ha péntekig Szebenből ki jöne mennénk ő Ngához Vásárhelyre, mivel hogy nagy beszédje vagyon velünk. Mellyel magamat édes Kintsem tapasztalt igaz Szeretetében ajánlván vagyok és lészek

Édes Drága Kintsem Kedves Férjem

Holtom Napjáig változhatatlan igaz
Szivű Hites Társa
Bethlen Susanna

Héderfája 30 Junii 1770

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2846).

15

Fogarasi Pap József Teleki Sámuelnek
Frankfurt, 1770. december 4.

Méltoságos Grof és Camerarius Ur, drága Patronus Uram!

Udvarlottam volt Nagyságodnak még ennek az esztendőnek elején alázatos levelemmel, mellyet hogy Nagyságod vett légyen abbol ki hozom, hogy az itt valo beneficium Nagyságod kegyes igérete szerént, másnak ki nem adattatott; jelentvén Tiszt. Professor Kováts Uram Baselbe küldött levelébe, hogy ha Nagyságodnak tett ajánlásomat meg nem változtatom, az Frankofurtumi beneficiumra el mehetek. Mellyre nézve végezvén egyébkéntis Tiszt. Professor Bernoulli Uram az én tanitásomnak cursusát (ki is nékem adott privata letzkéjibe Hospitalius differentialis a maga Attyának integralis calcullusát, és Mechanicaban valo inventiojit tanitotta etc) Német Országon keresztül ide Frankfurtba még Majus holnapnak elején el indulván, Istennek hála minden baj nélkül meg érkeztem, utomba mulatván egy néhány Napot Lipsiaba voltam a többek között Belius nevű Magyar Professornál, ki is azon Bélnek a ki Notitiam Hungariae adott ki Fija, igen szép hirű Ember és a mostani Lipsiaban esztendőnként ki jőni szokott Actaknak Fő Collectora. E felette sokat kérdezett a nálunk bévett tanulásnak modgyárol, és igen nagy örömet mutatott azon hogy a mi Méltoságaink a tudományoknak adták magokat. Emlitettem nála Grof Lázár Ur Verseit; citalvan is belöllek némellyeket, a mellyen igen nagyon kapott, és kért is hogy azon könyvet külgyek néki, én fogadtam és irtam is Erdélybe az iránt. Emlitettem azt is hogy Nagyságod Janus Pannoniusnak ki adását vette elméjére, a melly szándékát Nagyságodnak felette nagyon comendalta mint hogy a Poésist igen betsülli. Ugyan Lipsiaba Professor Hommeliusnál (kihez Iselin Uramtol levelem volt) találtam Klotziust, kinek Funus Burmanni és Anti Burmannussát Nagyságodnál láttam. E most mindenek itélete szerént az egész Német Országba leg nagyobb Litterator, Görög és Professor mind azokba. Hálába a király elött is némely munkájiért nagy betsületben vagyon. Botsát ki esztendőnként egyéb munkái között, igen szép Acta Litterariakat, a mellyekbe az ujj könyvekről mind igen szépen mind szabadon itél, a Symboluma ez Iuvenalisbol Quid faciam Romae, mentiri nescio, Librum si malus est neques Laudare! Ha ezen Actak iránt méltoztatik Nagyságod parantsolni vagy küldök vagy annak idejében magammal viszek. Itt Frankfurtba a tanulás modgya kivált quo ad Historica igen jol foly, a Historia Eclesiasticat nevezetesen Professor Stoss Uram ugy tanittya, hogy én bizony imaginalni is alig tudtam hogy azt olly szépen lehessen tanitani, igaz ugyan hogy Beck Uram is szépen tanittya, de minthogy fél esztendőnként végzi el, és ugy is nem minden nap tanit azt, sok egyéb órái is lévén, mint hogy majd egyedül viseli a

Baseli Akadémia terhét, oly bővön mint ez a ki egyébként is igen promptus Ember, nem tanittya. A manualissa Gablonski, kit maga mi időnkig continualt. Ez ollyan szép munka hogy ha Nagyságod meg fogja látni, mert viszen Baktsi Uram a Theca számára, ugy remélem hogy méltonak ítéli Nagyságod arra hogy a legyen a manualis. A Theologia Dogmaticat is ugyan ez igen szépen tanittya, és esztendőnként végzi. A Philosophiába is vagyon egy hires Emberünk Daries, a ki irt a Mathesisba is egy Compendiumotskát, és tanit még Algebrát is, de minden praejudicium nélkül szolván a Philosophiaba nagyon jeles Ember, de a Mathesisba Bernoullival éppen nem ér. Minthogy itt mindent németül tanitanak elsőbb igen unalmas volt az időm, de már rég hogy jol értem a letzkéket noha beszélni keveset tudok. Erre nézve minthogy a nékem rendeltetett időnek egy részit Baselbe, más részit a németen töltvén, igen kevés időm maradt hátra, a beneficiumnak is éppen fele másé lett, kértem Tiszt. Professor Uramékat hogy a rendes időt valamennyivel hoszszabbittsák, de abba amint Tiszt. Kováts Uram leveléből értettem mod nehezen vagyon, melyre nézve bátorkodom Nagyságodnak alázatoson jelenteni, hogy minthogy Szegedi Uram a mint irja, Grof Lázár Ur parantsolattyából le fog menni, a jövő esztendőbe, és igy az beneficium vacal, méltoztassék Nagyságod véghez vinni hogy azon esztendőre amelly az ő kegyelme le jövetele által vacalni fog, minthogy három esztendő a rendes idő, én succedaljak, ha pedig vagy az ő kegyelme le jövetele megváltoznék, vagy ebbe egyéb akadályok lennének, én ugy gondolkoztam hogy az időm expiralván vagy Göttingaba vagy Halaba mennyek mivel ezek igen hires Akademiak, és Professor Klotzius is a másodikat nagyon comendalta. Ujságom egyéb semmi nints ha nem az az Ur, akinek egy könyvit Agg Ur Magyarra forditotta, most egy könyvet irván a keresztény Vallásrol igen szépen emlékezik, ugy hogy reméllik az Emberek hogy a Naturalistákat confundalni fogja. Én pedig magamat Nagyságod Uri gratiájában ajánlván vagyok és maradok Nagyságodnak alázatos hive

Fogarasi P. Josef

Frankfurt, 1770 4 Decembris

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 39. cs. 615).

16

Borosnyai Lukács Simon Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1771. szeptember 11.

Méltoságos Grof Ur, különös jó Patronus Uram!

Örömmel értettem a' Ngod Mélt. Uri Házának a' kis deodatusnak szerentsés születtetése által lett virágzását. Az Idvezitő Ur Jesus, a' ki Testének Napjaiban is a Kisdedeket szerette, és azokat ölébe vette, Nyujtsa ki kegyelmes Kezeit ezen kedves Kisdedre is. Légyen kedves ez az Ur elött, nevekedjék mind Testben mind Lélekben, Ngtoknak tellyes örömére! E' mellett azt akarom Ngodnak jelenteni, hogy én a' Catalogusson ugyan dolgozgattam, de minthogy a' könyvek elöttem nintsenek, 's sok vagyon közöttök Anonymus, (kivált az ujjabbak között) mellyeket nem esmérek. Ennek felette a' Catalogusban is a' melly nálam vagyon, kevésnek vagyon Editioja 's esztendeje Specificalva. Nehezen mehetek elő a' Munkában; sőt ezen akadállyok miatt nem is igérhetem hogy itt illendő modon a' Catalogust el készithessem. Méltoztassék azért Ngod parantsolni mi tévő légyek. Én várván a' Ngod Parantsolatját, és magamat továbbrais Ngod Grátiájába ajánlván, maradok egész tisztelettel

Mélt. Gróf Ur Ngod alázatos Szolgája

Borosnyai Lukáts Simeon mk.

MVásárh. 11 Sept. 1771.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 41. cs. 1188).

17

Körösi György Teleki Sámuelnek
Nagyenyed, 1777. január 2.

Méltoságos R. Sz. B. Groff Fő Ispány és Fő Curator Ur!
Jo Kegyelmes Patronus Uram!

Régen eddig tartozom vala Nagyságod méltoztatott parantsolatyára, melyet Decembernek 18-dik Napján vettem el, alázatos udvarlo Levelemben ártatlanságomnak le irását el küldeni; ha maga a dolog, mely a bámulásban fel függesztett, és a Karátsoni Innepeken valo jelen nem létem, késedelemnek okai nem lettek volna, mely hibámnak meg botsátásáért Nagyságodnak alázatoson reménkedem. Mély alázatossággal tisztelem én leg elsőben is azt a le ereszkedésit Nagyságodnak méltatlan személyemhez, hogy nékem küldeni méltoztatott parantsolatyával, alkalmatosságot szolgáltatott, magam mentségére, melyet minden keresett okok és beszédek nélkül, jo lelki esmérettel együgyüen a mint folyt a dolog, eképpen bátorkodom Nagyságod bölts itélete alá botsátani. Tsak hamar azután hogy az Isteni bölts végzésből, és Nagyságtok kegyelmes rendeléséből, ezen Hivatalomba bé állíttattam, sajditottam gerjedezni kedves Collegium kebelekben, holmi viszsza vonásoknak, 's egyenetlenségeknek szikrájit: nöttön nöttek ezek annakutána, és jollehet Nagyságtoknak ez elött mintegy másfél esztendővel ki adott jo parantsolatyok szerint, meg oldattaknak láttszának, nem tudom és nyilván mitsoda alkalmatosság által ujjra meg gerjesztettek. E kettő között támadott versengésben, nem volt nékem sem[m]ire nagyobb törekedéssel valo igyekezetem, mint az, hogy mindenik Collegamhoz, valamibe tsak lehetett lelkem esméreti meg sértődése nélkül, egyenes jo indulatomat meg tartsam, betsületét, jo hirét nevét 's tisztességét mindeniknek valahol lehetett öregbitsem. Igaz ugyan hogy itt valo lakásomnak idejétől fogva Tiszteletes Szegedi Uram[m]al együtt többször voltam, 's üress időmet ha volt olyan, ő Kegyelmével néha töltöttem, régi barátságunk nyomán járván: de mindenkor ugy volt Barátom ő Kegyelme, hogy Hibáival 's vétkeivel ő Kegyelmének nem szövetkeztem, társaságot, 's barátságot azokkal nem tartottam. Ugy soha abban ő Kegyelmével egyezésem nem volt, hogy Tiszteletes Kováts Uramnak Gyengéjit kereste, lágyát tapogatta, 's hibáit nagyobbitotta. Sőt valahányszor afféle szavait hallottam, mindannyiszor azzal feleltem: hogy nem hiszem. Történt a Szüreti Feriak alkalmatosságával, hogy a többek között Consiliarius Groff Kendeffi Elek Ur ő Nagysága udvarlására el menvén együtt ő Kegyelmével, minekutánna egy nehány panaszszait el mondotta volna, a Groffnak, Tiszteletes Kováts Uram ellen, ezt is emlitette utoljára, hogy Tiszteletes Kováts Uram Jeszenszkiné Aszszonnyal valami tilalmas életet élne, és e volna minden ő Kegyelme bajának oka. Én mind ezekben halgato voltam, és (a mint C. Groff Kendeffi bizonyságot tehet rolla) az egész panaszlo Discursusnak mikor vége lett, akkor ezt mondottam: Én tsudálkozom rajta Nagyságos Uram hogy nem egyezhetnek együtt; nekem miolta Enyeden vagyok, soha sem volt Istennek hálá egyikkel is, leg kisebb bajom is. Sem[m]it én ennél többet sem jot, sem roszszat, nem szollottam. Ugyan ezen Szüreti Feriak alkalmatosságával fordultunk mi együtt Tiszteletes Szegedi Uram[m]al egyébütt is meg, 's mondotta is nékem hogy fog panaszolni Tiszteletes Kováts Uramra mind azokon a helyeken, ugy mint Tabulae Praeses Groff Bethlen Pál Ur ő Excellentiajánál, Fő Ispány Báro Kemény Simon Urnál, Groff Bethlen Sándor Urnál, de mit mondott légyen ezeken a helyeken én azt éppen nem tudom, mert a dolog remotis arbitris esett, és én magam is jelen nem voltam a házba mikor az emlitett helyeken ezek agitaltattak. Mindazok a Méltoságos, nagy Urak tehetnek bizonyságot ez együgyű irásomrol Nagyságodnak; hogy ha meg fognának kérdeztettni; mert én nem hogy Tiszteletes Kováts Uram ellen valaholt valaha panaszoltam volna, de sőt inkább ha emlitődett elöttem valaholt, érdemeit nem tsak meg vallottam, 's vallom most is, hanem még igyekeztem is abba hogy azokat 's azokbol

származo ditséreteit öregbitsem. Különben is nékem Istennek hálá soha ő Kegyelme leg kisebb okot is arra nem szolgáltatott, hogy ő Kegyelmére panaszolhassak, hozzám jo indulatnál egyebet soha nem mutatott, administratiojaban pedig nyomos és helyes folytatásnál, okos directional nem tapasztaltam egyebet (mert ami kis Collisio néha Collegatusba ex opinionum dissidio esik, azt nem szokás ad personalia applicalni, 's abból gyülölséges Consequentiakat tsinálni). Ami pedig azt az erőtelenséget nézi mellyel Tiszteletes Kováts Uram aggravaltatik, én miolta Enyeden vagyok, soha abban se[m]mit nem tapasztaltam, annál inkább tudja az Isten, hogy sem künn, sem benn, sem egy, sem más helyen, soha elé nem hoztam. Vagyon mindazáltal mindezekben egy bünöm, a' melyet felette igen bánok, és annak meg botsátásáért Nagyságodnak mély alázatossággal esekedem. Ez az: Virum bonum non tantum a crimine, sed etiam a Suspicione im[m]unem esse oportet. Gyanuba jöttem Nagyságod elött, és vajha nem jöttem volna, a' ki mind eddig Nagyságod hozzám bizonyitani méltoztatott Kegyességit szemem fényinél is inkább kivántam oltalmazni! De e gyanun kivül ha Nagyságod többet vészen rolam észre, az egész kedvetlen dologba, bár büntettessem én azzal meg, a'minél keményebb és nehezebb Sententiat reám senki nem mondhat, tudniillik, Nagyságod hozzám való kegyes Hajlandoságának, 's Gratiajanak el vesztésével. Most pedig méltoztassék Nagyságod énnékem széles kegyelmessége szerint meg engedni, és meg elégedni azzal a büntetéssel, melyet Nagyságod hozzám küldeni méltoztatott Levelének érzéséből szivemben viselek. Nagyságod kegyes engedelmével el köteleztetem ujjabban is arra, hogy Nagyságodhoz valo háládatosságomnak és mély tiszteletemnek, életem[m]el együtt légyen vége.

A Bonfinius árrát Fitsor Uramtol el vettem, és igen örülök rajta hogy az az editio tetzése szerint volt Nagyságodnak. Galambosi Uramnak Francofurtumbol vettem Levelit, és azt irja, hogy a Heinsius Ecclesiastica Historiajanak, cum Continuatione Schröckii az árra 27 német forint. Parantsoljon Nagyságod nékem aránta, hadd irjak ő Kegyelmének. E mellett bátorkodom egy Levelit is bé mutatni Galambosi Uramnak, melyel Nagyságodnak udvarol alázatoson, és költséges tanulására, valami segitséget instal. Két esztendeig élhetvén tsak azon Beneficium[m]al, a melyel most él, a Nyelvek tanulását az idő alatt nem végezheti el, tovább valo künn mulatására pedig, szükségképpen kell valami költséginek lenni, és éppen az az, amiért alázatoson kéri Nagyságtok kegyes Patrociniumát, ha bár mi kevés szakasztatnék is ő K[egye]lme számára a közönségesből. Az Ur Isten e bé állott ujj esztendőt tégye Nagyságod Méltoságos Személyére, 's Házára nézve, maga jo Kedvének esztendejére. Én alázatos személyemet Nagyságod Kegyességében maga bizodalom[m]al ajánlom, és amig élek, kiváltképpen valo tisztelettel lészek

Méltoságos R.Sz.B. Groff Fő Ispány és Fő Curator Ur

Jo Kegyelmes Patronus Uram Nagyságodnak alázatos engedelmes szolgája

Körösi György mk

N.Enyed. 2-dik Januarii 1777

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1389).

18

Kovásznai Sándor Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1777. január 5.

Méltoságos Gróf Fő Ispán Ur, Kegyelmes Pátronus Uram.

El-vettük a' pénzt, én 82 forintot 41 pénzt, Zilahi 16 forintot, a' ki Nagyságod grátiáját nagy alázatossággal köszöni. Én-is köszönöm Nagyságod rollam való emlékezésit, és ezután-is fel-vállalom a' Kintstartoságot jó szível. Nem maradott semmi el a' Specificatiokat-is mind a' három darabot ki-küldöttem, hogy el-lehessen égetni. Kornides Uramnak által adom

a' Nagyságod parantsolatját. Most nem mehettem Nagyságod látogatására, de másszor kipotolom, mert mikor oda megyek, egy darabig ott lakom. El-mentem volna biz én, ha ez a' Koeler forditásának tisztánn leirása a' nyakamon nem lett volna, de a' Sára napi Sokadalomra el-kell készitenem. Ennek elötte mikor Farkas Uram által parantsolt vala Ngod, én a Compactort mindjárt hivattam, és meg-mondottam, hogy Sáromberkére menjen, de ő akkor a' Makkfalvi sokadalomra készült bör vásárolni, és onnét az árvizek miatt hétfőre érkezett haza. Holnap ki fog menni Reggel és a' Ngod parantsolatját venni fogja. Én-is erössen kivánnám, ha ebben az esztendőbenis a' Ngod könyveinek valami öregbitésére lehetnék. Talám szolgáltat Isten modot 's alkalmatosságot. Az ujj esztendőt alázatosonn köszöntöm, Nagyságodnak, az Aszszony ő Ngának, és a' kis kedves Domokos Urfinak. Ezekkel Ngod gratiájáb[a] ajánlván magamot alázatosonn, vagyok és maradok Nagyságodnak alázatos Szolgája

Kovásznai Sándor mk.

Irám M.Vásárhelyt, 1777 5 Januar.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 41. cs. 1083). Közli Teleki Sámuel *1976. 162–163.*

19

Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek
Sáromberke, 1777. április 20.

Édes Kincsem Angyalom!

Levelemre tett kedves válaszát egész vigasztalással vettem. Áldott legyen az Ur Istennek Szent neve ha frissen vagyon Édes Kincsem. Tarcsa meg az Ur Isten továbbrais állando jo egéségben! Én is Isten Jovoltából kedves fiammal edgyütt frissen vagyok.

Az Kolozsvárra Szollo Levelet az édes Anyám el küldötte az Pénzel edgyütt maga udvari Szolgája által a' ki is választ hozván Tiszt. Bodoki Uramtol fel bontottam és abol ki tetzik hogy meg adták a Pénzt, az Patikarius Quietantiája is benne vagyon és Bodoki Uram is ir rolla, hozott az az Szegény két nagy Könyvet is de semmi köszönet nincs benne mert az Táblája a két végin egészen ki koszlodott és el romlott.

Az ut dolga még eddig csak egy állapotban vagyon. A Fő Biro haza jött, és egy Levelet küldött melyet is ezen Czigánytól küldök.

A Hágatás alkalmatosságával még edig semmi kárunk sem esett. Tegnap reggel az Csendes nevű Kancza az Csinos Leánya meg csitkozot egy kitsi Kancza Csitkoja vagyon. Ma dél elött az Hadadi nyerges hátu Kanczának lett az Rigotol egy szép és nagy Pej Paripa Csitkoja.

A' Lovász Mestert én meg kérdeztettem Farkassal, ha meg marad-é vagy nem és azt felelte hogy ő meg monta Lénárt Uramnak hogy el menyen mert néki már nincsen sem hitele sem becsülete, mikor nem részeg is akkor is részegnek szidják, és már nemis akar többet igy szolgálni hanem Posta mesternek mégyen.

Nagyon sajnálom szegény Ujfalvinénak Tüz miatt esett kárát. Én is itt mindjárt meg parancsoltam az Számtartonak hogy huszon öt Páltza büntetés alatt meg tilcsa mind az házon kivül valo Pipázást, itt már az Lovász gyermekek is el kezdették volt, de mind el vettettem az Tüzben az Pipájokat és meg igértem hogy ha valamelyiknek csak Pipát látnak is az kezé-

ben mindjárt meg korbácsolják. Az Bodoki Uram levelit is acludalva küldöm: Melyel az én Istenemnek kegyelmes gondviselésében ajánlom életét

Édes Kincsem örökös hivséggel maradok

Édes Angyalom

igaz Szivű hiv Társa
Bethlen Susanna

Sáromb, 20 Aprilis 1777

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2857).

20

Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek
Sáromberke, 1777. április 24.

Édes Kincsem Angyalom!

Áldott légyen az Urnak Szent neve ha frissen vagyon édes Szivem adgyon az Ur Isten továbra is álando jo egészséget. Én is Istennek hálá kedves kis fiammal edgyütt (ki is most alut el) frissen vagyok és alig várjuk hogy láthasuk édes Kincsem. Ugy tetzik hogy ez elöt valo levelemben meg irtam volt hogy el hoztuk az Réz Czimert az Könyvekkel edgyütt. Az Könyveket pedig bé küldettem Tegnap jo reggel Vásárhelyre Tiszt. Basa Uramhoz és azt válaszolta Basa Uram hogy ma akarja meg ejteni a' Kotya-Vetyét és telyes igyekezetel azon lesz hogy el adhassa. Az Fő Bironak Szolo Levelet el küldöttem késedelem nélkül, de nem találták oda haza az Fő Birot hanem az Aszonynál hagyta Köblös Mihály az levelet. Az Számtartonak irott parancsolatját Édes Szivem meg mondottam neki. A Lovász Mester fogadja hogy ő mig ideje ki telik jol és hüségesen véghez viszi mindenben az maga köteleségit ugy hogy nékünk semi kárunk nem lesz. Most ujra az udvari Biro által is meg tiltattattam az Pipázást kemény büntetés alatt. A kürtök[nek] és füst fogok[nak] meg seprések iránt is parancsoltam az faluban és az Falus Bironak is ki adtam parancsolatban hogy minden héten Szombaton, egy esküttel járja el az Falut és az holott kormos kürtöt tanál büntesse meg, ha pediglen ő e szerint nem cselekszik ő büntettessék meg keményen. Tegnap Vásárhelyről is hozattam egy Kémény Seprőt és ma itt az Udvarban is megsepertettem az Kéményeket. Farkas mind melette volt és a Kémények oldalait is jol be rakták téglával és mészel.

Köszönöm Édes Kincsem Szalonkával valo kedveskedését. Én is küldök egy veslinget és egy néhány holnapos retket. Kivánom költhesse el jo egiségben. Lénárt Uram azt izente Ilusnak hogy fogytán vagyon Édes Kincsem magának az fejér neműje. Azért küldök egy kosárban pecsét alat, négy Inget fel táplizva, öt nyakra valot, öt pár Stibli ghamáslit, két sebbe valo keszkenyöt. Melyel az én jo Istenemnek gondviselésében ajánlván életét Édes Kincsem örökös hivséggel maradok

Édes Lelkem

igaz Szivel Szerető hiv
Társa Bethlen Susanna

Sáromb. 24 Apr. 1777

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2858).

21

Osváth Gergely Teleki Sámuelnek
Csengerújfalu, 1777. augusztus 1.

Mlgos Sz. R. I. Gróf és Fő Ispány Ur nékem kegyes Patronus Uram!

A' Mlgs Egri Püspök Ur eő Excellaja már a Canonica visitatiot Vá[r][me]gyénkb[en] elvégezte, ez az alatt leg nevezetesebb[en] im ezeket cselekedte.

Ad Medgyesre a' midőn érkezett, minthogy már régen informálva volt a' kripta fel bontásárul, azonnal a' Puszta kő Templomhoz mentek, és nagy erőt mindjárt néki állitott a kriptára a' Toronybul reá szakadott, nagy kő Halom[na]k el-hányatására, és mind addig el nem ment, mig nem az ajtajára találtak és azt felbontották, mellette lévő Papokat bele küldötte, kik is az öszve vagdalva volt réz koporsokat megvisgálván, egynek a' tetejére fel téve volt egy darab réz Tábla, melly valamellyik koporsónak ormojábul vala ki törve, azon volt két fejü sas czimer, mellyet a' Püspök magával el-vitt; abbul azt magyarázták, hogy ott Uralkodó Fejedelem[ne]k kellett temetve lenni; azt a' mint hallom Papjaitul, talám eő Felségének is repraesentalni akarja, és nagy boszankodással fenyegetőzik, azon kripták fel bontója és meg fosztója ellen, mellyet ki is akar kerestetni, e mellett aztis mivel egytül mástul kik vele valának beszélleni hallottam, hogy azon koporsokat onnat bátorságosabb más helyre vitettetni 's tétetni szándékozna; én it jártáb[an] hozzája el-mentem, és proponáltam ezen hallásomat, 's ajánlottam hogyot valamelly securitást kiván eő Excllája ollyat csináltatunk, csak hogy onnat a' Helységbül el ne vitettessenek mivel azt Ngtok is nem örömest hallanák; hogy elejek[ne]k Porai hellybül hellybe hurczoltassanak, erre azt felelte, hogy a' mi egyszer a' földbe tétetik az az Istené, az Isten pedig azokat itt a' földön ezen Diocesisbe[n] az Eő Excllája Pásztorsága alá bizta, és igy a' földes Urak[na]k hozzá semmi szollója, hanem ugy mond, én majd a' Fő Ispánnyal is a' dolgot közlöm, kit is azon fogok kérni, hogy V[á]rm[e]gye részérül egy Tisztet deputáljon, eő Excllája is egy Papot rendel, kemed is ugymond a' Dominium részérül jelen lehet, és azon hellyen az hol most vagynak azon koporsok, valamint kell ugy bé csinálodgyék a' Kripta, ezen dologbul úgy látom Mezei Uram nem lesz ment sok alkalmatlanságtul, mivel csak oda akarják nyomozni a' Kripta felbontást.

Itt jártával eő Excllája egyéb kedvetlenségeket is a' Szomszédomban, Csenger M.Város[b]an, az hol egy jeles kő Templom nagy kő Toronyal részünkről vagyon, mellynek a' tetejében máig is fenn vagyon a kereszt és régen törekednek reá, Plebaniat állitott fel, még pedig a' Templomhoz közel nagy mesterséggel szinte most csinalyák ki a Teleket számára, az honnat sok roszszat várhat az Ecclesia.

Azonb[an] a' Vármegyénkben 39 Hellységeket talált ollyakat melyekben még Barkoczi Püspök Ur visitatiojától olta, eddig állittattak fel részünkrül a' Papok, és azok az elött Pap nélkül filialis Hellyek valának, azokatis mind azon Ekklesiabul ki hajtani szándékoznak, és ismét filiákká még pedig ugy tenni, hogy a' Stola a' Catholicus Plébanusé légyen, mellynek alatta fog esni. Már is excllaja Bécsben fogja raportálni minden látásait, majd meg válik mire mehet ellenünk való igyekezeteibe. Kegyes gratiájában ajánlom 's vagyok

Mlgos Sz. R. I. Gróf Ur[na]k Ngodnak

alázatos Szlg.
Osváth Gergely mpria

Cs. Ujfalu 1-a Augusti 1777

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1414).

22

Kováts József Teleki Sámuelnek
Nagyenyed, 1779. május 12.

Méltóságos R. Sz. B. Gróf és Consiliarius Ur. Kedves Patronus Uram!

Későbbre tudósíthatom Ngodat mind az itt véghez ment Auctión vásárlott, mind a' más helyekről ide gyűlt Könyvekről, mint sem akartam. Hol egy, hol más felöll mind tsak biztattanak, hogy alkalmatosság lészen, melyen a' Könyveket Ngodhoz Szebenbe bé küldhetem, és a' tudósítással is mind tsak várakoztam; de alkalmatosságat sem kapék, sokatska könyv lévén nálam, és a' tudositást is hijában halasztám.

Az itt véghez vitt Auctión vásárlottam Ngod számára:

1. Biblia Sacra Vulgatae editionis Sixti V. et Clementis VIII. Pont. notis Chronologicis, Historicis, Geographicis illustrata. cum indicib. copiosossomis, Venetiis 1723 in Fol. Szép Frantzia Kötésben. Ugy tartom, hogy e' bé illik a' Ngod Bibliothékájába, és nem is drága.

2. Vitsii Meletemata et Aegyptiaca. L. Bat. in 4°. 2 Vol.

Az Auctión valókat egymástól el nem szakasztották, hanem ezeket másutt szerzettem.

3. Roland de Religione Muhamedaná.....

4. Thomasii Historia Atheismi. Basil. 1709.

5. Respublica et Status Hungariae in 12. L. Bat.

Ezeknél többet nem vásárolhattam, ilyen okokra nézve:

A' Cudwort Systemája ugyan jó editio volt, ment el fl. 10. holott a' kötése azt nem nevelhette: de ennél már ma jobb a' Leidai Editiq, mely ez előtt kevéssel jött ki; holmik járultanak is hozzája, mégis circ. annyi az árra, mint amannak.

A' Dupin Bibliothékáját, mely complete volt Tom. 19. Vol. 7. a' Haeresek igérték volt Tiszt. Körösi Uramnak Temetési actiójáért. Én annyira vittem volt, hogy ő Kgyelme le monda rolla; de más helyről nagy commissio volt. Vertem 21 forintig, felyebb igen drágának tartottam. Ment el fl. 26. Tudom hogy Trajectumban egyszer 12 forinton ment vala el. Bibliopoliumb[an]an is sem mégyen 20-nál felyebb.

A Joecker Lexiconjáról is eleget beszéllénk Tiszt. Körösi Urammal. Drágának tartottuk, a' mint el ment; holott látom ezen Könyvet igen ditsérik; kivált a' hol Bail, Iselin vagyon.

A' Gerdesiust nem jól irták volt le, nem *Vesperae Valdenses*, hanem Vadenses; a' Daniel Profétiájáb[a] való Dictiokról ist philologica kevés observatiokból álló Könyvetske.

A' Pfaffiust már Tiszt. Sövényfalvi Uram meg hozta volt.

A Venema Eccl. Historiája irásb[an] még pedig alávalóban volt.

A' Hármas tükör felyebb ment el, mint a' Könyvkötők adják.

Az Ostervald Catechisme és Préservatif contre le Changement de Religion a' Sárdi papéi voltanak, és haza mentenek.

A' Tsétsi Sido Antiq. való kis Könyvetskéjét is drágára verék. Ugy emlékezem, hogy ez előtt Vásárhelyt eleget és oltson lehetet kapni.

A' Spencerust is el botsátám, mert nem a' jobb editio. Tubingáb[an] jött ki sok additamentummal a' jó editio.

Ilyen tekintetekre nézve nem vásároltam meg ezen Könyveket. Nem tudom jól Tselekedtemé, vagy hibáztam? Én leg alább jót kivántam tselekedni, és a' dologban való hiv eljárásomban fogyatkozás nintsen, és ezutánn is nem lészen.

Ezen accludált papirosra három rendbéli Könyveket és azoknak árrokat jegyzettem fel.

1.º A' melyeket Tiszt. Sövényfalvi Uram hozott. Azok között a' Pfaffius drágátska, de azt mondja hogy Bibliopoliumb[an] kellett venni. Egy Volumenb[en] van, de mind a három Tomus egészszen meg vagyon. Ezeknek árrokhoz járul, a' mit a' Vecturáért és harminczadért fizetett, és én is font számra ki fizettem.

2.º A' melyeket még öszszel esztendeje mult vásárlottam és Ngtoknak elis küldöttem volt.

3.º A' melyeket a' mostani Auction vásárlottam. Ha Ngod ezeknek árrokat, a' mely mind együtt mégyen 51 forintra és 68 pénzre, a' Sz. Iványra Innepre menendő Deákok által méltoztatik le küldeni, alázatoson meg köszönöm.

Az accludált papirosnak egyik oldalára még ez elött fel jegyzettem volt a' Tiszt. Sövényfalvi, Tsernátoni Uraimék által hozott és nálam álló Könyveket, azokkal együtt, melyeket most vettem; ugy reménylvén, hogy ezen Specificatio mellett a' Könyveket még Ngodnak Szebenben való léte alatt oda bé küldhetem.

Itt egy néhány nap mulva sokadalom lészen, és ha tsak lehet, akkor bé küldöm Szebenbe a' Ngod szállására ezen könyveket. A' Foliantok nagyok és nehezek, és azért bajosabb akármely alkalmatosságtól el küldeni.

A' Valesius is le jött Debretzenig, de még ott vagyon a' Tiszt. Benkő Uram Könyveivel. A nyáron az is tsak le jő. A' Pancratius iránt tsak mind szorgalmatoskodom, de kevésre mehetek. Olyan ember által folytatom, a' ki tsak olvasás véget unszolja. Igérte hogy elő szerzi, mivel másutt vagyon; de tsak halogatja a' dolgot.

Hallok, hogy Ngtok Tiszt. Szabó Sámuel Uramat ide rendelték, és örömmel hallottuk, 's nagy köszönettel el fogadjuk. Reménylem, hogy az Ur Isten ezen Collegiumnak nagy hasznára forditja az ő Kgyelme ide tejendő jövetelét. Még mi hozzánk a' Mlgs Fő Consistoriumból ez iránt semmi parantsolat nem jött. Én pedig magamat Ngod gratiájába alázatoson ajánlván, örökös tisztelettel vagyok Mlgos R. Sz. B. Gróf és Consiliarius Ur Ngod

alázatos hiv Szolgája
Kováts Jósef

N. Enyed, 12-dik Maji 1779

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 41. cs. 1094).

23

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Szeben, 1780. július 7.

Édes Szivem Kedves Angyalom!

5-a Julii irott kedves Leveledet szeretettel vettem. Leg nagyobb vigasztalásom távol létemben, midön jó egésségedet 's kedves Gyermekeimnek jó egésségeket érthetem; énis mindjárt frissebben vagyok. Tarcson meg az én Istenem, Édes féltő Kincseim, benneteket továbrais állandó, friss jó egésségben, és örvendetes állapotban!!! Énis Istené a dicsőség még eddig egésségemmel dicsekedhetem, és reménlem hogy a Háromszéki rázodással csak kiviszem az időt, de ha itt helyben kellene a sok dolog között nállatok nélkül oly sokáig ülnöm, sorvadnom, talám a börömis csontomhoz ragadna. Ugy tettzik, vagyon két honapja hogy itt aggodom.

Ez orában izeni, hogy indul Balástelkére a mi kedves Groff Hallernénk, és hogy 10, vagy 12 napok mulva meg látogat Sáromberkén. Sajnállom hogy el sem bucsuzhattam, tegnap bátorkodtam volt ebédre invitálni, minthogy Lajos öcsém a Menyemmel és G. Keménnyel, Aranykával nálam voltanak, de magánakis Vendége lévén szerencsém nem lehetett.

Okosan cselekedted Édes Szivem hogy a 2 csikót bé-vetted, 's köszönöm hogy egyebekrőlis tudositottál.

A' Bécsi papucsok egy-arányu magass sarkuak, most mind ugy csinállyák, mert ugy viselik, azért vagy hozzá szoktatod Édes Szivem a lábadot, hogy magassabb légy, vagy pedig talám itt Szebenben el tudnak venni a sarkakbol mikor ide bé jösz.

Meg örvendettem a Domokosom levelinek, dicsérd meg Édes Szivem, szép írásáért, és csókold meg hellyettem Kedves Máriskommal edjütt. Ird meg aztis hogy mit külgyek Domokosnak ajándékban, a' mi neki kedves volna, és a tanuláshoz, jó maga viseletihez nagyobb kedvet csinálna? Mond meg az Informatorának is hogy tudosittson tanulásárol, tanuláshoz való kedviről, maga viseletiről, és idő töltéseiről 's indulatairol. Hát a kis Marisko mit tanul?

Tudositts, Édes Kincsem! hányszor feredel, és hol, egy héten? hogy vagy a feredő utánn? hogy vagyon appetitusod, szined? mivel mulatod magadat? sétálszé? járszé a Mezőre? épülszé testedben? s. a. t. tudom hogy restelled az irást, de bárcsak mással irasd meg, szivemnek csendesittésére; hogy ha nem láthatom, avagy csak tudhassam állapotodat. Hát Domokosnak micsodás a szine? Szó-fogadóé? Egy szóval: hogy képzellyelek benneteket?

Tartson meg az én Istenem mindnyájon örvendetes állapotban, jó egésségben!!!

Mellyel Szeretetedben ajánlott örökös hivséggel maradok:

Kedves Édes Feleségem!

igaz szivel szerető hites Társad
G. Teleki Samuel

Szeb.: 7-a Julii 1780.

Járszé valahová? és hová? Voltálé Vásárhelyen?

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2295).

24

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Szeben, 1780. július 14.

Édes Szivem Kedves Angyalom!

Saromberkéről 9-dik és 12-dik July irott három kedves leveleidet mái postával egyszersmind örömmel vettem. Busultam, meg vallom, hogy a mult keddi postával nem vehettem, de látom hogy a postán hibázott az expeditio, és a keddi Leveletis mái posta hozta. Én Istennek hálá jó egésségben vagyok; csak hogy Éjszakánként nem igen alhatom; tegnapra viradolag semmit sem aluván, tegnap dél utánn le feküdtem, aluttam estig, estve le vetkezvén, ma reggelig jól nyugottam; ma reggel egy kis Rhebarbarumat vettem. Istennek hálá frissen vagyok különben.

A' feredést igen approbálom Édes Szivem, hogy szorgalmatosan él y vélle. A' Háznál talám bátorságosabban, és nagyobb commoditással lehet. Meg probálhatod ha tettzik, mikor szép idő leszen, vagy egyszer a Marosbannis, jó vigyázással: Domokosnak sem ártana. Hát a pilulákkal, vagy egyéb orvossággal élszé? Tapasztalodé a Curának valami hasznát? Erőd jőé? A' nyavalyádnak jeleit mikor? és mitsoda mértékkel tapasztalod? több vagy kevesebb, mint ennekelőtte? Hizol-é? Jol tetted, Édes Szivem, hogy a Groffnénak udvaroltál, de jól tetted aztis, hogy ott sokáig nem alkalmatlankodtál. Már ha ő N[agysá]ga Sz. Györgyre készül, neis alkalmatlankodjál az udvarlással, hanem inkább láss a Curához: tégy Commotiot minden nap Szekerenn és gyalog: tégy Visitakotis a hová illik, és a hol jó szivel látnak. Meg adta [...]alintitt kedves leveledet, 's beszéllette hogy volt nállad, és találkozott kétszeris veled Szent Györgyön. Ha viszsza megyen még udvarol parancsolatod szerint, minden harmad nap.

Vallyon Domokosnak szintelensége nem a tanulástól vagyoné? nem eziké sokat? Vané jó kedve, és kedves idő töltése? Vallyon nem keményé és puffadt a hasa? nintsené Száraz

betegségre hajlandosága? mit mindanak Doctor Zágoni, és Horváth Uraimék? készült a minap Cadoz is hozzád.

Én jó szivel küldök neki köntösnek való Materiat, csak ird meg Édes Szivem! millyent, és mifélét külgyek? és hány singet? Ha a nyáron otthon meg érhetné a nyári siros köntössel, nem volnaé jobb, valami szép posztot csináltatni jövő Télire, aranyas készülettel? addig pedig valami egyéb kedve szerint való ajándékot küldeni? Ugy lehet hogy magam viszem, mikor nemis gondolnád, csak tudositts a postán mig itten leszek tettzésedről. Én pedig innét indulok 24-a Julij Fogaras, Brasso felé 3. Székre.

Nagy örömmel értettem a Liebtag leveliből is hogy az én kedves fiam jól viseli magát, szót fogad, és jól tanul; örvendettem a Szép Német Irásának is, és meg mutatom a Gubernatornakis és másoknak, hogy dicsérjék meg, és lássák millyen jó fiam vagyon. Most nem irhattam külön neki hanem ezt olvasd-el előtte. Kedves kis Máriskom-is örömmel bé töltötte Szivemet; hogy frisseségit és jó egésségit értettem. Ajánlak Édes Szivem véllek edjütt, az én Istenemnek oltalmában 's gondviselésében!!! maradván örökös hivséggel:

Édes Kintsem!

igaz Szivű hiv Társad
Teleki Samuel

Szeben 14. Julij 1780.

P.S. Ujvári Uramot köszöntöm; a ház festés mind meg lehet, de bár a kártyázás haladhatna jobb pénz-kereső időre.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2260).

25

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Brassó, 1780. július 26.

Édes Szivem Kedves Feleségem!

Én Isten kegyelmességiből, Tegnap elött reggel megindulván Szebenből, tegnap estvére ide szerencsésen, minden kár nélkül és jó egésségben meg érkeztem. Huszon négy orát utaztam eddig. Tegnap jöttem által a Sárkányon, mely a Barczaságot és Háromszéket, Fogaras földitől el rekeszti; három órát tartó rengeteg nagy erdő, és hegy, kegyetlen hidlásos uttya; tolvajoknak bátorságos barlangja; de mi egy ficsort sem láttunk. Hanem tegnap estve hat ora utánn mikor a nap le ment egyebet láttam; mert láttam két nagy armada Sáskát felleg modjára által jöni Olá országból és itt Brassonak vidékin által menni Erdély felé. Sok milliom ezer volt: Hogy az estve ide meg érkeztem, mindjárt hirt tétettem, éjszaka bocsátván expressust Fogaras földi felé, hogy a nép fel-kellyenés eleikben állyon, ne bocsássák bellyeb az országban. Ma Relatiot teszek iránta a Gubernatornakis. Szükséges Édes Szivem Sáromberkén-is másuttis vigyázásban lenni, mert ezeket nem lehet tudni merre fordulnak, de meg lehet hogy Csik és Gyergyó felöll még más rendbeliekis jőnek. Isten örizzen meg kegyelmesen szomoru csapásától!

Nó! Brasso ugyan szép kis város! ma és holnap itt mulatok, Pénteken reggelen bé indulok Zabolára. Ha csak jót készittetnek, neked Édes szivem Brassai piskotát viszek.

M. Groff Eszterházi Kapitánynál leszek ebéden a' ki Groff Festetich leányt tart, hogy azt meg tudta az estve hogy bé érkeztem mindjárt meg alázta magát és invitált; igen derék Ur.

Most többet nem irhatván Brassobol, Kedves Gyermekeimet atyai szeretettel csokolom; és véllek edjütt ajánlak Édes Szivem az én Istenemnek kegyelmes oltalmában és gondviselésében!!! örökös hivséggel maradván

Kedves Édes Kintsem!

igaz Szivü hiv Társad
G. Teleki Samuel

Saját kezü levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2271).

26

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Maroskeresztúr, 1781. július 16.

Édes Kincsem Feleségem!

Kivántalak tudosittani: hogy én Istennek hálá most estvére szerencsésen ide meg érkeztem; a nagy Zápor esső miatt ennél tovább nem érkezhetvén; már nem tudom ha innét holnap estvére eljuthatoké Bényére?

Ma ebéden a Groffnénál voltam Wásárhellyen, 's roszsz kedviben, nagy foglalatosságban találtam. A' szegény Doctor Horváth, egy garádicson valo le sikadásból ülöleg a farára esvén, régi gyermekkori sérvése az ágyékán alloll meg ujjult, és a bele apránként a szemérem testinek holyagában le-ereszkedvén, mult szombattol fogva igen roszszul vagyon. Alig vagyon reménység életéhez ha ugy marad.

Ezt azért irom, Édes Szivem! hogy a Gyermekeknek esésekre annál szorgalmatosabban vigyáztass, mert az efféle romlás kivált a gyenge gyermekekben, játékból, és esésből, hamar meg esik. Isten őrizzen, Édes Szivem, de ha hirtelen Doctorra lenne szükséged, már csak Dr. Zágoni Uram utánn Szentkirályra, Dr. Szegedi utánn Poka Kereszturra, és Cadoz utánn Dicső Szt Martonban kellene sietve küldeni, sőt egyszersmind mind a három utánnis, hogy ha egyikben meg fogyatkozol, a másik leg alább el-jöjjön; mert alig hiszem hogy a szegény Horváth többször curállyon, ha csak az Isten nem könyörül rajta.

Az öttsinek jó moddal kellene eszire adni, hogy felettéb meg ne indullyon hirtelen rajta.

Ide való Gazdám, Gazdasszonyom köszöntetnek. Én pedig, Édes Szivem! ajánlak Tégedet és két Kedves Gyermekeimet, az én Istenemnek gondviselésében, 's őriző oltalmában!!!

Tarson meg az én Istenem benneteket friss jó egésségben, az én Szivemnek örömére!!! Mellyel igaz hivséggel maradok

Kedves Édes Feleségem!

tökéletes szivel szerető hites Társad
G. Teleki Samuel

Maros Keresztur
16. Julii 1781
Estvéli 8. orakor
[Kívül:]

Láttam ma a nagy Záport Sáromberke feléis és mind azonn busultam, ha valahogy valamely kemény idő, vagy jég esső volt Sáromberkénél. Eddig Istennek hálá frissen jöttünk, a Lovakban sintsen semmi kár.

Saját kezü levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2297).

27

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Szeben, 1781. augusztus 20.

Édes Szivem Kedves Feleségem!

Ohajtva várom egésséged és Gyermekeid iránt valo kedves tudosittásodat. Adgya az én Istenem hogy örvendetes hirt vehessek irántatok!!! Én Istennek hálá frissen és jó egésségben vagyok. Mlgos Ipam Uramis tegnap estvére szerencsésen bé érkezett; ma velem edgyütt M. Gubernatornál leszen ebéden. Még a Groffné bé nem érkezett, talám el érkezik estvére. Holnap reggel IX. orakor kezdődvén a Diaeta, nem leszen időm hogy holnap reggeli postával várt kedves Leveledre válaszolhassak; azért ezen Levelemet előre meg irtam, hogy a Postárol holnap el ne maradjon, 's irántam ne nyughatatlankodgyál Édesem.

A' minap el felejtettem meg irni, hogy Tiszt. Basa Uram azt kivánnya; hogy a fiunk tartására, mindenkor előre fizettessük le két holnapra a pénzt az az Száz Mforintot; azért Édes Szivem ehezképest parancsoly oly Tiszteknek, és most mikor bé küldöd Domokost küld bé a 100 Mforintotis abbol a pénzből a mellyet Ujvári Ur hozott. Ujvári Uram a fiam Camarájában kellő tüzi fának administratioja irántis végezzen T. Basa Urammal, 's ahozképest tégyen rendelést.

Ha jó alkalmatosságod lészen, meg köszönöm Édes Szivem, ha bé küldöd azt a pénzt, a mi nélkül el lehettz mert szükségem vagyon reá. Interestis kelletvén fizetni a Camarára, a mellyet nem gondoltam volt. A' Cselédeknek ujj ruhájokis sokban került; egyéb kölcségemis csak vagyon.

Már a fiamnak Collegiumban jó moddal bé költöztetését, egészen reád bizom Édes Szivem! Ujvári Uram nem sajnállya bé kiserni. Ha magad bé fáradtz tudom Tiszt. Basa Uram jó Szivel lát, azért talám csak oda szály.

Benn vagyon B. Wesselényi Sogoris; a Groffnéja Istennek hálá jobban vagyon Kolozsvárt. Sokan vagynak másokis, és ugyan nyüsögnek; el fárad az ember csak a sok visitáknak acceptálásokbanis. Alig várom végét. Kedves Gyermekeimet csokolom; és véllek edgyütt ajánlak Édesem az Istennek gondviselésében!!!

Kedves Édes Feleségem

holtig igaz hiv férjed
G. Teleki Samuel

Szeben 20 aug. 781 sietve

Josepha Hugomat atyafiságoson köszöntöm.

Édes Szivem!

Abel Károly Urtol küldött Leveledet nagy örömmel vettem. Hálá Istennek, hogy frissen vagy! Én annyivalis jobban vagyok. Örömmel hallottam, azt is, hogy Vásárhelyen bé jártál. Oh mely igen jó a mi Istenünk! A' Groffnéis bé érkezett ma délben. Vettem a Groffnétól küldött Leveledetis.

A' Máriskom baját közlöttem Dr. Zágonival, a ki most bé jött Torotzkaival; és a mit praescribal 's javall holnap reggel azt igérte hogy fel-küldi; 's ha vehetem mig nyolcz orakor fel-gyűlünk, ide fogom zárni a Levelem mellé. Tsak a szerint kell éltetni. Az Ur Isten gyogyittsa meg Szegénykét és tarcsa meg a mi örömünkre!

Kedves Domokosomat csokolom; 's most estve a nagy Conversatioban fel vittem a Levelit, 's mindeneknek meg mutattam millyen szép iró fiam vagyon; 's ugyan meg dicsérték érette. De bezzeg énis meg csináltattam ám a nyakra való szép ezüst csattot, 's most a Diaeta utánn ki küldöm. Szép Könyveketis küldök; csak jól tanullyon, szot fogadgyon, 's ollyan szépen visellye magát, a millyen szépen ir.

Josepha Hugomatis atyafiságoson köszöntöm. Az Édes Atyád pedig szeretettel köszöntet, Gyermekeiddel edgyütt.

Az én Istenem tarcson meg benneteket jó egésségben!!!

Szeb. 20. aug. 1781. Éjszaka XI orakor.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2310).

28

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Szeben, 1781. augusztus 23.

Édes Szivem Kedves Feleségem!

Holnap reggel 7 orakor kelletvén ki mennem az Házamból Familia gyűlésében, és onnét az ország gyűlésében, minthogy a holnapi postának érkezésivel ohajtva várt Leveledre nem leszen időm 's modom válaszolni, ezen Levelemet most estve előre meg irom, hogy a holnapi postárol se maradjon-el tudosittásom; mert eddig minden postán irtam, hogy érettem ne nyughatatlankodjál Édes Szivem. Én Istennek hálá frissen vagyok. Ma nállam voltanak ebéden az Ipom, a Groffné, Wesselényi Miklós Feleségestől, B. Bánffi György Feleségestől, Bethlen Lajos Feleségestől, Teleki Lajos Feleségestől, Teleki Domokos, két Teleki Mihály, Henter Antal. Szombatra pedig a most el maradott atyafiakat hivtam. Mi itt most igy vendégeskedünk.

Bethlen Miklos tegnap előtt estve meg hala, most estve nagy pompával el-temetők, holnap az exequiaja leszen. A' szegény G. Bánffi Dienesnéis kisérte a Koporsot. A' Püspök maga temette-el.

A' Commendérozo igen nagy Bált adott tegnap előtt estve; de ugyan meg lármáztanak volt, mert a mint zöld ágok között mécsekkel illuminálták volt a Colignon Bál-házát, a zöld ág meg gyúlt kivül, 's bolondul égést kiáltván belöll, ugy meg tojultak a sok Urak 's Dámák az ajtoban, garáditson, hogy az ajtohoz se lehetett férni, ki feleségit, ki Gyermekit kereste, a szegény G. Redeiné ijettiben a fiamot Domokostis kiáltotta; de csak hamar meg csendesedtenek, mert meg tudták hogy nintsen semmi veszedelem. El hiszem hogy falun nagyobb leszen a hire.

Holnap reggel indulván Abel Károly Uram, a fiam számára viszen egy paquetában, négy darab Könyvet és egy nyakra való ezüst csattot. Irtam Ujvári Ur[na]k: hogy a mit T. Basa Uram költött a fiam Kamarájának ablakaira, és mobiliaira, aztis fizesse ki Rf: 57 Xr 6. Ha alkalmatosságom leszen, ki küldöm a fiamnak a börös ládátis.

Még a Diaetanak talám holnap se leszen vége sokan Samuel napjátis itt meg várják.

Kérlek Édes Szivem, tudositts voltaképen, egésségedről, bajodrol, ételedről, álmodrol, idő töltésedről, Kedves fiamról, Kedves leányomról, ennek gyógyulásáról, mostani bajárol és curajáról. A' mult postával ki küldöttem a Dr. Zágoni Uram praescriptiojatis. Közöld Cadoz Urammalis, ha ott vagyon, 's lásson ő Kglme Kedves Gyermekemhez; 's a mennyiben el lehet kerülni, igen sok orvossággal nem kell terhelni. Josepha Hugomatis köszöntöm. Ajánlak pedig Édes Szivem, kedves Gyermekeimmel edgyütt, az én Istenemnek Kegyelmes gondviselésében 's oltalmában; örökös hivséggel maradván:

Kedves Édes Kintsem!

igaz szivel szerető Társad
G. Teleki Samuel

Szeben 23 aug. 1781.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2311).

29

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Szeben, 1781. szeptember 8.

Édes Szivem Kedves Feleségem!

5-ta Septembr. irott Leveledet szeretettel vettem. Hálá légyen az én Istenemnek hogy meg engedte érnünk egyetlen egy kedves fiunknak Collegiumban menetelit! Hálá légyen ő Szent Felségének hogy magad bé kisérhetted! Adgyon a Mindenható néki minden Jóban elő menetelt, Lélekben és testben áldott nevekedést; a mi Atyai és Anyai Szivünknek pedig ő benne örömet és vigasztalást, az Isten Nevének és az Isten Házának dicsőségére!!! Kérlek Édes Szivem, tudositts, ha nem ártotté néked, a Vásárhelyre való bé-járás? Kérlek azonnis, hogy ély jó moddal a Rosmarintos feredővel, és minden reggel a Rosmarintos herbathéával; mert ha Continualod, minden ember biztat, hogy használ. Probált orvosság, sokaknak már használt.

Dr. Bruz Uram ma ki megyen innét Szászvárosra, és igérte hogy még valamely természetedhez való Házi Curárol gondolkodik, 's engemet irásban tudositt, hogy a bajod egészen meg orvosoltassék.

A' Mlgs Groffnéval tegnap estve jövék viszszá Freckről; és most Dél utánn indul ő Nga Vásárhelyre. Ugy tettzik, hogy most nem haragszik, 's ollyan indulattal vagyon, mint régebben volt. Most sem tudom miért neheztelt.

Hálá Istennek hogy kedves Máriskom jobban vagyon! Már csak jó Diaeta kell neki; ne terhellyük szegényt több orvossággal!

Mostis küldöttem a M. Groffnétól, Domokosomnak két szép Deák könyvet. Akarnám ha a Numismák kedvet találnának a Professorok elött. Nem tudom, ha Mlgs Ipam Uram már elküldötteé a fiam számára küldött Börös ládát; melynek kolcsát a Márisko jádzó ládájával küldöttem volt ki? Továbra ajánlak edgyütt, az én Istenemnek kegyelmes őriző oltalmában, 's gondviselésében!!! Őrizzen meg az Isten benneteket minden nyavalyától, és éltessen jó egésségben!!! Énis Istennek hálá frissen vagyok, 's hizni kezdettem.

Mellyel mig élek maradok:

Kedves Édes Kintsem!

igaz szivel szerető férjed
G. Teleki Samuel

Szeben 8-a Sept: 1781.

Josepha Hugomat köszöntöm.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2324).

30

Teleki Sámuel Lénárt Sámuelnek
Sáromberke, 1782. február 9.

Bizodalmas Kedves Lenárt Uram!

1-o és 4-to febr. irott tudosittásait Kgldk Kedvesen vettem, a Trajectumban és Lipsiában fel-küldött pénzekről való Recepisekkel edgyütt; köszönvén Kglmdk ebbeli szorgalmatosságátis. De vallyon nem leheté félteni a pénzt az el-veszéstől?

Különös obligatioval tartozom pedig Kglmdk a Referadaimnak le-örölésekért; s azokat továbrais commendalom, ha élek meg szolgálom. A' miket Kglmed számomra le-ir, csak ott colligállya. Kérem pedig hogy a nevezetesek el-ne maradjanak.

A' Porcellant micsoda Statusban és számban collocalhattya Kglmed az thecajaban, ne sajnállyon tudosittani, egy specificatio mellett; ha a minap ki-küldött Specificatio szerint valami hibáznék, vagy el törött volna.

Accludált Leveleimet ne sajnállya Kglmed meg adni. A' Dévai Esperes Levelit pedig által adni Weszprémi Uram[na]k, hogy közöllye M. B. Bánffi Urral ő Excljával, és G. Kendeffi Consil. Urral (tiszteletem mellett) minthogy én most abban nem szolgálhatok.

Az Osterwald Péter munkáját *de Religionis Ordinibus* undecunque (ha lehet) extricallya Kglmed számomra, 's ha Szebenben nem lehetne semmi képen kapni, tudosittson. Egyéb Ujságokrolis, ki kérem tudosittását Kgldk. Az alattis szives indulattal maradván:

Drága Kedves Lenart Ur Kgldk

igaz Joakaro Szolgaja
G. Teleki Samuel

Sáromberk. 9 febr. 782

P. S. Az Öcsém Teleki Ádám számára fognak Bécsből a Diligeançon hozni 50 font Chocoladat, az én addressem alatt; ne sajnállya Kglmd aztis procuralni; 's az Ötsémnek meg irni: mit fizetett érette: hogy külgyön utánna mindjárt az Öcsém, 's vitesse el, ne hogy ott elromollyék.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2346). Közli Teleki Sámuel *1976. 80–81.*

31

Teleki Sámuel Lénárt Sámuelnek
Sáromberke, 1782. március 10.

Drága kedves Lénárt Uram!

8-a Mar. irott levelit Kgldk kedvesen vettem és Kglmed kéréséhez képest facultalom jó szivel Kglmedet: hogy a Kglmednél maradott 159 Rf: 2 x. pénzemet meg kapván belőle 9 Rf: 2 x. magát elő adható aproság kölcségre maga Testvérinek transponalya; a kinek én mindenkor igen örömest szolgálok töllem ki telhetőkben. Kérem pedig Kglmedet köszöntésem mellett, irja meg a Báttyának: hogy akár Lipsiában, akár Göttingában szerezzen ezen a Nyáron a fiam mellé egy betsületes Sprach-meistert a Franczia nyelvnek tanittására; ollyat a ki Németülis jól tudgyon. Egyéb qualitassairol nem irok, mert a Kglmed Báttya tudgya jól micsodás ember kell a fiam mellé. Tsak jó Franczia, jó Német legyen, 's tudgya a Franczia nyelvet nevezetesen jól tanittani, 's egyéb aránt, jó erkölcsű, jozan életű, jó caracterű emberséges legyen, 's tudja a Gyermeketis maga viselésében egy kis culturára szoktatni, 's a Gyermeknek érzékeny humorához igen durva, komor mérges ne légyen; én contentus leszek vélle, ha igen nagy Philosophus vagy Cziffra ember nem lészenis. Tudositson iránta, hogy ki 's mi légyen? 's mennyiben alkudhatik vélle? azonnal mindjárt tészek rendelést le-jöveteliről; Öszre szeretném ha le-jöhetne. Vallására nézve lehet akár Református akár Evangelikus. Ezt pedig ugy kérem, mint ollyan dolgot a melyben nekem leg nagyobb interessém vagyon, és a mellyel (ha jó embert szerez) engemet örökösön obligál. Tudosittását pedig minél hamarébb el-várom. A' Postának siettsége miatt többet nem irhatok. A Referadaimat mostis különösön ajánlom Kglmednek; és szives indulattal maradok: Kegyelmednek

Szives joakaró Szolg.
G. Teleki Samuel

Sáromb. 10 mar. 782.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2348).

32

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Szeben, 1782. május 13.

Édes Kedves Kintsem!

Mlgs. B. Kemény Miklósné Asz[szo]n ő N[a]g[yság]a arra felé menvén, kivántalak tudosittani: hogy én Isten jóvoltából frissen vagyok; 's rollad Édes Szivem örvendetes tudosittást ohajtok. Vettem ugyan már Ujvári Uram[na]k két leveleit, 's azokbol örömmel értettem: hogy Istennek hálá roszszabbul nem vagy; de én aztis szeretném tudni hogy jobban vagyé? fel kelegethettzé? ehetelé? alhatolé? 's a Rheumatismusod szünté? s. a. t.

Ha a tábori Szék, mellyet számodra készittettem, reggelre el-készül, aztis párnástol most ki-küldöm a M. B. Kemény Miklosné Asz[szo]n bagasiás Szekerin.

Küldök még egy Verschlagocska Könyvetis Tiszt. Professor Kovásznai Uramnak; és abban vagyon a fiam számára egy igen szép Mappás Könyv; csak jól visellye magát. Nekiis pedig és a Leányomnakis Atyai áldásomat irom 's véllek edgyütt ajánlak Édes Szivem! az én Istenemnek Kegyelmes gondviselésében, 's őriző oltalmában. Tarcson meg az én Istenem állandó jó egésségben benneteket!!! Én pedig örökös hivséggel maradok:

Édes Kedves Kintsem!

igaz Szivű hites Társad
G. Teleki Samuel

Szeben 13. May 782 estve

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2355). Közli Teleki Sámuel *1976. 82–83.*

33

Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek
Sáromberke, 1782. május 19.

Édes Szivem Angyalom!

B. Kemény Miklósné Asz[szony] által küldött kedves levelét az Tábori Székkel együtt szeretettel vettem, csokolom édes Szivem érette.

Hálát adok az én Istenemnek hogy frissen vagyon Édes Kincsem, adgyon az én Istenem továbrais állando jo egéséget. Én Isten jovoltából naponként erősödöm, apetitusom jo vagyon, álmom jo, az Gyomrom is meg lehetösön jár, az Tejjel valo élésem egy nap sem marad el. Most az időm is jol telik mivel Türi Samuel le érkezvén Bécsből az mult héten, Pénteken ki hozattam Vásárhelyről és már azolta itt vagyon és az Innepet itt tölti nállam. Holnap ha Isten engedi bé küldök Vásárhelyre és az két Professort is ki hozatom. Gyermekeim csokolják kezeit Édes Szivem és Istennek hálá jol vagynak.

Cadoz volt itt vagy kétzer egy ebédre, most Szt. Iványon vagyon az G. Bethlen László lábát curálya, mivel igen roszszul vagyon.

Kriska is már jobban vagyon.

Az Atyámnak szollo leveleket Édes Szivem el küldettem. Domokos is vette a Mappás Könyveket csokolya kezeit érette Édes Szivem. Én pedig Szeretetiben ajánlott örökös hivséggel maradok

Édes Kincsem

igaz szivel szerető hiv Társad
Saromb. 19 Maij 1782 Bethlen Susanna

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2873).

34

Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek
Sáromberke, 1782. május 22.

Édes Szivem Angyalom!

Az Postán 17-dik irott és G. Rhédeiné Néném Aszszony által is és 17-dik küldött kedves leveleit szeretettel vettem. Szivemből fájlalom az szegény Gubernatornénknak szomoru és hirtelen valo halálát. Adgyon az Ur Isten az szegény Gubernatornak erőt ezen nagy szomoruságának el viselésére...

Hálát adok pedig az én Istenemnek hogy frissen vagyon édes Szivem, engedjen az Ur Isten továbra is örvendetes hireket hallanom Édes Szivem drága egéségéről. Kedves Domokos fiunk Istennek hálá frisen vagyon az hallásának nem tapasztaltam nehezülését· de én félek hogy aval az fül tisztitással kárt tesznek, az minap is mikor ki hozattam most az Innepre az nap meg tisztitotta Cadoz az fülit és meg is sértette ugy hogy az Vér is folyt belőle és nagyon fájultatta az Gyermek mikor haza jött én osztán szekfü Virágot Borza Virágot egy kis zacskoba tévén főztem meg édes tejben és azt jo melegen tettem a fülire mikor meg hült meg ujitottam és az igen sok materiát huzott ki az Füliből már most nincsen Istennek hálá semmi baja. Kedves Mariskomis mind eddig frissen minden baj nélkül volt hanem Vasárnap egy kis hideg ki leli nem rázta hanem inkább forosága volt. Cadoz hétfőn itt volt s mondottam néki de azt mondá hogy még el kell várni, tegnap is reá jött de mihejt ki állott belőle mindjárt igen frissen volt és most is frissen vagyon Istennek hálá. Cadoz ide jő hétfőn és fog néki és Domokosnak is egy kis gyomortisztitót adni. Én Isten Jovoltabol jol vagyok és voltam hanem az éjtszaka erősen kezdett volt a torkom fájni és mustáros kovászszal bé kötöttem már most Istennek hálá jobban vagyok. Melyek után ohajtva várok kedves egéségéröl örvendetes hirt hallani és Szeretetiben ajánlott maradok

Édes Lelkem igaz Szivel szerető

Hiv Társa Bethlen Susanna

Saromb. 22 Maji 1782

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2874).

35

Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek
Sáromberke, 1782. június 2.

Édes Szivem Kedves Angyalom!

Az Sz. Iványi Ember által és a Postán küldött leveleit szeretettel vettem. Áldom az én Istenemet hogy frissen vagyon édes Szivem. Tarcson meg az Ur Isten tovabra is allando jo egiségben! Én is Isten Jovoltából frissen vagyok. Szeredán vettem Laxativát, csinált egy jó szelet és három kicsit. Semi fájdalmat nem csinált. Jol voltam utánna még estve felé ki mentem Szekeren az Maros mellé és most is frissen vagyok Istennek hálá. Már Máriskomat is a Laxativaval valo élés után el hagyta az hideg, éppen ma volna az hidege napja, de Istennek hálá frissen vagyon. Domokosomnak is jol használt és ő is Istené a ditsőség frissen vagyon. Tegnap elött küldettem az Collegiomban. Már reménylem hogy Isten Irgalmasságából talám csak helyre áll gyenge egéségem. A mint együtt is végeztünk volt édes Szivem én ugy gondolkoztam volt hogy az fiammal edgyütt mennyek bé és ötet most Vácázioig bé nem vihetem az mig Exament nem ád, és addig gondolom hogy én is meg erösödhetem és jo moddal bé mehetek és alig es várom azt az időt hogy el jöjjön és én is

meg örvendeztessem kedves látásával Édes Szivem. Ujvári Ur[na]k az ló iránt meg mondottam Parancsolatját Édes Szivem az Öcsém Mihály Gáttya iránt is beszélettem.

Türi az mely könyveket hozott nekem azt mondotta hogy az G. Teleki Ádámné Mosika ládás Ferslagjába rakta és meg irta G. Teleki Ádámnak hogy küldje el Szebenbe. Már Grundelt meg fogadta Ujvári még eddig meg lehetősön tartoztatya magát az Bortol. Meg fogja Ujvári irni mennyit igért néki. Az G. Banffi köszöntését igen kedvesen vettem és én is viszonyitom mind G. Banffinak mind Generalis Rallnak. Hát az szegény Gubernator hogy felejtheti Szomoruságát. Itt sok ujságok vagynak. Jubillatiok és hogy maga is Édes Szivem el akar bucsuzni hivatalyától melyet tőlem kérdezet Cadoz ha igaz-é.

Talám Ujvári ur beszélett Sentnerrel is. Akarnám ha az Comendérozo Konyhájárol fogadott fiuka jo lenne és takarékos, könyeb is az Ifiu legény mint az házos cseléd, én is azt hiszem hogy rendel az Isten Szakácsot is csak nékünk egéséget adgyon. Dr. Wolleben Uramot én is szivesen köszöntetem. Márisko csokolya kezeit Édes Szivem. Melyek után az én Istenemnek gondviselésiben ajanlom életét Édes Szivem és örökös hivséggel maradok

Édes Lelkem

igaz Szivel Szerető hiv Társa
Bethlen Susanna

Sáromb. 2 Junii 1782

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2877).

36

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának Szeben, 1782. június 4.

Édes Szivem kedves Angyalom!

Áldom az én Istenemet a ki engemet irántad és kedves Gyermekeim iránt, mostis 2-da Junij irott kedves leveled által örvendetes hirrel kegyelmesen meg vigasztalt. Tarcson meg az Isten benneteket Édes Kintseim a maga dicsőségére állandó friss jó egésségben és békességben!!! Énis Istennek hálá igen jó egésségben vagyok.

Hozza-el az Isten azt az örvendetes orát melyben kedves Gyermekeimmel edgyütt friss jó egésségben láthassalak Édes Szivem! Juliusig talám az Isten jobbanis meg erősitt tégedet; melyet cselekedjék Sz[en]t fiáért!

Domokosra jó lesz ha vigyáznak a Praeceptorok hogy mikor, a melegben, sétálásban, játékban meg izzad vagy perspirál, hirtelen meg ne hüllyön, szél ne érje, 's estve felé kivált, mindenkor Kaputot vegyen, mert könnyen Catarhust kap, leg nagyobb nyárbanis; mostis ugy hallom köhécsel, a mely nem egyébtől vagyon.

Itten sem a mások Jubilatiojáról sem pedig az én bucsuzásomról semmit nem tudunk; hiszen neked Édes Szivem csak meg irnám, ha bucsuzni akarnék, de Istennek hálá arra most semmi okom sintsen. Ujság ugyan elég lehet még azon kivülis. A' Gubernatorral mindennap edgyütt vagyok, de nehezen birja jó Feleséginek el-vesztéséből áradott nagy Szomoruságát. A' Püspök ő Exclja fog dispensaltatni a Literaria Comissionak praesidiumától.

Az Ujj Német Szakács még eddig jól viseli magát, nemis veszteget, jozon ember, nem ki-kapó, Ifju legény; de a szegény jó kupta Vaszilika a mult éjszaka meg hala; semmit sem tehetett velle Dr. Wohlleben, pedig szorgalmatosan curálta; de látom a Doctor csak akkor tud használni, mikor az Isten még élő napokat rendelt.

Domokosnak nagyon szép Kardot vettem, nagy korábanis viselheti, csak jól visellye magát, mikor bé hozza az Isten, akkor oda adom. Jó lesz előre tudtára adni. Továbra kedves

Gyermekeiddel edjütt ajánlak Édes Szivem az én Istenemnek gondviselésében, oltalmában, Mariskómat csokolom, és örökös hivséggel maradok:

Kedves Édes Kintsem!

holtig igaz szivel szerető hiv Társad
G. Teleki Samuel

Szeb. 4. Junij 782

Ujvári Uramat köszöntöm most nem irhattam, mert üti a tizet, Consiliumban kell mennem. Mariskot nem kell egyszeris a szemed nélkül, csak a Dajkára, vagy más cselédre csak egyedül bizni.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2363).

37

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Szeben, 1782. június 14.

Édes Kintsem kedves Feleségem!

12-a Junij Vásárhelyről irott kedves leveledetis nagy örömmel vettem, és jobb egésségedért, 's gyermekeiddel együtt frissen létedért az én Istenemnek hálát adok! Igen jól cselekedted Édes Szivem hogy Vásárhelyen mulattál a Mlgs Groffnénak tiszteletire (kinek kezeit énis csokolom) talám ez az kis jó idő töltés is, és aër változtatás frissülésedre szolgál; csak a Diaetadat, ételben, téj italban és idejin lefekvésben observállyad.

B. Wesselényiről semmi nagy roszszat nem tudok, hanem a feleségiről a jött: hogy addig a mig ide bé nem jő és az Apáczák Klastromában hat hétig a Catholica Religiora magát nem tanittattya, a mi Papjaink ne tarcsák halgatojoknak, 's az Ur-Vacsoráját neki fel-ne merjék adni. Ez alkalmatlan, de nem igen derék dolog, 's ha meg térése, meg győződésből vagyon, Isteni kegyelem által, azt a hat hetet itten könnyen el-töltheti közöttünk, 's azután minden bajtól meg menekedik, meg nyugszik. A' Gyermekeiről a jött: hogy minthogy Reversalissa vagyon rollok B. Wesselényinek, azok a Reversalis szerint a Catholica Religioban neveltessenek, és e végre adattassanak által a Nagy-Apjok[na]k Cserei Ur[na]k, de az Isteni bölcsesség már ezekrőlis providealt nagyobb részben. Talám még csak egy maradott életben, és én ennek által adásában, leg tanácsosabnak tartanám az engedelmességet, nagyobb roszsznak eltávoztatásáért; mert ennek meg kell lenni. Az Isten eztis el-igazithattya jövendőben vagy egyképen vagy más képen.

Sajnálom a Szegény Kriskát, az Ur Isten gyogyittsa meg szegényt! Hát már kit hozol-bé magaddal? A Moso Leányis itten meg vagyon, jol viseli magát, de a konyha Szolgálot csak a konyhára külön fogadtam holnaponként 2 német forintal.

Az uti ágy fádat bé hozván, mikor bé jöttem, ma ki-küldöttem Vásárhelyi Nemes Mihály Uramtol, hogy az uton rövidséged ne legyen miatta. Mikeszászára irtam a hidas iránt, mert ha a hidas nem kész arra felé nem jöhetsz és én tudosittalak iránta előre a postán.

Ujvári Uramat köszöntöm, Levelit kedvesen vettem, 's követem hogy most nem válaszolhattam. Ha meg adnák Paszmoson az 50 aranyat, a Büszke árát, jó volna meg kérni. Továbra kedves Gyermekeimet csokolom, és véllek edgyütt ajánlak Édes Szivem, az és Istenemnek kegyelmes gondviselésében, 's oltalmában!!!

Édes kedves Angyalom

örökös hivséggel lévén
igaz Szivel szerető hiv Társad
G. Teleki Samuel

Szeb. 14-a Junij 1782.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2366).

38

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Szeben, 1782. június 18.

Édes Kedves Kintsem!

Mai postával ugyan irtam, de ezen emberséges ember Murányi nevezetű, a ki béjövet rollad nekem jó hirt hozott, mostis arra felé menvén viszsza, nem akartam Levél nélkül bocsáttani. Én Istennek hálá mostis frissen vagyok; 's már csak tégedet várlak Édes Szivem, kedves Gyermekeimmel edgyütt. Az Istenért kérlek vigyázz gyenge egésségedre, hogy ne fosztassam meg ohajtott örömemtől.

A' Szobád készen vagyon mindenképen, és minthogy én most a Boltban, a fiam régi Szállásán hálok, azt gondoltam hogy (ha nekedis ugy tettzik) a fiamat Praeceptoraival edgyütt csak álltal szállitom a Bibliothecamhoz, oda, a hol ez elött a Cancellistaim voltanak. Ha pedig neked másképen tettzik, tsak tudhassam Édes Szivem.

Az alattis pedig ajánlak, Kedves Gyermekeimmel edgyütt az én Istenemnek gondviselésében 's oltalmában!!! örökös hivséggel maradván:

Édes Kedves Angyalom igaz Szivel szerető hiv Társad

G. Teleki Samuel

Szeben 18 Junij 782.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2369).

39

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Szeben, 1782. július 2.

Édes Szivem Kedves Angyalom!

Szivemnek örömével vettem Vásárhelyről irott kedves Leveledet; örvendem ha Domokosis meg érdemelte a promotiot. Az Ur Isten hozzon és vezérellyen Édes Kintsem, Kedves Gyermekeiddel edgyütt friss jó egésségben és békességben!!!

B. Kemény Miklósné Asz[sz]on ki ment; de tudom irni fog G. Beth[len] László Ur[nak]. Nem sokára jő a Levél Göttingábolis. Én tegnap meg fogadtam egy Mamselt Máriskom mellé, csak történetből. Utba volt szintén Brassobol Béts felé, 's ugy jelentették nekem a kik ösmerték. Özvegy Aszszony, Fő-Strasa-Mesternek Leánya, se nem idős, se nem igen ifiu, tisztességes Személynek láttzik, az Attya él mostis Francofurtumban az Imperialis Arendán Fő Strása Mester, Németül és Francziául igen jól tud. Tegnap dél utánn fel-hivatván magamis láttam, 's ugy beszéllettem vélle: hogy a mig bé-jöszsz fogadjon magának szállást és kosztot, 's én meg fizetem; azután ide költözhetik a Házhoz. Ugy hallom ma, hogy a harminczados-Controlornéhoz már be szállott, 's ott leszen a mig fel hivattyuk. Vallására nézve Evangelica. Az Ura Hertzeg Eszterhazinak Bibliothecariussa volt.

Ujvári Uramot köszöntöm. Levelit kedvesen vettem, de nem válaszolhatok, mert üti a tizet, 's mennem kell Consiliumban. Köszönöm Joakarattyát, hogy el-adta a Csikokot; éppen csak az egy *Cillarust* sajnálom és ocsollom. Különben a pénzre látom több szükségem vagyon, mint a Lora. Kérem már Ujvári Uramot, mentsen meg a *Villámtol*, az *Allegrotol* és a *Nobilétol*, hogy Télire ne maradjanak. Igen kedvesen veszem ha a maga planumán egyenként el adjais a Kölpényi idősebb Csikokat, és Kantzákat.

Egy könyvet láttam Ujvári Uramnál a hadnagy Verebelyiét, in folio: *Scriptores Historicae Ecclesiasticae Eusebius, Socrates* s. a. t. ugy emlékezem 6. magy. forinton. Kérem Ujvári Uramot első alkalmatossággal küldje bé-ide, hogy kár ne essék benne, és az árrát

irja meg, mert meg veszem, más régi könyvet akarván velle cserélni magamnak. Ezzel az én Istenemnek oltalmában ajánlak Édes Szivem Kedves Gyermekeimmel edjütt!!! és örökös hivséggel maradok

Kedves Édes Kintsem igaz szivel szerető hites társad
G. Teleki Samuel

Szeb. 2 Julij 782.

Én Istennek hálá frissen vagyok, és jó egésségb[en].

P.S. Ittis igen nagy a szárazság, minden ki aszsz. Bárcsak az irgalmas Isten, egy kis essőt adna! az utadra nézveis, mert a Portol félek, hogy meg árt neked, és a nagy rekkenőség az uton.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2373). Közli Teleki Sámuel *1976. 83–85.*

40

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Szeben, 1782. november 4.

Édes Kedves Feleségem!

Én Istennek hálá ma ebédre, szerencsésen, kár nélkül, és jó egésségben ide meg érkeztem. Itt sem találtam semmi kárt. A' Lovakot Sorostély felé küldöm viszsza holnap reggel hiba nélkül; ott nyugosznak egy napot, onnét Csütörtökön reggel fognak meg indulni, és reménlem hogy jövő Pénteken estvére Sáromberkire érkeznek.

Ohajtva várok, holnapi postával, rollad Édes Szivem, örvendetes tudosittást; de én azonban ezen levelemet előre el-készittem; minthogy holnap Consilium lévén nem érkezem irni.

Ha az Isten erőt, egésséget, és jóidőt szolgáltat, hogy ide bé jöhess; én meg igértem G. Székely Ádám Urnak, hogy feléje jöszsz. Tudom jó szivel lát; maga ugyan bé költözött már Medgyesre telelni; de ha Sáromberkiről egy nap Maros Kereszturig jöszsz; Kereszturrol ebédre más nap Gálfalvára, és estvére Postelkére el-jöhetsz. Ott jó éjjeli szállásod leszen, kivált ha előre valakit el-küldeszsz, hogy jó idein melegittsenek egy Szobát számodra. Onnét osztán Medgyesre jöhetz ebédre jó idejin G. Székely Ádám Urhoz; és ott ha idein meg kéred az ebédet, ugy hogy két orakor dél utánn meg indulhass, Medgyesről el jöhettz nap világon Nagy Selykre estvére; ha tsak az ut roszszabb nem lészen; de az Istenért kérlek sötétbe ne utazzál, mert az éjjeli aër neked igen ártalmas, és külömbennis nyak-törő utak vagynak, kivált Selyknél, Postelkénél. Nagy Selyken jó Szállásod leszen a hol én szoktam szállani a Piatzon, egy Csizmadiánál; derék két szobája vagyon, és igen emberséges emberek a Gazdák; most a Bíróis emberséges ember.

Meg hagytam mindenütt, hogy utakatis igazgassák meg; nem tudom meg fogadgyák vagy sem.

Itt a múlt Szerdára Viradolag igen nagy égés volt, a Mészáros uttza, és az eb-hát között, a Vetymett Házától fogva éppen a Bátyám szállásáig, mindenféle Istállok, Szekér-Szinek, fa-kamarák földig el-égtenek. Közel volt a Bibliothecamhoz és Szállásunkhoz; de az Isten a szelet a Patika felé forditotta, és minket minden kártol meg őrzött. G. Bethlen Pál Ur[na]k két Hintója el égett Vetymetnél. Semmi egyéb Ujságunk most nincsen. Két Kedves Gyermekeimet áldom, csokolom, és véllek edgyütt ajánlak Édes Kintsem, az én Istenemnek oltalmában, és gondviselésében!!! örökös hivséggel maradván:

Édes Kedves Angyalom! igaz szivel szerető
hites Társad G. Teleki Samuel

Szeben 4. Nov. 1782 estve

P. S. Vásárhelyt fáklyákat végy az utra; de ha lehet ne vedd hasznát, 's fáklyánál ne utazzál, mert nem biztonságos.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2383). Közli Teleki Sámuel *1976. 85–87.*

41

Kovásznai Sándor Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1783. február 2.

Méltóságos Gróf és Consiliarius Ur Kegyelmes Pátronus Uram!

Eddig-is sokszor szándékoztam Nagyságodnak levelet küldeni, de a' nyavalya nem engedte, most hálá Istennek! jól vagyok. Most Bánfi Farkas Ur ő Excell. és Kendefi Ur ő Nga itt vagynak. Domokos Urfi is udvarolt ma Bánfi Urnak T. Basa Urammal. Az Urfi frissen van, nem tsak elméjében de még testébenn-is inkább inkább szépül. Gróf Kendefinek adtam itt egy exemplárt a' verseimből; méltoztassék azért Ngod akárkinek másnak adni azt a' mellyet ő Ngának kellett volna adni. A' Vásárhelyi Urak[nak] adtam egy-egy exemplárt. Zilai Uramtól egy tzédulát vettem a' napokban. Irja hogy vett a' Ngod számára némely könyveket, minéműek: *Aristides, Sappho, Sophocles, Orpheus, Aeschines*, mind azonn editiok, mellyeket Ngod parantsolt volt. A' Sappho mellett vett még egyet, a' mellyet T. Saxe Uram javallott: *Mulierum Graecarum*, quae oratione prosa usae sunt Fragmenta et Elogia in 4-to 1739. Ez ha Ngodnak nem kellene, mi megveszszük. Jaj, mitsoda szép az Aristophanes a' mellyet le-hozott Molnár Ur! de még nem mondotta meg mit költött a' vecturára. Már ha alkalmatosság leszsz, mindjárt bé-küldjük ezeket a' Ngod könyveit. Zilai Uram tsak egy tzédulátskát irt nekem most, de igen nagy örömmel vettem. Mert ebben van valami Nagyságodról-is. Nem tudom mitsoda levelet küldött Ngod T. prof. Saxe Ur[na]k, a' melyről azt mondotta Saxe Uram: *elegantissime sunt, uti omnes illius Comitis.* Sőt Komjati Uramnak azt mondotta, hogy a Hollandiai hét Provinciában tsak egy Ur van ollyan, a' ki ollyan szép levelet tudna irni. A' vásárlott könyvek iránt fogja Ngodat Zilai Uram mennél hamarébb tudosittani. Itt Vásárhelyt nagy pompák mennek véghez, három Bál Ház van. Meg-esék a' litteraria Commissio-is, két hétig tartott, de én nem voltam benne, nem tudom miket végeztek. Ama' keringő Száldobosi egészsz Német Országot öszve-koldulta. A' mult nyáronn Hágában járt, nyoltz száz forintot adott neki a' Printzné, Magyar Biblia nyomtatásra vagy az Ecclesia számára, mert illyen végekre koldul. Épen most viszik Schwartznét véghetetlen sok fáklyákkal, nem láttam itt soha illyen pompás temetést, az egészsz Sz. Miklós utzát 's a' Kollégyom elejit a' sok gyertya és fáklya meg-világositá. Ez az, a ki Reformatából lett volt pápistává. Ezekkel Ngod gratiájáb[a] ajánlván magamot, és Mélt. Grófné Aszszonyomat alázatoson köszöntvén, vagyok

Nagyságodnak

alázatos szolgája
Kovásznai Sándor mk.

MVásárhely 1783
2-da Februarii

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 41. cs. 1086).

42

Zilahi Sámuel Teleki Sámuelnek
Utrecht, 1783. április 18.

Méltoságos R. Sz. B. Grof Consiliarius Ur
Kegyes Pátronus Uram!

Mártiusnak 8-dik napjánn irni méltoztatott Levelét Mltgos Grof Consiliarius Ngodnak alázatos tisztelettel vettem ugyan azonn Honapnak 24-dik napján. Minden érzékenység örömre indult bennem Mltgos Grof Consiliarius Ur, mikor a Ngod Leveléből ollyan dolgot olvasék a' mellyekről ez előtt Nemzetünknek még tsak gondolkodni sem volt szabad. Alázatoson engedelmet instálok Mltgos Grof Consiliarius Ur hogy a' Ngod Levelére olly későre lett válaszszal udvarolhaték, nem engedett időt Janus, siet erősen, alig várja hogy ujjonnan születhessék, a Tudosok kezekbe foroghasson, a' Criticusok Szemeit exercalhassa, megmutassa hogy a' Dráva vize mellett is, leg alább egyszer lehetett ollyant gondolni, irni, mellyet a' Tenger partyánn-is nagy voluptással s álmélkodással forgassanak. A' tsonka hétenn jóval meg haladjuk a' nyomtatásba a' 200 paginát: tsinálnak ollyan szókat a' Typographus Legények, hogy philosoph. Lexiconokba-is hijába keresné az ember. Sok vagyon benne Mltgos Grof Consiliarius Ur, mellyen a' Tudosok is meg-akadnak, nem tudják hal-é vagy erdő, benne keressék a hibát, rá fogják hogy ebbe 's amabba meg tsalodott, s azonba ha utánna járnak, ellenkező képen találják. A Goesiussal igy jártam Wild Urammal, méltoztassék Ngod meg halgatni, aval ő Klme szépen ki kapott magánn: Commissiot adtam volt ő Klménck öt forintig egy más könyvre, a melly épen e' mellett a' Goesius mellett volt a' Catalogusba elöttem meg jegyzé a' könyv nevét, de az öt forintot a' Catalogusba köttetett tiszta papirosra a Goesius utánn tette, és osztán jó reménység fejibe az inassával felverette öt forintig, hozzám küldötte a többivel. Levéllel együtt, kérdezzem miért vette: az én Commissiomra ugy mond, elé vette a' Catalogust hogy demonstráljon. Szégyellette ugyan meg-vallani, de meg-esmérte a' maga hibáját, a' Könyvet viszsza vette a' Levelet viszsza kérte hogy ujjolag irja, én ugy küldöttem el a' Levelet, mint a' mellybe emlékezet sints Goesiusról: aval menti magát, az inas hire nélkül adta ki, nem tudta hogy nem irta volt ujra e' mellett azonn-is panaszol, hogy megtsalodott benne, a' Goesius nem ér öt forintot, érjen meg most-is, ha akkor meg-ért mikor fel-verette, mert Scriptor. Histor. Poet Galei sem értek volna 4. for, hármon szokták venni. Du Mont Corp. Diplomat. le hagyta 320 forintra azt mondja complete van, áll 26 darabból, nagy papirosra van nyomtatva igen szép a kötése: *ribbeo-banddussa* mint hivják. Nékem ugy tettzik mintha mosott volna a' kötése, lehet ha meg tsalatkozom, kevés gyanum van rá, külömben ollyan szép mintha most kötötték volna be. A' *de Bure* Bibliográphiájának Supplementumai, azt mondja, különösön magára ollyan drágába van, hogy annyit semmiképen nem ér, alább 14 forintnál nem adhattya, tudakozodtam Lejdába-is, Luchtmans Uram nem tudja ezeket a' Supplementumokat. *Avianust, Le Droit pub. Germaniq.* meg-szerzettem, ezt az utolsót Tiszt. Prof. Saxe Uram Onomasticonjának IV-dik részével együtt, egy Tiszt. Atyafi kezébe adtam a' haza vivésre, már meszsze is jár valahol a' Rhenusson. A' több Könyvek itt maradtak Mlgos Grof Consiliarius Ur, mert nem volt jo alkalmatosságom le-küldésére. Tiszt. Prof. Saxe Uram ezeket jegyzette meg egy kis papirosra az ujjonnan parantsolt könyvekről: „Anacreonis Maetteriani non plura quam centum exempla typis excusa sunt, nec Londoni 1740, sed quantum sciam 1745. prodiit circiter unius floreni et dimidii." Pindarus Gr. lat. Londini 1758, hanc editionem non novi. Heynianem novi Gottingae 1773. 8. edit Oxon. 1697 fol. est rarior saltem apud Batavos. sionnorit in sectionibus 8, vel pluribus constat florenis (sokat külömböz a' Luchtmans Uram kivánságától). Euripides Barnesii incerti est pretii et in Sectionibus saepe immoderate fl. 28 vel 30 venditur (ennél az editionál jobbnak tartja edit.

Musgravii Oxon. in 4, négy vastag volumen, de ez is felette 40–50 forintonn jár azt mondja meg-tudakoztam Leydába mert itt nincsen. Luchtmans Uram 50 for. kér érette, vagyon egy Lipsiai editio-is a' Musgravius neve alatt in 4-to két darab. Wild Uram 17 forintonn tartja, de ezt épen nem commendalja Tiszt. Prof. Saxe Uram), Aeschylos cura Pavii majori pretio quam 6 aut 7 f. non est dignus (ezenn az árronn nem lehet meg venni), Demosthenes Taylori nescio quot Codices prodierint. Isocrates Ballia constat duobus Codicibus fortassis f. 4. possit emi. Lysias ex edit. Taylori pretium ejus forta f.12 vel 14 erit eam formam non habet, sed edit. 8. ubi Taylori Adnotationes contractiores. Libanii Orationes rarius occurrunt, nec nisi in Sectionibus sexte erit 8 vel 10 florenum. Artis Histor. Penus forte duorum florenorum et dimidii itidem rarioe est Liber. Schulteti Antididagma hunc Librum non novi. restine Abrahami Sculteti an alius Sculteti? Si Abrahami dius post eius mortem, quae contigit 1625 editus fuerit necesse est. Minthogy most Janust forgatom a kezembe, hozzám ujjabban is mutatni méltoztatott kegyes grátiáját Mlgs Consiliarius Ur Ngodnak légyen szabad ez ő szavaival fogadnom, nagy alázatossággal instálom:

Te duce vel Nili servetos quaerere fontes,
Te duce Sarmaticas aussim calcare pruinas.
Tu mihi, tu semper numen:
... Tu si vada Syrtis iniquae
Incoluiste velis, Scythicere in vertice sidas,
Si vaga Sarmaticis figas tentoria campis,
Aut in Getulis habites magalibus: illic
Gymnasium fiet, studia illuc cuneta meabant.

Semmi nevezetes ujsággal nem udvarolhatok Mlgos Grof Consiliarius Ur Ngodnak. A' békesség még tsak reménység alatt van. Azt a' közönséges Innep napot, mellyen minden esztendőbe egyszer meg szoktanak illeni noha télben szokott lenni, még eddig el halasztották, hogy talám az áldott békességért adhatnak hálákat azonn a' naponn az Ur Istennek. Ugyan tsak a' haza-fiak mindennap, imitt amutt a' városonn, Templomokba, Academiába, nagy Udvarokonn exerceáltatnak, hogy ha az idő szükség ugy hozná magával az ellenségtől magokat oltalmazhatnák. A' ki nem akar exercérozni 18 forintot tartozik fizetni a' városnak. Néztem egynehányszor a' télenn, jól forgattyák a' puskát arra nem mehettem hogy hidjem, hogy a' parók mellé illenék a puska. Tiszt. Burmann Uram a' napokba le-tevé a' Magnificus Rectorságot, és ennek alkalmatosságával egy sereg verset olvasa el, az Apostolok Tselekedetit ez elött régenn kezdette volt versekbe foglalni, azokat continuálta. Tiszt. Prof. Saxe Uram az idénn botsátá ki: *Tabulas Genealogicas sive Stemmata Derum Regum* etc. ad fidem Hesiodi, Apollodori, Hygini, aliorum, áll 29 árcusbol a' legutolsó: *Stemma Herodiadum.* Hoszszas alkalmatlanságomrol alázatoson engedelmet instálok. Bátorkodom magamat továbbrais a' Ngod kegyes grátiájába ajánlani.

Méltoságos Grof Consiliarius Ur Ngod

alázatos szolgája
Zilai Samuel mk.

Traject. Batavorum 18-a April 1783

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 44. cs. 2169).

43

Bodola János Teleki Sámuelnek
Leiden, 1783. április 18.

Méltoságos R. Sz. B. béli Grof és Consiliarius Ur,
Jó és Kegyes Pátronus Uram!

Két rendbéli parancsolattyát Nagyságodnak némely Könyvek iránt, Tiszteletes Professor Kováts Uram által még az el mult esztendőbe nagy alázatossággal vettem volt. Vajha kivánságom szerint lehetne mind azoknak meg szerzésiben, a' Nagyságod parantsolattyára egész örömmel 's hűséggel valo készségemet meg bizonyitanom! Mind erre mind egyebekre nézve a' Nagyságod elött tettzeni és háládatosságot bizonyitani kiváno indulat soha bennem fogyatkozást nem fog szenvedni; ha pedig kivánságomnak egészszen meg nem felelhet a' lehettség, abban a' Nagyságod kegyessége jól tudom hogy mindenkorra bizonyos botsánatot igér. Tavaly szerentsém lévén hármat közzülök Luchtmans Uramnál meg találni, meg vettem és haza is küldöttem volt a' Testvérem által Tiszteletes Profeszszor Kováts Uram kezibe. Ezek voltak Grotius Collectaneai. A' háromnak árra volt 20 for. Vettem még azután négy darabot részszerint Hágába, részszerint itten Leydába. Ezeket is már által küldöttem Tiszteletes Zilai Urammal Trajectumba, a' ki kétség kivül elöttem érkezik haza és Nagyságodnak a' többekkel együtt haladék nélkül meg adja. Ezek pedig név szerint a' következendők:

1.) Stobaei Thesaurus Graecor. 2 for, 16 st. Ennek háiul egy darabotska részíben meg vagynak a' Loci Communes, a' melyek iránt méltoztatott volt Nagyságod parantsolni. E' mellett jött még az Auction Diophanti Alexandrini Aritmetica ex versione Xiliandri. fol. Basileae, 1565. Ezt is által küldöttem Tiszteletes Zilai Uramn[ak].

2.) C. Lucilii Satyrar. Reliquiae 1 for.

3.) Scriverii Collectanae Vet. Trag. 1 for. 16 st.

4.) Almeloween Fragmenta Vet. Comic. 6 st.

Ebbe az utolsoba a' fragmentumok igen kevés Levelet töltenek bé, egyéb aproság vagyon több benne, külömben pedig minthogy a' Nagyságod parantsolattyával editioja formája meg egyezik; meg venni bátorkodtam. Még eddig ezeknél többet meg szerezni szerentsém nem volt, de szüntelen vigyázok rájok, és ha addig lehetne találnom vagy egyet, a' mig értem hogy Tiszteletes Zilai Uram még Trajectumba lészen, ugyan ő Kme kezibe küldeni el nem mulatom. Luchtmans Uramnak is még tavaly által adtam volt mind a' neveket, hogy meg vétesse: ha olyas idegen Catalogusba látná, a' mely elöttem meg nem fordulhat. Igérte nagy örömmel mint a' ki (azt mondja) jól esméri Nagyságodat, s kért hogy szavával tisztelni, a' mikor Levelet irok, el ne mulassam, és jelenteni, hogy másokban is ha parantsol Nagyságod jo szivel szolgál; ugyan tsak még eddig a' Scriverius Collectaneainál egyebet nem szerzett. Celeb. Professor Rhunkenius Uramot is kértem volt a' Nagyságod köszöntése melett (a' melyet igen kedvesen vett) hogy utasitson valamit meg szerezhetésekben. Meg tekintvén a' Neveket azt mondá hogy ritkátskán fordulnak elé, de reménli hogy Luchtmans Uram meg szerezheti. A' miket már meg vettem azoknak árrokrol bővebben irtam Tiszteletes Professor Kováts Uramnak, a' ki kétség kivül a' Nagyságod parantsolattyára maga igérte, hogy a' miket meg vehetek, azokrol tudositván árrokat fel küldi.

Semmi olyas érdemes ujságunk nintsen a' melyel reménlhetném, hogy nekem lehet szerentsém elsőben Nagyságodnak udvarolni. A' békesség iránt még a' Respublica és Angliai Udvar közt egyezés nem lehetett. Erdélyi ujságok kiváltképpen azok, a' melyek minket ottan nagy gyönyörűségekkel töltenek bé. Két rendbéli Levélből volt már szerentsém egyebek felett nagy örömmel olvasni, és itten tanulo M. barátimnak kedves ujságul beszélleni Nagyságodnak a' Bétsi Cancellarián lévő Tanátsosságra valo hivatalyát. Méltoztassék nékem Nagyságod kegyesen meg engedni, a' ki talám láttathatnám sokak elött állapotomnak alatsonságához képest, igen illetlen dolgot tselekedni, a' mikor ebbéli nagy örömünköt tsekély Levelemben emliteni bátorkodom. Nem tselekedném ezt, ha bizonyos nem volnék az iránt, hogy minden jo lelkű akár szegény, akár gazdag, akár alatson sorsu; akár nagyobb tekintetű Hazafinak egyaránt jussa vagyon ezen örömhöz. Légyen szabad hát nékem is ebbéli kedves jussomot oly mértékbe birnom, hogy a' belső titkos gyönyörűséget akárkinek is ki jelenteni bátorkodhassam. Az Ur Isten, a' ki Nagyságodat mind a' Világ itélete szerint ama leg nemesebb tzélra választotta különösön; hogy sokaknak használyon, szolgáltassa is

ki erre a' leg hathatosabb eszközöket; tündököltesse minden ditsőségekkel nagy Méltoságu egész Uri Kegyes Házát, és abban különösen maga drága Személyit; tartsa meg hoszszu időkre példás virtusokkal ékeskedő életit, már valojában éledni kezdett kedves Hazánknak, Nemzetünknek, 's Szentséges Vallásunknak mindég lejendő nagy hasznára és ékességire, szive szerint ohajtva ezt, magát továbra is Nagyságod Kegyes gratziájában alázatos bizodalommal ajánlván

Méltóságos R. Sz. B. béli Grof és Consiliarius Ur Nagyságodnak egy alázatos tisztelő szolgája

Bodola János

Leydába 18-dik Aprilis 1783

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 39. cs. 333).

44

Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek
Sáromberke, 1783. május 18.

Édes Szivem Angyalom!

Gálfalvárol irott kedves levelét szeretettel vettem. Áldassék az Ur Isten érette a' ki addig is szerencsésen el vezérlette adgyon az Ur Isten továbra is örvendetes hirt hallanom drága egéségéről és szerencsés meg érkezéséről. Édes Szivem! Én Istené légyen a dicsőség frissen vagyok kedves Gyermekeimmel együtt a' kik is kezeit csokolyuk édes Szivem. Már ha Vásárhelyen himlöznek Domokos fiamat nem küldöm bé hanem csak itt folytattatom az Exament és annál nagyobb örömömre lesz ha maga is itt lehet Édes Szivem.

Az Dajkával valo Szorgalmatoságát köszönöm és már ki is hozatom Vásárhelyről az Aszszonyt Gyermekével együtt és meg fogadom.

Jesenszkiékkel semmire sem mehetet Ujvári Ur irást semmi képen nem akartak adni hogy az embereket szolgáltathassuk melyről Ujvári Ur bővebben tudositya Édes Szivem.

Néném Aszszony ő Nga itt vagyon és köszönteti atyafiságoson Édes Lelkem. Én pedig szeretetibe ajánlott maradok

Édes Kincsem igaz szivel szerető

hiv Társa Bethlen Susanna

Sáromb. 18 Maji 1783

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2889).

45

Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek
Sáromberke, 1783. június 11.

Édes Szivem Angyalom!

3 Junii irott kedves levelét szeretettel és örömmel vettem. Hálá légyen az Istennek Szent Neve érette hogy frissen vagyon Édes Kincsem és a Királyi Felség elött is kedveséget talált. Adgyon az Isten továbrá is állando jó egéséget nékem vigasztalásomra.

Én Isten jovoltából kedves Gyermekeimmel egygyütt frissen vagyok. Dr. Zagoni Uram javalásából az Gyermekek savoval élnek és nekem is meg engedte én is minden reggel két findsiával iszom és az Gyomromot igen jol tartya és jol vagyok utánna.

Eléggé bánom hogy olyan szerencsétlen vagyok hogy most sem láthattam meg a Császárt de Domokos nagy Szomoruságban van érette, eleget Consolálom de még is csak bánya.

De én egy kisség gondolkozásban estem Édes Szivem hogy mit és csak azon hogy még modom lesz meg látni a Császárt. Légyen ugy a' mint az Istennek tetzik.

Domokos fiamnak nagy öröme volt azon hogy meg kérdezte ötet a' Császár, és azt mondotta, bár csak mondotta volna meg Édes Atyám Uram hogy én abban az Esztendőben születtem mikor a Császár ben járt.

Hálát adok az én Istenemnek ha a Sz. Pünkösdi Napokat jo egészségben és örvendetes állapotban töltötte el Édes Kincsem.

Én többire tsak magamra töltöttem kedves Gyermekeimmel. Az Innep másod napján ki jöttek volt Tiszt. Basa és Kovásznai Uraimék reggel de estvére visza mentenek. Azt mondotta Kovásznai Ur hogy nem maradhat semmiképpen mert az Teleki Sámuel Jobbágya még pedig az Szebeni Joszághoz tartozando.

Reményem Édes Kincsem hogy talám még másfél Hetek alat személyesen is meg láthatom melyet ohajtva is várok addig is pedig az én Istenemnek kegyelmes gondviselésébe ajánlom Életét kedves Kincsem és örökös egy Szivel maradok tökéletes Szivel szerető hiv Társa

Kedves Gyermekeim csokollyák kezeit Édes Szivem

Bethlen Susanna

Sáromb. 11 Junii 1783

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2891).

46

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Szeben, 1783. június 13.

Édes Kintsem Kedves Feleségem!

11-a Junij irott Kedves leveledből örömmel értettem, kedves Gyermekeiddel edgyütt friss egésségben lételedet. Az Ur Isten tarcson meg benneteket továbrais, állandó friss jó egésségben, az én vigasztalásomra!!! Énis Istennek hálá jó egésségemmel dicsekedhetem; de hogy-is lehetnék roszszul, mikor felöletek jó hirt hallok?

Bizony nékemis igen nehezen esett, hogy Felséges Urunkat most sem láthattad, 's Domokosom sem láthatta; de nem tehetünk rólla. Nekem vagyon reménségem, hogy ha az Isten éltet még Erdélybenis meg láthattyuk ő Felségét. Ugy lehet, hogy Bécsbenis. Domokos leg alább meg láthattja mikor Academiákra mégyen, ne busullyon rajta, csak ugy tanullyon 's ugy visellye magát, hogy a Születése emlékezetes Esztendeinek meg felelhessen. Hát mi mit mondjunk Édes Szivem? Ha a Mindenható, a Császárnak mindenik rendbeli benn járását, a mi Házunkban a' fiaknak áldásával emlékezetessé tészi. Bizonyára Jó az Isten!

A' Lengyel Országi: Kamuka asztal-nemüket el-hozták. Két rendbeli igen szép 180 Rhf. Vagyon mind öszve 48. igen nagy Keszkenő. Mindenik abrosz csak egy szél. Hoszsza 12 Röf mindeniknek. Szélessége 5 Röf. Ez elég nagy. Adgya Isten hogy jó egésséggel kedves Gyermekeinkkel edgyütt való örömek között viselhessük el!!!

Még Doctor Zágoni Uram itten vagyon, a Gubernatorné mellett, a kiis csak gyengén vagyon, 's nemis hiszem, hogy többször Szebenből ki mennyen.

A' Savóval való mérsékletes élés, azt tartom, mind neked, mind a Gyermekeknek használ; csak jó diaetat kell tartani mellette, kevés húst, káposztát, halat etc. enni; és mérsékletes commotiot tenni. Az Isten szentellye meg ezt a Curatis.

Egy négy ülésű derék úti Hintót alkuttam most itt számodra 400 Rhf. de hogy jobb és ki szárattab fából készüllyön, csak a jövő Tavaszra készittetem el a Kassának borittását, és az allyának vasazását; addig jól ki száradván a fa munkája.

G. Kendeffi meg vette ebben az uttzában a Thesaurarius régi Szállását 5000 Rhforinton, és már Burger. Mi pedig, azt tartom, csak meg maradunk még a Télen, ezenn az roszsz szálláson, mert jobbat nem kapok.

Már én, ha Isten engedi 12 nap mulva ki indulok hozzátok. Adgya az én Istenem, hogy kedves Gyermekeimmel edgyütt talállyalak friss jó egésségben!

Az alattis maradok:

Édes Kintsem

igaz Hived Szerető Férjed
G. Teleki Samuel

Szeb. 13. Junij 783.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2401).

47

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Szeben, 1783. június 16, 17.

Édes Kedves Feleségem!

Nem tudván ha kedves leveledet vehetemé holnapi postával a Consilium elött, ezen Levelemet előre el-készittem. Én Istennek hála friss jó egésségben vagyok! Engedgye az én Istenem hogy rolladis, és kedves Gyermekeimről örvendetes jó hirt vehessek!!! Tarcson meg az Isten benneteket állandó jó egésségben, és örvendetes állapotban.

Egy néhány napra ki szándékozván holnap után menni Szebenből, Medgyes Szék felé, Commissiora, 's onnét, ezen hónapnak 27-dik napjára Sáromberkére; kivántalak tudosittani, hogy ezen Levelemnek vétele után következő Csütörtöki postával ne fáraszszad magadat levél irással, mert nem talál itten a Leveled.

A' Szobádat ki mosattam szépen, hogy mikor az Isten bé hozz, csinosan találljad, csak azon busulok, hogy meg nem nagyobbithatom a szállásodat.

Azonban Kedves Gyermekeimmel edgyütt az én Istenemnek oltalmában és gondviselésében ajánlak Édes Szivem és maradok örökös hivséggel:

Kedves Édes Feleségem!

igaz szivel szerető
Hites Társad
G. Teleki Samuel

Szeben 16-a Junii 1783

P.S. Éppen X orakor vevém most reggel kedves Leveledet. Hálá Istennek hogy jól vagytok! Nem tehetünk rolla, ha haragusznakis, de egy visitáért el nem ronthatod illyen állapotodban magadat, egésségedet és házadat; mert az után a Szánással 's csupa láttatással meg nem gyogyulsz.

Sgn. Szeb. 17 Junii

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2402).

48

Zilahi Sámuel Teleki Sámuelnek
Utrecht, 1783. augusztus 29.

Méltoságos R. Sz. B. Grof Consiliarius Ur kegyes Patronus Uram!

Alázatoson engedelmet instálok Mlgs Grof Consiliarius Ur Ngodtol, hogy illy nagy tsomóval, benne kitsiny Levelemmel bátorkodtam Ngod eleibe állani, mind a' két bátorsággommal a' költségnek kivántam kedvezni, mert a' Posta Mesternénk a' minap egy dologba meg-illetődvén, egyszersmint másféle idevalo emberek-is illyen erötelen okoskodásbol, hogy idegenek vagyunk. Ez elött egynéhány héttel 25. Stifert akart rajtam vonni egy Levelemért, igaz ugyan hogy többet simitottam volt belé három egészsz árcusnál, de annyit másszor-is bé-vett tiz Stiferért. Mindazáltal addig barbarizálék elötte, mig tizenöt Stiferért elengedte. Tiszt. Prof. Saxe Uram tegnap adá kezembe válaszszát, a jövő héten volt szándékom Levelet küldeni, nem merém tovább tartani magamnál. Ezenn hónapnak 19-dik napjánn tettem postára Tiszt. Prof. Saxe Uram parantsolattyából, Weruméus, Groningai Ur Catalogussának excerptumát, az idő már rövid lévén, nem tartám szükségesnek continuálni. Alázatoson instálok Mltgos Grof Consiliarius Ur Ngodnak, Janusnak ezenn következett Leveleit méltoztassék Tiszt. Prof. Kovásznai Uramhoz küldeni, hogy keresse meg, ha mi *Emendák*ba téjendő férkezett beléjek. Láttam egy hibátskát az Epigrammák citatiojába, nem vettem észre idejébe, azért esett, hogy egy helyt meg kellett bontani azokat a numerusokat, egy szám alá kettő volt irva, néhány napokig tartott betegségemből lett ki-épülésem utánn, a' nyárnak nagyobb részét Tiszt. Prof. Saxe Uram fedele alatt töltöttem, 's töltem most-is, méltoztatott meg-hordozni Bibliothecájába-is, megbetsülhetetlen boldogságomnak tartom, melly szerint böltsességét minden nap olly közelről bámulhatom. Alázatosan esedezem Mltgos Grof Consiliarius Ur Ngodnak, böltsessége, kegyessége szerint méltoztassék engem, ezenn, minden reménységem, minden érdemem felett, bujdosásomba juthatott leg-jobb résznek birhatására alkalmatosabbá tenni. A' Görög nyelvet tanitó Professoris egészsz itt létembe különös indulattal viseltetett hozzám, ollyan letzkéket-is méltoztatott igérni, a' hol tsak ketten volnánk egy asztal mellett. Evel a' boldogságommal sem élhetek ugy a' mint meg érdemelné, a' napot, a' hány orája van, tsak nem annyifelé kelletvén szakasztanom. Alkalmatlanságomrol alázatoson engedelmet instálván, magamot Ngod Kegyességébe ajánlom

Méltoságos R. Sz. B. Grof Consiliarius Ur Ngod alázatos szolgája

Zilai Samuel mk.

Traject. Batav. 29. Aug. 1783.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 44. cs. 2171).

49

Zilahi Sámuel Teleki Sámuelnek
Utrecht, 1784. február 18.

Méltoságos R. Sz. B. Grof Consiliarius Ur
kegyelmes Patronusom!

Két rendbéli Leveleit Méltoságos Grof Consiliarius Ur Ngodnak alázatos tisztelettel vettem. Melly igen akartam volna (ha ugyantsak akarni kell) ha a' Ngod Könyvek nem vételek iránt való parantsolattya addig késhetett volna, mig bártsak Demosthenest, Lysiast, Apollonius Rhodiust meg-szerezhettem és Betuliusnál meg fordulhattam volna. Már nem tartom szükségesnek Stutgard-felé venni utamot. Putschiust valahogy meg keritem, találtam

Bibliopoliumba nem igen szépet Flor. 15, nem vettem el olly drágánn. J. Caesarra is figyelmezek, soha sem láttam Bibliopolák sem mind tudják a' melly Könyveket én megtekinthettem, azok között leg-szebbnek találtam *Virg. Justicianum,* ebbe tsudáltam 's örökké is tsudálni fogom, hogy képes ollyan gyönyörűséges betűket ki-mettzeni! Histor. Prof. Schrader Uram régenn meg-holt nem gondolom hogy Putschius nem lett volna Prof. Saxe Uram Onomasticonjának IV-dik részénn kivül, (az idén ki-jő az ötödik is) a' mult esztendőbe többet a vásárlott Könyvekből nem küldöttem volt haza Mlgos Grof Consiliarius, hanem tsak a *Jus Germaniumot.* A' vectura igen sokba került volna. Prof. Saxe Uram alázatos tisztelete mellett, Archimedesről azt-mondotta, ez a jobbik editio. A' Ruhnkenius Uram Supplementumárol igy instruált engemet: nem annyira Fabrotushoz, mint más Syllogéhoz tartozik, a' minthogy nem is edáltatott különösön, hanem *in Thesauro Meermannianu.* Erről a' Collectiorol-is ditsérettel szollott és a' Ngod Bibliothécájába illendőnek itélte. El-várom Mltgos Grof Consiliarius Ur Ngod parantsolattyát. Láttam egyszer különösön magára-is fenn forgani a' Ruhnkenius Uram által ki-adott Supplementumot. Jött váloszunk Groningából, nem akarnak semmit engedni belölle, ugy-is oltsónak tartyák, ha lehet el-huzok belölle annyit a' mennyit a' meg-igazitásért kell fizetni, mert kivántam volt egy ollyan hibáju de meg-igazittatott Könyvet látni, 's mig azt várnám Fabrotust meg-igazitva küldék szállásomra. *Du Mont* Collectioját ez elött mintegy két héttel 310 forintra le-eresztette Wild Uram. Eléggé valék rajta sok izben azolta, de alább szállani evel az exemplummal minthogy olly fényes, nem akar semmiképen ugy mutattya. Janus Pannoniust jo szivel küld, azt mondá, Mltgos Grof Consiliarius Ur, de nem tudja hányot parantsol Ngod. Volt egyezés is iránta mintegy 13-mig mellyek közül egy chart. maj. szépen bé-kötve légyen. Ezt az egyezést el-mellőztetém, számlálni kezdék egy nehány helyet, a' hová Ngod a' mint reméllem, mondék fog ajándékozni. Arra vittem osztán a' dolgot, hogy a' Ngod kivánsága szerint valo számra ajánlotta magát. Az Emendandákot várom Mltgos Grof. Consiliarius Ur, még nem igen késik hat hétig. Tiszt. Prof. Kovásznai Uram egynehányrol emlékezett ugyan, de a többek között azt irja hogy valami husz hiba van az első Részbe, én pedig annyit nem tudok, nem tudom jol meg-készíteni az első Tomus végibe valot, mellyekre Prof. Saxe Uram felelt, azokkal-is nem épen jol tudom mi tévő légyek. A' 2-dik Tomusra, ha mit észre vehetek meg-készitem. Ez a' Második rész fél ollyan vastag lesz mint a' másik. Demosthenesből valo fordításából Janusnak valami oda volt. Prof. Saxe Uram azt mondotta, meg kell emliteni, azért tettem ki alája mind Görögül mind Deákul a' Wolfius fordítása szerint. Bajoson kaphattam egy varians Lectios Demosthenest. Taylorus két Tomussába nints meg ez az eratio, másutt is van valami elmellőzve vagy ki-esve ebből a fordításból, de azokat el-hagytam meg-emliteni. Hozzám ujra mutatott kegyességét Mltgos Grof Consiliarius Ur Ngodnak alázatoson köszönöm. Mihelyt el-telik ez az olly hideg és tartos tél, mellyhez hasonlo az idősebb emberek emlékezete szerint negyven esztendők alatt nem volt (Amsterdámba négy törset adnak egy Stif.) és a' mellynek egynehány napjainn tsak én is többet szenvedtem mint három télenn; mindjárt abba járok, hogy ebből a nedves ugyan de nékem igen száros országbol haza felé induljak. Alázatoson engedelmet instálok Mltgos Grof Consiliarius Ur Ngodtol hogy félbe kelle itt szakasztanom válaszomat, fogaim nyillallásai nem engedék tovább székenn ülnöm, más posta napra sem halaszthatám az Emendákra nézve. Elsem olvashatám Levelemet, ismét gratiát instálok Mltgos Grof Consiliarius Ur Ngodtol. Ngod kegyességébe ajánlom magamot továbbra is közelebbről mig a' Ngod Levelére 's hivatalára illendőképen felelhetek.

Méltoságos Grof Consiliarius Ur Ngod

alázatos Szolgája
Zilai Sámuel mk.

Traject. ad Rhen 18-a Febr. 1784.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 44. cs. 2173).

50

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Bécs, 1785. március 14.

Bécs d.14-ta Martii 1785.

Édes Kedves Feleségem!

Szerencsésen és jó egésségben ma délben, Isten jóvoltából ide meg érkeztem. Mosonytól fogva eddig szörnyü zivatarban, nagy hóban, hidegben jöttem; a hó némely hellyen egy singes, az utak mellyeken a ho egybe hányodott egy ember magosságnyiis; illyen Telet Martiusban soha sem értem. Különben Isten jóvoltából igen szerencsésen utaztam, és még csak a fejem sem fájt, 's mindenképen frissen vagyok, kivált hogy ide érkezésemmel a postán két kedves leveleidet találtam; a mellyek meg vigasztalták irántad 's kedves Gyermekeim iránt nyughatatlankodó Szivemet. Áldassék az én Istenemnek Szent Neve érette!!! Halgassa meg az Isten továbbrais a Ti könyörgéseteket, és az én Könyörgésemet, és tarcson meg benneteket állandó friss jó egésségben, és örvendetes állapotban Szt. Fiának érdemeiért!!!

Szállásom itten igen jó vagyon, Udvari Secretarius Szegedi Ur baráttságos Szorgalmatossága által, közel az Udvarhoz a Kohlmárkon. Egy holnapra 14 aranyon vagyon fogadva, sárga selyem Damassal ki spallirozva, 's szépen mobilirozva; de nem gondolom, hogy sokáig vegyem hasznát, mert alig ha három hétnél tovább mulathatok itten, mivel Felséges Urunknak az az akarattya, hogy minden Districtusban 1-a Junii kezdődjék az ujj administratio; mely szerént nekünk Majus elein ki-kell indulnunk N.Váradra, hogy Juniusig a szükséges rendeléseket meg tehessem; s jól hozzá készülhessek az ujj administratiohoz. Ehez képest, Édes Szivem, a mit lehet vesztegetés nélkül igyekezzél el adogatni, és engemet tudositts. Siess felküldeni a Papucs és Kesztyü mustrátis, mert mind a kettő el-maradott; ne hogy akkor érkezzenek fel ide, mikor én innét el-indultam. Ha az alatt fel-jőnek, a mig itt leszek, leg alább meg alkuszom, és Secretar. Szegedi Urra bizom ki-váltásokat, 's leküldéseket. Lenárt Samuel Uram fogadjon vagy két jó Boltotis a Szebenben maradó egyetmásaimnak, csak jó Szárazok és zárasok, Vas rostélyosok legyenek. Azt reménlem Váradon jó Szállásunk, 's talám még Házunkis leszen; minél tovább, annál inkább nevekedik kedvem a Váradi lakáshoz. Jobb az, a mit az Isten ád ingyen való irgalmatosságából, mint az, a mit az ember maga vadász. Én bizony jó kedvel menyek Váradra.

Lenárt Josef Uram[na]k köszöntésem mellett, mond meg, hogy meg ne busullyon, hogy a mostani uttal másokkal edgyütt el-maradott a reménylett Hivataltól; mert 3 vagy leg fellyebb 4 hónapok alatt, az Erdélyi Ujj Sistemais fel-álván akkor consolaltatik az Gubernium mellett. Énis igyekezem most arra jó fundamentumat tenni; mellyet csak abbolis el-hihet, hogy első napján ide érkezésemnek gondom volt meg tudni, miben vagyon állapottya.

Még ma ki nem mehettem a Szállásomról; holnap ebédre megyek-ki elsőben, G. Bánffihoz. Ma fogja a Cancellaria felséges Urunknakis jelenteni megérkezésemet. Addig Visitákat nemis tészek, mig ő Felségének elsőben lábaihoz nem borulok. Ugy hallom hogy az én Resolutiom egyenesen ő Felségétől magától jött-ki; még pedig igen kegyelmes moddal. Minden az Istenen áll!

A' két Városi Szekereinket, ha el-nem adtad eddig, csak tarcsad meg; mert már nem leszen időm, hogy itt ujjakat készithessek, 's magammal le-vigyem; Szekér nélkül pedig Váradon nem lehetünk; leg alább egy nélkül. Ugyancsak a kettő közzül az edgyiket el-adhatod, ha meg adják a ki szabott árrát. Inkább ha a veress bársony Szekeret adhatnád-el,

mert azt ki potolhatnok, az Uti zöld bársony Szekérrel, addig mig innét szebbet hozathatunk.

M. B. Banffi ő Exclját, a Thesaurarius ő Exclját, kedves Néneimet, Hugaimat tisztelem. Kedves Gyermekeimet pedig áldom, csokolom, és véllek edgyütt ajánlak, Édes Szivem az én Istenemnek oltalmában, és kegyelmes gondviselésében!!! Tarcson meg az én Istenem benneteket állandó jó egésségben!!!

Édes Szivem!

Szerető Hiv Társad
G. Teleki Samuel

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2416).

51

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Bécs, 1785. március 21.

Bécs d. 21. Marty 785.

Édes Szivem Kedves Feleségem!

Hálá Istennek hogy friss jó egésségben vagy kedves Gyermekeiddel edgyütt!!! Tarcson meg az Isten benneteket továbrais állandó jó egésségben, és őrizzen meg minden szomoruságtól, Szent Fiának érdemeiért!!!

Énis Isten jóvoltából frissen vagyok. Tegnap esküdtem bé az Udvarnál, Felséges Urunk előtt, mint Bihar Vármegyei fő Ispány, és N. Váradi Districtusban Regius Comissarius; annakutánna pedig mint Intimus Status A. Consiliarius. Már mihelyt az Instructiomat ő Felségétől kezemhez vehetem, azonnal innét le indulok, Buda, Debreczen, N.Várad és Kolosvár felé; reménlem, ha Isten segitt mához két hét innét meg indulhatok. Az Utban Pesten, Debreczenben és Váradon fogok egy két napot késni, ösmerkedésnek okáért. Áprilisnak végén reménlem, ha Isten segitt Szebenben meg érkezhetem. De minthogy Majus végén ok vetetlen Váradon kell lennem, Szebenben tiz vagy 12 napnál többet nem késhetem, mert még Sáromberkénis dolgom leszen; azért Édes Szivem azonn légy hogy Lénárt Uram jó Tágos és száraz boltokat fogadgyon vagy Szobákot; mellyek közül bárcsak egyik lészen boltos; ha a felső-Városon nem kap, kaphat az alsó Városon; mert akár hogy légyen de azt előre irhatom: hogy Bruckenthal Károly Urnál lévő nedves boltokban, Könyveimet, és egyetmásaimat nem teszem; azért arról nemis kell gondolkodni; mert én nem akarom egyetmásaimat el-rothasztani, 's mégis érette fizetni. Csudálkozom rajta, hogy az egész Városonn másutt nem lehet alkalmatosságot kapni; hiszen mikor el jöttem, ő Kglme mondotta hogy Schumnénál kapott. Ha a Borokat 's egyéb Almariumokat, nagyobb Házi Eszközöket, Szekereket sem lehet el-adni fogadj az alsó Városon egy ollyan Szállást és Pinczét a hol ezek-is el-férjenek, mert el nem vesztegethetem őket.

A Kertemet ha meg nem veszi G. Székely Lászlóné, másnakis csak oda kell adni, a ki meg adgya az ezer forintot. Én nem bánom ha a szomszéd meg vesziis; annakis oda lehet adni. Én részemről inkább el-adom a Szomszédnak, mintsem Arendaban adjam; mert előre kell nézni.

12-a Martij irott kedves Leveledből sajnálva értem, hogy Kocsis Miskával, és a Német legénnyel alkalmatlanságod vagyon. A' Német ha roszszul viseli magát, mindjárt csináltass vélle Consulust, és bocsásd-el végképpen le menetelemigis. Kocsis Miskát pedig add Által, mint Házfelverő tolvajt a Vármegyének, vagy a Szebeni Magistratusnak, hogy törvényesen láttasák el a dolgot, és érdeme szerint büntessék. Nem különben Darabont Miklostis, mint a ki tudta a dolgot, és hüségtelenül elhalgatta. Jól esett hogy Andrást meg fogadtad; ezt megis

kell tartani a mig énis le érkezem és Szebenben mulatunk. Az alatt által kellene esni a Miska dolgánis.

A' mustra papucsod és kesztyüd el-maradván, ha későre érkezik, Agens Salat Uramra bizom. Még a tőket sem alkudhattam meg. Materiakat a héten vásárlok. Domokosnak ugyan szép pugillarist vettem, és Mariskomnak arany bestecket. A' pénz bizony sokra kell mikor Szebenből ki mégyünk; azért jó volna a mit lehetne eladni a Borokkal edgyütt. Még Cammerjungfert, és Szakácsot nem kaptam. Utánnok jártatok.

Ha jut a pénzem innét egy sétálni valo Birouche Szekeretis viszek. Ennek több hasznát veheted mint más Szekérnek Váradon.

A' Thesaur. ő Exclját, a Néném et, G. Gyulaiékat, B. Balaczi Josefnét, a Hugaimat, G. Kendeffinét, B. Keménynét, G. Bethlen Gergelyéket, Grl. Barcot, Püspök ő Exclját és B. Hentert tisztelem köszöntöm. Ma voltam a Nunciusnális Cardinalis Garanyi ő Eminentiajánál. Derék jó Ur. De a Püspök Ur ő Exclja el-felejtette irni a mit igért. Domokosomat, Mariskomat atyai indulattal áldom, csokolom.

Tarcson meg az Isten benneteket!!!

Édes Szivem

igaz Szivű hites Társad
G. Teleki Samuel

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2418).

52

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Bécs, 1785. március 26.

Bécs 26 Mar. 785.

Édes Szivem Kedves Feleségem!

16-a Martii irott kedves leveledet egy nappal későbre kapván-ki a postáról, mint a több Szebeni leveleket, tegnapi Levelemben arra nem válaszolhattam. Én Istennek hálá igen jó egésségben vagyok. Hálá Istennek hogy Teis Gyermekeimmel edgyütt jó egésségben vagy!!! Őrizzen meg a Mindenható benneteket továbrais minden Szomoru változástól!!! Itt Tél, és igen kemény hideg vagyon. Az Udvar Husvét másod napján Szánkázni akar emlékezetnek okáért. A' Jégen még lehet Dunán által járni Bécs mellett és Posonynál.

Akarom hogy ollyan jó kézben esett a kedves Kertem; de ugyan nagy Gratiát cselekedne velem a Mlgs Groffné (kitis a Groffal edjütt és B. Bánffi Lászlónéval tisztelek) ha nem fösvénykednék, és az Arendának Capitalissát meg adván, rajtam most segittene, és a kertet magáévá tenné.

Hogy a Mlgs G. Rédeiné Aszon parancsolattyát tellyesittsem, a látogatással, abban mód, és lehetőség nincsen. Nem volna okosság magamnak ártani, 's másnak semmit sem használni. Az ember másszoris kell.

Nem csudálkozom hogy Vásárhelyen nem fér némely embernek a fejiben az én Ujj hivatalom; mert nékemis az Urunk ő Felsége ennek alkalmatosságával hozzám ki nyilatkoztatott Kegyelmessége reménységemet és érdememet sokkal fellyül haladja. Az Névben pedig nem esett semmi hiba; söt ha ugyan csak ki kell mondani, Magyar Ország részéről volt szó iránt am hogy Erdélyi vagyok; de Urunk ő Felsége első Resolutiojáról el nem mozdittathatott, hanem azt másodszoris confirmálta. Ugyancsak nem vagyok én idegen a magam Districtusomban, mert a Nemzettségemis eredete szerint oda való, a Szüle-Apám Teleki János pedig N.Váradi Fő-Kapitány volt. Ezt meg irhatod a Groffnénak. Adgyon az Isten ez utánis sok irigyet, kevés szánot! Én ugyan Isten Kegyelme által, a leg nagyobb Szerencsévelis el nem hiszem magamat, és magamat nem a Szerencsével, hanem magam

araszommal mérséklem. Ez uttal, Bécsben sem maradok, a Vásárhelyi vélekedés szerint; hanem ha Isten engedi 4-a April. innét le indulok. Azért siess el-adni a Szekereket, Borokat, és el-adó portékákot, vagy azoknak boltot, hellyet, és pinczét szerezni, a mig le-érkezem, mert Szebenben 10, 12 napnál többet nem mulathatok. Ha B. Bánffi László öcsém meg veszi a Veress hintót add oda; én cserére nem tudok most alkunni, a mig a cserében valót nem látom. Ha meg szeretem, meg veszem, 's mind csak egyre mégyen.

Szivesen köszöntöm 's tisztelem mind azokat, kik Leveledben köszöntettenek. Kedves Gyermekeimet pedig atyai indulattal áldom, csokolom; és véllek edgyütt ajánlak Édes Szivem az én Istenemnek oltalmában, gondviselésében! Holtig maradván

Kedves Édes Feleségem!

igaz szivű hiv Társad
G. Teleki Samuel

Lénárt Samuel Uram levelét kedvesen vettem, tudosittását köszönöm.

P.S. Tegnap ugyan nagy Visitám volt; a Sz. Pápa Nunciussa Cardinalis Garányi (igen derék és tudos Ur) hozzám meg alázta volt magát. Kedre hivatott ebédjireis, de sajnállom hogy nem udvarolhatok: mert G. Hadik ő Exceljához vagyok az napra el igérkezve.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2420).

53

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Buda, 1785. április 9.

Buda 9-a Apriil 1785

Édes Kincsem feleségem!

Igen roszsz útban, sárban, hóban, hidegben, ma reggel tiz Orakor Istennek hálá szerencsésen, és friss jó egésségben ide meg érkeztem. Kedden reggel indultam Bécsből, ma ötöd napja hogy jövök. Holnap itt mulatok hogy az itt való Uraságokkal ösmérkedjem. Hétfőn reggel Isten segedelmével innét meg indulok Várad felé, talám négy napok alatt odais eljutok. Ott sem késem, hogy minél elébb hozzátok mehessek, 's Váradra véletek edgyütt kikészülhessek, mert rövid idő, sok a dolog. Kérlek, Édes Szivem, a mennyiben lehet nálam nélkül is készüly. A' Könyveknek készittessed el a Verschlagokat. Ennek felette, a Porczellánoknak, Tükröknek, Képeknek, Lustereknek ha el nem adhatod őket. Méressed meg Heczellel a Gubernator asztalosával a cziffra jó Kastent a kit Heczel csinált, és annakis készittsen Heczel egy Verschlagot, a melyben utra vigyem. Ennek felette az Angliai Almariomnak két darabban, a cziffra ezüstös kis Almariomodnak, a lakiros Commod-Kastenednek, az én Cserefa Commod-Kastenemnek, hasonlóképen Verschlagokat kell csináltatni. A' miket lehet készittsenek el bé-menetelemig, mert azutánrais elég marad, csak időnk legyen reá. Ha el-készülhetnék Szebenben, szándékoznám Pünköstre ki-menni Sáromberkére, hogy az Ipamtol, G. Rédeinétől el bucsuzhassam, és Sáromberkénis szükséges rendeléseket tehessek; de ha meg késem Szebenbe, csak ottan kell akaratom ellen töltenem az Innepeket, és osztán onnét Pünköst utánn egyenesen kell Kolosvár-felé Váradra ki mennem; mivel ultima maji ok-vetetlen helyben Váradon kell lennem.

Lénárt Samuel Uram, vagy Farkas tudakozodjék bé-menetelemigis, hogy hol és hány forinton lehetne a Bagasiánk alá Váradig fogadni, vagy Hat Nagy, Ló-szekeret? de ugyan nagyok legyenek; mert ezek nélkül nem indulhatunk. Nagy könnyebségemre leszen pedig, ha meg lehetne őket fogadni bé-menetelemig; hogy csak hamar meg-rakhatnám őket, és előre ki indithatnám Váradra.

Talám eddig Boltokat és Szállást fogadtál, a Szebenben maradó egyetmássainknak, Borainknak, Mobiliainknak.

Alig várom hogy már meg lássalak benneteket; nyughatatlan vagyok a kis Mariskomnak nyavalyája irántis. Az én Istenem tarcson meg Édes Szivem, Vélle, és Domokosommal edgyütt friss egésségben, 's örvendetes állapotban!!! Tisztelem a Mlgs Atyafiakat, és szeretetedben ajánlott maradok:

Édes Kintsem! igaz szivű hiv Társad
G. Teleki Samuel

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2424). Közli Teleki Sámuel *1976. 89–91.*

54

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Nagyvárad, 1785. április 16.

N.Várad. 16-a april. 1785

Édes Kintsem Kedves Feleségem!

Tegnap délre igen nagy árvizekben de Istennek hálá szerencsésen és jó egésségben ide meg érkezvén, az estve vettem 6-dik aprilis irott leveledet; melyből vigasztalással olvastam jó egésségedet, azt pedig szivemnek meg háborodásával, hogy a fiam hurutban, a leányom hideglelésben roszszul vagynak. Az Irgalmas Isten könyörüllyön rajtunk, adgya meg Szegénykéknek előbbeni jó egésségeket, tarcsa meg öket veled edgyütt állandó jó egésségben, és örvendetes állapotban, az én rebegő Szivemnek vigasztalására!!! Bárcsak a Curát el-ne hibáznák! és bárcsak biztatással, 's a nyavalyának kitsinittésével ne mulatnák-el a maga ideiben való segedelmet! Gondolom ugyan, hogy ha Isten segitt, énis egy idő tájban ezen Levelemmel meg érkezem Szebenben; de mégis csak válaszolok kedvesen vett Leveledre, hogy tudhassad eddig való érkezésemet, és jó egésségemet, ha valahogy az utban késedelmeztetném.

Innét Isten segedelmivel holnap után reggel, ugymint Hétfőn meg indulok Kolosvár felé; nem tudom hogy mehetek-el az Erdélyi erdős utakon az oláh tolvajokra nézve, mert nem vettem semmi tudosittást irántok, a miolta Erdélyből ki-jöttem.

Igen akarom hogy Lénárt Ur szállást fogadott a portékáinknak, köszönöm Joakarattyát; ha az Isten béviszen meg irjuk a Contractust, csak addig meg ne változtassák a dolgot 's igéretet. Talám Szombaton meg érkezem; azért most Lénárt Ur[na]k nemis válaszolok.

Ha a portékáinkat másképen el nem adhattyuk, én nem licitaltatom.

Debreczenbe küldött Leveledet nem vehettem, mert hamarább voltáért csak egyenessen jöttem ide, az árvizeken keresztül.

Itten a Vármegye Házát az idén épittik, a Delineatiojat ma meg határoztam. Szép Szállás leszen nékünkis benne. Addig pedig, mig az el-készül vagy másfél esztendőig, a Convictusban kell szállnunk; ez elég nagy épület, sok szoba ben[ne], de alacson. Ma irtam iránta a Locun[...]tiale Consiliumnak. Szép két kis kertis [van] mellette. Azon kivül alkudozom egy nagy Kertes Majortis, ezer Rforinton, szép épületecskeis vagyon rajta. Két annyitis meg érne.

A' Néném et, Hugaimat, G. Gyulaiékot tisztelem; újságokat nem irhatok; meg szüntenek a hirekis. Kedves Gyermekeimet áldom, csokolom Atyai indulattal; és véllek edgyütt, az én Jó Istenemnek gondviselésében ajánlak!!!

Édes Szivem!

igaz szivel szerető hiv Társad
G. Teleki

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2425).

55

Kováts József Teleki Sámuelnek
Nagyenyed, 1785. október 5.

Méltóságos R. Sz. B. Gróf Status Consiliarius, és Reg. Commissarius Ur, Kedves Patronus Uram!

Excellentziádnak hozzám botsátani méltoztatott levelét vettem alázatos tisztelettel. A' miolta a' Tiszteletes Bodola Uram által hozatott Könyveket kezemhez vehettem, azoknak, tsak Kolosvárig lejendő elküldésekre való egyenes és bátorságos alkalmatosságot is nem kaphattam. A' 16-a praesentis itt lejendő Sokadalomkor bizonyoson elküldöttem volna, de ennél jobb alkalmatosság adá elő magát. Az estve jöve hozzám Tit. Fő Hadnagy Torkos Ur, a' ki mégyen Váradra, és maga jelenté hogy a' mint tudja, Excellentziádnak nállam valami Könyvei vagynak, és azokat magával jó Szivvel el viszi. Én is a Könyveket mindjárt egy Verschlagba jól bé rakám, azt leszegzém, és ma által adám az emlitett Fő Hadnagy Urnak, a' ki azt egyenesen viszi Excellentziádhoz. A' Verschlagban vagynak ezen Könyvek. 1-o. Poetae Graeci veteres Hervici et Epigrammatarii in fol. 2 vol. 2-do. La Lande Astronomiája 4-o. 4 vol. 3-o. Van Dale Dissertationes de Oraculi. 4-o.1 Vol. 4-o. Venema Hist. Eccl. tres postrimi Tomi. 4-o. 3 vol. 5. Larrei Historie de Sept Sages. Ezzel Tiszt. Bodola Ur udvarol Excellentziádnak. 6-to a Burius Hung Historiája in Manuscripto, in fol. Ezt Tiszt. Szabó Uram küldötte hozzám, hogy küldjem el.

Mind együtt azon Könyveknek neveket és árrokat, a' melyeket Excellentziád számára Tiszt. Bodola János Uram vásárolt Lejdában, ezen ide zárt papirosra fel jegyzette. Mint hogy az arany most itt is ugy jár mint Hollandiában, és 20 Stuber tészen egy Mforintot, azon Könyveknek az árrok mégyen 94 Mforintra és 30 pénzre. Én ezt magam Tiszt. Bodola Uramnak megfizettem. Ezen Könyvek közül az 1782-ben vásároltattakat, ugy mint a' Grotius Excerptájit hozzám le küldötte volt, és én is Excellentziádnak Szebenbe béküldöttem volt. Az 1783-ban vásároltakat által adtam volt Tiszt. Zilahi Uramnak a le hozás véget. Az 1784-ben vásárlottakat maga hozta le, és most azokat küldöttem el.

Én már jóval ez elött irtam T. Benke Mihály Uramnak benne, hogy mostani irásomra adandó vállaszszából a' minapi fel tételt ki hagyja. Azt tudom hogy Excellentziádnak igen nagy Tisztelője, és egészsz készséggel is mégyen Excellentziádhoz: hogy illyen indulat az aféle feltételről igen könnyen le mond. A' mihelyt vállaszszát vehetem, leg ottan arról Excellentziádat alázatoson tudositani el nem mulatom. Hogy Tiszt. Zilahi Uram el nem ment Excellentziádhoz, azt bizony salynálom: de nem minden ember ugy gondolkodik, mint ő Kegyelme. Tudom, hogy sok ember elmenne Excellentziádhoz, de én sem mernék mindent commendálni. Ha pedig én az indulatomat másokba is adhatnám, bizonyos vagyok benne, hogy a' leg jobb is örömmel menne. Azt Excellentziád tapasztalásból tudja, hogy még azokban az országokban is, a' hol az Academia majd egymást éri, és a tanult ember is igen sok, könyü ugyan Urfiak mellé Guverneureket kapni, de nehéz jó embert találni. Hát a' Magyar hazában? Ugyan tsak abban tsak nem bizonyos vagyok, hogy T. Benke Uram min-

den elébbi conditiójának vagy fel-tételének elhagyásával el jő a' Grof Urfi ő Nga mellé; és ahoz is ugyan reménységem vagyon, hogy hivatalában hasznos ember lészen.

Sok dolgok juttatják nekem eszembe Excellentziádnak Erdélyből való kimenetelét, és még másoknak is. Vásárhelyről én is szomorán hallottam volt az Ifjuságnak Professorok ellen való felinditatását. A' Lónai Temetéskor egy ott tartatott Consistoriumban az Udvarhelyi Professorság dolga folyt; ott is sokat hallottam, magam is ott jelen lévén. Azt pedig igen nagy alázatossággal köszönöm, hogy Excellentziád az itt esett dolgokról irni méltoztatott a' Praesidens Ur ő Excljának. Mihozzánk még azokról semmi Rendelés nem jött, és annak még tsak hirét sem hallyuk.

Örömmel hallom, hogy a' Magyar Országiak, ditsekednek Excellentziáddal. Az Udvarhely széki vagy Vármegyei Fő Ispány Ur is Udvarhelyt sok fő, és papi emberek előtt nagy contentumával beszéllette, hogy Váradon a Catholicusok, Papi Urak mely igen contentusok Excellentziáddal. Én pedig Collegiumunkat és magamat továbbra is az Excellentziád Kegyelmességébe alázatoson ajánlván, örökös tisztelettel vagyok

Mlgos R. Sz. B. Gróf és Regius Commissarius Ur Excellentziád

N.Enyed, 5-d 8-br. 1785.

alázatos hiv szolgája
Kováts Josef mpr.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 41. cs. 1098).

56

Jósika Antal Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1788. január 23.

M.Vásárhely 23-ik Januar 788

Kegyelmes Uram

Nem lévén az utolso postán üdöm, a szegény Groffnénak halála, [Wesselényi Kata] és házi dolgai iránt voltaképpen tudositani, ezen levelemben bővebben meg irtam.

Szegény Groffné utolso orájáig (a mely volt három és négy ora között 20-dik Januarii dél után) mind fántáziazot, reggel nyoltz orától fogva ottan voltam, és kérdeztem, ha valami utolso akaratya volna é, de eszin kivül lévén, semmit egyebet nem felelt, hanem *köszönem*. Én tizenkét ora mulva látván, hogy semmi reménség hozzá nintsen G. Toldalagi Lászlot magamhoz vévén mindeneket a mik féltöbbek voltak az házán (a melybe feküt ki vévén) bé petsételtem, három ora után szegény magához tért, és a kik ottan voltunk utolso tselédig mindent magához intet a szemivel, és mondat valamit, de se én se ők semmit se érthetünk, annakutánna igen tsendesen meg holt, Tiszteletes Nemes Uram volt mellette és igen szépen imádkoztatta.

Meg halván szegény, mivel az egész halálra valo készülete meg volt koporsoval edgyütt, abban igen tiszteségesen ki nyutaztatták G. Teleki Lajosné, G. Toldalagi Pálné, Lászloné, a feleségem, és több ide valo uri Aszonyságok, estvére, mivel a Palatán ki volt nyutaztatva, a palatán lévő lusterekbe, és fal[i] gyertyatartokba viasz gyertyák égtenek egész étzaka, és az ide valo deákok, és Aszanyságok által viraztatat, másnap ugy mint hetfőn estve hat orakor volt a koporsoba valo tétel (mivel tovább szagasodni kezdvén nem tarthatták) a melyre G. Toldalagi Pálné mind közelebb atyafi nevével invitáltatván az egész város meg jelent, és mind hogy az egész város szerette nagy csendességgel el kisérték sok fáklyák között a templomba, a férfiak gyalog, az uri Aszanyi rendek pedig szekerekkel, és a templomi segrestyébe bé tették jol bé tsinálva koporsoját, ottan is fog lenni, a mig vagy B. Veselényinek (a ki még nem jött) vagy Extzelentziádnak parantsolatyát nem veszük.

A mi a házi dolgait illeti, a mint felyebb irám, az itten lévő portékáit mind bé petsételtem, és a boltok koltsait magamhoz is vettem, előbb a közelebb lévő joszágaiban (a melyek Erdélybe vadnak) kantzelistákat is akartam ki küldeni, hogy mindent bé petsételyenek, de midőn láttam hogy mindenek számszerént listába fel vadnak irva, az irásakat pedig mind be petsételtem, azért nem tartattam szükségesnek, mivel a szerint a tisztektől mindent lehet számba venni.

Az házi tselédeket (a mig Extzelentziád valami rendelésit veszik) a mostani állapotban, hogy légyenek, meg hadtam, a Praefectussal, aki most érkezik meg, ugy beszéllettem, hogy a mig az Extzelentziád parantsolatyát veszik az Jószág inspectiojat mind eddig ugy folytassa akár Rhédeianum akár más joszág légyen, mivel a pendens fructus ugy is Extzelentziádé.

Már ha el érkezik B. Veselényi nem tudom mit fog disponálni, talám az Extzelentziád hire nélkül nem nyul semmihez, de ha akarna is nyulni, már vadnak olyan emberek itten leg fő képpen G. Teleki Mihály, és G. Teleki Lajosné, mint Groffné ő Extzelentziája közélről valo atyafiai, a kik nem engedik, de hogy jobban menyen a dolog G. Toldalagi Lászlo el is ment innét, és én egyedül semmihez nem nyulhatok.

Már Extzelentziád, ha maga le nem jöhet méltoztassék mindenekről bölts rendelést tenni, talám leg előbszer igen szükséges volna a szegény Groffnénak testamentumát, a mely a mind mondatik exitál fel bontani, a mely mind temetése, mind egyéb dolga iránt mindent világosságra hozna, de Extzelentziád böltsessége mindeneket jol el fog igazitani. Azonban assecurilam Extzelentziádat arrol, hogy mind az ide valo portékákban, mind pedig az Erdélyi joszágokban, a mig Extzelentziád parantsolatya érkezik semminemű kár nem esik, annál is inkább, mivel az ide valo districtusba vadnak, és ha valami difficultás adná elé magát vagy egy, vagy más modon el igazitam.

Kegyelmes Uram! tehát meg hala szegény G. Rhédei Sigmondné a ki valósággal Extzelentziátokhoz anyai szeretettel viseltetett, s Extzelentziátokat éjjel nappal szájában hordazta, szegény készült jövő tavaszal Bétsbe, az Extzelentziátok látására Bétsbe, hogy a feleségemmel fel menyen. Extzelentziátok ugyan sokat vesztettek benne, de mondhatom, hogy én is ugyan sokat, mert nékem tsak az anyám volt jobb, azt az egyet sajnálom, hogy olyan későn ismertem meg ezt a Nagy érdemű aszont, és már mikor meg ismertem, oly hamar el vesztettem, és tőlle el váltam. De leg többet vesztettek benne az ide valo, és környekű szegények, a kiknek táplálojuk volt, a szegény Diákok, akiknek anyok... többet nem irok.

Alázatosan követem Extzelentziádat, hogy ily illetlenül irok, nem gondoltam, hogy levelem anyira terjedgyen. Továbra valo kegyességében magamat ajánlván vagyak

Extzelentziádnak Kegyelmes Uram

alázatos szolgája
Josika Antal

Egy nehány örökbe tartott tselédgye vagyan itten a szegény Groffnénak, Extzelentziád grátiájából, a mig különes parantsolatya iránt gyün, ugy hadtam, hogy maradgyanak meg.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1271).

57

Teleki Sámuel Sáróy Szabó Sámuelnek
Bécs, 1790. július 6.

Perillustris ac G[ene]rose!

mihi Observand.

Itten az a hir Közönséges lévén: hogy a Venerab. Clerus meg változtatván eddig a Protestansokhoz hazafiuságból mutatott hajlandoságát, már most sem a Bécsi, sem a Linczi

Pacificatiokat pro fundamento Libertatis receptae Religionis Evangelicae nem akarja bé venni, és hogy a Protestansoknak a Vallásra nézve Jussok volna, tagadja; hanem ezeknek Vallásbeli Szabadságokat egyedül a Király tettzésétől akarja továbra fel függesztetni. Ehezképest kérem az Urat: hogy engemet ezen Levelemnek vételével mindjárt első Postával sincere és tartozkodás nélkül tudosittson: mennyiben vagyon ezen Hirnek valosága? és miben áll a Clerusnak Declaratioja? Keserves dolog: in Communi Patria, Communionem Juris, denegari. A' kinek Jussa nincsen, vagy nem lehet, Hazája sincsen.

Ennek felette 3. darab Könyvecskéket láttam itten 1-o *Hungaria aegra.* 2-do *Pia Desideria.* 3-mo *Aufklärung und Reformen* mellyeket a Collectiomban kivánnék meg szerezni; de itten meg nem szerezhetek; kérem az Urat vegye meg mind a hármat számomra, és ne sajnálja Diligeançon fel-küldeni. In reliquo singulari Observantia persisto:

Perillustris ac G[ene]rosi Domini

Obligatissimus Servus
Sam. C. Teleki

Viennae 6. July 790.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/2. 1615). Közli Teleki Sámuel *1976. 93–94.*

58

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Bécs, 1791. július 28.

Édes Kedves Feleségem!

Kedves Leányomnak két levelét vettem dd. 22 és 21 Julii 's azokbol jobban létedet vigasztalással értem; annyivalis inkább hogy az egyikben kezed irásátis olvastam örömmel. O vajha állandó lenne! Kérlek a Curát félbe ne hadd, ha hasznát tapasztalod, 's ámbár bizony nékem nehéz nállad nélkül lenni, de csak akkor jöjj Édes Szivem, mikor a Curával való élés meg határoztatik és commodittásod szerint jöhettz. Én egészen tettzésedre bizom. A' minapi Projectuma Domokosnak, nem tudom neked hogy tettzik? A szándék jó, ha az Utazásnak plánuma nem a leg okosabbis. Én részemről, mindenre reá állok a mi neked tettzik, 's könnyebségedre lehet; a magam meg tagadásávalis. Egésségem Istennek hálá eddig jó vagyon; dolgom pedig elég. A' miolta viszsza jöttem, még se sétálni, se lovagolni, se Gesellschaftba sem voltam.

Itthon sincsen körülöttem senki, a kivel idöt tölcsek, mikor a dologban el-fáradok.

Pesten 9-dik Augusti Ertz Herczeg Ferencz fogja a Palatinust Fő Ispánynak installálni. G. Brunsvik Josef ő Exclja Pest Vármegyei Administratornak resolváltatott; a melynek nagyon örvendek. Septemviralis Consiliarius Balog Péter Ur pedig Torontal Vármegyében lett Fő Ispány; eztis ugyan akarom. B. Miske Josef pedig Consiliar. lett az Erdélyi Cancellárián G. Bethlen Josef nem acceptálván maga ideiben.

Kedves Drága Ángyomot tisztelem, Pronainét ölelem, Máriskomat, Ferenczemet csokolom és véllek edgyütt ajánlak, Édes Kincsem, az Istennek gondviselésében oltalmában! örökösön maradván

Édes Kedves Feleségem!

igaz Szivű hiv Társad
G. Teleki S.

Bécs 28 July 791

Domokos egésséges, némelykor estvénként szokása szerint bé jő a Szobámbais szunyodni, vagy novellát olvasni.

Kezedet, és Testvéreit csokollya.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2533).

59

Teleki Sámuel Sáróy Szabó Sámuelnek
Bécs, 1791. július 31.

Perillustris ac G[ene]rose Domine!
mihi observandissime!

Nagy köszönettel vettem a Magyar és Deák Diariumoknak fel-küldött darabjait, és az előbbeniekkel számban vévén, a Deák Diáriumhoz tartozo Actákból hibáznak: az a. b. c. d. betűk alatt ki adott darabok, a pagina 1-a usque ad paginam 48-am mely fogyatkozás és csonkaság miatt bé sem köttethetem; azért kérem az Urat suppleallya minél hamarább; az árrokat tartozo Remunératioval edgyütt köszönettel meg küldöm.

Rausch Urat köszöntöm, és kérem ne sajnállya igazságosan rectificalni a hibákat, melyre nézve accludálom a Helység Biroinak Testimoniumatis in origine; annak ideiben viszsza várván. Ne késsék az Ur által adni, mert félek hogy ha későre veszi, nem használhat.

Igen sajnálom pedig, hogy azon Erdélyi Transaktiokkal, nem szolgálhatok most az Urnak, mellyeket kiván; mert én ugyan azokat, nagy részint Bethlen Farkas Historiajából, ki-irattam volt Erdélyben; de a Collectiom hét Esztendőktől fogva Erdélyben hever, a Bibliothecammal edgyütt. Jövő Esztendőben fel-hozatom, és mindeneket örömest közlök. Azonban Bethlen Farkast talám Budánis meg kapja az Ur, mert a sincsen velem.

In reliquo singulari Observantia persisto:
Perill. ac G[ene]rose DVae.

obligatiss. Servus
C. S. Teleki

Viennae 31 July 791.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/2. 1619). Közli Teleki Sámuel *1976. 94–95.*

60

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Bécs, 1791. augusztus 21.

Édes Kedves Feleségem!

Közelebb 17 aug. irott Leveliből Kedves Leányomnak örömmel értettem jobban létedet. Bárcsak az Ur Isten annyira való erőt adna, hogy foghatnál a feredő Curához; és azzal jó moddal folyvást élhetnél! Talám az Ur Isten meg szenteli.

Én Istennek hálá Domokossal edgyütt jó egésségben vagyok. Vajha már edgyütt lehetnénk, de jó egésségben!!! Minemű Kegyelmes Expressiokkal méltoztatott tegnap Felséges Urunk engemet Erdélyi Udvari Cancellariusnak resolválni, kivántam veled, Édes Szivem közölni; tudván: hogy senki e Világon abban több részt nem veszen nálladnál. A' Leányod talám meg tudja magyarázni. Látod, Édes Kincsem, hogy a sok factiok közöttis nem hadgya-el Isten a magáéit, és nem engedi uralkodni a hamisságnak pálczáját az Igazaknak sorsokonn!

Kedves Ángyomat tisztelem, Pronainét ölelem, Gyermekeimet áldom! Nem csoda ha Franczi béka lábakkal ir, mert a Nényitől tanul. Továbra az Istennek ajánlak Kedves Gyermekeimmel edgyütt és maradok:

Édes Kincsem!

holtig igaz hived
G. Teleki Samuel

Bécs 21 aug. 1791.

P. S. A' Josika Plenipotentiaját küld fel Édes Szivem mindgyárt, hogy küldhessem-le neki; mert szükség vagyon reá.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2541).

61

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Bécs, 1791. október 1.

Édes Kedves Feleségem!

Örömmel olvastam 28-dik Sept. irott Leveledből jobban lételedet, és ezen a héten fel jövő szándékodot. Hozzon az Ur Isten, Édes Kincsem, Kedves Gyermekeiddel edgyütt friss jó egésségben, és örvendetes állapotban!!! Alig várom hogy lássalak már benneteket. Igen jó leszen ha fel-hozhatod magaddal Dr. Marton Uramot az utra nagyob bátorságnak okáért, a kinek a mig élek, sokkal tartozom ha meg gyógyit. Minthogy pedig két szekérenn talám mind el nem fértek, ha fel jő Dr. Marton Ur fogadj egy könnyü kocsit, a mellyen viszszais mehessen.

Én Istennek hálá frissen vagyok Domokossal edgyütt, a ki kezedet, és Testvéreit csokolya. Ha tudnám bizonyosan, mellyik nap? micsoda idő-tájba érkezel: Schwechtre, jó szivel elődbe mennék.

Kérlek Édes Kincsem, hogy a mely ujj Magyar Könyvek titulussát ide zártam, Levai Urammal kerestessed-fel, és hozz magaddal három Exemplárt belőle, mert nagy szükség van reá. A' minap irtad: hogy P. Koppitol valami Könyveket küldöttél nékem; de P. Koppi ide nem jött, és minthogy a Könyvek neveit meg nem irtad, nem tudhatom micsoda Könyvek voltanak; azért ird meg, Édes Szivem a Könyvek neveit, és tudassad meg aztis: hová lett P. Koppi. Most nekem kell a Piaristáknak pártyokat fogni, mert ki akarják öket keverni Kolosvárról.

A' Szobáidat fütetem, jól melegszenek. Az Ujj Könyves thécát bététettem a boiserie Cabinetba.

Ha a Kapitányné fel-jő nem tudom hol hál?

Az Utra, ha hideg lesz, végy magadnak, Máriskonak, Franczinak bundát, lábzsákot. Kedves Ángyomat tisztelem, Pronainékot ölelem, Gyermekeimet áldom, és véllek edgyütt ajánlak az Istennek gondviselésében, oltalmában:

Édes Kincsem!

holtig igaz Hived
G. Teleki Samuel

Bécs 1-a oct. 791

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2553).

62

Teleki Sámuel Sáróy Szabó Sámuelnek
Bécs, 1791. október 18.

Perillustris ac Generose Domine!

mihi Observandissime!

Az Urnak dd-o 18. Sept. hozzám eresztett válaszsza mellett a' Magyar Diáriumnak viszsza küldött Actáit el-vettem; de a' minapi Levelemben jelentett defectus a' Deák Diárium Actái között lévén, azokkal ki nem potoltathatik; ugyan csak reménlem, hogy kapok

valakinél egy egész exemplárt, és ha külömben nem lehet, abból ki iratom, a' mi az én Deák Actáim között hibázik; hogy ilyen nevezetes Monumentum csonkán ne maradjon.

A' fel küldött Deák és Magyar Acták tésznek mind öszve 392 Árkust, és azoknak Árrok, az Urnak 23-dik Julij fel küldött Specificátioja Szerint tészen 7. Rforintokat, és 35 Xrt, ugymint: 126 Árkust per 1 1/2 Xr, és 266 Árkust per 1 Xr, computálván, melynek köszönettel meg-fordittása mellett, G. Teleki Josef Bátyám által küldöttem az Ur fáradságának recognitiojára Ötven Aranyokat; egyéb aránt is szolgálatjára készségemet kötelezvén. Igen nagyra becsüllöm, pedig az Urnak Levelében jelentett rész-vételét, Felséges urunknak hozzám járultt Kegyelmében, és örömmel fogadok minden alkalmatosságot melyben azzal a' Hazámnak, 's Hazám jó fiainak Szolgálatjokra élhetek. In reliquo jugi observantia persisto:

Perillustris ac G[ener]osae Dnis Vestrae

paratissimus Servus
Sam. C. Teleki

Wiennae die 18 Octb. 1791.

Mással íratott levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/2. 1620).

63

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Bécs, 1792. június 9.

Édes Szivem Kedves Feleségem!

Nem lehet nagyobb vigasztalásom mint az, hogy 5-dik Juny irott Kedves Leveledből türhető egésségedet, kedves Gyermekeimnek jobban-léteket, és kellemetes idő töltésedet érthetem. Hálát adok az én Istenemnek érette, és kérem ő Felségét, hogy továbrais tarcson meg benneteket állandó jó egésségben, gyogyittson és őrizzen meg minden szomoru változástól!!! Énis Istennek hála frissen vagyok Domokosommal edgyütt (kiis kezedet és Testvéreit csokollya). Még mind az Erdélyi terhes expeditiokkal bajlodom, eddig sem végezhettem még-el őket; annyi dolgom vagyon véllek éjjel-nappal, hogy ha ollyan jók nem volnának, régen meg-untam volna a körülettek való munkát. Mencs meg, mindenek előtt, hogy le nem mehettem Budára; mert bizony lehetetlen volt az Erdélyi dolgoknak nagy hátra marad[ás]ok, sőt ugyan sérelmek nélkül le-menni.

Eleget igyekeztem, éjjel-nappal dolgoztam, a sok cziffra készületetis nagy Kölcséggel meg tettem, de még-is itt kellett maradnom. Nállam nélkül az Erdélyi Expeditiok jól nem mehetnek, a Coronatio pedig Istennek hálá véghez ment. Adja a mindenható Isten, hogy ötven Esztendőig több Coronatio ne legyen Magyar Országban!!!

Le megyek még én a Magyar Diaetára, mikor ott több hasznot tehetek mint most tehettem volna.

A Bibliothecámot Istennek hálá nagy kár nélkül találtam. Nekedis annyira szaporodott a Könyved, hogy nem tudom hová teszed.

G. Teleki Josef ő Exclját kedves Ángyommal edgyütt tisztelem, holnap gratulálok, most időm nem lévén irni.

Kedves Gyermekeimet áldom, és vélled edgyütt Istennek ajánlak.

Édes Szivem!

holtig igaz szivű hiv Társad
G. Teleki S.

Bécs 9 Juny 792.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2558). Közli Teleki Sámuel *1976. 95–96.*

64

Jósika Antal Teleki Sámuelnek
Budatelke, 1792. június 9.

Budatelke die 9-a Junii 792.

Kegyelmes Uram!

Az utolsó postán tett igéretem szerént, Excellentiád nékem irni méltoztatott leveleire most itten jószágomban lévén, és egy kevés ürességem adván elé magát, bővebben válaszolni bátorkodom.

A' mi szegény G. Teleki Ádám halálával maradott jószágát illeti; Excellentiádnak igen fontos és bölts levelit némelly atyafiakkal közlöttem; úgy látom hogy nagyobbra vélekedések e' következendőkre jár:

1-o. Abban mindenik Atyafi meg edgyezik, hogy a' leányokkal, mint vér szerént való atyafiakkal, igen generose, discrete, kell bánni.

2-do. A' Teleki Mihály Testamentuma szerént vagynak olly mobiliák és drága portékák, a' mellyek egyenesen a' fiu ágat illetnék, de ezt Consideratióba venni nem akarják, hanem a' leányoknak engedik.

3-tio. Azt állityák, hogy a' Leányoknak minden Investiturát, ugymint Kővárvidéki Inperadditiot, és több e' féléket ki fizessenek.

4-to. A' mi abalienálva vagyon ezen Lineától vagy atyafiaknál vagy más idegeneknél, az a' Lineák proportioja szerént ki váltodgyék, és igy az egés [!] harmad rész egy massába tétődgyék.

5-to. Hogy ezen Linea iránt több osztály ne legyen úgy vélik hogy az özvegy nagy Aszszonynak a' jószágais hozzá adattassék, és igy in ona massa a' Jószág meg lévén osztódva, a' mely atyafinak a' Nagy Aszszony jószága jut, addig a' mig a' N. Aszszony él, a' többi atyafiak azon jószágnak jövedelmét a proportione fizessék. .

6-to. Közönségesen a' kik itt Erdélyben vagynak atyafiakul azt állittyák, hogy a' Leányoknak igen becsületes intertentiot adgyanak; edgyet kettőt hallottam iránta szóllani, a' kik úgy gondolkoznak, hogy egy leánynak ezer tallért adgyanak esztendőre, én ugyan erről semmit se szollottam de nékem úgy látszik hogy ollyan betsületes ember gyermekeinek mint Teleki Ádám volt, és a' kiről annyi jószága a' familiára marad, lehetne leg alább esztendőnként egynek két ezer forintot adni. Ez iránt mitsoda tetzése lészen Excellentiádnak tudom nékem meg fogja parantsolni. Ezen Onus a' Familián, főként a nagyobb Kisaszszonyra nézve, tudom bizonyoson sokáig nem fog tartani, mert azt a' derék Kisaszszonyt elég szerentse fogja találni, és tsekély vélekedésem szerént egy illyen diszes Familiának nem kitsiny betsületire fog szolgálni, ha az árvákkal illy generose bánnak.

7-mo. Némelly atyafiak remenlik hogy ők illy generose bánván a' Leányokkal, azokis viszontagolni fogják, hogy tudniillik a' melly kész pénzt a' fiaknak kellene fizetni a' Leányoknak, aztat ex integro nem fogják kévánni, hogy mingyárt le tétetődgyék, hanem bizonyos terminusokra Contractus adattatván, a' pénzt részenkéntis fel vészik.

Az utolsó punctumat ki vévén tsak nem edgyenlő opiniójok a' felsőbb vitt punctumok G. Teleki Károlynak, G. Teleki Imrének, és Sármási G. Teleki Józsefnek. A' több atyafiakis meg edgyeznek az előbbeni punctumokban, hanem szeretnék ha az utolsóra a' Leányok accedálnának. Én ugyan kegyelmes Uram éppen mindenikkel nem beszéllettem, hanem a' kikkel szóllottam, azok másoknak gondolattyait nekem beszéllették.

Már midőn ezen dolog valóságra jut, Excellentiád méltoztassék engemet, mindenekben útasitani; a' szerént fogok a dologgal bánni, meg vallom minekelőtte Excellentiádnak ezen dolog iránt levelit vettem volna tartózkodtam egy kevéssé ezen dologhoz hozzá szóllani, de minekutánna Excellentiád leveliből Keresztényi, úri, Nemes, és atyafiui gondolkozásit lá-

tom, ezer örömmel hozzá szóllok, annális inkább, hogy kötelességemnek tartom a' mig tsak lehet Excellentiádnak Házi boldogságát munkálódni. Ezek iránt tehát további rendeléseit és parantsolattyait Excellentiádnak ki kérem.

A' mi Excellentiádnak több jószágait illeti, mivel ezekről régtől fogva Tudósitást nem tettem, tehát mostan irok.

Sáromberkén meg fordulván, és a' Tisztnek Nagy Mihálynak szorgalmatosságát mindenekben látván, a' kinek eddig hatvan forint fizetése volt, aztat száz forintra emeltem. Ugy gondolom, hogy az az emberséges ember meg érdemli, mivel Praefectus Uram ottan keveset lakván minden dolgot maga egyedül igen szorgalmatoson folytat; ha Excellentiád Sáromberkére jő, el fog rajta tsudálkozni, mitsoda Statusban találná udvarát. A' mi a' Szengyeli Possessortól okozott károkat illeti, arra Thorda Vmegyétől Oculatiót kértem, a' kiis rendeltetett, de minekelőtte a' ki ment volna, levelét vettem a' Possessor Urnak, hogy kész az Excellentiád embereinek minden kárait meg forditani, a' terminus holnaputánra vagyon, a' mellyre magamis meg jelenek; ha az embereknek kárait egy fillérig meg fordittya közöttünk békesség lesz, és ha a' vizet a' régi Alveussára viszi, a' melyet (a' mint hallom) már megis tselekedett. Ha pedig ezek meg nem lésznek, a' dolgot semmiképpen nem hagyom.

A' Kajáni jószág mindenképpen jó statusban vagyon, éppen most irok a' Tiszttartónak, hogy Magyar Országról sok borok jövén bé Kolosvárra, bort ottan vásárollyan, a' melyek oltsobban jönek, a' mint a' Sárdi borokat in loco el lehet adni, e' szerént a' vecturátis meg nyerjük, és a' sárdi borokis in loco jobban el kelnek.

A' Kölpényi Tiszt administratiója alá vagyon bizva a' Gerebenesi jószágis, mivel már fel tettem magamban, hogy soha semmi Jószágat arendába nem adok, mert a' Gerebenesi jószág az arrenda alatt nagyon pusztult, a' Kölpényi Tisztel éppen nem vagyok meg elégedve, éppen holnap fogom Rütsre citálni, a' hol kevés Portiotskámot meg nézem, és ha a' Diariumát rendbe nem találom mást teszek helyette, annális inkább, mivel Aprilisba ott létemben a' Szöllőket nem kedvem szerént találtam.

Az Erdőszentgyörgyi jószág ollyan jól foly, hogy jobban nem lehet, ugy hogy G. Kendefiné tsudálkozik rajta, hogy én keveset fordulván meg ottan és Bedets is keveset, mégis a' dolog olly jól megyen, hanem itten szerentsétlenek voltunk, mivel a' szöllőt a' hideg el vette, gyümölts sem lészen, és az egerekis sok kárt tettek a' gabonába, azért nehezen hiszem hogy jövő esztendőben a' három ezer forint onnét ki jöjjen.

Sárdon fordultam meg Majusnak elein, ottanis egyéb hiba nintsen, hanem hogy az ujj szöllő jövést el vette a' hideg. Az ujj Számtartó igen jól forgolódik, és úgy látszik hogy Bartoknakis nagyobb kedve vagyon miolta nem számado szolga; nagy planumokról gondolkozik, meg látom mi lesz belőlle, nékem tsak úgy látszik, hogy mü bajosan edgyezünk meg ketten, hanem addig el válnunk nem lehet Confusis nélkül, a' mig a' másik belé nem tanul.

A' Sorostélyi Tiszt igen jól viseli magát, ottis egyéb kár nintsen, hanem hogy az ujj jövést a hideg el vette, a' szöllője Excellentiádnak ottan nagyon szaporodott. E' szerént láthattya Excellentiád, hogy a' Jószágainak dolga ollyan jól menyen, hogy ha maga itten volna jobban nem mehetne. A' Juliusi angariát nehezen hiszem hogy ki pótolhassam, hanem reménlem hogy octoberben meg lészen a' hat ezer forint detractis is a' mennyivel a' mostani aprilisi angarián többet percipiált Excellentiád. Nagy örömmel értettem hogy Coronatio után mindgyárt viszsza menyen Excellentiád Bétsbe, tehát a' Feleségemnekis lészen szerentséje tiszteletire. Tselekedgye Excellentiád ezt a' Kegyességet vele, hogy mindent a' mi ottan látni való meg láthasson. Utollára követem Excellentiádat hogy magam nem irtam ezen levelet, hiteles emberséges embernek dictáltam, nem igen jól érezvén magamat, eddig tapasztalt gratiájában magamat ajánlván vagyok

Excellentiádnak alázatos Szolgája
Josika Antal

Mással íratott levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1306).

65

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Bécs, 1792. június 18.

Édes Kincsem Kedves Feleségem!

15-dik Junii irott Leveled meg vigasztalt: hálá Istennek hogy ollyan állapotban vagy, hogy ki-járhatz: engedje az Ur Isten hogy continualhassad jó egésségben. Akarom hogy szegény Máriskomnakis vagyon alkalmatossága valamit látni. Bárcsak a hidege utánn, már iparkodnék a növésbenis, és ne lenne ollyan szintelen. Talám az Isten adja, hogy Ferencznek sem leszen a hideg ártalmára, csak hirtelen el ne hagyassák. Mind a kettőt csokolom, és atyai áldásomat adom nekik. Teleki Josefet, a kedves Ángyomat, Lászlót, Pronainét atyafiságos szível ölelem.

Ujságom semmi sincsen. Várjuk Felséges Urunkat, de nem tudjuk, mikor jö? Én még eddig nem érkezem a sok dologtól a Bibliothecamatis rendbe venni. Egésségem jó vagyon Istennek hálá, Domokossal edjütt, kiis kezedet csokolya, Testvéreit öleli. Én pedig véllek edjütt ajánlak Édes Szivem az Istennek gondviselésében:

Bécs 18 Junii 792

holtig igaz hiv társad
G. Teleki S.

Az boutellia orvosságot holnap küldöm egy Landkocsis által, mert Diligeancról el-maradott.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2562).

66

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Bécs, 1792. július 21.

Édes Kedves Feleségem!

Pestről 14. July irott Leveledből örömmel értettem veled edgyütt kis fiamnakis jobban lételét. Hálá Istennek! Énis jól vagyok Domokossal edgyütt. Kedves Leányomnakis vettem 15-dik July irott Levelét, és abból értvén hogy másnap, ugymint a mult hétfőn Almásra kimenni szándékoztak, abbolis elhitettem magammal hogy jobban vagytok. Egy butellia orvosságot parancsolatod szerint küldöttem pecsétem alatt tegnap elött egy Landkocsistol, a Pesti Patikariushoz Müllerhez, és irtam postán neki, hogy az orvosságot vetesse-el a Budai harminczadról, mert a Landkocsis oda fogja bé-adni. Egy kis deszka Verschlagban vagyon pecsételve. Adja az Ur Isten hogy használlyon!!! Itt azt beszéllik: hogy G. Pálffi Károly, Grof Schönborn, a Cabinet Minister Colloredo, és Grof Kollovráth Herczegek lettenek Francofurtiumban. Az a hir: hogy G. Zichy lenne Magyar Cancellarius; G. Majlath Judex Curiae; de e csak hir; én semmi valóságot nem tudok; azt tudván: hogy csak a leszen Bécsbenis a mit el-végeztenek az égben.

Attól a rest iró Teleki Joseftől még egy Levelet sem vettem. Volt már nállam Josikáné ebédenis uti társaival; hétfőn le-indul Erdélybe Teleki Ferencznével; de G. Gyulai Ferenczné hátra marad, mert Mányi Kis-aszszony igen beteg.

A' Kertünket nem hiszem már, hogy meg vegyék, mert Forray akarta meg venni, de igen drága; és a Heczeg [!] Páár Kertyivel együtt akarta meg venni; azt pedig ugy hallom, hogy már meg vette Gróf Széchényi. A' Szállásunk a Városon lassan készül, de talám octoberben belé szállhatunk, ha Istennek tettzik. Jó hogy két szállásunk vagyon; mert a mi házi portéká-

ink vagynak a Cancellariaban el-nem férnek; különbenis én bizony jól laktam már a Cancellariussággal.

Kályánt ugyan ostromolyák Erdélyben; Erőss Erdőt Szánt. Sok a factio; és a világ csak a maga fiainak kedvez.

Én pedig Kedves Ángyomat, B. Pronaiékot, Pronainé Hugomat atyafiságosan tisztelem, Gyermekeimet ölelem és áldom.

Véllek edgyütt ajánlak, Édes Szivem az én Istenemnek gondviselésében!!!

Holtig maradván: Édes Kedves Feleségem:
igaz szivű hiv Társad
G. Teleki S.

Bécs. 21 July 792
Domokos Kezeidet és Testvéreit csokollya.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2566).

67

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Bécs, 1792. augusztus 8.

Édes Kedves Feleségem!

Egy héttől fogva nem vehetvén tudositásodat, nyughatatlan Szivemet meg örvendeztették 31-dik July és 2-o Aug. irott kedves Leveleid, mellyeket mái postával egyszersmind, Máriskomnak 4-dik Aug. irott Levelével edgyütt vettem.

Hálá Istennek hogy frissen vagy Gyermekeiddel edgyütt! Tarcson meg az én Istenem benneteket továbrais állandó jó egésségben!!! Énis, Domokossal, Istennek hálá, frissen vagyunk. Nemis voltam beteg. A fog fájás nem nyavalya; hanem bölcs Salamonnak le-írása szerint Prédik. XII. R. az időnek Következése.

Igen akarván ha az orvosságot Sigmond kár nélkül ki vitte volna Pestről. Én még küldhetek, csak parancsoly, és adja az Isten hogy használyon; mert ismét hozattam Z[...] enbol 3 boutelliával.

Nem bánom, ha jó moddal és kedvetlenség nélkül meg menekedel a Kapitánynétól, mert bizony a sem leszen hová szállittsuk a Cancellariában; azt sem tudom mitsoda név alatt tarcsam, csak a bajom szaporodik azzalis; de ugy legyen a mint neked tettzik, tsak arra kérlek, hogy ha el marad, fizessed meg az Úti Költségit, mellyet tett, mikor Bécsben fel jött, és azonn fellyül adgy még egy néhány aranyat, hogy haza mehessen tisztességesen. A' mi egyetmása itt vagyon, oda küldöm a hová kivánnya. Ha pedig neked inkább tettzik meg tartani, én érted jó Szivel látom; 's a hogy lehet, őis el-fér.

Mais meg jártam a Cancellariaban a Szállásodat, és még a kis fiamnak sem találok hellyet, hová tegyem az ágyát; ha csak a Báttyához nem szállitom a felső Stockbann. Ha a Kapitányné fel nem jő; a Guarderobádban el-fér a Franczi ágya, a Mamselével edgyütt; de ha a Kapitányné oda száll, nem leszen más mod, hanem a Cammerjungfer szobájában kell neki szorulni, a hol a Kindsfrau ágyának a földön leszen hellye; de fal mellé nem fér.

Igaz dolog, hogy énis vettem Levelet, mint más Fő Ispányok, hogy a Vármegyében mennyek a közelebb tartandó Gyülésre a hadi Subsidiumoknak fel-osztására; de éppen 21-dik augusti kezdődvén az Erdélyi Diaeta, nékem nem lehet arra nézve most Bécsből eltávoznom, ha csak a nagyobb kötelességet a kissebbért félre tenni nem akarom. A' Császárt várjuk ide viszsza 18-dik Augustusra. Már én irtam Bihar Vármegyében hogy le-nem mehetek a Gyűlésre; a mely nállam nélkülis jól véghez mehet. Erdély itt elég dolgot ád, azért csak itt maradok a mig le-nem küldenek; de azért, Édes Szivem, ne siettessed viszsza jöve-

teledet, hanem kövessed planumodat, tettzésedet, és akkor jöjj a mikor commoditásod szerint, neked tettzik; csak jó egésségben légy!

Wartenslebennének azt irta Tatár a te szóddal; hogy ha eddig nem ment Badenbe, várjon fel tégedet, hogy edgyütt mehessetek Badenbe; de nekem ez iránt semmit sem irtál eddig; azért tudositts: hogy mikor akarsz Badenbe menni? hogy előre szállást fogadhassak a számodra.

Kedves Ángyomat, 's Pronainéval atyafiságosan tisztelem, ölelem a több atyafiakkal edgyütt; Máriskomat és Ferenczemet pedig csokolom 's áldom. Ajánlak véllek edgyütt Édes Szivem, az én Istenemnek oltalmában, gondviselésében, holtig maradván:

Édes Kedves Kincsem!

igaz Szivű hiv Társad
G. Teleki Samuel

Bécs 8-a Aug. 792

P. S. Türi el ment tegnap innét utazni. A' Megyesi Tisztelis meg gyült a bajom, olyan roszszul viseli magát, hogy el-kell bocsáttani, 's más nincsen. A' Remeteirőlis sok roszszat irnak. Erdélyből sem küldenek mostanság pénzt.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 45. cs. 2571).

68

Zilahi Sámuel Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1793. július 2.

Méltóságos R. Sz. B. Gróf Cancellarius Úr, Kegyelmes Uram, nagy kegyességű Pátronusom!

Az én Hollandiai szerentsétlen adósságom le-fizetésére, Excellentziád grátiájából engedtetett esztendő már épen bé-telt. Mellynek el-folyása alatt, szüntelen eszemben tartottam most esztendei kötelezésemet. Meg-késtem ugyan annyiban, hogy Februariusban egy részét meg-nem küldöttem. De hellyre kivánom azzal hozni a' haladékot, hogy most azt-is kipótlom. Ugyan-is 130 arannyat iminnen amonnan, e' végre öszve gyűjtöttem. Mellyet ha felküldhetek, negyven, ötven forint marad tsak el az egész summából, mellynek elengedéséért, minthogy annyi kárt vallottam, próbálni akarok a' Wild Uram unokájánál vagy inkább öttsénél, (mert maga, a' mint értettem, ez elött egynehány esztendővel meg-hólt). Az Örmény Tsiki Márton Úr el-indulása elött a' pénzt öszve nem szerezhettem. Már készen van, de az elküldésre ezen jó alkalmatosságról el-maradtam. Instálok azért alázatoson Excellenziádnak, méltoztassék az emlitett 130 arannyat Mltgos Báró Jósika Ur által tőlem bé-vétetni, hogy vigyék ezt-is az Excellentziád kezéhez a' szokott úton. Mert nékünk egy Deákunknál több nem mégyen az idén ki az Országból, az is tsak Pestre, Medicina tanulni, 's nem merek annyi pénzt rá bizni.

E' mellett bátorkodom Excellentziádnak az iránt-is alázatoson instálni, méltoztassék engemet egy nevezetes kár-vallástól megmenteni. Most esztendeje, v. már több-is, hatod fél száz forint árra el-adó Könyvet küldöttem volt Pestre. Ezt a' Néhai Mlgos Gróf Rádai Gedeon Ur ő Nga által adta Recepisse mellett egy *Strohmeyer* nevű Pesti Bibliopolának eladás végett. Ennek az embernek, még Mártiusban halála történt 's sokkal maradvan adóssá a' Könyves Boltja Magistratus által el-betsültetett. A' dolgot meg-irta nékem a' Mlgos Grof Rádai Gedeon Ur ő Excellentziája Secretariussa, *Gants Pál* Ur 's tudakozta ha ezen Könyvek dolgát, a' Néhai Gróf Ur ő Nga halála után nem biztam-é valakire, 's a pénzből nem vétettem-é fel? jelentvén egyszersmind azt-is hogy maga Gants Pál Ur, az én Könyveimre nézve tett jelentést a' boltot el-petsételt Magistratualis személynél. Válaszomat el-küldöttem Gants Urnak, s kértem hogy ha az el-költ könyvek árrát kézhez kapja, ne küldje ide hozzám,

az Excellentziád kezéhez bátorkodván utasittatni. Semmi választ nem vettem Gants Urtól, pedig az Original Recepisse-is kezénél vagyon, mellyet Strohmeyer Ur adott volt. Mert a' Néhai Groff Ur előre hézvén ollyan történetre, amelly már meg-is esett a' Bibliopola halálával, nékem tsak a' Copiáját küldötte el a' Recepissének. Alázatoson instálok Excellentziádnak, méltoztassék Pesti Agense által ezen dologban-is kegyessége szerint segiteni. Ha vólna-is Pesten valami esmeröm illyen környül-állások között egyet sem tudnék haszonnal lépni.

Alkalmatlanságomról alázatoson engedelmet instálok. Magamat az Excellentziád sokszor tapasztalt kegyelmességébe ajánlván alázatos méj tisztelettel vagyok

Mlgos R. Sz. B. Grof Cancellarius Ur
Excellentziád

alázatos Szolgája
Zilai Samuel mk.

MVásárhely 2-a Jul. 1793.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1494/a).

69

Teleki Sámuel Sáróy Szabó Sámuelnek
Bécs, 1793. október 9.

Perillustris ac Generose Domine!
mihi Observandissime!

Az Urnak Levelét Esztár iránt való Evocatoriumnak Copiájával együtt nagy köszönettel vettem. Azt reméllem, hogy az Evocatiok-is eddig meg-lettenek, mert a' minap igen goromba Levelét vettem az edgyik Inctusnak, hogy miért vexálom Esztár iránt; mintha Vexa volna Gyermekeimnek ok nélkül el-idegenített Örökségeket törvénnyel keresnem, midőn azt az Inctusok erőszakoson el-tartják, és különben ki-botsáttani nem akarják.

Meg-értvén az Urnak Leveléből azt-is, hogy Strohmeyer nevű Bibliopolának Könyvei licitáltattnak, accludálom különös bizodalommal az Urnak, Marus-Wásárhelyi érdemes Professorunknak hozzám botsátott Levelét in originali, melyből meg-láthattya az Ur, hogy a' nevezett Bibliopolánál ezen érdemes Professornak sok drága Könyvei voltanak le-téve eladás végett, mellyekről néhai Gróf Rhádai Gedeon Ur Secretariussa Gánts Pál ő Kgyme (mint a' kire voltak azon Könyvek bizva) bővebb Tudosítást tehet. Kérem azért az Urat ne sajnállyon valami Securitást tenni, azon Könyvek iránt, hogy a' meg-holt Bibliopolának Substantiájával öszve ne-elegyitessenek, és ezen Köz-haszonra szolgáló érdemes Professor eddig szenvedett adosságainak terhe után ujjabban-is az által ne-károsittassék; mert valósággal ez az érdemes ember szánakozásra méltó. Mikor itt volt Gróf Rhádai ő Excellentiája a' minap, magával-is szollottam iránta; de talám meg-felejtkezett rolla, és félek, hogy nagy kárt vall az a szegény Professor.

Köszönöm az Urnak Tudositását a' Zwingliusról, de minthogy nállam minden munkáji meg-vagynak originalis editioban, a' jelentett Könyvre nintsen szükségem, hanem továbra-is ajánlom az Urnak *Statiust* és *Prudentiust* in Usum Delphini lett editioban, ha talám megvolnának Horváth Ur Bibliothecájában, vagy más Könyvszerető Urnál, és el-adová tennék; mert nékem tsak az editiora nézve lévén szükségem reájok, jol megadnám az árrokat, és azon Könyveket-is más jobb editioban meg-szerezném érettek. Szeretném még egy ollyan

Nagy Szombathi Horatiust-is cum Interpretatione venni a' millyent az Ur itt létében megditsért. In religno singulari Observantia perseveraturus.

Perill. ac G. D. Vestrae

obligatissimus Servus
Samuel C. Teleki

Bécs 9-dik Octobr. 793

Mással iratott levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. I/a. 1627).

70

Sáróy Szabó Sámuel Teleki Sámuelnek
Pest, 1794. január 5.

Nagy Méltóságú Gróff és Cancellarius Ur!

Kegyelmes Uram!

A' Hodosi és Menszáros Urak ellen Esztár eránt inditott Processusában Nagy Méltóságu Groffnénak Eő Excellentziájának a' mint látom az Alperesek ezen Causának Seriesre tételét fogják sürgetni. Nem reménylem ugyan hogy azt meg nyerjék: mivel ez a' Causa a' Principale Substratumra, a' melly valósággal Pignus maga természetében is Extraserialis; az Accessorium pedig, a' melly a' vinculare Pactumnak rescissioja lenne a' Törvény Principiuma szerént seqvitur Suum Principale; e' mellett mivel magok az Alperesek sem tartották meg a' Contractust; le nem tévén az egészsz Alku szerént való Summát, ez a Pactum is Mlgs Groffném Eő Excellentiájára nézve minden erejét el vesztette. Mindazáltal nagyon használna, ha Excellentiád Mlgs Personalis Urnak Eő Excellentiájának ezt a' Processust Commendálni méltoztatna. Én mindjárt a' Terminus elején az Actio Fundamentumait azokhoz alkalmaztatott Allegatio mellett a' Processusba bé teszem; és rövideden az Extraserialitas okait is be mondom.

Horatziusnak Venetiai Editiojat Rátzkevi Notarius Uram által fel küldöttem. Statiust és Prudentiust in usum Delphini lett Editióból vigyázok most is, és ha találok azokkal is Excellentiadnak alázatosan udvarlok, a ki Excellentiád Nagy Kegyességébe magamat alázatosan ajánlván, és sok bóldog Esztendőket érni szivesen kivánván álhatatos alázatos nagy tisztelettel maradok

Excellentiádnak

alázatos hiv Szolgája
Sáróy Szabó Sámuel

Pest 5-a Januar 1794

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. I/a. 1628).

71

Teleki Sámuel Sáróy Szabó Sámuelnek
Bécs, 1794. január 18.

Bizodalmas Drága Jó Uram!

Azzal a nagy bizodalommal, mellyet az Urnak hozzám való Jóságában helyeztettem, accludalom N. Szathmár Vármegyei Fiscalisomnak Bernát Tamás Uramnak Levelét annak valoságos mássában, bizonyos Caussámban; melynek állapottya iránt semmi tudományom nincsen, kérvén az Urat: hogy terhesebb foglalatosságai közöttis, ne sajnállyon, ha lehet végire járni, és káromnak el távoztatására, maga prudentioja szerént, azt cselekedni a mit leg tanácsosabnak itél; engemet pedig arról tudosittani, hogy ahozképest utasithassam

Fiscalisomat. Láttya az Ur, mennyire el-foglaltattam a publicumoktol hogy még nemis tudom a magam privatumomat! sed cui bono?

El vettem nagy köszönettel a Kis Horatiust, és éppen olyan Szépnek 's jonak találom, mint az Ur dicsérte, már azonn leszek hogy magamnakis meg szerezzem, és ezt cum gratiarum actione minél hamarébb viszsza Küldöm az Urnak. Igen akarom hogy meg ösmerkedtem vélle. Továbra Szives indulattal maradok

Az Urnak

el kötelezett Kész Szolg[ája]
G. Teleki Samuel

Bécs 18 Jan. 794.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/2. 1629).

72

Teleki Sámuel Sáróy Szabó Sámuelnek
Bécs, 1796. augusztus 27.

Bizodalmas drága Jó Uram!

Bizván az Urnak Jóságában, 's hozzám valo Szivességiben, mái naponn indult Hajonn, Winkelmann Josef Hajos-Mesternek gondviselése alatt (G. T. S. betük alatt) utasitottam az Urhoz *tutto franco*, az ide zárt Recepisse szerint, egy négy szegű Ládában bé rakva 200 Exemplarokat, a Bibliothecamnak Catalogussából. Kérem az Urat ne sajnállya magához vitetni, és mindjárt a mostani Vásár alkalmatosságával bizonyos ember által Debreczenben Domokos Lajos Uramhoz le-szállittani. A' reá tejendő Kölcséget, Köszönettel meg fordittom, az Urnak Barátságát pedig meg Köszönöm, és viszonyittani kivánom; állando Szivességgel maradván

Az Urnak

el-kötelezett Szolg[ája]
G. Teleki Samuel

Bécs 27 Aug. 796.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/2. 1635). Közli Teleki Sámuel *1976. 99–100.*

73

Teleki Sámuel Sáróy Szabó Sámuelnek
Bécs, 1796. szeptember 26.

Spectabilis ac Generose Domine
mihi observandissime!

Mai napon küldök hajon, a' Gróf Teleki László Öcsém portékáival edgyütt az Ur Adresse alatt, a Könyveim Catalogussából 200. Exemplarokat, mellyekhez mindenikhez kép is vagyon: a' végre hogy az Ur megigért baráttsága szerént, valamelly becsületes könyvárrossal, a' kivel baj nem lenne, 10 pctum Remuneratioért árrultassa el. Egy Exemplárnak, képpel edgyütt az árra 2 Rfrt. A le szállitásra tejendő költséget irja az Ur, több adosságaim közzé. Továbrais különös szivességgel maradok

Az Urnak

köteles szolgája
G. Teleki Samuel

Bécs 26-a Sept. 796

Feleségem az Urat szivesen Köszönti, és a töllem küldött Görög dinnyéket köszöni. Igen jók voltanak.

Mással íratott levél, csak a P.S. a Teleki írása (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/2. 1636). Közli Teleki Sámuel *1976. 100.*

74

Teleki Mária Rhédei Ádámné Teleki Sámuelnek
Oláhszilvás, 1796. október 18.

Drága és igen kedves Édes Atyám Uram!

Mi a mult Pénteken reggel, kedves Domokosommal együtt, Bogáthról el indultunk és ide Szilvásra Istennek hálá szerentsésen meg érkeztünk. Le nem irhatom Ngodnak kedves Atyám Uram azonn szives örömet, mely engemet el fogott, midőn kevés órákkal ide érkezésem utánn azon örvendetes hirt hozta nékem egy Guberniális Posta, hogy kedves Aszszony Anyám ő Nga még az nap Vatsorára ide fog érkezni. Mi azonnal eleibe indultunk ő Ngának és nem meszsze a falutól, vala az a szerentsém, hogy kedves Aszszony Anyám ő Ngával és kedves Ferenczkémmel, minekutánna egy egész esztendeig egymást nem láttuk, öszve találkoztam. Képzelheti Ngod kedves Atyám Uram az én le irhatatlan örömömet ezen reménytelen szerentsén, mert valójában telyességgel nem tudtam még csak meg is álmodni, hogy most ő Ngához lehessen szerentsém, mivel Ngod arról nekem semmit sem irt, csak éppen 19-dik Septembris irott levelében irta Ngod, hogyha az idő és egéssége meg engedi, ugy lehet, hogy meglátogat ő Nga. Áldom is érette az én kegyelmes jó Istenemet, hogy megengedte énnékem azt az örömöt érnem, hogy kedves Aszszony Anyám ő Ngával és két kedves testvéreimmel együtt egynéhány örvendetes napokat tölthessek, de kedves Atyám Uram egy nagy hijjánossága volt mégis az én tökélletes örömömnek; t. i. hogy Ngodat nem tisztelhettem közöttünk. Oh kedves Atyám Uram, mely keservesenn esett ez énnékem, de meg adja az Ur Isten énnékem ezenn szerentsét is, mert a jövő tavaszszal, ha Isten éltet, lészünk a Ngod tiszteletire. Addig is pedig kedves Atyám Uram tartsa meg Ngodat a Szent Ur Isten életben és jó egésségben, hogy távol létemben is tudhassak örvendetes hireket Ngodról.

Kedves Domokosom tegnap ebéd utánn innét el indult Kolosvárra, onnét pedig menyen a Ngod parantsolatja szerint Posonyba, vagy Bétsbe.

Kedves Aszszony Anyám ő Nga is ma reggel innét el ment, reménylem, hogy holnap estvére béérkezik Vásárhellyre. Nekem elég nehezenn esik kedves Atyám Uram hogy csak ilyen kevés ideig lehetett ő Ngához szerentsém, de reménylem hogy a Télen ki potoljuk, mert már ha tsak lehet fel nem botsátjuk ő Ngát amig le nem betegszem. A magam egésségemről irhatom Ngodnak, hogy az Istennek hálá, elég jó. Már vagy három héttől fogva érzek is. Azt írja Ngod, Kedves Atyám Uram hogy, tudósitsam Nagyságodat állapotomról, ha nem is válaszolhat Nagyságod mindenkor. Kedves drága Atyám Uram, nincsen nekem kedvesebb és nagyobb gyönyörüségem, mint ha Ngodtól való távol létemben Ngodat állapotomról tudósithatom.

Kedves Domokosom által Ngodnak egy selyem kötött lájbit küldöttem, a melyet magam kötöttem. Viselje azt Ngod kedves Atyám Uram jó egésséggel és jusson Ngodnak mindenkor, mikor azt fel veszi, eszibe Ngodnak, Ngodat igaz hálás szivből szerető és tisztelő leánya, aki legnagyobb szerentséjinek azt tartja, ha a Ngod Gratiájára és szeretetire érdemes lehet és ha Ngod, az ő Ngodhoz való igaz szivű szeretetiről és tiszteletiről tökéletesen meg vagyon győződve.

Mi holnap reggel menyünk Herepére szüretezni, onnét pedig megint ide jövünk, ha ott el végeztük a szüretet.

Az ide zárt levelét kedves Ferenczkém tegnap irta Ngodnak és minthogy a kedves Aszszony Anyám ő Nga leveléből ki maradott, ide zárva küldöm Ngodnak.

Az Uram a Ngod kezeit alázatosonn tsókolja. A napam ő Nga Ngodat atyafiságosonn köszönti. Ha kedves Domokosom már Ngodnál lenne, mikor ezenn levelem megérkezik, méltoztasson Ngod neki meg mondani, hogy szivesen tsókolom, Nagyságodnak drága kezeit, Leányi háládatos szivvel, ezerszer tsókolom és magamat továbbra is a Ngod édes Atyai szeretetiben és grátiájában ajánlván maradok örökösön, változhatatlan tisztelettel,

Drága kedves Atyám Uram Ngodnak, alázatos Szolgálója, engedelmes

Leánya

Rhédeiné, m.p.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 36. cs. 2971).

75

Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek Marosvásárhely, 1796. november 3.

M. Vásárhely, 3-dik Novembris, 1796.

Édes szivem!

16-dik és 17-dik irott leveledet az mult póstán u.m. szeredán (mivel az posta kedden el nem érkezett) szivem örömével vettem és áldom az én Istenemet érette, hogy jó egésségben vagy kedves fiunkkal együtt. De mely nyughatatlan vagyok most éretted, mert tegnap elérkezék az posonyi pósta és nekem nem jött levelem pedig nagy ohajtással vártam. Már mind rebegek, valamig kedves leveledet vehetem és abból egésségedről érthetek. Bizony szüntelen szivemben és elmémben vagy édes szivem és ritka éjszaka, hogy róllad nem álmodozom. Ez pedig nékem felette jól esik, hogy avagy csak álmomban is láthatlak, de vagyon reménységem, hogyha Isten tavaszot engedi érnünk, emitten is megláthatlak.

Igen örvendem édes szivem, hogy jól telik az időd és vendégségre is reá érkeztek. Adja az én Istenem, hogy az vendégeskedés mellett mindkét hazánk is örömmel térjen vissza az maga házához az diaetáról és legyen békesség az mi hajlékainkban. Nagyon csodálkozom, hogy az bécsi szomszéd méltóztatott ebédjére az fiaddal együtt.

Köszönöm a császárnénak, hogy avagy csak most méltóztatott róllam távollétemben megemlékezni. Bár adná az Isten, hogy még az nagyobb is olyan embereket hivna conferentiára, akik jó tanácsot kivánnak adni és meg tudják az dolgokat fontolni.

Jól irád édes lelkem, hogy minden kárunknak kutfeje attól az erkölcstelen aszszonytól jött és most is igyekezik azon, hogy confusiot csináljon. Már most azokkal az sáromberki emberekkel árulták, akik őket feladták az fiamnak és mikor azok ide vásárra béjönnek, őket magához hivja és jól tartja s ingerli az odavaló tisztekre és azok ellen mocskolódik. Már most nyakaskodni is kezdettek az emberek és az sáromberki tiszttartó ellen panaszolni. Ez a panasz pedig csak attól vagyon, hogy az tiszttartó szereti az jó rendet. Már egy néhány izben megesett, hogy az marhájokat és juhokat az tiltatott helyekről béhajtatták, sőt még az vetésünkről is, az hol az parasztok talpon állva strázsálták az marhájokat s még azt mondották, hogy csak jól lakjék az marhájok, ők jó szivvel megfizetik az krajczárt, az még csak kevés, de ha szerit teheti az a gaz aszszony, mindent véghez viszen, hogy nekünk confusiot csináljon.

Én Bedéccsel beszéllettem, hogy inkább akarom, hogy ő Sáromberkén lakjék, mivel ott nagyobb szükség vagyon reá, mint Vásárhelyt, mert ott foly az gazdaság és az az legelső rubrika. Ez nem igen tetszett néki, mert csak lesütötte az fejét és azt mondotta, hogy ő soholt nem lakhatik egy helyben, mert néki az jószágokban kell járni az annuatim szerint való administratiojáért és néki nincs is olyan szállása abban az gang-szobában. Én ezekre

azt feleltem, hogy eddig az praefectusunk mindenkor Sáromberkén lakott és onnét circulálta az jószágokat és ezelőtt is mindenkor ő administrált. Ami pedig az szállás dolgát illeti, ottan vagyon az madám boltja és abban lakhatik, mikor mi Erdélyben nem vagyunk és ott jó commoditása lészen és az leányok házának is jó hasznát veheti. Erre nem felelt, csak elhallgatta. Hanem Márisnak azt mondotta, hogy már ő falusi ember lesz, mert én néki házat is adtam.

Én magam is rész szerint az magunk becsületiért kivánnám megtartani, de mégis édes szivem, ha az az rossz barátság tart, mi jó tisztet nem kapunk Sáromberkére, mert az sáromberki tiszttartó az mult héten itt lévén, azt jelentette nékem, hogy néki bajos ugy szolgálni, (kivált ha én innét visszamegyek) ha az praefectushoz nékik nem lehet confidentiájok. Már pedig ha aval a személlyel tovább is társalkodik, az lehetetlen, hogy confidentiájok légyen. Az számtartó is felmondotta az szolgálatját. Az tiszttartó jó és serény ember és igyekszik is az gazdaságban. Itélőmester Csernátoni ur igen dicséri. Az ő cancellariáján volt és neki mindenesse. Az számtartó igaz, hogy egy kisség commodus ember és elejinte nem igen egyezett az tiszttartóval, de már most csak szokni kezdett. Az jövő héten kiküldöm Bedécset Sáromberkére és meghagyom néki, hogy járjon végére, miért akar az számtartó elmenni és ha lehet csak tartsa meg, mert nékem bajos az az sok tiszt változtatás, de ugy vettem észre, hogy ez a rendelésem nem igen tetszett néki. Oka pedig az, hogy az mult héten Nagy Mihály kiment Sáromberkére és onnét az kertből az felesége virágjait kiásatta és elhozta. Azután valami fákat prétendált, hogy az övé és azt is el akarta hozni, de az számtartó nem adta ki. Azt mondván, hogy ő ki nem adja, hacsak az prefectustól irást nem hoz rólla. Már azt tudja Bedécs, de nekem elé nem hozta.

Már édes kincsem én az mit lehet, igazitok, az mit nem, elmarad. Már most vétetek mindent listában és jó rendben. Igen jól esett, hogy én hir nélkül jöttem le, mert még ládáim is vesztenek volna el. Én nem tudom, honnét kerültenek elé, mert három ládáról Bedécs sem tudott semmit, hanem hogy én nékem Istennek hálá még csak jó emlékezetem vagyon, csak reá erősödtem, hogy meg kell lenni azoknak. Meg is találtuk, mert még három láda jött elé és egy verslag. Az csipkés ónból hibádzott leveses fazék fedelestől alája való tálával és egy tányér és három csésze, az melyet még Bécsből megirattam volt, hogy az kék holicsi edényes ferslagban magam szemem elött tetettem bé. Éppen abban az verslagban tanáltatott és már helyre is tettem az többihez. Egy verslag ón edényem is, az melyet Szebenből küldöttem volt ki, nem tanáltatott volt, de már az is megvagyon és még sok holmi apróság, melyet nem győzök megirni.

Itten semmit nem igazitottam egyebet, csak éppen azt, ami elkerülhetetlen szükség volt. Nincs mivel igazitani. Eleget igyekeztem, hogy ne költsek, de magam és cselédeim szájoktól és az tisztességes háztartástól el nem huzhatom. Én ugyan nem tractálok, de mégiscsak kéntelen vagyok pénzt kiadni. Már most nincsen is több 18 magyar forintomnál. A cselédeimet sem fizethettem ki novemberre. Most várok, hacsak lesz valami kevés az sáromberki tisztnél, mert Bedécsnél nincsen.

Én, Istené légyen az dicsőség, frissen vagyok az kis fiammal együtt. Kedves fiamat áldom, bár ő kegyelme irna nékem, ha én nem válaszolok is, mert most nem érkezem.

Továbbra is az én Istenemnek oltalmában ajánllak édes szivem és ohajtva várva kedves tudósitásodat, vagyok mig élek

édes lelkem,

igaz szivű hiv társad,
Bethlen Susanna, m.p.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2903).

76

Teleki Mária Rhédei Ádámné Teleki Sámuelnek
Oláhszilvás, 1796. november 5.

Drága és igen kedves édes Atyám Uram!

Már nemsokára elközelget a Ngod születése napja. Adja a Sz. Ur Isten, hogy érhesse el Ngod azt mind ezenn, mind pedig még sok számos Esztendőkben jó egésségben és telyes Contentuma szerént! A Mindenható felség áldja meg Ngodat minden én velem tselekedett jó tételeményeiért, a kiket én soha eléggé Ngodnak meg nem köszönhetek; de kérem az én Istenemet, hogy áldja és jutalmaztassa meg, Ngodat azokért, mindennémű ezer meg ezer lelki és testi áldásaival; és bizom is az én Istenemben, hogy ezenn én szives és buzgó imádságomat bizonyosonn meghallgatja. Ezek utánn kedves drága Atyám Uram instálom Ngodat, hitesse el Ngod magával, hogy én Ngodat bizony igaz tiszta háladatos szivből szeretem és tisztelem és hogy telyes igyekezetemet arra forditom, hogy Ngodnak szeretetét és Gratiáját örökké meg érdemeljem és hogy Ngodnak örömére és könnyebbségére lehessek. Reménylem is, hogy az én Istenem ezenn igyekezetemet meg szenteli és azt végben is viszi.

Kedves Aszszony Anyám ő Ngától a napokban vettem levelet, a melyben azt irja ő Nga, hogy kedves Ferenczkémmel együtt Istennek hálá jól vannak.

Mi is Istennek hálá frissen vagyunk. A szüretet el végeztük és mihelyt valami jó alkalmatosságom lesz, Ngodnak azonnal egy kevés Mustárral fogok udvarolni, amelyet magam tsináltam.

Mi ezenn a héten szándékozunk kedves Aszszony Anyám ő Ngához menni Vásárhelyre; onnét aztán bé menyünk Kolosvárra, a hová is reménylem, hogy kedves Aszszony Anyám ő Nga is bé jő télire.

Az Uram a Ngod kezeit alázatosonn tsókolja, a Napam ő Nga Ngodat atyafiságosonn köszönti. Kedves Domokosomat mind a ketten szivesen tsókoljuk. Én alig várom, hogy levelit vehessem.

Ezek után magamat továbbra is a Ngod Édes Atyai szeretetiben és Gratiájában ajánlván, maradok örökösön, változhatatlan tisztelettel,

Drága kedves Atyám Uram Ngodnak,

alázatos szolgálója, engedelmes leánya
Rhédeiné, m.p.

O.Szilvás, 5-dik Novembris, 1796.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2972).

77

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Bécs, 1796. november 7.

Bécs 7-a Nov. 796.

Édes Kedves Feleségem!

Sáromberkéről 25-a oct. irott Leveledet örömmel vettem, a' mennyiben abból kis fiaddal együtt jó egésségben lételedet értettem; az Ur Isten tarcson-meg benneteket továbrais állandó friss jó egésségben, békességben!!! Azt valóban sajnálom, Édes Szivem, hogy sok kárunk vagyon; de azt még sokkal inkább sajnállanám, ha azért magadnak rossz-vért, és boszszuságot, és nyughatatlanságot csinálnál; a' mely gyenge egésségednekis ártalmára lenne. A' mit lehet nagy alkalmatlanságod nélkül vétess számba a régi Specificatiok szerint, és a mi hibázik Bedecstől tudakozzad-meg, hová lett, másoktólis kéz alatt meny végire; de

azért ne boszszankodjál, mert az Istennek áldása ki-potolja nékünk; a hamis keresetnek pedig soha nem leszen sükere.

A' Gazdaságban és Gazda-aszszonyságban, a' mit könnyű Szerrel lehet igazits, a' mit nem lehet, ird meg nekem; ha az Isten éltet, 's le viszen el-igazitom. A' Házambeli almáriumoknak, asztaloknak, székeknek, canapéknak On, Réz és Cserép Edényeknek etc. ujj Specificatiot kell csináltatni, 's aztis fel kell a végibe irni: a mi a régi Specificatiobol hibázik; hogy mikor lemenyek tudjam számba kérni. A' Szebenből, és Váradrol Saromberkére és Vásárhelyre vitt Mobiliakatis, azokkal együtt mellyeket most két Esztendeje innét leküldöttem számba kell venni, és külön Specificatioban irni. A' mi el-törött volna meg kell igazittani. Hát a két Vas ágyat, le vitte-é már a Kolosvári Kereskedő? Gr. Bethlen Farkas meg adtaé az ezüst Csengetyüt? Mind ezekkel Édes Szivem, ugy foglalatoskodjál, hogy idő töltésedre, és mulattságodra legyen inkább mint alkalmatlanságodra. A' Ládabeli egyetmásokatis, Szönyegeket, fejér Ruhákat, ágy-neműket, asztalra valokat; gyolcsokat, vásznakat, fonalakat, köntösöket hasonloképpen vétess számba, és jó rendbe, mint én a Könyveimet. Én ha az Isten éltet Tavasz kezdetivel mindjárt le-menyek; de ha addigis szükségesnek itéled, ird meg, Édes Szivem, és én ahozképest a Télenis le-menyek; csak neked lehessek könnyebségedre és tudjam hogy az a haszon mellyet teszek, lemenetelemmel meg érdemli fáradozásomat.

A' mult Pénteken valamely Rheumatismus a fejemet ostromolván, mindjárt reggel dr. Lebwachert hivattam, és három napokig orvosságokkal élvén, hevertem; azért kellett Posonyba menetelemetis eddig halasztani; de már Istennek hálá jobban vagyok, semmi bajom nincsen, és holnap reggel Isten segedelmével le-indulok Posonyba; talám Domokostis ott találom; Váradrol vettem levelit dd-o. 23. oct. és azt irja: hogy Szirák felé veszi uttyát.

Hámos Lovakat, Édes Szivem, annyit fogass-ki, és tanittass, a mennyire szükséged vagyon; nekemis kell, ha le menyek; csak jó Kocsist, fellejtárt fogadj; és arra vigyázz hogy kitanult jámbor lovakonn járj, ha szinte nem szépekis; mert a Szerencsétlenség csak egy bolond ló, vagy roszsz kocsis, fellejtár miattis könnyen meg eshetik; azért kérlek, erre vigyázz, lassan járj, és magadat, fiadat ne koczkáztassad.

Azt sem tudván most, hol vagyon Bedécs? és mikor mennyi pénzt küld? A Domokos Gazdaságának ugyan nem derék gyümölcsét láttam eddig. Alig várom hogy maga Gazdája legyen; mert ketten együtt nem gazdáskodhatunk, én sem approbálván az ő modját, ő sem az enyimet. Ő az én tanácsomat nem követi, maga mindent jobban akar tudni, és én sem járhatok az ő esze után.

A' kis Ferkőt Atyai indulattal áldom; Ocsovszki Uramot köszöntöm a Vásárhelyi Tiszt. Clerussal együtt. Az én Istenemnek gondviselésében ajánlak benneteket és örökös hivséggel maradok:

Édes Szivem!

Szerető hites Társad
G. Teleki Samuel

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2610).

78

Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek
[Marosvásárhely], 1796. november 11.

11-dik 9-bris, 1796.

Édes kincsem, kedves uram!

Nem tudom okát kigondolni, hogy az mult póstával leveledet nem vettem. Ez nekem egy kis nyughatatlanságot okoz. Talán valami bajod vagyon édes szivem. Azért kérlek, ird meg, ha rosszul vagy, mert mindjárt indulok. Én Istennek hálá igen jól vagyok kedves kis fiammal együtt. Már most az lábam dagadása is majd elmulik, Ferenczkémnek pedig Istennek hálá még a feje sem fáj.

Ugyan hálát adok az Istennek érette, hogy az én gyermekeim az himlön által mentenek, mert most nem tudnám, hogy hová menjek mivel egész Váradtól fogva felette nagyon himlőznek, és abban halnak is a gyermekek. Itt Vásárhelyt mindennap kettöt négyet is temetnek, Sáromberkén is hasonlóképen. Itt az tavasztól fogva már 400-at meghalatta az himlöben meghaltaknak száma, Sáromberkén is az 30-at.

Már gyülekeznek az királyi Tábla urai. Eddig jól voltam, mert csak magamra lévén, az dolgaimat végezhettem. Az estve beérkezett szegény Zeykné is háznépestől, de még nem mehettem hozzája, hanem most fogják az lovaimat s megyek.

12-dik 9-bris tegnap el nem végezvén ezen levelemet, már most elvégezem, mégpedig vigasztalódással, mivel már vettem 31-dik 8-bris Bécsből datált leveledet édes szivem és hálákat adok az én Istenemnek, hogy jó egésségeddel dicsekedhetel. Tartson is meg az én Istenem továbbra is állandó jó egésségben terhes hivatalodnak folytatására és nékem kedves gyermekeinknek vigasztalásunkra.

Már majd elkövetkezik születésednek kedves napja, adgyon az Isten neked még sok esztendőkig örvendetes nevednapjait jó egésségben, örömmel és teljes vigasztalással, már valaha kedves gyermekeid között is érned és töltened, nekünk kiváltképen való vigasztalásunkra.

Én is Istennek hálá frissen vagyok kedves kis fiammal együtt. Megérkezének kedves gyermekeink az estve Szilvásról és Máriskóm igen frissen vagyon, már nem titkolhatja el az hasát. Az nagyasszon is talám hétfőn megérkezik. Az leányomat ide fel egy oldal szobában szállitottam, hogy az grádicson ne járjon sokat.

Örömmel várunk ide édes szivem. Bizony már ideje is volna haza jönni és az jó gazdának meglátni az maga jószágait és egy kis, jó rendet csinálni, mert mind az sáromberki házat belölről, mind ezt az szép nagy házat kivül belöl elfogja az tisztaság[?] és romlás. Én nem látom, hogy ezen az házon mit reparáltanak, csak éppen, hogy az áltánt elszedték és annak helyét befehéritették. Az fedél alatt való házak falai is meggyengültenek. Azokat is jó volna tavasszal leszedetni, mert csak az szobák teteit nyomja, az udvaron hátulsó épületek is romlásban vagynak. Nem is terhellek mindennel, ha Isten lehoz, akkor magad meglátod. Az sáromberki lovak még mind ki nem gyógyultanak és mindenütt itt körül igy vagynak az lovak. Bonyhán is sok beteg ló vagyon ebben az betegségben.

Az öreg g. Bethlen Pál Bonyhán fekszik. Igen rosszul vagyon, már az hasa is feldagadott. Ezelőtt egy néhány nappal vettem levelét, melyben kér igen szivesen, hogy az unokája számára szükségesképen kelletik 55 aranyokat felküldeni Bécsben. Azért cselekedjem vélle azt a grátiát, hogy vegyem fel itt tölle azt az pénzt, mert az póstán fél, hogy elvész. Átalotam annak az öreg urnak kérését nem teljesiteni. Azért válaszoltam néki, hogy igen is megcselekszem, hogy bizonyos embere által külgye el az kezemhez. Tegnap levele mellett el is küldette az praefectusa által és kezemhez vettem s levelére is válaszoltam, megirtam neki, hogy irja meg neked, mitévő légy az pénzzel. Ugy látszik, hogy igen kedvesen vette

töllem. Azt mondja az praefectusa, hogy kétszer is mondotta, hogy én ötet nagyon obligáltam.

Valék tegnap szegény Zeyknénél. Gyengén vagyon szegény. Megvallom, hogy magam is nagy változást érzettem magamban, meglátván azt a szép, de öszve aszott gyermeket.

Ugyan sajnálom szegény Wartenslébennét. Az Ur Isten ő reája is sok keresztet mért főként ebben az esztendőben. Féltem is azt az szegény asszonyt, hogy most az az hosszu ut meg fog néki ártani. Örizze meg az Isten néki az házát minden szomoru esettől.

Már édes kincsem tölled függ egészen elmenetelem vagy pedig Erdélyben való maradásom. Az leányom erősen kér, hogy bennmaradjak az ő betegülésére.

Most többet nem irhatok, mert a pósta mindjárt megyen. Alig tudám ezt is elvégezni. Most is éppen nálam vagyon g. Rhédei Mihályné. A kis Ferkóm és leányom csókolják kezeidet. Én pedig ajánllak az én jó Istenemnek oltalmában ajánllok, édes szivem vagyok állandóul,

igaz szivű hiv társad,
Bethlen Susanna, Telekiné m. p.

Ezen levelemet Posonba küldöttem, mivel leveledből látom, hogy még talám deczembert is ott tölted. Ezelőtt való levelemet Bécsben küldöttem, gondolván, hogy még novemberben vége lesz az diaetának.

Kedves fiamat anyai szivvel áldom.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2907).

79

Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1796. november 25.

M.Vásárhely, 25-dik 9-bris, 1796

Édes Szivem!

9-dik és 12-dik Novembris irott leveleidet szivem örömével vettem. Áldom az én jó Istenemet, hogy néked az utazást egészségednek jobbra fordulására adta. Erősitsen is az Ur Isten édes szivem és adja meg jó egésségedet s engedjen nekem róllad mindenkor örvendetes hireket hallani! Én is, Istené legyen az dicsőség, kedves kis fiammal együtt jól és frissen vagyok. Már az lábaim és kezeim dagadása is elmult.

Igen örvendek édes lelkem, hogy a locumtenens méltoztatott tégedet kétszeri követséggel küldeni, de elhiszem, hogy ez nem lesz utolsó, azt pedig nem értem, hogy mit teszen, hogy hátra vagyon még a nagyja. Igaz, hogy már régen az a hire, hogy az Tabulae praesesnek leküldenek. Már ezt megunták beszélleni és most azt beszélik, hogy gubernatornak jösz le, g. Bánfit pedig lengyelországi gubernatornak tészik.

Hálá Istennek, ha az király oly kegyes az maga hiveihez és hogy minden csendességgel megyen az diaetán, adjon is az Isten mindkét magyar hazánkban csendességet és hajtsa az Ur Isten király szivét hazánkhoz és adjon neki bölcs és jószivű tanácsosokat.

Az mi az fiam dolgát illeti, ő nékem irt és neked is elküldettem levelét az mult postán. Én is (ha ők mindkét részről és te is édes lelkem megegyeztél benne) édes anyai áldásomat adom reájok. Jó lészen édes szivem, ha neked ugy tetszik, hogy Domokos (ha bizonyos abban, hogy az leány hozzá megyen vagy odaadják) lemenjen Pestre az bővebb ösmeretség kedvéért. László talám azt várja, hogy magad hozd elé néki az fiad szándékát és minthogy az leány nálla vagyon, nem tartja illendőnek, hogy ő hozza elé, hogyha pedig Lászlóék béjönnek Erdélyben, akkor Domokosra kell bizni, hogy bé akar-é jönni vagy pedig Bécsben visszamégyen, de ha valami lesz a dologból, addig az mátkaság megeshetik és én inkább is akarnám, ha ott lenne megkötve, mert itt félek a sok szoszátyárságtól, ugyis már az leány 17

esztendős és nincs miért várakozzanak sokáig, ha ők egymásnak tetszenének. Külömben ugy légyen az dolog, mint Isten akarja.

Nékem most nem leszen szükségem reá, jóllehet ha lejön is, ezer örömmel látom, csak most januáriusig ha lehet, ne jöjjön, mert egy kis igazitást kell rendeléseiben tennem, mert ő azt gondolja szegényke, hogy csak az fáról hull az makk, de tudom, ha az maga abroszához törli az kését, akkor másként gondolkozik. De ezt csak neked irom édes szivem, ne szolj neki, mert felette megszomorodnék, mivel az néki jó szivétől származik és mivel most egyébb dolog van az eszében, lehet, hogyha megneheztelnénk reá, confundálná őtet. Nem is éppen olyan nagy dolog, könnyen lehet arról tenni, t. i. csak az, hogy az gabonát és bort igen bővön rendelte, mert 1-sőben az az parancsolatja, hogy mindennap az cselédeknek bora járjon. Azonkivül akármelyik udvari cseléd ide Vásárhelyre béjön, az fogadós mindennek az mig itt lesznek, ingyen egy-egy fertály bort minden nap adjon. A czigányoknak pedig, mikor dolgoznak ur dolgában, akkor egy nap, az magok kenyerin, más napokon pedig az uraság kenyerén dolgozzanak. Minden czigánynak, vagy czigánynénak három czipót adjanak napjára. Az elsőt már eltörlöttem, az másodikat is eltörlöm és az régi szokásra visszateszem őket, mert ezen az módon annyi gabona elmegyen, hogy az ember elijed. Ezen kivül még egy Speculatioját is elrontottam, tudni illik, hogy ő Sáromberkén éppen az templom oldalának az tövében egy nagy gödröt ásatott arra az végre, hogyha valaki meghal, el ne légyen szabad négy vagy öt nap temetni, hanem tegyék abban az gödörbe és strásálják, hogyha nincsen-é még elevenség benne és ha addig fel nem támad, hat nap mulva eltemethetik, de én az gödröt béhányattam, mert az télen az hólé belé fog folyni és az templom fundamentumának igen nagy kárt tészen és én azt mondottam az papnak, hogy azt nem ellenzem, ha másuvá gödröt ásnak ugy, hogy az templomnak ne ártson. Most ugyan sok olyan gödör kellett volna, mert már pünköstől fogva ott is erősen uralkodik az hólyagos himlő ugy, hogy némely nap kettőt is temettek. Már Sáromberkén megholt 35 gyermek az himlőben és itt körülbbé erősen halnak. Itt is minden nap viszik ki az sok gyermeket az temetőben. Már több megholt 600 gyermeknél.

Bedécs is az héten megérkezett. Nem sok, de jó bor termett. Azért nem is adja mind el.

A sáromberki ménes most jól vagyon, hanem az istálóban lévő hat sárga ló közül ma reggel egy megdöglött. Már az nyolcz sárga ló közül csak hat vagyon. Az Domokos által fogadott lovászmester visszahozta az conventioját és azt mondja, hogy ő akkor is megmondotta az fiamnak, hogy ő arra az conventiora el nem megyen és ő arra nem is resolválja magát, hogy lóra üljön, mert ő már több hatvan esztendősnél és egyébb sok praetensioi is voltanak, melyeket az jövő postán megirok, mert most elkésik levelem.

Ferenczkém csókolja kezeidet. Istennek hálá ő ugyan frissen vagyon. Eddig talám a királyi Tábláról az candidatio felment és megláttad édesem, hogy az fiadat supernumerarius adsessornak candidálták és éppen annyi votuma vagyon, mint Aranka Dánielnek, de ez az Aranka már régen szolgál, ugy is elég Teleki vagyon Erdélyben.

B. Josika viceispány Kabos urtól izente nékem, hogy már régen eljött volna hozzám, de az fia most harmadszor recidivázott, de ha jobban leszen mindjárt eljön.

A kedves fiamat áldom és az ő feltett czéljára, ha Istennek is tetszik, hogy tökéletességre menyjen, ezer áldásokat tészek. Tégedet pedig édes szivem kedves veled levő fiaddal együtt az én jó Istenemnek oltalmában ajánlván, vagyok

édes szivem

igaz szivvel szerető hiv társad
Bethlen Susanna, Telekiné m. p.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2908).

80

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Pozsony, 1796. november 26.

Posony 26. Nov. 796.

Édes Szivem!

Péchy Vice Ispány itten lévén szánakozásra méltó beteg feleségivel, könyörög neked; hogy a Leányka mellé fogadj egy jó Guvernantet, és engemet tudosits iránta, vagy egyenesenn magát tudosittsad Váradra, hogy hamarább vehesse a tudosittást. Talám Zejkné Hugom nem tartya meg azt a Gouvernantet, a kit le vitt, és erről adtál Péchynek Váradonn valami reménységet mert ezt emlegeti.

A' Mentédet és Stuzlidot nem vihette-le az a Kolosvári Kereskedő a ki a vas ágyakat le vitte. Most ugyan a Novemberi Sokadalomra Erdélyből fel jött Kereskedőtől le-küldhetném, ha Bécsbe volnék; de ha addig viszsza indulnak a mig én innét fel mehetek, nem leszen modom másképpen le-küldeni hanem Diligeançon; de igyis, amugyis későn érkezhetik kezedhez, talám csak februariusban; azért talám jobb volna le sem küldeni már; hanem inkább végy magadnak egy utra való Rokamál Bundát, és egy fekete atlasz vagy bársony Karmantyut bérleltess meg. Utra mind egy a haszna; Városonn pedig keveset jársz-ki télben; mikor pedig Kolosváronn ki kell menned kérj kölcsön a Leányodtól. Vagy ha ott ujjat csináltathatsz, tisztességest csináltass, mind Mentét, mind Stuzlitz.[!]

Ha Bedecs Vásárhelyre megyen, és el végezed vélle a dolgokat, igen akarnám ha Ujj Esztendő utánn ki mehetne Megyesreis és Számadását a Tisztnek revideálná, mert más talám 3 esztendőtől fogva sem revidealta. E pedig nagy rövidség, és az én Rendelésem szerint fő kötelessége minden esztendőben revidealni a Tisztek Ratioit, mert ha esztendőről esztendőre halad, a kárt se lehet ki-tanulni, és a Tisztek meg bizván magokat, azt cselekszik, amit akarnak, minthogj senki sem jár utánnok.

A' Vásárhelyi Háznak romladozásait, hibáit vétesd számba Édes Szivem, ahoz értő jó mester emberrel, és irásban tétetvén positionként, csináltass egy Überschlagot minden hibáról: hogy kellene igazittani? és mennyiben kerülne mind a materialéra, mind a kész pénz kölcségre nézve? Ugy hallom, hogy a Sáromberki Szobákis nagyon nedvesek alolrol; ennek a nedvességnekis ki kellene keresni az okát és orvosolni minél hamarébb, mert mennél tovább halad, annál több kár. Arra vigyázz, Édes Szivem, hogy nedves Szobában ne szály, és Franczikát se szállicsad, mert ez veszedelmes. Télben nem lehet semmit igazittani csak számban kell venni a mi igazittani való. Tavaszszal meg válik, mit ád Isten? Megyesrőlis azt irják, hogy nem administrálhatnak, mert nincsen pénz. Nem tudom honnét telik-ki a Subsidium? Reám esik egy néhány lois Remondába való, 's minthogy Megyesenn nincsen lovam, bajosis találni; meg Köszönöm ha előre, mig mások meg nem drágittyák, vagy hat Remondába valo lovat Erdélybe, Beszterczén, vagy a hol ocsobban [!] lehet, szereztethetne Bedecs vagy a Tisztarto, mert Erdélybenis minden aránti Subsidiumot fognak kérni.

Arra kérlek, Édes Szivem, hogy mikor Kolosvárra mégy kivált Téli időbenn, ne meny a Mezőség felé, mert ott igen veszedelmesek, roszszak és dölösek az Utak, jó Szállásokat sem lehet kapni; hanem menj a Maros mellyéken Gyéres és Torda felé, jó Kocsissal, jámbor lovakkal. Csináltass egy kis Bundát Ferkőnekis.

Nov. irott Leveledből igen sajnálva értettem: hogy az ujjaid meg dagadoztanak; tégy réá azorai nyúl bört, vagy kösd bé angliai viaszszas [vászonban] taffetaban; addig pedig ebben a hideg időben utra ne induly a mig el nem mulik. Ahoz való diaetavalis ély. Azonn pedig még inkább meg busultam, hogy azt irod: hogy nem irhattz többet, mert nem láttz; mert nem irtad meg, a nem látásnak okát. Az Isten őrizzen meg minden nyavalyától, Kedves Gyermekeiddel együtt!!! Domokos egésséges Kezeidet csokollya; velem együtt a Kedves Leányo-

mat és Ferkőmet öleli; a kiknek atyai áldásomat adom; és véllek edgyütt ajánlak az Istennek gondviselésében

Édes Kedves Feleségem!

holtig szerető hiv Társad
G. Teleki Samuel

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2619).

81

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Pozsony, 1796. december 6.

Posony 6 Dec. 796.

Édes Szivem!

19-a Nov. irott kedves leveledre, a mult postával sok dolgaim miatt nem válaszolhattam, hanem Domokos által irattam. Hálá Istennek hogy jó egésségben vagy kis fiaddal és leányoddal együtt! Énis frissen vagyok Domokossal együtt. Őtet ma reggel, Isten segedelmével, Pestre inditottam; ott akar vagy két honapot mulatni, és ha jó szivel láttyák, csak februariusba szándékozik hozzád bé-menni. 300 frtot adtam neki az uttyára. Énis már elkéredzettem a Császártol, és a Palatinustol, hogy Bécsbe viszsza mehessek; holnap reggel Isten segedelmével indulok, és már innét neked több levelet nem irhatok.

A' Császáris szombaton viszsza megyen, mert a Diaetának ezen a hétenn vége leszend. Csak az Ur Isten adja hogy Olasz országbol örvendetesebb Ujságaink érkezzenek, 's több subsidiumra szükség ne legyen. Eztis bizonyosann jól meg érezzük két esztendőigis. Adjon az Isten Békességet!!!

22-a Nov. irott Leveledetis szeretettel vettem a kedves Ferköm levelivel együtt, és csokold meg érette. Hogy a Leányunk az Urát szereti azonn örvendek, de hogy reánk, és a mi Atyai 's Anyai javallásunkra 's tanácsunkra nézve az ő érzékeny szive, érzéketlenné változott, az fáj nekem. A' mikor férjhez ment, nem szünt meg Leányunk lenni, de csak addig érdemli a mi Atyai és Anyai szeretetünket, a mig őis hozzánk leányi engedelmességet és érzékeny szivet mutat. Ehez képest mérsékelyed Teis, Édes Szivem a hozzá való magad-alkalmaztatásodat, és ne járj utánnok, ha ők azt az érzékenységet, tiszteletet, és engedelmességet nem mutattyák hozzád, a melyel tartoznak. Én nem bánnám, ha neked tettzik, 's jónak itéled, hogy Ujj esztendő utánn bé-menny Kolosvárra, de félek hogy ott több alkalmatosságod lészen mint Vásárhelyen, és aztis érezni fogod jobban, hogy a Leányod olyan regula alatt vagyon, a mely neked nem tettzik, és talám mások elöttis neked kissebségedre szolgál. Még hoszszu az idő a Leányod le-betegüléséig, és meg-unod Kolosváronn; azért talám jobb volna csak Februariusban oda utazni a Leányom le-betegülése elött kevés idővel. E csak az én képzelődésem, de Te, Édes Szivem, azt cselekedjed, a mi néked jobnak tetzik, csak magadnak alkalmatlanságot, kedvetlenséget ne csinály, és gyenge egésségedet ne kotzkáztassad. Ha bé mégy talám Teleki László Házához szálhatnál.

Bedecs nem tudom hogy irhatta neked, hogy Domokos 700. Német forintot vett fel Sáromberkén, mert Domokos maga sem recognoscalja; de Bedecs maga Czelnárol Specificatiot küldött nékem a Domokosnak adott pénzről, és mindöszveséggel csak 528. magyar forintra megyen és 40. pénzre. Már a kettő közül valamelyik Rechnung nem igaz.

A' Bethlen Pál 55 aranyát tarcsd meg magadnál, mig bizonyos embert találsz, a ki in natura fel-hozza.

A' mennyi pénzre szükséged leszen, Édes Szivem, annyit végy a Jószágunk jövedelmiből, csak quietantiát adj rolla.

Jól teszed, hogy B. Josikát meg kimélled, talám az osztályodban nem sajnálja fárattságát. Eztis ha lehet károd nélkül igazicsad-el atyafiságosan. A' mi ezüst és egyéb portéka Szt. Iványon jutott, azt mondja Domokos, hogy Sáromberkén vagyon egy Ládában, a Bedécs Kolcsa alatt; aztis vedd Számba, mert ottis meg vagyon a Specificationak Copiája a ládában.

Már elöbbeni Leveleimbenis tudositottalak a Domokos czéljáról; meg válik mire megyen ki a Pesti ösmerettség?

Ha fel-érkezik Bedecs, tudositts: hogy jöhetz-ki vélle? minek mehetz végire? és mit igazithatz?

Hát a Szebenből ki hozott Ládák, fejérnemük, On, Cserép és Réz Konyha edények hol vagynak? Nállam meg vagyon a Listájok. Kedves Ferkömet áldom, és vélle együtt az Istennek oltalmában ajánlak

Édes Szivem!

Szerető hiv Társad
G. Teleki Samuel

Ocsovszki Uramot köszöntöm.

P.S. Göttingából vettem Levelét T. Antal János Uram[na]k, és igérkezett hozzám Udvari Papnak. Jövő Nyáron le-jő. Ez lehetne Sáromberki káplányis.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2621).

82

Teleki Mária Rhédei Ádámné Teleki Sámuelnek
Kolozsvár, 1796. december 8.

Drága és igen kedves Édes Atyám Uram!

Posonyból 22-dik November irott levelét Ngodnak ezer örömmel és alázatos tisztelettel vettem. Áldom az én Istenemet érette, hogy Ngod friss egésségben vagyon, és kérem ő Sz. Felségit, hogy tartsa meg Ngodat még sok számos Esztendőkig boldog életben és jó egésségben!

Azonn hozzám való Édes Atyai szeretetét és grátiáját Ngodnak, a mely a Ngod levelének minden rendeiből ki tetszik, jutalmaztassa meg a Mindenható Sz. Ur Isten mindennémü ezer meg ezer lelki és testi áldásaival; engemet pedig szenteljen meg ő Sz. felsége, hogy azonn Édes Atyai Szeretetét és Gratiáját Ngodnak örökké meg érdemelhessem!!! Le nem irhatom Ngodnak kedves drága Atyám Uram, mely nagy örömöt gerjesztett én bennem azonn reménység, melyet Ngod levelében nyujt. t. i. hogy a tavasszal Ngod is méltoztatik minket meglátogatni. Alig várom azonn szerentsés és boldog szempillantást, melyben annyi idő mulva esmét a Ngod drága kezeit tsókolhatom és Ngodat személyesen is tisztelhetem!

Kedves Aszszony Anyám ő Ngát reménylem, hogy nemsokára meg láthatom, mert ő Nga szándékozik az Innep utánn béjönni, ide Kolosvárra. A szállásba semmi hiba nem lesz, mert az készen fogja várni ő Ngát. A Gróf Kemény Farkas által le küldött paquetát kezemhez vettem és benne lévő hat paplankákért alázatosonn csókolom a Ngod kezeit.

A Mustárt Vajna Ur által felküldöttem egy pinczetokba, melybe a Mustáron kivül még két üvegetske Rosolis és egy üvegetske tseresnyés Silvorium vagyon. A Mustárt és czitromos Rosolist magam tsináltam. Adja Isten, hogy költhesse el Ngod jó egésségben! A Napam ő Nga Ngodat atyafiságosonn köszönti; az Uram, ki is velem edgyütt Istennek hálá frissen vagyon, a Ngod kezeit alázatosonn tsokolja; kedves Domokosomat mind a ketten

szivesen tsokoljuk. Ezek utánn magamat továbbrá is a Ngod Édes Atyai Szeretetében és Grátiájában ajánlván maradok örökösönn, változhatatlan tisztelettel,

Drága kedves Atyám Uram Ngodnak

alázatos Szolgáloja engedelmes Leánya
Rhédeiné mp.

Kolosvár 8-dik Decembr. 1796.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2973).

83

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Bécs, 1796. december 8.

Bécs 8-a Dec. 796.

Édes Kedves Feleségem!

Tegnap reggel Posonyból meg indulván, a nagy jég-menés, és erőss Szél miatt két Oránál tovább voltam hidasban a Dunán, ugyan csak Isten segedelmével szerencsésen által verekedtem, és az estve ide jó egésségben minden kár nélkül meg érkeztem ideinkorán. Domokost még tegnap elött le inditottam volt Posonybol Pestre. Már addig a Mátkaságrol csak halgatok, a mig Levelét nem veszem Pestről, hogy mennyiben leszen a bővebb ösmerettség által az indulatoknak hajlandosága. Énis jónak tartom, hogy ha mind a két részről tetzik legyen meg az el-kötelezés, de ha szó-szátyárság utánn jár a dolog, ugy látom, hogy Erdélyben, nem csak a Mátkásság, de még a Házasság sem sokat használ. Ugyan jól jártunk, hogy mi már meg vénültünk!

M.Wásárhelyről 25. Nov. irott Leveledet mái postával itten vettem; és ez első Irásom a melyet neked irok viszsza érkezésemmel válaszul; pedig bizony ugyan meg gyűlt nállam most az irni való, mert négy hetet töltöttem Posonyban, és 1200 Rftot el-költöttem. Hálá Istennek hogy frissen vagy, Édes Szivem, kis fiaddal együtt, az Ur Isten tarcson meg benneteket továbrais állandó jó egésségben, és őrizzen meg minden gonosztol!!!

Jól teszed, Édes Szivem, hogy a mit Domokos, szokás szerint, hamariságával hibásonn rendelt, jobbra igazitod; azonban arrais vigyázz, Édes Szivem, hogy a Cselédeknek se légyen rövidségek vagy méltó panaszszok. Csak lassanként kell okos moddal helyre hozni a dolgokat.

A' mit nem értettél 12-dik Nov. irott levelemben: hogy hátra vagyon a nagyja, azt meg értheted későbbi Levelemből, melyben meg irtam a sok Subsidiumot.

Nevetségemre volt, hogy engemet Erdélyben Tabulae Praesesnek promoválnak; a melyből azt hozom ki, hogy ott ugyan Nagy Ur a Tabulae Praeses; és az Udvari Cancellarius csak hátrább jár az agarakkal, a mint szokták mondani. Azis furcsa képzelés: hogy Bánfit Lengyel Országi Gubernatornak küldik, engemet pedig hellyiben Erdélybe; csak az a kár hogy nem áll öszve a másik hirrel. Meg mondhatod pedig, Édes Szivem, minden embernek, a ki erről beszéll, hogy én ugyan kivánom, ha ugy tettzik az Istennek, életemnek estvéjét Hazámba tölteni csendességben, de az iránt előre bizonyosok lehetnek, hogy én sem Erdélyi Gubernator, sem Tabulae Praeses, sem Szolgabiró nem leszek, mert én Erdélyben csak nyugodni kivánok, nem szolgálni.

Köszönöm a M. K. Táblának hogy reflexioval volt a fiam iránt, a mely neki-is becsületire szolgál; de aztis meg mondhatod; hogy az ő Candidatioja soha sem fog senkinek praejudicalni, az én Kormányzásom alatt, mert én véteknek tartanám régen szolgált érdemes embert érette praetercalni. Az én fiam Magyar Országbais szolgálhat, és a mit az Isteni gondviselés neki rendel, megis adja annak ideiben.

Bánom hogy a Lovász-Mesterben meg csalatkoztam; és akarnám, ha vagy ezt meg lehetne fogadni jó moddal; de ugy, hogy ő Keme Lorais üljön, és Lovakot tanicson; vagy pedig hellyette más jó alkalmatos, és emberséges ember Lovász Mestert, vagy leg alább Lótanitto Lovászt lehetne szerezni. Én azt gyanitom hogy factio elegyedett ehez a dologhozis. Sajnállom hogy a szép 8 sárga közül csak 6 maradott; bárcsak azt tudhatnám: hogy a szebbek vesztenek-é el? vagy az alább valok közül? és ha a meg maradtak egy formák-é, és szépek-é, hogy lehessen belölök egy szép Zugot állittani Bécsbe illőt?

Az Osztályba csak a B. Josika atyafiságát kérd-ki, mert ő tud hozzá, ha akar. Igen sajnállom a kedves fiában való Szomoruságát, és vigasztalást kivánok.

Kedves Ferkőmet csokolom, és azt izenem neki: hogy szót fogadjon, jó kedvel tanuljon, és a tanittásra ügyeljen, 's a mit egyszer neki tanittanak, meg tarcsa. Ajánlak, Édesem, vélle együtt az én Istenemnek gondviselésében

Édes Kedves Feleségem

holtig Szerető Hived
G. Teleki Samuel

Ocsovszki Uramot köszöntsed Szommal.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2622).

84

Teleki Domokos Teleki Sámuelnek
Pest, 1796. december 29.

Pest, 29-dik Dec. 796.

Drága kedves Atyám Uram!

22-dik praesentis irott levelét Ngodnak és a Tihanyi Cons[iliárius] Ur által küldött irásokat vettem. A' Ngod parancsolatja szerint B. Jósikának mái postával irok a levelek iránt, tsak szerettem volna tudni mitsoda levelekről van a' kérdés, és valyon nem a' Kővár vidéki admonitoráról, melyet Posony[ban] Ngodnak által adtam. Kedves Aszszony Anyámnak éppen tegnap vettem levelét, melyből Lovász Mester iránt bizonyost értettem, hogy t. i. conventioját viszsza hozta és sokféle conditiokat tett. Azonban ide rekesztem azon levelet, minthogy egyebek is vagynak benne, ha talán Ngodnak azokról még eddig nem tudosittatott volna.

Itt való dolgaimról olyan formán irtam vala Ngodnak, hogy azokat egy kis crisisben láttam lenni. Én azon crisist mind eddig valami fáin probálgatásnak és instructioból való dolognak néztem. Azonban ebben a vélekedésben bizonyoson meg tsaltam magamat, mert bizonyoson nem probálgatás, sem nem mások által ezen végre való nehezités, (minthogy uj meg uj jeleit tapasztalom T. Lászlóékban célom elősegillésére) hanem valóságoson oly jelenség, a mely engemet alkalmasint megfoszt a reménységtől.

Mert több jelekből kell tapasztalnom, hogy nyilván nintsen A-nak hajlandósága hozzám. Ámbár itt máshoz sintsen, sőt azt van okom hinni, hogy senkihez is máshoz még nintsen. – Ha az eddig való mindennapi társalkodás alatt, amint tartok tőlle, hideg maradott hozzám (ámbár legkissebb idegenséget sem mutatott) nincs reménységem, hogy ezután érezzen szivében szeretetet hozzám. – Annyival több okom vagyon pedig keveset reményleni, mivel én magam a leg első lépésemtől fogva annyi jeleit adtam s napról napra bizonyitottam, a részemről való indulatot melyet kölcsönöztetni semmiképpen nem tapasztalok. Már Isten tudja, hogy dől el a dolog. Rövid időn csak bizonyost kell tudnom – Holnap után Atsára szándékozom menni B. Pronay László Urhoz, holott Pronay Sándornét is fogom találni. – T. Lászlóék is oda szándékoznak egynéhány nap mulva. Onnan 4 nap alatt vissza szándékozom. – Oda menetelemnek azon kivül hogy igérkeztem volt még Almáson, czélja főképpen

az: hogy Pronaynét lássam, akit ha valahogy itten célomban nem boldogulván Erdélyben kellenék mennem meg nem láthatnék mostanság, mivel oly hamar Pestre nem jön. – De egy kis distractiora is van valóban szükségem, mert a sok nyughatatlanitó gondolkodásoktól nagyon el vagyok foglaltatva, nem tudván reményljek-é vagy kételkedjem? és miképpen kormányozzam dolgaimat, s hogy intézzem, mind mostani mind ezutáni tselekedeteimet.–

Mindenekben a Ngod atyai tanátsában vélem fő bizodalmamat; örökösön maradván

Ngodnak engedelmes hiv szerető fia,
T. Domokos, m.p.

P.S. A grófné ő Nagysága tiszteli Ngodat és azt izeni: hogy mind a 3 copiát tsak egyforma nagyságra méltoztassék Nagyságod irattatni.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2955).

85

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Bécs, 1796. december 30.

Bécs 30. Dec. 796.

Édes Kedves Feleségem!

Hálá légyen az Istennek, hogy benne vetett bizodalmam szerint, ezen hanyatló Esztendőtis Kedves Gyermekeiddel együtt, türhető egésségben és békességben el töltötted!!! Tarcson meg az én Istenem továbrais benneteket kedves Kincseim, a maga gondviselésének Szárnyai alatt életben, bátorságban és boldog állapotban!!! A' következő Ujj Esztendőt tegye nektek, a maga jó kedvének esztendejére; áldjon meg benneteket minden Lelki és Testi áldásaival, őrizzen meg minden gonosztol, szomorú változástol és nagy nyavalyától!!! Légyen kedves Isten előtt a ti életetek, sok számos, boldog és boldogabb Esztendőkig, az Istennek dicsőségére és az én érettetek esdeklő szivemnekis örömére!!!

Én Isten jovoltából jó egésségben vagyok, és az Ujj Esztendői visitákban nyargalok; ma a Szomszédombanis voltam, és igen jó szivel fogadtanak.

Domokos levelét accludálom, de senkinek se mutassad, hanem meg olvasván szaggassad-el, válaszoltam neki, hogy ne szeleskedjék, és ne erőltesse a dolgot; hanem lassan siessen, és ugy ne szeressen, hogy ha viszsza nem kölcsönezik, busuljon rajta. Zejkné Hugomat és egész Házát atyafiságosan köszöntöm. Most többet nem irhatok a ki járás miatt. Kedves Ferkőmet áldom, és vélle együtt az én Istenemnek oltalmába ajánlak:

Édes Szivem!

holtig szerető hiv Társad
G. Teleki Samuel

Ocsovszki Uramotis köszöntöm.

Ujságul irhatom: hogy B. Maldinit az Öreget heted magával a Német Gárdából, valamely bátor és illetlen beszidiért el-csipték és innét Leopoldstadba az Invalidusok közzé küldik, a mint hallom. Ebből csak az a tudomány: hogy minden ember fogja-meg a Száját, és ne raisonirozzon magán felyül való dolgokról.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2628).

86

Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1797. január 7.

M.Vásárhely, 7-dik Januarii, 1797.

Édes szivem angyalom!

Ohajtva várt és az póstán elmaradott 20-dik és 23-dik X-bris irott leveleidet most szerdán szivem örömével vettem, minthogy abból olvashattam egészségben lételedet, melyért áldom az én Istenemet és kérem ő szent felségét, hogy továbbra is tartson meg tégedet állandó jó egésségben kedves gyermekeiddel együtt. Édes lelkem én is már alig várom az keddi póstát, mert tegnapis az bécsi pósta egészen kimaradott, mert az szebeni eljött és csak onnét hozott leveleket ide, kétségkivül, hogy az Tisza vagy Duna akadályoztatta meg, hogy Szebenbe el nem jöhetett az pósta.

Én Istennek hálá jól vagyok kedves kis fiammal együtt.

Bedécs most Sáromberkén vagyon, hogy az volt számtartó számadását revideálja és az ujnak holmit inventárium szerint által adjon. Bár csak már ezen megnyughatnánk, mert nagy nyomoruság az tiszt változtatás. Az sáromberki tiszttartó még eddig emberséges és jó ember. Igaz, hogy egy kisség kemény, de most szükséges, mert az emberek kezdettek volt nyakaskodni, de már most kezdék magokat jobbitani.

Sajnálom édes lelkem, hogy kedvetlenitlek, de csak meg kell irnom, hogyha még az sárpataki gát fennáll az sáromberki határ egészen odavesz. Most az napokban is az Maros éppen a tanoroknak a sánczáig járt és az mint az tiszttartó mondja esmét szakasztott el az csitkós kertből egy darabocskát. Ez ha igy marad, mi kert nélkül maradunk az atyafiság mellett. Azt sem tudom micsoda contractus vala arról, hogy ök az hidasokat oda csinálták, hogy az mi csitkós kertünkön járjanak keresztül és most úgy hallom, hogy még feljebb akarják vinni ugy, hogy egészen felmenjenek végig az mi kertünkön.

G. Kendefiné talám ma vagy holnap béjön és megmondom izenetedet. Zeykné néném éppen nállam volt, mikor vettem leveledet. Nem igen tetszett néki, csak meghúzta az vállát reá azt mondá, az igaz, de meg sem köszöntet tégedet.

Az fiamnak én is vettem egyszeriben két levelét. Nékem azt irja mindenekben, hogy még nem bizonyos dolgában, mert sok mesterséges fogásokat csinálnak, hogy ő az probát kiálja és én kigondolhatám az auctorát, minthogy jobban tudom az asszonyi fogásokat. Én válaszoltam néki és megirtam, hogy én nem tudhatom, hacsak ő meg nem irja, hanem vigyázzon magára és valami kötésre vagy contractusra ne lépjék, mert azután ki nem gázol belöle, hanem bizza Istenre minden dolgát és ne erőltesse az dolgát. Én megvallom néked édes szivem, hogy már ha igy van az dolog, félek attól az házasságtól. Adja Isten szerencsés végét és ne szomoritsa meg az mi érzékeny szivünket.

Bároczinak megszerzem az könyvét. Hát szegény Wartenslébenről mi hir vagyon, elvágták-é az karját? Hát Wartenslébenné hogy és mint vagyon, mit csinál? Képzelem szegényt, hogy most az uráért nagy félelemben vagyon. Ha még el nem felejtett, köszöntöm. Sokszor van az eszemben.

Az sorostélyi tiszttartó tegnap idejött, hogy Bedécs az számadását megnézze. Kiküldettem Sáromberkére, magam is beszélettem vélle; jó embernek látszik. Ő tőlem azt kérte, hogy adgyuk ki néki az sorostélyi jószágot árendában és ő minden esztendőben egyformán kifizeti nékünk az árenda summát, de én ezt nem tartanám jónak, hogy az ember az maga tisztének adja árendában és azt is mondám néki, hogy az jószágunkat nem szeretjük senkinek árendában kiadni. Ez csak az Vajna szokása, azért nem gondolom, hogy magad is édes szivem erre reá menjél. Külömben tetszésedtől függ édes kincsem.

Már Bedécsnek találtunk szobát Sáromberkén, mert ott, az hol mi is és az régi praefectusok laktanak, ott most az tiszttartó lakik, és az hátulsó házba, az szolgálók ahol főznek és a fa kedviért, azért a hol eddig is lakott a maga t. i. az gang szobába, abból egy ajtót parancsoltam, hogy tavasszal vágjanak. Az zöld bástyában is igy lesz két szobája. Ez már egész tiszteséges szállás néki, hogy pedig megházasodjék, azt nem gondolom, annyival is inkább azt, akit irsz, mert én ezt próbáltam, de az apját nem szenvedheti és azt mondotta nékem, hogy félne a sok pap atyafiságtól. Azt pedig, hogy Máris kihez menjen, én nem tudhatom. Én kérdeztem magától is, de azt mondotta, hogy ő maga sem tudja, mert sokan vagynak, de látja, hogy még nekem senki sem jelentett semmit. Az Rhédei Mihályné praefectusa ugyan néki Bécsben megigérte, hogy elveszi és az minap irt is néki, de még eddig nem jött el. Ő Catonnak irt, hogy mondja meg az praefectusnak, hogy már jelentse magát valósággal. Ezt Caton, amint Márisnak irta, meg is mondotta néki és Szotyori azt igérte, hogy irni fog, de még nem jött semmi levél. Az minap az járai pap is (aki Bécsben felbiztatta volt) itt volt az csinádi pappal az Máris sogorával együtt, nállam, de nékem az sem jelentett semmit is. Már most meghallotta, hogy Bethlen Imre jön le és most már Antal vagyon az fejiben. Én bizony nem tudom az sok közül kihez megyen. Félek rajta, hogy az sok szék között az pad alatt marad. Az apja mindig gyötör, hogy adjam férjhez, mert ő mikor béadta nékem, akkor is azt kivánta, hogy adjam én férjhez.

Itten azt beszélik, hogy az g. Teleki Károly beteges leánya megyen férjhez egy Cavanák nevü kapitányhoz. A Teleki lányok szeretik a más nemzeti katonákat, erről bizonyságot tehet Wartenslébenné.

Én Maldininak nem irtam. Az öreg Borosnyai ritkán jön hozzám, mert beteges. Az ifiu is volt kétszer nállam. Az professorok gyakrabban jönnek, hanem az öreg t. Nemes uram gyakran vagyon nállam.

Én ha Isten segit, már szándékozom innét ennek az holnapnak 17-dik napján indulni Kolosvárra, hacsak az viz és rossz idő és egésségem engedi. Azért édes szivem már nekem irott kedves leveleidet csak Kolosvárra utasitsad. Ne rebegj édes szivem érettem, mert az Isten gondot visel reám. Én nem is megyek az Mezőség felé, hanem ugy gondolom, hogy Ludas felé legjobb lesz.

Továbbra ohajtva várván kedves leveleidet az én Istenemnek kegyelmes oltalmában ajánllak

Édes szivem, és változhatatlan igaz szivvel vagyok hiv társad, Bethlen Susánna, m.p.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2914).

87

Teleki Mária Rhédei Ádámné Teleki Sámuelnek
Kolozsvár, 1797. január 22.

Drága és igen kedves Édes Atyám Uram!

Jelenthetem Ngodnak, hogy kedves Aszszony Anyám ő Nga tegnapelött, két és három óra között Istennek hálá szerencsésen meg érkezett. Ő Ngának, a mint azt maga is mondja, mind utja mind pediglen ideje igen roszsz és alkalmatlan volt, mindazonáltal sem egyik sem másik nem ártott ő Ngának, sem pedig kedves kis Ferenczkémnek, mert mind a ketten Istennek hálá frissen vannak. Már tsak nem is botsátjuk fel ő Ngát, amig Ngod is le nem jönn és azután együtt mind Nagy Atya és Nagy Anya ugy mennek fel Ngotok.

Én, Istené légyen a ditsőség, frissen vagyok, semmi leg kisebb bajom sints. Reményljük is kedves Atyám Uram, hogy mind végig meg őriz a Mindenható felség mindennémű bajtól és szerentsétlenségtől. Mely igen nagy leszsz örömöm, midőn Ngodnak, mint édes Nagy Atyának ugy irhatok; de még annál is sokkal nagyobb leszsz, midőn Ngodat a tavaszszal

személyesen tisztelhetem és kis unokáját személyesenn is édes Atyai szeretetiben és gratiájában ajánlhatom.

Kedves Aszszony Anyám ő Nga ma Gróf Kemény Farkasnál van ebéden, vatsorán pedig nékem leszsz szerentsém ő Ngát magamnál tisztelhetni. Oh vajha már egyszer Nagyságodat is tisztelhetném csekély házatskámban.

A napam ő Nga Ngodat atyafiságosonn köszönti, az Uram a Ngod kezeit alázatosonn tsókolja, én pedig magamat továbbra is a Ngod Édes Atyai szeretetiben és Gratiájában ajánlván, és Ngodra az Ur Istentől mindennémű áldásokat kérvén, maradok örökösönn, változhatatlan tisztelettel

Drága kedves Atyám Uram Nagyságodnak, alázatos Szolgálója, engedelmes leánya

Rhédeiné, m. p.

Kolosvár, 22-dik Januarii, 1797

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2976).

88

Teleki Mária Rhédei Ádámné Teleki Sámuelnek Kolozsvár, 1797. február 5.

Drága és igen kedves Édes Atyám Uram!

A mult hónapnak 24-dik napján irott édes Atyai levelét, Ngodnak ezer örömmel, és alázatos tisztelettel vettem, de szivbeli sajnálással értettem belőlle, hogy Ngod catharussal és torokfájással bajlódott; mind azonáltal reménylem, hogy már eddig el mult és már tökélletes jó egésséggel bir Ngod; adja a Mindenható Sz. Ur Isten, hogy ugy legyen!!!

Istennek hálá mi mind frissen vagyunk, ki vévén, hogy nekem is egy kis catharusom vagyon, de reménylem, hogy két vagy három nap alatt az is egészszen el mulik; egyébként Istené légyen a ditsőség, igen frissen vagyok: reménylem, hogy másfél hét alatt el válik a dolog, hogy fiunak, vagy leánynak lesz-é Nagyságod Nagy Attya.

Kedves Domokosomat mindennap várjuk; alig várom, hogy láthassam. Kedves Aszszony Anyám ő Nga is, kedves Ferenczkémmel együtt Istennek hálá frissen vagyon; azt tartom, hogy ő Nga is ir Ngodnak a mái postával. A Napam ő Nga, Ngodat atyafiságosonn köszönti; az Uram a Ngod kezeit alázatosonn tsókolja, én pedig magamat továbbra is a Ngod Édes Atyai szeretetiben és Grátiájában ajánlván, maradok örökösönn, változhatatlan tisztelettel

Drága kedves Atyám Uram Ngodnak

alázatos Szolgálója, engedelmes Leánya,
Rhédeiné, m.p.

Kolosvár, 5-dik Februarii, 1797.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2978).

89

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának Bécs, 1797. február 6.

Bécs 6-a Febr. 797.

Édes Kedves Feleségem!

Ki nem mondhatom mely nagy vigasztalásomra vólt Kolosvárrol 22. January irott Leveled melyből láttam, hogy roszsz utban, rút időben, az Ur Isten Kolosvárra vezérlett minden derekas baj nélkül szerencsésen, és jó egésségben, kis fiaddal együtt; mert ettől az uttol

rebegtem, kivált a Mezőség felé, a dölésre nézveis. Hálá Istennek hogy Leányodotis frissen találtad! eddig Domokosis bé-ment, és reménylem hogy következő Neved napját Gyermekeidnek társaságokban töltheted, énis gondolatommal 's jó kivánságaimmal köztetek lészek; kérvén az én Istenemet: hogy éltessen benneteket a maga dicsőségére, sok számos, és boldogabb esztendőkig, állandó jó egésségben, békességben, és engedjen néktek sok örvendetes Születés, és Név napokat érni, 's el-tölteni, a mig élek, vigasztalásomra!!!!! Alig várom, hogy énis köztetek lehessek, 's veletek együtt tölthessem napjaimat.

Tegnap vettem Kolosvárrol irott harmadik Leveledet, de még a másodikat nem vehettem, mert a Deputatusok fel nem érkeztenek. Okosonn cselekedted, hogy a Nagy Mihály absolutioját nem ellenzetted, a jelentett okra nézve; és azis igen jól esett hogy nem adtad a Bedecs goromba Levelire tett válaszomat; tarcsad magadnál, és csak akkor add-meg, mikor ideje és hellye leszen, ha látod, hogy külömben sem lehet orvosolni 's eszire hozni Bedecset; ha pedig tapasztalod hogy sincere meg bánta hibáját, és abból nem csak szoval hanem cselekedettelis meg térését bizonyittya, ugy elis maradhat a válaszomnak meg adása. Én neki azolta egy betűt sem irtam, nemis irok, a mig jobbra fordulását nem látom.

Rajtad áll, Édes Szivem, hogy a fiad, az ujj Lovász mestert magával ne étesse, mint a másikat, és egyébarántis Rendeléseimhez tarcsa magát a Joszágaimban, a hol meg fordul, és azokban semmi ujjittásokat, változtatásokat hirem nélkül ne tégyen: a mint előbbeni Leveleimbenis már erről neked kétszeris irtam.

Kátra utánn ne járj tovább; hanem ha magától el-jön, mond-meg neki, hogy mivel szavának meg nem állott, én már itt mást fogadtam; mindazonáltal ha neki tettzik, és látod hogy ügyes ember, aztis mond meg neki: hogy mikor le-menyek akkor jelencse magát nállam, és akkor magam beszéllek vélle. Ha Szükséged leszen reá, 's hasznát veheted Könnyebségedre, addig a mig én le-menyek magad mellettis meg tarthatod.

Nem tudom mit gondoljak a Sárpataki Gátrol? mert minapi Leveleidben az irtad: hogy a miatt sok kárunk vagyon, az Sáromberkiekis panaszolnak, a Csikos kertünknek nagy része elis vagyon szaggatva; most pedig azt irod: hogy a viz a gátot el-szakasztotta, és már semmi kárt sem teszen; hanem a Gernyeszegi határon a tégla-vetőnél való kiöntése a Marosnak teszi a kárt. De ha az irántis vagyon Végzése a Vármegyének hogy a Gernyeszegiek csapó gátat kössenek; miért nem jár utánna Bedecs; hogy a Vármegye Determinatioja vétessék Executioban? ha pedig a Vármegyének nincsen iránta Determinatioja: miért nem kér a Vármegyétől oculator Commissariusokat, és miért nem jár utánna, annak szokott modja szerint, hogy a Vármegye erejivel orvosoltassa káraimat? mert abban sem Páter Málnási, sem más ellent nem állhat, a mi törvényes. De a Sárpataki Gát dolgában, már sok esztendőktől fogva, igy játzodnak velem: hogy egyszer fel-lármáznak, azutánn ismét el-simittyák a dolgot, és mindenféle kifogást keresnek. Ugy akarják hozzám fidelitásokat mutatni, hogy másoknakis kedveket keressék.

A' Szengyeli udvarház Reparatioja iránt a Kőmives és Ács Überschlagját jól meg kell visgáltatni, és mind a szükséges Reparatiokat, mind pedig az Erdőknek, és a Joszágnak használását a Contractus szerint kell rendelni; mert bánnám ha meg haragittatnék G. Toldalagi Ferencz. Nekem az a Kis Joszág Kezem ügyében vagyon, és én inkább akarnék rea superaddalni, mint Kezemből ki-bocsáttani.

A' Domokos házasodása iránt énis ugy gondolkodom, hogy arra nem kell ötet eröltetni, hanem reá kell hagyni, és magunknak csak azt reserváljuk: hogy tanácscsal éltessük, és meg mondjuk neki: kit ne vegyen el? azt pedig ne praescribállyuk: hogy ezt, vagy amazt vegyeel. Csak magához-való, jó erkölcsű, jól nevelt, és életre-való jó Gazdaaszszony feleséget vegyen, én atyai áldásomat adom reá. Egy kereső, takarékos, nem hivalkodo, jó Gazda aszszony feleség, ki-potolja sokszor más gazdagabbnak, a ki nem olyan, a Joszágát. A' mostani bizonytalan időben, ha csak ugyan olyan személyre nem talál, a kiben minden tekintetben magának contentumot, és boldogságot igérhet, jobbis nem sietni a házassággal.

Az Osztályodat ugyan akarnám, ha jó moddal el-végezhetnéd bé menetelemig. Én a mit fizetni kell, csak tudhassam, innét le-küldöm. Azért a nállad lévő, utolsó szükségre tartott pénzt meg-ne félegesittsed. Inkább kölcsön végy Erdélyben valakitől interesre. A G. Bethlen Samuel praetensioirol válaszoltam B. Kemény Samuel öcsém[ne]k.

Örvendem, Édes Szivem, ha jól mutattyák hozzád magokat a Kolosváriak, csak Szivből volna, nem szinből. Magadra és Szavaidra vigyázz.

Capucinus orvosságot küldök a viszsza menő Deputatustol. Akarom pedig, hogy a Bundád, Stutzlid, jól le mentenek, hát a vas ágyak hová lettenek?

Én Istennek hálá már jobban vagyok, már a láb fájás szinte egészen el-mult, de még a Catarrhusbol egészen ki nem tisztulhattam. Azt hallom, a Gubernatornakis a lába fáj; mely szerint már nem csak a Cancellaria, hanem a Guberniumis roszsz lábonn áll.

No! Édes Szivem, én fel-küldém a mult héten Instantiamat a Cameralis Joszágok iránt, és ő Felsége méltoztatott signálni. A mit az Isten akar, a' leszsz. De tarcsd magadban, az irigységre nézve.

Kedves Gyermekeidet ölelem atyai szeretettel, és véllek együtt ajánlak az én Istenemnek gondviselésében:

Édes Kedves Feleségem!

holtig szerető hiv Társad
G. Teleki Samuel

Curaltassad a Szegény Mátyást, és tudositts: Bernardrolis, ha meg gyogyulté? Meg dobbantam, hogy azt olvastam Leveledből, hogy az a részeges Miklos szinte kitörte a nyakodat, és a kis Franczika nyakát Vásárhellyen; bárcsak meg irtad volna: hogy; és mint esett?

Az Kolosvári jó Atyafiakat tisztelem. Ocsovszky Uramatis köszöntöm, 's mihelyt érkezem, Levelire válaszolok, ugy a kis fiamnak Levelireis.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2641).

90

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Bécs, 1797. február 16.

Bécs 16. febr. 797.

Édes Kedves Feleségem!

5. febr. irott Kedves Leveledből, gyermekeiddel együtt jó egésségben lételedet örömmel, azt pedig sajnálva értem, hogy érettem nyughatatlankodol; de ne busuly, Édes Szivem, mert nekem Istennek hálá semmi veszedelmes nyavalyám nincsen; már jobbanis volnék, ámbár még a Catarhusom egészen el-nem mult; vagy 4 naptol fogva felis kelegettem, de a lábom fájdalma ottan ottan meg ujjul; azért meg kiméllem magamat a mig lehet.

Domokos eddig bé érkezett, és nincs miért fély, mert már vége vagyon az A-val való szövettségnek. Azt tartom élitőlis volt, fokátolis. Én az Istennek akarattyában és gondviselésében meg nyugszom. Csak már Domokos ne hibázzon, hanem ha gustussa szerint nem kap feleséget, és meg nem házasodhatik, fordittsa az eszit dologra, és határozza-meg magát valami szolgálatra, vagy itt, vagy Magyar Országon, vagy Erdélyben, mert minél későbbre kezdi, annál hátrább esik.

Azt gondolom hogy Lászlóék, csak a jövő Holnapnak vége felé érkezhetnek Kolosvárra, addig pedig a Leányod alkalmasint fel-épül a betegüléséből; azért, ha nekedis ugy tettzik, talám jobb leszen neked a Lászlóék meg érkezése előtt Wásárhelyre magad Házadhoz viszszá menni, és dolgodhoz látni, mint Kolosváron egy szállásba szorulni, vagy más szállást szerezni; kivált ha a Leányod olyan állapotban leszen, hogy reád nem leszen szüksége.

Addig az osztályis meg eshetik, ha akar az öcséd osztozni, és ha B. Josika nem sajnálya segittségedre lenni.

Vettem mind Domokosnak Váradrol, mind a Leányomnak és kis fiamnak Kolosvárrol Leveleket, de most nem válaszolhatok, hanem csokolom és áldom őket; ajánlván Tégedet véllek együtt, az én Istenem[ne]k gondviselésében:

Édes Szivem!

holtig hiv Társad
G. Teleki Samuel

Gahinénak, Calisch Miminek Sopronban fia lett.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2644).

91

Teleki Domokos és Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek
Kolozsvár, 1797. március 4.

Kolosvár, 4-a Martii, -797.

Drága Kedves Atyám Uram!

Ngodnak 20-dik Februar hozzám botsátani méltóztatott válaszát fiui tisztelettel vettem. Ahoz képest, minthogy Ngodnak tetszését látom az iránt, hogy valami hivatalra applicálnám magamat: tehát instálom Ngodat, méltoztasson Ngod valamely conveniens statio iránt, hacsak a mostani környülállásokban lehet, kegyesen gondoskodni. Azonban valósággal meg vallom, hogy Bétsben szolgálatban lenni és lakni teljességgel kedvem nintsen. Akárhol légyek azonban, én a mennyit tsak lehet Bétsben örömest mulatok Ngtokért, mert külömben akár soha se látnám Bétset. Tudhatja Ngod, hogy én a Ngod consensussával is ugy gondolkoztam, hogy Magyar Országban applicáljam hivatalba magamat sok méltó okokból; és most is ugy gondolkodom. Mindazáltal mivel nékem Erdélyben kell, és szándékom is van házasodni, a mig ez meg nem történik, és a mig a Ngtok gratiájából egy kis Jószágotskát nyervén, magamat azután privatiumaimra nézve is el nem rendelném: innen Erdélyből bajos lenne ki mennem, sőt mind attól kellene el esnem, a mi jövendő életem rendének fundamentoma.

Azért is tehát itt kellene leg elöbb applicálnom magamat. A' minap engemet magamnak is és Ngtoknak is tudtok nélkül candidáltak volt Supernumerarius Assesornak a Kir. Táblára. Már most nem tudom, lesz-é vacantia? Ha lenne, a talám leg jobb Statio volna ad interim. A Guberniumnál hely nintsen, sok a Supernumerarius Concipista, Secretarius pedig mind mások praejudiciumáért, mind arra még készületlen voltomért nem lehetnék. A Thesaurariatustól ójom magamat.

Kedves Aszszony Anyámtól fájdalmason kellett megértenem, hogy T. László Ngodnak a maga első mysticus Levelének értelmét olyan formán fedezte fel, hogy róllam Ngodban balopiniot szerzett. Valamint én Ngodnak többször megirtam, hogy T. Lászlóék a tudva lévő dolgot bizonyosan akarták, de a sok Directio mellett is félre dirigálták s igen helytelenül influálgatták belé: ugy elég igazán és világoson meg irtam magam viseletének egész mivoltát és a dolognak egész follyamatját. Hogy a dologból semmi sem lett, annak három főoka van. Elsöbbször, mivel a leánynak nem volt hajlandósága, de azt eleinte, kivált Lászlóék elött éppen nem mutatta, hanem mentől tovább nékem különös gyakori együtt létünkben inkább adta értésemre. Lászlóék elött pedig mind végig hozzám nyájason mutatta magát ugy, hogy az ő maga viselete, mikor magunkra voltunk, igen hideg, mikor mások elött voltunk, igen nyájas volt. Nem lévén másodszor A-kónak Lászlóékhoz semmi confidentiája és félvén másfelöl az ő megneheztelésektől, (Nem is lehet A-kónak soha confidentiája a nénjihez és a quasi Páteréhez, mert nagyon a keleptzébe tartják még a gondolatját is) ugy

vitte a dolgot igen fájinul és tsudálásra méltó eszességgel, hogy engem inkább inkább disgustáljon, de azonban mások elött ugy mutassa magát, mintha éppen nem disgustált volna. Másfelöl Lászlóék (a kik most azzal vádolnak, hogy részemről mult a dolog) engem mindig sequiroztak, mind szerelmességemmel, mind egyébb módon és sokszor igen goromba tréfákkal, melyekkel véllem az magok patrociniumokat igen megaláztatólag éreztettgették.

Én a ki tudtam, hogy privatissime hogy foly a dolgom, azonban másfelöl az megirt velem való bánás módját tapasztaltam, természetesképpen utolya felé el kedvetlenkedtem, de másrészről confundálodtam is, mert nem tudtam mit tartsak? Ez a kedvetlenség volt a mit Lászlónak, a mint értem, mordságnak tetszet nevezni. G. Teleki Józefné maga legjobb bizonyságot tehet azonban mennyiben vettem légyen erőt méltó kedvetlenségemre, sőt a Grófné tudakozódott rajta s Teleki Palival bizonyitom, hogy néki mondta: hogy az én patientiámon nem győz eleget csudálkozni.

Meg irám tehát Ngodnak, hogy A. ugy vitte a dolgot, hogy mind ez, mind a T. Lászlóék igen Uri magukviselete engem méltán disgustáltatván: az okosság bizony azt hozta magával, hogy én bizonytalanságomban emberek elött azt a bolondot nem jádzottam, a kit jádzottam különös együtt létünkben, melyről azonban Lászlóék nem tudhattak annyival inkább, mivel a Leány azt nékiek a praetendált nagy confidentiánál fogva ki nem nyilatkoztatta.

Mindazáltal százszor való hazugság az, hogy én mások elött is az leányhoz barátságoson és nyájoson nem mutattam volna magamat. Hogy az illendőség regulája ellen hibáztam volna. Meg engedem, hogy hibáztam a Lászlóék itélete szerint, de az oly apprehensioval és superioritások érzésével tellyes emberek elött mindenkor is hibázni fogok, de szollyanak arról mások.

Harmadszor. Ámbár hiszem, hogy Lászlóék a dolgot akarták: mindazáltal ollyan nagy Lieblingsplanok bizonyoson nem volt, mert a dolgot aktive kellett volna ugy másképpen promoveálni s különben is tagadom, hogy ollyan felette nagy affectioval viseltettek légyen A-kóhoz és hozzám is, mert ők nem is igen capaxok valakihez igaz valóságos affectioval viseltetni, hanem ha magokhoz.

Hallom sok haszontalan apróságokkal is vádolt Ngod elött de csak bizony csupa hazugságok s ezen cathegoricus ki-fejezést tökéletesen megérdemlik. Hogy én egyszer valami gyerekség tréfában azt mondtam, hogy a nem igaz: – azt László uram felkapván, azt mondta nékem, hogy lehazudtoltam A-kót. Hogy némely igen embertelen, velem való disputatioiban melyekben az ő késztetésére egyszer egyszer A-kó is belészolott: én egyet egyet phlegmámat el-vesztvén, Lászlónak oda mondtam, azt a leánnyal való kemény disputálásnak nevezte, holott őtet illette: hogy egy hétig, köntösseimet részint igazittatván, részint ujjakat tsináltatván, bekesemben (mely azonban most is elég tsinos) compareáltam: azt leptsességnek tsinatlanságnak nevezte, holott ha az lett volna is, midőn azt azután soha fel nem vettem maga is kegyes approbatioját adta, hogy már elég tsinosan járok; valamint hogy valóságosan mindég a tsinosságra s illendő öltözetre nagyon is vigyáztam s bizony Lászlón példát soha nem is vettem s nem is veszek abban.

Azt tartom, hogy már ezen kedvetlen maretiát Ngod is meg unta annyira, hogy talán jobb lészen, ha arra egy betüt is többet nem vesztegetek.

Mi Istennek hála jó egésséggel vagyunk. Franczika roszszatskán volt, de már semmi baja sints. Máriskó frissen van. A sárdi processus iránt méltoztasson Ngod instruálni, miképpen procedáljunk immár tovább.

Magamat a Ngod Atyai gratiáiban ajánlván maradok: engedelmes hiv szerető fia,

T. Domokos, m.p.

Édes Kincsem!

Ma egész nap nem vala szünete az sok embernek nállam. Azért külön levelet nem irhatok, mert az postáról elmaradna. Vettem 24-dik Februarii irott leveledet. Hálá légyen az

Istennek, hogy jobban vagy. Tartson meg az én Istenem továbbra is állandó jó egésségben szivemnek vigasztalására.

Kedves leányom Istennek hála igen jól vagyon. Még ugyan nem engedtem, hogy felkeljen. Kedves Ferenczkém is, Istené a dicsőség, már szinte jól vagyon. Nem is volt semmi veszedelmes baja, csak ez az itt lévő gyermekék catharusa volt. Domokos is Isten jóvoltából frissen vagyon. Én is már jobban vagyok az lábammal. Egyéb bajom pedig nem is volt.

Gyermekeid csókolják kezeidet, én pedig (válaszomat az jövő postára hagyván) addig is vagyok néked édes kincsem

igaz szivvel szerető hiv társad,
Bethlen Susánnád, m.p.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2957).

92

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Bécs, 1797. március 5.

Bécs 5-a Mar. 797.

Édes Kedves Feleségem!

Szivemnek megilletődésével olvastam 23 febr. irott Leveledből Kedves Leányunknak, Szerencsésen e Világra hozott első magzattyában való meg Szomorittatásunkat; de a mi Kötelességünk az: hogy az Istennek akarattyában, és bölcs Végzésében (melynek titkai elöttünk el-vagynak rejtve) meg nyugodjunk; bizván az Istennek irgalmasságában, és igéretiben, hogy kik ő benne reménlenek azoknak a kedvetlen dolgokatis javokra fordittya, és meg szomorodott sziveketis meg vigasztalja. Áldom az én Istenemnek Szent Nevét, hogy kedves Leányunknak életét épségben meg tartotta, és erőt 's Kegyelmet adott neki, mind a szülésre, mind pedig az ő reá mért keresztinek békességes tűréssel el-hordozására! Az én Istenem erősittse őtet továbrais, és épittse-fel mostani beteg ágyából minden romlás nélkül, és tegye ötet a maga Dicsősségire, élő Gyermekeknekis szülő-Annyává!!! Nem terhelem szivemet az okoknak keresésekkel, mert az Istentől vagyon az élet és halál; de minthogy a Leányom mind végig frissen volt, és egésségesen hordozta a maga terhét, csak azt gondolom, hogy valami oknak kellett hozzá járulni, vagy talám a Gyermeknek el-vételiben kellett hibának esni. Ez jövendőre nézve tanuságul szolgálhatna.

Arra kérlek, Édes Szivem, hogy ha az én életemet, és Házadnak javát kivánod, ne terhellyed gyenge egésségedet, felettébb való bánattal, szomoruséggal, és nyughatatlan fárattsággal. Az Isten minket, már sokképpen a maga kezihez szoktatott, és 27 esztendőknek elfolyások alatt öszve kapcsolt sziveinket, sokképpen meg kisértette, szomoruséggal illette, de mind eddig soha vigasztalás és reménység nélkül nem hagyott, és nemis kisértett fellyebb, mint sem el-hordozhattuk volna. Áldott legyen Szent Neve érette!!!

Ha Kedves Leányunk fel-gyogyul, és ollyan állapotban leszen, hogy bátorsággal elhagyhatod, talám Vásárhelyre viszsza mégy, és ott nagyobb commoditásoddal lehetsz, dolgaidhoz-is láthattz, a mig az Isten engemetis bé viszen. De ezt nem azért irom, hogy magadat genirozzad, hanem ott mulass, Édes Kincsem, a hol neked leg inkább tettzik, és leg kellemetesebb időt tölthetsz, mert a jó idő töltés, kellemetes társaság, és az elmének csendessége, frissesége nagy része a jó egésségnek.

Én már Istennek hálá frissen vagyok egésségemre nézve, a Catarrhusomis egészen elmult, és remélem hogy a jövő héten praesidealhatok, az Udvarhozis fel mehetek. Most

egyéb dolgokkal nem terhellek; hanem Kedves Gyermekeimet ölelem, áldom, és véllek együtt ajánlak az én Istenemnek gondviselésében 's oltalmában, örökösön maradván:

Édes Kedves Feleségem!

igaz Szivel szerető hiv Társad
G. Teleki Samuel

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2650).

93

Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek
[Kolozsvár, 1797. február]

Édes kedves kincsem!

A leányunk, Istené legyen a dicsőség, állapotjához képest igen jól vagyon. Semmi nevezetes baja nem volt az szülése után, valamint hogy igen könnyen és hamar által esett az szülés fájdalmain. Úgy most is az tejivel sem volt nagy baja, mert még ki sem rázta az hideg, hanem csak az pulsusába érzett az doktor egy kis változást és olykor sokat ásitozott. Fájdalmai Istennek hálá nincsenek. Éjszaka igen jól aluszik. Az ételbe és italba mértékletes. Nem adok neki egyebet gyenge által tört rizskása és gyöngykása levesnél, jóllehet ezek nem az én gusztusom szerint vagynak annyiba, hogy nem majorság lével, hanem vajas vizzel kell az doctor rendelésiből késziteni.

Én többnyire mind mellette vagyok. Éjszaka is azolta ott hálok. Az ágyamot oda vitettem. Ma 11 órakor jöttem onnét el, mivel kedves kis fiam születése napja vagyon és vele akartam az mái napot tölteni.

Rajtam ne gyötrödjél édes szivem, mert én jól vagyok, mivel az Ur Isten még eddig megvigasztalt kedves leányomban és őtet megtartotta és ha az Isten valami egyéb nyavalyát réá nem bocsát, bizom is ő szent felségiben, hogy megőrizi és az én édes anyai szivemet nem sajtolja feljebb, mintsem elhordozhatom.

Éppen most jöve vissza Bernát az leányomtól és azt az feleletet hozta, hogy Istennek hála jól vagyon s két fintsia levet is ivott. Most Alvinczíné vagyon ott, de estvére felváltom és én megyek oda hálni, holnap egész nap ott lészek. Még Alvinczíné nem hált ott s úgy veszem észre, hogy nem is fog az hálásba engem felváltani, de jól is teszi, mert úgy sem teszen semmi hasznot.

G. Teleki Károly is itt vagyon, nem látszik rajta az öregség és most is még friss ember. Ma talám eljön hozzám. 16-dik irott válaszodat édes kincsem vigasztalással vettem annyiba, hogy abban irod, hogy valamivel jobban vagy, de azt szivemből fájlalom, hogy még az lábod fáj, de attól nem félek úgy, mint az catharusodtól, mert már felette régen régen tart rajtad. Én az öreg Patakival is beszéllettem az iránt és azt mondja, hogy azért tart olyan hosszasan, mert ki nem jársz, mert az lábadra nézve is sokkal jobb volna, ha kijárnál, (mikor nagy hideg és eső vagy hó nincsen) ha gyalog nem lehet, szekeren, mert mentől jobban kiméli az ember ebben az nyavalyában magát annál tovább tart rajta. Ide zárom az öreg Pataki praescriptioját.

Domokos megérkezett. Eddig vetted innét irott levelét. Megmondottam néki tanácsodat, hogy egyszer reszkirozza meg magát vagy házasságra vagy pedig szolgálatra, de azt mondja, hogy ő Erdélyen kivül addig nem szolgálhat, mig meg nem házasodik, mert ha másutt szolgál, úgy Erdélyben nem lesz alkalmatossága, hogy leányokat nézzen vagy ösmerkedjék. Én megösmerkedtettem az Bethlen Lajosné leányával és mégyen is oda minden héten. Nékem ez jó leánynak tetszik és úgy veszem észre, hogy Domokos sem nézi rosz szemmel s ott sem nézik másként. Már ott vacsorán is marasztották, de még Domokos ebben sem hatá-

rozta meg magát. Azt mondja, hogy még az Teleki Domokos leányát meg nem nézi, addig nem tudja magát meghatározni. Itt egy keveset attól is fél, hogy ha A-kó béjön, elrontja.

Itt mindennap várják Lászlócskát, de Pestről másnak irták, hogy meghátráltatódott az utjok, mert most Rádai Gedeon akarja venni A-kót, de ha nem jönnek is meg, úgy sem bánom, hogy eljöttem arról a szállásról, mert nékem itt az Bethlen Pálné házánál meglehetős szállásom van. Már úgy sem kell igen sokáig, mert ha az Isten adja, hogy az leányom frissen lesz és az négy hete eltelik, azután Isten segedelmével el szándékozom innet menni és az mennyiben erőm és tehetségem engedi, dolgokhoz fogok látni, csak tudnék mindent tetszésed szerint édes szivem cselekedni. Az Úr Isten gyógyitson édes kincsem és engedjen róllad örvendetes hireket hallanom addig is, mig Isten adja, hogy megláthassalak.

Kedves két fiam is, Istené legyen a dicsőség érette, frissen vagyon. Továbbra is ajánllak az én Istenemnek kegyelmes oltalmában és örökös hivséggel vagyok, mig élek,

édes kincsem,

igaz szivvel szerető hiv társad,
Bethlen Susánna, Telekiné, m.p.

Szegény Kálnokinak tegnapelőtt meghala a kis fiacskája. Most dolgozunk az osztálynak tökéletességre való menetelében, de még az conscriptionak nincsen vége.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2953).

94

Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek
Kolozsvár, 1797. március 19.

Kolosvár, 19-dik Martii, 1797.

Édes szivem, kedves uram!

10-dik Martii irott válaszodat szivem vigasztalásával vettem. Áldom az én Istenemet érette, hogy egésségedről örvendetesen hirt tudhatok. Jól teszed édes szivem, hogy megkiméled magadat. Kérlek is édes kincsem, hogy ebben az rosz időben ki ne járj. Tarcson meg az Isten mindenkor friss és örvendetes állapotban, hogy minél hamarabb láthassalak meg friss jó egésségben.

Mi Istennek hálá mindnyájan frissen vagyunk. Az leányunk már fenjár, visitákat is veszen és lehet mondani, hogy semmi baja nincsen. Nem is gyengült meg, szine is alkalmas, jól ehetik, jól alhatik és jó kedve is vagyon. Áldassék az Isten érette, aki őtet megerősitette és megmutatta nékünk az ő jó voltát és kegyelmeségét, mert ha egy felől megszomoritott, másfelöl kedves gyermekünkben megvigasztalt.

Kedves Domokosom és kedves Ferenczkém is Istennek hálá frissen vagynak. Én is már jól vagyok és ha Isten segit szándékozom innét elindulni 6-dik Aprilis Sárdra és az husvétot, ha Isten életben és egésségben megtart, gyermekeimmel együtt ott kivánom tölteni és hogy jobb időtöltésem legyen, Benkét is kivitetem.

Köszönöm, hogy orvosságot küldesz. Talám még itt lészek, addig leérkeznek az deputatusok.

Érettem és az én utazásomról való gondoskodásodat köszönöm, de ne nyughatatlankodjál édes kincsem az mi utunkról, mert velünk vagyon az Isten, aki eddig is engemet és az enyimeket őrizett, az a jó gondviselő atya ezután is velünk lészen és megőriz minden veszedelemtől és szerencsétlenségtől. Légy csendes szivvel irántunk édesem.

Az osztályomat én is szeretném már egyszer végére hajtani, még pedig atyafiságosan, de félek rajta, hogy addig huzzák, halaszszák, hogy másként lesz vége, mert már most azt mondgyák, hogy az tisztektől nem lehet és nem tudják, hogy vegyenek számot, mert azok mind irástudatlan emberek.

Báró Josika, ha kérem, csak belészól az dolgaimban és még eddig jól mutatja magát.

Bedécset még Vásárhelyt létemben megtudakoztam Josika által, hogy akar-é maradni vagy nem szolgálatodban és akkor azt mondotta, hogy igen is, ha nékünk tetszik ötet megtartanunk. Azért talám már most nem is tudakozom tőle, mert ugyis most szükségem van reá, mind az Bánfi urakkal való osztályban, mind az testvéremmel valókban. Most ki is akarom Középlakra küldeni az viceispány Kabos urral, hogyha az insenér ott felméri az Rédei Jánossal való közös rajkóczi erdőt, nézzék meg, hogy igazán két felé mérték-é?

Én sem commendálok Domokosnak feleséget, de én is mint javát kivánó édesanyja emlitettem nékiRáchelt, de ahoz soha eleitől fogva nem volt kedve és most sincs, de az én itéletem szerint nem is erőltethetem arra, hogy kedvet csináljak néki, mert Domokos gyenge complexioju ember, az leány pedig erős. Én ugyan ezt az reflexiomat az fiamnak nem mondottam, hanem csak néked irom mint édes atyának. Talám azt gondolom, hogy B. Lajosnénál, (ha ismét Kolosvárról kimegyünk) csak megmarad, vagy pedig az hugyos körtvélyre visszatér, mert most még im igen nyájoson mutatja magát az leány hozzá. Én magam részéről, ha Istennek is ugy tetszenék, nem bánnám, ha az B. Lajosné házánál meg ragadna, mert ezt az leányt is ösmerem s mások is igen dicsérik. Mindazonáltal ugy legyen, mint az én jó Istenemnek tetszik.

Az minap irt volt Domokos néked az iránt, hogyha néked ugy tetszik, hogy ő szolgáljon most Erdélyben. Szeretne szolgálni mig megházasodik és ugy emlékezem, hogy arról is tett emlitést, ha jószágot is méltoztatnék néki adni, hogy magát egy kisség rendben vehetné. Már lássad édes kincsem, mit válaszolsz néki. Én azt tartanám, hogy talám ezen kivánságát bétölthetnéd magad rövidsége nélkül, mert már csak bajosabb nékünk is ötet kielégiteni és ugy is nem igen szeretjük, hogy az mi jószágainkban disponáljon, de ha jószágot adunk néki, azzal osztán ugy gazdáskodik amint akar és az jövedelméből is ugy költ, az mint én s ha azon feljül egyszer másszor valamit adunk néki, gratia lesz.

Az mult póstán megirtam néked, hogy fába vágtam engedelmed s hired nélkül az fejszét s jószágot vettem. Az contractusoknak copiáját is accludáltam. Már édes kincsem ez bizony megvan, akár jól, akár roszszul cselekedtem. Legalább jó szándékból esett.

Kedves gyermekeim engedelmességgel csókolják kezeidet. Én pedig ajánllak az én Istenemnek oltalmában s vagyok holtomig édes angyalom,

igaz szivvel szerető hiv társad,
Bethlen Susánna, Telekiné m. p.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2925).

95

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Bécs, 1797. március 28.

Bécs 28 Marty 797

Édes Kedves Feleségem!

Kolosvárrol 16. Martii irott kedves Leveledből látván, hogy Áprilisnak elein Sárdra menni, és ottan egy hetet mulatni szándékozol, ezen Levelemet énis oda utasittom, hogy Kolosvár felé ne kerengjen, és addigis vehess töllem tudosittást mig Vásárhelyre meg érkezel. Én Istennek hálá már egésséges volnék de soha nehezebb környül-állások, és sötétebb ki-nézések között nem voltam mint most, de ez másokalis köz, azonn kivül hogy Házamnépitől el-vagyok szakadva idegen földönn. Az Isten visellyen rollunk gondot, a maga itéletinek közepetteis!!!

Vettem a Kercses-Orai contractusnak Copiáját és approbálom az Obligatiodat pedig a magaméval fel-vettem, ha az Isten le-viszen. Bárcsak már a capitalisnak Interessét adni

instálná a Sorostélyi Tisztartó azon Ujj Joszágból, hogy ne kellessék egyebünnen potolni. Nem tudom, ha volna-é jobb Kercses-Orára egy jó Birót tenni (ha vagyon arra alkalmatos ember) a ki a Sorostélyi Tiszt alatt vigye a Gazdaságot; vagy pedig egy idegen Számtartot fogadni? mert félek, hogy a Számtartónak fizetése, Intertentioja mind el-nyeli a Joszágnak kevés jövedelmét.

Minden csak a maga ideiben jó. P. Ladányt ha akkor nem adták mikor ideje volt, már most ha adják sem tudom, leheté meg venni vagy nem? és bátorságosé? mert nincsen pénz, a jövendő bizonytalan, kölcsön pénzt nem lehet kapni, mert most minden okos ember meg tartya és meg kiméllí a mi kevés kész pénze vagyon utolsó szükségire. Nem tudjuk mit érünk? a Joszágnakis mi hasznát veszszük?

Aranyos Megyesről hoztanak a minap 1000 frtot, az el-adott Sertéseimnek árrokat és Remetéről 500 ftot. Ebből fizettem a Contokat; de még mind ki-nem fizethettem. Bárcsak a Sárdi Tiszttartó adhatná-el az el-adó borokat.

Azt gondolom, Édes Szivem, hogy ha B. Josika fel-vállalja, bizzad réá az Osztáljodat, és mélto praetensioidnak complanatioját, és Bedecsel együtt (ha ugyan lehet hozzá bizalmad) végezze-el; mert nem tartom érdemesnek, hogy a mostani szoross környül-állások között, gyenge egésségedet kotzkáztassad, és az Osztályodért Kolosvárra viszszá fáradgy, 's ottan nagy Költséget tégy. Nem akarnám Domokostis mellöled el-távoztatni, hanem inkább azt kivánnám, hogy legyetek együtt Vásárhelyen csendességben, és várjatok bé engemet, a mellett pedig legyetek készen mint a madár az ágonn, ha a' Környül-állások azt kivánnyák, hogy ti mozduljatok valamely felé. Külömben azt cselekedjed, Édes Szivem, a mi neked jobbnak tettzik. Ha Domokos tőlled el-távozhatik, Báro Josikának utasittásával el-végezheti az Osztályodat, nállad nélkülis; ha pedig Domokosnak jobb most veled együtt lenni; a Vődreis reá bizhatod, hogy B. Josikának utasittása alatt végezte-el, mert ő helyben lakik Kolosváronn, és nekiis kára 's haszna forog a dologban. Mindenképpen meg kimélheted magadat, leg alább a fárattságtól, és boszszuságtol. Egyéb aránt a mihez Jussod, igazságod vagyon, megkivánhatod atyafiságossan, 's ha ugy nem használ, törvényesenn is.

A' Sárdi Caussáról a Procurator Gál Pál tehet informatiot, mert én nem tudom mit csinált benne? Meg irtam a minap, hogy a Caussat appellandi Ratiokat jól ki-dolgozván, nekemis külgye-fel copiaban, hogy ahoz képest tegyek Rendelést iránta. Ha külömben nem lehet, egy különös embert fogadok, a ki utánna járjon a dolognak, és a Caussát folytassa ügyiben.

Ha sokallod, Édes Szivem, a mit projectaltam Pap Márisnak ki-házasittására, annyit rendelj a mennyit neked tettzik.

Arra kérlek, Édes Szivem, hogy vigyázz az egésségedre, és az Istenben vetett bizodalom, 's józan okosság által győzzed meg az életnek változó terheit 's kedvetlenségeit. Sokat haly, keveset beszélly. Minden hallomásonn pedig meg ne indulj, azonban fülely mindenre, és tudakozodjál a körül-belöl való dolgokrol. A miket pedig én neked irok, azokat tarcsad magadban, és légy csendességben. Én ez utánn csak Vásárhelyre irok neked. Kedves kis fiamat csokolom, és ha Domokosom veled vagyon, ötetis atyai szeretettel ölelem. Kolosvarrol 15 Martii irott Levelit vettem. Ocsowszki Uramotis köszöntöm. Továbra Gyermekeiddel együtt az én jó Istenemnek gondviselésében 's oltalmában ajánlak:

Édes Szivem!

holtig szerető hiv Társad
G. Teleki Samuel

Sajnállom hogy a Vőd azzal köszönte-meg érette tett Anyai Szorgalmatosságodat, fárattságodot, hogy talám ugyan a miatt eredett nyavalyádban, tiz napig sem látogatott meg, csak egy cselédje általis. Elég Bikfa ember! Bárcsak mások elött forditattad volna fenn tartott orrára!

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2658).

96

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Bécs, 1797. március 30.

Bécs 30. Marty 797

Édes Kedves Feleségem!

19-dik Martii irott Leveledet szeretettel vettem. Hálá Istennek, hogy Gyermekeddel együtt jó egésségben vagy! Tarcson ő Szent Felsége benneteket továbbrais örvendetes állapotban, békességben!!! Énis Istennek hálá már egészen meg gyógyultam, tegnap az Udvarnális voltam, Visitákatis tettem. Mindennap, mikor szép idő vagyon Szekeren kisétálok. Egyéb aránt hireink igen kedvetlenek, állapotunk terhes. ...Az Isten legyen nekünk irgalmas, kegyelmes!!!

Ma hallám, hogy a Magyar Országi Kamara jó opiniot küldött ide Püspök Ladány iránt, hogy el-adható. Már meg válik adják-é, vagy nem? és ha adják, kapható-é annyi sok Ezer forint pénz, a mostani bizonytalan időbe, hogy meg vehessem? Ha az Isten nekem rendelte, enyim leszen.

Bedecs iránt meg nyugszom tettzéseden, az osztályodban vedd hasznát; talám a B. Josika utasittásával, és a Domokos ügyelésével, ha nogatod, el jár a dologban. Minthogy pedig, még a Tisztek számadaltatásokis mindenütt hátra vagyon; kevés Jószágaink szerte szélyel egy mástol távol lévén, a Gazdaságis meg kivánnya hogy Kárunknak eltávoztatására, a Praefectus többet járjon a Joszágokban, mint eddig is inkább utánna lásson a Gazdaságnak, 's Tisztek administratiojának; által láttam, hogy Bedecs mint bágyadt, beteges, és commodus ember, nem érkezik, hogy a Gazdasághozis a Joszágokban hozzá lásson ügyibe; és peres dolgokatis, szükséges szorgalmatossággal, vigyázással folytasson. Az kár pedig mind a Gazdaságban, mind a perekben, csak a miénk. *Bajos-is kivált a mostani időben csak egy emberre támaszkodni, és minden dolgot egy emberre bizni.* Én meg vagyok kötve mind a szolgálattal, mind a mostani igen nehéz környül-állásokkal; erre nézve több kárnak, rövidségnek és bosszuságnak el-távoztatásával Jurium Inspectornak meg fogadtam, Gyujtó Sándor Uramot, a ki néhai B. Daniel Istvánnak jobb keze, annak utánna pedig Alsó Fejér Vármegyébe Vice Ispány volt, és most maga Joszágába lakik Tür nevű faluban Balásfalva mellett, Sárdhoz nem meszsze. Ez igen értelmes, szorgalmatos, és törvénytartó ember; azért a Törvényes dolgokat, közelebbről pedig a Püspökkel való Caussának, a Gubernium előtt folytatását, a Sárpataki Gát aránt való Deliberatumnak Executioban vételét, és ha a Testvéreddel Itélő mester által kell osztoznod, az osztályodatis, egyéb Törvényes dolgainkkal együtt reá bizhatod bátran, csak a Leveleket is adassad által, és Bedecs mihelyt érkezik járja-el vélle a Joszágokat, hogy tudja meg: hol? kivel? és mi iránt vagyon Controversia, és igazitható baj?

Bedecs maradjon Praefectusnak, ügyeljen a Gazdaságra, Administratiora, és a Tisztek Ratioit szorgalmatosabban revidealja. Ha az Isten a kezembe adja P. Ladányt, és Bedecsnek tettzik Szolgálatomban maradni, ugyis a két Hazába, két Praefectusra lészen szükségünk. Addig pedig reménlem meg alkusznak együtt Erdélybenn és Megyesenn; mert Gyujtó Uram egy realis és a dolgokhoz jól-értő emberséges ember. Kérlek Édes Szivem hogy nyerjed-meg a Confidentiaddal, és minden becsülettel. A' Joszágainkban mindenütt tisztességes Accomodatioja legyen magának, Lovainak, cselédeinek. A fizetését vélle el-igazzitom én. Régen vágytam reá, és mostan, bizonytalan időben nagy könyebségemre leszen, ha szolgálattyával élhetek.

Domokosnak vettem Levelit, de nem tudom hová válaszoljak neki? mert nem irja hol marad? hová menyen? Rendeljen az Isten neki hozzá való házastársat! Most bajos meg

határozni: hol léphessék szolgálatban? Jószágot adok neki jo szivel, kivált ha meg házasodik, csak szeretném tudni: hol szeretné inkább? és neked is hogy tettszik?

Kedves kis fiamat atyai szivel ölelem és áldom, tarcson meg az én Istenem Édes Szivem, vélle, és több Gyermekeiddel együtt állandó jó egésségben; és örizzen meg benneteket minden gonosztol!!! Kivánnya, ohajtya:

Édes Kedves Feleségem!

holtig hiv Társad
G. Teleki Samuel

Én ugy vagyok itt, mint a madár a száraz ágonn, már örömest le-indulnék hozzátok. Husvétig talám el-válik: mikor, és hogy mehetek? Az Isten könyörüljön rajtunk!

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2659).

97

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Bécs, 1797. április 10.

Bécs 10. April. 797.

Édes Kedves Feleségem!

Mái postával nem vehetvén Leveledet, egy búmmal több vagyon, annyivalis inkább, hogy Domokos 26. Martii irt nekem Kolosvárrol, és rollad egy szoval sem emlékezik, azt sem irja, ott vagyé? el-mentélé és egésséges vagyé, vagy pedig beteg? Ez már nagy melancholia! Én Istennek hálá egésségemre nézve jól vagyok, és most készülök, hogy mihelyt a szükség kiványa, a Cancelláriának és Archivumnak jobb részével le-mennyek Budára. Valami Szeben vidéki szekeresek szerencsémre ide vetődvén, öt szekerenn a mit lehet, le küldök innét egyenesenn Vásárhelyre, mert a Te Bibliothecád bé vagyon packolva, és azt, az itt hagyott öt Köntösös Ládáddal, a Rezes-Ládáddal, és a Pap Maris Ládájával le küldöm. Most rakatom a Bibliothecamatis, és a mit bé-rakathatok csütörtökig, és az öt szekérre fel-fér aztis le küldöm; a többit ha idő, és alkalmatosság leszen reá, leg alább Budáig leszállittatom; a mit pedig nem lehet le küldeni, itt hagyom, a Házi mobiliákkal, eszközökkel, porczellánnal együtt az Istennek gondviselése alatt, oly rendeléssel, hogy ha a Város ostromoltatnék (melytől Isten őrizzen, és a mellyet nemis reménlek) hordják-le a leg szárazabb Pinczébe. Hála Istennek hogy Te és Kedves Gyermekeim most itt nem vagytok!!! Bizonyára jó az Isten! Bizzunk azért csak ő benne, szenvedjük békességes tűréssel az ő dorgálásait, fenyitékeit, mert ő hatalmas és irgalmas minket a veszedelem közöttis meg tartani, és a roszból, jót ki-hozni. Mi pedig az Isten utainak végére nem láthatunk. Azt reménlem, hogy Vásárhelyen-is békességben és bátorságban maradhattz, mert távol vagyon a vad oláhságtól, és jó székelyekkel vagyon környül véve. Mindenütt az Isten keziben vagyunk, és onnét senki ki-nem ragadhat. Falunn talám jobb most hoszszasonn nem lenni, a roszsz emberekre nézve, a kik élnek az alkalmatossággal. Készittess előre hellyet Vásárhelyen, valami boltozott, jó száraz szobákban, az innét le-menő könyves ládáknak. Most csináltatom itt a Btheca Delineatioját. A' mennyi Ládát el-készithetek az idő rövidségéhez képest és le-küldhetem a Specificatioját neked le küldöm. Tegnap le-küldöttem egy Viszpaur nevű Fortifications-Tiszt-Urtól a nagy Vas Ládánknak a kolcsát pecsétem alatt neked. Ma pedig a Beszterczei Szász Fő-Paptól le-küldöttem az Püspök ellen való Caussámban az Appellandi Ratiokat, és Reflexioimat, hogy add által Gyujtó Uramnak, vagy a Kolosvári Prokatorunknak. A' minap a B. Bornemissza Josef Praefectussától küldöm egy aranyos Ur-Vacsorájához való Pohárt tángyérával edgyütt a Sáromberki Tisztünknek kezihez; add által Édes szivem, ha nekedis tettszik, a Sáromberki Ecclának.

Mái postával sem vévén Leveledet meg busultam rajtad, annyivalis inkább, hogy a vőm irt 30-dik Martii, és sajnálva értem Leveliből, hogy Catarhussal köhögéssel bajlodol, melyre nézve azt gondolván, hogy el sem mehettz Sárdra, ezen Levelemet a' Vömhöz utasitottam Kolosvárra. Ennek előtte már négy Levelet irtam neked Sárdra, a Sárdi Tisztartonak accludálva. Tudossits ha vehettedé őket? Én nem tudom meddig lehetek itten, mert nem tudom az Udvar meddig maradhat itten, de a Leveled el nem vész, csak ird reá *par Bude à Vienne*, mert ha Budárol ide nem jöhet a posta, vagy én ott leszek Budánn, ott meg kapom a Leveledet. Most többet nem irhatok Édes Szivem! Az én Istenem visellye gondodat Gyermekeiddel együtt (kiket Atyai szivvel ölelek, áldok) és maga oltalmában tarcson meg benneteket, bátorságban, csendességben, és állandó jó egésségben!!! Én pedig mig élek maradok,

Édes Kedves Feleségem!

örökösön hiv Társad

Ocsovszki Uramot köszöntöm. G. Teleki Samuel

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2662).

98

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Bécs, 1797. április 10.

Bécs 10. Apr. 797.

Édes Kedves Feleségem!

Meg tudván a vőmnek 30. Martii irott leveléből, hogy Kolosváron roszszul vagy, meg ijedtem hogy Sárdra nem utazhattál, a hová már ez az ötödik Levelem, mellyet a Tisztemnek accludaltam hozzád; azért a mái Levelemet Kolosvárra a vömnek accludáltam, hogy adja meg, vagy küldje utánnad. Mi itt nagy packolásban, félelembe, lármába, szekerünk hátán vagyunk, mint a madár az égen. Nagy készületek tétetnek a város Bástyáin és a Városban, a közeliteni törekedő ellenségnek vissza verésére. Én Budára menyek a Cancelláriának egy részivel, de csak akkor indulhatok, mikor az Udvar is elindul innét. A mink vagyon itt hagyom az Isteni gondviselés alatt; egyedül a Leveles ládámot, köntöseinket, és a Bibliothecamnak jobb részét, ha idő lészen a bé-rakásra, és alkalmatosság a leküldésre igyekezem Isten segedelmével salvalni, már a Te könyveid mind bé vagynak rakva 3 Verschlagba, és az itt hagyott Köntösös Ládáiddal együtt, holnap utánn reménlem leindithatom valami Szeben vidéki Szekerekenn egyenesen Vásárhelyre. A Vas Ládámotis, 2 Leveles Ládát, és a rezes fekete Ládádat is le küldöm. Ha lehet, le-küldöm a Classicus Könyveimet is legalább, hogy azok el-ne vesszenek, mert a legdrágábbak. A köntöseimnek jobb részit magammal viszem, ha vihetem, a többi itt marad, minden mobiliainkkal és Házi készületeinkkel együtt. Az a keserves, hogy hajot nem lehet kapni, Vorspon Lovakot sem, Land-Kutsert sem, Posta lovakot sem, mert az Uraságok Lovaitis elviszik, ágyukat, munitiot palisata sokat [...] vonatnak vélle. A' Városis Lovasokat, Gyalogokat állit belső külső Városonn minden fegyvert fog, egész készséggel vagynak. Ne busuly, mert az Isten megtart, és gondja vagyon azokra, a kik ő benne biznak. Oh tarcsonis meg az Isten békességben veletek együtt! Csokolom a kis Ferkőmet, és vélle együtt ajánlak az én Istenemnek gondviselésében:

Édes Szivem:

holtig hiv Társad

G. Teleki Samuel

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2663).

99

Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek
Sárd, 1797. április 10.

Sárd, 10-dik Aprilis, 1797.

Édes Szivem!

Mult pénteken Enyedről bocsátottam levelemet hozzád és abban megirtam addig való szerencsés utazásomat. Már most innét is irok, hogy tudhassad hollétemet. Én ide pénteken estve szerencsésen és baj nélkül megérkeztem. Itt semmi nevezetes kárt nem tanáltam. Tegnap az kertet, ma az csűrt és pinczét megjártam. Az pinczében vagyon 15 hordó bor, mindenik 40 vedresnél nagyobb. Az csürnél vagyon még 5 nagy asztag buza. Már ebből fognak vetni. Az csűr háta megett levő lábföld bé van őszi vetéssel vetve. Ezt is megnéztem. Ide vetettek 72 vékát és igen szép és jó vetés. Ezen az fordulón itt nincsen több földünk. Az másik forduló most nyugszik. Holnap kimegyek az borbándi határra, hogy ott is megnézzem, mert ott most sok vetésünk vagyon. Holnapután felmegyek Celnára és ott is megnézem az szőlőt és épületet.

Nékem itt jól telnék az időm, ha tégedet is édes szivem ide tehetnélek, de nagy reménységem vagyon, hogy nemsokára le fogsz jönni és akkor együtt lehetünk. Most pedig ohajtva várom, hogy róllad édes szivem örvendetes hirt hallhassak. Csak azért sietek Vásárhelyre, hogy ott tanálom kedves leveleidet.

Itten az épületeket jól tanáltam. Most csináltak egy derék uj csürt. Ugy látszik nékem, hogy ez a tiszttartó jó ember és jól folytatja az gazdaságot. Az szőlők igen szépen mutatják magokat. Itt Sárdon már majd elvégezték az szőlőmunkát. Celnán is dolgoznak.

A kis Ferenczke ugyan szereti itt, egész nap künn vagyon. Már majd mindent öszve járt tisztában. Gyermektársat is tanált magának, az papnak éppen akora fiacskáját, mint ő. Ez az idevaló pap igen emberséges ember. Mindennap eljön és jól töltöm vélle az időt.

Domokost és az leányodat jól hagytam Kolosvárt. Talám, irt néked az fiad az maga gondolkodásáról. Még ugyan egészen meg nem határozta magát. Kolosvárt nem is fog hozzá kezdeni, mert Alvinczíné azt javasolta néki, hogy csak akkor kezdjen hozzá, ha B. Lajosné falura megyen ki. Már megvállik, hogy mit ád Isten. Én magam részemről contenta lészek aval az leánnyal, a mennyibe ösmérem.

Az osztályomat még el nem végezhetém, mert most dolgozik B. Jósika és Horvátovics, az nyilak kicsinálásán. Talám husvétig csak elvégzik és az temetésre béhozza Jósika s akkor vagy nyilat huzunk vagy pedig egyezéssel osztozunk. Az sogornak nagy kedve van az Földvári jószághoz, minthogy ott magának is vagynak aquisitioi.

Az felkelhetőből és amit még Vajda Szent Iványon felosztottak volt, mivel Kolosvárt voltanak, megosztozánk. Jutott nékem egy néhány ing, két vagy három rendbéli köntöse az édes atyámnak. Egy pár pisztoly és vagy két flinta, az édes atyám zsebbeli aranyórája, melyet még magad vettél volt. Huszonhárom darab deák, 28 darab magyar könyv. Ezek között kikértem magamnak az néhai édes anyám Bibliáját, énekes és imádságos könyveit, melyeket az Wesselényi háztól vitt volt édes atyám, magánál hagyta volt oly igérettel, hogy holta után visszaadodik nékem.

A kis fiad igen frissen van.

Most reménylem, hogy csonka héten a zalatnai számtartó lejön és megveszi az eladó borokat. Itt járt az mult hétnek elejin és dicsekedett, hogy már meg fogja kapni az nemességet, azt pedig egyedül néked köszöni és azért meg is igérte, hogy megveszi az borokat, ha igen drágák nem lésznek. Talám négy máriást meg ad vedriért, mert olcsóbban nem adhatom, mivel már az borok seprejekről le vagynak huzva, mert ha olcsóbban adom, kárunk leszen benne, amint felvetettük. Bárcsak az aszúszőlő borokat adhatnám el, mert vagyon kétszáz

veder. Ezt az napokban meg akarta egy zsidó venni, de azt mondja az tiszttartó, hogy csak három forintot igért vedriért. A tiszt pedig nyolc forinton tartotta. Innét pedig feljött az zsidó Kolosvárra az fiamhoz és kérte s igért 5 forintot, de én nem adtam, hanem ugyancsak ott lehagytam hetedfél forintra. Annyit nem akart adni és már elmaradt az vásár. Különben nem igen busulok rajta, mert az borok jók és régiek. Kár lett volna elvesztegetni.

Az mely pénzt N. G. Bethlen Pál nékem által adott, az volt éppen 55 arany, mely is teszen 247 r. forintot és 30 x-árt és azt most által adtam az sárdi tiszttartónak, hogyha eladhatja az borokat, azoknak árával együtt külgye fel néked édes szivem. Ugy tudom, hogy Kemény Sámuel is felküldötte Zeyk Jánostól azt az 43 vagy 45 forintot, mellyel az ezüst árában tartozott.

Jó szivvel küldenék én néked édes szivem pénzt, ha volna miből csináljak, de semminek sincs ára, magam is alig kaphatok. Nékem is pedig csak volna szükségem reá, mert az egész háznépem rajtad kivül mind velem vagyon. Az fiamnak is adnom kell. Kolosvár is erősen meghuzott, mert ott mind készpénzzel kellett élnem.

Továbbra ajánllak édes szivem az én jó Istenemnek védelmében s vagyok éretted törekedő s tégedet

édes kincsem

tiszta szivvel szerető hiv társad Bethlen Susánna, Telekiné m. p.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2929).

100

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Buda, 1797. április 19.

Budán 19. apr. 797

Édes Kedves Feleségem!

Istennek hála tegnap estve 9. orakor ide szerencsésen és jó egésségben meg érkeztem. Már csak a Császárnak le-érkezésit várom, és itten el rendelvén a Cancellaria Archivumát 's manipulatioját sietek le-indulni a Vármegyémben hogy az Insurrectiot eszközöljem. Az Isten tudja, és a környül-állo bizonytalan dolgoknak el-válások mutattyák meg, ha onnét bé rándulhatoké hozzád Erdélyben? vagy ide viszsza kell jőnöm az Udvarhoz? vagy pedig, ha az Udvar innét Prágába menyen, az Udvart odais kell kisérnem?

Accludalom a le küldött 84 numerusok alatt lévő Ládáknak Specificatioját. Abbol meg tettzik, hogy mellyik Szekér, mennyi, és micsoda numerusu ládát viszen? hány mását? és ezért kinek, mit fizettem Bécsben? és még mennyivel tartozom, ha le viszik kár nélkül Vásárhelyre? Ugy vagynak alkuva, hogy ők Vásárhellyen azért a fizetésért leis rakják a Ládákat. Küldöm a Specificatio mellett 10 darabban a Szekeresekkel csinált Contractusokatis; azokrais fel vagyon irva: kinek? mennyit fizettem Bécsben? és ők mire kötelezték magokat. Kilencz Szekér Erdélyi, és ezek együtt utaznak, együttis érkeznek. Két Szekér pedig a 10-dik Nrus alatt lévő Contractusban Temesvári. Mind öszve kell még a Szekereseknek Vásárhelyen fizetni Rf. 920. Ezt fizettessed ki Bedettsel. A' többit már én mind ki-fizettem Bécsben, a Vám-Kölcséggel, Várakozás pénzel, és Másálással együtt Rf. 607. 48.

NB. A Ládák 83 darabbol állanak; a 84-dik numerus pedig, egy viaszszas vászonba varrott paketa, melyben az én Irásaim vagynak, pecsétem alatt.

A' minap Bécsből meg irtam neked: micsoda numerusok alatt vagynak a Köntösös Ládáid, a két Leveles ládákkal együtt gyékényben varrva, a nagy Vas láda, és a nagy Bronz asztali ütő ora; hogy ahoz képest el-helyeztethessed őket az Alsó boltos szobákban. Nem kell ki venni a Verschlagjabol az orát, és a Nagy Vas Ládát, mert most jól vagynak el-készitve Utra, és hadd álljanak ugy a mostani bizonytalan időben.

A' két fiaimnak, és Ocsovszki Uramnak, egyetmássokat, Könyveiket, Köveiket hasonloképpen le fogom küldeni Vásárhelyre; már mikor el jöttem Bécsből Husvét első napján reggel, bé voltanak rakva, és a Cancellaria Actaival hozzák utánnam őket hajonn: innét osztán Debreczenbe vagy Váradra fogom küldeni; 's onnét könnyebb leszen bévitetnem. Adieu! Isten hozzád. Többet nem irhatok hogy el-ne szalaszszam a postát. Csokolom kedves fiaimat és véllek együtt ajánlak, az én Istenemnek oltalmában, gondviselésében!

Édes Szivem!

holtig hived
G. Teleki Samuel

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2666). Közli Teleki Sámuel *1976. 103–105.*

101

Teleki Sámuel Teleki Domokosnak
Pest, 1797. április 21.

Pest 21 Apr. 797

Édes Kedves fiam! Atyai szeretettel vettem Kolosvárrol 8. apr. irott Leveledet, és igen örvendem hogy frissen vagy, Isten tarcson meg jó egésségben! Én 25. apr. indulok innét Váradra az Insurrectio végett, és ha csak a Környül-állások engedik, hozzátokis bérándulok. Azonban pedig ha el-végezed dolgodat Kolosváron, menny az Édes Anyádhoz, és légy mellette, légy könnyebségire, segittségére. Váradra ki ne fáradj, mert én azt sem tudhatom előre, meddig mulatok ottan? és onnét Erdélybe meheteké? vagy ide viszszá kell jönöm az Udvarhoz? vagy ha az Udvar Prágába menyen, oda kell kisérnem a Cancelláriával? Sed hoc inter nos maneat. Most minden bizonytalan, és függ az ellenségnek előbb vagy hátrább nyomulásától. A' te Könyveidetis és Mineralis collectiodat bé-packoltattam, 's le hozatom, az öcséd és Ocsovszki Uram portékáival; innét Debreczenbe vitetem, usque ad ulteriores dispositiones. Az én Bthecam egészen menyen Vásárhelyre. Irtam Édes Anyádnak mindenekről, a Ládák specificatiojátis le-küldöttem a Szekeresekkel csinált Contractusokkal. Olvasd meg a Levelemet, 's a szerint cselekedjetek.

Többet nem irhatok, mert sok a bajom 's irásom. Isten legyen veled, és vezérellye jóra minden dolgodat, birja szivedet!

Édes Kedves fiam!
Szerető Atyád G. Teleki Samuel

A Házasságod iránt approbalom a gondolatodat, hogy nem sietsz.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2667).

102

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Pest, 1797. április 21.

Pest 21 apr. 797.

Édes Kedves Feleségem!

Örömmel vettem Kolosvárrol 6-a apr. irott Leveledet. Hála Istennek hogy jobban vagy, és Gyermekeid frissen vagynak! Tarcson meg az én Istenem benneteket állandó jo egésségben, békességben!!! Énis most jó egésségben vagyok, és jövő Hétfőn 25 apr. innét

leindulok Isten segedelmével Váradra az Insurrectio végett; de oda ki ne fáradj, édes Szivem, a mostani bizonytalan időben, hanem légy csendességben Vásárhelyen, Sáromberkén, mig az Ur Isten el-oszlattya a mostani fellegeket, mert én azt sem tudom meddig mulathatok Váradonn, és onnét bé-mehetekeé szándékom szerint Erdélyben, vagy még ide viszsza kell jőnöm, minekelőtte hoszszasabb mulatásra bé-mehetnék hozzátok. Minden az Istenen áll, minden bizonytalan, emberi elme a dolgoknak végére nem láthat, nemis calculalhat; ezért csak az Ur Istenben bizzunk, és az Isten kegyelme által meg erősitvén sziveinket, igyekezzünk főképen az eszünket és az egésségünket épségben meg tartani, mert kivált most azokra vagyon legnagyobb szükségünk. Domokosis csak legyen most veled, és ne jöjjön ki Váradra.

Négy leveleimet kéttség kivül Sárdon vetted; a mult postánn egyet Bétsből mást innét (G. Toldalagi Ferenczhez utasitva) Vásárhelyre irtam neked; az utolsoban accludaltam, a leküldött Ládáinknak Specificatiojátis, a szekeresekkel csinált Contractusokkal együtt; még 920 Rfr. kell nekik fizetni Vásárhelyen; a többit én meg fizettem Bécsben. Tegnap itt mentenek a Szekerek keresztül; eddig semmi kárunk sem volt Istennek hála. A T. Borosnyai Uram Professor fia, és egy becsülletes Vásárhelyi-fi, jó asztalos menyen a Szekerekkel. Várom a két fiam, és Ocsovszki Uram egyetmássait, Könyveitis, és innét le szállittatom őket Váradig, onnét ha szükség kivánnya bé-küldöm Kolosvárra, vagy Vásárhelyre. Mindent elkövetek hogy énis minél hamarébb Isten segedelmével hozzátok bé-mehessek, és veletek együtt lehessek, mind jó mind roszsz állapotban. Talám nem tart sokáig ez a mostani bizonytalanság. A' sok Bibliákat öt nagy Verschlagban Debreczenbe szállittatom, minthogy bennek hever 2000 forintunk. Isten tudja mikor juthatunk hozzá? Ez is nekem nagy rövidség, kivált mostani sok kölcségeimre nézve. Bárcsak Erdélybe lenne készen pénzem mikor bé-menyek! A' sok utazás, költözködés, Vectura posta, Insurrectio sokban kerül, és sok kárral jár. A' négy Lovunkat eddig le-hoztam, de az egyik Pej meg betegedett, el-sem vihetem, a más hármat sem tudom hogy küldhetem Váradra? mert a Bécsi drága kocsisokat innét örömest viszsza bocsáttanám Bécsbe, a sok kölcségnek meg kiméllésére. Ma el-igazittom, a hogy jobban lehet Tihanyi Consiliar[ius] baráttsága által.

Tegnap előtt a Kron-princz, két kis Ercz-Herczeg aszszony és Clementina Erczherczeg Aszszony Budára le-érkeztenek. A' többi Erczherczegek és Erczherczeg Aszszonyok a Franczia Prinzesinnel Prágába mentenek. A' Kincs-Tárházis oda vitetett. Még a Császár és Császárné hátra vagynak; nemis tudatik napja, mikor indulnak. Ide jönnek ha Bécshez jön az ellenség. Már a Bécsi fegyveres Burgerek eleiben ki-szállottanak mezőre Neustadthoz. A' Bécsi Linéán kivül erőss Sánczok készülnek, és már azokis meg vagynak rakva ágyukkal, és katonákkal. B. Wesselényi Pistais a Luxemburgi Allenál fekszik Lágerben a Regimentyivel. Azután érkezett hogy én eljöttem; frissen vagyon azt irja Riedel, és a nállunk hagyott ládáját el-vitte a házunkból.

Köszönöm édes Szivem, hogy a Sz. Péteri Osztály Levelet expedialtattad.

Kérlek Édes Szivem, tartassad készenn számomra, azt a Paripát, mellyet Teleki Josef öcsém adott, és még választass és jámborittass egyet hozzá, az én ménesembeli jámborabb ifiu Lovak közül számomra; azon kivül pedig két jó Huszárnak és Lovásznak való Lovat-is állittass-ki; hogy ha irok Váradról, oda mindgyárt ki-hozhassák őket, mert itt drága pénzen sem kapok Lovakot, a nélkül pedig mint Fő Ispány nem lehetek, mikor a Vármegye felül, ha szinte ellenség eleiben nem megyekis, mert én bizony fel nem keresem őtet, ha ő fel nem keres engemet. Soha katona nem voltam, és már vénis, podagrásis vagyok katonáskodni. Továbbra csokolom kedves fiaimat, és velek együtt ajánlak az én Istenemnek gondviselésében.

Édes Szivem!

holtig hiv Társad
G. Teleki Samuel

Ocsovszki Uramot köszöntöm.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2668).

103

Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1797. május 6.

M.Vásárhely, 6-dik Maji, 1797.

Édes kedves uram!

21-dik Aprilis Pestről irott leveledet is édes szivem Sáromberkén vettem. Áldom az én Istenemet érette, ha jó egészségben vagy, ha szintén sok terhek és dolgok közt vagy is. Csak az Isten egésséget és életet adjon, ugy az nyomoruságot is könnyebben kiálja az ember, ha az Mindenható az maga kegyelmét meg nem vonja. Tartson is meg ő szent felsége tégedet édes szivem és adjon néked erőt és egésséget terhes hivatalodnak hűséggel való folytatására.

Domokosnak meg nem mondhatom, hogy ne menjen Váradra, mert már ott van eddig, még pedig nékem egy betüt sem irt s nem jelentette, hogy kiszándékozik. Bárcsak annyi jelentést tett volna, hogy mennyire vitte a nyilak kicsinálását és ha el nem végezte, hová tette és hol hagyta, mert ha el nem végezte vagy elzárta, az osztályom ez miatt megint elhalad.

Hat szekér az könyveiddel és az én Ládáimmal megérkezett tegnap reggel 8 órakor. Kárt nem tapasztaltam benne. Mindjárt lerakattattam ugy az mint parancsoltad az hét szekeren és következendő numerusu verslagok jöttenek, 1-mo az harmadik szám alatt lévő szekeren: nro 18, 16, 29, 7, 21, 33, 28, az negyedik szekeren nro 15, 19, 23, 31, 30, 32, 13, az hatodik szekeren, nro 22, 27, 24, 51, 42, 40; 46, 41, az hetedik szekeren nro 44, 47, 45, 52, 48, 54, 53, 36, az nyolczadik szekeren nro 57, 37, 59, 50, 39, 43, 38, az kilenczedik szekeren nro 55, 58, 63, 64, 62, 60. Még három erdei szekér Arad felé vévén utját (mint ezek az emberek mondják) meg nem érkezett és az tömösváriak is hátra vagynak. Az elsőkkel maradott az aztalos és az tömösváriakkal professor Borosnyai. Talám azok is ma vagy holnap megérkeznek. Az megjárt szekereseket még tegnap estve kifizettem az contractus szerint, de megvallom néked édes szivem, hogy teljességgel nincs miből csináljunk pénzt, hacsak el nem vesztegetjük az gabonáinkat, hanem most Szucsákiné asszonyomtól kértem, hogy kifizethettem az tőlled leküldött tabella szerint az embereket, ment nékik 550 r. forintjok. Már ha még sem kapok pénzt az jószágból, kénytelen lészek az capitálisomból kivenni, mert még az érkezendő öt szekérnek 370 r. forintot kell fizetni és még magamnak is élni kell még pedig nagy háznéppel. Az Bibliákat akarom, hogyha lejöhetnének Bécsből. Benkő azt mondja, hogyha Erdélybe egy részit bé lehetne hozatni, itt inkább megvennék, mert megszükült az Biblia.

Magam is érzem, hogy sok az költség. Én eleget kimélem, de már jobban nem lehet kiméllenі és lehetetlen, hogy magamat jobban megszoritsam mint a mint vagyok. Már parancsolatod szerint édes kincsem az lovaid tanittatása iránt rendelést tettem. Az T. Joseftől való lovad jámbor, az lövést is megállja. Még lészen egy metszett ló, az melyet eddig is tanitottak, de már most lövéshez és dobszóhoz is tanitani fogják. Huszár lónak nem lehet egyebet, hanem kanczákat kell tanittatnom, mert nincsen olyan gyermek ló az melyet lehessen.

Domokos is parancsolt az tiszttartónak, hogy néki is tanitsanak. Arra való nézve ki is metszettettem egy gyermek lovat, az melyet eddig is tanitottak, mert maglovan bajos néki járni. Ez nem is kár, sőt kár lett volna aval sok kanczát rontani, mert kicsiny is. Isten őrizzen tőlle, hogy ugy vegyétek hasznát, mint háboruba, hanem ugy mint békességben és magatok mulatságára édes szivem. Reménylem is, hogy már az Ur Isten békességet ád. Itt ugyan az város tele vagyon ezzel az jó hirrel. Adjon az Mindenható Isten már valaha csendességet és békességet érnünk.

Az főispány Teleki Domokos és Toldalagi Ferencz az néked irott leveleiket az subsidium iránt ide küldették. Én azt mondottam, hogy felküldöm néked, mert én magamtól nem igérhetek, mivel magad oda fel is adtál. Azért tudósits édes szivem, hogy mitévő legyek.

Isten tartson és őrizzen meg minden veszedelemtől, ezt kivánja édes szivem néked

tökéletes szivvel szerető hiv társad,

Bethlen Susánna, m. p.

Jósika ebben az szempillantásban érkezék meg.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2934).

104

Teleki Ferenc Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1797. május 13.

Édes kedves atyám uram!

Mi már itt Vásárhelyen és Sáromberkén szinte ugy volnánk, mint itthon, ha Nagyságod nélkül lehetne otthon lennünk. De még eddig minden gyönyörűségeinket a melyekkel ebben a szép időben ezeken a szép helyeken élünk, csak az a reménység tészi kedvesekké, hogy már nemsokára Nagyságoddal edjütt fogunk bennek gyönyörködni. Lehetetlen édes atyám uram azt a kiességét a természetnek leirni, a melyben most itt minden vagyon és én csak most látom a városi életnek a falusi élettől való külömbözőségét, midőn nem a bástyán porban és kőfalak közt bádjasztom magamat, hanem csupa virágban lévő kertben, tanarogon, szőlőkben ujulhatok a szorgalmas munkásokat nézegethetem és én is módom szerént magamat mulathatom. Az egész Sáromberke Nagyságodat látszatik hivni, hogy jöjjön le olyan ékes most, melyet ha elfogad Nagyságod, csakugyan senkinek sem lesz nagyobb öröme, mint

Nagyságod

engedelmes fiának,

Teleki Ferencznek, m. p.

M.Vásárhely, 13 May, 1797.

Báró Josika Antal ur Nagyságodat szivesen köszönti, én pedig bácsit köszöntöm.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2968).

105

Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1797. május 16.

M.Vásárhely, 16-dik Maji, 1797.

Édes szivem!

1-ső Maji irott kedves leveledet az mái póstával ebben az órában szeretettel vettem. Örvendem szivemből, hogy az Ur Isten sok terheid és fáradságaid között is egésségben megtartott. Légyen az Ur Isten továbbra is mindenkor te veled és az maga kegyelmességével fedezzen bé tégedet és örizzen meg minden gonosztól.

Az fiam dolgát az mi illeti, én sem busulok azon, ha elmarad is. Én soha egyre sem eröltettem és nem is eröltetem. Lássa maga mit cselekszik, csak azt sajnálván, hogy nem vigyáz arra, hogy kinek mondja meg dolgait, mert ezt a szándékát Kolosvárt tudják sőt még Magyarországon is, hogy ő B. R.-hoz oly szándékkal járt, hogy elveszi.

Áldassék az Ur Isten érette, hogy reménységet adott az békességhez. Vigye véghez ő szent felsége tökéletesen, hogy nyugodjunk mindnyájan csendesen. Csak már az Isten más ellenséget ne bocsásson reánk. Mindazonáltal ebben is meg kell az ő mennyei vesszeje alatt magunkat hajtanunk, de én mégis erős hittel bizom az én Istenemben, aki engemet és az enyimeket most is megtartott, hogy ezután is megment minden gonosztól.

Szivszakadva várlak édes kincsem és reménylem, hogy nemsokára meglátlak.

Sárdra irott leveleidet édes szivem mind vettem, noha későre és mindegyikre válaszoltam is. Én nem tudom miért járnak oly későre az pósták. Ezen leveled is tizenhat nap alatt jött. Leveledben irt minden punctumra most nem válaszolhatok többet, hanem csak azt, hogy mind ugy cselekedtem, mind parancsoltad és az mostaniakat is tetszésed szerint fogom cselekedni.

Gyujtó most nállam vagyon és az processussaidat által adtam néki, hogy folytassa. Bedécset elküldettem az uj dominiumba u. m. Szengyelbe, hogy által vegye. Többet nem irhatok, mert indul a pósta. Isten veled, ezt kivánja néked

édes szivem,

Tégedet szivből szerető hiv társad,
Telekiné, m. p.

A kedves kis fiad csókolja kezeidet és igen frissen van Istennek hálá. Én is csókolom kedves Domokos fiamat.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2958).

106

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Nagyvárad, 1797. május 19.

N.Várad 19. Maji, 797.

Édes Kedves Feleségem!

Ha okod volnais réá sajnállanám hogy érettem busulsz; annyivalis inkább fáj a szivem, hogy a mint 2-dik Maji irott Levelidből látom, érettem törödöl, 's gyenge egésségedet rontod. A' te egésséged, az enyimnek orvossága. Én Istennek hálá, mind eddig, a sok lárma, gond, bizonytalanság, dolog, és hányodás közöttis ép-elmével és egésséges testel, hordozom a réám mért terhet. Igaz ugyan hogy fél-esztendőtől fogva többet vénültem, mint ez előtt három esztendő alattis. Most azzal az édes reménységgel táplálom magamot, hogy nem sokára le-érkezvén az engedelem, itten dolgaimat annyira végezhetem, hogy Pünkösd utánn csak hamar bémehetek hozzátok Kedveseimhez. Adja az Isten, hogy találjalak benneteket örvendetes állapotban!!!! Tegnap előtt Domokos bé-indult Erdélyben, talám a héten Vásárhelyre megérkezik. Vettem Édes Szivem már Sárdrol, és Vásárhelyről irott Kedves Leveleidetis, csak későbben, minthogy Bécs és Buda felé kerültenek. Rajtad áll, Édes Szivem, hogy ne legyünk távol egymástol, mert én kész vagyok éretted és Gyermekeimért a Hivatalomrolis le-mondani, ugy sincs se haszon se becsület a szolgálatom utánn; addig pedig mig arrol le-nem mondok, könnyebb neked ki-jönni, mint nekem bé-menni. De most ugy hozta az idő magával, hogy el-kellett egymástol kevés időig szakadnunk; azértis az Istennek adjunk hálát, mert igen jól esett, hogy a nagy lárma és futás előtt, ártatlan kis fiaddal el-távoztál. Talám már az Ur Isten egy ideig való békességet ád; és meg tanitt: mit cselekedjünk.

Domokos azt mondotta nekem itt, hogy el-végezte a nyilaknak kicsinálását, és meg visgálásra el-kérte tölle B. Kemény Sámuel Öcsém; neked pedig irt Kolosvárrol Levelet iránta.

Nem tudom mire véljem, hogy Bedecs neked sem irt Sárdrol, a Boroknak el-adásáról, és az ujj Joszágnak által vételiről. Engemet sem tudositott. A Pénz szükit énis érzem, bár csak neked ne legyen rövidséged. Ha a Joszágbol ki nem fizetheted a 920 ftot a Szekereseknek, kérj valakitől kölcsön, a mig béérkezem, és akkor ki-fizetem. Megyesről és Remetéről administraltanak nekem ide 800 Rftot. Domokosnakis adtam bé-menő uttyára 50. Rftot.

Jövő Hétfőn bé-indittom a Domokos, Ferkő, és Ocsovszki Uram portékáitis egy ide-való fogadott szekerenn Vásárhelyig vagy Sáromberkéig. A' négy Lovainkatis bé-küldöm, ha annyira épülhetnek, mert egészen el-rontották őket, a gaz emberek az utonn. Bárcsak hágatni lehetne véllek Juniusnak vége felé; de arra nem lehet contot tenni bizonyosan.

Én meg untam már a Katonáskodástis itten, és alig várom hogy hozzátok bé-mehessek. Életemnek elveszett napjai közzé számlálom azokat, mellyeket nállad nélkül unalomban, aggodalomban töltöttem. Már szinte egészen meg fejéredett a hajamis.

Kedves Gyermekeimet csokolom, áldom, és véllek együtt ajánlak az én Istenemnek gondviselésében:

Édes Szivem!

holtig hiv Társad
G. Teleki Samuel

Ocsovszki Uramot köszöntöm.

P.S. Azt irják: hogy már ki-jött a parancsolat, hogy a Cancellariák viszsza mennyenek Budárol, 's Pestről Bécsben. Hálá Istennek, mert ugyan nagy alkalmatlanság, és ujj Kölcség lett volna Pestenn kuczorogni, vagy Prágában koriczálni. Én már Bécsben sem kivánkozom, minthogy a Bibliothecam Erdélyben vagyon. De Erdélyben sem vehetem hasznát, ha ott nem lakom; hellyem sincs hogy ki-rakjam a Könyveimet; azok nélkül pedig csak félig élek.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2674).

107

Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1797. május 20.

M.Vásárhely, 20. Maji, 1797.

Édes kincsem, kedves uram!

11-dik Aprilis irott levelemre való válaszodat, melyet 7-dik Maji Váradról irtál, tegnap szeretettel és vigasztalással vettem. Áldassék az Isten érette, hogy kedves fiadal együtt frissen vagy édes szivem. Tartson is meg az én Istenem mindenkor örvendetes állapotban kedves gyermekeiddel edgyütt az én szivemnek vigasztalására és hozzon minél hamarabb közinkbe fiaddal együtt. Oly reménységgel is vagyok, hogy talám mig ezen levelem odaérkezik Váradra, meg is indulsz addig. Várva várlak édes kincsem, mert már felette meguntam nálad nélkül.

Bárcsak már azt hallanok, hogy megszünt egészen az vérontás és az Isten jó békességgel megáldott. Van hiremmel, hogy mindenfelé kell fizetnem, mert már két főispánytólis hoztanak néked levelet, hogy fizessünk és 15 nap alatt választ kell adnunk reá, de én sajnálottam az postára fizetni, hanem által adtam Bedécsnek és azt mondottam, hogy mondja, hogy elküldi néked. Külömben azt tartja, hogy mi az familiával adunk. Most itt lévén Teleki Imre és familia gyülése volt. Én is odaküldettem B. Josikát és ott azt végezték, hogy mind edjütt adjon az Teleki familia a szerint osztván az reá esendő rész, amint az jószágot birják és mindedjüt adjanak ötezer köböl buzát és 10 ezer forintot. Azt pedig decemberre igérték, hogy megfizetik.

Én most Teleki Imrével Szent Péteren egy földet cseréltem éppen az csürös kertem végiben és én néki az helyet Pagocsán az ő udvara mellett mást adtam, még most vagyok

munkában az özvegy Teleki Mihálynétól is és az sármási Teleki Joseftől is cserélni. Az ő földjük éppen az Imrétől cserélt föld és az mi földünk között lévén, hogy osztán egyben foglaltassam. Elég dolog vagyon, de többel nem terhellek, mert reménylem, hogy személyesen is leszek oly boldog, hogy megmondhatom nemsokára.

Éppen most vettem az vőm levelét O. Szilvásról és az leányunk frissen vagyon. Az jövő héten ide jönnek hozzám az innepekre. Talám akkorrá magad is megérkezhetel édes szivem. Én is Istennek hálá a sok dolog között is jól vagyok, ugy az mint szivemnek fele része nélkül lehet lennem.

Az sárdi causát már elvitték régen. Az appelándi ratiokat is már elkészitették. Ma vitte el Gyujtó ur. Ezzel az emberrel én contenta vagyok. Bedecs is ugy mutatja, hogy örvend rajta.

Kedves kis fiad csokolja kezeidet. Most companiája vagyon, mert az testvérem ezelött egy néhány nappal Szent Iványra kimenvén, az gyermekeit az himlőre nézve magával nem mérte kivinni, hanem nállam hagyta öket és most itt vagynak. Az kis Katicza csókolja kezeidet, ez igen jó gyermek.

Többel nem terhellek, hanem ajánllak az én Istenemnek oltalmában s mig élek vagyok s leszek is néked, édes angyalom kedves uram, igaz szivvel szerető hived és társad,

Bethlen Susánna, Telekiné, m. p.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2959).

108

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Nagyvárad, 1797. május 21.

N.Várad 21 Maji 797

Édes Kincsem!

9-dik Maji irott kedves Leveledetis szeretettel vettem. Csudálkozom, hogy innét még nem vettél volt akkor Levelet tőllem, mert én irtam neked innet 28. April. 1-a Maji, 5 Maji, 8 Maji, 12 Maji, 15 Maji, 19 Maji. Ez már a nyolczadik Levelem. Rettenetes későre járnak a posták.

Én már várom a Császártól kért engedelmet, hogy bé mehessek Erdélyben és mihelyt elérkezik és itten ki-állithatom az Insurgenseimet mindjárt repülök hozzád.

A' Bécsi Lovaink még ki-nem épülvén, egy hétig itt lesznek, egy hét mulva pedig béinditom őket, és egy uttal akkor be küldöm a fiaim, és Ocsovszki uram bagageajátis.

Nem bánom hogy a Bécsi asztalosnak szállást adtál, csak el-férjen ha énis bé-menyek a velem lévő cselédekkel. Igaz, hogy a Thecakat vélle mérettem-meg Bécsben, és vélleis akarok dolgoztatni, de az csak akkor lehet, mikor leszsz miből dolgozzék, és az Épületis elkészül, mert nem gondolom, hogy a mostani Épületben hellyet találjunk azoknak a Thecaknak és a Könyveinknek.

Szeretném tudni: ha nem esett-é valami kár és romlás az Utonn, a le küldött Könyves Ládákban? és hova rakták-bé őket? Hát a Szekereseknek honnét fizethettél? Ird meg aztis: ha már el-adtáké Sárdon a Borokat? Bedecs hová lett, és által vette-é a kercsesorai Joszágot?

Szeretném ha bé-menetelemig által esnél az Osztályodonn. Domokos fiunk, azt reménlem, hogy tegnap meg érkezett Vásárhelyre; Ölelem őtet a kis Ferkővel együtt atyai Szivel.

Tarcson meg az Isten, Édes Szivem, véllek együtt állandó jó egésségben és örvendetes állapotban!!! Énis Istennek hálá jó egésségben vagyok, és örökös hivséggel maradok:

Édes kedves Feleségem!

Szerető hites Társad
G. Teleki Samuel

Csokolom Jósika Öcsémet, és Ocsovszki Uramot köszöntöm. A Gubernatornéval tegnap dél után vizitába voltam a feredőnél, és meg kért, hogy Szavával köszöncselek.

P. S.

N.Várad 22 Maji 797

Ezen Levelemnek végezése után vettem 6. Maji irott Leveledet, csudálatosan járnak a posták, mert 9-dik Maji irott Leveledet ez elött harmad nappal vettem. Sajnálom Édes Szivem hogy rövidséged vagyon pénz dolgába, de nem tehetek rolla. A' mit kölcsön kértél a Könyveimnek le-vitelekért, meg fizetem, mihelyt az Isten bé-viszen; azért ne kezgyed meg a Capitalisodat, mert azt bánnám. Az Isten ki-rendeli nekemis naprol napra a mi szükséges a fizetésemből, csak neked ne legyen rövidséged. A' mi pénzt Megyesről és Remetéről a minap ide administraltanak nekem, a meg vagyon egészen, és aztis bé-viszem magammal, 's abból ki fizetem a mit kölcsönöznél, a Könyveimért.

A Fő Ispány Uraknak a Supsidium dolgában meg felelek én, mikor bé-menyek, azért te ne felelj semmit, hanem csak azt mondjad, hogy én fogok felelni mikor bé-menyek.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2675).

109

Teleki Domokos Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1797. május 30.

M.Vásárhely, 30. Maji, -797.

Drága kedves Atyám Uram!

Csak hamar ide érkezésem után, mely is 22-a praesentis volt, Sáromberkére fordulván Franczival, a posta napot elmulattam és most annál elöbb nem küldhettem Ngod tiszteletére levelemet. Nem is igen örömest irnék már Ngodnak sokszor innét, mert inkább mindnyájan beszélleni szeretnénk Ngoddal. Istennek hálá mind jó egésségben vagyunk. Máriskóék is itt vagynak s az Innepet itt töltik.

Sáromberkén mindeneket elég jó állapotban találtam, kivévén, hogy a nagy szárasság szükséggel fenyeget, mind ott, mind mindenütt.

A lovakra igen jó gondviselés vagyon. A bétsi lovakat egy nehány kancza várja. Az idén tizennégy csikók lettenek, 10 paripa, és szebnél szebb. Egy hermelin szinüt Franczinak ajándékozott kedves Aszszony Anyám, ugyanis néki nagy passiója van a lóba.

A Rhádainak szánt lovat nem küldöm immár ki, mivel az öreg G. Rhádai nékem irt, hogy a fia nem vehette az én levelemet, és hogy pro 20-a Váradra nem jöhet senki is a ló után. Azt kéri ugyan G. Rhádai, hogy a lovat Pestig fel vitettetnők, melyért discretiot és uti költséget igér a fel vivőnek, de ezt nem lehet telyesiteni s azért én meg irom, hogyha csak azt bizonyosan nem igéri, hogy vagy Vásárhelyig bé küld valakit a lóért, ugy ki nem vitethetem. Már tsak méltóztassék Ngod valami rendelést tenni, hogy G. Rhádainénak a 24 arany, mely adósságát gróf Rhédei Mihálynétól most már fel nem vettem, megfizessék, minthogy tudom, hogy a lóért Erdélyben bé nem küld Rhádai.

Az osztály az általam kicsinált nyilak szerint megesvén (egy kis igen helyes változással) nékünk nyil szerint Szengyel jutott, mely valósággal éppen kivánságom szerint esett, mert Ngtoknak azt a nyilat láttam hasznosaknak. Bedécs már által vette az jószágot és ott minde-

neket rendben hoz. Minthogy Ngodnak kedves Aszszony Anyám bőven irt az egész osztályról, azért Ngodat azoknak kétszeres olvasásával nem terhelem.

Franczi Ngodnak kezeit csókolja, én pedig sietö irásomról engedelmet instálván, magamat Ngodnak Atyai Grátiájában ajánlom és vagyok örökösön,

Ngodnak,

engedelmes hiv szerető fia,
T. Domokos, m. p.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2960).

110

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Nagyvárad, 1797. május 30.

N. Várad 30. Maji 797

Édes Kedves Feleségem!

20. Maji irott Kedves Leveled annális inkább meg vigasztalt, hogy az előbbeniben semmit sem irtál egésségedről; ebből látom hogy, Istennek hálá, jól vagy, énis jól vagyok, de talám mind ketten jobban volnánk ha együtt lehetnénk. Domokosnak Sz. Péterről dd. 21 Maji vettem Levelit, de most nem válaszolhatok, hanem csokolom ötet. Csudálom miért mulatott olyan sokáig Kolosváron, de nem bánom, a bé adott Instantiájának Copiaját vettem, és helybe hagyom; csak már a Gubernator jól adja fel, igérete szerint. Irjon ős, G. Eszterházinak, és ajánlja kérését, mint hogy most G. Eszterházi viszi, az interimalis praesességet, én nem irok szántszándékkal, ne hogy arra vegyék mintha praescribálnék neki a fiam dolgában. Kár volt a Sz. Péteri Számtartot 28-a Maji Kolosvárra küldeni a Lovak eleiben, mert a Lovak innét csak tegnap reggel indulhattak el, és várakozhatik reájok a Számtartó Kolosváron. Külömbenis én innét ugy küldöttem a Lovakat Vármegye katonájától, egy Szekér bagageaval együtt, hogy jó gondviselés alatt Vásárhelyig vigye.

Nékem még sem érkezék-el az engedelmem az Erdélybe menetelre, már nem tudom mit csináljak. Még el-várom a Mustrát itten Pünkösd utánn, és ha azon által esem, egy Generális Gyülést tartok az Insurrectionak bé-fejezésére, az alatt talám csak el-érkezik az engedelmem, de akár érkezik, akár nem, csak bé menyek hozzátok jó reménység alatt. Akkor a mit nállam nélkül el-nem igazithattatok, ha lehet el igazittom; de ha valahogy igen sok igazittani való todul reám, félek hogy rövid leszen az idő reá, és nékemis kevés gyönyörüségem leszen, az Erdélyi utban, azon kivül, hogy tégedet 's Gyermekeimet ölelhetlek. Pedig tovább élnék, ha nem kellene egy bajból más bajba, egy boszszuságbol, más boszszuságban menni, hanem közbe kiis pihenhetném 's nyugtathatnám el-fáradt elmémet, 's el-bágyadt testemet. Legyen ugy a mint Istennek tettzik!

A' Szt. Péteren tett Cseréléseidet láttatlanulis approbálom, mert el-hiszem, hogy nem ok nélkül tetted.

A' Fő Ispányok leveleire jól tetted, hogy semmit sem feleltél, meg felelek én mikor bémenyek. A Familia ha ád tiz ezer forintot, jól teszi, szégyenis volna kevesebbet adni, mint más hasonló Familiák. Én a magam részemet, ha kölcsön kéremis, örömest meg adom.

A' Leányomnak Szilvásról 23-dik Maji irott Levelit tegnap vettem, és éppen itten lévén Tiszánénál a Kolosvári Orvos Benkő, tölle válaszolok. Azt irja a Leányom, hogy Pünköstre hozzád mennek ünnepelni. Csokolom öketis, és bánom hogy veletek együtt nem innepelhetek. Adjon az Isten nektek örvendetes és idvességes inneplést, friss jó egésségben!!!!! Itt csak ugy leszen az innep a hogy lehet. Talám az Isten ez után jobban adja. Leg alább a sok roszsz között, jótis kell reménleni.

A' francziákkal való Békességet bizonyosnak irják nekem Bécsből; de más felöll három Tábor-helyrőlis beszéllenek; hogy egyik Bécs mellett Simmeringnél, másik Scönbrunnál, harmadik Morva ország Szélibe lenne. Isten tudja mire való? most nem tud az ember el menni a dolgokonn, és előre nemis calculálhat semmit.

Ilyen környül-állások között szeretném előre tudni, önként való tettzésedet: ha inkább tettziké neked, velem együtt fel-menni Bécsben? vagy a jövő Teletis Erdélybe tölteni, és engemet a jövő Tavaszszal ismét oda bé várni? hogy tettzésedhez képest intézhessem planumomat, a mennyiben a mostani bizonytalanságok között lehet planumot csinálni. Reám nézve ne genirozzad magadat, Édes Szivem, hanem azt válasszad a mi neked leg nagyobb commoditásodra lehet. Az igaz hogy nekem a' Bécsi lakásom, nállad 's Gyermekeim nélkül igen szomoru; már a Bthecamis ott nem lévén, idő töltésem sincsen, 's nem lehet, unalmas oráimban. De bizom az Istenben, hogy meg engedi nekem, fárattságos életemnek estvéjét Kedveseimmel együtt tölteni, a napok utánn, mellyekről azt mondhattyuk: hogy nem szerettyük ezeket. A' kis Ferenczkémetis csokolom, és Kedves Gyermekeiddel együtt ajánlak Édes Szivem, az én Istenemnek gondviselésében:

Édes Kedves Feleségem!

holtig hiv Társad
G. Teleki Samuel

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2678).

111

Teleki Ferenc Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1797. június 2.

Édes kedves Atyám Uram!

Mi Istennek hálá most is mind azon jó egésségben vagyunk a mellyel itt Vásárhelyen mindenkor birtunk. Rhédei bácsi, néni és Domokos bátyám itléte pedig most különös örömünkre szolgál, a mely még annyival nagyobb, hogy reményljük, hogy nem messze vagyon már az az örvendetes idő, a mikor Nagyságodat is magunk között tisztelhetjük.

Az egésségemre szolgáló mulatságokat most ebben a meleg nyári időben is szinte ugy megteszem, mint a télen és tavaszon, pajtásaimmal kis Csernátonival és Arankával. Most pedig Kemény Miklóskával is. Lapdázok, sétálok, és az erdőre eprészni járok. Mindazonáltal a tanulásra való órákat el nem vesztegetem, sőt inkább azon vagyok, hogy mind a tudományokban mind az irásban is elöl mennyek és a Nagyságod kivánságát teljesitsem.

Otsovszki uram Nagyságodat alázatosan tiszteli; Miklós és Katicza kezeit csókolják. Én pedig magamat a Nagyságod grácziájában ajánlván, vagyok

Nagyságodnak

engedelmes fia,
Teleki Ferencz, m. p.

M.Vásárhely, 2 junii, 1797

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2969).

112

Bethlen Zsuzsanna Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1797. június 3.

M.Vásárhely, 3-dik Junii, 1797.

Édes szivem kedves uram!

21-dik N.Váradról irott leveledet szivem örömével vettem, de bizony inkább szerettem volna, ha személyedet hoztad volna hozzám de mivel az elmaradott leveled is igen kedves nálam, annyival is inkább, hogy avagy csak abból láthattam örömmel, hogy Istennek hálá frissen és jó egésségben vagy. Tartson is meg az én Istenem mindenkor jó egésségben édes szivem. Oh vajha már eljönn az az én ohajtott kedves időm, melybe társaságodba lehetnék és kedves időket tölthetnék, mert nállad nélkül, nem találom semmiben időtöltésemet. Most azzal a reménységgel biztatom magamat, hogy talám eddig leérkezett az szabadságod és nemsokára megláthatlak.

Sajnálom az szép bécsi lovainkat, hogy elromlottanak. Csak már az melegben és hosszu utban nagyobb kár ne esnék bennek.

Az könyveidben még eddig nem tapasztaltunk semmi kárt. Az alsó házakban rakattam akkor őket, de most az innepek után ujra megvizsgáltatom, elhivatván az ifju Borosnyait, minthogy ő is rakta volt el. Azután egy más szobában kell hordatnom, de az is jó száraz. Ezen okból, hogy Domokos nem kap most szállást, és azt akarja, hogy oda szálljon az hol most könyveid vagynak, mert néki nem elég egy-két szoba azt mondja.

Az asztalosnak azért adtam szállást, hogyha már vélle dolgoztatunk, jobb ha itt van szállva, mint máshutt, mert igy inkább reá vigyáztatunk az munkájára és lesz jussunk reá, hogy meg ne engedjük neki, azmig a mi munkánkat el nem végzi, az idegeneket felvállalni, ezenkivül is leszen az cselédeidnek és gyermekeidnek szállása, ugy el fogom rendelni. Tégedet pedig édes lelkem olyan helyre szállitalak, az hol reménlem, hogy magadnak is tetszésére lészen. Az delineatiot már által adtam az pallérnak, hogy az hozzávaló materiákat vesse fel, hogy mik kivántatnak hozzá, hogy maga idejiben bészerezhessem. Ez az a pallér, aki az kolosvári unitáriusok templomát épitette és itt is az legjobb; ezt Tirknek hivják.

De nékem egy gondolatom vagyon édes lelkem, ha meg nem bántalak vélle, t. i. elsőben ez hogy még nem vagyok még Veselényi Farkassal Erdélyben osztozva és nem is tudom, hogyha megosztozunk, enyim marad-é ez a ház vagy nem, mert az az egyezés is, hogy most enyim az vásárhelyi ház és az helyett Veselényié az malomfalvi, nincsen irásban, csak szóval megtéve. Másodszor, most felette szük az pénz és nem tudom mivel szerzünk materiálét. Kölcsön pénzzel pedig nem örömest szeretném épiteni, hanem inkább én készittetek ennél az háznál néked bibliothécát addig, mig megosztozhatom, kevés költséggel, mert itt vagyon elég szoba, csak rendben kell venni és reperáltatni kell, de hiszem erről ha Isten lehoz tégedet édes szivem megegyezünk.

Hanem már most az pereidről irok, hogy meglásd azt, hogyha még nállad nélkül kell lennem, (melyet bizony már egészen meguntam) utoljára Rhédei Sigmondnénak kell lennem. Tegnap vettem Gyujtónak levelét Kolosvárról és azt irja nékem, hogy mint az guberniumnál az sárdi causát jó rendben igazitotta, referensünk lészen consiliárius Gál ur, az atyafi tanácsurak helyett. Biráknak rendeltettek, b. Bánfi László és Kandó Mihály úr. Volt ugyan az guberniumban egy kis akadály az Kandó részével az helynek távolsága iránt, de még is csak megállittatott. Én már ma irtam is Kandó uramnak Udvarhelyre, kértem hogyha az gubernium parantsolatját vészi, hogy bémenjen Kolosvárra és ne deprecálja és ajánlottam néki az sárdi processusban való igasságunkat. B. Bánfi Lászlónak is irtam és ajánlottam ezen causát, de őtet nem kértem arra, hogy felvállalja.

Az appelandi ratiokat már béadta Gyujtó. Ezt már közölni fogják az püspökkel, hogy feleljen reá, már megvállik, mi lesz az felelet. Procatornak vettem az Eszterháziné procatorát, Horvátovicsot. Azt az rendelést tettem Gyujtónak, hogyha az püspök felel az appelandi ratiokra, akkor Gyujtó maga menjen bé az causának folytatására, mert most neki kell menni Enyedre az innepek után az generális székre, mert ott is vagyon egy violentiás causánk az püspökkel. Onnét Bedeccsel együtt Kercsesorára az uj jószágnak megvizsgálására, mert ott is bajunk van az néhai Teleki Josef praefectusával Vesenyeivel valami malom iránt, és még egyéb aproság bajaink is vagynak igazitani valók.

Az kölpényi Vajdáékkal való causát is most ujra igazitottam és admoneáltattam őket. Reménylem, hogy az is elvégződik az jövő marosszéki derékszéken.

Az Vitéziána causának is nagy bajjal végére jártam, hogy hol akadott meg, de már ezekről sem irok többet, ha Isten hazahoz, bővebben megtudod.

Gyermekeid Istennek hálá mindnyájan frissen vagynak. Az leányunk szándékozik innét indulni a jövő szeredán Szebenben. Csókolják mindnyájan édes kincsem kezeidet, ugy az testvérem szép gyermekei.

Bedecs is visszajött az m. szengyeli dominiumból és innepek után inditom Enyedre Gyujtóhoz.

Én Istennek hálá jól vagyok, és ezerszer csókolván tégedet, vagyok éretted esdeklő és szives örömmel váró s ohajtozó,

hív és szerető, engedelmes társad,
Bethlen Susánnád, Telekiné, m. p.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2939).

113

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Nagyvárad, 1797. június 5.

N.Várad 5. Junii 1797

Édes Kedves Kincsem!

A' mult postánn annyit irtam neked három darabban, hogy talám meg is unod olvasni, de most sem álhatom meg hogy ne irjak. Én Istennek hálá jó egésségben vagyok itt, de a Gondolatommal Wásárhelyen; alig várom hogy már magamis ott lehessek. Talám, talám, ennek a Honapnak vége felé réá segitt az Isten, hogy bé-indulhatok Kolosvár felé; a holott a Gubernatorért csak két napot szándékozom mulatni. Addig Bihar Vármegyei Lovakkal menyek. Onnét pedig Kolosvári Lovakkal egészen Vásárhellyig; azért nemis kell elömbe Lovakot fárasztani, mert még azt sem tudom, hogy Kolosvárrol merre menyek Vásárhelyre; nemis akarom másokkal is tudatni, mert bánnám ha érettem leg kisebb Ceremoniát csinálnánakis Erdélybe. A' kolosvári Magistratus a mult héten három érdemes Deputatust küldött ide hozzám köszönteni; azok általis meg kértem a Magistratust, hogy mikor bémenyek velem semmi pompát ne csináljanak. Irtam a Gubernátornakis hogy ebben tölcsék kedvemet, mert én most, csak mint privatus ember ugy menyek Erdélyben, a magam dolgomban, nemis keresek Hazámban külső szines tiszteletet, hanem jó-szivűséget, baráttságot; és tettetés nélkül valo szeretetet, ha találnék hazámban, és Hazámfiai között. Erre nézve Vásárhelyenis azt kivánom, hogy minden ceremoniát el-távoztassanak reám nézve.

Ugy lehet hogy Kolosvárrol a jobb utért 's nagy bagageáért csak az Aranyos és a Maros mellett menyek Vásárhelyre, és onnét azután könnyebb szerrel ki rándulok a Mezőségi Joszágainknak meg tekintésekre, hogy azokban egy két napot mulathassakis, és most azzal ne késleltessem, Vásárhelyre való meg-érkezésemet; de azis meg történhetik hogy Szent-

Péter felé menyek Teleki Károlyért. Egy szoval, előre nem tudhatom merre felé menyek, és mikor menyek? ha lehetne repülnék.

A Gubernatorné mult Csütörtökön vitte innét viszsza a fiát Kolosvárra betegen, de már jobban volt; hanem a Veje igen nehéz forro nyavalyában itt maradott az Annyával. Kevés reménség vagyon hozzá. D. Patakiis ide érkezett, Kolosvárrol tegnap, ha segithetne rajta valamit.

Ezen Levelemet eddig irtam, midőn vettem ohajtott tudosittásodat dd. 27 Maji. Hálá Istennek ha frissen vagy fiaiddal együtt! Ölelem őket atyai Szivel; tarcson meg az én Istenem benneteket jó egésségben, békességben!!!

Domokosnak a Kővárvidéki Jószágot oda igértem; ha szinte Vásárhelyi Táblán leszenis, veheti a Jövedelmét, és abbol élhet; miis valami kevés naturáléval segithettyük; de Sáromberkét nem adhatom.

A' Leányomnak, nem akarok Jószágot adni, hanem azt gondoltam, ha nekedis tettzik, hogy Esztendőnként bizonyos Summa pénzt rendeljünk neki. Tudom hogy ezt sem köszönik meg, mint az érette való le-fáradásodat, 's vélle való dajkálkodásodat; de a discretionakis kevés becsülete vagyon elöttek, valamint az atyai és anyai szeretetnek, azért én bizony nemis discretisalom őket, hanem atyai kötelességemet meg teszem reájok nézveis; azon kivül a millyen fagyosok ők hozzánk, miis csak ollyan melegek legyünk hozzájok a mint érdemlik. Ha ők a magok gögjökben el-lehetnek, a magok phantasiojok szerint, a mi tiszteletünk nélkül, énis könnyebben el lehetek nállok nélkül; ámbár bizony fáj a szivem a Leányomért.

Ha az Isten bé-viszen, az épitésrőlis, egyebekrőlis egyet értünk; de a nappali Házad Vásárhelyen nem lehet szélesebb, hanem csak kolbász forma, ha az egész épületnek derekát aloll fellyül másképen nem csináljuk, a pedig igen kölcséges volna; ha pedig ugy marad, a mint most vagyon, csak egy Canapenak sincsen jó hely benne, és nappali szobának igen kicsi lyuk.

A' francziákkal való békesség mint bizonyos reménység alatt vagyon, Parisbolis irják. Másfelöll tétetnek mindenfelé a hadi készületek, ittis az Insurrectio erössen sürgettetik. Az ember ki-nem jozanodhatik a sok ellenkező hirekből, készületekből. Isten tudja mi leszsz belőle! Az Ur gondot visel!

Minthogy a posták ollyan későn járnak, és 24 nap alatt jöhet válasz a Levelére, nem tudom bizonyosonn: ha ezen Levelemre itt vehetem-é válaszodat, vagy nem? mert ha az Isten engedi ennek a honapnak vége felé csak bé-indulok innét Kolosvár felé. Ugyancsak itten hagyok rendelést, hogy a Leveleimet utánnam küldjék. Adieu! Isten legyen veled!

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2680).

114

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Nagyvárad, 1797. június 9.

N. Várad 9. Juny 797

Édes Kedves Kincsem!

Már több vagyon 600 Insurgensnél, minden nap szaporittom a hogy lehet őket, de nem tudom hogy tartyuk, mert ezen a földön a nagy szárazság miatt nincsen reménység a terméshez; fel-ment a buzának köble 8 forintra, a Szénának öle 30 forintra. Hétfőre várom a Commanderozo Generalist B. Splenyit Mustrára, de meg gyül a bajom, mert akkor éppen Generális Gyüléstis kell 3 napokig tartani, mert sok a dolog. Az a parancsolat: hogy minden Vármegyében az Insurgensek ugy ki-állittassanak, és készittessenek, hogy 10-a July ki marchirozhassanak Vas-Vármegyében Körmöndhöz Agria széliben. A' Palatinusnak, mint

Ország fő-kapitányának Körmöndön leszen fő-quartelya. Simmeringnélis Bécs mellett, a hol egyszer előbbe mentem volt, vagyon egy Lager, a Bécsi Bástyákis mind el-készittettenek az ellent-állásra, ágyukkal meg rakattattanak, a Vár pallisatákkal sánczokkal körül vétetett s. a. t. de nem tudom miért? mert a francziákkal való békességben már nem lehet kételkedni; mindenünnén a mi földünkről viszsza huzták magokat a Velenczei földbe, azt el-foglalták, Velenczével együtt, és franczia modi Respublicának formálták. Talám egy részét nekünk adják bonificatioban. A' hadi-fogoly Tiszteinketis szabadon bocsátották Olasz Országban. Hanem alig alig ha a Prussussal öszve nem zándorodunk. Az Isten és az idő eligazittya. Adjon a Jehova békességet, bár csak a mi földünkön!

Ennek a honapnak vége felé, ha az Isten meg segitt, bé-indulok hozzád. Adja ő Szent Felsége, hogy találhassalak kedves Gyermekeimmel együtt jó egésségben és örvendetes állapotban!!!! Addigis ölelem öket atyai szivel, B. Josikát atyafiságosan köszöntöm. Köszöntöm szivesen Ocsovszki Uramotis. Én Istennek hálá jó egésségben vagyok; csak hoszszu és unalmas napokat töltek. Az én Istenem légyen veled!!!

Ezt kivánnya: Édes Szivem!

holtig hiv Társad
G. Teleki Samuel

P. S.

Éppen ezen szempillantásban vettem, datum nélkül, de talám 30 May irott Kedves Leveledet, Kedves Domokosom, és a Leányom leveleivel együtt, nekik most nem válaszolhatok, hanem csokolom öket, kis Ferenczkémmel együtt. Nem várhatz, Édes Szivem, inkább, mint én kivánkozom hozzád, és alig várom hogy már együtt lehessünk, mert az öröm nevekedik, és a szomoruság kissebbedik, ha egymást szeretők között meg osztatik. Ittis nagy a Szárazság, és a Szükségtől való félelem. Panaszolsz: hogy nincs pénz; de ha a Joszágunkbol nem jő, nincs miből, és kitől reménylyek, mert nékem senki sem ád semmit, ha nem inkább vesznek töllem. Mostis csak Szathmár Vármegyében többet kellett 1500 forintnál fizetnem Subsidiumra, 's Katonára. Ittis állitottam. A fizetésemetis Subsidiumra el-huzzák. Hát a sok uti kölcség, tractalás honnét telik? Miből fizetem ezt a sok drága cselédetis? A Szakácsom ittis igen roszszul gazdáskodik, és meg huz. Ugy jártam a Tűritől commendált vén Cammerdienerrelis, mint a Török a bornyuval. De mit használ, ez a sok panasz? Akkor találok vigasztalást mikor veled lehetek. Már kéntelen vagyok addig becsülletért, türni a Cselédek hibáitis mig viszsza mehetek Bécsben. Ott ki-mustrálom a nem nekünk valokat. Az öreg Albert, és Jäger jól viselik magokat ittis. Bernritter irni jó, de mindenre ügyetlen, és rest. Josef serény jó keze fogású, de nagy mester.

A' Btheca két Contignatiora vagyon delinealva, de az alsó Része, Conservatoriumnak, Gabonásnak szolgál. Egy formának kell pedig lenni, alól, felyül, az oszlopokra nézve.

Köszönöm Édes Szivem, az épitéshez kellő materialék iránt való szorgalmatosságodat. De a Cserefa Thecak igen sokba kerülnek; jó fenyő Deszkakbolis lehet csinaltatni, meg festve fejéren, mint Bécsben voltanak. Lehetetlen pedig tisztességesen és szükséges Commoditással épitteni, és használhatová tenni azt az épületet, ha a mostani garadics, és buda el-nem vontatik. Eleget törtem Bécsbenis a Pallerral együtt a fejemet rajta. A' garadicsra vivő Gangon pedig nem leszen alkalmatlan a járás, mert Zug nem leszen benne. Másképpen nem lehet. Csak az Isten erre segéllyen!

Szükséges volna az idén Téglákatis vettetni, ha jövendőben épitteni akarnak. A' Kőhányás nagy segedelem leszen a fundamentumban.

Köszönöm mostis, Édes Szivem, hogy nekem jó szállást rendeltél, mert bizony örömestebb leszek veled együtt egy szalmás kunyhoba, mint nállad nélkül Palotába.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2681).

115

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Nagyenyed, 1797. augusztus 2.

N. Enyed 2. aug. 797

Édes Kedves Feleségem!

Tegnap irtam neked Kutyfalvárol, onnét pedig estve hatodfél orakor meg indultam a hivesen. Isten jovoltából szerencsésen meg érkeztem Kocsárdra kilencz ora utánn, a mult éjszaka ott háltam a fogadoban; és ma reggel hat orakor meg indulván tiz orakor ide jó egésségben, és minden kár nélkül meg érkeztem. Itt Prof. Benkénél ebédelek, este felé pedig Isten segedelmivel szándékozom ugy folytatni Sárdra utamat, hogy egy kocsival Diodra bé térek a Hugomhoz, és ott vacsorálok, onnét pedig Vacsora utánn hód világnál Sárdra menyek éjszakára. Onnétis tudosittalak a Károlyvári postánn Szeben felé, ha szinte későre veszedis Levelemet. Alig várom hogy rollad örvendeztető tudosittást vehessek, mert mostis G. Csákiné a mult Szombatonn le-menvén Ignácz napra Károly-Várra, el-keseritett hogy ágyban fekvő nehéz beteg vagy. E nem volt igaz Szombatonn, Vasárnap, Hétfőn, adja az Isten, hogy ezutánis legyen hazugság. Szeretném valamit tudni Domokosrolis, mert eztis csak hirelik betegnek. Meg eshetik hogy rollamis azt költik, de ne hidd, Édes Szivem, mert eddig Istennek hálá jó egésségben vagyok. Az Isten ez utánis meg tart. Tarcson meg tégedetis Kedves Gyermekeiddel együtt állandó friss jó egésségben, és békességben a maga dicsősségéért!!!!

Kedves Ferkőmet csokolom.

Édes Szivem

Örökös hived
G. Teleki S.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2685).

116

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Sárd, 1797. augusztus 7.

Sárd 7-dik aug. 797.

Édes Kincsem!

1-a aug. irott Leveled meg vigasztalt. Hála Istennek hogy fő-fájásod amely el-jövetelemkor nyögésedet okozta, tartos nem volt, és kis fiunk is frissen vagyon. Szeretném Domokosrolis jó hirt hallani. A' Czelnai Szőlőket ez előtt négy nappal meg járván, a melegben nagyon meg izzadtam és el-fáradtam volt, hogy haza jöttem inget és köntöst változtattam, de talám igen hamar, és azért tegnap előtt reggel has-menés jött reám nagy rágással, a mely más napig tartott és 47-szer hajtott. Ma már Istennek hálá jobban vagyok, és holnap reggel Isten segedelmével indulok Sorostély felé. Gyujtót tegnap előre küldöttem. Én pedig holnap ebédre Gáltőre menyek G. Bethlen Lajosnéhoz ebédre; onnét estvére G. Gyulay Generálishoz Bervére. G. Bethlen Gergely tegnap előtt itt volt nállam. A Püspöknél nem voltam, mert egésségemnek bomlása sem engedte, de külömbenis senki sem tudja mikor vagyon Vinczen, vagy Károlyváronn, mert szüntelen járkál, és nekem nincsen időm felkeresni; azon kivülis, Károlyvár és Vincz, annyira vagyon Sárdhoz, mint Sárd Károlyvár és Vinczhez.

A' Domokos gyanuja, hogy az Anikó baráttsága a B. R. hajlandoságát meg változtatta volna, minden fundamentum nélkül vagyon, és csak olyan szives jó barátok, atyafiak adták azt a Domokos eszire, a kik azt akarják: hogy vagy a sok szék között a pad alatt maradjon

Domokos, vagy kéntelen legyen utollyára ollyan székre ülni, a millyent alája tesznek, és a millyenre én nem akarom, hogy ő üllyön. Én végire mentem jó emberek által bizonyoson, és abban bizonyos vagyok már, hogy Domokost jó szivel láttyák, és várják, hogy annak rendi szerint jelentse magát; de én semmit sem jelenthetek képiben, és nemis jelentek, mert reám nem bizta. Ha most ez alatt a rövid idő alattis, hogy Erdélyben mulathatok, a savanyu viz Curanak szine alatt töllem el-nem vonták volna, 's az ő társaságában járhattam volna meg Joszágocskáimat, talám ez uttal én lehettem volna a leg jobb kérő. Meg válik az én el-távozásommal mások millyent kérnek? csak ollyant kérjenek, a' millyen nékünkis tessék, mert külömben nem sok Köszönet leszsz benne a Domokos részérőlis. Ferkőmet csokolom és vélle együtt az én Istenemnek gondviselésében ajánlak

Édes Szivem!

hiv Társad
G. Teleki S.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2687).

117

Teleki Sámuel Bethlen Zsuzsannának
Uzdiszentpéter, 1797. augusztus 24.

U. Szt. Péter 24 aug. 797.

Édes Kedves Kincsem!

A' Doktor Patakit Kolosvárra vitt Kocsi erre jövén viszsza hogy üressen ne mennyen, kivántam egy kosárban bé csinálva négy Sneffet küldeni számodra, és ha lehet, míg a Kocsis itt étet többetis lőtetek hozzájok. A vén trotyos Cammerdieneremis meg akarta mutatni jágerségit, ki ment a tora réczézni, és a Teleki Károly udvara mellett, egy sereg házi réczét látván uszkálni, háromszor közikbe lőtt, vad réczéknek gondolván őket, és Teleki Károlynak hét réczéit agyon lötte, többetis lött volna, mert a házi réczék nem repültenek el, hanem a lövöldözésre ki ment a Majoros, Majorosné, és a számtartó, 's nagy nehezen értethették meg vélle hogy azokat nem szabad lövöldözni, mert egy más nyelvin nem értettenek, 's mikor ezek ránczikálták 's mutattak a réczékre, hogy azokra nem szabad lőni, 's azt gondolta, hogy neki réczéket mutattyák, hogy meg lőjje és csak mondotta, hogy mindgyárt, hogy mindgyárt, csak hogy tölcsem meg a puskát. Ez igen nevetséges historia, de a hitvány Camerdiener féltiben szégyenletiben meg kért mindeneket, hogy nekem meg ne mondják, és én nemis akarom tudni; de neked meg irom ha mulatságodra lehet. Az én Tisztartom más réczéket adott a Teleki Károly Számtartojának.

Az ide való Számtartonkat, a ki igen ügyes, életre való embernek láttzik, M. Szengyeli Tiszttartónak tettem, jó Instructioval, talám helyre hozza azt a puszta Joszágot, a mely külömben igen szép Joszág volna. Az idén vetni való Buzátis pénzenn vétetek, mert nem termett semmi egyéb gaznál, a mely le kaszáltatott, és nem arra való hogy kiis csépeljék, hanem az ide való Juhainkot rendeltem oda telelni, hogy meg egyék, és itt maradjon meg eladni, a mi kevés termett, és a 30. Béres ökörtől, tehenektől, bivalaktol megmarad. Szengyelbe még egy béres ekétis állitottam. Az Ilosvai és Györgyfalvi embereinknekis fele szolgálattyokat a Szengyeli Oeconomiának fel-segillésire rendeltem. A' szárazságis ki mondhatatlan sok kárt tett.

Két fiamat atyai szeretettel csokolom, és véllek együtt ajánlak, Édes Kincsem, az Istennek oltalmában

holtig igaz hived
G. Teleki Samuel

Jól tette Domokos hogy a részeges szolgáját el-bocsátotta, a ki külömben jobb szolga hat Istvánnális. Bár eztis cserélné-fel jobbal, mert nem neki valo, és minden ember csudálja, hogy ollyan kedvességben vagyon nálla. Igazsággal irom, hogy ha nekem kellene választanom Szolgát a kettő közül, inkább Gyurit tartanám meg, 's Istvánt el-bocsáttanám; a ki nemis tett eddig ollyan érdemeket, hogy gnaden brodot egyék, egy ollyan ifiu gazdánál, a ki nem tarthat rationabiliter sok szájat, hanem csak kevés, de jó és ügyes szolgát, nem csak ház őrzeni és parancsolni valót, hanem ollyant a kinek utonn ut-félen mindenre hasznát vehesse.

P.S. A' négy Sneffen kivül vagyon még a Kosárban három szárcsa, és egy vad rétze, ma lötték, kivánom hogy kölcsed jó egésséggel!

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2689).

118

Teleki Sámuel Sáróy Szabó Sámuelnek
Bécs, 1798. február 26.

Spectabilis ac Generose Domine!
mihi Colendissime!

A' két Procuratoria Constitutiot más alkalmatosságom nem lévén, postánn küldöm ide zárva; és a peremet-mostis az Urnak, nem csak ugy mint Prokátoromnak, hanem mint ösméretes jó Lelkű, jó Szivű, és jó Caracterű Embernek, Barátomnak, egész bizodalommal ajánlom. Tegye-meg az Ur a Szükséges Kölcségeketis mindenbe, és én az Urnak adossa nem maradok, csak az Urnak eszközlése által revindicálhassam idegen kéztől Gyermekeimnek örökségeket.

Kilian Uramtol, már csak haza hozatom az exemplarokat, nincsen Pesten kelletek. Ezért nem kell a Magyar Hazában annyi ezereket Könyvekre költeni, a mennyit én költöttem, ha csak ilyen becsületek vagyon.

A' Copiaban 500 forintrol fel-küldött Quietantiamra tellyességgel nem emlékezem még mostis; mindazonáltal nem kételkedem benne, mert a mint látom 14-a April. 1797. expedialtatott, éppen az nap, mikor a Bécsi futáskor leg nagyobb confusioban voltunk. Archivumot, Cancellariat, 's Bibliothecamat inditottam 's nyakra főre magamis szaladtam; azért könnyen meg eshetett hogy el-felejtettem. A' Perceptumaimnak, és Quietantiaimnak Protocolumokban sem találom semmi nyomát. Ugyancsak salva res est, mert László Öcsémnek azt rendeltem, hogy az originalis Quietantiamat vegye Kezihez, és hozza fel jövő Honapban magával: én itt acceptalom pro Ao. currenti 500 forintba, és az Angyom nevire ujj quietantiat adok. Nemis tudom hogy expediáltatott az a Quietantia tavaly a Reich és Macher nevire? mert én egyiket sem ösmerem, 's egyikkel sem volt correspondentiam. Azért küldöttem volt az Urnakis Quietantiat, hogy fel-vegye azon 500 ftot, mert restantiaba lenni tartottam. Továbra Szives indulattal maradok:

Az Urnak

el-kötelezett Szolg[ája]
G. Teleki Samuel

Bécs 26. febr. 798.

P.S. A' Procuratoria Constitutiot csak nevemre expedialtattam; Domokos fiam Pestenn személlyesenn Constitual.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. I/a. 1638).

119

Herbert Mihály Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1798. május 26.

M.Vásárhely 26-a Maji 798.

Kegyelmes Uram!

Ecxellentziadnak mint eddig ohajtva vártom vala parantsolatját, de a mioltától fogva magánosságomra maradtam azt ez idejig nem vettem, és én is meg esmértem magamban, hogy hibáztam eddig Excellentziádott nem tudositani, de ha az igazat meg kell valanom még eddig nem volt ollyan sok Matheriám mellyről tudositattam volna Excellentziádott, ha volt is aztott a' T. Prefectus Uraknak jelentedtem s Excellentziádott tudositották. Hanem én is már az én együgyü eszem szerént s Matheriám van mellyről kötelességem tartja Excellentziádott ezen csekély Levelemmel tudositani bátorkodom. Az Excellentziád el menetele után ötöd napjára a' Székelyek el hozták az 564 Véka Meszet Contractus szerént, aztott igazán bé mérettem s jo modal meg ottottam, noha nehezteltenek reám a' Székelyek, hogy ollyan sokáig tartom itten, – télre kellvén az idő a' bé otott Meszet mint a' három gödörbe Fővénnyel annak rendje szerént jo moddal befedettem, és leg kissebb kárunk még eddig nintsen benne. Ezt nem tudom van e' Excellentziádnak tudtára adva, vagy nintsen, hogy a' Györgenyi vet Fát Martyusnak az elején el adová tették a Tktes Prefectus Urak, azon az Árron a' mint vettük volt, hogy Procurator Incze Urat ki fizessük, két nap alat mint el költ volna a' Fa, mindha tsak ajándékba adtuk volna, másnap öt Rfton adtam ugy is köszönettel vették meg, s ugy fizettem T. Procurator Incze Urnak 40 ölet, még fizetetlen 8 öl melly az Udvar szükségére el költ, s nintsen honnan fizessem ki a' Procurator Urat. – Az Agardi erdőből bé jött 85 öl Fát mind ölbe rakadtam s a Kertben a' Gyümöltsöst egészen körül vettem, hogy ha dolgoztatok a Kertben semmi kárt nem tehet a' Gyümöltsösbe a' nap Számos. – A' Kertett egészen ujj lábra álitottam, a' sok bokrot, szárosz Fákot, és aszszu agokot mint le nyestem, az én két Kezeimmel, kivált az otoványokat egész szorgalommal vagyok, már eddig ollyan szép a Kert, hogy gyönyörűséggel lehet járni benne, s igen szép termést igért minden felöll, hanem a' hernyó erősen pusztittatta el, és e miat kevés gyümölts fog lenni az idén. A' Tavaszon egy jo meg rakot szekeret gyümölts fákkal innét a kertből küldettem Szent Péterre, annélkül hogy meg esmerje az Ember honnan vettem ki. – A Szent Györgyi Tiszt administrált quietantia mellett 45 Szál Cserefa Gerendákot, ezeket az Udvaron lévő Kuton aloll eresz alá ászokra rakadtam, e' mellett 90 Szál szárosz Cserefa Deszkákot, Szováthárol is bé jött 136 Szál Cserefa Deszkák, azt rakadtam a' hinto Szin hijára ottan leg jobban száradnak, és semmi kártol nem féldhetem. – Sáromberkéről annyi Tégla béjött, hogy a' Procurator Kiss Uram Házától fogva a' Palánk mellett végig egy sorba egy német öl magoságu és szélességű rakva, és Szalmával be fedve. – A' Malomfalvi Kő is szaporodik lassan lassan a' Kalákások által, mellyeket is igen jo Szivel látom és felette jo kedvel mennek el, ugy hogy a' Fundamentumnak meg romolhatatlanságát kivánnyák, béjött immár 21 1/2 öl Kő mellyet jo tömötön rakotam, a' Kőfal mellett végig két sorjában. El nem mulatom hogy Excellentziádnak meg ne irjam Név szerént Kalákában jöt faluk mellyek eszerint. 23-a Feb. Lőrintzfalva 20 Szekér – 3-a Márty Keresztur 25 detto. – 5-o Marty Malomfalva 21 detto. Megyesfalva 22. Csitt Szent Iványi 50. detto. – Kakasd 27. detto. Keresztur 5. detto. – Sárpatak 5 detto. 7-o Maji Lukafalva 37 detto. Illentzfalva 33. 18-o Maji Sáromb. Joszág 43 Szekérből álot 21. Maji. Bergenye 23. detto. 25-o és 26-o Maji Nyárádtő 35. Szekérből álat és igy ál a' Kalákások Summája 340 Szekérből. Fáradhatatlan az öreg Malomfalvi Tiszt a kövek bé hordásában. – A' Tégla vetéshez is hozzá fogtunk, s egész szorgalmatossággal dolgoznak az Embereink, reménljük igen jo Tégla lészen, mert a' Földje is igen jo, a' Téglák szép nagyok, ugyan csak a' formákat Szent Györgyi Tiszt küldet-

te bé 60 darabbol álanak. 10 Targantzát 50 Lapátott, melly mindenről quietalom akár melyik Joszágbol percipiálok valamit. – Hellyben hadták a' Tktes Prefectus Urak a' jelentésemet, az öszve omlot régi jégvermet a' Kertben el bontását, a' Szalmáját ki vitettem a' Tégla vetőkhez, mellynek igen jó hasznát eddig is vettük, a' Fáját pedig mely haszonra való azt ara fogom forditani. – A Könyves Verschlagokot minden héten magom takaritom a portol, s a' ki bontott Kupferek gyékenyekkel bé vannak takarva, hogy a' por sem penetralhatja olyan könynyen. Nem külömben a' három Gála Hintok, mellyeket Nagy Váradrol egy Hajdunak gondviselése alat el hozták minden hiba nélkül, kinekis egy formalis Recognitionalist adtam. – Tegnap elöt kezdettenek az ide való Háznál Conscribálni, az osztály véget, melly Szivemből sajnálnám a' jo rendbenszedett Kertett ha fel osztatnék B. Weselényi Farkas Urtol. – A' Kortsomát ide a' Kapu alat levő Házhoz tsináltuk mivel sokkal jobb a' Pintzéje, és jo kéll a' bor melly árultattik az also és felső fogadoban Kupája két garasson. – Fövényt az idén tsak egy hétig hordattam. – Engedelmet instálok alázatosson Excellentziádtol hogy bátorkodom irni a' Hordo Turo iránt és egy réz csap iránt, mert már más képpen kezemhez nem vehetem, én által adtam volt Albertnek, és a' kitsiny Palotaba a' hoszszu Almáriumba volt, és tartottam, hanem méltoztassék Excellentziád parantsolni iránta had vehessem Kezemhez, mert meg betsülhetetlen hasznát venném itten a Háznál és az alsó Fogadoban. Istennek légyen hála annyi kárunk a' Háznál nintsen mindegy mág [!] szem, hanem minden részeiben tsinos és meg takaritva ámbár 20-o 9-bristol fogva 20-o Aprilisik tsak magomra voltam, és mégis Excellentziád elöt el vagyok vádolva, de reménlem az én vádlomnakis meg fog pirulni az Orczája, csak az Ur Isten hoza szerentsésen haza Exzellentziádot, akkorra hagyom a' több bajaimat és bánataimat, mellyeken én által mentem meg nyugod Szivvel, a' mikor szerentsém lészen tisztelni Excellentziádott, addig is magamat az Excellentziád Atyai Kegyes gratiajában ajánlván vagyok hotig

Excellentizádnak

alázatos hiv Szolgája
Herbert Mihály

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/b. 690). A levél egy részét közli Teleki Sámuel *1976. 175–178.*

120

Herbert Mihály Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1800. február 20.

Maros Vásárhely Die: 20-a Febr. 1800.

Kegyelmes Uram!

Excellencziád böltsen méltoztattik tudni azt, hogy én igen gyenge tudománnyal birok, sőt semmivel, mert Collegium Iskolában vagy Praeceptortol szerentsém tanulni nem volt, hanem a' magom igyekezetem és a' mit gyenge értelmem olvassásbol meg foghatodt csak annyival birok. Azért a minden hato Ur Istennek elégé hálálni nem tudom, s az egy igaz Szivem, mellyel immár Ecxellentziádott 7 Esztendőknek el follyása sok irigyeim között hiven és igazán kivántom, s ezután is szolgálni kivánnom. Nem ugyan annyira a' magom, hanem az Excellentziád hasznára igyekezni kivánom. Mert én még eddig, és ezután is mindenkor meg elégedtem és meg is elégszem az Excellentziád kegyes gratiájából rendelni méltoztatodt kevés fizetéssel. Mivel én több kintset Excellentiádtol soha az egy betsületemen kivül nem instálok, mellyet énis naponként meg ujjitani Szivemből kivánnom. Eddigis irtam volna Excellentziádnak mindenekről, de nem hibáztom azzal, hogy eddig nem tudositodtam Excellentziádott. Mert Titt. Prefectus Kadátsi Uram az én Irásombeli hijánoságomat tellyesitette mindenkor Excellentiád elött. De minthogy 8-a Xbr. innen Ma-

gyar Országra ki indult, s azoltatol fogva viszsza nem érkezett, de már minden orán várom szerentsés meg érkezésit, kötelességemnek esmérem az ide valo gondviselésem alatt lévőkről általjában, minden hizelkedés és kétszinségnélkül tudositani excellentziádott. Az egész Ház és Udvarunk Istennek légyen a' ditsősége legkisebb kár nélkül vagyon. A felső Szobák zárva és tisztán álnak, s rajtom kivül senki ottan nem jár, a' benne levő Mobiliak jó és tisztán Conservalodnak. A Kezem alatt lévő ezüst, és Üveg, Porzelán, meg takaritottva vagynak. A Könyves Szobába a' Verschlagok leg kissebb kár nélkül meg takaritodva vagyok, az Uttzára néző két Ablakokot Téglával bé rakattom, hogy senki bé ne nézhessen. A Verschlagok Gyékényekkel a' por ellen be takarva vagynak, s gyakron sepertetem ki. A' Pintze és a benne lévő borok tisztán s jo gond viselés mellett minden kár nélkül álanak, nem külömben a' két fogadoink is jo álapottal vagynak. Az ujj épületnek kőfalát körödöskörül Deszkákal bé fedtük, hogy az esső és Hó kárt ne okozzon a' kőfalban, a' Gradics és a' Bibliothécában lévő 10 oszlopok fundamentumat is jo vastagon Földel fedettem bé, és a' nagy Havat a' mikor lágyulni kezdett a' Bibliothecabol és a Szobákbol ki takaritodtam; Egri Uram is Sáromberkéről a' Téglát bé szálitotta. (+99.000 ezer). Az Itten lévő Téglát az Uttnak alkalmatlansága mián mig eddig bé nem szállittodhattuk, de millyent az idő és az Utt meg engedi egy hét alatt be fog jönni, hogy fogyotkozás a' Matherialénkban ne legyen, most nem azt mondjuk: Ne siessünk a dologgal belé fog unni ő Exja és nem fog épitetni, s. a. t. A' fövényt énis hordatom három bival Targontzákkal szorgalmatossan, mellyet én még tavaji fel találtom volt, a' Királlyi Kuttyán alóll lévő haszon vehetettlen dombokban, a' Fövény igen jo nem földös vagy iszapos mint a' Marosrol, erről többet kéne irnom. Hogy az Udvarhoz a' fövénynek hordása közelebb légyen, az ispotály réten nyertem egy utod Szent György napjáig. A Viz is közel van melly talám tudva van Excellentziád előtt, igy immár ebben az esztendőben a' Marosra Fövényért és Vizért nem mennyünk. Bé otodt meszünk vagyon 1273 véka, meg alkudva van még hátra 1000 véka, Vékája a' Del. 36. Az Áts is 22 darab gerendaig a' fedélhez és Stockoturához valót ki faragta. Az Asztalos igen szorgalmatosson dolgozik a' Parkétokkon, az ord. 400 Darab készen vagyon. Parajdrol az ujj épülethez meg kivántató Fa Materiálék a' 3000 fenyő Letzig minden hiba nélkül bé jött, s jo szárosz hellyen Conservaltatnak. A Gond viselésem alá adott Erdők még eddig minden kár nélkül vagynak u.m. Kakasdon az allodialis erdő egészen áll 5422 □ölökből. Tsokán hat darabakban 20.523 □öl. H. Bodon hét darabakban 28.406 □öl. In Summa 51351 □öl, mellyeket minden Honapban egyszer a' kárra való nézt meg kell járnom. Puska műves Böszörményi Ádámnál lévő fegyverről bátorkodom Excellentziádtól meg tudni, hogy készittse, ollyan készülettel a' meig millyen volt a' vagy a' mostani modi szerént, mert azt mondja ha ugy kivánnyuk régi Német készülettel ugy drágáb lészen, a' mostani modi szerént pedig nem lészen ollyan drága a' Munkája. Táplál engemet is a reménység az Excellentziád tett kegyes igéreteiről és le jövetele, el se mulassa Excellentziád méltoztasség le jönni és meg tekinteni a' mi igyekezetünket az épületünk körrül, addig is magamat az Excellentziád Kegyes gratiajaban ajánlván maradtom s vagyok

Excellentziádnak

alázatos hiv Szolgája
Herbert Mihály

Excellentziádott kivánom ez alkalmatossággal a' tavaji Kész pénz Perceptuma, és Erogatumarol, a Diariumom szerént tudositani

Perceptio	Hflr.	Dr.
1. M.Vásárhelyen Buza, és Törökbuzából percipialtom	243	60
2. detto A két fogado Bor árából detto	1085	87
3. detto A felső Fogadoban elárult pálinka árából	8	86
4. Az Erdő Szent Györgyi Joszág jövedelméből percip	508	98
5. A Sorostélyi Joszág jövedelméből detto	1047	21
6. A Mező Szengyeli Joszág jövedelméből detto	471	-

	Hflr.	Dr.
7. A Sz. Péteri joszág jövedelméből detto	331	20
8. Mező Kölpényi Joszág jövedelméből detto	226	40
9. A Sáromberki Joszág jövedelméből detto	130	-
10. MVásárhelyen Taxa, és holmi aproságokbol detto	152	59
SUMMA	4205	71

Erogatio

1. Erog. Mészért	710	99
2. Lakatos munkáért	121	35
3. A Fundamentum ásoknak Contractusok szerént	115	28
4. A Kömüves Pallérnak	1313	28
5. Az Áts Pallirnak	208	20
6. Az Asztalosnak	120	-
7. Udvari aproság és eszközökre tett költség	746	64
8. Administratio és Contocra	1010	40
SUMMA	4346	14

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/b. 718).

121

Teleki Sámuel Sáróy Szabó Sámuelnek
Nagyvárad, 1800. október 10.

N. Várad 10. oct. 1800.

Spectabilis ac Parillustris Domine!
mihi singulariter Observande!

Az Urnak 21. Sept. hozzám eresztett Levelét vévén, azonnal mindjárt tudakozodtam Vice Ispányomtol abban ajánlott attyafiáról és azzal személyesenis szollottam, végire menvén állapotjának. Anyai Armalissa ugyan, a mint mondja édes Annyánál, de az Atyai Zemplén Vármegyében lakó Attyafiainál vagyon, 's hogy Jurassorrá[!] lehessen, javallottam hogy hozza-el 's exhibeálja, mert itt azt meg kivánnyák. Ami pedig a Vármegyében Commissariusságra kivánt applicatioját illeti: Szollottam Vice Ispányommal, hogy első aperturával Különös reflexioval legyen iránta, minthogj külömbenis jámbor és alkalmatos jó ember: magánakis meg hagytam, hogy jelencse magát, és az Urnak előttem nagy tekintetiértis kivánom consolatioját eszközölni. Azonban most jó Statioja vagyon a Berettyo Ujfalusi Notariusságban.

Itt az Insurectio két ora alatt a Közönséges Gyülésben, minden készséggel és nehézség nélkül determinaltatott; naponként jólis halad, erőltetés nélkül; csak fegyverünk, szerszámunk és Mundurunk hibázik 's késleltet; azonn igyekezem hogy minél hamarabb ki-áljon, mert parancsolatom vagyon Felséges Urunktol, hogy addig innét el-ne távozzam, és itt velem még Köntösöm 's téli Köppenyegem sincsen mindenem Bécsben maradott, a tél pedig minden orán bé következik, 's gyenge egésségem a hidegben való utazást nem engedi. Talám Octobernek végin fel-indulhatok.

Sok tekintetben kivántam volna hogy ne legyen Szükség erre a terhes és kölcséges Insurrectiora, de bizony azértis bánom, hogy az Esztári Caussámnak végét (mellyet már régtől fogva ohajtok) hátráltattya, én pedig életemnek estvéjére jutottam. Azzal vigasztalom magamat, hogy mihelyt a' Törvények folyhatnak, az Ur decidaltatni fogja, és engemet consolal. Az alattis pedig Szivességiben ajánlott maradok

Az Urnak el kötelezett kész Szolg[ája]

G. Teleki Samuel

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/2. 1639).

122

Teleki Sámuel Sáróy Szabó Sámuelnek
Bécs, 1801. szeptember 13.

Spectabilis ac Perillustris Domine!

mihi Colendissime!

Szándékoztam ezen Hónapban Erdélyben le menni Bibliothecamnak bé-állittására, és Vármegyémben a Magistratusnak Restauratiojara; reménlettem hogy Utamban Pestenis talám valamit mozdithatok az Esztári és Pazmány Caussáknak ki-folytatásokban; de az mostani változások[nak] alkalmatosságával réám todult ujjabb dolgok, innét mozdulásomat nem engedvén, magam privatumomat hátra hagyni, és utamot Tavaszra halasztani kéntelenittetem. Bizom magamat Processussaim iránt az Urnak jó Szivére, és Szorgalmatosságára; hogy már 62. esztendőket bé-töltvén, ne légyen elébb életemnek mint Processussaimnak végek. Irtam a Mlgs Personalisnak, és a két Referens Urnak elő-vétetések és ki-folytatások iránt, ide zárt Leveleimben, ne sajnállya az Ur Késedelem nélkül meg adni, és azok mellett zörgetni; mert azt hallom, hogy azoknak Processusok vétetődik elő, a kik zörgetnek, és ottan ottan sollicitalnak. Én már három Esztendőktől fogva sokszor alkalmatlankodtam, de semmire sem mehettem, sőt még választ sem nyerhettem. Kérem az Urat: vegye Szivére dolgaimat. Kövessen-el mindent, és engemet tudosittson. In reliquo singulari observantia et sincere propensione persisto

Spectabilis Domini obligatiss. Servus

G. S. Teleki

Viennae 13. Sept. 1801.

Minapi Levelemre nem vettem az Urnak Válaszszát.

P. S. Ha az Ur bárcsak az Esztári Caussát ugy folytathatná hogy a Télen a Septemviratusonis decidaltassék, engemet kétszeresenn obligálna; mert Tavaszszal le menvén Executiobanis vétethetném, és a Joszágotis által vévén jó rendbe vehetném. Isten tudja, meddig élek, 's mig itt a szolgálatnak leszek rabja, mikor nyerhetek időt dolgaimnak elrendelésekre?

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/2. 1642).

123

Teleki Sámuel Szász Józsefnek
Bécs, 1802. december 3.

Bécs 3. Dec. 1802.

Édes Szász Uram!

Kedvesen vettem a Kglmed tudosittását, annyivalis inkább hogy nyughatatlan voltam, ha a föld indulás nem tett-é kárt a Bibliothecamban; de el-várom arrólis tudosittását: hogy Kglmed miben foglalatoskodik a Bthecam körül? mit dolgozik? mit tanul? etc. hát vagyon-é valami becse a Bthecának? Kik járnak oda vagy curiositásból, vagy olvasni? Tiszt. Prof. Antal Uramot Köszöntöm, és továbrais a' Bthecamra való vigyázatot ajánlván minden jók[na]k kivánásával m[a]r[a]dok Kgylmed[ne]k

Kész Joakaroja

G. Teleki Samuel

Hát az Asztalos mit dolgozik?

[A levél hátlapjára Szász József testvére ezt írja:] „Első Levele a' Gróf Cancellarius Ur ő excellentziájának die 3-a Decembris 1802. Vette a' Néhai Testvérem 28-a Dec."

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 887). Közli Teleki Sámuel *1976. 117–118.*

124

Teleki Sámuel Szász Józsefnek
Bécs, 1803. március 17.

Kedves Szász Uram!

Vettem a Kglmed tudosittását dd-o. 1-a Mar. és köszönöm Szorgalmatosságát, a Dissertatioknak öszve-irásokban; de bár tudositott volna Kgld arrolis hogy a téli nyirkosság, falaknak nedvességek vagy egerek által nem esett-é valami kár Könyveimben? Most Martiusban volna ideje, a portol meg tisztittani és nyitott ablakokkal (mikor száraz idő vagyon) meg szellőztetni a Könyveket; és egyenként, a Tábláit a Könyvek[ne]k kivül belöll, flanellel meg dörgölni. E végre Herbert vegyen a Boltban vagy két sing gyenge lágy félflanelt, és azt négy darabba vágván, négy törlő-flanelt kell csinálni. Arra vigyázván, hogy a törléssel kár ne essék a Könyveknek leveleiben, vagy Tábláiban, hanem ügyesen bánjanak vélek.

A' föld-ház épittését magyarázó Könyvecskéket, a Modellával együtt, ki-adhattya Kglmed Kadácsi Uram[na]k; mert éppen arra a végre szerzettem őket hogy Tiszteim meg tanulják azon épittésnek módját, és Jószágaimban introducálják. Továbra minden jóknak kivánásával maradok

Kgylmednek

Kész Joakarója
G. Teleki Samuel

Bécs 17-a Mar. 1803.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 888). Közli Teleki Sámuel *1976. 118–119.*

125

Teleki Sámuel Szász Józsefnek
Bécs, 1803. május 30.

Kedves Szász Uram!

Köszönettel vettem Kgldnek tudosittásait dd-o. 11. Mar. és 29. April.

A' mely árkosok a Magyar Ujságokba hibáznak, azokat igyekezem meg szerezni. Nem volt szükség ki-irni azokat a Dissertatiokat, melyek már név-szerint a Catalogusban kivagynak nyomtatva; a többit pedig meg-köszönöm ha jó rendel és bibliographice ki-jegyzi Kglmed.

A' mely ujj Könyvek accedalnak, azokat külön tegye Kglmed le-menetelemig, hogy Catalogusban irhassam.

Örvendem ha a Bthecamnak Látogatoi szaporodnak, és a' kik olvasni akarnak mig az Olvasó-szoba el-készülhet, a Kgld Szobájában olvashatnak; de azon kivül egy Könyvet sem kell senkinek ki-adni. Observalja Kglmed, és observaltassa az Olvasokkalis, a Bthecanak Törvényeit, és tarcsa magát az Instructiojához, a Thecakat pedig mindenkor zár alatt. Jövő Honapban-is, vagy 3 hét múlva ismét tisztogatni kell a Könyveket, hogy a Mojok beléjek ne

essenek. Tudosittson Kglmed, mikor az Ujj Thecak tökélletesen el-lesznek készülve. Azonban minden jok[na]k szives kivánásával m[a]r[a]d[o]k

Kglmednek

Kész Joakaroja
G. Teleki Samuel

Bécs. 30. Maji 1803.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II d/. 889). Közli Teleki Sámuel *1976. 119–120.*

126

Teleki Sámuel Szász Józsefnek
Bécs, 1803. július 26.

Kedves Szász Uram!

Köszönettel vettem a Kglmd tudosittását dd-o. 14-a Junii, és örömmel értem hogy Bthecamban, Istennek hálá! semmi kár nincsen. Recommendálom Kgldnek hogy ezutánn se legyen. Jol esett hogy Enyedre el-küldötte Kglmed a Collegium számára ki-jegyzett Duplumokat; minthogy pedig azok között nem találtatott a Schimek 's *Geschichte von Bosnien* in 8°, azt az Exemplart a mely a' Bthecamban sub No. 3589^{b} vagyon, vegye-ki Kglmed, és első jó alkalmatossággal küldje-el Enyedre T. prof. Benke Ur[na]k. Én itt mást szerzek hellyiben. A' néhai B. Bruckenthall képit tétesse-fel Kglmd a' Bthecaban a hol hellye leszen, Molnár Asztalossal.

Vice Ispány Gyárfás Josef Ur irta nekem: hogy vagy 3 darab romai régi köveket (lapides literatos) egy néhány darab ezüst és réz Pénzekkel, rész szerint Romaiak rész szerint Erdélyi Fejedelmeké és Zapolya Királyé; küldött számomra Tiszt. Prof. Antal János Ur kezihez. Ezekről is tudosittson Kglmd. Irja-meg aztis: hogy az ujj Könyves, és fegyveres Thecák már mennyiben készültenek-el? Vagynak-é a Bthecanak sok látogatoi? és kik használják, olvassák a Könyveket? Ittis készen áll bé-rakva, el-küldés végett Tiz láda Könyv: és 65 bronzirozott Büste. Továbrais pedig szives jót kivánásokkal m[a]r[a]d[o]k

Kglmdnek

Kész Joakaroja
G. Teleki Samuel

Bécs 26. July 1803.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 890). Közli Teleki Sámuel *1976. 120–121.*

127

Teleki Sámuel Szász Józsefnek
Bécs, 1804. május 15.

Bécs 15. Maji 1804.

Kedves Szász Uram!

MVásárhelyi Kereskedő Petráskó Gergelytől küldök most sub. No. 3-tio egy Láda Könyvet: Schoepflin Histor. Zaring. Badens. 4-o. Tom. VII. Acta Acad. Natur. Curiosor. 4-o. Tom. XL. Kircheri Pantometrum 4-o. Tom.1.

Ezeket által vévén, rakja ki Kglmed egy üress helyre; a mig énis le-érkezem, hogy ne kellessék az Könyv Sorokat, érettek az egész Bthecában meg bontani. Még többis gyűl hozzájok; mert Istennek hálá, itt, sok szép Könyvekkel szaporodott a Bthecam; de most le nem küldhettem többet. Kérem Kglmdet valamint eddig, ugy ezutánis viselje jó gondjokat a Könyveimnek, hogy károm ne legyen bennek; a portol, molytol, penészedéstől,

rongyosittástol, mocsoktol, és a szurkos kezektől, 's a Flaccianus Cultertől őrizze őket szorgalmatosan. Tiszt. Professor Antal Uramot köszöntöm; és minden jokat kivánok:

Kegyelmednek

igaz Jóakaroja
G. Teleki Samuel

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 891). Közli Teleki Sámuel *1976. 121–122.*

128

Hene Ferenc Teleki Sámuelnek
Gyulafehérvár, 1804. október 26.

Méltóságos Groff Cancellarius Ur! Kegyelmes Uram!

Azon különös Kegyesség, mellyel Excellentziád régtől fogva méltoztatik engemet meg tisztelni, bátoritot engemet arra, hogy ez közelgető Ujj esztendő kezdetét nem annyira az bé vett szokásnak következéséül, mint az igaz Szivbéli indulatbol szerentséltetném. Az Mindenhato engedgye, hogy Excellentziád, Jó és állando egésségben, tellyes meg elégedéssel ezen Nemes Hazának, ditső Fejedelmünknek, érdemes jol készült kedves Magzatinak, és más szegény legényeknek számos, és szerentsés esztendőkig szolgálhasson. Servire enim quam plurimis prope Divinum est, engemet pedig méltoztassék Excellentziád azon Kegyességében meg tartani, mellynek élesztő Sugarait eddigis szerentsém volt tapasztalni. Bátorkodtam vala Excellentziádnak nem igen régiben levelem által alkalmatlankodni, de sietséggel irván. Az ásványok gyűjteményéről Excellentziádot nem tudosithattam, most sem irhatok egyebet, hanem hogy az Nagyági és offenbányai Bányász vidékeken kivül sok unszolásom után is az többiek semmit sem küldöttek; azomban bizonyossá tehetem Excellentziádot, hogy egy nagy részét ezen hijjánosságnak magam fogom ki potolni.

Az Nádvornai Bányász hivatalt még ki nem fizethettem, mivel három rendbéli Irásom utánis az Bukovinai kerületbéli Bányász Tiszt fel nem találhatta kinek fizesse, már most utolszori levele szerént eddig talán le fizette.

Az Ujjonnan felfedezett Dácziai Városnak Rajzolattya most készül, ugy az Várhellyi és Demsusi Régiségek ábrázolása is; ehez járul az ritkább kő oszlopok, Edények, Pénzek, és Betük formája, ugy az Épületek köveinek árnyékolása, ezeket 4 darabban készitetem, és az öszszel tett Utazásom rövid le irásához ragasztván, kivánnám valamellyik Császári Hertzegnek alázatossan ajánlani, mellyről Excellentziád kegyes utasitását alázatosson ki kérem. Az Rajzolatok Szépek lésznek, ugy reménylem kedvet fognak találni.

Ujjra esedezem el ne feletkezzék Excellentziád G. Teleki Pálrol, kiis magam alázatos ajánlása mellett, mély tisztelettel maradtam

Excellentziádnak alázatos Szolgája Hene Ferentz
Károllyvárat, 26-ik Xbr. 804.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 40. cs. 760).

129

Teleki Sámuel Szász Józsefnek
Bécs, 1804. december 4.

Kedves Szász Uram!

Köszönöm a Kglmed tudosittását Bthecam iránt, azt pedig, hogy abban kár nincsen annális inkább. Viselye Kglmed továbrais jó gondját, nyirkosságtól, mojtól, egerektől, és szurkos, vagy piszkoló kezektől oltalmazza; mert nekem igen sok pénzemben áll, és nem

csak a jelenvaló, hanem a következő Generátiónakis hasznára való. Jövő Martiusban ismét meg kell a Könyveket tisztogatni egyről egyre, a praescribalt moddal. Májusban énis le menyek, és akkor számba veszem az Ujj Accessiokatis. Nem tudom hogy eshetett, hogy Remetéről csak két Verschlag Mineralet vett Herbert, mert a Remetei Tisztem azt irja: hogy három Verschlagot küldött; még pedig mind drága Stuftokat, azért mondja Kglmd Herbertnek: hogy engemet mindjárt tudosittson iránta hogy járhassak végire, mert engemet nagyon interessál. Kötelessége lett volna Herbertnek engemet eddigis tudosittani, mihelyt a Verschlagok meg érkeztenek; de nem tudom mi az oka, hogy nekem olyan ritkán ir? A' Mineraléknak ki-rakásokra készült Kasteneketis Májusra végeztesse-el, a Lakatos, üveges és festő-munkávalis; hogy le-érkezésemmel ki-rakathassam a Köveket; mert innétis küldök Tavaszszal vagy 22 Verschlaggal.

Ha Gyujtó Ur, vagy Kadácsi Ur bé-mennek kérje Kglmed Szommal, hogy tudosittsanak: ha már meg érkezteneké azok a Buccovinai Kövek, melyeket a Sárdi Tisztem előre ki fizetett? és mennyiben vagyon a dolog?

Hát a Dissertatioknak catalogussával mennyire mehetett Kglmed? Szép Curiositas a Kglmed Protocoluma, csak Continuálja. T. Professor Antal Uramotis köszöntöm. Ugyan elfelejtett, mert Levelit sem veszem. Továbra minden jóknak szives kivánásával maradok:

Kglmednek kész Jóakaroja

G. Teleki Samuel

Bécs 4. Dec. 1804.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 892). Közli Teleki Sámuel *1976. 122–123.*

130

Herbert Mihály Teleki Sámuelnek Marosvásárhely, 1805. március 8.

MVásárhely Die 8-a Martii 1805.

Kegyelmes Uram!

Excellentziádnak még az el enyészet esztendőben két rendbeli parantsolattyait szolgai alázatos tisztelettel vettem, a' mellyekre nem válaszszoltam, annak oka nem a' restség sem a vakmerőség, hanem a' sok foglalatosságaim, és leg nevezetessebben a' jobb karamon lévő nyomoruság, mellyel már egy néhány Honapoktol fogva nyomorgok és sinlődnem kellett, a' melly fájdalmat egy hordó hirtelen való emelése okozta. Istennek hála légyen már jobban van a' karam.

A' mi az első parantsolattyát illetti Extiadnak, szolgai alázatossággal illyen rendel kivánom alázatosson jelenteni. A' három fel rakandó Győri Kementzéket az Exád parantsolattya szerint felrakottadni, a' jobbik a' Nap nyugoti, a' második a' Szeglet, a harmadik a' Kamerdiner, és a Vas Kementze a' régi Alcofenes háló Szobákban, ezekre is ügyelni fogok hogy jo moddal lészen a' munkájok. Most actu menyiben vagynak a' munkák illy rendel következnek. A' nap Nyugati Nappali Szobba egészen ki van aranyozva, most készülnek a' Supperpocten Rámák és a Spallér párkányok, azon közben ugyan a' más két Szobákon is dolgozunk, millyent az idő annyira kinyilatkozik (mivel itten még kemény Tél vagyon) hogy festeni lehessen azonnal hozzá fogunk, s millyen ezen három Szoba ki lesz festve és Spallirozva, azonnal ki fognak parcatiozni, mivel a' parqueták készen vagynak, s ugy tisztán és szépen meg maradnak a' parquiet, ugy nem kell dupla költséget tenni mint a' többiekért kell tennünk, a vor Czimer és Credencz Czimerekből a' nagy Palotára bé nyilo Ajtoknak külső része aranyozás alá munkába vagynak, ezek nem lésznek planirozva hanem [...]ver gold, azért hogy ezek olajas festékkel meg vagynak festve, a' 2 planirozo kő nem jo, igen durvák, nem lehet dolgozni véle mig jobban ki nem lészen pallirozva azt állittya az Aranyozó, most is farkas foggal paliroz.

A' Minerale Kasztenekre is készen vagyon a' csinos és jo lakatos munka a' mellyet a' jövő héten fel is verjük, s azonnal a' festésekhez fogunk, ugy azon igyekezünk hogy mindenekkel készen légyünk az Extziád le jöveteleig. A' bépakolt 151 ohnos fegyveres horgok a' fegyveres Szobába vagynak bé téve.

A' melly asztalos munkákrol Excellentziád méltoztatott Specificatiot 1802-ben ki adni, azok mind készen vagynak, tsak meg kell festenünk de azokra is készen törve meg van a festéke, tsak az idő engedne fel.

A' Sétáló Kertben lévő gyönyörüen meg fogant 4 sor Jegenyefák, olly Szépek hogy annál szebbet ritka hellyen lehet látni, a' több plántált fákkal együtt. A' Szőlős Kertb[en] 108 Veder 4 Kupa bor termett, és egyébb Kerti Veteményenk elég van, 's termett, más Joszágbol nem kivántattik.

Az Extiád parantsolattyát azonnal mindjárt közlettem a' Sáromberki Számtartoval a Lovak iránt mellyeket B. Lusinszki Urtol fel akarnak küldeni, úgy tudom Tiszt. Praef. Ur azokrol irt Extiádnak.

A Hintok nintsenek az én gondviselésem allatt 1800-tól fogva, hanem a' Sáromberki Lovász Mester gondviselése alatt, de semmi kár azokban nintsen. A Kezem alatt lévő mindenféle Mobiliakban leg kissebb hiba nintsen, tiszták és senki hozzájok nem fér 's Conservalodnak. Nem különben a' fegyverekis tisztán állanak, a' bé pakolt Tükrökkel együtt.

A' két nagy Tükröket Csiki Márton le nem hozhatta a' mikor lejött, hanem az Ötse hozta el, Ebesfalvára s azonnal fel bontadtam mellyekben leg kissebb hiba nintsen, azoknak fel helyeztettések iránt parantsolattyát a' több Mobiliakkal együtt Excellentziádtol ki instálom alázatosson, had találllya Extiád készen s ne kellessék akkor Extiád nyugadalmát a' hurtzalodással háborgodni, kivált ha Proffessor Neuhauser Ur is itt lesz a' ki mindenhez hozzá tud szolani, a' Fegyvereket Extiádnak hadgyák.

A' Piatzi ujj épületünk a' fojoson kivül fel épült anyira egészen az alsó Tractuson lévő Ablakok boltazattyáig, elég erős Kőfal és jó Fundamentomra épittünk, hanem az a' nagy bajunk hogy a' Pallérunk nemtsak a' földre, hanem a' felhőgben is akar épiteni mellyet meg nem engedtem, mert minél több kőfalt rakhat annál több haszna van nekije, azért ő 2 Delineatiokat készittett a' mellyeket 26-a Januarii Titt. Plenip. Urunk parantsolattyabol Extiádnak, egy hoszas praekátio irásal együtt fel küldöttem, mellyet én nem értettem holott én forgok a' munkánk körül, eről ugy tudom Titt. Plenip. Urunk bővebben irt Extiádnak. Az épitéshez megkivántató Materialénk áll 106 Ezer Téglákbol, anyi maradott a' mult esztendőről. Meszünk alkalmasint vagyon.

Az alsó nagy Konyha, Sütőház, Szakáts Háza a' mellette lévő Conservatoriummal, és a felső Kávés kis Konyhával együtt készen vagynak, a' mellyekben a' mult esztendőben egész Nyáron föztünk, sütöttünk s nem füstelnek a' Kéményekkel együtt.

A' Bibliotheca nem nyirkos, és semmi változás abban nintsen, Kővár Vidékéről el jött három bépetsételt Ferslag Stufák és egy Zatsko, mellyek a' Thecaban vagynak, hanem nem tudom mitsoda uton jöt a' Bucovinai Novernábol Stufák egy Ferslagban Burgárdra annak el hozás végett tett rendelést Titt. Praef. Ur.

A' Kéményeket minden Honapban 2.szer sepertetem a' hol tüzelünk, s szorgalmatoson ügyelek a' Tüzre az Extiád parantsolattya szerint. A mult esztendőben vettem bé a' MVásárhelyi Kezem alatt levő 4 Kortsomákbol Bor árrát 3602 Mfkot és D. 63. Pálinka árrát 590 és 63 Dr. Gyümöltsből 43.64 Dr. in Summa 4236 Mfkot 91 Dr. többre is igyekezem tsak a' mindenható Ur Isten életemnek egésségem[ne]k kedvezzen, a' mellyért ő Sz. Fels. minden nap fohászkodom és az Extiád élete egésségéért, a' Ferentz Urfi ő Nga hosszú életéért és szerentsés le jövetelért, Atyai kegyes Gratiájában álandoul maradtam s vagyok Excellentziádnak alázatos hiv Szolgája

Herbert Mihály

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 40. cs. 767).

131

Teleki Sámuel Szász Józsefnek
Nagyvárad, 1806. január 21.

Kedves Szász Uram!

Ezen honapnak 7-dik napján Levelit Kglmdnek mái postával vettem és tudosittását köszönöm. A' Néhai boldogult Feleségemnek Magyar Könyveire készitett Indexet csak tarcsa készen magánál Kglmed, mig jövő Nyáronn az Isten engemetis le-viszen.

A' Bthecamban meg nedvesült Könyveknek állapottyok, és nedvességeknek minéműségek iránt pedig bővebb és circumstantialis tudosittást várok; nem külömben arrólis: hogy a közelebb Kolosvárrol Bthecamban vitetett Bécsi Könyves-ládák közzül micsoda Numerus alatt vagyon az, a melynek oldala el-vagyon romolva? és ez a romlás minémű? hasadás-é? törés-é? vagy bé-lyukasztás? és mekkora nagyságu? 's mennyi részben lehet azonn bé-látni a Könyveket? mert felettébb nyughatatlan vagyok iránta. A' Kglmed Levelét még itten vehetem Februariusnak végéig; azért mindgyárt tudosittson; mert négy hét mulva szándékozom Isten segedelmivel Bécsben fel-indulni. Aztis szeretném tudni: ha mind a 15. Ládát a Bthecamban tették-é? és micsoda részíben a Bthecanak? vagy máshováis, és micsoda helyre raktanak-le belőlök? mert én meg irtam volt: hogy mellyiket, hová tegyék, de senki nem tudositott iránta. Tiszt. Professor Antal Uramis el-felejtkezett rollam, a kitis köszöntök Feleségestől; és örvendetes ujj Esztendőnek kivánásával továbrais maradok

Kgylmednek

Kész Joakarója
G. Teleki Samuel

Nagy-Várad 21. Jan 1806.

Hát a Compactor dolgozott-é valamit a Bthecamban? micsoda Könyveket kötött-bé? és hogy kötötte?

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 893). Közli Teleki Sámuel *1976. 124–125.*

132

Antal János Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1806. április 15.

Fő Méltoságu R. Sz. B. Grof és Udvari Cancellarius Ur, Kegyelmes Patronus Uram!

Az Excellentiád Martius 17-ikén irni méltoztatott Levelét alázatoson tiszteltem Aprilis 3-ikán de akkor éppen falura indulván parantsolatját nem telyesithettem, hanem Aprilis 10-ikén a' 6-ik numerus alatt lévő Verschlagot fel bontottam Szász Urammal és a' Számtartoval, az abban volt könyveket a' Galleriánn egy üress Thekába bé rakattam és petsét alá tettem. Istennek hálá ezekben a' drága és Szép Könyvekben legkissebb kárt sem tapasztaltunk sem az essőzés sem egyéb ártalom miatt, egyedül a' Bougine Continuatioját sértette meg valamennyire a' le Szegezés; de az úgy is broschirozva vagyon, és a' kár tsak az el esni való szélét találta.

Más napon bé jövén Kadátsi Ur, az Excellentziád parantsolatjait közlöttem az Urral, és azt mondá, hogy a Bibliothéka udvar felöl valo oldala mellett a' Sántzat hányatja 's agyaggal meg vereti, tsak azt várja, hogy a' Város a' Szent Miklos uttza igazitását vigye véghez; melyet a' mult őszen a' sok essőzések miatt félben kellett volt hagyni. A' pléh csatornákat is mentől hamarébb fel vonattatja, a' készület már meg is vagyon hozzája. A' Thékák fal felöl való hátai meg deszkáztatását én még a mult őszen véghez vitettettem volna, de az Udvarnak semmi száraz deszkája nem volt, sőt a' sok fatalis essőzés miatt a' Városon sem lehetett

találni mint másszor jol ki száradott deszkákat, nyersekből pedig oda dolgoztatni nagyobb kár mint haszon lett volna. A' leg roszszabb időt állotta ki a' Bibliotheka a' mult Septembertől fogva Februariusig az Excellentiád előtt is tudva lévő rendkivül valo essőzések miatt, nem tsudálom, hogy nyughatatlankodik Excellentziád a' drága Könyvek iránt; légyen Excellentziád meg nyugodva az iránt, hogy Szász Uram semmit el nem mulatott a' kár el távoztatására valo munkásságában és olyan jo következéssel, hogy a' Könyvek épen maradtak. Februariustol fogva meg is fordult a' fatalis roszsz idő, azolta szinte szakadatlanul jó száraz aërű időnk vagyon, a' takaritás mindenkor folyt és foly most is 's szinte merem erőssiteni, hogy, most jobban vagynak a Könyvek, mint ez előtt akár mikor, 's ha ugy jár az idő a' mint kezdett, meg őrzi az Ur Isten Excellentiádat a' Bibliotheca romlásából következhető szomoruságtol.

Az Alcovens Szobának parkettirozása és Spallerozása iránt valo parantsolatját is Excellentiádnak közlöttem Kadátsi Urral, ugy szintén az Aranyozo felöl valot is, 's azt mondotta, hogy gondja lészen telyesiteni.

Ezeken kivül még egy dolgot bátorkodom Excellentziádnak le irni, a' mint fel fogadtam Grof Teleki Josef Ur ő Nagyságának, mely ebből áll: Excellentziád méltoztatott ő Nagyságának parantsolni a' 14-ik Numerus alatt lévő Verschlagbeli portékáknak más jobb Verschlagba valo rakattatások és Debretzenbe valo küldetések iránt, mint a' melyben sok Praesidealis Levelek vagynak. A' Grof Ur ő Nga el jött 10-a Aprilis a' Bibliothekába, fel bontattatta az irt Verschlagot, mindent által raktunk belölle más jobb Verschlagba de Praesidealis Leveleket nem találtunk benne, hanem ha némely irások, melyekre felyül e' volt Irva: *Acta quaedam Miscellanea Diaetalia* (de a' melyek kevesek) oda tartoznak. Ezeken kivül voltanak ebben a' Néhai Grofné Aszszony ő Excellentziája és Grof Domokos Ur ő Nga felett mondott Prédikátziok, melyeket ki is vettünk. Könyvekre emlékezem ezekre: Bertucks Bilder Buch, Bilder Gallerie, Herbarium Plantarum rariorum. Az Excellentziád képe réz táblája, két kis pintze tokotska, egy Skatulya, két Zabola s a' t. Ezeket látván Grof Teleki Josef Ur ő Nga ugy itélt és én is ugy gondolkoztam, hogy talám a' numerus el vétődött, Excellentziád nem ezen portékák fel küldetését czélozza; melyre nézve jobb lészen a' dolgot Excellentziádnak meg irni és ujj parantsolatot várni, mint sem ok nélkül valo költséget tenni és még is czélt nem érni annyival inkább, mivel már a' Debretzenbe menő Szekerek is innen el indultanak. Ekkor Kadátsi Ur betegsége miatt nem volt benn Vásárhelyt. Más napon az Ur bé jövén beszéllettünk a' dologrol és azt találtuk, hogy ha a' Numerus vagyon el vétve, ugy Excellentziád sem találhatja ki Bétsben melyik légyen a' czélzott Verschlag, hanem ha fel bontatnak és meg visgáltatnak; melyre nézve fel bontottuk elébb a' 13-ik numerusu Verschlagot, de annak mindjárt a' felsőjén olyan Könyveket, és semmi Leveleket nem találtunk, hogy nem is tartottuk szükségesnek belyebb hatni, tsak a' nyirkosságot vizsgáltuk meg és ujra le tsináltuk. Azután fel nyitottuk a' 12-ik numerusu Verschlagot, ez egy nagy lapos Verschlag, a' tetején holmi Geographica Mappák, Josef Császár alatt ki jött Rendelések nyomtatva sok Heftekben, a' mult esztendőbeli Patensek, holmi Cancellariahoz tartozó kéz irás, az Oxoniumban ki jött Plutarchus és Horatius 's más aprobb drága editioju és kötésü könyvek is mint az Epictetas, egy nagy Atlas forma talám Musaeum (mert nem volt idő a' nézésre) ezek alatt egy vas pléh láda, mely a' több részit a' Verschlagnak meg tölti. Itt sem tudtunk semmi bizonyost állitani melyre nézve mindent jo moddal viszsza raktunk; a' Verschlagot a' Grof petsétjével le petsételtem, és reám is bizatott, hogy mindeneket ugy a' mint estenek irjak meg Excellentziádnak. Hibáztunké a' tselekedetben, nem tudjuk, leg alább az iránt tudosithatom Excellentziádat, hogy a' fel-bontott Verschlagokban mindent jo szárazon találtunk és kár nélkül, mely hogy Excellentziádnak nyugodalmára szolgál, abból itélem meg, mivel én valóban mind féltettem őket, hogy meg nedvesedtek, mint a' kinek a' Szent Péteri Tiszt beszéllette volt is, milyen helyről hozta el Kolosvárrol. Az is bizonyos, hogy senki a' fel bontott Verschlagokbol semmit el nem vehetett, 's nem is

visgálodhatott, mert bé zártuk az ajtot, mikor velek bajoltunk és a Grof Ur ő Nga jelenlétében 's az ő Nga petsétjével jol le petsételtem magam.

Utoljára jelentem Excellentziádnak, hogy a' 14-ik numerusu Verschlagban talált kéz irásokat egy vászonba varrva és a' Grof petsétjével jegyezve tsak ugyan egy szerentsére által adtam Gergely Uramnak, a' ki éppen a' mái napon indult el innen Bétsbe. Nem akarta acceptalni petsételve: melyre nézve azt mondottam, kérdjen tanátsat Posonban Mélgs Grof Ifjabb Teleki Sámuel Ur ő Ngától, 's ha gondolja, hogy nem eresztik által a' Linéán inkább hagyja ottan. Az Ispotály vagy már most Teleki kertel Herbert Uram igen jol forgodott, nagy industriat mutatott bé keritésében és ültetésében. A' piatzi Ház épitéséhez még nem fogtak a' mész nem léte miatt. Feleségem az Excellentziád kezeit bátorkodik alázatos tisztelettel csokolni, tiszteljük a' Mélgs Grof Urfi ő Nagyságát és midőn magamat kegyes grátiájába továbbrá is bátorkodnám ajánlani mély tisztelettel vagyok

Excellentziádnak alázatos Szolgája

Antal János mpr.

MVásárhely 15-a Aprilis 1806.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 38. cs. 16).

133

Teleki Sámuel Szász Józsefnek
Bécs, 1806. május 20.

Kedves Szász Uram!

A Kgylmed gondosságát és munkásságát Bibliothecamnak conservatiojában, és kártol meg őrizésében, nagyra becsüllöm, és köszönöm. Továbrais ki-kérem, mert a Bthecam nekem kiváltképpen Szivemen vagyon. Most a Catalogussának hátra lévő Darabjait akarom ki nyomtattatni; erre nézve a jövő holnapban küldje-fel Kglmed Vásárhelyi Kereskedő Csiki Márton vagy más által, a boldogult Kedves Feleségem Magyar Könyveinek Catalogussát, a melyet Kglmed magokbol a Könyveknek titulussaiból ujra le irt nagyobb accuratioval; mert az előbbeni Catalogus, a mely nállamis itten meg vagyon, igen hibáson vagyon irva, és abból ki-nem nyomtathatom.

Szeretném addig ki-nyomtattatni, mig Augustusnak elein innét le-indulhatok. El várom a Kglmed tudosittását a Bthecámnak állapottyárólis, és a Mineralis Kasteneknek készületekről. Azonban Szives indulattal maradván

Kglmdnek

el kötelezett Joakaroja
G. Teleki Samuel

Bécs 20. Maji. 1806.

Tiszt. Prof. Antal Urat szivesen köszöntöm.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 894). Közli Teleki Sámuel *1976. 126.*

134

Antal János Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1806. július 5.

Fő Méltoságu R. Sz. Birodalombéli és Udvari Cancellarius Ur, Kegyelmes Patronus Uram!

Az Excellentziád Junius 15-ikén irni méltoztatott Levelét azon honap 24-ikén alázatos tisztelettel vettem 's az Examenek után mindjárt, nem lévén itten Grof Teleki Josef Ur ő Nga tsak magam előtt Herbert Urammal 's Asztalos Molnár Urammal és Bibliothecarius Szász

Urammal a' parantsolat szerint a' Ládát meg kerestettem. Két Verschlagot ekkor is elébb ingyen bontottunk fel, hanem a' harmadikban meg találtuk a' keresett vas Ládát. Vagyon az a' 4-ik Numerus alatt lévő Verschlagokban és, ha alol nints mellette valami, a' mint felyül találtak tsupán tsak magára. A' Verschlagja most is jó kemény, ugy hogy ha meg abrantsozza az ember, akár hová el lehet küldeni. Én mihelyt reá akadtam, ujra le szegeztettem 's két felöl lepetsételtem.

A' mely numerusokat méltoztatott Excellentziád ki jegyezni, hogy az azok alatt lévő Verschlagban ne keressük a' vas ládát, azok olyanok formájokra nézve is melyekben éppen nem gyanithattuk lételit.

A' piatzi Háza Excellentziádnak, a' mint az ablakombol látszik és a' mint Sommer Uramtol is értettem a' kőfal rakatásra nézve ma holnap bé végződik. Az Ispotály réttyit meg kaszálták 's szénáját fel is vették, Herbert Uram valójában elég sokra érkező és dolgait jo moddal folytato ember; milyen Ratiocinator azt nem tudom 's talám más sem tudja: mert többnyire az egy a' leg nagyobb panaszszai közzül, hogy Számadásait nem revidealják 's nem tud magárol e' részben semmi bizonyost.

Tekintetes Procurator Filep Ur egy olyan dolog jelentésére unszolt engemet ezen napokban, melyet nékem véghez vinni és el mulatni egyaránt bajosotska. A' dolog ebből áll: Filep Ur azt értette sokféle relatiokbol, hogy Praefectus Kadátsi Ur a' Joszágokban felette sokat praevarieal, a' Felesége nevezetesen minden Joszágokban nagy kereskedéseket üz, az Udvar haszna elmellözésével 's a' t. efélék hogy jó volna ezt Excellentziádnak valaki által meg visgáltatni 's több efélék.

Én mondottam, hogy ha az Ur valami bizonyost tud, irja meg ő Excellentziájának, mert ha én magam tapasztalásombol leg kissebbet bizonyost tudnék a' mi káros az Udvarnak, meg nem álhatnám, hogy fel ne fedezzem. Az Ur azt mondotta: nem tselekeszi meg, 's a' mint mondja T. Gyujtó Urnak is fel adta.

Én tudom minémű nyughatatlanságat okozhat egy ilyen dolog Excellentziádnak 's e' részben bajos vala nekem ennyit irni. De ugy tetszik az is nagy dolog, hogy ha én, a' kit Excellentziád sok tekintetben nagy bizodalmára méltoztatott, eféléket halván is, semmit tudtára nem adok Excellentziádnak. Mert hiszem ha én is érzéketlen vagyok és háládatlan Excellentziádhoz 's az Excellentziád dolgaihoz, hogy lehetek emberséges ember? Továbbá azt is tudom, hogy egy bölts embernek irom ezeket, a' ki sok emberekben valo meg tsalattatása által vigyázová tétetett ugyan; de azonban a' mi tsak feladás, azt még nem vészi kitsinált igasságnak, annyival inkább, hogy mig végére lehet járni a' dolgoknak, addig is semmi veszedelem nem forog fenn. Egyébaránt ugyan ezeket hallottam Procurator Pál Mihály Urtol 's Herbert Uramtol is: de ezek mind egy kutfő folyamatjai lehetnek. Annyi tsak ugyan az én tapasztalásombol is igaz, hogy az ember igen jol játszodja a' két szin embert. Az olyan emberek kik talpán állok, ügyesek, szemesek, a' dolgokba jól bé látok, nem igen maradhatnak meg mellette; egy szóval az olyanok, kik vagy critizálhatnák vagy fel adhatnák tselekedeteit. A' Szent Péteri Tisztné talám a' leg nagyobb vechiculuma a' kereskedésnek. Excellentziádnak most nintsenek olyan derék Tisztjei mint régen. De hiszem ezt Excellentziád Maga is tapasztalhatja, ha tartanak még a' Tisztek Tudositásainak felküldettetések, mint régen láttam, hogy Egri Uram tselekedett. Azonban én ezen itéletemben meg tsalattathatom.

A' mi engemet ezen dolog meg irására inditott, nem a' mások dolgaiba valo avatkozás, nem is egyéb semmi azon kötelességnél, melyel tartozom Excellentziádhoz. Excellentziád elött tudva is lehet, hogy én egészen szabad ember vagyok a' Tiszt Uraknak mind Szeretetétől – mind gyülölségektől. Igen sietve is irám ezen Levelemet, kevés időm lévén az irásra; a'

Levél küldését pedig el halasztani nem akartam a' ládárol valo tudositásra nézve. Az Ifju Grof Ur ő Ngát Feleségemmel együtt bátorkodom alázatoson tisztelni, a' ki tsokolja az Excellentziád kezeit, én pedig kegyes grátiájába ajánlván magamat mély tisztelettel vagyok

Excellentziádnak

alázatos Szolgája
Antal János mpr.

MVásárhelyenn Julius 5-ikén 1806-ban

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 38. cs. 17).

135

Tóth Ferenc Teleki Sámuelnek
Pápa, 1807. március 22.

Excellentziás Gróf Kegyelmes Uram!

Az a méjj tisztelet, és háládatosság, mellyel én Kegyelmes Uram Excellentziád eránt viseltetem, bátoritnak engemet arra, hogy tsekélly Munkáimból ezen Exemplárokat Excellentziádnak ajánlani, és megküldeni bátorkodom, szerentsésnek tartván magamat, ha a *Dogmatica Theologiára* nézve észre veheti Excellentziád, hogy én azt megfogadtam, a' mit Bétsből való eljövetelemkor a Theologiára nézve szivemre kötni méltoztatott Excellentziád, az *Agendára* nézve pedig, ha az Ifjú Grof ő Méltósága reá emlékezik abból azon időre, mellyben nekem ő Méltóságát a Vallásra tanitani szerentsém volt. Ezeken kivül, könyörgök még két rendbeli Munkátskámnak elfogadásáért, mellyek közül a *Cura Pastoralist* vagy *Lelki Pásztori Gondviselést*, mint a' már emlitetteket kötetlenül küldöm, a *Homileticát* pedig, mivel ebből Exemplárban semmi sints, és már másodszor kellene kinyomtattatnom, bekötve van szerentsém küldeni. A Magyar Ország Reformatiojának Historiáját is már elkészitettem, de ezt addig ki nem adom, mig ezt egy illy Munkám meg nem előzi: *Protestans Ekklésiai Arkhivum,* mellynek 1-sö Darabjában azok a Levelek és Documentumok fognak lenni, mellyek a XVI és XVII. Századbol valók, a mellyek még mind eddig tsak *Msptumban* voltak, és ezt az idén szándékoznám is kiadni. A II-dik Darabba leszsz: *A Magyar és Erdély Országi Protestáns Oskoláknak Historiaja.* – A III-dik Darabba: A XVIII és XIX Századbeli és Mstban lévő, 's Ekklesiákat illető Documentumok. Ennek azért kell amazt megelőzni, hogy osztán magában az Systemában foglalt Ekklesiai Historiában a Documentumokra nézve tsak ide citálok, 's a Könyv sem lessz nagy, jobb nexussal is lehet olvasni, 's a Documentumok is nem el diribelve darabolva, hanem egészen lesznek kinyomtattatva. Ezen tzélra nézve, igyekezem minden nevezetesebb Bibliothékáknak tulajdonosait megkérni, hogy illyes, még tsupa Mstumban álló Ekklésiai Documentumokat, amellyeket arra érdemeseknek itélnek, hogy kinyomtattassanak, velem közleni méltoztassanak. Ezen okból könyörgök alázatosan Kegyelmes Uram Excellentziád elött is, hogy Bibliothecájából, melly az idegenek elött is esmeretes, olly Protestans Vallást illető nevezetesebb Documentumokat, mellyek a XVI és XVII. Századokról szóllanak, és a mellyeket szabados lenne kinyomtatni, kivált ha azok ipsissima Initia Reformationis, Speciatim Reformatam Religionem illetnék, méltoztassa Bibliothecariussa által in copia megküldetni. Tsupán a Köz jó, mellynek előmozditásában Excellentziád ifjú korától fogva munkás, és Sz. Vallásunk mellett való buzgoság, mellynek Oszlopa Excellentziád bátoritottak arra, hogy illy dologban esedezzek Excellentziád elött, kérvén ujjra

Excellentziádat, hogy ezen tekintetben, a mennyire lehetséges, méltoztassa alázatos kérésemet tellyesittetni, a ki magamat az ifju Méltóságos Grof alázatos tisztelete mellett, Excellentziádnak kegyes Gratiájában ajánlván vagyok

Kegyelmes Uram
Excellentziádnak

alázatos tisztelő Szolgája
Tóth Ferentz Theologiát
tanitó Professor mk.

Pápán Martius 22-dikén 1807.

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 40. cs. 2032).

136

Teleki Sámuel Szász Józsefnek
Bécs, 1807. június 17.

Kedves Szász Uram!

Kglmdnek 26. Maji hozzám bocsátott Leveleiből meg értvén, Octoberben feljövő szándékát, irtam mái Postával. T. Prof. Antal Urn[a]k: hogy addigis mig Kglmed kiindulna, rendeljen Kglmed mellé egy jó ifiat, a kit Kglmed szoktasson a Bibliothecával való bánáshoz, és a töllem ki-adott Rendeléseknek, Törvényeknek követésekhez; melyet Kglmdnek recommendalok. Az egész Bthecat pedig, mikor ki-indul Kglmed, szám, és Catalogus szerint tisztában adja-által, az ujj Custosnak gondviselése alá.

A' mi illeti Kglmednek Academiára menetelit, arról gondolatomat a mostani bizontalan Környülállásokhoz képest Octoberben meg mondom, addig talám az időis utat mutat. Kölcséggelis örömest segittem Kglmedet, ha igérete szerint, Bibliothecariusságra készül, és Academiákról viszsza jövetelivel által veszi állandoul, Bthecamnak gondviselésit, Bibliothecariusi egész fizetéssel. Erre nézve szükséges leszen Kglmdk a Literaria Historiánn, és Nyelvekenn kivül, Naturalis Historiatis, és nevezetesen Mineralogiát tanulni; hogy mindeniket a Collectiom mellett, a tanulni kivánó Ifjak[na]k és Urfiaknak privatim tanithassa, és az által mind a Publicumnak szolgálhasson, mind pedig a maga fizetését nevelhesse.

Ugy lehet hogy Augustusban énis le-rándulok, de Octoberben viszsza kell jönöm. Az 1805-ben le-küldött Könyveknek Catalogussok meg vagyon nállam; de nem kell a Ládákat lemenetelemig fel-bontani, mert sok irásaim vagynak közöttök, öszve hányva. El várom a Kglmed tudosittását: a Successora iránt, mikor bé áll, hogy szoktattathatik?

Azonban minden jóknak szives kivánásával maradok:

Kglmdnek

el-kötelezett Joakaroja
G. Teleki Samuel

Bécs 17. Juny 1807.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 895). Közli Teleki Sámuel *1976. 127–128.*

137

Herbert Mihály Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1807. november 10.

MVásárhely Die 10-a 9-br. 807.

Kegyelmes Uram!

Ezen follyó esztendőnek is Tiz Holdnapjait szerentsésen nagy és hiv szorgalmatossággal s igyekezettel hátra tettük, még vagyon hátra kettő a' mellyet minden külső gyönyörűség és örömtől kivánok bé rekeszteni, ugy is vagyon, – minthogy én is a' külső dolgok és épitésektől bé rekedtem inkább érkezem az irásal, leg első kötelességemnek tettem Exádott mindenekről a' miket véghez vittem-tsináltattam voltaképpen tudosittani. Örömöst és a' leg nagyobb hivséggel tellyesittettem volna eddig is az Exad kegyes parantsolattyát, de mindhogy igen sok a' Corespondens itten valamelyikünknek ollyant a' vagy ollyast irtunk volna, hogy hitelt nem adhatott volna Exad az hasonló lett volna a' Szarka vargyagásához, ollyan dolgokkal ditsekedünk látom a' mellyhez nem tudunk és semmi baja véle nintsen tsak hogy elsők lehessünk és a ditséretett el nyerhessük, igy én leg hátrább maradtam együgyű tudositásommal, mindazon által hizelkedem magamnak Exád elött nem lészen ezen tudositásom utolsó.

Reá segitett az Ur Isten ő Sz. Felsége 's engemet is egésséggel meg áldott, a' melly kegyelmességért énis minden nap fohászkodom, hogy a' Piatzi ujj három Contignatios gyönyörü épület a' Kőmives munka által az ablaktokok bérakásán kivül, egészen szépen és szerentsésen el készült. Most várom a' Kolosvári Lakatost el készült munkájával fel verés véget, azonban az üvegessel is hozzá fogatok hogy leg fellyebb Karátsonra haszonvehető légyen az egész épületünk, hogy a' Vig Fársángon Báált adhassak benne, az Exád kegyes engedelméből és grátiájából. Az Asztalos munka nagyobbárra készen van, nem különben a Lakatos munka is. Üvegünk is vagyon elegendő hosztanak Kertsesorárol. – A Kementzék is el készülnek Karátsonra a' mellyeket itten Tit. Praefectus Urral a' német fazakassal alkudtuk.

Exádnak jelenthetem alázatosson, hogy a' 8 öntött Vas Kementzék is meg érkeztenek, s gondviselésem alá is vettem olly moddal, hogy két Tonnának a' sok hányodásba ki hulott két fenekei, s kételkedtem vallyon kár nintsené, a' vagy nem veszheté valami darabja el, fel bontottam, össze is raktam, a' 8 Kementzéket, egyébb hiba nintsen, hanem egynek a lába el törött és másnak a füst hasito pléh füle töröt el de: meg lehet igazittani, mellyet el sem fogom mulatni. Két félék a' Kementzék 4 nagyobb, ezek közzül egy belöll és három kivül fütő, 's egy Figurára van a' mettzés rajta, a' más 4 kissebbek két kivül és két belöll fütő, ezek más de igen szép mettzéssel vagynak, s állanak a Bibliothékárius nagy Tanuló szobájában bé zárva, ezekkel mit tsinállyunk, és hová parantsollya fel rakni Exád?

Az Extiád lakó Háza és minden Szobák a' benne lévő Mobiliákkal együtt a' mellyről Szász Uram és egyebekről is bizonyason meg nyugtatta Extiádot, nem különben áll a' fegyveres Szoba is a maga épségében és tisztán a' béhuzott fürhanggokkal. A nap nyugati Szobák mindenféle képpen készen vagynak, hanem Mobiliák nélkül, és a régi allkoffen háló Szoba Kementze nélkül. [Teleki írásával egy megjegyzés: *a Bibliothecaban állo Székekből Canapékból lehet mobilirozni megpárnáztatván őket.*]

Kegyelmes Uram igen alázatosson javaslanám is Extiádnak azt, a' vagy egy dolgot a' melly ennyiből áll, hanem ugy meg sértve ne légyen Exád. Nem irigylem senkinek jo boldogságát, nem is töröködem felebarátomnak romlására hanem látom minden nap a' nagy kárt, és a sok nyughatatlanságokat kell szenvednem, s nagy tisztátlansággal rakva van az Udvarunk, még annál is nagyobb veszedelem következhetik (kivált ha Herbert nem lészen Exád Udvarában) a mellyet nagyon sajnálnám és fájlalnám ha az asztalos fel talál perselni,

a' melly igen könyen meg történhetne a' mostani rendetlen asztalos Legények által, sokat szenvettem sok édes Álmokat álmatlanságokkal váltadtam eddig is fel, mellyet örömest tselekedtem a betsületnek fenn tartásáért, Extiádnak is nem jöt eszébe, hogy az asztalos a' Háznak nem javára és hasznára volna hanem nagy romlására, és vég nélkül való nagy félelem a' Tűzre valo nézve is ugy is Sz. György napig, a' mi alkalmatlan asztalosunk is el végzi alkalmasint az alsó ujj épületünket. Költözzék a' maga Házába 's dolgoznék ő is ugy pénzért mint most és más asztalos is, mert: már egészen el ebbetenek a' sok Tyuk és más férgikkel a' Szobák mellyeket ő bir, félek ha az Aranyos Szobákba bé másznak, ugyan fel lészünk ruházva tzifraságokkal, s. a. t. Nem irta ezt Herbert, tsak álmában látta az ide hátráb rosz dolgoknak következését, hanem Extiád tegye jóvá.

Más alázatos jelentésem van Extiádhoz u.m. a sok Könyves ferslagok és más ládák és Edények hányodnak az Hijuban, hol egyre hol másra aplékáltatnak minden felöll a' Ládák közül, s el romlanak a' nélkül, hogy valami haszna volna benne, ezekről igy gondolkoztam (ha Exádott meg nem sérteném) el kéne Kotyavetyén adnunk, szép Summa pénzt [!] jönne bé belöle, minthogy azon kivül is minden féle fa és Deszka némű ollyan drága.

Az Udvart a' Kerekes Kutig az épület két Szárnyai Hoszszáig le szálitattam, és annak az uttzára való ki folyamattyát bé boltozva a' régi kapu közt van ki csinálva, a' ki még edig látta jová találta, az nagy udvar frontyán igen szépen rakodtattam ki, a Fazakas uttzán a' B. Veselényi Farkas Ur ő Nsga Udvarájig hét Schuh szélességű van ki rakva és az kőfal a' fedélel egyetemb[en] renoválva vagyon ugy hogy egészen más formát mérnek az Udvarnak. Nem külömben a' Piattzi ujj épülettye elött is és a' Szőlős Kert alat lévő Kortsoma elött is igen jo módjával az én jelen létemben flaszterezteттem ki, a' pénzt elkölteni igen jól tudom, hanem hogy szerezem ahoz nem tudok, a' Kenyeret mellyet eszem azt nem érdemlem, illyenekkel akarják a' szorgalmatos igyekezetemet meg follytani, hanem békeséges tűréssel el szenvedek mindent Exád nyugadalmáért is.

Az ispotály Tanorokrol az Exád ott kiadott plánumához és még valamivel több Allék vagynak jol módjával ültetve és meg fogantva az uttza közepéből a' réten által az Királyi Kutra nézve 4 Sorjával van igen szépen ültetve, és meg is van fogantva egy szálig a' Populusok. Az ezen Tanorokon termet az idén 46. szekér Széna, a' Dohány földből a' mellyek eddig is fel voltanak szántva jön bé Taxa 352 Mf. Dr. 8-a, a Sarjubol (minthogy a' nagy szárazság miatt nem let) jött bé 65 Mf. és 48 Dr. Az ugy nevezetű Sárvári réten termet 8 Szekér Széna, itt sem lehetett több a nagy hévség miatt.

A' Hoszszuban lévő rosz fű termő rétett nyilakra fel osztottam és Dinnye fel hántott földeknek ki adtam, de tsak azt a részét a' mely minden esztendőben használható, ennek kész pénz jövedelme 242 Mfr. D. 48. A' jövő Tavaszszal a' másikat is ki osztom és fel szántatom, igy a földünk nevekedik nem apad, eddig is minden felöll bé szántattanak, hanem vissza veszem, noha panasz is mégyen elenem, jová tészem egy jó pohár borral, s.a.t. A Szőlős Kertben termet az idén 223 Veder 4 1/2 Kupa Bor, hanem nem lesz igen jó az idei bor.

A' mult összel el vetett 28 Véka ros termése lett 168 Kalangya és 13 Kéve, igen szép és jó, hanem még nintsen ki tsépelve, mellyet egy Kelemen György nevezetű Ember Csüréhez rakadtam, Titt. Procurator Filep Ur dél elött meg engedte vala az ő Csürjéhez rakni, délután nem akart semmit tudni felölle ugy kéntelenittettem máshová hellyt keresni kevés Gabonámnak.

Az MVásárhelyi Határon tett idei Inszeminatiorol, az ugy nevezetű Köves domban lévő 2 Jugerum földbe 16 Véka Tiszta buza, a' Bodon Szőlő alatt lévő 2 Jug. 16 Véka Elegy Gabona, az Vállus Kutnál lévő lábban 32 Véka elegy Gabona, a' melly igen szépen ki zöldült, most elegendő Szántó földök van eladó itten, nagyon rea unatkoztanak a Czifra Vargák s adják el, hanem nagyon drágák.

Az idén tsak aratásig vettettem a' Téglát a' Czigányokkal, mellynek Summája 68 ezer, ebből nem marad több az ujj épületől valami 27 Ezer. Meszünk pediglen egy tsep sintsen

azért hogy az idén tellyességgel el adni nem hosztanak, hanem folytadtam az épitést a' R. Eklésia meszéből, mellyet már jövendőben ismét meg kell töltenem nagy köszenet mellett.

Ha az Ur Isten életemnek kedvez és egésségemet meg tartya ujj esztendőre fel küldöm az idei Számadásomnak is extractusát, 's Extiádtól is el várok ki instálok igen alázatosson abbsolutiomat, addig is magamat az Extiád Kegyes Gratiajában ajánlom és örökös hiv tisztelettel maradtam s vagyok

Kegyelmes Uram
Excellentiádnak

alázatos hiv Szolgája
Herbert Mihály

Saját kezű levél (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 40. cs. 769).

138

Teleki Ferenc Teleki Sámuelnek
Győr, 1808. május 1.

Győr 1. May 1808

Kedves Uram Atyám!

Nem tartoztathatom magamat, hogy Nagysádnak megint egy levéllel ne alkalmatlankodjak, de ez a szorgalmatos irás nem fog mindég tartani, azért kérem Ngodat ne tulajdonitsa betegségnek ha valahogy ezután ritkábbak lesznek leveleim, most ugyan is van időm a levél-irásra sokszor pedig nem lesz. A drágaságot kivévén elég jol volna itt állapotunk, ma az ide való Református Papnál T. Már Péter Uramnál ebédeltem; igen szivesen fogadott és igen nagy additioval van Familiánkhoz; mind eddig azt gondolta hogy én vagyok az a Teleki Ferentz a ki Pappá lett jól-lehet fel nem tehette Nagyságodrol hogy erre reá álhatott volna.

Két Könyvet találtam nálla melyeket nevezeteseknek tartván, azoknak Titulusaikat Ngodnak küldém. Itt mind az Ujj Tsászárnérol mind a Korona Örökössiről rosz Opinioban vagynak és nagyon meg örültek mikor én az ellenkezőről essecuráltam őket; a Protestánsok a többi között nagyon meg ütödtek azon a hiren, hogy az a Sum[m]a Pénz mely Maria Theresia alatt a Convertiták számára volt szánva, de azután Joseph Tsászártol a Szegények Cassájával egyesittetett most ujjra attol separáltatott volna. Ma Reggel egy Cavé-házba a hová Cávézni mentem egy emberre találék a ki igen nagy Zélussal beszéllett az akasztásrol s' minden executio nemeiről, 's egy ujj akasztás modját prejectált, eszembe jutott Ridl. Holnap az ide valo Tüzi Tornyot a hol observálunk le kel festenem a Hertzeg számára, honapután pedig avagy szerdán el indulok innét Tatára; még addig irok Nagysádnak, addig pedig magamat ajánlom Nagysádnak atyai grátiájában 's vagyok Nagysádnak

engedelmes fia
Ferentz

A Receptért instálom
Nagysádot.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1456).

139

Teleki Ferenc Teleki Sámuelnek
Győr, 1808. május 4.

Győr 4 May 808

Kedves Uram Atyám!

A Nagysád Atyai levelét vettem s örömmel értettem Nagysádnak frissen létét. Ne aggodjék Nagysád érettem sem[m]i részben mert bizony ugy vigyázok magamra hogy az egész Medica Facultás se critisálhatna. Tegnap előtt a G[ene]r[a]lis Mayer itt Györbe ebédelt, Kapitány Augustin és Burkhart (kik Nagysádat alázatoson tisztelik) nálla meg jelentek és véle ebédeltek, én pedig fel nem öltözhetvén avagy inkább nem akarván, magamat náthámmal excusáltattam; ha eszerint Ngod Grális Mayertől erről valamit hallana, ne ütödjék meg Ngod mert én hálá Istennek frissen vagyok. Ugyan örülök hogy már holnap ettől a drága helytől meg szabadulok, minden betsülettel fogadtattunk az igaz de meg is fizettettik. Ha ezután Ngod nékem irni méltoztatik, irassa Ngod az addresre (K.K. Trianguleur) mert máskép nem igen jut kezemhez a levél ha pedig ez rajta vagyon, tartozik a Posta officium a levelet utánnom küldeni. Magamat továbra is a Ngod Atyai Grátiájában ajánlom s' vagyok

Nagyságodnak

engedelmes fia
Ferentz

A rosz irásért engedelmet instálok de nints pennám s siettem is mert még a Com[m]issáriushoz kell mennem Assignatioért.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1455).

140

Teleki Ferenc Teleki Sámuelnek
Komárom, 1808. május 21.

Komárom 21 May 808

Kedves Uram Atyám!

Nyitrárol sietve ide kelleték jönnöm de innét is nem sokára el-indulok tsak Augustin Capitány el-érkezésit várom. Nem ditsekedhetem eléggé mily nagy szivességgel és megbetsültetéssel fogadtatom mindenütt nem tsak a Vármegyék részéről hanem Privátus Polgári és Papi emberektől is, mindenik ajánlja szolgálattyát. Tegnap az ide-való substit. Viceispány Gétzi Urnál voltam ebéden, ma pedig az ide-való Plébánus Ur egy igen világos fejű ember invitált.

Még eddig nem volt időm, irtam volna máskép N[agyságod]nak a Tatai Oeconomiárol melyet még eddik [!] nem felejthetek el. Meg mutatta ott Cons. Bezeredi Ur hogy kell egy magyar Oeconomusnak forgolodni; a Tehén istáló nem alább valo a Prof. Jordan istálojánál Fesendorfba, de a mi leg szebb, ott nem tsak Helvetiai hanem Magyar Tehenek is vagynak melyek éppen olyan jo és bő tejüek mint akár mely Helvetiai vagy Tirolisi Tehén. Azon kivül a sertés nyáj mustrául szolgálhat mindenütt (ez ugyan tsak az első sertés nyáj volt melyet életemben láttam). Nevezetes ezen fellyül a Pintze s' az abban lévő két rengeteg Hordó, az egyik 1400 Akos és teli is van, de meg kell vallanom hogy a szép tehén Istáló még is jobban tetzett nékem.

Útamban azt observáltam hogy a Papi Joszágokban az emberek mind igen szegények és mal-contentusok, az Ur dolga tűrhetetlen, és szorossan megkivántatik. Még egy szomoru observatiomat kell Nnak meg irnom, azt tudniillik hogy nints többé az igaz magyar Spiritus

ezen a vidéken; nem hiheti Ngod hogy el fajultak az elébb valók s nemesek, olyan erköltstelen beszédeket, bolond principiumokat, és minden Logica ellen valo itéleteket hallani, hogy egészen megijjed az ember. Sok olyan van a ki alig tud valamit németül, még se beszéll magyarul azt tartván hogy tsak abba áll a Cultura, más részről pedig szidja a németet s virtussait nem követi. Nagy bajba vagyok a Perspectiva nem-léte miatt. Kérem Ndat tehát méltoztassék azt, ha valahogy meg érkezett volna ide Comáromba Viceispány Gétzi Urhoz küldeni, teszek maid [!] dispositiot hogy utánnom küldettessék. Egyszersmind küldöm Nnak a Gabor Liberiajarol valo Contokat melyeket Nnak Bétsbe által-adni elfelejtettem; méltoztassék Ngod a pénzt a Perspectivával eddjütt egy levélbe el-küldeni. Mihelyest meg tudom hogy innét hová kell mennem meg fogom Nnak irni, ez talán honap [!] megtörténhetik. Kérem még Ndat méltoztassék Grof Vallist, Riedlt, Otsowskit s az öreg Hofeldet szom[m]al köszönteni; magamat pedig a Ngod Atyai grátiájában ajánlom s vagyok

Nagysádnak

engedelmes fia
Ferentz

Burkhárdot el küldöttem Verebélyre a mult héten ma visza várom.
NB. A Libérás Kalap azért olyan drága mert tartossab és ezüst Schleifen vagyon rajta.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1458).

141

Teleki Sámuel Teleki Ferencnek
Bécs, 1808. június 2.

Bécs, 2-a Jun. 808.

Édes Fiam!

Noha eddig frissen létedet irtad nékem Leveleidben: de Benbreienék (a' kik neked is Javadat 's házamnak is boldogságát kivánnyák) hiteles tudosittásokból és személyes relatiojikbol tudom, hogy a' hurutod még sem hagyott el, sőt sok phlegma hányással és febrilis alteratioval rajtad uralkodik, a' melly Symptoma száraz betegséggel 's tüdő rothadással fenyeget. Erre nézve még azokis a' kik eddig másképpen gondolkodtanak, már most lelki ösméretből indittatván azt javallyák nekem, hogy ha életedet nem akarom kotzkáztatni hivjalak viszsza a' Triangulatioról mivelhogy a' melyednek és az egész testi complexiodnak gyengesége azt a' Strapatiát ki nem állya a' melly ezzel vagyon öszve köttetve, és azt a' munkát életednek ve[sze]delmeztetése nélkül nem folytathatod, az én Atyai Szivemnek pedig éjjel nappal azonn való nyughatatlansága, rebegésse idő nap előtt keserűséggel viszen engemet is a' koporsóban.

Által láthatod édes fiam azokból a' mellyeket eddig cselekedtem a' Szükséges Informatoroknak meg szerzésekkel, a' generalissimus Főherczegnél való közbe járulásommal és egyéb efféle lépéseimmel, hogyha szinte nem kedvem, tanátsom és akaratom szerint voltis, nálam nélkül tsinált planumod, én mindazonáltal látván nagy passiódat, a' magam Szivemen erőt vettem és nem kivántalak meggátolni. Bizony édes Fiam jobb Barátod nintsen nállamnál és valamint gyönyörűségemre vagyon, a miben tsak lehet kedvedet tölteni, úgy azon planumod eránt is jobb kinézés alatt, továbbra is kedvedet tölteném; de midőn látom már a dolognak kezdetivel is, hogy az a' te Javaddal és az én Házamnak boldogságával ellenkezik, látom hogy azok is a' kik azt a Munkát dirigállyák és ex maxi jól ösmerik, eggy felöl megesmerik arra szükséges készületedet és elmebeli tehettségedet, de más felöl nem titkolhattyák el egésségednek 's egész testi Complexiodnak ahoz való gyengeségit és ebből következhető romlásodat, kötelesnek tartom magamot arra, hogy mint jó Atyád és

legjobb Barátod, a' Praecipitiomnak Széléről elvonnyalak és inkább megtartásodat mint kedvedet keressem.

Mit gondolsz édes fiam, mire válik gyenge egésséged, hideglelésed, hurutod, phlegma hányásod, ha már Budán előbb magadra fogsz dolgozni, és hevesebben a' dolognak utánna látni? Mi leszen következése a' Tornyokra, hegyekre való mászkálásnak, Szélben, esőben, hidegben, hévségben, éjjel nappal ide 's tova való nyargalásnak, izzadásnak, meghülésnek? hogy állhat helyre erőd, egésséged, a' falusi roszsz Koszton, rendetlen élet módjával, jó Doctor nélkül, patika nélkül, commoditás nélkül? Vagy a' dolog fog édes fiam! hátra maradni és roszszul folyni, a' mely nem lenne becsületedre; vagy Te leszel áldozat, de mire való volna ez? Cui bono?

Mindezeket édes fiam, jól meg gondolván, és fontolván magamban, meghatározott akaratom, atyai akaratom és kívánságom az: hogy te erről a' nem neked való fáradságos munkáról tegyed le indulatodat 's kedvedet: győzd meg magadat, engedj a' jozan okosságnak és tégedet szerető jó Atyád 's legigazibb Barátod tanátsának 's intésének: az Isten is azt parantsollja, és a' természet Törvénye is azt kívánnja tőled mint jó Fiútól. Vedd Szivedre mint jó fiú és jó Keresztény az én éretted reszkető Atyai Szivemnek is éjjeli nappali gyötrelmeit, az Istenre kérlek. Gondold meg hogy egyetlen eggy Fiú és örökös vagy az én Házamban: gondold meg hogy én már életemnek estvéjére jutottam, benned reméllem Istápomat, vigasztalásomat, és Házamnak fenn állását; gondold meg azt is, hogy mitsoda időket értünk, minémű bizonytalan változó állapotban vagyunk és mit várhatunk? – Hogy pedig a' Triangulatiótól való dispensatiodat, jó móddal és becsületednek leg kisebb sérelme nélkül mint Atya eszközölhessem, ird meg nekem igazán az egésségednek gyengülését és arról való tudosittásodat el várom minekelőtte továbbra lépéseket megtenném. Atyai áldásom és szeretetem leszen jutalma, ha engemet tanácsomra való hajlandóságoddal megvigasztalsz.

A' mi további állapotodat illeti, arról veled végezek. Én e' nyáron már Erdélybe sem mennyek, hanem itt maradok; és ha egésséged Szemem előtt egészen helyre áll Isten Kegyelméből, éppen nem fogok ellenkezni, ha neked tettszik, hogy akár a' Hazában akár más Tartományokban experientiának okáért, nagyobb haszonnal, szabadsággal, és commoditással utazzál, vagy ha az nem tettszik válaszsz magadnak akár itt, akár a' Hazában neked tetsző hasznos foglalatosságot. Azt is meg engedem, ha kedved leszen hozzá, hogy Jószágaimban az én könnyebbségemre és magadnak is hasznodra gazdálkodj és én mindenben jó szivvel utasittalak.

Doctor Tseboldnak, a' ki természetedet jól ösméri, közlöttem in confidentia, egésségtelenséged eránt vett Velectioimat és kértem hogy küldjön néked ahoz való praescriptiot és Infractiot. Budánn találsz patikát és ha szükség jó Doctort is: mindennek ne add kezibe magadat. Az én Istenemnek gondviselésében ajállak édes Fiam és vagyok [...]

Mással íratott levélfogalmazvány (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/2. 1658).

142

Teleki Ferenc Teleki Sámuelnek
Kürt, 1808. június 17.

Kürt 17 Jun. 1808

Kedves Uram Atyám!

Engedje meg Nagysád hogy oly ritkán és oly kurtán irok de bizony lehetetlen máskép, mindég uton vagyok és szüntelen Processusba a Jurisdictiokkal. Bezeg veszem most hasznát a Juridicus Cursusomnak s a deák nyelvnek, most a többi között sok bajom vagyon a Hertzeg Grasalkowich Praefectussával aki nem engedi hogy Erdőségbe Visir-lineákat vág-

janak, derék ember máskép de igen tüzes mindazonáltal reménylem hogy fogok vélle boldogulni mert maga is meg vallotta hogy még senki se tudott vele ugy bánni mint én. A mi egéségemet illeti ez már tökélletesebb nem lehet, meg nem fog Nsád esmérni visza jövetelemkor. Aszodon találkoztam az ujj házas Teleki Joseffel a ki is magát most igen boldognak tartya. Sok-féle apro historiákat és megjegyzéseimet tudnék még Nagysádnak meg irni de már indul az expressus Vátzra a ki levelemet ottan Postára teszi; még egy néhány napokig a mig a Consiliumtol resolutiot nyerek ebbe a vidékbe tartozkodom s Vátzra utasitott levelek kezemhez kerülhetnek. A pénz dolgába nem tudom hogy boldogulok sok aprolékos költségeim miatt; a mester emberek felette drágák, és szekeremnek minden nyomba Reparatura kell olyan rosz a vas munkája, tsismát is már 3 párt szag[g]attam, a Camera obscura is széjjel tört, et, et, illyen féle apro költségekre ki adtam már 212 forintot. Gödölő és Aszod között egy Kapuzinus Klastrom vagyon; beszélték nékem az uraság tisztyei hogy mikor a Tsászár azon keresztül utazott, kérdezett egy parasztot mitsoda épület volna az – feleli a paraszt, *Ez a Hertzeg Grasalkovich bival Istáloja,* meg láty[ty]a azonban a Tsászár hogy az ablaknál a papi ruhák függenek s' mondja *igen de hogy függenének ott azok a' ruhák* feleli a paraszt: *Az a börök melyeket szellőztetnek hogy a dög ne jöjjen közikbe.* Már többet lehetetlen irni. Az Isten áldja meg Nagysádot kiványa sziviből

Nagysádnak engedelmes fia

Ferentz

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1457).

143

Teleki Ferenc Teleki Sámuelnek
Buda, 1808. június 18.

Buda 18 Juni 808.

Kedves Uram Atyám!

Nagyon meg rettentett a Nsád tegnap itt talált levele, reszkető kezekkel irok Nsádnak és esküszök az Istenre hogy nekem se melyembe se más részeimbe leg kissebb bajom nints soha se voltam olyan egésséges mint most, az egész szinem más forma; ezt Nsádnak minden ember a ki látott bizonyithattya, mitsoda lelki-esmérettel mondhatnám is ha nem ugy volna hiszen tartozom véle hogy egésségemet meg tartsam. Az a hurut a melyért Nsád aggodott semi attentiot sem érdemelt volt, meg irtam volna ha valamit jelentet volna. A Bétsi Catharusnak utolya volt és még 6 héttel ez előtt Komáromba egészen el mult. Az Istenre kérem Nsádat nyugodjék meg, bizony meg irnám ha leg kissebb bajom volna. Mindazonáltal ha Nsádnak szüksége vagyon Jelenlétemre parantsoljon; mindent meg tselekszek. Nagysádért életemet is fel áldozni öröm[m]el kész vagyok, irjon Nsád nekem Budára, teszek Rendelést hogy utánnom küldettessék a levél.

Tegnap jöttem ide pénzért és ma visza indulok Mátsára. Strapatziám nem sok vagyon az irást ki-vévén; mert mind térségen dolgozunk. A Dr. Tsebold levelét és Receptjét is vettem de hálá Istennek sem[m]i szükségem nints reá. Az Isten vigasztalya Nagysádat; oh! bár tsak tudhatnám hogy Nsád meg nyugodott; nagy kinba és gyötrödésbe vagyok e felöll, a ki is holtig maradok

Nagysádnak engedelmes fia

Ferentz

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1459).

144

Teleki Sámuel Teleki Ferencnek
Bécs, 1808. június 25.

Bécs. 25 Jun. 808.

Édes Fiam!

Budáról 18. Jun. irtt Leveled annyiba meg vigasztalt, a' mennyiben jó egésségben lételed bizonyitod. Adja az Isten hogy állandóúl úgy légy! – Kap. Augustin is azt irta volt nékem Komáromból 30-a Maj. „Gestern habe ich Hochdero Ih. Sohn nach Offen entlassen, [...] Gesund ist er nun wirklich, bis auf eine Husten die aber doch nachlassen wird": de bizony a' kik láttanak nem ugy irtanak és beszéllettenek.

Azt vártam édes Fiam, hogy 2-dik Jun. irtt Atyai Levelem meglágyittja Szivedet, és abban feltett méltó okaim és kijelentett akaratom, az én Atyai tanácsomnak követésire és kivánságomnak telyesittésére hajtyák indulatodat; de látom Leveledből, hogy a' helyett tsak száraz engedelmességgel biztatsz, és életednek is érettem feláldozását irod. Nem kivánom én édes Fiam, hogy életedet érettem fel áldozzad, mert annak megtartásáért Születésedtől fogva gondoskodtam, sok könnyeket is hullattam. Nem, édes Fiam! hanem inkább én, már már szinte 70 esztendős öreg ember, én leszek áldozattya az Atyai Szeretetnek és Atyai Szivgyötrelmeknek. Csak azt kivánom, édes Fiam! hogy hitessed el magaddal, hogy nálamnál jobb Barátod e világon nintsen: senki inkább javadat, boldogságodat nem akarja: e' világi dolgokban is több ösmerettségem 's gyakorlásom vagyon mint neked, azért győzd meg ifjui heves indulatodat, hajoly önként atyai tanácsomra és letévén kedvedet a' mostani plánumodról, a' mely sok tekintetben nem neked való, válasz magadnak és életednek más plánumot, ollyat a' mely mind Complexioddal mind Bestimmungoddal mind pedig Hazánknak 's Házamnak javával és fiúi kötelességeiddel jobban megeggyezik, melyet 2-dik Junii irott Levelemben is választásodra biztam. En semmire sem erőltetlek. A' mostani foglalatosságodtól pedig szép móddal, becsületednek minden rövidsége nélkül és kedvetlenséged nélkül kivánlak elvonni, mellyet ha tőlled meg nem nyerhetek, nem titkolhatom el, édes Fiam, hogy nagy keserűséggel közelgetek Koporsomhoz, midőn a' mostani bizontalan környülállások között, életemnek estvéjén, magamat tőlled eggyetlen egy Fiamtól, elhagyattatva látom, és Házomat is benned eggyetlen eggy örökösömben ki száradni rebegve képzelem. Benned vólt, édes Fiam, minden vigasztalásom és reménységem, minekutánna öt szép fiamtól a' halál által megfosztattam. Az Isten tartson meg édes Fiam! jó egésségben és birja a' Te Szivedet minden Jóra!!!

Ezt kivánnya Szerető jó Atyád.

P. S. Mikor pénzre leszen Szükséged, jó Szivvel küldök csak tudositts: hogy *hová*? *mi móddal*? és *mennyit* küldjek?

Mással íratott levélfogalmazvány (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/2. 1659).

145

Teleki Ferenc Teleki Sámuelnek
Poroszló, 1808. július 7.

Poroszlo 7 Julii 808

Kedves Uram Atyám!

Már két napja hogy innét a sok essőzés miat el nem mehetek mert telyességgel sem[m]it se láthatok de hálá Istennek igen jo dolgom vagyon. Jo igaz Magyar Reformátusok laknak itten és éppen most épittenek Tornyot. A quártélyom egy igen emberséges Öregnél vagyon

de vége már ennek a jo-életnek mert éppen most tisztul az idő s helybe is indulok Sarudra. Itt mulatásom alatt mindég irtam, mert a Vármegyéken igen Confuse mennek a Dolgok és sok hátráltatást szenved a Királyi munka, aval ugyantsak ditsekedhetem hogy nállomnál jobban egy se boldogul főképpen azért hogy tudom az ide valo Urakat fogni és véllek bánni. Egésségem igen jó, és sajnálom ha Nsád azért aggodnék tudom hogy meg nem esmér Nsád visza-jövetelemkor. A Posták felettébb rosz statusba vagynak, a többi között Mező Kövesden egy Nsádnak küldött levélért 41 Xr kelletett fizetni; a Posta Expeditor t. i. nem volt otthon és egy irott rendelést hagyott hátra mely e képpen szollot. Egy recom[m]endált levélért 12 Xr. a Recepisse 6 Xr, azonkivül 23 Xr az Expeditornak a maga Cassájába. Már ez igen goromba praevaricatio! Innét Tokay felé megyek és onnét Debretzen felé Nagy-Váradra bajossan a Nsád akarattya szerént. Éppen most expediáltam leveleket Budára, és onnét a nékem szolló leveleket Tokayra küldet[t]em, reménylem hogy Nsádtol is fogok egyet találni, de ugyan tsak Tokayra ne irjon Nsád se Debretzenbe mert félek hogy el vesz-ne a levél mivel addig mig oda érkezhetne el indulok onnét és a Postákra nem lehet sem[m]it bizni. Az Egri Posta Mesternek Leányárol azt mondják hogy a bé adott leveleket felbontya, mulatságbol meg olvassa, azután pedig el veti és a pénzt megtartya. Engedje meg Nsod rosz[sz] irásomat, mert tudja meg Nsád, hogy tsak egy quasipennával és Korombol tsinált tentával irok, a fő Dolog még is tsak az hogy Nsádot jol létemről tudositsam melyről bizonyithatom Nsádat a ki is fiui tisztelettel maradok

Nsádnak engedelmes fia

Ferentz

Dr. Tseboldnak méltoztassék Nsád köszönetem mellett meg mondani, hogy ne kinoz[z]a a Patienseit, hanem küldje Triangulalni fogadom hogy helybe meg-egésségesednek.

Saját kezű levél (Mv.Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1460).

146

Teleki Ferenc Teleki Sámuelnek
Emőd, 1808. július 14.

Emőd 14 Julii 1808

Kedves Uram Atyám!

Miskoltzrol tsak sietve irhaték Nagysádnak a Posta ép[p]en indulván most egy kevéssel több időm lévén, bé-töltöm ak[k]ori igéretemet és mondok egy nehány Datumokat melyek-ből meg láthattya Nsád a Szegény Papi Jobbágyoknak sorsokat: Első datumnak ez már elég hogy Decima helyett Quinta vétettetik, ezenkivül kényire megyen az Uraság Tisztye a Sze-gény ember kertyibe 's minden ötödik káposzta-főt brevi-manu el veszi, továbbá az Ur dolga maid az egész héten tart és a Vecturák nem számláltatnak abba; döglik a marhája a parasz-nak a feletébb valo munkától, még a falu emberei is az uraságnak dolgoznak, ha pedig va-laki tsak rosz[sz] szemeket vét mind ezekre, még ha biro is, hol 30 hol 50 botok[k]al bünte-tődik, panaszra pedig nem lehet menni mert a Vármegyékről esmét a Tiszthez küldetnek. Ároktőn egy tisztes öreg Református embernél voltam quartélyba, a ki is keservesen panaszlá állapottyát s a többi közt beszéllé hogy midőn most az oda valo Pápista templomot épitették az ő háza-telkét is el foglalták és tsak 15 forintal bonificalták. Kénytelen volt sze-gény magának más házat épitteni mely 75 forintyába került.

Miskoltzon igen nagy Distinctioval fogadtattam; ebéden Vatsorán a V. Ispánynál Ocolicsányi Urnál voltam, a Város is nagyon megtettzett nékem. Ez a vidék egy földi-Paradicsom[m]al vetekedik, s e felett az idő is igen szép és mérséglett meleg ugy hogy szintugy éled az ember. Holnap indulok Tokayra s onnét Debrecenbe, ha eszerint Nsádnak

egy darab ideig nem irhatnék legyen Nsád meg nyugodva és bizonyos tökélletes jollétemről a ki is fiui tisztelettel maradok

Nagysádnak engedelmes fia Ferentz

Cons. Fáy Ur nem leg jobban recom[m]endálta a Nsád Huszárját Jánost, legyen Nsád vigyázattal hogy sem[m]i el ne vesz[sz]ék.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1461).

147

Teleki Ferenc Teleki Sámuelnek
Debrecen, 1808. július 24.

Debretzen 24 Julii 1808.

Kedves Uram Atyám!

Egy időtől fogva igen nagy-uri-modon élek t. i. a miolta Szabolts Vármegyébe, de különösön most miolta ide jöttem. Legelőször mindjárt N. Kállóba a Vármegye Gyűlésre kelletett mennem ott a V. Ispány Urtol és közönségesen mindjájoktol igen nagy Betsülettel fogadtattam, onnét a Nsád volt Secretáriussához Gencsi Urhoz vitt utom a ki is felettébb valo öröm[m]el látott. Tégláson is voltam de nem találtam othon Beck Urat, nem sokára el menetelem után visz[sz]a érkezék s meg tudván hogy kerestem, ujjra bé fogata s utánnom utazott de nem érhete bé. Itt Debrecenbe pedig bizony ugy fodottattam [!] hogy a legnagyobb Ur se pretendálhat többet. A Város már egy héttől fogva készen tartott Számomra egy igen szép sok Szobákból álló quartélyt, a holl már bővön volt a Tokay Bor s az étel. Meg érkezésemkor a Városnak Deputátussától meg köszöntettem az egész Város Nevébe, a kinek is minden betsülettel feleltem és feleletem[m]el nagy örömöt tettem. A Professorok és Papok közül is meg látogattak némelyek; a Dayka is el jött egész Familiástol s hozott megint Pogátsát ajánván magát esmét Daykának lejendő Fiam mellé (e még meg is lehetne) végtére meg ajándékozám ötet.

Honap a Magistrátus Nagy Ebédet ád Tiszteletemre mert mondhatom Nsádnak hogy ugyszolván Kezeken hordoznak engem, nem is tudom már mikép köszönnyek nékiek. Azon ebéd után el indulok Nagy Károly felé s ha lehet el fordulok Aranyos Megyesre ha méltoztatik Nsád irni Nagy Károlyra adressiroz[z]on. El felejtettem még előbb meg irni hogy az öreg Biro Szombathy Ur majd hogy nem sirt örömébe, látván jo Szinemet s egésségemet fel fogott kéz[z]el hálálkodott az Istennek s' mindjárt küldött hoz[z]ám esmerösöket mondván nékiek hogy meg nem esmérnek mert nints már többé az a sápatt gyenge Grofotska hanem egy magyar testet fognak látni. Megyek már hoz[z]á ebédre mert nagyon kért hogy puncto 12 orakor men[n]yek nem akarván szokott dietájárol el-állani. – A többit másszor. Magamat a Nsád Atyai Gratiajába ajánlom s fiui tisztelettel maradok Nagysádnak

engedelmes fia
Ferentz

[hátán]: accept. 31 Jul. 1808 respond 2. Aug.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1462)

148

Teleki Ferenc Teleki Sámuelnek
Tokaj, 1808. augusztus 16.

Tokay 16 August 808.

Kedves Uram Atyám!

Tsak tegnap, ide érkezésemkor kerüle kezemhez a Nsád 25 Junii irott és Budára utasitott levele melyet Kapitány Augustin magához vévén, ide küldött. Nagy Szomoruság[g]al látom abbol, hogy a Nsád visz[sz]ahivo levelére tett válaszom nem éré el a tzélját. Én abban tsak bizonyossá akartam Ndat tenni telyes egésségemről, de egyszer s mind arrol is, hogy kész vagyok Nagysádért életemről is le mondani, nem tsak ilyen tsekély hajlandoságrol; igazabb szivből származott engedelmetességet, melynek nem kényszerités (e volna száraz engedelmetesség) hanem igaz tisztelet és szeretet Fundamentoma maga az Isten se kivánhat. Ha Nagysád nem Contentus az ak[k]ori válaszom[m]al most ujjra declaralom hogy minden Szempillantásban kész vagyok a Triangulatiorol le mondani, és mihelyest kivánnya Ngod öröm[m]el visz[sz]a térni, ezt pedig nem száraz engedelmességből hanem fiui tiszteletből és szeretetből. Ha Nagysád azt akarná hogy előbb visz[sz]a térjek mint September végével vagy October közepével a midőn ugy-is ex offo visz[sz]a kell jönnöm Bétsbe méltoztassan a Directio által egy Parantsolatot afelöl küldetni, mert én előbb el nem hagyhatom Statiomot mig arra Parantsolatom nints. A mi pedig további Planumomat illeti, e tsak ebben áll, hogy én sem Katonai, sem Civilis Szolgálatot ne válaljak hanem magamat minden tudományban és Szép mesterségekben kedvem szerint tökélletesithessem és hazámnak fejem és szivem által használhassak. Nagysádnak pedig öreg napjaiban Istápja öröme és igaz érdemes fia lehessek a ki is (ha szintén nem is ugy nézettetem) még is lelki esméretemben holtig a vagyok és leszek.

Ferentz

P. S. Király Helmetzre méltozztassék Nsád levelét utasittani. Előbb visza térni mint Octoberbe betsületemnek sérelme nélkül bajossan eshetnék meg, mivelhogy Betegséget vagy erőtlenséget nem vehetnék praetextusul; Nagysád ugyan tsak találhat modot abba és hidje el Nagysád hogy betsületemnek akármely sérelmével is örömest térnék visz[sz]a látván hogy aggodik Nagysád.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1463).

149

Teleki Sámuel Szász Józsefnek
Bécs, 1808. december 24.

Bécs 24. Dec.1808.

Kedves Szász Uram!

Hozzám utasitott Leveliből örömmel értettem jó egésségben lételit Kglmdnek, és Tanulásának Tárgyait, mind azok rész szerint szükségesek, rész szerint hasznosak; de azt ajánlom és kivánom, hogy a' mellyek különösen a' Bibliothecariusi Kötelességhez tartoznak, azokban magát utasittatni, és gyakorolni el ne mulassa; melyre nézve ha Prof. Eichstädtnek tanittásával, a' jövő nyáronn szerencséltetik, nem bánom ha fél Esztendővel későbbre haladis Kglmdnek haza jövetele, jollehet azt alig várom; mert addig a' Verschlagban lévő Könyveimet sem rakattathatom-ki, minthogy magam le-nem mehetek. A fiamis ez elött négy nappal utazni indulván, azt reménlem, a jövő Nyáron Jénabais meg-fordul.

Ha Kglmdnek pénzre leszen szüksége, és Erdélyből a' pénze fel-nem érkezik, én a még hátra lévő 200. ftot fel-küldhetem.

Szeretném tudni: ha prof. Eichstädt Ur continuálja-é a Diodorum Siculusnak ujj kiadását; már két Tomussa ki-jött, nagy kár volna félbe hagyni. Tovabra állandó jó egésségnek, és a szükséges Tudományokban kivánt előmenetelnek szives kivánásával maradok Kglmdnek

Kész Joakaró Szolg. G. Teleki Samuel

Szükséges, hogy francziáulis meg-tanullyon Kglmed, mert sok a jó franczia Könyv Bthecamban. A Botanica pedig nem olyan szükséges mint a' Mineralogia. Sok időtis kiván.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 899). Közli Teleki Sámuel *1976. 128–129.*

150

Teleki Sámuel ismeretlennek
Bécs, 1809. február 4.

Nagy bizodalmú drága Jó Uram, Adsessor Uram!

Az Urnak 17 Jan. irt nagy becsű levelét vettem, de ennek Tárgyára nézve vélekedésemet meg nem határozhatom; minthogy a' Professorok Számára Theologica Facultásnak vagy egy Academiának felállitása eránt ő Felségének semmi parantsolatja eddig az Erdélyi Cancellariára nem jött, és én ennek sem czélját, sem módját sem fundusát nem tudom, ezért előttem az is bizonytalan ha ezen intézet tartozik é Erdélyre? lehetős é ennek különös vagy közös felállitása, mind a fundusra, mind a Com[m]odittásra és sok egyéb derekas akadályokra és tekintetekre nézve? Annyival is inkább hogy az Erdélyi Collegiumok állapotjok, fundátiójuk, nem csak a' Magyar Országiaktól, hanem egy más között is különböző; és ha ebben, a' mint az Urnak Leveliből látom, az a' tzél, hogy ennél fogva a' Belső állapotra készülő Ifjak, a' külső Országi Academiákra meneteltől eltiltassanak, ez eránt Erdélynek különös törvényei vagynak mellyek Felséges Urunktól is kegyelmesen megerősittettenek, és ezektől akarnak é az Erdélyiek elállani vagy nem? vagy ha akarnának is, mi móddal és mitsoda Conditiókkal? ezt én nem tudom. Eddig erről kérdés sem volt: de én az Erdélyiekről nem is felelhetek, mert hivatalomra nézve, már 24 Esztendőktől fogva, nékem a' Consistorialis dolgokban, Ecclesiasticumokban, Scholasticumokban semmi Influxusom nintsen, és azokból csak azt tudom a' mi dicasterialiter az Udvari Cancellaria elött megfordul.

Egyébiránt úgy gondolom: hogy ha az Urak a' Mixtum Consistoriumot meg nem nyerhették, sokkal több nehézség lészen abban, hogy a' Reformatusoknak és Evangelikusoknak köz theologica Facultások vagy Academiájok legyen: talán nem is volna itéletem szerént sok okokra nézve tanátsos. Azt pedig mindenképpen károsnak tartom, hogy a' theologica Facultás a' több Facultástól elszakasztassék, mert a' Tudományoknak olly szoros nexussok és egymásban bé folyások vagyon, hogy egymás nélkül el nem lehetnek, p. o. Theologusnak tudni kell philosophiát, Historia Ecclesiasticát, és Dogmaticát, Zsidó és Görög nyelveket, 's Antiquitásokat, Jus Naturat, Jus Canonicumot etc. ezeknek pedig tanittatások minden Vallásban, ugy láttyuk, 's tapasztaljuk, hogy a' Vallásnak principiumaihoz alkalmaztatik, mert ezek mintegy Szolgálói a' Vallásnak, és ha a' Szolgálók nem úgy formáltatnak mint a' Vallás kivánnya, ugy roszszul szolgáltatik a' Vallás.

Igen szükséges pedig, ha egy Academia felállittathatik is, hogy a' Gymnasiumok meg maradjanak az Országnak Extentiójához képest, mind azokra nézve, a' kik Academicus Cursusra készülnek, mind pedig azokért a' kik a' nélkül is tanulni akarnak. Melly szerint a' Gymnasiumoknak mostani Fundussaik 's beneficiumaik nem is fordittathatnak az Academiának felállitására, hanem ennek külön Fundatio kell. Qui vult finem, debet velle

etiam Redia. Ebben két módot képzelek t. i. Ira vagy ex fundo publico Scholastica (minthogy a' Protestansoknak Academiájok is Seminarium Reipublicae lenne) ki szakasztatik 's assignaltatik: vagy ha a' Protestánsok félnek ennél fogva, a' magok Academiájoknak sorsokat függőbe tenni azon fundustól, magok meg rójják magokat és per Subscriptionem új fundust tsinálnak. Ezt Magyar Ország megteheti, de Erdély nem.

Továbbra tapasztalt szivességiben ajánlott különös tekintettel

Az Urnak

Bétcsb. 4 Febr. 1809.

P.S. A' Hymnariumot, kérem az Urat, akár mi formában kérem úgy irattassa, mint az Original vagyon, ut pagina pagina et linea linea respondeat. Tavaszszal sem leszen késő Set cito si sat bene!

Más kézzel írott levélmásolat (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 46. cs. 2833).

151

Tóth Ferenc Teleki Sámuelnek
Pápa, 1810. március 15.

Excellentziás Gróf, Kegyelmes Uram!

Excellentziádnak, Februarius 23 dikán irtt, és Grófi kegyességgel tellyes Levelét szerentsém lévén venni, azt az ezen Pápai Reformatum Collegium hellybeli Külső és Belső Előljáróival, 's magával Főtiszteletű Superintendens Urral is kötelességem szerént azonnal közlöttem, a' kik eltelvén Excellentziád Szivességének, 's a Tudományok, különösen pedig ezen Pápai Reformatum Collegium eránt való Jóságának érzésével, nekem közönséges Végzésnél fogva meghagyatott, hogy Excellentziádnak ezen Kegyességét az egész Ekklesiai Oskolai Consistorium nevében köszönjem meg, amit én annyival örömestebb tellyesitek, mivel nekem lehet az a szerentsém, hogy ezen köztiszteletünket, és Háládatosságunkat Excellentziád előtt én nyilatkoztathatom ki.

Kegyelmes Uram! ezen Pápai Collegiumnak Bibliothékája, mellynek gyarapitására olly Mecenási bőkezűséggel méltoztatik Excellentziád Fundatziót tenni, még több Collegiumokéhoz képest igen tsekély: mert ennek Jövedelme nem lévén, könyveket szerezni, kivált ezen drága esztendőkben nem lehetett; és igy ezen Collegiumra nézve a leg hűségesebb hellyen méltoztatott Excellentziád jóltenni, a melly Jótéteményéért Excellentziádnak valamint mi ezen Collegiumnak Professorai, és Helybeli Előljárói háládatosok vagyunk és leszünk mind örökké; ugy ezt, ezen túl a Dunai, Főtiszteletű Superintendentzia Consistoriumának, mellynek Fővigyázása alatt áll ezen Collegium, a jövő Május 28. dikán tartatandó Gyűlésen be fogjuk mutatni, hogy ezen Fundatioja Excellentziádnak mind a Superintendentiale Protocollumban, mind a fundatiók Lajstromában a Superintendentiale Consistorium által beirattassék. – Nem sokára pedig Excellentziádnak parantsolatjából fogunk mi olly embert Excellentziádhoz utasitani, a ki Excellentziádnak Rendeléséből, a neki általadott, Recognitiónk, és Quietantziánk mellett, azon 500 Rftokat, mellyeket Excellentziád ezen mi Oskolánk Bibliothekájának állandó fundusul méltóztatik adni, kezéhez veszi, és azt hiba nélkül hozzánk meghozza, – kérvén egyszersmind alázatos tisztelettel Excellentziádat, méltoztasson akár attól az alkalmatosságtól, akár Postán ezen 500 fról szolló Fundationalis Levelét, mellyet eredeti formájában, és örök emlékezetnek okáért az Oskola Archivumába betehessünk, megküldeni.

Ami magamat illeti: Miskoltzra küldött két Levelemben volt szerentsém tudósitni kegyelmes Uram! Excellentziádat azon 100 Rftoknak, mellyeket Excellentziád nekem ajándékozni méltoztatott, vételéről, és valamint akkor, úgy most is háládatos szivvel köszönöm azokat. – Az én *Ekklésiai Historiámnak* 2-dik Darabjával egy kevéssé akarok még vára-

kozni. – Most Typus alatt van a *Liturgikám*, – Őszre pedig a *Túl a Tiszai Püspökök Életét* igen elvégzem, melly már eddig 32. árkus Kézirásban. – A Magyar Országi Superintendentziák tavaj azt végezték, hogy a Lampe Continuatiójára T. Sinai Urnak Históriáját ki kellene nyomtattatni: reménylem ez eránt valaki már Excellentziádnál tett jelentést, mivel a Msmal in origine Excellentziád bir.

A Jó Isten tartsa meg Kegyelmes Uram Excellentziádat sok ideig, és jó egésségben, hogy édes Nemzetünk, és a Tudományok Excellentziád hasznos életével boldogittatván, Hazai Literaturánknak, mellynek Excellentziád olly Szép Disze, és olly hathatós Előlmozditója nagyobb nagyobb grádicsra emelkedhessen. – Magamat Excellentziádnak Grófi Kegyességében ajánlván vagyok méjj és alázatos tisztelettel

Kegyelmes Uram
Excellentziádnak

alázatos tisztelő szolgája
Tóth Ferentz

Pápán Martius 15-dikén 1810

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. I. 512).

152

Teleki Sámuel Szász Józsefnek
Bécs, 1810. szeptember 11.

Bécs 11. Sept.1810.

Tiszteletes Kedves Szász Uram!

Örvendem szerencsés meg-érkezésit Tiszt. Ur[na]k, de azt reménlettem hogy előbb vehetem tudosittását. Talám eddig már a Könyveknek Számba-vételekis meg-eshetett, és mindenek tisztában adattanak-által. Tudosittást várok iránta; várom azokat a Jegyzéseketis, mellyeket Ocsovszki Uram kivánt, a nyomtatandó Catalogus Supplementumainak emendatiojuk végett; ugy azokatis, mellyeket én kivántam irásban; mert már nem halaszthatom tovább a Catalogusomnak ki-nyomtatását.

A' Btheca Felső-részíben rendelt Schubladenes nagy Kasztent, csak olyan hoszszan kell csináltatni, hogy az oldal-félt való belső Mineralis Kasztenek commode ki-nyilhassanak.

A' Pedellus, és Szolga fogadás iránt irtam ennekelőtte Kadácsi Ur[na]k; csak vélle érdesen egyet Tiszt. Uram Kglmed, és ha mi Difficultás elő adná magát, engemet tudosittson.

Nekem a Bthecam nagyon Szivemen vagyon, és annak állapottya igen interessal, azért ne legyen Tiszt. Uram Kglmed késedelmes szükséges tudosittásával. A posta pénzt a' Számtartom meg fizeti az én Contomra. Tiszt Professor Antal Uramot Szivesen köszöntöm, és ha nem terheltetik nekem irni, a levele egy uttal a Kglmed coopertájába fel-jöhet. Azonban ajánlván különös bizodalommal a Bthecam[na]k gondviselésit szives indulattal maradok: Tiszt. Uram Kglmednek

Kész Joakaró Szolg.
G. Teleki Samuel

P.S. Az Ujj Számtartomat nem ösmérem; de mondja-meg Tiszt. Uram Kglmed: hogy kötelessége, és illendő lett volna, minekutánna introducaltatott, hogy Levele által nekem jelencse, és engemet a' reá bizott dolgaimrol, 's Házamnak, Mobiliáimnak állapottyokról tudosittson; azért a mit el-mulatott potolja-ki, és ennekutánna tegye meg kötelességit a tudosittásaivalis.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 903). Közli Teleki Sámuel *1976. 131–132.*

153

Teleki Sámuel Szász Józsefnek
Bécs, 1811. június 18.

Bécs 18. Juny 1811.

Tiszteletes Kedves Szász Uram!

Kedvesen vettem 7-dik Maji irt tudosittását; örvendem hogy eddig semmi károm nincsen a' Bthecamban, és recomendálom továbrais annak jó gondviselését Tiszt. Uram Kglmednek. Most nyomtattatom a' Catalogusnak 3-dik Tomussátis, és mihelyt el-készül, azonnal hozza fogatok, az innét 1805-től fogva le-küldött Könyves Verschlagoknak ki rakatásokhozis, hogy már valaha legyen jó rendbe az egész Bthecám.

Nem tudom ha már az asztalos el-készitetteé a Mineralis Thecákat, és a' nagy fiokos asztalt a' Galeriában? Már én e' Nyáron le nem mehetek a' Dieta miatt; meg válik öszszel! és ha későn menyek, ott telelek, Tavaszig. Köszönöm a Kglmed Szorgalmatosságát, a' Ms-tumok szaporittásokban és conferálásokban, és továbbrais ki-kérem. A mit lehet találni, és a mi meg érdemli, le kell iratni.

Kedvesen veszem a' fáknak, és eleven Kerteknek gyarapittásokban való gondoskodásátis Kglmednek. Akaratom és hirem nélkül esett a Közép-Alléebeli fáknak nyirbálása; azért azt nem kell continuálni, a' ki-veszett fák hellyet pedig ujjakat kell ültetni. Az Akácz, és egyéb magok[na]k használásátis ajánlom.

Örvendem, hogy ha nagy nehezenis, ugyancsak elő kerithettem a Kglmed el-veszett ládáját. Eddig talám le vitte Petráskó.

Továbrais p[e]d[i]g szives indulattal maradok

Tiszt. Uram Kglmedk

Köteles Joakaró Szolg. G. Teleki Samuel

P.S. Augustinovics Udvari Agens Ur Vásárhelyre menvén lássa Kglmed jó Szivel; és ha olyan jó leszen, hogy fel-hozza, küldjön-fel általa vagy négy Exemplárt, a' Collegium Thecajában álló Exemplarjaiból a Catalogusomnak első Tomussából.

[Szász József alább ezt jegyzi meg:] NB. itt tsak négyre vagyon Commissio, de én elhibázván ötet küldettem a' mint meg tettzik ő Exjához 1811-b. Aug. 20-kán irt levelemből, és annak impurumából is.

MV. 1812. M. Apr. 7-kén

Szász Josef mpr.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 907). Közli Teleki Sámuel *1976. 137–139.*

154

Teleki Sámuel Szász Józsefnek
Bécs, 1811. szeptember 10.

Bécs 10. Szept. 1811.

Tiszteletes Kedves Szász Uram!

Köszönettel vettem 20. Aug. tett tudosittását Kglmednek és annak örvendek hogy Bthecamban eddig semmi kár nincsen. Már nyomtattatik a' Catalogusom[na]k hátra lévő Részeis, és mihelyt el-készül le-küldöm; hogy a Ládákban lévő Könyveimis jó ren[d]el a szerint számba vétessenek és ki-rakattassanak, csak el-férjenek.

Kedvesen veszem ha a Librariussal hasznos Ms-kat irat Kglmd Számomra, és szeretném tudni: mik legyenek azok?

A' Dissertatioknak Indexe igen szükséges a' használásra, de nagy és unalmas munka; azért Kglmed ugy dolgozzék rajta, hogy gyengélkedő egésségit, és mellyit el-ne roncsa, hanem kimélje-meg, és curáltassa jó moddal; mert bizony nagyon sajnállanám betegeskedésit. Még Augustinovics Agens fel-nem érkezett; Praefectus Kadácsi Uram[na]k sem vettem Levelit.

Igen akarom hogy Kglmd ládája meg-került, és kár nem esett benne. Nevem napjára kinyilatkoztatott jó-kivánságait pedig szives indulattal viszonyitom, és továbrais maradok:

Tiszteletes Uram Kglmdk

Kész Joakaró Szolg. G. Teleki Samuel

P. S. Köszöntöm T. Professor Antal Uramot, ha szinte rollam el-felejtkezettis.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 908). Közli Teleki Sámuel *1976. 139–140.*

155

Teleki Sámuel Tihanyi Tamásnak
Bécs, 1811. november 23.

Mlgs Septemviralis Udvari Tanátsos Ur!

Különös drága jó Uram!

Nagy bizodalommal lévén a' Mlgs Urnak hozzám való Baráttságában, bátorkodom kérésemmel terhelni oly dolgokban a' mely engemet nagyon interessál. Volt K. fiscalis Ragályi Josef Úr le-mondván a' Procuratorságról, nálla állott Processualis Leveleimet, Pestről lett el-menetelekor, egy Verschlagban rakva, felyül a' maga, aloll pedig az én petsétem alatt Pestenn hagyta Bernát György Ur házánál, a Ketskeméti kapun kivül a' két Pistolynál; méltoztassék a' Mlgs Ur azon Leveles-ládát, a' meg-irt petsétek alatt magához venni, és Leveles-Boltyában tenni, s ottan Száraz helyen conservalni jövő Tavaszig midőn le-menetelemmel Személlyesen által vehetem.

Örvendem Szivemből ha a' Mlgs Urnak egéssége Bécsi curája utánn jól Szolgál, és annak állandoságát kivánom. Én a' mult napokban főbeli-szédelgéssel roszszul voltam, de már, Istennek hálá, jobban vagyok, jollehet még ki-nem járhatok. Nem volt soha ez a' nyavalyám, de most nem tsuda.

Sigmond Király Diplomáját de Ordine Equitum Draconis le-irattam a' Mlgs Ur Számárais, és első jó alkalmatossággal le-küldöm; méltoztassék el-nem felejtkezni a' nékem igért Institumáról a' Szent-György ordojának. Én a' Draco Ordojának Czimerét-is le-rajzoltattam a' Diploma mellé, 's azt-is le-küldöm.

Professor Schwartner ur fel-küldötte nekem az ujj Statistikájának első Tomusát Iropappirossan Bibliothecamnak diszére; és kértem 23-ik Septembris irt Levelem által, hogy hátra lévő Tomusait is ne sajnálja tőllem; de még eddig válaszszát nem vettem. Kérem a' Mlgs Urat emlékeztesse; én árrokat Conventions-pénzben köszönettel le-fizetem, csak tudhassam. Továbbra is pedig a' Mlgs Urnak Baráttságában ajánlott, el-kötelezett Szivességgel, és különös respectussal maradok

Béts 23-ik Novembris 1811

engedelmes Szolgája
G. Teleki Samuel

Ill-mo D-no Thomae Tihanyi de Ebeczk S. C. R. et A. Mttis Consiliario ad E. Tabulam Septemviralem Aulico.

Teleki bécsi titkárának, Szentgyörgyi Imrének az írásával készült levélmásolat, a címzés Teleki írása (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/3. 1700).

156

Teleki Sámuel Szász Józsefnek
Bécs, 1812. március 20.

Bécs 20. Mar. 1812.

Tiszteletes Kedves Szász Uram!

Igen sajnálva értem egésséginek gyengeségit és annak helyre állását kivánom. Éljen Curaval, kimélje-meg magát a' dologgalis, hogy tovább használhasson a' Publicumnak. A' Donát Antal Urnál találtató Articulusoknak le-iratásokat ajánlom, a' mennyiben a' Collectiobol ki-maradtanak.

Kgylmed méltó Kivánságának örömest teszek eleget ide zárt Commisiom által; bár eddigis jelentette volna! A' Librariusnak fizetésitis ahoz képest adja-ki Kadácsi Uram. A' mig én élek gondom leszen arra hogy Tiszt. Uram Kglmdnek rövidsége ne legyen Szolgálatomban. Az én indulatomhoz pedig nem férkezhetik az a' Képzelet: *hogy az Öregeknek Szolgálattyok nem kedves*; mert én mennél öregebb a' Szolga annál inkább becsüllöm és még körülettemis olyanok vagynak, a' kik mellettem vénültenek.

Kedvesen venném ha gyorsabban irna nekem Kglmed. A Posta pénzt fizesse a' Számtartó. El várom pedig Kglmdnek egésségirőlis tudosittását; mert ha az helyre áll szeretném jövő Tavaszszal ki-rakatni a' Verschlagokban lévő Könyveimet addigis mig magam le-mehetek, hogy ki-rakva találjam. Melyről én előre utasittó Rendelésemet Irásba fogom küldeni. Azonban-is Szives jó indulattal maradok

Tiszt. Uram Kglmdk

Kész joakaró Szolg.
G. Teleki Samuel

Irja-meg Kglmed nekem aztis, hogy eddig mennyi adosságot tett Szolgálatomban?

[A levél hátlapjára Szász József testvére ezt írta:] Ezen Levelét (melly is a' 18. dik) a' Gróf Cancellarius Ur ő Excellentziájának vette a' N. Testvér Ötsém Szász Jósef 1812 beli Aprilis 11-kén és ez az, a' mellyet leg-utolyára kapott ő Excellentziájától.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/d. 909). Közli Teleki Sámuel *1976. 140–141.*

157

Baló Sámuel Teleki Sámuelnek
Szászváros, 1813. augusztus 15.

Nagy Méltoságú R. Sz. B-béli Született Grof és Udvari Cancellarius Ur! Igen Kegyes Pátronus, és Kegyelmes Uram!

Nem tudom valosággal hol kezdjem Kegyelmes Uram ezen alázatos tisztelő Levelemet? Tiszteltem ugyan is Extzelentziádnak közelebről hozzám bocsáttani méltoztatott betses Levelét mélységes alázatossággal, az Ezer forintokrol Szollo Assignatioval eggyütt; és ez mindjárt a' leg első pontya az Extzelentziád Becses Levelének, melyet leg először is voltaképpen meg kellene köszönöm Extzelenciádnak, de a' melyre elégtelennek esmérem magamat tsak érezni tudván inkább Szivem Extzelencziád sokrendbéli Kegyességeit, mint pennám azon érzést voltaképpen lerajzolni. Nagy Kegyességet tett Extzelencziád az én méltatlan Személyemben eggy szegény Legény legháládatosabb Tisztelőjével. Nagy Kegyességet az én helyemben Következőkkel sok időkre, – Nagyot ezen egész Nemes Tanulo Társasággal is, midőn annak erőssen meg apadott Fundussát éppen eggy ily közönséges szükségnek idején egyszerre oly szép summával kegyesen nevelni méltoztatott; a' mely Kegyességei

mondom Extzelencziádnak midőn se én se az oskola voltaképpen meg nem köszönheti; szabad légyen avagy tsak minden Successoraimnak, 's ezen szegény Oskolában a' közjora successive nevekedő nyom Ifjuságnak azon áldásait melyekkel bizonyoson ők is fogják tetézni Extzelencziádat a' maga poraiban is-ki venni mintegy előre az ő szájokbol, 's nékem mint ezen tekintetben leg szerencsésebnek az Extzelencziád becses életének még folytában meg tennem azt. Köszönyük, ezerszer hálályuk, 's tsokolyuk Extzelencziádnak édes atyai joltevő kezeit! Az a' Mindenhato Fő Gondviselés mely Extzelencziádat a' Köz Jora teremteni méltoztatott; – az a' Fő Kéz, mely Extzelencziádnak erőt és Tehettséget adott ennyi igaz Keresztény Jotéteményekre; tartsa meg ezután is az Extzelencziád becses életét, 's minden Lelki Testi áldásaival viszontagolya azt Extzelencziádnak mind maga Uri személyére nézve, mind pedig örökre Méltoságos Uri maradékaiban!

A' mi pedig az Oskola további szükségeinek a' Mlgos Hunyad Vármegyei Fő Ispány Ur privat közbejövése által lejendő fel segillését illeti: én Kegyelmes Uram meg vallom, (ha tsak nem hibázom bátorságommal) hogy mint a' ki szinte Gyermekségemtől fogva jobb időket nem igen esmérek, reménleni is bajossan tudok mostanság jobbakat; és tehát késónek tartom ezen szegény Szélybéli Oskolának állapottyával is jobb időkre még sokára várakozni, ne hogy az azokra valo várakozás közben, éppen a' legjobb időt ezen tárgyra nézve el szalaszszam, melyet addig talál fel szegény Oskolánk még, mig az Ur Isten Extzelencziád becses életét fenn tartya, 's eggy oly szép érdemekkel tündöklő Mlgos Uri Férfiu üli a' Szomszéd fő Ispányi Széket, a' ki elött valamint az Extzelencziád Kegyes ajánlása igen sokat fog tenni, ugy bizonyoson maga is által látván, hogy az által éppen a' maga Vármegyéjebéli Nemes Ifjuságot boldogithattya, mint Tudományok Szeretője az a' lehetőségis privatim secundálni is fogja. Én Isten után szép foganattyát reménlem a' dolgoknak!

Extzelencziádnak azon méltoztatott Kegyes kérdésére, hogyha vettemé az Extzelenziád Bthecájának 3-ik Darab Catalogussát? bátor vagyok alázatoson jelenteni, hogy még eddig nem volt szerencsém azon becses Munkát meg kapni. Mihelyt legelőször a' Tiszt. Thot Ferencz Uram Leveléből olvastam hogy ki jött már a' Sajtó alol, eleget igyekeztem meg szerezni, de még tsak azt se tudhattam meg vagynaké belölle valahol exemplárok Erdélyben Depositumban? Ha Extzelencziád Kegyességéből a' más két Darab mellé, ebből is szerencsés lehetek egy Nyomtatványt nyerni, nagy tisztelettel fogom venni, 's örökös emlékezetül fogom kitsid Bthecámban conserválni.

Bátorkodom a' hibának elkerülése végett Extzelenczádtol alázatoson kérdeni azt is: hogy a' Praefectus Ur[nak] szollo Assignatiojai Extzelentziádnak ha a' Praefectus Ur kivánni fogja, annak előmutatása után, ottan hadhatjaé az oskola, vagy pedig az Archivumunkban valo bététel végett viszsza kivánnya?

Környékbéli ujsággal nem tudok jobbal és kedvesebbel udvarolni Extzelencziádnak, hanem hogy minden sok essőzések és áradások mellett is Isten Jovoltából az Aratás ezen a' földön gazdagon esett ki; mert noha ugyan a' Kalangyák ritkátskák is, de igen jól eresztenek, két annyit is mint másszor.

A Mlgs Fő Ispány B. Josika Ur eő N[a]g[yságá]nak a' Napokban Déván egy kis Kisaszszonykával szaporodott Uri Háza. – A' szomszéd Gyogyi Feredő melyet annak Posessora az idén egészszen Ujj szem alá vett, nem volt mostanság oly telyes mindenféle Fő Fő rendekkel és Uri vendégekkel mint az idén.

De nem élek viszsza hoszszasabb irásom-által Extzelencziád Kegyességével, hanem szivemből kivánván: hogy Extzelencziád a' Szent Keresztségben vett közelgető Méltoságos Uri Neve Napját örömmel érhesse, ohajtom egésségben tölthesse, 's sokakkal több esztendőknek elforgása alatt azt felválthassa, továbra is magamat az Extzelencziád tapasztalt Kegyességében alázatoson ajánlom, mélységes tisztelettel, 's örökös Háládatossággal maradok mind holtomig

Nagy Méltoságú R. Sz. B-béli Született Grof és Udvari Cancellarius Ur Extzelenciádnak

alázatos tisztelő szolgája
Baló Sámuel

Szászváros, 813 Aug. 15-én

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1024/a).

158

Teleki József Teleki Sámuelnek
Kolozsvár, 1815. január 2.

Nagyságos Uram!

December 6-án irott levelét Nagyságodnak egész tisztelettel vettem, háládatossággal fogadom Nságodnak hozzám való bizodalmát, és a' pénzre nézve tett ajánlását, és a' Nságod gratiájából azzal élni is kivánok, a' közelebbről fel vett penzt edgy Toplitzán vásárlott Jószág árrának kifizetésére forditottam egészszen, most is vagyon edgy más Jószág vásárához reménségem ha az nem succedalna edgy nállam zálogba lévő Jószágra való Superadditióhoz, ha ez sem sülne el a' Jószágaimat jobban instruálhatom, és régibb adósságaimat fizethetem ki, ezekre a' rész szerént hasznos rész szerént nem káros tzélokra instállok Nságodtol két ötezer forintos Contractusra tiz ezer Rhforintot váltó tzédulákba, mivel Nságod méltoztatott abba levele szerént meg-edgyezni hogy ilyen módon vehessen fálenst, és bátorkodom edgyszersmint aztis instálni, méltoztassék Nságod tudtomra adni hogy ezen kivül még többhöz és menynyihez, és mitsoda idő szakaszokba lehet reménységem, ha valamely jó vásárom adgya elé magát; az obligatoriakat nem küldöm most fel, rész szerént a' postán való risikóért, rész szerént azért, hogy a' pénzt talám Nságod itten méltoztatik assignallatni, ha edgy datumrol leszen a' két obligatorialis, az edgyikben emlékezetet fogok tenni a' másikról, nehogy az edgy datumrol való két Obligatorialis valamely gyanut gerjeszszen a' maradék elött. Nekem Nagyságos Uram utolsó levelembe tett kérésemnek nem az volt az értelme, hogy az edgy, Obligatorialisban foglalt nagyobb summát részenként fizethessem le, hanem az a' mit Nságodtól meg is nyertem, hogy kissebb Summákat külön irás mellett vévén fel, köny[ny]ebb legyen reám nézve a kifizetése.

Nagyságod edgy versen parantsolt volt nékem, hogy tudosittsam Nságodat hogy a' M.Vásárhelyi Betegek házába edgy ágynak a' költsége mennyire megyen Esztendő alatt, az erre való választ azért halasztottam el mostanig, hogy reménlettem, hogy a kérdésre nagyobb meg határozással felelhetek, de mivel azt még most sem tehetem meg, válaszomat tovább halasztani nem akartam, az ide zárt rövid leirásból méltoztatik Nságod ezen gyenge de nagyon hasznos Institutumnak mostani állapottyát, és az enynyire való nevekedésének módgyát és eszközeit átal látni, bátorkodom ezt a kitsiny kezdetet a' Nságod jóttevő gratiájába ajánlani, addig is a meddig az eránt a' M.Vásárhelyi Commissio Nságodat meg fogja instálni. A' bé állott ujj esztendőbe a' leg buzgóbb szivvel kivánok Nságodnak és Házának minden lelki és testi áldásokat magamat és az enyimeket a' kiket Vásárhelyen egy nehány napra egésségben hagytam el, alázatosan ajánlom a' Nságod tapasztalt grátziájába a' midőn meleg tisztelettel maradok

Nagyságodnak alázatos atyafi szolgája G. Teleki Josef
Kolosvár Jan. 2-án 1815

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1466).

159

Kelemen Márton Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1815. július 5.

Bátorkodom alázatoson jelenteni Excellentziádnak, h[ogy] a Könyvek, Dislocatiojokban már elérkeztem a' Literar. Historiára tartozo Könyvekig. Ebbe a' Fachba K. U. két Thécába a' Könyvek két rend[d]el vagynak rakva, mellyeket én a Könyvekre nézve ártolmasnak látok lenni; ezeket is ha Exd. méltoztatik benne kegyelmesen meg egyezni egy rendel rakom mind a többiket, h[ogy] annál jobban álljonak.

A' Theca nézők most a' Tavasztol fogva igen számosok voltak. Közelebről látogatta meg a' Bthecat Cath. P[üsp]ök Rudnai ur Exja Számos uraságokkal és Papokkal együtt. Meg nézegette a' Thecának mint az alsó mint a felső részét, Olvasó szobát, a' Palotát és a fegyveres ház[at] 's igen nagy meg elégedését találta ő Exja mindenikb[en]. A' Thecáb[an] különösön kérdezte, h[ogy] meg vagynak é a' Patres et Scriptores Exci, mellyeket rendre mind meg mutogattam ő Exjának 's nagyon szerette, meg nézegette a' Piranesi munkáit, Horatius[nak], Vergilius[nak] azon hires és pompás editioit, a' Mátyás Kir. Bibliothecajabol v[al]o Tacitust és még más sokakat. Mulatott Exja a' Thecaba szinte két orát.

Die 5-a July. 1815.

Saját kezű levélfogalmazvány (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban).

160

Teleki Sámuel Kadácsi Istvánnak
Bécs, 1815. július 21.

Bizodalmas Kedves Kadácsi Uram!

Meg-érkezvén már Kglmed Magyar Országbol Erdélyi Joszágaimban, a' felsőbb Esztendőkben ki-adott parancsolatom szerint tegyen Kgylmed Erdélyi Joszágaimban Tiszteimnek rendeléseket: hogy ezen folyo Esztendőrőlis, a' Felséges Urunk kivánsága szerint adando Subsidiumokbol, a' mi az én Birtokomra igasságos proportio szerint esik, azt Tiszteim, vagy Naturalékban, vagy kész pénzzel meg váltva (a' mint tudniillik Joszágaimbol ki-telik és könnyebben praestaltathatik) a' Királyi Guberniumnak Dispositiojához képest, administrálni el-ne mullassék. Ezen Rendelésemet pedig előre jelencse Kglmed, a' Mlgs Fő Tiszt Uraknakis, azon Vármegyékben, Székekben, és Districtusokban, a' hol Birtokom vagyon, hogy legyen tudtokra, és Tiszteimet az administrationak idejéről 's hellyiről utasithassák. Egyszersmind legyen gondja Kglmednek hogy a' Birtokom igasságos proportio felett ne terheltessék; és végire járván, hogy hol és mennyi Subsidiumot kivánnak Joszágaimbol? engemet arrol tudosittson. Azonban el-kötelezett jó indulattal maradok:

Kgylmdnek

Kész Jóakaro Szolg.

Bécs 21. Julij 1815.

P.S. Aranyos Megyesi Joszágomban tettem Rendelést Vicefiscalis Tarczi Lászlo Uram[na]k a' Subsidium iránt

Saját kezű levélfogalmazvány (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/2. 1569).

161

Teleki Sámuel Kadácsi Istvánnak
Bécs, 1816. február 13.

B[izodalmas] K[edves] Kadácsy Uram!

A' Közelebb volt frantzia háboruban több mint 50.000 Invalidus Katonák szaporodván, az Invalidusok fundussa nem elégséges, hogy ezeket-is a' nagy számu régibb Invalidusokkal együtt táplálja és segedelmezze; mellyre nézve sokan Hazájokba utasittatnak, és a' Provincialis Jurisdictioknak által-adatnak; olly bizodalommal lévén Felséges Urunk: hogy a' Királyi Aerariumnak mostani szükös állapottyában a' jó Hazafiak és Hazai Communitasok készen lesznek azokat az Hazabeli Invalidusokat önként el-fogadni és segedelmezni, a' kik érettek véreket ontották és Invalidusokká lettenek. Melly iránt el-menvén már az Erdélyi K. Guberniumhoz-is az ő Felsége Decretuma, ahoz képpest az én Joszágaimbeli Invalidusokra nézve a' következendő Rendelést teszem Kegyelmednek Kötelességében, ugymint: Hogy azokat az Invalidusokat tudni illik, a' kik az én Colonussaim közzül Statuáltattanak az Erdélyi Regimentekhez, és a' fellyebb mult 1813-ban 1814-ben és 1815-ben a' frantzia Háboruban lettenek Invalidusokká, minekutánna a' Regimentektől el-botsáttattanak és a Provincialis Jurisdictioknak által-adatnak, ha Joszágaimban kivánnyák lakásokat figálni, Kegyelmed fogadja-el és Holnaponként fizettessen az én Cassámból külön külön mindenkinek Két Rforintokat Váltóczédulákban, hogy meg-vonván magokat, Szülőik, Attyokfiai, vagy jó esmérősseik mellé, azonn Segedelemmel élhessenek olly Conditioval: hogy az én Tiszteimnek engedelmesek légyenek, Excessusokat ne tegyenek és Tiszteimnek hirek és engedelmek nélkül lakásokat változtatni ne merészellyék. Hogy ha pedig közüllök némellyek valami Udvari Szolgálatra alkalmatosok és készek volnának, facultálom Kegyelmedet: hogy azokat a' fellyebb rendelt két Rforint Holnapi Segedelmezés hellyett applicalhassa illendő jutalom mellett, ollyan Udvar körül valo Szolgálatra a' mellyre alkalmatosok lésznek a' mig magokat hiven és jól viselik. Ezenn Rendelésemhez képpest declarálja azért Kegyelmed magát részemről midőn meg-szollittatik az Invalidusoknak Segedelmezések-iránt, és ezenn Rendelésemnek tellyesittéséről Kegyelmednek tudosittását el-várom; minden Joknak kivánásával maradván

Kegyelmednek

kész joakaro Szolg[ája]
G. Teleki Sámuel

Béts 13-ik Febr. 816.

Teleki bécsi titkárának, Szentgyörgyi Imrének az írásával készült levélmásolat (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/2. 1570).

162

Teleki Sámuel Kadácsi Istvánnak
Bécs, 1816. május 28.

Bécs 28 Máji 1816. Praefectus Kadácsinak

B. K. Kadácsi Úr!

Nagy Szégyenemre vagyon, hogy a' Subsidiumokrol fel-jövő Gubernialis Relatiokban, az én Nevem a' Restantiariusok között forog Udvar szemei előtt; jóllehet én előre megparancsoltam: hogy a' mi Joszágaimra repartialtatik, fizettessék-ki; és ebben az Esztendőben Erdélyi Joszágaimnak jövedelmekből eddig semmit sem percipialtam: hanem a fizetésem-

ből, és kevés Capitalisaimnak Interessekből élek itt, a' hogy lehet a' nagy drágaságban. Gondolom, hogy üress a' Cassám, mert azt hallom hogy Kgylmed a Fiamtól kölcsönöz.

Tudosittson azért Kglmed haladék nélkül: hogy az Erdélyi Joszágaimra esett Subsidiumokból mind öszveséggel még mennyi restal? hogy azt innét a' Diligence-Posta-Szekerenn Kolosvárra le-küldhessem.

Azonban minden joknak szives Kivánásaival maradok

Keg[yelme]dnek

Kész Joakaró Szolg[ája]
Bécs 28. Maji 1816

Saját kezű levélfogalmazvány (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/2. 1571).

163

Kazinczy Ferenc Teleki Sámuelnek
Széphalom, 1816. október 11.

Nagy Méltóságú Gróf Udvari Cancellarius és Fő-Ispány Kegyelmes Uram!

Tegnap mult eggy holnapja hogy Erdélyi Utamból haza érkeztem. Nem lévén soha tovább azon a' földön Zsibónál és Krasznánál, azt én most láttam először. Utamat most irom, hogy nyomtatásban kiadhassam; mert mi Magyar-országi magyarok, hozzá szokván hogy csak arra járjunk, a' merre a' Nap nekünk nem felkél, hanem lenyugszik, az Erdélyi Magyarokat 's azoknak lakó-földjét épen nem ismerjük. Három teljes holnapot tölték ezen útamban, Június 11 dikén mentem-el, 's Sept[e]mb[e]r 10 dikén jöttem haza. Láttam Kolozsvárt, Vásárhelyt, Szebent, Dévát, Lugost a' Bánátban, Károlyvárat, Enyedet, Kolozsvárt ismét, Zsibót és Hadadot.

Az Excellentziád Szabó Andrása nagy nyájassággal látata velem mindent a' minek megnézéséhez időm volt; a' Classicusokon kivül nagy gyönyörűséggel forgattam végig Piranesinek köteteit 's a' Museum Pio-Clementinumot. Most várom bővebb tudositásait, hogy arról a' kincsről, melynek gondviselését Excellentziád reá-bizta, méltóképen szólhassak. Kérem Excellentziádat alázatosan, méltoztassék mondásomat egyébre ne magyarázni mint a' micsoda, ha azt állítom, hogy annak a' ki oda lép 's az álmélkodás által öszverázattatik, valóságos jótétemény ottan lelni az Excellentziád nem csak igen igen szépen, hanem igen jól eltalálva festett képét is, és a' bronz büsztöt. Prof. Szabó András Úr meg nem tudta mondani a' Festő nevét 's a' festés esztendejét, úgy hogy ez eránt kénytelen vagyok Excellentziádnál magánál könyörgeni a' tudósitásért.

Prof. Kovásznai Úrnak ajánló levele, Deák Oratiója előtt, velem sokat tudat, a' mit a' Bibliotheca felöl szóllván, használhatok. De mégis szeretném tudni, mikor kezde Excellentziád könyvek gyűjtéséhez, és nem volt e már valamelly ösi Gyűjteménye, mellyet csak szaporítani kellett?

Ugyan e' könyörgést tenném az eránt, hogy méltoztatnék velem tudatni, melly Tudós Társaságok tisztelték meg Excellentziádat Diplomájokkal? Minekelőtte Munkám nyomtattatni fog, én az Excellentziádat illető szakaszt bátorkodni fogok Excellentziádnak elébe terjeszteni, hogy hibás híreket ne terjesszek-el.

A' Bruckenthali Gyűjtemények köztt inkább vala gondom a' Képekre mint a' Könyvekre, mert a' könyveké nem sok az Excellentziádéihoz képest, de a' képeké temérdek sok. Eggy értelemben vagyok Choiseul Gouffier-val, ki, kijövén innen, Báró Naláczi Istvánhoz fordult e' szóval: On pouroit former un joli petit cabinet de tot cela. Még nem tudtam hogy a' francia Követ ezt itélte, 's az én itéletem épen ez vala. Temérdek sok rossz, sok középszerű darab köztt találni benne jókat is. Az én szemem eggy Szent Sebestyént választa ki, a' Gondviselők arról keveset tartottak, 's csak a' nagy Szent Hieronymust magasztalták, 's mint

örültem midőn Lugoson Ő Excjától az özvegy B. Bruckenthálnétól hallám, hogy az én Sebestyénem felöl a' Báróné is azt tartá a' mit én.

A' Károlyvári Bthecának nagy kincsei vannak, kivált a' Magyar dolgokra 's az Incunabulákban. Mártonfi Püspök ezek közül ajándékban adá Maximilián Herczegünknek a' Livius első kiadását. A' Homér Florentiai Kiadása 1488. két kötetben nem csak ép, hanem egészen tiszta is, minden mocsok és szenny nélkül. A' Kézirások közzül leginkább irigyletem azon XVI. Kötet foliót, mellyben Card. Pázmánynak levelei állanak a' Királyokhoz 's Erdélyi Fejedelmekhez. Azokban eggy hellyt *rendes* van.

Az Enyedi Collegium B[iblio]thecájában nevezetesen a' Benkő Jósef Gyűjteményében, 214. Origin, Leveleit leltem a' Fejedelemnek Teleki Mihályhoz. Benkő azt vagy kikérte 's nála felejtetett, vagy ellopta, mint néha a' Tudósok szoktak.

Excellentziád előtt talán nincs még tudva, hogy Tordosi Predikátor Sipos Pál Septemb. 15 d. megholt, semmi rendelést nem tévén sorsához képest igen gazdag vagyonjáról.

Ezek voltak azok, Kegyelmes Uram, a' mellyeket Excellentziádnak bejelenteni bátorkodtam. Alázatoson esedezem kérdéseimre óhajtott feleletéért, 's nagy kegyelmeiben alázatoson ajánlva maradok elhalhatatlan tisztelettel

Excellentziádnak alázatos szolgája Kazinczy Ferencz

Széphalom, Tokaj mellett
októb. 11 d. 1816.

Megengedi Excellentziád, hogy Prof. Kézy urnak eggy épen most, midőn a' Posta már indul, érkezett Nyomtatását ide tegyem. Nem tudtam semmit a' felöl, hogy az engemet illető Versezet is ide lesz nyomtatva: de én neki szebb munkáját ennél nem ismerem. Egészen benne vagyon a' Virgil lelke.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1354). Közli Gulyás Károly: Kazinczy Ferenc két ismeretlen levele. *ItK. XX(1910). 97–99; KFL. XXII. 326–328. és* Teleki Sámuel *1976. 186–189.*

164

Kadácsi István Teleki Sámuelnek
[Marosvásárhely, 1816]

Méltoságos Grof udvari Cancellarius Ur Kegyelmes Uram!

Februarius 19-dikén inditott alázatos Relatiomban, azt jelentettem Exiadnak alázatoson Tiszteletes Szabo András Thecarius uramról, hogy Thecariusi Statiojaval meg vagjok elegedve és a Theca körül nagjon szorgalmatos: ezt mostis irhatom Exiadnak, nékem tett ujjabb declaratioja utánis, szorgalmatosságának tapasztalásabulis. Meg határozot Professori fizetésével Thecariusi szolgalattjáért (mely ál 500 Rforintbol, 110 véka Buzábul, 40 veder Borbul, és 3 kő sobul) meg vagjon elégedve, csupán Tűzi fáért és gyertyaért esedezik Exiad előtt alázatoson.

Mint hogj Tiszteletes Professor Antal urnak itélete szerintis az olvaso szobát nékünk kelletik fütenünk, más felül Kelemen Pedellus uramnakis Pedellusi szobájának fütésire valo fával nékünk kellett volna gondoskodnunk, ugj idgjekeztem még Kelemen urammal még minek előtte T. Szabo András uramnak jöveteliről bizonyos lettem volna, hogj Télire költezzék az olvaso szobában, és teleljen annak melegével: ez ugjis történt Kegjelmes uram. Most már az az egj Szoba ál a tuvábbi fájzásra nézve meg külembeztettve, melyben T. Szabo András ur szálva vagyon, melynek fütésiben (mint hogy T. Szabo András Uram Decembernek végével jött Vásárhelyre, a mikor magát fával nemis provideálhatta) az Exiad kegjes grátiájából is Mlgs Grof Uram eő Nsgánakis hirivel 's jová hagyásábul mind eddig segitetett.

A Gyertyát néhai T. Szász Uram idejében, méltoztatott volt Exciád resolválni kegjesen. Ez, Kelemen uramra nézve meg vagjon mostis, azt Instalja T. Szabo András uramis olj igéreti mellett, hogy Exiadnak iljetén kegjes segedelme által az Exiád nyugadalmara törekvő szolgalattyát kiványa elő segiteni.

A mi illeti a Vásárhelyi udvar szükségire kévántato Tüzi fát, abban, az Erdőkre nézveis, de inkáb a vecturára nézve, nehézséget látván az elöttis, annak könnyebbittésére ragaztottam volt a Piatzi Bálház Arendához, a 12 öl fát melyet most Mgs Koszta Ur (mint hogy fája nintsen) 250 Rforintal fizet. Az én csekélj vélekedésem a volna kegyelmes uram, hogj azon 250 Rforint fordittattnék a vásárhelyi udvar szükségére meg kévántato fára ezutánis. Én azt remélem, hogj ha az ide valo Tiszt azzal, nyári oltsobb fa idején hivségesen speculál, ha mindgjárt annyira nem mehetneis, hogj az által minden tüzelést kipotolhassan, csak ugjan keveset kellene magunk[na]k potolni.

Melj iljetén alázatos jelentéseimre midőn Exiadnak kegjes Parantsalattját alázatoson Instálnám, magamat érdemem felet méltoztatott kegjes gratiajaban ajanlom alázatoson és vagjok szolgai szivséggel, és töllem ki telhető szives ügjekezettel Excellentiadnak

alázatos engedelmes szolgaja
Kadácsi István

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1352/a).

165

Kelemen Márton Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1817. július 28.

Kezdettünk a' Btheca számba vételéhez 4-a July 's szünet nélkül folytattuk Juliusnak 19-k Napjáig, 's ekkor minthogy a' felső és az alsó Nagy Bthecát bé végeztük 's Professor T. Antal János Ur[na]k foglalatossága lévén, nékem a' Btheca Kultsa által adatott, és az inventálás félbe szakadott. Inventálatlan vagyon még Mlgs Ur a' Btheca Kabinetjában lévő Gyülevész könyvek.

A Mineralogica Collectio inventálásához nem is foghatunk mind addig mig Cánonok Mlgs Hene Ur a' Minerak azon Catalogussát el nem küldi, mellyet most esztendeje itt jártakor el vitt magával.

En K. U. mihelyt a' Bthéca Kultsai kezembe adattak (tudván azt hogy a' takarittás ideje nagyon meg vagyon késve) töstént a' Btheca takarittásához is fogtam, a' felső részének egész Mezőbe el végezvén az alsónakis felének kezdettem s addig nem is fogok semmihez, valameddig ezt is bé nem végzem.

9 Junij irott levelembe azt igértem volt K.U. h[ogy] mihelyt az inventálás el kezdődik, a' Bthecának állapotyárol illendő tudosittással udvarolni fogok Excellentziádnak, mellyet meg is tettem volna, ha nem azt gondoltam, hogy P. A. U. igérettye szerént az inventálásnak hamar vége lészen 's akkor az egész Bthecárol illendő Relatioval tehetek. [!]

28 Julij, 1817.

Saját kezű levélfogalmazvány (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban).

166

Kelemen Márton Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1817. augusztus 13.

A' Btheca Számba vételét elvégeztük 6-a Augusti Pr. J. A. Ur nékem v[al]o fel adása szerént Exdat tudositotta a' Btheca állapottyárol, és Szab[ó] U. el meneteléről; ennél fogva bátorkodom el mellőzni.

Ami illeti a' Btheca takarittását K. U. a' 28-k July irott alázatos jelentésem után csak hamar el végeztem, és semmi Nevezetes kárt nem találtam, ki vévén azt hogy minthogy a' Btheca takaritásának az ideje meg volt haladva egy kevéssé több Mojt találtam, mint mikor a' maga idejibe meg eshetett a' takarittás. Mindennap, a' mikor csak az idő engedi reggeli 8 orától fogva este 6 oráig minden ablakait nyitva tartván és szellöztetem. Az Olvasó Szobát a' Bthecariusi Szobákkal együtt ki takarittattam és Exd kegyes Gratiájából belé költöztem.

Minek elötte levelemet bévégezném bátorkodok alázatoson Extól engedelmet instálni a' következendő dolog iránt, mellybe, h[ogy] hibáztam nem én, h[ane]m T. Sz. Ur az ok: Midőn kérdeztem volna T. Sz. A. Uramtol a' Mineralogica Collectio Catalogussának hol létét, mellyet én tavaj a' kezébe adtam, azt felelte, hogy az nints itt, mivel Mlgs Hene tavaj magával vitte, annakutánna p[edi]g az inventálás közbe rá akadtam; s ekkor emlékeztetvén előbbeni mondására T. Sz. Ur feledékenységével mentegette magát. Ezen Catalogussát a' Kövek[ne]k Mlgs Hene Ur tollalta, és azt igérte, hogy egy ujj Catalogust fog a' Kövek[ne]k készitteni. Instálok azért alázatosan Excnak méltoztatik Mlgs Hene Ur[na]k ezen Catalogus el küldettetése iránt irni, mivel szeretném a Köveket el nézegetni, és egyszersmind magamat a' Mineralogiában is erőssitteni.

Die 13-a Augusti. 1817.

Saját kezű levélfogalmazvány (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban).

167

Teleki Sámuel Kelemen Mártonnak
Bécs, 1817. szeptember 3.

Kedves Kelemen Uram!

Kgylmed Levelit vettem dd-o 14. Sept. és ha el-nem végezheti Kglmed a' Könyveknek kivánt Consignatioját ezen az Őszön, halaszsza-el jövő Tavaszra. Sat cito, si sat bene erit.

Még küldök-le innét az őszön két láda Könyvet. Ezekis a' Consignatioban mehetnek.

Ami illeti a' Btheca Scribáját: ércsen egyet Kglmed iránta Kedves Fiammal; és szerezzenek olyant, aki megbizható, alkalmatos, ügyes és jó moralis caracterű ember legyen; a' Collegiumbeli Tanulással vagy Tanitással pedig el-ne foglaltassék a Bthécába való kötelességitől. A Bthecábais eleget tanulhat ha tanulni akar; melyről tudósitást várok. Örömmel értem, hogy nincsen kár a könyveimben, és bizom a Kglmed hivségiben, 's szorgalmatos gondviselésiben, hogy ezutánn sem leszen; melyre nézve újrais recommendalom Kglmednek: hogy a Bthecám Törvényeit szorosan observálja, és az Olvasókkalis observáltassa, hogy el ne rongálják azokat a' drága Könyveket. Vigyázzon Kglmed arra is: hogy culter flaccianus, vagy piceata manus ne férjen a Könyveimhez. A' Számtartó pedig szorgalmatossan sepertesse a' kéményeket, kürtőket, vigyázzon az Istállókbanis pipázásra 's gyertyára, hogy tűz ne támadjon. Továbra elkötelezett jó indulattal maradok Kgylmnek

Kész Jóakaró Szolg.
G. Teleki Sámuel

Bécs, 3. sept. 1817.

P.S. Mikor nekem ir Kglmed vagy töllem Levelet veszen a Postán, a' Posta pénzt fizetesse a' Számtartóval, az én pénzemből.

Saját kezű levél (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban). Közli Teleki Sámuel *1976. 142–144.*

168

Teleki Sámuel Kadácsi Istvánnak
Bécs, 1817. október 4.

Hazámnak Köz-hasznára Szerzett Bibliothecamat, mint Fidei Commissumot Kedves Fiamnak még életemben által adván, hogy Testamentaria Dispositiom szerint, annak továbra fő-gondját viselye, és Fundatiojára rendelt minden M.Vásárhelyi Birtokomat Administratioja alá vegye; ezen Irásom által Committalom Praefectusomnak Kadácsi István Uramnak: hogy midőn Kedves Fiam által requiráltatik, minden Városi, és Város Határán lévő Birtokomat, Vendég-fogadoimat, Epületeimet, Gyümölcsös-Veteményes-Szőlős-Kerteimet, Szántó földeimet, és Kaszálo Réteimet adja által Kedves Fiamnak fogyatkozás nélkül, azoknak eddig való Administratiojokrol tisztába tévén a' Számadásokatis, hogy tudhassa a' Fiam: eddig miképpen használtattanak? hol? és mi Restantiák vagynak a' Jövedelmekből?

Melyről énis Tudosittást várok.

Signat. Bécs 4. octobris 1817.

Saját kezű levélfogalmazvány (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/3. 1702).

169

Teleki Sámuel Kelemen Mártonnak
Bécs, 1817. december 3.

Kedves Kelemen Uram!

Kglmed tudosittását kedvesen vettem, és igen akarom, ha olyan ügyes és biztos Scribát szerzett Kglmed a Bthecámban, a' ki megfelel Kötelességinek nyugodalmomra. Kivánnám Irásátis látni.

Meg köszönöm ha M. Tabulae Adsessor Donath Antal ki-adja a' még hátra levő Diaetalis Articulusokat, és Kglmed correcte le-irattya Bthecám számára. Örömest értem, hogy Bthecámnak Olvasói vagynak; csak a' Könyveimnek használásokban observáltassa Kglmed, és observálja magais a' Btheca Törvényeit, hogy a' Könyvek el-ne hurboltassanak, meg-ne csonkittassanak, annyivalis inkább el-ne veszszenek. Az Olvasószobán kivül nem kell őket ki-adni. Aztis ajánlom Kglmednek: hogy a Könyvek szorgalmatossan tisztogattassanak, és a' molytól, nyirkosodástól, penésztől őriztessenek.

A' Collegium Thecájaban álló Exempl[árokból] küldjön fel nekem Kglmed jövő tavaszszal fel-jövő Kereskedő által négy Exemp[lárt] Képestől Bthecám Catalogussának Első Tomussából, a' fiamnakis hirével; és akkor tudosittson: hány Exemplár marad a Collegium Thécájában? és hányat adtanak-el eddig belőlek?

Továbbra minden jóknak kivánásával maradok:

Kgylmednek

Kész Jóakarója
G. Teleki Sámuel

Bécs, 3. Dec. 1817.

Saját kezű levél (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban). Közli Teleki Sámuel *1976. 144–145.*

170

Teleki Sámuel Kelemen Mártonnak
Bécs, 1818. január 27.

Kedves Kelemen Uram!

Örömmel értem Kglmed Leveliből, hogy Bthécámban Olvasok használják Könyveimet, csak arra vigyázzon Kglmed, hogy el ne hurbollyák vagy mocskolják őket, és Culter flaccianus ne férjen hozzájok. Jövő Tavaszszalis küldök-le két vagy három láda könyvet.

Köszönnye-meg Kglmed Szommal Procurator Técsi Dániel Úr[na]k és Perceptor Szász Péter Úr[na]k azokat a könyveket, melyeket béadtanak Bthécámba, és nagyra becsülöm jó indulattyokat, hogy köz-használásra szerzett Gyűjteményemet szaporitották.

Jövő tavaszszal feljövő M. Vásárhelyi biztos kereskedő által, küldjön-fel Kgld nekem hat képes Exemplárt a Catalogusomnak 1-ső Tomussából, azok közül, melyeket a Collegium Bthecájában deponaltattam, mert itt sokan keresik [...] Tudasson Kegyelmed: mennyire mehetett Tavaszig a Bibliothécának el-rendezésével, és a könyveknek el-helyeztetésekkel, numerisatiojokkal, 's bé-irásokkal? Arról is gondoskodjék: hogy hová? és hogy rakhattya az innét Tavaszszal le-küldendő Könyveket?

Azonban minden jóknak, és örvendetes Újj Esztendőnek kivánásával maradok Kglmednek

Kész Jóakarója
G. Teleki Sámuel

Saját kezű levél (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban). Közli Teleki Sámuel *1976. 145–146.*

171

Kelemen Márton Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1818. február 16.

A' Verschlagokbol ki pakolt Könyveknek Materiák szerént v[al]o rendbe szedéseket, és numerizálásokat tökéletesen bé végeztem. Hozzá kezdettem volna most K. Ur. a' Revisorius Catalogusb[a] v[al]o inferalasokhozis, hanem azt tapasztalom azokb[an] a' Könyvek[ben] a mellyeket Ns. Sz. A. Ur szedett rendbe, h[ogy] a' melly volumenbe két 's három Sz[erző]nek vagyon Munkája azokbol tsak az elsőt irta le, a' többet p[edi]g el mellözte, tehát szükségesnek látom még egyszer azokat a' Könyveket rendre elébb el nézegetni s mindenikből tisztán kijegyezni hogy mik, annakutánna fogni azok[na]k a' Revisorius Cat[alogus]ba v[al]o inferálásokhoz, és a' Bthecáb[a] v[al]o el helyeztetésekhez.

A' Catalogus 1-ő D[arabjá]bol levő Exemplárokat, mellyek a Col. Bthecájában voltak itt Gr Uram ő Nsga Parantsolattyából még az el mult Öszszel én hoztam vot ide a' mi Bthecankba.

Méltoztatik nékem Exad kegyelmesen Parantsolni December 3-kán irott levelébe, h[ogy] a Collegium Bthecajában álló Exemplarokbol hat Exemplumot külgyek fel, arrol pedig hogy marad még a' Thécab[an] és hányat attanak el belöllek tudosittast tegyek. Azok az Exemplárok K.U. most itten vagy[na]k a mi Btheca[nk]b[an], mivel én az elmult öszszel, mikor az Exemplarokat rendbe szedtem, el hoztam volt Mlgs. Grof Uram ő Nsága Parantsolattyából, és hellyheztettem a' Btheca Cabinettyaba egy külön helyre. Amint a Col. Bthecájáb. a' Bthecariusi Ratiokbol ki nyomozhatom... oda 42. Exemplumok adattak a' Cat. Első Dr.bol, és 141 hozzája tartozo képek. Én az őszszel hoztam el 37. Exemplarokat, és 134 Képeket, igy a differentia 9 Exemplár és hét Kép, mellyek ugy gondolom, h[ogy] el-

adattak és az árok lesz a' Collegiumbéli Bthecariusnál. Én Kegyelmes Uram az Exd kegyelmes Parantsolattya szerint hat Exemplumot belölle fel küldeni szoros kötelességem[nek] fogom tartani, Kereskedő Petrasko Gergelly Ur fia által kiis ajánlotta magát azzoknak elvitelire.

Ha az idő annyira engedő, h[ogy] a Bthecában dolgozni lehet, töstént hozzá fogunk a' takarittáshoz is h[ogy] minekelött a' Mojok felelevenkedvén a' Thecat egésszen takarittsuk meg.

1818. 16 febr.

Saját kezű levélfogalmazvány (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban).

172

Kelemen Márton Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1818. március 21.

Jelentem alázatoson Excellentziádnak, hogy a' Verschlagokbol ki pakolt Könyvek rendre valo elnézegetéseket bévégeztem, 's mind egyikből az Accessiteket tisztán ki jegyeztem. Találtam K. U. a' többek között egy Cicerora a' mellybe a következendő Munkák vagynak belé kötve:

1-o. Cicero (M. T.) De legibus Lib. I. Cum praelectionibus Petri Rami, ad Carol. Lotharing. Cardinalem. 4°. Lutetiae ex off. Vascosani 1554.

2-o. - - de legibus Libri III. cum Commentariis Adriani Turnebr. in 4°. Parisiis ex off. Adr. Turnebi. 1552.

3-o. Feretti (Julii) de Jure et re Navali Liber ad Car V. Imper. 4°. Venetiis 1579.

4-o. Canonherii (P.) Dissertationes Politica et Discursus in Corn. Tacit. Annal. ad Philip. III. Hisp. Reg. 4°. Francof. 1610.

Ezen nagy Munkák közül K. Ur. a' két első tartozik a Deák Classicusok közé, a' két utolso pedig a' Jur. Politicusok közé. De minthogy együvé vagynak kötve, nem tehettem egyiket is, a' maga fachjaba. Instálok azért alázatoson Excellentziadnak kegyelmes Parantsa iránt. Hozzá kezdettem K. Ur a' revisorius Catalogusb[a] v[al]o inferalasokra, 's most szüntelen azon dolgozom, a' mellyet ha el végzek tüstént Numerusokat nyomtatunk reájuk és mindeniket a' Bthecab[a] a' maga hellyére rakom.

Excellentziád kegyelmes Parantsa szerint kereskedő Petrasko Gergely Ur[am]tol küldök hat Exemplum[ot], a hozzá tartozó Képekkel együtt a' Btheca Catalogussának első Tomussából, azon Exemplárok közül mellyek a' Colleg. Bthecájába deponáltak voltak.

Die 21-a Martii 1818.

Saját kezű levélfogalmazvány (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban).

173

Teleki Sámuel Kelemen Mártonnak
Bécs, 1818. november 6.

Bécs, 6. Nov. 1818.

Kedves Kelemen Uram!

Kglmednek Tudósittásait dd^{o} 15. Sept. és 10. Oct. kedvesen vettem; és örvendem, hogy az innét le-küldött Könyvek kár nélkül le-érkeztenek. Meg köszönöm Kglmednek ha azokatis, a' Systema szerint magok sorokban jó móddal el-helyezteti, és numerizálja. Nagy meg-nyugtatásomra vagyon, hogy kedves Fiam Relatiója szerintis, a' Kglmed gondossága által a' Könyveim tisztán állanak és takarittatnak.

A' Nedvességnek bizonyosabb el-távoztatására, ha szükséges, lehet a' Btheca alsó részében, a' Thecákat, hol a' Foliantok állanak deszkával meg-béreltetni; csak nagy vigyázat legyen, hogy annak alkalmatosságával, a Mester-emberek és Nap-számosok által kár ne essék a Könyvekben, 's azok el-ne lopattassanak. A' Bthéca Törvényeinek szoross megtartását, és tarttatását most is recommendalom Kglmednek. Az Olvasó-Szobán kivül ki se adja senkinek Könyveimet. Ha G. Teleki Mihály kedves Öcsém a' Mátyás Király és Bethlen Gábor Fejedelem képeit copiáztatni Kivánnya, biztos jó Pictorral copiáztathattya vagy a' Kglmed szállásán vagy az Olvasó-Szobában; de azokon kivül nem adhatom; ottis vigyázni kell: hogy a' Képekben valami kár ne essék. Visgálja-meg Kglmed: hogy az 1808-beli *Göttingai Gelehrte Anzeige*-k között, nem hibázik-é a 26. Stück d. 13 Febr.? és engemet tudosittson.

Doktor Szotyori Urat szivesen köszöntöm; tudosittását dd^{o} 13. Octobr. igen kedvesen vettem, 's köszönöm.

A' Fiam, Menyem, Unokáim, Istennek hálá frissen, és jó egésségben nagy örömemre vagynak.

Továbra minden jóknak szives kivánásával maradok Kglmednek

Kész jóakaró-Szolg.
G. Teleki Samuel

Saját kezű levél (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban). Közli Teleki Sámuel *1976. 149–150.*

174

Kelemen Márton Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1818. május 8.

Bátorkodom alázatoson jelenteni Excellentiádnak, hogy minekutánna a' Revisorius Catalogusba v[al]o bé' irásokat a' Könyveknek el végeztem volna, hozzá kezdettem a' Bthéca takarittásához, és már ezt is elvégeztem Istennek hálá anélkül, h[ogy] a' Könyvek[en] a' Moj és a penész miatt kárt tapasztaltam volna. Tiszta már most K. U.! az egész Btheca, és minden Nap mikor tiszta idő vagyon reggel 8 orakor minden Ablakait ki nyitom, és estve 6 oráig nyitva tartom, h[ogy] szellőzzék a' Btheca.

Az Olvasok, nevezetesen p[edi]g a' Nézők most ezekb[en] a' szép Napokb[an] ollyan számosok, hogy némellykor egész Napokat töltök vellek a' Bthecáb[an]. Sok idegen Utazok, ak[ikne]k Erdélyben vagyon keresztül Utyak, csupán csak azért vészik MVásárhely felé Uttyakat, h[ogy] az Exd megbetsülhetetlen Könyves Tárházát meg nézhessék. Most közelebbről Sz. Keresztiné ő Exja az öreg Generálisné és más sok Uri Asszonyok jöttek látogatására a Bth[nak] és igen nagy Gyönyörűségeket találták benne. Az Innep után K. Ur! a' rendbe szedett Könyvek számára töstént Numerusokat nyomatok és mindeniket a' Bthecába a maga rendes hellyére bé rakom.

Die 8-a May 1818.

Saját kezű levélfogalmazvány (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban).

175

Kelemen Márton Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1819. június 23.

Bátorkodom alázatoson Excellentziádnak ezen alázatos levelem által udvarolni és egyszersmind azt is alázatoson jelenteni, hogy el elmult öszszel félbe hagyott Munkámot

tökélletesen bévégeztem a' Btheca egészszen valo meg takaritásával együtt. A' Könyvek takaritása alkalmatosságával K. U. a' Könyvekben a' Moj és a Nedvesség miatt nem tapasztaltam Istennek hálá semmi kárt, 's ezután is tellyes igyekezettel fogok azon lenni, hogy minden kár és szerentsétlenségtől a' Btheka meg oltalmazodjék.

A' Btheca also része K. U. ezen mostan rendbe szedett Könyvekkel annyira megtölt, h[ogy] a Quartok, Octavok és Duodecek hellyek eleitől fogva végig, ugy bé vagyon telve, hogy ollyan munkát a' melly öt v[agy] hat Volumenbol áll bé nem lehet külemb. tenni, hanem ha az egész sor, el kezdve attol ahová akar tétetődni át rakatodik. A' Foliánsok közé és a' Btheca felső részibe nevezetesen még sokat el lehet helyhezteni.

A Btheca Cabinétjába, a' néhai Mlgs Grof Domokos Urfi Könyvein, a' Duplumokon kivül vagynak holmi apro Munkák K. U. mellyek sem rendbe szedve, sem pedig a' Revisorius Catalogusb[a] nem voltak soha inferálva. Én ha Exd. méltoztatik benne kegyelmesen meg-egyezni ezeketis akarom éppen ugy rendbe szedni mind a többieket, hogy légyenek ezek is tiszták.

Bátorkodom alázatoson még azt is jelenteni Exd[na]k, hogy itt a' Bthecab[an] sok munka van, kötetlen, mellyekn[ek] bé köttetése iránt valo parantsolattyát instálom Exd[na]k.

Die 23 Junij 1819.

Saját kezű levélfogalmazvány (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban).

176

Teleki Sámuel Kelemen Mártonnak
Bécs, 1819. július 10.

Kedves Kelemen Uram!

Köszönettel vettem Kglmednek meg-nyugtató Tudósittását az iránt: hogy Bibliothecámban semmi kár sincsen, és Kegyelmed tavaly el-kezdett Munkájátis bévégezte.

Akarom ha Kglmednek érkezése leszen azokat az apróság Munkákatis revideálni, melyek eddig a' revisorius Catalogusból Ki-maradtanak, és külön Consignatioban specificálni.

Az innét nem sokára le-küldendő Könyveknek helyek nem lévén a Bthecámban, megirtam a' Fiamnak, hogy azoknak ki-rakásokra egy különös Szobát rendeljen, mig a Bthecát meg-nagyobbithattya még egy Szárnnyal.

A' bé-köttetlen Könyveket pedig a' Fiam hirével és consensussával lassanként köttessebé Kglmed hogy el-ne rongyosodjanak. Továbra el-kötelezett jóindulattal maradok: Kglmednek

Kész Jóakaró Szolg.
G. Teleki Sámuel

Bécs 10. Julii 1819.

Levelemnek bé-végzése utánn kedvesen vettem a' Kglmed tudosittását dd^{o} 28. Junii a' Tableaunak és a' Catalogusoknak le-érkezések iránt is, és aztis köszönöm, hogy Gyermekeimnek egésséges állapotjokról meg-nyugtatott.

Bécs 20. Julii 1819.

Saját kezű levél (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban). Közli Teleki Sámuel *1976. 151–152.*

177

Teleki Sámuel Kelemen Mártonnak
Bécs, 1820. november 23.

Bécs 23. Nov. 1820.

Kedves Kelemen Uram!

Kedvesen vettem a' Kglmed Levelét dd^{o} 4. Nov. és abban foglalt Tudosittásait. Születésemnek napjára irt Jó-kivánságait pedig, mindennémű Jóknak szives kivánásokkal viszonyitom. Örvendem, hogy Bibliotecámban semmi kár nincsen, és továbrais annak ügyes gondviselésit Kglmednek nagy bizodalommal ajánlom. Eddig vehette Kglmed azon 4. Ezer Könyvbe való czimereket, melyeket ez elött négy héttel az ifiu Csiki Márton Kereskedő által küldöttem; nyomtattatok azokhoz többeketis, csak irja meg Kglmed; mennyire. leszen még szüksége, a' kezénél lévőkön kivül?

Vettem a' Kazinczi Ferencz Úrtól tavaly Bibliothecámnak ajándékul küldött Nyomtatványoknakis Consignatióját, és itt lévő Catalogusomban inferaltattam. Jól cselekedte Kglmed, hogy azt az újj Scriptorral iratta; kinekis tiszta Irásával igen contentus vagyok, és a Fiam Relatiója szerint, reménylem, hogy egyebekben-is, a' Klmed utasittása alatt, megfelel kötelességinek, 's érdemelni fogja bizodalmamot.

El-várom pedig továbrais Kglmednek Tudosittásait a' Bibliothecámnak állapottyárol, és abban való munkálkodásárol mert a' Bibliothecám nagyon Szivemen vagyon.

Azonban el-Kötelezett jó indulattal maradván Kglmednek kész Jóakaró Szolgája

G. Teleki Sámuel

Saját kezű levél (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban). Közli Teleki Sámuel *1976. 152–153.*

178

Zeyk Dániel Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1820. december 28.

Nagy Méltoságú Grof Camerarius és Cancellarius Ur

Nagyságos Uram!

A' leg tökéletesebb Tisztelet, Hazám Szeretete, Vallásomhoz való Buzgoságom, és minden az emberi sors boldogitására tzélzó Intézetek elő menetelének ohajtása inditanak azon buzgó ohajtásra: hogy a' Fő Joság a' Ngod boldogitó életét hoszszas időkre terjeszsze: Ngodat egésséggel, házi igaz örömökkel, és tsak ember társai' boldogitására tzélzó Intézetei ohajtott következéseinek tapasztalásával áldja meg. Instálok alázatoson, méltoztassék Ngod engemet és Házom-népét, kik jo kivánságaikat az enyimekkel egyesitik, ezutánnis atyai Kegyességében meg tartani.

A' Kis Bibliáról hogy mind eddig nem tudositottam Ndat, nem rajtam mult: ugyanis Kereskedő Tsiki Márton más ferslagokat ugyan hozott volt le Ngod számára, de ezek, nem tudom mitsoda okbol akkor el maradtanak. Meg kértem tehát innen lett le menetelemkor T. Professor Antal Urat, hogy ha a' Kis Biblia Exemplarjai meg érkeznek engemet tudositson; de azokat tsak az el mult Öszszel hozták le Kereskedő Görög Josefhez, és minthogy nem volt a' ferslagokra irva hogy mi vagyon bennek, sem levél mellettek nem elébb hanem tsak a' napokban tudhattuk meg hogy a' Kis Biblia Exemplarjai itt vagynak; és eztis tsak ugy, hogy egy szerentsére a' ferslagot fel bontván, felyül a' Ngod Collationalis Levelét meg találtuk. Már kezemnél lévén az Exemplarok, bizonyoson nem fogok semmitis el mulatni, hogy a' Ngod Szent tzélyának mentől elébb telyesedése légyen. – Küldeni fogok belőllek ezen

napokban Debretzenbe, Patakra, Pestre: mert hogy itt mind el kelyenek ahoz reménységem nintsen, esmérvén Hazámfiainak lágy melegségeket. – Ezt mind inkább tapasztalom; meg kell lankadni az igyekezetnek, mikor azt nem secundályák. Még máig sem publicaltatta a' Fő Consistorium a' Fundus publicusok administratiojárol hozott Consistorialis, és a' Papságra menő Deákok meg probáltatásokrol hozott Synodalis végzéseket, melyekről Ndat tudositottam volt. De másokra nem tekintve meg teszszük kötelességünket; azért hogy sokat nem tehetünk kevesetis tenni nem mulattyuk el. Est quadam provire tenus si non datur ultra. – Feleségem, gyermekeim, és Testvéreim alázatoson tsokolyák a' Ngod kezeit. Én pedig magamat Atyai Kegyességibe alázatoson ajánlván mély Tisztelettel vagyok

Nagyságodnak

hiven tisztelő fia
alázatos Szolgája
Zeyk Dániel

MVásárhely 28-a Dez. 1820

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. I/b. 521).

179

Teleki Sámuel Kelemen Mártonnak
Bécs, 1821. január 9.

Bécs 9. Jan. 1821.

Kedves Kelemen Uram!

Mult Decembernek 17-dikén irt levelit kedvesen vettem, és abban foglalt újj Esztendői áldásait mindennémű Jóknak, állandó jó egésségnek, sok számos Esztendőknek szives kivánásokkal viszonyittom.

Örömömre 's meg-nyugtatásomra vagyon, hogy Bibliothecámban semmi kár nincsen, és telyes bizodalmom vagyon, a' Kglmed tapasztalt gondosságában és szorgalmatosságában, hogy továbrais épségben, bátorságban conserváltatik és Rendelésem szerint használtatik.

A' szükséges Czimereket jövő Tavaszra ki-nyomtattatom, és leküldöm, hogy a könyvekbe fel-ragasztassanak.

Múlt Oktoberben ifjú Csiki Márton kereskedő által, egy Verschlagban, Zejk Dániel kedves öcsémnek Ádresse alatt, le-küldöttem Ezer Exemplárokat a *Kis-Biblia* czim alatt nyomtatott Könyvből, és arra Kértem Levelem által nevezett Öcsémet: hogy azokat adassa-el kiszabott árrokon, és az érettek bé-vejendő Summát fordittassa, a Szt. Miklós uttzában most épülő Ispotálybeli Református Templomnak épittésire; melyről fundationalis Levelemetis az Öcsémnek accludaltam, hogy tétesse az Ecclesiának Ládájában; de azolta semmi válaszszát sem vettem az Öcsémnek, azt sem tudom: ha volt-é Vásárhelyen? vette-é azon Exemplárokat Levelemmel együtt? és miképpen distrahálta az Exemplárokat? azért Kgyelmed járjon végire a' dolognak, és engemet minél hamarébb tudosittásával nyugtassonmeg iránta.

Azonban el-kötelezett jó indulattal maradok:

Kgylmednek

Kész Jóakaró-Szolgája
G. Teleki Sámuel

P. S. MVásárhelyi számtartóm Halászi András, fizesse-ki Cassámbol ezen Levelemért a' Posta-pénzt.

Saját kezű levél (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban). Közli Teleki Sámuel *1976. 154–155.*

180

Zeyk Dániel Teleki Sámuelnek
Marosvásárhely, 1821. február 24.

Méltoságos Gróf Camerarius és Cancellárius Ur
Nagyságos Uram!

Sokáig nem tartatván Eclesia Gyűlése tsak a' napokban adhattam bé a' Nod kegyes Adomány Levelét a' Kis Biblia Exemplárjairol. Az első Gyülésbe mely tartatott bé adtam. Nagy háládatossággal fogadta az Eclesia a' Nod adományát, és alázatos meg köszönő Levelét fogja Nhoz küldeni. – A' nyugtato Levelet ide rekesztve küldöm, és ez az oka, hogy ilyen kitsiny papirosra bátorkodtam ezen alázatos Levelemet írni: melyről alázatoson engedelmet instálok.–

A kis Biblia Exemplarjaibol küldöttem Udvarhelyre	100
Kolosvárra Pr. Méheshez	100
Enyedre Pr. Hegedüs Urhoz	50
Ugyan oda a' Püspökünkhöz	50
Pestre az Ipomhoz	100
Debretzenbe Pr. Sárvári Urhoz	200
Sa	600

A' többit itt tartottam, és ezek[ne]k nagyobb része már elis költ; ha másuttis ugy fogják venni, Sz. György Nap tájba már épithetünkis az árrával. –

Ferentzkét szeretettel köszöntvén, magamat a' Nod Atyai Kegyességébe alázatoson ajánlom, és mély Tisztelettel vagyok

Nagyságodnak

alázatos szolgája
Zeyk Daniel mpr.

MVásárh. 24-a Febr. 1821

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. I/b. 523).

181

Rhédei Ádám Teleki Sámuelnek
Kolozsvár, 1821. május 24.

Drága kedves Uram Atyám!

A' most közelebb mult Vasárnap tartatott Consil. Gyülésbe, az oda utasitott Levelet, Nagysád hozzám méltoztatott Rendelése szerént bé adtam; a' benne lévő Debreczeni Obligatoriát, Nsd méltoztatott ajándék Levelét, a' Consistoriumnak Szollo Irásával együtt fel-olvasták 's a' Tárgyhoz illő mélto köz érzékenységgel 's igaz tisztelettel vették; azt gondolom talám ma indul a' Consistorium köszönő Levele Nagyságodhoz, azomban e' mellett is köz gyülésb[en] én-is meg-teszem, hogy Nagyságodnak a' Consistorium nevéb[en] több jo tételményei után ragasztott ezen Kegyességét minden áldásoknak igaz kivánásával alázatoson meg-köszönnyem.

Kedves Feleségem 's Lányaink Istennek hálá mind jo egésségben vagynak, Nagysád kezeit alázatoson csokolják 's velek együtt magamat Nagysád Grátiájáb[a] alázatos tisztelettel ajánlván vagyok

Drága kedves Uram Atyám Nagysád

Engedelmes fia
Rhédei Ádám

Kolosvár 24-k Maj 1821.

Saját kezű levél (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/1. 1425).

182

Teleki Sámuel Kelemen Mártonnak
Bécs, 1821. május 25.

Kedves Kelemen Uram!

Hozzám utasitott Leveleit dd^{O} 23 Jan.,19 Mar. és 9 Maji e. e. kedvesen vettem, és Tudosittásait köszönöm, mert semmi nincsen inkább szivemen mint Gyermekeimnek 's Bibliothecámnak állapottyok. Azokban kivánok holtom utánn élni, és Hazámnak használni.

A Kis-Bibliákról vettem Zeyk Dániel kedves öcsémnekis válaszát. Sajnálva értem Dr. Mátyusnak váratlan halálát és nagyra betsülöm Bibliothécámhoz való jó indulattyát.

A' Városnak fenn-forgó Periről vettem a' N. Magistratusnakis levelit, és kötelességem szerint, különös figyelmetességgel leszek, hogy abban az Igazság Ki-szolgáltassék.

Könyvekbe való Czimereket küldök most Petráskótol Bthecám számára: nagyobbakat N^{O}. 800. kissebeket N^{O}. 15.000. Ajánlom azoknak bé-ragasztásokat, Bibliothecámnak továbrais szorgalmatos jó gondviselésivel Kgylmednek nagy bizodalommal; el-kötelezett jó indulattal maradván:

Kedves Kelemen Uram Kgldnek

Kész Jóakaro Szolgája
G. Teleki Sámuel

Bécs 25. Maji 1821.

P. S. Petráskónak le-indulásáig el-nem készülhetvén mind a' 15.000 kissebb Czimerek, azokból most 11.500 Czimert küldhetek; a' hátramaradott 3.500 Czimereketis első jó alkalmatossággal le-küldöm.

Saját kezű levél (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban). Közli Teleki Sámuel *1976. 155–156.*

183

Teleki Sámuel Kadácsi Istvánnak
Bécs, 1821. augusztus 7.

Kedves Kadácsi Uram!

Gyengélkedő egésségem, hivatalbéli foglalatosságaim, és távol lételem nem engedik, hogy a Klmed 22. Julij e. É. irt Levelinek pontyai iránt visgálodjak, és azoknak eligazittásokkal terhelyem magamat; ezért a' Kgld Levelit a' Fiammal közlöm, és reá bizom: hogy a' dolgoknak jól végekre járván, azokat tisztába hozza és igazittsa. A Plenipotentiaria Constitutiomatis a Fiamnak adja-ki Kglmed. Azonban nyugott elmével lehet Kglmed, hogy én Kglmnek kárát nem kivánom, nemis akarom; de a' magam káraira nézvén nem lehet azokat nem éreznem, mert Joszágaimnak jövedelmikben kivált az utolso néhány Esztendőkben a' Kglmed administratioja alatt sok csonkulást és rövidséget szenvedtem; melyis nekem

annál sajnosabban esik, hogy a' mint hallom, a' Joszágaim jövedelmeinek Fundussaiis jövendő sok Esztendőkre nagyon meg-fogyasztattanak minthogy minden Pinczéim, Gabonássaim, Kassaim ki-üressittettenek, sertés nyájaim, szarvas és juh Marháim oda vagynak, Erdőim el-pusztittattanak Épületeimis a Joszágokban el-sorvadtanak; azoknak el-vesztésekből pedig semmi haszon sem jött az én Erszényemben.

Egyéb iránt minden joknak kivánásával maradok

Kglmednek

Kész Joakaro Szolg[ája]

Bécs 7 aug. 1821.

Saját kezű levélfogalmazvány (Mv. Teleki kt. Teleki lt. III/2. 1569/a).

184

Teleki Sámuel Kelemen Mártonnak
Bécs, 1821. december 18.

Kedves Bibliothecarius Kelemen Uram!

Kedvesen vettem a' Kegyelmed tudosittását dd^{o} 12. Novembris a' Bibliothecámrol, és abban való foglalatosságairól; Születésemnek Napjára irt áldásait pedig minden jóknak szives kivánásával viszszonyitom.

Az ujjabb szerzemény Könyveknek el-hejheztetések iránt jelentett Planumát Kegyelmednek igen approbálom, csak hellyet találjon üressen a Thécákban el helyeztetésekre: mert ugy könnyebben lehet használniis, tisztogatni-is a' Könyveket, mint ha dupláson állanak a Thecákban, melyre nézve a Soroknak duplázásokat csak úgy javallottam, ha különben nem lehet helyet találni az ujj Könyveknek. Kérem pedig Kegyelmedet, hogy a' Könyveknek szorgalmatos tisztogatásokat, szellőztetéseket, és penészedéstől védelmezéseket el-ne mulassa: hogy a moly s penész által meg ne vesztegessenek a Könyvek.

Kolosvárra utasitottam Kedves Leányomhoz a' Bibliothécám Catalogussa V-a Tomussának Continuatióját, mellyben vagynak consignálva a Kegyelmed innét el-menetele után eddig szerzett ujj Könyvek, hogy Kegyelmed azokat tudhassa, és a Bibliothécabeni Consignatiókhoz ragaszthassa [...] a Paquetában tettem a Kedves Leányom számára egy Könyvetis; Frage ... Kinder in 8° Zürich 1816, oly megjegyzéssel: hogy a Leányom bizonyos jó alkalmatosságtól küldje Kegyelmedhez Vásárhelyre, mellyet midőn veszen Kegyelmed, azon Könyvet adja által a Fiamnak, engemet pedig tudosittson. Továbbra-is el-kötelezett jó Indulattal maradok Kegyelmednek Kész jó akaro Szolg.

G. Teleki Sámuel

Bécs, 18 dik Decemb. 1821.

Szentgyörgyi Imre kézírásával készült és Teleki Sámuel által aláírt levél (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban). Közli Teleki Sámuel *1976. 156–157.*

185

Teleki Sámuel Kelemen Mártonnak
Bécs, 1822. július 18.

Bécs, 18. Julii 1822.

Kedves Bibliothecarius Uram!

Köszönettel vettem a' Kegyelmed tudósittását dd^{o} 3-a Junii, és nagyon becsüllöm abban jelentett szorgalmatosságát Bibliothecámnak gondviselésiben, el-rendelésiben, és tisztán tartásában, továbrais meg-nyugodván a' Kglmed gondosságában 's hivségiben.

A Kglmed Leveliben Kivánt 1490 darab Wappen helyett pedig, a foliant könyvekre küldök ezen Levelem mellett 2000 darabot. El várom továbrais a Kglmed tudosittásait, elkötelezett szives jó indulattal maradván Kegyelmednek:

Kész Jóakaró Szolg.
G. Teleki Sámuel

Recommendálom ide zárt Levelemnek meg-adását.

[Kelemen megjegyzése:] Vettem die 10-a Aug. 1822. Ez a' legutolsó levele a' Cancellárius Úr Ő Excellentziájának hozzám, kiis lett roszszul 28-k July, és holt meg 7-a Augusti, 10-a volt Bétsbe a' nagy temetés. Erdéllybe pedig tétetett a' Sáromberki Kriptába egy Halotti Beszéd mellett, mellyet tartott Professor Tiszteletes Antal János Úr, 9-a Septembris 1822.

Kelemen

Saját kezű levél (Mv. Kelemen Márton irathagyatéka. Magántulajdonban). Közli Teleki Sámuel *1976. 158–159.*

Leltárak

1

Teleki Sámuel fehérnemű-leltára
Sáromberke, 1770. január 26.

Anno 1770 Die 26-a Januarij Sáromberkén számban vévén fejér-némű egyet-másaimot, a' két emberre valo ágy némükön, és Ládákban lévő Köntös takaro lepleken kivül, találtattanak a szerént:

Egy szép vég vékony gyolts 12 ingnek valo		
Két vég Virtschaft Spitzen		
Jó felső Ing Tászlis	9	
Jó felső Ing Tászli nélkül	4	
Jó háló Ing durva Tászlis	6	Ezeket utra vittem
Jó háló Lájbli barquettbol	4	
Viseltes felső Ing	2	
Ezeknél rongyosobb felső Ing	6	
Rongyos hálo Ing	6	
Rongyos hálo Lájbli barquettbol	4	
Lábra valo	2	
Veresses gyapottas hálo Sapka	2	
Gyolts hálo Sapka	6	Ebből 3-t utra vittem
Ujj Kendő	4	Ebből 2-t utra vittem
Kékes viseltes kendő	1	Ezt utra vittem
Puder mantel	2	Ebből 2-tőt utra vittem
Fejér nyakra valo	16	Ezeket utra vittem
Ujj lepedő	8	Ebből 2-t utra vittem
Viseltes de jó lepedő	4	Ebből 2-t utra vittem
Fejér párna haj	6	Ezeket utra vittem
Beretva törlő keszkenő	2	Ebből 1-t utra vittem
Gyapottas also Strinf pár	6	Ezeket Létzfalvinak adtam
Ujj tzérna also Strinf pár	4	
Fejér Ször also Strinf pár	2	
Stiblibe valo vastag Ször Strinf ujj	1	Ezeket utra vittem a 2 pár fejér Ször Strinfen kivül.
Vékony Stibli gamaschl pár	7	
Vastag Stibli gamaschl pár	5	
Stiblibe való vastag ször Strinf viseltes	1	
Ujj Sellyem dufla keszkenő	8	
Viseltes —— " ——	1	
Veresses tarka ujj gyolts keszkenő	6	Ezeket utra vittem
Veresses zöldes fél Sellyem keszkenő	5	
Viseltes kékes ruha keszkenő	10	
Régi főkötő ruha keszkenő	2	
Egy varrott gáz, veress tafitával bérlett Sapka Feleségem varrotta	1	
Fejér Sellyem Strimf pár	16	Ebb[ől] 6 párt utra vittem

Fekete Sellyem Strimf pár	7	Ebb[öl] 1 párt utra vittem
Tarka kékes Sellyem Strimf pár	3	Ebb[öl] 1 párt utra vittem
Tarka veresses Sellyem Strimf pár	1	
Fekete Szőr Strumpf	2	
Vastag gyászhoz valo Tászli pár	8	
Fél gyászhoz valo rojtos Tászli pár	12	
Viseltes varrottas Tászli pár	3	
Viseltes sima Batiz Tászli pár	3	
Brüsseli 12 aranyos kötés Tászli pár	1	
Málini 7 aranyos kötés Tászli pár	2	ezeket utra vittem
Klára Hug. Asz. varrotta szép Gáze tsipkés Tászli pár	1	
Bétsben vett Málini kötés Tászli pár	9	
Feleségem varrotta gáz Tászli pár	1	
Ujj Harpajdel	1	ezt utra vittem
Régi jo Haar beütel	2	ebb[öl] 1-t utra vittem
Rosz Haar beütel	7	
Fejér sellyem Taffota nyakravalo	1	Ezeket utra vittem
FeketeFekete Sellyem Taffota nyakravalo	1	
Fejér glasszirt Kesztyű pár	3	Ezeket utra vittem
Szederjes Cásztor[hód] bőr Kesztyű pár	2	Ebből 1-t utra vittem
Lovaglo Szarvas bör Kesztyű pár	1	
Veress nyári bör Kesztyű pár	1	
Zöld nyári bör Kesztyű pár	1	

Teleki Sámuel kézírása (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 4. cs. 198).

2

Teleki Sámuel ruhatárának leltára Sáromberke. 1774. június 1.

Sáromberkén d. 1 Juniy 1774 számban vett Szines Köntösöknek Listája

A.

1-o. Egy Vad galamb szinű ezüstös gazdag materia Rock; West, Nadrág
2-o. Egy Drap d'argent West; Két Pár Aufschlag
3-o. Egy Drap d'or West; Egy Par Aufschlag
4-o. Egy ezüstel elegyes Drap d'or West
5-o. Egy Ponzon szinű, ezüst varással szött Rock; West, Nadrág
6-o. Egy Gyöngytyuk szinű mettzetlen Bársony Rock; West, Nadrág
7-o. Egy Sárga Virágos Mor materia Rock; West, Nadrág
8-o. Egy fejér atlasz fekete borza béllel, ezüsttel varrott West
9-o. Egy fejér atlasz veress borza béllel, arannyal varrott West
10-o. Egy Tettzin ször Bársony Crepines készületű Rock; West, Nadrág
11-o. Egy tarka virágu Peruvien Rock; West, Nadrág
12-o. Egy Karmasin Ratine Rock; West, Nadrág
13-o. Egy sötét Karmasin Poszto Rock; West, Nadrág

B.

14-o. Egy fekete Bársony fejér taffetaval bérlett Rock; Nadrág
15-o. Egy fekete Bársony fekete taffetaval bérlett Rock; West, Nadrág
16-o. Egy fekete gyapott Bársony Nadrág
17-o. Egy fekete Gros de Tours Rock; West, Nadrág
18-o. Egy fekete Szőr Materia Rock; West, Nadrág
19-o. Egy fekete angliai Poszto Rock; West, Nadrág
20-o. Más fekete angliai Poszto Rock; West, Nadrág

C.

21-o. Egy zöldes virágu tarka Bársony Rock; West, Nadrág
22-o. Egy sárgás virágu tarka Bársony Rock; West, Nadrág
23-o. Egy Barát-szinű lovaglo Rock
24-o. Egy fejer Poszto ezüst Paszomántos West
25-o. Egy szederjes Poszto lovaglo Rock
26-o. Egy Csuka szinű lovaglo Rock Ezüstös Gombokkal. West hasonló
27-o. Egy hamu szinű borsos Poszto franczia Köpenyeg. West
28-o. Egy vad Galamb szinű, bárány bőrös Bekecs. el ajánd. Farkas[na]k
29-o. Egy zöld Roka torkos Magyar Mente
30-o. Egy Ponzon szinű gyapottal tödzelt West
31-o. Egy hamu szinű borsos poszto Schlafrock
32-o. Egy kék kamuka Schlafrock
33-o. Egy veresses tarka selyem Schlafrock
34-o. Egy hamu szinű Mor West arany Point d'espagne-val
38-o.* Más hamu Szinű Mor West paszománt nélkül
39-o. Egy Paille ferbe fein Posztó Ezüst Paszomántos Lajbli
40-o. Egy Tettzin Fein angliai poszto Bekecs Mente Ezüst gazdag készülettel és fekete Manchester Bársonnyal bérlelve
41-o. Egy zöld Görlutz Poszto Bárány Bőrös uti Bekecs Mente

D.

34-o. Egy lang szinű Bruxeli Ször Materia Rock; West, Nadrág
35-o. Egy Hamu szin Angliai Poszto Rock; West, Nadrág
36-o. Egy Karmasin szinű Bruxeli Ször Materia lovaglo Rock; West
37-o. Egy zöld Ször materia Rock; West
38-o. Két szarvas Bör nadrág
39-o. Két fekete Ször materia nadrág (edgyet elajándékozt. Schneidernek)
40-o. Két Sárga Gyolcs West. edgyet elajánd. Farkas[na]k Két Nadrág. edgyet elajándék. Farkas[na]k
41-o. Egy Hamu Szin Gyolcs Staub mantel
42-o. Egy Barát szinű angliai Poszto Köpenyeg
43-o. Egy zöld Szőr materia Farkas börrel bérlett Bunda
44-o. Két tarka Carton Schlafrock
45-o. Egy sujtásos fél selyem Cassaquin
46-o. Két pár ujj fekete Strock Ször materia Nadrág

* Hibás sorszámozás

47-o. Egy pár Fekete Manchester uj Nadrág
48-o. Egy Troppeaner poszto szederjes ujjas nagy német Köppenyeg bélelve

Teleki Sámuel kézírása (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 7. cs. 115).

3

Teleki Sámuel holicsi edényeinek listája Szeben, 1778. március 26.

Anno 1778 Die 26-a Martii Szebenben vett Fejér Holicsi Edények Specificatioja

1-o. Két nagy Leveses Tál Fedelestől	Nro.	2
2-o. Tányér Levesessel edgyütt		125
3-o. Nagy lapos reczés Tál		4
4-o. Nagy lapos sima kerek Tál		4
5-o. Mindjárt ez után valo lapos kerek Tál		6
6-o. Hat kissebb Csésze forma lapos reczés kerek Tál		6
7-o. Hét kerek lapos reczés Tészta alá valo Csésze, vagy kis Tál		7
8-o. Öt hoszszu nagy lapos Tál		5
9-o. Három szegeletű Tál Fedelestől		5
10-o. Négy szegeletű Tál Fedelestől		4
11-o. Hoszszuko Tál Fedelestől		5
12-o. Négy szegeletű mélly Tál		2
13-o. Négy hoszszuko Tészta alá valo Kis Tál		4
14-o. Kissebb hoszszuko Csésze Tészta alá valo		2
15-o. Négy szegeletű Csésze		2
16-o. Kerek lapos csipkés Csésze		4
17-o. Csolnak forma Csésze Tálastol		4
18-o. Hoszszuko fedeles Csésze külön Tálával		2
19-o. Három Kosár forma Csésze		3
20-o. Három Sótartó		3
NB. Ezek[ne]k semmi bajak sintsen. Ezekenn kivül a' kik meg vadnak gyengén repedve ezek:		
1-o. Leg fellyül vagy[na]k meg czédulázva öt Tál Fedél, ezek épek		5
2-o. Ezek is leg fellyül czédulázva öt egy más után valo lapos hoszszuko Tál, ezek meg vad[na]k repedve		5
3-o. Megint meg repedett kerek lapos czédulazott Tál		2

Teleki Sámuel kézírása (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 10. cs. 115).

4

Bethlen Zsuzsanna ruhatárából leányának, Teleki Máriának átadott darabok Marosvásárhely, 1800. július 18.

A Néhai Kedves Feleségem feinabb Köntösseinek, melyeket Julius 18-án 1800-ban Kedves Leányomnak Groff Rhédei Ádámnénak MVásárhelyt által adtam

Specificatioja

Nmrus	Darab
1. Ezüstes Materiából valo, hoszszu fejér Német Köntös szoknyájával	2
2. Setéses Zöld fátyolbol valo hoszszu Köntös, fejér pettyes Szoknyával	2
3. Fejér Fejér aranyas fátyolbol valo hoszszu Köntös Szoknyájával	2
4. Sujtásos Lila szin tafatából valo hoszszu Köntös	1
5. Fejér tafatából valo hoszszu Köntös Szoknyástol	2
6. Zöld sujtásos tafatából valo hoszszu Köntös Szoknyástol	2
7. Zöld tafatából, más hoszszu Köntös Szoknyástol	2
8. Seprő Szin tafata Köntös Szoknyástol	2
9. Megy Szin babos tafata köntös Szoknyástol	2
10. Lila Szin Babos tafata Köntös Szoknyástol	2
11. Bolha Szin Kréditor hoszszu Köntös	1
12. Vas Szin feketén Pettyegelett hoszszu Köntös	1
13. Pásint Szin virágos materia hoszszu Köntös	1
14. Setét Viala Szin, sárga sujtásos Anglész Köntös Szoknyástol	2
15. Kék Atlasz sárga pettyes Köntös Szoknyástol	2
16. Narants Szin atlasz Anglész Köntös Szoknyástol	2
17. Setét Kék sujtásos Zöld baték Matériából valo Anglész Köntös és Szoknya	2
18. Viala Szin sárga sujtással valo Atlasz Köntös, Szoknyástol	2
19. Fekete bársony hoszszu Köntös, fejér és kék atlasz Szoknyákkal	3
20. Viala Szin fátyol, atlasz virágu Váll, és Szoknya, ezüst pillangos Czánklival	1
21. Hammu Szin Kréditor Szoknya, arany Czánklis Vállal	2
22. Pásint Szin virágos Selyem Szoknya, aranyas, és ezüstes csipkés vállal, Ezüstből valo horoggal, és Kaptsakkal	2
23. Viala Szinű bokrétás fejér atlaszbol valo Szoknya és váll, széles arany Csipkés – Ezüst horoggal, és kaptsakkal	2
24. Virágos fejér atlaszbol Szoknya, és váll – széles aranny csipkével – aranyozott ezüsthoroggal és Kaptsokkal	2
25. Fejér aranyas matériából, Szoknya, és váll, széles arany, és ezüst Csipkével – aranyazott ezüst horoggal, és kaptsokkal	2
26. Kávé szinű, ezüst, és arany virágu Materiából, széles arany Csipkés Szoknya, váll, ezüst horoggal és kaptsakkal	2
27. Fejér Selyem Materiából valo, szines bokrétás Szoknya, arany csipkés vállal	2
28. Sárga Selyem Matéria, narants Szin virágu, Szoknya és Váll	
29. Rosa Szin Selyem fejér sujtásos, bokrétás arany csipkés váll, és szoknya	2
30. Hammu Szin fejér sujtásos, arany csipkés vállu Szoknya	2
31. Kármelit Szin Matéria Váll és Szoknya	2
32. Kék Selyem Kréditor Szoknya Váll nélkül	1
33. Fekete virágu, Gyöngy szin Szoknya, és arany Csipkés váll	2
34. Arany Csipkéből valo Melytarto	1
35. Ezüst Csipkéből valo Melytarto	1
36. Udvari Gallér ezüstezett Olasz virágokkal	1
37. Udvari Gallér rosa Szin bontott Selyemmel czifrázott	1
38. Linion Batizbol valo varattas nagy virágu hoszszu Köntös	1
39. Sima Linion Batizbol valo Schmiss	1
40. Babos sujtásos Linion Batizbol valo hoszszu Köntös	1
41. Linion Batizbol valo Schmiss	1
42. Sima Schlégerből valo, virágos alyu, hoszszu Köntös	1
43. Sima Schlégerből valo, varattas alyu hoszszu Köntös	1

44. Sima Schlégerből valo Schlafrok, és Szoknya	2
45. Babos Schlegerből valo Schmiss és Szoknya	2
46. Varatt Patyalatbol valo, hoszszu Köntös, az alyán két sorjával gárnéros	1
47. Varatt Patyalatbol valo Angléh Köntös és Szoknya	2
48. Tarkás Patyolatbol valo Schmiss	1
49. Fein Krádlibol valo hoszszu Schmiss	1
50. Fein vallisbol valo Köntös egy rendbéli	2
51. Garnérozott Schleyer Szalup	3
52. Virágos Patyolat Szalup	1
53. Virágos Schleyerből valo Kis Szalup	1
54. Virágos fein Patyolatbol valo elő ruha, két tászli, Keszkenyő, belső Gallér	5
55. Schleyer elő ruha, tászli, ing ujj, fél Keszkenyő, belső Gallér	7
56. Patyalat elő ruha, ing ujj, tászli, Keszkenyő, Gallér virágosok	7
57. Virágos Patyalat kiurkalt előruha, ingujj, tászli, Keszkenyő, Gallér	7
58. Rostélyos Patyalat elő ruha, Ingujj, tászli	5
59. Sima Patyalat elő ruha, Ingujj, tászli, Keszkenyő	6
60. Sima Patyalat elő ruha, Ingujj, tászli, körül varott Keszkenyő	6
61. Sima Patyalat elő ruha, Ingujj, tászli, körül varott Keszkenyő	6
62. Sujtásos Patyalat elő ruha, elbontott tászli, körül varott Keszkenyő	4
63. Varott Schleyer elő ruha, Ingujj, tászli, Gallér, Schleyer Keszkenyő	6
64. Apro virággal varott Schleyer elő ruha, Ingujj Tászli keszkenyő	6
65. Varattas Schleyerből elő ruha, Ingujj, tászli, Gallér Keszkenyő	7
66. Virágos Schleyer elő ruha, Ingujj, elbontott tászli	5
67. Sima Schleyer Ingujj, tászli elő ruha	5
68. Sima Schleyer elő ruha, ingujj, tászli	5
69. Sima Batiz elő ruha, varott ingujj, tászli, keszkenyő	6
70. Sima Patyalat Ingujj varattas tászlival	4
71. Gyolts Ingujj és elő ruha	3
72. Sima Patyalatbol valo tászli	2
73. Sima patyalat tászlinak valo	4
74. Körül varott patyalat tászlinak valo	2
75. Reggeli Köntöshöz valo tászli	1
76. Kék sujtásos Patyalat Keszkenyő	1
77. Retze Keszkenyő	1
78. Musselin Keszkenyő	1
79. Schleyer egészsz Keszkenyő	1
80. Linion Batizbol valo varott Keszkenyő és tászli	3
81. Musselinből valo varott fél Keszkenyő	1
82. Busenstréj Keszkenyő Niederlandi Csipkével	4
83. Schleyer Keszkenyő	9
84. Csikos Szélű Musselin Keszkenyő	1
85. Kotzkás Musselin Keszkenyő	1
86. Török Keszkenyő	1
87. Kotzkás Selyem Keszkenyő	1
88. Polonéz Tintuh Keszkenyő, tászli Busenstrejk	4
89. Schleyer főkető	7
90. Musselin főkető	6
91. Két fersingre valo veressen varott Musselin Gárnér	2
92. Egy fersingre valo kék Selyemmel varott Musselin Gárnér	1
93. Lejbli Gárnér	5
94. Köntösre valo Musselin Gárnér	2

95. Fejér Gyolts Kesztyű 6 Pár 12
96. Selyem Strinfli pár 14
97. Czérna Strinfli pár 12
98. Arany virágokkal varott régi Paputs 1 pár 1
99. Selyem- Atlasz- és Krádli Paputsok 11 Pár 11

G. Teleki Samuel

Teleki Sámuel kézírása (Mv. Teleki kt. Teleki lt. I. 123).

5

Teleki Sámuel marosvásárhelyi lakóházának leltára Marosvásárhely, 1805. augusztus

Anno 1805 Augustusnak végin, mikor Vásárhelyről Bécsbe vissza indultam maradtanak M.Vásárhelyen

A. Az Nappali zöld fejér virágu selyem Spalleros szobábann:

1. Egy nagy Trumean Tükör, két felöll aranyozott Bronze Wandleuchterrel.
2. Egy függő Kristall Luster, Aranyos. 6 Gyertyára.
3. Egy Trumean alá valo Kasten, két Schub-Ládával, Mahoni fábol. Falra valo 4, és Asztali 12 Gyertya tartok benne.
4. Egy nagy Asztali Óra, Aranyos Bronze-tokba, melly egy hétig jár.
5. Két Aranyozott bronze Gyertya-tarto, két két águ.
6. Két Mahoni-fa Jádzó Asztal, öszve hajló; belöll zöld posztoval boritott.
7. Egy fekete-fa aranyozott Bronzébann körös körül virágosonn pántozott Ángliai Láda kettős Zárral, alatta lévő faragott aranyos Asztal-lábbal.
8. Egy nagy Chinai feketénn aranyosonn lakirozott Kasten. A' teteinn két Wasen, és egy Kosár hasonló Munkával.
9. Egy Kis Chinai módra feketénn Aranyosonn lakirozott Asztal, Canapé eleibe való.
10. Egy Canapé Két Karos Szék, Hat egyes Szék a' Spallérhoz valo, és azon egy selyem Materiából. Ezek mind Crádli Copertával bé-vonva.
11. Négy pökö-Láda, veress Tisza fábol.
12. Hat egyes-Szék fejér veresses apro virágu Selyem Materiával boritva, és Crádli Copertával.

B. Az Iró szegelet Cabinetába, melly zöld és fejér Sujtásos Pappiros Spallerral vagyon:

1. Egy Trumean Tükör, két felöll aranyozott Bronze Wandleuchterrel.
2. Egy függő Kristály Luster négy Gyertyára; fejér üveg Lámpás a' közepibenn.
3. Egy Trumean alá való Kasten, két Schubládával, Mahoni fábol. A' C. betű alatt valo börös Ládába volt Portékakot tettem belé.
4. Egy kerek Iro-Asztalra való Ütő-Ora, aranyozott Bronze tokbann.
5. Egy sima aranyos két águ Bronze Gyertyatarto.
6. Két mahonifa Anglus Asztal, két felöll le hajlo Táblával.
7. Egy fekete fa, rézzel körös körül pántozott Ángliai Láda, egyes zárral, alatta lévő faragott Aranyos Asztal-lábbal.
8. Egy bronzirozott Mahonifa Kis Asztal.
9. Egy Mahonifa Kissebb Asztal, fekete fával, és réz stábbal körül foglalva.
10. Egy Mahonifa Leveles Kasten, mellyben vagynak drágább Leveleim: Aequisitionalis, Divisionalis, Radicalis és Processualis Levelek, Diplomáim etc.
11. Egy Mahonifa Secretaire, mellyben vagynak sok féle Aproságok, Házi Portékák, etc.

12. Egy Mahonifa Iro-Asztal, réz Stábbal körül foglalva; mellybenn vagynak iro eszközök, és sok egyéb Aproságok.
13. Egy Umbraculum két Gyertyára, Argent hachebol, zöld pléh kosárral.
14. Egy Karlsbadi Kis Umbraculum 2 Gyertyára, zöld Taffetával.
15. Két Gyertya eleibe való Arnyék-tarto, fábol, zöld Taffetával.
16. Egy Canapé Két Karos-Szék, Hat Egyes Szék zöld selyem fejér Sujtásos Morral boritva, és Cradli Copertával bé-vonva.
17. Két Pökő-Láda, Veres Tisza fábol.
18. Egy Carsbadi hamu szinre lakirozott Schatul.

C. Az Hálo Szobábann, melly zöld és fejér sujtásos Spallérral vagyon bé-vonva.

1. Egy nagy Trumean Tükör, két felöll aranyozott Bronze Wandleuchterrel.
2. Egy Trumean alá valo Vetkező-Asztal, Mahoni fábol, három Schub-Ládával Tükörrel.
3. Egy Alabástrom-kő függő-Lámpás, Luster hellyett, bé járo Olajos Plével.
4. Egy nagy boltos Ágyfa Veress Tisza-fábol igen szépen ki-rakva oszlopokkal aranyozott Waseval; négy aranyozott Medve-lábonn áll, zöld selyem Taffeta Crepines Superlátokkal, boltozattal, egy Takaroval, kerek párnával.
5. Két ágy mellé való éjjeli Asztalka, veres Tisza fábol.
6. Egy Théázo Kerek Asztal, rajta lévő Galeriat fa Kredentziájával, bé-páczolt fábol.
7. Egy Mahonifa Commode Kasten, három Schub-Ládával; Kéz-irások, és bé-kötni 's Catalogusbann irni való aproság Könyvek, Képek, Levelek, Stuffák, Kövek etc. vagynak benne.
8. Egy Tisza-fa Commode-Kasten, két Schub-Ládával, Aszszonyi Köntösökkel, fejérnémükkel meg-rakva; mellyek eddig állottanak a' sub No. 2° való börös Cofferbenn.
9. Egy Frisirozó Kis Szék
10. Két veres Tisza-fa Pökő Láda.
11. Két egyes-Szék, fejér veresses selyem Materiával boritva, mint a' Nappali Szobába lévő hat ilyen Székek Cradli Copertával.
12. Egy Tüz eleibe való Spanyol-fal, négy fel-járó Táblával, zöld selyem Materiával boritva.
13. Egy Vas Kereszt Superlát-tartó, rajta lévő Cradli Superlattal (ennek párját kivitték Sáromberkére)
14. Egy régi módi Asztali-ütő-Óra, fekete tokba.
15. Egy kis Asztali-Ütő-Óra, ezüstözött pléh Táblára csinálva.
16. Két fejér vasas Leveles-Láda; az egyikbenn hasznos Levelek vagynak, mellyek a' Leveles Kastenbe nem fértenek, a' másikbann a' Magyar Könyvek Duplumai, Canafag Boriték Spallérok
17. Egy Ágy feliben való hoszszu Asztal, veress Tisza-fábol.
18. Egy Kis pulpitusos magoss Asztal, veress Tisza fábol.

NB. Az Asztalosnál munkában vagyon

Herbert Mihály Számtartó

Herbert Mihály kézírása (Mv. Teleki kt. Teleki lt. I. 124).

6

Bethlen Zsuzsanna ékszereinek leltára
Bécs, 1808. augusztus 17.

Köves, Gyöngyös, Arany, Ezüst Portékáimnak Specificatioja

Bécs 17 Augusti 1808.

N. Kedves Feleségem Köves és Arany Portékáinak Gyöngyeinek Specificatioja.

1. *Egy veress tokban.*
   1. Egy nagy *brilliántos Rósa* szárával együtt: vagyon benne: egy nagy brilliánt: 39. Kissebb: a' többi approbb.
      NB. a' Menyemnek ki-adtam.
   2. *Más veress tokban:* Két kissebb fülbe-való; vagyon benne: 2 nagyobb brilliánt: 8. középszerű: 40. kissebb: 114 approbb
   3. *Más veress tokban:* két bracelet, az én és N. Domokos fiam Képeinkel, 16 sor jó féle nagy Orientál-gyöngyel; vagyon benne 378 szem.
      NB. A' Menyemnek ki-adtam
      NB. A' Képek körül való 36 brilliántok ki-vagynak szedve, és az én Epantierembe vagynak most téve.
   4. *Más hoszszu veress tokban:* Hat sor nyakra való jóféle nagy orientál Gyöngy; vagyon benne 358 szem.
      NB. A' Menyemnek ki-adtam
   5. *Egy Csomoban* 24. sor jó féle darabos, fele nagy, fele kissebb gyöngy; nyom 4 1/2 Lotot.
      NB. A' Menyemnek ki-adtam
   6. *Más Csomoban Orientál-Gyöngy*: nagyobb 59 szem: kissebb 255. szem: annál-is kissebb és appro Orientál Gyöngy egy pacquetába, nyom a' paquetával együtt 1 1/2 Lotot 2/16 hijján. Ennek-felette 11 szem darabos nagy Gyöngy szem.
   7. Két fekete *Zománczos fülbe való*; vagyon bennek négy nagy Gyöngy és két kissebb.
   8. Egy nagy Szem *Gyöngy* töbe foglalva.
   9. Két hoszszukó *Öreg Gyöngy* aranyba foglalva fülkarika függőnek.
   10. Egy *pillangos-tő*; vagyon benne egy szép nagy smaragd és 11 gyémánt.
       NB. Ezt a' Menyemnek adtam
   11. Egy *Koronás-tő*; vagyon benne 6 kis-gyémánt és 2 rubint.
   12. Egy Szalma forma *Arany Láncz* 286 szem.
       NB. a' Menyemnek ki-adtam.
   13. Egy *hoszszú veress tokban*: egy mettzett nagy Gránát nyakravaló, két hozzá-való kézre valóval, és két fül-függővel; vagyon bennek 38 nagy gránát szem.
       NB. a' Menyemnek ki-adtam
       NB. Ezt a Menyemnek küldöttem a' fiam által 6-ta Marty 1812.

7

Teleki Sámuel bécsi és marosvásárhelyi ezüst- és aranytárgyainak leltára Bécs, 1808–1813.

Bécsben 17. Augusti 1808.

Köves Portékáimnak Specificatioja

1. Egy brilliánt Gyemántos *Kocsok-toll-tartó.*
   Vagyon benne: 65. nagy brilliánt, részszerént Karátos és annál-is nagyobb, részszerént valamivel kissebb: azon kivül a' Közepiben, egy brilliántos Rosa Gyűrű 9 brilliántal, mellyet nékem második Josef Császár ajándékozott.
2. Egy égetett topász *Kocsak-toll-tartó*, vagyon benne a Közepében Aqua Marina.
3. Egy *Kalapra való egész készület*, csattyával, és Gombjával együtt, égetett topászból; vagyon a' Gomb közepében sárga topáz.
4. Egy brilliánt-gyémántos Epauliere; vagyon benne 36. fél-karátos egyenlő brilliánt a' sinorjában és rosájában; azonkivül a' Gombjában egy nagy brilliánt-kő, 2 1/2 karátos, és körülötte 8 brilliánt egy egy karátos.
   NB. a' sinorjában való 36. kő, a' N. Kedves Feleségem Braceletihez tartozik; a' Gomb pedig egy gyűrű-fő.
5. Egy hoszszú gyűrű-tokban vagynak brilliántos Gyűrűim u. m.
   1. Egy nagy *rosa Gyűrű* hét nagy brilliánttal közepiben 8-ik nagyobb.
   2. Más hasonló *hét-Kövű-Gyűrű* közepiben 8-ik nagyobb.
   3. Egy Opale-Gyűrű. 8. nagy brilliánttal körül-foglalva.
   4. Egy *Rubint Gyűrű.* 8 nagy brilliánttal körül foglalva.
   5. Egy kissebb *Rubint-gyűrű* négy szegü 33 kissebb brilliántal körül foglalva.
      NB. a' Menyemnek ki-adtam.
   6. Egy *Saphir-gyűrű* négy szegű 26 appro brilliántal körül véve.
      NB. a' Menyemnek ki-adtam.
   7. Egy nagy *Gránát Gyűrű* 37 kis brilliántal körül véve.
   8. Egy kissebb *Gránát Gyűrű* 20 kis brilliántal körül-véve.
   9. Egy sárga *Opale-Gyűrű* 24 kis brilliántal körül-véve.
   10. Egy nagy *Crisopás gyűrű* 43 kis brilliántal körül véve.
   11. Egy kis *brilliántos rosa Gyűrű*, vagyon benne 9 kő
       NB. a' Menyemnek ki-adtam.
       NB. Ez a' N. Kedves Feleségemtől nékem adott jegy-gyűrű.
   12. Egy *Gyűrű-fő-Kaszten* 32 kis brilliántal körül véve, most vagyon belé téve egy Lux-topász-Kő.
   13. Két Arany-Karikák, mellyekben vagynak foglalva N. Kedves Feleségemnek hajszálai.
6. *Egy más négy szegű Gyűrű-tokban.*
   1. Egy *arany Gyűrű*, az én és N. Kedves Feleségem Képeinkel.
   2. *Más* a' második Leopold Császár képeivel.
   3. *Más* egy Oroszlánnal en bas relief, egy Cupido ül rajta.

   A. 4. *Egy Crisopase Gyűrű fő*

   B. 4. Két egyforma *Smaragd-fejű-Gyűrű*

   NB. Ezt a' Leányomnak adtam.
   5. Egy Nyoltz-*szegű helio-trop pecsétnyomo Gyűrű* Teleki Czimerrel.
      NB. Ezt a' Fiamnak adtam.

6. Egy ovalis *Cristall pecsét-nyomo Gyűrű* aqua marina foliummal
7. Egy sárga *topase rósa-Gyűrű* 10 égetett topázal körül-véve.
8. Egy *Gyűrű-fő-Kaszten*, most Gold in Quarz vagyon benne
9. *Más*, melyben most egy hat szemes Carniol-kő vagyon.
10. *Más*, melyben most egy zöld-kő vagyon.
11. Egy *arany-Gyűrű* nyoltz-szegű haj-táblával és egy sárga topázal N. Domokos Fiamé volt.
12. Egy *gyűrű-fő-Kaszten*; most Bern–Stein vagyon benne.
13. Egy *Kova-kő-Gyűrű-fő*, melyre vagyon a Gesner feje metzve.
14. Két *Schild-Krot-Karika* arany betűkkel.

7. *Egy kis fekete Gyűrű-tokban.*
1. Egy mettzett *Gránat-fejű-Gyűrű.*
2. Más kissebb *Gránát-Gyűrű* 16 égetett topázal körül véve.
3. *Más* éppen hasonló
NB. Ezeket (2 és 3) Lilla és Ágnes unokáimnak adtam.
4. Egy égetett *Avanturine gyűrű.*
5. Egy régi *romai gyűrű-fő*. Plasma, Psyche és Amor reá metzve.
6. Más régi *Romai-Carniol* Aesculap és Hygieia reá metzve.
7. Egy öszve-foglalt-kéz *Arany-Karika*
8. Két laposs *Arany-Karika*
9. Két mettzett *Arany-Karika*
10. N. Domokos Fiam *Mátka Karikája* mellyet Teleki Aniko adott.

8. Egy *heliotrop páltza-fő* aranyba foglalva, felsrofolni valo.
9. Egy *Aqua Marina kis-pálcza-fő*, aranyba foglalva fel-srofolni való.
10. Egy emillorozott *Oculus providentiae* aranyból
11. Két nyakra való *Arany Csatt*; az egyiket viselem
12. Két pár ingre-való *Arany Gomb*, ezt is viselem
Két pár ingre-való *Arany Gomb*, achat kővel.
13. Egy három Szegű *Topáz-pecsét-nyomo*, arany fogantyujával
14. Egy *Topáz pecsét-nyomó* egész czimerrel és ordoval, az orámon vagyon.
14. Egy *Band-jaspis* mettzett fél-czimerrel. Ez is az orámon vagyon.
15. Egy *Wachs-Opál-pecsét nyomó* fél czimerrel, az orámon.
16. Egy *Wachs-opál pecsét-nyomo* Nevemnek betűivel, az orámon.
17. *Német Köntösre* 28 nagy és 10 approbb Gomb-Gyöngyel ki-rakva; vagyon bennek 228 nagyobb és 3156 kissebb Gyöngyszem
18. Egy zöld hal-Cherin Tokban 6 Angliai beretve
NB. Ez Maros-Vásárhelyen vagyon.

Bétsben 17 Augusti 1808.

Arany Pixisek és egyéb Portékák Specificatioja

1. Egy ovalis nagy *Arany-pixis* igen szépen emallirozva
2. Egy kerek *Arany-pixis* N. Kedves Feleségemnek képével
3. *Más* hasonló valamivel kissebb a' kedves Leányom képivel
4. Egy hoszszu Vandli-forma *arany-pixis* kék emaille bordurral.
5. Egy laposs sima *arany-pixis* négy szegű.
NB. Ezt B. Bánffy Pál öcsémnek küldöttem a' Fiam által.
6. Egy arany *fog-vájokat tarto-tok.*
7. Egy *aranyba foglalt Lorgnette.*
8. Egy *nyakba vető Lorgnette* arany Karikába foglalva.
9. Egy *lapos Etuit*, benne lévő arany készülettel, késsel, olloval etc.
10. Más *hoszszukó Etuit*, egy késsel olloval és arany bleystift tokkal.

11. Egy repertirozo *arany ora*, Licsken készitette Bécsbe
12. Egy Second minutás *arany-ora*, Licsken készitette Bécsben.
    Ezt a Fiamnak adtam
13. Egy *magától ütő repetir arany ora*, Rupp készitette Váradon.
14. Egy kis *arany-ora*, Bergauer készitette Bécsben
15. Egy *Tompach-ora*, Vajda Sámuel készitette MVásárhelyen.
16. Két egyforma betűs *ora láncz aranyból* kék emaillal. 2 Kolcsal. 2 Pecsét nyomoval.

Bécsben 17. Augusti 1808.

Bécsi Ezüst és Ezüstös-Portékák Specificatioja

1. *Egy tisza-fa kis-ládában iró eszközök.* u. m.
    1. Egy galériás nyoltz-szegű lábas Ezüsttatzen, durchgebrochen.
    2. Egy *ezüst-Kalamáris*, és ahoz való porozo durchgebrochen.
    3. Egy *ezüst-Csengető.*
    4. Egy két karú nagy ezüst *Gyertya-tartó* két Umbraculum hozzá.
    5. Egy törpe kis négy szegű *Gyertya-tarto* Koppantojával.
    6. Egy *ezüst nyelű nagy ollo.*
    7. Egy *pennát tarto ezüst Machina.*
    8. Veress Angliai Karmasin tokban egész *Reiszzeug Ezüstből.*
    9. *Ezüstös Schildkrot nyelű penicillus.* N. Édes Anyámé volt.
    10. Egy Angliai *éléfánt-csontos penicillus* 5 belé-járó késsel.
2. Egy mahagoni-fa ládácskában: egy Angliai nagy *lábas perspectiva.*
3. Egy veress-bőr tokban: egy 'sebbe-való *Angliai-perspectiva.*
4. Egy fekete börrel boritott, ezüstbe-foglalt 'sebbeli *olasz-perspectiva.* M. W.
5. Egy elefánt-csontos *Kis-perspectiva* Theatrumba való.
6. Egy duplás kis *Microscopium.*
7. Egy olvasó *nagyitó Angliai* öveg, ezüstös gyöngyházba foglalva.
8. Egy *gyöngy-házas Lorgnette* ezüstbe foglalva.
9. Egy *duplas Lorgnette Schildkrotba* és ezüstbe foglalva.
10. Egy *Schildkrotos Lorgnette*, ezüstbe foglalva.
11. Egy gyöngy házas *Ezüstös-nyelű uti-kés.*
12. Egy filegrán munka *ezüst-Etuit*, belé-járó készületével. MVásárhelyre.
13. Egy két vagy három száz esztendős régi *ezüst kalán.*
14. *Egy nyoltz szegű fekete-bőrös lapos ládában MVásárhelyen.*
    1. Egy 30 findsias nagy *ezüst Kaffés-Kanna.*
    2. *Más* hasonló kissebb.
    3. Egy Téjnek való Kanna belöll aranyozott fedetlen.
    4. Egy ovalis *Herbatheának való Kanna.*
    5. Egy lábos *nagy Vase* Nádméznek való.
    6. Egy lábatlan *kis-kosár* (:durchgebrochen:) kenyérnek valo.
    7. Egy Mahagon-fából valo nagy *Tatze* ezüst Galeriával durchgebrochen.
    8. Egy vastag Kristáj *üveg-palatzk*, ezüst Schroffal Theát-tartó.
    9. 24 *ezüst kávés-Kalán.* 24 pár porczellán findsiával.
15. *Egy fekete bőrös réz-pléhes-ládában*
    1. Egy kerek *Tatze* Kafféhoz való ezüstből.
    2. Egy tojás-forma Kaffés *ezüst-Kanna.*
    3. Egy kis *tejes-Kanna.*
    4. Egy kerek és lábas Herbatheának való *Kanna.*
    5. Egy *ezüst kis-fazék* fedelestől.
    6. Egy *ezüst lábos* fedelestől.

7. Egy *ezüst iró Csésze*, belöll aranyozott.
8. Egy kis tojás forma Káffés *Kanna.*
9. Egy kis téjnek való *csupor* fedelestől
10. Egy Chocolátának való *pohár* forma kis-kanna fedelestől.
11. Egy kis lábos Nádméztartó fedelestől.
12. Egy kis *kenyérnek* való *Kosárka.*
13. Egy *ezüst csengető*, a' mely a' N. Kedves Feleségemé volt.
14. Egy porcellán *Chocolátás findsia*, ezüst Untersatzával.
15. Egy *Kávés Kalán.*
16. Hat elő-járó *ezüst Gyertya-tarto*, vas koppantoval.
17. Egy ezüst *pökő edény.*
18. Egy *aranyozott vasból váll-réz findsia* tatzenivel
19. Egy pár aranyos *porczellán Kávés findsia.*
20. Egy pár *hasonló* Chocolátának való.
21. Egy *Levesnek való findsia*, tatzenivel, fedelivel.

16. *Egy Kis úti fekete börös ládácskában*
1. Egy ovalis *ezüst Lavoir.*
2. Egy ovalis *tükör ezüst*-rámába.
3. Egy *Mahagoni-fa Tatze*, ezüst Galeriával durchgebrochen.
4. Egy *Kávés-Kanna.*
5. *Más* valamivel kissebb tejes Kanna.
6. Egy ovális *Theás Kanna*; mellyben belé-jár:
7. Egy *ezüst-mosdo-pohár*, és ebben:
8. Egy *ezüst pixis* Theának való.
9. Egy *kis Tátzé* Nád-méznek.
10. Egy *spiritusnak való Üveg* ezüst srofos fedelével.
11. Két egybe srofolo, kis kerek *Gyertyatarto.*
12. Egy kis *ezüst-nyelű Koppantó.*
13. Egy *ezüst Kávés Kalán.*
14. Egy kis *Skatula* kéz moso pornak valo, fedelestől.
15. Egy kis *ezüst-Kalamáris* porozójával, fedelével.
16. Egy *Chocolátás findsia*, alá való ezüst Untersatzal.
17. Egy *Chocolátás findsia* porcellánból.
18. Egy *aranyozott porcellán Kávés findsia*, tálával.

17. *Két kerek fekete börös-tokban: úti-Ezüst*
1. Két füles Leveses *mély-tál.*
2. Nyoltz sima *Kerek-tál.*
3. Négy kissebb *mély-tál.*
4. Két *Casseról* fa-nyelekkel.
5. Harmintz-hat sima *Kerek-tángyér*

18. *Elő-járo Asztali ezüst a' Tafel-decker keze alatt.*
1. Harmintz hat pár *ezüst-nyelű kés*, két águ villákkal, és harmintz hat négy ágú *ezüst villákal.*
2. Hat pár *ezüst-nyelű kés,* két águ villákkal.
3. Negyven két *ezüst-Kalán.*
4,5. Az én *Besteckem*, melly áll: egy pár két águ Villás Késből; egy négy águ ezüst Villából; egy ezüst kalánból; egy velő-vájo kalánból; egy só és bors-tarto pixisből; egy tojás-tartoból; és egy kis-alá-való járomból.
6. Két horgas, kerek, mély *Leveses Kalán.*
7. Egy *Leveses Kalán*, ez-is kerek de nem ollyan mély.
8. Negyven három *kávés-kis kalán.*

9. Egy *Nád-méz porozo kalán* fa-nyéllel.
19. Néhai kedves feleségem viselő *ezüst-nyelű-kése*, két águ vas, és négy águ ezüst villájával és N. *Domokos Fiam ezüst Kalánya.*
20. Egy meg-aranyozott, égetett topázzal ki-rakott *Gála-Kard.*
21. Egy viselő meg-aranyozott *ezüst-Kard.*
22. Egy filegrán munka *ezüst Kard* aranyozott táblára

NB. Anno 1818 a Taffeldecker keze alatt maradott asztali ezüstből sub A. a' Bécsi Münzhausban

adtam a' Császár requisitiojára:
12 pár ezüst-nyelű kés-villát.
12 ezüst négy ágú-villát.
Az 16. N-rus alatt specificalt uti-ezüstöt.
Egy pár ezüst fel-kötő Sarkantyut.
A' magam ezüst Besteckemet az 5-dik szám alatt specificálva.

Ezek helyett

Anno 1812 Ujjra csináltattam:
A' magam Ezüst-Besteckemet minden sub No. 5 volt darabjaival.
A' 16. N-rus alatt specificált uti ezüstöt minden darabjaival.
12 ezüst négy-ágú Villákat; és ezekhez, az ezüst kések helyett:
12 pár platirozott kés-villát.

Maros-Vásárhelyen levő Ezüst-portékáimnak Specificatioja

A' két zöld vas-ládákban:

Egy nagy ezüst Kávés Kanna 20 findsias.
Egy nád-méz-tartó *Kerek pixis* fedelivel.
Egy nád-méz-fogo kis ollo.
Hat nagy ezüst asztali *Gyertya-tartó.*
Egy asztali *nád-méz porozo.*
Egy *mustáros edény.*

N. Kedves Feleségem *aranyozott Besteckje*, melly áll: egy pár Késből, két ágú vasvillával; egy négy ágú ezüst villából; egy evő Kalánból; egy velő vájó Kalánból; és egy só tartó pixisből.

N. Domokos Fiam *Besteckje*, melly áll: egy pár két ágú vas-villás késből; egy evő Kalánból; négy ágú ezüst Villából, egy velő-vájó kalánból; és kés alá-való hidból.

Két horgas és mély kerek nagy Leveses Kalán.

Huszan négy pár *kis-kés Desserthez* való, az az 24 kés 24 három ágú ezüst-villa, és 24 ezüst kalán

Egy fekete kis börös tokban:

1. Egy *ezüst Tatze.*
2. Egy *ezüst Sima Kalamáris* porozojával együtt.
3. Egy kis *Gyertya-tartó.*
4. Egy *penna-tarto cső.*
5. Egy *ezüst-nyelű-olló.*

Egy schildkrot *ezüstös Kalamáris Láda*, hozzá-való belső készülettel és egy ezüst nyelű olloval
Egy gyöngy-házból-való *ezüstbe foglalt ivó-csésze.*
Egy ezüst-virágos, belöll *aranyos* és füles *ivó csésze.*
Egy Indiai dioból ezüstbe foglalt, *aranyos lábos-pohár.*
Egy kis kerek *ezüst Tángyér* aranyozott.

Egy *ezüst posta-sip.*
Egy *ezüst buzogány.*
Egy *ezüst aranyozott veress bársony pallos.*
Egy *Török ezüst Kard*, melly az el-esett Novi Basáé volt.
Három aranyozott *ezüstös Török-kés* vagy Hand-siár.
Egy *vad Kecske szarv-nyelű* ezüstös uti-kés.
Egy elefánt Csont-nyelű *ezüstös hirschfänger.*
Egy veress bársonnyal boritott ezüstös, aranyos, régi nagy *Magyar Nyereg*, arannyal kivarrott oldal-bőreivel.
Egy zöld bársonnyal boritott kis-*Magyar Nyereg* ezüstös, aranyos.
Egy ezüst *aranyos Portai* széles és gazdag Lora-való-szerszám, melly áll: egy lánczos Kantárból; egy szügyelőből; és egy farmatringból.
Az *Ezüstös Pistolyok* és *Flinták*; mellyekről lásd a' Fegyvereknek Specificatioját.

G. Teleki Samuel

Anno 1813 szerzettem a' fellyebb irtakhoz:

Egy ujj modi 's*ebbeli arany orát*, melly rugoval láncz nélkül jár. Licsken csinálta.
Egy *ezüst Dejeuner Servicet* Chocoládéhoz u. m.:
1. *Mahoni-fa Tácza Ezüst Galériával*, és két ezüst Mettzett Karikákkal; ezekbe-járó egy findsiával és fein üvegpohárral.
2. Egy kis *Ezüst Nachguss-Kanna.*
3. Egy aranyozott *ezüst kis-Kalán.*
4. *Egy Kenyérnek való kis-Kosár*, mettzett.

Egy kis *Kávés Ibriket ezüstből* két personára, fedővel.
Egy ahoz való kis *tej-Ibriket* vagy is inkább Kannát.
Egy fedeles *Ezüst Leveles Csészét* 2 Personára belöl meg-aranyozva.
Egy fedeles *ezüst csuprot Téjnek* valót.
Két *ezüst fedeles Kerek Casserolt.*
Egy *serkentő úti Ütő ora,* aranyozott bronze kerek Kasztenbe, veress bőrtokjával, Licsken csinálta.

G. Teleki Samuel

Szentgyörgyi Imre kézírása, Teleki Sámuel aláírásával (Mv. Teleki kt. Teleki lt. I. 125).

8

A Téka melletti lakóház leltára (részlet) Marosvásárhely, 1818.

R. Sz. B. Méltóságos Groff és Udvari Cancellarius Széki Teleki Sámuel Ur eő Excellentziája MVásárhellyi minden külső, és belső javainak Számtartó Halászi András Uram számadása alá lett Inventatioja. (1818)

A. a Szent Miklós uttzai Ház

a. Az Also Tractus

1-o. Ezen épület alatt találtatnak két nagy cserefa kétfelé nyiló Kapuk, mellyek közzül edgyik, melly a' Thécáriusi Ház felöl vagyon, jó állapotban van; 6 kemény vas sarkakon forog, jo zárjával, Koltsával alsó és felső subriglikkel. A' másik viseltes Kapu kitsiny gyalog ajtojával Zárjával, és Koltsával, két vas Sarkakon. Melly utolsó Kapun bé jövén jobb kézre vagyon:

I. A Kapu Közt való szoba

Innen bal kézre menve az alsó Gángra, ezen gángbol balra térve vagyon

II. Az Otsovsz[ky] Szállás

III. Praefectusi Szállás

IV. A' Belső Konyha

V. A' Belső Konyha és a Hoszszú Ház között lévő Szoba

VI. Az Also hoszszu Ház

VII. A Pintze Gradits felett valo kis kamara
Ebben most az Archivarius Fája találtatik

VIII. Az Also Bolt mellyben most a' familia Archivuma
conserváltatik

IX. A' Külső-Konyha
Melly Gángban nyilik egy két fele nyilo Ajto zár

X. A' Számtartoi Ház
A most leirt Gángbol ki jövén balra vagyon a Számtartoi Ház

XI. A Sütő Ház

XII. Az Alsó nagy Konyha

XIII. A' Szakáts Ház

XIV. A' Szakáts Ház oldal Szobája

XV. Az Élés Kamara

XVI. A Pintze
Találtattak a Pintzében e' következő Borok:

1811-ki Czelnai bor (lakat alatt)	37-
zavaros Bor	8,6
Berethalmi vett Bor ez lehuzva lett 55 veder	57,4
Régi aszszu Szöllő Bor	13,7
Régi aszszu Szöllő Bor	6,4
Celnai régi Ürmös	18,4
1811 Celnai fáin Bor	44,3
1815 Celnai Asztali	54,3
1815 Celnai Asztali	27,2
dto dto "	32,1
dto dto "	29,4
dto dto "	27,2
dto dto "	31,1
dto dto "	30,6
1816 Celnai "	30,5
dto dto "	30-
dto dto "	29,6
dto dto csapon	30-
1817 Vásárhellyi	42,4
dto dto	44,5
dto dto	44-

XVII. A' Gabonás

XVIII. a' Megujjitott Istállok

XIX. a' Bivalak Istálloja

XX. a' Szabo Háza

XXI. a' Hinto Szin

Az alább leirt Hinto Szinben találtatnak e következendő Hintok:

a. Egy Lazur szinre festett nagy Hinto, melynek vassai aranyozva vagynak, a Kast bé boritto vászon szakadozva, az erre valo ponyva meg rongyolva

b. Egy zöldön festett nagy Hinto, melynek vassai Aranyozva vagynak a Kasát bévono viaszszos vászony rongyos, az ezt bévono ponyva igen szakadozott, ablakjai el vagynak téve, a Hinto párnák benne vagynak [...]

c. Ismét egy zöldön festett Hinto, ennek ablakai épek a' benne lévő párnáival edgyütt ablaka meg hasadva, a' rud szárnyából egy vas szeg hibázik

d. Ismét egy más Hinto zöldön festve[...]

XXII. a Szolga Ur Szállása

XXIII. az Asztalos Háza

XXIV. a' Mihálly ur Szállása

XXV. Az udvar Közepén lévő Kut

XXVI. A Bibliothecariusi Szobák

a. Az olvasó Ház

Nyilik ebben egy jó fenyő Ajto zárjával kultsával
Vagyon két Üveg ép ablakja
Találtatik itten egy zölden festett hoszszu olvaso Asztal 6 fijokjaival
Egy veressen festett könyvtarto Almáriom.
Egy zöldön festett három subládáju Commod zárjával és koltsával
Egy zöld festékes Ágy fa
Egy Ovalis zöldön festett Asztal mely a' Thecaban van
8 zöldön festett edgyes Szék
Egy négy lábu, négy szegeletű fejér Asztal zárjával, és koltsával
Egy fejéren festett le eresztő hálo pad melly a legények Házából hozatott le.
Egy viseltes Kanape hat párnájával, melly a Praefectusi Szállásrol hozatott ide
Egy falban lévő zölden festett almariom üveggel
Kemencze... [kiolvashatatlan]
Egy cserefa rakodo asztal 4 fiokjával.

b. A' Thecariusi lako Ház

Mellyben nyilik az olvaso Házbol egy jó Ajto zárjával, koltsával

c. Thecariusi Külső Szoba

d. Thecariusi Kamara

e. a' Thecariusi Konyha

b. A Felső Tractus

XXVII. A Fegyveres Ház

Nyilik ebben egy két felé nyilo Aranyoson párkányozott fejér festékű két felé nyiló Ajtó hozzá tartozando riglikkel, zárjával, és koltsával ép állapotban.

Ezen Szobában találtatnak az eő Exja Specificatiojának Normáján e következő fegyverek.

a. Pistollyok.

b. Flinták.

c. Stuttzok.

d. Más egyéb fegyverek, és páltzák.

e. Lora valo Szerszámok.

XXVIII. Az eő Exja Hálo Szobája

Ennek falai zöld és fejér sujtásos spallerral vagynak bévonva

Vagyon ebben egy Nagy Trumián tükör két felöl aranyozott Bronzé Gyertya tartokkal

Egy trumián alá valo Mahoni Kaszten

Egy függő Alabástrom lámpás Luszter hellyet, béjáro olajos pléhvel

Egy Nagy Boltos Ágyfa veres tisza fábol igen szépen kirakva oszlopokkal aranyozott vasával, négy aranyozott Medve Lábon áll, zöld Sellyem tafota Krepinyes Superlatokkal Boltozattal

találtatik az Ágyban egy zöld selyem takaro

Selyem párna

Csikos Derekally

Fő alá valo gömböllyű párna

Csikos mátrátz Lószörből való

Zöld Sellyem Donyha

Két Ágy mellé valo éjjeli Asztalka veres tisza fábol

Egy Mahoni fa Comod Kaszten három subládával, kéz irások, és bé kötni, és Catalogusba irni valo aproság Könyvek, képek, levelek, stufok, kövek etc vagynak

Egy két subládáju Tiszafa Comod

Egy friesérozo kis Szék

Egy tisza, és egy fenyő pökö lada

Négy edgyes Szék fejér veress Selyem matériával boritva

Egy vas kereszt superlát tarto rajta levő grackli superlotta

Egy régi modi Ütő Asztali ora fekete tokba

Egy kis Asztali Ütő Ora ezüstözött pléh táblára csinálva

Két fejér vasas Leveles Láda, az edgyikben hasznos Levelek vagynak, mellyek a Leveles Kasztenben nem férnek, a' másikban a' Magyar könyvek Duplumai. Kanafatz boriték spallerek

Egy fali ora

Néhai Grofné ő Exjanak egy képe

Két Üveg ablakja egy tábla hasadásával

Egy tornyos fejér Kementze

Ehez valo vas kalán, fogo, és horog rezes nyelű

XXIX. Az Iro Szegelet Cabinet

Ennek zöld, és fejér sujtásos spalerrel vagyon [...]

Két üveg ablakja minden hiba nélkül

Vagyon itt egy trumián tükör két felöl lévő aranyozott Bronzé Gyertya tartokkal

Egy függő Kristály Luszter, négy Gyertyára, fejér üveg Lámpás a közepében

Egy trumián alá valo Kaszten két subládával, Mahoni fábol valo, bé zárva

Egy sima aranyos két ágú Bronzé Gyertya tarto

Egy fekete fa, rézzel körös körül pántozott Angliai Láda edgyes zárral, alatta levő faragott aranyos Asztal fábol
Egy Bronzirozott Mahoni fa kis Asztal
Egy Mahoni fa kisebb Asztal fekete fával, és réz Stábbal körül foglalva
Egy Mahoni fa Leveles Kaszten, mellyben vagynak drágább Levelek
Egy Mahoni fa Secretaire, melyben vagynak sokféle aproságok, Házi portékák
Egy Mahoni fa Iro Asztal réz Stábbal körül foglalva, mellyben vagynak iro Eszközök, és egyéb aproságok
Egy Umbraculum két Gyertyára Argenthachébol, zöld pléh kosárral
Egy Carlsbadi kis Umbraculum két Gyertyára zöld tafotával
Két Gyertya eleibe valo árnyék tartó fábol, zöld tafotával
Egy Kanapé zöld Sellyem fejér sujtásos Morral boritva, és Grádli Kopertával bé vonva
Egy ehez hasonlo borittéku karos Szék
Tiz ezekhez valo Egyes Szék
Egy Carlsbadi Szalma szinre lakirozott Skatully
Ferencz, és Károlly alabástrom Képei
Két falon függő portré üveg alatt
Egy Tokban lévő nagy Ora
Két Alabástrom Statua a Kasztenen
Egy ora borito Üveg Czilinder
Egy Carlsbadi ora tarto Láb, mellyre kisebbeli orákat akasztanak
Bétsnek három rajzolattya, és egy Hid rajzolat
Egy fejér Tornyos Kementze rezes nyelü tűz fogo és horog, és egy vas Kalannyával

XXX. A Nappali Szoba
Ennek falai zöldfejér virágu Spallérosok
Ennek Ajtoja jó zárjával, Koltsával, két hiba nélkül valo ablakjai
Vagyon itt egy Trumián nagy tükör két felöl aranyozott Bronze Gyertya tartokkal
Egy Trumián elé valo Kaszten, két subládával Mahoni fábol bézárva, benne lévő négy falra valo, és 12 Asztali Gyertya tartokkal
Egy nagy Asztali ora aranyos Bronze tokban, mely egy hétig jár
Két aranyozott Bronzé Gyertya tarto két keö Águ
Két Mahoni fa, jádzo Asztal, öszvehajlo, bellöl zöld posztoval boritott
Egy fekete fa aranyozott Bronzében körös körül virágoson pántozott Angliai Láda kettős zárral alatta levő faragott aranyos asztal lábbal
Egy nagy Chinai feketén aranyoson lakirozott Kaszten, a' tetején két vasen, és egy kosár, hasonlo munkával
Egy Chinai modra feketén aranyoson lagirozott Asztal Kanapé eleibe valo
Egy Kanapé a Spallérhoz valo Sellyem materiából gradli Copertával bévonva
[hiány]
A falon Maria Terézia és Joseff császár képei
Négy pökö Láda veres tisza fábol
Egy Tornyos fejű kementze

XXXI. A' Nagy Palota
A' most leirt nappali Szobából kijövet nyilik egy Ajto ezen nagy palotára jó zárjával, kolcsával
Ennek falai körös körül külömb külömbféle szép festésekkel vannak ékesitve
A Palota Közepén van három két két darabbol állo tábori öszve zárt Lábokon lévő Asztal
Fekete ló szörrel boritott edgyes Székek

Török Szönyeg
Két Győri fejér kül fütő tornyos Kementze
Egy 8 Gyertyára valo nagy kristálly Luszter
Fejér pökö Láda
NB. mellyek közzül edgy a' thecariusi Házban van.
Asztalra valo egy 7 fiokos kitsiny rakott Kaszten Ajtoja zárjával, koltsával vagyon ennek 4. ablaka két tábla hasadásával

Szentgyörgyi Imre kézírása (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/b. 751).

Háztartási költséglisták

1

Bethlen Zsuzsanna vásárlási listája Marosvásárhely, 1777. február 25.

A. 1777 d. 25-a Febr. Vásároltam M. Vásárhelyi Kristoff ő Kegyelmétől.

	Rft.	Xr.
1-o. Fél sing Selyem Virágos Ször Materiát	-	45
2-o. Egy sing s egy fertály Csikos Ször Materiát	-	75
3-o. Két pár Czérna Strimf, párja a Xr. 84	1	68
4-o. Hat pár Czérna Strimf, párja a Rft.1	6	-
5-o. Két Vég Czérna galandot, végit a Xr. 24	-	48
6-o. Egy Vég eperjesi Gyolcsot	5	25
7-o. Ismét egy Vég Eperjesi Gyolcsot	5	25
8-o. Négy font Caffét	2	88
9-o. Három font Riskását	-	81
10-o. Két font Gyöngy Kását	-	48
11-o. Két Kupa Árpa Kását	-	36
12-o. Két font Vastag Makaronit	1	92
13-o. Két font Bécsi Laskát	1	92
14-o. Két font Malosa Szölöt	-	68
15-o. Egy font Apro Szölöt	-	60
16-o. Egy Boutellia fein faolajat	1	20
17-o. Egy Kupa Czitrom levelt	1	20
18-o. Egy Sing Szebeni Rását	-	78
19-o. Más fél Quenting Ezüst Czánklit	-	90
20-o. Egy fáklyáért	2	40
21-o. Hat Loth Viola szin varrani való Szabó Selymet	4	32
22-o. Két Koncz Pappirossat	3	60
23-o. Egy pár Kesztyűt	-	72
24-o. Két levél gombos töt	-	48
25-o. Egy Sing fekete Taffotát	2	14
	40	89

Ismeretlen kéz írása Bethlen Zsuzsanna aláírásával (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 10. cs. 245).

2

Bethlen Zsuzsanna vásárlási listája Marosvásárhely, 1777. augusztus 12.

A. 1777 die 12 Aug, vásároltam Kristoff Uramtól

	Rf	Xr
Egy kis Mentére való Gombokat	2	4
Egy Loth és 3/4 ar zamklit a dr 272	4	76
Hár. fertálj kék moort	2	4
Egy vég Gyolcsot	13	-

	Rf	Xr
Egy Vég galandot	-	48
Tizenkét és fél Sing haj pantlika a dr 14	1	75
Tiz Sing fekete pántlika a dr. 12	1	20
Sa	25	27

Egy Font Borsat	1	20
Fél Font Gyömbért	-	48
Fél Font Mindenféle Füszerszámat	-	18
Hat Loth Szekfüvet	1	80
Hat Loth Fahéjjat	2	04
Hat Loth Szerentsen dio virágot	2	40
Két Loth Szerentsen diot	-	60
Három Font Kávét	2	34
Két Font édes Mandulát	1	44
Egy Font Bétsi Laskát	-	96
Fél Font Aproszöllöt	-	30
Hét Font és 30 Loth Nádmézet	7	62
Két Font Hajport	-	72
Egy Levél Ágas tőt	-	20
Tiz ord. zabolai Nyakravalot a dr 24.	50	25

G. Bethlen Susanna

Az első tíz tételt Teleki Sámuel írta, a többit ismeretlen kéz. Az aláírás Bethlen Zsuzsannáé (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 10. cs. 321).

3

Bethlen Zsuzsanna vásárlási listája Marosvásárhely, 1778. január 2.

A. 1778 d. 2-a Januar Küldjön Görög Kristoff ő Kegyelme:

1-o. Három font jó féle Káffét	2.52
2-o. Négy font édes Mandulát	2.88
3-o. Két Kupa Semlye Kását	- 54
4-o. Két font Riskását	- 48
5-o. Két font vastag Makaronet	1.92
6-o. Egy Kupa czitrom levet	1.20
7-o. Hat Loth jó féle Sáffránt	7.20
8-o. Hat Loth Szeretsendio Virágot	2.40
9-o. Négy Loth Szeretsen diot	1.20
10-o. Hat Loth Szekfüt	1.80
11-o. Nyoltz Loth fa héjjat	2.72
12-o. Egy font Mindenféle Szert	1.20
13-o. Két font Borsat	2.40
14-o. Két font Gyömbért	1.68
15-o. Egy pár Hajtokás Kesztyüt magamnak	- 72
Summa f.	31,16 x

G. Bethlen Susanna mp.

Ismeretlen kéz írása, Bethlen Zsuzsanna aláírásával (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 11. cs. 74).

4

A családjától távol élő Teleki Sámuel háztartásának kiadásai Szeben, 1778. május 1–10.

Erogationes Culinares

Majus 1778.

		Mf.	Dr.
1-a.	16 font Tehén Husért	-	80
	Fél Bárányért	-	54
	Friss Vajért	-	30
	Tojásért	-	48
	Veteményért	-	24
	1 Cupa Tejfelért	-	24
	Almáért, Körtvélyért Konyhára	-	06
	Semléért Konyhára	-	06
	Cafféhoz Téjért	-	06
	Kifliért	-	06
	Semléért Asztalra	-	20
2-a.	14 font Tehén Husért	-	70
	6 font Sertés Husért	-	36
	Semléért Konyhára	-	08
	Tejért	-	04
	Veteményért	-	18
	Len Mag Olajért	-	03
	Kifliért	-	06
	Cafféhoz Téjért	-	06
	Semléért	-	22
3-a.	16 font Husért	-	80
	Borju Husért	-	56
	Két Vad galambért	-	14
	Veteményért	-	09
	Egy Bárány Czimerért	-	24
	Kifliért	-	06
	Cafféhoz tejért	-	06
	Semléért	-	20
4-a.	12 font Husért	-	60
	6 font Sertés Husért	-	36
	Borju Husért	-	28
	Bárány Husért	-	20
	Borju lábért	-	16
	1 Cupa Köles Kásáért	-	12
	1 Cupa Eczetért	-	06
	Friss Vajért	-	40
	Almáért Konyhára	-	04
	Semléért Konyhára	-	06
	Veteményért	-	24
	Kifliért	-	06
	Cafféhoz Téjért	-	06

	Almáért Körtvélyért Asztalra	-	12
	Semléért	-	20
5-a.	16 font Husért	-	80
	Borju Husért	-	28
	Paczalért	-	06
	Bárány Husért	-	28
	Borju bélért	-	08
	Körtvélyért Almáért Konyhára	-	06
	3 csirkéért	-	30
	Semléért Konyhára	-	06
	Tojásért	-	12
	Spárgáért	-	24
	Szuppon tsontért	-	10
	Veteményért	-	22
	Kifliért	-	06
	Caffféhoz Téjért	-	06
	Almáért Retekért	-	12
	Semléért	-	26
6-a.	Egy Véka zab Kásáért	2	40
	16 font Tehén Husért	-	80
	Sertés Husért	-	18
	Borju Husért	-	34
	Téjfelért	-	09
	Édes Vajért	-	16
	Bárány Husért	-	32
	Téjért	-	04
	Veteményért	-	18
	Caffféhoz Téjért	-	06
	Kifliért	-	06
	Semléért	-	24
7-a.	12 font Tehén Husért	-	60
	9 font Sertés Husért	-	54
	Borju Nyelvért	-	14
	Marha Lábért	-	08
	Semléért Konyhára	-	06
	Spárgáért	-	30
	Borju Husért	-	26
	Tojásért	-	18
	Veteményért	-	15
	Caffféhoz Téjért	-	06
	Kifliért	-	06
	Semléért	-	24
8-a.	14 font Tehén Husért	-	70
	Édes Vajért	-	42
	Borju Husért	-	26
	Ökör Nyelvért	-	16
	Veteményért	-	09
	Tejért Konyhára	-	03
	Caffféhoz Téjért	-	10
	Kifliért	-	06
	Semléért	-	20

	Semléért Kifliért utra	-	26
9-a.	16 font Tehén Husért	-	80
	Borju Husért	-	34
	Almáért Körtvélyért Konyhára	-	06
	Semléért Konyhára	-	06
	Téjfelért	-	12
	Veteményért	-	24
	Öt Nyelvért páczolni	-	84
	Caffféhoz Téjért	-	06
	Kifliért	-	06
	Semléért	-	24
	Almáért Retekért	-	12
10-a.	14 font Tehén Husért	-	70
	Paczalért	-	06
	Téjfelért	-	10
	Semléért Konyhára	-	06
	Tejért	-	04
	Bánfi magért, Fenyő magért, Salétromért nyelv páczolni	-	30
	Veteményért	-	18
	Caffféhoz Téjért	-	06
	Kifliért	-	06
	Semléért	-	24

Ismeretlen kéz írása (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 11. cs. 20).

5

Teleki Sámuel vásárlási listája Szeben, 1778. augusztus 21.

A. 1778. d. 21-a Augusti Signat. Szeben
Ezenn Commissiomra adgyon Szebeni Kereskedő Binder ő Kegyelme:
1-o. Egy Süveg Nádmézet 7 font 23. lothk.
2-o. Négy font Caffét
3-o. Egy Boutellia fein faolajat
4-o. Egy Cupa Czitrom levet
5-o. Négy font Riskását
6-o. Két font Gyöngykása
7-o. Négy Cupa Árpa kását
8-o. Két Cupa Semle Kását
9-o. Két font vastag Makaronit
10-o. Két font Bécsi Laskát
11-o. Két font apro Makaronit
12-o. Két font csiga Makaronit
13-o. Egy font kapornyát
14-o. Egy font Szerdelit
15-o. Két loth Sáfrányt
16-o. Négy loth Szerecsen dio virágot
17-o. Két loth Szegfüvet
18-o. Tizen hat loth Borsot
19-o. Két loth minden féle szert

20-o. Egy loth Gyömbért
21-o. Egy loth Fahéjat
22-o. Két font édes Mandolát
23-o. Egy font Malosa szölöt
24-o. Egy font apró Szölöt

G. Teleki Samuel

Ismeretlen kéz írása, az aláírás Teleki Sámuelé (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 11. cs. 132).

6

A Teleki család sáromberki háztartásának kiadásai Sáromberke, 1778. október–november

A. 1778. October

Erogatum

		Rf.	Xr.
2-a.	Farkas Urn[a]k utra, midőn Cadoz Urat el kisérte	3	-
	Ujvári Urnak küldött Levélért postára Franco-tutto	-	32
3-a.	Nagy Mázas Fazékért vajnak	-	80
4-a.	A Cadoz Uramot Sorostélyig vitt Vorspontnak	3	-
	Sma	7	12
	melyet Halmágyi Ur kifizetett nékem		
5-a.	Náni Aszszonynak fükötökre való Ausszieglíért	4	14
6-a.	A' Német Schustern[e]k M. G. Ur eő Nga Schuchjáért Ausszieglire	1	92
7-a.	Az Urfi eő Nga Orvossága főzésére egy ujj fedős fazékért	-	11
	Iroftyinak vettem egy Tsizmát	3	06
	Az Urfi eő Nga jádzó Kuglijáért az Esztergárosnak	-	60
7-a.	Egy pár czitromért	-	28
	Iróftyinak és Szabó Ferentznek egy egy fejelés Csizmáért	3	20
9-a.	Gr. Rhédeiné Asszonyom eő Ngk küldött Levélért Postára	-	16
	Egy üveg éjjeli Edényért az Urffi eő Nga számára	-	36
	Egy nagy Levél[ne]k, és más Kitsiny[ne]k a' postáról lett ki váltásáért	-	88
	Az Urffi eő Nga Számára egy kitsiny Hegedűért	-	84
	detto két madárért Kalitzkástól	-	50
	Volff Samuel nevű Asztalosnak Ausszieglire az Asztal tóldásáért és a Bibliothecáb[an] lévő asztal és téka festésére	-	-
11-ma.	A' Konyhára egy rostéllyért. 6 vas Lábért, 1 Vágó Késért, 1 palatsinta sütőért Ausszieglí szerint	4	44
	Egy font Por-Tubákért	-	40
12-a.	Sütő Ferentz Csizmája foldásáért	-	12
	A' Német Szakátsnak, egy hétig való főzéséért, az edgyezés szerint	7	20
13-a.	A' Mónár Legények[ne]k a' Liszt haza hozásáért	-	15
	Lénárt Uram Levele postára való tételére	-	08
	Két font hajporért	-	28
	Az Urfi ő Nga orvosságai főzésére 2 fazékért és két tsuporért (még a' minap vettük volt) Egyéb féle fazékakért	-	25
	Mlgs Gróffné Asszonyom eő Nga Erszénnyébe adtam	1	80

14-a.	Egy Öl fáért a' Magazinumból	3	80
16-a.	A Kásztrolok, és több Réz Edények ónaztatásáért Xr.12 font 72	8	64
	Egy fazékért	-	10
	Egy fáklyáért	1	70
17-a.	A' Kis Asszony ő Nga számára egy Ivó Edényért Pléhből	-	34
18-a.	Egy font Haj-Porért	-	14
	Petsétért 's Létzfalvinak Biró Igazságot Mokra	-	06
19-a.	A' Kadoz Uram után járt Postának	2	40
20-a.	Iróftyinak, Latzinak 's a Sütőnek két két pár Lábra való tsináltatásáért és 2 Surtzért	1	02
	Az Urfi eő Nga számára két Ón Katonáért	-	18
21.	Grófné Asszonyom eő Nga egy font Haj porért	-	14
	Farkas Uramnak Sáromberkire útra az eő Nga parantsolattyáb[ól]	5	00
	A' Sorostélyi Kocsis[na]k Sper Xr-ért, a' mikor Lénárt Ur ki ment Szüretre	0	06
23.	Márton Szakátsnak egy Tsizmát Rft. 3.00 Lupuj Fellejtár[na]k egy Tsizmáért 2.04	5	04
	Ezenn Tsizmák patkoltatásáért	-	30
	A' postáról 4 Levél ki váltásáért, és a' Számtartó levele feltételéért	-	48
	Gyertya Tartóért a' Konyhára	-	12
	Egy Tseber rudért	-	06
24.	Kender Magért a' Madarak[na]k	-	06
	3 Levélnek a' Postára tételéért	-	24
	Egy fáklyáért	1	68
26.	Gr. Bethlen Domokos Ur eő Nga emberének szénára	-	18
	3 öl Vastag Spárgáért	-	09
	A' Képek fel Szegzéséhez való Szegekért, és Strófos Karikákért	-	42
	Egy font Por Tubákért	-	40
27.	Egy Gyertya Tartóért a' Konyhára	-	12
28.	Zágoni Ur Levele Postára való tételéért, és három[na]k ki váltásáért	-	32
	Egy mázos Liktárium[na]k való Cserép Tálért	-	10
29.	Az Ágy melegitőnek Sarkáért való meg igazitásáért az Ötvösnek	-	18
30.	Egy horgas Vas Szegért a' Képek fel szegzésére	-	06
	Egy Atzél Spádét fel kötő horogért	2	40
31.	Gr. Teleki Ádám és Doktor Zágoni Ur Levelek postára való tételéért	-	16
	A' Compactornak Ausszíglire az ő Nga parantsolattyából	8	28
	Az Urfi eő Nga Vize melegitésére, egy darab atzél rudért	-	26
	Eroga[ti]onis M. 8-bris Summa	92	85

Ao. 1778. Mensis November

2-a.	Latzi, Siga, Dajka, és Máriskó Tsizmájok foldásokért	-	60
3-a.	A' Szabó Péter Czizmája foldásáért	-	24
	Gr. Rhédeiné Asszonyom eő Nga Levele fel tételéért, és három[na]k ki váltásáért a' Post[án]	-	32
4-a.	A' Bouteliák Dugojoknak Pantoffel-Holtzért- és kész dugokért	2	40
	Gr. Toroczkai Levele postára való tételéért	-	08
	A' Boutéliák bé kötésekre Lantornáért, és Bétsi Szurokért	-	14
	Fazakakért a' Kis Asszony ő Nga számára, és egy mázos Tálért Birsalmához	-	19
6-a.	Egy font Haj-Porért. Groffné Asszonyom eő Nga számára	-	14

	Terpentina Olajért, a' Ló Lába mosására	-	06
	Puska porért	-	06
	A' Sárdi Borok bé hozása alkalmatosságával czéduláért	-	03
	2 Ászoknak való Gerendáért	2	04
9-a.	Egy font haj porért Miskának	-	14
10-a.	4 Ingért a Xr 24 és 10 Lábravalóért a Xr. 15 a Varro aszszonynak fiz.	2	46
	A Kamarára bé adott pénz potlásába	-	12
11-a.	3 Levélnek a Postára tételéért	-	24
12-a.	Két fazékért	-	10
	Egy font haj porért az Asszony ő Ngak	-	14
13-a.	Vajda Julis Csizmája foldozásáért	-	23
	Négy Sák buza haza hozásáért a' Molnárok[to]l	-	12
	A' Sáromberki embernek, a' mely velem jött utra	-	60
14-a.	Agens Türi Urnak és Jubiliros Scheva Urnak szolló Levelekért postára	-	24
	Tiszt. Kovács Urnak Küldött Levélért postára	-	16
	A' Gesési bort hozott 3 Szekeresnek	-	96
16-a.	Egy fáklyáért	1	80
	Csombord és Szabó Péter Csizmájok meg foltozásokért	-	21
	Hintó mosó Kefeért	1	08
17-a.	Két Lantorna Lámpásért	-	36
	Egy fazékért	-	08
18-a.	Egy font kék Keményitőért	-	18
19-a.	Egy öl fáért a' Magazinumból	3	80
	Egy font pesti portubákért	-	40
	Mlgs Groffné Aszszonyom ő Nga erszényiben	10	-
	A Ferkő tanitásáért a' Frisérnek előre	25	-
	B. Wesselényi Farkas Ur ő Nsgnak Kártya pénzt Rf.11 Xr. 57	14	34
	Pettert nevű Lakatosnak az Auschzigel szerint Rf.11	13	20
20-a.	A' Kamarára adott pénz potlására	-	20
21-a.	A' Banco Czédulák fel tételiért postára	1	72
	4 Levélnek kiváltásáért	-	40
	Ikrich nevű Asztalosnak az Auschzigel szerint Rf.16	19	20
	Groff Bethlen Gergelyné Aszsz. Ő Nga emberének mely vajat hozott discretioba	-	34
	A' Jägernek egy pár papucsra	1	80
24-a.	Sáromberki két Szekeresnek utra	-	96
	Ugyan nékik egy kerekek uton eltörvén Farkas Ur[na]k hogy mást vett nékik adtam	1	02
	Dajka Csizmájának foldozásáért	-	21
26-a.	Egy öl fáért a' Magazinumból	3	80
	Egy Fáklyáért	1	80
27-a.	Mlgs Groff Ur ő Nsga számára Haj porért	-	14
	Sweiczer nevű Szatlernek az Veres Hinton tett munkájáért az Auschzigel szerint Rf. 10	12	-
	Sütő Ferkőnek egy pár ujj Csizmáért patkolásával edjütt	2	93
	A' Dajkának egy pár Ujj Csizmáért patkolásával edjütt	2	18
	Pro Novembr. Vorsa Sma.	130	90

Ismeretlen kéz írása (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 10. cs. 128).

7

Bethlen Zsuzsanna maga vezette kiadáslistái
Marosvásárhely, 1779. július–szeptember

1779 fizettem Pátrubánynak				
1 sing 3 fertály Rosaszin Kréditorért			4	20
5 sing rosaszin Glantz Leinwandert			3	-
1 Pár kis Papusért			-	40
2 Levél gombostőért			-	54
1 pár svédise Kesztyűért			-	40
		Suma	8	54
24 Julii				
Egy sing Ffanert			-	84
Egy fűsűt			-	24
fél sing keskeny fekete Bársony			-	6
három fertáj czérna Kradlit, két pár Papucsnak magamnak			-	54
Egy pár Strinf kötőt			-	50
			2	18
28 Aug				
hét sing Arany czankli			1	02
két sing fekete selyem sinor			-	42
egy konting szalma szin selyem			-	18
			1	62
		Summa	12	34
1779 Julii Apróság kölcség			116	36
négy fáklyát	6 Julii		4	80
Egy kalamáris porozojával	6 Julii		-	54
Fazakakért, Lábosokért	10 Julii		1	50
Az Palota ablakáért	12 Julii		1	92
Felejtár Miskának Uj Stiblit	16 Julii		6	-
Mihály Csizmájánaak fejelésiért	16 Julii		-	32
Klári Csizmájának fejelésiért	16 Julii		-	32
[?] Csizmájának fejelésiért	18 Julii		-	40
Schallenbergi Aszonynak	18 Julii		2	72
Darabontnak Uj Csizmát	19 Julii		2	20
Kupta uj Csizmájára	19 Julii		2	-
Két főt vizes fazékért	14 Julii		-	30
az Uramnak	12 Julii		1	60
Olajért	14 Julii		-	24
három német főkötőért	20 Julii		11	40
21 Julii főkötőre való virágokért			3	36
15 Julii Fazék drotozásért			-	42
		Suma	40	34
22 Julii Köntösös Almáriomért			14	40
22 Julii Kriskának			1	20
23 Julii Két német főkötőért			10	80
24 Julii Két pár selyem Strinf mosásáért			1	-
Ismét akkor négy pár selyem Strinf mosásáért			-	56
			68	30

28 Julii	Egy Réz Fazékért	3	34
	hat kávés Ibriknek Onozásáért	1	70
29 Julii	két pár Csizmára Sinort	-	8
	ágas Tőért	-	6
	ház kisurlásáért	1	20
	Pomádéra	-	50
30 Julii	Bagosinénak	2	40
31 Julii	30 czitromért	3	72
1 Aug	Hajam frizérozásáért	1	20
	9 kupa Málnáért	-	72
	3 kupa Málnáért	-	24
2 Aug	Lisinek köntös csinálásáért	2	40
4 Aug		-	40
	Körtvelyért	-	40
4 Aug	hat vizes Pohárért	1	94
6 Aug	öt Koszu Turoért	-	14
	Két Narancsért	-	34
8 Aug	két fogoly madárért	-	60
10 Aug	Hostyinak egy pár uj Csizmáért	2	34
	egy Kalitzkáért	-	30
	Léczfalvinak egy pár Uj Stibliért	4	80
	Miskának egy pár Uj Stiblit	6	-
	Magamnak két pár Papucsért	2	-
	ágas Tőért	-	12
	Füsűért	-	30
	Hostyi Csizmájának patkolásáért	-	18
	Büdös kőért	-	2
	fökötőbe valo drotért	-	10
13 Aug	Miklos és Loczi Czizmájának talpalásáért	-	18
16 Aug	Az Istáloba két kefét egy vakarot és két spondiát a János kotsis keze alá	2	80
17 Aug	Egy sing fekete sinort	-	6
18 Aug		-	20
18 Aug	hat Abroncsnak fel veréséért	-	36
	Tiz fésüt az Cselédeknek	1	84
	A kis Kuptának egy kalapot	-	60
	Egy kötés haj Pántlikát	-	40
	Kilencz Seprüért	-	9
	A kis kuptának egy nyakravalót	-	32
	Egy fátyol nyakra valóért	-	40
	Ismét	-	40
20 Aug	Két Lámpást az Aszaloba	3	20
	Tiz Kupa Iros Vaj, Kupája 42	4	20
25 Aug	Léczfalvinak fizetésiben	4	80
26 Spit	Krajtzár	-	36
Aug		-	34
Aug		-	34
30 Aug	Az Ur	7	20
31 Aug	Farkasnak postára tett levelekért	1	84
	Sütő Ferkónak egy pár Uj csizmát	2	04
	8 Véka zabért	1	60

		Sütő Ferkő Csizmájának patkolásáért	-	19
2	Sept	Két almáriomért	58	79
2	Sept	Egy Vas kemenczéért rostélyával együtt	3	60
2	Sept	két izben	-	80
		Leányomnak egy pár Papucsért	-	40
		Sáromberki Szekeresek[ne]k	-	80
		Egy pár kis kesztyüért a Leanjomnak	-	18
		Egy Páltzaért a fiamnak	-	34
		négy sing selyem Sinorért	-	24
		Zsák Lisztért	-	18
6	Sept.		-	40
		konyhára 13 Aug die 6 Septembrisig	56	05
7	Sept	Olajért és hájogért	-	7
8	Sept	Tizenhárom görög dinyéért	1	42
9	Sept	Olajért	-	4
10	Sept	Négy Sárga Dinyéért	-	48
		Kos	1	60
		6 fa Klányért	-	04
13		három Főkötő[ne]k mosásáért és csinálásáért	4	40
		Lisinek fizetésiben	7	20
13	Sept		-	18
13	Sept	Kilentz Véka zabért ad 18	1	62
		Hat Véka zabért ad 24	1	26
		Farkasnak Lra [?]	2	80
		Hat szijuért az Cselédek[ne]k	1	20
		egy mosogato Csebret	-	30
		Miklosnak egy pár Uj Csizmát	1	98
		Öt koszoru Hagymát ad 18	-	90
		Jancsinak egy pár Uj Csizmát	2	04
		Latzinak egy pár Uj Csizmát	2	32
		Két tégej és egy Kürtös	-	62
			94	44

[Ugyanitt néhány feljegyzést találunk a bevételekről is:]

2	8bris	Árpási pénz	29	94
7	8bris	Az Urtol	16	-
11	8bris		12	40
14	8bris		10	24
19	8bris		100	-
			168	58
1	9bris	Sorostélyi pénzt	79	-
9		Négy Veka Alma árrát	-	56
10		Martonfalvi Pénzt	100	-
		Hat Véka Almáért	-	90
17		Árpási pénzt	30	-
			210	46
2	Xbris	Mártonfalvi pénzt	42	-
6		Sorostélyi Pénzt	50	-
15		Az Ur	100	-
29		Az Ur	7	60

31	Árpási Pénzt	30	-
		229	60
1779 9 Junii 31 Xbris percipialtam		967	98

1780 Sorostélyi Pénz		Árpási Pénz	Mártonfalvi Pénz
10 januar	34	*Januar*	
Febr 28	24	14	30
29	42	*Febr*	
	66	26	21
		Martius	
		18	35
		Aprilis	
		20	50

Saját kezű írás (MOL. P. 661. Teleki Sámuel oszt. 11. cs. 205–209).

Évi bevételeikről készített feljegyzések

Bécs, 1800/1801, 1820/1821

Ao. 1800 Quietaltam
Pro Prima Angaria 1799/1800

Rf. 375	Fő Ispányi fizetés dd-o 10 Dec 1799
	Vice Ispány Pechy Urk küldöttem
Rf. 1333, 59	A Megyesi pénzt dd. 28 febr. 1800
317,1	Erdélyi Sertések árát dd-o 28. febr. 1800
444	Remetei pénzt dd-o 28. febr. 1800
	Ezen három Quiet. Megyesi Tisztemnek Horváthnak küldöttem 8-a Mart. 1800
Rf. 700	Várad Olaszi Házamnak restans censussát Ord. Fiscalis Molnar Ur[na]k quietaltam. Quietantiomat Ord. Vice Isp. Pechy Ur[na]k acludt. dd-o 29. Mar. 1800
Rf. 500	G. Teleki Josefné Angyomtol Interest mely ki telt 28 Martii a.c. dd-o 16 Apr. 1800
Rf. 1000	Erdélyi Joszágbeli Jövedelmet quietaltam Inspectoromnak Kadácsi Urk. 28-a Apr. 1800
Rf. 1000	Herczeg Eszterhazinak Interest 1/2 esztendöre mely ki tölt 1 May 1800

Pro secunda Angar.

Rf. 1000	A' Megyesi pénzt p. 2-a aug dd-o 25 Maji 1800
Rf. 300	Remetei Pénzt p. 2 aug dd-o. 25 Maji 1800
Rf. 750	Fő Ispányi fizetést pro 2-a et 3-a angaria 1799/1800 quietaltam Váradon 23. Juny 1800

Pro Tertia Angaria

Rf. 1131 29	A Megyesi pénzt d. 2. aug 1800 Wásárh.
400	Remetei pénzt cod. ibid.
Rf. 833, 20	Sorostélyi pénzt 20. aug. 1800 Sorost.
Rf. 576, 16	Sárdi pénzt d. 24. aug. 1800 Sárdon

Pro Quarta Angaria

Rf. 375	Fő Ispányi fizetést Váradon octoberben 1800.
Rf. 300	Váradi Házam[na]k Censussát usque 12 dec. a. c. Molnár Sándor Urtol de 25. oct. 1800
Rf. 1500	Ar. Megyesi pénzt d. 30 Nov. 1800. Bécsbe quiet. 200 Remetei pénzt Posonyban d. 20 Mar. quietaltam, percipialtam Diurnumot a die 25 Dec. 1800 inclusive usque 10-m Apr. 1801. competando 107 napra pr. f 12,40
Rf. 1355,20	Item uti kölcséget item at vrediter
Rf. 331	
Sa Rf 1686, 20	

1820/1821

Rf. 600	Ar. Megyesi Jövedelmet vettem
Rf. 500	Remetei Jövedelmet vettem és quietaltam 27 Martii 1820.
Rf. 191,4	H. Eszterházitól interest m/20 f. Cap. a die 12 oct. 1819 usq. 12 apr. 1820. quietalt. 8 apr. 1820.

Rf. 750	Fő Ispányi Honorar. p[ro] 1-o et 2-do angar. 1819/20 quietaltam 2-do Maji 1820.
Rf. 962, 30	V. Olaszi Házam Censussat a 1-a Febr. usque 12 Juny 1820 quietalt. 2 May 1820
Rf. 1000	H. Eszterhazitol Interest a 1-a Nov. 1819 usque 1-ma Maji 1820. quietaltam 4-a Maji 1820.
Rf. 271, 30; 294,5	H. Eszterhazitol Interest a 4-a et 5-a Januar usque 4-m et 5-m Julii 1820. quietaltam 5 July 1820.
Rf. 2200	Teleki Lászlotol Interest a restans Interesnek in Rf. 4055 defalcatiojaba quietalt. 1 aug. 1820.
Rf. 3200	Inspectorom Kadácsi István Ur. Erdélyi Jövedelmeimből nekem administralt, a Fiam Rendelése szerént. Quietaltam die 15 Sept.1820. NB. Ennél többet nem percipiáltam egész egy Esztendő alatt Erdélyi minden Joszágombol
Rf. 191,4	H. Eszterházitol Interest a die 12 apr. 1820 usque 12 oct. 1820 quietaltam 5 oct. 1820.
Rf. 400	Debreczeni Interest a die 17 Junii 1819 usque 17 Junii 1820
Rf. 200	d-to a die 15 Juliy 1819 usque 15 Juliy 1820
Rf. 375	d-to a die 9 aug. 1819 usque 9 aug. 1820
Rf. 975	quietalt. 17. oct 1820.
Rf. 50	Staatsobligatio 2000 for, Interessel a 1-a oct. 1819 usque 1 oct. 1820 quietalt. 30 oct. 1820.
Rf. 1000	H. Eszterhazitol Interest a 1-a Maji usque 1.nov. 1820. quietaltam 6 nov. 1820.
Rf. 271,30; 294,5	H. Eszterhazitol Interest a 4-a et 5-a Julii 1820 usque 4 et 5 Junius 1821. Quetalt. 6 Jan. 1821.
Rf. 413,48	Debreczeni Interest m/12 Rf. Capit. a die 20 Nov. 1819 usque 20 Nov. 1820. Quietaltam 25 Januar 1821.
Rf. 750	Fő Ispányi Honorarium pro 3-a et 4-a Angaria 1819/1820. Quietaltam 25. Januar 1821.
Rf. 1371, 21	Várad Olaszi Censust m/12 for Capit. a 20 Nov. 1819 usque 20 Nov. 1820. quietaltam Debreczeni Domesticus Perceptor Pándi Károly Ur[na]k 25 Januar 1821.
Rf. 1000	Aranyos Megyesi Proventust quietaltam 5 Apr. 1821
Rf. 1000	Remetei Proventust quietaltam 5 Apr. 1821
Rf. 1000	H. Eszterhazitol Interest a 1-a Nov. 1820 usque 1-a Maji 1821 quietaltam 4 Maji 1821.
Rf. 750	Fő Ispányi Honorariumot pro 1-a et 2-da Angar. 1820/21 quietaltam 19 Maji 1821.
Rf. 271,30; 294	H. Eszterhazitol Interest a 4-a et 5-a Januar usque 4-mo et 5-tam Julij 1821, quietaltam 6 July 1821.
Rf. 1200	Bank-notákban percipialtam ifiabb G. Teleki Josef öcsémtől Pestről a Posta Szekér által d. 26 Julii 1821. A' mult Terminusokrol Restantiaban maradott 5910 Rf. Intereseknek Defalcatiojában megteszen Rf. 3000 V. Cz.
Rf. 720	G. Kemény Samuelnétől Interest m/12 Rf Capitalistol a 31 Januar 1821. Quietaltam Agens Udvarnoki Urk. 31 Julii 1821.
Rf. 260	Váradi Házamnak hátra maradott Censussából percipialtam és quietaltam die 3 Sept 1821 fiscalis Pap János Urk. NB. még restal Rf. 320.

Rf. 975	Debreczen Varossatol Interest a die 17 Junii 1820 usque 17 Junii 1821, a die 15 Julii 1820 usque 15 July 1821 et a die 9 Aug. 1820 usque 9 aug 1821. Quietaltam d. 3. Septembr 1821. Domest Perceptor Pándi Károly Urk.
Rf. 191,4	H. Eszterházitol Interest a die 12 apr. usque 12 Octobr. 1821 quietaltam 4. oct. 1821.
Rf. 50	Staats Oblig. 2000 f. Interest a 1-a oct. 1820 usque 1-a oct. 1821 quietaltam 17 octobr. 1821.
Rf. 413,48	Debreczeni Interest m/12 Rf. capitalistol a die 20 Nov. 1820 usque 20 Novembr. 1821. quietaltam 20 Octobr. 1821.
Rf. 1000	H. Eszterházitol Interest a 1-a Maji usque 1-a Nov. 1821 quietaltam 7-a Nov. 1821.
Rf. 2250	Teleki Josef öcsémtől percipialtam Valto Czedulákba, a mult Terminusokrol hátra maradott Intereseknek defalcatiojába és quietaltam d. 21 Dec. 1821 Ocsovszki Uramnak. NB. még hátra maradott régi Restantia Rf. 660 accedalni fog 31 Dec. a.c. Interes. Rf. 600
Rf. 271,30; 294,5	H. Eszterházitol Interest a 4-a et 5. Julii 1821 usque 4-m et 5-ta Januar 1822 quietalt. 7-a Jan. 1822.
Rf. 750	Fő Ispányi Honorariumot pro 3 et 4-a Angar 1820/21 quietaltam d. 24 Jan. 1822. Postán
Rf. 1260	G. Teleki Joseftől restans Interesben utoljára quietaltam D. 1-a February 1822. Postán NB. a' Currens Interesek kezdődnek Martiusban 1821-ben.
Rf. 191,4	H. Eszterhazitol Interest a die 12 Oct. 1821 usque 12 apr. 1822. quietaltam 1-a apr. 1822.
Rf. 1000	H. Eszterhazinak Interest a die 1 Nov. 1821 usque 1 Maji 1822, quietaltam 2-da Maji 1822.
Rf. 9000	A' fiam ad[mini]stralt pro Ao. 1821. Joszágom Jövedelméből quietaltam d. 14 Maji 1821 a Fiamnak
Rf. 2300	G. Teleki Josef öcsém ki-fizette, a nálla lévő Martius Honapban 12-a, 14-a és 28 elocált három rendbeli Capitalissaimnak, pro Ao. 1821/22 tartozo restans Interesseket. Quietaltam a postan d. 13-a Junii 1822
Rf. 272,30; 294,5; 565,35	H. Eszterhazitol Interest a 4 et 5 Januar usque 4 et 5 Juliy 1822. Quietaltam 2-da July 1822
Rf. 720	G. Kemény Samuelnétól Interest m/12 Rf. Capitalistol, a die 31 Januarii 1821 usque 31 Januar 1822 quietaltam d. 9 July 1822.

Saját kezű írás (Mv. Teleki kt. Teleki lt. I/a. 26).

Adományok

1

Elismervény Teleki Sámuelnek a marosvásárhelyi ispotály megsegítésére szolgáló adományáról Marosvásárhely, 1815. június 30.

Recognitionalis

Alább kik neveinket tulajdon Kezeinkel fel irtuk ezennel meg esmérjük: Hogy Fő Méltoságu R. Sz. Birodalombéli Groff, és Udvari Cancellarius Széki Idősbb Teleki Sámuel Ur eő Excellentiájának a' follyo 1815-ik Esztendőben Martiusnak 8-ik napján tulajdon Subscriptioja, és Petsétje alatt költ azon Irását, melly szerént a' MVásárhelyi Közönséges Betegek Ispotállya fel segillésére a' betegségben sinlődő emberiséghez, és Hazájához viseltető buzgo indulatbol 5000, öt ezer, Mforintokat olly feltétellel, és Rendeléssel legálni méltoztatott: hogy annak Interesséből mindenkor szegény szükölködő betegek tápláltassanak, és orvosoltassanak a' fenn emlitett Ispotályban, és azon summa a' következő Időkben is mint állando Capitalis mindenkor bátorságos Hellyen jo securitas alatt elocáltatván, annak esztendőnként hátra maradás nélkül fizetendő Interesse a' fellyebb meg irt végre fordittassék; ha pedig ezen Ispotály állando nem lenne, abban az esetben a' fenn irt Capitalis a' MVásárhellyi Reformata Ecclesiának nevére, és számára elocáltassék, és annak Interesséből azon Ecclesiabéli szegény Betegek segedelmeztessenek, – ugy továbbá Méltoságos Groff Camerarius, és Tabulae Regiae Actualis Adsessor Széki Idősbb Teleki Jóseff Urnak a' folyo esztendőben Februariusnak 16-ik Napján tulajdon Neve aláirása, és Petsétje alatt költ azon obligatorialis Levelét, melly szerént a' fennebb légált 5000 Mforint Capitalist által és kezéhez vévén annak esztendőnként járo 6. pro Centum Interesse fizetésére magát kötelezte mái napon a' MVásárhellyi Közönséges Betegek Ispotállya részéről által vettük olly véggel: hogy azon két rendbéli Originalis Leveleket a' Méltoságos Centralis Deputatio végzése szerént a' MVásárhellyi Ispotály több fundationalis Levelei közzé illocállyuk, mellynek nagyobb Bizonyságára adjuk ezen tulajdon kezünk aláírásával és festett Petsétünkkel meg erőssittetett Levelünket. MVásárhellyen Juniusnak 30-ikán 1815-ben.

G. Kemény Sámuel
Ilentzfalvi Szász Péter
a' MVásárhellyen ujjonnan felállitott Ispotály Perceptora
Peiellé Wentzel a MVásárhellyi Közönséges Ispotály fel állitására kirendeltetett hellybéli Bizottságnak actuariussa

Eredeti (Mv. Teleki kt. Teleki lt. I/b. 519).

2

Elismervény Teleki Sámuelnek a marosvásárhelyi ref. kollégium professzorainak megsegítését célzó adományáról Marosvásárhely, 1813. szeptember 4.

Mi alább irtak, adjuk tudtokra mind azoknak a' kiket ezen dolog illet, hogy Méltoságos Romai Szent Birodalombéli Gróf és Udvari Cancellárius Széki Teleki Sámuel Ur Ő Excellentziája, a' Maros Vásárhelyi Reformatum Nemes Collegium Professorai fizetések pótlására állandó, és örökös Fundusul 5000 = öt ezer Magyar Forintokat maga utolsó Rendelésében legálni méltoztatott, azzal a' határozással, és véllünk közlött Jelentésével, hogy az irt 5000 = öt ezer Magyar Forint Summa, mihelyt az ollyan helyre, az hol ezen Summára nézve elegendő Securitás iránt semmi Kéttség nem lehet, elocáltathatik leg ottan Ő Excellentziája azt az irt czélra még életében állandó, és örökös Fundusul által adni méltoztatik. Mi annak okáért a' tisztelt Gróf Ur Ő Excellentziájától legált és conferált ezen Summát, az Ő Excellentziája consensussa is accedálván, mint az irt Nemes Collegiumnak Elöljárói Méltoságos Tabulae Regiae Praeses Magyar Gyerő Monostori Grof Kemény Sámuel Ur Ő Excellentziájának azon nékünk előre el küldött 1813-ban Augustus 31-kén költ interimalis Obligatoriában, mellyben Ő Excellentziája előre kötelezi magát, hogy az irt Summát az arról adandó formalis Obligatoria mellett törvényes Interesre által vészi, közönséges meg egyezésből a' sokszor irt 5000 = öt ezer Magyar Forint Summát per manus által adtuk, és cedáltuk, és abban, hogy azon Summát a' tisztelt Gróf és Praeses Ur Ő Excellentziája kivánsága szerint, udvari Agens Tekintetes Augustinovics Pál Ur, mint Ő Excellentziájának Mandatariussa, az Ő Excellentziája számára kezéhez vehesse, meg egyeztünk. Mellyekről adjuk ezen tulajdon Subscriptionkal, és Collegiumunk szokott petséttyével meg erősitett Irásunkat hivatalunknál fogva. Maros Vásárhellyen. 1813-dik Esztendőben September 4-ik napján az irt Nemes Collegium Professorai:

G. Teleki Mihály
Imp. Curat.

Makfalvi Dósa Gergely mk.
Borosnyai Lukáts János mk.
Antal János mk.
Köteles Sámuel mk.
Tompa János mk.
Bolyai Farkas mk.

Eredeti (Mv. Teleki kt. Teleki lt. I/b. 517/a).

3

Teleki Sámuel adományai Bécs, 1815. március 8.

Pia fundatiokra Isten áldásából adtam

1. A' Sáromberki Református Pap fizetésére Capitalist a' Templom és Parochia épitésein kivül.	Magyar For.	1000.
2. A' Sárdi Ref. Templomnak reparatiojára	Magyar Forint	200.

3. A' Sáromberki ecclesiának, a' Pap és Mester számára, és a Templom 's Parochia reparatiojára rendeltem az ott való két Malmaimnak Vám-Dézmájokat.
4. A' Maros-Vásárhelyi Reformatum Collegium számára a' Sáromberki allodiális Buza Termésnek Dézmáját.
5. A' felső Bányai Reformata Oskola Tanitoinak számokra a' Remetei allodialis Buza Termésnek Dézmáját.
6. Az Aranyos-Megyesi Reformatus Pap számára az A. Megyesi allodialis Buza és Rós-Termésnek Dézmáját.
7. A' Debretzeni el-égett Templom épittésére adtam Rhénes For. 300.
8. A' Debretzeni el-égett Collegium épittésére is — "— 500.
9. A' Debretzeni collegium Szükségeire adtam 200. Exemplárt a' Bibliothecam Catalogussának II. Tomussából pr. fl. 2 Xr. 30 Rft. 500.
10. A' Sáros Pataki Collegiumnak épittésére Rhénes Forint 500.
11. A' M. Vásárhelyi régi Ispotálybeli Pap fizetésének nevelésére Capitalist Rh. Fr. 200.
12. A' Nagy Váradi Reformata Ecclesiának Capitalist Rh. Fr. 200.
13. A' Bétsi Reformata Ecclesia és Oskola számára Capitalist Rf. 1500.
14. A' Vátzi Militaris Academianak épittésére Rhénes Forint 5601.
15. A' Sáros Pataki Ref. Collegium Bibliothécájának Capitalist Rh. Ft. 500.
16. A' Miskoltzi Ref. Oskola Bibliothecájának Capitalist Rh. Ft. 500.
17. A' Losontzi Ref. Oskola Bibliothecajának Capitalist Rh. Ft. 500.
18. A' Pápai Ref. Oskola Bibliothecájának Capit. Rh. Ft. 500.
19. A' Székely Udvarhelyi Ref. Oskola Bibliothecájának Capitalist Rh. Ft. 500.
20. A' Szigeti Ref. Oskola Bibliothecájának Capitalist Rh. Ft. 500.
21. A' Körösi Reformata Oskola Bibliothecájának szaporittására 180 exemplárokat adtam a' Bibliothecam Catalogusának első Tomussából pr. Rf. 3-Rhénes For. 540.

EZEK FELETT

A Testamentumomban foglalt Pium Legatumok közül, még életemben előre ki-adtam:

1. A' Maros-Vásárhelyi Ref. Collegium Professorai fizetéseknek nevelésekre Capitalist. Magyar forint 5000.
2. A' Szász-Városi Ref. Oskola Professora fizetésének nevelésére Capitalist Magyar Forint 1000.
3. A' Székely-Udvarhelyi Ref. Gymnasium Professorai fizetéseknek jobbitására Capitalist Bétsben 3-ik January 815. Magyar Forint 2000.
4. A' Zilahi Ref. Oskolának épittésére, a' Testamentumomban legalt 600 Mforintokat, még 400 Mforintokkal potolván, ki-adtam. Hung. 1000. Bétsben 16. Februar. 815. 1000.
5. A' Várad-Olaszi Ref. Ecclesia Papjának és Oskola-Professorának fizetésekre legált 2400 Mforintokat is kiadtam. Bétsben 16-ik February 815. 2400.
6. A' MVásárhelyi három Református Papok fizetéseknek jobbitásokra legált három Ezer Mforintokat is ki-adtam. Bétsben 8-ik Marty 815. 3000.
7. A' MVásárhelyen az Erdélyi Nemes Statusok Intézetek szerént fel-állitando Ispotálynak Segedelmezésére legált Öt Ezer Mforintokat-is ki-adtam. Bétsben 8-ik Marty 815. 5000.
8. A' Nagy Szigethi Ref. Collegium két első Professorai fizetéseknek jobbitásokra legált Két ezer Mforintokat-is ki-adtam. Bétsben 8-ik Marty 815. 2000.
9. A' Felső-Bányai Ref. Oskola Rectora fizetésének jobbitására legált hat-Száz Mforintokat-is ki-adtam. Bétsben 8-ik Marty 815. 600.

10.	A' Nagy-Bányai Ref. Oskola Rectora fizetésének jobbitására legált hat Száz Mforintokat-is ki-adtam. Bétsben 8-ik Marty 815.	600.
11..	A' Szathmár Némethi Ref. Oskola Rectora fizetésének jobbitására legált hat Száz Mforintokat-is ki-adtam. Bétsben 8-ik Marty 815	600.
12.	A' Sáromberki Reformata Ecclesia Papjának és Mesterének fizetéseknek jobbitásokra legált Ezer Mforintokat-is ki-adtam. Bétsben 8-ik Marty 815.	1000.

G. Teleki Samuel

Szentgyörgyi Imre írása, az aláírás Teleki Sámuelé. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. I/b. 527).

4

Elismervény Teleki Sámuelnek a zilahi iskola építésére szánt adományáról
Kolozsvár, 1815. április 15.

Nevemet alább irt, meg esmérem: hogy folyo 1815 Eszt. április 15-dikén, Méltoságos Grof Camerárius és Fő Ispány Kis Rhédei Rhédei Ádám Ur Eő Nagyságától, azonn Ezer Magyar forintokat, melyeket Méltoságos Grof Ud. Cancellárius R. Sz. B. Széki Teleki Sámuel Ur Eő Excellentiája, a' Zilahi Reform. Oskola Épittésére, kegyesen rendelni méltoztatott, az emlitett oskolának Curatorátussa kezében valo szolgáltatás végett, minden hiba és fogyatkozás nélkül magamhoz, mai napon által vettem légyen.

Melynek Jövendőre bizonyossabb voltára nézve, adom tulajdon nevem alája irásával, igaz hitem szerint meg erősitett ezen Recognitionális Levelemet. Kolosvárat a' fen kitett napon holnapban és Esztendőben

Zilahi Sebess Sándor
Ezen dologb[an] az emlitett Oskolának Biztossa

Eredeti (Mv. Teleki kt. Teleki lt. I. 438).

5

Teleki Sámuel a szatmári református gimnázium megsegítésére szolgáló adománylevelének impuruma
Bécs, 1815. szeptember 8.

Alább subscribált idősb Gróf Széki Teleki Sámuel, ezen Fundationalis Levelem mellett adok, és állandoul conferalok a' Szathmári Nemes Reformatum Gymnasiumnak Hat Száz Magyar Forint Capitalist, oly rendeléssel, és a' végre: hogy azon Capitalis a' nevezett Gymnasium Fő- és Vice-Curatorai által mindenkori jó Securitassal bizonyos hellyen elocaltassék, és annak esztendőnként hátra maradás nélkül incassalandó Interesse fordittassék a nevezett Gymnasium Első Professora vagy Rectora fizetésinek jobbitására; melyet azon Gymnasium mostani és jövendőbeli, Fő és Vice Curatorainak Szivekre kötök és Kötelességekbe teszek. Bécsben. 8-dik Septembr. 1815.

Saját kezű fogalmazvány (Mv. Teleki kt. Teleki lt. I. 460).

6

Teleki Sámuelnek a marosvásárhelyi kollégium diákjai megsegítését szolgáló adománylevele Bécs, 1816. március 14.

Én Idősbb Groff Széki Teleki Samuel, tapasztalván az Erdélyi Oskolákban tanuló Ifjaknak nagy rövidségeket a' szükséges könyvekre nézve, ezen Irásom által conferálok, és ehez foglalva egyszersmind általis adok a' Maros Vásárhelyi Nemes Reformatum Collegiumnak Három Száz Magyar forintokat állandóképpen a' Végre, és oly Rendeléssel, hogy a' nevezett Collegiumnak Professorai egyet értvén, Esztendőnként ezen Summát a' Tanuloknak számokra leg-szükségesebb Manualis Könyvek vásárlására fordittsák; ugy pedig: hogy minden azon Summábol vett Exemplárokbol a' Tizedik Exemplárt ingyen adják tulajdonul a' szegényebb, és jobb igyekezetű Tanuloknak, kiknek tehettségek nintsen a Könyv-Vásárlására; a' több Exemplárokra pedig oszszák-fel a' könyveknek meg-szerzésekre tett költségeket, a' Tizedik Exemplároknak árrával együtt, és azokat adják-el a' tehetősebb Tanuloknak minden nyereség nélkül. Mely szerént az el-adando Exemplarokbol Esztendőnként bé-vévén ismét a' felyebb irt Summát, azon Summa minden Esztendőben hasonló moddal a' Tanuloknak számokra szükséges manualis Könyveknek meg-szerzésekre fordittassék. Ezen Rendelésemnek pontos telyesittését pedig kötöm szivekre mind a' mostani, mind a' jövendőbéli Tiszteletes Professoroknak. Signat. Bétsben Május Tizen Negyedikén, Ezer Nyolcz Száz Tizen Hatodik esztendőben.

G. Teleki Samuel

Eredeti (Mv. Teleki kt. Teleki lt. I. 474/a).

7

Elismervény Teleki Sámuelnek a székelyudvarhelyi református kollégium megsegítését szolgáló adományáról Székelyudvarhely, 1816. szeptember 6.

Hogy Idősb Gr. Széki Teleki Sámuel Udvari Cancellarius Ur ő Exja örök és háladatos emlékezetre meg-maradó kegyes Collationalissa, Adomány Levele mellett 300 az az Három Száz Magyar Forintokat, háládatos Szivvel általvettünk a' Székel-Udvarhellyi Ref. N. Collegyom számára, a' folyo esztendő Jul. Hónapja 28-dikán olly köttelezésünkkel, hogy az ő Exja kegyes és bölts Intézete, Rendelése szerént, azon Summával esztendőnként a' Classisokban Tanulo Ifjaknak számára 's segedelmezésére a' Classicus Auctorokat megszerezzük, a' Tizediket a' tehetetlen, de jó igyekezetű 's erköltsű Tanuloknak ingyen ki osztyuk, a' kilentznek árrába computálván a' tizediknek árrát, minden classicus auctoroknak árrokat, minden egyéb nyereséget félre tévén, a' Tanulokon, kiknek kezekre birnak a' vett könyvek, fel szedünk, és igy minden esztendőben az irt 300 Magyar Forintokat ki egészittyük, hogy következő esztendőben mi 's utánnunk következőink ugyan azont

tselekedjük – mind ezekről pedig jo lelki esmérettel 's háládatos köszönettel bizonyságot tészünk 's azt Nevünk alá-irásával 's Collegiumunk petséttyével meg is erősittyük.

Irtuk Sz. Udvarhellyt. 1816-ban Sept. 6-dikán

a' Sz. Udvarhellyi Ref. N. Collégyom
Professorai
Szigethi Gy. Mihály mp.
Benkő Sigmond sk.
Karácsoni Sámuel mp.

Eredeti (Mv. Teleki kt. Teleki lt. I. 443).

A Téka építésével kapcsolatos és a könyvtár használatára vonatkozó iratok

1

Teleki Sámuel és Türk Anton szerződése Marosvásárhely, 1797. július 16.

Alább irt Gróff Széki Idősbb Teleki Sámuel, alkudtam meg Nemes MVásárhely Szabad Királlyi Városban lakó Kőműves Pallér Török Antal eő Kegyelmével, irt Marus-Vásárhely Várossában a' Szent Miklós Utztzában, az ugy nevezett Rhedei Ház Szomszédságában Roskoványi és Béla Uraiméktól vásárlott fundussaimon épitendő Uj Házaim Kőműves Munkájának felépitése aránt. Melly Épületnek kelletik épülni az én általam mai Napon Subscribált 's aprobált és párban megnevezett Pallér Török Antal ő Kegyelmének is által adott delineatio szerént egy lineában és öszve foglalva a' régi Rhédei Házzal, és lészen az egész Épületnek hoszsza 26% Huszon hat Öll, és négy Schuh; szélessége az uj Kapun kivül az Kőfalak vastagságokkal edgyütt 7% Hét öll, és három Schuh; magassága pedig egyező lészen a' Régi Rhédei Házzal. Melly Épületnek egy része Bibliothecanak, más része Szobáknak készittetvén; azoknak belső elosztásoknak, proportiojoknak, garáditsoknak, a Bibliothecában lévő tiz Oszlopoknak mindenekben egyezni kelletik a' fenn emlitett delineatioval. A' Kőfalaknak vastagsága lészen a' körül lévő falnak mindenütt, és benn a' keresztül való falnak két helyen, a' fundamentumban négy Schuh; a' több keresztül való Osztály kőfalak vastagsága a' fundamentumban három Schuh. Az alsó Stok falainak vastagsága, a' körül lévő falnak mindenütt; ugyan azon két keresztül való falnak is, mellyeknek fundamentuma négy Schuh, az vastagságok lészen három Schuh, a' több keresztül való Osztály kőfalaknak pedig két Schuh és fél. A Felső Stok falainak vastagsága lészen, az körül lévő falaknak két Schuh és fél, az belső keresztül lévő Osztály falak vastagsága pedig két Schuh; kivévén azon darab falat, az hol a' béfütő lészen, melynek vastagságának három Schuhnak kell lenni. Ezen épületnek fundamentumát a' szükséges méllységre én ásatom ki az magam költségemen. Én adok minden meg kivántató Materiálékat, ugymint Fundamentumban való követ, meszet, Téglát, fövenyet, Koltsfákat, azokban kivántató vasakat, ugy állásoknak való fákat, deszkákat, vas kaptsokat, létz szegeket, targontzákat, tsebreket, mellyek az Épületnek el végezése után énnékem maradnak. Ellenben Pallér Török Antal eő Kegyelme ád tanult jó Kőmüveseket, mész keverőket, és a' Kőfalak 's állások épitéséhez megkivántató, és ahoz értő minden Munkásokatis 's Napszámosokat az maga fizetésén. Ezek szerént fel épitendő épületért, fogok fizetni Török Antal Eő Kegyelmének minden Cubik Öll Kőfalért alsó és felső Stokban egybe számlálván átallyában Rhft. 8% Nyoltz Rhenens forintokat, ezen fizetésben belé értvén a' Kőfalaknak kivül belöl megvakolásokat fejéritéseket, és az Ablakoknak, Ajtóknak boltozatjait is a' Kapu felett való Házzal edgyütt. Én is pedig alább irt Pallér Török Antal az irt fizetésért a' fellyebb specificalt Kőfalaknak felépitését a' párban kezemben maradott 's Eő Excellentiaja által Subscribált delineatio szerént magamra felvállalom; és arra kötelezem magamat, hogy a' közelebb jövő 1798-k Esztendőben Tavaszszal Martiusban az épitéshez hozzá fogok, és azon 1798-k Esztendőben az egész épületnek fundamentumát kirakatom, és a földön fejül is az alsó Stok ablakáig a' falakat egy Ember magasságnyira fel épitem; azután pedig 1799-ben ujra jó Tavaszszal hozzá fogván azon esztendőben az egész épületet felrakatom 's tökélletesen elvégezem a' Vasalásokat is pedig mingyárt el készitem 's meg fejeritem mihelyt az Épület fedél alá véte-

tik, és a' boltozatok, Stakaturák, párkányzatok meg tétetnek. Kötelezem arra is magamat, hogy az Épitést mindenekbe az előmbe adott delineatio szerént épitem, és az épületben 's annak minden részeiben, olly jó 's állandó munkát teszek 's tétetek; a' téglákat jól egymásba foglalva és öszve szoritva rakatom, a' Kőfalaknak nem tsak külső szinén, hanem a' közepekben is; hogy ha vagy az egész épület, vagy annak valamelly része nem lenne a' delineatio szerént, vagy nem állandó rosz munka lenne, tehát az ollyant vagy magam költségemen ujra épitem, vagy Ő Excellentiájának következő kárát betsű szerént meg fizetni köteles lészek. Több pénzt pedig előre nem veszek, és nem kérek; mint a' mennyire dolgozom, és dolgoztatok.

Melly alkalom mi közöttünk e' szerént véghez menvén, annak meg állására, hiba nélkül való tellyesitésére, mind két részről magunkat ezen Edgyező Levelünk által le kötelezzük, mellynek állandó voltát tulajdon kezünk alá irásával és szokott petsétünkel is meg erősitettük.

MVásárhellyen az egyikünk Gróff Teleki Sámuel házánál Juliusnak 16-k Napján 1797-dik esztendőb[en].

G.Teleki Samuel — Anton Türk
Maurer Paller

Ezen felyeb irt egyezés hogy mi elöttünk mindenekben a' szerint lett, a' mint meg iratott, arról igaz hitünk szerint bizonyságot teszünk az fen irt helyen, napon és esztendőben.

S. Martonosi Gyujtó Sándor — és Bedéts János
Ns. Alsó Fejér Vgye Itélő Bírája — a fenn tisztelt Mlgs Groff Ur ő
Exja Jószágainak fő Gondviselője

Eredeti (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/b. 701).

2

A Téka használatát szabályozó törvények Bécs, 1798

Tabula Legum Bibliothecariarum

Én, Sz. R. B. gróf Széki Teleki Sámuel, tizenkilenc éves korom óta szüntelen fáradozással, szorgalommal, gonddal és sok költséggel mindenünnen összevásárolt könyvtáramat, melyet minden kor minden tudományos tételének segédeszközeivel elláttam, és amelyet – ha élek – ezután is gyarapítani fogok, egy természetrajzi múzeummal, és szeretett feleségem, Iktári Bethlen Zsuzsanna könyvgyűjteményével együtt, amelyet ő szorgalmasan gyűjtött, amíg élt, és amelyet ő maga is ehhez a könyvtárhoz kívánt csatolni, utolsó akaratom bizonyságául, a hazai tudományoknak, a hálás utódoknak és a polgárok hasznára szánva, örököseim hűségére bízom, egyben a *tudósok ismereteit közkinccsé akarván tenni* – a következő törvényeket hozom, illetve rendelem:

I

Végrendeletemben feltüntetett törvényes örököseim, akikre a tulajdonjogot ruházom, éspedig – minthogy öt idősebb fiam meghalt – az életben maradt Ferenc, utána pedig sorrendben unokáim és utódaim közül előbb a férfi, majd a női ágon a legidősebb, vagy ha ez alkalmas nem volna, korban az utána következő vagy annak gyámja – akit a rokonság egyetértésével és a Református Főkonzisztórium tekintélyével megválasztanak – legyen ennek a könyvtárnak, mint hitbizománynak, örökös gondviselője (gondnoka).

II

A könyveket örököseim soha maguk között szét ne osszák, hanem írásban kötelezvén magukat arra, hogy a használt könyveket el nem idegenítik és sértetlenül visszaadják, a könyvtárat teljesen szabadon használhatják.

III

A gondnok válasszon és nevezzen ki egy hűséges, szorgalmas és hozzáértő könyvtárőrt, aki esküvel is kötelezze magát feladatának pontos betartására; adjon neki tisztességes fizetést a végrendeletileg erre a célra hagyott pénzből, és rendeljen mellé egy könyvtárost és egy megbízható szolgát.

IV

Egész könyvtáramat, a természetrajzi gyűjteménnyel együtt, a katalógusok szerint elrendezve marosvásárhelyi házamban gondosan őrizzék, az utódoknak épen adják tovább, óvják meg a penésztől, piszoktól, egértől és molytól, végül pedig a tűz és a lámpa mindig maradjon a küszöbön kívül.

V

A gondnok minden évben a nyári napokban rendelje el a könyvek és természetrajzi gyűjtemény számbavételét, felülvizsgálatát, és tanúságtétel végett rendeljen ki két, erre alkalmas tanút, éspedig a sorrendben következő utódot vagy annak gyámját, valamint egy az egyház által kijelölt nyilvános, rendes tanárt. Kár vagy hanyagság vétsége esetén a gondnokot, a gyámot, illetve a könyvtárőrt idézzék törvénybe.

VI

A könyvtár és a múzeum a tudomány művelőinek és azoknak, akik látogatni óhajtják, meghatározott napokon és órákon legyen nyitva, a könyvek az igénylőknek egyenként adassanak ki, nevüket kézírással tüntessék fel – címüket is megjelölve –, a könyvtár melletti olvasó szobában használják azokat. Onnan soha – se titokban, se nyíltan – ne vigyék ki, el ne cseréljék; kiolvasván pedig kéressenek vissza, szorgalmas átvizsgálás után sértetlenül kerüljenek vissza a helyükre; tolvajok és a könyvek megcsonkítói a könyvtárból tiltassanak ki.

VII

A közhatalom által betiltott könyvek a javaltaktól választassanak külön, egy helyre összegyűjtve rostély mögé zárassanak, és csak az érett ítéletű férfiaknak, tudósoknak, tanároknak, doktoroknak és közhivatalt viselőknek engedtessen meg használni és olvasni azokat.

VIII

Te, aki a könyvtárat használni akarod, abba, miként a múzsák szentélyébe, tisztelettel lépj be, az elöljáró őrt üdvözöld, szerényen szólítsd meg, a könyvtár szabad terében állj meg, a polcokat ne mozgasd, a könyveket és a természetrajzi gyűjteményt fogdosni, helyükről kimozdítani, a szekrényekből kivenni tartózkodjál; a kikölcsönzött könyvek lapjait és

fedelét jegyzetekkel, ábrákkal vagy vonalakkal ne írd be, ne rongáld, tintával, olajjal, vízzel ne hintsd le, nyállal és az orr undok váladékával ne piszkold össze, ne gyűrd össze, ne tűrögesd, ne szaggasd, mosdatlan, zsíros kézzel ne kend össze; a kinyitott könyvekre ne támaszkodj; a kiolvasott könyveket sértetlenül és épen add vissza, a könyvtárban ne füstölj, és ne légy másoknak terhére; veszekedésektől, vitatkozásoktól tartózkodjál.

IX

Akik ezeknek a törvényeknek nem engedelmeskednek, a múzeum és a könyvtár olvasóinak lajstromából töröltessenek és tiltassanak ki.

Ez az én akaratom, parancsolatom és végzésem.

1798. évben

A könyvtárkatalógus második kötetében, 1800-ban közzétett latin szöveg fordítása (Bibliothecae Samuelis Com. Teleki de Szék. Pars Secunda. Viennae, 1800. VII–XII.). Magyar fordítását közli Teleki Sámuel *1976. 227–231.*

3

A Téka építésével megbízott kőművespallér Schlaf Ignatz szerződése Marosvásárhely, 1799. március 27.

Alább irt Kadátsi István Mlgs R. Sz. B. Gróf Idősbb Széki Teleki Sámuel Ur eő Exja Praefectussa, alkudtam meg Károlyfejérvárt lakó Kőműves Pallér Schlaf Ignátz eő Kegyelmével Marus-Vásárhely Városában a' Szent Miklós Utztzában az ugynevezett Rhédei Ház szomszédságában, Roskoványi, és Béla Uraiméktól Mlgs Principalis Uram eő Exja által vásárlott fundussán épitendő Ujj Házai Kőműves Munkájának felépitése aránt: Melly Épületnek kelletik épülni Mlgs Principalis Uram eő Exja által subscribalt, 's approbalt, és Párban meg nevezett Pallér Schlaf Ignátz eő Kigyelmének is által adott Delineatio szerént, egy Lineába és öszve foglalva a' régi Rhédei Házzal, és lészen az egész Épületnek hoszsza 26% Huszonhat Öll, és négy Schuh, szélessége pedig az Uj Kapun kivül, a' Kőfalak Vastagságokkal edgyütt 7% Hét Öll, és három Schuh, magossága pedig egyező lészen, a' régi Rhédei Házzal. Melly Épületnek egy része Bibliothecának, más része Szobáknak készittetvén, azoknak belső el osztásoknak, Proportiojoknak, Garáditsoknak, a Bibliothecaban lévő tiz Oszlopoknak mindenekben egyezni kelletik a' fenn emlitett Delineatioval. A' Kőfalaknak vastagsága lészen a' körül lévő falnak mindenütt és benn a' keresztül lévő falnak két hellyen, a' fundamentumban négy Schuh, a' több keresztül való Osztály kőfalak vastagsága a' fundamentumban három Schuh. Az alsó Stok falainak vastagsága, a' körül lévő falnak mindenütt, ugy azon két keresztül való falnak is, mellyeknek fundamentuma négy Schuh, az vastagságok leszen három Schuh, a' több keresztül lévő Osztály Kőfalaknak pedig két Schuh, és fél. A Felső Stok falainak vastagsága lészen, az körül lévő falaknak két Schuh és fél, az belső keresztül lévő Osztály falak vastagsága pedig két Schuh, kivévén azon darab falat, a' hol a' bé fütő lészen, mellynek vastagságának három Schuhnak kell lenni. Ezen Épületnek fundamentumát a' szükséges mélységre én ásatom ki, az eő Exja költségén. Én adok minden meg kivántató Materialékat, ugymint fundamentumban való Követ, Meszet, Téglát, fövenyet, Koltsfákat, Létz-Szegeket, Targontzákat, Csebreket, mellyek az Épületnek el végezése után eő Excellentiájának maradnak. Ellenben Pallér Schlaf Ignátz eő Kigyelme, ad tanult jó Köműveseket, Mészkeverőket, és a' Kőfalak 's állások épitéséhez meg kivántató, és ahoz értő minden Munkásokat, 's Napszámosokat a' maga fizetésén. Ezek szerént felépitendő épületért fog fizetni eő Exja Schlaf Ignátz eő Kigyelmének minden Cubik öll kőfalért, alsó és felső Stokban egybe számlálván átallyában RHf 8% nyoltz Rhenens forintokat, ezen

fizetésben belé értvén a' Kőfalaknak kivül belöll meg vakolásokat fejéritéseket és az Ablakoknak, Ajtoknak Boltozatjait is, a' Kapu felett való Házzal edgyütt. Én is pedig alább irt Pallér Schlaf Ignátz, az irt fizetésért, a' fellyebb Specificalt Kő falaknak felépitését, a' Párban kezembe adott 's eő Exja által subscribalt Delineatio szerént magamra felválalom, és arra kötelezem magamat, hogy ezen follyó 1799-dik Esztendőben Tavaszszal Aprilisnek 10-dikén az épitéshez hozzá fogok, és ezen 1799-dik Esztendőben az egész Épületnek fundamentumát ki rakatom, és a' földön fejül is az Alsó Stok ablakáig a' falakat egy Ember magosságnyira fel épitem. Azután pedig 1800-ban ujra jó Tavaszszal hozzá fogván, azon Esztendőben az egész Épületet fel rakatom, 's tökéletesen el végezem, a' Vakolásokat is pedig mindgyárt el készitem, 's meg fejéritem, mihelyt az Épület fedél alá vétetik, és a Boltozatok, Stokaturák, Párkányzatok meg tétetnek. Kötelezem arra is magamat, hogy az épitést mindenekbe az előmbe adott Delineatio szerént épitem, és az épületben 's annak minden részeiben oly jo 's állandó munkát teszek, 's tétetek, a' téglákat jól egymásba foglalva, és öszve szoritva rakatom, a' Kőfalaknak nem tsak külső szinén, hanem a' közepekben is, hogy ha, vagy az egész épület, vagy annak valamely része nem lenne a' Delineatio szerént, vagy nem állandó rosz Munka lenne, tehát az ollyant vagy magam költségemen ujra épitem, vagy Exjának következő kárér betsü szerint meg fizetni köteles leszek. Több Pénzt pedig előre nem veszek, és nem kérek, mint a' mennyire dolgozom, és dolgoztatok.

Melly alkalom mi közöttünk e' szerént véghez menvén, annak meg állására hiba nélkül való tellyesitésére, mind két részről magunkat ezen Edgyező Levelünk által le kötelezzük; mellynek állandó voltát, tulajdon kezünk alá irásával, és szokott Petsétünkel is megerősitettük. MVásárhellyen Mlgs R. Sz. B. Gróf Idősbb Széki Teleki Sámuel Ur eő Exja Házánál Martiusnak 27-dikén 1799-dik Esztendőben.

Kadacsi István a fönt tisztelt Mlgs Groff Ur eő Exja minden Joszágainak Praefectussa — Ignatz Schlaf Maurer Pallir

Hogy ezen Kötés Levél (Contractus) a Subscribens Urak által készittetett 's elönkb[e] adatván mi az Urak előtt felolvasván magok is minden részib[en] pontyaib[an] helyb[en] hagyták 's magokévá tették azt mi is tulajdon neveink aláirása és szokott petséteinkkel lett megerősittése által igaz hitünk szerint bizonyityuk a fen irt helyen Eszt. Holnap és napon.

Szoboszlai Vass László mp. és Bánkfalvi Magyari János mp.

Mind ketten ns. Marus Szék[ne]k hites Assessorai

Eredeti (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/b. 702).

4

A Tékában végzett asztalosmunkák költséglistája Marosvásárhely, 1800.

A' Bibliothecába és más Szobákba készült Asztalos Munkának
Specificatioja

1º Az 1799 24-a Apr. költ Contractus tartása szerént a' Parkétákra nézve

2º A' Bibliothecában készitett Thecáknak ugy más Szobákban készült asztalos munkáknak az 1800-dik eszt. 7-ben 22 költ Contractus tartása szerént.

Posit.	Darab szám	a' Munkának árra Rf.	Xr.
1. A' Bibliothecának felső Tractusába készitettem 15 egyes Thecát a' négy Szegeletbe 4 mellyek vétetődnek kettőnek mellyek in Summa tésznek 17. egynek árra Rft. 16	17	272	-
2. A' Galérián lévő Oszlopok körüll 10 Mineral Castent a' Posztamentekkel edgyütt egyet Rf. 25	10	250	-
3. Ugyan a' Bibliothécának felső résziben lévő 15 Ablakokba annyi záros Thecát festésivel edgyütt egyet Rf 6 Xr 30	15	97	30
4. Az alsó Tractuson lévő Thécába nagyobb és kissebb 20 darabbol állo Thécát egynek vévén a' kissebbekből kettőt egynek árra a' Contractus tartása szerént Rf 18	20	360	-
5. Ugy ott az 6 oszlopok körüll 6. Thécát egynek árra Rf. 40 Xr. 20	6	242	-
6. A' Felső és Alsó Thecán 4 két felé nyiló Dupla ajtot egynek árra Rf. 12 a' Contractus szerént ki vevén a' grádits alatt lévő ajtot, minthogy ennek a' Bérlésibe is két felöll ajto vagyon, mellynek árra Rf. 18	4	54	-
7. A' Kis Cabinetba bé nyilo kis ajtonak árra	1	7	-
A' Felső Tractuson lévő Szobákba			
8. Két felé Nyilo ajtot 10 egynek árra Rf. 12	10	120	-
9. Ugyan a' felső Tractuson 6 Kereszt ajtot a' Contractus tartása szerént egynek árra Rf.7	6	42	-
10. Ugyan ott 3 Spelirt ajtot minden készületivel együtt egynek árra 9 Rf.	3	27	-
	Latus	1471	30
11. Ugyan a' Felső Tractuson a' Legények házára egy füst ajtot	1	1	30
12. Az eő Exclja 3 Szobáiban lévő 25 öl falon valo Lamprét (fal bérlés) öliirt Rf. 2 A 42	25	67	30
13. Ugyan az eő Exclja azon 3 Szobáiban lévő 7 Spalétos Ablak tsinálásáért a' Contractus szerént egyet Rf. 18	18	126	-
14. A' Nap Nyugoti 3. Szobában levő 25. falon lévő Lamprék tsinálásaiért ölit Rf. 3	25	75	-
15. Ugyan azon 3 Szobában lévő 7 Spalétos ablakok tsinálásokért egyet fel véve Rf. 24	7	168	-
16. Az eő Exclja 3 Szobáiban nem külömben a' Nap Nyugoti 3 Szobákban 2331/2 Spalir Párkánynak tsinálásáért 's azoknak fel szegzésekért ölit fel véve X 24	233 1/2	93	24
17. A' Galeriában a' Párkák alatt lévő szörös padimentum le szegzése a' Contractus szerént egy Szál Deszkának a Xr. 6 fel véve 282 Szálnak	282	28	12
18. A' Felső Tractuson a' Fegyveres Szobában, az eő Exclja 3 Szobáiban, az ebédlő palotában, és a' Nap Nyugoti 3 Szobákban 432 Szálnak le szegzésekért a' Contractus szerint egyet a Xr. 6 véve	432	43	12
19. A' Cammerdiner Szobájában a' Cselédek Házában a' Credens Szobában, és az Ó épületben a' Legények Szobájában 68. Tábla pádimentum le szegzést egy a' Xris. 18 a Contractus szerént	68	20	24

20.	A' Bibliotheca Galérián a' Fegyveres Szobában, az eö Exclja háló házában, a' Nagy palotában, a' Nap Nyugoti hálószobában 1213 Ordinar Parkétának le szegzésekért tsinálásokért a' Contractus szerént egynek árrát a Xr 51 fel véve	1213	1031	3
21.	Az eö Exclja nappali Szobájában, az Iro Szobájába, a Napnyugoti Nappali Szobájába és a Szegelet Szobába 396. parketnek le szegzéséért a' Contractus szerint, egyn[e]k árra 22 gar.	396	435	36
22.	A' Bibliotheca Galerián, a' Fegyveres házba, az eö Exclja 3 Szobáiban a' Nagy Palotán és a' Nap Nyugoti 3 Szobákban parkét párkány (Fris) 223 1/2 öl, ölit a Xr. 18	223 1/2	67	3
23.	A' Bibliothecában fel menő Kő Gráditson mellyen a' két oszlop között a' Vas Galeria áll három darabokba ki pallerozott Cserefa Deszka készittése		4	30
24.	Egy fegyveres Almárium 6 részbe, egy résznek árra 18 Rf.		108	-
25.	Az eö Exclja parantsolattyából készitettem egy 36 Személyre valo Asztalt Lábakra 6 részekbe két hozzá való toldással egy része a Rf. 6		36	-
26.	Ugyan tsak az eö Excla parantsolattyából a' Cammerdiner Szobájában készitettem egy Köntös tarto Almariumat két also ki-huzo tojokával		20	-
27.	Ugyan az eö Exclja parantsolattyából a' Cammerdiner Szobájába egy 3 Subládás Commod Castent		7	-
28.	Az eö Exclja itt léte alkalmatosságával és parantsolattyából tsináltam az eö Exclja Tiszafájából egy magos lábu Asztalt		12	-
29.	Megint egy Tiszafa Asztalt az eö Exclja Parantsolattyából		5	-
30.	Ugyan tsak az eö Exclja itt létiben, és Parantsolattyából 8 pökő lábos Tiszafa Ládákat egyet a Rf. 3		24	-
31.	Supra Portenrámát 11, egyet a Rf. 3	11	14	40
32	Az eö Exclja Árnyék Széke tsinálásáért		1	30
33.	A' Külső Vendég Árnyék Szék Tsinálásáért		1	20
34.	Az eö Exclja Árnyék Székin lévő 2 ovalis Ablak[na]k, és a Vendég Árnyék Széken lévő egynek tsinálásokért a Rf 2		6	-
35.	A' Felső Tractuson a' Bibliothecán 15 a' Fegyveres házon 2 a' Palotán 4 a' Cammerdiner Szobáján 1 az Inasok, vagy Forzimerek Szobáján levő Ablakok mellyek mind öszve tésznek 25-töt a Contractus szerént egyet a Rf 3 Xr. 30	25	87	30
36.	A' Bibliothecan 15 a Fegyveres házon 2 az eö Exclja hálo és nappali iró Cabinetjin 3 a' Nap Nyugoti hálo Szobán 2 a' felmenő grádits ablakjain 2 Ordiner Salaugatterek tsinálásokért egy per Rf. 6 ugymint 24-ért	24	144	-
		Latus	4099	54

Ismeretlen kéz írása (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/b. 726).

5

A Tékában végzett lakatos- és asztalosmunkák költséglistája Marosvásárhely, 1801. február 4.

Mái naptol fogva a jövő Öszi napokig az elkészitendő Ujj épületekre tejendő Költségek, ugymint ad. 4-a Febr. 1801.

		Rf.	Xr.
	Lakatos Munka		
1.	Három két felé nyilo Ajtokra réz zár több készületivel együtt a f. 34	102	-
2.	Két Spallér Ajtok zárja készületivel együtt, a f. 8	16	-
3.	Hét ablakra Réz készület a f. 20	140	-
4.	Hét két felé nyilo ajtora Czines zár készületével együtt a 18 f.	126	-
5.	Hét edgyes Ajtokra Czines zár a f. 8	56	-
6.	Négy Ajtora közönséges fekete zár a 3 f.	12	-
7.	Egy más Czines zár hét	7	-
8.	46 ablakra valo készület czines, mellyekből 21 ablak a Rf. 10, a többi pedig 9 f.	435	-
9.	Galleria munkájáért, egy mása vasnak munkáját a 15 Rf.	675	-
10.	A' Stukatura, és Theca Ajtaihoz megkivántato Drotnak mennyisége, a Theca Ajtainak bé kötése mennyiben kerül meg nem határoztathatik		
11.	132 Zárok, a Gallerián, és alsó Tractuson lévő Könyves Thekákra. Darabjáért a x. 50	110	-
12.	556 Thecákra valo Sarkok párját a x. 48	222	24
13.	124 Thecák ajtora valo Subrigli parja a Rft. 1	124	-
14.	A' Haló Szobából, fegyveres Szobaba nyilo ajto zárja	24	-
15.	A' Galleriara meg kivántatik 45 mazsa Strik Was		
	Asztalos Munka		
1.	Also Tractuson lévő 25 ablak rámák 2 f. 50 Xr.	70	50
2.	A Felső Tractuson levő 22 ablak rámák 3 f. 30	77	-
3.	A hét Spalétos ablakok a f. 18	126	-
4.	Az ujj épületen tiz kétfelé nyilo Ajtok a f. 12	120	-
5.	Tizenkét egyes kereszt rámás ajto per f. 7	84	-
6.	Az alsó Tractus deszka padimentuma, két deszkát vevén a 18 xr.		
7.	Az Bibliothecaban az also Tractuson 14 Könyves Thekákért a Rf. 18	252	-
8.	A Gallerián lévő 15 könyves Téka a Rf. 16	256	-
9.	A Parqueták alá le szegezendő minden szál deszka a 6 X.		
10.	Dupla Parquet per Rf. 1 x 6 No. 200	220	-
11.	1300 Simpla parkét a xr. 51	1105	-
12.	A' melly utolso rendbeli parketak[na]k ki potolására Cserefa deszka 350. Szál a x 33	192	30
13.	250 fenyő száll deszka az asztalos keze alá per 12 x	50	-
14.	Ismét hetven Száll fenyő deszka a' két Spalét ablakokba, és Lampréra a x 17	19	50
15.	Asztalos lécz Szeg 12 000 a x 15 százza	30	-
16.	Stakatur szeg 40 000		
	Az Ó Épület fedele		
1.	Az Áts Mester fizetése Contractussa szerént	1200	-
2.	A' még hátra lévő Mertekes fáknak árra	260	30
3.	2000 léczszeg a x 2 1/2 a' többi az Ó épületnek Léczeiből potoltatván	83	20

4. 24 000 Lécz szeg a 15 × Százza 60 -
5. Fedélhez valo nagy Szegek, kissebb kaptsok[na]k vas négy Mása
6. Hatvan nagy kaptsoknak, és Strofok[na]k hat mása vas
7. Az ó épületen magát elő adando kőmives munka

A' Vásárhellyi Ujj Épület Hijjánossága

1. Kétezer véka mész
2. Az ujj M. Vásárhellyi Épületek kőmives munkabeli hijjánosságának meg épittésére tejendő Költség
3. Az Üveges munka
4. Az alsó fogadohoz vetendő 200 000 tégla

Az ujj épületre tett kész Pénzbeli Erogatioja

	Rfl.	Dr.
1. Az Áts mesternek az Ó épületre való kifaragásáért két izben adtam	169	20
2. Az Asztalosnak az ujj Contractus szerént, ablak rámák, Könyves Thecák árráb[a] adtam hat izben és a Parcetákban	600	-

Lakatos Munkáért adtam

1. A' La[ka]tos Nagy Ignácznak a' Mustra zarokra, és Lakatos Munkájára három izben	208	36
Ismét Kadácsi adott	120	-

Ismeretlen kéz írása (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/b. 725).

6

Teleki Sámuel végrendeletének a könyvtárra vonatkozó része Váradolaszi, 1800. október 10.

Az Isten Nevének segitségül hivásával.

Én idősb Gróf Széki Teleki Sámuel, első Sándornak fia, a nagy emlékezetű első Teleki Mihálynak utolsó unokája, minekutánna az életnek és halálnak Ura, az én kedves hites Társamat, szelid szívű Gróf Iktári Bethlen Susánnámat, egész életében példa nélkül való békességes tűréssel szenvedett sok terhes nyavalyái után, ez előtt három esztendőkkel, a halál által tőllem el-szakasztotta, és engemet sok viszontagságokkal folyt világi életemnek estvéjén gyászos özvegységre juttatott, azután pedig tizen-egy hónapokkal, nagy reménységű, jó szívű, szép tudományú és már 24 esztendőket bé-töltött nagyobb Fiamatis, Domokost, a kiben vénségemnek istápját reménlem vala, mellőlem el-vette; meg gondolván hátra lévő szomorú napjaimnak bizonytalan végét, és óránként ehez közelíttésemet, azon Mutua Fassiohoz és Testamentaria Dispositiohoz képest, melyet boldogult kedves Feleségemmel együtt köz-akarattal Bécsben 1789. esztendőben, Juniusnak 18. napján tettünk, kívánom, míg időm vagyon, ép elmével és egésséges testtel Házamat holtom utánra el-rendelni, és utolsó-akaratomat a következendőkben meghatározni:

[...] Ifjúságomtól fogva nagy kölcséggel, szorgalmatossággal és fárattsággal szerzett, és ezután is, amíg élek, Isten segedelmével szerzendő Könyveimet, ezekhez kötvén, boldogult Kedves Feleségemnek Magyar-Könyv-gyűjteményét is, maga kívánsága és rendelése szerint, Mineralogica Colectiommal, hagyom, és legálom, mint Házom és Familiámbeli-örökös-Fidei-Commissumot, Maradékimnak és Succesoraimnak gondviselések és jótállások alatt, a Tudományoknak Nemzetemben 's Hazámban elő-mozdításokra; kötelességekben tévén Maradékimnak és Successoraimnak: hogy azokat, és azoknak editioit, szám és catalogusok szerint, nevezett M.Vásárhelyi Házamnál a végre készitett Épületben, az én

Nevem alatt tarcsák, jó gondviseléssel conserválják, azokból soha egyet is el-ne idegenittsenek, el-ne adjanak, azokat egymás közöttis el-ne osszák. Hanem e végre:

1mo Maradékim közül mindenkor praeferenter az öregebbik fiú, aki ha arra alkalmatos nem lenne, annak Tutora és Curatora, vagy az utánna aetassára nézve következő fiú, légyen ezen Fidei Commissumnak Conservatora és Gondviselője; a fiú ágnak defectussával pedig, (melytől az Isten őrizzen!) az Erdélyi Reformatum Fő Consistorium, Teleki fiú ág Familiámnak megegyezésével, válaszszon mindenkor, elsőben is léány ágon lévő fiú maradékim közül, ezeknek is pedig defectussokkal, (melytől az Isten őrizzen!) a Teleki fiú ágban élő atyámfiai közül, akit arra legalkalmasabbnak s érdemesebbnek ítél, és rendeljen ezen Fidei Commissumnak Administratort és Curatort, számadásnak, és jótállásnak terhe, és a maga Superinspectioja alatt.

2do Az, a kire ezen Rendelésem szerint száll a Fidei-Commissariusság, bírja mindenkor, és használja, a megnevezett M.Wásárhelyi egész Házamat, kerteivel együtt, oly kötelességgel: hogy tartozzék minden Épületeket, Szobákat és Kerteket, a Bibliothecával együtt ép Statusban conservalni, úgy pedig, hogy ha azokban, gondviseletlensége vagy fösvénysége miatt valami kár és deterioratio esnék, azt tartozzék, és Maradékai-is tartozzanak magok kölcségekkel resarcialni, reparalni és redintegralni.

3tio Annak, a ki felyebb írt Rendelésem szerint következik, vagy választatik Curatornak, legyen jussa és kötelessége a Fidei Commissumnak Statussára mellősleg vigyázni, az Épületeket, és Könyveket meg visgálni, és minden Esztendőben egyszer Caniculanak idein, a Supremum Reformatum Consistoriumtól ki-rendelendő két érdemes Professoroknak, mint Tanubizonyságoknak jelenlétekben, a Catalogusok és editiok szerint számba venni.

4to Minden héten három napokonn, dél előtt, és dél után, három-három óráig nyitva legyen a Bibliotheca, és Olvasó-Szoba az Olvasóknak: a Bibliothecariusnak jelen létében.

5to Az olvasásra ki-kért Könyvek, a Bibliotheca Catalogussában ki-nyomtatott Törvények szerint, Recepisse mellett adattassanak-ki, és az Olvasó-Szobában, azon Törvények szerint használtassanak, ott jó securitas alatt tartassanak, és ismét minden hiba és kár nélkül reponaltassanak a Bibliothecarius által, onnét pedig egy Könyvetis ki-adni vagy ki-vinni, soha senkinekis szabad ne legyen, az én tőllem származott két ágonn levő fiú Successoraimon kívül, akiknek tudniillik meg-engedtetik, hogy a szükséges Könyveket, bizonyos időig, Recepisse mellett, erga restitutionem, magok Házokhozis el-vihessék, de másoknak ki-ne-adják, hanem hiba nélkül reponáltassák. Minden ember pedig, személy válogatás nélkül, a ki-adott Törvényekhez tarcsa magát, és az olvasásra ki-vett Könyvekért jótállani, és az elkárosodottakért, hasonló Könyvet, ugyan azon editioból tartozik venni a Bibliothecanak redintegratiojára.

6to A' Fidei Commissumnak Curatora tarcson szüntelen egy biztos és jó Bibliothecariust, a ki Tudományára, erkölcsire, és hűségire nézve, azon kötelességre alkalmatos légyen, és hittelis obligalja magát, a töllem ki-adott Törvények szerint, a réá bizott Bibliothecanak, maga integritássában Conservatiojára és gondviselésére. Ennek pedig Szabad-Szállása legyen a Bibliotheca és Olvasó-Szoba között, avégre rendelt szobákban, esztendőnként háromszázhatvan magyar forint, negyven veder bor, negyven véka búza, és hat öl tűzifa fizetéssel; minthogy pedig ezen kötelességre alkalmatosnak ösmérem, Ocsovszki Pál Uramot, a ki most a Fiam mellett vagyon, mint Igazgató, szándékozom arra obligálni, mihelyt a Könyveimet rendbe ki-rakathatom: hogy ha azért kedve leszen hozzá, holtom utánis, nyugott szívvel reá bízom Bibliothecamat. A' Bibliothecarius mellé fogadjon, és tarcson a Curator mindenkor, egy hiteles Scriptortis, a ki a szükséges írásokban, s a Bibliothécának jó rendbetartásában, segítségül legyen, száznegyven Magyarforint fizetéssel; és egy hív Szolgát, a Bibliothekának s Olvasó-Szobának takarittására, a Könyveknek tisztogatásokra, s helybe-rakásokra, száz Magyarforint fizetéssel; mindeniket a hívségre, s maga Kötelességire meg is esketvén.

7mo Ezen personalis-Statusnak fizetését angarianként, vagy hónaponként fogyatkozás nélkül adja-ki a Fidei Commissarius; mely végre, pro stabili fundo rendelem és legálom, a Fidei Commissumhoz kötve, M.Wásárhelyen a Piaczon egymás mellett lévő két Házaimat, a rajtok fekvő Épületekkel s minden Beneficiumaival, jövedelmeivel együtt: melyek közzül az egyiket Néhai Patrityevith Horváth Boldisár Úrtól, azon Vajda Szent Iványi portiommal cseréltem, melyet néhai Édes Atyám, mint maga Acquisitumát nekem legált volt, és még ezer M. forint Superadditiovalis pótoltam, annak utána megis építettem; a másikot pedig a Várostól Néhai Édes Anyám jussán, Litis intermedio revindicaltam s meg vásároltam. Szándékozomis Isten segedelmivel ezen két Fundusokra egy nagy Vendég-fogadót, ujj fundamentumra, Két Contignatiora épitteni; melyet, ha életemben meg nem épithetnék: hagyok és legálok annak meg épitésire Tizen-Két-Ezer Magyar forintokat az Herczeg Eszterházinál lévő Capitalisomból: oly véggel és rendeléssel: hogy ezen Vendég-fogadónak jövedelmiből fizesse a Fidei Commissarius a Bibliothékának personalis-Statussát, és a mi a fizetésektől, a Vendég-fogadónak szükséges Conservatiojára tejendő költségektől megmarad, Esztendőnként fordittsa Könyves Gyűjteményemnek tökélletesittésére, és hasznos ujj Könyvekkel szaporittására. Abban a Casusban pedig, ha a Vendég-fogadó tűz vagy egyéb szerencsétlenség által deterioraltatnék, tartozzék a Fidei Commissarius azt maga költségivelis helyre-állíttani, és az alattis a Bibliotheca personaléját a maga erszényiből fogyatkozás nélkül fizetni; annakutánna a maga költségeit a Vendég-fogadónak jövedelmiből ki-foghatván. Kérem erre nézveis az Erdélyi Reformatum Fő Consistoriumot: legyen különös gondja, hogy ezen Rendelésem tellyesittessék, és e szerint, az egész Publicumra tartozó hasznos Institutumom fenn állhasson.

[...] Leveleim regestraltatván, arra alkalmatos, hiteles és biztos ember által, conservaltassanak jó Securitas alatt M.Wásárhelyi Házamnál jó záros Boltban, és a Leveles Ládák kolcsai álljanak a Plenipotentiariusnál, a Ládák is ennek pecséttye alatt, sub onere responsabilitatis. A Jószágaimban Praefectusomnál, és Tiszteimnél lévő Leveleimis hasonlóképpen regestraltassanak, és a Tiszteknek számadások alatt, jó securitassal conservaltassanak. [...] A ki Gyermekeim és Successoraim közzül, most vagy jövendőben, felyebb írt Hagyományaimat, Rendeléseimet bontogatná, vagy bontogatni kívánná, semminémű Ingó és Ingatlan keresményemben ne részesüljön, ne succedaljon. Míg pedig az Isten éngemet éltet, fennhagyom, és fenn tartom továbrais magamnak keresményeimből a Szabados Dispositiót. Melynek nagyobb bizonyságára ezen Testamentaria Dispositiomat tulajdon szokott pecsétemmel és subscriptiommalis megerősittem, és három Exemplarokban hagyom, író Ládámban Leveleim között, és a ki nevezett két Curator Uraknál, az alább Neveket le irt, a végre kért Tanúbizonyságok előtt. N.Várad-Olasziban, 10dik Octobris 1800 Esztendőben.

G. Teleki Samuel

Saját kezű írás. (Mv. Teleki kt. Teleki lt. II/b. 1017). Közli Az erdélyi református egyházkerület igazgatótanácsának jelentése a Teleki-téka ügyében. *Kolozsvár 1912; Fodor István:* Teleki-téka. *Krónikás füzetek. Târgu Mureş 1938. 15–20. és* Teleki Sámuel *1976. 220–227.*

Forrásjelzések

Benda Kálmán *Iratok* I–III.	Benda Kálmán: *A magyar jakobinus mozgalom iratai.* I–III. Budapest, 1952, 1957
Benkő József 1988	*Benkő József levelezése.* A leveleket összegyűjtötte és a jegyzeteket szerkesztette Szabó György és Tarnai Andor. Budapest, 1988
Benkő Samu 1971	Benkő Samu: *Sorsformáló értelem.* Művelődéstörténeti dolgozatok. Bukarest, 1971
Biás István 1907	Biás István: *Révai, Kazinczy és Kisfaludy Sándor levelei Teleki Sámuel grófhoz.* Akadémiai Értesítő, Budapest, 1907. 206. füzet
Biró József 1938	Biró József: *A gernyeszegi Teleki-kastély.* Budapest, 1938
Bod Péter levelei 1907	Kelemen Lajos: *Bod Péter levelei.* 1–3. közlemény. EM. Új folyam. II/1907. 3–5.
Bod Péter 1766	Bod Péter: *Magyar Athénas.* [Szeben], 1766
BpSz	Budapesti Szemle
Catalogus I–IV.	*Bibliothecae Samuelis S.R.I.Com. Teleki de Szék. Pars Prima – Quarta. Vienna, 1796, 1800, 1811, 1819*
Crouÿ-Chanel Katalin 1941	Crouÿ-Chanel Katalin: *Johannes von Müller magyar barátai.* Levelek a schaffhauseni levéltárból. Budapest, 1941
F. Csanak Dóra 1983	F. Csanak Dóra: *Két korszak határán.* Teleki József, a hagyományőrző és felvilágosult gondolkodó. Budapest, 1983
Csűry Bálint 1935	Csűry Bálint: *Aranka Györgyhöz írt ismeretlen levelek.* ItK. XLV/1935/1.
EM	Erdélyi Múzeum
ENMLvt	Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára
Fényfalvi Kardos Adorján1806	Fényfalvi Kardos Adorján [Révai Miklós]: *Versegi Ferentznek megtsalatkozott illetlen motskolodásai a tiszta magyarságban.* Pest, 1806
Gonda – Niederhauser 1977	Gonda Imre – Niederhauser Emil: *A Habsburgok.* Egy európai jelenség. Budapest, 1977
Gulyás Károly 1912	Gulyás Károly: *Gróf Teleki Sámuel levelezése külföldi matematikusokkal.* = MathPhysL LXXI/1912
Halmágyi István 1906	*Halmágyi István Naplói 1752–53. 1762–69. és iratai 1669–1785.* Közli Dr. Szádeczky Lajos. Budapest, 1906
Halotti beszédek 1825	*Néhai udvari cancellárius gróf Széki Teleki Sámuel Úr ő Excellentiája emlékezetének tiszteletére...tartott halotti beszédek...* Kolozsvár, 1825
Hermányi Dienes József 1992	*Hermányi Dienes József szépprózai munkái.* Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta S. Sárdi Margit. Budapest, 1992
Imreh István 1979	Imreh István: *Erdélyi hétköznapok. 1750–1850.* Bukarest, 1979
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények

Jakó Emlékkönyv 1996	*Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Az Erdélyi Múzeum–Egyesület elnöksége megbízásából szerkesztette Kovács András, Sipos Gábor és Tonk Sándor. Kolozsvár, 1996
Jakó Zsigmond 1976	Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség.* Tanulmányok Erdély történelméhez. Bukarest, 1976
Janus Pannonius 1975	*Janus Pannonius* (Tanulmányok). Szerkesztette Kardos Tibor és V. Kovács Sándor. Budapest, 1975
Keresztesi József 1868	*Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII–dik század végén.* Keresztesi József egykorú eredeti naplója. Pest, 1868
Kézírásos útinapló I–II.	*Gróf Teleki Sámuel udvari Kanczellár és Könyvtáralapító naplója (1759–1763).* I–II.
KFL I–XXI.	*Kazinczy Ferenc levelezése.* I–XXI. kötet. Kiad. Váczy János. Budapest, 1890–1911
Koncz József 1896	Koncz József: *A marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollegium története.* Marosvásárhelytt, 1896
Kosáry Domokos 1980	Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. században Magyarországon.* Budapest, 1980
Kovásznai Sándor 1970	Kovásznai Sándor: *Az ész igaz útján.* Válogatott írások. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Kocziány László. Bukarest, 1970
KvÁLvt	Kolozsvári Állami Levéltár
Liber Ecclesiae	*Liber Ecclesiae R[e]f[ormatae] Saromberkiensis in quo scribens nomina Baptisandor et defungdor...ab Ao. 1757 inchoatore Ladislao Péterffi de Kibéd*
Marczali Henrik I–III.	Marczali Henrik: *Magyarország története II. József korában.* I–III. Budapest, 1882–1888
MathPhysL	Mathematikai és Physikai Lapok, Budapest
Mályusz Elemér 1926	Mályusz Elemér: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai.* Budapest, 1926
Mályusz Elemér 1939	Mályusz Elemér: *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus.* Budapest, 1939
Mikó Imre 1867	Mikó Imre: *Benkő József élete és munkái.* Pest, 1867
MKSz	Magyar Könyvszemle
MOL	Magyar Országos Levéltár, Budapest
MTAK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest
MTAKKt	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára, Budapest
MvÁLvt	Állami Levéltár, Marosvásárhely
MvRefEgyhmLvt	Református Egyházmegyei Levéltár, Marosvásárhely
Mv. Teleki kt. Teleki lt.	Teleki-könyvtár, Teleki-levéltár, Marosvásárhely
Nagy Iván I–XIII.	Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* Pest, 1857–1868
Opuscula II.	*Jani Pannonii Opusculorum. Pars altera.* Traiecti ad Rhenum, 1784
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
OSzKÉvk	Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve
Poëmata I.	*Jani Pannonii Poëtarum sui Seculi facile Principis... Poëmata. Pars Prima.* Traiecti ad Rhenum, 1784

Rettegi György 1970 — Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok. 1718–1784.* Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közzéteszi Jakó Zsigmond. Bukarest, 1970

SárombRefEgyhLvt — Református Egyház Levéltára, Sáromberke

Segesváry Viktor 1992 — Segesváry Viktor: *A Ráday Könyvtár 18. századi története.* Budapest, 1992

O. Spiess 1936 — Spiess, Otto: *Basel anno 1760.* Nach den Tagebüzhern der ungarischen Grafen Joseph und Samuel Teleki. Basel, 1936

E. Staehelin 1968 — Staehelin, Ernst: *Die Korrespondenz des Basler Professors Jakob Christoph Beck 1711–1785.* Basel, 1968

Szathmáry Károly 1868 — Szathmáry Károly: *A gyulafehérvári–nagyenyedi Bethlen főtanoda története.* Nagy–Enyed, 1868

Teleki Sámuel 1976 — *Teleki Sámuel és a Teleki-Téka.* A leveleket válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Deé Nagy Anikó. Bukarest, 1976

Teleki Sámuel úti naplója 1908 — *Gróf Teleki Sámuel kancellár úti naplója. 1759–1763.* Sajtó alá rendezte ifj. Biás István. A bevezetést írta dr. Imre Sándor. Maros-Vásárhely, 1908

Tonk Sándor 1994 — *A marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága. 1653–1848.* Bevezetéssel közzéteszi Tonk Sándor. Szeged 1994

Török István I–III. — Török István: *A kolozsvári Ev. Ref. Collegium története.* I–III. Kolozsvár, 1905

Trócsányi Zsolt 1972 — Trócsányi Zsolt: *Teleki Mihály (Erdély és a kuruc mozgalom 1690–ig).* Budapest, 1972

Az Iratokban előforduló rövidítések

a. c.	– anni curentis
Ao	– Anno
B., b.	– báró
Btheca., Bthecarius	– bibliotheca, bibliothecarius
Col., Coll., Colleg., Koll.	– collegium (kollégium)
cs.	– család
d.	– dies, die
D.	– Dominus, Domine
dab.	– dabam
dat.	– dato
dd.	– de dato
dr.	– dénár
eccl., Eccla	– ecclesia
e. E.	– ez év
Ezcell., Excja., Exclja	– (ő)excellenciája
F., Fgs., Flsg.	– felséges
f., for., frt., ft., flor.	– forint
Grl.	– general
g., G., gr., Gr	– gróf
Helv. Conf.	– helvetica confessio
Ill., Illustr.	– illustrissimus, illustrissime
Kgld, Kd., Kgd	– kegyelmed
Kgyme, Kgyelme	– (ő)kegyelme
kr., xr., xfer	– krajcár, crucifer
kt., kvt.	– könyvtár
KU., K. Ur.	– Kegyelmes Uram
Kvár	– Kolozsvár
L. B.	– Liber Baro
L. S.	– locus sigilii
lt., lvt.	– levéltár
m. f.	– magyar forint
Mgs., M., Mlgs, Mltgos	– méltóságos
m. k.	– maga kezével
m. p., m. pr., mpria	– manu propria
m. s. k.	– maga saját kezével
m. t. k.	– maga tulajdon kezével
M. P.	– Magnus Principatus
MS., Ms., Mss., Mst.	– manuscriptum
M. Vásárhely, Mvhely	– Marosvásárhely
N. Enyed	– Nagyenyed
N. Várad	– Nagyvárad
Ngod, Nga, Nsga, Ngtok	– nagyságod, nagysága, nagyságtok
N., Ngos	– nagyságos
n. f., N. forint	– német forint
N.	– néhai
NB., Nb., nb.	– nota bene
Nr.	– numerus
O. Szilvás	– Oláhszilvás

P.	– pater, pásztor
p. pag.	– pagina
pd.	– pedig
P. S.	– post scriptum
Prof.	– professor
ref.	– református
Reg., R.	– regius
R. P.	– Reverendus Pater
Rhf., Rhft., Rf.	– rhénes forint
R. Sz. B.	– Római Szent Birodalmi (gróf)
S. R. I.	– Sacri Romani Imperii (comes)
S.	– Sanctus
Saromb.	– Sáromberke
s. a. t.	– és a többi
sgn.	– signat, signum
Soc.	– Societas
st.	– Stuber
Szeb.	– Szeben
Sz.	– Szent
T., Tek., Ts., Tkts	– tekintetes
T.	– Tisztelendő
T., Tisz., Tszls	– Tiszteletes
Titt. Plen.	– Titulis plenis
Traject. Batav.	– Trajecti Batavorum
t. k.	– tulajdon kezével
urk	– úrnak
V. Olaszi	– Váradolaszi
Vien.	– Viennae, Wien

Névmutató

Abaffy Ferenc 133
Abanus, Petrus 212
Ábel Jenő 151, 154
Albert Márton 66, 215, 335
Albinus, Sigfried 212
Aldrovandi (Aldrovanus) Ulysses 172
Allomand, Jean Nicolas Sébastien 31
Altheer, Johann 209
Alvinczi (Alvintzi) József 98
Alvinczíné 180, 313, 320
Ambrus Hedvig 9, 208
Anonymus 120
Antal János 43, 107, 108, 117, 123, 179, 180, 181, 184, 186, 301, 306, 343, 345, 346, 347, 349, 351, 353, 354, 368, 370, 377, 378, 385, 390, 427,
Apafi Mihály, I. 12, 210
Apollonius Rhodius 167
Apor Péter 70
Apostol (kereskedő) 75
Aranka Dániel 298
Aranka György 97, 128, 131, 152, 171, 176, 177, 181, 187, 199, 207, 218, 219, 221, 227, 298, 443
Auersperg (Ausperg) Josef Maria 53
Augustinovics Pál 369, 370, 427
Babiczky Béla 196
Bacon, Francis 138, 139, 210
Bajtay József Antal 43, 174
Bajza József 225
Balassi Bálint 143, 153, 208
Balázs Dénes 66
Bálintith Ferenc 183
Ballagi Géza 217
Baló Bálint 122
Baló Sámuel 200, 371, 373
Balog Péter 279
Bán Imre 156
Bánffi Ágnes 35, 42, 59
Bánffi Dénes 41, 42, 46
Bánffi Dénesné lásd Barcsai Ágnes
Bánffi Erzsébet 89
Bánffi Farkas 222
Bánffi György 8, 54, 59, 67, 86, 130, 253,
Bánffi Zsigmond 16
Bánfi László 332
Bányai Székely György 15, 17
Bárány Péter 218
Baranyai Decsi János 153, 155, 156
Barcsai Ágnes 41, 42, 43, 44, 45, 46
Barcsay Ábrahám 130, 131
Barko (Barco) Vince 130 131
Báróczi Sándor 218
Baróti Szabó Dávid 175
Bart András 100
Barta János ifj. 132
Bartók Ádám 116
Bartsch, Conrad Dominik 149, 169
Basa 87, 90, 245, 252, 253, 262, 267
Batsányi János 60, 131, 214
Batthyány Alajos 217
Batthyány Ignác 35, 57, 113, 114, 147, 218, 221
Baumeister, Christian Friedrich 114, 159, 194
Baumgarten, Johann Christian Gottlieb 121
Beccadelli, Antonio 153
Beck, Jakob Christoph 25, 26, 27, 28, 36, 44, 50, 111, 122, 126, 150, 151, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 220, 237, 241, 444
Bedécs János 104, 105, 116, 284, 293, 295, 298, 299, 300, 301, 305, 308, 315, 317, 321, 327, 328, 329, 333
Beke Sámuel 117
Békési Emil 156
Bél Mátyás 119, 240
Benczur József 177, 217, 220
Benda Kálmán 59, 121, 129, 130, 132, 133, 140, 443
Benedek András 116, 156
Benke Mihály 91, 92, 99, 126, 276, 336, 345
Benkő Ferenc 174
Benkő József 49, 51, 54, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 145, 177, 178, 179, 221, 248, 443, 444
Benkő Károly, kisbaconi 225
Benkő Samu 9, 51, 115, 139, 443
Benyovszki Mihály 66
Bernát Tamás 289, 313, 370
Bernoulli, Daniel 25, 32, 33, 38, 39, 40, 41, 44, 165
Bernoulli, Johann 25, 32, 33, 34, 37, 38, 44, 237,
Berthoud, Ferdinand 33
Berzeviczy Gergely 216
Besler, Basilius 172
Bessenyei György 121, 218
Bethlen Domokos, iktári 45, 46, 47, 48, 109, 417
Bethlen Farkas 237, 280, 295
Bethlen Gábor, fejedelem 13, 45, 117, 125, 383
Bethlen Gábor, kancellár 37, 231, 232, 383
Bethlen Gergely 273, 336, 418
Bethlen Imre 108, 306

Bethlen János 12
Bethlen Júlia 14
Bethlen Kata árva 14, 101, 133, 202
Bethlen Kata, bethleni 47
Bethlen Lajos 86, 95, 253, 313, 336
Bethlen Lajosné 95, 313, 336
Bethlen László 87, 256
Bethlen Miklós 41, 43, 253
Bethlen Miklós kancellár 12
Bethlen Miklósné 41
Bethlen Pál 103, 110, 111, 242, 261, 296, 300, 314, 321
Bethlen Sámuel 45
Bethlen Sándor 242
Beze (Beza), Théodore 153, 160
Bezeredi 358
Biás István ifj. 21, 35, 43, 114, 142, 174, 175, 193, 443, 445
Binder (kereskedő) 415
Biró József 49, 69, 70, 443
Bitay Árpád 123
Blair, Hugo 88
Blumenthals 170
Bod Péter, felsőcsernátoni 13, 14, 15, 17, 20, 28, 69, 118, 122, 144, 155, 158, 159, 163, 174, 177, 202, 206, 221, 224, 443
Bode, E. Johann 174
Bodevin 161
Bodoki József 111, 232, 244, 245
Bodola János 36, 167, 171, 265, 266, 276
Bodola Sámuel 117
Bodoni, Giambattista 173
Boér György József 174
Boerhaave, Hermann 212
Bogáti Fazekas Miklós 208
Bolyai Farkas 36, 174, 175, 176, 427
Bolyai János 18
Bongars, Jacques 220
Bornemissza Anna 28, 210, 318
Bornemissza Ignác 28
Boros Borbála 46
Borosnyai Lukács János 427
Borosnyai Lukács Simon 122, 234, 235, 241
Borosnyai Zsigmond 111
Borzsák István 153, 199
Böszörményi Ádám 341
Brassicanus, Johannes Alexander 143
Briasson 161
Bruckenthal Károly 178, 272
Bruckenthal (Brukenthal), Samuel 44, 54, 56, 135
Bruto, Giovanni Micsele 220
Bruz (orvosdoktor) 84, 254
Bruz Lajos 221
Buczy Emil 123
Budai Ézsaiás 174
Buffon, Georges-Louis Leclerc de 211, 212
Burmann, Petrus 31, 32, 163, 264
Bustya Endre 219
Cadoz (orvosdoktor) 80, 83, 84, 87, 89, 90, 250, 251, 253, 256, 257, 258, 416
Calas, Jean 44
Calvin, Jean (Kálvin) 160
Descartes, René 18, 159
Cassini 33
Castalion, Sebastian 209
Caton 107, 306
Catullus, Caius Valerius 152, 153
Cellarius 115
Cicero, Marcus Tullius 71, 120, 158, 176, 198, 208, 382
Clairaut, (Clairot) Alexis-Claude 33, 210
Clairon, A. 31
Clauser Mihály 124, 191, 225
Cloşca 142
Colen 25
Comenius, Jan Amos 18, 19, 158
Cornides Dániel 120, 146, 150, 151, 156, 177
Cronstedt 212
Crouÿ-Chanel Katalin 60, 170, 171, 172, 199, 443
Csákiné 336
Csanak Dóra, F. 11, 22, 23, 34, 35, 39, 137, 174, 195, 219, 443
Csehi Gyula 9
Csepregi Turkovics Ferenc 222
Cserei Farkas (tanácsos) 127, 259
Cserei Farkas 123, 187
Cserei Ilona 127
Cserey Mihály 12
Cserey Miklós 67
Csernátoni 248, 293
Csiki Márton 227, 287, 348, 351, 385, 386
Csíky Gábor 68
Csokonai Vitéz Mihály 174, 175
Csüry Bálint 97, 131, 152, 171, 177, 181, 219, 443
Czeglédi István 204
Czetter Sámuel orosházi 200, 207
Czvittinger Dávid 122, 223
D'Alembert, Jean le Rond 38, 39, 40, 137, 210, 215
Daniel István, vargyasi 14
Danielik József 79
Dankanits Ádám 150, 188
Daries 241
Daszkel Todor 100
Decoré, Ant. Godefroid 31, 162
Décsi Sámuel 214, 218
Deé Nagy Anikó 88, 92, 115, 150, 157, 202, 205, 445
Dékáni Kálmán 132

Demetrius Chalcondylas 208
Démoszthenész 150, 167, 264, 270
Denis, Michael 196
Descartes, René 18, 158
Diderot, Denis 215
Dobai Székely Sámuel 40, 44, 50, 146, 150, 151, 155, 220
Domby Sámuel 213
Domokos Dienes 120
Domokos Lajos 199, 290
Donáth Antal 371, 380
Dósa Gergely, makfalvi 427
Döbrentei Gábor 175, 186, 187
Drăganu, Nicolae 213
Du Mont, 166, 263, 270
Duvoisin, Jean Jacques 34, 44
Eberhard, J. August 136
Eder, Joseph Karl 174
Edward 170
Egri István 185, 341, 352
Eichstädt 366
Enyedi György 208
Enyedi Sándor 128, 187, 207, 227
Erasmus, Desiderius Rotterdamus 21, 168
Erdődi József 138
Esper Christian 212
Eszterházy János 43
Eszterházy (herceg) 81, 91, 109, 260, 423, 424
Eugen (herceg) 69, 164
Eukleidész 18
Euler, Leonard 210
Eybel, Josef Valentin 217
Fábián Dániel 111
Fabó András 224
Falka Sámuel, bikfalvi 123, 194, 201
Fechter, Ulrich 160
Fejér György 218
Fekete János, galántai 227
Fényfalvi Kardos Adorján lásd Révai Miklós
I. Ferenc 58, 61, 129, 130, 138, 216
Ferguson, Adam 136
Fichtel, Leopold 212
Fikk László 8, 9
Filtsch, Simon 226
Fináczy Ernő 22
Fodor Gerzson 132, 133
Fodor István 43, 65, 198, 225, 442
Fogarasi István 117
Fogarasi Pap József 122, 166, 237, 238, 240, 241
Fogarasi Sámuel 147, 148
Font Zsuzsa 20
Formey Samuel 215
Fraknói Vilmos 154, 217
Franklin, Benjamin 211
Frey 159, 164
Freyburger 25
II. Frigyes 136
Frobenius 150, 208
Frontius, Sextus Julius 176
Furet, François 157
Galambos 243
Galeotto, Marzio 207
Galilei 210
Gálos Rezső 131
Galvani, Luigi 211
Gants Pál 288
Garányi (kardinális) 274
Garázda család 11, 145
Garázda Miklós 11
Gáti István 218
Gauss, Karl Friedrich 175, 176
Gehler, Johann 211
Gellius 50
Gerézdi Rabán 143, 153
Gibbon 136
Goens van 167
Goethe, Johann Wolfgang 68
Gombocz Endre 121
Gonda Imre 58, 61, 141, 443
Gortan, Veljko 152, 154
Gotthardi Ferenc 59
Görög Demeter 214, 218
Graaf, Henk van de 31
Grasalkovich (herceg) 361
Grave, Christian 136
Gromme 149, 170
Grotius, Hugo 167, 171, 265, 276
Guarinus 151, 155
Gulyás Károly 32, 37, 38, 39, 40, 41, 44, 175, 191, 377, 443
Gulyás Pál 176
Gyalui Farkas 59
Gyárfás József 345
Gyöngyösi István 119, 147
Györffy Mária 14
Gyujtó Sándor 105, 183, 185, 317, 318, 326, 328, 333, 347, 352, 433
Gyulai Ferencné 285
Gyürky István 209
Hacquet 212
Hahn, Johann David 31, 211
Hahner, Georgius 177
Hajdu Lajos 128
Hajnóczy József 131, 132, 133, 149, 169, 216, 218
Halász Bora 14, 22
Halász Gábor 22
Halászi András 405
Halici Mihai 213
Halle Samuel 26, 211
Haller Gáborné 41

Halmágyi István 36, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 202, 416, 443
Hamilton, William 172
Hamm, Josef 152
Haner, Georgius 177
Hannulik János 119, 200
Haydn, Joseph 227
Hegedűs Sámuel 117
Heidegger 234
Heltai Gáspár 143, 208
Hene Ferenc 346, 378, 379
Henter Antal 86, 253
Herberth Mihály 184, 186, 339, 340, 342, 344, 347, 348, 351, 352, 355, 357, 398
Herder, Johann Gottfried von 137
Herepei János 158
Hermann David 220
Hermányi Dienes József 11, 13, 45, 69, 443
Heyne, Christian 67
Hippokratész 212
Hobsbawm, E.J. 214
Hofihalter, Rudolf 208
Holbach, Paul-Henri d' 215
Homérosz 154
Honterus Johannes 208
Horányi Elek 50
Horatius Flaccus Quintus 71, 172, 208, 289, 350, 374
Horea 142
Horváth Ignác István 220
Horváth Miklós 124
Horváth Sámuel 80, 84, 250, 251
Horvátovics 320
Hottinger 196
Hugenius 34
Hume, David 136
Hunger, Herbert 223
Huszár Pál 102, 224, 324
Huszti József 150, 153, 154, 156
Igaz Sámuel 126
Imre Sándor 15, 16, 17, 21, 445
Imreh István 76, 99, 443
Incze Antal 130
Irmscher, Johannes 152
Iselin, Johann Rudolph 25, 36, 40, 41, 44, 162, 166, 168, 222, 240, 241, 247
Iványi Béla 141
Izdenczy József 55
Jakab Elek 128, 129
Jakó Zsigmond 7, 9, 157, 202, 218, 222, 444, 445
Jancsó Benedek 156
Jancsó Elemér 118, 133, 176, 177
Jankovics Antal 142
Jankovics József 30
Janson 209
Janus Pannonius 5, 7, 40, 50, 119, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 241, 270, 271, 444
Jeszenszki Sándor 116
Jósika (főispán) 372
Jósika Antal 103, 179, 180, 181, 182, 277, 278, 283, 284, 287, 303, 316, 320, 325, 329
Jósika Imréné 41
Jósika János 142, 176
II. József 50, 54, 55, 56, 57, 58, 112, 113, 114, 125, 127, 128, 129, 137, 141, 160, 179, 216, 444
Jöcher (Joecker), Cristian Gottlieb 247
Juhász István 148
Jüngling, Friedrich 50, 120
Jurieu, Pierre 160
Kadácsi István 65, 184, 185, 186, 187, 190, 191, 340, 344, 347, 349, 350, 352, 368, 370, 371, 374, 375, 377, 378, 380, 388, 423, 424, 435, 440
Käler, Gottfried 201, 202
Kalmár György 36, 232
Kandó Mihály 332
Kant 210
Kaprinai István 154
Kardos Tibor 444
Kármán József 214
Károli Gáspár (Károlyi) 209
Kaunitz-Rietberg, Wenzel Anton Eusebius 37
Kazinczy Ferenc 67, 97, 119, 123, 131, 132, 133, 140, 145, 175, 187, 191, 192, 198, 214, 225, 376, 377, 385, 443, 444
Kazinczy Miklós 133
VI. Kelemen 178
Kelemen Lajos 124, 163, 443
Kelemen Márton, nagyernyei 124, 175, 187, 188, 189, 191, 192, 198, 200, 225, 227, 374, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 388, 389, 390
Kelemen Sándor 9
Kemény Farkas 301, 307
Kemény János 119, 120
Kemény Miklós 92
Kemény Miklósné 256, 260
Kemény Sámuel 64, 321, 326, 426, 427
Kemény Sámuelné 64
Kemény Simon 36, 242
Kemény Zsigmondné 86
Kempelen Béla 11
Kendeffi Elek 28, 32, 165, 233, 242
Kendeffi Ráchel 94
Kerekes Sámuel 214, 218
Kęresztes Borbála 45
Keresztes Márton, Sárpataki 45
Keresztesi József 50, 57, 58, 59, 73, 108, 125, 126, 178, 223, 444

Keszthelyi László 200
Kevenhüller, Friedrich Christoph 23
Kis Miklós 166, 208
Kisfaludy Sándor 174, 443
Kisné 87
Klapka 80
Klimó György 35, 145, 150, 151, 155
Klotz (Klotzius), Christian Adolf 166, 241
Koberger, Anton 208
Kocziány László 147, 194, 444
Kókay György 129, 149, 165, 169, 213
Kollár Ádám Ferenc 144, 145, 146, 150, 151, 154, 155
Koller József 145, 146, 150, 151, 153, 155, 200
Kollovráth 285
Komáromi Csipkés György 209
Komentzi 185
Koncz József 14, 15, 38, 115, 117, 123, 146, 147, 158, 444
Koppi Károly 87, 113, 114, 133, 178, 179, 203, 281
Korda Györgyné 86
Kosáry Domokos 18, 19, 21, 42, 55, 137, 139, 140, 141, 157, 444
Kovachich Márton György 119, 133, 174, 200, 213
Kovács András 444
Kovács Judit 16
V. Kovács Sándor 444
Kovásznai (Tóth) Sándor 16, 19, 30, 87, 92, 115, 119, 120, 123, 146, 147, 148, 149, 150, 163, 171, 177, 178, 179, 194, 206, 207, 226, 243, 244, 256, 262, 267, 269, 270, 376, 444
Kováts József 24, 25, 27, 36, 91, 92, 111, 112, 161, 167, 171, 240, 242, 243, 247, 248, 276, 418, 444
Kováts László 30
Köblös Mihály 101, 245
Köleséri Sámuel 210
Költő László 141, 142
Köpeczi Béla 112
Körösi György 86, 122, 177, 242, 243, 247
Köteles Sámuel 175, 427
Kőváry Judit 16
Kőváry László 12
Kristoff (Görög) 75, 76, 78, 411, 412
Kun Ferenc 220
Kurz, Anton 120
La Caille, Nicolas-Louis de 210, 211
La Condamine, Nicolas Marie de 33, 34, 37, 39, 40
La Mettrie, Julien Offroy de 214
Laczkovics János 131, 133
Ladányi Sándor 147
Lagrange 210
XV. Lajos 34
Lalande, Joseph-Jérôme le François de 33, 210, 276
Lambecius 151
Laplace, Pierre Simon 210
Lavoisier, Antoine Laurent 211
Lázár János 53, 86, 120, 241
Lécfalvi Orbán Péter 15, 17, 19
Legiopontius, Oliver 196
Leibniz, Gottfried Wilhelm 18, 34, 196, 210
Lémery 211
Lénárt Sámuel 55, 72, 73, 88, 90, 91, 100, 101, 105, 178, 179, 220, 226, 244, 245, 254, 255, 272, 274, 275, 416, 417
Lencsés György 206
Lengyel Imre 160
Lentulus 220
Lenz, Johann Georg 67
Liebtag, Martin 88, 89, 92, 220, 250
Linné, Carl von 212
II. Lipót 54, 57, 58, 59, 125, 126, 129
Lipsius Justus Hermann 153
Lochbiller 161
Medici, Lorenzo 151
Luby Károly 58
Luchtmans 161, 167, 263, 264, 265
Lueder 138
Lulofs, Johannes 31
Mackintosch, Jacques 216
Magyarosi Tőkés János 68
Maldini 134, 304
Málnási József 191, 308
Mályusz Elemér 42, 55, 59, 60, 110, 125, 126, 444
Marcello Giacomo Antonio 154
Marchand, Prosper 196
Marczali Henrik 55, 125, 142, 217, 444
Marechaux 98
Mária Terézia 22, 37, 42, 43, 53, 54, 55, 56, 67, 70, 112, 114, 126, 129, 135, 160
Marienburg Lukas Joseph 174
Marmontel, Jean-François 175
Maróthi György 18, 158
Martialis 152, 153, 154
Martin, Gabriel 88, 196, 224
Martini, Karl Anton 135, 140, 215
Martinovics Ignác 131, 133, 216, 217
Martinus, Emmanuel 190
Márton (orvosdoktor) 281
Mathiolus 206
Mátyás király 30, 143, 144, 155, 164, 219, 383
Mátyus István kibédi 43, 123
Mátyus Máté 123
Mátyus Péter 214
Maupertius, Pierre-Louis Moreau de 210
Mayer, Mathias 224, 358
Medici, Lorenzo 151

Méhes Sámuel 15, 49, 117, 174
Melanchton, Philipp 220
Mesaroş, Ovidia 9
Mészáros István 112
Mieg, Friderich 50, 137
Migazzi Kristóf Bertalan 35
Mihelyes János abrudbányai 157, 180, 193, 217
Mihelyes Zsigmond 193
Mikó Imre 88, 178, 444
Milesz József 80
Miller Jakab Ferdinánd 174, 179
Miller Mátyás 36
Millitz Johann Michael 225
Millot Claude-François Xavier 121
Miske József 279
Miskoltzi 58, 428
Misztótfalusi Kis Miklós 208
Moleville, Bertr. 216
Monboddo 136
Montesquieu, Charles de Secondat 137, 138, 214
Moós István 190
Morelli, Jacopo 152,, 170, 174,
Mounier, Jean Joseph 216
Muntean, Carmen 9
Müller, Georg Johann 60
Müller, Johann 60, 63, 170, 171, 199
Muratori, Ludovico Antonio 178
Murr, Christoph Gottlieb de 223
Musschenbroek, Pieter van 31, 211
Nadányi János 166
Nádudvari Sámuel 16
Nagy Géza 66
Nagy Ignác 186, 440
Nagy Iván 22, 133, 145, 444
Nagy Margit, B. 49, 184
Nagy Mihály 284, 293, 308
Nagy Sámuel (ágens) 66, 169
Nagy Sámuel (rézmetsző) 66, 169, 227
Nagy Zsuzsanna, petki 14
Naláczi István 376
Napóleon, Bonaparte 61, 216
Német (doktor) 80
Németh János 132
Németh László 97, 140
Newton, Isak 18, 34, 210, 211
Niederhauser Emil 58, 61, 141, 443
Nollet, Jean-Antoine 211
Nuzzo Armando 208
Oberlin, Jeremias Jakob 219
Ocsovszki Pál 80, 105, 295, 301, 303, 304, 319, 322, 323, 327, 328, 329, 335, 368, 425, 441
Osterwald Péter 255
Osváth Gergely 246
Ovidius Naso, Publius 208
Owen, John 160
Öz Pál 133
Paddenbourg, Abraham 161
Paine, Thomas 120
Pál Mihály 352
Palásti (kancelláriai concipista) 87
Pálffi Károly 285
Pánczél Dániel 214
Pántzél Sámuel 122
Pápai Páriz Ferenc 14, 213, 367, 428
Papp József 174
Paracelsus 212
Pataki Sámuel II. 80, 84, 87, 107
Pataki Sámuel III. 96, 334
Paulus Kyr 208
Payleys 136
Péczeli József 214
Pesti Gábor 143
Péterffi László, kibédi 19, 20, 41, 52, 63, 107, 444
Péterffi Mária 107, 306, 316
Pethe Ferenc 209
Petrasko Gergely 369, 382, 388
Pfoeter A.J. 215
Pickler, Anton 197, 201
Piranesi, Francesco 172
Piranesi, Giovanni Battista (Giambattista) 172
Pius II. (Piccolomini, Aeneas Sylvius) 168, 208, 219
Plautus, Titus Maccius 92, 120
Plinius Secundus Caius 208
Plutarkhosz 150
Pokoly József 113, 127
Polybiosz 136
Pray György 177, 220
Pronai László 286, 303
Prónainé 285, 286
Propertius, Sextus 208
Prudentius Aurelius Clemens 172
Quesney, François 215
Rácz Sámuel 174
Radák Lőrincné 86
Ráday Gedeon 166, 169, 171, 287, 288, 314, 329, 445
Ragályi József 370
Rákóczi György, I. 11
Rákóczi György, II. 12
Rát Mátyás 213
Rátzkevi (nótárius) 172, 289
Rautenstrauch, Johann 217
Raynal, Guillaume 214
Rettegi György 13, 28, 41, 44, 45, 46, 69, 127, 445
Révai Miklós 66, 114, 118, 214, 218, 443
Rhédei Ádám I. 77, 88, 122
Rhédei Ádám II. 294, 301, 306, 307, 388, 429

Rhédei Ádámné lásd Teleki Mária
Rhédei József 46
Rhédei Klára 88
Rhédei Lajos 61
Rhédei Mária 88
Rhédei Mihályné 107, 297, 306, 329
Rhédei Pál 46
Rhédei Zsigmondné lásd Wesselényi Kata
Rhédei Zsuzsanna 45, 204
Rhenanus, Beatus 219
Ribini János 220, 223
Rimay János 208
Rock, Franz 184, 392, 393
Rosenstein 213
Rotarides Mihály 224
Rousseau, Jean-Jacques 23, 138, 195, 215
Rousselot, Jacob 33, 38
Rudinczky József 130
Rudnay Sándor, püspök 374
Ruhnken, David 31, 166
Salamon József 13, 117
Sallyai Dániel 116
Salat (ágens) 77
Sándor Lipót (főherceg) 125, 130, 132, 444
Sárdi Margit 443
Sáróy (Sárói) Szabó Sámuel 87, 125, 128, 133, 172, 200, 201, 279, 280, 281, 288, 289, 290, 338, 342, 343
Sárpataki Keresztes Márton József 45
Sárvári Pál 199, 387
Sashegyi Oszkár 129
Saxe, Christophorus 31, 40, 50, 54, 122, 123, 148, 149, 150, 168, 174, 198, 262, 263, 264, 269, 270
Schalbacher 65
Scharffenbach 100
Schaumburg 65
Scheidel, Johann 226
Scheidlin, Johann Georg von 170
Schén Kristian 185
Schiller 115
Schlaff Ignatz 184, 435, 436
Schlemm 161
Schmeizel, Martin 224
Schmidt de Rossan, Friedrich Samuel 34
Schoonhowen 166, 168
Schöpflin, Johann Daniel 30, 164
Schuchbauer, Anton 49
Schuller, G. A. 135
Schultens, Johann Jacob 167
Schwandtner, Johann 163
Schwartner, Martin 174, 370
Sebastian János 70, 209
Sebestyén Mihály 9, 147, 167
Segesvári Viktor 169, 174, 196, 445
Serpilius Sámuel Vilmos 223
Serveto, Miquel 179, 222, 223
Sievers, Baruch (Sohn) 170
Simon István 16, 17
Simon János, désfalvi 24
Sinai Miklós 164, 199, 368
Sinner, Johann Rudolph 34
Sipos Gábor 444
Sipos Pál 88, 377, 444
Socin, Abel 25
Sombori József 174
Somkuti Gabriella 169, 173, 181, 216
Sonnenfels, Joseph von 135, 140, 215
Sövényfalvi 247, 248
Spiegel, Jakob 219
Spielmann József 206
Spielmann Mihály lásd Sebestyén Mihály
Spiess, Otto 26, 29, 445
Splényi 62
Spreng, I. Jakab 24
Stadion Johann Philipp 98
Staehelin, Ernst 26, 151, 160, 220, 445
Starhemberg, Georg Adam 33, 44
Statius, Papinus P. 173
Steinhof, Caspar 152
Stevenson 126
Strohmayer Ignác 59,288
Swieten, Gerhard van 37, 212, 222, 223
Swieten, Godofred van 141
Sylvester János 156
Szabó András 187, 190, 191, 376, 377, 379
Szabó Dávid 175
Szabó György 443
Szabó Miklós 21, 49, 102
Szabó Sámuel 123, 248
Szacsvay Sándor 214, 217
Szádeczky Lajos 443
Szalárdi János 11, 12, 177
Száldobosi 262
Szamosközi István 177
Szász József, ilencfalvi 123, 124, 173, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 199, 343, 344, 345, 346, 349, 350, 351, 354, 355, 365, 368, 369, 371
Szász Péter 175, 381, 426
Szathmári Károly 17, 110, 111, 445
Szathmári Pap Mihály 161, 166
Száva Farkas 65
Széchényi Ferenc 149, 169
Szegedi (doktor) 84, 251
Szegedi József 111
Székely Ádám 85, 261
Székely István 208
Székely Lászlóné 272
Székely Mihály 174
Szekfű Gyula 138

Szentgyörgyi Imre 53, 80, 176, 225, 370, 375, 389, 405, 410, 429
Szentjóbi Szabó László 132, 216
Szentmarjay Ferenc 131
Szentpáli (ítélőmester) 99
Szerentsi Nagy István 166
Szigethi Gy. Mihály 481
Szilágyi Ferenc (történész) 43
Szilágyi Ferenc, ifj. 123, 127
Szilágyi Ferenc (irodalomtörténész) 175
Szilágyi Miklós, harogszegi 11
Szilágyi Sándor 193
Szinnyei József 121
Szirmay Antal 132
Szotyori József 107, 306, 383
Tacitus, Publicus Cornelius 219
Tarnai Andor 443
Técsi Dániel 381
Telegdy János 155
Teleki Ádám I. 22,
Teleki Ádám II. 20, 22, 24, 28, 29, 32, 36, 118, 163, 231, 232, 255, 258, 283, 417
Teleki Ágnes 89
Teleki Anikó I. 95
Teleki Anikó II. 88, 401
Teleki Domokos I. 64
Teleki Domokos II. 50, 52, 56, 57, 58, 61, 63, 64, 68, 73, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 106, 115, 116, 118, 120, 126, 131, 189, 207, 225, 249, 250, 253, 256, 268, 285, 286, 298, 301, 302, 303, 307, 308, 309, 310, 311, 314, 315, 316, 317, 322, 324, 325, 327, 329, 332, 336, 337, 387
Teleki Domokos (főispán) 88, 324
Teleki Domokos 191, 225
Teleki Erzsébet 89
Teleki Ferenc 38, 50, 64, 66, 67, 70, 73, 78, 79, 88, 92, 93, 97, 98, 100, 105, 108, 109, 138, 140, 196, 225, 325, 327, 331, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 418, 421
Teleki Imre 106, 327
Teleki János 11, 12, 273
Teleki József II. 22, 23, 24, 26, 29, 30, 33, 35, 36, 38, 39, 44, 81, 118, 132, 141
Teleki József III. 373, 425, 443
Teleki Józsefné 81, 109
Teleki Judit 14
Teleki Károly I. 24, 88
Teleki Károly 53
Teleki Lajos I. 14
Teleki Lajos II. , 86, 127, 133, 253, 277, 278
Teleki Lajosné 277, 278
Teleki László II. 14, 17, 22, 69, 93, 290, 300
Teleki László III. 187, 190
Teleki Mária 50, 52, 64, 66, 73, 77, 88, 89, 108, 109, 189, 249, 250, 257, 284, 291, 292, 294, 301, 302, 306, 307, 311, 394, 416, 417
Teleki Mihály I. 11
Teleki Mihály II. 7, 12, 13, 22, 69, 70, 83, 86, 96, 101, 106, 158, 210, 253, 278, 283, 328, 377, 383, 427, 440, 445
Teleki Mihály III. 176
Teleki Mihály VI. 64, 96
Teleki Mihályné 106, 328
Teleki Miklós 14
Teleki Pál I. 20, 22, 36, 346
Teleki Róza 89
Teleki Samu 7, 66
Teleki Sámuel Ferenc 89
Teleki Sámuel III. 133
Teleki Sándor I. 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 69, 158, 159, 206
Terentius Afer, Publius 92, 120, 208
Tertina Mihály 174
Tersztyánszky Dániel 213
Tétsi Sámuel 175
Thaller, Franz 224
Thiele, Abraham Christoph 169, 172
Tholdalagi László 130
Thordai Sámuel 163, 232
Thugut, Johann Adameus Franz de Paula 62
Tihanyi Tamás 303, 323, 370
Tofaeus Dobos Zsófia 79
Tokay 57
Toldalagi Ferenc 308, 323, 325
Toldalagi István 86
Toldalagi László 277
Toldy Ferenc 225
Tolnai Gábor 44, 126
Tompa János 427
Tomka-Szászky János 163, 164, 220
Tonk Sándor 9, 11, 17, 21, 145, 188, 190, 191, 444, 445
Topler János 49
Toppeltinus 220
Toth Ferenc 200, 354, 367, 368
Tóth István (költő) 9
Tóth István 145, 154, 155
Török István 21, 110, 117, 123, 445
Trattner János Tamás 175
Trócsányi Zsolt 11, 12, 13, 127, 130, 131, 190, 445
Tsebold (doktor) 361, 363
Tsétsi János 163, 164, 220, 247
Turgot, Anne Robert Jacques 215
Turnowszky Sándor 17
Tusch, Johann 225
Túri László 130
Túri Sámuel 86, 87, 256

Türk Anton (Török Antal, Tirk) 183, 184, 432, 433, 445
Ugrai László 183
Újfalvi Sándor, mezőkövesdi 59
Ujvári 90, 101, 203, 250, 252, 253, 256, 258, 259, 260, 266, 416
Urbán László 152
Váczy János 444
Vadas Pál 175
Váradi Péter 143
Varjas Béla 191, 206
Váró Ferenc 117
Vásárhelyi Nemes Mihály 259, 430
Vásárhelyi Tőke István 17, 18
Vedres István 218
Veér Judit 20, 83, 101
Vegetius Renatus, Publicus 176
Vegius, Maphaeus 208
Vekerdi József 9
Verestói György, id. 232
Verseghy Ferenc 121
Vesalius, Andreas 212
Vetymeth, Georg 76
Virágh László 130
Vischer, W. 26
Vitéz Erzsébet 14
Vitéz János (debreceni tógátus) 223
Vitéz János (esztergomi püspök) 154, 155
Vogel, R.A. 211
Voigt, Johann Andreas 226
Voltaire, François-Marie Arouet 44, 214
Wagner, Valentin 208
Wartenslebenné 87, 287, 306
Weigel 172, 200
Wesselényi Farkas II. 46, 182, 186, 236, 332, 356, 418
Wesselényi Ferenc 45, 46, 48, 204
Wesselényi Ferencné lásd Rhédei Zsuzsanna
Wesselényi István 46
Wesselényi Kata hadadi 46, 101, 108, 109, 181, 182, 184, 204, 205, 206, 240, 277
Wesselényi Mária hadadi 45, 46, 204
Wesselényi Miklós, ifj. 86, 127, 130, 190, 259
Wesselényi Miklós, id. 253
Wesseling, Petrus 31, 32, 40, 122, 144, 145, 150, 153
Weszely Tibor 18
Weszprémi István 255
Weymer 161
Wild, Bartholomeus 144, 147, 148, 149, 166, 167, 168, 169, 209, 263, 270, 287
Windisch, Karl Gottlieb 213
Windischgrätz, 136
Winkelmann, Joseph 199, 290
Wohlleben (doktor) 80, 84, 258
Wolff, Christian 16, 34, 114, 136, 163, 210
Wyttebach 167
Zágoni Gábor 80, 83, 84, 89, 250, 251, 253, 267, 417
Zarttel, Joseph 226
Zay Anna 206
Zeitz 161
Zemplen Jolán 18
Zeyk Dániel I. (Zejk) 126, 128, 385, 386, 387, 388
Zeyk János 321
Zeykné 296, 305
Zilahi (Zilai) Sámuel 91, 92, 122, 146, 147, 148, 149, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 198, 199, 243, 262, 263, 264, 265, 269, 270, 276, 287, 288
Zilahi Sebess Sándor 429
Zimmermann, Christian 170
Zrínyi Miklós 147
Zsámboki (Sambucus) János 146, 150, 151, 152, 153
Zsigmond Irma 9, 226
Zsindely Endre 60